

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

1898. ÉVI FOLYAM.

(XXXII. ÉVFOLYAM.)

BUDAPESTEN, 1898.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

51593

Budapest, 1898. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I. Történeti értekezések.

	Lap
ANGYAL DÁVID.	
Adalék Böjthi Gáspár művének kritikájához	598
BERZEVICZY EGYED.	
Berzeviczy Márton erdélyi kanczellár	782
FRAKNÓI VILMOS.	
Mátyás király magyar diplomatái. I. II. III. IV. V. VI. 1, 97, 385,	
481, 769,	865
Adalékok Endre és Johanna házasságkötésének történetéhez	289
DR. ILLÉSSY JÁNOS.	
Balassa Bálint Annája	20
KOLLÁNYI FERENCZ.	
Magyar ferenczrendiek a XVI. század első felében. I. II. III. IV. V.	
VI. VII. és bef. közl.	317, 405, 510, 600, 716, 814, 909
DR. KOMÁROMY ANDRÁS.	
A szent korona és Bethlen Gábor	876
KROPF LAJOS.	
A magyar gályarabok történetéhez	124
Egy incidens Temesvárott 1551-ben	434
Adalék Kálmán győri püspök életéhez	497
KVACSALA JÁNOS.	
II. Rákóczi Ferencz porosz összeköttetései	577
LOVAS IMRE.	
Az aranybulla mint freskó	677
DR. MARGALITS EDE.	
Zrínyi a költő eddig ismeretlen levelei	340
—O. —O.	
Magyar-bulgár összeköttetések	113

	Lap
DR. RÉCSEY VIKTOR.	
Egy XV. XVII. századbéli, kéziratos formulare Jászóvárott	494
STESSEL JÓZSEF.	
Castrum volt-e Kismárton az Árpádok alatt?	57
SZÁDECZKY LAJOS.	
Thököly erdélyi fejedelemsége I. II. III. IV. V. bef. közl. 230, 317, 420, 499, 621, 693	
SZEREMLEI SAMU.	
Attila székhelye H.-M.-Vásárhely határában volt	884
SZILÁGYI SÁNDOR.	
Titkári jelentés	195
TAGÁNYI KÁROLY.	
Magyar udvari kancelláriai levéltár II. és bef. közl.	42
Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár	129
GR. TELEKI GÉZA.	
Elnöki megnyitó beszéd	193
THALY KÁLMÁN.	
Gyöngyösi István a költő életéhez	15
A b. Orlay s gr. Serényi család	200
Egykorú jellemzés Mikes Kelemenről	490
Károlyi Sándor két levele a zsidói csatáról	732
Rákóczi tüzésége történetéhez	806
WERTHEIMER EDE.	
A magyarországi cenzura történetéhez	294

II. Könyvismertetések és könyvbírálatok.

Az újabb szerb irodalom hazánkra vonatkozó termékeiről. Ism. dr. Thim J.	62, 149
<i>Bárczay Oszkár.</i> A heraldika kézikönyve. Ism. L.	457
<i>Békefi Remig.</i> Közoktatás. Ism. L.	742
... A pásztói apátság története 1190–1702. Ism. ...-y. ...	72
<i>Benko Imre.</i> Arany János tanársága N.-Kőrösön. Ism. B. F.	60
<i>Berecs.</i> Church Briefs or royal Warrauss. Ism. Kropf L.	454
<i>Bleyer Jakab.</i> A magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig. Ism. L.	833
<i>Borosszky Samu.</i> Csanád vármegye története 1715-ig. Ism. L.	342
<i>Brandenburg Erich.</i> Moritz von Sachsen. Ism. Kropf L.	743
<i>Bright Franck.</i> Maria Theresia. Ism. Kr. L.	456

	Lap
Cartulaire Général de l'Ordre des Hospitaliers de Saint Jean de Jerusalem. Ism. Kropf Lajos	70
Csánki Dezső. Magyarország történelmi földrajza. Ism. Wertner Mór	139
Dalton D. Hermann. Lasciana. Ism. Révész Kálmán	252
— — — Lasciana. Ism. Kropf Lajos	539
Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl. V. Ism. Kropf L.	645
Décsi. Szenczi Molnár Albert. Ism. A.	163
Die Anfänge des Cistercienser Klosters Saar im Mähren und sein Chronist Heinrich v. Heimburg. Ism. --Y.	72
Deák Ferencz beszédei. 1866—1867. Összegyűjtötte Kónyi Manó. Ism. Váczy János	248
Documente privitoare la Istoria Româilor eulose de Eudoxin de Hurmuzaki. Ism. Kropf L.	68
Ecclesiae Londino Battavae Archivum. Edidit Joannes Hessels. Ism. Kropf Lajos	255
Eubel Hierarchia. Ism. Kr. L.	543
Ferenczi Zoltán. A kolozsvári színház és színészet története. Ism. Márki Sándor	632
Géresi Kálmán. A Nagy-Károlyi Károlyi család oklevéltára. Ism. D. L.	545
Gombos Ferencz. Az 1437-ik évi parasztlázadás története. Ism. Dékani Kálmán	738
Honnecourt. Villard et les Cisterciens. Par C. Enlart à Bibliothèque de l'école des Chartes 1895. folyamában. Ism. Kropf Lajos	942
Hegyesi Márton. Az 1848—49-iki harmadik honvédszázalaj története Ism. Baráth Ferencz	525
Hodinka Antal. Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Ism. Srs.	446
Jedlicki Pál. Adatok erdödi báró Pálffy Miklós a győri hősnak életrajza és korához 1552—1600. Ism. Matunák Mihály	519
Konföderaci Barscy na Syberyi (1774.) Ism. Kropf Lajos	749
Középiskoláink története I. II. III. IV. V. VI. VII. Ism. Décsi Lajos	73, 164, 260, 356, 460, 550, 655
Luciano Cordeiro. Uma sobrinha do Infante. Ism. Kropf Lajos	253
Dr. Luther Martin's 6 Werke. Ism. Kropf Lajos	535
Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története. Ism. Hegyesi Márton	635
Markusovszky Sámuel. A pozsonyi ág. hitvallású evang. lyceum története, kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával. Ism. M. L.	345
Náményi Lajos. A váradi színészet története. Ism. V. J.	437
Ortvay Tivadar. Pozsony város története. Ism. Kosutány Ignác	939
Pulsky Ferencz. Magyarország archaeológiája. Ism. Téglás Gábor.	439
Radics. Fürstinen des Hauses Habsburg in Ungarn. Ism. Kr. L.	253
Somogyi József. Franck Frigyes kalandos élete. Ism. Kr. L.	843
Speculum perfectionis. Kiadta Sabatier. Paris, 1898. Ism. Márki Sándor	736
Stromp László. Apáczai Cseri János mint paedagogus. Ism. L.	543
Szentkláray Jenő. A család egyházmegyei plébániák története. Ism. Márki Sándor	830
Széchy Károly. Kisebbs tanulmányok. Ism. Kovács P.	156
Thököly Imre leveleskönyve. Közli Thaly Kálmán. Ism. Zs.	155
Thury József. A székelyek eredete. Ism. gróf Kuun Géza	827
Wertheimer. Die Verbannten des ersten Kaiserreichs. Ism. A --y	160
Zsilinszky Mihály. A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. Ism. Acsády Ignác	451

III. Tárca.

Necrológok.

	Lap
Br. Apor Gábor †	665
Bárczay Gábor †	466
Ercsey Sándor †	665
Gr. Eszterházy János †	663
Finaly Henrik † Irta D.	264
Huber Alfonz †	946
Krausz Nándor †	465
Nagy Iván †	855
Télffy Iván †	655
Villányi Szaniszló †	664

Önálló czikkek.

A bécsi küldöttség. Közli id. Orczy Gyula	846
A selmezbányai városi levéltár pusztulása	358
Az ezredévi hét emlékoszlop története. Irta -zs-	357
Dr. Bleyer Jakab. Adalék a Lech folyónál vívott 955-iki ütközethez	563
Damjanics Szolnoknál, s még valami. Közli Hentaller Lajos	845
Egy adat Makray Benedek életéhez. Közli Karácsonyi János	658
Értekezések iskolai értesítőben. Közli é.	750
Gombor Ferencz Albin. A Longobardok történetéhez	361
Hegyesi Márton. Glossák és bírálati megjegyzések	751
Kováry László. Történelmi apróságok	467
Keszthelyi törvénygyűjtemény G. M.	363
Nyílt levél. Irta Ivánfi Ede	669
Nyílt levélre válasz. Irta Dr. Sötér Ágost	959
Dr. Pallagi Gyula. Pólya Károly szemtanú elbeszélése	555
II. Rákóczi Ferencz Angliában. Közli Kropf Lajos	750
» » » » —y —n	844
Sasinek. A longobardok történetéhez	168
Schweng József. Lahner György születése	554
Tagányi Károly. »Jelentés a nyitrai megyei helynév magyarostias ügyében«	950
Sebestyén Gyula. Adorján mester	468
Tóth Lőrincz. Válasz	753
Történelmi apróságok. Irta B. F.	265
Dr. Wertner Mór. Fejér II. 188—189	359
— — Megjegyzések a »Blagay-család oklevéltára«-hoz.	939

Állandó rovatok.

Horvát történelmi Repertorium	82, 171, 370,	557
Repertorium a) külföldi munkák		848
b) külföldi szaklapok és folyóiratok		947
c) hazai lapok		78, 169
Történeti könyvtár	92, 182, 272, 380, 476, 572, 671, 766, 859,	960
Új könyvek	86, 176, 267, 375, 471, 565, 660, 760, 853,	953
Vegyes közlések	88, 179, 269, 377, 474, 567, 665, 763, 857,	955
A M. Tud. Akadémia történelmi és irodalomtörténet jutalomtételei		569

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Hunyadi Mátyás egyaránt nagy volt mint hadvezér és mint államférfiú. Nagysága nemcsak egyéni tehetségeinek és akaraterejének kivételes arányaiban nyilatkozik; hanem a történelem kimagasló alakjainak osztályrészét képező abban a jellemző képességben is, hogy eszméi valószínűsítésére, tervei kivitelére, nemzete körében a szükséges eszközöket megtalálja, kifejleszse és alkalmazza.

Történelmünk egy korszakában sem volt hazánk termékenyebb kiváló egyénekben, mint Hunyadi Mátyás alatt, kinek háború és béke idején kifejtett erőfeszítéseiben a siker tényezői voltak, dicsőségének részesei lettek.

Ekkor nem érdemesítettük őket kellő figyelemre. A nap fénye mellett a csillagok ragyogása is elhalványodik. Mindazáltal méltók, hogy emlékeiket felelevenítsük. Ezt szándékozom megkísérteni Mátyás magyarországi származású diplomatáinak megismertetésével.

Legelső helyen azt a két diplomatát mutatom be, a kiknek egyéniségéről és működéséről eddig oly keveset tudtunk, hogy a XV. század politikai és irodalmi történetének legalaposabb művelői: a német *Reumont Alfréd* és a magyar *Ábel Jenő* a kettőt egy és ugyanazon személynek tartották, a rájuk vonatkozó részleteket egy életrajz keretébe foglalták össze;¹⁾ a mely tévedést az magyarázza meg, hogy rólok hézagosa

¹⁾ Reumont Alfréd: Di tre prelati ungheresi menzionati da Vespasiano Bisticci. (Florenz, 1874. Archivio Storico Italiano. III. Serie, XX., Volume. 295—314.) — Ábel Jenő: György kalocsai érsek. (Budapest, 1880. Egyetemes Philológiai Közlöny. 32—44.)

tokkal rendelkeztek, családi nevüket sem ismerték. Ellenben e sorok íróját a kutatások véletlen szerencséje abba a helyzetbe hozta, hogy mindkettőnek életpályájára világosságot áraszthat. Ezek: *Kosztolányi György* és *Handó György*.

I.

Kosztolányi György mind a saját, mind a mások irataiban következetesen a *Georgius Polycarpus* nevet viseli. Kivételt egyetlen oklevél képez; IV. Sixtus bullája, melyben egyházi javadalmat adományoz részére. Ez »*Georgio Polycarpo de Kostolan*« »Kosztolányi György Polikárhoz« van intézve.

Ugyanezen pápának egy másik bullája, mely Kosztolányi Miklós esztergommegyei clericushoz van intézve, megemlíti, hogy ez Polikárp-Györgynek öcsce, és az ő nemes származását is kiemeli.¹⁾ Ebből kétségtelenül kitűnik, hogy mindketten a barsmegyei Nemes-Kosztolányban birtokos régi Kosztolányi család sarjai voltak.²⁾

Téves tehát a régibb íróknak az a föltevése, hogy György olasz volt,³⁾ és szintúgy e sorok írójának az a combinációja is, hogy Görögországból származott.⁴⁾

Első ízben 1453-ban olasz földön találkozunk vele Ferrara városában. Ide a veronai *Gvarino* híres humanista-iskolájának vonzó ereje a művelt Európa minden részéből gyűjtötte össze a tudománykedvelő ifjúságot, mely a latin és görög irodalom ismeretét alaposan elsajátítani, a klasszikai ékesszólás és költészet titkaiba behatolni vágyott. *Zrednai Vitéz János* váradi püspök ide küldötte ki unokaöcscsét, *Csezmiczei Jánost*, ki mint latin költő Janus Pannonius írói névvel világhírű lett, és egy *Simon* nevű tanulót, kinek sem családi nevét, sem későbbi életviszontagságait nem ismerjük.⁵⁾

¹⁾ Ezt a két oklevelet alább ismertettük.

²⁾ Nagy Iván. Magyarország családai. VI. 285.

³⁾ Kaprinai István: *Historia Diplomatica*. II. 75. — Gróf Teleki Jani Pannonii opera. II. 239.

⁴⁾ Mátyás király külügyi levelei. II. Bevezetés. XX. lap. — A magyar nemzet története a Hunyadiak és Jagellók korában. 543. A combináció nemcsak a görög hangzású (Polycarpus) névre, hanem egy kiváló görög humanistával való rokoni kapcsolatára, (melyről alább szólunk) támaszkodott.

⁵⁾ Vitézhöz írt levelei egyikében *Simon de Ungaria* nevezi magát.

György-Polikárp velök egy időben tartózkodott Ferrarában. Janus Pannoniusnak tanulótársa volt; ¹⁾ Simont pedig a latin klasszikusokban oktatta. Vajjon mint rendes tanár volt-e alkalmazva Gvarino iskolájában, vagy pedig mint előhaladottabb tanuló adott a kezdőknek díjért leczkéket: nem dönthetjük el. Vitéz, mihelyt arról értesült, hogy egyik védenczének oktatásával foglalkozik, nem késett őt is nagylelkűségében részeltetni.

Mindezt maga György tudatja velünk, abban a levélben, a mit 1453. deczember 2-ikán Ferrarából a váradi püspökhöz intéz. Mentegetődzik azért, hogy ekkorig nem írt néki, ámbár többen bátorították; nem akart a magas állású, sokfelé elfoglalt főpapnak alkalmatlankodni; de ha tőle fölhatalmaztatik, örömmel fogja ezentúl leveleivel fölkeresni. Most kijelenti, hogy szavakkal nem képes kifejezni, mennyire lekötelezettnek érezi magát. Azután értesíti, hogy Simon, kinek ő most Virgiliust magyarázza, tanulmányaiban nagy szorgalmat fejt ki, és bizonyára tudós férfiúvá fog fejlődni. »Jánosod (Osezmiczei János) felől pedig tanácsosabb hallgatnom, mint röviden írnom. Az ő szerencsés alkotású elmójénél nagyobbbat, jelesebbet a természet nem szülhetett.«

Már néhány hónappal ezen levél megírása előtt, Simon humanista-tulzással tolmácsolta volt György háláját a közös pártfogónak. »Tudd meg, — írja — hogy György-Polikárp, az isteni jótéteményekért, a mikkel elhalmoztad, örök háláját fejezi ki méltóságodnak. Ismételni szokta: hogy ha teljes élete egész szolgálatát egyedül neked szentelné is, ezzel sem róhatná le azt, a mivel néked tartozik.« ²⁾

György a következő éveket szintén Ferrarában töltötte,

(A levelet alább idézzük.) Ferrarából a bolognai főiskolára ment, hol 1458. deczember 5-ikén tette le a jogtudóri vizsgát. (Az egyetem anyakönyve Bolognában.) Valószínű, hogy kevéssel utóbb kora halál ragadta el. (Kétségtelen, hogy nem azonos Trevisoi Simon esztergomi kanonokkal, ki Mátyás király uralkodása elején diplomatai küldetésekben járt el, mint patrasi érsek 1482-ben Rómában halt meg, és kinek életrajza e sorok írójától a Századok 1896-ik évfolyamában jelent meg.)

¹⁾ Ezt maga Janus Pannonius említi, alább idézendő levelében.

²⁾ Ezt a két levelet föntartotta a müncheni királyi könyvtár 8482. számú, XV. századbéli papir-codexe, mely humanista-iratok gyűjteményét foglalja magában.

hol olasz ifjakat is oktatott. Ezek sorába tartozik Piccolomini Ferencz, *Piccolomini Enea Silvio* sienai püspök, császári kancellár, a későbbi II. Pius pápa unokaöcsese.

György ezt a körülményt kizsákmányolva, 1455-ben növendékének már akkor is hatalmas nagybátyját fölkereste levelével, és felajánlotta neki szolgálatát, a mire helyzetében beállott bizonyos kedvezőtlen fordulat kényszerítette.

Enea Silvio, ki úgy látszik, Györgynek előbb híret sem hallotta, ámbár ekkortájt a német-ujhelyi fejedelmi congressuson túlon-túl el volt foglalva: kimerítő és szíves feleletre méltatta az ismeretlent, a ki ezt a kedvezést bizonyára azzal érdemelte ki, hogy levelének irálya és tartalma lelki rokonnak mutatta be.

»Köszönöm — írja Enea Silvio — hogy hozzám fordúltál. Tudományban és szívességben bővelkedő leveledet gyönyörködve olvastam; sorsod mostohasága pedig megghatott, a nélkül, hogy meglepett volna. A jók és tudósok rendszerint kemény tusát vívnek a sorssal, a mely azonban tőlök csak azt veheti el, a mi tulajdonát képezi: az aranyat és ezüstöt, a vagyont és életet; ellenben a jók szelleme fölött nincs semmi hatalma. A magasztalások, a mikkel engem elhalmoztál, nem illetnek meg. Ismerem tökéletlenségemet, és a mikor rólam van szó, inkább magamnak, mint másoknak kell hitelt adnom. A mit öcsém felől írsz, elhiszem; ámbár arról sem Ferencz öcsém, sem Jakab testvérem, sem bárki más nem értesített. Szolgálatkészségedért elismeréssel adózom, irántam tanusított jóakarated és öcsémmel való fáradozásod hálára köteleznék. Ha segítségdre lehetek, mindig számíthatsz rám; óhajtsáidat, a meny nyiben tehetem, készséggel fogom teljesíteni. Azonban mostani kérésed, hogy magamhoz vegyelek, nem időszerű; a császári udvarban nem is találhatnál hozzád méltó helyet. Magam sem maradok itt soká. Készületeket teszek a hazatérésre, és környezetem már is számosabb mint kívánom. Nézetem szerint, helyesebben jársz el, ha a magyar királynál, vagy az udvarához tartozóknál keressz állást. Ebben az ügyben a váradi püspökhöz, a legtudósabb és legjobb főpaphoz for-

dúlhatsz pártfogásért. Ha közbenjárásommal használhatok neked, felszólításodra kérésedet szívesen teljesítem. Élj boldogul!«¹⁾

Követte-e György a sienai püspök tanácsát, nem tudjuk. A következő három esztendőben nem találjuk nyomát. 1458 nyarán tűnik fel újból. Mátyás királynak egy oklevele alatt ezt a jegyzést találjuk: »Lecta Geor. Polycar.« — »Olvasta György-Polikarp.«²⁾ Ekkor tehát már királyi szolgálatban állott, és mint titkár, a cancelláriában volt alkalmazva,³⁾ a hol kétségtelenül Vitéz János nyitott neki tért tehetségei érvényesítésére.

Tekintélyét, a mit tudományával és irányával magának kiküzdött, bizonyára jelentékenyen növelte Piccolomini Enea Silviónak éppen ekkor történt fölmagasztaltatása a pápai trónra, és tanuló társának, Csezmiczei Jánosnak 1459 elején kineveztetése pécsi püspökké.

Nem lehet tehát meglepő, hogy fontos diplomatiái küldetéssel bízott meg; amínthogy ebben a korban más udvaroknál is a magas állás és előkelő származás hiányát elfeledtették a humanista műveltség és ékesszólás előnyei.

Az 1460-ik év elején II. Pius pápához küldetett, ki ekkor Mantuában congressust tartott, hogy a törökök ellen rég tervezett nagy támadó hadjáratot előkészítse. Négy magyar követ vett részt ezekben a tárgyalásokban. Mindazáltal Mátyás király a helyett, hogy ezeknek útján közölje a törökök fenyegető készüléteiről vett híreket és a saját terveit, czélszerűnek látta ezt az előterjesztést Györgyre bízni. Mikor a királyi követ olasz földre érkezett, a pápa a mantuai congressust már bezárta volt (1460. január 19-ikén), és Sienába utazott, hol több hetet töltött. Itt, január utolsó napjaiban fogadta Györgyöt, és február 2-ikán a királyhoz írt következő levéllel bocsátotta vissza:

»Kedvelt fiunk György-Polikarp, fenséged megbízó levelével ellátva, jött hozzánk, és a török ügyben rábízottakat

¹⁾ A Németújhelyt 1455 ápril 15-ikén kelt levél a bolognai egyetemi könyvtár egyik codexében találtatik. Fordítását közli Abel i. h.

²⁾ Az 1458 augusztus 20-ikán kelt királyi oklevél az országos levéltárban.

³⁾ A velencei senatus 1462 márczius 29-ikén a »secretarius regie maiestatis« czímmel jelöli. Diplomáciai Emlékek. I. 128.

előterjesztette. Buzgón és híven járt el megbízatásában, a jó szolgálta kötelességeiből semmit sem mulasztott el. Előadásána minden egyes pontjára adott válaszungkat tőle és magyarországi legátusunktól, kinek tüzetesen írunk, fenséged meg fogja érteni. Kérjük fenségedet, hogy eddigi fáradozásai és dicséretesen bebizonyított állhatatos kitartása után, most, mikor jobb jövő kilátásai biztatnak, ne csüggedjen. Ugyanis, a mennyiben a jövő nyár folyamán nagyobb mérvű hadi-intézkedéseket nem tehetnénk, a mire nézve nem esünk kétségbe, Isten segítségével gondoskodni fogunk, és ígéretet is teszünk, hogy rövid idő alatt negyvenezer aranyat küldünk a legátus kezeihez. Ez a segítség fenségedet képessé fogja tenni, hogy a törökök részéről netán fenyegető veszélyt elhárítsa. Nem kételkedünk, hogy fenséged napról-napra nagyobb segítségben részesülvén, örönden fog annak, hogy állhatatosságában nem ingadozott.«¹⁾

A következő (1461) év elején a török ellen indítandó hadjárat ügyének tárgyalása végett a német választófejedelmek Nürnbergben gyűlést tartván, Mátyás király Györgyöt küldötte hozzájuk, azzal a megbízással, hogy őket áldozatkészségre serkentse, és a császárral fenforgó viszályok kiegyenlítése végett közbenjárásukat kérje ki.²⁾

Ezen feladatát február 13-ikán tartott beszédeivel oldotta meg.

Abból indul ki, hogy a kereszténység megoltalmazásának kötelessége az összes keresztény fejedelmekre háramlik ugyan; de Magyarország királyai e tekintetben mindig olyan buzgóságot fejtettek ki, hogy a mikor a szomszéd keresztény uralkodókkal békében éltek, a törökök előnyomulását maguk tartóztatták föl. Magyarország jelenlegi uralkodóját ugyanezen buzgóság lelkesíti. Azonban a törökök hatalma most már annyira megnövekedett, hogy velök szembeszállani magára hagyatva nem képes. Már Zsigmond császár súlyos vereséget szenvedett tőlök; ámbár úgyszólván az egész keresztény világ szövetségben

¹⁾ A levél több helyen ki van adva. Legutóbb: Monumenta Vaticana Hungariae. I. sorozat. VI. 13.

²⁾ Müller. Reichstagstheatrum. II. 12.

állott vele. Azóta pedig a törökök a görög birodalomnak és sok más országnak uraivá lettek.

Minél nagyobb a veszély, — így folytatja — annál nagyobb buzgóságot kell elhárításában kifejeteni. Konstantinápoly eleste bizonyítja, hogy a hanyagság milyen súlyos következményeket von maga után. Ha Magyarország a törökök hatalmába kerül, többé egy nép sem bír nekik ellenállani. Ezért már Hunyadi János ismételten fordult segítségért a keresztény fejedelmekhez, kik ígéreteket tettek, de ezeket nem teljesítették; ennek daczára csüggedetlenül folytatta erőfeszítéseit, és dicső pályáját Nándorfehérvár fölszabadításával zárta be. A császár volna első helyen hivatva arra, hogy a kereszténység oltalmáról gondoskodjék; de ő semmit sem tesz, sőt mások elé is akadályokat gördít. Ugyanis ámbár Magyarország rendei egyértelemmel Mátyást választották meg királynak, és tisztelettel, szeretettel környezik: a császár, féktelen hatalomvágy sugallatait követve, ellene támadott, hadaival kegyetlenül pusztíttatja az országot, és jogtalanul visszatartván a szent koronát, az ország belső viszonyainak megszilárdulását hátráltatja.

Ha tehát a választó fejedelmek azt kívánják, hogy a magyarok a törökök ellen küzdjenek, s ne a császárral háborúskodjanak: bírják rá a császárt, kössön békét, adja át a koronát, bocsássa vissza a *mit Magyarország területén elfoglalt. Mihelyt ez megtörtént, a magyar király, ha kellő támogatásban részesül, a hitetlenek ellen fog fordulni. Ellenkező esetben Istent és az egész világot hívja föl tanuk gyanánt, hogy kényszerítik békét kötni a törökökkel; mert hiú ígérekben bízva, országát végső veszedelemnek nem teheti ki.¹⁾

A választó fejedelmek, az ékes beszéd meghallgatása után, abban állapodtak meg, hogy közelebb Frankfurtban újból gyűlést tartanak, s arra a császárt is meghívják.²⁾

Az 1462-ik év elején Mátyás király, az oláh vajdától segítségül hivatván, el volt határozva, hogy tavasz nyíltával

¹⁾ A beszéd szövege a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának 210. lat. 8-rét jelzetű XV. századbeli codexében.

²⁾ Müller i. h.

seregét a törökök ellen vezeti. Evégből, pénzsegély kieszközlése végett, a pápához és a többi olaszországi fejedelmekhez követet küldött.¹⁾ Ujból Kosztolányi Györgyre ruházta a küldetést.²⁾

Márczius 21-ikén érkezett a követ Velenczébe.³⁾ A senatus elé bocsáttatván, hosszú beszédben szólott a törökök gyűlöletéről és álnok terveiről, a miket a kereszténység ellen táplálnak. Magyarország — ugymond — válságos helyzetben van; mert míg egyrészt a török becsapásoktól sokat szenved, másrészt ellene a császár igazságtalan háborút visel. A király ismételten kért segítséget a pápától, de jó szóknál egyebet eddig nem kapott. Ennek daczára, a velencei senatus rábeszélésének engedve, szeretetére és jóindulatára támaszkodva, közbenjárásában bízva, a pápához küldötte őt; utasítván, hogy mindenben a senatus tanácsa szerint járjon el.⁴⁾

A következő audientia alkalmával részletekbe ment át. Kifejtette, hogy ha nagy támadó hadjárat megindítása tervezetnék, hatvanezer, vagy legalább negyvenezer katonára van szükség. A sereg zsoldjáról a keresztény hatalmaknak csak hat hónapon át kellene gondoskodniok; később a sereg maga tartaná fenn magát az ellenség területén. A mennyiben ez a nagy támadó hadjárat nem létesülne, a nyár folyamán várható török támadás ellen a király csak úgy védelmezheti meg országát, ha a keresztény hatalmak pénzsegélyben részesítik.⁵⁾

Előterjesztéseire a választ a senatus márczius 29-ikén állapította meg.

¹⁾ A magyarországi velencei követnek 1462. márczius 4-iki jelentését, resumálja a dogé a márczius 20-ikán a pápához írt levelében. Dipl. Eml. I. 121.

²⁾ Követségéről, mint látni fogjuk, több diplomatai irat szól. De egyik sem nevezi meg. »Magnificus«, »Spectabilis« czímmel ruházzák föl, a mi azt bizonyítja, hogy világi úr volt; egy helyen »secretarius regie maiestatis« czímeztetik. Ő maga a velencei senatus előtt tartott beszédében utal arra, hogy »rursum«) másodízben küldetik Rómába. Hogy Kosztolányi György volt ez, kétségtelenné teszi a pécsi püspöknek a velencei dogéhoz írt, alább idézendő levele.

³⁾ Ezt tudjuk a dogénak márczius 30-ikán a pápához írt leveléből. Dipl. Eml. I. 128.

⁴⁾ A senatus márczius 29-iki végzésében a követ beszédét resumálván, említi, hogy ezt »multa prudentia et elegantia« jellemzi.

⁵⁾ Ez az előterjesztés is az idézett végzésben van resumálva.

Ebben a magyar követ beszédének formai szépségét, előterjesztésének okosságát dicséri. A király szeretetének és jóakarátának nyilatkozatáért köszönetet mond, és biztosítja őt, hogy a köztársaság azt a jóakaratot és szeretetet, a mit Hunyadi János iránt táplált, be akarja bizonyítani királyi fia iránt is. Magyarország szenvedései és szorongattatásai iránt mindig mély részvéttel viseltetett. Ezért azon volt hogy a pápát a kereszténység és névszerint Magyarország megoltalmazása érdekében tevékeny fellépésre készítse, s felajánlotta neki hajóhadának közreműködését; egyszersmind azt a javaslatot terjesztette eléje, hogy míg a támadó hadjárat létrejő, Magyarország megoltalmazására az összes olaszországi államok 12000 arany forintnyi havi segélyt szavazzanak meg. Előterjesztései a legkedvezőbb fogadtatásra találtak a pápánál, ki azon fáradozik, hogy a császár és a magyar király között békeséget hozzon létre; egyúttal a támadó hadjárat létesítése iránt több hatalmas uralkodóval tárgyalásokat indított meg. Ennélfogva a senátus azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a magyar követ a legalkalmasabb időpontban érkezik Rómába, és ott igyekezeteivel biztos sikerre számíthat.¹⁾

Ezen utóbbi nyilatkozat nem volt üres frázis. Néhány nappal előbb vette volt a doge, titoktartás kötelezettsége mellett, II. Pius pápa bizalmas üzenetét, hogy személyesen fog a török ellen indítandó hadi vállalat élére állani, és ezen merész ténnyel a szűkkeblű és közönyös fejedelmeket példájának utánzására kényszeríti.²⁾

Kosztolányi György, ki ápril első napjaiban utazott el Velenczéből,³⁾ csakugyan sikerrel járt el küldetésében Rómában is. A pápa elfogadta a signoria javaslatát, a Mátyás részére biztosítandó 12000 forintnyi havisegély tárgyában, a melyhez maga 2000 forintot ajánlott; egyúttal Kosztolányit, pápai nuntius kíséretében, az olaszországi fejedelmekhez és köztársas-

¹⁾ A válasz szövege: Dipl. Eml. I. 125—8.

²⁾ A doge 1462. márczius 19-ikén kelt válasza a pápa sajátkezű levelére. Ugyanott. 119.

³⁾ A doge május 5-ikén római követéhez intézett jegyzékében említi, hogy a magyar követ elutazása óta »egy hónap múlt el.« Ugyanott. 135.

ságokhoz küldötte, hozzájárulásuk kieszközlése végett. Ezek június első napjaiban keltek útra.¹⁾

Ezalatt Mátyás, mielőtt még Kosztolányi római küldetésének eredménye felől jelentést kaphatott, május hónap folyamán, a keletről érkezett fenyegető hírek hatása alatt, főudvarmestere, Vezsényi László személyében új követet küldött Velenczébe és Rómába. Majd, a mikor június végén a pápa elhatározásáról értesült, ezzel eléguiletlen lévén, Kosztolányit utasította, hogy az olasz hatalmasságokhoz ne menjen, hanem azonnal térjen vissza Magyarországra.²⁾

Ez az utasítás elkésve érkezett Rómába; Kosztolányi akkor már a melléje rendelt pápai követtel útban volt az olasz hatalmasságokhoz. Utjukról az emlékek nem szólnak. Valószínűleg Flórenczben, Ferrarában, Milánóban jártak. Augusztus első napjaiban Velenczébe érkeztek. A jelentés a mit itt eddigi fáradozásaik eredménye felől bemutattak, nem hangzott kedvezően. A doge megütközéssel vett tudomást arról, hogy az olasz hatalmasságok milyen csekély ajánlatokat tettek. Ellenben a velencei signoria, mely előbb azt határozta el, hogy a havi 12000 forintnyi segély negyedrészt vállalja magára, most késznek nyilatkozott ajánlatát megkétszerezni, ha a többi hatalmasságok is a megajánlott járulékokat fölemelik.³⁾

Kosztolányi Velenczében találkozott Vezsényivel, ki Rómából visszatérvén, azt a tudósítást hozta, hogy a pápa az ígért havi segély mellett a maga költségén ezer lovast fog Mátyásnak rendelkezésre bocsátani.⁴⁾

Mind a két magyar követ valószínűleg együtt tért vissza, augusztus végén Magyarországra.

¹⁾ A doge jegyzéke római követéhez 1462. június 3-ikán. A doge válasza Vezsényi László magyar követ előterjesztésére június 16-ikán. A pápa levele a milánói fejedelemhez július 18-ikán. Ugyanott. 137, 153, 165.

²⁾ Mátyás a Kosztolányihoz intézett jegyzék utóiratában ezt az utasítást akképen módosította, hogy a velencei köztársaság kormányának nézetétől tegye függővé, vajjon Rómában maradjon, avagy Magyarországra visszatérjen. A jegyzék tartalmát ismerteti a doge 1462. július 19-ikén római és magyarországi követeihez intézett jegyzékében. Ugyanott 160, 162.

³⁾ A doge levele a pápához, 1462 augusztus 8-ikán. Ugyanott. 176.

⁴⁾ A pápa levele a milánói fejedelemhez, 1462 július 18-ikán. Ugyanott, 164.

Hogy Kosztolányi György Velenczében elismerést aratott diplomatai működésével, arról tanúságot tesz egy velencei patricius Tonenzonio Rafael levele a pécsi püspökhöz, kinek válaszában a következő helyet találjuk: »A mit Polycarpusunk felől jelentettél, hogy dicséretesen és országunkra nézve hasznosan járt el nálatok küldetésében: szívesen hallom, készséggel elhiszem. Az ő erényeit és tudományosságát régtől fogva ismerem. Mindazáltal a ti tanúskodástoknak itt nagyobb értéke van, mint annak a magasztalásnak, a mely tőlem, iskolatársától ered.«¹⁾

Ilyen magasztalásokkal, barátja irányában nem fukarkodott a befolyásos államférfiú és az ünnepektől költő. A következő hazájába visszatért humanistát ékes költői levélben hívta meg pécsi püspöki székhelyére:

Gratulator a terra salvum rediisse Latina,
 Numina nec votis surda fuisse tuis.
 Gratius hoc fiet, si nos Polycarpe revisas,
 Ni post tam longum, tam breve taedet iter.
 Quando ego te, tuta suspensus luce, tenebo,
 Narrantem vastae dura pericla viae?
 Quis status Ausoniae, quae sint ibi tempora rerum,
 Quas urbes, quales videris ipse viros?
 Quod si non fallit cupida spes irrita mentem,
 Tota tuo nobis pectore Roma venit!²⁾

Egyik epigrammja, mely Kosztolányihoz van intézve, szintén nem szükkölködik finom bókban. Tőle vett felszólításra válaszolva, megjegyzi, hogy mindig és bármilyen tárgyról még Polikarpus sem képes jó epigrammot szerkeszteni.³⁾

Ezen czélzásból következtethetjük, hogy Kosztolányi György nemcsak a latin prózának volt mestere, hanem a költői babérért is versenyezett. Ezt megerősíti Janus Pannoniusnak, 1465 végén, a Magyarországhoz időző Galeotti Marciushoz intézett levele, melyben félig komolyan, félig tréfásan írja:

¹⁾ A dátum nélküli levél kétségkívül 1462 szeptember 28-ikán iratott, a mely dátumot viseli a pécsi püspöknek a velencei dogéhoz írt válasza, Kosztolányi György által küldött levelére. (Koller. *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis*. IV. 97, 104.)

²⁾ Ad Polycarpum. — *Opera*. II. 140.

³⁾ A vatikáni könyvtár egyik codexéből közölte Abel i. h.

»Senki többé tőlünk ne várjon éneket, ne kíváncsion szónoki művet, ne követeljen fordítást, ne szólítson föl levél fogalmazására: immár mindezekre képes vagy te és Polycarpus!«¹⁾

A befejező mondat arra látszik utalni, hogy Mátyás a fontos diplomatai levelek szerkesztését, a mire előbb a pécsi püspököt szokta volt fölkérni, most Galeottira és Kosztolányira kezdette bízni.

Mindazáltal, ámbár ekképen tekintélyes állást foglalt el Györgyünk a királyi udvarban: több esztendőn át (1462 őszétől 1466 tavaszáig), nyomára nem akadunk a fönmaradt történeti emlékekben.

1466 június 10-ikén, Zrednai Vitéz János esztergomi érseknek, Nagyszombatból a pozsonyi tizedszedőkhöz intézett rendeletét György-Polikárp mint »titkár« ellenjegyzí.²⁾ Kétségkívül mint királyi s nem mint érseki titkár kísérte Vitézt, ki ekkor Podjebrád György cseh királylyal tárgyalásokat folytatott.

A következő (1467) év vége felé ismét diplomatai megbízásokkal küldetett Mátyástól Olaszországba. Flórenczbe ment, a hol lépéseket tett, hogy Mátyás fölvétessék a ligába, melyet a pápa, a nápolyi király, a milánói fejedelem és a flórenczi köztársaság kötöttek Velence ellen.³⁾

Az 1468 nyarán Rómában találkozunk Györggyel, és pedig a szent-szék szolgálatában, mint »apostoli irnokkal« (scriptor litterarum apostolicarum). Így nevezi magát a II. Pál pápához intézett, július 30-ikán kedvezően elintézett folyamodásában, melyben panaszolja, hogy világi ember lévén, hivatalnok-társai vonakodnak őt a cancellariai jövedelmekben részel-

¹⁾ A dátum nélküli levél Kollernél. IV. 194.

²⁾ Az oklevél az országos levéltárban.

³⁾ 1467 december 28-ikán Florenczből Vespasiano Filippo értesíti a calabriai herceget, hogy a múlt napokban »qui e stato uno ambasciatore del re d'Ungheria a me assai noto, il cui nome é messer Giorgio Polycarpo homo letteratissimo e degno«; ez informálta őt az erdélyi lázadás elnyomásáról, a török békealkudozásokról, a magyar udvarnál Velence ellen uralkodó ellenséges hangulatról. (Dipl. Eml. II. 336. Tévesen 1476-ra téve.) — 1468 márczius 26-ikán a milánói követ Velenczéből jelenti, hogy Mátyás a szent ligával egyezsége lépett Velence ellen. Ugyanott, 176.

tetni, mert arra hivatkoznak, hogy azokra csak pap tarthat igényt. Mire a pápa elrendelte, hogy a fennálló szabályok ellenére, illetményeit rendesen megkapja.¹⁾

Arra a kérdésre, hogy miképen szánta el magát hazájának és Mátyás udvarának elhagyására, csak combinatióval felelhetünk, a mely talán kalandosnak is tűnhetik föl.

Egykorú emlékiratban olvassuk, hogy Trapezunti György híres görög humanista és pápai titkár fia, Trapezunti Jakab szintén pápai titkár, sógora volt Györgyünknek.²⁾ Nem tehető föl, hogy a Rómában lakó görög a magyar humanista nővérét bírta feleségül. Így tehát azt kell feltenni, hogy a magyar humanista házasságra lépett a Rómában lakó görögnek nővérével. Valószínűleg ez a házasság készítette őt arra, hogy szintén az örök városban telepedjék meg. Neje atyjának és fivérének pártfogása szerezhette meg részére azt a hivatalt, a melyre a képességet teljes mértékben bírta.

Ezzel a lépésével nem vonta magára Mátyás neheztelését; sőt ellenkezőleg bizalmának kiváló nyilatkozatával tisztelte meg őt a király: a szent-széknél teljes hatalmú ügyviselőjévé nevezte ki arra az időre, a mikor ott külön követe nincs.³⁾

Csakhamar újabb meglepő fordulat következett be életpályáján. Mint világi ember lépett a pápai szolgálatba,⁴⁾ és 1472 márczius 23-ikán IV. Sixtus pápa a Budai Andrásnak Rómában bekövetkezett halálával megüresedett veszprémi és székesfehérvári kanonokságokat adományozta neki.⁵⁾ Ahhoz,

¹⁾ Az 1463 július 3-ikán elintézett folyamodás a vatikáni levéltárban. (Regesta Supplicationum Pauli II. Annus IV. Vol. 857 f. 251.)

²⁾ Ez a körülmény vezette e sorok íróját korábbi munkáiban arra a föltevésre, hogy György-Polikarp görög nemzetiségű volt. — Marco Antonio Altieri római patricius említi, hogy Trapezunti András egy időben vesztette el fivérét, Jakabot és sógorát »misser Georgio Polycarpo suo cugnato quello scriptore et questo non tantum scriptore, ma degnissimo oratore di quel re d'Ungaria«. »Nuptiali.« Kiadta Rómában 1873 Narducci. 150 lap. Idézi Abel i. h.

³⁾ A dátum-nélküli királyi megbízólevél egy XV. századbeli formulás-könyvben van megerősítve. Kiadta Kovachich. Formulae solemnes styli. 561.

⁴⁾ Mátyás az imént említett megbízólevélben »egregius«-nak czímezi.

⁵⁾ »Magistro Georgio Polycarpo de Kostolan scriptori et familiari nostro.« A bulla a datariai regestákban a vatikáni levéltárban. (Annus I. Liber I. f. 154.) Budai András, Péter fia, jogtudor, veszprémi kanonok

hogy ilyen javadalmakat bírjon, nem kívántatott, hogy áldozár legyen; de föltétele volt: a kisebb egyházi rendek fölvétele és a nőtlen állapot. Így tehát nejének kimúlta vezethette az egyházi pályára.

Hivatalát a pápai cancelláriában évek hosszú során át megtartotta.¹⁾ Az 1481-ik év elején felkereste az örök városban egyik öcscse, Kosztolányi Mihály fia, Miklós, ki az ő pártfogásával, pápai közjegyző tisztét nyerte el,²⁾ melyet kétségtől kívül Magyarországon kívánt betölteni.

György ellenben nem hagyta el Rómát. 1489-ig a pápai bullák regista-kötetében sűrűn találjuk nevét, mely a bullákat ellenjegyzí.

Halálának időpontját nem határozhatjuk meg. Teteme jelöletlen sírban nyugszik.

FRAKNÓI VILMOS.

1470 július 2-ikán kapott II. Pál pápától felhatalmazást, hogy tanulmányai végett Rómában vagy más alkalmas helyen időzhessék. (A datariái registaiban. Annus VI. Liber VI. f. 234.)

¹⁾ 1479 november 7-ikén kelt ítéletlevélben Kosztolányi György elmarasztaltatik, mivel a kitűzött határidőre a kir. személynök előtt, a hova birtokügyi perben megidéztetett, nem jelent meg. (A Kaprinai kéziratgyűjteményben. B. L. 83. A budapesti egyetemi könyvtárban.)

²⁾ Az 1481 február 1-én kelt bulla a vatikáni levéltár datariái registaiban. Sixti IV. ann. X. lib. V. fol. 192.

GYÖNGYÖSY ISTVÁN A KÖLTŐ ÉLETÉHEZ.

A XVII-ik század ezen legkedveltebb, édesszavú lantosának élettörténetéhez alólirott már számos adalékot tett közzé a Századok régiebb évfolyamaiban, melyek legtöbbje azután kuruczvilági irodalomtörténeti gyűjteményem I-ső kötetében összegyűjtve is megjelent.

Ekkép csak következetesen vélek eljárni, midőn egy most, legújabbán, egyik fölvidéki levéltár átkutatása alkalmával az ott kiselejtezett »lýmbus«-beli irományok közül kezeimbe került eleddig ismeretlen adatot is ugyane folyóiratban adom által a nyilvánosságnak. Ez magának az akkoriban már országos hírnévnek örvendett, sőt hosszú életkora vége felé közelgő ünnepelt költőnek — egyébként Gömör vármegye alispánjának — eredeti levele e megye főispánjához, báró *Andrássy Péter*hez; de nem hivatalos dologban, hanem az agg lantos magánügye: krasznahorka-várallyai lakóháza s tartozékai ügyében, és így annál becsesebb, mivel életviszonyai történetét a legközelebbiről érinti. Megjegyzéseimet azonban a végére hagyva, közlöm mindenekelőtt a levelet.

Külczim: Spectabili ac Magnifico Domino, Domino Petro Andrássy de Szent-Király, Arcis Krasznahorka haereditario Domino, Equiti Aurato, Inelyti Comitatus Gömöriensis Supremo Comiti, etc. Domino Colendissimo. — Krasznahorka-Várallya. (Fekete gyűrűpecsét maradványai.)

Belől:

Nagyságodnak nagy jó Uramnak
ajánlom alázatos szolgálatomat.

E héten mind változó egészséggel lévén, a miatt nem udvarolhattam Ngodnak is; és ebben az is akadályoztatott, hogy, a mint általláthatom: vagyon valamelly kedvetlensége ellenem; *én pedig, a hol nem kellek, nem szoktam oda magamot szemtelenkedve obtrudálnom.* — másképen, a mint annakelőtte, úgy most is szívem szerint kívánok eleget tennem kötelességemnek.

Nem kétlem, az vagyon kedvetlenségére, hogy a mely házat és pusztákat itt Várallyán bírok, azokat kívánsága szerint nem resignálhatom olly hirtelen Ngodnak; de, ha jól meggondolja Ngod, minemű kárommal lenne az nékem, ha az aránt az Ngod akaratjához accomodálnám magamot: maga is által fogja látni, hogy azért méltó neheztelése nem lehet, annyival is inkább, hogy jóllehet az Ngod édes Atyja contractuális-levele szerint nem tartoznám azon levélben feltett, kezemnél lévő jókat per partes remittálnom; mindazonáltal, kívánván Ngodnak azzal is complacéálnom: a feljebbemlitett házat és pusztákat, *azokkal egyszersmind s egy summában aquirált, hosszuréti határban lévő réttel együtt*, jó cautióval, hogy tudniüllik *in reliquo az nevezett Ur levele in suo vigore maradjon*, magányossan is a jövő aratás után kész vagyok resignálnom Ngodnak. Csak azonban *az azokon lévő pénzt*, azon levél szerint, s úgy *az épületeknek az árát* és az auctionális 300 frtoknak is Ngodra esendő részét ne neheztelje praevia a jövő Szent-György nap tájban nékem letenni Ngod. *Hogy úgy az által provideálhassak én is tempestive valamelly residentiácskárul magamnak*. Ha pedig azoknak defalcatiójára *most, a míg itten vagyok*,¹⁾ anticipate száz tallér erő pénzt akarna Ngod adni: az residuitássát annál könnyebben exolválhatná jövődöben Ngod is, és azon száz tallérral nékem is bizonyos szükségemben succurrálna Ngod. Az mely aránt miképen fogja magát resolválni? arrúl leendő tudósítását elvárván, és ajánlván tovább is szokott jóakarattjában s favorában magát, marad

Ngodnak

Várallya, 6. X-bris 1696.

alázatos s köteles szolgája

(Eredeti, egész ívnek első lapjára írt levél; csak az aláírás van az. ösz költő saját kezével írva, az ő ismert, még ekkor — 76 éves korában — is szép, gömbölyded betűivel.)

*

A XVII-ik évszáz koszorús dalnoka e levelének, életírói több tekintetben jó hasznát vehetik. Altalánosságban

¹⁾ Andrassy Péter ugyanis ez idő tájban ritkán időzött a testvéreivel közösen bírt Krasznahorkán; rendszeren nejének putnoki, vagy trencsénymegyei birtokán, a zábláthi kastélyban lakott.

szembetűnik annak ámbár udvarias, de annál határozottabb hangja. Minő büszke önérzettel mondja az ősz költő mindjárt az elején: »*én . . . ahol nem kellek, nem szoktam oda magamat szemtelenkedve obtrudálnom.*« És e szavakat az egyszerű köznemes írja a kevély főúrnak, a várúrnak, a főispánnak és aransarkantyús lovagnak, — a kinek, mint a levélből alább kitűnik: ő dictál, ő szab föltételeket, — így, *ha tetszik*; más-képen pedig — *nem!* . . .

Gyöngyösi István takarékos, szerző ember volt; rendben tartotta a szénáját. Mint a fentebbiek világosan mutatják, becsülettel megszolgált keresményéből régebben, — ú. l. még az 1670-es évek elején¹⁾ a gyakori anyagi zavarokkal küzdő krasznahorkai várurat, az Andrásyak báróságát megszerzett Andrásy Miklós gömöri főispánt és jászok-kunok főkapitányát több ízben kisegíté készpénzzel, (*auctionális summáról* is szól), a melynek biztosítékául a főúr neki zálogbirtokul Krasznahorka-Várallyán alkalmas lakóházat, »pusztákat« és a szomszédos Hosszurét határában kaszálót engedett át, mindezeket hasznélvezeti és beruházási joggal, úgy, hogy a mit Gyöngyösi e részjóságon időközben épített: a kiváltáskor azon épületek becsárát az öröktulajdonos család neki visszatéríteni tartozzék. Hogy a »puszták« kifejezés alatt *praediumok* értenődök-e, avagy csak *pusztá telkek*, ugyanott? nem egészen világos; mi azonban inkább az utóbbit véljük, — noha a levél eme mondata: »*in reliquo* az nevezett Úr levele *in suo vigore* maradjon,« még egyéb elzálogosított birtokrészekre is, vagy legalább kötelezettségekre, enged következtetni.

B. Andrásy Miklósnak két nejétől sok gyermeke maradt: *Péter, István, György, Pál, Miklós, János, Mátyás* fiúk és két leány. Mikor ezek atyjok halála után a krasznahorkai uradalmat és a kétséges jogú — pör alatt levő — monoki birtokot felosztották magok közt, bizony, egyre-egyre nem valami sok jutott, s a ki gazdagon nem házasodott közülök (mint Péter, ki a dús b. Orlay Borbálát, b. Serényi András özvegyét vette el,) csak amolyan gyöngé mágnásocska volt, mint Pálról gúnyolódik Beresényi, hogy »*úrnak szegény, — szegénynek úr.*« Birtokaikon, valamint a közös családi vár helyiségein, sok pörpatvar, viszálykodás után 1695. július

¹⁾ Gyöngyösi már 1674. ősszel Krasznahorka-Várallyán, hihető: ezen zálogos házban és birtokban lakott, legalább innét ír okt. 21-kén Koháry Istvánnak, s később, 1679. június 28. és 1680. május 18., aug. 24., majd 1686. jún. 18. b. Andrásy Miklósnak, s illetőleg Dúl Mihálynak. (L. leveleit *Thaly*: »Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor Irodalomtörténetéhez,« I-ső kötet, 313. s köv. ll.)

1-jén osztottak meg végképen, -- de a vár-osztályt a lezajlott kurucvilág után, 1712. november 7-kén megváltoztatták, időközben kifejtett körülményeik kívánalmai szerint.

Az 1695-ik osztálykor a Gyöngyösnek elzalogosított váralliai ház, a levélben említett tartozékokkal a legidősb testvérnek, *Péter* bárónak jutott; gazdag felesége pénzén ő legkönnyebben kiválthatta, s ki is váltotta. Erre vonatkozik a közlött levél tartalmának főrésze. És hogy az alkú Péter úr s a költő között csakugyan létrejött: mutatja az a tény, hogy Gyöngyösy, — a ki mint láttuk, írja: »*providedlhasak én is tempestive valamelly residentiácskárul magamnak,*« — csakugyan gondoskodott egy ily alkalmas lakóházról, és pedig *Csetneken*, a hová az Andrassy-családnak visszabocsátott krasznahorka-váralliai házából — valószínűleg 1697-ben — általköltözött.¹⁾

A várnak és ahhoz tartozó háznak és helyiségeknek említett 1712-iki új felosztásakor azonban Andrassy Péter báró a váralliai volt Gyöngyösy-féle lakóházat elcserélé egyik öcsésével, *István báróval*, ki a betléri ág ősevé lőn. Az Andrassyak új osztálylevelében ezen háznak, vagy legalább hol fekvésének, kissé bővebb leírását találjuk. Ugyanis a Krasznahorkán, 1712. november 7-kén kelt és a távol levő Pált s a barátát lett és így nem osztozott Miklóst kivéve, valamennyi testvértől aláírt osztálylevél szövegében olvassuk:

»*Andrassi István Uram része.*

Felső-várban az alsó *Bebek-bőtja*, házával együtt, annak pitvara konyhástól; szabók és *Gyöngyössi háza*féle, alatta való hármias pinczével, pitvarával, *fölötte való Bebek-bőtjával, melly is Pacsa felé vagyon.*«²⁾

Melyik volt a Bebek-böltja, Bebek-bástyája? Azt valószínűleg ma is tudják Krasznahorkán, — de különben is meg-

¹⁾ 1699. június 6-iki levelét gr. Koháry Istvánhoz már innét írja, valamint az 1703-ikiakat is, (L. u. ott.) Alkalmasint ugyane csetneki házában halt is meg Gyöngyösy, 1704-ben. — Időközben megjelenvén *Nagy Iván* czikke Gyöngyösről az Irodalomtört. Közl. 1897. IV-ik füzetében, más adatokból ő is ugyanezen eredményre jut, hogy t. i. Gyöngyösy »*az 1697. évnék őszén Csetnekre tette át lakását, elhagyva Várallját, hol annyi megtiszteltetés, családi öröm és gyász érte.*« (442. l.) Csetneki lakóházát Nagy Iván (448. l.) hagyomány útján meg is jelöli. Ha tehát e csetneki lakóházat az utókor kegyelele emléktáblával fogná megjelölni: ugyanezen megemlékezésre méltó volna korábbi — krasznahorka-váralliai — lakóháza is.

T. K.

²⁾ Az osztálylevél egyszerű, de egykorú másolata ugyanott. Eredetije bizonynyal megvan a krasznahorkai grófi levéltárban.

mondja az oklevél: hogy Pacsa felé, vagyis az éjszaki oldal felé néz. Nos tehát, ha még maig fennáll ott a Bebek-boltja alatt ama régi, *hármás pinczés*, pitvaros ház, a »*Murányi Vénus*« halhatatlan költőjének egykori — több mint husz éven át — lakóháza: bizony méltó és kegyeletes dolgot cselekednének Gömör vármegye művelt, hazafias és lelkes tagjai, ha néhai kedves, érdemdús alispánjuknak s több országgyűlésen követjüknek, a nemzet koszorús lantosának emlékezetét emléktáblával jelölnék meg ott. Krasznahorka várának jelenlegi lelkes, derék ura: gr. Andrássy Dénes úr, bizonyára nem emelne ez ellen kifogást, — sőt maga is bőkezűleg elősegítené a kegyeletes, szép terv valósulását.

Ajánljuk Gömör-megyei tagtársaink szives figyelmébe ezen eszmét.

THALY KÁLMÁN.

BALASSA BÁLINT ANNÁJA.

Balassa Bálint eddigi életiróit különösebben annak a kérdésnek megfejtése foglalkoztatta, hogy ki volt az a nő, a ki mintegy műzsájává szegődve, örökbeesű költemények szerzésére készítette? Az életíróknak ezen, talán egyoldalúnak tetsző eljárása a költő életviszonyaiban leli magyarázatát. Balassa nem volt se államférfiu, se hadvezér. A politikával soha meg se próbálkozott; a katonai pályán forgolódott ugyan, s volt rá eset, hogy »tizenegy bajt egy nap vitt erős fegyverben«, még se vitte többre ötven lovas kapitányságánál. Költeményei azok, melyek a halhatatlanságot biztosították neki; ezek nélkül ő is a feledékenység tengerébe merült volna, mint annyi meg annyi kopjatoró, törökverő kortársa.

Balassa a régi magyar szerelmi líra hasonlíthatatlan képviselője. Szerelmes versei közül különösen azok gyakorolnak ránk mély benyomást, a melyekben egy vággya vágzott, de soha meg nem nyerhetett kedves után epekedik. Ezekben az érzelmek mélysége és őszintesége, a hang keresetlensége, a költői képek gazdagsága bámulatra ragadják az olvasót s önkéntelenül kíváncsivá teszik a nő iránt, a kiről s a kihez e költemények szólnak. Mert Balassa kiméletes, lovagias költő. Nem állítja nyíltan a világ szeme elé imádottját, hanem magunkra hagy, hogy a költői képek, allegoriák tömkelegében tapogatózzunk. Kedvesét Juliának vagy Coeliának nevezi; de jól tudjuk, hogy ezek költött nevek. Egyik-másik költeménye versfejeiből kibetűzhető ugyan egy s más nőnek a neve, de éppen e nevek sokfélesége még jobban zavarba hozza a kíváncsi kutatót. Nem tudjuk igazán, hogy Losonczy Annát, Morghai Katát, Chák Borbálát, Krusith Ilonát vagy kit értsünk a Julia vagy Coelia alatt?

A legelső, ki e kérdést tisztázni igyekezett Szilády Áron volt. Ő a Balassa költeményei elé írt szép bevezetésben¹⁾

¹⁾ Megjel. Bpest, 1879.

Losonczy Annát tartja annak a szép kegyesnek, a ki iránt Balassa olthatatlan szerelemre gyuladt s a kihez irta legszebb költeményeit. Vélekedését arra az ismeretségre alapítja, mely jóformán gyermekkorukban kezdődött s a mely huzamos közel-lét és gyakori érintkezés által könnyen szerelemmé fokozódhatott Eger várában, a hol Losonczy Anna férje: Ungnad Kristóf főkapitány, Balassa pedig 50 huszár kapitánya volt.

Még behatóbban foglalkozott e kérdéssel Károlyi Árpád a folyóiratunkban megjelent cikkében.¹⁾ Károlynak feltűnt, hogy az ismeretlen kegyes után epedő költeményekből kivehető, hogy nem egy nőről van szó; tehát Julia és Coelia két különböző személy. Károlyi nagy korkülönbséget lát Balassa Bálint és Losonczy Anna közt s nem hiheti, hogy »élte javát élő 36—37 éves férfi egy negyven esztendőss asszonyság iránt oly szerelemre gyuladjon, mint a minőt a Juliához irt versek lehelének«. Szerinte, ha volt is valami viszony Bálint és Losonczy Anna közt — a minthogy azt a nevére költött énekek kétségtelenné teszik — az a viszony nem lehetett igazi és állandó, nem tarthatott tovább, csak addig, a míg Ungnad Kristóf az egri főkapitányságot a horvát báni méltósággal fölcserélte. Az ezután keletkezett énekek más Annának szólnak. Ki volt ez a másik Anna? — arra is megfelel Károlyi. Nem más, mint Nogarolli Ferdinand szatmári, majd felsőmagyarországi főkapitánynak a felesége Harrach Anna, ki iránt Balassa akkor gyűladhatott szerelemre, mikor ez férjével Szatmárba utazva, útközben Eger várában pihenőt tartottak. Károlyi e föltevésre Balassának ama, 1589 márcz. havában Ernő főherczeghez intézett védekezésében talált támpontot, a melyben magát a nagybátyja: Balassa András által ellene szórt rágalmak alól tisztázni iparkodik. E rágalmak egyike az, hogy Bálint bizonyos Ferdinánd nevű ur feleségével tilos viszonyt folytatott, a mi rá nézve bectelenül végződött. Balassa beadványának erre a pontjára támaszkodva, Károlyi azt bizonyítja, hogy az a Ferdinánd nem más, mint Nogarolli Ferdinánd; tehát a Juliáról szerzett énekek Harrach Annáról szólnak.

Károlyi cikkére Szilády hamarosan néhány észrevételt tevén,²⁾ megengedi a mondottak után, hogy a költőnek Nogarollinéval viszonya volt s egyik-másik éneke róla szól, mégis megmarad korábbi állítása mellett, hogy »Losonczy Anna volt Balassának első szerelme«. Az a hánytorgatott korkülönb-

¹⁾ Századok 1882. 728. l.

²⁾ Századok 1882. 845. l.

ség nem mond ellene az ő föltevésének; annál inkább nem, mert nincs is biztosan megállapítva, hogy számokban kifejezve mennyi is az voltaképen?

Szintén a korkülönbségen akadt fenn Kardos Albert,¹⁾ a ki szintén két Anna közt osztja meg a költeményeket oly képen, hogy az egyik Anna lehet Harrach Anna, de a másik semmi esetre se Losonczy Anna. Kardos annyira idősnak tartja Balassához Losonczy Annát, hogy mikor ez Ungnadné lett, Bálint nem volt több 10—11 éves fiúcskánál s mint ilyen nem verseket írt, hanem a jámbor Bornemisza Péter prédikátortól szívta magába a tudomány és vallás első elemeit. 1577-ben pedig, mikor Bornemisza Péter egy »Vigasztaló könyvecskét« ajánlott Ungnadné leányának Anna-Máriának, ez az Ungnad Anna-Mária legalább is 14—15 éves volt. Ezen az alapon Kardos kimondja, hogy a keresett Anna »nem más, mint Losonczy Annának hasonnevű leánya: Ungnád Anna-Mária, a ki Balassa idejében legalább is 13—14 éves fakadó bimbó, de akár 16—17 éves kifejlett rózsza is lehetett«.

Az Anna-theoria felállításában valamennyit felülmúlja Torma Károly. Ő Balassának két ismeretlen, állítólagos költeményét közölve,²⁾ a költő szerelmi ideáljainak valóságos »időrendi táblázatát« állítja össze, a mely szerint az I. Anna = Ungnad Anna-Mária, a II. Anna = Harrach Anna; Julia = mindkét Anna és Coelia = kizárólag Harrach Anna. Torma igéri, hogy ezt az állítását »alkalmilag okadatoltan« bebizonyítja; de bizony közbejött halála miatt örökre adós maradt vele.

A dolog megértéséhez volt szükséges, hogy a rejtélyes Anna személyének földerítésével foglalkozott cikkek felett szemlét tartsunk. Az eredmény röviden összefoglalva az, hogy Szilády Losonczy Annát, Károlyi Arpád Losonczy Annát és Harrach Annát, Kardos és Torma pedig Ungnad Anna-Máriát és Harrach Annát vélik a Julia-Coelia-Anna nevek alatt lappangani.

Ez eredmények után legyen szabad nekünk is hozzá szólani a kérdéshez és minden hosszadalmasság kerülésével kinyilvánítani, hogy a feltevésekben mégis Sziládynak van igaza. Az Országos Levéltárban található Illyésházy Istvánnak egy eredeti levele, mely Rózsahegyen 1589 szept. 29-én kelt és a bécsi udv. kamara titkárához Niernberger Lőrinczhez van intézve. A levél végén a következőket írja Illyésházy: *Ezen a vidéken az az ujság, hogy Balassa Bálint összes jószágait átadta test-*

¹⁾ Századok 1884. 241. l.

²⁾ Századok 1889. 638. l.

vérének Balassa Ferencznek: maga pedig, csak egyedül, lóra ülve, éjszakának idején eltávozott ebből az országból Krakkó felé. Irt nekem is, hogy ha addig meg nem hal, négy évig nem jön Magyarországra. Bujdosása okául Balassa Andrást említi, a ki jószágai után jár s a kit nagyon fenyeget: továbbá Ungnád Kristóf özvegyét, a ki nem akart nőül menni hozzá. (Nova in his partibus ista habemus: Valentinus Balassa universa sua bona tradidit fratri suo Francisco Balassa, ipse autem solus omnino insidens equo, noctu discessit ex regno isto versus Cracoviam. Scripsit et mihi: se, si tum non morietur, in 4 annis in Hungariam non venturum. Causam peregrinationis suae ponit Andream Balassa, qui sua ambiat bona, cui multum minatur et relictam olim Christophori Ungnad, quae sibi nubere noluit.)

E levél írójának szavahihetőségében és jól értesültségében nincs okunk kételkedni. Illyésházy főispánja volt annak a vármegyének, a melyben Liptó-Ujvár, Balassa állandó tartózkodási helye, feküdt. Földszomszédja is volt Bálintnak, a kivel sűrűn érintkezett akár köz- akár magánügyekben. Másképp is összeköttetésben állottak egymással; Balassát nem egyszer kisegítette pénzzavarából. Így 1586-ban 200 aranyat és 1200 forintot, majd ismét 400 frtot ad neki, mely kölcsönök fejében ez leköti Liptó vármegyében vrhiczei és plocsi birtokrészeit.¹⁾ Azonkívül, mikor a király eltökélte, hogy Ujvárt visszaváltja Balassáéktól, az inscriptionális összeg letétele iránt Illyésházzyval folytat tárgyalásokat, a ki a várhoz, mint likavai uradalmának egykori tartozékához különben is igényt tartott s mint pénzes ember hajlandó is volt Balassáékat kifizetni. Fenti levelét is főképp azért írta Niernbergerhez, hogy az ujvári dolgot a kamarás urak figyelmébe ajánlja.²⁾

A mi pedig Illyésházy jólértesültségét illeti, ujdonságát maga Balassa Bálint megerősíti. Ő maga mondja LXXIV. sz. éneke végén, hogy:

Én édes hazámbul való kimenetelemben
Szent Mihály előtt való harmadhétben
A másfélezerben és nyolczvankilenczben
Az ő szerint, szerzém ezt ily években.

Az ő kalendárium szerint a Szent Mihály nap előtti

¹⁾ Esztergomi káptalan ltára Prot. sub NB. 30 és 31.

²⁾ Negotium Ujvariense commendo dominationi vestrae magnificae, rogoque: velit mea obsequentissima servitia magnifico domino Volfgango Geriger commendare et meo nomine sibi quoquo hanc meam causam commendare.

harmad hét szept. 10.—16. napjaira esett; Illyésházy pedig mint láttuk — szept. 29-én írta levelét.

Ennyivel talán elintézettnak és befejezettnak tarthatnók az annyit vitatott kérdést. Eszünkbe jut mégis, hogy vannak bírák, a kik a bizonyítékoknak nemcsak súlyát, hanem tömegét is mérlegelik. Ezek bizonyosan nem lesznek megelégedve ezzel a pár sornyi adattal, hanem bővebb próbát fognak követelni. Hogy kedvüket tölthessük, nincs más hátra, mint mélyebben ereszkedni a dologba, s a mennyire lehet, megismerkedni Losonczy Anna élete történetével. Eddigelé ugyanis csak általánosan ismert epizódokat hallottunk a Balassa révén immár érdekessé vált nőről.

Mikor 1552 jun. 28-án Losonczy István Temesvárra bezárkózott, el volt tökéelve, hogy a gondjára bízott erősséget utolsó csepp véréig védelmezni fogja. Az iránt se volt kétségben, hogy Achmed pasa azért szállott tengernyi néppel a vár alá, hogy Szokolovics Mohamed múlt évi kudarczát megbosszulja. Sorsát tehát már előre sejtette.

Ő éltét soká nem reméli vala

mondja Tinódi Sebestyén.¹⁾ A megpróbáltatás e nehéz napjaiban még sem a halál busította őt, hanem »szép társának« Petrovinai Pekry Annának s tőle született két gyámoltalan leányának, Fruzsínának és Annának szomorú jövője. Losonczy nem volt éppen szegény ember; őstül maradt jószágait, melyek jobbra Szabolcs vármegyében feküdtek, 1550-ben maga is szaporította Somoskő és Gács várakkal.²⁾ Mindazáltal nem élt már bátyja Antal, a kivel nagy részt osztatlanul birta jószágait s a ki bizonyosan gondját viselte volna az ő árváinak is; míg így az örökösök czivódására volt szomorú kilátás. A minden árvák törvényes gyámja, a király oltalmába ajánlotta tehát családját s minthogy fiu magzattal nem áldotta meg az ég, azt kérte fölséges urától, hogy fiúsítsa leányait, hogy ekép azok ne a törvényes leánynegyeddél legyenek kénytelenek beérni, hanem az összes birtokokban örökösödjének. És »sok jó adasék felséges királynak« — mondja Tinódi, nem tagadta meg fejedelmi kegyét hű szolgájától.

1552 jul. 20-án, tehát hat nappal Losonczy halála előtt, már ki volt állítva a diploma, melynek erejével a király a fiumagzat nélkül elhalt Losonczy István leányait, Fruzsínát és Annát atyjok hű szolgálataiért, különösen Temesvárnak a

¹⁾ Régi magyar költők tára III. 78. l.

²⁾ Esztergomi káptalan ltára. Caps. 50. fasc. 8. Nr. 1.

beglerbég ellen kifejtett hősi védelméért, fiúsítja. Kiterjeszti kegyét egyszersmind testvérének, Antalnak Báthory Klárától született leányaira: Klárára és Dorottýára is s őket mindnyájokat Szécsény, Somoskő, Gács (Nógrád vármegyében), Pankota, Jenő, Deznő (Zaránd), Szent-Márton (Szabolcs), Szaláncz (Zemplén) várakban, Szent Dienes (Zaránd), Vásárhely (Csanád) várkastélyokban, Sebes városában, Tótvidéke, Beken (Zaránd), Mándok (Szabolcs), Ujlak, Garan (Zemplén), Vilke (Nógrád), Czigány (Bereg), egész helységekben, Visk, Rimaszombat, Zvinyabánya, Tiszolcz (Hont), Losonc, Ecsek (Nógrád), Gyöngyös, Atád (Heves) birtokrészekben teljes örökösökké tette;¹⁾ s az esztergomi káptalan még az év folyamán akadálytalanul be is iktatta őket.²⁾ A következő évben meg a leleszi konvent egész Nagy-Czigány és Aranyos helységekbe, Rebacz pusztába s a beregvármegyei Kerecsen, Hetven, Adon és pusztia Eszterjen birtokrészekbe iktatja be a négy leányt ujonnan, mely birtokok még Kerecsényi Lászlóról szállottak nagyatyjukra, Losonczy Zsigmondra.³⁾

Ilyen kárpótlás mellett is a családfő elvesztése képzelhetőleg nagy csapás volt az árván maradottakra.

Oh mely szertelen hallják kesergését
A jó asszonynak, csuda vesződését,
Ő nem óhajtja világban élését,
Mert elvesztötte édes szeretőjét.

(Tinódi: A vég Temesvárbán Losonczy István haláláról.)

Hanem az idő jó orvos; behegeszti a fájó sebeket s életkedvet önt a halni vágyóba. Így történt a Losonczy árváival is. Meghúzódtak Csejthe várában, mely Országh Lászlóról maradt rájuk s éltek szép csendesesen, a mennyire az akkori mozgalmas időben csendesesen élni lehetett. A legmélyebb gyász napjait öröndetes családi esemény szakítja meg. Okt. 23-án megülik Pekry Annának, első férjétől Guthi Országh Lászlótól született Ilona leányának lakodalmát Perényi Gáborral.⁴⁾ Az öröme, a gyászra való tekintetből, szeretné az ünnepséget halasztani, de a vőlegény türelmetlenkedik, mintha érezné, hogy boldogsága úgy se fog soká tartani.⁵⁾

¹⁾ Orsz. Ltár. Pozs. kam. iratai III. sor.

²⁾ Esztergomi káptalan ltára capsa 15. fasc. 3 Nr. 4.

³⁾ Leleszi konv. ltár.

⁴⁾ Petrovinai Pekry Anna első férje Guthi Országh László, Nógrád és Heves vármegyei főispán volt. Ebből a házasságból 3 gyermek született: Kristóf, a ki Zrinyi Ilonát vette el, Ilona Perényi Gáborné és Borbála, a kinek három férje volt: Enyingi Török Ferencz, gr. Salm Eke és Geszthy Ferencz.

⁵⁾ Özv. Losonczyiné Csejten 1552 szept. 29. kelt és Nádasdy Tamás-

Közben a többi lányok is serdülnek, nőnek. Előkelő kérők jelentkeznek s úgy az Antal, mint az István valószínűleg nem csunya, de mindenesetre vagyonos leányai egymásután fejkötő alá jutnak. Az Antal leányai: Klára Homonnai Drugeth Gáspárnak, — Dorottya Kisvárdai Várday Miklósnak lesz a felesége. István két lánya közül az idősebbet, Fruzsínát Báthory Miklós, a későbbi országbíró veszi el, Annát pedig Sonneggi br. Ungnad Kristóf. A menyegzők sűrű egymásutánban következtek; annyi bizonyos, hogy az Antal leányai 1568-ban már mint férjes asszonyok osztozkodási ítéletet és parancsot eszközöltek ki özv. Losonczy Istvánné ellen, a még osztatlan szalánczi vár és tartozékai iránt.¹⁾

Legutoljára — úgy látszik — Anna, a legfiatalabb ment férjhez. Különösebben vele foglalkozván itt, férjhez menetelének ideje legjobban érdekel bennünket. Erre nézve a pozsonyi kamara iktatókönyvében akadtam egy rövidke bejegyzésre. A bejegyzés 1567 ápr. 19-én kelt s azt tartalmazza, hogy Varasdi János deák (Joannes Literatus Varasdiensis), a ki *Tapolcsányba Ungnad Kristóf lakodalmára* (in Tapolchan ad nuptias Christophori Ungnad) utazott, figyelmeztetendő, hogy térjen vissza gyorsan, mert a kamarának sürgős tárgyalni valója van vele.²⁾

Ebből tehát nyilvánvaló, hogy Losonczy Anna 1567 április havában ülte meg lakodalmát Ungnad Kristóffal.

Állapodjunk meg egy kissé ennél a dátumnál. Nem lehetne-e ebből az adathól némi következtetést vonni Losonczy Anna születésének idejére? A régi magyar családi élet ismerői előtt általánosan tudott dolog, hogy az emberek jobban siettek a házaselet megkötésével, mint napjainkban. A férfiak még pelyhedző állal megkeresték életök párját; az is rendes dolog, hogy a lánynak 15 éves korában, sőt hamarabb is bekötötték a fejét. Számos nyomatékos példát lehetne felsorolni, de nem megyek messzire, csupán azt hozom fel, hogy a Losonczy Anna leánya: Ungnad Anna Mária — miként hátrább látni fogjuk — már 14 esztendőös korában menyecske volt.

A kornak ezt a társadalmi szokását figyelembe véve s figyelembe véve azt is, hogy Losonczy Anna *árca és gazdag*, hozzá még östül maradt egész vagyonával szabadon rendelkező *fiúsított* leány, tehát minden tekintetben jó parthie volt: elkép-

hoz intézett lakodalmi meghívója az Orsz. Ltár Nádasdy iratai közt. Perényi Gábor 1567-ben már meghalt; neje iránti nagy szerelméről feltevő dolgokat ír Forgách Commentarii-ban 492 s k. l.

¹⁾ Esztergomi kptln ltára Caps. 44 fasc. 3. Nr. 1.

²⁾ Orsz. Ltár, Pozs. kam. iratai III. sor.

zelhetjük, hogy nem soká maradt pártában s ha 15 éves korában nem is, hanem — mondjunk sokat — 20 éves korában ment férjhez: születésének idejét 1547—1551 évek közt kell keresnünk; a mi más szóval annyit jelent, hogy Losonczy Anna egy idős volt Balassa Bálinttal, vagy legfeljebb 4—5 évvel lehetett idősebb nála. Ezt pedig nem tekinthetjük olyan nagy különbségnek, hogy miatta kizártnak kellene tartanunk a Bálint és Anna közt kifejtett szerelmi viszonyt.

Mi türes-tagadás, kifejtett biz' az a viszony. Volt hozzá mód is, alkalom is elég. Ismeretségük korán kezdődik, már a gyermekkorban. A Balassa és Losonczy család nem messze lakott egymástól; egymással sűrűn érintkezhettek. Előmozdította az érintkezést a hitbuzgó Bornemisza Péter prédikátor, a ki nemcsak Bálintkát nevelte a jó erkölcsökben és hasznos tudományokban, hanem a Losonczy családnak is lelki vigasztalója volt.

Az érintkezés később mind sűrűbb s az ismeretség egyre bizalmasabb lesz. Balassa Bálint 1578 elején haza térvén Lengyelországból, Rudolf császárnak hűséget fogad s felajánlja neki szolgálatát.¹⁾ Jó, vagy balsorsa Egerbe veti, melynek 1570 óta Ungnád Kristóf a főkapitánya. Bálint szolgálatot vállal Ungnád alatt s mint 50 huszár kapitánya vitézkedik a török ellen. Ettől kezdve öt évig, tehát 1578-tól 1583-ig szakadatlanul Egerben lakott.²⁾ Ott tartózkodásának mindjárt első hónapjaiban szenvedélyes szerelemre gyulad főkapitányának felesége: Losonczy Anna iránt. Minden jel oda mutat, hogy Ungnádné, noha már három gyermek anyja, nemhogy elfojtani igyekezett Bálint szerelmi hevét, hanem kaczerkodásával még szította. Már 1578-ból van egy éneke Balassának, melyet akkor szerze, mikor »egy szerelmes helyen volna rejtékben«. Kedvese virágbokráttával kedveskedik neki s a költő abból leplezett figyelmeztetést magyaráz ki:

De látom, hogy ezzel nemcsak azt jelenti,
Hanem viszont, hogy én is oly legyek, kéri;
Hív, tiszta szerelmes legyen szívem — inti —
Aminthogy ő magát mondja hozzám lenni.³⁾

Két, szintén ez időtájban készült énekének (XXV. és XXVII. sz.) versfejeibe már bele is foglalja Anna nevét. A XXV. sz. ének más tekintetben is érdekes. Búcsúzik benne a költő távozó kedvesétől. Vádolja önmagát, hogy »szerelmes világát« félté-

¹⁾ Irod. tört. közl. 1895. 193. l.

²⁾ U. o. 1896. 429. l.

³⁾ A XXIV. sz. énekben.

kenységével elidegenítette, mert erős esküvéssel hizlalt nagy szerelmét semminek tartotta. Károlyi Árpád ebből azt következtette, hogy ez végbűcsű a férjével Horvátországba költöző Losonczy Annától s hogy ez a költemény az utolsó, a mely Losonczy Annát illeti; ez képezi a válaszfalat a két Anna, t. i. Losonczy Anna és Harrach Anna közt.

A költemények illetén megosztása nem nyugodván semmi pozitív alapon, teljesen önkényes. Mindaddig, míg az egyes költemények keletkezésének ideje meg nincs állapítva, — erre pedig semmi remény! — csak merész okoskodással lehet ráfogni, hogy ez vagy az az ének határvonalat képez e közt vagy a közt. Balassa versei az összes kiadásokban, még a Szilády rendezte gondos kiadásban is nem időrendben, nem is bizonyos tartalmi összefüggésben sorakoznak egymásután. Hogy melyik illeti meg az egyik, melyik a másik Annát, a felett lehet vitatkozni, de a kérdés érdemére vajni csekély haszonnal. Akkor is csak az esetben, ha a másik Annáról felállított hipotézis megállja a sarat.

De én előttem úgy tűnik fel, hogy Harrach Annának semmi köze Balassa Bálinthoz, se Balassa Bálintnak Harrach Annához. Károlyit egy ingatag kiindulási alap aligha téves következtetésekre nem vezette. Kérdés, hogy az a Ferdinánd úr, a kivel Balassának az a becstelen ügye volt s a kinek a pusztá nevéen nyugszik Károlyi hipotézise, valóban Nogarolli Ferdinánd volt-e? Nem lehetett-e pl. Zamaria Ferdinánd (Ferdinandus Zamaria de Specia Gaza) érsekújvári kapitány? Mert annyi bizonyos, hogy ennek a feleségével volt valami kellemetlensége Balassának; legalább az esztergomi káptalan levéltárában (Caps. 42. fasc. 2. Nr. 10.) levő oklevél szerint — melyre már Szilády is utal (Századok 1882. 848.), de tévesen ő is Nogarollinéval hozza kapcsolatba — az esztergomi káptalan Balassa Bálint kérésére és a nádori helyettes parancsára tanukat hallgat ki a *Szamaria Ferdinánd feleségéhez Galgócza küldött levelek* tárgyában (super quibusdam litteris ad uxorem Ferdinandi Szamaria de Specia Gaza Galgocium missis). Megjegyzem, hogy e tanukihallgatás nem 1578-ban történt, hanem 1588-ban, tehát akkortájt, mikor Balassa jónak látta az Andrásházi bátyja rágalmaitól magát Ernő főherczeg előtt tisztázni.

Bővebben e kérdéssel most nem foglalkozom, ennyit is csak azért tartottam szükségesnek felhozni, hogy rámutassak arra, hogy míg ez a dolog kellőleg tisztázva nincs, a Harrach Annáról szóló magyarázatot óvatosan fogadjuk.

Maradjunk tehát az egyetlen Annánál: Ungnádnénál.

Balassa fent említett verse csakugyan hozzá van intézve s a költő bucsuzik benne tőle. Van is oka rá. Ungnad Kristófot még 1576-ban Horvát-Szlavon-Dalmát országok bánjává nevezte ki a király. A báni esküt 1576 márcz. 27-én le is tette,¹⁾ állását azonban nem foglalta el mindjárt. A pénzügyi viszonyok akadályozták benne. A bánnak katonaságot kellett tartani, de az erre a célra rendelt adó és harminczad jövedelmek oly rendetlenül folytak be, hogy a katonaság már hónapok óta nem kapta meg zsoldját, minek következtében az engedelmességet megtagadta. Ungnadnak nem volt kedve belenyulni a darázs-fészekbe; várt tehát, míg a kamara rendezi a dolgot. Magának is voltak idehaza lebonyolítani való gazdasági ügyei. Jókö várának a záloga lejárt, gondoskodni kellett kiváltásáról. Pénze szűken volt, kérte tehát a királyt, hogy a hadi szükségletekre évekkal az előtt adott 9630 ft 53 den. kölcsönét fizesse vissza. Azonban a kamara csak évek múlva tudta a kölcsönt megtéríteni s a báni katonaság zsoldja hátrálékát kiegyenlíteni.

A báni szék elfoglalását tovább halogatni valóban már nem lehetett. Károly főherczeg 1578 aug. 10-re nagy haderőt szándékozott Horvátországban összpontosítani a török ellen. Fegyverbe szállítottatott az egész ország s a fölkelés szervezése mulhatatlanul megkivánta a bán jelenlétét. Ungnad tehát 1578 végén elhagyta Egert. A válás talán senkit se érintett oly közelről, mint Balassát. Fájdalmának, féltékenységének, törhetetlen igaz szerelmének megkapó hangokon ad kifejezést (XXIV—XXVII. számú) énekeiben.

Rimánkodik kegyesének, hogy

Legyünk egy arányúk mi nagy szerelmünkben.
Ne fogyatkozzunk meg egymásnak hívségben.

Fogadkozik erősen, hogy

Hitemet én el nem felejem, higgyjed,
Hogy hagynálak téged
Ha elmémben forog szüntelen szerelmed.

Szerencsére a bucsu, a válás nem örökös. Ungnádék nem szakítanak végleg régi ismerőseikkel. Birtokaik Magyarországon fekiüdtek, azoknak kezelése megkivánta, hogy koronként haza látogassanak. Iparkodó, szerző gazdák voltak; adtak-vettek, csereberéltek. Így pl. 1581-ben Losonczy Anna el akarja adni Szaláncz várát és Szent-Márton kastélyt, de e szándékában Várday Mihály, mint Várday Miklósnak

¹⁾ Orsz. Ltár, Lib. reg. IV. 26.

Losonczy Dorottytól született árva fiának, Jánosnak a gyámja megakadályozza.¹⁾ 1582. februárban az esztergomi érsekséghez tartozó Dejthe falu jövedelmét adományul kapják;²⁾ ugyan ezen év ápr. 5-én egyszerre két, különben már előbb is használt várat inscribáltatnak maguknak: Jókót 70,000 magyar ftban, Szamolánt 30,000 rftban.³⁾ Még ez év októberében a topuszkai apátságot akarja a bán árendába venni, de a kamara megakadályozza, mert jövedelme egyházi célra szolgál.⁴⁾

Igazában nem is igen szerettek Ungnádék Zágrábban lakni már csak azért se, mert a bán nem viselhette tisztét olyan fényvel, a milyent állása megkívánt. Fizetését rendetlenül, sok rimánkodásra, vagy éppen sehogyse kapta se ő, se katonasága. Azonkívül hivatala sokkal fárasztóbb, terhesebb volt, mint az egri főkapitányság. A kormányzására bízott országok a török torkában lévén, lakosságának örökösen fegyverben kellett állnia s életéért, vagyonáért éjjel-nappal virrasztania. Az ekkorbeli horvát-tót országgyűléseken egyébről se tárgyaltak, mint az ország védelméről.⁵⁾ Az is kedvtelenítette Ungnádokat, hogy méltóságának nem volt meg a kellő súlya. Már az 1577 máj. 4-ki gyűléseken panaszkodnak a horvát rendek, hogy nincs oly törvényes hatóságuk, azaz olyan bánjuk, a ki tisztének teljes hatalmával az engedetleneket és hanyagokat megbüntesse.⁶⁾ Hatásköre később még inkább szűkült, mikor Károly főherczeg, a szomszéd Stájerország kormányzója, csaknem egészen magához ragadta a Horvátország feletti hatalmat.⁷⁾

Ilyen körülmények közt éppen kapóra jött Ungnádnek, hogy három gyermeke közül életben maradt egyetlen leányát: Anna-Máriát Monyorókereki gr. Erdődy Tamás 1583 július vagy augusztus havában megkérte. A leányzó ugyan még csak az imént lépett tizennegyedik évébe, hanem azért visszautasítani még se lett volna észszerű az előnyös kérőt, a kit előkelő családi összeköttetésén kívül vitézsége és egyéb kiváló személyes tulajdonságai is ajánlottak. Alkalma nyílt Ungnádnek e házassággal megszabadulni a bánágtól. Lemondott veje javára s a király ellenvetés nélkül beleegyezett, hogy a horvátoknál különben is dicső emlékezetben élő Erdődy Péter fia viselje a báni tisztséget.

¹⁾ Jászói ltár. prot. I. fol. 142. l.

²⁾ Orsz. Ltár. Exped. camer. poson.

³⁾ Orsz. Ltár. Lib. reg. IV. 322., 324. l.

⁴⁾ U. o. Exped. Camer. Poson.

⁵⁾ Magyar orsz. gyűl. emlékek VI., VII. kt.

⁶⁾ U. o. VI. 417. l.

⁷⁾ U. o. VII. 385. l.

Erdődy 1583 szept. 21-én tette le esküjét,¹⁾ de hivatalát csak a lakodalom után foglalta el. Ezt nagy fényvel kívánta Ungnad megülni. Pozsonyban az érseki palotát szemelte ki az ünnepség céljára. Az esztergomi érsekség birtokai kincstári kezelés alatt állván, Ernő főherczeg engedélyét kellett kikérni a palota használhatása iránt. A főherczeg megadta az engedélyt, meg még arra is, hogy Ungnád egy közfalat ideiglenesen lebontathasson.²⁾

Ilyen előkészületek után a lakodalom 1584 jan. 22-én vége ment.³⁾

Idáig jutván tárgyalásunkban, be kell látnunk, hogy Kardos Albert föltevése Balassa Annáját illetőleg egyáltalában meg nem állhat. Kardos abban a hitben volt, hogy Losonczy Anna »legkésőbb az 1562-ik évben lett Ungnad nejévé«, tehát 1577-ben — mikor t. i. Balassa azokat a verseket írta Annájához — »egy legalább is 14—15 éves leányára következethetünk.«⁴⁾ Ugyde fentebb kimutattam, hogy Losonczy Anna 1567-ben lett Ungnádné, ennél fogva leánya: Anna-Mária, mint harmadik gyermek, legfeljebb hetedik évében járt 1577-ben; Balassa Bálint pedig ugyanakkor 26 éves volt és így szerelmi ömlengéseit bizonyosan nem Ungnad Anna-Máriára pazarolta.⁵⁾

Alig zajlottak le a lakodalmi vigasságok, a király sürgette Erdődy Tamást, hogy hivatalát foglalja el. Hosszútóthy György kamarai tanácsos, a ki őt már február elején fölkereste, hogy a hivatalos beiktatás módozatait megbeszéljék, Jókön, Ungnad egyik várában találta Erdődyt, a hol mézes-heteit élte. A bán az ápr. 8-ra tűzött beiktatás elhalasztását kérte. A Hassági családdal régóta húzódozó pere és lakodalma pénzbelileg kimerítette s ha csak valamely jószágát zálogba nem veti, nem lesz képes hivatalát kellő fényvel elfoglalni, annál

¹⁾ Orsz. Ltár, Lib. reg. IV. 365. l. Ben. resol. ad cam. Poson. 1583 fol. 123. l.

²⁾ Orsz. Ltár, Ben. resol. ad cam. Poson. 1583 fol. 125, 144 és Exped. camer. 1583 dec. 23.

³⁾ A pozsonyi kamarai fogalmazók által vezetni szokott expeditionális könyvben 1584 jan. 22. napról ez a bejegyzés olvasható: XVII. Januarii, dominicus dies, nuptiae domini Thomae Erdődy.

⁴⁾ Századok 1884. 243. l.

⁵⁾ Az is erőltetett magyarázata Kardosnak, a mit az Ungnad és Losonczy nevek egyaránt használhatásáról adott. A fiúsítás természete — mint a Hármas Könyv mondja — olyan mint a donatióé, tehát jogi hatálya csak a birtokok tulajdoni és örökölhetési természetére terjedt ki, de az öröklött családi néven semmit se változtatott. A királyi kegy fiúsította ugyan Ungnad Anna-Máriát is, de azért ő csak az apja nevét viselhette és viselte és sohasem az anyját.

inkább nem, mert tudja jól, hogy a báni katonaság zsoldját is neki kell előlegezni.

Azonban a határidőt megváltoztatni már nem lehetett; mert akkorra hivatott össze a horvát országgyűlés. A beiktatás 1584 ápr. 8-án csakugyan meg is történt. A Karok és Rendek meleg szavakkal bucsuztak el Ungnádtól, a ki »nagy gonddal és szorgalommal, költséget, munkát, fáradságot nem kímélve« viselte tisztét.¹⁾

Ungnad tehát hazatért Magyarországra. Nem soká élt tétlenül; a király hamarosan kinevezte egri főkapitánynvá az 1583-ban meghalt Kolonics János-Bertalan utódjává. Kineveztetése nem a legjobb vért szülte az országban, jöllehet azt a hivatalt néhány évvel azelőtt már viselte. Ungnád első kapitánysága korában se volt kedvelt ember vallása és nemzetisége miatt. Erős protestáns érzülete a püspöki székhely túlnyomóan róm. kath. lakosságával és a káptalannal gyakori összeütközésbe hozta, egyszer meg annyira ragadta, hogy a várbeli templomot bezáratta.²⁾ Mikor a szintén német Kollonics meghalt, az országgyűlés sürgette, hogy az egri főkapitányságra s egyéb üres hivatalokra magyar embert nevezzen ki ő felsége. Az 1583-ki orsz. gyűlésen háromszor is felírtak e tárgyban; a király biztatta is a Rendeket, hogy kérelmüket teljesíteni fogja; érthető tehát az ingerültség, mikor mégis Ungnádot nevezte ki.³⁾

Mikor Ungnad és felesége beköltöztek Egerbe s annak Szabadhely nevű városrészében a Szent Miklós utcában épült kuriájokat⁴⁾ megint elfoglalták, Balassa Bálintot már nem találták ott. Az ő egri tartózkodásának utolsó írásos nyoma 1582 jun. 30-án kelt nyugtája a lipótvári őrség tartása fejében a körmözi kamarától fölvetett 300 r. frtról.⁵⁾ Hova ment ezután, merre üzte nyughatatlan vére, biztosan nem tudjuk. 1583 végén, és 1584 elején Trencsén városában tartózkodott s annak lakosságán — szokása szerint — méltatlanságokat követett el. A polgároktól, kiváltságselevelek ellenére, vámot szedtetett, a mi ellen a város a pozsonyi kamaránál keresett orvoslást. A kamara 1584 febr. 20-án megintette Bálintot, hogy mivel Trencsén városa »peculium coronae« és a kincstár

¹⁾ Magy. orsz. gyűl. Emlékek VII. 442 és Rudolf király 1595 szept. 30-án kelt bizonyítványa Erdődy báni működéséről: Lib. reg. V. 222. l. — Nem tudom, honnan veszi Szederkényi (Heves vármegye tört. II. 264), hogy Ungnad báni kineveztetése oly nagy felháborodást keltett Horvát országban, hogy 1581-ben föl kellett menteni állásától?

²⁾ Szederkényi: Heves vm. tört. II. 254. l.

³⁾ Magy. orsz. gyűl. emlékek VII. 151., 159., 162., 165. l.

⁴⁾ Szederkényi id. m. II. 262 és Turul 1889. 11. l.

⁵⁾ Irod. tört. közl. 1896. 429. l.

oltalma alatt áll, tartózkodjék az erőszakoskodástól, különben mint a királyi privilegiumok háborgatója ellen fog ellene eljárni.¹⁾ Trencsénben laktában eshetett meg vele, hogy két inasa meglopta, de a tolvajok hamarosan Nyitra vármegye fogságába jutván, maga Bálint járt közbe szabadon bocsátatásukért.²⁾

Ideje nagy részét mégis Liptó-Ujvárbán, vagy még inkább egy fiatal özvegy asszony körében, Szabolcs vármegyében töltötte. Bálint egyszerre csak komolyan kezdett gondolkodni. Megunta az örökös dáridózást, az országban szerte szét kóborlást; üresnek, czéltalannak érezte az életet s vágyva vágyott a házaselet örömei után. Hogy szándéka komoly volt, az is mutatja, hogy arra kérte András bátyját, engedje át neki házasságáig a még osztatlan Ujvárt egészen, hogy mint kérő annál nagyobb nyomatékkal léphessen fel.

Már ki is szemelte jövődöbelijét. Unokatestvére volt az: Dobó Krisztina, a kit férje kisvárdai Várday Mihály főpohárnokmester 1583 decz. hó elején hagyott özvegyül. Nem ide tartozik e házasságról tüzetesen szólni. Balassa életének ez a része már eléggé föl van derítve; az is köztudomású, hogy házaselete nem soká tartott, alig két esztendeig.³⁾ 1586 nov. 16-án még együtt fogadják kisvárdai szokott lakóhelyükön Istvánffy Miklós nádori helytartót, a ki a Várday birtokok visszabocsátása ügyében a jövő országgyűlés elé idézte meg őket,⁴⁾ s ime néhány hónap múlva már válnak egymástól.

Minden bizonyynyal sok homályos dolognak jömménk a nyitjára, ha ismernők az okokat, melyek a házastársakat egymástól végképen elidegenítették. Így csak föltevésekre támaszkodhatunk, melyek bármily szépen legyenek is kigondolva és kimagyarázva, mégis csak föltevések maradnak.

Bálint további életére a rendelkezésünkre álló adatokból annyit állapíthatunk meg biztosan, hogy az 1587 év legnagyobb részét Liptó-Ujvárbán töltötte s mint a sebzett vad, ártott, a kinek ártani tudott. Dúhe különösen nagybátyja, András ellen fordult, a kinek, hogy minél több kárt tehessen,

¹⁾ Orsz. Ltár, Exped. camer. Poson.

²⁾ Századok 1890. 169. l.

³⁾ Balassa lakodalmáról a Philol. Közlöny 1896 évf. 842 l. értekeztem. Ott tévesen állítottam, hogy Várday Mihály 1584 augusztusában halt meg. Azóta ráakadtam az 1584 jan. 1. kelt kir. rendeletre, melyben a pozsonyi kamara 1583 decz. 16-ki jelentésére, hogy Várday Miklós (íráshiba *Mihály* helyett, mert Miklós évekkel előbb hunyt el) meghalt — a kamarának meghagyatik, hogy az özvegygyel tétesse le a király iránt a hűségeskűt s. a kisvárdai várról állíttassa ki vele a reversalist. (Orsz. Ltár, Ben. resol. ad cam Poson. 1584 Nr. 1.)

⁴⁾ Orsz. Ltár, Neo reg. act. fasc. 1735, Nr. 15.

az ujhári uradalmat pusztította, a jobbágyokat fosztogatta, sarczolta. Végre is a király bizottságot rendelt ki, hogy ember-telenségeit megvizsgálja s az okozott károkat megbecsülje.

A vizsgálat nem félemlítette meg Bálintot, ellenkezőleg nagyobb haragra tüzelte. Valami rettenetes dolgot eszelt ki; hogy mit? azt akkor tudnók, ha ismernők Dobó Ferencz föl-jelentését; így csak annyit tudunk, hogy a pozsonyi kamara 1587 nov. 4-én megdicsérte Dobót, amiért »de pravis molitionibus Balassae« tudósította; fecit id ex debito officii sui s kéri, jövőre is vigyázzon reá.¹⁾

Ugyanezen a napon Ungnad Kristófnak is írt a kamara. Válasz volt ez arra a kérvényére, melyben 3 évi kir. tanácsosi tisztségének kiutalványozását sürgette. A kamara biztatja, hogy legyen türelemmel; a rendkívüli közszükségletek most teljesen igénybe veszik a kincstárt.²⁾ Hanem a biztatás már se nem ártott, se nem használt Ungnádnak. Mire a levél megérkezett, már halva volt. Halálának híre nov. 11-re Bécsbe is eljutott; e napon már kérdést intéz a bécsi kamara magyar kollégájánál, hogy Ungnad Kristóf halálával micsoda birtokok szállottak a koronára?³⁾

A gyászhr, a közeli rokonságon kívül, talán senkit se érintett olyan közléről, mint Balassa Bálintot. Kedélyének sötét mélyéből felvillámulik szerelmének lángja az iránt, a ki szeretni megtanította s a kit igazán szeretett. Losonczy Anna iránti mélységes érzelmeit a Dobó Krisztinával kötött házasság mérsékelte ugyan, de meg nem semmisítette. S most, mikor mindketten szabadon rendelkezhettek kezükkel, szerelme új életre támad nagyobb hévvel, zabolátlanabb türelmetlenséggel:

Régi szerelmemnek tüze
Hamuvá vált vala szinte.
De mi nem tudom mi löle,
Hogy bennem meg fölgerjede. (XXXV.)

Ettől kezdve komolyan foglalkozik azzal a gondolattal, hogy régi szerelmesét házastársává teszi. Zavaros ügyeit sietve rendezi. Megbékél testvérével Ferenczczel, hogy közös erővel fordulhassanak Balassa András ellen. A király megengedi, hogy perújítással élhessenek, az ítéletig pedig Ujhárt szabadon bírassák. Valami hivatal után néz, mely természetének megfelelő s a miből rendes fizetést húzhat. Megkínálják a véglesi kapitánysággal, de nem fogadja el nyilván azért, mert ott Balassa And-

¹⁾ Orsz. Ltár, Exped. camer. Poson.

²⁾ Ben. resol. ad cam. Poson.

³⁾ Orsz. Ltár, Ben. resol. ad camer. Poson.

rás az ur. Két cselédjét (familiares): Hunyadit és Ujszászi Pétert Erdélybe küldi, hogy a sógoránál Bánfi urnál levő holmiját és pénzt hozzák ki. A pénzzel András bátyját akarja kifizetni, hogy ne kellessék vele tovább közösködni Ujvárbán; hanem azt testvérével együtt bírassa, vagyis inkább egymaga, mert Ferencz urat a katonáskodás teljesen elvonta a gazdálkodástól. Közben erőt vesz rajta a kalandvágy. A Flandriáért folyó háboruban ajánlatot kap, hogy lépjen a páрмаi herceg szolgálatába; mindjárt minden katonára 12 tallért ígérnek neki. Mégis meggondolja magát; eszébe jut Annája. »Ha Isten karácsonyig éltet, azt gondolom, hogy nagy ur leszek«, írja Ujvárból 1588. márcz. 7-én, meghitt emberének, Kapy Sándornak. Ezzel nyilván házassági szándékára céloz s azért is kéri Kapyt, hogy »ha én uram és igaz atyafia vagy, ne szóljon kegyelmed senkinek semmit.«¹⁾

Karácsonyig várni olyan hevesvérű embernek mint Balassa, bizony nem csekély önmegtartóztatás. Ha rajta állana, hamarosan el is lakná a lakodalmat. Az ő részéről nincs is semmi akadály. Maga írja Kapy-nak (imént említett levelében) »ládd-e ki csuda az Isten dolga. Én az én Istenemnek nem győzők elég hálát adni róla, mert immár lelkem csendes. Szabadságot is adtak mindkettőnknek (t. i. neki és Dobó Krisztinának) a házasságra.« Azonban még nem járt le az Ungnádné gyászéve s ez, a világra való tekintetből, türelmet parancsolt.

Az özvegynek rendezni való dolgai is vannak. A fiskus már kémlelődik, hogy Ungnádnak mely birtokait foglalhatná vissza a korona részére? Sok szép jószág maradt az egri kapitány után, csak vár, vagy hat: Jókő, Szomolány, Ónod, Zamobor, Varasd. Gondot adott ezek birtoklásának még a jogcímét is kipuhatolui.

Más felől meg a kamara is búsította szegény özvegy-asszonyt. Átvizsgálta Ungnádnak főkapitányi számadásait s bizony azokban sok hibát talált. Bonyodalmas, fárasztó munka is volt annak a számadásnak a vezetése. Az egri főkapitánynak nemcsak a katonai dolgok nyomták vállát, hanem a gazdasági ügyek is. Az egri püspökség nagyterjedelmű birtokai az ő kezelése alatt állottak. A Verancsics püspök és a király közt 1557. nov. 19-én kötött egyesség értelmében a püspökség jövedelmének $\frac{1}{3}$ -ad része a püspököt illette, $\frac{1}{3}$ -ad rész az

¹⁾ E rendkívüli érdekes és Balassára szerföltött jellemző, helylyel-közzel titkos irással irt levelet Tagányi Károly tisztelt barátom közlése után ismerem. A Magy. Nemz. Múzeum levéltárában őriztetik. Eddigi közzétételét talán némely erős kifejezése akadályozta.

egri vár fentartására, s $\frac{1}{8}$ -ad rész az őrség fizetésére volt fordítandó. A szepesi kamara úgy találta, hogy Ungnad az őrség fizetésével nagy hátralékban maradt. Nogarolli Ferdinánd felsőmagyarországi főkapitányt bízta meg, hogy a dolgot az özvegygel rendbe hozza. Meg is egyeztek akép, hogy a vár 1588. évi jövedelme kétfelé osztassék, fele az özvegynek jutván a vitézek zsoldjának fizetésére, fele pedig a szepesi kamarának ugyanarra a célra. Hanem a kamara nem volt megelégedve ezzel az egyességgel; azt kívánta, hogy az egész terhet Ungnádné viselje, s mikor ez azt vonakodott teljesíteni, zár alá vette nemcsak a férje borait s egyéb ingóságait, hanem még az övéit is.

Ez erőszakos eljárás ellen keserves panasszal fordult Ungnádné Ernő főherceghez. Feltárja szomorú helyzetét s óvást emel az ellen, hogy a katonaság hátralékos zsoldja egészen rajta vétessék meg. Elmondja, hogy mikor férje az egri kapitányságot másodízben, 1584-ben átvette, nagy változást talált a vár jövedelmeiben. Az őrség szaporodott, ellenben a jövedelem megfogyatkozott, mert a szepesi kamara sok birtokrészt elszakított a vártól. Ungnad többször tett szót e miatt ő feliségénél, de biztatásnál egyebet se kapott. Mindazáltal királya érdekében tovább viselte tisztét s annak reményében, hogy hű szolgálata a viszonyok javultával méltánylásra fog találni, még saját birtokait is elterhelte, magát Rákóczy Zsigmondnál s másoknál adósságba verte. S ime az a jutalom 32 évi szolgálata után, hogy szükséggel küzdő özvegyét büntetlenül háborgatják! Pedig annak a zsoldhátraléknak nem ő az oka. A rá következő 1585-dik évben, hogy férje átvette a főkapitányságot, oly nagy szárazság volt, hogy 180 helység semmi féle terményt se tudott beszolgáltatni a várba. A rossz esztendőek egymást érték. 1587-ben például alig lehetett 137 hordó bortizedet beszedni, holott máskor 3—4000 hordó volt. A lábasjóságot a dögvész pusztította, a föld népe egyre jobban szegényedett. A török is el-elszakított a vár tartozékaiból.¹⁾

A kamarának — bármiként okolja is Ungnad özvegye — sok tekintetben igaza volt. Nem annyira a török csipegetett el a vár tartományából; nem annyira a kamara sáfárkodott rosszul, mint maga Ungnad osztogatta szét hiveinek. Egész lisztát állított össze a kamara, az ily módon elfecsérelt birtokrészekről. Különösen a Jász-Kunságon, ezen a korona uradalmon gyakorolta bőkezűségét. Kunhegyesen 8 telket egy szolgájának adott, Kun-Szent-Mártonban meg 97 teleknek ő maga

¹⁾ Orsz. Ltár, pozs. kam. iratai III. sor.

huzta a hasznát.¹⁾ Révay Ferencz is, akit a király a végvárok megvizsgálásával bízott meg, ugy nyilatkozik Ungnadról, hogy a megengedetten felül terhelte a föld népét, s eltűrte, hogy katonái kegyetlenül bánjanak a szegénységgel.²⁾

Mindazáltal képzelhetőleg rosszul esett Ungnádnának a kamara eljárása, azé a kamaráé, amely évek óta adós maradt főrének nemcsak fizetésével, hanem az államnak kölcsön adott 20250 frt kamatjaival is. De ennél sokkal fájdalmasabban érintette a tulajdon lányától és vejétől tapasztalt bánásmód. Ezek követelöztek rajta és perrel fenyegették, ha az apai örökséget rögtön ki nem adja. Végre ugy egyezett ki velök, hogy Zamobor várát a rézbányákkal együtt átengedte nekik; ezek viszont biztosították, hogy Jókó és Szomolány várakat élte végeig használhatja.³⁾

A gyászév leteltével elérkezettnek látta Balassa az időt az özvegy kezének megnyerésére. Ambár maga is sok bajjal vésződött, mégis amint időt szakíthatott rá, szép kegyese után járt. Kísérte lépteit s leste az alkalmat a találkozáshoz. Ha szép szerivel szemben nem lehetett vele, meglepte akár a kapuközben, akár vadászaton vagy bármi uton-módon. Ostromolta szerelmével mos-untalan:

Összekulcsolt kézzel, hajtott térdel fővel Juliának könyörgék
Hogy megkegyelmezne, tovább ne gyötrene . . . (XL.)

Ha maga nem mehetett, verses levelekben, példázó ajánlókban adta tudtára, hogy

Julia két szemem, olthatatlan szenem, véghetetlen szerelmem
Julia vig kedvem s néha nagy keservem, örömem és gyötrelmem
Julia életem. egyetlen egy lelkem, ki egyedül bír velem. (L.)

És Julia-Auna az ömlengéseket, epekedéseket nem veszi rossz néven. Nem mond rá igent, de nemet se. Ha jó kedvében van, a költőhöz is nyájas s ezzel határtalan boldogságra tüzel. Ha kedélye komoly, ugy viselkedik, hogy lovagja reményét vesztve, kezdheti elülről az ostromot. Találóan mondja Bálint erről a magaviseletről, hogy

Egy felől édesgetsz, más felől kesergetsz, csak bánatra taszitasz. (LVII.)

Egész magatartása azt árulja el, hogy komolyan eszében sincs felesége lenni Balassának; de mintha bánná, hogy a játékot tovább engedte fejlődni, mintsem annak erőszakos megszaki-

¹⁾ Akad. ért. a tört. tud. köréből XVI. kt. 3. sz. 61. l.

²⁾ Tört. Tár. 1894. 36.

³⁾ Eszterg. kptln. lt. lib. IV. foi. 163. 242.

tásához most már bátorsága volna. A Losonczy Anna természete — legalább ebben a korban — teljesen elűtő a Balassától. Bálint most is a régi könnyelmű, hirtelen hevülő, jó szíve mellett is erőszakos, csécsap gavallér. Hisz csak az imént volt valami szerelmi kaland miatt kellemetlen összekocczanása az érsekujvári kapitánynyal. Ellenben Losonczy Anna már többszörös nagyanya. Viseli is tisztét komolyan, illően. Egész életében jó gazdaasszony volt; takarékoskodó, szerző természete most már csaknem a telhetetlenségig fajult. Az ilyen asszony, ha még egyszer férj után vágyott, csak állhatatos, jámbor természetű s mindenek felett takarékos férfit keresett magának.

Ilyennek tapasztalta másik udvarlóját Gúmesi gróf Forgách Zsigmondot, a későbbi nádort, aki bár tetemesen fiatalabb Balassánál (1565-ben született), de komoly igyekezetének, magasra törő tehetségének már is sok szépet ígérő jelét adta.¹⁾

Balassának apránként be kellett látni, hogy szívével csak játszottak, hogy nyerhetetlen boldogság után sovárgott. Ennek a tapasztalatának ad kifejezést e sorokban:

Lelkemnek fájdalmát, érted való kinját maga te is jól látod,
De ingyen sem érzed, sőt inkább nevedet, magadban csak csufolod,
Mondván: hadd-hadd — ugymond — hiszem vesztí nagy gond,
kínomat ugy mosolygod. (LVII.)

Ettől kezdve mindinkább borongósabb hangulat vesz rajta erőt. Amit eddig szerelmi évődésnek tartott, az most a keserű csalódás érzetét támasztja fel. A Juliához írt LVII. LVIII. sz. énekek legmegkapóbb kifejezői a költő ezen lelki állapotának.

De ám akár meggyen velem, bár szeretem, szabad legyen más vele
mondja a lemondás bánatos hangján. Ez a költemény egy-szersmind az utolsó, amit Losonczy Annához írt:

Ezt összerendelém, többé nem említvén Juliát immár versül.

Már ekkor tudta, hogy Forgách Zsigmond diadalmaskodott felette. Hanem azért, szokása ellenére, nem dühöng, nem átkozódik, nem fenyeget. Szíve mélyére erőszakolja érzelmeit. Utolsó perczéig mély tisztelettel, önzetlen szeretettel szól kedveséről; olyannak érzi magát, mint a tűzfényt kedvelő lepke, mely nem gondol vele ha a láng meg is perzseli. Szíve mélyéből sajnálja vesztett boldogságát, de az első percekben bánkódásánál

¹⁾ Nagy Iván szerint (Magy. orsz. Családai IV. 207.) Forgách Zsigmondnak három felesége volt: Losonczy Kata, Thurzó Zsuzsánna és Pálffy Kata. Látni való, hogy L. Kata tévedés Anna helyett.

nagyobb szégyenérzete. Felébred benne régi büszkesége; s ő, aki — miként Thaly Kálmán találóan jegyzi meg¹⁾ — adonisi szépségével, lovagiasságával és lantjának bájló zengzetével egymás után hódítja meg az előkelő hölgyvilág szíveit, megérni volt kénytelen, hogy egy hölgy lángoló dalai és égő szerelme daczára oly hideg maradjon iránta, mint bércezes honában a vad kősziklák hava. Szégyelte megaláztatását és pirult önmaga előtt. Azt képzelte: az egész világ az ő szeme közé nevet. Ezt a kint ki nem állhatja tovább! Mennie kell idegen országba, idegen emberek közé, akik nem ismerik sem őt, sem multját,

Bús fejem egyedül csak bujdosni szeret,
Mert pokolnak tetszik e világi élet. (XXXIV.)

Egy újabb csapás még inkább megérleli benne a »szánkivetés« szándékát. Eppen szent Bertalan nap (aug 24.) után jó akaróitól bucsuzván, értesül, hogy volt felesége, Dobó Krisztina most üli lakodalmát Gersei Petheő Gáspárral.²⁾

E két csapás sulya alatt

Szent Mihály nap után való harmadhétben
A más félezerben és nyolczvankilenczben.

megírja »zarándoknak vagy bujdosónak való énekét«; aztán éjnek idején, hogy senki se lássa, senki se gunyolja, lóra ül, Krakónak veszi utját s csak a határon sóhajt vissza:

Óh én édes hazám, te jó Magyarország!

És ezzel véget ér az az ábrándos viszony, mely Balassának annyi gyötrődést, annyi nyugtalanságot, irodalmunknak meg annyi remek lírai gyöngyöt termett. Vége szakadhatna czik-künknek is, mert messze vezetne utunk, ha a »fene párducz módon« bujdosót »szörnyű havasokon, tövis közt bokorban, sok esőben, hóban« nyomon kísérnök az Occeanum partjáig. Tulajdonkép nem is róla szándékoztunk írni, hanem Annájáról. Vessünk hát egy futó tekintetet ennek, az irodalmunkban immár hiressé vált asszonynak innentől amugy se hosszúra nyúlt élete pályájára.

Alig távozott Balassa az országból, a lakodalmat hama-

¹⁾ Századok 1875. 13.

²⁾ 1589. sept. 7-én már azt rendeli Ernő főherczeg Petheő Gáspárnak, hogy cum uti edocemur te cum Christina Dobó matrimonio injunxeris és feleséged révén Sárospatak egy részét birod, ennelfogva a szokásos hűségesküt tegyék le mind ti, mind tisztjeitek s adjatok reversalist. (Exped. camer. Poson 1589. Nro. 214). Ekkor készült a kamarán a reversalisnak az a módosított mintája, melyet Szilády a Bevezetésben (XXIV. l.) már ismertetett.

rosan megülték Losonczy Anna és gr. Forgách Zsigmond,¹⁾ 1590 jan. 3-án már mint Forgáchné jelenik meg Losonczy Anna a leleszi konvent előtt, hogy a Miksa császártól 32000 magyar forinton inscriptióban első férjével közösen szerzett Onod, Debrő és Dédes várakat és tartozékaikat, köztük Sajó-Szent-Péter városát – minek utána egyetlen leányát tisztességesen és az ország törvényeinek megfelelőleg kiházásította – második férjére – az ez iránti szeretettől indíttatva átruházza ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel, a melyekkel első férje birta.²⁾

Az a »szeretettől indíttatva« kifejezés itt nem csupán az oklevelek szokásos irányából származik. Losonczy Annának és viszont Forgách Zsigmondnak minden intézkedése arról tanuskodik, hogy házasságuk igazán boldog volt. Közösen szereznek új vagyont s a már meglevőből is egyenlően részesítik egymást. Így pl. Losonczy Anna mindenképen azon mesterkedik, hogy a nagytapolcsányi uradalmat, melyet atyjától örökölt s a mely fiomagzat nem léteben a koronára volt visszaszállandó, Forgách Zsigmond tulajdonába átjászsza. E végből az uradalom másik felét, a melyet Miksa császár Balassa Istvánnak inscribált, erről pedig fiára Menyhéltre szállott, örök joggal fölkérte a királytól. Ajánlatot tett, hogy Balassa Menyhértnek a 20.000 tallért kifizeti; a 10.000 frtot, melyvel a a kincstár Ungnadnak báni kifizetésében adós, a vételbe betudja s még 2000 tallér készpénzt ad a kincstárnak. Az örökké pénzüszükséggel küzdő kamara hajlandó volt az ügyletet megkötni, de csak Losonczy Annával; úgy okoskodván, hogy fia gyermeke nincs, tehát a fiskus okvetlen örököl. De Losonczy Anna mindenképen azt kívánta, hogy férje is egyenlő szerződő fél legyen. Végre is diadalmaskodott s így szerezték meg – Balassa Menyhért akadékoskodása miatt csak 1595-ben

Tapolcsány várát a hozzá tartozó 26 faluval és pusztával.

Losonczy Annának második férje iránti szeretetét még inkább fokozta az, hogy férje gyámolítására nagyon is rá szorult. Leányával és vejével a már említett birtokegység után se tudott jóra jönni. Ezek mindent elkövettek, hogy a tapolcsányi vételt – legalább a szándékolt alakban – meghiúsítsák; azonkívül is követelöztek anyjukon hol egy, hol más birtokért.

Egy másik atyjafia is sok kellemetlenséget okozott Forgách-

¹⁾ Azok, a kik sehogy se tudták elképzelni, hogy Balassa egy nála-nál idősebb asszonyba szerelmes lehessen, vajjon mit szólnak ahhoz, hogy ugyanaz az asszonyt, egy Balassánál 14 évvel fiatalabb férfi elvette?!

²⁾ Orsz. Ltár, Neo reg. act. fasc. 870. No. 42.

nénak. Néhai unokatestvérének, Losonczy Dorottyának Várday Miklóstól született leánya Katalin — Telegdy Pálnak a felesége volt ez, a ki az anyja fiúsított birtokaiból, melyek mind a Forgáchné kezébe jutottak, a szabolcsvármegyei Szent-Márton kastélyt s a zemplénavármegyei Garant követelte. Követelése nem volt jogos, mert azokból a birtokokból őt csak a leánynegyed illette, azt pedig kikapta. Amde Telegdyné a törvényre nem sokat hederített s hogy akaratának mihamarabb érvényt szerezzen, felfegyverzett jobbjágyaival megostromolta a szt.-mártoni kastélyt s bizony hatalmába is keríti. ha a segítségre siető császári katonaság meg nem akadályozza benne.

A családi viszálykodások, meg a kor is megviselte a Forgáchné egészségét. 1590 szept. havában oly súlyos betegségbe esett, ut via aliqua spes vitae diuturnioris superesse putetur.¹⁾ A pozsonyi doktor, a kit sürgősen hozzá vittek, egy időre megtartotta ugyan az életnek, de régi egészsége sohase tért vissza ereje folyton alább hanyatlott, míg végre 1596. év május havában örök nyugalomra zárta azokat a szerelmi gyúlasztó hatalmas szemeket, melyekkel rabjává tette, »mint két éles törrel halálra sebzé« a régi magyar daliás idő büvös szavu dalnokát.²⁾

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

¹⁾ Orsz. Ltár, exped. camer. Poson.

²⁾ A pozsonyi kamara. Mátyás főherczeg 1596 május 31-ki rendeletére, hogy mit kelljen tenni Forgách Zsigmonddal a Losonczy javakra ráízetendő inscriptio iránt? — azt válaszolja, hogy azon birtokok felett Erdődy Tamás horvát bán, qui filiam *nuper defunctae dominae Annae Losonczy* in uxorem habet, pert folytat; annak eldőlteig nem tanácsos Forgáccsal tárgyalni. (Orsz. Ltár, exped. camer. Poson.)

A MAGYAR UDVARI KANCELLÁRIAI LEVÉLTAR.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV.

A régi kancellária levéltárnál meg kell még emlékeznünk a gyarapodásokról is, vagyis a különböző bécsi hatóságok által a kancellária levéltárának átadott gyűjteményekről, melyekkel a törzslevéltárnak különösen ezen régi anyaga jelentékenyen kiegészült. Ezek az átadások természetesen mindig legfelsőbb rendeletre történtek már Mária Terézia alatt, de különösen II. József volt az, kinek e téren legtöbbet köszönhetünk.

Az első gyarapodásokat a már ismertetett »Acta Particularia«-ban találjuk.

I. Ilyenek az 533. sz. alatt a bécsi Szent Borbáláról címzett görög-katolikus szemináriumra vonatkozó iratok, melyeket 2 kötetbe kötve, leltározva, az egyesített cseh-osztrák kancellária engedett át, s a melyek e szemináriumnak a magyar s erdélyi gör. kath. klérushoz való viszonyát világítják meg.

II. Az 536. sz. alatti két kötet iratot 1782-ben a bécsi udvari főhaditanács engedte át iratjegyzék mellett. Ezek a hadügyi levéltár »Hungarische Landtags-Akten« című gyűjteményéből valók. Leginkább XVI. századi országgyűlési iratok főleg a köz munkák ügyében, de egyéb tárgyuak is, p. 1578-ból Sopronmegyének bódicális lajstroma; esztergomi (1580) és váradi (1599) egyházi uradalmak jövedelem-kimutatásai; *Básta György* és *Mihály vajda* korából néhány levél és Belső-Szolnok s Doboka vármegyének 1600. évi lustrája. A gyűjtemény az 1617. évi Bethlen Gáborral való nagyszombati békealkudozásokkal végződik.

Szintén az »Acta Particularia«-hoz tartoztak, de most különálló csomagokat képeznek:

III. A hajdu kerületre (Districtus Hajdonicalis) vonatkozó iratok (Acta Partic. nro 341.), melyek az 1745-ben e kerület rendezésére kiküldött bizottság számára gyűjtettek össze különböző levéltárakból. Ezen iratok a hajduvárosoknak kiváltságos állását, részben gazdasági helyzetét világítják meg a mondott korban, a XVII. századbeli leveleknek egyszerű másolataival egyetemben.

IV. A volt temesi bánságra (Banatica) vonatkozó iratok előbb az »Acta Particularia« 528. számát képezték, most azonban 7 csomóban külön vannak felállítva. Ezek kétfélek: a) A *Perlas* gróf bécsi udv. kamara-elnök után maradtak, melyek az 1777-ben egyesített cseh-osztrák kancellária által adattak át és 1763-tól kezdve a bánság kormányzásával megbízott bécsi udv. bankbizottságnak, 1769-től pedig a bécsi udv. kamarának iratai, 3 csomóban. b) A 4. csomótól kezdve a bánság vissza-bebevezetésére és rendezésére *Niczky Kristóf* gróf elnökelete alatt kiküldött bizottság iratai, melyek 1782-ben kerültek a kancelláriai levéltárba. E nagy fontosságú iratokat, melyek e korból a volt bánság összes ügyeire kiterjednek, részben *Dr. Szentkláray Jenő* Délnyugat-országi történetéről írt ismert művében dolgozta fel.

Külön vannak elhelyezve, de idetartoznak az 1779-ben a görög-keleti egyház szervezésére (Regulamentum vagy Declaratorium illyricum) vonatkozó iratok.

A régi kancelláriai anyagnak legnevezetesebb gyarapodása:

V. Az illyr iratok (Illyrica) gyűjteménye. Ezt az elnevezést a XVI. században némi történelmi jogosultsággal, a török elől Horvátországba menekülő s részben őslakos oláhokra alkalmazták. Mivel pedig ezek görög-keleti vallásuak voltak, a mult század bürokráciájának bölcsei az illyr nevet, minden történelmi alap nélkül, az 1690-ben Magyarországra beköltözött szerbekre, később pedig a magyar-serdélyi görög-keleti oláhokra, ruthénekre, sőt a görög-keleti magyarságra is kiterjesztették. A vallás képezvén az összekötő kapcsot, illyr ügyek alatt voltaképen a görög-keletiek vallásos és kulturális ügyeit értették, tekintet nélkül arra, hogy azok közgazdaságilag hová tartoztak. Az ilyen értelemben vett illyr ügyek, a kancellária hatáskörétől elvonatván, előbb különböző bécsi udv. bizottságok által láttattak el, míg végre Mária Terézia 1746-ban azoknak vezetésére a bécsi udv. illyr

bizottságot (Illyrische Hof-Deputation) állította fel, mely 1777-ben a kanczelláriába beolvadván, összes iratai ide kerültek.

Ezen most 94 csomóból és 24 elenchusból álló, de fájdalom! — hiányos gyűjtemény voltaképen 1722-vel kezdődik, az ezen ügyekben azelőtt működő bizottságok jegyzőkönyvei és előterjesztéseivel. Azután magának az illyr bizottságnak jegyzőkönyvei, előterjesztései és iratai következnek 1746—1777-ig; a többi idevágó iratok pedig különböző tárgyak szerint vannak csoportosítva. E csoportok közt legfontosabbak: a szerbek kiváltságaira és szervezetére (1. 2. csoport); a görög-keleti papság bíráskodására (7. cs.); a karloviczi szláv nyomdára (15. cs.) vonatkozók; a nagyváradi görög-keleti egyházmegye megvizsgálása végett kiküldött bizottság iratai (17. cs.) 1751—1763-ig, melyek a görög-keleti magyarság akkori állapotáról kimerítő képet nyújtanak; az egri polgárok perlekedése az ottani püspökkel 1750—70-ig (18. cs.); Szlavonia közigazgatási és urbéri szervezése (21., 29. cs. és 3 könyv) 1736—55-ig; a szerb metropolita joghatósága Erdélyre (22. cs.) 1756—63-ig; az erdélyi oláh lázadás (22. cs.) 1760—62-ig; az erdélyi oláhok térítése a görög egyesült vallásra (22. cs.) 1770—71-ig; stb. A bukovinai papság szervezésére vonatkozó 4. csoport voltaképen nem ide tartozik, mert 1785 és 86-ból való, a mikor már illyr bizottság nem létezett.

VI. Ezeket kiegészíti az illyr bizottság utolsó előadójának *Kees György*nek hátrahagyott iratai 3 csomóban, melyeket a kabineti levéltár 1882-ben adott át az Orsz. Levéltárnak. Az akták egy darab 1703. évi iratot kivéve, 1746-on kezdődnek 1777-ig, és leginkább az erdélyi oláhok vallásügyeire vonatkoznak, melyek közt legnevezetesebb a báró *Klein* püspök ügye.

VII. Végül ezek mellett helyeztetett el a rövid életű. 1791-ben felállított s a következő évben már felosztatott illyr. kanczellária iratai 46 csomóban 4 mutatóval. Ezek az első évben 14, 1792-ben pedig már 25 csoportra osztattak fel. Tartalmuk azonos a fentebb ismertetett illyr gyűjteménnyel, csak hogy ahhoz még közigazgatási és világi bíráskodási ügyek is járulnak.

VIII. A *fiumei* (Fluminensia) iratokat 1777-ben az egyesített cseh-osztrák kanczellária adta át a kanczelláriának. Ezek voltaképen a bécsi udv. kereskedelmi bizottság *fiumei* iratai 1749—1776-ig, melyek eredetileg 153 csomóból állottak, most azonban csak 61 csomót képeznek, a különböző, első sorban közigazdasági ügyek szerint. Ilyenek például: építkezések a kikötőben s a városban; egészségügy; vámok és tariffák:

posta; zálogház; rendőrség; tűzoltás; színházak; élelmezés; bornak be- és kivitele; mértékek; bányászat; urbériség; bélyegek; dohánykivitel; puskapor- és salétromgyártás; besózott hal; gyárak; selyemtenyésztes; hajózás; tengerészet; hajóépítés; kereskedés Olaszországgal; kereskedők; vallási ügyek s alapítványok stb. stb. Végül a magyar tengeri kereskedelmi lobogóra vonatkozó iratok, Fiuménak e korbeli térképével.

IX. A magyar és erdélyi (Hungarica et Transylvania) iratok, melyek többféle, bár szakszerűbb rendezést igénylő gyűjteményt alkotnak.

1. A szorosan vett Hungarica gyűjtemény 23 csomóban, mely 1783 és 1786-ban az egyesített cseh-osztrák kancelláriától vétetett át minden jegyzék nélkül. E gyűjtemény leginkább a kancellária 1691 előtti anyagának hézagait van hivatva kipótolni, s valószínűleg eredetileg ide is tartozott, mert az iratok többnyire kancelláriai hivatalos fogalmazványokból állanak, és tartalmukra nézve is a kancellária ügykörébe tartoznak.

Az első 12 csomó inkább közigazgatási és politikai ügyekből áll; korra nézve pedig, — néhány I. Ferdinánd korabeli iratot leszámítva, — Miksától s még inkább Rudolftól kezdve I. Lipót koráig terjed. Fogalmazványokon kívül oklevelekre és oklevélmásolatokra is találunk, de több eredeti a fölséghez írt levél is van; az 5. csomóban pedig királyi, főhercegi s udvari hatósági leiratok találhatók, különösen katonai ügyekben.

Hét csomóban igazságszolgáltatási ügyek vannak: az udvartól vagy az ítélőmesterek által kibocsátott bírói parancsok, perek, permellékek fogalmazványban vagy eredetiben, túlnyomóan I. Lipót korából.

Egy csomó, az országos adóra vonatkozik 1699—1703-ig. s voltaképen nem más, mint a *Kollonich* bibornok elnöklete alatt működő udv. miniszteri bizottság adó-ügyekben hozott határozatainak gyűjteménye.

Az utolsó csomó igen vegyes természetű. Az évnélküli kir. rendeleteken (II. Mátyástól III. Ferdinándig) és perbeli folyamodványokon (I. Lipót korából) kívül, itt találjuk a váci püspöknek 1703-ban a várad i káptalan ellen s a veszprémi püspökségnek 1702-ben a székesfehérvári prépost ellen folytatott perét.

Legnevezetesebb a 19. számmal jelzett s iratjegyzékkel is ellátott csomó, melyben az iratok folyószámmal vannak ellátva, csak az a kár, hogy sok szám hiányzik. Ezek politikai, katonai és országgyűlési ügyekben kelt ere-

deti kir. és udv. rendeletek, felségelőterjesztések és föliratok, mind túlnyomóan Miksa és II. Rudolf korából. A 601-658. számok a Wesselényi-féle összeesküvésben résztvevők javaira vonatkoznak s voltaképen a lefoglalt javaknak az adósságoktól való kitisztázására kiküldött bizottság iratai.

2. A 659. számtól új sorozat kezdődik, mely tisztán Erdélyre vonatkozik 1693—1704-ig. E gyűjtemény első-rangu fontossággal bír, mert tulajdonképen a *Kollonich* bíbornok elnökelete alatt működő udv. minisztériumnak határozataiból s felségfelterjesztéseiből áll, a legfontosabb erdélyi ügyekben. Nagy hibája e gyűjteménynek, hogy most csak a 784. számmal, 1695-től kezdődik, de ezt a hézagot némiképen kipótolja az a csomó, mely ugyanazon minisztériumnak ugyanebből a korból származó erdélyi iratait tartalmazza s rendszertelenül mégis a *Hungarica* osztály 9. csomóját képezi.

3. A *Hungarica Pálffyana* gyűjtemény. Onnan veszi nevét, hogy 1786-ban Pálffy kancellársága alatt adott át a felség titkos kabinet levéltárából 18 csomóban leltárszerű jegyzékek mellett. Ezen iratok becsét eléggé jellemzi az, hogy azok mind *Mária Terézia* korából, a nagy királynő közvetlen környezetéből származnak. Nagy részük a királynő számára készült emlékiratok, javaslatok, előterjesztések, feljelenségek (p. kincsleletekről stb.) kimutatások, történelmi fejtegetések (p. a *III. Henrik* német császárral kötött egyezségről; *Szent-István* ereklyeiről; *Rajcsányi Adám* kamarai levéltárnok tört. munkálatai) a legkülönbözőbb politikai, igazságügyi, egyházi, kulturális (p. a magyar tudományos társaság ügye) és közgazdasági ¹⁾ kérdésekben, latin, német, francia és olasz nyelven, e korszak leg-híresebb szakembereitől és — kalandoraitól. Ezekon kívül vannak még országgyűlési iratok, a vajkai szék iratai (fasc. 33. nro 55.) és végül számos legfelsőbb kézirat *Pálffy* nádor, *Batthyányi* és *Grassalkovics* herceghez s viszont ezeknek, különösen az utóbbinak sok levele a felség kabinet titkárjához. A gyűjtemény kelet nélküli iratokkal kezdődik, a fasc. 13-tól azonban már évről-évre következnek egymás után.

4. A *Hungarica Eszterházyana* szintén a kabineti levéltárból került ide 1785-ben, az Eszterházy kancellár után hátramaradt iratokból, 1 csomóban, mely igen vegyes természetű. Itt vannak a *Bethlen Gábor* trónralépésére vonatkozó

¹⁾ A közgazdasági vonatkozású főbb javaslatokat s emlékiratokat, részben *Szemere Attila* dolgozta fel a »Századok« 1885. évfolyamában. *A nemzetgazdaság történetéhez hazánkban« című cikkében.

tárgyalások; *Bethlen Gábor* ajánlata (áttétetett a »Tört. Emlékek, Belügy« című gyűjteménybe), melyben egy osztrák főherczegnő kezét kéri magának, *Eggenbergnek* a birodalmi titkos tanács elnökének sajátkezű megjegyzéseivel; *Brenner* apát *II. Rákóczy Ferencz* lengyelországi követének levelei a fejedeleimhez 1707 és 1710-ből; *Bercsényi Miklós* és *Krucsay* levelei ugyanahhoz 1714/5-ből; *Kerekes András* fölségsértési pöre, mely voltaképen »Acta Particularia« 1727-ből, végül Mária Terézia korabeli előterjesztések különösen közgazdasági ügyekben. Ide tartoznak még: *Késmárk* város szabadalmainak másolata 1 kötetben 1298–1638-ig; különböző kimerítő jelentések: az erdélyi aranybányák és sókamarák állapotáról 1710-ből; a temesi bánság szervezetéről 1760-ből; a magyarországi bányászat állapotáról 1760-ből; a selmeczi bányagazgató 1756–60-iki számadásainak megvizsgálásáról 1762-ből. Jogi értekezések: a magyar jog eredetéről és a német hűbérjogról, Mária Terézia idejéből. Végül az első magyar helységnévtár, melyet 1772-ben a helytartótanács dolgozott ki, s a mely a községek névsorán kívül az ottani plébániákat és iskolákat is felsorolja.

5. Az erdélyi iratok (Transylvanica) két részből állanak 21 csomóban.

Az első rész a kabineti levéltárból került ide 1786-ban, és 7 csomót képez. Ezek mindenben a Hungarica Pálffyana gyűjteménynek képezik párját, s mind Mária Terézia közvetlen környezetéből való jelentések, emlékiratok, kimutatások, történelmi fejtegetések Erdélynek s részben a Bánságnak legkülönbözőbb ügyeiről. Vannak itt legfelsőbb kéziratok, valamint báró *Bajtay* püspöknek, báró *Bruckenthal*, gróf *Hadik* és *Bucow* (a »székelyek hóhérja«) tábornokok, gróf *Perlasnak*, *Seeberg* ezredesnek stb. levelezése, Mária Terézia kabinetjének titkárával.

A második részt az egyesített cseh-osztrák kancellária adta át 1786-ban jegyzék mellett, mely Erdélynek XVII. századi külpolitikai történetére elsőrangú forrás, s eredetileg a régi magyar kancellária állagához tartozott. Fájdalom! — e rendkívül becses gyűjtemény hiányos, s annak egy része a m. tud. Akadémia kéziratárába került. Sok darabja egyébiránt, különösen *I. és II. Rákóczy György* korából, *Szilágyi Sándornak* ismert oklevéltáraiban látott napvilágot; a legfontosabb okiratok pedig legujabban a »Tört. Emlékek, Belügy« című gyűjteménybe tétettek át.

A gyűjtemény az 1600. febr. 3-án *Mihály vajda* követeinek adott kir. válaszszal s néhány irattal *Bocskay*, *Rákóczy*

Zsigmond és *Báthory Gábor* idejéből, de nagyobb tömege *Bethlen Gábor* trónraléptével kezdődik s tart 1683-ig, majd ismét *II. Rákóczy Ferencz* korára tér át 1703–1713-ig. Tartalmukra nézve mind diplomáciai iratok az erdélyi és a török ügyekről, közben a magyar tanácsnak ezekre vonatkozó nevezetes tárgyalási jegyzőkönyveivel.

6. A 20-ik »Bethleniana« és a 21-ik »Turcica« föliratu csomó szintén egytől-egyig a magyar tanácsnak *Bethlen Gáborra* és a XVII. századi török ügyekre vonatkozó évnélküli véleményei és előterjesztései.

7. Egy »Hungarica« csomó, mely az 50-es években *Rácz Károly* halálával a kabinet levéltárból került ide, ismét a magyar tanácsnak évnélküli véleményeit tartalmazza *I. Rákóczy Györgyre* s az ő korabeli országgyűlési és vallásügyekre vonatkozólag.

8. Szintén az 50-es években vététt át a kabinet levéltárból 2 csomó *Miscellanea*, jegyzék mellett, melyek a czímnek megfelelően igen vegyes értékű és természetű iratok. főleg III. Károly és Mária Terézia korabeli hivatalos fogalmazványok s előterjesztések, úgy látszik *Koller József* udv. tanácsos hagyatékából.

9. Végül, midőn Ő Felsege 1885-ben a kabinet régi levéltárának felosztatását elhatározta, az Orsz. Levéltár is értékes iratokhoz jutott, melyek az »Ungarn und Siebenbürgen« czimű gyűjteményt alkotják 31 csomóban, de minden mutató vagy jegyzék nélkül. Ezek az iratok is túlnyomóan *Mária Terézia* korából, az ő környezetéből származnak, de például a *Hungarica* Pálffyánaktól abban különböznek, hogy kevésbbé privát és sokkal inkább hivatalos természetűek, s ezért nem is bírnak akkora fontossággal.

Az első 13 csomó a múlt század közepén Erdélybe behozott új adózási rendszer alapjául szolgáló számítások és kimutatásokból áll, az 1728–1756-ig terjedő erdélyi adóösszeírások alapján.

A 14. csomó a helytartótanács jegyzőkönyveinek fogalmazványait tartalmazza 1737–1739-ig.

A 15–28. csomóig vegyesen magyar és erdélyi hivatalos ügyek találhatók, *Mária Terézia* korából, mert a megelőző. 1691-ig visszamenő, kevés számú irat is, valószínűleg az ő korabeli ügyek elintézéséhez volt szükséges. Amazok legtöbbször a magyar és erdélyi udv. kancellária vagy más udvari bizottságok által a királynőnek tett hivatalos előterjesztések, vagy azoknak tisztázatai, és az ezekhez tartozó vagy ezektől elmaradt mellékletek, kimutatások stb. Több előterjesztésre a legfelsőbb

határozat is rá van vezetve a királynő aláírásával. Ez az iratcsoport tehát főleg a régi kancelláriai »Originális Referádá«-kat s részben az erdélyi kancelláriai anyagot egészíti ki.

A 29. és 30. csomó az erdélyi szászok ügyeire vonatkozik 1692-től 1759-ig.

Végül e gyűjtemény utolsó csomója voltaképen *Németh János* utóbb kir. ügyigazgatónak szabolcsmegyei kormánybiztosságára vonatkozik 1802—1805-ig; de van még itt egy büntető-codex tervezet is, szintén az ő fogalmazásában.

V.

Az 1770. év augusztus havától kezdve a kancelláriai levéltárnak harmadik korszaka kezdődik, mert ekkor egy új, az osztrák főhatóságoknál már századok óta divatozó rendszer hozatott be. Ezentúl az egy ügyre vonatkozó iratok mind egy számot kaptak, azaz mind az elintézés fogalmazványa, mind a megkeresés, valamint annak mellékletei egy szám alatt helyeztetek el.

A kancellária ezen hivatalos iratai 1770. augusztusától az 1848-iki felelős magyar minisztérium életbeléptetéséig terjednek 11,135 csomóval, melyek mindegyikébe 100—100 szám van kötve. Hiánya ezen iratosztálynak, hogy csak név- és tárgymutatók vannak hozzá, a melyek rendkívül pontosak és kimerítők ugyan, de a Bach korszak alatt barbárul kiselejtezett iktatókönyveket teljesen még sem pótolhatják. Ezen órási gyűjtemény tartalmát részletezni lehetetlen, de eléggé jellemezve van azzal, ha azt mondjuk, hogy abban minden ügy feltalálható, a mely csak a kancellária hatásköréhez tartozott. A rokon természetű ügyeknél, az utalások egyikről a másokra, mindig az ügydarabokra vezetett számok által történik.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az 1782—1791 közti időszakban itt erdélyi kancelláriai ügyeket is találunk, minthogy *II. József* császár az erdélyi kancelláriát a magyarral egyesítette.

A mi most már az egyes ügyek mellékleteit illeti, azok, mint említettem, rendszerint magánál az illető ügydarabnál találhatók. Minthogy azonban mindig azt tartották szem előtt, hogy az egyes csomók lehetőleg egyenlő vastagok legyenek, sokat kiselejtezték, a terjedelmesebb mellékletek (*Acclusa*) pedig az illető esztendő végén külön csomókban helyeztettek el, miután e körülmény magán az illető számú ügydarabon is följegyeztetett.

A még nagyobb terjedelmű mellékletek azonban, önállóan, külön feliratú csomókban állíttattak föl, de ezek is mindig valamely ügydarabhoz tartoznak s annak száma a csomón is föl van jegyezve.

Ilyen külön melléklet-csomók vagy könyvek:

1. A városok ügyeiben hozott elvi határozatok (Norma Civitatis) 1674—1818-ig, a melyeket a kancellária részére a magyar udv. kamara 1818-ban állíttatott össze.

2. A helytartótanács elvi határozatai (Ideales resolutiones) 1723—1772-ig 5 kötetben és pedig: 1. a vallás (Religionaria); 2. a vallás-alap (Cassa parochorum); 3. a kegyes alapítványok (Piae fundationes); 4. a tanügy (in negotio studiorum) és 5. a közgazdaság (Oeconomia Regni) ügyeire nézve. Ezeket 1772-ben a helytartótanács másoltatta le a kancellária részére, levéltárának illető gyűjteményeiből. Hasonló tartalmú az a 2 kötet is, a mely ezen elvi határozatokról szól 1723—1800-ig.

3. A *fiumei* kereskedelmi perekre vonatkozó legfelsőbb határozatok (Benignae normales quoad causarum mercantilium tractantes) 1777—1809-ig, melyek a kancellária részére a fiumei kormányzóság levéltárából másoltattak le.

4. A *budai* egyetem és a *budai* nemesi Theresiana akadémia részére történt pecsétadományozások eredeti, de nem expedált példányai 1780-ból.

5. Az ország összes bevételeinek és kiadásainak kimutatása 1780—1793-ig.

6. A *temesvári* kamarai jószágkormányzóság iratai, 1 csomóban 1782-ből.

7. Kamarási táblák 1 csomóban, jegyzékekkel 1783—1784-ből, melyeket a cs. kir. főkamara hivatal 1784-ben a kancelláriához tett át.

8. A katolikus és görög kath. plebániák jövedelmeinek (Regulatio dioecesis) rendezését illető akták és összeírások, egyházmegyék szerint rendezve 1784/85-ből 20 csomóban.

9. A *Hora* és *Kloska*-féle lázadás ügyében működő királyi biztosság iratai 1784/5-ből, az összes tanukihallgatások, jegyzőkönyvek s ítéletekkel együtt, 7 csomóban melyek dr. *Marczali Henriknek* II. Józsefről írott művében fel vannak használva.

10. A m. kir. udvari építészeti főigazgatóság (Ungarische Ober-Hofbau-Direktion) iratai és jegyzőkönyve, melyet II. József az összes állami építkezések felügye-

letére állított fel; (előadója a híres *Hillebrand* építész volt, ki a budai királyi palotát építette) 1784—1787-ig, 5 csomóban, 1 mutatóval.

11. Magyarország urbéri összeírásainak összegezése 1786-ból, 1 vaskos könyvben.

12. A hétszemélyes táblának elintézetlen iratai 1789—90-ből, a mint II. József halála után maradtak, 1 csomóban.

13. Kimutatások a magyar püspökségek és káptalanok s azok tagjainak jövedelmeiről és hadi-adóbeli kvótájukról, 1790—1840-ig.

14. Bányáügyek 1790 és 91-ből, voltaképen az akkori országgyűlés által ezen ügyekben kiküldött országos bizottság (*Regnicolaris deputatio*) iratai, melyek annak elnökének *Révaynak* halála után kerültek a levéltárba, 1 csomóban.

15. A közalapítványi jószágok (*Conscriptio bonorum politico-fundationalium*) összeírásai 1790 és 91-ből, 7 csomóban.

16. A *kikindai* kerület szabályozására vonatkozó iratok 1792—1817-ig, melyek voltaképen a bécsi udv. kamarának ide küldött iratai, 2 csomóban.

17. Nemesi fölkelés iratai 1800—1810-ig s azok közt, egy »Geschichte der Insurrection« című kötet, a melyben minden fölkelő ezred története le van írva, 3 ládában.

18. *Zengy* város sérelmeinek megvizsgálására, az 1802: XI. t.-cikk alapján kiküldött bizottság iratai, a város régi okleveleinek másolataival, melyeket a bécsi udv. főhadi tanács küldött ide 1 csomóban.

19. *I. Napoleon* nyomtatott rendeletei és kiáltványai, a melyeket 1809-ben Ausztriában kiadott, összegyűjtve 2 kötetben.

20. A convictusi alapítványok könyve 1818-ból.

21. Az 1822-iki *pozsonyi* nemzeti zsinat végzése.

22. *Gróf Pálffy Ferencz* zárgondnoka ellen indított vizsgálat iratai 1822—1834-ig, 1 csomóban.

23. A magyar tengerpart műszaki leírása 1829-ből, rajzokkal.

24. Az 1829/36-iki országgyűlés tanácskozásairól szóló jelentések, valamint az akkor működő országos bizottságok munkálatai.

25. Az 1831-iki kholerára vonatkozó iratok, legfelsőbb előterjesztések s határozatokkal, a bécsi udv. főhadi

tanácscsal való sűrű levelezéssel s néhány ez ügyben az érdekelt megyékhez intézett királyi leirat, 10 csomóban.

26. *Sardagna* észrevételei a váltótörvénykezésről 1832-ből, litográfia.

27. A magyar megyék és kerületek fizetési és létszámkimutatása 1834-ből.

28. Az 1838. évi budapesti árvizet illető iratok 2 ládában.

29. A külföldi tudományos és irodalmi társulatok s azok magyar és osztrák tagjainak jegyzéke 1838—48-ig.

30. A kancelláriához intézett folyamodványok hátrattal ellátva 1843—1847-ig, 9 csomóban, nemeség és kitüntetés iránti kérvények pedig 1815—1848-ig.

31. A *zágrábi* királyi biztosság jegyzőkönyvei 1844/45-ből.

32. *Arva* ügyi (Orphanalia) iratok 1845-ből.

33. A sz. kir. városi tisztikar javadalmazásának és létszámának kimutatása 1846-ból, 1 kötetben.

34. Magyarország statisztikai átnézete 1847-ből, összeállította *Tormay Károly*, megjelent a »Magy. Gazd. Tört. Szemle« 1895. évf. 124. lapján.

35. *Báró Malonyay János* 1848-ban idekerült iratai, a 30-as és 40-es évekből, részint az ő *zemplén-* és *nyntra-megyei* főispánságából származó hivatalos, részint *nagymányai* uradalomra vonatkozó gazdasági iratok, 2 csomóban.

Az újabb rendszerű kancelláriai levéltár másik főosztályát képezik:

Az elnöki iratok (Praesidialia) 1774-től 1848-ig 328 csomóban, a hozzávaló iktatókönyvekkel és mutatókkal. Ezeknek alosztályát az elnöki titkos (Secretiora) iratok képezik 1827—1848-ig külön iktatókönyvekkel s mutatókkal.

E gyűjtemény a legfontosabb iratokat tartalmazza, tehát a jelzett korszak politikai történetének elsőrangú közvetlen forrása. A főhivatalnoki kar összes személyes ügyein kívül, minden, közvetlenül a kancellárhoz intézett jelentés, átirat, följelentés, legfelsőbb kézirat, úgyszintén a mindezekre történt intézkedések, válaszok, felségelőterjesztések s az azokra hozott legfelsőbb határozatok itt vannak összegyűjtve s teljesen különválasztva a kancellária többi hivatalos ügyirataitól.

A 48 előtti kancelláriai anyag áttekintését nagyban megkönnyítik azok a másoló könyvek, melyek részint, mint például a királyi könyvek, a kancellária régebb korszakaiból származtak át s ebben az időben is rendszeren folytattattak,

részint olyanok, a melyek csak a kancellária újjászervezése óta keletkeztek.

Ilyen másoló könyveket nyitottak a különböző elvi határozatok (Libri Normalium et Dignitatum) részére 1773—1789. 11 kötetben és (Normalia) 1824—48-ig 16 kötetben, mely utóbbi voltaképen 16 csoportot képez: a hivatalnokok, urbér, posta, igazságszolgáltatás, illetékek, országgyűlések, közigazgatás, városok, tanítás, vallás, bűnügyek, egyházak, kereskedelem, hadi biztosság, közegészség és zsidók ügyei szerint, és a legfelsőbb elhatározásoknak (Altissimae Resolutiones) 1784—1848-ig 43 kötetben, valamint 1861—1866-ig. Mindezek a kancelláriai levéltár újabb anyagának könnyebb áttekintését teszik lehetővé.

Végül külön tartották nyilván a kancelláriához intézett folyamodványokat, melyekről a folyamodók neveit s az elintézés körülményeit tartalmazó indexek (Bescheide-Bücher) 1827—1847-ig terjednek, 20 kötetben.

Külön őriztetnek a letétek, vagyis azok az iratok, a melyeket az egyes magánfelek nagyobb biztosság okáért a m. udv. kancellária levéltáránál deponáltak 1771-től 1848-ig, illetve 1861-től 1866-ig. Ezek többnyire végrendeletek, szerződések, leltárak stb. Van itt még két csomag politikai följelentés, sőt még ingóságok is, pl. írótabla, családi bot, stb. Mindezeket csak 1887-ben kaptuk vissza az ő felsége személye körüli minisztériumtól. Ugy látszik, ide tartozik az a 21 darab eredeti nemeslevél is 1646—1821-ig, mely az osztrák belügyminisztériumtól került vissza 1862-ben.

VI.

Az első magyar független felelős minisztérium életbeléptetésével a kancellária feloszlattatván, ügykörén az egyes minisztériumok osztoztak meg. Bécsben csak egy minisztérium székel:

A magyar kir. külügyminisztérium, melynek hivatalos ügyiratai 1848. ápril 14-étől november 10-éig, 1—3681. számig 16 csomóban őriztetnek a megfelelő mutatóval. *Eszterházy Pál* herczeg miniszter, fölségelőterjesztéseiben magát kezdetben csak a Fölség személye körüli miniszternek, de azután csakhamar m. kir. külügyminiszternek írja, s így czímezik őt kezdettől fogva nemcsak a magyar, de az összes osztrák főhatóságok, sőt maga az osztrák külügyminiszter is. Az utolsó ügyirat: a november 10-én kelt tiltakozás az ellen, hogy a bécs-városi cs. kir. parancsnokság központi bizott-

sága a minisztériumot a további ügyvezetéstől, útlevelek kiadásától eltiltotta, de az aktára rá van írva, hogy az már nem expedíálatott.

A minisztérium iratai közt több kancelláriai irat is található, a mely t. i. már a kancellária regimeje alatt elintézést nem nyerhetett. Külön csomóban vannak a legfelsőbb helyről a minisztériumhoz leküldött fölségfolyamodványok.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen miniszteri iratok csak is Magyarországra vonatkoznak, noha a m. külügyminisztérium az unió értelmében az összes odatartozó erdélyi ügyeket is vezette. Ebből az látszik, hogy a minisztérium feloszlata után annak erdélyi ügyiratait különválasztották.

A másik főosztályt a m. kir. külügyminisztérium elnöki iratai képezik. E köztörténetünkre eléggé fontos gyűjtemény 1848. május 18-ától november 10-éig, 1—1727. számig terjed, 6 csomóban. Tartalmára nézve olyan, mint a kancelláriai elnöki iratoké, kivéve, hogy itt nemcsak a m. külügyminiszterhez, hanem annak államtitkárához intézett iratok, valamint az általuk azokra tett válaszok és fölség-előterjesztések is helyet foglalnak. Az utolsó, de már nem expedíált ügyirat 1848. nov. 10-én a bécsi cs. kir. katonai parancsnoksághoz intézett átirat három magyar országgyűlési képviselő szabadonbocsátása végett.

A szabadságharcra rákövetkezett absolutizmus idejéből itt csak három cs. kir. minisztérium iratai őriztetnek, melyek az újra felállított magyar udv. kancelláriának adattak át, ámde csak is a magyarországi ügyiratok.

A cs. kir. belügyminisztérium iratai 250 csomóban, de csak is leltár van hozzájuk a különféle iratosztályokról, 1848—1860-ig terjednek, és a minisztérium ügyköréhez tartozó tárgyak szerint vannak csoportosítva.

A cs. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratai 93 csomóban, 1850—1860-ig, szintén a különböző tárgyak szerint csoportosítva, a melyekről csak leltár maradt fenn.

A cs. kir. kereskedelmi minisztérium iratai 10 csomóban, 1856—1859-ig. Ezek már folyó-számmal vannak ellátva, de ebbe a rendbe csak a kancellária által hozattak, és egy magyar mutatóval láttattak el.

Az absolutizmus korából valók még: a köztisztviselők minősítő táblázatai 1849—1860-ig 15 csomóban, továbbá az 1858/59-iki községi előirányzatok 2 csomóban, végül

néhány kerületi főnökség elnöki iktatókönyvei, indexei, s részben iratai, négy ládával.

A kancellária negyedik korszakához értünk, az 1860. október 20-iki diplomával újra föállított magyar udv. kancelláriához, melynek ügykezelése a legfelsőbb helyre tett fölterjesztéseket kivéve, már teljesen magyar volt. Maga e diploma az 1861-iki februáriusi pátensszel együtt szintén itt őriztetik.

E magyar udv. kancellária hivatalos ügyiratai 1860-tól 1867-ig terjednek, 1232 csomóban, a hozzá való iktatókönyvekkel és mutatókkal egyetemben.

Ezen iratosztálynak nagyobb terjedelmű mellékletei szintén mint a régi kancelláriánál, az egyes évek után külön csomókba vannak kötve, s az illető számoknál ez a körülmény föl van jegyezve.

Külön csak a következő mellékletek őriztetnek: a vasutakra vonatkozó iratok 2 csomója 1861—67.; az általános telekkönyv behozataláról Magyar- és Horvátországban 1861-ből kimutatásokkal; az 1861-iki országgyűléshez intézett jul. 16-iki királyi leirat; az 1866-iki országgyűlés két házának föliratai s végül létszám- és fizetés-kimutatás az ország összes törvényhatóságairól 1867-ből.

A magy. udv. kancellária elnöki iratai, e korszak nagy becsű kútfői 1860—1867-ig terjednek a hozzá való iktatókönyvekkel és indexekkel.

A kancelláriának mint hivatalnak belső életét leginkább annak szervezeti szabályai világosítják meg, a melyekből a legrégebbek: 1690. jul. 20-ról 1727 és 1746-ból külön, a többiek pedig a rendes hivatalos ügyiratok közt őriztetnek.

Megvan a hivatal létszám-kimutatása (status personalis Canc.) is 1690-től 1835-ig, sőt a kancelláriai hivatalnokok, valamint az országnagyok és főpapok eskümintái is latin és magyar nyelven 1848 előttől.

Magának a kancelláriai levéltárnak saját aktái nincsenek, minthogy a kancellária levéltárnokot, levéltári hivatalt soha sem tartott, hanem arra csakis közönséges irattári személyzetet alkalmazott. Ezen irattárt illető ügyekről 1838—1853-ig csupán egy iktatókönyv (Protocollum domesticum officii registraturae Cancellariae) maradt fenn.

A levéltár régibb történetéhez csakis a kancellária említett általános szervezeti szabályaiban találunk adatokat.

Ide tartoznak még:

A kiselejtezett kancelláriai iratok jegyzékei 1776—1809-ig, 7 csomóban.

A bécsi cs. kir. udv. kamarának 1793-ban átadott iratok jegyzékei, 1 csomóban.

Az 1848-ban a m. kir. külügyminisztériumnak átadott elintézetlen kancelláriai ügdarabok.

A horvát és szlavón iratok jegyzéke 1824—1848-ig, mely iratok a kancellária levéltárából, az abszolutizmus alatt, Horvátországba vitettek.

A kancellária levéltárából kiadott iratok kölcsönkönyvei 1848—1867-ig.

Végül a kancellárialevéltár segédkönyveit kell még megemlítenünk, a melyek a kancelláriai tisztviselők magán szorgalmából készültek, a levéltárban való kutatás megkönnyítésére. E könyvek a legfontosabb ügyekre vonatkozó kancelláriai számokat tartalmazzák.

TAGÁNYI KÁROLY.

CASTRUM VOLT-E KISMARTON AZ ÁRPÁDOK ALATT?

Ezen kérdéssel már régebben foglalkozván, iparkodtam oly adatokat gyűjteni, melyek segítségével arra majd az óhajtott választ meg lehessen adni; azonban sajnos, hogy akkor, midőn 1896-ik év elején »Néhány történeti adat Sopron- és Moson-vármegyékről« című közleményt írák, — mely azóta a »Századok« 1897. évi első füzetében meg is jelent — kutatásomat még be nem fejezhetvén, az eredmény bizonytalan volta miatt egyelőre csak annyit mondhattam, hogy »nem vitatkozom azon még teljesen nem tisztázott kérdés fölött, vajon Kismarton az Arpádok alatt (az »Osztr. M. Monarchia« cz. mű állítása szerint) mint castrum szerepelt-e, s megnyugszom abban mit egy 1870. évi akadémiai értekezés mond, hogy t. i. 1117. vagy 1119. évben Lipót osztr. őrkgróf Sopronvármegyébe ütven, Kismartont is — castrum quod ferreum vocatur — elfoglalá.« De időközben e tárgyban folytatott nyomozásom eredménye annyira haladt, hogy a múlt 1896. évben a »Soproni Hírlap«-ban közzétett »Kismarton régi neve« cz. cikkemben már határozottan kimutattam, hogy Kismarton sem az Arpádok alatt, sem utóbb »Castrum ferreum« nevet nem viselt.

Jelen igénytelen soraim czélja tehát: az olvasóval rövid kivonathan megismertetni azon történeti adatokat, melyek alapján, úgy hiszem, a fölvetett kérdésre nézve adandó választ most már bizonyosabb alakba önthetjük.

A fentidézett akadémiai értekezés Ottó freisingi püspök művéből merítvén a Castrum ferreum elfoglalásáról szóló passzust, ennek olyan értelmet tulajdonít, mely régibb és újabb tekintélyes írók nézetével ellenkezik, azokéval t. i. kik (köztük Kerékgyártó, ki e tárgyban Szalay és Horváth Mihály munkáira is utal) az elfoglalt vár alatt határozottan Vasvárt, nem pedig Kismartont értik. Különben is azt hiszem, hogy Ottó püspök rövid híret legjobban így magyarázhatjuk: Lipót

örgróf a Lajta folyón át Magyarországra ütvén, a hadművelet folytán Vasvárig jutott, s azt elfoglalá. Különben általában sajnálni kell, hogy ezen korszak eseményeiről részletesebb kutforrási tudósítással nem birunk, s ez okból a hadjáratról történetiróink is keveset szólhatnak, mi által a történetben hézagok támadtak, melyeket találgatással takargatni, de kitölteni se hogy sem lehet. Így például, miután Pesty Frigyes szerint a XII. század elején Sopron vára már létezett, s föltéve, hogy Lipót örgróf a Lajtán átkelvén Sopron felé vette útját: kérdehetné valaki, valjon miért nem szól Ottó püspök arról, hogy Lipót az útjában eső említett megye székhelyet hatalmába kerítette-e? vagy azt talán ellenállás nélkül foglalta el, vagy más okból általában elfoglalni nem tudta? Csak mellékesen emlitem meg, hogy a »Burgvesten« V. k. 11. l. szerint 1114-ben Lipót örgróf a magyarokon kettős győzelmet aratott, továbbá, hogy ugyanazon forrás (IX. k. 164. l.) szerint II. István magyar király 1117-ben osztrák országba ütvén, táborra Bécsujhely mögött egész Pütten és Sebenstein várakig terjedt; de minderről részletesebb adatokat nem tartalmaznak a történeti kutforrások. Egyébiránt ezen hézagok a mi kérdésünkre adandó válasz lényegét nem érintik.

A történetből tudjuk, hogy — mint Anonymus írja — a magyarok Vasvárt már a honfoglaláskor bevették; a »Várispánságok« történetében pedig számos adat bizonyítja, hogy ezen vasvármegyei vár mint Castrum ferreum nem csak az Arpádok korában, hanem a legújabb ideig folytonosan fennállott; s nincs talán oly helynév, melyet az oklevelek többször említenének, mint épen ezt a régi várat. Vasvármegyének többi várai, úgy hiszem, csak a XIII. és XIV. században épültek; Sopronvármegyének pedig egyik legrégibb vára: Kapuvár, melynek nevét egy 1162-i oklevélben (Sopr. okl. tár.) olvassuk, de más várakról, melyek ez utóbbi megyében léteztek volna, ezen korbeli oklevelek teljesen hallgatnak, jeléül, hogy a többi várak itt is többnyire csak a XIII. és XIV. században keletkeztek. Ugy, hogy bizvást állítható, miszerint a két vármegyének legrégibb várai: Vasvár, Sopron és Kapuvár, melyeken kívül ott a XII. század első felében más vár nem is szerepelt, legalább az előttem ismeretes adatok ilyenről nem emlékeznek.

Es most áttérhetünk azon oklevéli adatokra, melyekben Kismarton helynév előfordul. Első nyomát leljük Balics egyháztörténetében is idézett Theiner művében, hol egy oklevél 1264 körül annak kápolnájáról szól. Ha Kismarton ezen korban már vár lett volna, meglehetünk győződve, hogy akkor,

midőn az 1273. és 1289. években Ottokár és Albert osztr. hg. elleni háborúkban Sopronvármegye nyugoti részében az ellenség, lehet mondani, az összes várakat és várkastélyokat elfoglalta, Kismartont is hatalmába kerítette volna; de azt az elfoglalt helyek névsorában nem találjuk. Különben Kismartont ez időben a magyarok Szabó-Martonnak is nevezték, a mi kitűnik a M. Tört. Tár. IX. kötetében közölt oklevél-kivonatból, mely szerint László (de genere Guthi-Keled) 1296-ban Mortun zabou hirtokából valamely területet adományoz; hogy Kismarton falu volt, azt tanúsítja a Fejérmél olvasható oklevél, melyben 1318-ban a helység »Villa Martini minoris« néven szerepel. A »Sopr. okl. tár« adatai szerint 1327-ben a szabómartoni lakosok egy bizonyos ügyben mint tanúk jelennek meg; a XIV. század 2-dik felében pedig a helység a Kanizsai családnak adományoztatván, ez 1371-ben királyi engedélyt kap arra, hogy Szabómartont (villa seu oppidum) fallal erősítthesse. Ennek következtében az erősítés megtörténvén, Kismarton városi rangot nyert és várnagyot kapott, a mint ezt a városi levéltárban őrzött szabadságlevelek bizonyítják; különösen 1373-ban adja a Kanizsai család a »Wenig Merterstorf«-nak (= Kismarton) a városi szervezetet. Most már a német oklevelek a Wenig Merterstorf mellé a városi jelleg kitüntetése végett »anders genannt Eisenstadt« nevet csatolják (1388., 1428.); de ezután már a hely neve németül kizárólag Eisenstadt maradt. A magyar Szabómarton nevet 1395-ben még olvasom (Sopr. okl. tár.), a mikor a Guthkelediek annak adományozása ellen fölszólaltak; de közben és azután a latin okiratokban már Kismarton a szokott név, néha a XV. század óta a német Eisenstadt hű fordításaként »Civitas ferrea« is előfordul, máskor meg oppidum, civitas Kismarton, végre miután vára is volt, helylyel közöl castrum Kismarton is használatba jött.

Ha a most fölsorolt adataimban foglalt részleteket kellő figyelemre méltatjuk, lehetetlen, hogy Kismartont a vasvármegyei Vasvárral föleseréljük; s ha 1490-ben Miksa róm. király által a magyarok ellen folytatott hadjárat leírásában a németek Kismartont és Vasvárt egymástól helyesen megkülönböztetni tudták, úgy hiszem, hogy nekünk sem lesz nehéz föladat a kettő közt különbséget tenni.

Az előadottakból önként következik, hogy Kismarton az Árpádok alatt nem volt castrum; de Castrum ferreum nevet se viselvén, ez a név a Vasvármegyében fekvő Vasvárnak kizárólagos tulajdona.

STESSEL JÓZSEF.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Arany János tanársága Nagy-Kőrösön. Irta Benkó Imre. Szilágyi Sándor előszavával. Nagy-Kőrös, 1897.

Az Arany-irodalom ismét gazdagodott egy könyvvel. Benkó Imre (nagy-kőrösi tanár) megírta Arany kőrösi életének külső történetét, megválasztatásától a tanári szék elhagyásáig (1851–1860), felhasználva munkájához a kőrösi egyháztanács, iskolai választmány s tanári szék jegyzőkönyveit (s e révén érdekes bepillantást enged a magyar kálvinista iskolák kormányzásának szervezetébe és szellemébe is), a kortársak és tanítványok közléseit, Arany levelezéseit s a teljes Arany-kiadás életrajzi följegyzéseit. Ujat nem igen mond a könyv, de az ismert, vagy közzsájon forgó adatokból elég ügyesen rajzolja meg Arany kőrösi tartózkodásának kilencz évét, s ez által, — mint a szerző helyesen mondja, — megkönnyíti az Arany életrajza megírójának munkáját. Gondosan óvakodik attól, hogy a költő *belső* életének fejlődését érintse s csak azt tudjuk meg könyvéből, hogy Arany kedélye, az évek folytán mind zárkózottabbá és komorabbá vált. S a könyv utolsó fejezete Aranyt mint tanárt mutatja be, tanítási módjával s tanítványaihoz való viszonyában. A mű egyszerű, keresetlen előadásával mindvégig érdekelt bennünket; s bizonyára nem csak Arany volt tanítványai, hanem a nagy költő minden tisztelője élvezettel fogja azt olvasni. Ugyanezen tisztelet révén, engedtessek meg nekünk, hogy megtoldjuk egy pár aprósággal a könyvben vázolt képet, saját benyomásainkból.

E sorok írója szintén Arany tanítványa volt; a költő fiával, a kétszer megénekelt »Laczipal« járt egy osztályba. Oly világosan áll előttem a kép, mintha csak tegnap láttam volna. Egy vidéki gimnáziumból vittek be, 14—15 éves félénk kis fiút, a kőrösi nagy iskolába. Valami felvételi vizsgán kellett átesnem, a tanári szobában. A félelmetes professorok, nagy szivarfüstben, ott üldögéltek a teremben, egy részük a »történelmi«

fa-kanapén. Ez utóbbiak közt volt egy középtermetű, rendkívül szelid nézésű, szép kajla bajuszú ember, ki egy Julius-Caesart adott a kezembe, hogy abból fordítsak; s pár sor elemzése után, látva hogy jól megy, bátorító szavakkal elbocsátott magától s társaihoz fordulva mondá, hogy ez egészen rendben van. Ez volt Arany. Buzgó tanítványa voltam s rendesen ott ültem pár lépésre tőle. Ekkori kinézéséhez legjobban hasonlít az az arczkép, a melyet Arany László a költő halála után Horovitzczal (úgy tudom, fotográfia után) festetett; s ehhez húz az Arany szobor feje is. Ugy gondolom, ő is szívelhetett. Mikor a VII. osztályban a halotti beszédet magyarázta s a »könyörgés« két első szavára (Scerelmes bratym) került a sor, a másodiknál így szólt: »*bratym*, ez tót szó, = frater; úgy látszik, a magyarnak akkor még nem volt barátja, csak komája vagy czimborája; vagy ha volt is, a *brat* hamarabb a szájára jött a papnak és ezt használta. Már csak azért is szívesen bizonyítanám magyar szónak, hogy ne mondják, hogy a kis Baráth tót.« S a szív-, jóság és humor melege aranyozta be egy pillanatra arczát és játszott szemeiben, melyekkel egy pillanatig merőn ránk nézett -- s azután folytatta a komoly előadást. Máskor, akaratlanul mély meghatottságot idéztem elő nála. Tompának a »Művészet és a pályabér« című költeményét szavaliam, melyben Tompa bár kissé elnyújtottan, de néhol nagy költői erővel festi, miként pusztul el a lángész (a költő, a festő, a zenész) a nemzet közönye miatt. Láttam, hogy a szavakat folyamán Arany arcza mind jobban elborúl, majd egyik kezével eltakarja azt s a végén mintha szemei nedvesek lettek volna. S míg máskor, egy-két felszóllított tanuló megjegyzései után, ő maga szokta a bírálatot több vagy kevesebb részletességgel kimondani: most a helyeslő bírálatokra csak fejével intett, hogy jól van. Bizonyára sok minden eszébe juthatott: barátjának, Petőfinek hányt-vetett sorsa, míg élt; saját élete hányattatásai, meg talán a mű írójának bajai is. A verseket, persze, bőségesen irtam: kihagyott feladatul is s magán búzgóságból is. Előttem vannak a fakult füzetek az ő megjegyzéseivel, melyek hol tréfások, hol komolyak. A kis deák Phoebus palotájának leírásában zengé:

Úsznak a Néreidák; némelyek halra hasalva
Úsznak, vagy pedig a sziklán száradnak a napnál.

Arany, a száradnak mellé, oda veté a márgóra: »Mint a sós hal?« -- Máskor »Az árva« így énekel:

Mező füve a vánkossom
Csillagokkal takaródzom.

Jegyzés: »Egy kicsit magas takaró.« Petöfi világfájdalma engem is megkísértett s egy ilyen versre óvólag írja: »Elég ügyes: de nem kell 15---16 éves fiúnak ily kegyetlenül bánni szegény világgal.« Egyszer arról kellett értekezni, hogy »Lelkesedés minden nagy dolog szülője,« s mindjárt az első mondatom így hangzott: Rablánczok közt, járommal nyakában sinlódik a haza. Arany mellé írja: »Lassabban!« Később ismét: »Csendesebben!« S a dolgozat alá: »Jól van. De néha tanácsos ám a lelkesedést mérsékelni is.« Akkor bizony tanácsos volt. Széchenyi halálának híre rendkívül meghatott bennünket; én egy elégiában adtam annak kifejezést. Arany ezt írta alá: »Csinos; látszik, hogy érzette; bárha még értené is Sz. nagyságát. Mert a kettő szükséges ahhoz, hogy Sz-ról jó költemény teremjen.« Igen; s hogy ő, magas elméjével mennyire *értette* is e nagyságot, mutatja fenséges ódája, mely ugyanezen év nyarán készült.

Most, mikor e füzeteket forgatom, erős szemrehányást érzek magamban azért a lelki fárasztásért, a mit a költőnek derűre borúra benyújtott verseim által szereztem. Csak az könnyit hangulatomon, hogy a Nemesis visszaadta a kölcsönt, ugyanazon alakban. Különben nem is olyan nagy teher az annak, ki az ifjúság lelki életének fejlődése iránt érdeklődik; sőt megvan a maga gyönyörűsége.

Végezetül még csak azt jegyezzük meg, hogy Benkó könyve egy kis darab kortörténet is; hogy az kapható a szerzőnél. Nagy-Kőrösön 80 krajczáért; s hogy a mű tiszta jóvedelmének fele része a nagy-kőrösi Arany-szoboralap növelésére fordíttatik.

A könyvhöz Szilágyi Sándor, Arany egykori tanár-társa irt egy szépen oda illő előszót, melyben az Aranyra vonatkozó, bármely csekély értékűnek látszó adatok nyilvánosságra hozását ajánlja, míg el nem kallódnak. Csatlakozunk ajánlásához. B. F.

Az újabb szerb irodalom hazánkra vonatkozó termékeiről.

(Első közlemény.)

Krászics Vladimír: Orahovica kolostorának leírása. Letopisz Matice Srpske. 143. kötet

A pakráci püspöki levéltárban egy 1758. évből szóló leirat szerint az orahovicei templom és kolostor 1100-ban épült volna; és ezen épület alapjaira épült 1594-ben a mostani templom. Ezt bizonyítja egyébiránt egy másik orahovicei feljegyzés és Ruvarac Hiláron közlése is. (Glasznik XXIII. 247 lapon.) Régente a kolostort Remeta-nak nevezték, s így említik több okmányban. Közelében ma is egy »Remetinaci« nevű forrás fakad.

A kolostor gazdag régi, XVI—XIX. századbeli emlékekben és iratokban, melyeket, számszerint 20-at, az író nagyjában felsorol.

Szándics Sándor: A kulpini Sztratimirovics-család nemesi oklevele és családi életrajza. Letopisz. 143. kötet.

Szándics e füzetben a Sztratimirovics-család nemesi levelének egy ó-szláv nyelvű másolatát közli, melyet Matolai János 1745 aug. 6-án Bécsben állított ki a latin eredeti alapján. 1769-ben május 12-én újból hitelesen összehasonlította az eredetivel Fontana, császári szláv tolmács; továbbá a család le származását, melyet 1793-ban Sztratimirovics István szerb metropolita állított össze és írt meg. E szerint a családi birtokot Sztratimirovics Vucsko zagorjei birtokos, török alattvaló négy fia, 1745 júl 17-én kapta a mai Kulpin pusztát. Sztratimirovics István metropolita Vucsko negyedik fiának unokája volt. Ezen családból eredt Sztratimirovics György 1848—49-es szerb forradalmi fővezér is, a kinek állítása szerint ősei, és így Vucsko is zagorjei birtokosok és nemesek voltak s e család már 1440-ben a velencei arany könyvben említetik, és mely szerint a Sztratimirovicsok a híres Bálsics-család sarjai. — A harmadik történeti nevezetességű férfi Bogics, Vucsko első fia, a ki 1737—9-ben Boszniát és Hercegovinát az osztrák császár uralma alá akarta hozni.

Deszpotovics Péter: Skole Srba u Ugarszkoj i Hrvatskoj. I. könyv 1690—1740-ig. Kragujevac. 71. lap.

Deszpotovics eme füzetben Magyar- és Horvátország szerb iskoláinak történetét tárgyalja.

A szerbek beköltözése után nyomban még nem állítottak fel iskolák. Elemi iskolák a beköltözés után fennállhattak már. 1702—3-ban a Duna, Tisza és Marosmenti kerületekben minden községben egy sessio föld a tanító részére adatott ki s a tanítótól a német nyelv ismerete megköveteltetett. Ezen szerb vidékeken a katolikus clerus állított fel iskolákat. többi között Péterváradon és Eszéken s az előbbi a kormány 1767-ben latin iskolává alakította át jezsuita vezetés alatt. 1733-ban ezen iskola közvetlen állami igazgatásba vétetett és 1779-ben Vinkovcára vitetett.

A szerb elemi iskolákat maguk a szerbek tartották fenn állami segítség nélkül. Ilyenek már 1690 előtt is voltak egyes szerb telepeken. Papok tanítottak. 1710 után számos tanító jött Oroszországból, a kik könyveket is hoztak magukkal. A tanítók fizetése csekély volt; pénzben és természetben adott. A tanulók 7—17 éves korukig jártak az iskolába. Külön

osztályok nem állottak fönn. Tantárgyak voltak: vallási és egyházi tanítmányok, írás, olvasás s néhol számolás. Ez időben még viaszkkal bevont táblákon és fatáblácskákon írtak. Akkor — minden valószínűség szerint — keletkeztek az első szerb abécé-k; 1717-ből Racsanin Cyprián-é ismeretes. 1723 körül jelenhetett meg az első szerb abécés könyv nyomtatásban, melynek 1727-ből fennmaradt második kiadása ismeretes és mely Oláhországban Rimnikon nyomtatott.

Az orosz nyelvet a szerb iskolákba Szuvarov Makszim vezette be, a kit orosz tanítóival Mójzes metropolita kérelmére Anna orosz czárné küldött 1727-ben Karlócára. Ez 400 abécét és 100 grammatikát hozott magával és 1733-ig tanított Karlócán. Innét terjedt szét a szerb intelligencia körébe az orosz nyelv, mely ugy az egyház, mint a szerb irodalom nyelvévé vált Obrádovics Doszitiye fellépéséig, a ki a szerb nemzeti irodalmi nyelv használatát hozta be.

Magasabb szerb iskolák felállítását az osztrák kormány sokáig ellenezte, s csak 1727-ben adott erre engedélyt. Szerb művek nyomtatását csak 1770-ben engedélyezték s erre Kurzbeek bécsi német nyomdász hatalmaztatott fel.

A szerb előkelő családok fiaikat protestáns collegiumokon taníttatták. Ez ellen Mójzes metropolita utóda, Jovánovics Vince metropolita lépett fel és Oroszországból szakférfiakat hozott, a kik latin nyelven adták elő az akkor szokásos összes tantárgyakat, kivéve a retorikát. Csaplovics szerint ezek 1733 körül jöttek be. Ekkor állíttattak fel Dályán, Eszéken és Belgrádon is a szerb latin iskolák. Jovánovics metropolita a belgrádi szerb főiskolát tovább akarta fejleszteni s a filozófia és a hittudomány oktatása céljából külön tanszéket szervezett, de az 1737-iki török háború véget vetett terveinek. Ugyanakkor Jovánovics meghalt és utóda IV. Arzén (Sakabent) a latin iskolákat végleg feloszlatta. Csakis az elemi és grammatikai iskolákat (Karlócán) hagyta meg. Az orosz professzorok hazájukba tértek vissza.

Ruvarae Dömötör. Protokoll o plenipotencia deputirtov na sabor 1735. julija 20. Letopisz Matice Szrpszke. 165. k.

A szerb írók nagyon keveset tudtak eddig az 1735-iki congressusról, sőt sokan tudomást sem vettek róla. Ruvarac megtalálta az 1735. évi juliusi congressus tagjainak összes névsorát. Ennek közlésével igen lekötölte a történetírókat. Tény, hogy a congressus 1735. jul. 20-án Karlócán (nem Belgrádban) tartatott meg. A névsorból megismerjük a nevezetesebb szerb családok neveit, a szerb községek, a kolostorok, városok neveit.

Ezen kongresszus történetével Jireček József, Vitkovics Gábor, Szávicz Milán és Ruvarac Dömötör foglalkoztak.

Az 1735-iki congressus királyi biztosa gróf Traun tábornok volt. Ezen olvastatott fel 1735. máj. 7-iki királyi diploma, mely az 1727 ápr. 12-iki rescript elleni harc eredményének tekintendő; határozatba ment a szerb huszár-ezred felállítása a szerb nép költségén; megállapították a stola; s végül Lyubibratics István kosztajnicai püspök, Iszákovics Vuk, és Raskovics Gábor megválasztattak, hogy Bécsben a szerb nemzeti érdeket védjék.

Dr. Szubotics Kamenko: O ideji szrpszke vojvodine i narodno-erkvene autonomije na koncu XVII. veka. Letopisz 183. kötet.

Szubotics dr. harmincz oldalra terjedő cikkben a szerb vajdaság és a szerb nemzeti egyház autonómiájának eszméjéről ír, kizárólag a XVII. századra való tekintettel.

Szerinte az 1683—1699-ig terjedő hadjárat rázta fel a Balkán szerbjeit letargiájukból s a keresztény államok közeldése hozta meg a politikai és culturális fejlődés csiráit. A szerbek ekkor tömegesen keltek fel az osztrák és magyar seregek megjelenésekor, hogy politikai szabadságukat kivívják. A szerző kissé túloz, mert kétségtelenül ekkor a nemzeti eszme még csak bölcsőjében volt s inkább a keresztényi jelleg volt az erkölcsi rugó, mely szemben állott a szerbeket elnyomó és a rájuk sorsára súlyesztő muzulmánok hatalmával.

Az 1690. évi ápr. 6-iki kiáltványt Szubotics jelentéktelennek tartja és szerinte nem ez, hanem az 1690. évi aug. 21-iki privilegium alapja a szerbek politikai történetének Szt. István koronájának területén. Ő abban a vajdaság eszméjét pillantja meg, — nem az 1848—49-es értelemben — hanem hogy a szerb, bolgár stb. balkán népekből Szt-István koronájához csatolandó vajdaság alakítása forgott szóban.

Az ál-Brankovics György fellépésében is politikai célzatot lát. Ő azt hiszi, hogy ő III. Arzén patriarcha tudtával a balkán népeket a régi szerb despotság czime alatt egyesíteni akarta. Valószínűnek tartja, hogy Ausztriát és vezéreit megkerülte s tudtok nélkül akarta céljait megvalósítani. Elfogatásával azonban tervei meghiúsultak.

Szubotics nézete, hogy az 1690. ápr. 6-iki kiáltvány magában foglalja a vajdaság eszméjét; Lipót abban mint magyar király szól, történeti jogok czimén, s egyben igéri a balkán népek szabadságát, kiváltságait, vallásukat és szabad vajdasválasztási jogukat stb. megvédeni. — E szerint Lipót mint

magyar király ura a felszabadítandó északi balkánnépeknek, s az alakítandó területre vajdát választatna. Bizonyosnak véli, hogy a vajda-választás eszméje nem Bécsben merült fel, hanem a Csarnojevics és Piccolomini közti tárgyalások eredménye. Ezen vajdaság területe a mai magyar birodalom területén kívül feküdt volna s magában foglalta volna Albániát, Szerbiát, Moesiát, Bulgáriát, Szilisztriát, Illyriát, Makedóniát és Rasciát.

A kiáltványok ezen területek közjogi helyzetét nem írják körül s végleges rendezésük csak ígéret tárgyává tettek.

Nem szenved kérdést, hogy a balkáni vajdaság eszméjét az osztrák seregek veresége ölte meg, mert 1690 őszén az említett területek ismét mind török kézen voltak.

A szerbek jó része Csarnojevics alatt Magyarországra menekült. Szerző elítéli azokat, a kik a szerbek fejtelten futásáról írnak, de viszont a per modum pactit sem fogadja el. Középutat igyekszik követni s a szerbek bemeneküléséről, az osztrák csapatok utáni bevonulásáról beszél. Ez a költözködés 1690-ben tavasszal kezdődött és ez év őszéig tartott; Ó-Szerbiából Szt-Endréig terjedt.

A szerbek hazánkba jöve Délmagyarországnak nemzeti-ségi karakterét megváltoztatták s mostantól fogva új helyzetük új politikát szült és kiinduló pontja e szerbek kulturális haladásának. Politikai szempontból a költözködés hátrányos volt; mert míg 1690-ben a balkán vajdaság eszméje a megvalósulás elé nézett, addig a szerbeknek hazánkba való beköltöztése után ez az eszme letűnt s helyébe a nemzeti egyházi autonomia lépett.

Politikai szempontból Szubotics két fázist lát 1690-ben: az egyik Piccolomini és Csarnojevics megállapodása, a másik az 1690. ápr. 6-iki kiáltvány. A két fővezér közötti megállapodás részletei ismeretlenek, — de az 1690. ápr. 6-iki kiáltványból egyet-mást következtethetünk, hogy a vajdaság felállítása, területére s politikai magyar fenntartóság alá való helyezésére vonatkozhattak.

Az osztrák és magyar seregek veresége és Szerbia elveszte után a szerbek lemondottak a balkáni vajdaság eszméjéről. külön territoriumáról és világi fejről s helyette hazánkban nemzeti autonómiát és szervezést keresnek, de területiális követelmények nélkül és a világi politikai fej, a vajda mellőzésével.

A szerbek ugyanis, — nagyrészt Belgrád alatt rekedvén, 1690. június 18-án Gyakovics Izsákot, borosjenői püspököt küldötték Bécsbe a következő kérelmekkel: 1. a szerbek elismerik Lipótot uralkodójukul, 2. kéri a görög naptár elis-

merését, 3. egyházi fejeik szabad választását, 4. az egyház szabad igazgatását, 5. egyházi és kolostori közegeik vallási ügyekben való függetlenségét, 6. adómentességüket, 7. hogy az egyházi közeget világi egyén el nem zárhatja, 8. s az érsek egyházi törvények szerinti ítélkezését. — Lipót király ezen pontokat 1690. aug. 21-én elfogadta, miáltal a magyarországi szerbek jogalapja és helyzete szentesítettett. Ez tehát a nemzeti egyházi autonomia keletkezése.

Szubotics itt nem terjeszkedett ki a magyar jogviszonyokra s figyelmen kívül hagyja a magyar királyi jogokat és a magyar törvényhozás hozzájárulásának hiányát. Csak az osztrák császár és magyar király és a szerb nép közti szerződésről szól s ez által nyilvánvaló, hogy a magyar törvényhozás ezen szerződést sohasem fogadta el és nem iktatta törvénybe.

Szubotics felveti a kérdést, hogy a szerbek miért mondtak le a vajdaság eszméjéről? Ő azt hiszi, hogy a szorongatott szerbek szemben hazájuk elvesztésével, a magyar korona integritásának sérelme nélkül nem nyerhettek volna territoriumot s ilyen területi feldarabolásra nem lehetett kilátásuk. Autonomiai kiváltságuk Magyar-, Horvát- és Szlavonországokra terjedt ki; világi fejeik helyett egyháziakat kaptak, kik bizonyos világi jogokkal és nagy egyházi hatalommal valának felruházva. — Szerinte a vajdaság helyébe lépett a nemzeti egyházi autonomia, melyben a külön territorium és világi vajda kivételével majdnem minden nemzeti jog be volt foglalva. Könnyen mehetett ez, mert a görög-keleti egyház a nemzetiségi szervezetet is felöllelheti, nem úgy mint a katolikus vallási szervezet. A beköltözött szerbeket tehát politikai egésznek tekinti, bárminek nevezték is.

Végül szerző elismeri, hogy a magyar és horvát állami törvényhozások a szerbek királyadta kiváltságait törvénybe nem iktatták; de joga volt az uralkodónak a szerbekkel szerződést kötni (1690 aug. 21-iki privilegium), mert a háborus időben a király nem hívhatott össze minden alkalommal országgyűlést. Szerző tehát nem vallja be ezen kiváltságoknak államjogi szempól érvénytelenségét.

Mi megadhatjuk a választ rá. A szerbek 1690 után sem tekintették magukat hazánk polgárainak. Ideiglenes telepeseknek adott kiváltságok voltak a privilegiumok, s hogy így volt ez, bizonyítja számos későbbi okmány, melyben *vissza-telepítésükről* volt szó, jobb jövő reményében. Így aztán érthető, hogy kivétettek a magyar törvényhozás alól s kiváltságaiknak semmiféle államjogi fontosságuk nem volt. (1691

márcz. 24-iki leirat, 1691 aug. 20-iki privilégium, 1694 máj 31-iki hadi tanácsi leirat.)

A szerbek tehát privilégizált vendégek valának. — A szerbek államjogi kérdése sokkal fiatalabb és csak 1790-ben merült fel, a mikor a sok évekig és 1694-ben világosan ideiglenesnek mondott letepedés után száz év múlva államjogi helyzetük rendezésére került a sor.

Részemről Szubotics igen érdekes cikkét történeti szempontból csak politikai kísérletnek tekintem, az újabban Ruvarác fellépése és a chauvinismusnak a történeti írásból való kiküszöbölése után mindinkább győzelemre juttató történeti irány ellensúlyozásául.

Dr. THIM JÓZSEF.

Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Volumul IX., partea I. 1650—1747. — Bucuresti. 1897. Nagy 4-edrét LII és 692 ll. Ára?

E vállalatból újabban két rész jelent meg, t. i. a jelen kötet és az eredeti series 2. kötetének 5. része, mely utóbbi az 1552—1575-diki időközből tartalmaz ügyiratokat »culese adnotate și publicate de Nic. Densușianu«, ki egyszersmind egy 8 lapra terjedő előszóval látta el e kötetet, melynek fénypontját az egykorú okiratokban említett »principi și voivodi români din sec. XI—XIV-lea« névsora képezi, melyből hiányzik azonban Radul Negru és melyben legrégibb a Fejérnél említett »Princeps . . . in Kraszon, civitate Mesta . . . (cujus) terra . . . fuit planities bubalorum et mera planities.« De ez a kötet nem tartalmaz újat. Anyagát mint sok elődjét ugyan a »Bibliotecele Ungariei, Poloniei, Transilvaniei, a Moscei, Petersburgului, Vieni și chiar a Stokholmului« szolgáltatták, csak hogy oroszulány részét magyar történetírók, mint Pray, Engel, Szabó Károly, Pesti Frigyes, Szilágyi Sándor, Thallóczy Lajos és mások hordogatták össze nagy fáradsággal és csak elvétve — rari nantes in gurgite vasto — találkoznak egy-egy román munkás mint pl. Laurian vagy Balcescu nevével.

Sokkal nagyobb beccsel bír ugyanazon sorozat 9. kötetének első része, mely 807 darabot tartalmaz, nagyobbbrészt kiadatlant, a XVII. század második és a XVIII. század első feléből, melynek mintegy $\frac{4}{5}$ része az 1711-diki év előtti időből való. Az okiratok zömét a velencei állami levéltár szolgáltatta, továbbá egy jó részt a stockholmi királyi levéltár, kevesebbet — némely esetben csak egy-kettőt — a velencei Bibliotheca Marciana, a római Barberini gyűjtemény, a magyar országos levéltár, a vatikáni levéltár, a román akadémia kézirat gyűj-

teménye, a Károlyi gróf család levéltára és mások. Egyes üggydarab már nyomtatásban is megjelent, pl. Rycautnál, de csak egy nyomtatott munkát használt föl a szerkesztő, t. i. Maurice szász gróf *Mes Rêveries* című posthumus művét, mely 1757-ben jelent meg.

Több a Károlyi levéltárból közölt üggydarab végén az aláírás facsimilében van közölve.

A gyűjtemény II. Rákóczy György egy armálisával kezdődik, de nem az eredeti szövegben, hanem oláh fordításban a rumén akadémia gyűjteményéből. A »diploma de nobilitate« a szerkesztő-kiadó szerint »unuî anume *Francisc* (igy!) Kéri din comitatul Bihorului« részére vala állítólag kiállítva, ámbár az új nemes a szövegben mindig »*Stephan Kéri*« vagy »*Stephan Kéri de Várad*«-nak van megnevezve. Legyen szabad remélnünk, hogy a kiadó munkáját több gonddal végezte, mint a mint e példából következtetnünk szabad.

Több magyar nyelvű üggydarab is van közölve, mint pl. Barcsay Akos fejedelem egy-két rövid levele és egy levél Nagy-Sinkről, valamely erdélyi város elöljáróihoz, melyben Kücsük Mehemet pasa, a szerdár borzasztóan fenyegeti őket, ha a Görög Demetertől elvett »holmi csizmákat«, melyeket ez a török »vitézek« számára Brassóból »hozott volna« neki vissza nem szolgáltatják. Egy más hosszú magyar levélben »Hunyad vármegyében Szászváradon lakó Alexsza István« adja tudtára modernis et futuris, hogy »a dögleletes, babonás és bálványozó görög avagy mongyám oláh vallásból« kitért vala egykoron, de a vallás dolgában »az görögökkel edgyütt heverő« felesége és ennek atyjai ismét elcsábították őt a jó utról és mint »az eb az okádásra« visszatért, de végre feleségestül kálvinista lett belőle; stb. hasonló erőteljes stylusban.

Igen érdekes azonkívül Havaselföld leírása is, a névtelen szerkesztő állítása szerint »egy osztrák katonatiszt« tollából és az 1718- -1730 évek¹⁾ közötti időközből (751. sz.), Eredetijét az innsbrucki egyetem könyvtárában őrizik. A szerző több ízben hivatkozik a jelentéséhez csatolt mappára és rajzokra de a kiadó nem említi, hogy ezek még megvannak-e vagy sem.

Belértékét illetőleg minden hibái és hiányai daczára jelen kötet a vállalatnak azon osztályába tartozik, melyről egy írónk jogosan azt írta évek előtt, hogy »e nagybecsű publicatio történetünknek is egyik kiváló fontosságú forrása.« Indexe azonban ennek sincs.

KROPF LAJOS.

¹⁾ A jelentésben azonban még az 1721. évi dolgokról is mint elmúltakról szól a szerző, és Königsberg grófit említi akkori katonai főparancsnoknak. Tehát a jelentés 1722-1726-ban készült.

Cartulaire Général de l'Ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jérusalem (1100—1310) par J. Delaville le Roulx. Tome II. (1201—1260); folio. — IV és 920 ll. Paris, Ernest Leroux 1897. — Ára a kötetnek 100 frank.

E munkából, mely mint értesülök, négy kötetre van tervezve, és melynek első kötetét a »Századok« 1896-ki folyamában ismerttettem, megjelent immár a második vaskos kötet is. A benne közölt 1857 ügydarabból azonban csak mintegy 52 érdeklő a magyar történetírást és fájdalom, ezekből is csak négy kiadatlan, s ez a négy sem tartalmaz sok új vagy fontos dolgot. A többi 48 közül pedig mintegy 36 már Fejérnél (többje Katonánál is) van közölve, mások pedig elszórva Kollernél, Theiner gyűjteményeiben, a *Mon. Hung. Historica*-ban, Paulinál, Pressuttinál, Horóynál, vagy másutt.

A négy kiadatlan okiratnak eredetie már nincsenek meg, és azért a szerkesztő csak a XVIII. században készült regestáikat közli, melyeket Marseillesben őriznek (Archives des Bouches du Rhône). Ezekből kettő csak azért érdekel bennünket, mert mindkettőben IV. Konrád választott római király »frère Raimband«-t »grand commandeur en Italie, Hongrie et Autriche«-nek (?) czímezi (1253 február és 1254 január havában).

A harmadik ügyiratnak (nro 1803.) regestáját így közli a szerkesztő:

»Seconde donation d'André II., roi de Hongrie, faite à l'ordre entre les mains de Guérin de Montagu, grand-maître, de 1000 mares d'argent, à prendre sur les salines de Saloc (így !): ordonnant à ceux qui étoient préposés à la régie desdites salines qu'en quelle qualité qu'ils vendent du sel, les Hospitaliers retirent toujours pour le moins les 1000 mares d'argent; et s'ils veulent retirer la part du sel qui leur revient en espèce, ce prince ordonne aux préposés de leur fournir des voitures pour le transporter, et exempte l'ordre de toute sorte de tribut pour ledit transport, tout de même, que si ce sel luy appartenait, de l'an 1225.

Történetíróink szerint »Saloc« alatt (máshol »Saloch«, »Scolasche«, »Zolacha«¹⁾ Szalacsot kell értenünk, nem pedig egy »Szalók« nevű helységet.

Végül a negvediknek regestáját így adja szerkesztőnk:

»Acte par lequel le comte Nicolas, fils de Bon (így !) Hongrois, declare, que le grand-maître (de l'Hôpital) et... luy ont prêté 1500 besans Sarrazinois qu'il s'oblige de payer entre les mains du prieur de Hongrie, du 8 des calendes de février 1217.«

Az illető magyar comes persze nem más mint a jól ismert »Nicholaus Comes, filius Borez.«

¹⁾ Fejérnél *Cod. Dipl.* III. I. 233, 244, 237.

III. Inceze pápának egy nálunk kevésbbé ismert bulláját szerkesztőnk Richter *Corpus Juris Canonici*-ja után az 1438. sz. alatt közli, mely ügyirat némi világot vet az ispotályosok székesfehérvári házának alapítási idejére. A bulla Róbert veszprémi püspökhöz való intézve a veszprémi templomnak járó dízma ismert vitás ügyében. Szerkesztő Potthast nyomán (*Regest. Pontif. Rom.* Nro 5298.) e bullát Inceze pápának tulajdonítja, s azt az 1215. febr. 22. és 1216. július 16-diki időközbe iktatván Perugiából keltezi, ámbár sem a pápa neve, sem a bulla dátuma vagy kiállítási helye nincs megemlítve a szövegben. Maga a bulla számos változatban ismeretes és úgy látszik a szöveg változtatásokat a két pereskedő fél ügyvédei eszközölték. A veszprémi püspök ügyének kedvező versiót már pl. a *Collectionis IV. Decretal. lib. III.*-ában találhatjuk meg (titulus IX.) akárhány kiadásban. L. pl. Antonii Augustini Archiepiscopi Tarraconensis *Opera omnia* vol. IV. (Lucae 1769.) p. 659. Jelen cartulariumban pedig azt a változatot találjuk, mely inkább az ispotályosok részéről támasztott igényeknek kedvez.

A pápa összegezi a pörös ügy akkori állását és röviden ismétli a két pörlekedő fél vallomásait és indoklásait; melyből e helyen csak a következő kivonat érdekel bennünket.

»Prior autem Hospitalis... inclute recordationis B(ele) regis ac E(uphrosyne), matris ipsius, regine Hungarie, privilegia exhibuit, qui ecclesiam S. Stephani (Albensem), ad quam dicte ecclesie¹⁾ cum eisdem decimis pertinebant. in perpetuum elemosynam Hospitali donationis titulo concesserunt. confirmationis bone memorie Clementis (más versio szerint Celestini) pape predecessoris nostri scriptum exhibens, per quod probare volebat concessionem predictam plenam habere vigorem, et asserens nihilominus (így!) ipsam a felicis recordationis Lucio papa predecessore nostro postmodum confirmatam.«

Már pedig, ha III. Lucius pápa (1181—1185) »később« (postmodum) erősítette meg az illető adományt, úgy a bullában említett másik pápa sem III. Kelemen (1187—1191) sem pedig (a másik versio szerint) III. Coelestin pápa (1191—1198) — mindketten III. Inceze közvetlen elődei — nem lehetett, hanem bizonyára egy más pápa volt, kinek neve szintén C betűvel kezdődött. Ez pedig nem lehetett más, mint III. Calixtus ellenpápa (1168—1178, mely évben III. Sándort ismerék el pápának.)²⁾ Tehát az említett fejevári egyház már 1178-ban sőt talán már néhány évvel előbb is az ispotályosok tulajdonát képezte.

¹⁾ T. i. Nova Curia (Új-udvar l. Pesti Frigyes cikkét a magyarhoni templáriusokról 128. l.) és Ciroga (változatai Sirogran, Cyrogna, Cyrograti, sőt még Chirographi is) azaz valószínűleg Csurgó.

²⁾ A tarragoni érsek összes munkáinak főnebb említett kiadásában csakugyan a pápa nevének egyik változata így van adva »Cac.« tehát alkalmasint Cal(ixtus.)

Különben nemcsak hogy sok ismeretlen dolgot nem tartalmaz jelen cartularium, hanem még azt sem közli, a mi már ismeretes, ámbár teljes akar lenni. Így pl. az 1223—1234-diki időközből elhallgat valami fél-tuzzat oklevelet, köztük olyan érdekeset is, mint pl. azt, melyet Fejér *Codex Diplomaticus*-ának III. I. 427. lapján közölt, ámbár a közvetlenül utána következő fölvette gyűjteményébe.

KROFF LAJOS.

Die Anfänge des Cistercienser Klosters Saar in Mähren und sein Chronist Heinrich von Heimbürg. Von Prof. F. v. Krones. Brünn, 1897.

Krones ezen legújabb értekezésében a saari cisztercita kolostor keletkezésének s történelmének kezdetét tünteti fel, jórészt Henrik verses krónikája alapján, mely úgy a kolostor történetének, mint a morvaországi nemesi családok történetének is fontos forrása. Henrik a krónikás maga azonos azon Heimbürg Henrikkel, kinek annalesei 1268—1300-ig mennek vagyis ugyanazon évvel végződnek, melyvel a krónika. A két mű közti hasonlatosság s bizonyos közös részeik semmi kétséget nem engednek a fölött, hogy a két mű szerzője egy és ugyanazon személy.

A morvaországi cisztercita kolostorak legrégebbike az 1205-ben alapított welehradi kolostor, melyet félszázad mulva a saari kolostor követett. Keletkezését Polna Jánosnak köszönheti, kinek veje Boček de Obersess-Obřan a kolostort tulajdonképp alapította. Alapító oklevele 1252-ben kelt, első apátja Frigyes a pomuki ciszterczi kolostorból volt. Krones a kolostor történetét egész 1300-ig, a krónika illetve évkönyvek végéig vezeti, aztán áttér az Obersess-Obřan család és a vele rokon családok genealogiai viszonyainak tárgyalására. Ezek közé tartoznak a Lichtenburgiak és a Střelíc-Strielz-iek, utóbbiak az alapító Boček testvéreitől származtak le. A füzet függelékei közül főleg a második érdemel figyelmet, mely a genealogia fundatum és az u. n. *Chronicon Zdiarense* adataival foglalkozik. Az előbbi a verses krónika függelékét képezi s annak alapján az Obřan család leszármazását adja 1300-ig. Utóbbi tulajdonképpen a genealogia fundatum, a mi t. i. az elejét illeti s aztán folytatja ezt egész 1511. Az Obřan család 1312-ben kihalt, s a család egy régi rokon családban a Kunštatti családban élt tovább. Ezen genealogiai kérdés bővebb tárgyalását szerző más alkalomra ígéri. Végzetül Heimbürg Henrikről, mint az Obřan család néhány tagjának nevelőjéről szól, ezzel végzi rövid, de új, főleg genealogiai adatokban bővelkedő értekezését.

x.

Középiskoláink története.

I.

A millemáris iskolatörténetek épen oly változatosságot tüntetnek föl felfogás, beosztás és kidolgozás tekintetében s e tulajdonságok épenúgy megkülönböztetik azokat egymástól, mint egyéb történeti műveket. Szinte itt is mondhatnók, hogy »magukon hordják írójuk egyénisége bélyegét.« Vannak olyanok, és nem is ez a legkisebb rész, hol az adatok szárazon egymás mellé vannak állítva, az események évek szerint rendre felsorolva, a melyek, hogy egy napjainkban emlegetett író kifejezését használjuk, azzal a benyomással vannak ránk, hogy írójuknak hiányzik az összefoglaló tehetsége; e kategoriába tartoznak azok is, melyeknek szerkesztője még ennyi fáradságot sem vett magának s elégnék tartotta, ha közli az alapító oklevelet, iskolai törvényeket, az iskola történetére vonatkozó miniszteri rendeleteket, alapítványok jegyzékét, tanulók, tanárok névsorát, ezek irodalmi munkássága teljes felsorolásával, még pedig oly részletességgel, hogy a kéziratban levő vagy tervbe vett munkák sincsenek kifejejtve: nem értéktelen dolgozatok így sem, csak hogy helyesebben »Okmánytár«, vagy »Forrásgyűjtemény« elnevezés illetné meg az ilyeneket; több újabb keletű iskolánál, mely száz év óta is alig áll fenn és így multja is alig van, nagyon is szembeütnő az a törekvés, melyvel annak multat akar az író teremteni, oda nem tartozó, vagy távoli vonatkozású dolgok bevonásával, bőbeszédűséggel, nagy betűkkel, ritka szedéssel, kölesönzött elhúzókkal tekintélyes kötetet állítanak össze. Ide sorozzuk azokat is, a kik a könnyebb végét fogva a dolognak, az iskola története cím alatt valamely rend történetét tárgyalják, mintha az mindegy lenne vagy egyformán érdekelné az oktatás történetével foglalkozót.

Végül van olyan is, melyben nem a történeti, hanem a paedagogiai szempont nyomul inkább előtérbe, mint a *Morray Győző* művében, a mint ezt a felfogást már a cím is elárulja: *A középoktatás története Nagybanynán*, de még inkább a mű beosztása: *Bereztetés. I. A középoktatást előkészítő viszonyok és intézetek. II. A középoktatás helybeli célja. III. Jellege és címe. IV. Története. V. A helyiség. VI. A felszerelés. VII. A pecsét. VIII. A tanítás. IX. A nevelés. X. Az iskolai év. XI. A szolgá. XII. A tanulók. XIII. Az oktató személyzet. XIV. A vezetés. XV. A főtartás.* Az a pedáns rendszeret, mely e felosztásból előnkbe tűnik, még inkább nyilvánul az alosztályokban és másodaltosztályokban, mire például idézzük a XIV. részt (A vezetés), melynek fejezetei 1. A köz-

vetlen 2. A közvetett vezetés; az előbbi alosztályai: *a)* Az igazgató. *b)* Az ügyvitel. 3. A gyűlések és jegyzőkönyvek. 4. Egyéb irományok. 5. Az archivum. 6. Az értesítő. Az utóbbi: *a)* A város. *b)* A minorita-rend stb.

Egy pedáns paedagogus szakember felfogása jut e rendszerben kifejezésre, hogy e tekintetben a szerző tudatosan járt el, azt művének már említett czime is mutatja.

Készséggel elismerjük, hogy egy iskola történetében paedagogiai szempontok érvényesítése, vagy ilyen rendszer alkalmazása helyén való, de szerintünk Morvay e rendszert azért aligha tudta nem hajtotta, midőn külön fejezetben foglalkozik az iskolaszolgával, a középoktatás helybeli czéljával stb. Épugy nem helyeseljük az ab ovo Ladae tárgyalást, mely »a négy culturalis csatornán« kezd. De ennyi is mindössze az, a mi ellen kifogást lehet tenni. Ezek sem oly hibák, melyek a mű értékét érintenék. Így is egyik legjobb millenmáris iskolai monographiánk ez, s az intézet igazgatója, a mű élére helyezett bevezető soraiban joggal hivatkozik írója kiváló buzgóságára, szakavatottságára és lelkiismeretességére.

Vessünk e monographia vezetése mellett egy pillantást az iskola külső történetére. Rövid történet, összefoglalása nem jár sok nehézséggel.

Mint a legtöbb hazai iskolának, ugy ennek legrégibb történetéről is alig maradt fent valami adat. A »Schola Rivulina«, vagy nagybányai iskola története is tulajdonkép a reformációval kezdődik. Korábbi időből mindössze annyit tudunk, hogy egy Theodoricus nevezetű tanítóját 1388-ban gonosz és irigy emberek azzal vádolták, hogy erkölcstelen életet folytat s multja sem szeplőtlen, a mennyiben brassai lakos korában a dékántól breviumot lopott. E Theodoricus után, a ki e vád alól tisztázta magát, száz évvel később egy Fülöp mester nevű tanító élt itt s egy fennmaradt levelében panaszkodik az iskola gyarló ellátásáról. A reformáció idejétől elkezdve már nagyobb számmal maradtak fenn adatok. Kopácsi István, a nagybányai prot. egyház szervezője alapította a prot. iskolát. Két évig (1547-8) működött itt, mint praedikátor és iskolatanító egy személyben. Kopácsi után legnevezetesebb rektora Ujfalvi Imre volt, a kit itt deák korában (1589) Molnár is meglátogatott s benne vendégszerető házigazdára lelt, a mint Naplójában feljegyezte »az szent Gálnapi királyságra Nagy-Bányára mentem, ott vígan laktam egy hétig Emericus Ujfalvi mesterségében«. A nagybányai »rectoria« a XVI. és XVII-ik század folyamán a jobbak közé tartozott, a város buzgó, értelmes és gazdag lakossága megbecsülte a művelődés e hajnokait s mikor

Nánásv István rektor, a »Szü titká«-nak fordítója, külföldi útra indult (1649), a város nagy vendégséget rendezett tiszteletére, melyben a városi tanács tagjai is részt vettek; utra-
valóval: kenyérrel, sajttal, sódarral, hussal s csirkével látták el s öt tagból álló küldöttség kísérte el Szatmárig (246. l.) A protestánsok örökébe 1688-ban a jezsuiták léptek. Egy küldött vizsgáló-bizottság ez évben lefoglalta az iskolát, a következő évben pedig kiűzték a református papot, tanítót és deákokat. Néhány év múlva visszatértek ugyan, de nem volt sem templomuk, sem iskolájuk sem jövedelmük. 1694-ben deszkából akartak templomot építeni s özvegy Teleki Mihálynéhoz fordultak kölcsönért, a ki adott ugyan deszkákat az építéshez, de csakhamar visszakövetelte s minthogy már azokat felhasználták, úgy vettek pénzen 50 szál deszkát, hogy a fősvény grófnét kielégítsék.

A templom és iskolafoglalás és a jezsuiták letelepedésének s működésének részletes leírása a Morvay művének legérdekesebb része. A jezsuiták vezére Ravasz Ferencz páter volt, a ki mint Morvay mondja »névének minden úton megfelelt.« Nem elégedett meg a két templom, a hozzá tartozó két kaszálórét, a paplakások, bordézma birtokba vételével, hanem a városházát is lefoglaltatta, sőt a minoritáktól is el akarta venni birtokaikat, de az e végett megindított pert elveszítette.

1773-ban a jezsuitákat a minoriták váltották föl az iskola vezetésében, 1887 óta pedig állami intézet.

E nagy vonásokkal vázolt külső történetnél nem kevésbé érdekes a beltörténet, különösen a tanítókról és nevelőkről, a tanárok társadalmi állásáról s a könyvtárról szóló fejezet. Kiváló kutatási és adatgyűjtési kedv, lelkiismeretes utánajárás e tekintetben jellemző sajátságai. Kevés iskola monographusa tartotta szükségesnek, hogy tárgyára vonatkozó adatok után a magyar nemzeti muzeumi és egyetemi könyvtár levéltárában, az országos levéltárban, az egyházi és városi jegyzőkönyvekben kutasson: pedig, mint e mű mutatja, az eredmény valóban megérdemelte a fáradságot.

Egy hasonmás és számos táblázatos kimutatás díszíti e becses művet, mely azonkívül nyomdai kiállítás és eszme tekintetében is az elsők között foglal helyet s a nagybányai nyomdai par fejlett voltáról tanuskodik. Mindezeket tekintetbe véve, igazoltnak tartjuk azon lelkes és önérzetes hangot is, melylyel Vida Aladár igazgató bevezetésében az intézet multjára hivatkozik s annak lelkiismeretesen megírt történetét a magyar közoktatásügy tanulmányozóinak figyelmébe ajánlja.

Egészen más szempontból becses nekünk a *marosvásár-*

helyi evang. reform. kollegium története, melyet *Koncz József* írt meg hétszázhetvennégy lapra terjedő temérdek kötetben. Sok becses irodalom- és művelődéstörténeti adat felszínre hozása van e névhez csatolva, de mintha az lett volna föltett szándéka, hogy nevét a marosvásárhelyi ref. kollegiummal együtt emlegessék leggyakrabban, értékesnél értékesebb adatainak tárházává e munkáját tette. 1883-tól kezdve 1895-ig majd minden évi értesítő hozott egy darabot ez iskola történetéből. Kíváncsian vártuk, mikor lesz vége s az így évről évre megjelent, most immár befejezett közlemények különlenyomatából állott elő e vaskos mű. E mű látása önkénytelenül a mult századi híres-neves orvost Veszprémi Istvánt juttatja eszünkbe. Ez maga elé azt tűzte czélul, hogy megírja a magyar orvosok biographiáit, de mint curiosus adatgyűjtőnek a ki a maga szaktudományán kívül a nemzeti művelődés-, régészet-, egyház- és irodalomtörténet iránt is fogékonysággal bír, figyelme és érdeklődése annak minden részére kiterjedt s az idevonatkozó becses adatokat felvette művébe, nem törődve azzal, hogy tartoznak-e azok az orvosok életére vagy sem, s egyik jegyzetében a debreczeni tanárokat sorolja fel, másutt egy régi pénzt közöl, még hasonmást is adva róla stb. Így tette művét közérdekűvé, melyet ma is többször idéznek irodalom-történetírók, bibliographusok, egyháztörténészek, mint a szakfértiak, a kiknek számára voltaképen készült.

Igy van a *Koncz* művével is. Egy helyen megtaláljuk az erdélyi nemzeti jászó-társaság által Marosvásárhelyen 1817-ben előadott nézőjáték, az »Oktavia« színlapját, melyet Kotzebue után »tiszteletes Péterfi Károly úr marosvásárhelyi református pap fordított; egy másik jegyzet arról értesít, hogyan mert Clevmann Károly Bécsben a porosz király és az osztrák főherczegek előtt a szegény nép inségéről predikálni s nyíltan kijelenteni a fejedelmi hallgatóság előtt: »Ihr fahret in goldenen Wagen und nur den Schnee und Koth spritzet ihr in die Augen der armen Leute« stb. Egy egész hosszú tanulmány van Bolyai Farkasról, a világhírű matematikusról, külön fejezetet szentelve még »termete, alakja, öltözete, életrendszere« ismertetésének is, még szemszpiritusának receptjét is közölve, mely »a filnek is hasznos«. Szintén egész értekezés lett Decsi Csímor János, Bojthi Veres Gáspár és Pósalházi János életrajzából, kikről ilyen beható kutatás alapján még eddig senki sem írt. *Koncz* ugyanis, és ez az a mi munkáját különösen becsessé teszi, a nyomtatásban megjelent műveken kívül a Teleki-könyv- és levéltár, az iskolai és egyházi anyakönyvek, egyházkerületi jegyzőkönyvek stb. idevonatkozó adatait is fáradt-

ságot nem ismerő szorgalommal gyűjtötte össze s használta föl művéhez. Ez adatok egy részét — hogy úgy fejezzük ki — azon nyersen illesztette ugyan be művébe, de azok értékes-ségéért minden történetkutató szívesen megbocsátja neki e rendszertelenséget.

A mű értékének s érdekességének feltüntetése végett egy pár példát csak mutatóul közöltünk, de ezzel még távol-ról sem soroltuk föl annak nagybecsű tartalmát. Hasonló példákat idézhetnénk a kollegium történetének második feléből, mely a tanügy tejlődését, az iskola beléletét tárgyalja. Különösen érdekesek a deákok ruha- és hajviseletét ismertető fejezetek. A tóga-viselést itt az 1682-ben Enyeden tartott köz-gyűlés rendelte el, s először minden deák ingyen kapta »me-lyeket — mint a rendelet mondja — mikor aztán kimennek a kollegiumból, tartozzanak a professorok gondviselések alá adni.« A hajviseletre még külön műszavaik is voltak. Calamis-trálásnak hívták azt, mikor a fej bubján a haját lenyírták s azt elől és hátul hosszúra növesztve egy fésűvel a fej közepén összefoglalták. Némelyek »oláh papok módjára« hátuk középeig erő haját viseltek s e szokás ellen szólt a professorok rende-lete, hogy »senkinek is a mentéje gallérjának prémje alsó felénél alább ne érjen a haja« s vesszőből mértéket csináltak, melylyel az apparitorok szombat délután szobáról szobára jártak s a kinek nagyobb volt a haja, e mérték szerint lenyírták. Nem kevésbbé érdekesek művelődéstörténeti szempontból is a »kilenczvenes deákokról« s a »város deákjairól« s a deákszol-gákról stb. szóló fejezetek.

Ennyit a mű érdekes tartalmának feltüntetésére. Még megemlítjük, hogy a művet több arczkép, (Decsi Csimor János, Antal János, Köteles Sámuel, Bolyai Farkas, Péterfi Károly, Dósa Elek, Bodola Sámuel, Gecse Dániel orvosdoktor arcz-képei), autogramm (Bojti Gáspár, Buzinkai Mihály, Pósa-házi János, Bolyai Farkas stb.), címlaphasonmás stb. díszíti.

T Á R C Z A.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

(1896. végéről és 1897. elejéről.)

c) H a z a i h í r l a p o k.

Rattazzi-Wyse-Bonaparte-asszony a magyarokról. (Budap. Napló, 1896. nov. 11.), a *Nouvelle Revue Internationale* nyomán.

Károly főherczeg hadtörténeti művei (levelezése) *uj kötetét* ismertették: P. Lloyd (nov. 9.) és Hazánk (nov. 11.)

A magy. kath. főpapság végrendelkezési jogának története. *Kollányi nyomán.* (Magy. Állam, nov. 12.)

Szendrei hadtörtén. emlékeit (I. köt.) ismertette *Friedrich Tivadar* a P. Lloydban (nov. 12.) és *Krajiak* a P. Hírlapban (nov. 12.).

Keglevich Béla gróf. Nekrológ. (Budap. Hírlap nov. 15. és P. Hírl. nov. 17.)

Fraknói munkáját a Hunyadiakról (Milleniumi történet) a Nemzet ismertette nov. 17.

Klapka. (Nemzeti Ujság, nov. 17.)

Schönbrunni mulatságok. (Hazánk, nov. 17.)

Jancsó Benedek művét: A román nemzeti törekvések sat. ismertette a Budap. Hírlap. (nov. 18.)

Szini Károly. (P. Napló, nov. 18.).

A nádor család 100 éves ünnepélye. Az 1791—92. országgyűlés. (Magyarország, nov. 18.)

Kurucz nőták. Endrődi S. után. (Pesti Hírlap, nov. 19. és Budap. Hírl., decz. 4.).

Magyarevics püspök életrajza. (P. Lloyd, nov. 22.)

Tóth Béla, A pozsonyi Márton-ludakról. (Magy. Hírl., nov. 25.). — Nov. elején az Egyenlőség 46. számában *Haber* pótlékot közölt e témához.

Kamínek-Sedlo János magyar születésű tudós, a ki Boulogneban tanároskodott és az ottani muzeum őre volt, az egyiptolo-

giával foglalkozott és 1859. a Klapka-legióban részt vett. megh. 69 éves korában Boulogne-ban 1896. nov. 24. A sajtó figyelmét e tudós halála jóformán kikerülte.

Péterfalvy. Országgyűlési napló 1637-ből. (Magy. Hírlap. nov. 29.). Czikkiró Bercsényi György nyitrai követ naplóját ismer-teti és elmondja nevezetesen Anna Mária királyné bevonulását Pozsonyba és anak koronázását.

Oskar Teuber, Ein ungarischer Magnat als Burgtheater-Director (Neues P. Journal. 1896. decz. 1.). E cikk hőse Koháry János gróf, a ki 1770—76-ig három bécsi színháznak volt csá-zári intendánsa s azonfelül az állatviadatokra is felügyelt.

Th. Friedrich, die Vargyaser Daniel. (Vajda E. nyomán. P. Lloyd. decz. 2.)

Gróf Szécsényi István mint szónok. (Hazánk. decz. 3.).

Magyar szentek. (Nemzet. decz. 5.).

M. Roda, Der Likaner. (P. Lloyd. decz. 6. Rajz a határőr-vidéki katonai életből).

Váczy János, Berzsényi 1810-iki látogatása Pesten. (Budap. Hírl. decz. 8.).

Esztegár József, Izsó Miklós (Szana T. műve nyomán. Magyar-ország, decz. 8.).

12 ismeretlen levél Berzsényitől (Pesti Napló. decz. 8.). E napon egyébiránt valamennyi lap közlött a költőről cikket.

Rodostói karácsony. (Egyetértés. decz. 25.)

Egy magyar szabadsághős Kuba szíjében. (Egyetértés. decz. 15). Muzsik Károly, pesti család sarja. Muzsik József emigráns fia. New-Yorkba költözött és tavaly részt vett a kubai expedícióban. 1896. őszén elesett.

Komáromy András, Régi országgyűléseinek története. 1526—1800-ig. (Magyar Hírlap, decz. 20.)

Lustkandlnak a magyar közjogról és dualismusról írt újabb cikkéről. mely az Österreichisches Staatswörterbuch-ban jelent meg. borsos kritikát közlött Schwarz dr. a Pest. Lloydban. (decz. 23.)

Szabó Mihály, A honfoglaló magyarok védírata. (Szily Kál-mán ellen). Magy. Állam, 1896. decz. 24.

Szederkényi Nándor, Magyar hadsereg. (Magyarország. de-czember 25.)

Hummer Nándor. A kelták hajdani földjén. Prähistor. czikk. (Alkotmány, decz. 25.)

Deák Ferencz egy kiadatlan levele. (Az Uj Idők karácsonyi számában). E levél 1843. febr. 15. Pesten kelt és Deák sógorának szól. Politikai tartalmából ez a passus érdemel feljegyzést: Orszá-gos választmányi dolgaink gyalázatosan mennek: a mit az ország bírása (Majláth Gy.) akar, az bizonyosan többséget nyer; ő pedig

oly törvényjavaslatot akar keresztül vinni, mely, ha életbe lépne, az új kodex volna a legsúlyosabb csapás, mely nemzetünket érhetné. Deák az 1840. kiküldött választmány által tárgyalta büntetőtörvényt érti. Kevéssel utóbb hajszát indítottak ellene, a midőn azután mandátumát letette.

Népnevelésünk történetéből. Komlóssy után. (Nemzet. 1896. decz. 30.).

Adorján Lőrincz, Ukkon pohara. (Hazánk. 1897. jan. 5.). Kimutatja oklevélileg, hogy Bodókö-Ujfalun 1671. szőlővétel alkalomával *Ukrongye-pohárból* áldomást ittak.

József nádor halálának 50. évfordulója, (Magyar Ujság. jan. 15.)

Régi farsangokról. (Egyetértés, jan. 15.) Szól az 1834. év farsang ünnepelt szépségeiről és hőseiről.

Komáromy András, Válopör jegyesek között. (Magy. Hírlap. jan. 13.). E válópört Mikó Miklós gr. és Szentpétery Borbála indítottak egymás ellen, Sajó-Szent-Péteren.

Kossúth Lajos mint szerkesztő. (P. Napló, jan. 15.) Levél a Pesti Hírlap szerkesztőségének átvételekor 1841-ben.

Ürmössy Lajos. Ütközet. Részlet az 1878. bosnyák okkupáció történetéből, nevezetesen az aug. 16. Bjelalovacz mellett vívott csatáról.

A magyar térképírás múltjából. Dr. Márki Sándor után. (Hazánk. jan. 20.)

Szana Tamás, A Markó-család még élő tagjai. (Magyarország. april 22.) Szana egy Firenzéhez közel fekvő faluban *Markó Károly* festőnk még élő rokonairól adalékokat közöl e cikkben.

Aus vergangenem Tagen. (N. P. Journal, jan. 22.). Ismerteti Szávay Gy. monographiáját Győr vármegyéről.

Erzherzog Stefan. (P. Lloyd, jan. 27.) A Haidinger Vilmoshoz intézett levelei nyomán, az 1855—66. évekből. Politikai vonatkozás kevés van benne.

Fraknói, Anna szász hercegné, magyar trónkövetelő (Magy. Állam, jan. 28—30.). A Századokban megj. cikk nyomán.

II. Ferdinánd, Junius-tól. (Budap. Hírlap, jan. 31.) E cikket Cz(írbus) G(éza) a Magyar Államban febr. 6. megtámadta. Junius a Budap. Hírl. febr. 7. számában replikált.

Egy történeti mystifikáció. II. Ferdinánd boldoggá avattatása. (Pesti Hírlap, febr. 11.).

1867. febr. 17. (Budap. Hírlap, febr. 17.). Visszaemlékezés a kiegyezésre.

Püspöky Gedeon. Egy magyar jakobinus költő. Bacsányi János. (Budap. Hírl., febr. 24.) Szól Sedlnitzky s kémkedő felügyeletéről.

Egri negyed-mesterek. (Budap. Hírl., febr. 24.) Szól az egri régi »fertyály«-mesterekről, hadi tizedesekről.

A legkényesebb kérdés. (Budap. Napló, febr. 20—23 s köv. számaiban). Azzal a kérdéssel foglalkozik, vajjon az aradi vértanúk számára hozott-e a császári kurír kegyelmet avagy sem? és igaz-e az a legenda, hogy Haynau a kegyelmezési parancsot elolvasatlanul félretette? Szapáry Gyula gr., Máriássy tábornok és mások is szóltak a dologhoz. (v. ö. Magyarország, febr. 25. és márcz. 2.), melynek azonban hitelt alig tulajdoníthatunk. Udvari futár, ugylátszik, érkezett Aradra, de kegyelmet nem hozott.

Komáromy András, Vizkelethy Mihály rabsága. (Magy. Hírl., márcz. 2.). Vizkelethy, Thurzó Gy. nádor vejét a hajdúk 1644. elfogták és I. Rákóczy Györgyhöz vitték, a ki a fogolyt kath. hitre való áttérése miatt Fogarason elzáratta. Vizkelethy neje utolsó marháját is zálogba vetette, hogy urát kiválthassa, a mi azonban csak 1645. sikerült.

Von der Ofner Königsburg (N. P. Journal, márcz. 2.). Leirja a Hunyadi Mátyás korabeli várat. (Bonfini nyomán.)

Püspöky Grácián, Lyndva vára és a Bánffyak. (Nemzet, márcz. 3.). Szól a zalai Alsó-Lendváról.

Janku és Vasvári Pál (Transsilvania márcz. füzete után Budap. Hírl., márcz. 7.). Elmondja a nevezettek közötti találkozást, 1848. máj. Abrudbányán. Hora mitsem akart hallani a magyarokkal való unióról. 1849. júl. 6. Gavrilá Tódor ugyanazon a helyen szúrta le Vasvárit lováról. Janku ekkor beismerte, hogy ellenfele »igaz hazafi« vala.

Februáriustól márcziusig. Az 1867. magy. miniszterium kinevezésének történetéhez. (Hazánk, márcz. 9.)

Békefi Remigius, Székesegyházi iskoláink az Anjou korban. (Magy. Állam, márcz. 11.)

Deák és Andrássy. (Budap. Hírl., márcz. 11.)

Eötvös Károly, A magyar nő ezer év előtt. (Budap. Hírl., márcz. 19). Nagyobbrészt etymologia.

A jászok eredete és telepítése. (Magyar Állam, márcz. 14.) Összeállítása a különböző nézeteknek.

A márcziusi napok első áldozata. (József nádor). (Pesti Hírlap, márcz. 16.)

Budapester Tagblatt 1897. márcz. 18. Korruptió-történetek a régi jó időből. E történetek Pest vármegye történetéből vannak merítve, és Laczkovics alispán, Vida főszolgabíró és Földváry jegyzőről szólnak, kik II. József korában csunyául garázdálkodtak. De már Mária Terézia korában is történtek hasonló botrányok. A Szent Endrének adományozott könyör-adományt, 13,240 forintot, a vármegyei tisztikar és néhány budai tanácsos maguk között osztották fel és a jótékony czélra egy krajczár sem jutott.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— HETEDIK KÖZLEMÉNY. —

R) Népszokások. Irta Stojanovic Miját (344—403.)
 Lakodalmi szokások. A fiuk és leányok a délszlávoknál 14 éves korukban kezdenek tánczba járni; a leányka a neki megtetsző ifjunak virágot, az ifju a lánynak almát szokott ajándékolni. Ha a fiu 16 éves, mindenütt nyomában van választottjának, a fonóban, kukoriczafosztáskor; kéretésére a lány egy szóval sem felel, hanem másról kezd beszélni. Ha az ifjut nem szereti, akkor egyenesen visszautasítja, ha szereti, akkor a fiu kérdésére: elküldhetek e hozzátok kérébe? — azt feleli: A hogy neked tetszik, kéretni szabad, de nem minden kérő visz haza feleséget. Ha nincs akadály, 17—18 éves korban egybekelnek és előnynek nézik, ha a lány valamivel idősebb a férfinél. Az ünnepélyes megkérés előtt a legény anyja meglátogatja a lányos házat és arany vagy ezüst pénzt, fonott kalácsot, almát kínál a kiszemelt lánynak, ha ez az ajándékot elfogadja, ez jó jel. Ezután a legény apja a komával vagy szomszéddal indul a lányos házhoz, kulacsban bort, lopótökben pálinkát és pénzt visz magával és befordulnak a lányos ház szomszédságába. A szomszéd vezeti őket a lányos házba, hol már várják, és a küszöbön így szól: »Dicsértessék! szomszéd uram szívesen lát-e vendégeket, utasokat messze földről! — a felelet ez: »Jó emberek szívesen!« Erre elmondják mért jöttek és ha a lány az ajándékokat (pénzt, ruhaszövetet) elfogadja, kész az alku és a lány a kulacs nyakára piros és késsel himzett rojtos törülközőt köt, mire vacsorához ülnek, hol a kalauz kötelessége nász dalokat énekelni. Távozásukkor a lány a kérőknek mellére szép keszkenőt köt. A nász szokott ideje: Katalinnapja, Vizkereszt, Péter-Pál, Lőrincz és Bertalan napja körül. A kéretés után a lány nem jár ki többé külső mezei munkára, hanem otthon készíti kelengyáját; a vőlegény mindennap eljár hozzá. A lakodalom előtti hét utolsó szerdáján van a gyűrűzés: a vőlegény szülei és atyafisága kocsival visznek ételt-italt a menyasszony házához, ki a küszöbön várja őket és kézcsókkal fogadja, mikor is mindegyiktől pénzt kap ajándékba. Az ételeket az asztalra teszik, mire a násznagy leveti felső ruháját és a földre teríti, melyre a menyasszony meztláb rálép, mire napa piros harisnyát és ipja piros csizmát ajándékoz neki, melyeket felhuz és az új rokonság egymást ajándékokkal elhalmozza. A vőlegény ezen napon indul a násznép meghívására a cifra kulaccsal, melyből mindenkit, kit nászára meghív, megkínál; a lakodalom egy álló hétig tart, néha tovább is. Szerepe van a lakodalomban a násznagnak (stari svat), a vőlegény komájának (kum), a vőfénynek (djever), a nyoszolyó

lányoknak (djeveruše), a nyoszolyó menyecskéknek (pustosvaticé), a čausnak (hírnök), dudásnak, hegedűsnek, dobosnak, furulyásnak. A nyoszolyó menyecskék énekelnek, kurjogatnak és a vendégeket kiszolgálják; a nászkocsik indulása előtt a vőlegény házában gyülekeznek és énekszóval fonják a menyasszony koszorúját és a násznép bokrétaíait: a gyülekezés kora reggel kezdődik. A csausz régi kardot köt, kalapján tolltaraj, kezében buzogány, melylyel döngeti az ajtókat és a nyoszolyó menyecskékkel éktelen lármát csap, kik a csausz kardjára bojt helyett pálinkás kulacsot kötnek, nyakára arany láncz helyett zsinórra fűzött száraz almákat és érem helyett száraz sajtot akasztanak. A vőlegényt szülői örömkönnyek közt megáldják; kalapján a fehér tollnak és széles szallagnak nem szabad hiányoznia. Az ostorokra apró keszkenőket kötnek, a lovakat czifra törülközőkkel, kötényekkel (peškir) teleaggatják, a kapuban egy öreg anyóka szentelt vízzel meghinti és a nászmenet kocsikon nagy lármával elindul: arra különösen vigyáznak, hogy a lányért induló násznép páratlan számu legyen — mert hisz a vőlegény párjáért mennek! Eközben a menyasszony szájába ezüst pénzt vesz (hogy gazdag legyen) és egy zacskóba, melyet keblébe rejt, egy kis tükröt tesz (hogy gyermekei szépek legyenek), egy morzsa kenyeret és kis sót, (hogy inséget ne lásson) és egy kis lakatot (hogy férje nyelvén lakat legyen és soha szóval meg ne bántsa). A násznép kocsiai kerülő utakon mennek a lányos házhoz, melynek kapuja erősen el van reteszelve, mint valami váré: a násznagy kis pénzajándéka megnyitja a kaput; a ház ajtajának küszöbén vízzel telt teknyő áll, evező helyett a piszkafa van benne — ezen a tengeren is csak kis pénzajándék árán léphet át a násznép. A mint belépnek és asztalhoz ülnek, következik a kölcsönös ajándékok átadása: a csausz minden darabot kézbe vesz, magasra emeli és tréfás megjegyzéssel hirdeti, ki kinek és mit szánt ajándékol. Erre a násznagy kilép a ház elé és pogácsát szór a gyermekeknek, kik törik magukat értök, mert némelyikben pénzdarab van. Templomba menet előtt a lányos háznál vendégeskednek és az esküvőre pityókosan mennek. A szülők távozó lányukat megáldják és a vőlegény keszkenőjét nyújtja a lánynak s úgy vezeti a kocsihoz, melyen ráülnek a lány ruhájával megrakott ládára, — a menet énekszóval megindul. Visszajövet a vőlegény házához mennek, a násznagy bevezeti a konyhába az új menyecskét, hol a tüzelő lapáttal megigazítja a tüzet a tűzhelyen, miközben a násznép: »a kanczák csikózzanak, a tehenek borjuzzanak, a juhok, göbék szaporodjanak, pujkák, ludak, tyukok tojjanak,« mihez a tréfás csausz hozzáadja: és az asszonyok fiukat szüljenek; ezután fugyermeket adnak kezébe, hogy első szülötte fiú legyen és kezében sóval és darab kenyérrel ipja térdére ül, kinek kezét

zsókol. Az új férj és komája a lányoknak almákat adnak, melyekbe pénz van tűzdelve. Újból lakomához ülnek. Midőn az esti harangszó megszólal, akkor a férj kézen vezeti az új menyecskét a hálószobába és a násznép kíséri — de az ágyon egy nászasszony fekszik pólyába takart macskával; midőn ezt szépszerivel, egy kis ajándékkal, eltávolították, lefekszenek, a koma betakarja őket és a csausz a gerendába szurkál kardjával, mondván: legyen tizenkét fiuk és egypár lányuk. Másnap reggel a menyecske beköti fejét aranyos főketővel és a vőfény nyel vizért megy — ezzel megmossa a vendégek kezét, a vőfély törölgeti, mikor is mindenki ajándékot ad az új menyecskének. Délben asztalhoz ülnek, a főhelyen az ujházas férj komájával és a kis komával, a többiek sorban korszerint: a menyecske szolgál az asztalnál. A leves után meghirdeti a csausz, ki minő ételt italt küldött a lakodalomra, ezt tréfásan teszi, először kissebbítve, azután nagyítva pl. »Ime a komámasszony, hogy meg ne éhezünk és szomjan ne halljunk, küldött egy morzsa kenyeret, egy sült szunyogot, egy csepp bort és félcsepp pálinkát, hogy méregnek is kevés volna — vagy mit is mondok, — küldött tiz kenyeret, sült ökröt, több hordó bort és pálinkát!« A komámasszony zöld orgonaágot tesz az asztalra telve almával, kalácskákkal, aranydióval stb., mely oly ékes mint valami karácsonfa. Most osztják ki a menyecske ajándékait, női kézimunkákat, melyekkel új atyafiságát elhalmozza: finom üngöket, törülközőket, keszkenőket, mire a csausz a menyecske javára tányéroz. Éjfélleg vendégeskednek itt, azután folytatják a kománál, násznagnál stb. és ez így tart egy álló hétig. A családi élet telve van bensőséggel: menyét a napa jobban szereti saját fiánál.

Komasági szokások. A komaság egyes családok között Szlavóniában és a Szerémségben apáról fiura száll és így százados viszony keletkezik köztök. A keresztelő komát keresztfia lakodalmi komának, majd meg ujszülött gyermeke keresztapjának hívja meg. A komát a rokonság közé számítják és pedig azonnal a szülők utáni helyen; hogy mennyire becsülik, mutatja a közmondás: a koma kerítésének is kell köszönni, hogyne a komának. Az anya a család komáját husvét és karácson második napján meglátogatja és annyi kalácsot visz neki, a hány tagból áll a koma családja — ez is viszont ajándékokkal elhalmozza. A fiut keresztapja nyirja meg először s ez alkalommal a szülők lakomát rendeznek (Čast-császt). A lakadalmon a vőlegény komája a főszemély, ő intézkedik mindenben; közmondás: merre a koma pillant, arra felé ugrik a násznép (Kud kum okom, svatovi skokom!)

Temetési szokások. Szlavóniában ha a súlyos betegen sem gyógyfüvek, sem kuruzslás és imádság nem segítenek, a haloklót kiemelik az ágyból, földre fektetik (hol mint hiszik köny-

nyebben hal meg), kezébe szentelt viasz gyergyát adnak, siratják és hangos szóval imádkoznak érte. Ha meghalt, üngét leszakítják, megmosdatják, felöltöztetik, az asztalon kiterítik s fejénél gyertyát gyujtanak, lábához pedig szentelt vizet tesznek. Ágyaszalmáját elégetik, 'kutyát-macskát szorosan elzárnak, hogy a holtat át ne ugorják, mert akkor gonosz farkas szellem (vukodlák) válnék belőle. A rokonságbeli asszonyok énekszóval siratják és eléneklik keseregve egész élettörténetét. A tórban minden étel után imádkoznak és 12 szegényt megvendégelnek, mert ez a holt lelki üdvösségére szolgál; a sirásához is ételt-italt visznek s minden járó-kelőt megkinálnak. Ha a halottat a házból kivitték, a kaput tárva-nyitva hagyják, míg a gyászolók haza nem jönnek. A temetőben még egyszer leveszik a szemfödelet, hogy a holtra az isten napja még egyszer rásüssön és azután csókkal elbucusznak tőle örökre. Mindenki egy rögtöt dob a holtra a sirba, megsiratják, kiéneklik és fejfája mellé szentelt vizet tesznek. A sirató énekek egész különleges népköltészeti műfajt képeznek. Temetés után tort ülnek.

Koledálási szokások. Karácsonykor, három királyok napján, áldozó csütörtök előtt (spasovo) fehérbe öltözött fiúk (križani) és pünkösöd körül fehérbe öltözött lányok (kraljice) az ünnepre vonatkozó alkalmi énekekkel bejárják a falut és adományokat gyűjtenek. Az énekek stereotip jellegűek.

Husvéti szokások. Szlavóniában teljesen egyezők a magyar nép szokásaival (pilátusverés, ételszentelés stb.) — eltérés: nagyszombaton, midőn a pap a templom előtt a tüzet megáldja, minden házból egy-egy fiú egy marék taplót visz oda és meggyújtja és otthon ezzel kifüstöli a méhest és istállót, hogy betegségtől megmentse. A fonott kalácsokba egy-egy tojást tesznek és így sütik, minden házbeli kap belőlök egyet, sőt az atyafiak ilyeneket ajándékoznak egymásnak.

Szentgyörgy-napi szokások. E napnak végtelen örül a szlaven nép, mert a nyár kezdetének tartja, a javasasszonyok e napon szedik gyógyfüveiket, asszonyok és lányok gyöngyvirágot szednek, melynek vizében mosakodnak, hogy szépek legyenek; a virágszedést nagy énekszóval végzik, több ily györgynapi énekök van és a híres Kacsics egy ilyet feljegyzett, melyet a nép maig is úgy énekel, noha igen hosszú, még sem felejt el semmit belőle. A ház asszonya napfelkelte előtt körüljárja az egész házat, meghinti szentelt vízzel és imádkozik, hogy őket baj ne érje, — ha babonás, a fejős teheneket bűvösnek hitt füvekkel megdörzsöli, főképp emlőiket, hogy bőven tejeljenek.

Közli: DR. MARGALITS EDE.

ÚJ KÖNYVEK.

— »A SZÁZÉVET ÉLT DR. BRASSAI SÁMUEL pályafutása és munkái« czim alatt irodalmunk e nagyhirű, nem rég elhunyt Nestorának életrajzát megírta egyik kedves és szeretett tanítványa *Kőváry László*, ki maga is már 78 éves levén e munkás és hasznos élet lefolyása legnagyobb részének szemtanúja volt. Melegséggel, szeretettel s igazi közvetlenséggel írta meg tanulmányát, vázolván küzdelmeit, sokoldalú képzettségét, emelkedését, irodalmi és tanári működését. azután végperceit, száz éves jubilaumát, halálát, s végül mint tudóst és mint író-t jellemzi. Nagyon szépen irt tanulmány, melyben sok az új és eddig nem ismert adat.

— AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI és természet-tudományi Egylet IX-ik Évkönyve 1897-re gazdag és érdekes tartalommal megjelent 6 képpel diszítve, s dr. Kóródy Péter társulati titkár által szerkesztve. Igen érdekes az Eössy András végrendeletére vonatkozó tanácskozás, melyet dr. Magyary Károly közölt, továbbá az apulumi ásatások leírása Cserny Bélától. s Weszely Károly életrajza Zlamától. Daczára, hogy az egylet tagjainak száma alig másfélszázra megy, mégis igen nagy szolgáltatokat tesz a megye ismertetése körül s különösen az apulumi ásatásokkal.

— A VOJNICS CSALÁD őseiről Dudás Gyula tagtársunk egy kis 22 oldalra terjedő érdekes tanulmányt adott ki, melyben a család beköltözését, nemességre emeltetését, birtokviszonyait s szereplését a közpályán írja le.

— ARANY JÁNOS Balladáinak *Zichy Mihály* illusztrációival ellátott kiadásából az idei karácsonyi piacon a harmadik kötet megjelent Ráth Mór kiadásában. Mind történelmi balladák vannak benne: Rákóczy-né, Szondy két apródja, Rozgonyi Cziczelle, Both János özvegye, Pázmány lovag. *Zichy* a legkitünőbb történelmi festők közé tartozik, ki alaposan ismeri a történelmi korokat, azok divatját, viseleteit, a cselekvő egyéneket lélektani hűséggel állítja elé s gyakran magyarázza a balladákat. Minden balladához 6—12 kép van, részint a szöveg közt, részint egész oldaluk. Nemcsak a magyar, hanem az európai könyvpiacznak is egyik legfényesebb, legzseniálisabb terméke, s a mi a kiadást illeti, Ráth Mór a munkához illő fénynyel állította ki.

— MAGYAR NŐK czim alatt *Gaal Mózes* tollából az Athenaeum kiadásában kiváló csinnal kiállított munka jelent meg, mely tizenegy rajzot foglal magában ugyanannyi magyar nőről: Sarolta, Erzsébet Ráskai Lea, Rozgonyi Cziczelle, Czillei Borbála, Szilágyi Erzsébet. Lorántfy Zsuzsánna, Széchy Mária, Bornemissza Anna, Zrínyi Ilona. Cserey Helena. Nem szoros értelemben vett történelmi életrajzok

ezek, hanem érdekesen irt mulató rajzok fiatal lányok számára, melyet ezek bizonynyal sok élvezettel fognak olvasni.

— REJTÉLYEK A TÖRTÉNELEMBŐL és VILLÁMSUGÁR czim alatt az Athenaeum kiadásában két díszes kiállítású s gazdagon illusztrált munka jelent meg Donászy Ferencztől, érdekes és tanulságos olvasmányok a fiatalság számára. Négy elbeszélés van az elsőben a középkorból: »A győri érczkakas«, »A bölcsök köve«, »A kincses vessző«, »Az arany szalamandra«, melyeknek személyei a történetből vett alakok, háttére is a történetből van véve, maga a cselekvény érdekesen rajzolt korkép, mely a kort híven festi. A második könyv »Indián történet a messze nyugatról« hasonlóképpen érdekes és tanulságos olvasmány.

— DR. FERENCZY ZOLTÁNTÓL, a kolozsvári Ferencz-József tudomány egyetemi könyvtár s az Erdélyi Muzeum fáradhatatlan és tudós könyvtárnokától, kitől csak nem régen jeleztük két új munka a »Kolozsvári könyvnyomdászat története« és »Petőfi élet-rajza« megjelenését, ismét újabb művet bocsátott közre, mely a *Kolozsvári színészet történetét* tárgyalja. Érdekesen adja elő a magyar színészet megszületését és elterjedését, a kolozsvári színészet küzdelmeit a német színészettel, az állandó épület megalapítását, külső és belső életét, küzdelmét az ötvenes évek germanizáló törekvéseivel. Mint Ferenczy többi műveinek, úgy ennek is az adatok lelkiismeretes összeállítása s részben új adatok felszínre hozása alkotja egyik jellemző sajátosságát

— DR. CSUDAY JENŐ egyetemi magántanár s csorna-premontrei kanonoknak, a »Zrinyiek a magyar történetben« s a »Honfoglalás kezdete és befejezése« stb. művek szerzőjének legjelentősebb műve a »*Magyarok történelme*« második javított és bővített kiadásban is megjelent. Mint a lapokból értesülünk, e művet Ő Felsége is elfogadta hitbizományi könyvtára részére.

— DR. GOLDZIEHER VILMOS egyetemi tanár, az ismert szemorvos: »*Dudics Endre pécsi püspök 1533—1589. Egy lap az orvostudomány történetéből*« czímmel nemrég a kir. orvosegylet nagygyűlésén igen érdekes felolvasást tartott, mely az orvosi hetilap tudományos közleményei sorában immár külön füzetben is megjelent. A kis munka Dudics Endre hazánkfiát, ki a trienti zsinaton a magyar egyház egyik képviselője volt, utóbb meg I. Ferdinándot, Miksát és Rudolfot mint diplomata szolgálta, egészen új oldalról mutatja be a magyar tudománynak. Dudics általában nagy tudós volt, de különösen az akkor új fejlődésnek induló orvostan iránt tanusított érdeklődést. Élénk levelezésben állt korának számos első rangu orvosával, figyelemmel kísérte tudományos haladásait s azokat töle telhetőleg előmozdította. E működését kiadott levelei alapján Goldzieher vonzóan és szakavatottan vilá-

gítja meg s ezen munkájának ama korszak történetírói is hasznát vehetik. Szerző csak abban téved, hogy Sbardellati Ágostont, Dudics nagybátyját esztergomi érseknek is nevezi, pedig mint váci püspök esett el 1552-ben a palásti csatában.

— »NÉMET VILÁG BUDÁN« czim alatt *Tarczai György* érdekes rajzokat írt s Ferenczi József csinos rajzaival ellátva kiadta Pfeiffer Ferdinánd bizományában. Ára 2 frt, kötve 2 frt 60 kr. Nem történelmi rajzok, de történelmi háttérrel bíró elbeszélések, melyek híven festik a mult s a folyó század első tizedeinek korát, embereit, asszonyait, szokásait. 12 elbeszélés van benne s függetlenül hat rajz a régi világból mulattató, érdekes olvasmányok. Kiállítása csinos s rajzai is sikerültek.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— TÁRSULATUNKNAK, mint általában a magyar történettudománynak legtevékenyebb s legérdemesebb munkását *dr. Fraknói Vilmos* püspököt Ő Felsége a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé nevezte ki. Ez alkalomból Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter következő levelet intézte hozzá:

»Méltóságos és főtisztelendő úr! Ő császári és apostoli királyi Felsége Bécsben 1897. évi december hó 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával a törvényhatósági, községi, felekezeti és egyesületi muzeumok és könyvtárak országos felügyeletére, szervezésére és gyarapítására vonatkozó szabályzatot legkegyelmesebben jóváhagyván, ugyane legfelsőbb elhatározással Méltóságodat a szabályzat 2. §-a alapján a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjévé a szabályzatban megállapított hatáskörrel három év tartamára legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott. Őszinte örömmel üdvözlöm méltóságodat a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőjének tiszteleti állásában, mint a hazai tudományok egyik vezérfőnökét, abban a meggyőződésben, hogy nemzeti történetírásunk terén kiváló tudományos munkássága folyamán, valamint éveken át a Nemzeti Múzeumi Széchenyi könyvtárának élén és később a m. tud. Akadémia főtitkári állásában szerzett gazdag tapasztalatai s azokból merített s irányt adó eszméi, melyeknek önzetlen és lankadatlan tevékenysége és nemes áldozatkészsége, hogy csak egy fényes példájára utaljunk, a Rómában nagy-lelkű adományából magyar tudósok részére alkotott intézet oly általános elismerésre késztető jelentőséget kölcsönöz. az országban létező muzeumok és könyvtárak tervszerű fejlesztésének javára fognak szolgálni. Felkérem Méltóságodat, méltóztassék a Magyar Nemzeti Múzeumban berendezett hivatali helyiségében állását elfoglalni, működésének megkezdéséről engem értesíteni s egyszersmind helyettesének s a felügyelőknék kinevezéséről szóló okmányokat kézbesíteni s a muzeumok és könyvtárak országos tanácsának megalakításra nézve kiadott rendeletemnek másolatát tudomásul venni szíveskedjék.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Buda pesten, 1897. decz. hó 17-én.

Wlassics Gyula s. k.

Kiváló történettudósunknak e magas kitüntetéséhez mi is őszinte örömmel kívánunk szerencsét. Lankadhatatlan buzgósa, szünetnélküli tevékenysége maradandó nyomokat hagyott az intézetek életében, melyeknek eddig élén állott s bizvást reméljük, hogy kineveztetése a fejlődés új korszakának kezdetét jelenti a muzeumok és könyvtárak történetében.

— A M. KIR. BELÜGYMINISZTER *Barabás* Samu országos levéltári fogalmazót, választmányi tagtársunkat az országos levéltárhoz allevéltárnokká kinevezte.

— A M. KIR. BELÜGYMINISZTER *Csatth* Ádám orsz. levéltári kezelő igazgatót kezelő főigazgatóvá és *Krommer* Ferencz orsz. levéltári kezelő tisztet kezelő igazgatóvá az országos levéltárhoz kinevezte.

— A CSÜTÖRTÖKHELYI KÁPOLNÁT, hazánk ezen egyik legbecsebb műemlékét, melynek főszentélye másolatban a millennaris kiállításon is be lett mutatva, a vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister restauráltatja. A restauráció vezetésével a minister a műemlékek országos bizottságának javaslatára Steinhausz László királyi főmérnököt bizta meg.

— GYÖNGYÖSI ISTVÁN kraszna-horkai lakóházának emléktáblával való megjelölésére *Thaly Kálmán* társulatunk alelnöke lelkes hangú felhívást bocsátott ki, mint a folyóiratunk élén olvasható. A mint értesülünk. Gömörmegye közönsége hasonlóképp emléktáblával akarja megjelölni Csetneken azt a házat is, melyben Széchy Mária halhatatlan költője született. A ház jelenleg Ursini gyógyszerész tulajdona, s e célból Szabó Géza fölhívja adakozásra a vármegye közönségét.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT decz. 29-én tartotta Zomborban, a megye palotájában, tisztujtó és felolvasó közgyűlését. Schmausz Endre szabadkai főispán az egylet elnökségéről már előzőleg leköszönvén, a társulat elnökévé Czirfusz Ferencz kir. tanácsos. alelnökévé Latinovics Géza nagybirtokos, titkárává Dudás Gyula, másodtitkárává Kurucz Gyula s. tanfelügyelő, ügyészévé Grüner Samu dr. ügyvéd, pénztárnokává Pozsonyi Béla választatott. A közgyűlésen két értekezést olvastak fel. u. m. Érdűhelyi Menyhért »A dersi prépostság« című és Dudás Gyulának »Sáska-járás Bácsmegyében« című történeti dolgozatait.

— A BÁCSMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT decz. 29-én tartott közgyűlésében Fraknoi Vilmos, Szilágyi Sándor, Pauler Gyula és Hampel József szaktudósainkat, továbbá Schmausz Endre szabadkai főispánt a társulat tiszteleti tagjaivá választotta.

— A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETÉRŐL két angol munka készül. Az egyiket mint már e folyóiratban említve volt, dr. Beöthy Zsolt írja magyarául a Heinemann-féle vállalat, t. i. a Gosse Edmund

szerkesztősége alatt megjelenő »Short histories of the Literature of the World« című series számára. A másik már sajtó alatt van dr. Reich Emil, Londonban élő honfitársunk tollából és a londoni Jarrold and Sons czégnél fog legközelebb megjelenni ily cím alatt »Hungarian Literature. An historical and critical survey.« Jarroldéknál, mint tudjuk, Jókai Mór több regényének fordítása jelent már meg nyomtatásban kitünő sikerrel.

— BAY ILONA úrhölgy, ki a hazafias érzés tekintetében társulatunk tagjai közül mindig jó példával jár elől, első volt azok között is, a kik meghallották a *Zágoni Mikes-Kelemen- emlékbizottság* adakozásra fölbíró szavát s jelentékeny összeggel járult annak alapjához. Most midőn a lapok szerte vitték a bizottság panaszhangját, hogy felhívásuk a közönségnél oly rideg részvétlenségre talált, hogy az összegyűlt összeg a legszerényebb emlékek költségeit sem fedezné, ismét *ötven forintot* küldött társulatunkhoz, hogy juttassuk el a bizottság kezeihez. Vajha e nemes példa buzdításul hatna a magyar közönségre, különösen Erdély főúri családjaira. kiknek egy része rokonságban áll a Mikes-családdal, s ha a magyar irodalom e költői lelkű nemes alakjának érdemei nem, legalább e körülmény ösztönözhetné buzgóbb pártolásra s az adakozásban való részvételre!

— TÉGLÁS GÁBOR urnak a »*Századok*« IX. füzetében »Kiktől tanulhatták Dacia őslakói az aranybányászatot?« cím alatt megjelent igen tanulságos értekezésére azt az észrevételt kívánom tenni, hogy a *babyloni mina* nem — mint a 817. lapon ő állítja — 50, hanem 60 seckelt nyomott és pedig úgy az aranyból, mint az ezüstből.

Több mások közt ugyanis a British Museumnak II. Nabukadnezar 38. évéből (Kr. e. 567.) datált egyik téglafölrírása a következőket tartalmazza:

»Arról a 10 mana pénzről, 100 mércze gabonáról, 100 mércze datolyáról s különféle háztartási cikkről, melyeket az Igibi-fia Bil-upahhir fia Kabtia az ő nejének Namirtunak és leányának Bilitnek hagyományozott. Ebből $3\frac{1}{2}$ mana pénzt, a mely elzalogosítva volt Namirtu birtokában, 1 mana pénzt, mint gabona árát, 1 mana pénzt mint 200 mércze datolya árát, 20 siklu pénzt az italok árát, 25 siklu pénzt, a mely Nabu-usallim fia Marduk-itirnek a birtokában van, összesen 6 mana 15 siklu pénzt s a háztartási cikkeket Namirtu és Bilit a Bil-upahhir fia Sula kezéből átvették. A 10 mana maradványa, meg a gabona és datolya iránt pedig, a melyek lezároltaknak tekintettek, Sula intézkedni fog a zárlat feloldása végett s Namirtunak és Bilitnek pénzük maradványát, a $3\frac{2}{3}$ manát és 5 siklue okmányuk ellenében ki fogja fizetni.«

Ugyan e muzeumnak egy másik téglafölrírásából (A. H. 83. 1—18. 239.) viszont arról nyerünk tudomást, hogy $5\frac{1}{2}$ siklu aranyért $5\frac{5}{6}$ mana és 5 siklu ezüstöt adtak, a mi megint nemcsak újabb bizonyosság a manának 60 sikluval való számítása mel-

lett, hanem egyben arról is tanuskodik, hogy a két nemes fém érték-relatívója 1:10 volt a babyloniaknál.

Abban is téved értekező ur, a midőn egy seckel átlag-súlyát 20 grammra teszi, holott annak normal súlya a Ninive romjai közt talált »királyi fontok« tanúsága szerint csupán 16.83 gramm volt, mihez képest egy mina $1009\frac{8}{10}$ grammot nyomott, tehát a mai kilogrammál körülbelül egyezett.

Végre kimutatván értekező ur, hogy a Kárpátok alján a phöníciaiak voltak a fémipar és a bányászat uttörői, egyben hozzászeszi: »Csakhogy a phöníciaiak is régibb mesterektől szereztek ismereteiket s a kutatások lánczolata Egyiptomig vezet bennünket.«

Anélkül, hogy az egyiptomiak nagy érdemét az emberi művelődés fejlesztése körül letagadni akarnám, mégis bátor vagyok kétségbe vonni az ő prioritásukat a bányászat és fémipar terén. Szirburla egyik patiszija Ur-Bau ugyanis, a ki több oldalú archaeologicus meghatározások szerint Kr. e. 3300 táján élt, egyik fölírásában (Desarzec, »Decouvertes en Chaldée« pl. 7—8.) már nemes fémekről beszél. Alig 150 évvel későbbi egyik utóda Gudia pedig B. szoborfölírásán azzal dicsekszik, hogy az a szobor, a melyet istene Ningirszu tiszteletére állított, »nem arany-ezüstből, nem hegyi kristályból, nem is rézből, sem nem ónból és nem bronzból, hanem dioritból van« s ugyan ő Kimašban réz-, Chachum hegyeiben, Palmyra tájékán pedig aranybányákat műveltetett. Világos ezekből, hogy Babylonban, illetve annak a semitákat megelőzőtt első lakóinál, az ural-altáji népcsaládból való sumiroknál az ércz- és fémbányászat, a gránitfejtés, sőt e nyers anyagoknak művészeti földolgozása már oly szédületes őskorban magas tökélyre volt emelve, mikor Egyiptomban nemcsak a pyramis-építő pharaók nem éltek, sőt maga Menes sem létezett még. — Minélfogva a kutatások lánczolatát egyelőre is Egyiptomon tul, egészen a sumi-rokig bátran követhetjük.

Hogy egyébiránt a vas fölfedezése, vagy legalább első földolgozása alkalmasint szintén ural-altáji nép érdeme, tanuskodik arról az egyik *el-amarnai* fölírás (Berlin 25.) Ebben a fölírásban ugyanis Mitani fejedelme Dusratta (élt Kr. e. 1400 táján) Egyiptom királya Nimmuriához (IV. Amenhotep) nőül adott leánya Taduhipa hozományá közt arannyal bevont 10 darab *vas-karperczet* is felsorol, a miből nyilvánvaló, hogy Mitani népe a vasat ekkor már ismerte, noha mint nagy ritkaságot, még csak ékszekül használta.

Galgóczy János.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— ZRINYI MIKLÓS A SZIGETVÁRI HŐS ÉLETÉRE VONATKOZÓ LEVELEK ÉS OKÍRATOK. Közrebocsátja Barabás Samu. Első kötet, levelek 1535-1565. (Magyar Történelmi Emlékek. Kiadja a Magy. tud. akadémia. Első osztály. Okmánytárak.) Huszonkilenczedik kötet. Budapest, 1898. Nagy 8-r. 680. lap. Ára 6 frt.

— A HERALDIKA KÉZIKÖNYVE műszótárral. 714 szövegközti ábrával és 3 melléklettel. A magy. tud. akadémia történelmi bizottsága megbízásából írta Bárczay Oszkár. Budapest, 1897. Kiadja a magy. tudományos akadémia. Nagy 8-r. 714 lap. Ára 6 frt.

— ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK. Közrebocsátja a m. tud. akadémia archaeologiai bizottsága. XX. kötet, új folyam XVII. kötet. Budapest, 1897. Nagy 4-r. 160 lap. Ára 3 frt.

— POGÁNY SZOKÁSOK ŐSEINKNÉL. ROGER és TAMÁS ESPERESEK A NAGY TATÁRJÁRSÁNNÁL. Mátyás Flórián lev. tagtól. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XVII. kötet 2. szám.) Budapest, 1897. Kiadja a m. tud. akadémia. 35. l. 8-r. Ára 30 kr.

— A MAGYAR DRÁMAIRODALOM TÖRTÉNETE. A legrégibbb nyomokon 1867-ig. Írta Bayer József. I. és II. kötet. Budapest, 1897. Kiadja a magyar tudományos akadémia. Az I. kötet 541 l., a II. 495 l. 8-r. A két kötet ára 7 frt.

— NÉMETVILÁG BUDÁN. Rajzok és elbeszélések. Írta Tarczai György. Ferenczi József rajzaival. Budapest, 1898.

— MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE II. MÁTYÁSTÓL III. FERDINÁND HALÁLÁIG. Írta Angyal Dávid. (A magyar nemzet története hatodik kötete. Szerk. Szilágyi Sándor.) Budapest. 1898. Kiadja az Athenaeum irodalmi és nyomdai részvénytársulat. 8-r. 600 l.

— ZRINYI PÉTER és FRANGEPÁN KATALIN. Írta dr. Margalits Ede egyetemi tanár. Külön lenyomat a »Katholikus Szemle« 1897-ik évi folyamából. Budapest, 1897. Ransburg Gusztáv bizománya. 8-adrét. 38 oldal. Ára 30 kr.

— A SZÉKESFEHÉRVÁRI KATH. FŐGYMNASIUM TÖRTÉNETE. Írta Werner Adolf dr. Külön lenyomat a székesfehérvári kath. főgymnásium 1894/95. és 1895/96. évi értesítőiből. Székesfehérvár, 1896. Nyomatott Számmér Imre könyvnyomdájában. Nagy 8-adrét. 14, 76 oldal.

— Az ESZTERGOMI KÁPTALANI iskola és gymnasium története. Első rész. Írta Vojnics Döme igazgató. Esztergom, 1897. Nyomatott Laiszky János könyvnyomdájában. Nagy 8-adr. 351 l.

— LEGYEN VILÁGOSSÁG! Két történelmi munka összehasonlítása. A nagyváradi papságnak ajánlja Vigyázó. Kolozsvár, 1897. Ajtai K. Albert. 8-adr. 31 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi jan. 8-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Bánó József elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Ballagi Aladár, Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Óváry Lipót, dr. Pauler Gyula, Pettkó Béla, Szinnyi József, Tagányi Károly vál. tagok. Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök és alelnök távollétében az elnöki széket Bánó József foglalván el mint legidősb. tag, az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Boncz Ödön és Óváry Lipót vál. tagokat kéri fel.

1. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokul 1898-tól:* dr. Margalics Ede egyetemi tanár Budapesten (aj. Marczali Henrik), Svastics Aladárné szül. Somssich Ilona úrnő Szentgálos-Kéren és Bertalan Alajos kegyes-rendi főkor-mányzó Mernyén (mindkettőt aj. ifj. Kammerer Ferenczné), Stridelár József Budapesten (aj. Domanovszky Sándor), Persián Kálmán. Márki Ferencz, Czimmerman Pál tanárjelöltek, Tóth Ernő, Csetri Károly, Derzsi Ödön, László Árpád és Rácz Miklós bölcsészethallgatók Kolozsváron (valamennyit aj. Szabó Márton).

Megválasztatnak.

2. Banovits Emil úr mint vendég, előadást tart az általa feltalált *új kortani számitási módszerről*, melynek alkalmazását néhány chronologiai datum megfejtésével mutatja be.

Köszönettel fogadtatik.

3. Olvastatik a pénztárnok december-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt	8644 frt 95 kr,
» kiadás	5609 » 09 »
maradvány... ..	3035 frt 86 kr;

a miből azonban Veszprém vármegye közönsége nevére 200 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; a tőkésítendő 200 frtra nézve pedig határozattatik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben a kisbirtokosok orsz. földhitelintézetének 4⁵⁰/₁₀₀-os záloglevelei vásároltassanak a társulat alapítójához; egyúttal Bay Ilona úrnőnek a bevételek közt előforduló 100 frtos adományáért, melylyel a *M. Tört. Életrajzok* költségeihez ez évben is járult, a választmány hálás köszönetét nyilváníttja.

4. A P. H. E. Takarékpénztár f. évi 305 sz. alatt kelt értesítése szerint a társulat értékpapírai közül kisorsolt 1 db 50 frt értékű 4⁵⁰/₁₀₀-os regale kötvény beváltatván, —

határozattatik, hogy annak helyébe hasonló értékű és minőségű papír vásároltassék.

5. Olvastatik ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár 1897 évi 32906 számú értesítése, mely szerint 200 frt alapítvány a múlt december-havi vál. ülés 74 jk. p. alatt kelt határozatának megfelelően tőkésítettett.

Tudomásul vétetik.

6. Következvén a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgyai-
nak kitűzése, —

a választmány elhatározza, hogy a közgyűlés február-hó 17-re d. u. 5 órára hivassék össze; *tárgyai*: 1. elnöki megnyitó beszéd; 2. a titkár évi jelentése; 3. az 1897 évi zárszámadás és az 1898 évi költségvetés bemutatása; 4. a következő három évre (1898—1900) elnök és alelnökök választása; 5. az ig. választmányból szabály szerint kilépő s az 1897 év folyamán elhalt tagok helyének betöltése; 6. Szádeczky Lajostól felolvasás: *Thököly erdélyi fejedelemsége*. A választmányból ezúttal az 1895—1897-re megválasztott tagok, névszerint Barabás Samu, Csaplár Benedek, dr. Czobor Béla, Emich Gusztáv, gr. Esterházy János, dr. Kamnerer Ernő, dr. Károlyi Árpád, dr. Komáromy András, Majláth Béla, Nagy Gyula, Nátafalussy Kornél, Némethy Lajos, hg. Odescalchi Arthúr, dr. Ortvyai Tivadar, Óváry Lipót, dr. Szendrei János, Szilády Áron, és Villányi Szaniszló lépnek ki; elhaltak pedig: ugyanazon cyclusból Véghely Dezső, az 1896—1898-iki cyclusból Jakab Elek; e szerint tehát 1898—1900-ra tizenkilencz, 1898-ra egy, összesen 20 vál. tag helye lesz a közgyűlés által betöltendő.

7. Napirenden lévén a *gazdasági bizottság* (Ügyr. 46. §.) és a *rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság* (l. 1894 évi 10 jk. p.) megválasztása a következő három évre: a *gazdasági bizottság* tagjaivá 1898—1900-ra Szabó Albert és Hegedűs Sándor alapító tagok, Ennich Gusztáv, dr. Pauler Gyula és dr. Illéssy János vál. tagok, — a *rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság* tagjaivá pedig ugyanazon időre dr. Boncz Ödön, dr. Fejérpataky László, dr. Pauler Gyula és Tagányi Károly vál. tagok egyhangulag megválasztatnak.

8. Olvassatik a *budapesti kereskedelmi és ipar kamara* mult évi 19208 sz. alatt kelt átirata, melyben tudatja, hogy az 1896-iki ezredéves országos kiállítás jury-tanácsa által a társulat részére kitüntetésül megítélt oklevél és millenniumi nagy-érem a kamara irodájában átvehetők.

Tudomásul vétetvén, kiadatik a titkári hivatalnak, azzal, hogy az érintett oklevél és érem átvételéről mennél előbb gondoskodjék.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Bánó József s. k.

elnök.

Nagy Gyula s. k.

jegyző.

Hitelesítjük: Óváry Lipót s. k.

Boncz Ödön s. k.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni sziveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.
Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.
Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.
Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.
Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.
Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.
Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körut 23.
Hollós Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.
Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.
Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.
Pálffy István, kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.
Pap Zoltán, eddig *Budapest*, Üllői-út 12.
Péchy Lajos eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.
Sarkady Károly földbirtokos, eddig: *Tomor*.
Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.
Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utcza 6.
Zeyk Károly, eddig: *Nagy-Enyed*.
Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.
Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

II.

Handó György.

Vespasiano Bisticci, a híres flórenczi könyvkereskedő ki a XV. század második felében Európa összes könyvgyűjtőinek szállított ékes kéziratokat, megírta az előkelő férfiak életrajzát, a kikkel üzleti összeköttetésben állott. Köztük három magyarországi főpap fordul elő. Ezek: Zrednai Vitéz János esztergomi érsek, Csezmiczei János pécsi püspök és Handó György kalocsai érsek.¹⁾

A két előbbiről azt mondja, hogy »szláv« származású, (di natione schiavo) a mit az a körülmény magyaráz meg, hogy Slavonia területén születtek. Ellenben Györgyről kiemeli, hogy »magyar nemzetiségű« (di nazione ungaro); a miből azt kell következtetnünk, hogy a szoros értelemben vett magyar fajnak sarja volt, és hazánknak magyaroktól lakott részében született.

Családi nevét sem Vespasiano Bisticci, sem más történetíró nem jegyezte föl. Hivatalos iratokban rendszerint csak keresztnévvel van jelölve. Négy oklevél képez kivételt: a pápai kincstár utalványja 1465-ből, György saját folyamodványa II. Pál pápához 1466-ból, Mátyás király rendelete 1476-ból, és IV. Sixtus pápa bullája 1479-ből.²⁾ Mind a négyben *Handó*-nak neveztetik (Georgius Hando.) Ez a vezetéknev

---

¹⁾ Az életrajz-gyűjteményt kiadta *Mai* bibornok a *Spicilegium Romanum* X. kötetében. (Róma 1825.) A három életrajzot magyar fordításban közölte *Pulszky Ferencz* 1873-ben. Budapesti Szemle III. 277—290

²⁾ Ezen okiratokról a megfelelő helyeken szólunk.

nem vet világosságot családjának lakóhelyére és rangjára. Mivel a latin szövegben neve előtt a »de« szócska nem áll, azt helynévnek nem tarthatjuk. Értelme és jelentése homályos. Hasonló hangzású magyar családi név csak egy, a *Kandó* ismeretes.

Györgyön kívül a Handó nevet XV. századbeli oklevelekben még csak *Gergely* váradi kanonok (1471)¹⁾ viseli, ki valószínűleg testvéröccse volt. Éppen ez a körülmény, hogy Handó nevű világi férfit nem fordul elő, arra utal, hogy Györgyünk szerény, talán szegény polgári családból származott. Ezt jelezi az a tény is, hogy családjá körén kívül álló főpap nagylelkűségének köszönhette iskolázását: Vitéz János váradi püspöknek, ki őt a páduai egyetemre küldötte, hogy ott a római és egyházi jogtudományban képezze ki magát. Mint a bölcselet és a jogtudomány tudora tért vissza hazájába, hol Vitéz János udvaránál nyert alkalmazást.²⁾

A közelet terén első ízben az 1465-ik év elején találkozunk vele. Ekkor ugyanis a Beckensloer Jánosnak váradi püspökké neveztetésével megüresedett pécsi székesegyházi prépostságot nyerte el, a mely az ország gazdagabb javadalmához tartozott.³⁾ Ugyanezen időben nevezetes diplomatiái küldetésben vett részt. Mátyás király Csezmiczei János pécsi püspököt és Rozgonyi János országbírót Rómába küldötte, hogy az ujon megválasztott II. Pál pápának az ország hódolatát mutassák be. Kiséretöknek tagja volt György prépost.⁴⁾ Utjok Velenczén, Ferrarán, Flórenczen keresztül vezetett az örök városba. Fontos politikai tárgyalásaikkal fényes ünnepélyek és a tudományos körökkel való barátságos érintkezések váltakoztak. A pécsi prépost az ő világhírű főpapja mellett ter-

¹⁾ *Bunyitay*: A váradi egyházmegye 1896-ik Schematismusának történeti bevezetésében. — 1471 márczius 18-ikán Handó Gergely váradi kanonokhoz intézett pápai megbízóbulla a vatikáni levéltárban.

²⁾ Mindezt Vespasiano Bisticci elbeszéléséből tudjuk.

³⁾ György 1468 ápril 28-iki folyamodásában megjegyzi, hogy a prépostság jövedelme a 200 forintot meg nem haladja. Az 1479 február elsején kelt pápai bulla szerint jövedelme nem több mint 170 forint. Ez a jövedelmi maximum tizedadó kivetése alkalmával a XIV. században történt igen alacsony becsléseken alapúlt.

⁴⁾ Ezt Vespasiano Bisticci említi.

mészetesen háttérbe szorúlt; de mégis magára tudta irányozni a figyelmet. Vespasiano Bisticci, a kivel Flórenczben találkoztak, följegyzi, hogy ekkor «György úrnak, dicséretre méltó tulajdonságai miatt, nagy híre lett».

Annai bizonyos, hogy alkalmat talált a diplomatiái pályára való hivatottsága felől nemcsak főpapját, hanem uralkodóját is meggyőzni. Mikor visszaérkezésök után néhány hónappal szükségesnek mutatkozott újból követet küldeni Rómába: ő rá esett a választás.

Ugyanis Oszmicezi és Rozgonyi a török ellen indítandó hadjárat tervét mutatván be a pápának, azt a választ kapták, hogy erre nézve elhatározását csak később, az év végén közölheti. Határozatainak átvétele, illetőleg megsürgetése végett küldötte Mátyás Rómába Györgyöt, kire »némely magánügy« elintézését is bízta.¹⁾ Egyúttal meghagyta neki, hogy útközben a velencei senátus előtt jelenjék meg, és hadi segílyt igyekezzék kieszközölni.²⁾

A megbízóleveleket a király november 24-ikén Horvátországban állította ki, hol ekkor, a törökök ellen viselt hadjáratból visszatérve, időzött. Ott volt nála akkor *Landò Jeromos* cretai érsek, pápai legatus is, hogy tőle búcsút vegyen, és György préposttal együtt utazzék Velenczébe.³⁾

Az indulásra készen állottak, mikor Rómából futár érkezett, a királyhoz intézett levéllel. A pápa ugyanis arról értesülvén, hogy Mátyás a török császárral bécealkudozásokat kezdett, szükségesnek látta őt figyelmeztetni, hogy, mivel a szent-szék a törökök ellen közös erővel folytatandó hadjárat megindítását határozta el, most külön békét kötnie nem szabad.⁴⁾ Mátyás válaszára erre a levélre kétségkívül György prépost fogalmazta. A klasszikai minták utánzására való törekvés nyilatkozik meg irányában.

¹⁾ Mátyás királynak 1465 november 24-ikén a pápához és Carvajal bibornokhoz intézett megbízó levele: Mátyás király külügyi levelei. I. 122. 129.

²⁾ A dogéhoz és Aymo János patriciushoz intézett királyi levelek ugyanott. 128. 129.

⁴⁾ A milánói követ jelentése Velenczéből. 1465 december 28-ikán. Dipl. Eml. I. 382.

⁴⁾ A dátum nélküli levél *Telekinél*. Hunyadiak Kora. XI. 148.

»Már majdnem útnak indítottam követemet — úgymond mikor megjött szentséged levele, melyben lebeszél arról, leltit attól, hogy békét kössek a törökökkel. Bevallom, hogy nem egy ízben s nem is egy oldalról igyekeztek engem rávenni, hogy magamat a béke megkötésére elszánjam; de ámbár a felajánlott békefeltételek tisztességesek és előnyösek, ámbár a hossz-
szas fáradoalmak és nagy költségek terhe súlyosan nehezedik rám: nem határozhattam el magamat arra, hogy a háború fölött elsőbbséget adjak a békességnek, melyet a kereszténységre nézve veszélyesnek itélek. Ha pedig a szükség vagy fontos ok a béke fölkarolására indítana, sokkal jobban ismerem kötelességemet, semhogy az apostoli szék tudta nélkül egyességet kötnék. Szándékaim becsületességéről nem annyira szavak, mint inkább tettek tanúskodnak. Illő volna tehát, hogy az, kit mindennapi cselekvése igazol, gyanúsításoknak kitéve ne legyen. Most is, ha véleményemet kérdezik, nyíltan vallom: hogy inkább a háborút óhajtom, mint a békességet. Felfogásomban sok körülmény erősít meg, legfőképen az a reménység, a mit szentségedhez kapcsolok. Csak ha ez a reménység meghiúsul, fogok fegyverszünetre vagy békekötésre gondolni. Ime tehát szentségednek rendelkezésére állok; a kereszténység buzgó oltalmazója gyanánt életemet és vagyonomat fölajánlom; csak el ne hagyjanak, és az elviselhetetlen terhet osszszák meg velem . . . A katolikus fejedelmek között a szent-szék parancsainak végrehajtásában senkitől sem engedem magam megelőztetni; csak szentségeden ne múljk, hogy engedelmeskedni parancsainak képessé váljak. Mert lehetetlenre senki sem kötelezhető; és másnak engedelmeskedni az, ki biztos vesztét előre látja, nem tartozik. Ha tehát szentséged nem akarja, hogy a hit ellenségeivel békét kössek, — tegyen képessé arra, hogy ellene háborút viseljek!«¹⁾

Ennek a levélnek az volt a föladata, hogy a török béke lehetőségét teljesen ki nem zárva, a pápára pressiót gyakoroljon, és György prépost előterjesztéseinek nagyobb súlyt kölcsönözzön.

¹⁾ A dátum nélküli levél Mátyás külügyi levelei. I. 125.

A királyi követ, a pápai legátus társaságában, a zengi kikötőben hajóra szállván, december közepe táján érkezett Velenczébe. Itt a senátus előtt megjelenván, előadta küldetésének célját: a pápától és a köztársaságtól olyan mérvű segítséget eszközölni ki, mely képessé tegye a magyar királyt arra, hogy a törököt megsemmisíthesse, országát és a kereszténységet tőle örök időkre megszabadíthassa.²⁾

A doge válasza, a senátus december 21-iki ülésében megállapított szövegben, így hangzott:

A magyar király követét, mind küldője iránt való tekintetből, mind pedig személyes kiváló tulajdonságaiért, a melyekről a pápai legátus is magasztaló módon nyilatkozott, szívesen látja. Küldetését Rómába helyesli; mert osztozik a király felfogásában, hogy vagy a jövő hadjáratra olyan rendelkezéseket kell tenni, melyek Magyarországot, a köztársaságot és az egész kereszténységet a fenyegető veszedelemtől és a folytonos szorongattatástól örökre megszabadítsák; vagy pedig »más eszközök fölhasználásáról« kell gondoskodni. A köztársaság az ellenség megsemmisítésére semmiféle áldozattól nem riad vissza; azonban ha a mostani állapot fönmarad, az eddigi költséget és haditerveket tovább viselni alig képes, s ha Rómában a kellő intézkedéseket nem teszik meg, kénytelen lesz a maga megmentéséről másképen gondoskodni. Az elmúlt esztendőben a törökök nagy erővel törtek a velencei birtokokra, ezért a köztársaságnak súlyosabb terheket kellett viselnie, mint azelőtt; mindazáltal a királytól kért pénzsegély tekintetében azon lesz, hogy időről időre a viszonyok követeléséhez képest ő fellegőt kielégítse.

Ezzel a válaszzsal, mely a pénzsegélyt udvarias formában megtagadta, a pécsi prépost nem lehetett megelégedve. Egy második előterjesztésben hosszasan kifejtette, hogy Mátyás király az elmúlt esztendőben szintén nagy áldozatokat hozott; elvárhatja tehát, hogy a köztársaság régebben tett ígéreteit beváltva, hadak fizetésére segélyt nyújtson. Ő tehát biztosan számít rá, hogy nem engedik őt kedvező válasz nélkül távozni.

²⁾ A doge jegyzéke római követéhez, 1466 január 8-ikán. Dipl. Eml. I. 385.

Erélyes föllépése hatásos volt. A doge azt válaszolta, hogy ámbár a fenforgó körülmények között pénzt előteremteni nagy nehézséggel jár, azon lesz, hogy mikorra a követ Rómából visszatér, 10.000 ducátot adhasson neki át.¹⁾

Ekkor, az 1466-ik év első napjaiban, Handó György elutazott Rómába. Néhány nap múlva követte őt a köztársaságnak a szent-székhez küldött követe: Giustiniani Bernát.²⁾

Igyekezeteik, hogy a pápát a törökök ellen intézendő hadjárat érdekében tevékenységre áldozatkészségre, serkentsék, nem voltak eredménytelenek. II. Pál erőfeszítései odairányultak, hogy első sorban az olaszországi hatalmasságok közreműködését biztosítsa. Azután az angol királyhoz és a burgundi fejedelemhez fordult. Majd azzal a tervvel foglalkozott, hogy II. Pius példáját utánozva, a keresztény uralkodókat congressusra hívja össze.³⁾

Együttal Mátyás királynak, a legsürgősebb védelmi intézkedések, a határszéli várak megerősítésének költségeire 10.000 ducátot utalványozott a Medici bankháznál, mely ezen összegről kiállítandó váltókat Velenczében György prépost kezeihez volt átszolgáltatandó.⁴⁾

A királyi követ május hó folyamán távozott Rómából.⁵⁾ Útközben újból megállapodván Velenczében, itt nem titkolta, hogy küldetése eredményével elégtelen. Az Angliában és Burgundban tett lépéseknek sikert nem jósolt. Az utalványozott segélyösszeget keveselte; nyíltan kijelentette, hoz az sokkal csekélyebb, semhogy elfogadásával uralkodóját a háború

¹⁾ Az 1466 december 21. és 29-ikén megállapított válaszok Dipl. Eml. I. 378, 9. Milánó velencei követe 1465 december 31. és 1466 január 8-iki jelentéseiben szól a pécsi prépost tárgyalásairól. Ugyanott. II. 47, 50.

²⁾ A részére 1466 január 8-ikán megállapított utasítás, ugyanott. I. 386.

³⁾ György prépost jelentése Velenczében, a doge alább idézendő válaszában resumálva. — A doge jegyzéke nápolyi követéhez 1466 június 23-ikán. (Kiadatlan.)

⁴⁾ Az 1466 április 28-iki utalvány a »Pauli II. Cruciatá« című számadási könyvben, a római állami levéltárban.

⁵⁾ Itt időzése alatt maga számára azt a kedvezményt eszközölte ki, hogy a pécsi prépostság mellett még egy javadalmat bírhasson. Az 1466 április 25-ikén elintéztet folyamodása a vatikáni levéltárban. Supplicationes. Pauli II. Vol. 823. f. 67. t.

folytatására kötelezhetné, és a béke megkötésének eshetőségét kizárhatná; a miért is a Medici-ház váltóit átvenni habozott; ellenben feljogosítotttnak tekintette magát azon nyilatkozatra, hogy akár háborúra, akár békekötésre határozza el magát Mátyás, a köztársasággal egyetértésben kíván eljárni.¹⁾

Az előterjesztésére adott válaszban a doge helyeselte a magyar főpap nézetét, hogy Angliától és Burgundtól semmit sem lehet várni. Arra nézve, vajjon a tizezer ducátot a követ elfogadja-e vagy utasítsa vissza, határozott nyilatkozattól tartózkodott; azt mondotta, hogy a követ azt tegye, a mit »bölcsesége sugallatára« jónak lát. Mindazáltal nyíltan kijelentette, hogy mivel a pápától és a keresztény hatalmasságoktól legfőlebb jelentéktelen segély várható, mind Magyarország mind Velenceze érdeke a török császárral való békekötést követeli. Végül közölte, hogy a signoria az ígért 10.000 ducátot előteremtette, és a követ rendelkezésére bocsátja.²⁾

György prépost a két segély-összeggel június első napjaiban visszatért Magyarországra.³⁾

Eljárásával, magatartásával Mátyás teljesen meg volt elégedve. Jutalmul *alkanczellárrá* nevezte ki. A főkancellári méltóság ekkor két főpap, Vitéz János esztergomi és Várdai István kalocsai érsekek között volt megosztva.

Az udvari kancellária ügyeinek tényleges vezetése az alkanczellár kezeiben összpontosult. Mint ilyen ellenjegyezi György prépost Mátyás királynak 1466 deczember 30-ikán Podjebrád cseh királyhoz és 1467 január 22-ikén Viktorin cseh királyfihoz intézett leveleit.⁴⁾ Hogy ezeket, gyakorlott humanista műveit, ő fogalmazta: aziránt nem merülhet föl kétség. Ugyanazon tollból származnak Podjebrádhoz és Vikto-

¹⁾ György prépost előterjesztését a doge válasza resumálja.

²⁾ Az 1466 június 2-ikán megállapított válasz, Dipl. Eml. II. 22. (Tévesen július 2-ra téve.)

³⁾ Elutazásáról a doge június 10-ikén értesíti magyarországi követét. Ugyanott, II. 20.

⁴⁾ »Ad mandatum domini regis, Georgius artium et decretorum doctor, vicecancellarius.« »Ad mandatum domini regis Georgius etc. vicecancellarius.« Mátyás külügyi levelei. I. 178, 181.

rinhoz írt más királyi levelek is, melyeknek fönmaradt másolata alatt az ő nevét nem találjuk.¹⁾

Ez a levelezés, mely a két szomszéd ország uralkodói között fenforgó érdek- és nézetellentétek áthidalására látszott hivatva lenni: ezt a czélt egyáltalán nem érthette el, Ugyanis Mátyás király ekkor már el volt határozva arra, hogy a pápa felszólításának hódolva, a husszita cseh király ellen fegyvert fog. Ezzel a hadjárattal egyidőben képesnek tekintette magát a törökök ellen is háborút viselni, ha a pápától és a többi keresztény hatalmaktól elégséges segítségre számíthat; de a mennyiben erre nézve biztosítékot nem nyer, kész volt a törökökkel békét kötni.

Ezen két ügynek II. Pál pápával tárgyalása végett,²⁾ Mátyás az 1467-ik év elején Handó Györgyöt, ki mindkét ügynek legűtkosabb részleteibe be volt avatva, és intézésökben egyik bizalmas munkatársa volt, küldötte Rómába. A megbízólevélben, amit 1467 márczius 17-ikén a pápához intézett, kiemeli, hogy ámbár György prépost szolgálatára szüksége van, mégis a fenforgó ügyek súlya és fontossága miatt kész őt rövid ideig nélkülözni. Mivel pedig gyakorta volt alkalmá az ő hűségéről és okosságáról meggyőződni, őt mindenre kiterjedő teljes hatalommal ruházza föl. Végül kéri, hogy őt a pápa figyelmesen kihallgatva és kegyelmesen meghallgatva, mielőbb küldje vissza.³⁾

György prépostnak ezen követségében kísérője volt *Grafeneck Ulrik* lovag, császári főkapitány, kit az 1466-ik év végén tartott nürnbergi gyűlés a törökök ellen szervezendő birodalmi haderő főparancsnokává jelölt ki, s így a nagy vállalat katonai részét illetőleg a szükséges fölvilágosításokat legjobban megadhatta.

Április közepe táján érkeztek Velenczébe. Együtttes elő-

¹⁾ Ezt a levelezést tüzetesen ismertettem a Mátyás külügyi levelei II. kötete élére helyezett bevezetésben. Az itt közlötteteket e helyen ismétetni, feleslegesnek látszott.

²⁾ A velencei senatus 1467 május 31-iki végzése világosan kiemeli, hogy ezen két ügy tárgyalása végett küldötte őt Mátyás Rómába.

³⁾ Mátyás külügyi levelei. I. 189. Ugyanott bibornokokhoz intézett négy ajánlólevél. 190—2.

terjesztésben közölték a signoriával uralkodóik és a német birodalom fejedelmeinek elhatározását, hogy a jövő tavaszra a törökök ellen hatalmas sereget állítanak sákra.

Válaszában a doge magasztaló kifejezésekkel szólott ezen megállapodásról. Hangsúlyozta, hogy a köztársaság a törökök ellen szüntelenül harczol, és nagy áldozatokat hoz; azonban az olasz hatalmasságok támogatásban nem részesítik, sőt ezek közül némelyek a törököknek fegyvereket és egyéb hadiszereket áruba bocsátanak. Végül azt a reménységet fejezte ki, hogy a követek a pápánál előzőkeny fogadtatásra és nagylelkű áldozatkészségre fognak találni.¹⁾

György prépost ez után még több hétig maradt Velenczében, és május második felében újabb, az előbbtől lényegesen eltérő előterjesztést tett a senátusnak. Előadta, hogy a török szultán Mátyással külön békét kötni hajlandónak nyilatkozott; de a király, korábbi megállapodásuk értelmében csakis a köztársasággal együtt, közösen megállapítandó föltételek alatt fog egyességre lépni; egyúttal titkos közlésben tudomására hozta a doge-nak, hogy Mátyás nem emel kifogást az ellen, hogy a signoria külön békét kössön a törökökkel.²⁾

A doge nyilvánosan adott válaszában halásan vette tudomásul Mátyás magatartását a török békeajánlatokkal szemben; a közös ellenség eselfogását látja abban, hogy külön akar velök egyezkedni: és mivel híre jött, hogy a szultán újabb támadást készít elő Albánia ellen, a köztársaság kormánya mindent meg fog tenni, hogy vele szembeszállhasson.

A titkos feleletben is azon nézetét nyilvánította, hogy a törökök »szemtelen követelései« a béke létrejöttére kevés kilátást nyújtanak: mindazáltal a signoria nevében köszönettel fogadja a fölhatalmazást külön béke kötésére, biztosítván a királyt, hogy a közöttök fönnálló szövetséget minden körülmény között sértetlenül föntartja, és igyekezeteit mind Rómában, mind a többi keresztény hatalmagnál támogatni fogja.³⁾

¹⁾ Az 1467 április 21-ikén megállapított válasz ugyanott. II. 53.

²⁾ Az előterjesztést a doge resumálja válaszában.

³⁾ Az 1467 május 31-ikén megállapított két válasz szövege Dipl. Emi., II. 57. Mátyás királynak a külön békekötésre vonatkozó felhatal-

A pécsi prépost és a császári főkapitány június közepe táján érkeztek Rómába. Itt a viszonyok a rájuk bízott ügyekre nézve egyáltalán nem voltak kedvezők. A pápa figyelmét lekötötték az olaszországi államok egymás közötti egyenetlenségei és torzszalkodásai. Mikor néhány hónappal előbb a hős *Skanderbég* személyesen megjelent volt előtte, hogy segítséget kérjen tőle, kijelentette, hogy ötezer forintnál többet nem adhat neki, mert az egyházi állam oltalmáról kell gondoskodnia, szemben a nápolyi király fenyegető készülleteivel. És ekkortájt a Medicieknek Florenczből száműzött ellenségei. Velence titkos támogatásával, szolgálatukba fogadván Bartolomeo Colleone-t, a merész condottierit, hosszú polgárháború kitörését idézték elő.¹⁾

A pápa ilyen körülmények között a magyar követ előtt kinyilatkoztatta, hogy »az olaszországi háborúk miatt« Magyarország segélyt nyújtani nem képes. Mátyás erről értesülvén, meghagyta nekik, hogy segélykéréssel »többé ne alkalmatlanokdjanak«, hanem a rájuk bízott egyéb ügyek elintézése után térjenek haza: de egyúttal kijelentette, hogy ha a kereszténységet veszély éri, a felelősség nem őt fogja terhelni, mert az izlam kiirtása nem rajta múlt; és hogy »ő ezentul azt fogja cselekedni, a mit magára nézve legkevésbbé hátrányosnak fog tekinteni.«²⁾

Azt, hogy a magyar követek mikor távoztak el Rómából, nem állapíthatjuk meg. A pápának szándéka volt György prépostot, a császár és a francia király követeivel Colleone táborába küldeni, hogy őt a hadi vállalat abban hagyására bírák.³⁾ György prépost az (1467-ik) év őszét már Magyarországon töltötte, Mátyás királyt Erdélybe és a moldvaországi

---

mazásról szól a doge október 19-én magyarországi követéhez intézett jegyzékében. Ugyanott. 70.

¹⁾ *Pastor*, Geschichte der Päpste. II. 325.

²⁾ Mátyás királynak ezen dátum-nélküli levelét 1464-re helyeztem: Mátyás külügyi levelei, I. 35. Ez tévedés volt. II. Pius uralkodása alatt a magyar követek elutasító választ egyszer sem kaptak. 1467 tavaszán fordúl elő ez az eset először. A pápai kincstár számadásaiban 1466 április 25-ike után első ízben csak 1469 október 5-ikén fordúl elő segélyösszeg kifizetése Magyarország javára.

³⁾ A milánói fejedelem velencei követének 1467. július 7-iki jelentése.

szerencsétlen hadjáratban kísérte. Ennek befejezése után mint alkanczellár, részt vett a török követekkel folytatott alkudozásokban, melyek fegyverszünet megkötését eredményezték, és azon tárgyalásokban is, melyek a Podjebrád cseh király ellen intézendő hadjáratot előkészítették.¹⁾

Ezen nagy vállalat küszöbén, a melyre a szent-szék felhívásának engedve, szánta el magát Mátyás, szükségesnek látszott, hogy állandóan legyen a pápai udvarnál követte. Evégből Handó Györgyöt küldötte Rómába. »Számos és fontos ügyekről — írja a megbízólevélben, — kellő utasítással ellátva, mindenemű tárgyalásra és megállapodásra teljes hatalommal felruházva küldöm őt, oly módon, hogy a még visszahivatik; a követ tisztét töltsse be. Miután szentséged őt jól ismeri, felesleges sok szóval ajánlanom; csak azt jegyzem meg, hogy ő nekem most még kedvesebb, mint ezelőtt, mert hűségét és okosságát sokszor tapasztaltam. Esedezem hogy ottléte alatt őt szokott kegyelmességében részesíteni, és néki azon ügyekben is, amiket megbízásomból később fog előterjeszteni, hitelt adni méltóztassék. Azok az ügyek, amikről most tesz jelentést, nemcsak biztos, hanem gyors választ is igényelnek, szentséged tehát nem tehet nekem kedvesebb dolgot, mint ha elhatározásai felől mielőbb értesít.«²⁾

György prépostnak Rómába menet Velenczében és Florenczben is fontos megbízásokat kellett teljesítenie: a két állam között dúló viszályok kiegyenlítésére kísérletet tenni; minthogy csak a béke helyreállítása esetében várhatott Mátyás a csehországi hadjárat céljaira a szent-széktől kellő támogatást. A közbenjáró tisztére a király felhíva érezhette magát a florenczi köztársaság levele által, melyben a velencei signoria részéről szenvedett sérelmeket hosszasan elpanaszolja, és Mátyást a florenczi állam »atyja« címével tünteti ki.³⁾

¹⁾ A dolognak 1467 december 1-én magyarországi követéhez intézett jegyzékéből tudjuk, hogy György prépost ekkor a király környezetében volt. Dipl. Eml. II. 71.

²⁾ Ezen dátum-nélküli megbízólevél Mátyás külügyi levelei I. 135. tévesen 1466 elejére van téve. Ezen küldetésre vonatkozik ugyanott I. 139. egy bibornokhoz intézett ajánlólevél, mely tévesen van 1465 november 24-ikére téve.

³⁾ Az 1468 jan. 12-ikén kelt levél a florenczi állami levéltárban.

György prépost igyekezetei Velenczében nem vezettek eredményre, amiről Flórenczben jelentést tett;¹⁾ azonban kétségkívül előmozdították a pápától tett lépések sikerét, amit a május elején létrejött békekötéssel ért el.

György prépost római tevékenységének hatását láthatjuk az 1468. ápril. 20-ikán kelt pápai bullában is, mely Podjebrád György pártbíveit egyházi átokkal sújtja, és mindazoknak, kik az ellene indítandó hadjáratban közreműködnek, bűcsúkat engedélyez; továbbá abban a tényben is, a pápa Roverella Lőrincz ferrarai püspököt mint legatust küldötte Mátyáshoz; végre abban a 15000 forintnyi segélyösszegben mit a pápa az 1469-iki nyár végén a csehországi vállalat költségeire utalványozott.²⁾

György prépost, római tartózkodása alatt, természetesen a magyarországi egyházi ügyekre vonatkozólag is kapott gyakran megbízásokat.³⁾ Ezek között talán a legfontosabb volt az, hogy Vitéz János esztergomi érsek részére kieszközölje a bíbort. Miután ugyanis 1467. szeptember 18-ikán Várdai István kalocsai érsek a bíbornoki méltóságot elnyerte volt, felszeg helyzetet teremtett az a körülmény, hogy ő az ország prímását, egyházi rang tekintetében, megelőzte. Ezt Mátyás annál inkább tarthatatlannak tekintette, mert a kalocsai érsek az 1467-ik évi összeesküvéshez csatlakozott; ellenben Vitéz János ezen esetben állhatatos hűségével a király haláljára újabb jogcímet szerzett.

(György prépost igyekezetei nem vezettek eredményre.⁴⁾ A pápa csak két évvel utóbb teljesítette a király ezen kívánságát.⁵⁾

¹⁾ Vespasiano Bisticci feljegyzése, a mely György prépost küldetése időpontjának meghatározására támpontul szolgál. 1468 május elején a pápa Velence és Florencz között létrehozta a békét. Tehát György küldetését előbbre kell helyezni.

²⁾ Pastor. II. 362. — Kétségkívül György préposthoz van intézve Mátyásnak 1468 »tavaszán« római követéhez írt levele, melyben a csehországi hadjárat első sikerei felől küld tudósítást. Mátyás külügyi levelei I. 214. Mátyás királynak 1469 október 5-ikén, a 15000 forintról kiállított nyugtatványa a római állami levéltárban.

³⁾ Bizonyára hozzá volt intézve Mátyásnak 1468 május 22-ikén a váradai püspökség ügyéről szóló levele. Mátyás külügyi levelei. I. 223.

⁴⁾ Ezt Vespasiano Bisticci feljegyzéseiből tudjuk.

⁵⁾ Pastor. II. 349. A kinevezés közzététele, Vitéz János hűtlensége miatt, elmaradt.

Római tartózkodása alatt az 1469-ik év folyamán, György prépost, Bánfi Miklós pozsonyi főispánnal, Nápolyba küldetett Mátyás királytól, hogy ott Ferdinánd királylyal, leánya Beatrix hercegnő kezének elnyerése végett, tárgyalásokat kezdjenek; a melyek azonban csak később fejeztettek be.¹⁾

Azt, hogy György prépost mikor hivatott vissza római követségéből, biztosan meg nem állapíthatjuk. Az 1468-ik év elejétől az 1472-ik év nyaráig György prépost működésének nyomait a történeti emlékekben nem találjuk.

Az a nagy fordulat, a mely a királyi udvarnál, Vitéz János prímás és Csezmiczei János bukásával, beállott: a velők benső viszonyban álló Handó György állására nem hatott vissza.²⁾ A király bizalma és becsülése az ő személye iránt nem csökkent. Erről tanuskodnak a fontos megbízások, amikkel őt folytonosan kitüntette.

Az 1472-ik év nyarán, pápai legátus közbenjárása mellett, a császár és Mátyás között békétárgyalások indíttatván meg, augusztus közepe táján György prépost vitte meg Német-ujhelybe Mátyás föltételeit, és augusztus 27-ikén Fridrik vála-

¹⁾ Bánfi Miklós 1469 január közepén indult Velenczéből Nápolyba. és márczius 27-ikén ismét Velenczében volt. (Dipl. Eml. II. 100.) Május 17-én pedig Mátyás király adománylevelet állít ki részére, melyben követ-ségeiről a pápához és a nápolyi királyhoz szó van. (Országos levéltár.) Arról, hogy György prépost is vele volt, egy későbbi (1474 április 10-én kelt) adománylevél tesz említést: »Legationes adiit. et precipue duas magnas et laboriosas, pro nobis et regno fecit; primam cum reverendo Georgio preposito Quinqueecclesiensi ad illustrem principem dominum Ferdinandum regem Neapolis, alteram cum venerabili condam Johanne de Rabenstein preposito Wysssegradiensi ad ducem Mediolani.« (Országos levéltár.) Hogy itt az 1469-iki küldetésről van szó, arra utal az adománylevél szövege, amely szerint a nápolyi követség megelőzte a milánóit, a mely 1473 elejére esik. — A ferrarai herceg római követének 1469 október 22-ikén kelt jelentéséből tudjuk, hogy abban az időben »magyar követ« időzött Nápolyban és tárgyalt a házassági ügyben. (Modenai levéltár.) Tehát Bánfi távozása után György prépost vagy Nápolyban maradt az év őszéig, vagy pedig — a mi valószínűbb — másodízben ment Rómából Nápolyba.

²⁾ Vespasiano Bisticci írja, hogy György prépost »az érsek házában élven, a változásoknál, melyek ott történtek, mint okos és óvatos ember, úgy viselte magát, hogy a király, bár gyanúval viseltetett iránta, mégis mivel okosabb ember az udvarnál nem volt, kényszerült őt felhasználni«. Ebből azt lehetne következtetni, hogy 1471 nyarán, az összeesküvés idejében György prépost a prímás »házánál élt«. Azonban Vespasiano Bisticci a részletekben nem annyira megbízható, hogy minden szavára súlyt kellene fektetni.

szát Pozsonyba. Majd kellő fölhatalmazással ellátva, Német-ujhelyre visszatért, és az egyezséget megkötötte.¹⁾

Azonban mindkét uralkodó csakhamar kölcsönösen azzal vádolta egymást, hogy az elvállalt kötelezettségeknek meg nem felel. Ezért az 1473-ik és tavaszán Handó György a királytól Augsburgba küldetett, hol a császár birodalmi gyűlést tartott. Előterjesztésére érdemleges választ nem kapott, mert az a határozat hozatott, hogy a fenforgó nehézségek elhárítása végett, a császár és a gyűlés részéről Mátyáshoz követség küldetik. A követek augusztus havában jöttek Budára, hol a tárgyalásokban kétségkívül jelentékeny része volt Györgynek.²⁾

Ugyanezen (1473) év december 8-ikán Mátyás országgyűlést hirdetett és mivel ő a felvidéken a lengyelek kezeibe jutott erősségek ostromával volt elfoglalva, a tárgyalások vezetésére biztosokat küldött: Zápolyai Imrét, Pálóczy Imrét és Handó Györgyöt. Feladatuk volt oda hatni, hogy az ország rendei nemcsak adót szavazzanak meg, hanem állandó országos haderő szervezését határozzák el.³⁾

Kevéssel utóbb, Lengyelországgal békealkudozások indulván meg, Mátyás király a biztosok sorába Zápolyai Imre, Pongrácz János és Bak Gáspár szepesi prépost mellett, György prépostot is felvette. Ezek 1474 január 17-ikén Ó-falun megkötötték az egyezséget.⁴⁾

Majd (1474 tavaszán) újból Olaszországba küldetett Handó György, ismét Bánfi Miklós kíséretében, hogy Nápolyban Beatrix kezét ünnepélyesen megkérjék.⁵⁾ Ferdinánd király szeptember 5-ikén kelt levelében értesítette Mátyást, hogy kérését meghallgatva, leányát neki eljegyezte.⁶⁾

¹⁾ Az ezen tárgyalásokra vonatkozó iratokat kiadta *Chmel*, Monumenta Habsburgica. II. 10—23.

²⁾ Ugyanott. II. 57, 60, 67.

³⁾ A biztosok részére adott dátum-nélküli utasítás a moszkvai állami levéltárban. — Az országgyűlésről adataink nincsenek.

⁴⁾ Dogiel, Monumenta Poloniae. I. 68, 69.

⁵⁾ Bonfin írja, hogy Mátyás György kalocsai érseket és Bánfit küldötte. (Dec. W. L. M. f. 577.) Ezen követségről Vespasiano Bisticci is szól.

⁶⁾ Az egykorú Eschenloer írja, hogy Mátyástól »treffliche Botschaft« küldetvén Nápolyba, innen október végén érkezett az eljegyzés híre Boroszlóba. II. 312.

György prépost visszaérkezése után a tevékenység egészen új terét nyitotta meg előtte a király bizalma. Erneszt János, kit egyszerű budai polgárból és kereskedőből Mátyás a királyi kincstárnok magas állására emelt, hűtlen kezelés gyanúját vonván magára, elmozdított, és börtönben végezte életét.¹⁾ Handó György, miután a királyi kancellária vezetésében és diplomatiái küldetésekben teljes megbízhatóságát és kiváló ügyességét kitüntette volt, azt a reménységet keltette föl a királyban, hogy a pénzügyek intézésére sem nélkülözi a hivatottságot. És ennek a várákozásnak sikerrel felelt meg.²⁾

Miután a nehéz állást több éven át betöltötte volt, Mátyás arra gondolt, hogy érdemeit megjutalmazza.

Nem kevésé feltűnő, hogy ezt a nagytehetségu és hű emberét, ki oly nagy mértékben bírta kegyét és bizalmát: tizenhárom éven át az érseki és püspöki méltóságok betöltésénél következetesen mellőzte: sőt attól a megaláztatástól sem kimélte meg, hogy püspökké 1473-ban a fiatal Erneszt Zsigmondot nevezte ki. Végre 1478 elején a kalocsai érsekséget adományozta neki.³⁾

Mátyás a pápához intézett előterjesztésében kiemeli, hogy »ámbar a megválasztott főpap számos érdeme indította őt előmozdítására, a legfőbb ok mégis az volt, hogy a tudományban és tekintélyben gazdag főpap az érsekség régtől fogva tartó pusztulásának és viszontagságainak véget vessen.«⁴⁾

A pápa 1479 február első napján Handó Györgyöt nemcsak érsekké kinevezte, hanem neki egyúttal, tekintettel arra, hogy az érseki javadalom a törökök betörései következtében

¹⁾ Eschenloer. II. 315.

²⁾ Első ízben 1476 április 20-ikán találkozunk vele mint királyi kincstárnokkal: ilyen minőségben ellenjegyez királyi oklevelet. 1476. 1477 és 1478-ból ilyen ellenjegyzéssel ellátott több oklevelet őriz az országos levéltár. — Mátyás 1476 október 8-ikán a királyi városoknak meghagyja, hogy követeket küldjenek György kincstartóhoz és rendeleteit pontosan teljesítsék. (Teleki. XI. 564. 7.) 1476 november 23-ikán György prépost, mint királyi kincstárnok, felhívja Bártfa városát, hogy a király menyegzőjén követekkel képviseltesse magát. (Ugyanott. 576.)

³⁾ 1478 április 28-iki oklevélben az érsekség üresedésben levőnek mondatik. 1478 augusztus 29-én György mint kalocsai érsek ellenjegyez királyi oklevelet. (Országos levéltár.)

⁴⁾ A pápához intézett dátumnélküli levél, melyben az annáták elengedését kéri, és két római diplomátához ugyanezen ügyben írt levél: Mátyás külügyi levelei. I. 464—6.

nagy kárt szenvedett, »*motu proprio*« megengedte, hogy a pécsi prépostságot megtarthassa.¹⁾

György érsek ezentúl is a királyi udvarnál maradt. Egyideig megtartotta a kinestárnoki hivatalát,²⁾ melyet 1479-ben a főkancellári méltósággal cserélt föl. Uralkodóját elkísérte Olmützbe, hol az Ulászló cseh királylyal kötött egyezség alkalmával a kezességet vállaló főrendek között találjuk.³⁾

Érseki megyéjének kormányával alig foglalkozhatott. Korán ragadta el a halál. Az érseki szék az 1480-ik év nyár kezdetén ismét árvaságban volt.⁴⁾ Mindazáltal már korábban talált alkalmat annak kitüntetésére, hogy szellemét a politikai tevékenység nem töltötte be teljesen. Nemes ambíciója arra készítette, hogy mint főpap és humanista a vallásosság és kultúra emelésére hasson. Vespasiano Bisticci beszéli el, hogy »a templomban, hol prépost volt, szép kápolnát építtetett, s olyan jövedelmet alapított számára, hogy abból minden nap négy misét mondassanak... Rendelkezett, hogy a templom mindenféle egyházi öltönyökkel, szertartásos könyvekkel és minden egyéb szükségesséssel jól fel legyen szerelve... Ugyanezen templom mellett nagyon szép könyvtárt rendezett be, melyet minden tudományszakból való könyvekkel látott el... Mikor Nápolyból hazafelé vette útját, Flórenczben több mint 3000 forintért vásárolt könyveket... Háromszáz kötetnél többet gyűjtött össze... A könyvtár mellé jó fizetéssel ellátott papot rendelt, ki a könyveknek gondját viselje, a könyvtárt naponként kinyissa és bezárja... Az volt kívánsága, hogy minden jövedelem, a mit az egyháztól húzott, az egyház javára szolgáljon, sőt azt is, a mit mint kancellár szerzett, a könyvtárra költötte.«

Sajnos, műépítészeti alkotásai és tudományos kincsei nyomtalanul elpusztultak. Érdekes és megható, hogy emlékezetük föntartását a flórenczi könyvkereskedőnek köszönhetjük!

FRAKNÓI VILMOS.

¹⁾ Mindkét bulla a vatikáni levéltárban. A pécsi prépostságra vonatkozót kiadta Koller IV. 411.

²⁾ Egy 1478 augusztus 29-ikén kelt királyi oklevél élén olvasható: »*Relatio reverendissimi domini Colocensis thesaurarii.*« Az orsz. levéltárban.

³⁾ Az 1479 július 21-ikén kelt oklevél Telekinél. XII. 99.

⁴⁾ Egy 1480 július 14-ikén kelt királyi oklevél tanúsága szerint. Az országos levéltárban.

MAGYAR-BULGÁR ÖSSZEKÖTTETÉSEK.

A magyarság s Bulgária, illetőleg a bulgárok közti történeti viszonyban több egymástól élesen elváló korszakot kell megkülönböztetnünk. Az első korszak a honfoglaló magyarság, s a már hatalmas tetőpontjára jutott Bulgária harczeit foglalja magában; a második korszak a keresztyén magyar királyság azon összeköttetéseire vonatkozik, melyek az Árpád-család s a bulgár dynasziák között fennállottak, s ezen a révén politikai beavatkozásra, többé-kevésbbé tartós hódításokra vezettek. Ugyancsak ezt a terjeszkedési politikát folytatja az Anjou dynasztia, jelesen N.-Lajos, melynek végső hullámverése a várnai ütközetig ér. Mi ez úttal — az Árpád-kort illetőleg Pauler Gy. mindent felölelő kutatásainak nyomában — röviden vázoljuk ez összeköttetést s kapcsolatban a mellékelt tizenegy darab oklevéllel a N.-Lajos korára vonatkozólag szolgálunk néhány ismeretlen részlettel.

I. *A honfoglalás s a bulgárok.*

A Balkán-félszigetnek keleti, thrák fele az ó-korban az Ázsiából Közép-Európa, s az Észak-Európából meg Nyugat-Ázsiából Dél-Európa felé rajzó népvándorlásoknak volt a találkozó helye. Itt torlódtak meg a különböző fajú, de közös nemzeti gyűjtőnév alá foglalt szittyák: ide szivárogtak a kis-ázsiai sémi s hellen elemek egyes őrsei, melyeket a hellen kultúra hatott át mindaddig, míg a római hódításnak Konstantinápolyban új hatalmi középpontja támadt. Mikor a germán és turáni népvándorlások nyomában támadt hun és avar alkotások megdöntik a régi római határt, nyomukba a szláv törzsek léptek s a dél-orosz síkságtól kezdve a Duna torkolata mentén, lassan az Alduna partjait lépik el s csakhamar átalakul a Balkán-hegység északra terjedő vidékének a képe. Szlovén és ant törzsek szorítják ki a régi telepeseket, s a császári felsőség névleges fogalomná lesz. Allamot alkotni azonban nem tudnak;

ez a szerep az ural-altáji, vagy turani, hódító bulgár (bolgár) népnek jutott osztályrészül, mely a VII. században meghódítatván a szláv törzseket államot alkotott a maga képére erősen arisztokratikus szervezettel. Nemzetiségét — kisebbségben lévén a meghódítottal szemben, akár csak a normannok — elvesztette, de nemzeti nevéhez fűzte azt az államot, mely átélte a byzanci hatalom pusztításait, s megtörve, részekre tépve, hatalmasabban, mint valaha emelkedik ki az ozmán világ birodalom romjai közül. Kétségtelen, hogy a meghódított szláv törzsek alkalmazkodó képességének nagy része van e sikerben, de viszont bizonyos az is, hogy az államalkotás ereje abban a kemény, harczos fajban rejtett, mely őket állammá gyúrta.

A honfoglaló magyarság s a Duna-Tisza siksága közt feküdt a IX. században az akkor már keresztyénesedő bulgár birodalom, melynek első fejedelme Mihály (852-888) hosszas habozás után a görög ritusra tér. Ennek a habozásnak személyes okain kívül, mélyen a bulgár birodalom földrajzi helyzetében gyökerező okai voltak. A bulgár új állam természetsszerűleg kereste a függetlenségére nézve nagyobb biztosítékot nyújtó eszközöket, mert Byzancz és a tőle elvált Bulgária közt kiegyenlíthetetlen volt az ellentét. Erre az ellentétre számíthatott bárki, s az egyik hatalomnak a romlásából akkor a másikra csak haszon háramolhatott. De bármilyen volt is ez ellentét politikai tekintetben, mely a római pápaságot is, mint a byzancziak természetes — akkor csak nemzeti s csak később vallási — versenytársát, számításai körébe vonta, Byzancz ethikai túlsúlyának, az orthodoxismusnak Bulgáriában győzni kellett. A Balkán hegyláncz nem volt akadálya a keleti térítésnek, a hellén papoknak szükségkép diadalmaskodni kellett, mert a görögség, a szomszédban természetes szövetségesök volt. Igaz, hogy hellénekké ugyan nem változtathatták nyelvileg a szlávokat, de orthodoxokká igen; ez Byzancz öröksége. Tegyük fel, hogy a lombardok Byzancz felé néztek volna s orthodoxokká akartak volna lenni, ez nem sikerül vala Róma miatt. A birodalom ketté osztása egyfelől már meglévő természeti s társadalmi ellentéteket szentesített, másfelől a meglévőket kiélesítette. Azért nem sikerült soha az érdekek kiegyenlítése az eszmék terén sem, legalább nem hosszú időre.

A magyarság legnagyobb akciója abba az időbe esik, mikor a bulgárok legnagyobb uralkodójukat uralták: a híres Simont, a ki a »bulgárok czárja és a görögök egyeduralkodója« czímet vette fel. A magyarok 893-ban, mint a byzancziak szövetségesei legyőzték Simont, birodalmát megdúlták. Simon megfoszlta e vereséget, szétrobbantotta a Pannoniában küzdő

főserег távolléte következtében gyöngén védett etelközi magyar szállásokat. Ennek következtében a magyarság léte fenntartása érdekében indult mai hazánk elfoglalására. Ez a szerencsétlenség csak megedzette a magyarságot, mely mindig a legkétesebb, legsanyarúbb helyzetben tudott merész és elhatározott fellépésével egyet fordítani sorsán.

A magyar honfoglalás a bulgár birodalomra nézve nemcsak politikailag, de társadalmilag is messzeható következményekkel járt. A bulgár birodalomhoz tartozott ugyanis a Szerémség, a Duna és Száva befogta félsziget, melynek északon a verduki hegység a határa, nyugaton a Bosuta zár el, dél felé pedig Belgrádnak, mint várnak a természetes környékét alkotja. Túlterjedt azonban hatalmok a Dunán is. Kétségtelen, hogy a Marostól délre, a mai Temes-Torontál megyékben az avarok maradványain bulgár tartomány, vagy legalább birtoklás keletkezett. A honfoglalás elzárta Bulgáriát a nyugattól s a bulgárokat arra készítette, hogy ezen az ő északi határokon védelmi állást foglaljanak. Byzanczczal szemben az volt helyzetüknek az előnye, hogy délfelé bátran támadhattak, mert északon nem akadt jelentős ellenségük. Még a IX. század elején a bolgárok szomszédjai a frankoknak, s megakadályozhatták tetszésök szerint a só szállítását Erdélybe; a IX. század folytán a magyarság ura a helyzetnek s a Simon császár halála (927) után hatalmában elernyedtt bulgár birodalom túrni kénytelen a magyarok becsapásait, sőt, hogy nagyobb kárt ne szenvedjen, híven segélli őket görög-ellenes vállalataikban. A byzanci birodalom igaz, hogy sokat szenvedett a magyar kalandozás következtében, de miután 970-ben az orosz-magyar-kún szövetséget *Тѣмистѣкъ* császár szétverte: a dunai Bulgárország hatalmokban jutott s csak a Makedoniában és Albániában fennállott Nyugati-Bulgária maradt meg a Sismanidák alatt függetlennek.

A magyarság ez időben szervezkedése korát élte: Géza a nyugati részek ura előkészíti a királyság útját s fiának az első királynak jutott a feladat, hogy a bolgárok régi uralmának véget vessen. A Marostól le Bodonyig (Viddin) Ajtony nevű bulgár bojár kerekedett fölül, a ki a bulgárok és szlávok klánja kép kezdett viselkedni.

Magyarországra nézve 1019-ben igen fontos momentumot jelez II. Vazul byzanci császár hóditása. Meghódította Bulgáriát, felsősége alá juttatta a Balkán népeit, mintha csak a Justinian korát látúók megelevenedni. Mint a bolgár birodalom dunamenti: belgrád-branicsevoi birtokainak is az örökösé Byzancz közvetlen szomszédságába jut a magyar királyságnak, s ez időtől kezdődik a meglepő fordulatokban oly gazdag küz-

delem az árpádi Magyarország és Konstantinápoly között. Ajtonynak, mint a byzancziak természetes szövetségésének — hisz vallására nézve is keleti ritust vallott — a meggyőzőse életérdeke volt a magyar birodalomnak. 1028-ban kemény ellenállás után legyőzték Ajtonyt, ki ott esett el a csatában.

II. Az Árpádok kir. háza és Bulgária.

Míg a IX. s X. században a közvetlen ellentétek révén került szembe a magyar s bulgár, a XI. s XII. században az Árpád-ház politikájának a súlypontja a Balkán-félsziget nyugati részére nehezedett, a Fekete-tengertől s a Duna torlatától elzárta Byzancz, s a Byzanczczal közös ellenség: a kúnok s a bessenyők, kik ellen ugyan Byzancznak is kellett védekezni, de a magyar királyoknak is. Ez az oka, a miért Bulgária elestéből közvetlen haszna a magyar politikának nem volt, sőt épen a bulgár örökség révén nyílt alkalma Komnen Manuelnek a magyarok ellen való aktív felbuzdulására.

Kommen Manuel halála után megváltozott a helyzet; II. Vazul összes alkotásai romba dőlnek, III. Béla magyar király megszállja Nist, Branicsebot, Szofiát s a szerbekkel együtt bontják a byzanczi hatalom északi erődeit. A bulgárok s ez a jellemző — Asen és Péter, két előkelő czári ivadék vezérlete alatt felkelnek és *kún* (tehát turani) segedelemmel újból felélesztik a bulgár birodalmat (1186.)

A két diadalmas vezér megöletett (1196—7), de utódluk Kalojan, az öcscsük lett, ki csakhamar magához ragadta a byzanczi örökséget, Branicsebot, Nist, melyre az Árpádok tartottak igényt, melyet III. Béla leányának, Angelosz Izsák byzanczi császár feleségének »csak nászajándéku! engedett volt át«. Az új bulgár birodalom tehát átvette Byzancz szerepét és szembe került a magyar királylyal. 1202-ben a kölcsönös becsapások nyomon követték egymást. Imre király magát tartotta győztesnek s rövid időre bár, de fölvette a bulgár királyi czímet.

Tartós sikere ennek a harcznak nem volt. Kalojan Byzancztól nem remélhette elismertetését, s a magyar királylyal szemben is meg akarta magának nyerni a hatalmas Inceze (III.) pápát, ezért a magyarok ellenzése sem riasztá vissza, hogy ismételve is koronát kérjen — a pápától. Még római patricziusnak is mondotta magát, országát a pápa örökös fennhatósága alá helyezte (1203), mindezt természetesen abban tudatban cselekedte, hogy lépésének következményeit a ga tetszése szerint értelmezze.

1204-ben elesett Konstantinápoly s egy félszázadig tartó ephemer alakulása következett a latin-francia lovagságnak, mely a keleti viszonyokat nem ismerte, azokkal leszámolni nem tudott, a miért el kellett buknia. Az ajánlkozó Kalojánt Balduin gőgösen visszautasította, azt hívén, hogy a nem vasas ember nem lehet egyéb szolgánál. A latinok s természetes szövetségeseik a magyarok ellenében Kalojan kijátszotta a pápát, ki neki csakugyan koronát küldött, püspökeinek meg címeket adott. Imre, mint katolikus nem akadályozhatta Kalojan áttérési szándékait, kénytelen volt vele, hogy követeit áteressze, de mikor 1204-ben látta, hogy Leo bíboros, mint a pápa követe koronával s nagy követséggel csakugyan megindul Bulgária felé s hímez-hámoz a beszéddel, a kevei ispánnal letartóztatta. Neki ez az új bolgár császár ellensége volt, a pápa feje fölött tünteti ki azt, a kinek országában a bogomilismus virult s azonfelül schismatikus is. Ekkor tűnt ki ismét a pápa egyetemes politikájának ellentéte a magyar keleti politikával. A pápa nem bánta Imrét, csak Kalojan katolikus legyen. Pedig rosszúl számított. Kalojan a pápa koronájával megkoronáztatta magát, *czárnak* értelmezte a Rex méltóságot, melyet a pápa adott neki, papjai mind elfogadták a címeket — de a nép nem gondolt vele, megmaradt orthodoxnak a maga ritusa mellett. A magyar király kardját, ha éles volt, megértették, de a pápai politika és térítés csak addig kellett szerbnek és bulgárnak, míg célját érte, különben beérte a maga hitével. Így tett Kalojan is, megköszönte a pápa szívésségét, de azután nem törődött vele.

Bulgária, a latin császárság erőtlensége következtében nagy czárja Asen János alatt, újból nagy hatalomra jut. Az Árpádok megismerik a helyzetet, s II. Endre király, Asen Jánosnak leányát adta feleségül. Ez a körülmény azonban nem volt akadály a Árpád-ház politikájának, ott a hol érdekek megkivánta. Béla 1228-ban, hogy a Szörénységet (hánság) biztosítsa, kemény betürest intéz sógora bodoni tartományába, a várost ugyan nem vette be, de széltében pusztított s Endrét, atyját bolgár királynak nevezi.

Asen nagyjából, de ildomosabb formában, elődeinek a politikáját követte a pápai székkal szemben. A latin császár ellenében katolikus rokonszenveket színelte a pápánál, de azért megmaradt orthodoxnak, s a bogomilokat megtűrte. IX. Gergely keresztes hadjáratot akart ellene indítani (1238) s kardjának IV. Béla magyar királyt szemelte ki. Béla okúlt nagybátyja példáján s alaposan ismervén a bulgár viszonyokat, készenek nyilatkozott ugyan a vállalatra, de csak úgy, ha pápai

legatus nem jön vele, »mert akkor a bulgárok azt hinnék, hogy nem Magyarországra, hanem a pápai hatalom alá akarják őket vetni, *a melytől annyira irtóznak*, hogy igen sokan, kiket minden harc nélkül megnyerhetne, mind halálilag ellent fogának állhatni, úgyis nekünk és más keresztyéneknek gyakran szemünkre hányják, *hogy a római egyház rabszolgái vagyunk*« (1238. jun. 7. levél.)

Béla nagyon jól tudta, hogy a katholicismust latin papjaival nem veszi be a bulgár nép; ha hódít, azt a maga számára cselekszi. IX. Gergely megértette a magyar király okoskodásának a helyességét, megadott mindent, de a háborúból nem lett semmi. A tatárjárás ebben is megakasztá a magyar politika fejleményeit.

A magyar politika Asen János halála (1241) után támadólag lépett föl. A bulgár trónra gyermekek kerültek, előbb I. Kálmán, IV. Béla unokaöccse, azután ennek mostohaöccse Mihály, ki Béla vejének, Raszisztzláv macsóí herczegnek a leányát vette el feleségül. Béla most már — 1255 óta — Bulgária királyának írja magát, pártja, befolyása volt az országban. 1257-ben az Asenidák háza kihalt, s mint trónkövetelő Raszisztzláv, Béla veje szerepel, fölveszi a bolgár csári czímet — melyet az Arpádok sohasem értelmeztek másképp, mint dominusnak — s bár a szerb Konstantint uralja a többség, neki is van pártja, sőt serege is bulgárokból.

A családi összeköttetések révén 1260—1270-ig a harczok egész sorozata indul meg bulgárok s magyarok közt. A szörényi magyar végvidék, a duna-melléki Bulgária felé legnagyobb erőssége a magyarságnak, már 1260-ban harczra adott alkalmat, de a bulgárokat visszaverik. Mikor István, a harczias ifjabb király lesz azon a vidéken urrá, támadólag lép fel s ötször csapott bulgár területre: Bodont beveszi, magyar hadak elfoglalják Plevnát s a fővárosig Trnovoig pusztítanak. A duna-melléki Bulgária meghódol, hűséget fogad Konstantin csár sógora, Sz'vatiszláv Jakab deszpót (1264—6), ki a macsóí Rosztisztzlávnak köszönhette méltóságát. István e győzelmei után következesen él a bolgár királyi czímmel, mely az ő uralkodása óta birtoklási jogcímül szolgált az Arpádok utódai alatt is.

Bulgária XIII. és XIV. századbéli történetében a kún elem özönlő el Bulgáriát, a Terterij csári család közülők kerül ki, s ez a második nagy elvegyülése a balkáni keleti szlávoknak, mely a szerbek és bosnyákok közt is nyomot hagyott.

Hogy az Arpád-ház e kemény elemmel szemben csakis a duna-melléki Bulgáriára való hatalomnak az igényét tudta megvalósítani, s hogy ez a vidék csak a XIV. s XV. században

jut közvetetlen érintkezésbe a magyar történelemmel, annak az a szívós ellenállás az oka, melyet ez uralkodni tudó nép az ozman betörésig kifejtett. S a déli szláv törzsek történetére nézve jellemző, hogy a turáni bulgár s a kún elemek a szláv-ságot Bulgáriában erőssé, függetlenné tették, míg önállóságokat III. Uros István, a velök hit és nyelvrokon szerb király törte meg (1330. jun. 28.) Velbužd, a mai Kostendil táján.

III. Nagy-Lajos és a bulgárok.¹⁾

1272-től V. István halála évétől, 1366-ig mondhatni szünet áll be a magyar-bulgár közvetlen érintkezések során. Még megoldandó feladata a magyar és balkáni történetírásnak, hogy a kún elemek történelmi szereplését kellőkép méltassa. Tág tere nyílik e részben a nyelvésznek s ethnographusnak is. A míg a jász-kúnok történetét, szervezetét, megmaradt ethnikus vonások alapján népiségöket kellőkép nem ismerjük, a magyar-bulgár viszonyokat illetőleg csak föltevésekkel dolgozunk.

Előttünk kétségtelennek tűnik fel, hogy a dunai Bulgária síkján 1229—1242 közt megtelepedett kún elem, melynek maradványait a máiglan élő keresztyén hitű, de kúntörökül beszélő gagauzokban ismerhetjük meg,²⁾ a magyarországi kún elemmel összeköttetésben maradt, s ebben kell a magyar hódítás miértjét keresnünk. Az is világos, hogy miért irányúl épen Bodon (Widdin) ellen a magyar támadás. Bodon várában s kerületében katonáskodott a pogány jász-ság, mely egyes csoportokban, mint a Duna vonalának öre, folyvást zaklatta a magyar végeket. A szörényi bánságot csak azzal védhette meg leginkább a magyar király, ha Bulgária bodoni erősségét is birtokába veszi. Ez a jász-kún elem Bodontól³⁾ kezdve a Dobrudzsáig⁴⁾ lakott s hasonló szerepet játszik Bulgária történetében, mint az Árpád-ház utolsó évtizedeiben s az Anjouk alatt a mi harcziás kúnjaink. A kikhez e kúnok állottak, az a párt győzött Bulgáriában.

Bulgáriának nép és földrajzi alakulása a XIV. században a hajdan erős, egységes ország felbomlására vezetett.

¹⁾ A római számmal jelzett oklevelek, a melyekre hivatkozunk, jobbra a körmendi levéltárból valók s a Történelmi Tár II. füzetében jelennek meg külön, mint e vázlat adalékai. Nem kívánjuk mi Nagy-Lajos bulgár hadjáratait s összeköttetéseit rendszeresen tárgyalni, csak az új adatok és szempontok méltatása czélunk.

²⁾ Jireček K., Das Fürstenthum Bulgarien 1891. 142. l.

³⁾ Oklevelek a magyar-bulgár összeköttetések történetéhez 1360—9 Történelmi Tár II. f. 1898. IV. sz.

⁴⁾ Jireček i. m. 7. l. Jasytépe.

Nyugati Bulgáriának a főerőssége Bodon lesz, innen indul ki az úgy látszik kún eredetű, de ráczzal, bulgár szlávval elegy vérű *Sismán*-ház hatalma. Sismán bodoni despota halála után a fia Mihály (1323—1330) czárrá lesz s Trnovo központtal megalapítja birodalmát.

Az első magyar Anjou, Károly uralkodása idejében a bulgárság érdeke azonos a magyar birodaloméval, mert mindkettőnek közös az ellensége: a szerb III. Uros István. 1330-ban a szerbség Velbuzdnál — mint említők — megtörte a bulgárokat, Mihály czár a csatatéren maradt. A terjeszkedő szerb uralommal vívta meg 1330-ban Károly király védelmi harczát Macsóért, melyet Uros István már 1319-ben zaklatott. Nincs rá elég adatunk, de az az impressóink, hogy Károly magyar király mozgósítása a Szerémségben bírta rá a szerb királyt, hogy Mihály czár fiát II. Sismánt meghagyja a trónon.

Uros István fia a híres Dusán teljesen háttérbe szorította a bulgárságot. A fiatal II. Sismánt elűzték csakhamar és Mihály czár unokaöccse: János Sándor lép a trónra. Sándor czár országát két részre osztotta 1364-ben, kegyeltjét a fiatalabb Sismánt megtette czárnak, az idősebb Stracimirnak jutott Bodon. Mindeddig a magyar királyságnak nem volt közvetlen érintkezése a bulgár belső ügyekkel, mert Nagy-Lajos működésének a súlypontja a Balkán-félsziget északnyugati részére esett, míg Bulgária — mint ma mondani szokás — az akkor hatalmas Szerbia érdekkörében feküdt. Csakis akkor nyílt rá alkalom, mikor Dusán czár halála (1355) után a szerbek elérte hatalmi túlsúly hovatovább elemeire oszlik.

Nagy-Lajos bulgár hadjáratának okait nem látjuk eléggé világosan. A hadjárat ideje összeesik Sándor bulgár czárnak az osztogatásával. Mi indíthatta erre a lépésre a czárt? Eddig úgy mondták, hogy elkövetkezni érezvén élete végét, ifjabb fiát az utódlásban biztosítani akarta. Ezért Jireček halálának évét 1365-re teszi.¹⁾ Ugyanigy vélekedik Huber is.²⁾ Mindaketten azonban oly adatokat is említenek, melyek szerint Sándor czárnak 1365 után is életben kellett lennie; jelesen Jireček megjegyzi, hogy egy oláh krónika 1371-re teszi Sándor halálát. Huber pedig Suchenwirt Péternek az egykorú versét idézi. Mindketten azon akadtak meg, hogy ha Sándor czár 1365-ben nem halt meg, mi indította arra, hogy két fiát megosztottassa. Már pedig arra van adatunk, hogy Sándor czár 1367. apr. 15-én még él, sőt souverain tény fűződik a nevéhez.³⁾

¹⁾ Gesch. der Bulgaren 324. l.

²⁾ Arch. f. oest. Gesch. LXVI. 29. l.

³⁾ Oklevelek i. h. VIII.

Már most az osztoztatásnak valamely más okát kell keresnünk. Positive mi sem tudjuk, de alig kereshetjük másban az okot, mint családi viszálykodásban. Sándor, az öreg czár ifjabb fiának kedvezvén, megettette még életében utódjának, s mint öregebb tanácsadója fedezte az idősebb fiúval szemben, a kinek kiadta az ősi just, a bodoni kerületet. Ezen a kérdésen háborúság tört ki a családban, s ekkor lép közbe Lajos magyar király. Többféle feltevés kínálkozik akciójának indokolására. Hihetjük azt, hogy a kúnok a szörényi hánságot pusztítván, Lajosnak alkalmat nyílt a magyar korona régi jussán megvalósítani igényeit. Lehet az is, hogy a trnovói czárok: Sándor és János magok hívták be Stracimir ellen, s hogy ez utóbbtól megszabaduljanak, szabad kezét engedtek Lajosnak. Az nem valószínű, hogy Stracimir maga hívta be Lajost, akkor aligha értenők, miért érte be csupán Bodonnal s miért záratta el Stracimirt.

Ebben az időben kezdődik Nagy-Lajos hadviselése. A Duna-vonalán indul meg, 1365 ápr. 26-án Szalánkeménhez ér,¹⁾ máj. 30-án²⁾ már Bodon alatt van, s még jun. 23-án is ott időz.³⁾ A hadjáratot siker koronázta. Számosan tüntették ki magukat,⁴⁾ s a király a meghódított területet az országhoz kapcsolta, az erdélyi vajdának Dénesnek a gondjaira bízván azt.⁵⁾

Az új szerzemény biztosítása céljából történt az is, hogy Stracimirt s feleségét fogolykép Gumnik-várában (Bosiljevo, Császsma mellett) internáltatta, még pedig négy esztendeig.

Az alatt a magyar uralomra nehéz napok virradtak Bodonban. Dénes vajdát »Bodon városa és kerülete« kapitányát Filpös, majd 1367-ben Hímfi Péter, mint bán,⁶⁾ 1368-ban (febr.) Hímfi Benedek válták fel.⁷⁾

Lajos király új szerzeményét biztosítandó, megalkotó a bulgár katonai hánságot, melyvel hadkiegészítési szempontból Orsovát, Sebest és Temesvárt is egyesíté, úgy hogy Macsóhoz tartozott Szerém és Valkó is. Az új hánság 1366-ban kiállotta a tűzpróbát, a mennyiben Sismán czár támadása ezen, a régi czárságból kihasított terület ellen nem sikerült.⁸⁾

A hánság rövid fennállása idejében a Hímfi-család két jeles tagja vált ki, mint a magyar királyság tántoríthatatlan

¹⁾ Fejér X/3. 489. l.

²⁾ U. o. 490. l. Oklevelek II. jun. 2.

³⁾ Oklevelek III.

⁴⁾ U. o. IV.

⁵⁾ Fejér X/3. 551—60. 1366.

⁶⁾ Oklevelek VIII.

⁷⁾ Fejér IX/4. 120. 173.

⁸⁾ Jireček i. m. 327.

örse délkeletnek ezen a veszedelmes pontján. Hímfiék ekkor hárman voltak: Péter 1360-ben udvari bejáró, Benedek mester ugyanakkor máramarosi főispán és László,¹⁾ mindannyian a Pál fia. 1363-ban ketten részt vettek a bosnyák hadjáratban, Benedek akkor pozsonyi ispán volt,²⁾ 1365-ben Benedek mester kevei és krassói főispán,³⁾ Péter pedig a királynak kedvelt udvari apródja.⁴⁾

1367-ben az ifjabbik Hímfi Péter szerepel, mint bulgár bán, s erősen résen áll, tudósítván Lajos királyt egy oly tényről, melyről eddig nem vala tudomásunk. Azt írja ugyanis is 1367. ápr. 15-én Bodonban kelt levelében,⁵⁾ hogy Voychna a tenger mellől arról értesíté, hogy a görög császár (V. János) békét kötött Sándor trnovoi czárral. V. János arra kötelezte magát, hogy bizonyos Zsaykuchot⁶⁾ pénzzel segíti Bodon visszavételében, Sándor czár pedig megfogadta, hogy ha a császár segédelmével megkapja Bodont, neki adja cserébe.

Lajos király már ennél fogva is ügyelettel volt új szerzeményére, annál is inkább, mert László oláh vajda is ellene fordult. Egy bennszülött vajdának, a ki jogainak megerősítését kéri, 1366. jun. 7-én kelt levelében,⁷⁾ azt írta, hogy személyesen fog Bodonban megjelenni. Ebből látszik, hogy Lajos király már régebben akart Bulgáriában ismét rendet csinálni, de nem került rá a sor, mert az a levele, mely 1368. okt. végén »in Bulgaria prope castrum Zokol« kelt,⁸⁾ alighanem tévedés, vagy íráshiba Bosnia helyett, mert ilyenű várat Bulgáriában nem ismerünk. Ugyancsak ennek a György vajdának, kinek jogai megerősítését személyes megjelenése esetére ígérte, 1368. jul. 18-án ligeti kastélyában adományozott öt falut.⁹⁾

A bánságban azonban az oláhokkal vívott 1368-iki háború következtében kedvezőtlenül alakultak a viszonyok. László vajda sikereket aratott az erdélyi határon, csak Szörényben állt helyt Garay Miklós. A megszorult bodoni kerületi kapitányok, nevezetesen a bodoni, a fejevári¹⁰⁾ (belogradčik) s a

¹⁾ Körmend, Heimiana 164.

²⁾ Oklevelek I.

³⁾ Körmend i. h. 199.

⁴⁾ Aulæ juvenis u. o. 198.

⁵⁾ Oklevelek VIII.

⁶⁾ Ki legyen? — mi nem tudjuk; meglehet, hogy valamely kún, a ki Sándorék érdekében dolgozott, mert ezek az 1366-iki vereség után nem győzték erővel.

⁷⁾ Oklevelek VI.

⁸⁾ Századok 1869. 127. l.

⁹⁾ Oklevelek X.

¹⁰⁾ Bodontól délre. Jirecek i. m. 425—5.

lagani magyar őrségek főnökei eleve is biztosítékot kapnak a királytól, ha elvonulni kényszerülnek, hogy nem tekinti őket hűteleneknek (1368. decz. 4.)¹⁾ Ugy lesz, hogy Hímfi Benedek, a bán, nem volt ekkor a bánságban, hanem a szörényi hadakkal. A mindenfelől szorongatott bodoni polgárok, kivált az ottani ragusai község birái sürgősen kérték bánjokat, jöjjön vissza, különben elpártolnak.²⁾

Lajos király ily körülmények között a guuniki fogoly czárra gondolt. Bodon körül a hitében megtámadott orthodox-nép Sismánhoz, a czárhoz s az oláh vajdához szított. Ennek az lett az eredménye, hogy a magyar őrségek elvonultak. Csak Bodonban maradt meg a bán, ki Stracimir czárt István kalocsai érsek kezébe adta. 1369-ben azután Bodon városa magyar királyi jogon újból visszakerült Stracimirhoz.³⁾ 1370-ben Hímfi Benedek már csak *condam banus Bulgariae*,⁴⁾ s így 1369-ben a tényleges magyar uralom megszűnt Bodon vidékén.

Hímfi Benedek, mint a ki az oláh viszonyokat jól ismerte,⁵⁾ a temesi megye s vára parancsnokságát kapta⁶⁾ 1371-ben s mindvégig nagy becsületben állott a királynál.

1370—1444-ig is számos vonatkozása van történetünknek Bulgáriával, de ezek már a magyar-török érintkezések fejezetéhez tartoznak.

— ó — o —

---

¹⁾ Oklevelek XII.

²⁾ U. o. XI.

³⁾ Oklevelek XIII. Ezt Jireček is gyanította i. m. 328. l.

⁴⁾ Körmend, Heimiana 228. Czimkép még 1375. is így említi.

⁵⁾ Oklevelek VII.

⁶⁾ Bél, Dipl. I. 181.

A MAGYAR GÁLYA-RABOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Mielőtt Révész Kálmán úrnak felelnék, legyen szabad egy botlásomat helyreigazítanom. Brandt szerint Westhovius, Ruyter tengernagy káplánja 23 (nem 26) főlsszabadított magyar protestáns gályarabbal tért vissza a hollandi hajórajhoz. »Másnap« még kettőt a tömlöczből szabadítottak ki, egyet pedig a kórházból hoztak el; összesen tehát 26 magyar lelkész és tanító — mert ezek is voltak közöttük — nyerte vissza szabadságát. A margóban is ez a szám áll (Zesentwintig Hongarische Predikanten).

Neveiket is adja Brandt s ezek közt első helyen áll Kállay Istváné; említi azonfelül Ladmóczy Istvánt is. A többi nevekre nézve megegyezik az Abraham van Poot munkájában adott névsorral, csupán az egy Komáromy István nevét hagyja el; a többieket egész más sorrendben adja és más csoportosításban. Brandt tehát említ a van Pootnál előforduló nevek közül 24-et s azonfelül kettőt; összesen tehát 26 egyént.

A *Short Memorial* is azt állítja, hogy 26 rabot szabadított föl Ruyter és ad névsort is, de épp úgy mint van Poot műve csak 25 nevet ad; tehát egy név hiányzik. A 25 név közt nem fordul elő Kállayé.

Egy más angol forrás *A brief narrative*, melyet alább ismertetek, szintén azt állítja, hogy a 41 rab közül 26 maradt életben; egyetlen egy nevet sem említ azonban.

Ha már most elfogadjuk azt, hogy a Brandtnál említett két rab alatt, kik a tömlöczből kerültek ki, a theatéri börtönből megszabadult két magyart kell értenünk, Révész úr és köztem nincs vélemény különbség a Ruyter által főlsszabadított gályarabok számát illetőleg és csak egy pontban térnek el nézeteink. Ő t. i. Rác Károly munkájára támaszkodva és Brandttal ellentmondólag azt tartja, hogy Kállay István Buccariban (Fiume szomszédságában) raboskodott, nem a nápolyi királyságban. Sietek megjegyezni, hogy a *Short Memorial* neki ad

igazat.¹⁾ Miután azonban Rác munkája nincs meg itt Londonban, nem volt és nincs most sem módomban véleményt alkotni, hogy mily egykorú forrásokra alapítja állítását a szerző. Én a *Short memorial* állítását, hogy Kállay *Buccariból* került Velenczébe, tollhibának tartottam és tartom jelenleg is, mindaddig, míg Révész úr meg nem győz az ellenkezőről. Jelen meggyőződéseim szerint Kállay volt az a rab, kit a kórházból hoztak ki az emberszerető hollandiak. Abraham van Poot Otrokocsi Főris Ferencz nyomán csak azt állítja, hogy Kállay Velenczében meghalt nagy fájdalmak közt a rabságban átélt embertelen bánásmód következtében. Hogy hol raboskodott, azt sem ő, sem a *Kort en waarangtig Verhaal* névtelen szerzője nem említi.

A Buccariba került magyar rabokról azt írja a *Short Memorial*, hogy ezek egy második szállítmányhoz tartoztak, melyet 1675. július havában indítottak el Magyarországból és mely 20 rabból állt, mind a sárvári és kapúvári börtönökből. Augusztus havában kettőt közülök kiváltottak illő díj fejében, 10 hitet változtatott idő folyamában, 3 pedig meghalt. Rabságban maradt tehát öt közülök, kik részint Triestben, részint Buccariban valának internálva. Ezeket Hollandia residens miniszterének (értsd: Hamel Bruininx) ismételt persistens sürgetéseire végre 1676. május 2-án kibocsátotta börtönükből a császár. Valamennyien borzasztóan el valának gyöngülve a rossz bánásmód miatt, egyikük annyira, hogy fölszabadulása után nemsokára kiszenvedett. Hogy hol halt meg, azt forrásom nem említi.

A *Brief narrative* szerzője a számokat illetőleg meg-egyezik földijével, csakhogy szerinte 10 »föllázadt« (revolted), a mi nyilván hiba »recanted« (megtért) helyett. A fizetett váltságdíj dolgában sem oly világos mint a másik angol munka szerzője.

Az a hét fölszabadult gályarab, kik Abraham van Poot munkája szerint Hollandiában voltak (gewesen), utóbb átkelt Angliába, köztük maga Otrokocsi Főris Ferencz is. Hozzájuk került még azonkívül Beregszászy István is Triestből. Folyamodásukra az angol király egy nyomtatásban is megjelent proklamációban megengedte, hogy részükre Anglia bizonyos részeiben segély-gyűjtéseket rendezhessenek.²⁾ A *Short Memorial* írója nem említi, hogy honnan vette adatait, de közül

¹⁾ »Stephen Kallai . . . dyed soon after his release out of the prison of *Buccari* of the cruelties he had suffered there« p. 18.

²⁾ Lásd Hessels munkáját, melyről írtam ismertetést e folyóirat számára.

egy imádságot, melyet a fölszabadult gályarabok egy iratának végén talált (I find at the end of a paper of theirs.) Tehát valószínűleg Otrókócsi Főris Ferencz közölte az adatokat.

Révész úr fölhívásának engedve közlöm még a következő adatokat is.

A *Kort en waaragtig Verhaal* 1686. évi kiadásának egy példánya megvan a British Museumban. Nem találtam meg benne Nagy István könyvtárának bélyegét ugyan, de a britt muzeum bélyege szerint 1870. május 25-én került e példány a könyvtár birtokába s azért fölötte valószínűleg érdemdús bibliophil honfitársunk gyűjteményéből való. (E pontot illetőleg l. *Magyar Könyvszemle* IX. folyam 102. lap.)

A *Short Memorial* egy kis folio munka és áll a címlapon és ennek üres verso-ján kívül (mindkettő számozatlan) 22 számozott lapból (A—F ív), összesen tehát 24 lapból. Teljes címe »A short memorial of the most grievous sufferings of the ministers of the Protestant churches in Hungary. By the instigation of the Popish clergy there and of the release of such of them as are yet alive, nineteen¹⁾ of them having died under the cruelties of their Persecutors and obtained the glorious Crown of Martyrdom.« London . . . 1676.

Az 1. (számozott) lapon kezdődik az előszó ily fölírással: »To all that truly love the Protestant religion in England.« A 3. lapon kezdődik maga az elbeszélés (»A short memorial . . .« czímen), melynek bekezdő sorai megegyeznek a *Kort Verhaal*-éval (pag. 17. az 1686-ki kiadásban), de a szöveg csakhamar eltéréseket mutat. A 10. lapon egy új szakasz kezdődik ily czím alatt »Some reasons that demonstrate the Innocence of the persecuted Ministers of Hungary . . .« A 12. és köv. lapon van a Withnyédynek tulajdonított két hírneves levél fordítása. A 17-dikén kezdődik »a list of the Ministers« részleteiben lényeges eltérésekkel. Végre a 20. lapon kezdődik egy »Appendix of the State of the Protestant Churches in Hungary and Transylvania« és ez végződik az utolsó lapon (hibásan számozva 20-nak). Egy pár »Errata« és Finis. A mű szerzője teljesen ismeretlen.

A másik angol munka egy kis negyedrért röpirat és 8 számozott lapból áll. A cím után egy üres lap. Az utolsó lapon a szöveg végén a szerző nevének kezdőbetűi J. H. Teljes címe »A brief narrative of the State of the Protestants in Hungary and the Sufferings and Persecutions of the Mi-

¹⁾ Ezen számba van foglalva valamennyi halott t. i. azok, kik Kapúvárban, Chietiben, Buccariban, Nápolyban, Syracusában, Velenczében, Churban vagy az úton haltak el.

nisters of Christ for Religion in that Kingdom.« Szintén Londonban 1677. évben jelent meg. A nagyobb munkának mintegy kivonatának látszik lenni.

Egy harmadik angol munkáról is van tudomásom, de eddig nem akadt alkalmam tartalmával megismerkedni. Címe: »The case of the persecuted and oppressed Protestants in some parts of Germany and Hungary, laid open by the Count of Oxenstierna.« London 1674 folio.

Csontossi lajstroma szerint Hamel Bruininex *Dissertatio historico-politica pro praedicatoribus evangelicis in Hungaria* (Viennae 1675.) munkájának eredeti latin szövege megvan a bécsi udvari könyvtárban. (Hist. prof. 444, ch. XVI. 75. f.). Tehát az Appendix kivételével Abraham van Poot munkájának bírjuk eredeti latin szövegét.

Angol kéziratgyűjteményekben még mindenesetre sok kiadatlan adat lappang, melyek jelen tárgyra több világot vetethetnének, de föl kutatásuk több időt igényelne, mint a mennyi jelenleg rendelkezésemre áll. Egy-kettőre véletlenül akadtam a British Museumban (Harleian MS. 1516.) s röviden itt közlöm.

Fol. 62. verso. Copy of the Hungarian Protestants letter to the Elector Palatine's Minister at Vienna. Dátum nélküli másolat, de e jegyzettel »Sent to Court Aug. 6. (bizonyára 6-styl) 1677.« A latin levelet »ad Ferdinandum Persium de Lonsdorff« intézték az aláírás szerint a következő magyar helyek protestáns lakói: Pápa, Kassa, Győr (hibásan Taurinum), Légrád, Fülek, Léva, Komárom, Kőrmend, Tata és »Insula de Rábaköz«. Ebben a levélírók keservesen panaszkodnak azon üldözésekről, elidegenítésekről stb., melyeket szenvedniök kell protestáns hitük miatt. A pápai lelkész kivételével (ki börtönbe került) a többit »exturbálták« a pápisták, tömlöczbe vetették őket és némelyiküket »ad triremes« ítelték. Mivel pedig a légrádiak saját hitükhöz tartozó lelkészt vezettek be újra egyházukba, hittérítőkül német zsoldosokat (Germanos milites) küldöttek ellenük az intéző körök »cum tormentis a domino Kolonich expeditos«. A Rábaközből is a győri püspök (episcopus Taurinensis) elkergette az evangelicus lelkészeket vagy tömlöczbe vetette őket s szintén »hittérítési« czélokra 3000 német zsoldost kért a hadi tanácstól. Kérik sérelmeik orvoslását, eltulajdonított egyházaik, harangjaik stb. visszaadatását, vallásszabadságuk védelmét, lelkészeik kiszabadítását, névszerint a következő háromét: Pápáról Blasius Agoston »ex arce Iberhard«, Batry Miklós »praedicator Zebehaziensis ex arce Kelzo« és »item tertius ex arce Zombathe-liensi«, kiket az említett börtönökben fogva tartanak. Panaszt

emelnek azonfelül, hogy cum iniquarum reversalium subscriptione faggatják a lelkészeket.

»Fol. 16. Copy of the State (of Holland's) letter to his Majesty (az angol királyhoz) in favour of the Hungarian Ministers.« Francia, másolat. Datum à La Haye le 14. Oct. 1676. Bécsben székelő miniszterük Hamel Bruininx alaposan megvizsgálta az említett elítelt protestáns lelkészek ügyét s az ő véleményében ők teljesen ártatlanok »et nullement tachés du crime (de rebellion)«. Miután azonban a rendes törvényes úton nem sikerült volna elítélni őket, családokul kegyelmet ajánlottak nekik, de csak oly föltétel alatt, hogy aláírnak »certain enversal«-t (így! az eredetiben a másoló szerint), melyben nemcsak vétkeseknek vallják magukat az ellenük vádúl emelt »lázadás« büntényében, hanem lemondanak lelkési hivatalukról is és örök időre kivándorolnak hazájukból stb. A hollandi kormány tehát kéri a királyt, hogy velük egyesülve a magyar protestánsok érdekében a császárnál szót emeljen.

Az angol király dátum nélküli feleletében (fol. 33.) szívesen helyt ad a hollandi kormány kérelmének és tudtára adja, hogy már küldött »general instructions« bécsi miniszterének.

Végül egy más helyen (fol. 17. verso) e gyűjteményben találjuk a következőt »Copy of the Hungarian Ministers memorial to the king« datum »Londini Nov. 11. 1676« és »Received 29. 76.«, melyben a fölszabadult gályarabok folyamodnak az angol királyhoz üldözött magyar hitsorsosaik érdekében. Ők maguk »ad tréemes« lettek itélve »ubi catenis vincita 10 menses mancipia nos esse opportuit.«

Kállay Istvánra vonatkozó adatok után kutattam — most már másodízben — Burius Johannes (maga is üldözött protestáns) ily című munkájában »Micae historiae Evangelicorum in Hungaria 1673—1688« (ed. Paulus Lichner, Posonii 1864. az eredeti kéziratból), de miután indexe nincs és nem volt időm a nevek rengeteg »pigra massa«-ján elejétől végig lelkiismeretesen átlábolni, csak habozva állíthatom, hogy a keresett fölvilágosítás nincs meg e könyvben. Az efféle keresgélést nevezi találóan az angol ember »gombostűt keresni egy szénaboglyában.«

KROPF LAJOS.

AZ ERDÉLYI UDVARI KANCELLARIAI LEVÉLTÁR.

Az erdélyi udvari kancellária, Erdélynek a Habsburg-ház uralma alá jutásával, az I. Lipót diplomáját (1690) ki-egészítő 1693. május 14-iki ugynevezett Álvinczyana-resolutio alapján állítottott föl.

Alapítása összeesvén az abszolutisztikus törekvések leg-sötétebb korával, hatásköre, már kezdettől fogva sokkal szűkebb volt mint a magyar kancelláriáé.

A fontosabb ügyekben közvetetlen foruma nem maga a fejedelem volt, hanem még Mária Terézia korában is, a kan-czellár jelenlétében tartott konferencia, úgy hogy jóformán csak ezeknek határozatait hajtotta végre.

I.

A kancelláriának szűkre szabott hatásköre meglátszik levéltárának régi b b részén, a hol a fontosabb ügyeknek ki-induló szárait hiába nyomoznók, sőt a legelső évekből csak a különféle ügyekben kelt végső rendelkezésekre akadunk.

Mégis, a kancellária ezen alárendelt helyzetének is köszön-hetünk valamit, azt t. i. hogy levéltára, kezdettől fogva, osztrák mintára lön berendezve, a mely szerint minden egyes elinté-zett ügyre vonatkozó összes iratok egy szám alatt helyeztettek el s ennek következtében az iratok az elkallódás veszélyének sokkal kevésbbé voltak kitéve.

A kancellária hivatalos ügyiratai az első korszakból 1848-ig terjednek, 2395 csomóban, 190 kötet iktató-könyvvel és indexszel, 1791 óta mind a kettő külön-külön köte-tekben. Ezen eredeti mutatókönyveken kívül, a legrégibb 1694—1714. évekről, rendkívül kimerítő újabb indexek készültek, a mely alkalommal az ezen évi iratok is újra rendeztettek. Ennek tulajdonítandó, hogy a legelső csomó az 1000. évtől a Szilveszter bulla másolatával kezdődik, mert a rendezésnél

itt-ott a mellékletekben talált több régi irat másolatát néhány eredetivel együtt, a csomó legelejére helyezték el; magától értetődik azonban, hogy a levéltár igazi ügyiratai csak 1694-ben kezdődnek.

Az erdélyi kanczellária ülési jegyzőkönyveiből csupán ezek maradtak meg:

1. *Székelv* kanczelláriai referens előadásairól vezetett ülési jegyzőkönyvek 1777—82-ig, 6 kötetben.

2. A kanczelláriai tanács ülési jegyzőkönyvei, országgyűlési ügyekben (*Protocolle Consilii Cancellariae Transylv. super actis diaetalibus*) 6 kötetben.

Az egyes ügyekhez tartozó nagyobb terjedelmű mellékletek (*acclusa*) az iratok éve és száma szerint külön vannak elhelyezve. Ezek 1729-ben kezdődnek s 1848-ig néhány száz csomót képeznek.

Ezekon kívül még külön elhelyezett mellékletek is vannak, bár némelyikről már nem tudjuk, hogyan kerültek az erdélyi kanczellária levéltárába. Ilyenek:

1. Az erdélyi törvények (*Articuli Dietales*) gyűjteménye, múlt századi másolatban 1540—1733-ig, 7 kötetben.

2. Nemeslevelek és privilégiumok 1701—1848-ig 10 darab egy csomóban, mindegyikre rá van írva annak az ügyiratnak a száma, a melyhez tartozik.

3. Az erdélyi fiskális jószágok birtokosainak jogcímétfelülvizsgáló szék jegyzőkönyve (*Protocolum fori productionalis*) 1702-ből, melynek másolatát a főkormányshéz küldte föl.

4. Nyílt parancsok (*Patentes*), melyek nyomtatásban is megjelentek. Ezekből két gyűjtemény is van, de mindkettő hiányos. Az egyik bekötve, tévesen »*Index Normalium*« címet visel 1711—1825-ig; a másik két kis csomóból áll »*Diversae Instructiones et Patentes*« címen 1711—1848-ig.

5. Erdély bevételei és kiadásai, a főszámvevőség által készített számadások (*Siebenbürgische Generalperceptoratsrechnungen*) 12 füzetben 1713., 1714., 1729—32., 1738., 1740—43. és 1745-ből.

6. Neoaquistica-i iktatókönyvek (*Neoaquistische Expeditionen Auszug-Buch*) 1729. és 1730-ból indexszel. Neoaquisticának nevezték azt a területet, a mely a töröktől 1686 után visszahódítottatott, és sokáig a bécsi udvari kamara kormányzata alatt állott. Ennek a kormánynak iktatókönyvei ezek, mind közigazgatási ügyekben. Maguk az iratok, valószínűleg Bécsben a közös cs. és kir. pénzügyi levéltár Banatica

osztályában lesznek találhatók. E két iktatókönyv is tehát — mely az iratokról igen bő kivonatokat nyújt — a bécsi kamarától kerülhetett ide, de hogy mi módon, arról semmi följegyzés se maradt. Az 1725-ik évi kötet a m. tud. Akadémia kézirat-tárába (VIII. Tört. fol. 113. sz.) jutott.

7. Az erdélyi országgyűlések ülési jegyzőkönyvei és irományai. Teljes gyűjtemény, 1746—1781-ig másolatban, azontúl nyomtatásban.

8. A kancelláriához intézett folyamodványok 1752—63-ig egy, a hátirattal ellátottak pedig 1775—1848-ig 7 csomóban külön jegyzékkel.

9. Az erdélyi királyi tábla döntvényei (Index manualis in Juridicis) 1752—1827-ig, index alakjában, a főbb jogi vezérszavak szerint.

10. A székely határőrvidék fölállítására vonatkozó fontosabb tárgyalások 1762—64-ig, könyvbe kötve.

11. Az erdélyi nemességigazoló székek jegyzőkönyvei 1769—1775-ig 6 kötetben, az erdélyi fő-kormánysszék küldte fel másolatban.

12. Az erdélyi protestáns egyházak jövedelem-összeírásai (Acatolische Fassionen) 1788-ból, 2 csomóban.

13. Az erdélyi urbéri összeírások összegezései (Tabellae Urbariales) 1819—20. évből, megyék, vidékek székek s ezeken belül községek szerint, 20 táblázatban.

II.

Az erdélyi kancelláriánál meghonosított osztrák levéltári rendszernek is van egy hibája, az t. i. hogy az iratokat csak számok és nem tárgyak szerint sorakoztatván, semmiféle átnézetet nem nyújt, és bár a kutatás föltétlenül biztosabb, mint a sok gyűjteményre osztott levéltárnál, mégis sokkal fárasztóbb és hosszadalmas.

E hiányon vannak hivatva segíteni azok a különböző könyvek, amelyek a levéltár anyagáról, különféle szempontból sokkal rövidebb úton tájékozódást nyújtanak.

Már a kancellária megalapításánál is különféle másolati könyveket nyitottak meg, a különböző kiadványok számára. Sőt e könyvekbe, a legrégebbi iratoknak említett újrendezése alkalmával, pótlólag a kancelláriai levéltár számaint is bejegyezték s így tűnik leginkább szembe, hogy sok kancelláriai iratot csak e könyvek tartottak fönn. Ezek:

1. Liber expeditionum et corresponden-

tiarum 1695—1700-ig, 1 kötetben, a kancellária tulajdonképeni leveleskönyve. A legtöbb levél az erdélyi főkormány-székhez szól és pedig még mindig magyarul, a régi Erdély hivatalos nyelven.

2. *Liber grationalium* 1696—1714-ig, 4 kötetben, melyekbe különböző, a kancellárián kelt királyi kiváltságok és kegyelem-levelek (adományok, armálisok stb. stb.) másoltattak le.

3. *Liber Decretorum et politicarum expeditionum* 1698—1705-ig, 1 kötetben, mely leginkább a főkormány-székhez intézett királyi és kancelláriai rendeleteket tartalmazza.

4. *Liber mandatorum juridicorum* 1698—1703-ig, 1 kötetben, különösen a király nevében kibocsátott bírói parancsokkal, de találunk kiváltságleveleket is köztük: czéhleveleket, armálisokat stb.

E másolati könyveknek, melyek részben ugyanazt a szerepet játszották mint a magyar kancellárián a királyi könyvek. — vezetése 1714 után végleg abamaradt, míg végre a múlt század közepén, külön kir. könyvek megnyitását látták szükségesnek.

5. Az erdélyi kir. könyvek 1687—1848-ig, illetőleg 1861—1867-ig 17 kötetet képeznek. Egy 1766. évi királyi rendelet következtében állíttattak össze, oly módon, hogy az 1766 előtti okiratokat az egyes kancelláriai fogalmazványokról időrendben lemásolták, az 1766 utániakat pedig ezentul rendszeren beiktatták s az armálisoknál 1790-től kezdve a címereket is beléfestették.¹⁾

Tárgyukra nézve ezek teljesen azonosak a magyar királyi könyvekkel és hasonlóan azokhoz szintén két csoportra oszlanak: az úgynevezett I. osztályú királyi könyvekre, melyek a gyökeres jogot biztosító királyi okleveleket tartalmazzák 15 kötetben 1848-ig, a kancellária újra felállítása óta pedig 1867-ig egy füzetben; a II. osztályú királyi könyvekre, melyek csak személyhez kötött (*Liber Dignitatum*) királyi kiváltságokat foglalnak magukban és 1790—1848-ig 2 kötetben, illetőleg 1 füzetben 1867-ig terjednek.

6. A királyi könyvek különböző minőségű oklevelei közül még külön, csak a házassági dispensációk vezetettek (*Liber Regius matrimonialium dispensationum*) egy kötetben, 1842—1848-ig.

¹⁾ Az erdélyi nemesség, honosság, rangemelés és czimeradományozásokat dr. Illésy J. és Pettkó B. »A királyi könyvek« című munkájukban szintén közzétették.

7. A kancelláriánál nyilván tartották még a szabályrendeleteket és elvi határozatokat is, de csak II. József óta kezdték külön könyvekbe lemásolni. Ilyen a »Liber Normalium« 1784–1848-ig, 8 kötetben, de az egyik kötet 1789/90-ről hiányzik. Minden kötet indexszel van ellátva.

8. A legfelsőbb határozatok és kéziratoknak is nyitottak könyvet, de csak rövid időre, és pedig a »Liber Resolutionum« címűt 1780/81-ből, és az »Altissimae resolutiones et manuales« címűt 1780–1784-ig.

9. Egy időre, az erd. országgyűlési tárgyalásokról is vezettek nyilvántartó lajstromokat (Series postulatorum et recommendationum regnicolarium) 1790–1811-ig, melyek 4 tokban vannak elhelyezve.

III.

A kancelláriai iratok tömegéről könnyebb áttekintést nyújtanak még azok az indexek is, a melyek egy bizonyos tárgyról, az egész odavonatkozó levéltári anyagot magukban foglalják, jöllehet az iratok maguk nincsenek külön, hanem a többi rendes hivatalos akták között, év és folyószám szerint.

1. Ilyen indexek legelőször is a levéltárban található összes szabályrendeletek és legfelsőbb elvi határozatokról (Normalia) készültek. Az egyik mutató 1686–1780-ig, a másik, czédula-katalogus alakjában 1775–1832-ig, és a harmadik 1780–1848-ig terjed.

2. Az Erdély ügyeiben tartott bécsi miniszteri konferenciák ülési jegyzőkönyveinek s a fontosabb országgyűlési iratoknak (Repertorium protocolorum ministerialis conferentiarum et diaetalium actorum) iktatókönyve és indexe 1696–1758-ig. Maguk az iratok szintén a rendes hivatalos akták közt keresendőek. E mutató tehát tájékoztat nyújt a kancellária ez időbeli legfontosabb ügyeiről s a fölséghez tett eredeti fölterjesztésekről.

3. Az erdélyi országgyűlési ügyekről azon kívül még külön index is van (Index in diaetalibus) 1695–1740-ig terjedő időből.

4. A tanulmányi ügyekben kelt elvi határozatok (Ordinationes in rebus Studiorum) indexe 1738–1830-ig.

5. Ezt kiegészítik az erd. főkormánysszék tanulmányi bizottságától a kancelláriához ment fölterjesztések iktatókönyvei (Protocollum commissionis studiorum, 1828-tól pedig Protocollum in re litte-

raria czímmel) 3 kötetben, 1816—1831-ig. Maguk az akták itt is a rendes ügyiratok közé vannak beosztva.

E régibb korszaknál meg kell emlékeznünk még a levéltárnál őrzött letéteményekről is. Ezek kétfélék:

1. A közvetlen letételek (Deposita), vagyis olyan iratok, a melyeket maguk az érdekelt felek bíztak az erd. kancellária őrizetére. Ezeket csak 1887-ben kapta vissza az Országos Levéltár, mivel 1848 után előbb az osztrák belügyminisztériumhoz, onnan az újra szervezett erd. kancelláriához s ennek feloszlásával pedig a fűlség személye körüli minisztériumhoz jutottak. Többnyire egyes végrendeletek, szerződések stb. mind magánfeleket érdeklők; legterjedelmesebb letét az *Iszekmez* család okiratai, melyek egy csomót képeznek.

2. Az erdélyi udvari kancellária mellett működő ügyvivők iratai csak tágabb értelemben vett letételek. Ezen hites udvari ügyvivőknek (ágenseknek) tiszte ugyanis az volt, hogy az erdélyi magánfelek peres ügyeit a kancelláriánál szorgalmazzák s őket képviseljék. Az érdekelt felek rájuk bízták okirataikat, s a mikor egy ilyen udvari ágens meghalt, a kancellária azonnal egy tisztviselőjét küldte ki lakására. Ez aztán az ágens gondjaira bízott iratokat átvette, leltározta s a kancellária levéltárában elhelyezte. Erre a kancellária a főkormányshéket fölhevta, tegye közhirrre, hogy az elhalt ágens hagyatékában mely felek iratai találtattak, és hogy azok a térítvény felmutatása után az érdekelteknek ki fognak adatni. Olyan magánfelek iratai tehát, a kik ez iránt lépéseket nem tettek, most is itt az illető ügyvivő neve alatt őriztetnek, megfelelő iratjegyzékekkel 23 csomóban.

Ezekén kívül ugyanott még néhány kancelláriai tisztviselőnek (*Izdenczy* udvari, *Eder* főkormányshéki tanácsos, *Kászoni* fogalmazó) hagyatékában talált magániratok is találhatók.

IV.

Az udvari kancelláriának a régibb korból, legfontosabb gyűjteménye: a kancelláriai elnöki iratok osztálya, mely 1791-ben állítatott föl és Erdély politikai s gazdasági történetének elsőrangú forrását alkotja.

Az elnöki rendes iratok 1791—1848-ig, 43 csomót képeznek, 5 indexszel.

Ezekén kívül megvannak még a kancelláriai elnökség ülési jegyzőkönyvei is 1791—1846-ig, 56 kötetben és 2 csomóban, melyeknek mindegyike szintén indexszel van ellátva.

Az iratok ezen osztály felállításától 1791—1822-ig. *gróf*

Teleki Sámuel főkanzellársága alatt, különböző tárgyak szerint vannak csoportosítva.

E csoportok a következők: 1. A kanzellária személyzetét illető iratok. 2. A hivatalos kezelést szabályzó rendeletek s utasítások. 3. Az erdélyi főkormánysház s más erdélyi hatóságokra vonatkozók. 4. Országgyűlésiek. 5. Hadbiztossági s adó-ügyek. 6. Erdélyi határőrvidéki katonaság ügyei. 7. Erdély közigazgatása. 8. Kereskedelmi, kincstári és fiskális ügyek. 9. Vallás-, tanulmányi és alapítványi ügyek. 10. Magyar udvari testőrség. 11. Rendőri és közegészségi ügyek. 12. Följelentések. 13. Magánfelek ügyei. 14. Bankóügy és devalváció. 15. Az oroszoknak Erdélybe tervezett betörése alkalmával folyt levelezés. 16. Közadakozások. 17. Katonatorozás és végül 18. Vegyes ügyek.

Teleki Sámuel gróf főkanzellársága után 1822-től 1848-ig az iratok már nincsenek csoportosítva, hanem számuk s évük szerint helyeztetek el.

Szorosan ide tartoznak azon elnöki eredeti fölség-előterjesztések 1839—1848-ig, a melyek Ő fölsége kabineti levéltárából 1851-ben elintézetlenül küldettek vissza.

Vannak elnöki mellékletek is, 1 csomóban 1828—1848-ig, melyek számuk szerint szintén a többi rendes elnöki iratokhoz tartoznak és csak nagyobb terjedelmüknél fogva tétettek külön. Ezek többnyire becses statisztikai táblázatokból állanak, melyeket az erdélyi tartományi főszámvevőség állított időnként össze a kanzellária számára Erdély népességéről, mezőgazdaságáról, kereskedelméről, út- és vízpítkezéseiről, a bünperekről, piaci árakról stb.

De vannak még más külön elnöki iratok is, melyek szintén nagy fontossággal bírnak. Ilyenek:

1. *Gróf Auersperg* erdélyi kormányzó elnöki iratai 1771—1774-ig, kis csomó a kormányzó közvetlen felségelőterjesztéseivel s az azokra hozott határozatokkal.

2. *Gróf Bánffy György* erdélyi kormányzó elnöki iratai 1792—1821-ig, egy csomóban, melyek a hozzáintézett legfelsőbb kéziratokból, kanzelláriai bizalmas értesítésekből s ezekre adott válaszaiból állanak.

3. *Nopcsa Elek* erdélyi főkanzellár vegyes elnöki iratai (Miscellanea Praesidialia) 1825—1844-ig, 5 csomóban. Ezek — melyeknek eleje, még az ő kir. táblai s országgyűlési elnökségének korából származik — történelmi s jogi jegyzeteit és fogalmazványait tartalmazzák, de csak kisebb részük bír fontossággal.

4. *Bárá Wlassich Ferencz* horvát bán, mint erdélyi királyi biztosnak elnöki iratai 1833 és 1834-

ből, iratjegyzékkel egy csomóban, a hozzá intézett legfelsőbb kéziratokkal, s összes elintézéseinek fogalmazványával.

5. *Esztei Ferdinánd* főherczeg mint erdélyi királyi biztosnak elnöki titkos iratai, külön iktatókönyvvel (Geheim Exhibiten-Protocoll), a mely az 1. számtól a 327. számig 1833—40-ig terjed, de maguk az iratok csupán 1833—1838-ig a 279. számig mennek, a többi vagy elveszett vagy valahol lappang.

6. *Gróf Kornis János* erdélyi kormányzó elnöki iratai, hozzávéve az al-kormányzósága idejebeliakat is. 1827—1840-ig mennek. Ezek mintegy kiegészítői az előbbi gyűjteménynek, mert köztük több más politikai érdekű levelezésen kívül, Esztei Ferdinándnak hozzá intézett leveleit találjuk 1834—1840-ig, az ő válaszainak fogalmazványával egyetemben.

7. Informations-Protocolle. Ungarisch-Siebenbürgische Section, 1843-ből. *Szedlniczkynek* a híres osztrák rendőrminiszternek jelentései ezek, 91 darabban a magyar, erdélyi és horvát politikai viszonyokról. E könyv kétségkívül egy egész sorozatnak egyik kötete -- alkalmasint Nopcsa erdélyi főkanzellár révén került ide.

V.

Az erdélyi kancelláriának 1848 június 23-án történt feloszlásával az ügyeket a m. kir. külügyminisztérium vette át.

Az 1848-iki m. kir. külügyminisztérium erdélyi ügyiratai mindössze 2 csomót alkotnak. Mint már — a magyar udv. kancellária leírásánál — említettem, a külügyminisztérium az unió alapján állva, a magyar és erdélyi ügyeket közösen intézte, e két csomó erdélyi aktát tehát csak később választották ki a közös anyagból. Bizonyság rá az, hogy ezen erdélyi ügyiratok a minisztérium közös iktatókönyvébe vannak bevezetve, külön folyószámuk nincs, hanem a közös iktatókönyv számaait viselik. Indexet azonban külön készítettek hozzá, a később újból föllállított erdélyi kancellária tisztviselői.

A minisztérium rövid fennállása alatt sem külön melléklek sem elnöki ügyiratok nem keletkeztek.

Az abszolút korszakból legelőször is itt vannak a különböző osztrák minisztériumok iratai, melyek a »Gesamtreich« elvénél fogva szintén központi kezelés alatt állottak és az erdélyi ügyiratok utólag választattak külön, s csak az újonnan felállított erdélyi kancellária látta el külön indexekkel. Kivételt képez az osztrák vallás- és közoktatásügyi minisztérium levéltára, a hol a magyar és erdélyi ügyek továbbra is együtt maradtak, közös mutatóval.

1. Az osztrák belügyminisztérium erdélyi iratai 1849—1860-ig, 61 csomóban magyar mutatóval.

2. Az osztrák igazságügyminisztérium erdélyi iratai 1849—1861-ig, 41 csomóban magyar mutatóval.

3. Az osztrák kereskedelmi minisztérium erdélyi iratai 1855—1859-ig, 4 csomóban magyar mutatóval.

4. Továbbá itt találhatók még a nagyszebeni erdélyi főtörvényszék elnöki iratai 1855—1860-ig, 3 csomóban iratjegyzékkel; ezeknek folytatásául szolgálnak ugyanezen törvényszék rezervált elnöki iratai 1861-ből, 1 csomóban iratjegyzékkel.

5. Az erdélyi állami főügyészség elnöki iratai 1855—1861-ig, 1 csomóban.

Az abszolút korból csak a következő mellékletek maradtak fenn:

1. Az erdélyi kerületi és járási hivatalok létszám-kimutatásai, 3 csomóban.

2. Ugyanezen hivatalok tisztviselőinek minősítő táblázatai, 3 tokban és 1 csomóban.

Az 1860. évi októberi diplomával az erdélyi udvari kancellária visszaállíttatván:

A kancellária hivatalos ügyiratai 1861—1867-ig 344 csomót képeznek 13 iktatókönyvvel és 7 indexszel.

Az iratokhoz tartozó nagyobb terjedelmű mellékletek év és szám szerint vannak elhelyezve 1861—1867-ig.

Külön mellékletek a következők:

1. Az erdélyi kancellária országgyűlési iratai (Landtags-Acten) 1861—66-ig, 4 csomóban.

2. Erdélyi országgyűlési föliratok s törvényjavaslatok 1863—65-ig, 1 csomóban.

3. Az erdélyi udvari kancelláriai hivatal költségelőirányzatai 1861—1867-ig, 12 füzetben.

4. Az erdélyi alapok költségelőirányzatai 1861—67-ig, 6 füzetben.

5. Az erdélyi alapok zárószámadásai 1861—67-ig, 2 füzetben.

A másik főgyűjteményt az erdélyi udvari kancellária elnöki iratai alkotják. Ezen osztályzat hivatalos iratai 1860—1867-ig 40 csomót képeznek, 9 iktatókönyvvel és 7 indexszel.

Elnöki melléklet csupán egy van: az első erdélyi vasút tervezetei 1864—66-ból rajzok, térképek s költségvetésekkel.

Ezen kancelláriánál is, a legfontosabb kiadványokat külön másoló-könyvekbe leírták. Ilyeneket a régi királyi könyveken kívül vezettek:

1. A legfelsőbb határozatok és kéziratokról 1860–67-ig, 6 kötetben.

2. Az elvi határozatokról (Liber Normalium) a legkülönbözőbb ügyekben 1861–67-ig kötetlen állapotban.

3. Az udvari kancellária felség-előterjesztéseiről 1863–67-ig, 1 kötetben.

4. Ide tartozik végül a legfelsőbb kézjegyre méltatott folyamódások nyilvántartó könyve 1863–67-ig.

Magát az erdélyi udvari kancellária levéltárát érdeklő iratokat csakis a kancellária többi rendes iratai közt kell keresnünk, minthogy a kancelláriának, külön levéltári hivatal helyett, csak iktatói és kiadói voltak.

1. Megvan azonban a kancelláriának a kiadó- és iktató hivatalhoz intézett rendeleteinek indexe (Normales ordinationes pro officio registraturae), melyből a levéltár időnkinti kezelését és szabályozását, Mária Terézia korától kezdve 1848-ig figyelemmel kísérhetjük, maguk az iratok azonban a kancellária rendes ügyiratai közt találhatók fel, az abban idézett számok alatt.

2. Ide tartoznak még a levéltári selejtezések jegyzékei, és a levéltárból időnkint kikölesönzött iratokról vezetett kölcsönkönyvek és iratjegyzékek.

A kancelláriai hivatal tisztviselőire vonatkozólag fennmaradt:

1. A kancellária hivatalieskükönyve 1742–1848-ig.

2. A kancelláriai gyakornokok reverzálisai (Reversales stipendistarum practicantium) 1828–1848-ig.

A hivatal segédkönyvei gyanánt szerepelnek:

1. A különböző oklevél-mintakönyvek, az egyik (Stylionarium) III. Károly korabeli, a másik (Kanzley- und Formelbuch) az 1750-es évekből, közben néhány igazi oklevél másolatával.

2. Ilyenek még az úgynevezett címekönyvek (Titularia) is, a kancelláriával levelezésben álló különböző hivatalok és méltóságok címeiről.

3. Végül a kancelláriánál kiállított oklevelek után fizetett díjak könyve, mely tulajdonképen e díjak számadását nyújtja 1714–1731-ig.

TAGÁNYI KÁROLY.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Irta dr. Csánki Dezső. I—III. kötet. 1890—1897. Kiadja a magyar tudományos akadémia.

Midőn azon tudomány alapkövét letették, melyet a földrajz nevén megjelölünk, akkor annak építészének csak e név legszorosabb jelentősége lebegett szemeik előtt; ők csak a föld egyszerű leírását és az ismert földi jelenségeknek egyszerű rajzolását ismerték. Ez álláspont — még ha tökéletességének legmagasabb fokát is elérte volna — legfeljebb minden egyéb leíró tudomány értéke szerint becsülendő: megismertet velünk valami létezőt, a nélkül, hogy a dolog fejlődésének történetét és lényegét megismertetné, s ha e szempontból vesszük, magát a leírást még fel nem ruházhatjuk az exact-tudományos jelleggel.

E szerint a földrajz csak akkor emelkedett tudomány rangjára, midőn — az ismert és létező tárgyak és jelenségek tudomásulvételével be nem érve, — a leírás szűk keretéből kilépett és a föld testének életjelenségeit és életműködését egész kiterjedésében működési terének kiszemelte, — midőn arra vállalkozott, hogy az észrevehetőnek oki összefüggését kipuhatolja és főleg akkor, midőn ismeretlen világok keresésére és kikutatására kiindult. Ez időtájból származik a földrajznak három főcsoportra való felosztása: a matematikai, physikai és politikai földrajzra.

Napjainknak társadalmi és politikai életünk minden rétegeibe — sajnos — még be nem hatolt, szünet nélkül dolgozó ama szelleme, mely a mult mélyeibe leszáll, hogy onnan a jelen felismerésére és magyarázatára szolgáló anyagot merítse, már a földrajzot is belevonta kutatásai körébe és egy negyedik főcsoportot teremtett, mely a történelmi földrajz neve alatt a tudományos disciplinák fokozatán ma már kiváló rangot vívott ki magának; egyrészt leszáll a föld gyomrába, hogy

eltűnt helységeket eredetiségükben szemünk elé állítson, hogy az ókeleti földrajzzal egész köteteket kitöltsön, -- másrészt lerázza a port régi okmányokról, hogy Ariadne-fonaluk vezetése alatt falvak és egész vidékek fejlődési történetét, egyes családoknak és nemzetiségeknek hullámlását, emelkedését és süllyedését rajzolja. Célyszerűségét és hasznát csak egy szóval is védelmezni -- szószaporítás volna.

A magyar tudományos akadémiának történelmi bizottsága a történelmi földrajznak *egy* csapással adományozta a polgári jogot, midőn a »Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában« című és több kötetre menendő mű megjelentését lehetővé tette; szerzője pedig, *dr. Csánki Dezső*, a már megjelent három kötetrel oly munkát végzett, mely szerkezetére nézve *talán* másutt is található, kidolgozása tekintetében azonban *bizonyosan* a világ-irodalomban magához hasonlóra nem akad.

Ily mű meghirálásánál szükséges, hogy a mennyi és minőre nézve általános és kölesönös szempontok állíttassanak fel és hogy a szerző, ha munkája céljának meg akar felelni, azokat szigorúan érvényesítse.

A »mennyi«-nek kérdése gyorsan el van intézve. Vezérkari térképeket, melyek valamely helység összes környékét minutiózus pontossággal ábrázolják és a melyekből még csak az egyes gyalogutak hiányoznak, hogy vezetésük alatt még sohasem látott vidékekben se téveszszük el az utat, az arra szükséges kútfők hiányánál fogva a Hunyadiak korából nem rajzolhatunk; szerző tehát külön sorrendben az akkor létezett várakat, erősségeket, városokat és helységeket sorolja fel. A váraknál -- melyek az akkori állami életben nagy szerepet vittek és melyek rendszeren valamely nagyobb birtoktest központját képezték -- minutiózus pontossággal felsorolja a különféle időben hozzá tartozott birtokokat, idézi az állításainak igazolására szolgáló okirati adatokat, eseteli a mindenkori birtokosaik viszonyainak sorsát és felhasználja ugyanezen rendszert nagyobb vagy kisebb körülményességgel a városoknál és helységeknél is, mely utóbbiak között sokan igen gyakran hasonló néven szerepelnek, s a melyeknek közelebb meghatározása igen nehéz, némelykor lehetetlen is, a mit szerző dicséretes őszinteséggel elismer, valamint egyáltalában nem szűgyenli magát felismerő tehetsége határait bevallani. Hogy különösen a kisebb községeknél az ezekben előforduló templomokra különös súlyt fektet, azt tekintettel azon fontosságra, melyet maguk a kútfők e körülménynek tulajdonítanak, csak dicsérnünk kell; a templomok számos esetekben, különösen a hasonló nevű helységek

meghatározására szolgálnak, e körülmény mellőzése egyszerűen nagy hiba lett volna. Minutiózus gondossága annyira terjed ki, hogy a különböző néven előforduló, de egymással azonos helységeket betűrendszerint kétszer felsorolja (másodszor persze hivatkozással a helységről egyszer már mondottakra) és hogy azon helységeket, melyek akkori időben egyszer az egyik, más-kor a másik megyéhez tartoztak, mindkét illető megyénél tárgyalja, s — a mi önként értetik — az olvasót azon megyére utalja, melyhez annak idején tulajdonképen mégis tartoztak; oly helységeket, melyeket a kútfők a megye kitétele nélkül említenek, a valószínűség keretébe sorol be, a nélkül, hogy elfeledné e körülményt az olvasó tudtára adni. A helység meghatározása alkalmával vagy a még ma létező helységet vagy pedig a nevét őrző puszta, dülő, híd vagy malom nevét nevezi meg, s a hol ez lehetetlen, arra törekszik, hogy az illető helység földrajzi fekvését határainak pontos körülírásával jelölje meg. A helységeket rendesen magyar kiejtés szerint nevezi meg, mely alkalommal rendesen a legkésőbbi okirat írásmódját veszi irányadónak, sőt ott is, a hol egészen bátran a mai megnevezést használhatná, jobban szereti a középkori megjelölésnek leginkább megfelelő nevet használni, a mi ellen természetesen semmi kifogásunk nem lehet.

Ezek volnának a mennyinek külső körvonalai, melyek nagyban és egészben véve mintaszerűeknek mondhatók.

A belső körvonalok, melyeknek keretében kell, hogy a munka mozogjon, már komplikáltabbak, de mindamellet mégis pontosan rajzolhatók, ha mindig és mindenütt az ily munka *célját* szemügyre vesszük.

Mire való tulajdonképen a történelmi földrajz? ki vegye hasznát? ezek azon kérdések, melyeket ily munka kidolgozásának méltatása alkalmával kell szemügyre vennünk; a második kérdésre tehát tüstént azzal válaszolunk, hogy legfőbb hasznát a genealogia, a statisztika, a nyelvészet és a »történeti jog« palástjával beburkolt politika veszi.

Hogy mindezeket kielégítse, első sorban kérdeznünk kell: *minő kútforrásokból merítsen a szerző egyáltalában?*

E kérdésre csak *egy* válaszunk van: Az okirat korában, különösen minálunk, hol a legkülönfélébb levéltárak megnyitása után annyi az okirat, hogy avval vajmi kevés más nemzet dicsekédhetik annyira, az egykoru okiratnál más kútfőt használni nem lehet és nem szabad, csakhogy itt is mind a mennyitől és minőtől függ.

Ha szerző — úgy mint I. kötetében helylyel-közzel történik — valamely helységnél csak egyetlen egy hunyadi-kora-

beli okiratot is idéz, akkor ezzel az illető helységnek azon korban való létezését ép oly hitelesen bebizonyította, mintha ahoz száz okiratot felhasznált volna; de ezért — úgy hiszem — senki se mondana neki köszönetet. Hisz a kútfőt nemcsak azért idézik, hogy az olvasó vagy a kutató a szerző állítását ellenőrizze, hanem azért — és az a főczélja — hogy a kutató annak révén további önálló és kiterjedtebb tanulmányokat művelhessen s így kézzel fogható, hogy a »minél több, annál jobb« sehol sem helyesebb és hasznosabb, mint itt. A közép-kor erőszakolt latinra fordításai az állandó helyesírás hiánya mellett magával hozzák, hogy valamely földrajzi tárgy majdnem minden okiratban — pedig itt nagy és hosszú időtartammal van dolgunk — eltérőleg iratik; azért úgy a nyelvészetre, mint a kutatóra nézve szükséges, hogy az elég gyakran látszólag másként megnevezett tárgyak felismerhetősége céljából minél több okirati adatok álljanak rendelkezésére, melyekben a megjelölésnek és írásmódnak az évek folytán fellépő változtatásai kitüntetve legyenek. Az okmányok azonban még más tekintetben sem hasonneműek; egyikük pl. csakis a bizonyos tárgy pusztá nevé mondja, a nélkül hogy meghatározására a legkisebb kísérletet kockáztatná, másikuk pedig már kimerítőbb, a mennyiben a helység fekvését, jellegét (vajjon város, falu, pusztá stb.), lakosairól szóló adatokat, birtokosait, adózási viszonyait, jelentőségét (vásárát, vámját, igazságügyi és gyülekezet viszonyait) tartalmazza; bárminő álláspontot foglalunk is el, nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy az, a ki e könyvet használja, csakis sok kútfő idézése mellett kutatási vágyát különféle irányban kielégítheti.

További kérdés — és ez, habár számos körök nem szívesen és akkor is csak egyoldalulag vitatják, felette fontos — a következő: *használjunk-e kiadatlan, kiadott vagy mind e két osztályhoz tartozó kútfőket?* Erre már nem könnyű röviden válaszolni. A kiadott kútfőnek, vagy szabatosabban mondva a kiadott okiratnak az az előnye, hogy könnyen olvasható és hozzáférhető s hogy a könyv olvasója maga a kiadott okmány idézésébe becsuszott valamely sajtóhibát valahogy helyreigazíthatja. Ahhoz még az is járul, hogy az árpádkori okiratok — habár különféle könyvekben — majdnem összességükben ki vannak adva, a mit az Anjou-és különösen a Hunyadiak korabeliekről sehogysem állíthatunk. Kiadatlan okmányok tanulmányozásához oly szakjártasság kell, melyet a legkevesebb olvasó és kutatónál találunk s miután az okiratok az ország legkülönbözőbb helyein s elég gyakran alig hozzáférhető magánlevéltárakban vannak elhelyezve, — miután továbbá a kiadatlan okirat idézésébe

becsuszott sajtóhibának helyreigazítása az okmány hasznavehetőségét sokszor illuzóriussá teszi s az idézett forrás megjelölésében a levéltáraknak az évek folyamán áthelyezések és újralajstromozások által történő változtatásai az idézett kútfőt későbbi kutatók részére teljesen hasznavehetetlenné teszik, úgy látszik, hogy a szerzőnek tulajdonképen csakis kiadott kútfőket kellett volna használnia, csakhogy itt is a könyv céljára való hivatkozás vetojával közbelép.

Lexikon-féle könyvek nem igen türik a pótlékokat és helyreigazításokat; kell, hogy a teljesség mintaképei legyenek; sehol sem vagyunk annyira hozzászokva mint itt, hogy a kerecsentet azonnal megtaláljuk s igen bosszantó volna, ha egy »történelmi« földrajzban valamely a könyvben tárgyalt korszakbeli helysége nem akadnánk. Ily teljességet szerzőnk kiadott kútfőknek kizárólagos használata mellett soha el nem ért volna, mert a hunyadiakkorabeli okiratok csak elenyésző csekély számban vannak közzétéve és mert számtalan földrajzi tárgyat a közzétett korábbi korszakbeli okiratokban egyszerűen azért nem találunk, mivel e tárgyak akkor még nem is léteztek. Szerző tehát az egyetlen egy helyes uton járt, midőn állandó figyelemmel a már közzétett kútforrásokra, művének oroszlan-részében a kiadatlan forrásokat használta, a mit persze tőle, az országos levéltár allevéltárnokától és par excellence szakembertől legnagyobb bizodalommal elfogadunk. Az országos levéltár óriási anyagán kívül még igen sok részint nyilvános, részint magánlevéltárt kutatott át és a felhasznált okiratok hasznavehetőségét a leggondosabb megjelöléssel lehetővé tette. Vajjon azonban az óriási anyag mellett a mennyiségi teljesség mintaképet elérte-e, s vajjon egyik vagy másik olvasója könyvében valamely helységet hiába keres, ez oly kérdés, melyre csak hosszabb idő múlva s miután a könyvet igen sok kutató használta, lehet válaszolni. Ez irányban esetleg már ma mutatkozó hiányok csak látszólagosak és a tárgymutató megjelenése előtt erről egyáltalában beszélni sem lehet; nekem azonban úgy látszik, hogy szerző még azon esetben is, ha egyik vagy a másik tárgy figyelmét tényleg kikerülte volna, vagy a tőle felhasznált anyagban — sajnos — elő sem fordult volna, a lehetőség keretében mindent elkövetett, a mit egyes ember ily óriási anyag feldolgozásánál elkövethetett. Egyet azonban az ügy érdekében mégis akarok kiemelni, mert a könyv hasznavehetőségét esetleg előmozdíthatná. Előfordul helylyel-közzel (pl. a II. kötet 137. oldalán Futak-nál DL. 344.), hogy szerző valamely levéltárban őrzött oly okiratokat, melyek már ki vannak adva, kiadatlanok gyanánt idéz a nélkül, hogy e

körülményt kiemelni. Mindenki meg van győződve róla, hogy szerző ott, a hol a már megtörtént közzétételről tudomása volt, az illető okmányt nem azért idézte mint kiadatlant, mert kiadatlan anyagnak bizonyos többletével akart dicsekedni — nem szorult ő rá — hanem csak azért, mert a közzétett okiratnak az eredetivel való összehasonlítása alkalmával kettejük között lényeges eltéréseket talált; az olvasók és kutatók érdekében azonban kérjük, hogy szerző e körülményt a még következő kötetekben kiemelje.

Fehnerül továbbá azon kérdés is: vajjon *kellett-e szerzőnek kizárólag a hunyadiak-korabeli forrásanyaggal megelégednie, vagy meg volt-e neki engedve vagy szükséges volt-e, hogy az Anjou- és Árpádkorszakba is hatoljon vissza?* Ez talán a legérdekesebb kérdés.

Miután a Maecenások úgyszólván már Krisztus születése előtt nyolcz évvel korábban kihaltak és az összes kutatók eszményének, az Árpádok koránál kezdő és napjainkig terjedő történelmi földrajznak kiadása a vele járó roppant költségek miatt alig várható, igen szép lett volna, ha az előttiünk fekvő munka az Árpád- és Anjoukort is felkarolta volna teljességében, csak-hogy ez tulságosan szép lett volna és azért nem lehetett... és miután szerzőre nézve némely olvasó és kutatónak szívbeli gérjedelmei nem lehettek irányadók, azért a korábbi korszakokba

különösen az Árpádkorba való visszahatolást csak egyes esetekben engedte meg magának; mi azonban ezért is kifejezzük legnagyobb köszönetünket. Ez eljárásának ellenei beszélhetnek a mit akarnak, — nem lehet eltagadni, hogy a régibb korszakokba való helyenkénti visszahatolás a könyvnek nemcsak hogy meg nem árt, hanem — ha magasztos célját el akarja érni — igen szükséges is. Van a Hunyadiak korában számos, különösen apróbb helység, mely az Árpádkorban vagy egész más vagy a még később is előforduló mellett valamely különböző nevet viselt. Szolgáljon erre csak egy példa: A Zemplénmegyében még ma létező Redmecz, mely később Abaujvármegyéhez tartozott, 1277-ben »Redemech, alio nomine Joyl« néven fordul elő (Wenzel IV, 91): szerzőnk pedig Redmeczet és Vily-t két egymástól különböző abaujvári község gyanánt említi. Nem kételkedünk ugyan abban, hogy ez a Hunyadiak korában tényleg így volt, de hány tévedéstől és hasztalan összevissza kereséstől mentve maradna a kutató, ha a könyvnek az Árpádkorba való visszahatolása folytán már itt találná, hogy e két helység azelőtt azonos volt. A személy- és földrajzi nevek elferdítése magával hozta, hogy valamely árpádkori földrajzi tárgy neve és ugyanazon tárgynak hunyadi-korabeli neve kö-

zött oly nagy a különbség, hogy a kevésbbé gyakorolt nem képes a látszólag egymástól különböző nevek azonosságát felismerni. Csánki, kinek jártassága a nevek felismerésében a források összehasonlító tanulmányozása következtében valóban genialis, mind azon esetekben, hol művében e pontot figyelembe veszi, nagy szolgálatot tesz a jövődöbeli kutatónak és maga is ez úton eléri azt, hogy oly hunyadiakkorabeli helységeket meghatározzon, melyeket a hunyadiakkorabeli okiratok adatai alapján talán fel nem ismert volna, mire különben még egy példával vissza fogunk térni. A korábbi, különösen az árpádkori időbe való helyenkénti visszahatolás a megyebeli családok birtokviszonyainak rajzolásánál egyenesen parancsolva volt. Azon körülménynél fogva, hogy a családi nevek a XIV. század közepéig (de gyakran még végéig) nagyon ingatagok és hogy egy és ugyanazon személy akkori időben elég gyakran különféle családi néven szerepel, a hunyadiakkorabeli családi nevekkal való megelegetés, tekintet nélkül a családoktól korábbi időkben használt nevekre, a családi történet kutatójára nézve csak alárendelt értékkel bírt volna s miután a birtokviszonyok a családok közelebbi ismeretére nézve a leghatalmasb támpontot szolgáltatják, az árpádkori viszonyokkal való összehasonlítás némelykor az egyedüli út, mely a hasonló nevű családok felismeréséhez vagy megkülönböztetéséhez vezet.

S ezzel elértük volna a könyv azon részét, mely a lakosokról, illetőleg az egyes megyék főbb birtokosairól szól, oly munka ez, melynek segítsége nélkül Magyarországon ezentúl senki sem tudna eredményes családtörténelmi tanulmányokat tenni, s melylyel még a történelmi statisztikának és nemzetgazdaságnak komolyan kell számolnia.

Szerző maga bevallja, hogy műve e részének kidolgozásánál a terjedelmes genealogiai kutatásokra csábító alkalom meg volt, csakhogy tárgyi okoknál fogva kitért előle: a genealogusok joggal sajnálhatják, hogy szerző e csábításnak ellen tudott állni. Mindamellet az általa napfényre került adatok és utmutatások a genealogiai kutatásra nézve megbecsülhetetlen adalékokat hoztak. Nagyban és egészben arra törekszik, hogy némely családok nemzetségét megjelölje, hogy az egyes családok közt rokonsági kötelékeket összekapcsoljon, hogy a hasonló és különböző családi néven szereplő egyes családtagokra figyelmeztessen, a fősúlyt pedig a birtokviszonyokra fekteti. Ha a helylyel-közzel oldalmagyságu birtokcsoportokat megsemméljük, melyeket szerző az évek folyása szerint felsorol, melyeknek jogcímeit alaposan megvizsgálja, s melyeket némelykor az egymással egybekelő, egymást örökbefogadó és örökösödő

személyek névszerinti felsorolásával közelebről megvilágít: azt hisszük, hogy hullámmzó búzaföldet látunk, melyen az egyes családtagok nevei a ragyogó és illatozó virágok, -- csakhogy e virágok -- sajnos! -- igen csekély számban vannak képviselve. Azért kérjük a szerzőt, hogy: miután középkori anyakönyvek hiányában, a birtokviszonyok a családisme alaposzlopait képezik, mindazon a családokra vonatkozó tőle idézett okiratokból mindig és mindenütt legalább az ez okiratokban képviselt személyek neveit is közölje; minő hasznót nyújt ezzel a kutatónak, azt első sorban ő maga beláthatja.

Az előttünk fekvő három kötet különös megbírálása alig lehetséges. Kutfőit ellenőrizni egyrészt nem a bírálat dolga, másrészt a fennit kifejtett okoknál fogva majdnem physikai lehetetlenség: a földrajzi tárgyak meghatározása körül esetleg felmerült lényeges hibákat maga a szerző helyreigazítja a legközelebbi kötetben, a bírálónak nem marad egyéb hátra, mint esetleg azt megbírálni, vajjon szerző a részint tőle tervezett, részint a bírálattól óhajtott elveknek megfelelt-e és mily mértékben és hogy a könyvben lévő adatokat esetleg egynéhány lényeges megjegyzéssel bővítse, melyek, ha jelen sorok olvasói azokat a könyvnek illető helyein feljegyzik, további kutatásoknál hasznavehetők lehetnének.

[É. Az I. kötet 26 megvét tartalmaz (Pest, Pilis, Heves, Nógrád, Gömör, Borsod, Abauj, Torna, Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szatmár, Szabolcs, Középszolnok, Kraszna, Bihar, Békés, Külsőszolnok, Csongrád, Csánád, Zaránd és Arad-ot) és ez jellemzi; a sas az, melyet első röpiülése a levegőbe visz s mely még nem meri hatalmas szárnyai teljes erejét kifejteni. Szerző ismeri feladatának súlyát és horderejét, küzd azonban szabad önkifejtés és előírt utírány ellen. Kezdetben szigoruan követi a szabatos rövidséget, a mennyiben helységekről és családokról, nevezetesen pedig az utóbbiakról némelykor csak pusztá neveiket és egyetlen rájuk vonatkozó kutfőt idéz, mely rendszeren csak hunyadiakkorabeli: lassan átmegy a korábbi korszakokba és tárgyai ecsetelésében már nagyobb kirándulásokat is mer, míg a kötet végén rendes kerékvágásába érkezik, mely további útjára a helyes irányt adja. Meg vagyok győződve, hogy Csánki, ha e kötetet ma írná, abba anyagának csak fele részét veszi fel.

E kötetben különös érdeklél bír a két Szolnok. Tornam Kraszna és Zarándmegye, mert mint ilyenek ma már nem léteznek. A Budáról és Pestről szóló rész plasztikai festmény. Az Abaujvármegyében lévő Szend nevű helységnél meg-

jegyzendő (218. old.), hogy már az Árpádok alatt Izdigscend néven szerepel (Hazai okmánytár VII, 328), a mi az 1493-ban előforduló Izbegzend név magyarázatára fontos. Zend néven előfordul különben már 1264-ben is (Wenzel VIII, 98). A sárosmegyei Dubine helység (293) 1327-ben »Kuryma alio nomine Dubynna« néven fordul elő (Fejér VIII 3, 227); az ugyanazon megyebeli Hidegkút (297) 1212-ben a »frigidus fons« néven szerepel (Wenzel XI, 115), a mit philologiai szempontból találtam említésre méltónak; a »Gyepeelő (301) meghatározására szolgáljon az Ungmegyében 1284-ben előforduló Gepevelv (Hazai okmánytár VII, 126), Gepel 1327 (Fejér VIII 3, 227) és »districtus de Giepel« 1387 (Zichy okmánytár IV, 336); a biharmegyei Kokad (611) 1336-ban »alio nomine Rubyn« (Anjoukori okmánytár III, 248). A krasznamegyei Széchi család nem azonos a (gömörmegyei) Balog nb. rimaszéchi Széchiekkel (590). Kétséget nem szenved, hogy Pok nb. Lukács fiától Gergely, László és Pétertől származik, kik 1319-ben a krasznamegyei Szécs nevű birtokot kapták (Anjoukori okmánytár I, 505.)

Szerzőnek ereje kifejtése teljes mértékben a II. kötetben jut érvényességre; e kötet véleményem szerint a munka állandó gyöngye; épen oly terjedelmes mint az első (72 oldal többlet nem tesz itt nagy különbséget), de csak 12 megyét tartalmaz: Temest, Krassót, Kevét, Torontált, Bácsot, Bodrogot, Szerémet, Valkót, Pozsegát, Baranyát, Somogy és Vas-megyét. Déli megyék ezek, melyeknek kidolgozásához szerzőnk tehetségének teljes hevével fogott, érezzük is e meleg ihletét minden oldalon; de oly megyék azok is, különösen az első tíz, melyeknek történelmi földrajza eddig terra incognita volt, hozzá még az is járul, hogy többnyire a határon fekvő és különféle nemzetiségektől lakott megyék, kellett tehát itten a történeti jog lovagjai, a chauvinismus, a tekintélyekbeni hit ellen harczra kelnie, régi erős gyökeret vert téves nézeteket lerombolnia és saját erejére támaszkodva egész új épületet felállítania, — és ez pompásan sikerült, e második kötet valóban páratlan a maga nemében. Minden egyes megye, különösen Bács, Valkó, Pozsega, Baranya, Somogy és Vas egy-egy monographiát képez; szerző kirándul az Árpád- és Anjoukorba, a forrásidézetek hosszú lánczokká válnak, melyeknek egyes tagjai egész okirat-kivonatok, melyek, ha lényegesek, dőlt betűikkel kiszedvék; a családoknál szemeink előtt fel- és alászállnak a nemzedékek, házassági összeköttetések létesülnek és a birtokviszonyok telekkönyvekké átváltoztatnak. Megjegyzéseink e kötetben mennyiség tekintetében nagyon összecsugorodnak. A

temesmegyei Kenézrekesze (44) 1258-ban a Szerdahely nevet is viseli (Fejér IV 2, 482), az ugyanazon megyebeli Ujfalu (68) 1415-ben »Vyfalu alio nomine Beneche« (Zichy-okmánytár VI, 478). A valkőmegyei Boró nevű várnál kétségbe vonja a szerző, vajjon a Wenzel V, 78 alatt 1293-ban előforduló castrum Boro a valkői Boróval azonos-e? Kételye jogos, mert ez Wenzelnél olvasási vagy sajtóhiba; *Roro* ez, illetőleg az Alsó-Ausztriában lévő Rohrau vár, melynek falai előtt 1291-ben magyarok és osztrákok között folyt a harc. Nevna város meghatározásáért, melyben szerző a mai Levanska-Varost felismeri, fogadja különös elismerésünket. A baranyamegyei Sitk (522) fekvését biztossággal nem ismeri; utmutatóul szolgáljon, hogy 1302-ben »de sancta Elissabeth alio nomine Sytk nominatum de juxta Alma« előfordul (Anjoukori okmánytár I, 45); a vasmegyei Szentkútnak neve 1198-ban »sacer fons« (Wenzel VI, 194).

A harmadik kötet Zala, Veszprém, Fejér, Tolna, Komárom, Győr, Sopron és Moson-megyét tartalmazza, melyeknek egyike (Zala) maga 13 nyomtatott ívet tesz ki. Itt is a kidolgozás szépségeit úgy kell kiemelniünk mint a II. kötetnél. A zalamegyei Csernecz szabatos meghatározására szolgáljon Wenzel VIII, 130, hol 1265-ben »Cherneck juxta Lindvam« fordul elő. A fejérmegyei vitáni vár előfordul már 1324-ben (Wenzel IX, 117). A komárommegyei Leal, melyet szerző (506) egyszer Lélel, máskor Lovallal azonosít, kétségkívül csak egy helységnek felel meg. A középkori »Komáronmegye« elnevezésnek, melyet szerzőnk állhatatosan e kötetében használ, nagyon fog a philologia örülni, én csak azt merem megjegyezni, hogy a németek még ma sem ismerik a »Komorn« hanem Komorn városát és hogy a szomszédos Sopron, Moson, és Pozsony megye a Komáron névre emlékeztet. A győrmegyei Szentiván (558) már az Árpádok alatt is viselte e második nevet; előfordul 1222-ben mint »Vriegang aliter S. Iuan« (Wenzel VI, 412), 1232-ben mint villa Ang (Hazai okmánytár VIII, 28.), 1266-ban mint Vrun kang (Wenzel III, 132).

Minden megye után szerző annak főispánjainak sorozatát adja. Tekintettel arra, hogy éppen a XV. századbeli archontologia még a legismeretlenebb és hogy éppen e században már többnyire jól ismert családokkal van dolgunk, szerzőnek ez archontologiai kirándulása, habár teljességre nem támaszthat mindenütt igényt, minden elismerést érdemel.

Záradéku még kiemljük, hogy szerző első kötetében művének befejezése után annak kimerítő tárgymutatóját igéri, mely a megyénként szétszórt anyagot egyesítendi s a mű

összes adatainak megtalálását és kiaknázását lehetővé teendi. Ha még e tárgymutató minden követelményeinek meg fog felelni, mert manapság e téren is vannak bizonyos követelmények, akkor dr. Csánki Dezső bátran mondhatja: exegi monumentum aere perennius!

DR. WERTNER MÓR.

Az újabb szerb irodalom hazánkra vonatkozó termékeiről.

(Második és befejező közlemény.)

Dr. Szubotics Kamenko: Ugovori izmegyu Leopolda I. i srpszskog naroda. Letopisz, 184. kötet.

Szubotics ezen kötetben a szerb nemzet és I. Lipót közötti szerződéseket közli. A bécsi titkos levéltárban feltalált eredeti egyházi szláv nyelven írott okmányokat közöl. Az első okmány Gyakovics Izsák püspök megbízó levele (credentionalis levél); a második okmány a szerb nép kérelmeit foglalja magában öt pontban, melyet Csarnojevics patriarcha írt alá; a harmadik okmány Csarnojevicsnak I. Lipóthoz intézett levele, melyben utóbbit souverénjének elismeri és esedezik a felterjesztett pontok elismeréséért.

Szubotics ezen okmányok alapján eldöntöttnek tekinti, hogy a szerbek »per modum pacti« jöttek be, mert az 1690 aug. 21-iki privilegium előzetes tárgyalások eredménye; s hogy a szerbek nem kerestek vajdaságot, hanem nemzeti egyházi autonomiát; s hogy e kiváltságok az összes magyarországi szerbekre vonatkoznak.

Mindenesetre nem szenved kérdést, hogy az 1690 aug. 21-iki diploma előzetes tárgyalások eredménye, de bejövételük, illetve menekülésük ideiglenesnek tekintetik, s így eszik ama nézet helyessége, hogy ezen diploma államjogi szempontból érvényes, melyet a magyar törvényhozás sohasem iktatott törvénybe. — Ruvaracnak ezután is igaza marad, hogy az 1690 ápr. 6-iki kiáltvány nem képezheti a magyarországi szerbek politikai jogainak alapját, s így politikai, területiális, államjogi kiváltságokról szó sem lehet. — Azt, hogy az aug. 21-iki privilegiumokat kölcsönös tárgyalások előzték meg, senki sem tagadta, — de ezek politikai önállóságra nem vonatkoztak, mert ideiglenes vendégek kiváltságainak tekintették. De meg azon tény, hogy Csarnojevics egyházi hatalma a magyarországi részek, u. m. Borosjenő, Szerém, Magyarország és Horvátország területére elismertetett. — nem emeli a szerbek politikai történeti jogait, mert ilyen egyházi felsőbbbségre van elég

példa a történetben (Muraköz stb.) a nélkül, hogy ez politikai kiváltságokra jogosította volna az egyházfőt.

Világos példa erre Csarnojevics, a ki az említett okmányok egyikében »szerb archiepiscop«-nak írja magát, a másikban »az összes szerbek és bolgárok érsekének«. — S vajjon szabad-e az érseknek czíméből holmi bolgár politikai jogokat levonni?

Annyi tény, hogy a későbbi okmányok halomra döntik az összes kombinációkat és Ruvarac Hilarion történeti igazságait megdönthetlenné teszik.

Sztratimirovics György: Bogics Sztratimirovics punomotnyik naroda hercegovacsog u Bécsu 1737—39. Letopisz. 184. k.

Félszáz oldalon tárgyalja Sztratimirovics György egyik őseinek, Bogics Sztratimirovicsnak, a hercegovinai nemzet teljhatalmu követének, az 1737—39-es években a bécsi udvarnál viselt dolgai. Ő jött be három testvérével hazánkba, és Kulpin pusztát nyerte, megalapítván a magyarországi Sztratimirovicsok házát. Donatióképen Kulpint 1745-ben kapták (Bogics, Iván, Tamás és Miklós) jul. 16-án. Velök jött közel 200 hercegovinai család. Bogics 1752-ben január 27-én halt meg Kulpinban.

Szerző végül a hagyományokat közli, melyek szerint a Sztratimirovicsok a Balsics zétai uralkodó család ivadéakai volnának.

Dr. Mándics Tivadar: Uszpomene iz naseg crkvenonarodnog zsvivota. Letopisz. 187. és 188. kötet.

Mándics Tivadar emlékiratait teszi közzé, melyek az 1840—1867 évek közötti szerb nemzeti egyházi életre vonatkoznak. — Szegeden tanult, a hol Sztamatovics Pál plébánoskodott és a hol sok szerb ifju nyerte kiképeztetését a gymnaziumban és végezte a »studium philosophicumot.« Sztankovics volt a metropolita, a kiről Grujics archimandrit mondja, hogy ha nem halt volna meg oly korán, sok jót tett volna a szerb népért, mert nem voltak — rokonai. Az érsek halála után Hraniszláv bácsi püspököt bízták meg az ideiglenes kormányzással, mert tudták Bécsben, hogy őt a szerbek nem akarják metropolitául megválasztani. »Integer vitae scelerisque purus« volt. 1843-ban halt meg.

Az 1842. kongresszuson — írja Mándics — temerini Széchen Miklós császári és királyi biztossága alatt, csakis a metropolita választásáról lehetett szó. Első ízben volt magyar mág-nás a királyi biztos, s ezt kérte a szegedi szerbek mozgalma

folytán sok szerb község. — Pozsonyban ekkor a szerb ifjak közül sokan tanultak; itt érintkeztek Stur Lajossal, az első szláv ujság alapítója, Popovics Kornél. A szerb és más szláv ifjak szövetsége eleinte tisztán irodalmi színezetű volt. Egyletet is alakítottak a szerbek, de ezt betiltották, mert nem volt felügyelőjük, mint a magyar, német és tót egyletnek. Erre a szerbek kérvényt adtak be a tanári karnak, mely a konventi gyűlés után megengedte az egylet fennállását és a szerbek a tót Simkát választották meg felügyelőjükül, illetve elnökökül. Stur magánember volt. Ezen szerb ifjak mozgalmat indítottak a szerb kongresszus 1837-es volt tagjainál, hogy Pozsonyban egy szerb pap és vallástanár alkalmaztassék. Tökölyi Száva, Pavlovics Tódor és Pejicsics orvos megígérték az ifjaknak támogatásukat.

A szerb kongresszus 1842 augusztusban nyílt meg; a pozsonyi, pesti és szegedi szerb tanuló ifjak Széchenytől a kongresszuson való megjelenhetésre engedélyt kértek, — hivatkozván a pozsonyi diaeta szokásaira — de Széchen elutasította őket. Ekkor az általános »vivát« helyett először hangzott fel a »zsivio«, mely szó az illír mozgalom szülötte. Ezóta használják a szerbek széltejében a zsiviót (éljent). Rajacsics első menetre 48 szavazatot nyert. Rászavaztak a katonatisztek, Jóvícs báró, a papság nagy része s kevés polgári választott. Zsivkovicsra a nemesek s néhány pap szavazott. Atanackovics budai püspökre hárman. Ezekből ketten Rajacsicsra szavaztak s így utóbbira 50 szavazat jutott. Nem lévén egyhangú a választás, mind a három a király elé terjesztetett, kinek jogához tartozott bármelyiket megerősíteni ilyen esetben. A cs. kir. Hofkriegsrath és a magyar kir. udv. kancellária véleménye alapján ezután Rajacsics a király által metropolitává kinevezetett. De plenitudine potestatis Regiae. Rajacsics tehát kinevezés után lőn metropolitává és 1848-ban patriarchául is kinevezetett (bár a kongresszus 1848 máj. 15-én választotta, — a királyi decretum erről nem vett tudomást). Ez volt az utolsó feudális jellegű kongresszus, melyet a nemesek, papok aranyozott hintói, huszárai, stb. fényre emeltek. A korteskedések ekkor »vacsorák« czímén folytak.

Ekkor adták be a szerb képviselők Szécheny utján kérelmüket, hogy egy újabb kongresszuson egyházi és iskolai ügyeiket rendezhessék. Ezen gyűlés 1847-ben elrendeltetett és királyi biztosul, vagy a hogy a szerbek állandóan írják »császári« biztosul Kulmer báró neveztetett ki. A biztos részére kidolgozandó instrukció megállapítása miatt elhúzódott a kongresszus ügye és 1848-ban a forradalom más utra terelte az ügyeket.

A magyar kormány az 1848: XX. t.-cz. által szerb-oláh kongresszus megtartását rendelte el, Csarnojevics Péter királyi biztos vezetése mellett, de ez sohasem tartatott meg. Ezen törvényt az 1868 évi IX. t.-czikkel másfoltták meg.

Az 1848—49-es forradalmi éveket Mándics Németországban töltötte s ezekben nem vett részt; de egyet-mást közül Atanackovics budai püspök kultuszminiszteri kinevezetéséről, a bácsi püspökségbe való áthelyezéséről, s a kormány, valamint Rajacsics közt emiatt kitört konfliktusról, az 1852-iki, Thun által összehívott szinodusról, melybe a temesvári, budai, verseczi és aradi püspökök választattak meg. Thun szerette volna az összes görög-keleti püspököket a szinodusba hozni, de ez a terve Rajacsics ellenállásán megtört és ezóta a választó szinodusokon csak declaratorialis püspökök vettek részt.

A szerb vajdaság iskolaügyi tanácsosává Natosevics nevezetett ki Atanackovics püspök és Mándics ajánlatára, a kit Schmidberg Mándics helyett nagy nehezen elfogadott.

1859-ben Coronini báró Horvátország bányává nevezetett ki s helyébe jutott a szerb vajdaságba Sokesevics József, mint polgári és katonai kormányzó.

Mándics érdekesen írja le az 1848 előtti szerb iskolai állapotokat; az összes provinciális magyar és horvátországi iskolák állami kézben voltak, a királyi iskolai főinspektor felügyelete alatt, a ki igazgatója volt egyuttal a zombori és aradi tanítóképezdéknek, a pesti iskolai alap bizottságának. Alatta állottak a kir. kerületi tanfelügyelők. Ezek mind görög-keletiek voltak. A szerb papságnak semmi köze sem volt az iskolákhoz, kivéve a vallás-tanítást. De viszont a politikai hatóságok sem avatkozhattak be az iskolaügybe. A szerb vajdaság idejében is a szerb iskolák a politikai hatóságok kezében voltak; a tanítókat és igazgatókat ők nevezgették ki. Csak a katolikus és protestáns konkordatum után változtak meg a viszonyok.

A szerbek állapota az osztrák viszonyok alatt a legszomorubb volt. Ma sem merik ezt a szerbek bevallani nyíltan. Hallgatnak s nem beszélnek róla. Tény, hogy 1850-től fogva a szerb egyházi gyűléseket is csak engedély és egy kiküldött politikai biztos jelenlétében tarthatták meg s csak a konkordatum hatása alatt helyezte ezt hatályon kívül Thun.

Bizony, az 1848—49-iki szerb felkelés eredménye az 50-es években karikaturának is beillik s ideje volna, ha akadna szerb író, a ki az 1850-iki Gesammtreich és a szerb vajdaság állapotát amugy igazán és chauvinizmus nélkül megírná. S ha valaki, én értem Risztics János (Szerbia külügyi viszonyai I. k.)

felkiáltását: »valjon miért is küzdöttek a szerbek 1848—49-ben? — erre nincsen felelet.«

Érdekes az is, hogy mikor a szerbek a »schismaticus« elnevezés ellen protestáltak s a kormány Rajacsicsot a helyes elnevezés iránt megkérdezte, ez az »orthodox-orientalisch-katholische Kirche« czímet tartotta egyedül helyesnek.

Az 1860-iki szerb kongresszus Sokcsevics kormányzó iniciatívájára hivatott össze. A bécsi kormány terve volt az összes görög-keleti püspököket, az oláhokat felvételni, — mire Rajacsics a kongresszus elnapolását vitte keresztül, a mire különösen az 1860. okt. 20-iki pátens indította. Sokcsevics horvát bánná kineveztetvén, vajdasági guvernőrre Saint-Cantin neveztetett ki, kit az októberi patens után nem mint kormányzó, hanem mint császári biztos Mensdorf Sándor gróf váltott fel, s a ki megindította a Magyarországgal való egyesítés iránti lépéseket; de közben decz. 27-én a császár történeti alapon a vajdaságot Magyarországgal egyesítette és így a megindított lépések feleslegessé váltak.

Mándics azt állítja, hogy Ausztriában a nagy czímerben még ma is befoglaltatik »a szerb vajdaság nagyvajdája« czím. A magyar kancellár a patriarchát és a szerb nemzet főbbjeit Bécsbe hívatta, hogy a szerb kiváltságok, egyházak stb. ügyeit megbeszéljék, de a patriarcha a kongresszus összehívását követelte.

A vajdaság megszüntével Mándics Ujvidék városába kir. biztosul nevezetett ki s ő alatta ment véghez az első városi restaurácio. Ujvidék polgármesterévé Miletics Szvetozár dr. választott meg; országgyűlési képviselővé Branovácski István. Az alkotmányos választás után Mándics beismeri, hogy 12 évi (tehát osztrák) uralom alatt (a szerb vajdaság alatt!) most a magyar kormány alatt először nyerte vissza az ujvidéki szerb egyházi gyülekezet is törvényes jellegét s megszüntek az »oktrovált bizottságok« az egyházi ügyeket elintézni.

1861. okt. 5-én végre összehivatott a kongresszus, melynek elnökévé Filipovics József br., alelnökévé Rajacsics patriarcha nevezetett ki. Ez a kongresszus állapította meg a szerbek követeléseit. A patriarcha oly szép nemzeti szerb beszédet tartott, hogy Filipovics nyiltan kezét csókolt neki.

Az 1861. évtől fogva először fedezték a szerb nemzeti fondból a kongresszus költségeit, mert annak előtte az állam előlegezte s utólag politikai hatásai útján hajtatta be a költségeket, a képviselők napidíjait. Ilyen uton idővel kimerült az alap és újabb kongresszusok összehívása lehetetlenné vált.

A magyar provizorium (1861—67) ideje alatt osztrák

szolgálatból magyar szolgálatba lépett az emlékiró, a hol Majláth György alatt a gör.-kel. egyházi és iskolai ügyeket vezette, de a főbb ügyek u. m. nemzeti alapok kezelése, metropoliták és püspökök választása, kongresszus ügyei stb. Schmerling (1865-ig) kezeiben maradtak. Nagyon alárendelt szerepet játszott a helytartótanács, a hol Mándics szolgált, mert a vármegyék kizárólag politikát űztek és a közigazgatás egészen mellékessé vált. Összes teendői közé tartozott a szerb Matica, és az iskolai alapok kezelő bizottságának ügyeire szorítkozott, oly kevés dolog, hivataloskodása akár »szabadság«-nak is beillett volna.

Elmondja, hogy Grujics Nikánor csak Rajacsics útján lőn püspökké s hogy a szerb püspökök mindent elkövettek ellene. Rajacsics patriarchát nagy és jeles egyénnek tartja, a ki, ha kellett felfelé is ellentállott. Richelieu és Mazzarinenel hasonlítja össze.

Érdekesek közlései a szerb püspökök javadalalmazásáról, az elemi iskolák rendezéséről, mely szerint az elemi iskolák egyházi fenhatóság alá való helyezése a magyar helytartótanács érdeme, mert a Bach kormány alatt tisztán államiak voltak. (1862.) Bevallja, hogy ily módon a polgári (provincialis) Magyarországon a szerb papság kapta kezébe az iskolák feletti hatalmat, míg a határőrvidéken községekké váltak minden szerb nemzeti és egyházi jelleg nélkül. Tehát itt is a magyar kormányzás liberálisabb volt az osztrák aeránál! Elbeszéli az újvidéki püspöki lak történetét: a »görög-keleti« cím keletkezését s hogy Rajacsics magát »szerb patriarchának« írta, de az osztrák kormány görög-keleti patriarchának nevezte el a karlóczai érseket és csak 1868-ban, ismét magyar kormányzat alatt, iktatott törvénybe »a szerb patriarcha«-i cím.

Elmondja, hogy a szerb Matica, irodalmi társaság csakis Pesten lehetett, mert ott volt az egyedüli szerb betűkkel bíró könyvnyomda; továbbá 1848 előtt Budapest aránylag kevés lakosából kétszer annyi szerb volt mint jelenleg és számuk a városi képviseletben tekintélyes volt. — Újvidék csakis a forradalom alatt és után vált a szerbek politikai és irodalmi gócpontjává. Ennek megfelelőleg 1851-től 1860-ig azon fáradoztak, hogy a Matica székhelyét Újvidékre tegyék át, mi csak 1863-ban a magyar helytartó tanács útján éretett el. Részt vett az 1862-iki Pálffy-féle kiegyezési kísérletben is az 1862. év őszén tartott értekezleten, hol Mihályi, Dobránszki Francisci, Huber is részt vettek. Ezen Mándics kijelentette, hogy miután ő felsége a szerb kérdést a többiekől elvonta és 1861. júl. 24-iki leiratában és az 1861-iki szerb kongresszus határozataira

még királyi felelet nem érkezett, a szerb nemzeti kérdés függőben hagyandó. Ezen értekezletnek egyébiránt nem volt eredménye. Ugyanekkor Bécsben dr. Sztojácskovics, magy. kancelláriai udvari tanácsos Masirevics metropolitával szorgalmazták a külön vajdaságot, vajdát, külön közigazgatást és a szerb hivatalos nyelvet.

Ugyanis az 1848—49-iki forradalom után a szerb vajdaság hivatalos nyelve a *német* lett és 1860-ban hivatalossá is declarálta az utolsó szerb vajdai kormányzó, míg a szerbet csak a többi tartományi nyelvek közé sorolta.

Végül az újvidéki szerb gymnasium 1819-iki megnyitására s jövő sorsáról szól.

Masirevics emlékiratai elég érdekesek; közléseiben óvatos és erre birhatja volt tisztviselői minősége, végig szolgálván szerbet, németet, osztrákot, udvart és a magyart. Annyi bizonyos, hogy másképp gondolkodik, mint tett és élt és sokat tudna elmondani, a miről hallgat. Ezen emlékiratait folytatni fogja.

DR. THIM JÓZSEF.

Thököly Imre fejedelem 1691—1692-iki leveleskönyve. A m. tud. Akadémia történelmi bizottságának megbízásából az eredetiről közli Thaly Kálmán, m. tud. akad. r. tag. A »Flór«-alapítványból kiadja a m. t. Akadémia. (Magyar történelmi emlékek. Második osztály. Írók. 34. kötet.) Budapest, 1896. A m. t. akadémia könyvkiadóhivatala. 8-rét, IX+399 lap.

Ismét egy becses publicatio a Rákóczi-korszak fáradhatatlan történetbuvárától. A ki csüggedetlen kitartással, párját ritkító lelkesedéssel és buzgósággal kutatta föl s szedte össze a különféle levéltárakban szerteszétszórt Rákóczi leveleket, hadi utasításokat s e kor kisebb-nagyobb történelmi emlékeit s kimerítően megírta fő- és mellékalakjainak életrajzát, most e kor másik nagy alakja Thököly Imre felé fordul, hogy itt is összegyűjtse, a mi még fennmaradt.

Az akadémiai »Monumentá«-k sorozatában eddig öt kötet Tököly-napló jelent meg, kettő Nagy Iván és Torma Károly, a másik három szintén Thaly Kálmán közlésében. Ezekhez történelmi becses adatok tekintetében méltó folytatás gyanánt csatlakozik e hatodik kötet. Nem csak a publicálás érdeme a Thalyé; ő kutatta föl a Jeszenák-féle kéziratgyűjteményben Pozsonyban, ő eszközölte ki a történetkedvelő báró Jeszenák János özvegyénél, gróf Forgách Aloyziánál, hogy a becses eredeti a magyar nemzeti muzeum levéltárában helyeztessék el.

Hatszázhuszonhárom levél és levélkivonat van e kötetben, mind Thökölytől származó. Levelek Heissler és Veterani generalisokhoz, a havasalföldi vajdához és vajdánéhoz, pasákhöz, instructiók saját emberei számára stb. s mindez nem egész két évre terjedő időközből. (1691. márcz. 23.—1692. decz. 28.) E tény minden adatnál világosabban documentálja a fejedelem messzeható diplomatiái tevékenységét. Ifjukurától fogva naplót vezetett s kisebb és nagyobb fontosságú leveleit maga bevezette »páriás könyv«-ébe. Az eddig ismeretes és kiadott részek csak töredékek e nagybecsű iratokból: Rákóczi titkárának, Pápay Jánosnak feljegyzése szerint egyéb iratain kívül csak diariuma- és páriás-könyve huszonhárom darab volt az »idevezült fejedelemnek.« Valószínűleg nem egy lappang még ma is családi levéltárak porlepte iratai között. Thaly Kálmánnak szerencsés keze van buvárlatai közben s bizvást reméljük, hogy még nem egy újabb kötettel fogja megörvendeztetni történetkedvelő közönségünket. Faxit Deus!

— zs —

Kisebb tanulmányok. Irta Széchy Károly. Budapest. Kiadja Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala. 1897. 8-r. 404, 1 l.

Széchy Károly újabb irodalomtörténeti tanulmányainak java részét gyűjtötte össze a fenti című kötetbe, a mely mostanában hagyta el a sajtót. Minden esetre jól tette a szorgalmas tudós, hogy a különböző folyóiratokban megjelent hosszabb-rövidebb cikkeit most könyvben bocsátotta a művelt közönség kezébe, mert azoknak tárgyuknál s adataiknál fogva egyaránt megvan a maguk becsé. Bár irodalmunk jelesei, a kik az ötvenes, hatvanas és hetvenes években oly fontos kérdéseket tisztáztak, gyűjtenék szintén össze a hírlapokban s nehezen megkapható folyóiratokban szétszórt tanulmányaikat, a melyek a szakirodalommal foglalkozóknak bizonyára nem egy új eszmét adnának s több olyan kérdésben világosságot árasztanának, a melyeket fiatal tudósaink bizony nem mindig kellő s biztos szempontból taglalnak.

Nem a szóban forgó kötetre czélunk ez észrevétellel. Széchy Károly irodalmunknak régi munkása, a ki több, mint huszonöt éve műveli az irodalomtörténeti és aesthetikai tudományt s pedig sikeresen. Főleg az utóbbi évtized alatt fejtett ki nagy tevékenységet, a most összegyűjtött tanulmányait is ez idő alatt írta; e mellett gr. Gvadányi Józsefről egy terjedelmes munkát írt s a Zrínyi Miklósról írott nagyszabású monographiájának felét is közrebocsátotta. S elmondhatjuk,

hogy valamennyiben új adatokat hozott napvilágra, s főleg ezek kölcsönöznek műveinek különösebb érdeket. Szerencsés kutató és kombináló tehetség, a ki bár nem egyszer rég ismert dolgokat mond el, (lehetőleg új színben s új felfogással,) legtöbbször ismeretlen adatokból indúl ki vagy ilyeneket derít föl. Noha kidolgozása, előadása, néha ok nélküli éles hangja ellen is nem egy kifogást tehetünk: általában tanulságosaknak mondhatjuk dolgozatait, a melyek maradandó eredményt tartalmaznak, olyat, a melyet irodalmunk történetének is számba kell vennie.

Szóban levő kötetében majd mind megtaláljuk az író erényeit és fogyatkozásait. Adatainak újságával, combinatióinak biztosságával és szerencsés szerkezetével jóformán mindegyik dolgozatában dicsekedhetik, de talán kettő-három kivételével valamennyiben megtaláljuk az írónak azt a különös sajátságát, hogy egy-egy új adat kedvéért sok rég ismert dolgot elevenít föl, a melyeknek nem minden része van szerves kapcsolatban az újabban földerített adattal. Más szóval: Széchy Károly többször nagyon széles alapot rak annak a szerény épületnek, a melyet amarra emel. Egy dolgozatát külön olvasva is feltűnik e sajátság: összegyűjtve olvasva pedig, annál inkább.

Tanulmányait két csoportra osztja: alakok és adalékok csoportjára; azonban ez a felosztás nem egészen felel meg a keretükben levő dolgozatoknak. Legalább nekünk úgy tetszik, hogy a mint Kölcsey Ferenczről írt dolgozatát az első csoportba sorozta, hasonló joggal tehetné volna a P. Horváth Endréről írott tanulmányával is; ám az »alakok« keretében olvasható más három dolgozat sajátságaihoz mérve a Kölcsey Ferenczről írottat, bátran az adalékok közé oszthatta volna ezt is. Egyébiránt ez a lényegen semmit sem változtat. Egy-egy tanulmány értéke nem attól függ, hová sorozta a szerző, hanem, hogy önmagában véve előbb viszi-e csak egy szerény lépéssel is eddigi ismeretünket, tágítja-e csak némileg tudományunk körét újabb szempontjaival vagy új adataival s mind a kettőből kiinduló szabatosabb ítéletével.

Ilyen felfogással olvasván végig Széchy Károly tanulmányait: könnyű a könyv becsét meghatároznunk. Az első csoportba osztott tanulmányok közül minden bizonynyal legsikerültebb az *Arany Juliskáról* szóló, tartalmára és formájára nézve egyaránt. Egy nem irodalmi alakot, a ki csak költői motívum gyanánt ismeretes a közönség előtt Arany költészete révén, úgy szólván irodalmi alakká avatott az író felfogásának művészi nemességével, forrásainak tapintatos felhasználásával s az egész előadás emelkedettségével. A Wohl Stefanieról és Szász Gerőről szóló inkább alkalmi dolgozatokat nem említve,

a melyek egyben-másban szintén mutatják az író jellemző tehetségét, csak a Kölcsseyről írott nagyobb tanulmányra teszünk egy pár megjegyzést. Már a bevezetése sem találó. Széchy a Collège de France híres tanárát, *P. Albert*et idézi, a ki irodalmi előadásában Molièrehez érve, kénytelen bevallani, hogy a ki a vígjáték mesteréről újat akar mondani, nagyon is veszedelmes vállalatba fog. Kölcsseyről igaz, sokat írtak és sokan foglalkoztak vele; de inkább csak mint ember áll tisztázva előttünk, sem mint a magyar prózának egyik mestere, sem mint szónok, sem mint kritikus szabatos képmen még ma sines elénk állítva. Széchy is inkább csak az ember alakját rajzolja s mint országgyűlési követét. De főleg ez utóbbi rész nincs szoros kapcsolatban azzal, a mit, mint új adatot tár elénk. Széchy éles szemmel válogatja ki a jellemző vonásokat, de a túlságos részletezés nem egyszer ártalmára van a rajz igazságának. A pozsonyi országgyűlést a Kölcssey szemüvegén keresztül nézi, s rikító színezése mintha némi visszás érzést keltene bennünk. A gyakorlati politika realis tényezőinek megítélésére nem éppen alkalmas szempont a magányban fejlett idealismus szempontja. Kölcsseynél a napló rajzai természetesenek tünnek föl, de az újabb írónak nem volna szabad csupán ő utána indulnia, mert hogyan magyarázhatjuk meg akkor a 1832—6. országgyűlés szembetűnő hatását a nemzetre. Tény, hogy Kölcssey lépten-nyomon megütközött a rendi országgyűléseknek tartalmán és szerkezetén, a követek viselkedésén, hazafi felfogásán, a mi az ő eszményi felfogását ismerve, senkit sem lephet meg. De ez a kérdés épenséggel nem függ valami szorosán össze azzal, hogy miért nem akart Kölcssey akadémiai titkár lenni, s mik voltak azok a titkos nehézségek, a melyek Kölcsseynak kedvét szegték. Kétségtelen a Kölcssey és Szemere leveleiből, hogy ez utóbbira ellenszenvvel tekintettek az akadémia némely tagjai, hogy »semmit sem dolgozik,« de nem mertek elleue nyiltan föllépni, attól félvén, hogy Kölcsseyt is elvesztik. Jól mondja Széchy, hogy a Kölcssey »idealismusa megütközik, sentimentalismusa felháborodik a titokzatos nehézségeken.« Helyes, ezt az író igazolja is. Hanem itt is visszatetsző az a nagy apparatus, a melylyel e magában véve nem olyan első rendű kérdést tárgyalja a szerző. Hogy ez adatok ismerete előtt sem Vajda Viktor, sem Jancsó Benedek nem találhatták el a voltaképi okot: azon kár a szerzőnek csodálkoznia s egyáltalán nagyot építenie e dologból. Különbö e dolgozat a sikerültebbek közé tartozik; a szerző jellemző ereje ebben, az Anyosról és a P. Horváth Endréről szóló tanulmányokban a legszembeszökőbb, s egyszersmind analýsaló tehetsége is ezekben nyilatkozik leginkább.

A könyv nagyobb részét az *adatok* foglalják el. Kilencz ilyen dolgozat van e részben összegyűjtve, a melyek közül az első és utolsó kevesebb értékű. A Pray-codexről írottban sok ismert adatot hord fel, megállapítván, hogy a »Pray-codex a deákibeli fiókkolostor tulajdona volt s így a Benedek-rend kebelében keletkezett,« a mi már nem volt ismeretlen eddig sem a szaktudósok előtt. A forradalom utáni lyra fejtegetése semmi különösebben méltánylandó sajátságokat nem mutat sem az ítélet új szempontjaira, sem az adatokra nézve. Nem helyén kívül sorakozik ide, de eddigi ismeretkörünket nem bővíti.

A többi hét dolgozat mind valami újabb forrásból ered s újabb eredményeket állapít meg. »A szent Miklós éneke« Péchy Ferencz eredetijéről való hű közlés, a »Tar Lőrincz zarándoklása« című szintén eddig ismeretlen adaton alapszik. Mindkettő ügyesen combinált magyarázatok kíséretében, a melyekben Széchy úgy jár el, mint midőn a cathedráról előadást tart. Ez a sajátságos írásmódja majd minden dolgozatából látszik. Előttünk okoskodik, combinál; előttünk vizsgálja a forrásokat, noha az olvasó leginkább csak az eredményre kíváncsi s az ehhez vezető utat nem mindig szívesen teszi meg az íróval. Néha az ilyen mód szinte kikerülhetetlen, például a *Péchévárad vagy Farnádi?* című cikkében, a melyben egy irodalmi tévedést igazít helyre. De már például a *Bessenyei-irodalomhoz* címűben szinte szörszál-hasogatásba viszi mindig combinálgató tehetsége, a mely a *Péchévárad vagy Farnádi?* című cikkben igazán világosan és szabatos logikával deríti ki a voltaképeni tényt, hogy t. i. a Farnádi Miklós neve alatt a Régi Magyar Könyvtár III. köt. 22-ik lapján említett »Compendiosa quedam: nec minus lectu iocunda descriptio vrbis Hierusalem,« etc. című munka szerzője tulajdonkép Péchévárad Gábor. Bátran és tartózkodás nélkül fogadhatjuk ez eredményt, de a dolgozat végén a szerkesztő elleni támadást nem helyeseljük. Mi nem tartjuk Hellebrant Árpád eljárását *menthetetlennek*, mint Széchy Károly. Az új szerkesztő a régieknek, Szabó Károlynak, minden megállapodását nem vehette újra vizsgálat alá. Sokat, nagyon sokat kijavított, de meg kellett bíznia egyben-másban, hiszen ő nem újra szerkesztette az egész kötetet, csak kiegészítette. Igen valószínű, hogy ha Szabó Károly maga szerkesztheti nagy munkájának harmadik kötetét is, rájött volna a tévedésre; de az új szerkesztő csak abban hibás, ha hibás, hogy Szabó Károly adatát kritikátlanul hagyva, abba észrevétel nélkül bele nyugodott. Menthetetlen csak akkor volna az új szerkesztő, ha ez adat tőle származott volna; s különben is nem tudjuk,

ki pótolta volna több utánjárással és szakismerettel Szabó Károly hagyatékát, mint épen az új szerkesztő, a ki az európai könyvtárakban oly széles kutatást végzett, s már csak ez érdemei is nyomnak valamit a latban akkor, mikor egy tévedésért, a melyet nem is ő követett el, olyan szigorú felelősségre vonják, a mi talán még sem egészen igazságos.

Fölötte érdekes az a két dolgozat, a mely P. Horváth Endréről szól; mind a kettőben új adatokkal találkozunk, a melyek igen jellemzőek a költőre; a két dolgozatot együvé is olvaszthatta volna az író s bátran az első csoportba sorozhatta volna tanulmányát, a mely teljes méltánylatunkat érdemli. Vizsgálatainak eredménye irodalomtörténeti szempontból kétség kívül nagyon számba veendő.

Kovács P.

Die Verbannten des ersten Kaiserreichs. Von Eduard Wertheimer.
Leipzig, Duncker und Humblot, 1897.

Nem érdektelen jelenség, hogy az utóbbi két évtized alatt Franciaországban mily nagy mérvet öltött az I. Napoleon emlékének kultusza. S épp az utolsó 5–6 év volt az, mely a Napoleon irodalmat a legnagyobb mértékben gyarapította. Valóságos kultuszt űznek a nagy Napoleon emlékéből, s Franciaország, melynek ifjabb generációja már úgyszólván az anyatejjel szívta magába a republikánus eszméket, oly mértékben adózik a korzikai hős emlékének, a milyenre alig találunk egyhamar példát. Ugy tűnik fel majdnem a dolog, mintha a belpolitikai zavarok által annyira felkavart nemzeti szellem, vigasztalásképen térne vissza azon korhoz, midőn a francia sas dominált egész Európában, mintha a régi gloire-ból akarna vigasztalást meríteni a züllött belállapotokkal szemben. Emlékiratok, naplók, levelezések s a hasonnemű publikációknak hosszú sora mind a korzikai császárral foglalkozik, s belevonja a kultuszba egész családját, felkutatja legbensőbb életviszonyait, s élénk állítja a császár alakját mint katonát, mint férjet, mint száműzöttet, s vele együtt egész környezetét, még a legescélyebb vonásra is ügyelve, hogy felemlíttessék. A Napoleon irodalom ma már tekintélyes könyvtárrá nőtte ki magát, s alig van a Mazarine palotában székelő hallhatatlanok között egy historikus is, ki irodalmi munkásságát legalább jó részben nem Napoleon emlékének szentelte volna.

Wertheimer Ede hazánkfia, ki munkásságát főleg a XIX. század elejebeli európai s az osztrák-magyar monarchia ugyanakkorbéli történetének szenteli, s ki e kort historikusaink

között tán a legjobban ismeri, az előttünk fekvő munkában a Napoleon bukása utáni történetre rendkívül becses adatokat szolgáltat. S növeli a munka érdekességét azon körülmény is, hogy a színtere leginkább közvetlen szomszédunk Ausztria területe, a hol az első császárság száműzötteinek nagyrésze a száműzetés éveit töltötte.

Az 1815-ben összeült párisi konferenzia tudvalevőleg Metternich indítványára határozta el, hogy a bukott császárság emberei a különböző országok, első sorban Ausztria őrzete alá adassanak. Ez indítvány összefügg a száműzetést, vagy haditörvényszék elé állítást kimondó 1815. július 24-i ordonanzokkal, melyeket az 1816. január 12-i amnestia-törvény még súlyosbított. Európa különböző államait töltötték meg ezek száműzöttekkel, melyek közül a legkiválóbbak Ausztriának jutottak. Bonaparte Lajos, Jeromos, Katalin, Baciocchi Erzsébet, Murat Karolin, Fouché, Savary, Maret mind megannyi elsőrendű csillag az első császárság egén, melyek Ausztria különböző részeiben végzik be pályafutásukat, Metternich és jobb keze Sednitzky gróf rendőrminister által Argus szemekkel ellenőrizve.

A mindenható kancellárra a párizsi konferenzia határozatai súlyos feladatot róttak. Az ő feladata volt ellenőrizni a száműzötteket, kikről legjobban fel lehetett tenni, hogy a sors változásaiba nem fognak belenyugodni, meg lévén szokva, hogy ők parancsoljanak, mások engedelmeskedjenek. Metternich Sednitzkyvel együtt csakhamar tisztában volt azzal, hogy a császárság visszaállításának reménye nem aludt el a száműzöttek lelkében. Csakhamar kitudta titkos terveiket, melyek ellen a legádázabb harczt vitta. Igaz, hogy nem a Bourbonok bukásától s a Napoleonidák újbóli trónrajutásától félt, mint inkább az árnyékát már előre vető forradalom kitörésétől. Ennek megakadályozása volt a cél, mely miatt minden lehetőt elkövetett, hogy a száműzöttek minden lépése, még gondolata is ellenőriztessék.

Munkájához a bécsi levéltárak, első sorban az állami levéltár, s a belügyminiszteriumé nyújtották a bő anyagot. Ebből s az ismert irodalomból Wertheimer oly munkát állított össze, mely az utolsó évek Napoleon-irodalma között a legkiválóbb helyet foglalja el.

A kötetben foglalt nyolcz essay a legkiválóbb száműzöttekkel foglalkozik, kik részint mint Napoleon rokonai, részint mint környezetének legkiválóbb emberei hazájuk történetére mély befolyást gyakoroltak. Mesteri kézzel rajzolja Wertheimer a száműzöttek életét Ausztriában úgyszólván napról-napra. s

midőn a rendelkezésére álló adatok kapcsán bemutatja egymásután azon intézkedéseket, melyeket Metternich s Sedlnitzky ellenük tett, bepillantást enged egyuttal a száműzöttek titkos terveibe, kiknek csak egy erélyes kéz és fej hiányzik, hogy uralmok helyreállítását megkísértsék. S Metternich jól tudta ezt, s ép ezért kérlelhetetlen szigorral viselkedett irányukban. Wertheimer előadása nyomán olykor valóban drámai közvetlenséggel látjuk a harczot a könyörtelen kancellár és a száműzöttek között, kik még lakhelyükön is alig mozdulhatnak, hogy Bécsből ne kifogásolnák azt. Mily mesterileg van megrajzolva az otrantói hercegről, Fouchéról szóló fejezet, mely nézetünk szerint egyáltalában a legsikerültebbek közé tartozik. Mintha magunk előtt látnánk e geniális férfit, ki folyton küzd, munkálkodik, hogy az őt körülvevő korlátokból kiszabadulhasson. Mily mérhetetlen ambitio szól az egész jellemrajzból. Mintha saját szemünkkel látnánk őt, az intrikák és fondorlatok nagymesterét, a mint az egész lényét lenyűgöző vasgyűrű ellen, Metternich ellen, minden izmát megfeszítve küzd, míg végre testben lélekben megtörve feladja a küzdelmet. Mint mondánk, a Fouchéról szóló fejezet a legjobb az egész munkában. De a többi száműzöttről szóló részek sem állnak e fejezet mögött. A mi valamennyit oly érdekessé teszi, az azon küzdelemnek rajzolása, melyet mindegyik közülök Metternich ellen folytatott, hogy magát alóla mentesítse. Külön ki kell emelnünk az első, Bonaparte Lajosról szóló fejezetet, s ezt főleg azért, mert bepillantást enged a Napoleonok családi viszonyaiba. Az, mit Wertheimer e fejezet elején Napoleon viszonyáról testvéreirehöz mond, a legjobb a mit Napoleon jelleméről mondtak. Napoleon parancsoló, fékezhetetlen, korlátokat nem ismerő jellege itt lép legjobban szemeink elé. Jobban megismerjük Napoleon jellemét Wertheimer rövid előadásából, mintha köteteket lapoznánk által.

Nem túloztunk, midőn azt mondtuk, hogy Wertheimer ezen munkája az utolsó évek Napoleon irodalmának egyik legkiválóbb terméke. Nem a felhasznált, eddig ismeretlen adatok bősége teszi ezt, hanem a munka egész lényege. Azon közvetlenséget, az előadásbeli élénkséget, a jellemzések éles voltát alig találjuk egyhamar a Napoleonnal foglalkozó újabb művekben, melyek nemcsak Napoleonnal, hanem családjá környezetével foglalkoznak. Nemesak a hivatásos történész fogja Wertheimer művét a maga érdeme szerint méltányolni, hanem, a mi ennél még sokkal többet ér, a művelt nagy közönség is. Kevés oly historiai munkát ismerünk az újabb irodalomból, mely annyira le tudná bilincselni tárgyával, előadásával az olvasó figyelmét,

mint Wertheimer munkája, mely a nagy császár történetének egyik, eddig kevésbé ismert részére s környezetének legkiválóbb tagjaira vet egészen új világot. A—y.

Szenczi Molnár Albert 1574—1633. Irta dr. Dézsi Lajos. Budapest, 1897. A magyar Történelmi Társulat kiadása. (Magyar Történeti Életrajzok. XIII. évf. Szerk. Szilágyi Sándor.

Régóta tudtuk, hogy Szenczi Molnár Albert élete változatos és szerencsétlen volt, de most végre olvashatjuk hányszorított életének hiven és jól megírt történetét.

Szerencsétlenségeinek az volt egyik oka, hogy tudósnak született és szegény volt. Sanyarú viszonyok közt szerzi tudományát és midőn dolgozni akar, a mostoha élet minduntalan kizökkenti nyugalmaiból. Nem mondhatjuk, hogy egészen gyámoltalan volt, sőt bizonyos élelmességet mutat a Maecenások keresésében, mint valami humanista. De alapjában mégis naiv lélek. Az a kis élelmesség, a mi benne van, mintha csak arra való volna, hogy bonyolítsa szerencsétlenségeit. Nincs következetes akarata a gyakorlati életben. Bármilyen fog, hivatásának érzete meguntatja vele a hétköznapi munkát s bármennyit dolgozik, örökké zaklatja a még hátralevő munka ingere. Oly kevéssel beéri s soha sincs megelégedve. A családi élet boldogságára vágyódik, de a külső célszerűség szempontjából nem jól választ s a boldognak ígérkező viszony súlyosbitja helyzetét.

Vegyük hozzá, hogy Szenczi Molnár Albert nemcsak tudósnak, de vándornak született. Nyughatatlan ide-oda járásának gyakran nincs más magyarázata, mint vándor ösztöne. Hány németországi városban telepszik le, de egyszerre fölrepül fészkeből s tova száll, sokszor csak azért, hogy világot lásson. Mikor visszatér hazájába, ott sem nyugszik. Otthon is vándorol s addig meg nem pihen, míg a betegség egy helyre nem szegzi.

Sok irigye s ellensége volt, mint maga beszéli, de voltak pártfogói is. Köztük a magyarul is tudó Mórícz, hesseni tartománygróf s Asztalos András, a nagyszombati polgár alakjai emelkednek ki. Sokan kedvelték a szeretetre méltó vándor tudóst, a kit a nélkülözés meg nem rendített hitében. Különben is abban a korban a szükölködő kalvinista theologus több helyütt akadt jókedvű adakozókra, mint mai napság. A jó emberek támogatása nélkül Szenczi Molnár élete még siralmasabb lett volna.

Szerencsétlenségeinek másik oka az volt, hogy itthon nem jól érezte magát. Meleg érzéssel ragaszkodott szülőföldjéhez.

Irodalmi műveivel szolgálni akart hazájának s e szolgálat volt életének egész tartalma. De mégis jóval tovább tartózkodott a külföldön, mint magyar tisztelői és barátjai szeretnék volna. Pedig ott gyakran igen rossz dolga volt s itt kényelmesebb élet várakozott reá. Csakhogy ez a kényelmesebb helyzet elvonta volna a könyvektől s a hirneves tudós emberek társaságától. Köztük jól érezte magát, a tudomány tiszteletének s a műveltségnek légkörében megőrizhette lelkének ruganyosságát. Kalandos életének történetét nagy szorgalommal s helyes kritikával írta meg Dézsi Lajos. A fiatal szerző nemcsak lelkiismeretes kutató, hanem előadása is tárgyilagos. A dolgokat beszélteti, s ép azért nagyon kielégíti a komoly érdeklődést. Nem csupán a közvetlen adatokból merít, hanem a kor viszonyait is föltűnteti s így életrajzi monographiája sikerült kulturtörténeti rajzzá emelkedik.

Ohajtottuk volna Szenczi Molnár Albert irodalmi munkásságának részletes, bővebb ismertetését. A szükségest e tárgyról is jól és röviden elmondja a szerző, de irodalomtörténeti monographiában nem ártott volna a részletesebb elemzés. Szerző igen nagyra becsüli hősét, a mi helyén is van. De midőn azt mondja, hogy felér Pázmánynyal, sőt talán meg is haladja hatás és sokoldalúság dolgában, a kelleténél több dicséretet halmoz hősére. Bárminő érzellemmel tekintünk is Pázmány munkájára, nem tagadhatjuk, hogy a Kalauz szerzője tollával, politikai és egyházi munkásságával nagy történeti átalakulásnak vetette meg az alapját. Elképzelhetjük-e a magyar ellenreformáció diadalát Pázmány nélkül? Bármennyi érdeme van Szenczi Molnár Albertnek, a nyelvésznek, a zsoltárfordítónak és teológiai írónak, ily nagy jelentőségű történeti változás nem fűződik nevéhez.

De subjektív szempontból a szerzőnek igaza van. Ha Szenczi Molnár Albert alakja neki nem volna kedvesebb és majdnem jelentékenyebb, mint a Pázmányé, nem írhatott volna róla ily derék monographiát.

D.

Középiskoláink története.

II.

A jelenleg is szerzetesrendi tanférfiak vezetése alatt álló gymnasiumok közül a már eddig ismertetteken kívül két szent benedekrendi u. m. a *győri* és *esztergomi*, két piarista: a *nagykánizsai* és *nagykárolyi* s egy minoritarendi, u. m. a *kézdícsárhely-kantai* gymnasium történetét kaptuk meg.

A *győri kath. főgymnasium* történetének megírására

több tanár állott össze. Az írócsapat élén maga az igazgató *Acsay Ferencz* áll. Az intézet története 1626-al kezdődik s az ezen időtől a millennium évéig lehozni szándékolt történetet három korszakra osztották föl s ebből az első, a jezsuiták korszaka 1626—1773-ig; a második az átmeneti korszak 1774—1802-ig s végül a szent benedekrendiek korszaka 1802-től mostanáig terjed. Az 1895/96-ik évi értesítő csupán az első korszakkal foglalkozik.

1626 augusztus 5-én kelt a királyi rendelet, mely Győrött seminárium és gymnásium felállításáról intézkedik. A győri püspök Dallos Miklós örömmel fogadja azt, mert kezében hatalmas fegyver lesz régi kedvencz tervei végrehajtásához. Miként Pázmány, úgy ő is az iskola alapításnál mindjárt a jezsuitákra gondolt. Ezeket akarta letelepíteni Győrött s reájuk bízni az iskola vezetését. A királyi rendelettel kezében legelőször is telekszerzéshez látott. Előbb a katonai építési hivatal házáat szerette volna e célra megkapni, de Prayner kapitány elutasította; azután a győri káptalanhoz fordult, de itt sem járt több sikerrel. Győrött a káptalan volt a földesúr, mely féltékenyen őrizte jogait. A jezsuitákra a káptalan tagjai különben sem néztek jó szemmel s e miatt vonakodtak bármiféle telek átengedésétől. Tudták már, hogy nem annyit akarnak, a mennyt kérnek, s a néhány ház melyet kérnek csak arra való, hogy ott lábukat a városban megvethessék: *δοξ μου που σιτη.* Az elutasított Dallost Pázmány segítette meg egy jó tanácsossal: »Nem kell ebbe egy csöpnnyire is megütközni — írta neki — hanem csak az ember módjával indítsa az dolgot, ugyan progrediálni kell. Az most pedig abban áll, hogy az mely házakat akarnak venni, ne vegyék pro patribus, hanem ő Felsége magának vétesse, úgy hogy az dominium ő Felségéé legyen, azután ad inhabitandum engedje az patereknek. Én a posoni collegium dolgában így progrediáltam és immediate az ő Felsége kamarája vette kezébe az házakat, azután pedig ad usum adta az patereknek.« Így is tettek. Dallos a maga pénzén, de a király nevére megvett három házat és egy üres telket. Avval sem sokat törődött, hogy a megvett házaknak nem mindegyike volt eladó. Tudta már ennek is a módját. Az egyik háztulajdonos legalább azt vallotta: »Soha nem ároltam és el sem adtam volna, de Nicodemus kapitán uram császár parancsolatjával urgeált és az generalis uram is parancsolt; én kétezer forinton vöttem, hogy adtam volna el tizenkettőfélszáz forinton? Hanem még gonosz szökat is szóllott: Buabnak mondott és Szakkermennek is néhányszor; én nem is akaratomból cselekedtem.« A káptalan tiltakozása is hiábavaló volt;

meg kellett elégedniök azzal, hogy némi kárpótlást kaptak s megígérték, hogy »nem terjeszkednek.« De ez csak ígélet volt. Mint rendesen, úgy most is, alig költöztek be az új épületbe, mindjárt észrevették, hogy az szűk, nem megfelelő és alkalmatlan s hogy e négy házhelyen sem a templomot föl nem építhetik, sem az iskolát meg nem nagyobbíthatják. E végett ismét a káptalanhoz fordultak s kérték tőle a kollégium mellett fekvő hét házhelyet. A káptalan tagjai előre látták ezt s természetesen most is tiltakoztak. Midőn a rend, illetőleg érdekeinek képviselője először fordult a káptalanhoz s onnan elutasító választ kapott, talán e tény alapján jogosan lehetne kárhoztatni »bolond vélekedéseket«, — mint Pázmány mondotta

mely miatt a katolikus egyház magasabb érdekeivel szemben olyan szükkeblüséget mutatnak, de ez újabb kérelem megfejtí ellenkezésüket. Hazafisági szempontból sem nagyon bizott a káptalan a jezsuita atyákban, legalább erre vall egyezkedésüknek e pontja: »Magyar és horvát tagokat nagyobb számban küldjön a társaság Győrre, mint más nyelvűeket.« Tiltakozásuk a hét telek birtokba vétele ellen természetesen most is hiábavalónak bizonyult. Nem törődtek azzal s arra se voltak tekintettel, hogy lakóházak voltak rajta s a lakosok nem akartak kiköltözni belőle. Hiába mondta az egyik ház gazdája, »hogy inkább lábbal fogva vontatná ki a házból magát, hogy sem eladja«, ettől se riadtak vissza. Draskovics püspök tiszttartója (Dallos megh. 1630) botokkal, szablyákkal és puskákkal felszerelt jobbagyokkal s egy csapat német muskatérossal ment a házak elfoglalására. Becsüsökkel mentek s körülfogták a házakat. A káptalan kiküldötte — Beny János kanonok — ez ellen is tiltakozott, de a tiszttartó »hangos szitkozódással félrelökte«, betörtette az ajtókat és kerítéseket s megbecsültette a házakat. A püspök azután megizente a lakóknak, hogy vegyék föl a ház árát, különben »valamennyit kihányatja.« Kérték a püspököt, könyörüljön rajtuk, az ő házuk nem eladó, de mind hasztalan, azzal hallgattatták el őket, hogy a király is így akarja s ez ellen nem lehet apellata. Így azután tizenegy telekkel rendelkeztek a jezsuita atyák s kedvükre építhettek. 1654 aug. 20-án Széchenyi György veszprémi püspök 50,000 rajnai forint alapítványt tett a kollégiumnak, 1684-ben pedig ugyancsak Győrött convictust is alapított. Ez a gymnasium alapításának története. Mint az iskola történetének legérdekesebb és legfontosabb része kimerítő részletességgel van tárgyalva s a monographiának ez a legbecsesebb része, a melyért elismerést érdemel *Németh Ambrus tanár*. Külön fejezetek foglalkoznak a kollégium birtokviszonyaival, a gymnasium belső történetére

vonatközzé a jezsuita gymnasiumok tantervével, az igazgatókkal (1661-ben a híres polemikus Sámbar Mátyás volt az intézet igazgatója), a tanárokkal, azok névsorával (1630—1773), a tanítással, példa gyanánt a jezsuiták iratai között fennmaradt kézikönyvet, s a Miketz Szigfried iskolai praefektus által 1657-ben írt győri iskolai tanrendet is ismertetve, illetőleg közölve. Több statisztikai táblázat és névsor van a tanulókról, külön fejezet a fegyelmi szabályokról, a színelőadásokról, Mária-congregációról és convictusról. E gonddal szerkesztett s jól megírt első rész után becsesnek ígérkezik a folytatásul szolgáló második és harmadik rész.

Az esztergomi káptalani iskola és gymnasium történetét Vojnits Döme igazgató írta meg. E mű első részét, mely az intézet történetét a legrégibb időktől 1773-ig tárgyalja, e folyóirat 1896. évi folyamában egy szakférfit ismertette (*l. . . lap*), a mű második része a jezsuitarend eltörlése után az állam vezetése alá jutott, harmadik része pedig az 1809. decz. 11-én a szentbenedekrendiekre bízott gymnasium történetét ismerteti. E két korszak beható részletességgel van ismertetve, ugyannyira, hogy a kettő együttvéve a műnek több mint ³/₄-ed részét foglalja el. Ez újabb korszakból az adatoknak nagyobb bősége állott a szerző rendelkezésére, innen ez aránytalanság. Nem válik ez a mű hátrányára; jól tette, hogy az írt nem igyekezett ide szorosan nem tartozó, általános és már ismeretes neveléstörténeti részletekkel (mint a Ratio educationis ismertetése s több efféle) betölteni, s megmaradt szorosan tárgyánál s megelégedett adatai gondos összefoglalásával. Csak egy helyen vettük észre, hogy történetirői feladatáról a szerző elfelejtkezett ott hol a rend költségén tanult s a »zászlót elhagyó« rendtagokról van szó. Értjük a szerző bosszankodását, de azért az izléstelen kirohanás az állam ellen elmaradhatott volna. A különben tárgyánál maradó s kiváló gonddal írott monographiának a nevelésügyről, a fegyelmi szabályokról és büntetésekről szóló fejezetei alkotják legbecsesebb és legérdekesebb részét. Külön fejezetek ismertetik az intézetben levő gyűjtemények (könyvtár, szertár stb.) történetét.

/

DÉZSI LAJOS.

T Á R C Z A.

A LONGOBÁRDOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Az 1897. évi »Századok« 483-494. ll. dr. Márki Sándor úr a Paulus Diaconusról írt fontos czikkében azon reménynek ad kifejezést, hogy ez években tudósaink általában véve gondosabban foglalkoznak azzal a nagyérdemű krónikással, ki hazánk népvándorlás-korabeli történetét annyi becses adattal gazdagította.

Azon tudósokat, kik a longobardok történetével foglalkozni fognak, figyelmeztetem egy tollhibára, mely eddig egy helytelen kombinációra adott okot.

Dr. Márki Sándor úr ugyan is azt írja, hogy »Hazánk történetére nézve Paulus könyve ott válik kiváló fontosságúvá, a mint a bolgárok ellen való csatában elesett Agelmund longobárd király utódává lett Lamissionak a bolgárokkal való csatázásait... beszéli el.« A Paulus kiadásai valóban bolgárokról beszélnek: de hogyan jöttek ezekkel az előbbi longobárdok érintkezésbe? Tudjuk ugyanis, hogy bolgárok nem az Albis folyónál, hanem a Volga (*Волга*) folyónál laktak. A helytelen kombinációk meggátolása végett figyelmeztetem a történetbúvárokat, hogy itt a bulgárok nevében nagy tollhiba rejlik. Vagy maga Paulus vagy ennek leírója »Belgori« helyett »Bulgari« nevet használt. Thietmar krónikájában ugyanis előfordul egy Belegori nevű város az Albis folyónál.¹⁾ Főlösképen volna figyelmeztetni, hogy Belegori, Belgori és Bulgari között nagy a hasonlatosság, úgy hogy a leíró nagyon könnyen eltevérdhetett a név lemásolásában.

Ha így helyreigazítjuk az elhibázott Bulgari nevet, megértjük a longobárdok csatározásának természetes fonalát. A longobárdok az Albis folyón átkelven, jobb partján táboroztak. Éjjel rájok ütöttek a belgoriak, megverték őket s Agelmund királyukat is megölték. Lamissio, új királyuk, vezetése alatt megverték a longobárdok a belgoriakat.

¹⁾ Bielowsky: Mon. Pol. Hist. Livón, 1864. I. 284., 288., 308. ll.

Hogy a longobárdok nem száguldoztak a Volga folyóig, hanem az Albis folyónál megmaradtak, bizonyítja az, hogy nem csak Tacitus (98. év. Kr. u.), hanem azután (175 év) is mint a markomanok szövetségesei Csehországban időztek.¹⁾

SASINEK V. FERENCZ.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

(1896. végétől és 1897. elejétől.)

c) H a z a i h í r l a p o k.

Széchenyi Béla expedíciója (Budap. Hírlap. márcz. 16.).

Jókai Mór, Reminiscenciák márczius 15-ikén. (Nemzet. márcz. 15.).

Wekerle, Rudolf trónörökös (Budap. Napló, márcz. 21.).

Papp János, A Gellérthegy boszorkányai (Pesti Hírl., márcz. 24.) Bizonyítgatja, hogy a néphit a Gellérthegyet csakugyan a boszorkányok találkozási helyének tartotta. Ugyanezt vitatta *Katona Lajos* is hasonló czím alatt (a P. Hírlapban ápril 18-án).

Marco Spicer (!), Kroatisches Schauspielwesen. (Történeti visszatekintés. P. Lloyd, márcz. 18.).

Der Held von Tarvis. E czím alatt a P. Lloyd márcz. 25. *Fedák Mihály* emlékezetét ujítja meg (szül. 1749. Jászón, megh. Károlyvárosban 1814. jun. 7. mint várparancsnok), a ki 1797. márcz. 23. Károly főherczeg életét mentette meg Tarvis-nál.

Die Grafen Keglevich. (P. Lloyd, márcz. 25.).

Komáromy András, Beniczky Péter, az aranysarkantyús vitéz és váczai főkapitány póre 1661-ben. (Magyar Hírlap. márcz. 30.).

Aba Samu korszaka Heves vármegyében. (Magyar Állam. ápril 17.).

Egy magyar gárdista II. József császár korában. (Pesti Hírlap, ápril 18.). Egy Székely nevű gárdista 97,000 forintot lopott, a miért pellengérre került és 4 évi fogsággal bünbödött.

A győri hős. (Budap. Hírl. ápril 18.). Ismerteti *Jedlicska P.* Pálffy monographiáját.

Vámbéry Rusztem, 4 napig Stanley-vel (Budapesti). Budap. Hírl., ápril. 24.

Liszt Ferencz koronázási miséjének története. Id. Ábrányi műve nyomán. (Magyar Hírlap. ápril 4.).

J. Peisner, Die Messalina Ungarns. (N. P. Journal. ápril 22.). Nápolyi Johanna, Brantôme mentési kísérlete nyomán.

¹⁾ Constantinus Porph. ap. Migne: Patrologiae graecae tomo CXIII. pag. 666.

Zempléni Árpád, Ki volt Vajda János Ginája? (P. Hírl., ápril 18. és pótlék, ápril 22.). Adalékok a költő és Vághelyi Gina (Kratochwill-Oroszy Georgette) életéhez.

Simonyi Zsigmond, Régi magyar nevek (P. Napló, ápril 18.).

Aigner-Abafi L., Die ungarische Klapka-Legion in Preussen 1866. (Pester Lloyd, ápril 16. és 17.). Hivatalos okiratok s levelezések alapján. Négy évvel azelőtt a P. Lloyd, (1893. jul. 10.).

Fischer Károly von Wellenborn nyugdíjazott tábornok tollából hozott ugyan e témáról cikket (Beiträge zur Geschichte des ersten Ulanen Regiments).

Tóth Béla, Vitam et sanguinem (Pesti Napló, ápril 18.). A cikk oda konkludál, hogy a híres »Moriatur pro rege nostro M. Terézia« nem ily alakban hangzott el, hanem így: *Damus vitam et sanguinem*, a mi elvégül egyet jelent.

Könyi Manó, Hogy készült a húsvéti cikk? *Salamon Ferencz* emlékiratai nyomán (P. Napló, ápril 18.).

II. József és Katalin. (Budap. Hírlap, ápril 28.) *Junius*-tól.

Inkey Béla, Magyarország földtani alakulása és talajképződése. (Magyar Állam, ápril 25.).

Hegyesi Márton, Háromszék önvédelmi harca (Magyarország, ápril 18.) *Nagy Sándor* műve nyomán. kiadta s kiegészítette *Szabó Sámuel* (1897).

Németh József, A régi Magyarországból. (Magy. Ujság, ápril 18.). Berzeviczy Gergely 1782—83. levelei nyomán.

Ürmössy Lajos, Az első magyar hírlap. (Nemzet, ápril 18.). Szól a pozsonyi Magyar Kurir-ról (1780) és annak munkatársairól és szerkesztéséről.

Kövesligethy Radó, Wolfgang Bolyai und sein Werk Tentamen. (P. Lloyd, ápril 18.).

Vasskó Elemér, Temetés. Régi pesti utcák. (Budap. Hírl., máj. 4.). Ecseteli a belváros lerombolásra szánt kalap-utca és a szomszéd utcák és házak multját. A főváros helyesen cselekednék, ha ily történetileg nevezetes házakat lerombolás előtt lefényképezetne, mint ez külföldön szokás. *A régi Pest romjai* cím alatt a Magyarország is közöl cikket (máj. 16.).

L. Hevesi, Sir Joseph Crowe. (P. Lloyd, máj. 8.). Ez a híres műkritikus s politikus barátja volt a magyar emigránsoknak, Kosuthnak, gr. Teleki Lászlónak, tov. Szarvadi párisi hírlapírónak.

Tarczai Géza, Mátyás király kiásott palotája (Egyetértés, máj. 9.).

A pozsonyi ünnepély- és szoborleleplezés alkalmával megjelent cikkek közül történeti becsüek: *Ürmössy Lajos*, *Mária Terézia* (Magy. Hírlap, máj. 13.); *M. Terézia és emlékszobra.* (M. Ujság, máj. 14.); *Fadrusz szobrász* (P. Lloyd, máj. 15.) és *Magy.*

Hírl., ápril 15.); *Tóth Béla*, *Mater matriae* (Pesti Napló, máj. 16.); *Pozsonyi fényes napok* *Mária Terézia* korából (Pesti Hírlap, máj. 16.); *Kazár Emil* cikke a Magyarorszáiban máj. 16.; *Fadrusz szobrász* (Hazánk, máj. 16. és Alkotmány, máj. 16.); *Soós Antal*, *Mária Terézia* első bevonulása Pozsonyba (Hazánk, máj. 19-én).

Püspöky Grácián, *A Mária Terézia katonai lovagrend.* (Magyarország, máj. 17.).

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— NYOLCZADIK KÖZLEMÉNY. —

Szent Iván-napi tűzugrálás. E nap előestéjén a falu ifjúsága, minden uteza külön-külön, a mezőn három tüzet rak s azon szentivánfű sárga virágából font koszorúkkal átugrál, majd összefogózva körtánczot (kolo) járnak körüle; a legények faklyatánczot járnak — meggyújtanak egész éven át szárított szurokfenyőágakat s azokat kezökben tartva ugrálnak. Azt hiszik, hogy az, ki a tüzet átugrotta, egész évben forrolázba nem esik.

Halottak napján Szlavoniában a temetőbe a sirhoz ételt-italt visznek és azzal ott megvendéglik a szegényeket, hogy az elhunytért imádkozzanak.

Karácsoni szokások. Adventben járják az összejöve-telek a fonóban (prelo), melyben hósdalokkal és mesékkel mulatoznak; Luca napján, 12 nappal a karácsonyest előtt kezdik a lucaszékét faragni. Az éjféli mise alatt szlavoniai közlüt szerint az istállókban pár perczre megszólalnak az ökrök, tehenek, lovak és elmondják, hogy gazdájuknak mi lesz a sorsa a jövő évben. Bövedestére nagyban készülnek: a gazda beviszi a konyhába a karácsoni tuskót (badnjak), az új piszkafát és szalmát hord be, melyben a gyermekek gurulni fognak; a ház asszonya két nagy fonott kalácsot süt, a badnjákot és a ljetnacsát, ez utóbbi nagyobb és díszesebb, ékesítik a tésztából formált nap, hold, csillagok, ekevas, ökrök, galambok és kalászok; ezen kalácsot karácsony első napján szegik meg. Kinek méhese van, viaszgyertyákat készít a maga háza és az atyafiság számára, minden házban három kell, melyet ágra kötnek és a szoba gerendájába tűznek. Az asztalra szalmát szórnak és abrosszal leterítik és rá fatányérok, fakanalakat helyeznek, továbbá kulacsot, mézet, tömjént, almát, diót, mogyorót, aszalt gyümölcsöt, új fazekat, melyben mindenféle termelt magvat tesznek (buza, zab stb.), az asztal kellő közepén kivájt száraz sajt áll, melyből isznak, hogy torokfájástól mentesek

legyenek, az asztal alá lószerszámot stb. helyeznek, hogy marhájukat baj ne érje. A ki karácson előtti napon (badnjak) először lép be a házba, az az egész karácsonra a ház vendége (položaj); a mint belép, vánkosra ültetik és meghintik az uj fazékból magvakkal, hogy mindenből bő termés legyen és kalácscsal, sajttal, gyümölcsessel megajándékozzák. azután kimegy a konyhába és az uj pizskafával megigazítja a tüzet mondván: kanczáitok csikozzanak, tehenetek elljen, disznótok stb. szaporodjon, méheitek rajozzanak. baromfitok tojjon oly szaporán, mint a hogy ezen tűz szikrát hány. A mint az estharang megszólal, a szobába szalmát hoznak, letérdelnek és az urangyali imádságot elmondják; midőn az asztalhoz ülnek, a családfő a karácsoni kalácscsal letakarja az ételes tálat. meggyújt egyet a viaszgyertyákból, mely addig ég. míg a karácsoni éneket el nem énekelték. Ima és ének végeztével az égő gyertyát sorba kézbe adják a gyermekeknek, kik székre állva vele megfordulnak keletről nyugatra és azt mondják: »Dicsértessék a Jézus! az isten fia megszületett«, mire mind azzal válaszol: »Dicsértessék mindörökké! Valóban megszületett«. Ezt teszi minden gyermek háromszor, mire a családfő az égő gyertyát megfordítja és a magvakkal telt fazekba beleszurja. — a mely fajta magból legtöbb ragadt rá, az fog legbővebben teremni.

A tündérekről. Lásd: »Századok« 1897. 5-ik füzet.

A boszorkány, borzas, szurós tekintetű vénasszony. ért a gyógyfüvekhez; a boszorkány este lefekszik ágyába és gonosz lelke (vjedina) ott hagyván a testet éjjel belebujik macska, kotlós, kutya, bőregér vagy bagoly alakjába, seprőre ül és körül jár, min felé bajt okoz. megrontja a teheneket, megnyomja az alvókat stb.. másnap reggel, mikor lelke újra beleszállt, elmegy ugyanazon házakba. hol kárt okozott és ajánlkozik a gyógyításra. Kivált ujhold napja körül dühöngnek. Ha az alvó vénasszonyt ágyában megfordítják, hogy lába van felfelé, akkor gonosz lelke nem képes újra belebujni. a vénasszony meghal, de lelke boszút áll a házon, melyet felgyújt. Ha a boszorkány valakit ostorával megüt és kantárját fejére teszi. az lóvá változik és a boszorkány lovagol rajta; mikor vége az éjnek, újra emberré változik, de nagyon elgyengül és megsárgul.

A babonázók, varázslók, olyan férfiak és nők, kiket férfi vagy nőtündér tanított orvosolni, varázsolni: mindenkin segíhetnek csak saját bajukon nem. A jelelt embereket (sánta, béna stb.), éjnek idején felkeresik és mesterségükbe beavatják. A varázslókat az ördög segíti; az igaziak dolga sikerül, de vannak hamisak, kiknek varázslása nem sikerül, ezekről a közmondás gúnyosan mondja: varázsolta a vénasszony, hogy ne legyen dér és reggelre hó esett.

A sorsdöntők (sudice), hárman vagy heten ott vannak

minden ember születésénél és tanakodnak az újszülött ételsorsáról, jó és balsorsáról, életéről, haláláról; a mit ők elhatároznak, az lesz az újszülött sorsa. A szülés utáni éjjelen a ház kéményén bejönnek és a tűzhelyre ülnek ezek a vénasszony forma lények és szótöbbséggel döntenek az újszülött ételsorsa felett. Ha valaki tanácskozásukat meghallja, istenben való bizodalommal el lehet kerülni a balvégzetet, mert a jó ember sorsa isten kezében van.

A rossz kísértet (vukodlak). Ha valaki életében rossz tündérekkel és boszorkányokkal tartott és bűnbánat nélkül halt meg, nincs sirjában nyugta, hanem éjfélkor egér vagy gyík alakjában kimászik a sirból és mint kísértet (sárga arcú, vörös szemű, kék ajku, fekete fogu, véres kezű kísértet) hazajár s utjában az ebeket fojtogatja, azért üvöltenek sötét éjjel a falubeli ebek; sokszor farkas, holló, fekete eb vagy disznó alakját is felveszi s a halotti leplet maga után huzza. Ha a kísértet lábára czérna gombolyagot kötnek, azt, midőn kakasszóra távozik, maga után vonszolja a sirig és a kísértésnek csak úgy lehet véget vetni, ha sirját felássák, és mellén át czölöppel a földhöz szegzik; míg ezt teszik, bömböl, fogát csikorgatja. A sirt újra be kell hantolni és visszatekintés nélkül hazatávozni. Varázsló asszonyok bárkit felidézhetnek sirjából és az mint vukodlak jelenik meg.

A bűnös lelkek (sablast), hazajáró lélek, rémkép. A kit a tulvilágon be nem fogadnak, annak lelke a világban kóborol. hol csontváz, hol madár vagy más állat alakjában, ujhold körül láthatók — véli a babonás nép. Az embernek nem árthatnak. Ki miben vétett, oly alakban bűnhődik; ha vasárnap templom helyett erdőre járt vadászni, mint erdei rémkép kóborol és ugat mint a vadászeb.

Lidércz. Ha valaki hanyatt fekszik s a boszorkány észreveszi, ráfekszik mint valami malomkő a mellére és megnyomja keservesen, majd meg csecsén szívni kezdi vérére, úgy hogy másnap is nyoma látszik; az ilyen ember elfogy, elfonyad és rövid ideig él. Főkép a gyermekeket gyötri a lidércznyomás.

Dögvész. Szarajevóban lakik a dögvész királya és párosával küldi a kugát (dögvészt) mindenhova, hol nincs tisztaság, mértékletesség. A kuga alacsony női alak, se orra se füle, aprószemű mint a kigyó, kéz helyett macskalába van és lábai kecskelábak. A levegőt, vizet megrontják, s a kit megrontanak, annak testén fekete foltok támadnak. Éjjel lopóznak a falvakba, s ha a kutyák megrohanják, bőregérré változnak.

Halál. Sárga csontváz kaszával, ha a beteg feje mellé áll, meghal; ha oldalára ül, hosszú betegsége után ritkán gyógyul fel; ha lábaihoz ül, biztos meggyógyul.

A régi szlávok vallása. Hittek egy legfőbb jó és egy

legfőbb gonosz lényben; a jó szellem erősebb volt. A legfőbb jó lény az égben lakik. A földi lényekben felsőbb szellem lakik, mely őket élteti. A fő isten és a kisebb istenek szeretik az áldozatokat és az élők véréért. Az istenek szeretik a jó és hős embereket s akaratjukat jelek és papok által közlik velök. A tulvilági életben is hittek, azért holtjaikkal ételt, italt, fegyvert, ruhát temettek el, hogy a sirontúli életben szükségét ne szenvedjenek. Isteneik: Gromovnik (mennydörgő), a világ ura, kinek ökröket áldoztak: Belbog (fehér, jó isten), az emberek jóltevője; e kettőnek nem emeltek templomot, mert minden templomnál magasztosabbnak tartották; Svantovid (mindent látó-tudó); Živa (élő) az élet istennője; Radogost (vendégszerető); Vodan; Siča; Parkun; Zizbog; Spabog; Zibog; Nemiza; Peremit (a terhes asszonyok istene); Triglav; Provo; Podaga (a vadászat istene); Siba; Jeso; Lada; Marzana (a halál istene); Lado és Lada (Lado a vigság istene, felesége Lada a házasság istenasszonya, kinek menyekzők alkalmával áldoztak. Két fiuk volt: Lelo és Plelo); Perun; Krš; Dašb; Strib; Simargal; Makoš; Volos (a szarvasmarhák védője); Vihor (az időjárás istene); Osljada; Koleda; Kubalda (az aratás istene, kit virággal koszoruzottan tűz körül tánczolva, tiszteltek); Breber; Davor (harcz), Damor. Dobra, Tričia, Jara, Piko. Ezen főbb isteneken kívül voltak még kisebbek is: férfi- és nő-tündérek, rémkép (Sablasi), utvora, coprnjaci, viščaci, rojenice (a méhrajok védői). dračice (tövis nemtők), letnice (szélhajtók), polednice (jégesőt hozók). Doda és Dunda (a szorgalom és restség), Dodola (siklás), Živana (egészség), Ješa (hegyszorosok), Jasena (erdők nemtői), Bijes (a düh nemtője, kire rálehel, veszekedővé lett). — Áldoztak isteneiknek dombok tetején köoltáron, az oltárt körben kövel körülrakták s az így elkerített helyre csak az áldozónak volt szabad belépni. Sikságon ritkán áldoztak. Az áldozati oltárt nagy kövekből rötták össze és magassága és szélessége néha tíz rőfnyi volt; később templomokat is emeltek (hram), melyekbe bálványaikat elhelyezték (emberi és állati alakok, néha négy fejjel); a templom falai színes alakokkal voltak kifestve, ide akasztották fel legértékesebb hadi prédájukat, itt függték az aranyozott bivalszarvak (harczy tárogatójuk), ide helyezték el béke idején hadi jelvényeiket. Minden hramnak volt papja, ki a nép adományaiból élt; a főisten papja volt az egész nép feje. Kezdetben az áldozati oltárok, utóbb a templomok körül temetkeztek. Áldoztak szemenszedett állatokat, legbecesebb áldozatuk a fehér ökör volt; évenként egyszer ifjakat és leánykákat is áldoztak és a sorsvetés döntött, ki legyen az áldozat. Az áldozatot lakoma követte, melyet magában a hramban költöttek el, azért ennek falai mellett köröskörül fapadok állottak. Áldozatok alkalmával a papok jósoltak, varázsoztak. Az áldozati

állatot tüzőn elégették, de úgy is áldoztak, hogy a vízbe lökték vagy az isteneknek szánt állatot megölték s a mezőn hagyták, hogy a madarak és állatok megegyék. Az áldozatok alkalmával ósrégi imákat, énekeket, fogadalmakat, esküformákat mondtak el. Kiválóan nagyrabecsülték a szálas, nagytermetű férfiakat s isteneiket is ilyeneknek képzeltek. Nagy ünnepet és áldozatokat tartottak aratás után; szertartása a következő volt: a főpap kivette a bálvány kezéből az aranyozott nagy szarvat és megvizsgálta, maradt-e és mennyi bor benne a múltévi ünnepről s ebből következtetett arra, hogy a jövő év bő vagy szűk esztendő lesz-e; a mi benne maradt, azt a bálvány lábaihoz öntötte, újra megtöltötte a szarvat s kiitta, azután újra megtöltve visszatette a bálvány kezébe, azután pedig buzakalász koszorút és mézet áldozott fel; a pap a nép felé fordulva elmondotta, hogy a bálvány köszönti a népet és győzelmet ígér az ellenségeken. Május hóban volt a források ünnepe, sokféle áldozattal: nyár derekán volt a Kresnica ünnep, midőn is kakast áldoztak és gyümölcsfák körül tánczolván a szentelt kutak, források vizével meghintették szarvasmarhájukat, marhájukat két tűz között áthajtották, hogy bajtól, betegségtől mentes legyen. Kievben Kupalo istennek örök tüzét őrizték, a délszlávok ugyanezt tették Perun istenök tiszteletére. Az igazság istenének Prová-nak (pravda, pravica), minden hétfőn és minden ítélszéki napon áldoztak. A rendkívüli áldozatokra a népet a papok külön meghívták. Ha halottjuk volt, a község feje (starešina) fekete pálczát vett kezébe és szomszédjának átadta bejelentvén neki a gyász esetet, ez azután tovább adta a pálczát a gyászshirrel. A halottat minden értékes holmijával (ruha, fegyver, ló stb.) máglyán elégették és hamvai fölé körakást tettek, vagy elföldelték és hosszukás hantot (hum) emeltek fölötte; némely helyen a halott égetés nem divott, hanem a holttestet minden becses holmijával eltemették. A temetés nagy jajszóval történt; fehérbe öltözött sirató asszonyok könyeiket högrébe hullatták s azt a máglya tüze mellé tették. Temetés után nagy tor volt. Az isteneiket mindenki olyannak képzelte a milyen maga volt. Az évet tizenkét hónapra osztották és ma is ósrégi nevökön nevezik őket; a név jellemző a hónapra nézve (Siečanj, favágó = január), száz év = vjek. A napnak órákra való felosztását nem ismerték; részei voltak: ručanica (ebéd idő, reggel 9 óra), užina (ozsonna idő, délután 3 óra), icindia (vacsora, délután 6 óra, ezután már nem dolgoztak), gluva noć (süket éjszaka, mikor eb és kakas elhallgattak), prozorje (hajnalhasadás). A szlávok ügyes faragók, szobrászok, festők voltak. vasból, aczélból, rézből szerszámokat, fegyvereket kovácsoltak. Házaikat fából, váraikat termésköből és téglákból építették, tudtak a boltíves építéshez is. Főfoglalkozásuk a földmivelés volt és már

a hatodik században használták az ekét, kaszát, csépet is a németek tőlük tanulták a földművelést. A harczokat nem szerették s leginkább csak védekezésből harczoltak. A szabadságot nagyon szerették, kezdetben semmi főnököt nem tűrtek, minden családnak (družina) a legidősebb férfi tagja volt a feje (starešina); ezek a családfők szükség esetén tanácskozássra gyűltek (sabor), és ha harczba kellett menniök, a legkiválóbbat maguk közt vezérül (vodja, vojvoda) választották, kinek hatalma azonban a háborúval együtt véget ért. Később, szükségből az egyes kerületek (župa) főnököt választottak (župán) és ezek ismét maguk közül egy főzsupánt (bánt) választottak, ki az egész néptörzs fölött állott.

Közlí: DR. MARGALITS EDE.

ÚJ KÖNYVEK.

— BARABÁS SAMU szerkesztésében a m. tud. Akad. »Magyar Történelmi Emlékek« cz. gyűjteményében megjelent a »Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok« első kötete. Az 1535—1565. évek közé eső korszak Zrínyire vonatkozó missilis leveleinek, királyi leiratainak, folyamodványainak s magyar kamarai felterjesztéseinek nagyobb tömegét foglalja e kötet magában, melyek számos eddig ismeretlen adatot szolgáltatnak a nagy hős élet- és jellemrajzához s lemosás a foltot, melylyel a hős nagy nevét Forgách Ferencz befekettíteni igyekezett. Most már tisztában áll előtünk, miért fogatta el Zrínyi Keglevich Pétert; tudjuk, hogy Kacziáner megöletése sem történhetett Zrínyi által olyan aljas módon és nemtelen indokból; hogy unokatestvérét Tahy Ferenczet nem akarta megmérgezni csak azért, hogy udvarházát magának megkaparíthassa, hanem csupán egy birtok fölött perlekedtek stb. E kötetnek másik, nem kevésbé becses eredménye, hogy adatokkal erősíti s hűnek bizonyítja a képet, melyet forrásokban szűkölködő nagy historikusunk Salamon Ferencz genialitása a hős szepülően jellemébe vetett hittel a Forgách adataival szemben combinációkra támaszkodva rajzolt.

— TANULMÁNYOK A BOSNYÁK-DJAKOVÁRI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETÉBŐL cím alatt dr. Hodinka Antal tagtársunk felolvasást tartott az Akadémia múlt évi nov. 15-iki ülésében, mely most a Történettudományi értekezések közt megjelent. Hodinka már hosszabb idő óta foglalkozik behatóan a bosnyák történettel s idevágó tanulmányai rendszeren a történetnek egy nem ismert részletét világítják meg. Jelen munkájában négy külön tanulmány van. Bővebben fogjuk ismertetni e becses munkát.

— ARANY JÁNOS ÉLETÉBŐL czímen *Kolosvári Aladártól* egy száznégyszáz lapra terjedő füzet jelent meg Mező-Turon Gyikó Károly kiadásában. Szerző négy éven át Nagy-Szalontán volt tanár s ez idő alatt többször összejött Arany személyes ismerőseivel s a miket ezekről (Rozvány György, Gere Ferencz, Bersek ezredesné, Nyiri Pál stb.) hallott, gondosan lejegyezte, több érdekes adatot és jellemző vonást mentvén meg ezáltal a feledéstől.

— PÁZMÁNY PÉTER összes munkái magyar sorozatából, melyet a kir. magyar tudományegyetem hittudományi kara ad ki, ismét egy újabb kötet hagyta el a sajtót. E most megjelent harmadik kötet *»Az igazságra vezérlő kalauz«* első részét tartalmazza. Sajtó alá rendezője Kiss Ignác theologiai doktor és mocsai plébános. Szép kiadás, pontos kiadás, de van egy nagy hibája: az *1637-iki vagy harmadik* kiadás vétetett ez újabb kiadás alapjául. Igaz, hogy ez bővített és jobbitott kiadás, de azért már mégis csak az első kiadást kellett volna alapul venni, a bővítések és jobbitások jegyzetek alakjában járulhattak volna hozzá s végén lehetett volna közölni a későbbi kiadás pótlékait!

— VARGA OTTÓ *»Magyarország Története«* czimű koszos művére felhívjuk olvasóink figyelmét. A Kisfaludy-Társaság a Lukács-Krisztina díjat néhány év előtt egy népszerű magyar történetre tűzte ki, mely egészen a fiatalok, nők és általában a nagy közönség számára legyen írva, de nemcsak nyelvének correctségével, compositiójával s szép előadásával kösse le az olvasó figyelmét, hanem a mellett álljon a történelmi kutatások legújabb színvonalán s munkáját az eddig elért eredmények felhasználásával dolgozza ki. Egy ilyen munkának irodalmunk régóta érezte hiányát. Virág Benedek Magyar Századai ennek a czélnek szolgáltak, de természetesen elévültek s ma alig jutna valakinek eszébe abból meríteni magyar történelmi tudását, mely a maga idejében nagyon olvasott munka volt. A pályázat fényesen sikerült. Varga Ottó munkája a pályázatban kikötött követeléseknek teljesen megfelel. Nagyon jó, mindenki által élvezhető olvasókönyv, mely az újabb kutatások felhasználásával van kidolgozva. A munka kiállítása rendkívül díszes, gazdagon van képekkel illusztrálva, melyek a szöveget magyarázzák. A vaskos 860 oldalnyi munka ára 7 frt; kötve 8 frt. Megszerezhető a Franklin Társulatnál s minden könyvkereskedésben.

— HERMAN OTTÓTÓL ismét egy nagybecsű, alapvető munka jelent meg: az *ősfoglalkozásokról*, jelesül halászati és pásztor életéről. Ki ne látta volna a kiállításon az őshalászati pavillont, melyet Herman rendezett. Nos hát, a mit ott összegyűjtött, szemléltetvé tett, azt magyarázza meg e munkájában. Bizony nagy ideje volt hozzá fogni a gyűjtéshez! s szerencse, hogy olyan, lelkes ügybuzgó

szakember vállalkozott a gyűjtés munkájára mint Herman. A pásztorélet, a halászat már is akkora átalakuláson ment át, hogy a réginek biztos nyomaira csak fáradsággal lehetett találni, nagy kitarítás, sok kutatás kellett hozzá, s minden várakozást felül muló eredménye igazolja a kiállítás és igazolja ez a munka, melyet tüzetesebben is fogunk ismertetni.

— »A KÉT BOLYAI. ÉLET- ÉS JELLEMRAJZ« czimen egy diszesen kiállított vaskos kötet jelent meg e napokban Marosvásárhelyen, melyben *Bedőházi János* Bolyai Farkasnak, a hírneves matematikusnak s Gausz nagynevű barátjának s Bolyai Jánosnak életét ismerteti világos előadásban, folyamatos s élvezhető stílussal. A művet, melyet több arczkép és illusztráció díszít, a marosvásárhelyi ev. ref. kollegium előjárósága adta ki, ez által akarván egykori halhatatlan professorának és lángeszű tanulójának éreznél maradandóbb emléket állítani.

— GRÓF KUUN GÉZA emlékbeszéde, melyet az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület 1897. november 14-én Kolozsváron tartott tizenkettedik évi rendes közgyűlésen bethleni gróf *Bethlen Gábor* felett tartott, az E. M. K. E. gyűlésének határozatára nyomtatásban is megjelent. Több ez mint egy egyszerű emlékbeszéd, egy klasszikus műveltségű lélek megnyilatkozása, a kinek a Bethlen gróf halála alkalmat nyújtott, hogy elmondja finom megfigyelésen alapuló gondolatait a Bethlenek őseiről és kortársairól, a keresdi várról, a forradalomról s az ezt követő évek küzdelmeiről, korunk politikai vezéreszméiről stb.

— A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET 1896/7. évi Évkönyve szerkesztve dr. *Karácsonyi János* titkár által megjelent. A »biharvármegyei Egylet« a régiek közé tartozott; még a 60-as évek végén alapítottatott Rómer buzgalmból, s pályája kezdetén egy pár évig folyóiratot is adott ki, majd a 80-as évek derekán Évkönyvet adott ki, melyet Hegyesi Márton akkori titkár szerkesztett. Azután, hogy Ipolyi gazdag és rendkívül becses hagyatékából nagy és fényes muzeumra tett szert s azt saját épületében helyeztette el, 1896-ban mondhatni új életet kezdett s felvette a biharvármegyei és nagyváradit nevet. Karácsonyi-ban ügybuzgó, szorgalmas titkárt nyert, s a most megjelent Évkönyvből megismerjük az Egylet tevékenységét. Ez Évkönyvben három értekezés van: *Solyomkö* első urai, melyet Karácsonyi az 1895-iki közgyűlésen olvasott fel, magvas és alapos értekezés mint a szerző minden munkája; *Nagy-Várad 1556—7-iki ostroma* *Zsák Adolf*től, mely a múlt évi közgyűlésen olvastatott fel, s mely az erre vonatkozó adatokat szorgalommal gyűjté össze s *Cséplő Péter*nek nagybecsű értekezése néhány nagyváradit leletről a praehistoricus korból, mely szövegrajzokkal van illusztrálva.

— ADALÉKOK ZEMPLÉNVÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ cím alatt Dongó Gyárfás Géza, a Zemplén szerkesztője folyóiratot indított mintegy három év előtt oly czéllal, hogy a Zemplénvármegye történetére vonatkozó adatokat összegyűjtse. Ez a folyóirat immár negyedik évfolyamába lépett a nemrég megjelent első füzettel. Már eddig is rendkívül sok becses történeti kincset hozott napfényre s megérdemli, hogy Zemplén megye határán túl is pártfogásra találjon; az adatok összegyűjtésében sok munkás kéz s szakember vesz részt. Ára a folyóiratnak egy évre 2 frt 40 kr, mely összeg Sátoralja-Ujhelyre a szerkesztőhöz küldendő.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A POZSONYI TOLDY-KÖR múlt hó 16-án tartott rendes közgyűlésén *Thaly Kálmánt*, társulatunk alelnökét egyhangulag elnökévé választotta. Thaly Kálmánnak kiváló érdemei vannak e fontos szerepre hivatott társulat megalakulása s tovább fejlesztése körül s Pozsony város közönsége ez alkalommal is tüntetőleg ragadta meg az alkalmat, hogy kifejezést adjon érdemei elismerésének, mely szebben nem is nyilvánulhatott volna.

— DR. BÉKEFI REMIG történettudósunkat, társulatunknak igazgató-választmányi tagját Ő Felsége a budapesti kir. m. tudomány egyetemen a magyar művelődéstörténet nyilvános rendkívüli tanárává nevezte ki. A legfelsőbb királyi kézirat így hangzik:

»Vallás- és közoktatásügyi magyar miniszterem előterjesztésére *dr. Békefi Remig*, budapesti tudomány egyetemi magán tanárt ezen egyetemen a magyar művelődéstörténet nyilvános rendkívüli tanárává a rendszerezített illetményekkel kinevezem. Kelt Bécsben, 1898. évi január hó 19-én Ferencz József, s. k. Wlassis Gyula, s. k.«

Békefi a művelődéstörténet terén való eddigi eredményes munkásságáról, részint önállóan, részint e folyóiratban megjelent e szakba vágó tanulmányairól ismert nevet vivott ki magának, s kineveztetéséhez szívesen gratulálunk.

— DR. KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD, egyetemi nyilvános rendes tanárt tagtársunkat nyugalomba vonulása alkalmából Ő Felsége magyar nemességgel tüntette ki. A legfelsőbb királyi kézirat így hangzik:

»A Személyem körüli magyar miniszterium ügyeinek ideiglenes vezetésével megbízott magyar miniszterelnököm előterjesztése folytán *dr. Kerékgyártó Alajos Árpád* budapesti egyetemi nyilvános rendes tanárnak állandó nyugalomba helyezése alkalmából a tanügy terén szerzett érdemei elismerésül a magyar nemességet a »vámosgyörki« előnévvel díjmentesen adományozom. Kelt Bécsben, 1898. évi január hó 28-án. Ferencz József, s. k. Báró Bánffy Dezső, s. k.«

Az idén tölti be életének 80-ik évét (jun. 19-én) s a közélet terén több mint félszázad óta működik. Történetírással az

50-es évek derekán kezdett foglalkozni, s az első nagy munkája Buday: Polgári Lexikonának folytatása volt, s azóta is sok becses alapvető és derék munkával gazdagítja irodalmunkat. Bámulatos emlékező tehetsége van, rendkívül sokat tud s az elismeréshez s a tanügy és irodalom terén szerzett érdemei elismeréséhez, a magas kitüntetéshez mi is őszinte örömmel gratulálunk!

† TISZA LAJOS, valóságos belső titkos tanácsos, volt közlekedési és ő Felsége személye körüli miniszter, mult hó 27-ikén hosszas szenvedés után elhunyt. Benne a társadalom veszítette el egyik tevékenyebb és rokonszenves tagját.

† SAYOUS EDUARD, besançoni tanár, történetirő, a nagy magyarbarát a mult hó 27-én elhunyt Nizzában. Ifju korában megtanult magyarul, hogy jobban megismerkedhessék nemzetünk szellemi termékeivel, majd el-elrándult hozzánk, hogy személyesen is kifejezést adjon rokonszenvének, mely magyar történeti tárgyú műveiben ismételtlen megnyilatkozott. Ily művei: »Histoire des hongrois et de leur littérature politique de 1790—1815«; »Histoire generale des hongrois 1—2. vol. Paris 1877«; »Le cardinale Buonvisi stb.« A millennium alkalmából a »Revue de Paris«-ban keltett érdeklődést nemzetünk iránt. A m. tud. Akadémiának, valamint társulatunknak is kültagja volt.

— ZICHY ANTAL tagtársunknak »Széchenyi István életrajza« című nagy művét, mely társulatunk kiadásában a »Magyar Történeti Életrajzok«-ban jelent meg, a mint értesülünk, Ő Felsége hitbizományi könyvtára számára elfogadta.

— A M. TUD. AKADEMIA elhatározta, hogy palotája egyik termében a gr. Széchenyi Istvánra vonatkozó irodalmi művekből, emléktárgyakból muzeumot létesít. A gyűjtés intézésére bizottságot alakított, melynek nevében és megbízásából alólirottak tisztelettel fölkérlik mindazokat, a kik Széchenyi-iratoknak, leveleknek, rávonatkozó műveknek, emléktárgyaknak birtokában vannak, engedjék át őket az Akadémia Széchenyi-muzeuma számára, akár ajándék vagy eladás útján, akár a tulajdon-jog föntartása mellett. — A bizottság minden ajándékot nyilvánosan nyugtatványozni fog. — Kelt Budapesten, 1898. január 9-én. Gr. Széchenyi Béla, bizottsági elnök (Budapest, II., Lánchíd-utca 10.). — Szily Kálmán, bizottsági előadó (Budapest, V. Akadémia-utca 2.)

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT NOV. 24-iki ülésén Mailand Oszkár tanár tartott érdekes előadást arról a kutató-úttjáról, melyet Kolumbán Sámuellel együtt tett a társulat megbízásából ez év tavaszán Haróban, Lozsádon, Déva környékén s másutt néprajzi megfigyelések és oklevelek gyűjtése végett. Kutatásuk eredményeként mintegy 70 drb oklevelet s (köztök igen sok magyar szövegűt) mutatott be, melyek főleg Déva határ-

rára, a dülők és megyék jóízű régi neveinek oly nagy anyagát szolgáltatják, hogy azt városunk majdani történetírója nem nélkülözheti. Az oklevelek legrégebbike egy, sajnos nagyon elmosódott, valószínűleg XV. századi hártyalével, mely a Serb- és Moczoka-családok tagjairól, mint oláh kenézekről és Moga Pál dévai várnagyról szól; aztán becses egy 1567-ből való osztályos levél (melyből megtudjuk, hogy Déva vára kapitánya akkor Novák György volt), és tömérdek egyéb kötelezvény és záloglevél. fel a mult század végeig, tele megyénk birtokosaira, közigazgatási hivatalnokaira vonatkozó adalékokkal. Kaptak azonkívül egy Cserey Mihály-féle kézirati krónikát. két régi magyar nyomtatványt, s az előadó igen helyes érzéssel kérte a társulatot, hogy az ilyen kutatásokat folytattassa minél gyakrabban és rendszeresebben faluról-falura, az egész megyében, mert a leveles ládák mindenfelé pusztulnak, s a mint ő értesült, egy helyen a család iskolába járó fiai éveken át arra használták fel padláson hevert régi irataikat, hogy csomóستól megégették s az oklevelek szép fekete hamvából tentát csináltak. Ilyen tentával járták ki a szászvárosi kollegiumot, de a tentagyártásnak ezt az új módját valóban bűn volna lábra kapni hagyni.

— TAGÁNYI KÁROLY vál. tagtársunknak nagyérdekű közleményei, melyekben az Országos levéltár egyes osztályainak beható ismertetését kezdte meg s a melyeket először folyóiratunk közölt, külön lenyomatban is meg fognak jelenni. Eddig két füzet jelent meg, melyek a »Régi országos levéltár«-at, és »A magyar udvari kancelláriai levéltár«-at ismertetik. Olvasóink bizonyára szívesen látják e közlemények megjelenését, melyek nemcsak tájékoztatnak az Országos levéltár gazdag kincséről, hanem a levéltári kutatóknak is nélkülözhetetlen kalauzul fognak szolgálni.

BÉKEFI REMIG tudomány egyetemi rendkívüli tanár, tagtársunknak a magyar közoktatásügy történetéről szóló alapos tanulmánya, melyet a Matlekovics Sándor által szerkesztett »Az ezredéves kiállítás eredménye« cz. főjelentés számára mint az ezredéves orsz. kiállítás történelmi főcsoportjában a közoktatásügy előadója irt. »Közoktatás« czímen külön is megjelent. Szintén megjelent külön is másik két tanulmánya: »Oláh Miklós nagyszombati iskolájának szervezete« és »Székesegyházi iskoláink szervezete az Anjoukorban«, melyek folyóiratunkban jelentek meg.

— DR. WERTNER MÓR, Árpádkori megyei képviselők című munkája, mely a Történelmi Társban látott világot, különlenyomatban megjelent (összesen 102 oldal) s megrendelhető szerzőnél Muzslán, Esztergom megyében.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— NÁPOLYI LÁSZLÓ trónkövetelésének külföldi vonatkozásai Székfoglaló Schönherr Gyula lev. tagtól (A Történettudományi Értekezések XVII-ik kötetének 4-ik száma). Budapest, 1898. 321 l.

— PÁZMÁNY PÉTER BIBORNOK ESZTERGOMI ÉRSEK, MAGYARORSZÁG PRIMÁSA ÖSSZES MUNKÁI. A budapesti kir. magyar tudomány-egyetem megbízásából egybegyűjti és sajtó alá rendezi ugyanazon egyetem hittudományi kara. Magyar sorozat. III. kötet. Igazságra vezérlő kalauz. Első rész. Budapest, 1897. Nyomatott a m. kir. tud. egyetemi nyomdában. 4-r. 759 l.

— PETRI CARDINALIS PÁZMÁNY archiepiscopi strigoniensis et primatis regni Hungariae Tractatus in libros Aristotelis de coelo, de generatione et corruptione atque in libros meteororum, quos e codice propria auctoris manuscripto et in bibliotheca universitatis Budapestinensis asservato recensuit Stephanus Bognár (Petri cardinalis Pázmány archiepiscopi strigoniensis et primatis regni Hungariae Opera omnia series latina Tomus III.) 4-edrét 555 oldal. Budapestini typis regiaescentiarum universitatis MDCCCXCVII.

— A KÉT BOLYAI. Élet és jellemrajz. Irta Bedőházi János. Kiadja a marosvásárhelyi ev. ref. kollegium előjárósága. 1897. 8-r. 454 l.

— A KOLOZSVÁRI SZINÉSZET és színház története. Irta *Ferenczi Zoltán*. Kiadja a kolozsvári színészeti százéves jubileumát rendező bizottság. Kolozsvár, 1897. Ajtai K. Albert, 8-r, VI. I. 539 l.

— A MAGYAROK TÖRTÉNELME. Irta Dr. *Csúday Jenő*. Második bővített kiadás. I. köt. Bécs, 1897. Mechitharista kongregáció nyomdája, 8-r. 4 479 l. II. köt. Bécs, 1897. 549 l.

— AZ ÖSFOGLALKOZÁSOK. Halászat és pásztorélet. Az 1896-iki évi országos ezredéves kiállítás alkalmából. Irta Herman Ottó. Egy függeléssel és ötvenhét táblával. Különlenyomat Matlekovits: »Az ezredéves kiállítás eredménye« című kiállítási főjelentés V. kötetéből. Budapest, 1898. Pesti könyvnyomda részvénytársaság. Nagy 8-r. 120 l.

— A HÓD-MEZŐ-VÁSÁRHELYI államilag segélyezett ev. ref. főgymnasium története. Magyarország ezredéves ünnepének alkalmából tisztársai közreműködésével szerkesztette Futó Mihály igazgató. Hód-Mező-Vásárhely. 1897. Nyomatott a »Részvény-nyomda« gyorsajtóján. 8-r. IV + 423 + 6 lap. Két fénynyomatu melléklettel.

— A BIHARVÁRMEGYEI ÉS NAGYVÁRADI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI EGYLET 1896/97-iki ÉVKÖNYVE. A választmány megbízásából szerkesztette dr. Karácsonyi János. Több biharmegyei lelet rajzával. Nagyvárad, 1897. Kiadja a biharmegyei és nagyvárad-i régészeti és történelmi egylet. Kis 8-r. 69 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi febr. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, Bánó József, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Pauler Gyula, dr. Schönherr Gyula vál. tagok. Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Pauler Gyula és dr. Fejérpataky László vál. tagokat kéri fel.

9. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak a) *alapító tagul*: Polyák Béla orsz. képviselő Nagy-Zábláton 120 frt alapítvánnyal (aj. Thaly Kálmán); b) *évdíjas r. tagokul 1898-tól*: Dalmady Ödön mérnök Zsidván (aj. Szilágyi Sándor), Förster Ottó orsz. képviselő Budapesten (aj. Thaly Kálmán), Gárdonyi Géza Egerben (aj. Szilágyi Sándor), Kaizer Ferdinand Budapesten (aj. Kollányi Ferencz), Németh Arthur joghallgató Budapesten (aj. Rosenfeld József), Pausitz Ferencz főhercegi udvari tiszt Alesúthon (aj. Nellhiebel Ferencz), Policzer Aladár m. kir. postatáv. tiszt Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), gr. Serényi Béla orsz. képviselő Putnokon (aj. Thaly Kálmán), Vojtkó Pál ev. főgymn. tanár Sopronban (aj. Szilágyi Sándor), a budapesti I. ker. m. kir. áll. főgymnasium (aj. Karasszon József.)

Megválasztatnak.

Következvén a felolvasás, *Thaly Kálmán* az elnöki széket Bánó József vál. tagnak engedi át s maga —

10. felolvassa »*a báró Orlay és gróf Serényi család*« czimű értekezését, melynek kapcsán a Polyák Béla úr birtokában levő nagy-zábláti levéltárból néhány érdekesebb eredeti czímerlevelet és oklevelet is mutat be a két család történetére vonatkozólag.

A felolvasott értekezés a *Századok*-ban, az okiratok a *Történelmi Társ*-ban fognak közzé tétetni.

Felolvasás után újra Thaly Kálmán alelnök foglalván el az elnöki széket, —

11. Fejérpataky László vál. tag, a Szilágyi Sándor tiszteletére vert érem tervezői s az annak átadására mult évi jun. 21-én tartott

ünnepélyes ülés rendezői. névszerint: Károlyi Árpád, Thallóczy Lajos, Fejérpataky László, Szádeczky Lajos és Schönherr Gyula nevében bemutatja az érem költségeire gyűjtött pénzről szóló s már az adakozók mindegyikének megküldött részletes számadást, azzal az ajánlattal, hogy a számadás szerint felmaradt 601 frt 59 kr. fölöslegből *Szilágyi Sándor* nevére alapítványt létesítsen a választmány, melynek kamataiból egyelőre öt-évenként 100 frt a társulat közlönyében a *Századok*-ban megjelenő legjobb történelmi dolgozat utólagos jutalmazására fordíttassék; egyszersmind átnyújtja a P. H. E. Takarékpénztárnál »*Szilágyi Sándor-féle alap*« néven elhelyezettösszegről szóló 39275 számú betéti-könyvet és kéri a választmányt, hogy a följánlott alapítványt elfogadni s anniak szabályzatát a fentebb mondottak értelmében elkészíttetni szíveskedjék.

A választmány a bemutatott számadás eredményét, mint a társulat nagyérdemű ősz titkára tiszteletére rendezett érem-ünnepély fényes erkölcsi sikerének egyik bizonyágát, örömmel veszi tudomásul, a tett ajánlatot pedig hálás köszönettel fogadva, a *Szilágyi Sándor* nevére létesítendő alapítvány szabályzatának elkészítésével gr. Teleki Géza elnök úr mellett Fejérpataky László vál. tagot s a társulat jegyzőjét és ügyészét bízva meg, azzal, hogy javaslatukat a legközelebbi rendes vál. ülésen szíveskedjenek előterjeszteni. A takarékpénztári betéti-könyv további intézkedésig a pénztárnoknak adatik át megőrzés végett.

12. Elnök a f. évi 8 jk. pont kapcsán bemutatja az 1896-iki ezredéves orsz. kiállítás jury-tanácsa által a társulat részére kitüntetésül megítélt s a budapesti kereskedelmi és ipar kamara útján megküldött *millenniumi nagy-érmét* és *oklevelet*.

Tudomásul vétetvén, az oklevél és érem a társulat egyéb letéteihez a M. N. Múzeum könyvtárában fog elhelyeztetni.

13. Olvasztatik a pénztárnok pót-jelentése a múlt évről, mely szerint a január-havi ülés alkalmával kimutatott 3035 frt 86 kr maradványból a múlt 1897 évet illető, de csak január-hóban befolyt bevételek hozzáadása és január-hóban tett kiadások levonása után felmaradó 400 frt 33 kr-hoz a P. H. E. Takarékpénztártól utólag beérkezett folyó számlákon lévő 58 frt követelés járulván, a zárszámadási maradvány 1897 végével 458 frt 33 krt tesz ki.

Tudomásul vétetvén, a jelentés a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

14. Olvasztatik a pénztárnok január-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... .. 4592 frt 60 kr;

» kiadás ... .. 3651 » 51 »

maradvány ... .. 941 frt 09 kr:

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... .. 2473 frt 52 kr

követelést, 1898. jan. 31-én összesen ... .. 3414 frt 61 kr

készpénz áll a társulat rendelkezésére, melyből azonban ifj. Laczkó Antal nevére 100 frt, Szolnok-Doboka vármegye nevére 50 frt. együtt 150 frt befizetett alapítvány vár tőkésítésre.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatik; a tőkésítendő összegre nézve pedig határoztatik, hogy abból 100 frton kisbirtokosok orsz. földhitelintézete-féle 4⁵⁰/₁₀₀-os záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez, az 50 frt tőkésítése függőben hagyatván addig, míg ezen összeg is 100 frtra lesz kiegészíthető.

15. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 1484 számú értesítése, mely szerint 250 frt a f. évi 3. illetőleg 4 jk. pontok alatt kelt vál. határozatoknak megfelelően tőkésítettet.

Tudomásul szolgál.

16. Napirenden lévén az 1897 évi zárszámadások és a számvizsgáló bizottság jelentésének előterjesztése. —

a választmány a jelenlevő tagok közt kiosztott és az ülés jegyzőkönyve mellett a Hivatalos Értesítőben közzéteendő zárszámadási kimutatásokat és számvizsgálati jelentést — mely összes mellékleteivel együtt a f. hó 17-re kitűzött közgyűlés elé fog terjesztetni — tudomásul veszi s ennek alapján Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1897 évi számadásokra nézve a felmentést — a közgyűlés jóváhagyásának fentartásával — megadja. A mi pedig a számvizsgálóknak jelentések végeztével kifejezett azon óhajtságukat illeti, hogy a választmány a számvizsgálói teendőkötől őket immár felmentve, jövőre másokat részesítsen bizalmában: ez határozat tárgya nem lehet; azonban a választmány, míg egyfelől a legnagyobb sajnálattal venné, ha a jelenlegi számvizsgálóknak próbált szakértelmét jövőre nélkülözni lenne kénytelen, addig másfelől örömmel ragadja meg az alkalmat arra, hogy nekik sok éven át buzgón, lelkiismeretesen és mindenkor pontosan végzett fáradságos munkálkodásukért hálás köszönetét és elismerését nyilvánítsa.

Ezek után következett volna az 1898 évi költségvetés tárgyalása, miután azonban a jelen volt tagok közül többen eltávoztak, az elnök, Pauler Gyula vál. tag felszólalására constatálván, hogy a választmány határozathozatalra a kellő számú tagok hiányában többé nem képes, az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Pauler Gyula s. k.

Fejérfataky László s. k.

Az 1897 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság jelentése.

Tisztelt választmány!

A t. választmány megbízván alulírottakat azzal, hogy a M. Történelmi Társulat 1897 évi számadásait és pénztári kezelését megvizsgáljuk, szerencsénk van jelenteni, hogy e megtisztelő megbízatásban a következőkép jártunk el:

Miként eddig tettük, a jelen évben is megkértük Strömpl János miniszteri szakmellenőr urat, hogy szakértői minőségében a pénztárnok úr által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtakat és számlákat, a m. kir. póstatakarékpénztár és a P. H. E. Takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatát stb. tételről tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést. Strömpl úr e kérésünknek eleget tévén, tapasztalatairól a f. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján f. évi január hó 17-én a társulati ügyész és pénztárnok urak jelenlétében a nevezett szakértő úr támogatása mellett vizsgáltuk meg a társulat pénztárát és pénzkezelését.

Legelőször a *kézipénztárt* vizsgáltuk meg, hol készpénzben 122 frt 84 krt, előlegnyugtákban 150 frt 20 krt. összesen tehát 273 frt 04 krt találtunk. Ez összeg helyességét konstatálándók, tételről tételre átvizsgáltuk az 1898-iki pénztári főkönyvnek a vizsgálat napjáig, január 17-ig terjedő adatait, és azokat egybevetettük az igazolásukra szolgáló okmányokkal. Megállapítottuk, hogy az 1897 évnek pénztári maradványa s a folyó évnek január 17-ig terjedő bevételei együttvéve 1203 frt 54 kr-ra rúgnak: az ugyanaddig terjedő kiadások összege pedig 930 frt 50 kr: a kézipénztárban tehát 273 frt 04 krnyi összegnek kell lennie, mit meg is találván, meggyőződünk, hogy a kézipénztár rendben van.

Ezután az 1897 évi *pénztári főkönyv* vizsgálatára tértünk át. Annak tételeit átvizsgálás után helyeseknek találván, a könyvet 203 frt 54 krnyi készpénzzel, 196 frt 79 krnyi póstatakarékpénztári folyószámla-fedezettel, s így összesen 400 frt 33 krnyi pénzmaradvánnyal lezártuk. A kimutatott 203 frt 54 krnyi készpénzmaradványhoz hozzáadva a póstatakarékpénztárból f. évi január hó 10-én és 15-én folyó kiadásokra kivett, összesen 1000 frtnyi összeget, e két tétel együttvéve adja azt az 1203 frt 54 krnyi összeget, melyet előbb a f. é. január hó 17-ig terjedő bevételek összegéül konstatáltunk s mely összeg a kézipénztár megvizsgálásánál alapul szolgált.

A *törzsvagyon-főkönyvet* átvizsgálván, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 55.000 frt. Ebből a P. H. E. Takarékpénztárnál letétben van 51,900 frtnyi névleges értékű értékpapír és Bay Ilona úrnő 2000 forintos alapító-levele. Igazolja

ezt a nevezett pénzüzetnek hiteles formában kiállított és 2% alatt idecsatolt letétszámla-kivonata. A többi, 1100 frtnyi alapítvány pedig a kézipénztárban őrzött és általunk darabról darabra megvizsgált kötelezvényekkel van kellőkép fedezve és igazolva. Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1896. december 31-ike óta 1500 frtnyi emelkedést mutat: ez emelkedésből a múlt év december havában befolyt 200 frt azonban csak a folyó évben tőkésítettett.

A nevezett pénzüzet a nála elhelyezett 53.900 frtnyi törzsvagyonon kívül a társulat czimén takarékpénztári betétkönyvekben még 2807 frt 88 krnyi tőkét és letétképen egy millennáris aranyérmet őriz. E tőkéek, melyeknek külön rendeltetésük van és a társulat vagyonához nem tartoznak, a következők:

1. Pénztárnok biztositéka	... ..	353 frt — kr.
2. Rodostói alap	... ..	1055 » 49 »
3. Gr. Nádasdy-féle Árpád sirja alap	... ..	227 » 61 »
4. Salamon szobor alapja	... ..	1171 » 78 »

Összesen 2807 frt 88 kr.

Ugyancsak a P. H. E. Takarékpénztár kezeli gyümölcsözőleg a gr. Zichy Jenő-féle pályadíjnak (100 drb arany) alapját, melynek 1897. decz. 31-iki mennyisége 609 frt 50 kr., miről a 3% alatt mellékelt folyószámla-kivonat ad számot.

A társulati *folyószámla-ellenőrző főkönyvet*, úgyszintén a *Történelmi Életrajzokét* egybevetettük a P. H. E. Takarékpénztár folyószámla-kivonataival és helyesen vezetetteknek találtuk. Az előbbi 56 frtnyi, az utóbbit pedig 2 frtnyi egyenleggel lezártuk, mely egyenlegnek igazolására 4% és 5% alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatokat.

Az *alapító, évdíjas tagok* és az *előfizetők* törzskönyveinek helyes és pontos vezetéséről megtekintés és egyeztető próbák alapján győződünk meg. Az alapító tagok közt 6 oly taggal találkoztunk, kik együtt 700 frtnyi alapítványaikról sem kötelezvényt ki nem állítottak, sem pedig alapítványaikat be nem fizették. Bárak vagyunk tavaly tett indítványunkat ismételni, hogy a t. Elnökség e tagtársainkat az alapszabályok intézkedéseinek teljesítésére alkalmas formában felhívni méltóztassék.

Az 1897 évi *zárszámadást* 6% alatt mellékeljük. Megjegyzéseink erre a következők:

A *Bevételek* rovatánál a bevételre előirányzott tagdíjak messze fölülmeladják a tényleges eredményt, mely 898 frt 32 krrel maradt az előirányzat mögött. Egyéb tételeknél is előállott némi csekély különbség a tényleges eredmény rovására. Így az alapítványi kamatoknál 18 frt 72 kr. a régi Századok és egyéb kiadványok

eladásánál 55 frt 58 kr., az előre nem látható bevételeknél 32 frt 90 krral kevesebb vétetett be az előirányzatnál.

Ellenben néhány tétel, ha nem is tetemesen, de örvendetes módon több bevétellel zárult, mint előirányoztatott. Így a Tört. Társ. előfizetései 11 frt 32 krral, az ideiglenes kamatok rovata 85 frt 45 krral multák felül az előirányzott összegeket. Kivált nagy a különbözet az átfutó bevételeknél, hol új alapítvány czímén 1099 frt 80 krral, kisorsolt kötvényekből 400 frttal, idegen pénzek czímén pedig 135 frt 25 krral több folyt be. Ez utóbbiak aztán némileg kedvezőbb zárlatot adnak a bevételek rovatánál, a meny-nyiben a rendes és átfutó bevételek összege együttvéve csak 726 frt 30 krral kevesebb az előirányzatnál; maguk a rendes bevételek 908 frt 75 krral maradtak az előirányzat mögött.

A kiadások tételénél általában tetemesen kevesebb adatott ki az előirányzatnál. Nagyobb megtakarítás eszközöltetett az írói tiszteletdíjaknál, mely czímen összesen 236 frt 95 krra terjed a megtakarítás; úgyszintén a rendkívüli felolvasások rovatánál is 386 frt 30 krral. A többi tételek is jóval az előirányzat mögött maradtak. Alig néhány tételnél mutatkozik némi túllépés, legnagyobb mérvű az irodai költségeknél, hol a kiadások 71 frt 25 krral múlják fölül az előirányzatot. Mindezen csekélyebb túllépéseket azonban a kiadások természete által teljesen igazoltaknak tartjuk.

Az átfutó kiadások közt — az átmeneti bevételeknek megfelelőleg — természetesen tetemesebb a túllépés. Mindent összefoglalva azonban, a rendes és átfutó kiadások összege 539 frt 39 krral maradt az előirányzat mögött. Úgy hogy az évi zárszámadás az előirányzott 5 frt 29 krnyi maradvánnyal szemben 192 frt 20 kr. maradvánnyal zárul.

A *Történelmi Életrajzok* számadásait 7 $\frac{1}{2}$ /. alatt mellékeljük. Erre megjegyzéseink a következők:

A *bevételek* 690 frt 44 krral maradtak az előirányzat mögött, minek oka, hogy a múlt évi utolsó füzet a jelen év elején jelenvén meg, az érteke egyik kiadótól járó 500 frt a múlt évben bevételezhető nem volt. Az előfizetésekre és rendkívüli bevételekre előirányzott összegek is 190 frt 44 krral múlják fölül a tényleges eredményt.

A *kiadások* tételénél az írói tiszteletdíjaknál és a cunco-graphiai költségeknél mutatkozó 335 frt 43 krnyi túlköltség daczára tetemes megtakarítással találkoztunk, mely csak két tételnél, a képek nyomásánál és festői költségeknél 797 frt 70 krra rúg. Hozzá véve a többi, észszerű gazdálkodásból eredő megtakarítást, a kiadások általában 606 frt 14 krral maradtak az előirányzat mögött.

A bevételi keveslet mellett eszközölt megtakarítások okoz-

zák, hogy az előírányzott maradvány csak 84 frt 30 kr-rel múlja felül a tényleges eredményt.

Végül megvizsgáltuk a *Teleki-Oklevéltár* és a *Zichy-Codex* alapjáról vezetett számadásokat, melyeket rendben találván, az előbbi 225 frt, az utóbbit pedig 5 frtnyi egyenleggel lezártuk. Ez adatok igazolására 8 $\frac{1}{2}$ 9 $\frac{1}{2}$ alatt mellékeljük az ez alapokat kezelő P. H. E. Takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámlakivonatait.

Az elmondottak alapján arról győződünk meg, hogy a társulat pénztára és számadásai teljesen rendben kezeltetnek és vezetnek; és ezért kérjük a t. választmányt, hogy a pénztárnok úrnak a felmentést az 1897 évre a szokásos fenntartással megadni méltóztassék. A mi az 1897 évi zárszámadásban itt-ott mutatkozó hiteltüллépéseket és az előírányzettól való eltéréseket illeti, ezekre nézve meggyőződésünk az, hogy azok a körülmények és a dolog természete által teljesen igazoltak, miért is kérjük a t. választmányt, hogy azokat jóváhagyólag tudomásul venni méltóztassék.

Végül megköszönve a t. választmánynak évek óta bennünk összpontosuló megtisztelő bizalmát, melylyel a pénztár és a pénzkezelés megvizsgálásának tisztét reánk ruházta, tisztelettel, de határozottan kérjük a t. választmányt, hogy jövőre minket e tisztüinktől felmenteni és megtisztelő bizalmában a t. választmánynak más tagjait részesíteni kegyeskedjék.

Budaпesten, 1898. január 19-én.

Boncz Ödön s. k.
számv. b. tag.

Fejérpataky László s. k.
számv. b. tag.

2 $\frac{1}{2}$ mell. a számv. jelentéshez.

K i m u t a t á s

a P. H. E. Takarékpénztárnál elhelyezett értékpapír-törzsvagyonról
1897 év végével.

1. Pesti Lloyd-épület kötvény	200 frt — kr.
2. 4 $\frac{1}{2}$ %-os Osztrák járadék-kötvény	100 » — »
3. 4 $\frac{1}{2}$ %-os m. regale-váltáság kötvény	9,700 » — »
4. 4 $\frac{1}{2}$ %-os Kisbirt. földhitelintézeti záloglevél	17,000 » — »
5. 4 $\frac{1}{2}$ %-os m. jelzálog-hitelb. záloglevél	20,800 » — »
6. 4%-os m. korona-járadék	4,100 » — »
<hr/>	
Az értékpapírok összege	51,900 frt — kr.
7. Bay Ilona alapító levele	2,000 » — »
8. Alapítók kötelezvényei a kézi pénztárban	1,100 » — »
<hr/>	
Összesen	55,000 frt — kr.

Fejérpataky László s. k.
számv. biz. tag.

Boncz Ödön s. k.
számv. biz. tag.

Karasszon József s. k.
pénztárnok.

Strömpl János s. k.
felkért szakértő.

6. / mell. a számv. jelentéshez.

Pénztári zárszámadás 1897-ről.**I. Bevételek.****A) Rendesek :**

1. Pénztári maradvány 1896-ról	168	frt	99	kr.
2. Alapítványi kamatokból	2,479	»	98	»
3. Tagdíjakból	7,251	»	68	»
4. Előfizetések a Tört. Tárra	730	»	92	»
5. A M. T. Akad. hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000	»	—	»
6. Régi Századok s egyéb kiadványok eladásából	44	»	42	»
7. Ideiglenes kamatokból	185	»	45	»
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100	»	—	»
9. Egyéb előre nem látott bevételek	167	»	10	»

B) Átfutók :

10. Új alapítványokból	1,599	»	80	»
11. Kiszorult kötvényekből	400	»	—	»
12. Befolyt idegen pénzek	135	»	25	»
Összesen	14,263	frt	59	kr.

II. Kiadások.**A) Rendesek :****a) Személyiek :**

1. Titkár fizetése	800	frt	—	kr.
2. Jegyző »	600	»	—	»
3. Pénztárnok fizetése	500	»	—	»
4. Segéd-személyzet: a) titkári segéd fizetése	300	»	—	»
b) corrector »	200	»	—	»

b) Dolgoiak :

5. Nyomdai költségek u. m.				
a) a Századok 61 iv 2000 pl.	3160	»	—	»
b) a Tört. Tár 50 iv 26 frtjával	1300	»	—	»
c) Boríték a Századokhoz	199	»	—	»
» a Tört. Tárhoz	15	»	—	»
d) Expediitio: a Századoknál	200	»	—	»
» a Tört. Tárnál	—	»	—	»
e) Czimszalagok és egyéb nyomtatványok	192	»	23	»
6. Könyvkötői munkákra :				
a) Századok 10 füzet {				
b) Tört. Tár 4 » }	217	»	40	»
7. Postai költségekre :				
a) a Századoknál	300	»	—	»
b) a Tört. Tárnál	31	»	92	»
8. Írói tiszteletdíjakra :				
a) a Századoknál	1957	»	75	»
b) a Tört. Tárnál	545	»	30	»
9. Irodai költségekre	471	»	25	»
10. Három szolga díjazására	195	»	—	»
11. Újévi ajándékokra	66	»	—	»
12. Előre nem látott kiadásokra	154	»	86	»
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamat-különbözet				
a 200 frtos alapítók után	270	»	—	»

14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjakra ...	168	»	75	kr
15. Helybeli tagoktól beszedett tagdíjak után az eljárónak adott % -ra ...	48	»	60	»
16. Postai megbízásokra ...	129	»	38	»
17. A rendkívüli felolvasásokra ...	113	»	70	»

B) Átutók és rendkívüliek :

18. Új alapítványok tőkésítésére ...	1400	»	—	»
19. A Zichy-Codex indexének előkészítésére ...	—	»	—	»
20. Kisorsolások folytán vásárolt új kötvények ...	400	»	—	»
21. Visszafizetett idegen pénzek ...	135	»	25	»
Összesen ...	14071	frt	39	kr.

Összes bevétel ... 14263 frt 59 kr.

» kiadás ... 14071 » 39 »

Maradvány ... 192 » 20 »

Karasszon József s. k.

pénztárnok.

Strömpl János s. k.

min. számellenőr
mint szakértő.

7. mell. a számv. jelentéshez.

A M. Tört. Életrajzok zárszámadása 1897-ről.**I. Bevételek.**

1. Pénztári maradvány 1896-ról: ...	225	frt	43	kr.
2. Ráth Mór kiadótól ...	1,120	»	—	»
3. Más könyvtárusoktól ...	300	»	—	»
4. A M. T. Akadémia segélye ...	500	»	—	»
5. A társulattól járó kamatkülönbözet ...	270	»	—	»
6. Előfizetésekből ...	3,014	»	92	»
7. Előfizetési hátralékból ...	150	»	—	»
8. A clichék használatáért az Athenaeumtól ...	150	»	—	»
9. Előre nem látott bevételek ...	104	»	64	»
Összesen ...	5,834	frt	99	kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség ...	1,744	frt	88	kr
borítékokra ...	143	»	—	»
2. Képek nyomására ...	209	»	30	»
3. Expediőra: a) bélyegekre ...	90	»	79	»
b) expedialásra ...	60	»	—	»
c) czímszalagokra ...	16	»	30	»
4. Írói tiszteletdíjak ...	1,187	»	50	»
5. A szerkesztő tiszteletdíja ...	400	»	—	»
6. Cynkographusnak ...	1,147	»	93	»
7. Festőknek ...	393	»	—	»
8. Könyvkötői munkákra ...	140	»	69	»
9. Vegyes kiadásokra ...	35	»	47	»
Összesen ...	5,568	frt	86	kr.

Összes bevétel ... 5,834 frt 99 kr.

» kiadás ... 5,568 » 86 »

Maradvány ... 266 frt 13 kr.

Karasszon József s. k.

pénztárnok.

Strömpl János s. k.

min. számellenőr
mint szakértő.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni sziveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.

Andaházy Pál, eddig: *Nagy-Kolacsán*.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körut 23.

Hollós Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Naláczy Géza földbirtokos, eddig: *Kolozsvár*, Belmonostor-u. 6.

Pálffy István, kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sarkady Károly földbirtokos, eddig: *Tomor*.

Sombory Lajos, eddig: *Budapest*, Magyar-u. 42.

Sztancsek Zoltán tanárjelölt, eddig: *Kolozsvár*.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utca 6.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

GRÓF TELEKI GÉZA

ELNÖK

MEGNYITÓ BESZÉDE,

melyet az 1898. febr. 17-én tartott közgyűlésen elmondott.

Ismét eltelt egy év és újból összejöttünk, hogy a nyilvánosság előtt beszámoljunk működésünkről, s alkalmat adjunk mindazoknak, a kik társulatunk iránt érdeklődnek, hogy megítéljék, miképen feleltünk meg a lefolyt évben kitűzött feladatoknak.

Társulatunk ez évi működéséről rendes szokás szerint a titkári jelentés ad számot, s abból megítélhetik t. tagtársaink, vajjon e lefolyt év nem tűnik-e le nyomtalanul a társulat történetében? Mint eddig, ugy ez idén is mindannyian, a kik e társulat kebelében a magyar történetírás művelésére egyesültünk, a tőlünk telhető jószándékkal és buzgalommal igyekeztünk minden eszközt fölhasználni társulatunk felvirágoztatása érdekében; s ha e törekvéseket siker koronázta, azt a lelkes, hazafias közönséget illeti érte az elismerés, mely vállvetve támogatott bennünket céljaink megvalósításában.

Ámde, a történetírás terén kifejtett működésnek az irodalmi munkásság termékei csupán külső eredmények. Az igazi siker nem egyedül ezek mennyiségében és belső értékében áll, hanem abban a hatásban is, melyet azok a köztudatra gyakoroltak. És itt, bár feladatunk a multak kutatását tűzi elének, lehetetlen rá nem mutatnunk a lefolyt év két nagy eseményére, arra a két nagy históriai momentumra, mely az 1897-ik évet történelmi multunk emlékeinek felidézésében méltó párjává teszi a millenáris esztendőnek. Még nem mult el egy év azóta.

hogy ezredéves jubileumunk ünnepségei lezajlottak, midőn egy szomszéd nagy és hatalmas birodalom császára a meggyőződés lelkesedésével dicsőítette a magyar nemzet ezredéves történelmét, s e történelmi mult hagyományaiban ismerte fel legszilárdabb alapját annak a nagy politikai missiónak, mely hazánkra a jövődőben várakozik. S még mindnyájan a fejedelmi vendég szavainak hatása alatt állottunk, midőn bölcs királyunk egy igazi szerető atyai szívből eredő elhatározása újabb elismeréssel adózott a nemzet történelmi öntudatának. Történelmünk ama tiz alakjában, kiket a királyi elhatározás kiválasztott, hogy emléküket szobrokkal örökítse meg, ezredéves multunk mennyi fényes korszakának emlékei keltek új életre, hogy egybekössék a rég letűnt, az annyiszor megsiratott multat a jövődővel.

A német császár köszöntője betetőzte a rokonszenv nyilvánulásait, melylyel a nyugati államok a romjaiból ujja épült Magyarországot a második évezred küszöbén a köztük megillető helyen üdvözölték. A királyszobrok felállításáról szóló legmagasabb elhatározás a nemzeti állam ujjaalkotásának munkájára tette fel a koronát, midőn bizonysgot tett az egész világ előtt arról, hogy királyunk nemcsak e nemzet jövőjével látja összeforrv házának sorsát, de magáénak tekinti multunkat is, átéli velünk együtt annak minden örömét, bánatát, és megértve ezredéves aspiratióinkat, igazi nemzeti királyként azonosítja magát a magyar nemzettel.

Ime a bizonysga annak, minő ereje rejlik e nemzetnek az ő történelmében. A magyar annyi átalakuláson ment át, hogy rég el kellett volna veszítenie nemzeti sajátságait, ha nem él lelkében a történelmi mult tisztelete. Mialatt jövőjén dolgozott, szívós ragaszkodása hagyományaihoz tartotta fenn benne a magyar nemzeti karaktert, s ez a történelmi öntudat nemcsak őt magát óvta meg attól, hogy megszűnjék magyarnak lenni, de akkora beolvasztó hatalmat adott kezébe, hogy általa magyarrá tett mindenkit, a ki e nemzet történetét megismerte.

Valóban, a történelem legerősebb eszköze a magyarság terjesztésének, és így valódi nemzetalkotó politikai küldetést szolgálnak azok, a kik a magyar nemzet multjának felderítésén és megismertetésén fáradoznak.

A Magyar Történelmi Társulat mindig tudatában volt e feladat nagyságának, és ebben ismeri fel létjogosultságának legerősebb alapját. De nekünk, a társulat tagjainak nem szabad felvetniünk a kérdést, minő arányban állanak sikereink e feladat fontosságához. Nem a mi tisztünk annak kutatása, mennyi része volt a Magyar Történelmi Társulat harmincz évi munkásságának a történelmi öntudat fejlesztésében, mely a közelmúlt évek eseményeiben érte el diadalának tetőfokát. Ismételten hivatkozom működésünk nyilvános voltára. S midőn elnöki megbízásom lejártával örömmel tekintek vissza társulatunknak a lefolyt három évben kifejtett munkásságára, szívem mélyéből mondok köszönetet tagtársainknak a bizalomért, mely megengedte, hogy szerény erőmhez képest, több jószándékkal, mint szakismerettel, de mindig egész lélekkel, részt vehettem magasztos hivatásuk teljesítésében.

Van szerencsém megnyitni a Magyar Történelmi Társulat 1898-ik évi rendes közgyűlését.

TITKÁRI JELENTÉS.

Tisztelt közgyűlés!

Minden időnek meg van a maga uralkodó eszméje s a mint a korok egymást követik, változnak az eszmék is, melyek dominálják a népeket, sőt a gondolkodókra is hatással vannak. A renaissanceot követte a reformatio s ezt az ellenreformatio, midőn a már csaknem legyőzött fél, összeszedve erejét megmérkőzött diadalmas ellenfelével s azt bár teljesen le is verte, de megsemmisíteni még sem tudta. Azután beköszöntött a felvilágosodás hajnala, a szabad eszmék uralma, az encyclopaedisták, s a szabadság és egyenlőség jelszava alatt a küzdelmek megkezdése, mely mind nagyobb-nagyobb tért foglalt. Utána megjött a nemzetiségi küzdelem is, erős heves hullámokat verve fel, fajgyűlöletté fajulva, de a hazát soha sem tagadva.

Es most a büszke szép magyar Alföldön fennen hirdeti egy csomó elvakult magyar, hogy ő világpolgár, neki nincs hazája: ubi bene, ibi patria, nincs nemzete, azzal tart a ki velők egyetért.

Az eszmék ezen egymást követő harczában soha ilyen

hazát káromló szavak nem jöttek a magyar ember ajkára. Ott az áldott Alföldön, hol egy nagy területen mind a magyarság együtt él, föl se tűnik a veszély, mit ez rejt magában. Cosmopolita magyar: félszázad előtt, mikor a magyarnak »kisírni sem volt szabad magát,« ilyen mondás anachronismus lett volna!

Cosmopolita magyar! hát nem lázad-e fel ez ellen a mondás ellen minden magyar szív, ha vissza gondol ezeréves történetére? hát ezer évnél tanulsága ebbe a szóba szorúl össze? Az eszmék áradata elseperje történetünket? Alig egy évvel az ezeréves kiállítás bezárása után, midőn még eleven emlékünkből él annak az elragadó, csodaszép, de egyszersmind tanulságos látványnak hatása, halljuk ezt az Istenkáromlást? hisz minden a mit ott láttunk, ellentmond ennek a veszedelmes áramlatnak, melyet csak az magyaráz ki némileg, hogy a nagyobb tömegben élő magyarságnak sejtelme sincs, hogy minő veszedelmes tüzzel játszik.

Európa nyugoti országaiból importált eszmék ezek; de ott egészen más a helyzet. Nemcsak népük számarányát tekintve ítéljük meg a dolgot — hanem a viszonyokat is tekintve. Ezekben a nyugoti országokban nagyon ki van fejlődve a történelmi érzék: büszke multjára, nemzetére, történetére. A kormányok, a municipiumok vetekedve áldoznak a történelmi források kiadására s az egyesek, magánosak érdeklődése is bámulatosan ki van fejlődve. Hasonló érdeklődést a hazai történet iránt nálunk csak a nemzetiségekkel vegyes vidékeken találunk — a magyar Alföld messze mögötte marad ezeknek! Ott, csak ott értik igazán, hogy a mult közössége, a történet egysége összekötő kapcsolatot képez a szétzüllés ellen.

A kérdés politikai és társadalmi szellőztetése kívül esik a mi munkakörünkön, s nem is hoztam volna szóba, ha nem látnék bizonyos nexust ezek és a történelmi érdeklődés csökkenése közt. Am tegyen meg mindenki a maga körében a mit tehet, a mi hatásunk csak közvetlen lehet, az a mit a történettudás és történetírás emelésére teszünk.

Am, térjünk át mult évi munkásságunk történetének vázolásához.

A két történelmi nevezetességű család a Zichyek és Telekies Okmánytárának folytatása közelebbről sajtó alá adatik. A két család liberalitásának és áldozatkészségének köszönhetjük, hogy történetünknek az a gazdag forrása, mely levéltáraikban őriztetik, a feldolgozókra nézve könnyen hozzáférhetővé lett s ugyan e két család gondoskodik, hogy az újabb kötetek menél előbb megjelenjenek.

Népszerű felolvasásaink közül a III-ikat Káldytól »A XVI.—XVIII. századi énekek«-et szintén ez évben adtuk ki.

Folyóirataink közül a Századok történetünk majd minden korszakából hozott tanulmányt. Márki Sándor a Pannoniai eredetű Paulus Diaconus történetírónak életrajzát és munkáját ismertette azon alkalomból, hogy születése 1100-ik évfordulóját Cividale 1899-ben fogja megülni. Thury József és Fiók Károly a »Sabartoiásfaloi« felett folytatott polemijukkal őstörténelmi kritikánk tisztázásához járultak. Kiváló fontosságu volt Thallóczy tanulmánya Arpádházi Jolán aragon királynéről az arany bulla facsimilejével, melynek eredetije Barcellonában őriztetik. A középkori magyar tanügy történetének megírásához Békefi Remig és Pór Antal járultak nagybecsű tanulmányaikkal s az előbbi Oláh Miklós nagyszombati iskolájának történetét írta meg új adatok alapján. Stessel József két értekezésével a nyugoti megyék történeti kritikájához szolgáltatott adatokat, Karácsonyi János pedig szokott éles kritikájával az ó-budai prépostság kérdését tisztázta. Egészen új adatokkal járult Erdőújhelyi Menyhért a Nagy Lajos korabeli Tvardkó bán történetéhez, Wertner Mór a Garaiakról, a Horvátiak eleiről, Dénes nádor nemzetségéről s Garam-Mikolai Bács országbiróról értekezett oklevelek alapján. Az évfolyamot Fraknoi Vilmos nagybecsű értekezése nyitotta meg Mátyás király korából Anna szász hercegné magyar trónkövetelőről. A középkori történetet illusztrálja Weber Samu értekezése is elpusztult szépeességi helységekről. Az újabbkori történetet illetőleg Kropf Lajos hazánkfiának köszönetünk néhány érdekes közleményt angliai levéltárukból s egy adalékot Wesselényi összeesküvéséhez, melyre Pauler Gyula tüzetesen válaszolt. Forgács Ferencz kortörténelméről Sörös Pongrácz irt tanulmányt s ugyan ő adalékokkal járult Illicini életéhez. Križkó Pál, Komáromy András és Angyal Bethlen Gábor korát illusztrálták, Wertheimer Ede a Magyar Kurir keletkezését a bécsi levéltárakból vett adatokból illusztrálta s Thallóczy az 1722/3-iki törvények közzétételéről értekezett. Tagányi Károly a magyar királyi Országos Levéltár ismertetését kezdte meg szakavatott tollal, melyből két közlemény jelent meg, s mely hivatva lesz kutatóinknak kalauzul szolgálni. A »Tárcza« című rovatot apróbb közlések tarkították Angyal, Dudás, Berzeviczy (a családi levéltárról), Erdőújhelyi, Komáromi, Kropf, Révész, Sasinek, Takács Sándor, Thaly K., Wertner, Zsatkovics; érdekes eszmecsere volt ezek közt a Lehel kürtről Thaly K., Illéssy és Kropf között.

Figyelemmel kísértük a hazai és külföldi történelmi irodalmat s az apróbb bemutatásokon kívül több mint félszáz

rövidebb hosszabb s néhány terjedelmes birálatot, ismertetést közöltünk kiváló figyelmet fordítva a hazánkat érdeklő külföldi munkákra, hogy olvasóink és íróink e részben is tájékozva legyenek. A Mangold által szerkesztett repertorium az európai főbb hirlapokat s folyóiratokat, míg Margalics a horvát történeti munkákat kísérte figyelemmel.

A Magyar Történelmi Életrajzok mult évi folyamában Zichy Antal befejezte Széchényi életrajzát, Dézsi Lajos pedig a sokat hányatott Szenczi Molnár Albertről írt egy megleghangu biographiát nagy részben új adatok alapján.

A nagy közönséget kevésbé érdeklik, de az írókra nézve annál becsesebbek az okmányközlések. Harmadik folyóiratunk a Történelmi Tár egészen ezeknek van szentelve. S ebben tekintettel voltunk arra, hogy a külföldi levéltárakból és hazánkban a kevésbé hozzáférhetőkből merítsünk.

Kiváló érdekekkel bír Menčik Ferencz közlése a Harrach-levéltárból a cs. k. titkos tanácsban tárgyalt magyar ügyekről, különösen Rákóczy fogságáról s meneküléséről, Thaly Kálmán nagybecsű közlése a Maros-vásárhelyi 1707-iki trónbeiktató országgyűlésről, Szerémi nagy és kimerítő gyűjteménye a Majthényiak családi levéltárából stb., egy csomó regesta Karácsonytól, Bekétől, nagybecsű adatközlések Thallóczytól, Komáromytól, Domjántól, Sasinektől, Némethytől, Szádeczkytól stb., továbbá Művelődéstörténeti adatok s apróbb Vegyes közlések.

Részt vett társulatunk kiküldöttei által a csepelszigeti Árpád-szobor leleplezési ünnepélyén (szept. 26.), a segesvári Petőfi-szobor leleplezési ünnepélyén (szept. 26.), a soproni Széchényi-szobor leleplezési ünnepélyén (máj. 26.), a Hunyadvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat közgyűlésén (szept. 30-án) s a segesvári és soproni ünnepélyeken e társulat kiküldöttei koszorukat is helyeztek a szobrokra. A kereskedelmi miniszter úr felhívására elhatároztatott az is, hogy társulatunk az 1900-iki párisi világkiállításon is részt fog venni, s erre az előkészületek már meg is tétettek.

A Nemzeti Múzeumban elhelyezett gyűjteményünk regesztálása megkezdetett s a munka befejezése után a regesták a Történelmi Tárban fognak közzé tétetni.

Társulatunk alaptőkéje a mult évben tett alapítványokkal 56,000 frtra emelkedett, mely annak köszönhető, hogy törvényhatóságaink közül kilenczen alapítóink sorába léptek, úgy hogy most már csak kilencz nem tartozik annak kötelékébe — s ezek közt sajnálattal nélkülözzük Rákóczy, Kossuth és Andrássy Gyula vármegyéjét.

A halál a múlt évben is megkivánta a maga áldozatait tagtársaink sorából. Mindenek előtt Pulszky Ferencz alelnökünkéről kell megemlékeznünk, e nagynevű európai tudósról, ki 1889 óta teljes odaadással és buzgalommal vett részt társulatunk kormányzásában, továbbá Jakab Elekről és Vég helyi Dezsőről, kik társulatunk keletkezése, 1867 óta voltak a választmánynak buzgó és tevékeny tagjai. Alapító tagtársaink közül Breznay János nagyérdemű igazgató-tanár, gróf Eszterházy Miklós József, Lónyay János, báró Radák Adám, dr. Ullmann Sándor és a feledhetetlen emlékű Torma Károly, ki választmányunknak is sokáig tagja volt. Az évdíjas tagok közül gr. Battyány József, ki ritka liberalitással nyitotta meg társulatunknak köpcsényi levéltárát, báró Döry József, Rudnai Nikolics Sándor főispán, báró id. Orczy Andor, dr. Pólya Jakab a nagyérdemű statisztikai író, Szilágyi István a kiváló tudós s kiket dolgozó társaink közé számítottunk: gr. Teleki Domokos és Wilček Ede. Külföldi tagtársaink közül Arneth Alfréd lovagot veszítettük, ki annyi buzgalommal és jóindulattal támogatta bécsi kutatásainkat.

És most társulatunk működésének e vázlatos, de rövid rajza után azzal a kéréssel rekesztjük be sorainkat: vajha a hazafiak közül mennél számosabban csatlakoznának sorainkhoz, hogy a ránk rótt nagy feladatok megoldásában annál sikeresebben járhatnánk el.

A B. ORLAY S GR. SERÉNYI CSALÁD.

A nagyhirű Trencsény sziklavárával s a várossal majdnem szemközt, egy kissé délnek, fekszik a Vág jobbpartján. ennek termékeny völgyében, Nagy- és Kis-Zábláth, a velök egy birtoktestet képező Ribári, Drietoma és Zárjecz községek közelében. Az erős tornyú, várkapolnás és emeletén is boltozott termekre épült ódon kastély, — Serényi és Balassaczímerekkel, — többszázados nagy hársfáktól környezve, Nagy-Zábláthon áll, mint *caput domini*. Mostanában urat cserélt. Széki Gróf Teleki Sámuel († 1822.) nőül bírta volt gr. Serényi Franciskát († 1833.), a kinek öröksége ez a zábláthi birtok lévén, így szállott az fiukra, a katholizált gr. Teleki Ferenczre, és erről a Teleki grófok katolikus ágára, — mígnem a jelenlegi örökös, gr. Teleki Elemér úr, 1896-ban eladá. A kastélyban levéltár is volt, a melyre nézve eladó és vevő között oly egyesség jött létre, hogy a megvett birtoktestre és birtokjogokra közvetlenül vonatkozó oklevelek és iratok az egészből kiválasztatván, mint a vevő tulajdona, a kastélyban maradnak, — míg a levéltár többi részei a régi tulajdonost illetik és elszállítandók.

A kiválasztás műveletének végrehajtására persze, mégis szakember kellett, s úgy az eladó grófi család feje, — gr. Teleki Géza úr ő Nmlga, — valamint a vevő — szabolcsi Polyák Béla orsz. képviselő úr — részéről alólirottat érte az a megítélt bizalom, hogy e tudományos szempontból még senkitől át nem vizsgálta, s terjedelmes anyaga legnagyobb részében teljes rendezetlenségben levő archivumot kutassam át, s az említett értelemben válaszszaam kétfelé. A szíves fölkérésnek

engedve, a m. 1897. évi szeptember havában teljesítém ezt a műveletet, azzal az eredménnyel, hogy a levéltárnak körülbelül $\frac{2}{10}$ -ed része megmarad Zábláthon, $\frac{8}{10}$ -ed rész pedig gr. Teleki Elemér úr tulajdonában hagyatott, a ki is ezt azután örök letétképen máris a Nemzeti Múzeumnak adta át, kivételével mégis általam különválasztot 15 db. címeres-levélnék és más, Mohács előtti keltű nevezeteseb okmányoknak, a melyeknek tulajdonjoga még vitás.¹⁾

A zábláthi levéltárnak — értve azt a maga egészében — csak kisebb része: a jog- és birtokviszonyokat illető okmányok, valának a század elején, úgy a hogy lajstromozva, a fölötté nagyszámban fenmaradt XVI., XVII. és XVIII-ik századi missilislevelek csomagai épen nem. Különben a regisztrált fasciculusok is össze-vissza voltak már zavarva, sőt egyes csomagokból némely okmányok, — a bennök talált cédulák szerint, — a század folyamában elvitettek a gr. Serényiek putnoki levéltárába, honnan sohse kerültek vissza. Általában a zábláthi archivum, mint kutatás közben meggyőződünk, a putnokival szoros kapcsolatban áll, úgy, hogy kölcsönösen egymást egészítik ki tartalmuk, s így magában mindegyik csonka lesz.

A legrégibb okmány Zábláthon 1351-ből való; de antemohácsiánakban e levéltár annyira szegény, hogy ezek összes száma alig megy többre 20—25 darabnál. Ugyanis a régi *Zábláthy*-családra (más neveken Hrussóy, Brunóczy, Szelezsényi, Kolosy, Salczer) vonatkozólag csak az 1530—40-es évekből akadt kezembe egynehány darab. Valami 8—10 Nagy-Lajos és Zsigmondkori kiadványt válogattam ki, a már érintett címerlevelek mellé; I. Mátyás királynak 1481-ből való eredeti adománylevele (hártván, »*commissio propria Dni Regis*«) Ribári faluról, mint a jószágot illető, továbbra is Zábláthon marad.

Kutatásaim csakhamar meggyőztek arról, hogy itt Trencsény vármegyét illető irat aránylag igen kevés van, hanem annál több *gömöri*. Nevezetesen *b. Orlay, gr. Serényi* és *b. Andrássy*-félék, kiváltképen *Putnokot, Krasznahorkát, Bodó-*

¹⁾ Mint utólag értesülünk, ezek Zábláthon maradnak, a t. vevő úr tulajdonában.

köt és tartozékait érdeklők; végül gr. *Balassa*-féle is jó számmal akad.

Mindezt a most nevezett főúri családok házassági, vérségi s ennek következtében létrejött birtokügyi kapcsolatai fejtik meg. Ugyanis az Orlayak valának Putnok, a Serényiek Bodókö, az Andrássyak Krasznahorka várak urai, a Balassák Kékkőé és Vág-Beszterczéé. Gr. Serényi András érsek-újvári vice-generális feleségül bírta Putnok úrnőjét, b. Orlay Borbálát, a kitől származnak le utódai; de a ki az ő halála után b. Andrássy Péter gömöri főispánhoz ment férjhez másodszor. Továbbá b. Andrássy Pál (kinek első neje b. Amadé Mária, s attól volt egy leánya) mint özvegyember oltárhoz vezeté gr. Balassa Krisztinát, (kitől két leánya); és ez a Krisztina másodízben feleségévé lőn gr. Serényi Farkas szintén gömöri főispánnak, a Serényi András és Orlay Borbála fiának. E Serényi Farkas és Balassa Krisztina renováltatták a zábláthi kastélyt és kápolnát: ezért van ma is rajta ez utóbbin ketős czímerök. (A kastély 1622-ben még »*curia nobilitaris*«, 1656-ban azonban már »*castellum*« néven említetik okmányilag; ú. l. emeletre az 1643—60 közt ott lakott gr. Serényi Pál vetette, a kápolnát pedig bizonyosan ő építtette, Lippay érsek idejében.)

A zábláthi archivum, a maga nagy zömét tekintve, voltaképen b. *Orlay- és gr. Serényi-levéltár*. Sohse gondoltuk volna, hogy a régen kihalt, Gömör- s Borsodmegyei nagybirtokos, és két tagjában: István gömöri főispánban, de kivált a kurucz vezér II. Miklósban, történelmileg is szerepelt *báró Orlay-család* levéltárát valaha Trencsény vármegyében találandjuk föl. Mindazáltal Putnokon is kell a gróf Serényi-levéltárban sok Orlay-iratnak lenni még, főképen a putnoki, dédesi, szabatkai, orlay-törjéki, sajó-kazai és sajó-szügedi stb. volt Orlay-birtokokra vonatkozóknak.

*

A zábláthi Orlay-iratokból e főnemesi családnak származására, nevére, viszonyaira egészen új világosság derül. Elévülhetlen érdemű veterán genealogusunk Nagy Iván, a maga főművében (VIII. köt. 260. l.) e családról említi: »A Trencsín

vármegyei nemesi lajstromok szerint azon vármegyében az *Orlay-család* 1660—1670 évi időközben *Beczkón székelt.*» Majd: »*Orlé család* (Karvai †) Gömör vármegye kihalt családja. Nevét — úgy látszik — a *sárosmegyei Orló helységtől*, előnevét pedig Esztergam-megyei Karva helységtől veheté. *Iratott neve Orlay-nak is...*» Végül: »Ugy látszik, a Trencsín vármegyében *Beczkón lakott vagy birtokolt Orlayak is ezen Orlé-családhoz tartoztak.*»

Ez az utóbbi gyanítás nagyon találó: mert mint a zábláthi családi levéltár adatai igazolják, a mondott időben *b. Orlay András, a putnoki kapitány*, lakott volt *Beczkón.*¹⁾ nejével *b. Révay Anna-Máriával*, a ki a *beczkói uradalomnak* részbirtokosa vala. (Végrendeletét okmánytárunkban közlendjük.)

Nem ilyen szerencsés már az a másik föltevés, hogy ezen *Orlék* vagy *Orlayak*, a *Sáros-megyei Orló helységtől* vették volna nevüket, — a mely helységhez bizony nem volt e családnak soha semmi köze. A család ősi származási helye — mint meggyőződünk — *Pozsony vármegye*. E vármegyében, nevezetesen a *Felső-Csallóközön*, ma is virágzó, ma is birtokos, tősgyökeres nemes az *Ollé-Tejedi Ollé-család*, mely ezen, hajdan *Csatt-Tejednek* nevezett helységet már az *Arpád-királyok* korában, 1273-ban bírta, s bírja mindazóta. E hosszas birtoklásról a község neve a XVII-ik század elején már *Ollé-Tejed*, s 1620-tól fogva a család előnévül ily alakban szolgál. Azonban birtokolt és birtokol e régi nemzetség részjóságokat a *Csallóköz* más helységeiben is, egyebek közt az érsekújvári *Dunaág* melletti *Kis-Jókán*, úgy a lejjebb délnek (ma *Komárom-megyében*) fekvő *Nagy-Megyerén*, stb. A családnak — mely ma általában két *II*-el írja magát, de a pozsonyi káptalani hiteleshelyi levéltár jegyzőkönyvei- és kiadványaiban hajdan *Orlé* s *Orllé*-nak is iratott — némely ága, kivált a XVII-ik századot megelőzőt időkből, eme más birtokai egyikéről-másikáról is használt előnevet, *megkülönböztetésül*, — a mint ez már széltere szokásban volt hazánkban. Így fordulnak elő *II*. Ulászló korabeli kiadványaiban a nevezett káptalannak »*Emericus et Jacobus Orlé de Kis-Ilka.*» (*Ilka*=*Jolka*, ma *Jóka*.)

Nos tehát, e *csallóközi kisbirtokos*, de *ősnemes család*nak a *nagybirtokos főuri rendbe* emelője s a *XVII—XVIII-ik századi Orlé*, utóbb *Orlay bárók* törzsatyja, saját följegyzése szerint, a *nagy-megyeri egyszerű nemesi curián* született *Ollé*,

¹⁾ L. fiuknak, Miklósnak 1661-ben szülőihez *Beczkóra* címzett levelét a jelen tanulmányhoz tartozó okmánytárban, a *Történelmi Tár* 1898-iki évfolyamában.

vagyis a mint ő következetesen egyformán írja magát: Karvai Orllé I. Miklós, ebből a »*Kis Ilkai*« (Kis-Jókai) ágból származik vala, — a minthogy a kis-jókai ősi részjóságot (»*portiót*«) még a bárói vonal legutolsó tagja is, az 1726—30. közt elhunyt b. Orlay Borbála, gr. Serényi András, majd b. Andrassy Péter özvegye, haláláig bírta. Már maga e körülmény eléggé igazolná az írott bizonyságokon kívül is az *Ollé, Orlé, Orllé, Orléj, Orlay* családok azonosságát.

A »*Karvai*« előnevet I. Miklós új szerzeményéről vette föl 1571-ben (Prága, június 13.) nyert czímerlevelében, a melyvel magának — régi nemessége fölemlítése mellett — új. bővített czímet is adományoztatott; így tehát a czímerkülönbség is meg van fejtve. Egyébiránt az ősi Ollé-czímer főalakja: a kardot tartó, kettősfarkú oroszlán, a bővített czímerben is megmaradt, s e körülmény is a közös eredet mellett szól.

A pozsonyi káptalanban I. Miklós által tétetett kutatások, továbbá végrendeleti záradéka szerint, a XVI. század elején éltek és birtokoltak a Csallóközben Kis-Jókán és Nagy-Megyeren Orllé Jakab és Imre testvérek; Imrének fia Mihály, a kinek meg nem nevezett fiai ültenek a végrendelet keltekor, 1613-ban, a nagy-megyeri ősi »udvarhelyen« és a töröktől leégetett régi családi házban, a melyben Jakab fia, a késő öregséget ért és nagy úrrá, gazdag emberré lett Orllé I. Miklós született 1542-ben.

E férfiú ifjúságáról az iratok nem szólnak; de tanult, eszes, igen ügyes ember és nagy jószágszerző vala, mint tetteiből s az irományokból kitünik. Első nagyobb szerzeménye, úgy látszik, *Karva* volt. Nagy Iván az ezen nevű Esztergom-megyei helységet gyanítja; mi is valószínűnek tartanók, hanem ezen birtoklásnak, sőt birtokjognak is, a családi levelekben nincs nyoma.¹⁾ Ellenben I. Miklós végrendelete egy »*Karva-Lehota*« nevű falut említ mint birtokát, és pedig a Gömör-megyei (Nógrád szélén fekvő) *Osgyánnal* kapcsolatban. Lehota azon a tájon kettő is van: *Sós-Lehota* és *Rózsá-Lehota*. Ezek valamelyikét nevezték tehát talán akkor *Karva-Lehotának*, vagy pedig a szintén e vidéken fekvő *Kornát*. Mert Miklós szerzeményeit eleinte mind e környéken csoportosítja: egész csomó jószágot és részjóságot szerzett ott idők folytán, u. m. Osgyánt, Szabatkát, *Orlay-Törjéket* (róluk így elnevezve), rima-szombati és cseh-brezói részeket, Uhorskát, *Karva-Leho-*

¹⁾ Pedig, ha az Esztergom-megyei Karvára joguk volt volna az Orlayoknak: ezt Borbála férje, a szintén nagy jószágszerző és nagy befolyású gr. Serényi András, utóbb, a töröknek Esztergomból kiűzetése után bizonyára kikeresi vala.

tát és Ragistryánt. (Hogy ezen utóbbi alatt a Lehota melletti nógrádi »*Hradistya*« értendő-e? vagy a borsodi »*Radistján*«? kétséges. A birtok-complexum az előbbi mellett szólana.)

Mindazáltal ezek csak kisebb acquisitíói valának Orllé Miklósnak, a kinek a nagyban való jószágszerzésre a mód és alkalom *kamarai tanácsosi* hivatalos minőségében nyílt meg igazára. Élt is vele ugyancsak. A Miksa király udvarában összeköttetésekkel bíró tehetséges és élelmes ember¹⁾ ugyanis már 40 éves kora előtt a Kassán székelő szépesi kamara tanácsosává lőn, és mint ilyen működött több mint harmincz éven keresztül: legalább 1583-tól, de valószínűen még előbből kezdve, 1613-ig. E hivatala mellett azonban egyszersmind Putnok várának kapitánya is volt; Thurzó György nádor még 1610-ben is mint ilyennek ír neki levelet.²⁾

Miksa kora — tudjuk — a protestánsokra nézve kedvező volt. Orllé Miklós is az ágostai hitvallást követi vala és előkelő lutheránus családból: a Felső-Kubinyi Kubinyiakból házasedék, nőül vévén Kubinyi Jakab árvai alispán leányát, Katalint, Kristófnak, a trencsényi alispánnak, majd altárnokmesternek nővérét; mely házassága révén is szép vagyona tőn szert, kivált sógora által, — a miről alább.

Orllé Miklós kamarásnak ezen első feleségétől a gyermekei már a Zemplén-megyei Sztropkó várában jöttek világra, a melynek egy részét, hozzátartozó számos faluval egyetemben, a Gersei Pethő gróftól zálogban bírta az 1570-es évek végén s a 80-asok elején. A mellett szép, nagy, úri lakóházat szerzett Kassán és számos jeles szőlőt Tokaj-Hegyalján, a tokaji, tarczali, zombori, bényei promontoriumokon, úgy Héczén, Remetén, Sajó-Kazán, stb., részint örökjoggal, részint zálogjogon. Ezek terméséből nagy jövedelme lőn, Lengyelországba küldözvén borait. Mikor pedig a gr. Pethők a sztropkai jószágot visszaváltották tőle: örök áron megszerzé a kir. kamarától *Putnok várát* a hozzátartozó igen szép és termékeny uradalommal, pusztákkal, s a jövedelmes átmeneti vámjoggal, némely csekélyebb jószágrészek kivételével, melyek az ősbirtokos Puthnoky-család kezén maradtak. Putnok vára már valódi főúri birtok volt. Megvette továbbá Dédest és Sajó-Szügedet Borsod, Gyulaházát Szathmár, Felső-Verseget Pestvármegyében. Csongrád és Heves vármegyében is szerzett jószágokat, (pl. Gyönös-Püspököt zálogban), — de ezeknek Eger és Szólnok török

¹⁾ A remek czímerfestéssel s ritka dísszel és izléssel kiállított, 1571-iki nemességűjítő diplomát is ezen uralkodótól eszközöl ki magának.

²⁾ L. okmánytárunkban közölve.

kézre jutása következtében nem sok hasznát látta. Gyulaházát, mint távol fekvőt, ő vagy fiai eladták utóbb.

Sógorával, a gazdag Kubínyi Kristóffal, gyermekeikre nézve kölcsönös örökösödési szerződésre lépett, kir. jóváhagyással; s mivel Kristóf úr magtalanul húnyt el: Orllé Miklós gyermekei örökölték utána a trencsénymegyei Zabláth kastélyt és birtokot, egy nagy kőházzal Trencsény városában, s úgy más trencsényi, árvai, turóczi, gömöri részjárságokat. Az oldalági Kubínyi-örökösök perelték ugyan őt, de a kir. megerősítést, a befolyásos kamara-tanácsossal szemben megdönteni nem bírván, perüket elvesztették.

Mennyi drágaköves arany- és ezüstműve is, úgy egyéb értékes ingósága volt Miklós urnak: az okmánytárban közölt igen érdekes lajstromok megmutatják. Ezek egyike szerint még Bocskay Istvántól is kapott egy drága billikomot, ámbar fiai érdemül s a bécsi udvarhoz való törhetetlen hűsége bizonyítékául hozzák fel atyjok mellett, hogy az, Bocskay fölkelésekor e fejedelem hadaitól nagy károkat vallott és sokat szenvedett.

Orllé Miklós első neje, Kubínyi Kata, nemsokára a Bocskay-mozgalmak elsimulása után, 1610. márczius 2-kán halt meg Putnokon, és eltemettetett korábban elhunyt gyermekei mellé Kassán, az ottani székesegyházban, külön családi sírboltjukban. De az életerős, bár már öreg kamarai tanácsos, még a gyászév leteltét sem várva be, újból megnősült, felnőtt fiainak nem nagy tetszésére, feleségül vévén néhai kartársának, Hosszútóthy István pozsonyi kamarai tanácsosnak özvegyét, Csemeri Báró Zay Magdolna asszonyt, a ki a b. Balassa-féle Liptó-Újvárt és uradalmat bírta volt zálogban. Miklós úr — kinek e második hitvesétől gyermekei nem lőnek — 1613-ban a kamara-tanácsosságról — tán előrehaladott kora miatt — leköszönvén, s putnoki kapitányságát kir. engedélylyel idősb fiára Istvánra ruháztatván át. nejéhez Liptó-Újvárra vonult nyugalomba; azon évi szept. 2-kán megtette végrendeletét, és ott halálozott el, 74-ik évének betöltése után, 1616. április 30-kán; május 26-án temették el a hibei templomban, a Balassák sírboltjában.

A család e főlemelőjének három fia és két leánya vala; legalább ennyi ért emberkort. A leányok: *Erzsébet*, Vinnay Lászlóné, kitől egy »Miklóska« nevű kedves unokája maradt; továbbá *Judith*, a ki 1605-ben ment férjhez Kállay Miklóshoz. (Dús hozománya leltárát l. az okmánytárban.) A három fiú pedig: *András*, *István* és *János*, mely legutóbbi, — mint hátrahagyott életrajzi töredékeiből értesülünk, — 1583. február 6-án Sztropkó várában született. (»Joannes Orlé de Karva, natus Anno

Dni 1583. die 6. Febr. in Arce Sztropkó, Patre Nicolao Orlé de Karva, protunc S. C. Rque Ap. Mattis Camerae Scepusiensis Consiliario, Matre vero Catharina Kubínyi de Felső-Kubíny. Quod apparet ex *Vita ipsius propria manu scripta*.¹⁾

E most idézett följegyzések tanúsága szerint az Orlé fiúkat atyjok gondos nevelésben részesíté. A középiskolai tanulmányokra az akkor hires bártfai lutheránus gymnasiumba járatta; 1593-ban mind a három fiú ott tanult. Később, a folytatólagos és felsőbb disciplínákra pedig Bécsbe küldé őket, hol számos évet töltöttek. Katholikus tanintézetet látogattak, s ott — úgy látszik, atyjok hallgatólagos beleegyezésével — mind a hárman katholizálának. A legifjabb, *János*, 15 éves korában, 1598-ban, mint syntaxista cselekvé ezt meg, maga jegyezvén föl magáról, hogy »per Rev. Patrem Joannem Geroso, Anglum virum sanctissimum, e Lutheri secta est factus Catholicus.« (Az id. h.) Tőle tudjuk meg továbbá, hogy legidősb bátyja *András* ugyanott, mint rhetorikát tanuló, az 1600-ik évben meghalván, márczius 7-ikén temettetett el »in Templo B. M. V. ad Scholas«.

Tanulmányaik befejeztével és udvari szolgálat után ²⁾ most már az idősebb, *István*, hazajöve a putnoki végvár őrségében katonáskodni, és előregedett atyja helyett az ottani gazdaságot vezetni; az ifjabbat, *Jánost*, pedig 1608. új évkor Mátyás főherczeg, majd király, fölvevé udvari étekfogói közé. (»Anno 1608. die 11. Januarij idem Joannes Orlé receptus in Dapiferum a Serenissimo Archi-Duci Mathia ibidem,« t. i. Bécsben.) Húzasomban szolgált az udvarnál. Ugyanó ekként jegyzi föl édes anyja halálát: »Anno 1610. die 2. Martij moritur Catharina Kubínyi mater Joannis Orlé in Arce Putnok, aetatis suae 56; sepelitur 16. ejusdem Cassoviae in Cathedrali Ecclesia, circa portam quae ad septemtrionem eversa patet.« Továbbá atyja újabb házasságát: »Anno 1611. die 23. Febr. Nicolaus Orlé ducit secundam Uxorem Magnificam Dnam Magdalenam Zay de Czemer, Relictam Viduam Magnifici olim Stephani Hosszútóthy; ubi nuptiae celebratae sunt in propria Arce Ejusdem Dnae Lyptó-Újvár dicta.« Az udvarnál távol lakó János nem volt jelen e lakodalmon.

Három év múlva a családban újabb menyekző lett. Most már az idősebb fiú *István* vezetett oltárhoz egy igen gazdag, ámbár idegen származású leányt: *Tribel Rózát*, Tribel Gás-

¹⁾ Egy »Notata ad deducendam Genealogiam Illr. Familiae Orlay deservitura« című, XVIII-ik századi igen hézagos kivonathól. Maga Orlay János e s. k. életrajza Zábláthon nincs; talán a putnoki levéltárban meglesz.

²⁾ Hivatkozás a bárói diplomában.

pár leányát. E *Tribel* Gáspár sziléziai régi nemes családból eredett és e tartományban is valának szép birtokai. De már atyja Gergely, talán mint bányatiszt, beköltözött Magyarországra, s II. Rudolf királytól 1587-ben magyar nemességet szerezvén magának s fiainak Gáspárnak és Bálintnak, (a finom festésű arabeszkekkel ékes nemeslevél ma is megvan), a báró Listius-családtól zálogjogon bírta Zólyom-Lipcese várát s uradalmát. Beszterczebányán is vett palotaszertű, emeletes házat, s azt urilag berendezte, kincseit is itt tartá; utóbb, nevezetesen 1595-ben Tribel Gergely, az atya, még *lengyel indulenátust* is szerzett magának s *mindkét ágú* utódainak III. Zsigmond királytól és a Respublicától. (E diploma is megvan.) Fiának és örökösének, a már említett Gáspárnak, fiai, a mint látszik, nem voltak, vagy elhaltak, és így mindene egyetlen leányára, Rózára, s általa a b. Orlayakra szállt.

Orllé István lakodalma Tribel Rózával 1614. febr. 2-án tartatott meg nagy pompával a lipcsei várban. Testvére így ír erről: »Anno 1614. 2. Febr. Stephanus Orllé, frater Joannis, habuit nuptias in Arce Lipsensi, Cottu Zempliniensi (tollhiba a másolatban, *Zoliensi* helyett), cum Grossa Dna Rozalia Tribelin, filia Grosi Dni Casparis Tribel.«

E Tribel Róza, ha utóbb megtanult is magyarul. férjével mindig németül levelez.

Végre, a két menykező után egy halálozás következett a családban, az öreg Orllé Miklós kamarás úr elhunyt. Az O. János-féle *utolsó bejegyzés* ezt hagyja emlékezetül: »Anno 1616. die 30. Aprilis moritur Nicolaus Orllé in Lyptó-Ujvár, dum 74-um Annum completeret. Sepultus est 26. Maij ejusdem Anni in Oppido Hibe, in summo Templo, ante Altarem magnum, penes demortuos Joannem, Sigismundum et Franciscum Balassa Barones, in Cottu Lyptoviensi, cui *ibidem aureum vexillum cum Insigni suo pendens habetur.*«

Tehát Orlay-czímeres, aranyos zászlót tűztenek sirboltja fölé emlékül. Megérdemlé ezt a kitüntető kegyeletet családjától, melynek második státora vala.

Fiairól aránylag kevesebbet tudunk. Csak annyit, hogy *István* aransarkantyús vitéz, Putnok várának 1613 óta helyettes és 1617-ben már decretális kapitánya, vitéz főhaditiszt, *János* pedig — ki ú. l. a terjedelmes családi birtokokat kezelte, — táblabíró Gömörben. Ő alkalmasint nőtlen életet élt, vagy legalább magtalanul halt el; a családot bátyja folytatta. Bethlen Gábor első hadjárata alkalmával, mint hű királypártiak, tetemes kárt, egyebek közt családi levéltáruknak is elvesztését, s üldöztetést szenvedtek. Ennek jutalmául azután II. Ferdinánd király

1622-ben (Soprony, június 3.) *bároi rangra* emelte őket, még mindig Karvai »Orllé« néven. (A hártýára irt eredeti, czímertelen diploma megvan.)

Jánosról ez az utolsó adat. Ellenben, az idősebb, István, még följebb emelkedék; putnoki kapitányságában való meghagyása — sőt ennek a családban örökössé tétele — mellett, 1631-ben Hetesi Pethe György halálával *Gömörmegye főispánjává* neveztetett ki, (a diploma eredetije megvan;) mely méltóságot, a putnoki főkapitányság mellett,¹⁾ holtáig, 1641-ig viselé.²⁾ Nejét már előbb eltemette, s ő is meghaladá már hatvanadik évét, a mikor jobblétre szenderült. Egyetlen fia, *II. András*, gyámjává régi bajtársát: Budatíni Gróf Szúnyogh Gáspár szendrei kapitányt rendelé.

Szúnyogh gróf, a ki Gömör vármegye kiküldött tisztsíviselőinek közbejöttével a nagy vagyon, a terjedelmes jószágok kezelését átvevé, — miután b. Orlay Istvánt rangjához illő gyászompáival, mely 400 tallérba került, — örök nyugalomra téteti vala, — gyámfiával fölutazott Pozsonyba, Bécsbe, s 1641. őszén, az ekkor 15—16 éves ifiacskát fölveteté III. Ferdinánd király nemes apródjai sorába. Igen érdekes az idevonatkozó költségjegyzék, egy ilyen udv. nemes apród évi eltartásáról. (L. az okmánytárban.) Egyszersmind a fiú putnoki örökös-kapitányságáról szóló decretum kiállításáról is gondoskodott, s ezért taksául 60, valamint a kieszközlőknek jutalmúl 200 tallért fizetett Regensburgban.

Orllé András úrfi a kir. nemes apródok udvari iskolájában lovagi kiképeztetést kapott, és nyolcz évet töltött az udvarnál, hol utóbb a kir. kamarási rangot is elnyeré. 1649-ben nagykorúságát elérvén, és gyámja is meghalván, jószágai átvétele végett hazatért, s még azon évben megházasodott. Választottja, egy igen erélyes és széplelkű hölgy, b. Révay Anna-Mária, b. Révay Ferencz túróczi főispán leánya volt, a kivel házaseletét boldogságban tölté. Ellhúnyt gyámja örökösein sok és nagy követeléseivel valának, — de áldott neje közvetítésével elvégre is atyafiságosan kiegyeztek. (L. u. o.) Révay Anna-Mária igen szép vagyonnal szaporitá az Orlay-gazdagságot, nevezetesen a beczkői és lietavai uradalmbeli részekkel, trencsényi és túróczi portiókkal, sőt sok rendbeli szerzeménnyel is. Arra is ő ösztönözte a férjét, hogy a Sziléziából még várható Tribel-örökség (*tízezer tallér*) kézhezvételé-

¹⁾ 1633-ban mint ilyenhez a Putnokra történt török betörés és a várórség magatartása ügyében ír le hozzá II. Ferdinánd.

²⁾ 1630-iki, továbbá 1641-ben hátrahagyott nagybecsű ingó értékei leltárait l. okmánytárunkban.

nek lásson jobban utána; a miben Orlay András az 1655-iki magyar országgyűléshez fordulván kérelmével: a rendek oly határozatosan támogatták a főurat, (l. az 1655. 33-ik t.-cz.-et), hogy a sürgetett örökség ára elvégre csakugyan megjött Boroszlóból.

Hanem szüksége is volt eme pénzre. András urat ugyanis, mint Putnok földesurát, az a szerencsétlenség éré, hogy valami löporrobbanás e vár nagy részét a levegőbe röpíté 1653-ban, és neki azt — a véghely fontos fekvését tekintve — haladéktalanul föl kellett építtetnie. András báró különben, mikor főkapitányi tiszte, — melybe már mint házas ember tartotta meg ünnepélyes beiktattatását, — Putnoktól a távollétet megengedi vala: neje és családja körében szeretett tartózkodni, a Nagy-Szombathoz, Pozsonyhoz, Bécshez s ottani barátaihoz közelebb fekvő Beczkó várában, a Vágvölgynek e gyönyörű pontján.

Itt növekedtek gyermekei: az 1650—51-ben született és a családalapító szépapa nevére keresztelt *II. Miklós* s leányai *Borbála* és *Magdolna*. («Manczika.») Bennök telt legfőbb öröme, kivált mikor Miklóskát már Nagy-Szombathoz adhatta iskolába, a többi úriak közé. (Miklósnak N.-Szombathból 1661. szülőihez Beczkóra írt nagyon kedves, gyermeteg levelét l. az okmánytárban.) Az ifjabb leányka ugyan zsenge korában elhalt, de annál szebben fejlődik vala az idősebb, Boriska.

Es most áttérve a családnévre: constatálhatjuk, hogy eme gyermekek már báró *Orlay* és nem *Orllé* vagy *Orlé* néven kereszteltettek. Az ő atyjuk — az 1641-iki hagyatéki hivatalos iratokban még »*Orllé* úrfi«-nak nevezett¹⁾ — *b. Orllé András volt az, a ki a bécsi udvarnál létében — talán nagykorúságának eléréskor, tehát 1648—49-ben — vezetéknevét a kétségtelenül szebb, magyarosabb és aristocraticusabb hangzású Orlay névvel cserélé föl.* Önkényüleg tevé-e ezt? vagy kikérte a király engedélyét? nincs reá adatunk; azonban éveken át az uralkodó közvetlen környezetéhez tartozván, a legfelsőbb jóváhagyást e *névátalakításhoz* — mert *változtatásnak* nem egészen mondható, — könnyedén megnyerhette. Annyi bizonyos, hogy 1650-en innét a hivatalos iratok őt már mint báró *Orlayt* ismerik. így olvassuk magában a Corpus Jurisban, az 1655. évi 33-ik törvényczikk 2. §-ában, mely anyai örökségére való igényeit a sziléziai rendeknek figyelmébe ajánlja: »necnon *Magnifici Andreae Orlay*, apud Status Silesiae.«

Be volt tehát ezzel az »*Orlay*« név czikkelyezve törvénye-

¹⁾ Egyetlen esetet, az 1641-iki beszterczebányai leltár aug. 30-iki záradékát kivéve, melyben legelőször fordul elő az »*Orlay*« név, igaz, hogy idegenajkuaktól írva, holott a lajstrom feje itt is »*Orllé*«-t mond.

sen, és innentől csak ez ismeretes, — a régi Orllé családnév megszűnik teljesen, többé nem fordul elő sehol, t. i. a bárói ágra nézve; s úgy látszik, az utódoknál a csallóközi köznemes Ollékkal való azonos eredet tudata is lassanként feledésbe ment. A leégett nagy-megyeri ősi udvarhelyen ugyan, I. Miklós testamentális kívánsága szerint, »Istenért« benthagyták néhai Orllé Mihály unokabátyjok fiait, unokáit háboríttatlanul. Nem szorultak ők rá arra a hétszilvafás, apró birtokra; hanem a kis-jókai ősi portiót, mely kezükön vala — mégis mindvégig megtartották: mert Orlay Borbála azt, férjének magyarbéli jószágával, közelségénél fogva, kényelmesen kezelte.

Borbála atyja, az 1655-iki t.-cz.-ben becikkelyezett András, a gr. Szunyogh-örökösökkel 1660. aug. 26. kötött egyesség-levelét mint »Andreas Orlay m. p.« jegyzi alá¹⁾; így czímezi őt s e családnéven írja alá magát fia II. Miklós is, 1661-iki említett levelében, stb. Szóval, ezentúl kizárólag az Orlay név van használatban, a »Karvai« előnév fentartásával, de semmi nemű vonatkozással a Sáros-vármegyei Orló-ra.

Mi része, mily szerepe volt Orlay Andrásnak az 1663—64-iki török háborúban, mint tényleges putnoki kapitánynak? részletesen nem ismerjük; azonban valószínűleg az egri és szólnoki törökök kiűtéseit kell vala helyőrségével visszatartania, vagy vernie, mint a többi, ott körülfekvő végek hadi népének. De, miután az 1664-iki vassvári békekötés a nyílt háborúnak végét vetett, — ő is többet időzhetett azontúl ismét Beztkón, családjánál. E közben egyetlen fia II. Miklós Nagy-Szombatban a középiskolai, majd az akadémiai tanulmányokat befejezván, a már hadra termett ifjúvá növekedett, szép, deli úrfit atyja levitte Putnokra, a vitézi életet megtanulni, megszokni. Mivel pedig a fiatal urak akkoriban nagyon korán nősültek, s még ehhez Orlay Miklós egyetlen családfenntartó is vala: a gondos apa őt már 1670-ben, tehát 19—20 éves korában megházasította.

Miklós úrfi arája egy igen régi, előkelő főúri család bájos fiatal sarja: *Perényi Judith* bárókisasszony vala, a Perényiek abauji ágából; mely kedvező választáson Orlay András megörölvén, — széles jó kedvében hét országra szóló olyan lakodalmat csapott várában, hogy ennek költségei fedezésére »az putnoki jószágából elzálogosítottak.«²⁾ Az uradalom megmaradott részének, valamint a borsodi és a gömöri többi jószágoknak kezelését András báró — az usus-fructus átengedése mellett ...

¹⁾ Lásd az okmánytárban.

²⁾ Révay Anna-Mária, végrendelete 4-ik pontjában.

ugyanekkor általad fiának. Sőt mivel Miklós a katonai szolgálatba csakhamar kellőképen belétanula: András úr putnoki főkapitányi tisztét is átruházá fiára, az udvari főhaditanács és a kassai generális beleegyezésével.

Nemsokára azután férjhez adá leányát Borbálát is, egy nagy, gazdag, vitéz úrhoz: gr. Serényi András egykor érsek-újvári, majd rév-komáromi vice-generálishoz; hogy melyik évben? biztosan nem mondhatjuk: de mindenesetre 1674 előtt.¹⁾ Ezen évben Orlay András hű élettársa Révay Anna-Mária elbetegesedvén, végrendeletet szerkesztett és a túróczi conventnek személyesen nyújtotta át megőrzés végett.²⁾ Ez a b. Révay Anna erőselelkű, fenkölt gondolkodású asszony volt és a hű világi pompának annyira megvetője, hogy sok ezer frt értékű ékszereit, drága díszöltözékeit (melyeknek csak egyikéért 2000 frtot fizetett gr. Thököly István,) még életében mind eladá, s jószágokat szerzett az árán gyermekeinek; testamentomában pedig meghagyta, hogy, ha meghal: a testét »*minden czere-mónia nélkül, étszakának üdején*« temessék el.

Meg is halt nemsokára 1674 után; legalább 1677-ben már mint »*néhai*«-nak végrendeletét adja ki párban férjének ugyanaz a hiteles hely. A fáradhatatlan jó anyának még életében meglepő nagy változás történt egyetlen fiával; oly változás, oly gyökeres fordulat, a mi ennek egész életpályájára döntőleg hatott. Bárá Orlay Miklós ugyanis, noha a nagy-szombati jezsuiták nevelték, s apja, nagyapja, szépapja mind holtukig erősen udvari érzületű, Bécshez ragaszkodó emberek valának, — az ifju Miklós, mondjuk, mereven szakított e családi hagyományokkal. Az ő lelkében, — mely a most, Zrínyi Péterék lefejeztetése után letiprott, gyászoló, üldözött nemzetén hő szerezettel csüng vala, — élénk szabadságérzet lakozék; és ezt a szomszédos ónodi, szendrei, kassai stb. végekbeli magyar haditisztekkel, s a gömöri, borsodi, abaúji, zempléni hazafias nemes-séggel való sűrű érintkezése még inkább kifejté. Miklós vallási téren is szabad gondolkodású volt; vagy e legtöbbszöyre protestáns nemesekkel való társalkodása tette őt ígyvé? úgy, hogy a jezsuiták merev scholasticizmusát, rideg dogmáit mindinkább megutálta.

Ily lelki átalakulásban találá a fiatal Orlay bárót a bujdosó nemeseknek az 1672-ik év nyarán történt fegyverrekelése, hadindítása. Petrőczy, Szuhay, Szepessy, Kende, Zákány, Deák Ferencz, Szőcs János stb. bujdosó vezéreknek többnyire régi,

¹⁾ Ugyanott, ugyanazon pont tartalma szerint.

²⁾ Az okmánytárban közöljük.

végbeli vitézekből alakult dandárai diadallal nyomulának előre, Enyiczkénél (szept. 13.) fényesen győztek, Kassát, Tokajt, Szendrőt, Ónodot stb. körültáborlák, szorongatták. A putnoki ifjú kapitánnyal, mint iratlik, titkos levelezésben állott némelyikök, különösen a Gömörmegyei Fáy István. Így történt azután, hogy mikor »a magyar haza szabadságáért fegyvert fogott« bujdosó kurucok egy csapata Putnok alatt megjelent s az erősséget fölkéré: *b. Orlay Miklós üdrözlén őket, kinyitatta előttük a várkaput, és egész várőrségével együtt maga is főleskűvék közéjök. — szívrrel-lelékkel kuruczczá lön.* Utóbb még a katholicus hitet is odahagyta, s a reformátust vette föl. Kurucz is maradt és kálvinista, egész haláláig.

Midőn pedig a bujdosók hadait az újon érkezett császári seregek az 1672-ik év őszén visszanyomták a Tiszántúlra és az ostromágyúk ellen nem valami kiváló erősségű Putnok vára nem volt volna megvédhető: Miklós kiüríté a várat, és családi kincseit, értékesebb holmijait idejében társzekerekre rakatva, katonai földzet alatt elküldé feleségével és ennek barátnőjével Fáy Istvánnéval török oltalom alá Egerbe, hol a basa barátságosan szállásokat rendeltetett számukra.¹⁾ Ő maga elvonula bujdosó társaival a Tiszántúlra s utóbb Erdélybe, hol Apaffy fejedelemtől — ki őt udv. főemberei közé vevé föl,²⁾ — jószágot, szép, úri udvarházzal és jobbágysokkal kapott adományban, nevezetesen a Besztercze városától délre, félóránnyira fekvő *Sófálvát*, Doboka vármegyében.³⁾ Ekkor azután hitvestársa is oda követé őt Egerből, mint biztosabb lakóföldre, új otthonába.

Ezen váratlan esemény, természetesen, nagyon meglepte az öreg Orlay Andrást, de még jobban ennek vejét, az erősen aulicus érzelmű gr. Serényit. Mivel pedig a putnoki, gömöri és borsodi Orlay-jószágokat, mint a »rebellis« Miklós kuruczczá lételeével a kir. kincstárra háramlottakat, a szepesi kamara tüstént lefoglalta: úgy Serényi, mint Orlay András minden követ megmozgatának Bécsben, Pozsonyban, hogy azokat, mint osztatlanokat, s részben az öreg bárót, részben leányát Serényinét illetőket, a fiscus kezéből kiragadják, s a család számára megmentsék. A mi nagy nehezen sikerült is nekik.⁴⁾ Magát

¹⁾ Bélteki Pál füleki kapitány levele 1672. decz. 18-káról gr. Serényi Andrásához. (L. az okmánytárban.)

²⁾ 1677-ben ezek sorában említették. (Gr. Teleki-levéltár, 3193. sz.)

³⁾ L. Almády István naplóját: Monum. Hung. Histor. XXII. kötet 717. l. És Hodor: »Doboka vármegye« 88. l.; v. ö. továbbá sógorának gr. Serényi Andrásnak 1688-iki levelével, okmánytárunkban.

⁴⁾ L. Orlay András e tárgyú iratait 1674 és 1676-ból u. o.

Miklóst is eleget csalogatták, hivogatták vissza a királyi hárségre Erdélyből titokban, igen biztatván őt kivált nagybefolyású sógora: kiserzi ő az annystiát számára az udvartól; de a kemény kurucz fiatal főúr csak azt válaszolta reá, hogy »majd *magával hozza ő az annystiát!*«¹⁾ Ugy is lón. Mert a bujdosók új vezére, gr. Thököly Imre, 1678 őszén Putnok táját fel Kassáig, Eperjesig, és azután e városokat is egész Felső-Magyarországgal meghódítván: híve b. Orlay Miklós szabadon bírhatta Putnokot s tartozékait egészen Thököly bukásúig, az 1685-ik év őszéig. Ezen utóbbi esztendő végén — vagy a következőnek elején — foglalta le aztán újból a szepesi kamara eme javakat, és kezdődött ismét azok visszaszerzésére nézve gr. *Serényi András és Orlay Borbála* szerepe.

Mivelhogy ezt Borbála édes atyja, az öreg András báró, már nem érte meg. Az éltes főúr, — mint leányának morvarországi Luhacoviczról 1686. május 15-én bátyjához Miklóshoz Erdélybe Beszterczére írt leveléből értesülünk, — első neje b. Révay Anna-Mária halála után nemsokára újra megnősült, oltárhoz vezetvén Szent-Miklósi b. Pongrácz Borbálát. Hanem ezzel a kikapós menyecskével az öreg úr »nem *derekasán*« kezdett gazdálkodni; annyira, hogy a mi jószága még a kezén maradt, egymásután elzalogosítá. És így *talán szerencsére* következett be az öreg András báró halála, az 1680-as évek közepén;²⁾ a mely után leányának, az édesanyja erélyét örökölt Serényinének, sikerült a még bírt javakból csakhamar kitudni az özvegyet, mint a kiről hebizonyítá, hogy elhunyt férje emlékét bemocskoló életet folytat.³⁾

Ekkor tehát csak két Orlay éle már: *Miklós és Borbála*. Ezen utóbbi, bátyjának javain a kir. kamarával, férje közreműködésével, előbb (1687. aug. 30.) megosztozott, majd pedig csakhamar (1687. decz. 12. és 1688. május 10.) egészen magához váltotta azokat, olcsó áron, mindössze 5758. rh. frtért.⁴⁾ Így került Putnok és a többi gömöri, borsodi b. Orlay-birtok az utolsó Orlay-leánynyal ennek s férjének gr. Serényi Andrásnak gyermekeire és ezeknek utódaira, a kik⁵⁾ maig bírják.

B. Orlay Miklós Thökölynek váradi elfogatása után újra Erdélybe vonult, Apaffy védszárnyai alá, sófalvi kies

¹⁾ Hivatkozás Serényi 1688-iki levelében, sógorához. (L. u. o.)

²⁾ Az 1681-iki országgyűlésre még kapott kir. meghívót, az 1687-ikire már nem. (Regesták a gr. Pongrácz cs. levéltárából. *Történ. Társ.* 1898-iki I-ső füz. 149. l.) Leánya említett levelének keltekor sem élt már.

³⁾ A levelet az okmánytárban közöljük.

⁴⁾ L. az idevonatkozó adatokat ugyanott.

⁵⁾ T. i. gr. Serényi Erzsébet és Amandus házastársak ivadékai.

birtokára, s vagy itteni udvarházánál, vagy pedig a közeli Besztercze városában lakott, ahol állandó szállást tart vala, talán az orvos és gyógyszerész kedvéért, mert ez idő tájban – mint nővérének maga panaszkodik – gyakorta betegeskedék.

Imét levelezgetett olykor-olykor nővérével és sógorával. Ez utóbbi 1689. január elején halt el,¹⁾ két gyermek (Anna-Mária és Farkas) hátrahagyásával. Putnok és Zábláth urnője Orlay Borbála azután, az 1690-es évek elején, sőt ú. l. még 1690-ben, másodszor is férjhez mene, b. Andrássy Péter gömöri főispánhoz, de a kitől több mint húsz éves együttélésük alatt gyermeke nem lőn. Ekként minden báró Orlay-vagyont a gr. Serényi András és fia Farkas ivadéka öröklének. Mert a holtáiglan bujdosó kurucz Orlay Miklós soha nem juthatott többé azokhoz.

Az 1688-ik évben, a mely pedig a rettegett gr. Carafa tbgy. Erdélybe nyomulásának ideje, a »*rebellis*« b. Orlay Miklós, mint sógorának hozzá írt leveléből kitünik, még bent vala Erdélyben, szokott beszterczei lakásán. Sófalvi udvarházát vendégszeretően átengedé a nagybetegen fekvő régi, öreg kurucz vezérnek, Farkas Fábiánnak, a ki ott is halt meg azután nála, 1688. október 20-án.²⁾ Orlay tartózkodási helyét, Besztercze városát a német hadak nem szállották meg; a csendesen ülő és beteges bujdosó főúr tehát ott még megvonhatta magát az öreg Apaffy fejedelem aegise alatt, ennek haláláig, (1690.) Valószínű, hogy Thökölynek ugyanez évben történt diadalmas beütése Erdélybe s fejedelemmé választatása, trón-foglalása még ott találta Miklósunkat, a ki aztán mint a harcziás »*kurucz király*«-nak elejétől fogva való híve, örömmel sietett hódolni régi urának. Azonban Thököly Imre uralma Apaffy örökében, mint tudjuk, csak egy pár hónapig tart vala: Badeni Lajos hg. hadseregei kiszorították őt Havaselyére. Orlay azon kevés főúr közé tartozott, a kik Thökölyt a török földére is követték s híven kitartottak mellette tovább is, eleinte még elég szépszámú, de lassanként egyre fogyó hadaival, az Al-Duna, Lom, Timok, Morava partjain, a lándor-fejérvári, vetiszláni, új- és lom-palánkai, pozserolczai, jagodinai, nikápolyi, galambvári hadi szállásokon.

A bujdosó fejedelem 1690-es évekbeli viszontagságos, de

¹⁾ Két rendbeli végrendeletét és családkönyvi bejegyzéseit l. az okmánytárban közölve.

²⁾ 1688. okt. 21. »Elmentünk Sófálvára; aznap tettük koporsóban Farkas Fábián uramot, az úr ú Nga Ollai uram házánál.« (Almády István naplója, az id. h. 717. l.)

fáradhatatlan erőfeszítéseiből b. Orlay Miklósnak is bőven ki-
jutott a maga része, úgy katonai, mint diplomatai téren.

Thököly mellett, már csak előkelő származása, de meg
ügybuzgalma, rendületlen hazafisága s szép képzettsége miatt
is oly fontos szerepekre vala hivatva, hogy rangban csak az
egy b. Petrőczy István tábornok, — a fejedelem unokatestvére —
állott előtte. Thökölynek 1693—94-iki naplója, 1694-iki leve-
leskönyve, s úgy Almádnak 1692-iki naplójegyzetei gyakran
említik őt s működését.¹⁾ Így pl. Almádyból tudjuk meg, hogy
b. Orlaynak mint a fejedelem tanácsosának téli szállása is ott
vala 1692. az udvarnál, Pozserolczán, ahol april 6-kán a napló-
író is, több erdélyi nemessel, nála ebédelt; april 20-kán ismét
együtt valának ott; okt. 13-kán pedig, midőn a török fővezér
visniczei táborán a kurucz hadak végigvonulának s a nagy-
vezér a főfő-basákkal sátorából nézte őket: az erdélyi rendek
részéről b. *Orlay Miklós* és Macskássy Boldizsár urak járultak
oda hozzá s üdvözölték. Mire a fővezér mindkettejüket fel-
kaftányoztatá, és úgy vezették át azután a hadakat a Duna
hídján Pancsovára. (L. az i. h. 754 és 760. l.)

Thököly 1693—94-iki naplójából s 1694-iki levelesköny-
véből pedig kiderül, hogy a fejedelem Pozserolczáról 1693.
márczius 10-kén, majd ismét június 21-kén a lándor-fejérvári
szerdárhoz követéül küldé Orlayt, a ki is jún. 25-én tért onnan
vissza, jelentvén, hogy a fővezér parancsából a szerdár, Temes-
vár megsegítésére és Lippa ellen, törökökből s kuruczokból
szervezett hadi expeditiót akar mihamarabb megindítani. S »el-
végeztetett a szerdár és Orlai úr között, hogy ezen expeditió
el ne múljk, hanem mindkét részről az hadak elkészíttesse-
nek,« — írja Thököly, a ki gyorsan meg is tőn minden in-
tézkedést; úgy, hogy jún. 29-kén már ezt jegyezheté napló-
jába: »*Orlai Miklós* uramat praeficiálván az loras hadak
eleiben.« utasítást adott számára, alája rendelé Horváth Ferencz
lovas-ezredest 300 huszárral, s Lándor-Fejérvárra indítá, honnan
ezek júl. 1-jén költözének át a Dunán, együtt a törökökkel,
s júl. 7-kén már Pozserolczára érkezett Orlaynak első tudó-
sítása Temesvárról. Orlay e hadi expeditióját szerencsésen
hajtotta végre; az élelmi szállítmányt Temesvárra bevívé, meg-
fordult Lippa alatt, megjáratta a Maros réveit, s vállalatairól
gyakran tudósítá urát, kihez aug 3-kán éjfél tájban tért vissza
Pozserolczáról, hadait Jeni-Palánkon (*Új-Palánka*) hagyván
a sánczban. Mint a naplóbejegyzésekből látszik, Orlay csapatai

¹⁾ L. ezeket Monum. Hung. Hist. Írók, XV. és XXIII. köt. Nagy
Iván és Thaly Kálmántól kiadva.

a Maroson túl is, egész Gyula váráig elhatolának, úgy, hogy e sikeres hadi expedítiót Thököly még egy év múlva is emlegette.

Azután, a táborával fölerkező nagyvezér eleibe küldi Thököly, nagyszámú, fényes követség élén, hajókon Viddin felé Orlayt (aug. 12.), udv. kapitányával Sándor Gáspárral, b. Kemény Lászlóval, Kálnoky Farkassal s más előkelő nemesekkel; kik is aug. 25. indulának vissza Viddinből, feladatukat befejezve.

Okt. 11-kén pedig szintén Orlay fogadja a Dunánál s viszi be a fejedelem díszhintáján Pozserolczára a beteg Zrínyi Ilona fejedelemasszonyhoz a portai francia nagykövet doctort. Sokkal nagyobb feladat, fontos és hosszas diplomatiái működés várakozott azonban reá legközelebb. Nov. 3-kán ugyanis Thököly a téli szállásokra hazavonuló fővezérrel tanácskozáván, közlé vele azon szándékát, hogy állandó követeiül (*»portai residents«*) Erdély részéről b. Orlay Miklóst, Magyarország részéről pedig a régi kapitihát Bay Mihályt kívánná melléje adni; magyarázatul megjegyezte, »hogy Orlai uram volt előtte (*a fővezérnek*) Havasalföldiben is, Bay uram pedig mellette lakott.« — tehát mindakettőt ismeri. A nagyvezér el is fogadta; mire a fejedelem előhivatván, bemutatá őket, a fővezér pedig, kitüntetés jeléül, felkaptányoztatá.

Orlay ezen új hivatalára kellő utasításokkal és »jó provisióval« ellátva, nov. 6-kán indula el Pozserolczáról a vezér táborára, s vele Drinápolyba, a porta akkori székhelyére, ahová őt kapitihá-társa Bay, csak később, 1694. január elején követé. Addig egyedül vitte az ügyeket. Orlay Miklós — mint Thököly saját följegyzéséből tudjuk — e követi működéséről *rendszeres naplót vezetett*, mely azonban — fájdalom! — nem maradt fenn korunkra; azonkívül futárai egyre jártak tudósításaival a fejedelemhez, és ettől új utasításokkal vissza hozzá, ennek leveleskönyvei, naplói tanúsága szerint.

Miklósunk a távol drinápolyi török udvar fényes kapuján töltött mint erdélyi kapitihá több mint nyolcz hónapot, egész 1694. július hó végeig; mikor a nagyvezér a táborral ismét Lándor-Fejérvár felé indula. Kapitihá-társa, Bay Mihály előre sietvén, aug. 10-kén érkezett Pozserolczára; Orlayt a vezér, Hasszán tolmáccsal együtt, folyvást maga mellett marasztá. Úgy látszik, nagy kegyben állá nála. Thököly aug. 15-kén eleibe ment a táborával érkező vezérnek, hogy üdvözlje; majd követi őt L.-Fejérvárra, hol aug. 19-kén száll be házába. De Orlay kapitihasága ezzel nem szűnt meg, sőt ezentúl várt még csak sok munka reá. Ő fent lakott a várban a vezér és tihája kapuján, a fejedelem pedig odalent a városban; a kinek is megbízásából únos-úntalan kellett audientiáznia, s a kurucz

hadak minden dolgát intéznie Sándor Gáspár udv. kapitány-nal a fővezérnél, helytartójánál, a defterdárnál és főjancsáragá-nál. Tőle izenget a vezér is Thökölynek; úgy, hogy aug. 22., 23., 25., 26., 27., 28. s 31-kén folyton járja követségeit s híven és ügyesen teljesíti sokágú, nehéz föladatát; 22-én újból fel is kaptányoztatá őt a vezér. Aug. 31-kén pedig a török tábor-ral a kurucz hadak is ... Thököly, Petróczy, Orlay, Sándor (Gáspárral stb.) — átköltözvén a Száva hidján, Péter-Váradot ostromolták. A kurucz lovasság Vukovár, Ilok, Eszék alá és Csere-viczről fel s széjjel a Bácskaságon száguldoz és vitézül viseli magát.

Szeptember 15-kén a betegeskedő fejedelem maga vissza-szálla lándor-fejérvári házába, — hadait a táborban hagyván Petróczyvel, — és Orlayt ismét sűrűn küldözgeti (szept. 15., 16., 29., okt. 6., 8., 9., 12., 15., 16., 17., 18., 21., 29., 30., 31., nov. 2., 4. és 8-kán) követségben a fővezérhez, a tihájához, s egyéb török ministerekhez, valamint a francia nagykövethez. (Ezen utóbbival a magyar báró, még Drinápolyból, nagyon bizalmasan volt, és itt Belgrádban is többször nála ebédelt.) Az összes bujdosó magyar hadak s családjaik, eselédjeik jövő téli elszál-lásolását, eltartását, fizetését, élelmezését Orlaynak kellett kimun-kálnia, ezer bajjal. S mindezt fáradhatatlanul, dicséretesen vég-benvivé, fejedelmének és hazátlan társainak nem csekély hasznára, e szomorú, bujdosó állapotjukban.

Kapitihaságának esztendeje azonban letelvén, kérte urát: mentené fel őt immár ezen ügyes-bajos hivatalától. Még utól-jára őtöle izené meg a fővezér a fejedelemnek, hogy a tábor visszaindulása előtt, nov. 10-kén kéreti őt magához ünnepélyes búcsú-fogadtatásra. Mely napon is Thököly előkelő főhívei kíséretében felvonulván a belgrádi várba, bemutatá Drinápoly-ba menendő új kapitiháit is, Pápay Gáspárt Magyar- s Ber-zenczey Ferenczet Erdélyország részéről, — »a tavalyi kapi-tiháimat: *Orlay Miklós és Bay Mihály uraimékat tőle el-búcsúztatván.*«

Igy és ekkor ért véget Orlaynak portai residenssége: a kit azonban a maga oldala mellől is gyakran biza meg ezután is követi missiókkal a bujdosó »kurucz király«. Így pl. nov. 14., majd 15-kén és ismét decz. 18-kán Dzsáffer basa belgrádi szerdár »kapujára« küldözé fel őt üzenetekkel s emlékiratokkal.

Ekként telt el az 1694-ik év. A következő 1695., 96. és 97-ik évekről sajnos, nem maradtak fenn Thököly-féle naplók és leveleskönyvek, s így Orlay Miklós ekkori tevékenységéről sem vagyunk értesülve. Ismerjük azonban egy eredményében nagyjelentőségű hadi expeditióját, mely az 1697-ik év őszén

történt. Mikor ugyanis Savoyai Jenőnek a bujdosók minden további reményeit megsemmisítő zentai győzelme után a magukat a szaláncai hegyekben régóta hősileg védelemező Tokajvidéki fölkelőknek Thököly titokban megizente, hogy hadállásaikat immár elhagyva, igyekezzenek Máramaroson át egyesülni vele: ezen célból teljes meghatalmazással s bizonyos csapatokkal *b. Orlay Miklóst* küldé hosszú kerülő úton, Havaselvén, Moldván keresztül elibük, a máramarosi szélekre. És azt a maroknyi, de minden veszélyre elszánt lelkes kurucz hadat egyszerű parancsnokok Szalontay János, a környező cs. csapatokat kijátszva, oly ügyesen vezette, hogy — mint tudjuk — a merész vállalat sikerült, Máramarost és a moldovai széleket szerencsésen elérték. Itt Orlay már várakozott reájok, s hetekig tartó meneteléssel, kemény télvíz-időben, minden nagyobb baj nélkül elvezérelé őket a fejedelemhez Belgrádba. Ez lényeges szolgálat vala ama nehéz időkben, s Thököly fogyatékos haderejét ismét meggyarapítá. annál inkább, minthogy a hegyaljai fölkelők másik dandárának is sikerült Várad, Szalonta, Lippa, Temesvár felé bujdosó társaik táborához csatlakozni.

Orlay azután folyvást e katonasággal maradt, mint Petrőczy után legfőbb parancsnokuk; és híven megosztotta velök nemcsak a hadakozás, hanem a Nikápoly-vidéki hosszú, sanyarú szállásolás nyomorúságait is, még akkor is, midőn a karlóczai béke (1699.) megkötése után a török porta, a bécsi udvar követelésére, kénytelen volt Thökölyt Kis-Ázsiába belebbezni. A kurucz fegyvertársak iránt azonban a vendégjogot a szultán nem szegte meg; Austria ismételt sürgetéseire sem adta ki e szegény bujdosó hadat ellenségeinek: hanem Petrőczy és Orlay igazgatása alatt állandó szállásokat, településre alkalmas helyeket, földeket, s az oláhországi vajdánál élemezést és talínt (tartáspénzt) rendelt számukra. Így éledgéltek e hazátlan bujdosók török oltalom alatt néhány évig, s olykor — mint 1699. május 24-kén Nikápolyban — gyűléseket is tartottak, és szervezeti ügyekben határozatokat hozván, emlékirataikkal a fényes portához fordulának, egyébként fegyverrel kezökben mindig készen a hazaindulásra, ha az alkalmas óra ütne.

Petrőczy tábornok, főparancsnokuk, többnyire Bukarestben, a vajda székhelyén lakott: míg Orlay Miklós megosztva a hű vitézekkel az idegen föld szenvedéseit, állandóul köztük tartózkodék, a bujdosók telepein, az egyszerű kapitányokkal, hadnagyokkal. Nem csoda tehát, ha ezek a különben is szelídlelkű, emberséges bánásmódú főurat a bálványozásig megszerették s atyjoknak tekinték.

Igy tele el ötödfél esztendő, a mikor 1703. tavaszán

kiűtött és a nyáron át rohamosan elterjedett az országban II. Rákóczi Ferencz szabadságháborúja. Ennek híre csakhamar elhatolván a törökországi bujdosók telepeire is, — Thököly harczedzett régi kuruczai lázas örömmel köszörülték a kardokat, sietve készülődtek, s hazatérhetési engedélyért küldének a portára. De mivel Konstantinápoly messze föld, s a várt engedély késett: a honvágy lázában égő bujdosó kuruczok nagyobb része ezt be sem várva, kisebb-nagyobb csapatokba verődtek, s egyes vezéreik — mint Szalontay, Bozóky, Szappanos Mihály, Csáky András és Tirpács Márton, stb. — vezetése alatt szökve is elindultak, főként a lovasság, s Temesvár felé a török földén át Rákóczi alföldi kuruczaihoz, vagy erdélyi hadaihoz csatlakozának. A maradékkal, 5–600 főnyi edzett »válogatott vitézzel« b. Orlay Miklós is útra készen álla. Végre megjött az engedély a portáról, hogy Viddinben lőszereket kaphatnak, s a temesvári basa behúnyt szemmel fogja nézni a menetelőket. Petróczy tbkot az oláh vajda még egyelőre visszatartá fővárosában; hanem Orlay a nikápolyi telepekről, jó rendbe vett, harcztágyó kuruczaival — felében lovas, felében gyalog — az 1703-ik év vége felé fölkerekedék és erős menetekben haladt Viddinen, Orsován át Karán-Sebesnek. Itt — úgy látszik — gyalogságát a Vaskapu szorosain át indítá Hunyadba, maga pedig a lovassággal Facsetnek tartott, Dobra alatt egyesülendők. Amazok útjuk közben a Hátszeg vidékén hirtelenül megválták a Kendeffyek sásfészket Kolczvárárt, s azután a Marosnál társaikkal egyesülve, Orlay vezérlete alatt a Nagy-Szebenből ellenök küldött Koszta rácz ezredes csapatát kemény harcban szerencsésen megverték és levágták, ezredesükkel együtt. Mire a diadal mámorától föllelkesülten, megrohanták és bevették a dobrai sánczot, sőt a Maros túlsópartján fekvő Illye, Branyicska kastélyokat is, — a mi által urává lőnek a Marosnak és bezárták Déva vár kapuját.

Ez 1704. január havában ment végbe. Erdélyben ekkor csak önkéntes kurucz csapattestek barangolának még, egységes vezetés nélkül, gr. Csáky László, Vay László, Gúthy István, Kaszás Pál, Gődény Pál, Koss Mihály stb., többnyire volt Thököly-féle rég ismert tisztek parancsnoksága alatt; a kikkel Orlay azonnal érintkezésbe helyezé magát, s kölcsönösen segítették egymást, míg azután az elfogott, de Rákóczinak hűséget esküdött s a fejedelemtől tábornokká és erdélyi hadai parancsnokává kinevezett Thoroczky István aranyosszéki főkapitány, — ki egy pár évig Thökölyt is szolgált — megérkezett közéjük. Orlay Miklós azonban ezalatt a maga lelkes és viharezzett régi kuruczaival annyi győzelmet aratott, annyi sikert vívott ki,

hogy mindakét hazában széltére elhiresedék »Orlay uram törökországi bujdosó hada«; mert e néven emlegették őket, föl egészen Pozsonyig, — sőt Bécsben is sokat beszéltek vitéz tetteikről. (L. Lasztóczy udv. ágens levelét Orlay nővéréhez Borbálához, okmánytárunkban.)

Orlay Miklós ugyanis Kolczvár, Dobra, Illye, Branyicska elfoglalása után nem sokáig pihenteté hadát; mindenekelőtt megtámadta, megvívta és fölprédáltatá Szászvárost; majd előbbre nyomulva, a Fráter Györgytől szabályos bástyákkal építettett Alvincz várát hódította meg, s mind e helyeket a folyton szaporodó erdélyi fölkelőkkel megrakván, most már Gyula-Fejérvárt kezdé körüláboroltatni. A fejedelmi székhely veszedelmének hírére Rabutin cs. tbgy. b. Tige ezredest küldé ki Szebenből, német dandárral. Ez február 27-kén akart átkelni a befagyott Maroson: de Orlay elébe állt, s erős, vitézi harcztot tart vala ellene, melyben különösen derék hajdúi tüntették ki magokat. Csata közben Kaszás Pál segítségül érkezvén, — b. Tige-nek két kapitánya, néhány altisztje és számos közembere elestével szégyenszemre kellett visszavonulnia Szász-Sebesre s onnét Szebenbe.

Szász-Sebesben azonban, e fontos fekvésű hely biztosítása végett, a fegyveres szász polgárság mellett 300 németet hagyott őrségül. Mindazáltal hasztalanul; mert a győzelemmel vérszemre kapott Orlay-bujdosók és Kaszás-kuruczok neki készülének ennek is, és vakmerő bátorsággal létrákon megostromolva a falakat, vitézmódon megvívták a várost, a helyőrséget s ellentálló szász polgárokat fölkonczolták. Gazdilag zsákmány és Szeben kapujának ezen oldalról való berekesztése lőn jutalmuk.

Majd ezután, márczius közepén, magát a fővárost, a fejedelmi palotákkal ékes *Gyula-Fejérvárt* is megvették a törökországi bujdosó hadak, most már Thoroczkaival, gr. Teleki Mihálylyal egyesülten; s éppen ők, szeretett vezérükkel Orlay báróval, e főfontosságú hely megtartására, ide helyezkedének be várőrségül, súlyos téli meneteik és harcaik után egy kis nyugalomra.¹⁾

Ekként b. Orlay Miklós a maga hű és vitéz bujdosó hadával diadalt diadalra aratott; alig két hónap lefolyása alatt megverte a ráczokat (*Kosztá*) és a németeket (*b. Tige*) s bevett *öt várat és három kerített várost*; és így Erdély meghódításában Rákóczi részére, elvitathatatlanul *tetemes része, nagy érdeme van*.

¹⁾ L. ezen eseményekre nézve az *Archivum Rákócziánomot*. I. köt. 112., 205., 211., 214., 216. II. és IV. köt. 123. l.

Ily fényes győzelmekkel fejező be 30 évi bujdosás szenvedéseivel töviskoszorúzott közpályáját Orlay, — mint a meteor, mely mikor szétrobban, akkor ragyog fel legtündöklőbbben. S tragicsana éppen abban rejlik, hogy mind e fényes sikereinek egyéb jutalmát el nem veheté, mint hogy a szabadság újra fölhajnalodását megérte, édes hazáját még egyszer megláthatta, diadalmasan küzdhetett érte, hogy anyaföldében nyughassék el örökre. Mert ezek után csakhamar az utolsó Orlay bárónak, a nemzeti ügy s Thököly és Rákóczi hű és kitartó bajnokának — s éppen az általa kivivott fejedelmi székhelyen — véletlenül, váratlanul, *gyilkos kezek olták ki életét*.

Miként, ki vagy kik által történt ezen — úgy látszik még márcziusban vagy ápril elején végrehajtott — gyilkosság? melynek a nemes főúr áldozatul esett: még ma is homályba van burkolva. Rákóczi fejedelem, a mint a borzalmas eseményről értesült: hadbíró-t küldött ki és szigorú vizsgálatot tartatott, — de ennek sem sikerült semmi pozitív eredményt kideríteni. Saját hadai az imádásig szerették őt, éltek-haltak az idegen országokban annyi éveken át velök együtt szenvedett kedves vezérökért; őket tehát a gyanúnak még árnyéka sem érheti. Sőt e hű vitézek, szeretett »*Méltóságos Directorunk*« gyászos halála fölötti mély keservökben az elhunyt-nak »*halála alkalmatossága iránt*« még Thoroczka-tyt, az új tábornokot gyanúsították, — tán valami vezérleti versengés, hatalmi féltékenykedés miatt,¹⁾ — mint hiszszük, *alaptalanul*.

Azonban az »*árván maradt*« törökországi bujdosó hadtisztikarának fönmaradt e rejtelmes ügyről egy, a fejedelem-hez beadott folyamodványa; mely mivel még teljesen ismeretlen: az utolsó Orlay báró gyászos végzete emlékezetéért és arra néminemű világot derítendő, hadd álljon itt.

»Méltóságos Fejedelem!

Nekünk nagy jó Kegyelmes Urunk!

Váratlanul, az Ngod és az igaz ügynek nem kicsiny kárára *kiszólván Isten Méltóságos Directorunkat Ngos Orlay Miklós Urat*, kinek is holta után apertissime tapasztaljuk, hogy nemhogy provideálnának ennek az törökországi hadnak intertentiójárul, sőt veszedelemben keríteni mindenekben igyekeznek; — az had is úgy lévén, — mint az pásztor nélkül való juhok: az úrfi Barcsay Gergely Uramat, *mind az szegény üdvezült Úr és az egész törökországi haduknak tetszések-*

¹⁾ B. Orlay Miklós ugyanis Thököly alatt magasabb rangban állott Thoroczka-tynál.

ből emeltük fel kapitányunknak az Ngod kegyelmes dispositió-jáig, mely iránt is várjuk az Ngod gratiáját ennekutánna is.

Ehhez képest Ngodhoz alázatos instantiánkat extendálván, méltóztassék Ngod ezen szegény, régtől fogvást pogány országban szenvedett kevés hadainak instantiájának kívánságára kegyelmes választ tenni; mivel mioltától fogva az mi Kegyes Istenünk az idegeny országból az magunk hazánkban behozván, ... (kiszukadt hely) . . . . Erdélyországban lévő hadak ez szegény . . . . ek megszabadulását ügyekezte; az melynek is bizonyosága, úgymint az kastélyoknak megvételek: *Illye, Branyicska, Kőlczúra, Szászváros, Vincz és Szász-Sebes, Fejérvár, kiben is most benne vagyunk.* Ehhez képest kérjük alázatosan Ngodat: méltóztassék egy bizonyos directort küldeni mellénk *az szegény üdrezült s régtől fogván bujdosott Úrnak helyjében,* az kitől az egész hadak dependeáljanak; *mivel ez hadnak nagy suspiciója vagyon Torocz-kai István Uramra az szegény Úrnak halála alkalmatossága iránt.* — *melyhez képest teljességgel dependeálni nem akarunk ő Kglmetől,* tartván attól, hogy valami non putarem közönségesen ne esnék az hadakon, miképpen Enyed várossán is esett.¹⁾

Mi Gyula-Fejérvárt az Torocz-kai István és Teleki Mihály Uraimék requisitiójára, Ngod kegyelmes dispositója nélkül üressen hadni nem kívántuk s nem is akartuk, *mivel az bujdosó törökországi hadnak instantiájára adták fel Gyula-Fejérvárt.*

Ngodat nagy jó Kegyes Urunkat iterato ezen instantiánkban alázatosan requiráljuk: látván Barcsay Urfinak Ngodhoz, nemzetéhez, hazájához s mihozzánk való hűséges indulatját, — *más kapitánt agnoscálni nem akarunk (!);* melyről is Ngod méltóságos dispositóját maga ő Kglme által mentülhamarább várjuk és kívánjuk.

(Következik a jókívánatokkal teli befejezés.)

»Gyula-Fejérvár, Anno 1704. die 11. Maii« dátum alatt ezen lovas és gyalog hadi tisztek irták alá: Kerekes András, Varga Pál lovas fő-, és Gál Ferencz, Balai Mátyás lovas vice-hadnagyok, m. k. P. H. Vékony Mihály, Nagy Miklós gyalog fő-, és Koréji István, Sztítás Nagy János gyalog vice-hadnagyok, m. k. P. H. Továbbá Kis István, Erdéli István és Felföldi István »tisztek«, m. k. P. H. Végre (gyalog) Fő-Strázsamester (örnaggy) Vida Miklós m. k. P. H. és Bonádi István, Pataki Péter lovas Fő-Strázsamesterek, m. k. P. H.²⁾

¹⁾ Melyet a Nagy-Szebenből ki csapott Rabutin irtóztató kegyetlenséggel földulatott, rabolatott, égettetett.

²⁾ Eredeti, egy íven, — a mely ma már igen szakadozott, — az

Ebben a kérvényben a hadi eseményekre vonatkozó adatokon kívül, különösen két dolog költi fel figyelmünket: a Thoroczkay ellen való erős gyanakodásnak (*»nagy suspicio«*) leplezetlen kifejezése, azon szilárd eltökélésükkel, hogy ők szeretett régi parancsnokuk, hű gondviselőjük vélt meggyilkoltatójának vezénylete alatt állani, őtöle függeni *»teljességgel nem akarnak«*. Minő okok, micsoda körülmények vezették a törökországi bujdosó hadakat e rettenetes gyanúra? . . . A vizsgálati ügyiratok fönnt nem maradván, vagy legalább eddig még elő nem kerülvén, nem ismerjük. De azt nagyon jól tudjuk, hogy ha a megtartott vizsgálat adatai Orlay Miklós megöletésére nézve Thoroczkay Istvánt csak a legkevéssbé compromittáló körülményt állapítottak volna is meg: akkor az oly fenkölt, nemes gondolkodású Rákóczi fejedelem Thoroczkayt egy napig sem tűrte volna meg tovább erdélyi vezénylő-tábornokául: pedig Thoroczkay ez maradt egész az 1705-ik év elejéig, s akkor is nem egvéb, hanem elégtelen katonai képességei, tábornoktársával gr. Pekryvel való torzsalkodásai — s tegyük hozzá: ez utóbbinak cselszövényei! — buktatták meg őt. Azonban Rákóczi változatlan kegyeiből ezután még díszesebb méltóságot nyert Thoroczkay, mint az erdélyi fejedelmi *kormánytanács elnöke*. Nem, e férfiú lelkét nem terhelhette Orlay Miklósnak ártatlanúl, orvúl kiontott vére! . . . A másik nevezetes új adat a kérvényben az, hogy a folyamodók, midőn főkapitányukúl az ifjú Barsay Gergelyt, — ki bizonyára Hunyadban csatlakozott volt hozzájuk, — kéri kineveztetni: e kérésüket azzal okolják meg, hogy Barsay úrfi ők ideiglenesen is *»az szegény üdvözölt Úr tetszéséből«* emelték fejökké. E szavakból azt következtetjük, hogy tehát Orlay Miklóst az orvgyilkos golyója, kardja, vagy töre nem ölte meg azonnal, csak halálra sebesíté, úgy, hogy a haldokló vezérnek még ideje és ereje maradt fiaiként szeretett s most árván hagyandó bujdosó hadai jövődjéről gondoskodnia, utódának kijelölésével. A gyilkos (vagy gyilkosok) tehát Orlaynak megszébzése után valószínűleg elfutott, s a lövés zajára, vagy a sebesültnek segélykiáltásaira összegyűlt tisztekkel, katonákkal még beszélhetett, tanácskozhatott vezérok. és legalább ezen igaz híveinek karjai között lehelhette ki lelkét.

Ekként pusztula el az *utolsó Orlay báró*: mert II. Miklós a sírba, a gyula-fejérvári székesegyház sírboltjába vitte magával

---

ország levéltár volt szepesi kamarai, *»Rákóczi-lymbus«* részében. Érdekes, hogy az ezen kérvényt aláírt tisztek közül Kerekes András, Balai Mátyás. Nagy Miklós és Nagy János az 1699-iki *nikápolyi emlékiratot* is alájegyezték volt. (L. Thököly-Naplók, m. t. akadém. Monumenták (Írók) XXIII. köt. 782—783. 1.)

fiágon a családját. Felesége, Perényi Judith már korábban, férjének törökországi bujdosása alatt halt el ott vagy Erdélyben, s fiút nem hagytak hátra. Sőt az is kétséges, hogy egyáltalában volt-e valaha gyermekök? A fennmaradt családi levelezésekben erről semmi emlékezet nincs. Nagy Iván családtani főmunkájában, az erdélyi b. Serédy-családot ismertetvén (X. köt. 156. l.), egyik nemzedékrendi táblázaton az 1719-ben elhunyt b. Serédy Péter nejéül *Orlay Borát* nevezi ugyan: azonban, miután éppen ezen Serédy Péter nővérét, Zsófiát b. Andrássy István, ennek fivére b. *Andrássy Péter* pedig az igazi b. *Orlay Borát*, Miklósunk testvérhúgát bírta vala nőül, kérdés: nincs-e e rokon családok hasonló keresztnevei okozta valami tévedés a dologban? Azonkívül ez a b. Serédy-féle táblázat csak egyszerűen »Orlay Borát,« s nem »*bárá* Orlay Borát« említ. Mindazonáltal, ha a második Orlay Borbála *nem azonos* gr. Serényi Andrásnéval és született bárónő volt volna, (noha ez nincs jelezve): akkor aligha lehetne más, mint b. Orlay Miklósnak b. Perényi Judithtól Erdélyben tartózkodásuk alatt született és magyarországi nagynénjének nevére keresztelt leánya, — mit még valószínűvé tenne az a körülmény is, hogy b. Serédy Péter 1690-94-ben mint Thököly híve, együtt bujdosott Orlay Miklóssal Törökországban; ennek leányát tehát talán ott ismerte meg és vette nőül. Mindez azonban csak hozzávetés. De álljon ez az utóbbi dolog bármikép, — abban minden egykorú adat megegyez, hogy a b. Orlay-család fiágának a kurucz szabadságvértanú II. Miklóshan szakadt magva. Követte őt húsz-huszonöt év múlva a leányág kihalása is, mely az 1726-30 között Zábláthon elhunyt b. Orlay Borbálában, néhai gróf Serényi András, majd báró Andrássy Péter meghagyott özvegyében fogyott ki, a bárói diploma keltétől számítva, nem sokkal több mint *egy századi* virágzás után.

Származásukra, köz- és magánéleti szereplésükre a fentebbiek talán némi világot vetnek.

*

Záradékkül szóljunk egész röviden csakis eredetéről és nevééről ama főúri családnak, a melybe a b. Orlayak, Borbála utódai révén, vérségileg úgy, mint vagyoniilag beléolvadtak. Ertjük a *Kis-Serényi gr. Serényieket*. Nagy Iván, — a ki ezek származására nézve a XVII-ik századvégi együgyű mesét a *Serenus*-eredetről (!) helyes kritikával mellőzi és a történelmi alapra tér át, — a család előnevét illetőleg hibáztatja Fényes Elek Geogr. Szótárát, hogy abból a »*Kis-Serény*« helységnév hiányzik, »pedig *léteznie kellett, tán ma is létezik ily nevű puszta*«. (I. X. köt. 157.)

De már itt védelmünkbe kell vennünk az ezúttal méltatlanul kárpált Fényest: mert »*Kis-Serény*« nevű helység vagy pusztá valósággal nem létezik és *nem is létezett soha*.

A gr. Serényi-levéltár tulajdonképen Putnokon van ugyan: mindazáltal a zábláthi archivumba is került igen sok Serényi-irat; különösen egy jókora fasciculus, mely e főúri család viselt hivatalairól, méltóságairól szóló diplomákat, végrendeleteket, stb. foglalja magában, fel a XVI-ik század utolsó évtizedeiig. E leveleket olvasgatva, csakhamar meggyőződöttünk, hogy ezen, hazánkban is, Morvaországban is a mai napig virágzó és nagybirtokos mágnás-családnak vezeték- és előneve helytelenül iratik és mondatik ki *Serényi*-nek, mert az voltaképen és igazára: »*Serjéni*« vagy »*Serjénj de Kis-Serjén*«. Legalább mint az egykorú iratok bizonyítják – így ejtették és írták nevöket magok a család történelmileg szerepelt tagjai a XVI-ik században, sőt még a XVII-iknek elején is. Mindjárt példakkal igazoljuk ezt és pedig közlendő okmánytárunkból.

Serényi *Mihálynak*, előbb Kassán 200 huszár kapitányának, majd füleki, 1591 után pedig egyszersmind szendrei és hatvani főkapitánynak első hitvestársa Thornallyay Anna 1580. április 15-kén Abaúj-vármegyei Kéren végrendeletet tesz, ugyane vármegyei hét előkelő nemes úr jelenlétében, aláírásaik és pecséteik alatt. Ebben az okirathban magát »*Serjéni Mihálné*«-nak és urát *kilencszer*. (t. i. a hányszor csak kiírja a nevét), mindig következetesen »*Serjéni Mihál*«-nak nevezi.

Továbbá ennek a Mihálynak (a Serényi Ferencz fiának) testvéröccse *Gábor*, a szintén híres vitéz szendrei főkapitány, a bodóközi vár és uradalom egyik közszerzője, »Actum Zendreó, 24-ta die Mensis Januarij Anno 1590.« hasonlókép végrendeletet tesz, melyet az egri káptalan, az előtte személy szerint megjelenő érdeklött unokaöcs »Egregius Franciscus *Serjénj de Kis-Serjén*« kérésére 1592. január 18-kán Egerben, szokott pecséte alatt, hiteles másolatban kiad. Ebben a végrendelkező magát »*Serjénj Gábel*«-nek, legidősb bátyját »*Serjénj Mihál*«-nak, már elhunyt második bátyját, továbbá ennek fiát, vagyis unokaöccsét és örökösét pedig így írja: akkor minden jószágom szálljon »az én megholt Bátyám-Uram *Serjénj Pál* fiára *Serjénj Ferencz* Öcsémre.«

Tehát *Serjénj Mihály, Pál* és *Gábor* testvérek, a *Serjénj I. Ferencz*nek fiai. Közülök *Mihály* és *Gábor* s ennek neje Brodarich Klára szerzik Bodóköti; de ők magtalanok, Bodóköti tehát testálják a mindkettejőknél előbb elhunyt testvérjük *Serjénj Pál* fiára, az ekkor (1590—92-ben) már érettkorú *Serjénj II. Ferencz*re. Hogy pedig a *Serjéni*- vagy

Serjénjek még a XVII-ik század elején is ekképen — t. i. *ij, j*, vagy *i*-vel a közepén — irták vala magokat és irattak másoktól hivatalosan is: a példát megadja reá ez a most említett Pál-fia Ferencz. Ugyanis az esztergomi káptalan, mint hiteles hely, 1611. feria 2-da proxima ante festum S. Mariae Magdalенаe, a »Nemzetes *Kis-Serjénj Serjénj* Ferencz« kívánságára megtartott szemle alapján bizonyítványt állít ki a nevezett úrnak bemutatott három fia életkoráról; kik közül is *Mihály* 11, *Pál* 8 és *Gábor* 6 s fél esztendősnak találtatott. Tehát 1611-ben is három Serjénj-testvér, szintén egy Ferencznek fiai, s ugyanazon sorrendben, mint öregatyai nagybátyjaik (illetve közöttük öregatyjuk), megint Mihály, Pál és Gábor nevet viselnek. Közülök ez az 1611-ben 8 éves Pál lakott 1645-ben s utána Zábláthon, építtette föl emeletre az ottani kastélyt és alapjából a kápolnát. De, hogy apja, vagy gyermektelen nagybátyja és örökhagyója vala-e e Pál a b. Orlay Borbálát feleségül bírt gr. Serényi András érsek-újvári vice-generalisnak? az a zábláthi iratokból *biztosan* el nem dönthető.¹⁾

Azonban e helyütt nem is ez a czélunk, hanem csupán annak kiüntetése, hogy a Serényiek közoklevelekben még 1611-ben, tehát a XVII-ik század elején is, valódi nevek s előnevek szerint *Kis-Serjéni Serjénj*-eknek irattak.

Ezeket a levéltár actáiból ekképen megállapítván, érdeklődni kezdtem utána: hol is feküdt hát az e főúri család törzshelye, *Kis-Serjén* község? És erre is megelétem a helyes utalást magában az archivumban, hol egy múlt századbeli genealogiai följegyzésen írva találám, hogy a gr. Serényiek *Csanád vármegyéből* erednek, mert ott feküdt Kis-Serény, mint egy ott idézett régi irat mutatja. Ezt tüstént kikeresvén, egy, az 1540-es évek betűire valló, egész ívre írott adókirovási lajstromot láttam magam előtt, Csanádmegye akkori — tehát az 1551-1552. évi török pusztításokat megelőzőleg virágzott — községeiről; közöttük azonban nem *Kis-Serényt*, hanem a föntebbi családi okmányok írás- és kiejtés módja szerint helyesen: »*Kys-Serjen*«-t leltem.

Mivel pedig Csanád vármegye monographiája dr. Borovszky Samu-tól levéltári kutatások alapján írva, csak nemrég készült el és jelent meg: siettem abban Kis-Serjén nyomainak

¹⁾ Ugyane Pálról legyen itt megemlítve, hogy ő, mint huszár-csapatparancsnok harczolt 1639-ben Csehországban gr. Pálffy István és b. Bercesényi Imre vezérlete alatt Banner svédjei ellen, mikor Bercesényi elesett, s ahonnét csak 1643-ban tért vissza Serényi Pál hazájába. (*A levéltár irataiból.*) A morva-lomniczi cs. levéltárban levő leszármazási táblázat szerint e Pál csakugyan *atyja* volt Andrásnak.

utánanézni. A minthogy örömömre meg is találtam ezeket. Ugyanis a XVI-ik század közepéről összeírt helységnevek között az I. köt. 162. lapján 1560-ból említettik 22. sz. a. *Kis-Serjén* és 1563-ból 37. sz. a. *Nagy-Serjén*. Ugyane kötet 209. l. említettnek egy 1564-iki adó-rovából *Serjéni Pál* mint Kutina ura, *Serjéni Farkas* és *Miklós* mint Nagy-Szőlös urai, *Nagy-Serjén* pedig, mint pusztuló falu. »Itt állott a *Serjéni-család nemesi kúriája, s most is a Serjéniek kezén találjuk: de csak két háza ép, a többi el van pusztulva.*« Továbbá (213. l.) Rahoncza falu birtokosául *Serjéni Mihály* (a füleki kapitány) iratik.

Még bővebb adatokat meríthetünk azonban úgy *Kis-Serjén* és *Nagy-Serjén* ikerközségekről, valamint magáról a *Serjéni-családról* a II-ik kötetből, úgymint e két helység tüzetes ismertetésénél, 292—293. l. *Kis-*, és 433. l. *Nagy-Serjén* czím alatt. A nagyszorgalmú monographus levéltári búvárlatok alapján megállapítja e két falu fekvését, melyek a vármegye keleti szélétől nem messze, Aradmegye határai felé, a Marostól éjszakra, Pécskához közel, egymásmellett állottak; a megye történelmi térképén Borovszky ki is jelöli helyöket. A mit a Serjéni-család régibb tagjairól ír, e helyütt nem érintjük: csak az általunk főntebb említettekre vonatkozó egy-két tételt idézünk:

»Az 1550—52. évi hadjáratok *Kis-Serjént is nagyon megriselték*. Lakosai elszéledtek, úgy, hogy az adó-rovó még 1555-ben sem tudta őket összeírni. Ekkortájt már *Ferencz* utódai (*fiái!*) *Pál*, *Mihály* és *Gábor*. (helyesebben: *Mihály*, *Pál* és *Gábor!*) voltak a falu földesurai, s ők telepítettek az üresen maradt telkekre szerb jobbágyokat. Az örökösök megosztozván, *Kis-Serjén Pálnak jutott* . . . A lakosság ágról szakadt szegény emberekből állt, kik 1560-ban csak 3, 61-ben és 64-ben csak 4 porta után tudtak adózni. Mire következett Gyula vár bukása 1566-ban, és a falu végképen elpusztult. Többé hire sincs.« Csak annyiban még, hogy az odatelepített rácz jobbágyok a Serjén magyar hangzású nevet *Sirián-*, *Siriány*-ra torzították, mely néven élt még az mint *puszta* 1757. és 1762-ig, s 1774-ben Magyar-Pécskának volt tartozéka. De »ma már hiában keresünk ilyen nevű pusztát ott; nevével együtt a helyszínén emlékezete is kihalt«, — írja Borovszky, a ki a Serjéni-családról, a XVI. század 60-as éveiről szólván, megemlíti még:

»A *Kis-Serjéni-család* az ország északi részein *még sokáig virágzott*. Pálnak Haraklányi Massay Ágnes volt a felesége; Mihály és Gábor Zemplén, Abaúj, Borsod, Gömör, Szabolcs, Szatmár és Bereg vármegyékben szereztek tömérdek vagyont; egy *Kis-Serjéni Ferencz* (a *Pál fia?*) 1590-ben Bihar vármegyei birtokos volt.« (293. l.)

Mi hozzá tesszük, hogy a Serjéni-család nemcsak »sokáig virágzott még»: hanem *ma is virágzik* Gömörben és Borsodban, gr. Serényi néven, mert ugyanegy, csak hogy a *j*-betű idők jártával — nevezetesen a XVII-ik század folyamán — kikopott a nevéből. Épen olyan nyelvészeti alakulással, mint a hogy a Damianus = *Demjén* névből lett a *Demény* és *Dömény*: lőn a *Serjéniből Serényi* s a »*Kis-Serjén*« előnévből »*Kis-Serény*«, a mi sohasem létezett mint helység. S érdekes, hogy ez a névátalakulás a közszájon igen korán, még az első Serényi Mihály, Pál és Gábor testvérek katonai pályája fénykorában megkezdődött a felvidéken, a hová az említett vitéz urak elpusztult szülőföldükről Csanádból felszakkadtak, és a hol — Kassa, Tokaj, Szendrő, Eger, Fülek tájain — a *Serjéni* nevet nem ismerték, azelőtt tán soha nem hallották.

Mikor 1588-ban Rákóczi Zsigmond egri főkapitány, a többi végbeli kapitányokkal egyesülten a törököt Szikszónál véres csatában kegyetlenül megverte: e fényes diadalt hosszú históriás-énekben örökté meg líszkai Tardy György. Ezen ének 151-ik versszakában így említetik a szendrei vitéz kapitány *Serjéni Gábor*, kinek 1590-ben tett végrendeletéről föntebb vala szó:

»Szüendörői magyar, német vitézők,
Ők is forgódnak mint jó vitézők,
Kapitányuk *Sörényi Gábor* nekiük . . . «¹⁾

Tehát nem is *Serényi*, hanem az erősen ö-ző poétánál már épen *Sörényi*, egészen ad normam *Demjén* — *Dömény*! És ez akkor, mikor — sőt még 20 — 25 évvel is utána — maga a család következetesen még a régi, helyes »*Serjéni*«, »*Serjénj*« nevet használja. Csoda-e azután, ha a XVII-ik század közepén élt újabb nemzedékek magok is átvették közszájon forgó kiejtését nevéknék, előnevöknek, úgy írták magokat, és már »*Kis-Serényi Serényi*« névre állíttatták ki 1656-ban nyert grófi diplomájokat? Így alakula át eredetileg másként hangzott családi nevek Serényivé, valamint a vérrokonainkká vált Karvai *Orllé* bárók neve *Orlayra*.

*

Ekként a föntebbiekben a zábláthi levéltár okmányai-ból két főúri családunk valódi ősi nevét és honnét származását sikerült megállapítanunk.

A mi e levéltár anyagából a Történelmi Társban legközelebb közlendő szemelvényeink kiválogatását illeti: ebben főleg a *művelődéstörténet* s az *országos köztörténelem* szempontjai vezéltek bennünket.

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ L. az éneket általunk kiadva a *Századok* 1871-iki évfolyama 100—130. lapjain.

THÖKÖLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

A haldokló erdélyi fejedelemségnek egyik legérdekesebb, drámai fordulatokban gazdag fejezete Thököly Imrének a »kurucz király«-nak erdélyi fejedelemsége, az ő itteni »pünkösdi királyság«-a.

Thökölynek, mióta a magyarországi bujdosók vezére lett, állandóan előtte lebegett, mint vágyainak egyik célpontja, az erdélyi fejedelemség. Anyai ágon rokona volt a dicső emlékü Bethlen Gábornak s örököse gazdag erdélyi uradalmaknak, melyek neki zsenge ifjúsága idején, magyarországi váraiból kiüldöztetve, menedéket nyújtottak.

Erdélyben talált, mint a bujdosók nagy része, menedék-helyet, új hazát; onnan kapta vitézi és vezéri pályafutásán az első erkölcsi és fegyveres támogatást; de nagy tehetsége és nagyravágyása csakhamar önállóságra sarkalták s a hadi szerencse is hozzájárulván, a szultán 1682-ben már Magyarország fejedelmévé teszi s Felső-Magyarországnak egy ideig tényleg uralkodó fejedelme.

Az erdélyi politika, ha ekkor már Thökölyvel nem is egy úton, de legalább párhuzamos irányban halad, a merre a közös török szövetség és pártfogás kívánja. De a császári hadak győzelmei s a török rohamos térvészése Magyarországon az erdélyi politikát forduló ponthoz juttatták: a török védnökség alól a magyar királyé alá menekülésre.

S itt válik el Apafi és Teleki politikájának iránya véglegesen a Thökölyétől. Az erdélyi kormányférfiak számot vetnek az új politikai és hadászati viszonyokkal és az ebből következő kényszerhelyzettel, 1685-től kezdve fokról fokra engedve az önálló fejedelemség függetlenségéből, 1688 máj. 9-én aláírják Caraffának a szebeni nyilatkozatot, melyben Erdély kijelenti elszakadását a portától s elfogadja a magyar korona fenhatóságát. »Két gonosz közül — a mint Teleki mondá — jobb

volt a kisebbséget választani, mert a német fegyverre háta volna az ország népét, ha be nem esküdnek s török urani, a bestye pogány, nem vette volna le róluk.«¹⁾

Thököly megmaradt a régi politika tövises ösvényén, melyről még a török hálátlansága (1685. váradi elfogatása) sem térítette le.

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae

gondolta a classicus költővel ez a spártai jellem s megmaradt németverő kurucznak a mellette kitartók kisded seregével.

A dúsgazdag fejedelmi sarjból akkor lett igazán hazátlan bujdosó, midőn védura, a török kiveretett a magyar várakból s mindinkább kiszorult a magyar alföld rónáiról.

Thököly 1686 tavaszán menedékhelyet keresett Erdélyben, Hunyadra vonult hajdani jószágaira, fejedelmi címének elismerését kérte Apafitól, kinek fogadott fia kívánt lenni s erdélyi honosságának törvényes megerősítésével együtt elkobzott jószágait követelte.

Apafi pedig Kálnoki Sámuel és Kabos Gábor vezetése alatt hadat küldött ellene és kiverette Erdélyből.²⁾ Kálnoki hadai észrevétlenül közeledtek jun. elején egy kora hajnalban Vajda-Hunyadhoz s majdnem elfogták magát Thökölyt is. Egy órányira voltak már a vártól, midőn Thökölyt valaki értesíté a veszélyről. Thököly lóra kapott és Facsét felé menekült, fedezetül 300 lovast hagyván hátra, a kik a reggel 4 órakor Hunyadra érkezett erdélyiekkel megverekedtek s Thököly futását fedezték. Még így is két mérföldnyire üldözték Thökölyt, a kinek összes tábori készletét, élésszekereit s pénzesládáit elfogták. Egy »mentém, rajtam levő köntösömön kívül, egy ingem vagy dolmányom sem maradt« — panaszkolta maga Thököly.

Kálnoki Sámuelnek ez a sikerült bravour majdnem az életébe került, midőn négy év multán Thököly kezébe jutott, a mit ott beszélünk el.

Thökölyt a hunyadi vereség nyílt ellenségévé tette Apafinak, Telekivel már előbb meghasonlott. A Drinápolyból Budavára felmentésére siető nagyvezér Szulejmán elé küldte követeit, erősen vádolván Apafit, hogy a porta ellenségeivel tart s hogy őt megrohanta, mint egy »utonálló«-t. Az erdélyi követek védelmüket pénzzel erősítették. Szulejmán még így is

¹⁾ Miklósvárszéki nagyaajtai Cserei Mihály Historiája 1661—1711. (Újabb Nemzeti Könyvtár szerk. Kazinczi Gábor II. kiadás 183. l.)

²⁾ Angyal Dávid: Thököly Imre. M. Tört. Életrajzok. V k. 186. l.

szemére hányta Apafinak, hogy a némettel nem mer, mint elődei tettek, szembe szállani. Bár Apafi nyíltan ekkor még nem szakított a törökkel, a porta már átlátott a kétszínű erdélyi politika szövvényein s szívesen látta volna, ha Thököly Apafit trónjáról leszorítja, de segítséget most nem adhatott, mert a magyarországi harcztér vette igénybe teljes haderejét. Hiába volt XIV. Lajos közbenjárása is, a ki 1686 decz. 10-én felhatalmazta Girardint, a portán lévő követét, hogy igérjen 30,000 tallért a nagyvezérnek, ha Thökölyt Erdély fejedelmévé avatja.

Erdély nyílt szakítása a török védnökséggel s Thököly hadi szolgálatai és érdemei a török mellett az aldnai harczokban (1687–89), egyengették útját az erdélyi fejedelemség elnyerésére.

XIV. Lajos követe 1688 őszén is élénken sürgette a portán Thököly megjutalmazását. Ekkor az oláh vajdaságra törekedett, de azt Brankován Constantin (későbbi szövetséges) nyerte el. 1689 őszén az új francia követ (Castagnères de Chateauneuf) is figyelmeztette Musztafa nagyvezérre, hogy illő volna Thököly szolgálatait Erdély, Moldva, vagy Oláhország birtokával megjutalmazni.¹⁾ XIV. Lajos fentartotta 30,000 tallérnyi ajándékigéretét a nagyvezérnek, de csak ha Thököly már tényleges uralkodóvá lett – és pedig nem máshol, mint Erdélyben.²⁾

Hogy Thököly mennyire vágyott az erdélyi fejedelemségre, élénken tanúsítja a császáriakkal való alkudozása a nisi török vereség után. Az elfoglalt Nisben maradt Veteráni tábornok (1690-ben) azt válaszolta ajánlataira, hogy kegyelemre számíthat, ha leölven a nikápolyi őrséget, a várat a császáriak birtokába juttatja. »Még többet is tennék, izente Thököly – ha a császár elismerne Erdély fejedelmének.«³⁾ Erről azonban a bécsi udvarban hallani sem akartak.

Apafi Mihály 1690 ápr. 15-én elkövetkezett halála előttbe tolta a portán az erdélyi fejedelemség kérdését. A hűtlenné vált fejedelem különben is kiskorú fiára senki sem gondolt a divánban, az öreg Apafit sem személyeért kimélték a német katonaság és a magyar király védnöksége befogadása után, de mert a tatár khán mindedig gyöngén támogatta a szultánt. 1690-ben azonban 15,000 főnyi segílyt ígért, úgy hogy ez által Erdély megtámadása a főserег gyöngítése nélkül lehetővé vált. És ez eldöntötte Thököly erdélyi fejedelenné kineveztetése régóta huzódó kérdését.

¹⁾ Angyal Dávid id. m. 211. l.

²⁾ U. ott 211. l.

³⁾ U. ott 212.

A szultán 1690 jun. 8. athnámét állított ki részére, mely hivatkozva a hűtlenné lett Apati halálára s Thököly eddigi kiváló szolgálataira, megbízza őt, mint Bethlen utódát, Erdély kormányzásával; évi adót annyit kívánt tőle, a mennyit Bethlen fizetett (azaz 10,000 aranyat). Nikápolyban adta át Ahmed basa a díszes kísérettel divánba hívott Thökölynek a szultán küldötte aranyos és nyusztos kaftánt s a fejedelemség jelvényét a botot és zászlót s a kinevezésről szóló athnámét. Segítségül pedig melléje rendelte (mert a mellette lévő kuruczok és hajdúk kevesen voltak) a cserkesz származású Ahmed szilisztriai basát, mint seraskiert (fővezért), több basával, néhány ezer főnyi lovas és jancsár haddal, s a krimi tatár hadakat, melyek élén »a tatár khán kisebbik fia személye szerint ült fel mellette.«¹⁾ A havasalföldi vajdának is megparancsolá a szultán, hogy minden hadával Tökölyhez csatlakozzék.

I. A zernesti csata.

Thököly 1690 jul. elején indult el kurucz, török, tatár hadaival a bolgárföldi Rahoviczáról, az ő téli szállásáról s a Dunán átkelve csatlakozásra szólította fel az oláh vajdát, Brankován, ha nem is szívesen tette, a szultán fermánjának engedelmeskedve, kalauzoltatta és élelmezettette kelletlen szövetségeseit s maga is csatlakozott hadaival. De — ha Csereinek elhíhető — Hájszlerrel az erdélyi főparancsnokkal is levelezett s elárulta Thököly célját, hadai számát.²⁾ A tatár sereg zöme is Havasalföldön csatlakozott, Krim felől jöve. Augusztus közepén már Bukuresten innen, többnyire az Argis folyó mentében táborozott és haladt az erdélyi határ felé Thököly kurucz, török, tatár és oláh csapatokból álló tarka serege, melyet 20—25,000 főnyire tesznek az egykorú tudósítások.³⁾

Thököly hadi készülete nem maradt titokban az erdélyiek előtt. »A tavasz elhozá magával a török nagy készületei és Tökölinek Erdélybe való szándékozásának híré.«⁴⁾ A híre az államtanács, mely Teleki Mihály elnöklete alatt 12 tanácsosból állott s az ifju fejedelem nevében kormányozta az

¹⁾ Cserei Mihály históriája 194 l.

²⁾ U. ott 198. l.

³⁾ A csik-kozmási pap följegyzése szerint plane 70-000-en lettek volna. (Ld Székely Okltr. VI. k. 417 l. és *Benkő* Károly: Csik, Gyergyó és Kászsónszék. 122. l.) Én a 20,000-et is nagyításnak tartom.

⁴⁾ Bethlen Miklós önéletírása II. k. 113. l. — »Szörnyű rendkívül való árvizek lőnek szerte szélyel az országban, kétségkívül praesagiáltak (jósolták) a sok idegen hadaknak Erdélybe való jövetelét« (Cserei M. id. m. 199. l.)

országot az öreg Apafi halála óta, általános hadfölkelést hirdetett az országban és részleges gyűlést (a delegatiót) Radnótra. Jun. közepe (17.) óta tanácskoztak itt a tanácsurak és a követek (deputátusok) s a közfelkelést jul. 18-ára tűzték ki »főgenerális Teleki Mihály uram ő kegyelme dispositója szerint«, ¹⁾ aug. 21-ére pedig (mely éppen a zernesti csata napja lőn) országgyűlést hirdettek Szebenbe. A Thököly beütését meggátlandók, (jun. 23.) elhatározták a bodzai szorosnál lévő épületek kijavítását, megbízván azzal Mikes Pált a háromszéki viczetisztekkel s a brassai bírót. Jul. 1-én a somlyai és kolozsvári német őrséget mozgósították s az udvari mezei hadakat készenlétbe helyezték. Elrendelték, hogy Udvarehely- és Marosszékből 3—3 zászlóalj legyen készen s várjon Teleki Mihály parancsára. Ezek előljárájává Gyulafi László rendeltette, 400 frt, mellé Thoroczka Mihály, 200 frt hópénzzel. ²⁾

Jul. 24-én a Radnóthon tanácskozó deputatio a Thökölyvel való titkos egyetértés meggátlására és megtorlására felhatalmazást adott Telekinek, hogy a Thökölyvel egyetértőket, kik az ő embereit »levéllel vagy ízenettel magokhoz nyilván vagy titkon jártatnák« nemesi szabadságok tekintetbe vétele nélkül elfogathatja, és mindaddig fogva tarthatja, míg ügye el nem dől ítélettel, s hogy ebben minden tiszt tartozik Telekinek segédkezni. ³⁾

A legfőbb gondot azonban a hadi készülétekre fordították.

A hadi készülétek főintézője tulajdonkép Heisler generális, az Erdélyben lévő német hadak fővezére volt. Kévszám volt mellette, mert a török főhaderő Belgrád visszavételére indulván, a német hadak nagy része is kivonatott Erdélyből. A benn maradt hét regimentből hármat a Vaskapuloz küldött, négy regimenttel pedig maga indult Szebenből (aug. 15.) Fogaras, Törösvár felé, a honnan (aug. 6.) megsürgette, hogy az ország hada Szászsebesnél szálljon táborba, hogy a Vulkán-szorostól kezdve Vöröstoronyig őrködhessenek. Heisler még tovább ment, Háromszékre a Bodza szorosba, a merre Thököly bejövételét várták.

Verestoronyhoz néhány vármegye és az *aranyosszéki székelyek* hadát küldték. Ezek generálisává Bethlen Miklóst kívánták Radnóton megtenni, de ő azzal utasította el magától a tisztséget, hogy »ha békeségben tisztem nincs, hadakozásban tisztet nem viselek; én sem főispán, sem kapitány nem vagyok.« ⁴⁾ A tanács-

¹⁾ Történeti Lapok. 1874. Consultatio Radnotensis.

²⁾ Szilágyi Sándor: Erd. Országgyűlési Eml. XX. k. 55. l.

³⁾ Papp Miklós: Tört. Lapok. I. évf. II. félév 645 l.

⁴⁾ Bethlen M. önéletírása II. k. 114. l.

urak egymásra néztek s »Teleki mond az uraknak: ez azt teszi: ha békességben elől mösdottatok, nosza most is.« Vöröstoronyhoz aztán Gyulai Ferencz főispánt, Udvarhelyezék főkirálybíráját küldötték,¹⁾ Fogarast és az összes fogarasi havasi utakat Bethlen Gergely tartotta megszállva gyalogsággal, lévén 3 zászlóalja lovasa is Udvarhelyről s 200 oláh lovasa, meg az egész fogarasföldi lovas hadi rend. Vöröstoronytól Zernestig ő őrködött.²⁾ Az erdélyi hadak élére pedig maga Teleki Mihály, mint ország főgeneralisa állott, a kinek táborba szállását és maga mellé menetelét Heisler is sürgette. Teleki, bár felesége és nagyobbik fia igen beteg volt, aug. 15-én a táborba indult, hogy, »ha úgy kívántatik, vére kiontásával és élete elfogyásával is ő felségéhez való hűségét megmutassa: pro caesare, rege, principe, patria kész lévén meghalni.«³⁾

A mozgósított hadak, főkép a délkeleti határszélhez közeli székelység, tömegesen gyűlt a táborba.

Midőn Heisler (aug. 6.) a Törösvári-szorost megvizsgálta, 2 német lovas ezreden és 200 puskáson kívül ott talált hat zászlóalját Udvarhelyszékről, kilenczet Aranyos- és Marosszékről, a Tömösi-szorost 150 német gyalog őrizte, a Bodza-szorosban 2 német ezreden és 200 puskáson kívül a háromszéki és csiki székely lófő hadak táboroztak, eleinte Macskási Boldizsár, majd a táborba érkező Teleki Mihály fővezérsége alatt.

Az Osdolai-szorosban 200 német lovas és 200 székely lófő őrködött, az Ojtoziban 200 német lovas és gyalog s e két szorosba rendeltetett Háromszék összes gyalogsága.

Ezeket a délkeleti szorosokat szállották meg legerősebben, mert a kémek azt a hírt hozták, hogy Thököly a Törösvári, Bodzai és Ojtozi szorosok valamelyikén át készül betörni s hogy a határon túl Rukkoron, Kempinán és Plojesten készülnek hadai fogadására.⁴⁾

A német és székely hadak már egynéhány hétig táboroztak a Bodzán s ellenség még nem mutatkozott. Thököly valószínűleg értesülván a Bodza-szoros erős megszállásáról, nem erre, hanem a Brassó és Zernest között, a Bucsecs és Királykő alatt bevágódó Törösvári szoros-felől támadott. Thököly a havaseli Hosszúmezőről felkerekedvén, aug. 13-án érkezett a magyar határra a Törösvári-szoros elé. Aug. 14-én csöndben kikémlelte a helyszíni viszonyokat s 15-én hajnalban 2-300

¹⁾ U. ott 115. l.

²⁾ Heisler levele 1690. aug. 6. Erd. Orsz. Eml. XX. 403.

³⁾ Teleki levele Absolonhoz Gernyeszeg 1690. aug. 14. Erd. Orsz. Eml. XX. 404.

⁴⁾ Heisler 1690 aug. 6. levelében Telekinek Erd. Orsz. Eml. XX. 403.

kuruczot a határon átküldött, hogy a legvégső sánczot foglalják el. Ezek a sűrű köd leple alatt, álúton oly csöndben érkeztek a sáncz alá, hogy senki észre nem vette. A sánczban 30 dragonyos, 26 puskás és 50 marosszéki székely volt őrségen, kiknek egy része még aludt, midőn a kuruczok a sánczba akadálytalanul behatoltak s a meglepett németeket majd mind lekaszabolták, Hauben nevű kapitányok kivételével, a kit elfogtak; a székelyek közül is többeket levágtak, vagy súlyosan megsebesítettek, a kik ellentállottak; némelyek elfutottak, mások ellentállás nélkül megadván magokat, sértetlenül maradtak.

A kuruczok aztán az ily könnyedén elfoglalt sánczot, melyben mindössze két tarackot találtak, megszállották. Thököly genialitása merész tervet forralt, mert korántsem akart a szorosokban egyenlőtlen harcra bocsátkozni.

Mielőtt azonban ennek végrehajtásához fogott volna, nyílt parancsot küldött az erdélyiekhez, kiváltképen a határhoz közelebb lévő városok és falvak lakosaihoz intézve, jelezvén a tatár khán fiával és a török császár szerdárjával a határra érkezését, az utakon lévő ellenség felverését, az út megnyitását, intvén a lakosokat, hogy, ha idejekorán megkeresik őt, oltalomlevelet ad mindenkinek, hogy személyükben és javaikban ne károsíttassanak, a ki pedig ellenségnek mutatja magát, a következő kárt és veszedelmet magának tulajdonítsa. Inti arra is az erdélyieket (bizonyára a tatár gazdálkodásra gondolván), hogy a kisebb helyekről az erődített helyekre meneküljenek.

És ez 1690 aug. 17-én kelt a töröcsvári sánczban, a hol akkor Thököly maga is táborozott.¹⁾

Heisler és tisztjei ez alatt mulatozással tölték, a bodzai táborban a Thökölyre várakozás unalmas napjait. Épen javában kártváztak aug. 15-én s Heisler »kalapját társaitól elnyert tallérral arannyal félig megtöltötte vala«, midőn este felé érkezik a hír a töröcsvári becsapásról.

Heisler tüstént kiadta a rendeletet az indulásra s az egész székely-magyar-német tábor felkerekedett s éjszaka általjővén Nyén felé, Szentpéternél rövid pihenőt tartva »sebes ügetést, nyargalást« siettek Töröcsvár alá, a melytől azonban még néhány kilométernyire beljebb a hegyek közt van az ország határ és állott a Thökölyék által elfoglalt végső sáncz. A hosszas várakozás után nagy volt a harci kedv a seregben: »nagy örömmel s bátran mennek vala mind a

¹⁾ Cserei M. históriája 197. l.

németek, mind a magyarok.¹⁾ Heisler aug. 16-án reggel már kísérletet tett a törösvári sáncz visszafoglalására; 2—300 gyalogot küldött a kuruczok elűzésére, néhány taraczkot is adván velök támogatásúl. Amde a kuruczok oly hevesen verték vissza támadásukat, hogy a németek a két taraczkot is elhagyva, hanyathomlok menekültek visszafelé. Sokat levágtak közülök, s egész Törösvárig tartott az üldözés, úgy annyira, hogy — brassai hírek szerint — ha a vár kapuja zárva nem lett volna, a kuruczok azt is könnyen elfoglalhatták volna. A kuruczok vígan tértek vissza a magyar-oláh határszélen lévő táborukba; Heisler pedig a vár háta megett, de annak közelében helyezte el seregét s onnan jártak át a vár mellett összeszűkülő sziklakapu szorosán át az ellenséggel csatározni.²⁾ De a míg várták Thököly támadását, éjszakánként óvatosan változtatgatták táborhelyüket, az elhagyott táborhelyen nagy tüzeket rakván az ellenség félrevezetésére, »hogy inkább az ellenség éjszaka fel ne verhetné« őket. Nappal aztán ők is táborhelyükről s az ellenség is elfoglalt és megerősített sánczából kiszállván »szüntelen ellenkeznek vala«, apró csatározásokkal háborgatván egymást.

Thököly ezekkel az aug. 15-étől egészen 21-éig tartott csatározásokkal nem a szoroson való átkelést akarta kierősztokolni, csupán az ellenség figyelmét lekötni és elterelni.

Ezalatt a havaseli vajda Heislert titokban figyelmeztette, hogy ők sokan vannak s tanácsolta, hogy »olyan kevesed magával ne álljon harczot«; de Heisler a védelemre előnyös helyzet mellett erősen bízott harczedzett németjeiben s főkép a számra nézve jelentékenyebb s *harczy vitézségben híres székelyekben*, s elhatározta, hogy Thökölyvel megütközik.³⁾ Hiába javasolta Teleki is a visszavonulást, a Vaskapunál lévő ezredek visszahívását, a várakból ágyúk szerzését (mert mindössze néhány taraczkjuk volt), Heisler nem engedett: ő erősen bízott, hogy a Törösvári-szorosban Thökölyt feltartóztatja.

Arra persze nem gondolt, a miben Thököly épen fára-

¹⁾ »Heisler bízván a németeknek eddig való szerencséjéhez... mind penig a *székelység még akkor híres levén hadakozásra*, felesen levén azok vele a táboron, elvégezé, hogy Thökölyivel megütközzék«. Cserei id. m. 199. l.

²⁾ Ezeket a részleteket az aug. 15-iki és 16-iki törösvári csatározástól a »Des Grafen Tököli Einfall in Bnzenland« írója tartotta fenn id. h. 242—243. l.

³⁾ Czegei Vass György Naplója. Az Akadémia Monumentái XXXV. k. 92. l. Megjegyzendő, hogy Törösvártól, a hol a vár elzárja a szoros utat, az országhatár még jóval alább megy. Itt a vártól délfelé a határszéli sánczoknál folytak ezek az összecsapások, nem a vár körül.

dozott, hogy az ellenség háta mögé kerülhet, mert a helyi viszonyokkal ismerősök biztosították, hogy a közelben (egész a Vöröstoronyi szorosig) lehetetlen a havasokon sereggel átkelni. Valóban Hannibál óta alig volt hadvezér, a ki ilyen lehetetlennek látszó vállalatra szánta volna magát.

Amde »Thököly Imre is tanult hadviselő ember lévén, nem vala bolond, hogy olyan szoros helyekre jöjön« és a Törösvári szorosban nagy véráldozatok árán próbálja az átkelést kierőszakolni. A helyett nagy titokban kikémleltette a közeli havasi ösvényeket, a melyeken eddig legfőlebb havasi juhászok jártak és ismertek s elhatározta, hogy ezeken kísérli átvezetni seregét.

Hogy pedig terve titokban maradjon, abba egyedül a török szerdárt Cserkesz Ahmed basát avatta be. A havaseli vajdát (akiben nem bízott) a Törösvári-szorosban hagyta oláh hadaival s csekély számú törökkel, megparancsolván, hogy további rendeletig folytassák a csatározást a németekkel és erdélyiekkel. Ő maga pedig visszavonulván a törösvári útról; Rukkortól átesapott nyugat felé a Dimbovicza patak szűk völgyébe s arra felé kezdte felvonultatni seregét. Itt még csak ment a dolog, de a midőn a Dimbovicza felső völgyét (a hol az északnyugatra fordul) el kellett hagynia s neki kellett vágni a meredek hegyoldaloknak, gerinczeknek, szakadékoknak: ez valóságos istenkísértésnek látszott s oly elszántságra vall, amely mindent kockára tesz a hőn óhajtott cél eléréseért. Cserei nem nagyit, midőn ezekkel a szavakkal festi Thököly átkelését a havasokon: »Oly kietlen helyeken s ösvényeken, meredek hegyeken szállítja be harmad napig táborát, ahol soha lovas ember s talán gyalog is nem járt és csak egy-egy lovas ember mehetett el s térden mászván s a lovak farkára fákat kötvén, úgy ereszkedtenek be szép csendesen a tágas völgyekre«.¹)

Akik ismerik az Erdélyi Havasok alakulatát, azok igazat fognak adni Csereinek; még gyakorlott turistát is próbára tesz az átkelés e közel 2000 m. magas hegygerinczen, melyekből a közeli Királykő 2241 m. magasra emelkedik ki.

Thököly (amint a helyszíni vizsgálatok alapján megállapítható) a Dimbovicza völgyéből, ott ahol az délre kanyarodik, a Királykő alól belé szakadó patak völgyében, a Királykő felé kanyarodva a *Tomusellu* hegyhátra kapaszkodott fel seregével, innen a katonai térképen *Capu Tomasiului* (Tamásfő) névvel jelzett határgerincz nyugati oldalán látható havasi legelőn

¹) Cserei M. Históriája 199. l.

vonult végig s megkerülte az 1733 m. magas *Tamás-csúcsot*. Innen a *Hosszúhegyen* (Muntea lunga) a két ország határa mentében vonult végig s elhagyva a *Csókán-csúcsot* (Verfu Ciocanu) az ő átvonulásáról elnevezett *Török-gerinczen* (Muchia Turcilor) ereszkedett le, a *Török-völgybe* (Valea Turcilor), a ma is ugynevezett *Török-úton* (Drumu Turcilor), mely a Barcza patak felső szűk völgyébe vezet, ahol aztán a *Török-tisztáson* (Luncile Turcilor) megpihentek a kimerítő háromnapos út után. Ágyúkat Thököly arra felé nem hozhatott magával (szerencséjére az erdélyieknek sem igen volt), de a muníció és egyéb hadi podgvász szállítására mégis kellett útát vágtatnia s ennek az útnak nyoma máig is meg van s a Nagykirálykő tetejéről a Tamás-főtől a Csókán-csúcsig igen tisztán látható. A Török-gerinczen is megvan a nyoma. Manapság csak a juhászok használják ösvénynek, rendes közlekedés azonban nincs rajta semmiféle.¹⁾

Aug. 21-én d. u. Heisler és Teleki a törösvári közsikláról nézték, hogyan csatároznak a német gyalogok és a lovas székelyek a szemben álló oláhokkal s törökökkel: midőn egyszerre csak sebes-vágtatva érkezik a Zernest felé küldött előőrs csapat, melyre Thököly előőrsei reá ütöttek és jelentik, hogy az ellenség bejött az országba.

Nagy volt a riadalom az erdélyi táborban. Heisler maga is nagy zavarba jött (conturbálódék), e váratlan és meglepő hírre megfúvatja a trombitákat s a székely, magyar és német hadakat nyargalvást viszi Zernest felé.

Zernest Törösvártól észak-nyugatra m. e. 4 km. távolságra van, köztük két (akkor csak egy) falu *Ó- és Új-Tohán*, ez a Barcza, amaz a Törösvári (oláhnál Török- vagyis Turcu) patak völgyében. A két falu és völgy között egy keskeny dombhát húzódik végig, melyen az út keresztülvezet. Midőn az erdélyi sereg

¹⁾ Ezt a Nagy-Királykőről gyönyörűen láttam, br. Mannsberg Sándor és Hirschfeld Sándorral, 1897 aug. 23-án, le is fényképeztük. Orlovsky Gyula Brassó város törösvári uradalmának (melyhez a Török-völgy stb. is tartozik) főerdésze szóbeli magyarázatából jegyeztem fel a »Török« jelzőjű neveket. Feltűnt nekem, hogy Thököly a Tamás-főre érve (amely közvetlen a Nagy-Királykő háta mögött fekszik) miért nem bocsátkozott le egyenesen a Tamás-völgyön a Barcza völgyébe s miért került oly nagyot nyugot felé? Valószínűleg azért, mert nagyon meredeknek tartotta s azért került oly messze nyugatra. 1690 decz. 31-én még egyszer beütemezett erre felé Thököly kapitánya Daróczy András néhány száz kuruczezal, akik ellen Veteráni a fiatal hannoveri herceget küldötte 1000 lovassal. A kurucok Zernest felett színlelt futással a bokrok közé csalogatták, ahol az elrejtőzöttek a hannoveri herceget és kísérőit agyonlőtték és kifosztották. (Cserei 212. és a brassai névtelen 266.) Máig is mutatják a »Murmentul« (Temető) nevű helyet, kőkeresztel jelölve, ahol az elesettek vannak eltemetve.

e dombtetőre ért, közvetlen alatta már lángban állott *Tohán* falu, melyet a tatárok előhada gyújtott föl s távolabb nyugatra a Királykő meredek sziklafalai alá tekintve, a Zernest felett elterülő szűk völgy ölén, ott látták a Thököly egész táborát csatarendben felállítva.¹⁾

Az égő Tohán láttára Balacsán havaseli bujdosó bojér, a császáriak vajdajelöltje (kit Heislernek győzelem esetén az oláh vajdaságba kellett volna ültetnie) ajánlkozott, hogy két zászlóalja magyar és oláh jó vitéz katonájával (kiket saját zsoldján tartott) az égető tatárokat kiűzi Tohánból. Heisler elereszté s Balacsán emberfűl meg is felelt feladatának: a tatárokat »levágatván benne« a faluból kikergeté.

Heisler is sietett csatarendbe állítani seregét, eleinte úgy látszik a Barcza völgyét a Törcsvári patak völgyétől elválasztó *Muscellului* nevű domb lejtős oldalán, aztán (minthogy a szél szembe fujt) leszállította őket a sík völgybe.²⁾ Ó-Tohán és a domb közé a 2 km. széles Barcza völgyébe.

Az első sorba állította a jó lövő német ezredeket, hátok mögé pedig a székely hadakat.

A német hadtest 4 lovas ezredből állott, u. m. a Magni tábornok ezredéből (mely a Schultz-ezred volt), a Doria őrgrof ezredéből (mely a szász-laumburgi ezred volt), a Nord-Kerner és a Castelli-ezredből, melyek együtt jókora hadtestet képeztek, de a völgysíkon egész széltiliben felállítva, mindössze ket-tős sornyi mély harczvonal lett belőlük.³⁾

A jobb szárny élén, mely Tohán falu előtt a Barczáig

¹⁾ »Már látjuk vala a Thökölyi táborát, mert Zernyesten felyül mind rendelt seregekben állanak vala.« (Cserei id. m. 199. l.)

²⁾ Csak így érthetem a helyrajzi viszonyokat számbavetve (a csata-teret személyesen bejárván 1896 és ismételtén 1897 nyarán) Cserei szavait: »Azonban a szél épen szembefúván a regimentekkel, oldalaslag fordítá Heisler őket; akkor ha nem tudta volna is Tökölyi mennyin vannak a németek, még a környétákok is megolvashatta.« (Id. m. 200. l.)

³⁾ A számot bajos meghatározni. Cserei azt mondja: »A négy regimentben 2000 ember alig vala, gyakran meg is olvastam companiánként, a Bozzára, bereczki passusra, Csíkban, a tábori bagázsia és más helyek mellé sokan elkommendiroztatván a regimentekből.« (198. l.) Lakatos István egykorú följegyzése 5000-re teszi a németek számát (Székely Okltr. VI. 417.) Egy brassai egykorú emlékiró csak a 4 regimentet sorolja elő »zu welchem etliche 1000 von der Land-Militz gestossen waren, also dass sie ein zimliches Corps formirten.« Ennek a brassai polgárnak egykorú memoire-ja ily czímet visel: »Des Grafen Tököli Einfall in Burzenland, dessen Schlacht bey Tohán und Zernest und Abmarsch aus Siebenbürgen anno 1690 den 13. Aug. bis 1691 den 13. May.« Ez nagybecsű részleteket jegyzett fel a csatáról, úgy hogy Cserei tudósítását sokban kiegészíti. (Megjelent gr. Kemény József Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens II. k. 238—279. l.)

terjeszkedett, a genuai származású jeles hadvezér *Dorin* örgróf állott, a balszárnyat *Magni* tábornok, a középet *Nord-Kerner* tábornok vezette, az egészet pedig *Heisler* tábornok, aki a csatatér déli oldalát szegélyező domb oldaláról intézte a csatát.

A hadsereg előtt nyolcz taraczk volt felállítva.

A német hadtest mögött állott az erdélyi sereg, főkép Háromszék, Osik-Gyergyó-Kászon-, Udvarhely-, Maros- és Aranyosszék székelysége, Teleki Mihály fővezérlete alatt. 3—4000 főnyi lehetett ez is, mint a németek.

Thökölly is megindítá hadait Zernest felé s a falu előtt a sík mezőn rendbe állítá. A két hadsereg között nem volt több 1—2 km. távolságnál.

Thökölly seregében néhány ezer tatár képezte az előhadat, ezek mögött állottak Thökölly kuruczai (magyar hajdúi), legvégül a janicsárok.¹⁾ Az egész hadsereg m. e. 15—20,000 főre rúgott.

Mialatt a Thökölly hada a csatatérre felvonult, »a *székely hadak* csak magoktól Jézus nevét kezdván kiáltani, egyenesen az ellenségre akarának rohanni, noha még messze valának. Teleki előnyargalván, egyben szidá őket, úgy csendesedőnek meg.«²⁾

A székelyek harczai kedvét, mely oly fényesen és spontán nyilatkozott meg az ellenség láttára, erősen lehűtötte ez az erőszakos megtartóztatás. Ok, kik a csata tűzében rendesen elől szoktak járni, sértve érezték magukat, hogy most a németek után, a második csatasorba állítottak. Heisler ugyan ezt számításból tette, hogy a puskával fegyverzett német sorakatonák álljanak elől és fogják fel az első rohamot, de a könnyű magyar harczmódhoz hű székelyek ezt nem helyeselték. »Bolondság is lón a könnyű hadat hátul állítani, mert ha nekik viszik vala elsőben (t. i. a székelyeket) amig oly nagy fervorral (tűzzel) valának, alkalmasint megkopjazzák vala török uramat.«

Heisler észrevette a székelyek elégedetlenségét és meg akarván őket nyugtatni, eléjük lovagolt és deák nyelven czekeket mondá nekik: »Majd kegyelmeteknek szép mulatsága leszén, meglátja kegyelmetek, a török mint elszalad, nem állhatván meg a mi tűzünköt, kegyelmetek osztán Isten hírével úzze vágja s ha megtalálják kegyelmeteket nyomni, ne jöjön egyenesen a regimentek eleiben, hanem oldalaslag, én esmét visszaverem a törököt.«³⁾

¹⁾ Egy jelentés 15,000-nek alig mondja (Erd. orsz. Eml. XX. k. 423. l.)

²⁾ Cserei Mihály Historiája. 200. l.

³⁾ Cserei M. Historiája 201. l.

Teleki is, az ország főgenerálisa és Háromszék főkapitánya, szükségesnek látta néhány szóval harczra tüzelni a magyar és székely hadakat: »Jó vitézek, erdélyiek — úgymond — most az ideje, hogy a mi felséges császáruk hűsége mellett vitézül harczolván, magunknak s maradékunknak állandó nyugalmat s szabadságot nagy dicsérettel szerezzünk s házunkat, feleségeinket, gyermekeinket a török rabságától s annak a gonosz Tökölyinek tyrannusságától megoltalmazzuk, mert különben ha nem forgódunk, örökös jobbágyságban esik még a posteritasunk is. Soha a német a töröknek Erdélyt nem engedi, levén Magyarországon nagy erős armádája, aki mindjárt benyomul s a törököt kiveri. Hogy pedig én rám senki ne panaszkodjék, ország generalisa lévén elbúttam, *im ezt a fehér szakállamat ide kegyelmeitek köziben hoztam s kész vagyok itt is meghalni.*«¹⁾

A támadást Thököly kezdette és pedig egy ügyes »praktikával.«

Az erdélyi hadtól balkézre volt »egy csereklés (cserejés) hosszan elnyúlt oldal« (a Muscellului nevű dombhát). A mellett feles számú tatárokat és kuruczokat küldött az erdélyi sereg mögé, hogy azokat lehetőleg bekerítse.

Heisler észrevén a hadi cselet, Doriát hat companiával a tatárok ellen indítja. Teleki is *13 zászlóalja székely hadat* indít ellenök, Henter Mihály vezénylete alatt, »ki Háromszéken vicéje vala«. A tatár cselfogásból megszabad előttük, ezek »örömben kergetik s épen a török álló seregig behajtják, oda is rekedének, vissza nem jöhetvén helyekre«. Mert a mint Thököly észrevette, hogy a németek hadsora a tatárok üldözése miatt megritkult, a törököket támadásra vezényli s ezek 32 zászlóval, mintegy hatezeren, sebes nyargalvást rohaannak a németekre.

A németek, kik mindössze kettős sorban állnak vala, egészen közelbe várják őket s oly heves és jól irányzott puska-tűzzel fogadják őket, hogy a hátok mögött közel álló Cserei Mihály kilencz zászlót számlált meg, a mely egyszerre a földre borult s m. e. száz török esett el. De a nagyszámú törökséget ez nem tartóztatta fel. A hátrább jövők a holttesteken általjövén, oly hevesen és gyorsan rohantak a németekre, hogy azoknak nem volt idejük még egyszer tölteni. A kézi tusában aztán a török a németeket csakhamar leverte.²⁾

¹⁾ U. ott. 201 l.

²⁾ A lineákon általmene és a németeket megbontá« (Cserei 202. l.) »Diese Salve (a sortüzet) hielten die Tökölyischen aus, gingen aber mit denen Janitscharen auf die Deutschen in solcher Furie und Geschwindigkeit los, dass diese zum Laden nicht kommen konnten. Da ging es an ein

»A székelység megtátván, hogy a török a németen általjött, még csak kopját sem emele, hanem rettenetes zúgással megszalada.«¹⁾ A »német is eszében vévén, hogy fut a székelység, ő is nyomulni kezd.«²⁾

A székelyeket -- mint fennebb láttuk -- elkedvetlenítette a németek által háttérbe szoríttatás és a támadó rohamtól való visszatartóztatás s midőn a német, -- mely azzal kérkedett, hogy a törököt ők magokban visszaverik a székelyeknek majd csak üldözni kell, szétveretett: a székelység nem érzett kedvet a német segélyére sietve önmagát feláldozni. És ennek könnyű lélektani magyarázatát adni. A székelység a németet is ellenségnek tekintette, mint a mely erőszakkal fészkelte be magát az országba és jó részük bizonyára inkább Thökölyt, az ő kuruczaival s a régi hagyományos török szövetség politikájával, óhajtotta mintsem az erőszakos német uralmat, melyet csak kényszerűségtől tűrtek, de legkevésbé sem szerettek.

Egy egykoru székely író épen a »rebellisek, főkép a *háromszékiek* segedelmének« tulajdonítja a Thököly győzedelmét.³⁾ Egyenes segedelemről nincs tudomásunk, elég segítség volt a németek cserben hagyása.

Annyi bizonyos, hogy a székelység megfutamodása eldöntötte a csata sorsát. A töröknek alig maradt egyéb dolga, mint az üldözés s az előtte száguldó németek kaszabolása, a kik közül alig menekült meg egynehány, a többi mind oda veszett, magok a főtisztek is vagy elestek, vagy fogságba kerültek.

Legtovább tartotta és védte magát Doria azzal a hat század némettel, melyet a török a csata elején egész balszárnnyával bekerítettett. A végső kétségbeesésben »olyan harczot tarta majd egy óráig, hogy semmiképen annyi ezer török, tatár, kurucz meg nem bonthatja vala.«⁴⁾ A midőn végre megbontották ezt a tömör kis csapatot és nagy részét levágták s elfogták a vezérrel együtt, egy része még akkor is »meg nem szakadozván s erősen puskázván, harczolva« elmenekült.

Heisler is megfutott, de aztán a dombról látván a Doria

---

metzeln und niederhauen, und solche (siehe?) nicht anders aus, als wenn (man in einem Krautgarten die Häupter hauffenweise herunter hauet.« Des Gr. Tököli Einfall in Burzenland 245 l.)

¹⁾ Cserei M. id. m. 202. l. A brassai egykoru szerint: »Die Szekler wurden bald in Confusion gebracht, dass sie sich wandten und die Flucht gaben.« (Id. h. 245. l.)

²⁾ Cserei 202. l.

³⁾ Lakatos István csik-kozmási plébános egykorú feljegyzésében: »vicitque (t. i. Thököly) ope rebellium, imprimis Haromszekiensium.« (Székely Okltr. VI. k. 417. l.)

⁴⁾ Cserei 202. l.

csapata kétségbeesett harczát, a harcztérre visszament s ott a tatárok elfogták. Doria is végül megsebesítve a tatárok kezébe került, a kik megkorbácsolták és lófarkához kötve nyargalóztak vele. Thököly pénzzel váltá magához mindakettőt, a fővezért 300 arannyal, Dóriát 80 tallérral.¹⁾

A hat tábornok közül a többi mind megületett. Nord-Kerner és Balacsán, a meghalt oláh vajda testvére, elesett.²⁾ Magni megsebesült és — úgy tetszik — a harcztérről elmenekült, de a közeli Hermányban agyonveretett.³⁾ Báró Rettin alezredes, a ki a Castelli-ezred parancsnoka volt, szintén vesélyesen megsebesült és beléhalt;⁴⁾ a többi főtisztek, kapitányok, hadnagyok és zászlótartók többnyire elesetek.⁵⁾

Teleki Mihályon is beteljesültek szavai. Ott esett el ő is a harcz mezéjén, »mert a kedves Kálmán nevű lova, kit mindenkor utolsó szükségére tartott, igen bátor tanult lábas ló vala, a *harczhelyen* levő búzakalangyában megbotolván, leesék lovastól, a török supervenialván (rajtaütvén), nem tudván kiesoda, mert fekte köntöshen vala, a fejedelmet gyászolván, a földön rútlul kezét, orcáját egyben vagdalák, meg is lövék, úgy hala meg, a testét megfoszták« (kifosztották).⁶⁾

Csereit is csak lélekjelenléte mentette meg. Ő a török által legelőbb megrohant balszárnyon állott, a háromszéki nemesség zászlaja előtt, Székely Zsigmonddal és több székely nemes ifjúval. Egyszer csak hallja háta mögött a nagy zúdulást s hátra tekintve látja, hogy fut a székelység. Székely Zsigmond menekülést javasol, Cserei várakozásra int, abban bízván, hogy »a német hátulsó lineája eléáll s a törököt visszaveri«. De abban a pillanatban látja, hogy a német is szalad, a török üldözi s az ő menekvésök útja már-már el van vágva. Cserei feltalálja magát: (a nyakában lévő farkasbőrt ráfordítja a balkarján általkötött kendőre (a mely megkülönböztető jelül szolgált az erdélyi magyaroknak a hasonló öltözetű Thököly-kuruczoktól) s ő is mintha kurucz volna »üzőleg viszi

¹⁾ A brassai névtelen 246. l.

²⁾ »Fejét a havasalföldi vajda elütteté, s beküldé Konstantinápolyba a törököknek« (Cserei 203. l.)

³⁾ A brassai névtelen szerint 242. l. »Herr General Heussler, Marquis Doria, und Magni sind gefangen und blesirt«. Cserei szerint »Magni pedig sebben esvén s úgy szaladván el, itt a Barczán Hermány nevű faluban érkezik, ott a szászok rá ismervén, becsalák a kastélyban »hogy eldugják s agyonverék nyavalyást s fizetének is egy néhány ezer forintot érte.« (203. l.) Egy hadi jelentés szerint elfogatott. (Erd. Orsz. Eml. XX. k. 422.)

⁴⁾ Gr. Vass György naplója szerint: »Magni general. Norger és Rejtin többekkel együtt elesetek.«

⁵⁾ A brassai névtelen 246. l.

⁶⁾ Cserei 203. l.

vala a hegyes tört a német után». A törökök, kikkel összeelegyedett, azt hitték, hogy hozzájuk tartozó s nem bántották. De a mint a Barcza-patakon átugratott (a melybe »a sok futó had beledőlven, egymást tapodtatják, a vérek fecskendezék, jajgatnak, kiáltnak«) a szél föllebbenté farkasbőrét s a törökök meglátták a kendőjelt karján. Mindjárt utána ugratott egy ősz szakálú török, hogy levágja. Cserei karabélyát fordítá ellene, s a török hátra hőkent. Cserei ismét futásnak adta magát, a török megint utána, de mikor vágni akart, Cserei a karabélylyal szembefordult. Ötször vagy hatszor néztek így farkasszemet, egyik nem mert vágni, a másik nem lőni, mert még hét török vágatott utána. Ezek be akarták keríteni. Fennebb a hegyoldalon Cserei Zsigmond sokad magával menekülven, látták ezt a kergetőzést s átkiáltott, hogy »vesd el öcsém a farkashórt, mert a törökök azért kergetnek«, de segísége egy sem jött. Végre Cserei jó moldvai paripáján elérte az erdőt, s az nagyszakálú öreg török látván, hogy nincs veszteni való ideje, hozzá vágott, Cserei pedig megfordula s karabélyát 3 golyóval s egy marok söréttel a török mellébe sütté. »Az ősz szakállú, kék mentés, kontyos török« a lövésre lobo-rúla a lova nyakára s Cserei eltűnt az erdőben. Ily csodálatosan menekült meg; a kik a törökkel kergetőzését látták, azt hirdették, hogy szemekkel látták, mikor levágták, annyira nem hittek szabadulásában.

Cserei menekvése elbeszélése megadja az irányt, melyben a futó hadak menekültek, t. i. Ó-Tohán mellett el, a Barcza patakán át s onnan a közeli erdők felé a »Costa mare« oldalán fel Fogaras felé, mások a szomszédos »Dumbrava« erdőbe s innen a Barczaság felé.

Az erdők vadszárnyai alatt verődött össze aztán és pihent meg a futó had. Cserei, Apor István, Székely Ferencz, Hat-házi Gergely, Séra István, Donát György és sok más többnyire székely »futott ismerői« a történetírónak a Sinka patak völgye felé vették útjokat s aug. 22. hajnalban Fogarasra értek s onnan kiki hazájába. Cserei Alsó-Rákos felé ment a székelyekkel Nagy-Ajtára, Apor István Kolozsvár felé. A nagyobb rész a Barczaság felé menekült, főkép Háromszék, Udvarhely- és Csíkszék lakossága.

A csatában elesettek számát pontosan megállapítani nem lehet. A németek legnagyobb része oda veszett, vagy fog-ságban került, kevesen menekültek be az erdőbe s onnan Szeben vagy Brassó felé.¹⁾

¹⁾ »Dannenhero die Deutschen allein die Furie des Feindes aushal-

A magyarok közül a legfőbb veszteség volt Teleki Mihály. Bethlen Sámuel, a székelyek közül osdolai Kun István és egy Mikes halála. Hogy köznép is sok veszett, mutatja, hogy csak Csik-Kozmásról és Tusnádról 7—7 lófő elesétét jegyezték fel.¹⁾ Sokan fogságba kerültek, kik közül 90-et Thököly váltott ki, és hocsátott szabadon. Thököly seregéből, főleg a törökök közül csak m. e. 300-an estek el, a kuruczok közül m. e. 60 sebesült meg. Legfőbb veszteségük volt a török sereg fővezére Cserkesz Ahmet basa elesése.²⁾

A zsákmány jelentéktelen volt, mert a hadipodgvász nem volt velök, a nyolcz ágyú azonban oda veszett.³⁾

Másnap (aug. 22.), midőn a holttesteket fosztogatták, a hírre, hogy Teleki is elesett, Thököly kiküldé Komáromi Jánost. Telekinek ott a csatában rabúl esett titkárát, ura holtteste felkeresésére. Ő találta meg és ismerte fel fogatlan szájáról. Komáromi a sok rátapadt vértől megmosatta s úgy vitette Thököly elibe. A nemes ellenfél a meztelen holttestre saját ingét, lábravalóját adatván és félen faragott fenyőfa deszkákból összerótt koporsót csináltatván neki, elküldötte özvegyének Görgénybe. A szász falvak lakossága a halottas menet útjában (Rozsnyó, Feketehalom felé) szidalmakkal illetve a holttestet, melylyel aug. 23-án Fogarasba értek, a hol aztán Bethlen Gergely új tisztességes koporsót csináltatott neki, a régiből kivették, »ismét szépen megmosogatták és tisztában öltöztetvén, köntesben Görgény felé indították.⁴⁾« Komáromi János kísérte.⁵⁾

Teleki elesésének híre mélyen megdöbbsentette a hazafiakat, mert ez által fejjetlenül maradt az ország. Az erős kézre, mely egy emberöltőn át vezette Erdély ügyeit, épen most

ten mussten, wie sie denn auch alle von den höhesten bis zu den niedrigsten entweder gefangen, oder niedergemacht, oder gefährlich blesirt wurden, *gar wenige konnten entwischen*, die sich in die gar nahe gelegene Wälder retirirten, und nach etlichen Tagen theils in die Hermanstadt, theils an andere Örtter begaben« (A brassai névtelen id. h. 245. l.)

¹⁾ Lakatos István csik-kozmasi pap feljegyzése (Székely Oklir. VI. 417. l.) Ő a török sereg veszteségét, nyilván igen nagy tulzással. 4500-ra teszi, a németek és erdélyiekét pedig mindössze 300-ra.

²⁾ Egykorú jelentés az Erd. Orsz. Eml. XX. k. 422. l.

³⁾ A brassai névtelen id. h. 246. l.

⁴⁾ Vass György Naplója. 92. l.

⁵⁾ Komáromy János egy paripát kapott a holttest kíséréseért Telekitől, a melyről naplójában ezt írja: »Ezen faluban (Klenomnik szerb faluban a Dunapartján Passarovicz mellett) hala meg az én kedves deres iramó paripám, kit az asszony Teleki Mihályné asszonyom adott volt, *mikor az szegény úr, Teleki Mihály uram testét a harcshelyről Görgénybe vittem annyi veszedelmek között.* (Komáromy János naplója, közli Nagy Iván Pest 1861. 3. lapon.)

lett volna legnagyobb szükség. Barát és ellenség átértézte, hogy a zernesti csata legfőbb vesztesége a Teleki halála. »Jaj mely nagy kár szegény hazánkon — keseregnek barátai — mert elveszett és elesett szegény megnyomorodott hazánknak és hazánkban lévő majd csaknem elpusztult ecclesiáinknak amaz nagy oszlopa, a nagy hírrel névvel minden nemzetek között tündöklő nagytekintetű úr széki Teleki Mihály. Jaj mi nekünk, mert nem esett ezelőtt ilyen dolog: elvétetett Izráeltúl a dicsőség!« (Sámuel 4: 7. 22.¹⁾)

Politikai ellenfelei is megdöbbenek halála hírére.

Bethlen Miklós, a ki sokszor állott vele szemben s egyáltalában nem volt barátja Telekinek, maga is szívből meggyászolta s megvallotta, hogy »mint az utána lett dolgok bizonyították, az országnak is jobb lett volna élete, mint halála, mert már a császártól resolutus gubernator volt és noha mint ember sok fogyatkozásokkal volt, de bizony sok szép virtusok: Istenházához való buzgóság, liberalitas (szabadelvűség), magnifica generositas (nagylelkűség), elme és indefessa activitas (fáradhatatlan tevékenység), candor (hév, lelkesedés) voltak benne.« Mind oly tulajdonságok, melyekre a bekövetkezett válságos időkben nagy szüksége leendett az országnak.

Teleki hiányát pótolni senki sem tudta. Akkor látták és érezték, ki volt ő, mikor már mások ültek a kormány rúdjánál. Successor ipsum maxime glorificat — mondja Bethlen Miklós.²⁾

A zernesti csatának éppen abban állott nagy politikai és hadi jelentősége, hogy az országot Teleki és Heisler személyében mind politikai mind katonai vezérétől megfosztván, a gyors reorganizálást és további ellenállást lehetetlenné tette, s így az országot jóformán egy csapással hódította meg.

Thököly is elmondhatta volna, hogy veni, vidi, vici; Erdélyt egy csapással elfoglalta.

Ha megtartani is oly könnyen lehetett volna, úgy a zernesti csata egy új fejedelmi korszak vérkeresztelője leendett; a következmények azonban megmutatták, hogy csak a fejedelmi kor gyásztorja volt.

A *zernesti csata*tér az, a hol letűnő fejedelmi korszak lelkes hívei az érvényesülni iparkodó új korszak támogatóival megütköznek.

A *zernesti csata* egy véres határvonal, mely Erdély fejedelmi korát a gubernium korától elválasztja.

Amannak *koporsója*, ennek *bölcseje*, ott termett a Királykö sötét fenyveseiben, a merre Thököly hadait a járatlan havasokon átvezette.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Vass György Naplója. 92. l.

²⁾ Önéletirása II. k. 116. l.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

*Deák Ferencz beszédei. 1866-1867. Összegegyűjtötte Kónyi Manó.
Budapest, 1897. N. 8-r. VIII, 518 l.*

A jelen kötet immár negyedik kötete Deák Ferencz beszédei nagyértékű gyűjteményének, a mely mindennél hívebben mutatja azokat a megbecsülhetetlen szolgálatokat, a lángelméjű államférfiúnak azokat a bámulatos következetességgel keresztülvitt eszméit, a melyek hazánk mostani létének alapjaivá lőnek. Mert e gyűjtemény általában véve a nemzet történetének legújabb korára nézve alapvető fontosságú. Mint a nagy államférfiak élete és működése a nemzet életével és működésével szorosan összeolvad: Deák pályája is része hazánk fejlődésének a jelen század negyedik évtizedétől a nyolczadikig, tehát kicsi híján ötven esztendeig, de soha inkább, mint az ötvenes és hatvanas években, midőn oly nagy megrázkódásokon ment át nemzetünk, s kétségbe vonták Magyarország külön állását, és mint Deák mondá: »az enyészet szélén állott nemzetünk.« Ebből a veszedelmes helyzetből való kibontakozásunk egyenesen Deák nevéhez van kötve. E tények tudata, mondhatni, a nemzet köztudata; de a részletek ismeretét inkább csak azoknál találjuk, a kik többé-kevésbbé maguk is küzdő harczosai valának a haza bölcsének. Az ifjabb nemzedék épen a Kónyi Manó gyűjteményéből tanulhat legtöbbet az ötvenes és hatvanas évek történetére, a melynek folyamát pragmatikusan tárgyalni még nem lehet. Mind a mellett a Deák életével kapcsolatos nagy kérdéseknek ha nem is tisztázása, legalább e kérdések körének kijelölése már e gyűjteményben megtalálható.

Sajnos, Deák pályájával s a kiegyezés nagy művével olyan formán vagyunk, mint sok egyébbel: igen sokan dicsérik s kevesen ismerik, legalább részleteiben. Nem mondjuk, hogy magát, a gyakorlattól megszilárdított nagy politikai művet nem ismernék körvonalaiban; de már a fejlődés menetét a jogeljátszás elméletétől kezdve addig a pontig, midőn a híres

»husvétii czikk« alapján királyunk az alkotmányosság ösvényére lépni elhatározá, bizony édes kevesen tudják. Főleg azokat a nehézségeket, a melyek az 1865-8-ki országgyűlés első felében a kiegyezés előtt mint áttörhetetlen sziklák állottak útát; midőn, mint Deák kifejté, az adott helyzetben három ösvény állt a nemzet előtt: vagy fegyverrel vívni ki jogainkat, vagy az európai alakulásoknak oly véletlenétől várni ügyünk jobbra fordultát, a melyet sem előidézni, sem irányozni nem volt hatalmukban, vagy végre békés úton meggyőzni az uralkodót, hogy hazánk különállása nem ellenkezik az örökös tartományok fennállásával s a birodalom nagyhatalmi helyzetével.

A jog és igazság fegyvere kezünkben volt ugyan, de várhatt-e tovább nemzetünk, míg a sorvasztó várakozás minden erejét fölemésztí? Valóban csak az utolsó ösvényre lépés bízathatott sikerrel, s épen e meggyőződés szilárdsága aczélozta meg Deák s társai törekvését, hogy a königgrätzi csata után folyvást keresték a kibontakozás szálait. Milyellentétek voltak az 1848-ki törvényekhez mereven ragaszkodók és az osztrák államférfiak felfogása között; mily nagy úrt kellett betöltenie, hogy az ellentétek egymáshoz közelebb hozhatók legyenek. A *pragmatica sanctio*ból kifolyólag közöseknek ismert ügyek kezelésére, sőt ez ügyeknek törvényeinkben gyökeredző voltára s ennek elismertetésére a rábeszélés, vitatkozás, felvilágosítás és meggyőzés mily erőfeszítéseire volt szükség, míg egyfelől hazánk függetlensége s másfelől az osztrák birodalom nagyhatalmi állása közötti ellentétek csak valamennyire is megingathatók valának.

Az 1865. év végén összehívott országgyűlés kebeléből kiküldött hatvanhetes bizottság tárgyalásai vetették meg a kiegyenlítés alapját. E bizottság az országgyűlés tagjainak színe-javát egyesíté magában, de a nézetek sokfelé ágaztak. Abban azonban egyetértettek, hogy míg az alkotmány visszaállítva nincs, addig a felizgatott kedélyeket megnyugtadni nem lehet. Am az uralkodó megbízott osztrák ministereivel, Belcredi és Hübnerrel vajmi nehéz volt a Deák és Andrássy álláspontjának helyességét beláttatni főleg a pénzügyek rendezésében, s hogy a hadügy közössége mellett is a magyar törvényhozás megillető jogkörében maradjon. Hübner — mint Lónyai naplójában följegyzé — szükségét érezte annak, hogy Magyarország kibékíttessék, még pedig most (1866. aug.), azért kevésbbé volt akadékos és aggódó, mint Belcredi, a ki egészen az októberi diploma alapján állott, s a kinek »nem ment a fejébe, hogyan lehet átadni magyar kezekbe addig a pénzügyeket, míg a quóta iránt s általában a bizottsági munkálathoz az adózásra és pénzügyre vonatkozó minden tárgy iránt a végleges megál-

lapodás be nem következett.« Lónyay Menyhért erre kimutató, hogy ha a fejedelem egészen törvényes útra lép, nem képzelhető, hogy a bécsi ministerium rendelkezék Magyarországnak bármily csekély ügyében is. Általában csak lépésről-lépésre haladva lehetett a bécsi államférfiak akadékoskodását legyőzni, kivált Belcrediét, kinek »dolgainkról igen kevés fogalma van s csinál nehézségeket ott is, hol erre legkisebb ok sincs«, s a ki »szerepné a dolgot nehéznek vagy éppen kivihetetlennek látni.«

Midőn Beust külügyministernek neveztetett ki, nevezetes fordulat állott be. Az elnapolt országgyűlés összehívaték, s királyunk bizalmasan felszólította az országgyűlést, hogy mivel a bizottság tárgyalásai s megállapodásai alkalmas kiinduló pontok a közügyek rendezésére, ha ezek szabatosan körülíratnak: kinevezi a felelős magyar kormányt. Erre a Deák felíratí javaslatát hangsúlyozta, hogy mivel a *pragmatica sanctio* még mindig nincs érvényben, s a jogfolytonosságnak ismételve kért és sürgetett életbeléptetése nincs teljesítve: a kiegyenlítés nagy művét megépíteni nem lehet, holott »célra vezetők csak oly egyezkedések lehetnek, melyek a nemzet és fejedelem között az alkotmány alapján történnek.«

Erre aztán Beust személyesen is találkozott Deákkal, a ki iparkodott meggyőzni az új külügyministert, hogy hazánk függetlensége mily úton-módon egyeztethető össze a birodalom külön állásával, a magyar országgyűlés újonczállítási joga a hadsereg egységével. Hanem míg a kölcsönös tárgyalások folytak: az alatt megjelent egy rendelet a hadsereg kiegészítése ügyében, újabb alkotmányszerelmet foglalva magában. Deák erre újabb fölíratot indítványozott az uralkodóhoz, a melyet az országgyűlés el is fogadott, s ennek alapján folytatták Andrássy, Lónyay és Eötvös a bécsi államférfiakkal megkezdett alkudozásokat, jóformán minden egyes pontra nézve kikérve Deák véleményét. Csakugyan fölötte érdekes, hogy Deák szelleme mint uralkodik az eszmecserék, értekezletek minden kérdésében. A magyar államférfiak úgy szólván nem tudnak az ő megkérdezése nélkül fontosabb pontra nézve megegyezni az osztrák államférfiakkal. Ha amazok Bécsbe hívatnak is: folytonos összeköttetésben vannak Deákkal, a kinek rendkívüli szellemi hatalma éppen ez időtájt a legesodálatosabb.

Hova-tovább mégis közelebb jutottak az ellentétes nézetek egymáshoz, s 1867. febr. 18-kán felolvasatott királyunknak az előbbi napról kelt leirata, a melyben már Andrássy megbízottat a felelős magyar kormány megalakításával. Tehát megvolt a lehetőség arra, hogy alkotmányunk helyreállíttatik, s egyszersmind Deák eszméi testet öltenek. Nemsokára az ural-

kodó is Budára jött s a hatvanhetes bizottság többségének a közös ügyek elintézésére vonatkozó megállapodásai az országgyűlésen is tárgyalhatók valának. E tárgyalásokból Deák beszédei a legfontosabbak, legtanulságosabbak. Felölelik a kérdések egész történetét oly magyarázatok kíséretében, a melyeknek meggyőző ereje ma sem vesztett semmit hathatóságából. Deáknak úgy a jelen, mint a szóban levő kiadvány többi kötetében megjelent beszédei eszméikre és szerkezetükre nézve a világosság főerényével dicsekszenek. E tekintetben aligha hasonlíthatunk hozzá egyetlen szónokot is. A szakember és laikus egyforma élvezettel olvashatja e beszédeket s egyforma tanulságokat meríthet belőlük. Deák felfogásán, eszméi kapcsolatán, bizonyítékain, czáfolatain az a csodálatos világosság szórja fényét, a mely a jog és igazság forrásából táplálkozik s oda hat vissza. A törvények és jogszokások bámulatos ismerete s az ebből vont érvek ereje, ellenállhatatlan meggyőző volta alkotta a nagy államférfiu beszédeinek hatását.

E beszédekből eddigelé négy kötet jutott a közönség kezébe. A mostani, negyedik, kötetben aránylag csak igen kevés részt foglalnak el Deák beszédei. A kötet nagy részét naplójegyzetek, hírlapi cikkek kivonatai, levelek s más följegyzések töltik be. Egy szóval sem mondjuk, hogy ezeket okkal-móddal nem közölheti a szerkesztő; sőt határozottan állítjuk, hogy a kötet értékét csak nevelik, hisz többnyire olyan magántermészetű följegyzéseket közöl Kónyi, a melyeknek hitelessége egyrészt kétségtelen, másrészt pedig oly férfaktól származnak, a kik maguk is tetemes befolyással voltak a kiegyezésre, a kik Deák oldala mellett harczoltak az osztrák és magyar túlzók ellen egyaránt. Sőt Kónyi maig is szereplő kiváló államférfiak magánértésítéseit is felhasználja, a melyek a fontos politikai kérdések közül nem egyre vetnek élénkebb világot. Így közli Lónyay Menyhért és Orczy B. naplójának illető helyeit, az országgyűlési naplók kivonatait, leveleket Lónyaytól és Eötvös Józseftől s Tisza Kálmán és mások magán tudósításait s hírlapi fejtegetéseit. Mind ez adatok egészen ismeretlenek s fontosságuk szemebetűnő. E magyarázó adatok legnagyobb része úgy szólván a jelen ideig titok volt. Kónyi hozta először napvilágra, a mivel becses szolgálatot tett a jövő történetíróknak is, a kik a Deák korát s működését hivatva lesznek oknyomozólag megírni.

De a szerkesztésmód ellen mégis nem egy kifogást tehetünk. Kónyi sok kisebb adatot közöl külön cikkben, a melyek csak csillag alatti jegyzetbe valók volnának. Aztán csoportosítani az egy-egy kérdésre vonatkozó adatokat éppen nem próbálja, vagy

nem akarja, a mi a mű használatát bizonyosan megnehezíti. Pedig a Deák beszédeit központoknak véve, könnyen csoportosíthatta volna körülöttük azokat a kiválóan érdekes adatokat, a melyeket naplókából, hírlapokból, levelekből merített. Valamennyire e hiányn a tárgy- és névmutatóval segít ugyan, de mind ez nem pótolhatja a szerkesztés említett hiányait, a melyek főleg az utóbbi kötetben feltűnőek.

Mind e mellett a gyűjtemény fölötte nagybecsű, s mint fentebb mondtuk, az első rendű források közé tartozik a jelen század vagy ötven évének történetére. Deák beszédei önmagukban is váltig dicsekedhetnének e nagy beccsel, Kónyi adatai pedig még fokozzák értéküket.

VÁCZY JÁNOS.

Lasciana, nebst den ältesten evang. Synodalprotokollen Polens, 1555—61. Herausgegeben und erläutert von D. Hermann Dalton. Berlin, 1898. Njcolzadrét, XVI+575 lap. Ára 12 márka.

Dalton Hermann, volt szentpétervári református lelkész, az orosz- és lengyelországi protestantizmus történetírója. Számos nagybecsű munkái közül a kezünk alatti harmadik kötetét képezi egy gyűjteménynek, mely »Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Russland« szerény cím alatt, első kötetében az orosz lutheránus egyház alkotmánytörténetét, másodikban az orosz református egyház okmánytárát adja. A most megjelent »Lasciana« című kötet a nagy vándor-reformátor, Laski János 6 vallásos egyházi tárgyú emlékiratát, majd 107 levelét közli, ez utóbbiakat az 1515-től 1558-ig terjedő 43 évi időközből. Végül, mint a címbe is jelezve van, a kis lengyelországi prot. zsinatok jegyzőkönyveit adja, 1550-től 1561-ig.

Ránk, magyarokra nézve különösen érdekes e kötet azért, mert Laski leveleiben egymást éri a temérdek magyar vonatkozás. Testvére, Jeromos, előbb Zápolyának, majd I. Ferdinándnak nagy tehetségű, de kalandos természetű és ingatag jellemű diplomatája, nagy szerepet játszik hazánk történetében. Az ő érdekében levelez Laski János I. Ferdinánd és Zápolya János királyokkal, Brodarics és Gerendi püspökökkel, Bebek Imrével, Kacziúner János és Roggendorf Vilmos hadvezérekkel. Más egyénekhez intézett levelei is számtalan magyar vonatkozást tartalmaznak. Egyszóval, a levelek sok érdekes adalékkal szolgálnak hazánk 1529—35. évi történetéhez. Laski Jánost különben Zápolya János veszprémi püspökké nevezte ki 1529-ben, mely kinevezés azonban nem nyerte meg Róma megerősítését.

A magyar vonatkozású leveleken kívül általános egyház-történeti érdekekkel bírnak az egykoru nagy reformátorokhoz (Bucer, Bullinger, Kálvin, Melancthon, Zanchi), továbbá fejedelmi férfiakhoz (Albert porosz, Lajos és Vilmos magyar hercegek, Bona királyné, Zsigmond és Zsigmond Ágost lengyel királyok) intézett levelek.

Dalton már régebben (1881) megírta Laski János életrajzát, melyet most, az összegyűjtött levelek alapján, igen sok ponton kibővít és megvilágosít. A levelekhez bőséges jegyzeteket is csatol, melyekben hazánk történelmében is nagy jártasságot tanúsít; csak pár helyen vehető észre kisebb jelentőségű tévedése.

A tudós szerző köszönetünket és elismerésünket érdemli, hogy jelen művével hazánk egyik nevezetes korszakának történetéhez új adatokat szolgáltatott. RÉVÉSZ KÁLMÁN.

Fürstinnen des Hauses Habsburg in Ungarn. Zur Millenium und Huldigungsfeier, von P. von Radics. Mit zehn Illustrationen. Wien E. Pierson's Verlag. 1896. — 8-rét. II+216 ll.

Ámbár e munka látszólag inkább a nagy közönség számára készült, a komolyabb történetírás is találhat benne egy-egy érdekesebb adatot, mert szerző különösen a régebben élt királyi hölgyek, mint pl. Agnes, III. Béla második nejének életrajzában hangya szorgalommal böngészte össze adatait. Főhírbaja, hogy, úgy látszik, nem tud magyarul, s azért »Szálay« és Fraknoi munkáinak csupán, német fordításait használhatta föl. A mi pedig nem jelent meg németül, mint pl. Wertner Mór kitűnő munkája, az mind holt anyag maradt szerzőre nézve.

A könyv Agnes királynétól a jelen korig terjed.

Az említett illusztrációk egyike sem új, mert bold. Rudolf főherceg könyvéből az *Osztrák-magyar monarchiából* vannak átvéve a két szerkesztőség engedelmével. KR. L.

Uma sobrinha do Infante, Imperatriz da Allemanha e Rainha da Hungria, por Luciano Cordeiro. — Lisboa, Sociedade de Geographia de Lisboa, 1894. — 8-rét XVIII+131 lap, 2 képpel.

Ámbár e munka még 1894-ben jelent meg, csak nemrég volt alkalmam egy példányát átolvasásra megszerezni. A címben előforduló »infante« alatt Henriket a navigatort kell értenünk. Az ennek tiszteletére rendezett ünnepélyességek közepette jelent meg a munka, s azért örömmámorában szerző megfedekezett minden más infantéről. Az említett német császárné és magyar

királyné (?) alatt pedig Eleonorát, IV. Frigyes császárnak (nálunk rendszeren III. Frigyesnek nevezik,) Corvin Mátyás király kortársának nejét kell értennünk, ki e czímet csak férje után, s ez maga persze a magáét is csak *in partibus infidelium* viselte.

Szerzőnek érdeme az, hogy valami három régebbi munkát Caetano de Sousa *Historia Genealogica da Casa Real Portuguesa*-jából (Lisboa, 1735-1749) előkereste és lefordította hazai nyelvére — egy-egyiküket azonkívül Struvius és Freher is közölték — és bő jegyzetekkel látta el, mely utóbbi munkában nagy segítségére voltak dr. Paulitschke, »Hirsch« és Radics Pál (*Donna Leonora von Portugal* 1894), ki dolgozataival, ki magán közléseivel.

A jegyzetek közt van több, mely bennünket is érdekel, mint pl. az, melynek forrását a szerző ekképen jelöli meg »*Respv. et St. Imperii rom. germanici* Log. 1631.« Az elbeszélés szövegében elmeséli szerző, hogy 1462-ben a lázadó osztrákok mint ostromolták a császárt és családját a Burgban s mint apadt le az eleség. A fiatal Miksának (a későbbi császárnak) sehogysem volt innyére a napi étlap és fogoly pecsenyét kért mamájától, ki könnyekbe lábadt szemekkel volt kénytelen tudtára adni szeretett magzatának, hogy bezzeg még az árpa-kenyérből sem fog telni nemsokára. Az ehhez adott idézet ezután így hangzik: »Puer tunc erat Maximilianus (imperator) et ferendae egestati nondum assuetus. Cum igitur hordeo diebus compluribus pastus esset, perdices aliquando sibi dari a matre petiit. Cui illa, profusis lacrymis respondit: Mi fili, utinam panis nos non deficiat. — Inventus est id temporis scholasticus quidam Transylvanus, qui miserus Maximiliani perdices, volucres, capos et carnes ferinas duobus tribusve aureis numis emit, easque veste sua longiore texit ac per cuniculum ex fossa arcis ad eum attulit. Quam ob causam carus, quoad vixit, Maximiliano fuit.« Érdekes volna, ha föl lehetne kutatni, ki volt az említett »scholasticus Transylvanus«, ki a későbbi császárt örök hálára kötelezte. Talán Lukács volt, Maximilianus Transylvanus édes apja.

A szerző részéről lefordított három darab közül Lopo Almeida, egy portugál nemes ember levelei a legérdekesebbek s megérdemelnék, hogy elolvassanak Németországban; talán kevesebbet hallanánk a német önteltségről s e levelekre aligha foghatnák reá a németek mint pl. Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárának* 3. kötetére nemrég, hogy »sie sind eine unbewusste Reklame für die deutsche damalige Weltkultur.« A portugál hidalgo, ki a menyasszony kíséretében utazott

Olaszországba a mennyegzői ünnepélyességekhez, a császár környezetéhez tartozó németekről a legnagyobb megvetéssel ír, mint »barmok«-ról és »barbár«-okról, kik pusztá kézzel marokolták ki a közös tálból a falatokat, mint mai napság a felvad nomád Azsia legközepében. Nagyon sajnálja szegény Eleonorát, hogy a civilizáció oly alacsony fokán álló nép közt lesz kénytelen tölteni hátralevő napjait, még pedig mint oly férfinak neje mint a fősvény és zsugori Frigyes. A nápolyi (aragon) udvarnál dívó pazar fényűzésről ellenben a legnagyobb lelkesedéssel ír. Mint mondám, ha a németeknek volna »etwas weiterer Weltblick«-jük, úgy megalomániájuk, »hochgesteigerte... Selbstgefühl«-jükből egy kissé kiábrándulnának és jobban megismerkednének avval, mi volt »das unzweifelhaftige Milieu der damaligen Bildung und Weltanschauung.«

Eddig Windischgrätzet tartottuk a »Mit Rebellen unterhandeln wir nicht!« motto szerzőjének. Majdnem négy évszázaddal előtte azonban már Eleonora császárné használta azt, csakhogy férje nem mert ily hetykén beszélni Holzer Farkasékkal, miért azután a kis asszonyka sirva fakadt s fiához Miksához fordult ily szavakkal: »Ha tudnám, fiam, hogy te valaha olyan lennél mint az apád, megbánnám azt, hogy a világra hoztalak!«

KROFF LAJOS.

Ecclesiae Londino-Batavae Archivum. Ex autographis mandante Ecclesia Londino-Batava edidit Joannes Henricus Hessels. — Cantabrigiae. Typis Academiae. — Tom. I. (LXXVI+966 ll.) 1887. — Tom. II. (XXVIII+1042 ll.) 1889. — Tom. III. Pars prima (CXL+1504 ll.) 1897. Pars secunda (IV+1644 ll.) 1897. — 4-rét. Ortelius arcképével és több hasonmással. Ára 10 guinea.

Midőn V. Károly és I. Ferencz 1544-ben Crépy-en-Laonnois-ban békét kötöttek — ezuttal negyed ízben — oly fogadást tettek, miszerint a helyett, hogy egymással háboruszkodnának, békében fognak ezentul élni és egész erejüket az ujonnan fölkapott vallás kiirtására fordítani. A francia király azonnal hozzá is fogott adott ígéretének beváltásához, otthon, a császár eleinte csupán Németalföld déli részében és csak egy pár év elteltével birodalmának egyéb részeiben midőn az augsburgi interim hit cikkelyeit boldog-boldogtalannal, pápistával-protestánszal el akarta fogadtatni 1548-ban. Olaszokban és Spanyolországban pedig az inquisitio lépett föl erőlesebben az új tan követői ellen. Mindennek azután az volt a következménye, hogy a halálra üldözött protestánsok seregesen Anglia szabad földjére menekültek, hol az új király, a fiatal

VI. Edward a reformáció barátjának vallotta magát és Cranmer Tamás, canterburyi érsek szívélyesen meghívta az új vallás hirdetői közül a legjelesebbeket oly czélból, hogy velük a reformációt Angliában hathatósan keresztül vigye. A menekültek időfolytán az ország különböző pontjain telepedtek le, legtöbbjük Londonban és Canterburyben, s e telepítvények közül persze a fővárosi község volt a legfontosabb, kiknek VI. Edward a City szívében ajándékozott 1550-ben templomot, egy még elődje korában eltörölt szerzetes rend, az Austin Friars (Ágoston barátok) egyházát, mely mai napság is főn áll. Az adományozó levélben egyszersmind kinevezte a község első négy »minister«-ét és »primus et modernus superintendens«-évé »Johannes à Lasco natione Polonus«-t, I. János magyar király veszprémi püspökét in partibus inimicorum.¹⁾ Persze, midőn néhány év múlva a szabadelvű király halálával, nővére »Véres Mária« került a trónra, és a vakbuzgó II. Fülöp nejevé lett, a protestánsok — angolok és idegenek, ez utóbbiak közt Lasco is — elmenekültek nagy csapatokban és pártfogójuk Tamás érsek több társával máglyán haltak meg mint eretnekek. A kegyetlen asszony halálával spanyol férjének kitették a szűrét és utódjául Erzsébet királynő jutott a trónra, ki ismét a reformációt pártolta, s kinek országlása alatt az elmenekült protestánsok ismét lassankint visszaszállingóztak. Azóta számos viszonytagság után még ma is virágzik a Londino-Batava egyház-község, mely névre azért tett szert, mert ámbár eleinte hívei között a Continens legtöbb nemzete vala képviselve, a batáviai elem utóbb mégis túlsúlyra emelkedett kebelében.

Az egyház levéltárában a századok folyamában lassankint fölöttéfontos történelmi kútfőanyag gyűlt össze, melynek egy részét fölhasználták már ugyan egyes írók, mint pl. Gerdes (*Scrinium Antiquarium* Gröningen 1749—1763), J. S. Burn (*History of the foreign refugees in England*, London, 1846), báró Schickler (*Les églises du refuge en Angleterre*, Paris, 1892), az utrechti Marnix-egylet és mások; de majdnem egész teljességében a gazdag anyagot csak most bírja az irodalom, a mióta Hessels gyűjteményének 3-dik és befejező kötete két vaskos részben megjelent.

¹⁾ A »Századok« 1896-iki folyamában (70. l.) azt bizonyígtattam, hogy a poseni béketárgyalásokhoz I. János nem Lasco Jánost, a veszprémi püspököt, hanem Frangepán Ferenczet, a kalocsai érseket küldötte egyik biztosául. Ez oda módosítandó, hogy a király mindkettőjüket küldötte oda (I. János levelét a lengyel királyhoz, melyben »Joannem de Lasco Electum Ecclesiae Wesprimiensis« is felsorolja, Wenzelnél *Tanulmányok a Frangepán család történetéhez* 58. l.) Herberstein azonban naplójában nem említi Lasco Jánost.

Az anyag zöme a hitujítás többé-kevésbbé híres férfainak levelezéséből áll; adományozás útján azonban a hírneves Ortelius és kevésbbé ismert unokaöccsének Colius Jakabnak (»Ortelianus«) levelezései is belekerültek a gyűjteménybe s ezekkel a munka első kötete van megtöltve. Akad ezek között szorosabban magyar érdekű is, mint pl. Sambucus három levele. Ezek egyikében (1564 június 19.) »Abrahamo Ortelio, amico suo« egy-egy latin és görög epigrammát küld »pro libro« mindkettejét »De Durerio«

»Cujus avum genuit quondam pulcherrima tellus
»Pannoniae, gothicus quam premit usque furor.«

Egy másiknak kelte »Gandavo 22 Septembris 1563« és érdekes bibliographiai adatokat tartalmaz. A harmadikból (1573 szept. 2.) pedig egyéb érdekes dolgokon kívül azt is megtudjuk, hogy a levélíró nagy gonddal elkészítette Lengyelország mappáját »non levi amicorum opera.«

Magyarhon chartographiáját illetőleg szintén kapunk több adatot mint pl. Ortelius *Theatrum*-ának különféle kiadásainak a szerkesztő által összeállított teljes bibliographiáját, melyből megtudjuk, pl. hogy e vállalatban a Lazius Farkas tollából eredő *Hungariae descriptio* 1570 és 1595 közt minden kiadásban, tehát összesen 18 kiadásban jelent meg.¹⁾ Ugyanennyi kiadásban jelent meg ugyanott Sambucus *Transylvania*-ja, ugyanannak *Hungaria*-ja pedig 1580 és 1595 közt 11 kiadásban. Ezt kiegészítésül Fabritius akadémiai értékezéséhez Honter térképéről. A kézirat gyűjteményben megvan Sambucus arczképe is (1576-ból), melyet ő maga küldött meg aláírásával 1580-ban. Az adott leírás után Orteliusnak ítélve ez az arczkép ugyanazon eredeti után készült, mint azok, melyek Sambucus több könyvében jelentek meg.

Egyéb kapacitásokén kívül találkozunk Dudith András nevével s három ízben. Egy levele Orteliushoz 1582. ápril. 1-éről Boroszlóból azért érdekes, mert ebben írja, hogy »ad mathematicos saepe excurro, cum quibus in gratiam redire cupio.« Ő ugyanis három évvel előbb Baselben és Krakkóban egy »Commentariolus«-t adott ki nyomtatásban »de Cometarum significatione, in quo non minus eleganter, quam doctè et verè mathematicorum quorundam in ea re vanitas refutatur.«²⁾ Csakhogy nincsen az egész könyvben egy mákszemnyi matematika sem. Számok és formulák helyett az akkori mathe-

¹⁾ Minden egyes *Additamenta* füzetet és a *Pavergon* 1595-ki kiadását külön-külön egy-egy kiadásnak számítva.

²⁾ R. M. K. III. 677.

matikusok theorizáltak az üstökösök lényegéről, melyek szerintük a föld exhalatioinak, tehát olyan mocsárlég-félének köszönik létüket, mely meggyúlad valami úton-módon. Ezt tanulta a mi Dudithunk egy jámbor bajor tudóstól. »Johannes Praetorius meus« — írja könyvében — »Norimbergensis reipublicae Mathematicus . . . quo ego in Mathematicis magistro, domi meae aliquot annos usus sum, (cometas) halitus e terrae visceribus elatorum esse non dubitat affirmare verum, an accendantur et urdeant, id vero est, quod in primis dubitat.«

Különben dícséretére legyen mondva, hogy Erastus Tamás heidelbergi professor véleményét vallja magáénak, ki több évvel előbb azt bizonyíttatta volt, hogy az üstökösöknek nincsen semmi közük a háborúkkal, döghalállal, forradalmakkal, királyok vagy császárok halálával stb. Ugy látszik azonban mélyebbre akart hatni a »mathematika« titkaiba, mert az idézett levélben kéri barátját Orteliust, hogy küldjön neki valami »bonus, modestus, sobrius« és a matematikában »bene peritus« uri embert, ki mint »dux« neki »praemonstret iter, et labanti subsidio veniat.«¹⁾

A második és harmadik kötetnek külön címe: »Epistolae et Tractatus reformationis historiam illustrantes« és fölötte fontos adatokat tartalmaz a hitújítás korára vonatkozólag. Találkozunk lapjain oly nevekkal is, melyek a magyar történelmet is érdeklik, mint pl. a már említett Laskó Jánosén kívül Blandrata, Comenius, Du Plessis, (ki fiatal korában hazánkban is utazott), Adrianus Romanus (szintén járt nálunk), és mások neveivel.

Érdekes világot vet néhány levél a külföldön tanuló hazai protestáns fiatalság viszontagságaira is. Ilyen pl. három erdélyi fiatal ember folyamodványa pénzbeli segélyért (1661. május 16.), miután hazúlról a zavaros idők miatt segélyt nem várhatnak. Neveik: Harsányi Mátyás, Szendrei Ferencz és Szombathi R. János. Ilyen szorongatott helyzetben írt »Samuel Samaraeus« is »natione Hungarus, Theologiae studiosus« özvegy Rákóczy Györgyné szül. Lorántfy Zsuzsánna »alumnus devotissimus«-a (a mi nem jelent »mostoha-fiú«-t, minek Hessels fordítja) 1664. április havában. A fejedelmek és patronusainak hirtelen halála s a török-tatár invasio miatt már öt éve, hogy nem kapott pénzt hazúlról. »Urbs nostra (vulgo Neuhuysel)« —

¹⁾ Dudith Andrásra vonatkozólag l. életrajzát Szinnyey Józsefnél (*Magyar írók élete*), ki közli a róla megjelent és még kiadatlan irodalmat. Arczképét közli egyik életirója, C. B. Stieff (Breslau, 1756) a Boroszlóban őrizett eredeti olajfestmény után. Legújabbban Margalits közölte róla adatokat horvát forrás után a »Századok« 1897. nov. füzetében.

irja egyebek közt — »una cum tota provincia a Turcis est capta.«

Ilyenféle folyamodványok maradtak még fön »Andreas S. Halmi«-tól »natione Hungarus« 1659. július havából és egy másik, melyet »Nicolaus Kis Hatházi« és »Joannes P. Somosi«, két magyar tanuló, »commorantes Londini« nyujtottak be 1651. január havában.

Érdekes továbbá II. Károly király hosszú proklamációja, melylyel megengedi, hogy a vallásuk miatt kegyetlen gátlarabságra ítelt és Nápolyból megszabadult 30 ártatlan protestáns magyar lelkész segélyezésére Anglia bizonyos részeiben pénzgyűjtések eszközölthessenek, miután jó keresztények adományai nélkül meg nem élhetnének. 1676. febr. 6-ról (tehát az új idószámítás szerint 1677. febr. 16-áról) van keltezve és egykorú nyomtatvány után van itt közölve.

A londoni belga egyházközség, továbbá, levelezésben állott a szerencsétlen cseh-morva menekültekkel Liessnában, köztük persze Comeniusszal is, kinek neve több hivatalos levélben fordul elő. Magánlevél is van tőle három, egyike londoni kelettel 1642. április havából, a másik kettő későbbi kelettel Elbingából.

Van még sok más érdekes dolog, a munkában mint pl. a következő bibliographiai adat.

Jászberényi P. Pálnak Londonban 1662-ben megjelent *Eramen*-ja, mint a munka címlapjából tudjuk egy névtelennek »Doctrina de Deo, et Christo, et Spiritu Sancto«-jával polemizál, mely, úgy látszik, nyomtatásban jelent meg (evulgata). Függelékül hazánkfia közölt egy dolgozatot »Orthodoxa S. S. Trinitatis defensio« cím alatt »adversus erroneum cujusdam Anonymi scriptum« (RMK III. 2164) Hessels jelen gyűjteményében találunk most egy levelet Jászberénytől (III. 3571) u. a. év június 12-éről, melyet *Eramen*-jének egy példányával küldött a londoni németalföldi egyház-község consistoriumának, melyben elmondja, hogy őt »integrum jam ferme septennium« előtt boldogult II. Rákóczy György küldötte volt külföldre »ad exoticas Academias, tum has, tum alias, praesertim Belgici foederati celeberrimas,« theológiát tanulni s abban az időben, midőn még a belga akadémiákon tartózkodott »tractatum hunc Socinianum« egy »ejusdem farinae Sympatriota« tehát egy unitárius erdélyi fiu közölte vele.

Befejezésül még csak annyit, hogy Hessels mint szerkesztő, kitünő munkát végzett s legyen szabad remélnünk, hogy sokan fogják követni az általa nyujtott mintát.

KROFF LAJOS.

Középiskoláink története.

III.

A *nagykanizsai kath. főgymnasium* történetét *Kalcsok Leo*, a *nagykárolyiét Hám József* igazgató írta meg. Mind a két gymnasiumban piaristák tanítanak s mindkettőnek története egy-egy család nevéhez fűződik; a nagykanizsai a gr. Batthyány, a nagykárolyi a gróf Károlyi családéhoz. E családok tagjai az intézet alapítói, továbbfejlesztői s állandó segélyezői; mellettük itt is, ott is van ugyan más segélyező is, de nélkülök az intézet aligha jó létre s aligha állhatott volna sokáig fenn. Gróf Batthyány Lajos 10,000 váltóforinttal, egy kerttel és egy réttel alapítá (1765) az egyiket, ugyanennyi összeggel és évenként 200 köből buza felajánlásával alapítá gr. Károlyi Sándor (1725) a másikat. Később a vármegye és a város osztják meg az alapítóval a fentartás gondját. Így Nagy-Kanizsán Zalavármegye a katonatiszti épületet tanári lakásul, a szemben levő kaszárnnyát iskolahelyiségül engedte át, a város pedig templomot adott hozzá; Nagy-Károlyban a város a tanárok fizetéséhez járul hozzá bizonyos összeggel. A több oldalról jövő támogatás mellett is többször volt kérdéses mindkét intézet fenállhatása s utoljára is az államnak kellett segítségükre jönni.

A nagykanizsai tanintézet 1765-ben nyílt meg hat osztályal, 390 tanulóval s három tagból álló tanári karral.

Alig másfél százados multja van, s ez idő alatt mennyi megpróbáltatást kellett kiállania! Az 1787-ik évben, a török ellen folyt hadi készülődések és hadjárat alkalmával az iskola két osztályát lefoglalták a katonák számára: raktár lett a templomból s a tanári lakás folyosóiból; majd insurgens csapatok lepik el a várost (1805) s a házfőnököt ismeretlen rablók kirabolják s elviszik a gymnasium javítására nagynehezen összegyűjtött nyolczszáz forintot, pedig a javításra már nagy szükség lett volna. Mint az igazgató kérvénye jelentette, az intézet oly szomorú s elhagyatott állapotban volt, hogy valóságos romnak lehetett mondani. »Nincs azon egyetlen ajtó, vagy ablak sem használható állapotban... Nagyobb esők alkalmával a víz az ajtón és a tetőn egyaránt behatol az iskolatermekbe, melyeknek oldalain meztelen téglák láthatók. Nincs egy jóra való pad, melyen a tanuló feladványait végezhetné, mivel a török háborúk alkalmával a szünidők alatt foglyok számára foglaltattak le az intézet helyiségei s a padokat szabad ég alá szórták ki, összetöredeztek. »Iskolaépületünk — panaszkodik más alkalommal egy másik igazgató, azután, mikor a 800 forintot elrabolták —

olyan nyomoruságos állapotban van, hogy esős idő alkalmával, ha megázni nem akar az ifjúság, egyik szegletből a másikba kell huzódnia; a szónoklati osztály növendékeit már néhány-szor fel kellett menteni a tanítási óráktól, mert az ablakhoz támasztott kathedra sem volt elegendő a szélről felkavart hó és havas eső beverésének meggátlására. Az iskolai szűk termek mennyezetéről a vakolat nagyrészen lemállott, mert a hébe-korba nagyjából foltozgatott tető mindenütt átbocsátja az esőt és a hólevet . . . Ez már évek óta így van. A pénz hiányzik.»

1808-ban a francziák elleni háború alkalmával az iskolát katonai kórházzá alakítják át; a tanárok lakásait is el akarták foglalni, de Sümeghy József zalavármegyei alispán meggátolta. A következő évben a katonák kiköltöznek ugyan az iskolai épületből, de most még rosszabb állapotban kapták vissza előbbi birtokosai. Egyideig a miatt késett a javítás, hogy nem tudták eldönteni, vajjon a katonai vagy polgári hatóság köteles-e azt eszközölni! Az igazgató panaszolkodása most már tetőpontra hág: »A folyosót — írja — meszelni nem lehet, mert előbb be kell vakolni, a tető pedig, melynek szarufái még meglehetősek, újra volna befedendő, mert az esőt és a havat rostamódra átbocsátja. Miatta a múlt télen a fűtéssel gyűlt meg a baj, mert a szoba melegétől a padlásra hullott hó elolvadt s a lé a tanulókra csepegett alá. Ezen azonban akként segitettem, hogy a padlást az osztályok felett vastagon szalmával hintettem be. Bizony nagyon ráférne már az iskolára az annyiszor sürgetett javítás.« Mint ez utóbbi megjegyzésből is kierzik, a jó piarista atyák türelmüket a nyomoruságos állapot miatt sem veszítették el. És ez jó is volt, mert még sokszor volt reá szükség. Mindjárt a következő évben, a mikor a katonai hatóság végrehajtatta a »köteles javítást«, a javított épület még mindig oly szánalmas állapotban volt, hogy az új igazgató ezt írhatta róla: »Elrettentem az iskolaépület látásán s nem akartam elhinni, hogy nemes Zalavármegye sarjadékai e rut fészekben tanulják a szépnék formáit.«

Ha az iskolai épület ilyen elhanyagolt volt, a tanárok helyzete hasonlóképen nem volt irigylésre méltó. Még mindennapi élelmük sem volt kellőleg biztosítva. Legalább arra mutat az, hogy Matkovics István zalamegyei alszolgabíró hosszú ideig élelmi szerekkel látta el ökets szegényes lakásukat kibutoroztatta. Az oktatási viszonyokat mi sem jellemzi jobban, mint az, hogy az első nyelvtani osztály tanítására egy elemi tanító negyven forintért vállalkozott, melyet magának kellett az egyes tanulóktól összegyűjtögetni.

Ily viszonyok között természetesen a nagykanizsai tan-

intézet messze maradt egy jól szervezett iskola eszményétől. Katonai lakótanyának szánt termekkel, s azzal a hiányos felszereléssel (1818-ban csupán az Orbis pictus-ból s egy rongált állapotban levő ég- és földgömbből állott a tanszertár!) s néhány tanárral szemben nem is táplálhattak magas igényeket. Ha legalább így is zavartalanul működhetek volna. De egyszer a tanulók egy része a tárház ebédlőjében, másszor egyik tanár szobájában volt kénytelen hallgatni az előadást. Egyízben pedig a tanár öreg korára tekintettel — a ki ingyen vállalkozott a tanításra — egy udvari cseléd szobát rendeztek be iskolának! És mégis e derék tanárok nagy eredményeket értek el, hazafiságuk, lelkesedésük és ügybuzgalmok pótolta e felszerelési és egyéb fogyatékosságokat és olyan hazafiakat neveltek, mint Deák Ferencz, a ki magas képzettségének alapjait ez intézetben szerezte. Egyike volt a ház hat convictorának. 1813. 4-ik tanévben lépett be az intézetbe s neve a tanulók névsorában így fordul elő: »Franciscus Deák natus Kehida, natione Hungarus, conditione nobilis, eminens primus«; négy éven át, míg idejárt, 366 tanuló közül mindig ő volt az első eminens.

Az intézet újabb története néhány sorba foglalható össze. 1850. szept. 7-én kelt rendeletével gr. Thun Léo osztrák valás- és közokt. miniszter több más gymnasiumokkal egyetemben a nagykanizsait is megszüntette s katonai kórházzá akarta átalakíttatni. A megszüntető intézkedés — mint az iskola történetírója mondja — a városi közönség körében kinos szenzációt keltett. Rendkívüli közgyűlést tartottak s a tanárok fizetésének biztosítására 300 forintot vagy esetleg többet is igénytek. A consternatio szülte áldozatkészségnek csakugyan volt is hatása; a következő hónapban kelt miniszteri rendelet annak, mint négy osztályu gymnasiumnak újból megnyitását engedélyezte. Fájt a város közönségének e lefokozás (előbb hat osztályú volt) s szorult helyzetükben már hűtlenek lettek volna az érdemes piarista rendhez is s a gazdagabb benczéseknek ajánlották föl az iskolát, de ezek nem nagyon kaptak a szegény intézeten. A piaristák kezén maradt az tovább is s az ő vezetésük alatt érte meg az intézet az örömet, hogy az 1871. 2-ik iskolai évben a 8-ik gymnasiumi osztály is megnyílhatott s az iskolai épületet is kibővíthették.

Az iskola ez újabb korszakából a tanári karból *Purgstaller József*, a tanulók sorából *Wlassics Gyula* alakja emelkedik ki, a ki miként Deák Ferencz, négy éven át első eminens növendéke volt ez intézetnek.

Körülbelöl ezek a legfontosabb események az intézet életéből. A főbb és jellemző adatokat a szerző jól válogatta ki

s ügyesen állította össze; az is jó gondolat volt tőle, hogy a magyar oktatásügy e korszakbeli történetét keretül vette s abba illesztette bele az intézet képét. Több sikerült illusztráció is (*Nagy-Kanizsa főntezája, Kanizsa a török uralom alatt, gr. Batthyány József, gr. Batthyány Lajos nádor, Wallisch tanuló tustollrajza 1801-ből, Purgstaller József, Wlassics Gyula, A kegyesrendi társház, A főgymnasium déli és északi oldala, Fekete Endre, Spittko Lajos arczképe stb.*) diszít a derék kis monografiát.

A nagykárolyi r. kath. főgymnasium alapjait, mint fentebb említettük, gr. Károlyi Sándor 1725-ben vetette meg. A nemes grófnak egyéb terve is volt: így 1738-ban egy convictus számára adományozott egy telket, »melyen az előtt idevaló református praedicátor lakozott«, de ez, úgy látszik, azért mégsem állíttatott föl. Gr. Károlyi Sándor utódai atyjok nyomdokaiba léptek s Ferencz fia szinpadot állíttatott, unokája Antal templomot építtetett az ifjuság számára (1769) s a későbbi utódok, József és György mind az intézet jóltevői között szerepelnek.

A nagykárolyi és nagykanizsai főgymnasium történetében a már felsoroltakon kívül még több közös vonást találunk. A főuri segedelem mellett ez intézet is nyomoruságos berendezéssel szolgálta a nemzeti kultúra ügyét. Egy ízben az igazgató így fakadt ki: »... az igazgatóság azon meggyőződésre jutott, hogy a magyarországi gymnasiumok között alig létezik intézet, mely annyi nyomorral küzdene, mint a nagymélt. gr. Károlyi család kegyursága alatt álló nagykárolyi gymnasium« s a tankerületi főigazgató is megjegyezte, hogy »a gymnasium épülete s a tantermek felszerelése is az elmaradottság oly bélyegét viseli magán, hogy e tekintetben, fájdalom, kerületem utolsó gymnasiumának mondható.« Az épület javíttatása, tataroztatása az uradalmi tisztartóság kötelessége lett volna, de ez se sokkal különben felelt meg feladatának, mint Nagy-Kanizsán a katonai hatóság.

1850-ben itt is négy osztályúvá degradálták a tanintézetet s itt is a város közönsége mozdult meg, hogy hat, illetőleg nyolcz osztályúvá fejlessze iskoláját, s hogy legelőször is kibővítse a roskadozó régi épületet. Gróf Károlyi Tibor, a város és egyesek áldozatkészségéből, a kormány segélye mellett mind a két irányu mozgalomnak sikere lett s 1890/1-ik isk. évben a nyolczadik gymnasiumi osztály is megnyílt.

DÉZSI LAJOS.

T Á R C Z A.

FINÁLY HENRIK.

1825—1898.

A magyar tudományosságunk és társulatunknak ismét gyászva van. Finály Henrik kolozsvári egyetemi tanár elhunytával ismét újabb veszteség érte a különben is szegény magyar irodalmat.

Nem volt par excellence történétíró, de társulatunknak mindjárt kezdettől fogva tagja volt s mindvégig meleg érdeklődéssel kísérte működését.

A legtisztább jellemű emberek közé tartozott s neve az egyetem és Kolozsvár határain kívül is általános népszerű volt s úgy a társas, mint a tudományos érintkezésben megnyerő modora miatt köztisztelet és becsület tárgya volt.

Finály Henrik Lajos született 1825. jun. 16-án Ó-Budán. Gymnasiumi tanulmányainak befejezése után a mérnöki pályára készült s 1841-ben a bécsi polytechnicumra iratkozott be s elvégezte a mérnöki tanfolyamot. 1848-ban honvédek állott be és részt vett többek között a schwechati csatában s főhadnagyságig emelkedett. A világosi fegyverletétel után fogságba került, melyből 1850-ben kiszabadulva egy ideig Pesten és Kolozsváron nevelősködésként tartotta fenn magát. 1853-ban Haynald Lajos erdélyi püspök a kolozsvári kath. gymnasiumhoz tanárnak hívta meg s itt szorosabb összeköttetésbe jött gróf Mikó Imrével, a ki 1860-ban az erdélyi kir. fő kormánysszékhöz elnöki fogalmazóvá nevezte ki. A kolozsvári tudomány egyetemre a történeti segédtudományok nyilvános rendes tanárává 1872-ben neveztetett ki.

Finály Henrik egyike volt az egyetem leglelkesebb tanárainak, kinek tanügyi működése mélyreható nyomokat hagyott: szeretettel csüggték rajta tanítványai, s bizalmukkal ajándékozták meg tanártársai; e bizalom és egyéni szeretetreméltóság kifolyása

volt, hogy a tanár társai két ízben is megválasztották a bölcsészeti kar dékánjának s mindjárt kezdetben (1874/5) rektornak is.

Nagy, sokoldalú és eredményes irodalmi működést fejtett ki, melyért a m. tud. Akadémia már 1858. decz. 15-én levelező tagjává választotta. 1858-ban Régeni Istvánnal együtt szerkesztette a *Latin-magyar iskolai szótárt*, az ugynevezett »kolozsvári szótárt«, melyet 1884-ben teljesen átdolgozva »*A latin nyelv szótára*« czímen újra kiadott. Terve volt, hogy megírja a középkori latinság szótárát is, s erre vonatkozólag több értekezése jelent meg a folyóiratokban; külföldön is elismert szaktekintély volt e téren, valamint szaktárgyai, a palaeographia, az epigraphika és numismatika terén. 1868-ban »*A régi magyar súlymérték*« czimű tanulmánya jelent meg; rokontárgyú másik munkája az »*Ókori súlyokról és mértékekről*« (1883) szól: 1886-ban Imre Sándor helyett egyetemi előadásokat tartott a magyar nyelvről, a melyek könyv alakban összegyűjtve »*Hogy is mondják ezt magyarul?*« czímen a magyar tudományos Akadémia kiadásában jelentek meg (1888).

Ezenkívül Fínály neve elvállhatatlan kapcsolatban fog maradni mindenha az Erdélyi Múzeum-egylet történetével, melynek megalapítása, vezetése, gyarapítása és felvirágoztatása körül maradandó érdemeket szerzett magának. Az egylet szervezésére és alapítására alakított bizottságnak ő volt jegyzője s a megalakuló egyletnek ő volt első titkára (1859): egy ideig ő szerkesztette az egylet folyó iratát az »Erdélyi Múzeum«-ot s érem és régiségtárának ő lett ügybuzgó őrévé, ő rendezte azt mintaszerűen, sőt egyízben ideiglenesen könyvtárnoka is volt.

Tettdus életének érdemeit a királyi kegy is elismerte, midőn 1895-ben magyar nemességgel tüntette ki. D.

TÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Igen tisztelt Szerkesztő úr! ¹⁾

A 48-iki eseményeket részleteikben vizsgálván, feltűnt, hogy még egy hozzánk ennyire közel eső kornál is, a melyre még élő tanúk vannak, mennyi eltérés van maguknak a tényeknek följegyzésében, a különböző följegyzőknél. Ezek közül íme mindjárt két példa:

1. Valami életrajz írásánál meg akartam tudni pontosan, hogy Lambergróft, szept. 28-án hol ölték meg. Pulszky Ferencz

¹⁾ Szíves készséggel adunk helyet tisztelt barátunk és munkatársunk levelének, s a netalán arra beérkező válaszokat is annak idejében közzé teendjük. Mi is mint tisztelt barátunk meg vagyunk győződve, hogy ez úton sikerülni fog egyik-másik kétséges dátumot fixirozni. Szerk.

(»Életem és korom«) s Horváth Mihály (»A függ. harc története«) egyszerűen azt mondják, hogy »a híd«. Szeremlei, (Krónika a forr. idejéből), a ki pedig a megbízható írók közé tartozik, azt mondja, hogy »a lánczhid közepén«: míg Marczali (A legújabb kor története) egyszerűen »a lánczhídnál« öleti meg. Teljesen zavarba jöttem: hol történt hát a szerencsétlenség, melyik hídon? Nézem a Pesti Hírlap egykorú számait, s a szept. 29-iki számban azt olvasom: »a híd közepén, midőn Budáról Pestre akart jönni.« Ez felvilágosított. Az a *híd* nem lehetett más, mint a régi hajóhid, a melyet egyszerűen csak hídnak neveztek, a mint azt már Gvadányi derék peleskei nótáriusa is tevő, így kezdvén a hetedik részbe:

»Módom egyszer lévén, a *hídon* megálltam stb.«

Megnézvén még Gracza György legújabb könyvét a forradalomról, ott pontosan kitéve olvastam, hogy a gyilkosság a *hajóhíd* közepén történt.

Azért tartom szükségesnek, hogy ez nyilvánosan megállapíttassék, mert már két tekintélyes szerző révén behatolt a tévedés a nagy közönségbe, a melynek pedig természete az, hogy sokkal gyorsabban terjed, mint az igazság. A lánczhid, akkor tudtommal, még át se volt adva a közhasználatnak.

2. Ismeretes dolog, hogy az 1847 8-iki országgyűlés mind a két háza, márczius 14-én elhatározta, hogy a Kossuth által készített feliratot egy a két ház tagjaiból álló vegyes küldöttség vigye fel Bécsbe és juttassa a király kezébe, a nádor vezetésével. Ekkor történtek azok a rendkívüli tüntetések a bécsiek részéről, a magyar küldöttség mellett, különösen a nádor és Kossuth személyét karolva fel, amannak kocsiját a polgárok húzva a Burgig, emezt a szeretet és csodálat ezer jelével árasztva el. Pulszky, Horváth Mihály és Marczali mind hárman úgy adják elő, hogy a nádor és a küldöttség tagjai egyszerre érkeztek Bécsbe; egyszerre szólnak a tüntetésekről, sőt Marczali előbb említi Kossuthot s azután a nádort. Egy, azon időkről németül írott, de magyarra fordított munka jutott a kezembe, (A bécsi márcziusi napok 1848-ban. Reschauer Ármin s több kütfő után összeállította Szabó Richárd), mely nagy részletességgel, bár kissé kuszáltan szól azon napok történetéről; s abban azt olvasom, hogy István főherceget az előző napon (14.) sebes futár által hívták Bécsbe, hogy a magyarok hangulatáról felvilágosítást adjon. S hogy a nádor 15-én már a déli órákban Bécsben volt (a küldöttség csak azt esti hajóval ért fel), részt vett a tanácskozásokban, sőt jelentékeny része volt abban is, hogy a bécsieknek az nap délután kihirdették az alkotmány ígérétét. Így adja elő Gracza is a dolgot, hozzá tévén, hogy a nádor már 14-én este elindult Pozsonyból. Alkalmasint ez lesz az

igaz; s még az sem lehetetlen, hogy van élő személy hazánkban, ki azon eseményeknél jelen volt s tanúul állhat, a mire azonban nem igen van szükség.

Igen tisztelt Szerkesztő úr! Nem lehetne-e az ilyen apróbb kérdések tisztázására a »Századok« valamelyik zugában egy kis tért szentelni, mint a hogy egyéb folyóiratok is teszik: különösen történetünk azon részére vonatkozólag, melynek 50 éves fordulóját most ünnepeljük s melynek még sok élő tanúja van. Ha csak egy hazugságot irtunk is ki s egy igazság derül is ki kétségtelenül: az már szolgálat a tudománynak.

Kiváló tisztelettel

a Szerkesztő úrnak kész szolgálja

B. F.

ÚJ KÖNYVEK.

— DR. KOSUTÁNY IGNÁCZ pozsonyi kir. jogakadémiai nyilvános rendes tanár, a ki a jogi irodalom terén is régóta működik s kitől csak nem régen is »Magyar alkotmány és jogtörténet« jelent meg, nagyobb tanulmányt irt »Az egyházi vagyon tulajdonjogának alanyáról általában s különösen Magyarországon« czimmal, melyet eredetileg az »Athenaeum« 1897-ik évfolyama közölt s most külön is kiadatott.

— A DEÉSI KASZINÓ történetét megírta Kádár József a kaszinó főjegyzője s több jeles tanügyi dolgozat szerzője. E folyóirat olvasói előtt nem ismeretlen az a jelentőség, melyet a kaszinók az újabbkori Magyarország történetében elfoglálnak. Politikai eszmék, újítások terjesztésére, megvitatására, s megbeszélésére ez volt a legalkalmasabb gyűlőhely; egy-egy kaszinó bálon sokszor az egész megye értelmisége találkozott, ezért az újabb történetíróink kiterjeszkednek ezek történetére is. A deési kaszinó, vagy mint akkor nevezték »Társalkodó-Egyesület« alapításra nézve az elsők közül való. 1832 decz. 9-én alakult az egri és marosvásárhelyi, 1833 január 10-én tartotta alakuló közgyűlését a tordai, január 14-én a nagyenyedi, márcz. 30-án a szatmári, ugyanez évben jött létre a deési is. Ez is olvasóegylettel vagy »olvasó-hely-«lyel kezdődött s csak később alakult át kaszinóvá. A közművelődési szempontból érdekes monografia Deésen Demeter és Kiss könyvnyomdájában került ki sajtó alól.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI MUZEUM-TÁRSULAT Értesítőjének XIII. évfolyamából a 2., 3. és 4-ik füzet egyszerre jelent meg. A két első füzet ezek közül Mülleker Bódog, Versez történetírója »Délmagyarország régiségleletei a honfoglalás előtti időkből« cz. művének első részét foglalja magában, melynek kiadását a társulat már régebben elfogadta. Ez első rész, melyet 300

ábra diszít, az őskori leletekről szól. A negyedik füzet tartalmából kiemeljük a köv. czikkeket: »Felső-Moesia és Dacia fő-közlekedési kapcsolatának irodalmi állapota s a Délmagyarországi tört. és rég. Muzeum-Társulat« irányu tevékenységének méltatása ez *Téglás Gábertől*; Archaeologiai adatok Délmagyarországból *Orosz Endrétől*: Adalékok Krassó vármegye 1848. évi mozgalmainak történetéhez *Mihalik Sándortól*. Őskori telep *Bocsáron*; s ezeken kívül *Irodalmi s Tárcza és Vegyes* rovat tesz ki e füzetet változatossá és érdekessé.

— A SZÁZADOK múlt december havi füzetében ismertetett angol *Historical Atlas*-ban váratlanul megjelent Magyarország egy más térképe. Ennek 45 a sorszáma s czíme »Hungary 998—1382« Szerzője szintén R. Nisbet Bain, ki a térképhez csatolt szövegben elmondja többé-kevésbé szabatosan hazánk történetét a római uralom idejétől Nagy Lajos haláláig. Miután nem idéz kútfőket, nem polemizálhatunk vele az iránt, valljon az ő térképe helyese vagy dr. Márki Sándoré (»Nagy Lajos birodalma 1382-ben« a *Pallas Lexikon*-ban), melytől itt-ott lényegesen eltér. Ugyanazon lapon egy kisebb térképen hazánk egyházmegyéi vannak föltüntetve a XIII. század elején. Caro tanárnak a Spruner-féle atlaszban közölt térképe után. Ékezet és helyesírás dolgában a földrajzi nevek éppoly mostoha bánásmódban részesültek mint előbb, kivéve az ü és ö betűket, melyekre egy eset kivételével fölrakta a pontokat.

— A BÁCS-BODROGH VÁRMEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT ÉVKÖNYVÉBŐL Dudás Gyula titkár szerkesztésében most jelent meg a XIV. évfolyam I. része. A gondosan szerkesztett évkönyv tartalmából kiemeljük a következő czikkeket: *A dersi prépostság*. Irta Érdújhelyi Menyhért; *Béreg község történetéhez* Iványi Istvántól; *Kapuszina telepítése* Czirfusz Ferencz elnöktől; *Az almásai Kovachich-család*, Kovachich Józseftől; *A zomborsápoljai lelet* a szerkesztőtől stb.

— A PALLAS NAGY LEXIKONÁBÓL a 16-ik kötet is megjelent, mely a *Théba-Zsuzsok* közé eső ismerettárgyakat foglalja magában. Méltóan csatlakozik e kötet előzőihez, terjedelem, kiállítás és gazdag tartalom tekintetében méltó folytatása és befejezése az eddig jelentetteknek. Egyformán elismerés illeti meg dr. *Bokor József* egyetemi magántanárt a rendkívül fáradtságos szerkesztésért s *Gerő Lajos* igazgatót a vállalat megindításáért. A munkatársak kitartása mellett első sorban az ő fáradhatatlan ügybuzgóságuk tette lehetővé, hogy most már oly lexikonunk van, melyre büszkén hivatkozhatunk, s állíthatunk a Brockhaus- vagy Meyer-féle lexikonok mellé. Itt-ott mutatkozhatik aránytalanság, kimaradhatott belőle egy és más, a minek benne kellene lennie, itt-ott hiba is csuszhatott be, de ezek a következő kiadásokban könnyen pótol-

hatók vagy kiküszöbölhetők lesznek. Egészben véve így is nélkülözhetetlen és megbecsülhetetlen segédkönyvül (*Nachschlagebuch*) fog ez mindenha szolgálni. Elismerés illeti meg a szerkesztőséget különösen még azért is, hogy a magyar vonatkozásokra kiváló súlyt helyezett; már csak ezért az irányáért is méltán igényt tarthat arra, hogy kiszorítsa a külföldi lexikonokat.

— A KÖRMÖCZBÁNYAI MAGYAR-EGYESÜLET tizennyolczadik évi működéséről évkönyvet adott ki *Bellaagh Aladár* a társulat titkára. Mint ez évkönyvből értesülünk, a tevékeny társulat (egy évben tizenhárom gyűlést tartottak) mult évi életében legfontosabb esemény volt, hogy szövetségbe lépett a Felsőmagyarországi közművelődési Egyesülettel.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— DR. TOLDY LÁSZLÓ főlevéltárnok egy szervezeti javaslatot dolgozott ki, melynek célja, módosítani s részben újjáalkotni a budapesti fővárosi levéltár ügykezelési szabályzatát. Létre jöttére az adott alkalmat, hogy Márkus József főpolgármester 1897. augusztusában egy előterjesztést tett a városi tanácshoz a székesfőváros központi igazgatására hivatott »szervekről» s ezek segédhivatalairól s előterjesztésében a fővárosi levéltárra vonatkozólag is többrendbeli javítást ajánlott. E polgármesteri előterjesztést veszi most Toldy a maga javaslata alapjául és sorra véve annak minden pontját fejezetenként mindenikre megteszi a maga észrevételeit. Az általa ajánlott módosítások közül figyelemre méltóbbak, hogy a levéltárt kiveendőnek tartja a segédhivatal elnevezés alól, hogy a levéltár személyzetét még egy fogalmazóval és egy segéddel szaporítandónak tartja, hogy a tisztviselők minősítésére nézve általában az országos levéltárt veszi mintául stb. Ha a székesfőváros elfogadná Toldy ezen javaslatát, olyan lökést adna ez által a levéltár fejlődésének, mely megfelelne a város más téren való óriási előhaladásának, inkább méltó volna hozzá s talán így az ujabbkori hazai történetre is több haszon háramlanék belőle.

— Egy EGÉSZSÉGES ÉS ÜDVÖS eszméről értesültünk, mely nemcsak irodalmi, hanem nemzetiségi és politikai szempontokból is kiváló fontosságúnak ígérkezik. A »Néplap« szerkesztősége elhatározta, hogy lapja *Negyilbja* című ruthén nyelvű kiadásában képekben bemutatja a magyar történet nagyalakjait s egy tagtársunkat bizta meg, hogy mindenik képhez rövid népszerű, hazafias szellemű életrajzot írjon. Eddig hat ily életrajz jelent meg, mind sikerült képek kíséretében. Azt halljuk, hogy ezen illusztrált cikkeket a szerző összegyűjtve külön is ki szándékszik adni. mely hazafias tervet nem lehet eléggé helyeselni.

— A KWARTALNIK HISTORYCZNY Lembergben megjelenő történeti folyóirat jelenévi első füzetében érdekes közlemény jelent meg *Kunik* E. tollából, melyre Syrku Polychron szentpétervári egyetemi tanár tett bennünket figyelemmé. E közlemény írója sorra veszi a lengyelek nevét s egy külön cikkben „*A lengyelek neve a magyaroknál*” czímen a »lengyel« szó etymológiájával is bőven foglalkozik. Fejtegetésében abból indul ki, hogy e szó »el« végzete világosan mutatja a keleti finn vagy őstörök eredetet; ugyanaz a végzet ez, mint a bolgár tartományok oszmán elnevezésében »*Rum-ül*» levő *ül*, vagy *el* (Rumélia). Egy lengyel krónika töredékéből, melyet Bielowski adott ki (I. 490.) a *lengyel* szónak következő régi alakját közli: »*Adhuc in linguagio Hungarico Poloni dicuntur Langel, id est milites stipendiarii, militares, pugnatores optimi.*» Az »*eng*, »*ing*«-nek hasonló elváltozására gyakori példák vannak a litván hercegek »*Lingven*«, »*Lengvenne*«, »*Langvanne*« nevében s az orosz »*Lungwenj Oljgerdoritschj*« névben. A szerb népénekben előforduló *Ledján* szerinte a magyar kölcsönszó s *lengyel* szóból alakult át.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT okt. 13-án tartott választmányi ülésén »Déva és környéke Castaldo idejében« (1551 júniusától 1553 márcziusig) czímen érdekes tanulmányt olvasott fel dr. Veress Endre tagtársunk, titkári székfoglalóképen. Szerző a M. Tud. Akadémia megbízásából tett külföldi útjából visszatérve, a bécsi császári udvari és államlevéltárban végzett kutatásai közben Castaldo Baptista János tbk. tömérdek jelentéseiből valami nyolczvanat talált olyat, melyek Castaldo 20 $\frac{1}{2}$ havi erdélyi szereplésében különösen Déva, Hunyadvára, Valkány, Branyicska, Maros-Illye, Jófű (a mai Gura-Dobra) s így a dévai szoros viszontagságaira, a töröknek Lippa, Lugos felőli támadásaiból s a német-vallon zsoldos katonák leírhatatlan féktelenkedéseiből, zsarolásaiból keletkezett szenvedéseire egészen új világot vetnek, s történetét képezik a megyének, melynek újkori része megírásához gyűjtötte szerző az adatokat.

Castaldo alig telepedett át Erdélybe, hamar felismerte a dévai szoros hadügyi fontosságát, és Erdély védelmét a temesvári, lugosi török támadások ellen Hunyadmegyére, s kivált a dévai vár-örögre helyezte. A védelem terhei az erdélyi vajdát illették volna, de 15 ezer frtnyi fizetéséből várfelszerelésre és hadi zsoldra alig telt. Déva kapitánya, Fánchy János is a magából tartotta fenn őr-ségét és ezer frtot, Jófű egy részét kívánta kárpótlásul költségei fejében, úgy hogy Castaldo 700 frtot ki is utalt részére. De Fánchy helyett Kapitán György híres törökverő kapitányt küldte Dévára, kinek vitézi tetteit Tinódy Sebestyén is versekben magasztalta. Növelte a bajokat az a 100 ezer főnyi rác-oláh menekült is, a

kik 13 ezer szekeren Jófű felé nyomultak be a török elől, s a kik ellen Kapitán hasztalan szolítá fegyverbe a jófűieket. Még több kárt tettek Castaldo katonái, a kik oly kegyetlenül fosztogatták nem csak a jobbágyságot, de a nemességet is, hogy a mint Hunyadmegyének a dévai és szászvárosi német-spanyol katonák garázdálkodása miatt Castaldohoz intézett panaszcleveléből kitűnik, tömegesen menekült innen a lakosság Havasalföldre, s még a törökhöz is készek valának átszökösni.

A török mind erősebben fenyegette Dévát és vidékét s a gyakori becsapások miatt Bánk Pál, Erdély vizezvajdája jön Dévára, a vajda 300 lovasa, s a német-spanyol had vezetésére. De ereje csekélységét ismerve, 1552 decz. 11-én Maros-Illyét támadták meg a havason egy oláh pap által áthozott törökök ezer emberrel, hol Villey János burgundi kapitány szerencsésen megküzdött velök. Castaldo most Dévára 720 lovast és 700 gyalogost küldött a távozó Bánk helyett a híres Balassa Menyhért vezérlete alatt, míg Branyicskára 100 főnyi őrséget rendelt a megyei lovasságot is fegyverbe szolítva enyingi Török János főispán vezetésével. A király később Branyicskát Kerepovith Miklós rácz vajdának adományozta és midőn ezalatt 1553 márcziusában Castaldo Erdélyből Kassa felé végleg elhagyta az országot, szerencsére Déváról is elhárult a veszedelem, miután a török mind barátságosabb lett Erdély iránt, s esakhamar sikerhez vezetett Izabella királyné visszahozatalával az a mozgalom, melyet a német párt gyengeségében csalódott erdélyi rendek a török kibékítésére megindítottak, s a miben Petrovics Péter eszélyének és hazafiasságának köszönhet Hunyadmegye és Erdély is legtöbbet.

— Kropf úr a következő sorok közlésére kért föl bennünket:
Tisztelt Szerkesztő Úr!

Mint Révész Kálmán úr magánlevélben szívesen értesít, azt, hogy Kállai István Buccariban raboskodott, nem pedig a nápolyi királyságban, mint Brandt tévesen állítja, egyik rabtársának, az utóbb Angliába vetődött Beregszásznak leveléből tudjuk, melyet Velenczéből 1676 május 30-án írt feleségéhez s mely a *Sáros-pataki füzetek* 1863-ki évfolyamában van közölve (61. lap).

Az Oxenstierna gróftól eredő egykorú angol nyomtatvány nincs meg a British Museumban.

London, 1898. febr. 20.

Kropf Lajos.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI és természet-tudományi egylet kilenczedik évkönyve. 6 képpel. Szerkeszti dr. Kóródy Péter. Nagy-Enyed, 1897. Nagyenyedi könyvnyomda és papírárugyár részvénytársaság. 8-r. 102 l.

— A SZÁZ ÉVET ÉLT DR. BRASSAI SAMUEL pályafutása és munkái. Irta Kövály László. 8 r. 74 lap.

— A VOJNITS CSALÁD ŐSEI. A bácskai nemes családok történetéből. Irta Dudás Gyula 1898. Zombor. Bittermann Nándor és fia könyv- és nyomdájá. 8-r. 22 lap.

— A HOLICSI VÁR FOGLYA. (Különlenyomat a »Sárosmegyei Közlöny«-ből.) Irta Meliőrisz Béla. Eperjes. Vösch Árpád könyvnyomdájá 1897. 8-r. 25 lap.

— DIE VERBANNTEN DES ERSTEN KAISERREICHS. Von Eduard Wertheimer. Leipzig, 1897. Verlag von Dunker & Humblot. Kis 8-adrét. 310 oldal.

— DÉLMAGYARORSZÁG RÉGISÉGLELETEI A HONFOGLALÁS előtti időkből. Összeállította Milleker Bódog. Kiadta a »Délmagyarországi Tört. és Rég. Múzeum-társulat.« I. rész: Óskori leletek. Temesvár. Csanád egyházmegyei könyvnyomda 1897. 8-r. 198 lap. (A »Tört. és régészeti Értesítő 1897. évf. 2. és 3. füzete helyett.)

— A DEÉSI KASZINÓ TÖRTÉNETE. *Kádár Józseftől.* Demeter és Kiss könyvnyomdájá Deesen. 1897. Kis 8-adrét 70 oldal.

— Ó-EGYPTOM IRODALMA. Irta dr. Platz Bonifác. Felolvasatott a Tudományos és Irodalmi Osztály 1897. október 22-ikén tartott ülésében. Budapest, 1897. Kiadja a Szent-István-Társulat tudományos és irodalmi osztálya. (Felolvasások 27. szám) 8-rét 25 lap.

— ILLAVA OKMÁNYTÁRA történeti bevezetéssel. 1339—1526. Közli: Dr. Chorényi József. Trencsén. 1896. Skarnitzl gyorsnyomása 8-r. 56 lap.

— AZ EGYHÁZI VAGYON TULAJDONJOGÁNAK ALANYÁRÓL ÁLTALÁBAN s KÜLÖNÖSEN MAGYARORSZÁGON. Irta dr. Kosutány Ignác. Külön lenyomat az »Athenaeum« 1897-iki évfolyamából. Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor könyvnyomdájá. Kis 8-r. 100 l. Ára 2 korona.

— EMLÉKBESZÉD BETHLENI GRÓF BETHLEN GÁBOR FELETT. Tartotta Kolozsvárt, 1897. november 14-én az E. M. K. E. XII-ik évi rendes közgyűlésén gróf Kuun Géza az E. M. K. E. elnöke, a M. tud. akadémia tagja stb. Kolozsvárt, 1897. Az E. M. K. E. kiadása.

— DIE MARKGRAFEN VON STEIR. Ihre Anfänge, ihr Vervandtschaftskreis und ihre Kärntner Markgrafschaft von 1122. Untersucht von Prof. Dr. J. von Krones. Wien, 1897. 8-adr. 146 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

KIVONAT

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi febr. 10-én d. u. 5 órakor tartott rk. vál. ülésének
jegyzőkönyvéből.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán alelnök, Hegedűs Sándor a gazdasági bizottság elnöke. dr. Áldásy Antal, Bánó József, Barabás Samu, Csaplár Benedek. Emich Gusztáv, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, dr. Komáromy András, dr. Pauler Gyula. Pettkő Béla, dr. Schönherr Gyula, Szinnyei József, Tagányi Károly vál. tagok. Szilágyi Sándor titkár, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván. —

17. olvastatik a gazdasági bizottság f. évi január 20-án tartott ülésének jegyzőkönyve, melyben —

a) jelenti, hogy a következő három évre (1898--1900) szabályszerűleg újra megalakulván. elnökévé Hegedűs Sándort, jegyzőjévé dr. Illéssy Jánost választotta;

b) javaslatot tesz az 1898 évi költségvetés, illetőleg a *M. Tört. Életrajzok* külön költségvetése tárgyában.

A választmány —

a) a bizottság megalakulását tudomásul veszi;

b) — a társulat 1898 évi költségvetése 13531 frt 10 kr bevétellel, 13137 frt kiadással és 394 frt 10 kr maradvánnyal, illetőleg a *M. Tört. Életrajzok*-nál 6446 frt 13 kr bevétellel, 6175 frt kiadással és 271 frt 13 kr maradvánnyal a jelen jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapíttatván, jóváhagyás végett a folyó február-hó 17-re kitűzött közgyűlés eleibe fog terjesztetni.

Több tárgy nem lévén. elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére Bánó József és dr. Pauler Gyula vál. tagokat kéri fel s ezzel az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Bánó József s. k., Dr. Pauler Gyula s. k.

Mell. az 1898 évi 17 jk. ponthoz.

A M. Történelmi Társulat 1898 évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Rendesek :

1. Pénztári maradvány 1897-ről	192	frt	20	kr.
2. Alapítványi kamatokból	2,509	»	70	»
3. Tagdíjak 1608 tag után	8,040	»	—	»
4. Előfizetések a Tört. Tárra 264 előfizető tag után	739	»	20	»
5. A M. T. Akad hozzájárulása a Tört. Tár kiadásához	1,000	»	—	»
6. Régi »Századok« s egyéb kiadványok eladásából	50	»	—	»
7. Ideiglenes kamatokból	200	»	—	»
8. A P. H. E. Takarékpénztár adományából	100	»	—	»
9. Egyéb előre nem látható bevételek	200	»	—	»

B) Átfutók :

10. Új alapítványokból	500	»	—	»
Összesen	13,531	frt	10	kr.

II. Kiadások.

A) Rendesek :

a) Személyiek :

1. Titkár fizetése	800	frt	—	kr.
2. Jegyző »	600	»	—	»
3. Pénztárnok fizetése	500	»	—	»
4. Segédszemélyzet :				
a) corrector fizetése	300	»	—	»
b) irnok fizetése	200	»	—	»

b) Dologiak :

5. Nyomdai költségek, és pedig :				
a) Századok 61 ív 2000 példányban	3,160	»	—	»
b) Tört. Tár 50 ív 26 frtjával	1,300	»	—	»
c) Boríték a Századokhoz, 10 ív 19 frtjával	190	»	—	»
» a Tört. Tárhoz, 4 ív 5 frtjával	20	»	—	»
d) Expediitio a Századoknál, 10 füzet 20 frtjával	200	»	—	»
» a Tört. Tárnál, 4 » 5 »	20	»	—	»
e) Címszalagok s egyéb nyomtatványok	250	»	—	»
6. Könyvkötő munkákra (Századok 10 füzet, Tört. Tár 4 füzet)	240	»	—	»
7. Postai költségekre :				
a) a Századoknál 10 füzet 30 frtjával	300	»	—	»
b) a Tört. Tárnál 4 » 10 »	40	»	—	»
8. Írói tiszteletdíjakra :				
a) a Századoknál (4 ív Hivatalos Értesítő nem díjaztatván) 57 ív 40 frtjával	2,280	»	—	»
b) a Tört. Tárnál 44 ív 15 frtjával	660	»	—	»
9. Irodai költségek	400	»	—	»
10. Három szolgáló díjazása	192	»	—	»
11. Újévi ajándékokra	80	»	—	»
12. Előre nem látható kiadások	120	»	—	»
13. A M. Tört. Életrajzokat illető kamatkülönbözet ötvenöt 200 frtos alapító után	275	»	—	»

14. Takaré- és postatakarékpénztári kezelési díjakra ...	150	frt	—	kr.
15. Helybeli tagoktól beszedendő tagdíjak után az el- járóknak adandó % ra ...	50	»	—	»
16. Postai megbízásokra ...	160	»	—	»
17. Rendkívüli felolvasásokra ...	—	»	—	»

B) Átfutók és rendkívüliek:

18. Új alapítványok tőkésítésére ...	500	»	—	»
19. Névkönyvre ...	150	»	—	»
Összesen ...	13,137	frt	—	kr

Előirányzott bevétel ... 13,531 frt 10 kr.

» kiadás ... 13,137 » — »

Mutatkozó maradvány ... 394 frt 10 kr.

A M. Tört. Életrajzok költségvetése 1898-ra.**I. Bevételek.**

1. Pénztári maradvány 1897-ről: ...	266	frt	13	kr.
2. Ráth Mór kiadótól ...	1,620	»	—	»
3. Más könyvtárusoktól ...	300	»	—	»
4. A M. T. Akadémia segélye ...	500	»	—	»
5. A társulattól járó kamat-különbözet ...	275	»	—	»
6. Előfizetésekből: a) 623 előfizetéstől 5 frtjával ...	3115	»	—	»
b) előfizetési hátralékokból ...	100	»	—	»
7. A clichék használatáért az Athenaeumtól ...	150	»	—	»
8. Előre nem látható bevételek ...	120	»	—	»
Összesen ...	6446	frt	13	kr.

II. Kiadások.

1. Nyomdai költség 40 ívre 44 frtjával ...	1,760	frt	—	kr.
» » borítékokra ...	140	»	—	»
2. Képek nyomása ...	600	»	—	»
3. Expeditióra:				
a) bélyegekre ...	150	»	—	»
b) expedálásra ...	75	»	—	»
c) czímszalagokra ...	50	»	—	»
4. Írói tiszteletdíjak ...	1,000	»	—	»
5. Szerkesztői tiszteletdíj ...	400	»	—	»
6. Cynkographusnak ...	1,000	»	—	»
7. Festőknek ...	800	»	—	»
8. Könyvkötő munkákért ...	150	»	—	»
9. Vegyes kiadások ...	50	»	—	»
Összesen ...	6,175	frt	—	kr.

Előirányzott bevétel ... 6,446 frt 13 kr.

» kiadás ... 6,175 » — »

Mutatkozó maradvány ... 271 frt 13 kr.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
 1898 évi febr. 17-én d. u. 5 órakor tartott r. közgyűlésének
 jegyzőkönyve.

Elnökök: Gróf Teleki Géza és id. Daniel Gábor.

Miután a tagok elegendő számmal gyűltek egybe. gr. Teleki Géza elnök elfoglalja székét s a közgyűlést a legközelebb lefolyt esztendő nagy politikai és történelmi jelentőségű eseményeire visszapillantó bevezető beszéddel megnyitván. jegyzőkönyv-hitelesítőkül Géresi Kálmán és dr. Badics Ferencz t. tagokat kéri fel.

18. Szilágyi Sándor titkár felolvassa a társulat mult évi működéséről szóló jelentését.

Köszönettel tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik s a társulat közlönyében közzé fog tétetni.¹⁾

19. Napirenden lévén a következő három évre (1898—1900) az elnök és alelnökök megválasztása. —

a lelépő elnök a gyűlés vezetésére. míg az új elnökség megválasztatnék, id. Daniel Gábor r. tagot kéri fel mint korelnököt.

20. Daniel Gábor elfoglalván az elnöki széket. —

elrendeli a választást s felhívja a tagokat, hogy szavazataikat az elnökre és két alelnökre adják be; egyszersmind szavazatszedő bizottságul Széll Farkas vál. tag elnöklete alatt Baráth Ferencz és Dézsi Lajos r. tagokat küldi ki.

A szavazatok beszédetvén és összeszámitatván, —

21. Széll Farkas mint a szavazatszedő bizottság elnöke jelenti, hogy 54 beadott érvényes szavazó lapon az elnökségre gr. Teleki Géza 54, az első alelnökségre Thaly Kálmán 53, a második alelnökségre Pauler Gyula 53 és Szilágyi Sándor 1 szavazatot nyertek.

Ennek alapján —

Daniel Gábor korelnök kijelenti, hogy a következő 1898—1900-iki évkörre a társulat elnökévé gróf Teleki Géza, első alelnökévé Thaly Kálmán, második alelnökévé pedig Pauler Gyula választattak meg.

Gróf Teleki Géza és Thaly Kálmán köszönetet mondanak a társulat megújuló bizalmáért a közgyűlésnek s az elnöki széket a tagok élénk éljenzése közt újra gr. Teleki Géza foglalja el.

22. Következvén az ig. választmányból 1897 végével szabályszerűen kilépő és a mult év folyamán elhalt vál. tagok helyének betöltése, —

¹⁾ L. az elnöki megnyitó beszéddel együtt a jelen füzet elején.

elnök a szavazatok beszédésére az imént már működött bizottságot kéri fel s felszólítja a tagokat, hogy szavazataikat husz vál. tagra adják be, miután a kilépők és az elhalt Véghely Dezső helyére 1898-1900-ra tizenkilencz, a szintén elhalt Jakab Elek helyére pedig 1898-ra egy tag választandó.

A szavazatok beadatván, mialatt a szavazatszedő bizottság azok összeszámítása végett a mellékterembe vonúl. —

23. a jegyző a mult 1897 évi zárszámadásokra vonatkozólag előterjeszti az ig. választmánynak f. hó 3-án tartott r. ülésében 16 jk. p. alatt a számvizsgáló bizottság jelentése alapján hozott határozatát, mely szerint a választmány a jelentést tudomásul vette s Karasszon József pénztárnoknak, valamint a társulat vagyonát kezdő P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek is az 1897 évi számadásokra nézve a felmentést, a közgyűlés jóváhagyásának fentartása mellett, megadta.

Jóváhagyatik.

24. Felolvassa az ig. választmánynak f. hó 10-én tartott rk. ülésében 17 b. jk. p. alatt kelt határozatát, melylyel a választmány a társulat 1898 évi költségvetését állapította meg.

Jóváhagyatik.

25. Szádeczky Lajos néhány részletet olvas fel »*Thököly erdélyi fejedelemsége*« című dolgozatából, mely —
a *Századokban* fog megjelenni.

Időközben a szavazatszedő bizottság elkészülvén munkálataival. —

26. Széll Farkas bizottsági elnök jelenti, hogy az ig. választmányban betöltendő husz helyre beadott 61 érvényes szavazó lapon Barabás Samu, Károlyi Árpád, Óváry Lipót, Szilády Áron 61—61, Nagy Gyula, hg. Odescalchi Arthur, Ortway Tivadar 60—60, Czobor Béla, Kammerer Ernő 59—59, Csaplár Benedek, Komáromy András, Szendrei János 58—58, Emich Gusztáv, Majláth Béla, Villányi Szaniszló 56—56, gr. Esterházy János 50, Némethy Lajos, Daniel Gábor 49—49, Nátafalussy Kornél 46, Bárczay Oszkár és Éble Gábor 39—39, továbbá Mika Sándor 10, Fiók Károly, Angyal Dávid 7—7, Dézsi Lajos, Karácsonyi János 5—5, Thury József 4, Baróti Lajos, Szölgyényi János, Acsády Ignác 3—3, Demko Kálmán, Bartos József 2—2, Szabó Ferencz, Tóth Lőrincz, Beöthy Zsolt, Szentkláray Jenő, Baráth Ferencz és Lánczy Gyula 1—1 szavazatot kaptak s e szerint huszonegyen nyertek általános szótöbbséget, kik közül utolsó helyen Bárczay Oszkár és Éble Gábor r. tagokra egyenlően 39—39 szavazat esvén, a kettő között szűkebb szavazás szükséges: a mit is a közgyűlés azonnal

elrendelvén s a másod szavazásnál beadott 40 érvényes szavazatból 21-et, tehát a többséget Bárczay Oszkár nyervén el: —

az elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint 1898—1900-ra Barabás Samu, Károlyi Árpád, Óváry Lipót, Szilády Áron, Nagy Gyula, hg. Odescalchi Arthur, Ortway Tivadar, Czobor Béla, Kammerer Ernő, Csaplár Benedek, Komáromy András, Szendrei János, Emich Gusztáv, Majláth Béla, Villányi Szaniszló. gr. Esterházy János, Némethy Lajos, Daniel Gábor és Nátafalussy Kornél. 1898-ra (néhai Jakab Elek helyére) pedig Bárczay Oszkár választották meg az igazgató választmány tagjaivá.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést felosztatja.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

id. Daniel Gábor s. k.
korelnök.

Hitelesítjük: Géresi Kálmán s. k. dr. Budics Ferencz s. k.
v. tag. r. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi mart. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklése alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Áldásy Antal, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, id. Daniel Gábor, dr. Fejérpataky László, dr. Hajnik Imre, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Óváry Lipót, dr. Schönherr Gyula, gr. Zichy Jenő vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Kammerer Ernő és Óváry Lipót vál. tagokat kéri fel.

27. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak: a) *alapító tagúl:* Szerb György orsz. képviselő Budapesten 100 frt alapítvánnyal (aj. Thaly Kálmán); b) *évdíjas r. tagokúl 1898-tól:* Ajdinger János orsz. képviselő Pécsen (aj. Kammerer Ernő), Czákó Elemér Budapesten (aj. Máté Sándor), Hegyeshalmi dr. Fischer Sándor orsz. képviselő Budapesten (aj. Sárközy Imre), Kadelburg Ignác Budapesten (aj. Németh Arthur), Latinovics Pál orsz. képviselő Bikityen (aj. Kammerer Ernő), Sovári Soós Elemér ny. honv. ezredes Budapesten (aj. Bárczay Oszkár), Tersztyánszky Dezső r. kath. alesperes-plebanus Fényes-Litkén (aj. Thaly Kálmán).

Megválasztatnak.

28. Kammerer Ernő, a *gróf Zichy-Okmánytár* szerkesztő bizottságának elnöke, bemutatja az Okmánytár legközelebb megjelenő IX-ik kötetének kész íveit, bővebben ismertette a kötet tartalmát, mely az Albert király halálától Hunyadi Mátyás trónra-
léptéig terjedő korszakot öleli fel s különösen I. Ulászló királyllyá
választása körülményeire és Erzsébet özvegy királynénak fia
V. László érdekében folytatott küzdelmeire vonatkozólag foglal
magában becses adatokat.

Az előadás végeztével gróf Zichy Jenő a család nevében mond
köszönetet az Okmánytár szerkesztőinek fáradságos munkájokért,
gróf Teleki Géza elnök viszont a társulat hálás érzelmeit tolnácsolja
a gróf Zichy-nemzetség s kiváltképen annak jelenlegi seniora
gr. Zichy Ferencz ő Nagyméltósága iránt, a kinek hazafias áldo-
zata tette lehetővé, hogy a nemzetségi levéltár nagy történeti
becsű kincsei a társulat kiadásában napvilágot lássanak.

29. Olvassatik a pénztárnok február-havi kimutatása, mely
szerint összes bevétel volt ... .. 2798 frt 79 kr,
» kiadás ... .. 1761 » 12 »
maradvány ... .. 1037 frt 67 kr ;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál
folyó számlákon levő ... .. 3977 » 17 »
követelést, 1898 febr. 28-án összesen ... .. 5014 » 84 »
készpénz áll rendelkezésre, melyből azonban Polyák Béla nevére
120 frt, Szolnok-Doboka vármegye nevére 100 frt, együtt 220 frt
befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén a jegyzőkönyvhez csatol-
tatik ; a tőkésítendő összegre nézve pedig határoztatik, hogy
abból 200 frt névértékben kisbirt. orsz. földhitelintézete-féle
4.50⁰/₀-os záloglevelek vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez.

30. Olvassatik a P. H. E. Takarékpénztár

a) f. évi 5095 számú értesítése, mely szerint 100 frt a
f. évi 14 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőké-
sítettett ;

b) f. évi 5153 számú értesítése, mely szerint a Budapest
székesfőváros közönsége által néhai Salamon Ferencz mellszobrára
megszavazott 300 frt (l. 1897 évi 76 jk. p.) befolyván, a szobor-
alap javára elhelyeztetett ;

c) f. évi 5797 számú értesítése, mely szerint a Takaré-
pénztár adományából 100 frt a társulat folyó számlájára bevéte-
leztetett ;

d) f. évi 4910 számú értesítése, mely szerint a *Szilágyi
Sándor-féle alap* névre szóló 601 frt 59 kros betéti könyv (l. f.

évi 11. jk. p.) a társulat letét-számlájára a Takarékpénztárnál helyeztetett el.

Mind a négyrendbeli értesítés tudomásul vétetvén, a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnek 100 frtos adományáért a választmány hálás köszönetét nyilvánítja.

31. Olvastatik Pauler Gyula és Marczali Henrik vál. tagok bírálata a múlt évi sept. 30-án lejárt gróf Zichy Jenő-féle nyílt pályázatra beküldött két munkáról (l. 1897 évi 62 jk. p.), melyek egyikét, Vári Rezsőnek *Bölcs Leo császár hadi taktikájáról* szóló dolgozatát az egyik bíráló, Marczali Henrik, dicsérettel kívánja kitüntetni, a pályadíjat azonban a bírálók egyező véleménynyel egyik munkának sem javasolják kiadatni.

A választmány a pályadíjat egyik munkának sem adja ki s elfogadva a bírálók javaslatát, az ülésen jelenlevő gróf Zichy Jenő úr szíves hozzájárulásával elhatározza, hogy a függőben maradt pályakérdés a 100 arany jutalomra ismét kitűzessék.

32. Teleki Géza gróf elnök. Fejérfataky László vál. tag. dr. Kovács Pál ügyész és a jegyző, a f. évi 11 jk. pont alatt nyert megbízatásukból folyólag betérjesztik a »*Szilágyi Sándor alapítvány*» szabályzatára vonatkozó javaslatukat, mely —

változtatlanul elfogadtatván, a szabályzat ekként állapítatik meg:

»Az 1897-ben Szilágyi Sándor tiszteletére születése hetvenedik évfordulója alkalmából vert érem tervezői az érem s az annak átadására rendezett ünnepély költségeiből felmaradt 601 frt 59 kr fölösleget azzal az ajánlattal adták át a Magyar Történelmi Társulatnak, hogy abból *Szilágyi Sándor* nevére alapítvány létesíttessék, melynek kamatai meghatározandó időközönként a társulat közlönyében a *Századok*-ban megjelent legjobb történelmi dolgozat jutalmazására fordíttassanak.

A társulat igazgató választmánya az ajánlatot elfogadván:

1. A felajánlott 601 frt 59 krból alapítványt létesít, mely »*Szilágyi Sándor alapítvány*» név alatt a társulat egyéb vagyonától elkülönítve, de mindenkor az arra nézve érvényben levő szabályok (Alapsz. 55. §. üggr. 21. §.) szerint kezelendő.

2. Az alapítvány kamataiból egyelőre öt-évenként (1898 - 1902, 1903- 1907, stb.) 100 frt jutalmat tűz ki a társulat közlönyében a *Századok*-ban a jelzett öt éves időközök alatt megjelent legjobb történelmi dolgozat utólagos jutalmazására.

3. A jutalmat mindenkor az illető évkör utolsó december-havi r. ig. vál. üléséből kiküldendő három-tagu bíráló bizottság javaslata alapján, a következő évi február-havi r. ig. választmányi ülés ítéli oda.

4. A pályázat eredménye a legközelebbi r. évi közgyűlésen kihirdetendő.

5. Jutalomra — terjedelmökre való tekintet nélkül — csak az illető évkörben befejezett s a szerző neve alatt megjelent oly munkák tarthatnak számot, melyek vagy szép feldolgozás, vagy magasabb felfogás, vagy tudományos kritika által tűnnek ki. Anyagközlések s szoros értelemben vett könyvismertetések és bírálatok a pályázatból kizáratnak.

6. Abban az esetben, ha netalán időközben elhalt író munkája ítéltetnék legjobbnak, a választmány külön határoz arról, hogy a jutalom az elhalt író örököseinek kiadassék-e, vagy nem?

7. Az alapítvány fel nem használt kamatai mindenkor a tőkéhez csatolandók: azonban kimondja a választmány, hogy ha az ekként, vagy netalán adományokból növekedő tőke mennyisége engedni fogja s a választmány czélszerűnek látja, a jelen szabályzat módosítható s az öt-éves pályázati idő rövidebbre szabható, esetleg a jutalom összege feljebb emelhető leendő.

33. Olvastatik a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalának a folyó év szeptember havában Hága városában tartandó nemzetközi történelmi congressus ügyében f. évi febr. 23-án 75 sz. alatt kelt átirata, mely szerint a congressus magyar osztályának szervezését az Akadémia vállalván magára s az előkészítés munkáját állandó Történelmi Bizottságára bízván, fölkéri a társulatot, hogy az előkészítő Bizottságba a maga részéről is képviselőt küldeni sziveskedjék.

A választmány az Akadémia megtisztelő felhívását köszönettel fogadja s az előkészítő bizottságba a társulat képviselőtében dr. Kammerer Ernő vál. tag urat küldi ki, a miről az Akadémia főtítkári hivatala értesítendő.

Zárt ülésben —

34. Olvastatik a pénztárnok jelentése az 1897 év végéig fennlévő tagdíj- és előfizetési hátralékok ügyében.

Ennek elintézése után —

több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző

Hitelesítjük: Kammerer Ernő s. k., Óváry Lipót s. k.

Bírálatok

a gr. Zichy Jenő-féle pályázatra beküldött pályamunkákról.

I.

Tekintetes Választmány!

A f. é. október 7-ikén tartott választmányi ülésből azt a megtisztelő megbízást vettem, hogy legyek egyik bírálója a munkáknak, melyek gróf Zichy Jenő ö Nagyméltósága által kitűzött következő pályakérdésre:

»Kivántatik a *honfoglalásról* szóló egyik hazai vagy külföldi kutfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ismertetése« — beérkeztek. Mint ilyet átvettem két munkát:

1. *Vári Rezső*: »Bölcs Leó császárnak a hadi taktikáról szóló munkája,« 3 füzetben; és

2. *dr. Sebestyén Gyula*: »Ki volt Anonymus?« E munkákat visszazárva véleményemet a következőkben van szerencsém előterjeszteni.

I. Vári Rezső művében először elmondja bölcs Leo életét, itt-ott kisebb hibákkal. p. o. a bolgár Simeon trónra léptét 888-ra teszi, a magyar-bolgár háborúra nézve csak Jiredeket ismeri. — azután kivonatát adja Leo művének, csak a XVIII. fejezetet mellőzvé, holott épen ez szól a magyarokról »mivel — úgy mond — e fejezetnek a fordítása megjelenik a m. tud. Akadémia által sajtó alá adott milleniumi műben!« Folytatólag bizonyitgatja, némi kételyekkel szemben, melyeket legújában Zachariae von Lingenthal hangoztatott és Krumbacher megfoghatatlan módon magáévá tett, hogy a művet csakugyan bölcs Leo császár írta: elmondja vázlatosan a görög taktikai irodalom történetét, Leo viszonyát elődeihez, s végre szól nagy apparatussal a munka kéziratáról és kiadásairól. Látni való tehát, hogy Vári oly munkát végzett, melyen még nincs sem nálunk, sem a külföldi irodalmakban; de dolgozata nem felel meg a pályakérdésnek; mert, ha nem is lehet kétség az iránt, hogy bölcs Leo műve biborban született Konstantin mellett legfontosabb forrása IX. századbeli történetünknek, azt mégis a *honfoglalásról* szóló kutfőnek nevezni nem lehet, mert a magyarokról még a *honfoglalás* előtt viselt dolgaik kapcsán emlékezik meg egy fejezetben, s ennek a fejezetnek tartalmát sem ismerteti kritikailag Vári, a mint a pályakérdés megkíváná. E dolgozatnak tehát a jutalom, igénytelen véleményem szerint ki nem adható.

II. Jobban megfelel a pályakérdés kívánalmainak Sebestyén Gyula műve: Ki volt Anonymus? de szintén nem teljesen. A mű két részből áll. Az elsőben szerző »a kérdés történetét« tárgyalván, elmondja Anonymus kiadásait, a különféle véleményeket munkájáról. Endlicher kiadásáig, bőven, tanulságosan. E rész *igen becses*,

betűrendes bibliographiai jegyzék előzi meg mindazokról a munkákról, dolgozatokról, melyek névtelen jegyzőnkkel tüzetesen vagy csak mellesleg, bárhol és bármily nyelven, 1897-ig foglalkoztak. A II. részben először bőven ismerteti a véleményeket Anonymus koráról, s azután, helyes ítéllettel, a most már általánosnak mondható véleményhez csatlakozik, mely III. Béla jegyzőjének tartja. Majd »a kérdés megfejtése« czimben, *kutatja személyét*, elmondván minden eddig felállított véleményt. Kutatásában azonban csupa *lehetőségekre* támaszkodik, melyek gyakran még csak a valószínűségig sem emelkednek. Így például minden *azonos névben* a XII. század utolsó negyedében *azonos személyeket* is lát, s ennél fogva bizonyos Bethleem *prépostot*, ki 1183-ban az esztergomi egyházmegyében szerepel, egy személynek vesz azzal a Bethleem nevű magyar *ifjával*, ki valamikor 1177—1192 közt Párisban járt. kit csak »*adolescens*«-nek neveznek, s a ki *mint adolescens*, a mondott időben künn meg is halt. Ily methodussal vizsgálva, megakad szeme bizonyos Adorjánon, ki 1175-ben III. Béla jegyzője volt. 1185-ben már erdélyi püspök és kanczellár. s valószínűleg 1203-ban — semmi esetre sem később — fejezte be életét, és ezt tartja a névtelen jegyzőnek. »kit — ugymond — a jelen kutatások megfejtéseig figyelemre méltatni mindenki elfelejtett« (I. 103.) Ez utóbbi megjegyzés nem egészen találó. A kik a XII. századbeli okleveleinket forgatták, ismerik az Adorján nevet, s talán *nem csak nekem* ötlött fel, hogy épen a fenn érintett Bethleem *adolescens* halála táján találunk Párisban egy Adorján nevű magyar papot, a ki *azonos lehetne* III. Béla hasonnevű jegyzőjével; már pedig valószínű, vagy legalább nem valószínűtlen, hogy a névtelen jegyző Dares Phrygiussal, a trójai háborúval, Franciaországban foglalkozott, hol ez a XII. század derekán, lehet mondani, divatos tárgy volt; de azért a szerző által vont következtetésre, hogy *ennél fogva ez Adorján volt a névtelen jegyző*, nem vetemedett senki, mert Adorján, a *jegyző*, már III. Béla király életében *kanczellárrá* lett; nem lehet tehát helyes logikával feltennünk, hogy ő magát a király *halála után* csak jegyzőjének nevezte volna, s szerzőnek ellenkező okoskodása körülbelül csak olyan, mintha valaki egy *mai keletű* levél ilyen aláírásából »Kálmán, cultusministeriumi fogalmazó«, azt következtetné, hogy a levélíró Tisza Kálmán, mert hisz Magyarországnak sok éven át híres miniszterelnöke 1848-ban fogalmazó volt báró Eötvös ministeriumában.

Szerző tehát, véleményem szerint, a kérdést, hogy ki volt Anonymus? nem fejtette meg, csak a megoldási kísérleteket szaporította — egy meglehetősen gyengével! De ennél még nagyobb hiba, hogy *a mű csonka*. Épen a *leglényegesebb rész, a kutfő tartalmának kritikai ismertetése*, hiányzik belőle. Igénytelen vélemé-

nyem szerint tehát a jutalmat e második pályaműnek sem lehet kiadni; a kitűzött kérdés azonban oly fontos, oly szép, hogy meg kellene kérni a nagylelkű adományozót, tűzze ki újra, egy esztendőre; az újabb pályázat talán meghozza a kívánt eredményt.

A tekintetes választmánynak

Budapest, 1897. deczember 29.

alázatos szolgálja

Dr. Pauler Gyula s. k.

II.

Bíráló jelentés

a gróf Zichy Jenő-féle pályadíj elnyerése végett benyújtott pályamunkákról.

Bírálói tisztem gyakorlásában, melylyel engem az igen t. Társaság megbízni méltóztatott, első sorban a magyar törvény azon meghatározása áll szemem előtt, a mely szerint az alapítványokat »ad mentem fundatoris« kell intézni.

Ebből nem csupán a pályázati feltételek szent megtartását olvasom ki, hanem a nagylelkű alapítónak nagy dicséretre méltó szándékát főképp abban látom, hogy csak olyan munkát koszoruzzhassa díj, mely tudományos alapon megbírálja és megmagyarázza a honfoglalás valamely forrását.

A tárgy megválasztása dolgában a beérkezett munkák ellen szerintem nem lehet tenni kifogást. Leo taktikája, ha szorosan véve nem is történeti mű, tán legfontosabb kútfőnk a honfoglalás korabeli magyarnak megismerésére. Anonymus a hazai forrástanulmányoknak meg épen megszokott próbaköve.

Magok a pályázók is az irodalomban jónevű férfiak, és a pályázat a szempontból is kielégítő eredményű. De nézzük a két munkát:

I. »Ki volt Anonymus?« Irta dr. Sebestyén Gyula, az elsőnek czíme.

Mint már ez a czim is mutatja, a szerző nem vette tekintetbe a pályázat azon alap feltételét, mely az illető kútfő »keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ismertetését« követeli.

Azon kérdésnek megoldása, ki volt Anonymus? lehet nagyon érdekes, szerzőjének bizonyára több napra kiható népszerűséget bizonyít, de csak egy üres névvel többet hozna az irodalom történetbe s ezért a tudományt — ezt bátran kimondjuk — csak igen kevéssel vinné előbbre. A többi kérdés közt, mely a névtelen műve körül felébred és megoldást követel, szinte utolsó helyen áll, természetesen nem a feltűnést, hanem a tudományos értéket nézve.

Akár a *Gesta Hungarorum* korát, akár hitelességét, akár forrásait tanulmányozza valaki, a dolog lényegéhez közeledik. Ellenben az író személyének fürkészése tisztán formális dolog, mivel azzal semmi tartalom nem jár együtt. A formának a lényeg elé való helyezése oly methodikus hiba, mely nem maradhat káros hatás nélkül az egész tanulmányra.

A jelen esetben még különösen furcsa a szerző személyét állapítani meg, meglepő bizonyossággal és infallibilitással, mielőtt a mű kora kellően meg volna állapítva.

Igy aztán szerző törekvése Adorján notariust, későbbi kancellárt és erdélyi püspököt tüntetni fel a híres munka szerzőjéül, teljesen elhibázott kísérlet, a mely még ujnak sem mondható. Egész irodalom történeti regényt állít össze lehetőségéből, néha valószínűségekből, de a kérdést egy tapodttal sem viszi előbbre. Arra a természetes kérdésre pedig, hogy nevezhetné magát valaki notariusnak, ki még Béla király idejében kancellár volt? adós marad a válasszal.

Nagyobb az értéke az I. fejezetnek, mely az Anonymus irodalmát állítja össze körülbelül 1827-ig. De még ez a rész sem teljes. Hiányzik belőle. p. o. Semler Chr. D. nevezetes értekezésének fölemlítése, mely először foglalkozik az Anonymus forrásaival.

E hiány nem von ugyan sokat le az említett fejezet értékéből. Hisz az olyan munkáknak, melyek utánjáráson és olvasáson alapulnak szinte fatuma az, hogy soha teljeseek ne legyenek. Igen kíváncsi vagyok az Anonymus bibliographiájának kidolgozását s publicatióját, és dr. Sebestyén Gyula e munka elvégzése által csakugyan jeles érdemet szerezne magának.

Mindamellett, az egész feladatnak ez oly csekély része, inkább l'esprit des autres, mint beható kritikai tanulmány, hogy a díjat e munkának nem tartom kiadhatónak.

II. Sokkal szorosabban tartja magát a pályázat feltételeihez dr. Vári Rezső úr »Bölcs Leó császárnak» a hadi taktikáról« szóló munkája.

Az I. fejezet Bölcs Leó életét és irodalmi működését, a II-ik a haki taktikáról szóló munkát és tartalmát ismerteti: a III-ik valóban Bölcs Leó-e a szerzője ennek a taktikának? a IV-ik a görög taktika irodalom vázlatos története; az V-ik a taktika viszonya forrásaihoz; a VI-ik, a taktika, bár compilatio, egy szerzőnek a munkája. Leó császár nem írta, hanem maga írta; valamennyi csakugyan a kérdés lényegére czélozó, a kütfőt felvilágosító értekezés.

A mellett a munka csakugyan nagy apparatussal, különösen a kézirati anyag bő ismerete alapján készült. Szerző, mint minden sorából kitűnik, az új német szöveg-kritikai iskolának tanítványa. Azt követi aberratióiban is. Ezt mutatja különösen a jegyzetek végtelen sokasága, mely jegyzetek azonban nem annyira az olvasó-

nak tájékoztatására, mint az író olvasottságának érvényesítésére szolgálnak.

Sajnos, ez a szöveg-kritikai methodus inkább a betűk és pontok helyességére, mint a tartalom és szellem megállapítására vonatkozik.

Mert, mi is a Bölcs Leó taktikájának igazi tudományos problémája? Mely kérdést kell megoldani, hogy e munka becsét hazai történetünkre nézve kellően méltányolhassuk? Így felvetve a kérdést, — máskép meg nem igen lehet — igen világos a válasz is:

Meg kell állapítani pontosan, úgy szólva betűről betűre, miben követte Leó, ott hol turkokról szól. forrásait, különösen Urbikiost vagy Maurikiost, és miben tért el tőlük? Mik ezen eltérések okai, mik lehetnek következései?

Igaz, hogy a szövegnek illetlen kritikája nem mehet végbe a reáliáknak kellő számba vétele nélkül. Itt a tiszta betűkritika nem elegendő, át kell vizsgálni a tartalmat is. Sőt a legnagyobb súlyt éppen a tartalom módosulására, átalakítására kell helyezni.

Bármily nagy is a szerző szorgalma és utánjárása a kéziratok dolgában, a variae lectiók megállapítása körül, ezt a tüzetes munkát nem végezte. A fától nem látta az erdőt. Nem végezte sem jelen értekezésében, sem a M. T. Akadémia millenniumi kiadványában, melyet összehasonlításként szintén felhasználtam. Ott is csak a két szöveget nyomtatja le, egybevetés, tanulság nélkül.

Ez a hiány az oka annak, hogy szerző az igazi feladatát nem oldotta meg és Bölcs Leó taktikájának értéke megállapításához csak igen kevéssel járult. Hiába, más a linguistikus és más a historiai kritika, vagyis inkább amaz emennek csak egy igen-igen csekély része.

Mivel mégis némely új és elfogadható eredményt is mutathat fel, különösen annak bizonyítását, hogy e munka csakugyan VI. Leó császártól származó, bátor vagyok azt javasolni, méltóztassék e munkát *dicsérettel* kitüntetni.

Engedje meg az igen tisztelt Társaság, hogy ez alkalommal levonjam ez éppen nem nagyon biztató eredménynek tanulságát.

Az aránylagos sikertelenség okát nem láthatom másban mint abban, *hogy nálunk annyira kevés a methodikusan és rendszeresen képezett historikus.* A köztudat még alig vont határt közte és a dilettáns között. És éppen azért, mivel az irodalmi élet sem ismer vacuum-ot, tödülnek be jobbról-balról más szakmáknak avatott művelői is historiai feladatok megoldására. Pedig éppen a kútfő-tanulmány sikeréhez nem elég a historiai *érzék*, oda a *tudás* is kell.

Éppen a szakszerű tudományos művelés érdekében igen kíváncsnak tartanám a gr. Zichy Jenő-féle díjnak újabb kitűzését.

Budapest, 1898. márcz. 2.

Marczali Henrik s. k.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

elnöksége, tiszti kara, ig. választmánya és bizottságai 1898-ban.

Elnök: Gróf Teleki Géza*Első alelnök*: dr. Thaly Kálmán.*Második alelnök*: dr. Pauler Gyula.*Titkár*: dr. Szilágyi Sándor *Pénztárnok*: Karasszon József*Jegyző*: Nagy Gyula *Ügyész*: dr. Kovács Pál.*Igazgató választmány:*

dr. Áldásy Antal	Géresi Kálmán	Pettkó Béla
dr. Ballagi Aladár	dr. Hajnik Imre	Pór Antal
dr. Ballagi Géza	dr. Hampel József	b. Radvánszky Béla
id. Bánó József	dr. Illéssy János	dr. Réthy László
Barabás Samu	dr. Kammerer Ernő	dr. Schönherr Gyula
Bárczay Oszkár	dr. Károlyi Árpád	dr. Szádeczky Lajos
dr. Békefi Remig	dr. Komáromy András	Széll Farkas
dr. Boncz Ödön	Lehoczky Tivadar	dr. Szendrei János
dr. Borovszky Samu	Majláth Béla	Szilády Áron
Bunyitay Vincze	dr. Marczali Henrik	dr. Szilágyi Sándor
dr. Csánki Dezső	dr. Márki Sándor	id. Szinnyi József
Csaplár Benedek	Nagy Gyula	Tagányi Károly
dr. Czobor Béla	Nagy Iván	dr. Thallóczy Lajos
id. Daniel Gábor	Nátafalusy Kornél	dr. Váczy János
Dedek Crescens Lajos	Némethy Lajos	Villányi Szaniszló
Emich Gusztáv	b. Nyáry Jenő	gr. Zichy Jenő
gr. Esterházy János	hg. Odescalchi Arthur	Zimmermann Ferencz
dr. Fejérpataky László	dr. Ortway Tivadar	Zsilinszky Mihály.
dr. Fraknoi Vilmos	Óváry Lipót	

Gazdasági bizottság:

Hegedüs Sándor biz. elnök	Szabó Albert
dr. Illéssy János biz. jegyző	Emich Gusztáv
dr. Pauler Gyula.	

Hivatalból: a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság:

dr. Fejérpataky László	dr. Boncz Ödön.
------------------------	-----------------

Hivatalból: az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága:

id. gr. Teleki Géza (a család részéről) biz. elnök	dr. Fejérpataky László
dr. Szilágyi Sándor biz. előadó	dr. Gergely Samu
Barabás Samu	dr. Schönherr Gyula
	dr. Szádeczky Lajos.

A gróf Zichy-Okmánytár szerkesztő bizottsága:

dr. Kammerer Ernő biz. elnök	dr. Illéssy János
dr. Áldásy Antal	Nagy Iván
Barabás Samu	Novák Sándor ltárnok
dr. Fejérpataky László	Pettkó Béla.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság:

Az ügyvezető elnök elnöklete alatt

dr. Boncz Ödön	dr. Pauler Gyula
dr. Fejérpataky László	Tagányi Károly

Hivatalból: a titkár és jegyző.

Az 1897 év folyamán elhalt tagok :

Batthyány József gróf Fel-Báron,	Pápay Ignác Deménden.
Breznyik János (alapító t.) Selmecz-bányán,	Pócsy György Kecskeméten.
Csányi Ferencz Kolozsvárt,	Pólya Jakab dr. Budapesten.
Dóry József báró Nagyváradon,	Pulszky Ferencz (alapító t.) Buda- pesten.
Esterházy Miklós József gróf (ala- pító t.) Tatán,	Radák Ádám b. (alapító t.) Mike- százasán,
Fekete Alajos dr. Lugoson,	Salamon Vincze Székesfehérváron,
Ferenczy Miklós Kolozsvárt,	Szikszay Lajos Zilahon,
Grün Zsigmond dr. Nagy-Kállóban,	Szilágyi István Máramaros-Szigeten.
Jakab Elek Budapesten,	Szirmai János gróf Szirma-Bese- nyőn,
Kopácsy Árpád Veszprémben,	Teleki Domokos gróf id. Sárom- berkén,
Kray Miksa Lőcsén,	Torma Károly (alapító t.) Anzioban,
Leustách Lajos Nagy-Szalatnán,	Ullmann Sándor dr. (alapító t.) Budapesten.
Lombardini Sándor Zsolnán,	Véghely Dezső Veszprémben.
Lónyay János (alapító t.) Márama- ros-Szigeten,	Wilczek Ede gróf Erdőkürtön,
Mészáros János Budapesten,	Wodianer Béla Budapesten.
Nikolics Sándor Verseczen,	
Orczy Andor báró id. Ujszászon,	

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

(l. 1898 évi 31 jk. p.)

Kíváncsítok a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ösmertetése.

Jutalma gróf Zichy Jenő adományából 100 db körmőrczi arany.

A pályázat nyílt, melyen a határidőn belül megjelent művek is részt vehetnek.

A pályaművek (kéziratok lapszámozva és bekötve) 1899. szeptember 30-ig küldendők be a M. Történelmi Társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka — ha még meg nem jelent — a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

ADALEKOK ENDRE ÉS JOHANNA HÁZASSÁG- KÖTÉSÉNEK TÖRTÉNETÉHEZ.

1331—1333.

Az a tragikusan végződött házassági frigy, mely az Anjou-dynasztia két ifju tagját, a magyar Endrét és a nápolyi Johannát összeköté, régtől fogva történetírók és költők kiváló érdeklődésének tárgyát képezi.

Legujabban Baddeley angol történetíró, »Bölcs Róbert nápolyi királyról és örököseiről« írt könyvében szentelt annak külön fejezetet.¹⁾ A vatikáni levéltárból XXII. János pápa (1316—1334.) számos kiadatlan levelét is fölhasználta. Azonban előadását Kropf Lajos, a »Századok« múlt évi folyamának hasábjain közzétett ismertetésében, méltán ítélte ki nem elégtőnek, és jelezte a kétségeket, a melyeket eloszlatlanul hagy.

Kötelességemnek tartottam, hogy ezen kétségek eloszlatására, és egyúttal az angol történetíró kutatásaiban jelentkező hézagok kitöltésére kísérletet tegyek.

I.

Az első kérdés, a mely választ vár az, hogy a házasság terve mikor és mily módon merült föl?

Baddeley XXII. Jánosnak 1331 január 26-ikán Sancia nápolyi királynéhoz intézett leveléből azt következteti, hogy a házasságot maga a pápa proponálta. Kropf megjegyzi: »Raynaldus és ennek nyomán Pray hivatkoznak a fontos levélre; látta és hivatkozik rá Baddeley is; de teljes szövegét még eddig tudtommal senki sem közölte«.

---

¹⁾ Robert de wise and his heirs. 1278—1352. Bey St. Clair Baddeley. London. 1897.

A vatikáni levéltár regesta-sorozatának 116-ik kötetében, mely XXII-ik Jánosnak úgynevezett »titkos« levelezését, uralkodása XV. és XVI. éveiből (1330 szeptember 5. — 1332 szeptember 4.) tartalmazza, 438-ik szám alatt áll ez a levél, melyet a Mellékletek közt I. szám alatt közölök.¹⁾

Ebből kiderül, hogy a házassági tárgyalásokat már az 1330-ik év folyamán indították meg Károly magyar és Róbert nápolyi királyok. Ekkor azonban nem Endre és Johanna, hanem az öt esztendős Lajos és Johanna frigyt terveztek.

A levél szövege nem jelezi, hogy az iniciativa a pápától eredett. Azonban ez a levél, szintűgy mint az, melyet 1331 június 8-ikán Róbert királyhoz intézett, Baddeleytól idézett levél (Mellékletek VIII. szám alatt) kétségtelenné teszi, hogy a pápa a tervet a legőszintébb és legmelegebb rokonszenvenvel karolta föl. Ez pedig nevezetes tény. Mivel ugyanis a két trónörökösnek frigye a két birodalomnak közös uralkodók alatt egyesítését vonta volna maga után: az a *fable convenue*, mely szerint a római cúria, saját hatalmi érdekeit tartván szem előtt, ezt az egyesítést minden áron megakadályozni igyekezett volna, önmagától összedől.

II.

Baddeley könyvéből tudtuk meg, hogy az 1332-ik év elején Valois Fülöp francia király azzal a tervvel állott elő, hogy nővérének, Valois Katalin özvegy tarantói hercegnének két fia vegye nőül a nápolyi két hercegnőt, Róbert király unokáit, Johannát és Máriát. Azonban a pápa, kivel legelőbb óhajtsát közölte, azt felelte, hogy ennek valóstítása érdekében semmit sem tehet, mert, Róbert király kérelmére, már megadta a dispensációt, a melynek erejénél fogva Johannát a magyar király fia veszi nőül.

»Mindaddig, - jegyzi meg ismertetésében Kropf míg a levelek teljes szövegét, vagy legalább korrekt regestáját valaki nem közli, azt ajánlom, hogy az olvasó függessze föl véleményét«.

¹⁾ A Mellékleteket a Történelmi Tár 1898. III. füzetében bocsátjuk közre. Szerk.

Ime közlöm a pápának ezt a levelét egész kiterjedésében; sőt ezenfelül még azt, is, a mit ezen ügyben a nápolyi királyhoz írt a pápa. (Mellékletek V. és VI. szám alatt.)

Ezen levelek szövege bizonyítja, hogy XXII. János a francia királynak a legceskélyebb reménységet sem nyújtotta terve sikerére; mert mint bevégzett ténnyt tüntette föl a megállapodást, a mely szerint Johanna a magyar király fiának lesz neje. Ugyanakkor, ezen tervezett házasság végrehajtását siettetni igyekezett, Róbert királyt intvén, hogy aggkorára való tekintettel leányainak, vagy »legalább az idősebbiknek« sorsát biztosítani, s a trónöröklés ügyét rendezni törekedjék.

Ezzel kitűzött feladatomat megoldottam volna.

Azonban a Baddeley munkájából és Kropf ismertetéséből nyert figyelmeztetés következtében arra az eredményre jutván, hogy a XXII. János regestáiba felvett magyarországi vonatkozású pápai iratok közül néhány elkerülte Theiner figyelmét és Monumentái-ban nem látott napvilágot, folytattam nyomozásaimat. Nem sikertelenül. Még négy kiadatlan levelet közölhetek a vatikáni regestákból.

Figyelmemet azután kiterjesztettem a vatikáni levéltár »Instrumenta Miscellanea« nevezetű osztályára, mely dobozakban elhelyezve őrzi az eredeti okiratokat és fogalmazatokat. Nem csekély meglepetésemre, itt négy pápai iratnak fogalmazatát találtam, melyek a regesta-kötetekbe nem vétettek föl.

III.

Az első helyen ezek között az áll, mely 1331 február 15-ikén a magyar királyhoz van intézve, és válaszul szolgál az ő levelére, a melyet követte, *Pál* szent Ágoston-rendű szerzetes¹⁾ hozott Avignonba.

Károly király az ő levelében értesítette a pápát, hogy a házassági tárgyalásokat egyelőre felfüggesztette, mert előbb érvényesíteni kívánja igényeit a salernói hercezségre és a monte-sant-angelói uradalomra, a melyek apai örökség czímén őt illetik.

¹⁾ A következő évben már mint nándorfehérvári püspök küldetett Avignonba. Theiner. I. 552, 591.

A pápa megütközését fejezte ki a király ezen elhatározása fölött, és meleg szavakkal kérte őt, hogy dynastiája és a kereszténység javát tartván szem előtt, jelezett örökösödési igényeit ejtse el, és a kettős házasságot haladék nélkül hozza létre. Ugyanakkor Erzsébet királynénak, a királyi kancellárnak, az alkancellárnak és három világi zászlósúrnak közbenjárását kérte ki.

(Mellékletek II., III., IV. szám).

A pápát igyekezeteiben hathatósan támogatta Humbert viennei gróf, ki ekkor a magyar királyi udvarnál tartózkodott, s a kit a pápa ezen irányban tanúsított buzgóságáért köszönő levéllel tüntetett ki.

(Mellékletek VIII. szám).

IV.

Károly király csak több mint egy esztendő múlva vette föl ismét a házassági tárgyalások elejtett fonalát. Követe, Piacenzai Jakab pozsonyi prépost az 1332-ik év tavasz elején Nápolyban megkötötte Róbert királlyal a szerződést, a melynek föltételei szerint Lajos herczeg eljegyeztetett Johanna herczegnővel, oly módon, hogy ha valamelyik a nagykorúság elérése előtt elhaláloznék, helyét Endre herczeg, illetőleg Mária herczegnő foglalja el.

Ezt a szerződést XXII. János 1332 június 30-ikán megerősítette.¹⁾

Nem kevésbé feltűnő, hogy a pápai bulla, mely a közel vérrokonságban álló felek között a házassági akadályokat elhárította, 1332 június 16-ikán, tehát a szerződés megkötése után, de mielőtt arról a jelentés Avignonba érkezett volna, állíttatott ki. Ez a bulla a magyar király két fiának a nápolyi király két unokájával való eljegyzéséről és házasságáról szól.²⁾

Ellenben augusztus 20-ikán a pápa a nápolyi királyhoz egy újabb iratot intéz, a melyben a magyar király »egyik fiának« az »egyik nápolyi herczegnővel« (kik nincsenek megne-

¹⁾ Theiner I. 590.

²⁾ Theiner I. 589.

vezve) kötendő házassági frigye számára adja meg a dispensatiót. (Mellékletek IX.)

Kilencz nappal utóbb pedig egy váratlan bonyodalom felől tudósítja Róbert királyt. Ugyanis megkapta annak a megbízó iratnak szövegét, a melyet Károly király Nápolyba küldött követe számára állított ki. És mivel a követ megbízása úgy hangzott, hogy a két magyar hercegnek a két nápolyi hercegnővel való eljegyzését létesítse, a valóságban pedig csak egy eljegyzés jött létre: a pápa a megbízó akaratával ellentétben álló ezt aényt érvénytelennek tekinti. A pápa ennek constatálására szorítkozik, anélkül, hogy a teendőkre nézve utasítást adna.¹⁾ (Mellékletek X. szám.)

Csakugyan az 1332 tavaszán történt eljegyzés érvénytelennek tekintetett, s 1333 szeptember 27-ikén új eljegyzés jött létre: Endre és Johanna között, és pedig minden föltétel nélkül. Az ifju herceg négy hét előtt atyja kíséretében szállott partra az amalfii kikötőben.

A pápa, mikor erről értesült, azonnal (augusztus 30-ikán) levelet intézett Károly királyhoz. Örömet fejezte ki szerencsés megérkezése fölött; de egyúttal azt a figyelemreméltó kérést intézte hozzá, hogy a házassági ügy elintézése után mielőbb térjen vissza Magyarországba, nehogy (úgymond) »távolléte alkalmat nyújtson ellenségeinek gonosz merényletek tervezésére.« (Mellékletek XI. szám.)

Károly király nápolyi időzése alatt súlyos betegségbe esett. Mikor fölépült, a pápa szerencsekívánatait tolmácsolta neki²⁾ és a nápolyi királynak. Az utóbbi irányában megelégedését nyilvánítja a fölött, hogy a két uralkodó között benső viszony alakult, a melynek állandósága és szilárdsága (úgymond) hő óhajtását képezi. (Mellékletek XII. szám.)

FRANKÓI VILMOS.

---

¹⁾ Kétséges, vajjon ez az irat tényleg expedíaltatott-e.

²⁾ Theiner, I. 593.

A MAGYARORSZÁGI CENZURA TÖRTÉNELMÉHEZ.

Hazánk földje sohasem volt a cenzura önkényes eljárásainak olyan termő talaja, mint az örökös tartományoké. A bécsi hatóságok sürrien panaszkodnak a cenzura lanyha kezelése miatt, mely mellett a Lajthán túl tiltott irodalmi termékeket itt bárki büntetlenül olvashatja. Ferencz császár, kit a francia forradalom terjesztette eszmék félelemmel töltöttek el, valamint Ausztriában, úgy hazánkban is zsarnoki cenzurát igyekezett meghonosítani és ezzel a szellemi szabad szárnyalását megakadályozni. Ő nemcsak a könyveket, hanem a színpadot is az osztrák rendszabályoknak akarta alávetni.¹⁾ Hägelin kormánytanácsost, a bécsi színházi cenzort bízták meg azzal, hogy »a színdarabok kezelésének« Ausztriában irányadó alapelveit összeállítsa, hogy azok, mihez tartás végett, a magy. udv. kancelláriával is közölhetők legyenek.²⁾ Hägelin 1789 óta az elnézést nem ismerő cenzura legbuzgóbb védelmezői közé tartozott és hogy minő fogalmai voltak neki társadalommentői hivatásáról, ezt híven visszatükröztetik azok az általa szerkesztett és a magyar országos levéltárban mai napig is őrzött utasítások, melyek segítségével a színmű írókat bármely pillanatban meg lehetett rendszabályozni. Nevetség számba jön, hogy akkoriban mi mindent nem volt szabad a színpadon mondani. Tilos volt a nemességre, a nemes levelek jelentéktelen mivoltára megjegyzést tenni; a bibliai, katechetikus vagy hierarchikus eredetű szavakat kerülni kellett. Büntetés terhe alá esett az ilyen hasonlat: »oly vén mint Mathu-

¹⁾ Pálffy gróf, a magyar kancellár, 1792. febr. 9-iki jegyzékében, a császár parancsára, a cseh-osztrák kancelláriát az Ausztriában érvényes cenzura-rendszabályok átküldésére kéri, hogy ezek Magyarországon is életbe léptethetők legyenek. E helyen megjegyzem, hogy mind azokat az okmányokat, melyek közelebbről megjelölve nem lesznek, a bécsi cs. kir. belügyminiszterium levéltárából vettem.

²⁾ A cs. kir. directorium 1793. szept. 18-iki ülésének jegyzőkönyve.

zsálem« — »bölc, mint Salamon«; ezek helyett azt kellett mondani: »öreg, mint Nestor« és »bölc, mint Solon«. »Kövé, mint egy prépost« helyett: »kövé, mint egy gazdag haszonbérő«, »Pastor« helyett »Magister«, »gyóntatóatya« helyett »lelkiismereti tanácsadó« került a költői alkotás szövegébe. Az ily szavakat »ég«, »ájtatos«, az olyan szólásmódokat, mint: »te deum laudamus«, »egyházi beszentelés«, »a szövetséget a lelkész kötötte meg« többé nem türték meg.¹⁾

Távol állunk azonban attól, hogy ezen a helyen a magyar cenzurának Ferencz császár korabeli kimerítő történelmét adjuk. Elég lesz, ha annak egyetlen, de oly fejezetét vázoljuk, melynek tartalma nem maradhat meglepő hatás nélkül. Hallgassuk és bámuljuk meg, hogy az osztrák és a magyar cenzura mint cseréltek szerepet. A különben drákói szigorral kezelt bécsi cenzura egy időben szabadelvűbbnek és előítéletektől mentesebbnek mutatkozott, mint az a cenzura, melyet a magyar udv. kancellária nevében gyakoroltak. Alább ki fognak tűnni azok a fontos politikai okok, melyek a bécsi hatóságokat arra bírta, hogy Magyarország irányában a gondolat szabadabb nyilvánulását engedjék meg. Kiválóan érdekes a véleményszabadság érdekében folytatott ezt a küzdelmet megfigyelniünk. Élénken föltárja azt a bécsi legfőbb cenzurahatóság 1813 márczius 24-iki előterjesztése, melyet egész terjedelmében közölni kívánunk. Ez az okmány azért is nagy jelentőségű, mert egy államjogi szempontból fontos vitát juttatott a magyar udvari kancellária és a bécsi legfőbb cenzurahatóság között befejezéshez. Ez a csodálatos okmány, mely az egykori állapotokra élénk fényt vet, teljesen érthetetlen maradna, ha a korábbi idők eseményeit figyelemre nem méltatnók. Szükségesnek mutatkozik tehát a múlt évszáz végére visszamennünk és egyes írók államjogi műveit behatóbban is méltatnunk, hogy az 1813. márczius 24-iki előterjesztés keletkezése érthetővé váljék.

Ferencz császár 1792. május 12-én elrendelte, hogy Bécsben a magyar udvari kancellária tudta és befolyása nélkül semmi olyast nem szabad kinyomatni, a mi a magyar nemzetre és annak jogaira vonatkozik.²⁾ Maguk a magyar vármegyék kérték

¹⁾ L. »Alt-Wiener Theater-Censur« cz. tárczámat a »Neue Freie Presse« 1888. máj. 8. számában. Nemrég Glossy is foglalkozott ezzel a tárggyal. L.: »Zur Geschichte der Wiener Theater-Censur« című cikket. Jahrbuch der Grillparzer Gesellschaft. 1897.

²⁾ Ferencz császár kézjegye gróf Kollowrathoz. Bécs, 1811 aug. 14. »Überhaupt aber werden Sie den Censoren neuerlichst nachdrucksamst einbinden, dasz sie, wenn einige Piècen, Manuscripten oder Bücher vorkommen, so die ungarische Nation und deren Rechte oder im ganzen

föl Ferencz császárt, hogy a magy. udv. kancelláriát ilyen teljhatalommal ruházza föl. Mert tűrhetetlenek tartották azokat az éles támadásokat, melyeket akkoriban egyes írók a magyar alkotmány és a nemesség kiváltságai ellen intéztek. Ezeknek az íróknak a száját csakis a cenzura segélyével lehetett betömni.¹⁾ Ezért jutott a magyar udv. kancellária, a császár ünnepélyes kijelentésével, oly mélyreható privilegiumhoz,²⁾ melynek segélyével minden neki nem tetsző fejtegetést elfojthatott. aminthogy tényleg nem egy, neki kényelmetlenséget okozható mű megjelenését akadályozta meg. Hisz tudjuk, hogy 1806-ban csakugyan betiltá a »Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie« közzétételét, mert abban olyan dolgozatok fordultak elő, melyek az általa képviseltnek tartott kiváltságos rendek jogaira és szabadságaira nézve, kedvezőtlenek voltak. Summeraw, az akkori rendőr-miniszter a folyóirat szabaddá tétele érdekében szállott síkra, dicsőítve a »Magazint«, mint ép Magyarországra nézve értékes művet, mely ennek az országnak történelmét és alkotmányát új világításba helyezi. »Bátorkodom azonban jelen alkalommal — így írt ő 1806 január 6-ikán a császárhoz — azt a megjegyzésemet ismételni, melynek kifejtését egy ízben már kötelességemnek tartám, hogy t. i. ily tárgyak megítélése, melyek magasabb nézőpontot és felsőbb állami érdeket érintenek, csakis oly hatóságokra bízható, melyek az összeség java és nemcsak egyes tartományoknak az idővel és körülményekkel ellentétes előjogai fölött vannak hivatva örködni.«³⁾ Néhány év múlva tehát — és pedig 1809-ben — egy központi cenzurahatóság megalkotását hozzák javaslatba, melynek legelőkelőbb főadata ép az kellett volna hogy legyen, mikép elősegítse a Magyarországbán uralkodó előítéletek ellen küzdő művek közzétételét és így megegyengesse a nemzet többsége előtt, a kormány hasznos javításainak és reformjainak útját.⁴⁾ Ezek a tanácskozások az időközben kiütött franczia háboru miatt szüneteltek. Csakis az 1809-iki bécsi béke megkötése után.

oder aber nur zum Theile betreffen, diese vorläufig durch behörde an die hungarische Hofkanzley mittheilen, mithin ohne mitwissenschaft und Einfluss der hungarischen Kanzley solche weder admittiren, tolerieren oder im druck auflegen zulassen gestatten sollen.

¹⁾ Ballagi Géza, A politikai irodalom, 768. l.

²⁾ Kollowrat 1792. apr. 4-éről kelt egyik előterjesztéséből kiderül, hogy már II. Lipót a m. udv. kancelláriát ilyen kiváltsággal ruházta fel, melyet azután Ferencz császár II. Lipót cenzura-szabályzatának elfogadásával erősített meg.

³⁾ L. Wertheimer, Ausztria és Magyarország II. köt.

⁴⁾ U. o.

midőn Ferencz császár az udvari tanügyi bizottság¹⁾ (»Studienhofcomission«) ösztönzésére, új szabadelvűbb cenzurarendtartás kibocsátására érezte magát indíttatva, mértek döntőcsapást a m. udv. kancellária hatalmi körére. Megadta erre a lökést Sumeraw érintett panaszán felül egy a magyarországi cenzura teljesen elhagyatott állapotáról szóló följelentés. Így 1810 május 26-án az az értesítés jött Pestről, hogy ott a kormány elleni durva kifakadásokat tartalmazó könyveket olvasnak és kézről-kézre járnak a rablóromantikát tömjénező regények, melyek az ifjúságot tolvajokká és gyilkosokká nevelik.²⁾ Armbruster udvari titkár, ki az 1809-iki háború folyama alatt hosszabb ideig tartózkodott Pesten és az írói körökkel összeköttetésben állott, megerősíté a május 26-iki titkos följelentés tartalmát.³⁾ Ő, főnöke ösztönzésére, részletes vázlatot készített a cenzura-viszonyokról és idevágó fejtegetései anynyira érdekesek, hogy mulhatatlanul közelebbi figyelembe vételt igénylenek. Armbruster ugyan kétségbe vonja, hogy az ifjúság romlottságát csakis a »rabló-regények« idéznék elő. Annak legfőbb oka jóval inkább a házi nevelés teljes elhanyagolásában és különösen abban a körülményben rejlik, hogy a nevelőket többnyire — mint ő magát kifejezi — »nem belső tartalmuk, hanem külső alakjuk szerint és nem is annyira a fiuk mint inkább anyáik részére választják meg, minek következtében, általában véve, erkölcsi anarchia keletkezik.«⁴⁾ Ez az oka, hogy »a ledér fantázia piszkos szüleményeit egyetlen más városban sem kapkodják úgy, mint Pesten és emlékszem folytatja ő — hogy hallottam olyan eseteket, melyekben ilyen gyalázatos könyvek ajándékozása útján egyes emberek kiváló pártfogókat szereztek maguknak.« Armbruster különböző forrásokat jelöl meg, melyek útján a tiltott könyvek hazánkban elterjedhettek. Főbajnak a könyvrevízió hiányos berendezését tekinti, a mennyiben Magyarországon egyáltalában nem is létezik állandó »könyvvizsgáló hivatal« (Bücher-Revisions-Amt). Állítása szerint a harminczad hivatalba érkező könyv-küldeményeket, minden előzetes vizsgálat nélkül, kiadják annak a néhány pesti könyvkereskedőnek.⁵⁾ A csomagokat csak a könyvkereskedő boltjában, a vevők jövése-menése köz-

¹⁾ A »Studienhofcomission« 1810. febr. 9. előterjesztése. Államtanási okmányok (Bécsi áll. levélt.)

²⁾ Mellékelve Hager 1810. jun. 30-iki előterjesztéséhez.

³⁾ Hager előterjesztése 1810 jun. 30-áról.

⁴⁾ Armbruster előadása 1810. jun. 24.

⁵⁾ Armbruster Kiliánt, Hartlebent és Eggenbergert nevezi meg. E könyvkereskedők mindenikének évente 60—80.000 frt bevétele lett volna.

ben nézték meg, és ez az eljárási mód sok alkalmat nyújtott arra, hogy a gyanús könyveket a vizsgáló elől elvonják. Ezt az utóbbi hivatalt rendszeren az egyetem valamelyik tanára látta el, 1810-ben pedig Stipsicz az éremltan és régészet tanára volt a revizor, kiről Armbruster azt mondja, hogy gyöngén díjazott hivatalát ritkán veszi komolyan és még ritkábban ismeri a tiltott s megengedett könyvek jegyzékét.

Ha már a magyar könyvkereskedelem legelőkelőbb közép-pontjaiban,¹⁾ Budapesten és Pozsonyban is hiányzott a tulajdonképeni könyvvizsgálat, úgy ennek a kisebb vidéki városokban, természetesen, még nyoma sem lehetett. Itt a könyvnyomdatulajdonosok és a könyvkereskedést közvetítő könyvkötők azt tehették, a mit akartak. A nemtörődömség, valamint a betűk és a külvilággal való összeköttetések hiánya mindenesetre azt vonták maguk után, hogy a nyomdászok sajtója alól nem igen került ki olyasmi, a mi a cenzura sújtó ítéletére szolgált volna alkalmul. Csakis Berzeviczy »de indole rusticorum« cz. művét nyomták titokban és ennél is valószínű, hogy a könyv valamelyik pesti, nem pedig vidéki könyvnyomdából került ki.²⁾ A könyvnyomdászoknál sokkal félelmetesebbek voltak a könyvkötők. »Ezek -- ugymond Armbruster -- a vásárokat fölkereső könyvszatócok mellett a legveszedelmesebb colporteurök.« Általuk, mint a kik Bécs, Pest és Pozsony összes könyvárusaival és antiquáriusaival élénk összeköttetésben állottak, kerültek a tiltott irodalmi termékek a közönség kezei közé, melyek nem annyira Bécsből, mint inkább Jablunkán át, Boroszlóból jutottak hazánkba, mely utóbbi városban Korn könyvárus állandóan nagy raktárt tartott német és franczia művekből vevői rendelkezésére. A ledér tartalmú könyveket viszont rendszerint görög könyvkereskedők csempészték be Lipcséből és adták el nálunk bámulatos magas árakon. Armbruster ezenfelül egyenes hanyagsággal vádolja a cenzurát a kéziratok fölülvizsgálása körül. Ezt az utóbbit, ugymond, közönségesen a lelkészek gyakorolják, kik csakis a vallásos és egyházi tartalmú iratokkal szemben tanusítanak szigort, minden más fajta irodalmi termékek tekintetében pedig a legnagyobb elnézéssel gyakorolják tisztüket. Ezzel a könnyelműséggel azonban kirívó ellentétben állott, Armbruster nézete szerint, »az a rendkívüli szűkkeblűség«, melylyel a m. udv. kanczellária mindazt kezelte, a mi Magyarország megismeréséhez hozzájárulhat, így hát a legjobb

¹⁾ Armbruster.

²⁾ Armbruster megemlíti, hogy a debreczeni és kassai könyvnyomdákat — különösen az utóbbit — a számos szepességi protestáns író használatára, 1809-től kezdve, jobb állapotba kezdték hozni.

tehetségek visszariadnak hazájuk tudományos megismertetésének előbbre vitelétől.¹⁾ Világos volt tehát, hogy a cenzurát két irányban kellett reformálni. Mert míg egyrészt a könyvbírálat eddigi lanyha gyakorlatát nem lehetett továbbra is megtűrni, addig másfelől a magyar udv. kancelláriát komolyan megakarták oly művek eltiltásában gátolni, melyek a magyar viszonyokat beható vizsgálat tárgyává teszik. Mindezeket most már, a május 26-iki titkos följelentés és Armbruster adatai alapján, a császár lelkére kötötték.²⁾ A császár 1810. júl. 27-én így határozott: »A m. udv. kancelláriához ebben az ügyben intézendő utasításaimat Armbruster udvari titkár javaslatai értelmében akarom elrendelni, de ezt csak akkor fogom tenni, midőn Önnek a cenzuránál követendő alapelveket tárgyzó előterjesztése ügyében döntené fogok.«³⁾ A cenzura ügyére vonatkozó új szabályzatot 1810. szept. 14-én bocsátották ki.⁴⁾ »Egy világsugár se maradjon azután, — így hangzik a rendelet — bárhonnan jöjjön is az, figyelem és fölhasználás nélkül a monarchiában . . . . . Munkák, melyek az államigazgatást a maga egészében vagy egyes ágaiban méltányolják, a hibákat és balfogásokat föltárják, valami kielégítő ok nélkül el nem tilthatók, még akkor sem, ha a szerző elvei és nézetei a kormányéival ellenkeznének. Az efféle iratok azonban méltóságteljes hangon és mérséklettel, sértő személyeskedés nélkül legyenek írva és semmi rosszat ne foglaljanak magukban a vallás, az erkölcsök és az állam ellen.«⁵⁾ Az itt kijelentett alapelv, melynél fogva a sajtó és olvasási szabadság általában, de különösen az államigazgatás összes ágait érintő művek és kéziratok tekintetében, kitágítandó,⁶⁾ ez az alapelv volt az ék, melylyel a magy. udv. kancellária eddigi jogkörén rést ütni akartak. Ez a magyar főhatóság volt

¹⁾ Armbruster előadása.

²⁾ Hager előterjesztése 1810. jún. 30-áról. »Dass nach der ungarischen Verfassung mein Einschreiten bei der ung. Hofkanzlei wenig Erfolg haben dürfte, Ew. Majestät sich auch in Fällen dieser Art sich bestimmt vorbehalten haben, unmittelbar selbst die zweckmässigen Anordnungen zu erlassen, so dürften Allerhöchstdieselben geneigt sein, die obige Anzeige sowohl als Armbrusters Wahrnehmungen und Vorschläge zum Gegenstand einer allergnädigsten Anordnung an die ungarische Hofkanzlei zu machen und auf diesem Wege das allgemeine Beste sicher erzielen.«

³⁾ A császár rezolúciója Hager 1810. jún. 30. előterjesztésére.

⁴⁾ Hager Wallis grófhöz, 1810. decz. 7.

⁵⁾ Ballagi Géza. A politikai irodalom, 800. és 802. l. Míg Ballagi az 1810-iki cenzura-rendszabályokat in extenso közli magyar fordításban, azok német eredetije maig is kiadatlan és tulajdonképen ismeretlen maradt. *Springer* — Geschichte Österreichs I. 126 — idéz abból egy helyet.

⁶⁾ Hager, Wallis grófhöz, 1810. decz. 7.

a most megvalósítani szándékolt nagyobb sajtószabadság akadályá, el kellett tehát tőle vonni azt a hatalmat, melylyel annak érvényesülését elnyomhatá. Tényleg az 1810-iki cenzura-szabályzat elrendelő, hogy a nyomtatási engedély megadása a központi cenzura kizárólagos jogát képezi, bárha a közzé teendő kézirat Magyarország viszonyait is érintené. Így hát a bécsi legfőbb cenzurahatóság szabad elhatározásától függött, hogy az ilyen hazánk állapotait tárgyzó iratokat a közzététel előtt az udv. kancelláriával közölje-e vagy sem?¹⁾ Az új szabályzat első gyümölcsének tekinthető, Píringerek Magyarországra bandériumairól és általában annak törvényes hadi szervezetéről szóló műve, melynek élén ez a jellemzetes motto állott: »Respice quid moneant leges.« Píringerek, ki magyar nemes és a cs. kir. udv. kamara titkára volt, már 1807-ben közzé akart tenni egy népszerű hangon tartott iratot: »Der Hungar als Patriot des österreichischen Kaiserstaates« című alatt, célja lévén ebben az alkotmány mibenlétét tüzetesen kifejtetni és »az alkotmányosoknak állított hibák, tulkapások és visszaélések ellen« sikra szállani. Ferencz császár azonban, tekintve, hogy az 1807-iki országgyűlés ép akkoron folytatta tanácskozásait, nem találta célszerűnek a röpirat közzétételét.²⁾ Píringerek, ki hazája alkotmányát beható tanulmányozása tárgyává tévé, nem akart nyugton maradni és hangosan akarta mindenfelé hirdetni, hogy az oly sokat dicsőített alkotmány immár redves és korhadt lett. Így lépett tehát 1810-ben újól az ajánlattal föl, hogy ő Magyarország viszonyainak földterítéséhez fontos adalékokat vél szolgáltatni »Magyarország bandériumairól« szóló kéziratával. Hager báró, ki a mű már kész egyik részletét a császárnak bemutatá, úgy vélekedett, hogy az könnyen megérthető nyelvezettel, minden szenvedélyesség nélkül van írva és nem tekintve némely ismétléseit, bizonyára jó hatást fog szülni.³⁾ Ferencz császár azt határozta 1810. febr. 26-án, hogy Píringerek műve folytatására, »biztatni« kell,⁴⁾ egyidejűleg pedig elrendelte, hogy a kézirat a titkos házi-, udvari- és állami kancelláriának is bemutatandó, oly meg-hagyással, hogy ez véleményét mielőbb kijelentse és így »a mű, mindjárt befejezése után, napvilágot láthasson.« Gondosan el akarta azonban a császár még a leghalványabb látszatát is kerülni annak, mintha Píringerek művét a kormány megbízásá-

¹⁾ Így nyilatkozik Hager 1813. márcz. 24. előterjesztése.

²⁾ L. közelebbről erre nézve: »az 1807-iki országgyűlés« című czik-kemet. Századok. 1896.

³⁾ Hager előterjesztése 1810. febr. 2-ről.

⁴⁾ Hager Píringerekhez 1810. febr. 28.

ból írta volna. E végből utasítást kapott az udvari titkár, hogy azokat az okokat, melyek őt, mint magán egyént, műve megírására és közzétételére bírák, külön előszóban fejezze ki.¹⁾ Ő követte az utasítást és azonnal megszerkesztette művéhez a bevezetést, melyről határozottan állítja, hogy az minden józan eszű embert meg fog győzni arról, hogy ő, »minden felsőbb megkenés nélkül« (»ohne höhere Salbung«), tisztán mint magáníró lép a világ elé. »Már előre — írja ő Hagernek — a legnagyobbira tartom azt a vigasztaló reménységet, hogy a mindenható segélyével befejezve ezt a művet, nemcsak szeretett hazámnak és szent koronájának, hanem az egész osztrák császári birodalomnak megszerzem azt a nevezetes előnyt, hogy a magyar nemességnek az állam legnagyobb kárára eddigelő mély homályba burkolt alkotmányos szolgálati kötelezettségeit kellő világításba helyezem és egyebek mellett kétségbevonhatatlanul bebizonyítom, hogy Magyarország birtokos nemessége, az ország törvényei szerint, köteles birtoka arányában, saját költségére és nem a paraszt zsebére, állandóan, tehát béke idejében is, bizonyos számú huszárokat kiállítani és hogy ez az a kötelezettség, melyet a »bänderium« szó megjelöl.²⁾ Ezeket az alapelveket ő magyar nyelven szerkesztett ily című művében: »Halljátok, halljátok! Hová tűntek el Magyarország hajdani küzdő erői?³⁾ is terjeszteni akarta. Valamint Piringer tudományos irányú, azonképen az ő népszerű műve is megnyerte az állami kancellária hozzájárulását, mely utóbbi ekkoriban már Metternich vezetése alatt állott. Hormayrre, a hírneves történészre, várt az a föladat, hogy, mint az állami kancellária udv. tanácsosa, a népszerű olvasmányul szánt művet cenzura alá vegye. Az ő véleménye, melylyel e kinyomtatást javasolá, ránk nézve annyival is érdekesebb, mivel az Metternich nézeteit is visszatükrözteti. Hormayr azonnal Piringerre nézve kedvező álláspontra helyezkedett. »A magyar alkotmány — ugymond — számtalan, részleges intézkedéseivel és ellenmondásaival, hasonlóan valamely közülethez, inkább, mint bármely más alkotmány, föltűnteti a különböző korszakok szükségleteit és alakulatait és megmutatja, hogy mint sok minden, a mi egykoron az államszervezet izomzatát és ide-

¹⁾ A császár resolútiója Hager 1810. febr. 22-iki előterjesztéséhez: — — — »und hat er (Piringer) zur Vermeidung alles Anscheines, als hätte er hierwegen Aufträge erhalten, in einem Vorberichte oder im Eingange in Kürze zu bemerken, was ihn zur Herausgabe dieser Schrift bewogen habe.«

²⁾ Piringer Hagerhez, Bécs, 1810. júl. 10.

³⁾ A kézirat szerint: »magyarból fordítva«. A mű mottója: »Ülj le, és olvasd ezt a könyvet, hogy meghallgassuk«. Jerem. 36. Cap. 15. V.

geit képezte, most már megcsontosodott és az idők szelleméhez és szükségleteihez mért átalakításra vár«. Természetes, — folytatja ő — hogy a magyarok háta borzong attól, ha történelmi kütfők alapján igazoltatik, mily jogtalanok a korona elleni követelései, minélfogva minden tudós mű, mely a királyi jogokért és a »factiosus aristocrata szellem« ellen szállott sikra, a magyar udvari kancellária részéről ármánykodásoknak volt kitéve. Hormayr dicséri a könyvnek a főrendek ellen irányuló föllépését, mint a kik nagy vagyonukhoz mérten, vajmi keveset tesznek. Ők azt bizonyára »jacobinisticus«-nak fogják kiáltani, mert hisz nagyon szeretik elhitetni, hogy ők alkotják »a hú udvari pártot«, miközben kitünően értik, valahányszor csak terhek elvállalásáról van szó, »a hódolatot ajkukra venni, de a köznemességet és szabad királyi városokat ellenzékeskedésre sarkalni«. Hazafias magyarok — végzi Hormayr — már régóta sajnálják, hogy az udvar a tulajdonképeni néppel vajmi keveset foglalkozott, de túlságos figyelmére méltatta a főnemességet, mely bár a földbirtok és vagyonosság legnagyobb részét hatalmában tartja, de semmi esetre sem képviseli a népszerű és szellemi túlsúlyt. Mindezeknek az okoknak következtében Hormayr Piringer műve mellett szólalt föl, mely nem annyira a köznemesség ügye mellett kardoskodik, mint inkább azoknak a hiányoknak földerítésére törekszik, melyek Magyarország hatalmas hadi erejének kifejlődését még mindig gátolják.¹⁾ Piringernek a banderiumokról szóló műve nagy föltűnést keltett hazánkban. Nyomban fölmerült az az állítás, hogy őt a mű közzétételére a kormány bérelte föl²⁾ és teljes mértékben magára vonta ő a rendek gyűlöletét, melyek megbüntetését követelték.³⁾ »Piringer udvari titkárnak — írja Hager a császárnak — sem megy jobban a dolga, mint Kollárnak és Praynak, az ismeretes történetbúvároknak, kiket honfitársaik azért, mert a magyar államjogot történelmileg kifejtették és a nemesség némely vélt előjogait érinteni merészelték, ugyancsak rossz szemmel néztek«. ⁴⁾ A harag első föllobbanása után azzal

¹⁾ Homayr véleménye. Hogy Piringer népszerű irata csakugyan megjelent-e vagy sem, ez előttem ismeretlen.

²⁾ Hager Wallishoz, 1811. jan. 24. a bécsi közös pénzügyminiszterium levélt.

³⁾ Wallis gr. véleménye 1812. okt. 1-éről a magy. udv. kancellária 1812. szept. 17. előterjesztéséhez. Államtanácsi okiratok. (Bécsi áll. levélt.) »Gerade diese Wärme in Vertheidigung der königlichen Rechte hat ihm den Hass der Stände zugezogen und sie haben sich nicht entblödet ein Gravamen gegen ihn zu führen«. Piringerre nézve l. *Kronos*: »Aus Österreichs stillen und bewegten Jahren«. 49., 53., 55. l.

⁴⁾ Hager 1811. ápr. 28-iki előterjesztése.

igyekeztek magukat Píringeren megboszulni, hogy művét számba sem revék.¹⁾ De ha Hager abban a reménységben élt, hogy Píringer műve nem fog czáfoló iratot maga után vonni, mivel »józanul senki sem léphet föl ellene«,²⁾ úgy e föltevésében alaposan csalatkozott. 1811. december havában ily című mű kéziratát nyújták be a cenzurához: »Anti-Píringer seu breves reflexiones historico-juridicae ad partem I. opusculi sub tit. Ungarns Banderien«. Ez csakugy hemzsegett a Píringer elleni kifakadásoktól, melyek őt »a magyar törvények gonosz elferdítőjének«, »rágalmazónak« »Machiavelli«-nek nevezték. A cenzor, abból a nézetből indulva ki, hogy szükséges útját vágni annak a föltevésnek, mintha a bécsi cenzura minden, »a korhadtt magyar alkotmány« javára szánt közleményt elnyomni akarna, az ellenbírálatra nézve az »admittitur«-t hozta javaslatba. Hager nem merte a kinyomatást saját felelősségére engedélyezni, mert, szerinte, a névtelenül benyújtott vitairat számos, általa megjelölt közjogi tévedést tartalmazott. Az csak arra alkalmas, így szólt ő a császárhoz, hogy a közvéleményt félrevezesse és a magyarok nyakasságát, mely az országra ép most »oly sok rosszat áraszt«, még fokozza. Ő tehát az ellenbírálatot a császár elhatározása alá bocsátá, azzal a kéréssel, hogy mielőbb döntení kegyeskednék, mivel minden késedelmeskedés újabb panaszokat vonna az ép egybegyűlve levő rendek részéről, maga után.³⁾

Píringer, kinek könyve ekkora nagy port vert föl, születésére nézve magyar volt. Érthetetlen tehát Mayláth György grófnak, a személynöknek, az a merész kijelentése, hogy az udvari titkár megbüntetésére irányuló követelés teljesen jogosulatlan, mivel ő »nem honfitársunk«.⁴⁾ Píringer már II. József korában mint kerületi titkár működött Nyitra megyében. Mikor ez az állás, az alkotmány visszaállítása következtében megszűnt, a magyar hazafiak gyűléte⁵⁾ teljes mértékben kiűrt ellene. 1792-ben »Babuk oder der Volksverläumdner«⁶⁾

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o.

³⁾ Hager előterjesztése 1811. decz. 13-áról.

⁴⁾ Diarium 283 l. »Si enim popularis noster non est, quo jure poenae contra eum petatur, qui nostris non subest legibus.«

⁵⁾ Hager előterjesztése 1810. máj. 2-áról.

⁶⁾ Meusel, Gelehrtes Deutschland VI. köt. 109. l. azt mondja, hogy »Babukot« Píringer írta. Ezzel szemben Ballagi Géza, A politikai irodalom 765 l. ezt a művet Alxinger osztrák költőnek tulajdonítja. Ez már azért sem lehetséges, mert a szerző, előszavában, majd a 10. lapon és más helyeken magát magyarnak nevezi, a mi mindenesetre találó Píringerre, de nem Alxingerre nézve, ki bécsi volt. S hogy mindezt betetőzze, maga

czimű névtelenül közzétett művében, mint a magyarok védelmezője lépett ő föl Hoffmann: »Grosse Wahrheiten und Beweise« czimű szennyrirta ellen. De ez nem tartá őt vissza attól, hogy később ismét a kormány szolgálatába szegődjék. Midőn 1807-ben híre terjedett, hogy ő a bécsi udvarnak arra ajánlkozott, miként hazája alkotmánya ellen döntő csapást mérjen, még Őrményi országbíró kegyét is elvesztette, a ki pedig őt előbb teljes bizalmával ajándékozta meg. Piringernak hasonnevű unokatestvére, ki Bécsben apát és a pázmániták rectora volt, azt a tanácsot adta, hogy ne támadjon a magyar alkotmány ellen. Az esztergomi káptalan, mely régebben nagy jóindulatot tanusított iránta, most már ellenszenvét érezteté vele.¹⁾ De a mily arányban veszíté ő el hazánkban a talajt lábai alól, abban az arányban hódítá meg magának Hager rokonszenvét, kit mindig hűségesen tájékoztatott — és minden esetre ellenszolgáltatás nélkül hazája viszonyai felől. Az udvari rendőri hivatal főnöke őt 1810-ben a Bánát adminisztratorául hozá javaslatba, mert mint erélyes és ökesszóló ember föltétlenül képes lesz a heveskedő embereket féken tartani.²⁾ De Piringer közvetlen főnökének, a már hosszabb idő óta betegeskedő Rajner udvari tanácsosnak állását törekedett elérni, melyet, helyettesítés útján, már 11 hónapja látott el. Mikor Rajner meghalt, Piringer Hagerhez fordult azzal a kéréssel, hogy az üresedésbe jött udvari tanácsosi állást eszközölné részére a császárnál ki. A rendőrség feje melegen szólalt föl mellette.³⁾ De Ferencz császár, bár megígérte volt, hogy őt ellenfelei üldözéseért, adandó alkalommal, kárpótolni fogja, Piringer kérését elutasítá.⁴⁾ Csakis Wallis gróf teljesíté az ő kívánságát. Wallis előtt, kire mint kamarai elnökre Ferencz császár nagy tervek keresztülvitelét bízá hazánkban,⁵⁾ Pirin-

Piringer mondja »Banderien« czimű művének előszavában (VII. 1.): »Schon vor 18 Jahren gab ich davon eine kleine Probe durch eine zum Druck gelieferte Flugschrift (Babuk), die mir schon damals viel zu unbedeutend schien, als dass ich mich, als Verfasser derselben hätte nennen wollen.«

¹⁾ Piringer Hagerhez, kelet nélkül.

²⁾ Előterjesztés 1810. aug. 4-éről.

³⁾ Hager előterjesztése, 1811. decz. 4-éről.

⁴⁾ A császár sajátkezű rezolúciója az 1811. decz. 4-iki előterjesztéshez: »Da die Hofrathsstelle, die durch den Tod des Hofrath Rajner erledigt worden, nicht besetzt wird, so kann ich dem gegenwärtigen Wunsch des Hofsecretärs Piringer nicht willfahren«.

⁵⁾ Piringer utódjául Wallis Kneidinger udv. fogalmazót hozá javaslatba, mint a ki magyar kartársai között a legtehetségesebb volt; továbbá ajánlá, hogy Purkhart magy. udv. kamarai fogalmazó az általános udv. kamarához helyeztessék át, »und ich Männer solcher Art bei der Hof-

ger alkalmas eszköznek tünt föl az ily célzatok megvalósítására. »A legfelsőbb szolgálat java — ugymond Wallis — megköveteli, hogy ez a kitünő hivatalnok, ki a tervezet átalakításoknál Magyarországon kiválóan használható lesz, ragaszkodásáért és jó szolgálataiért megjutalmaztassék.«¹⁾ 1812. október 3-án csakugyan kinevezék Piringert Rajner helyébe, az udvari kamarához udvari tanácsossá²⁾ jutalmul a királyi jogok érdekében kifejtett fáradhatatlan tevékenységeért.

Az a zaj, melyet Piringer műve okozott, nem tartá a bécsi cenzurát vissza attól, hogy a magyar udv. kancellária előzetes értesítése nélkül, még egy másik, hasonló szellemű mű megjelenését is engedélyezze. E mű címe: »Die Ausbildung der Verfassung des Königreichs Ungarn, aus der Geschichte und den Gesetzen dieses Reiches dargestellt.«³⁾ Ennek szerzője, ellentétben Piringerrel, osztrák és pedig a bécsi cenzor és tanár Gustermann Antal volt. Ez a könyv is kimutatni törekszik, hogy a magyar alkotmány többé nem felel meg a szükségletnek, hogy az nem haladott az idővel és hogy a magyarok, szenvedély és előítéletek miatt, ezt nem akarják belátni. Ezt a hibát csak a nemzet orvosolhatja, tehát a király népével. De mert a nép nem akar az átalakításba beleegyezni, fölveti a szerző azt a kérdést, ha vajjon az uralkodó nincs-e ily viszonyok között följogosítva a neki föltétellal kitűzött alap-törvényeket az állam közjávára föláldozni? A legfőbb cenzurahatóság beleegyezésével tehát egész nyíltan kezdik itt az alkotmány megdöntését tanácsolni és pedig ép olyan időben, mikor a rendek Pozsonyban összegyűlve valának. Nem csoda tehát, ha az ily fajtájú művek közzétételének megengedésében a valóságos államcsínyre törekvő bécsi kormány kinyújtott csápjait szemlélték. Ez magyarázza meg azt a hasonlíthatatlanul nagyobb izgalmat, melyet Gustermann műve előidézett. »Soha munka pártot jobban el nem keserített — így hangzik egyik egykorú tudósítás — mint a Gustermann tanár könyve.«⁴⁾ A rendek panaszt emeltek és a szerzőt büntetésre méltónak

kammer brauche, wenn ich die allerhöchsten Pläne für Ungarn gehörig vorbereiten und zur Ausführung leiten soll.« Wallis gr. okt. 1-i véleménye Erdődy gr. m. udv. kancellár 1812. szept. 17-iki előterjesztéséhez. Államtanácsi okiratok.

¹⁾ Wallis okt. 1-i véleménye. Államtanácsi okiratok.

²⁾ Ferencz császár Wallishoz 1812. okt. 3. Közös pénzügy. levélt. Piringer, mint udv. tanácsos utoljára az 1831-iki tiszti címértárban fordul elő. Hihetőleg ezen idő körül halt ő el.

³⁾ Két kötet. Bécs, 1811. Gustermannra nézve l. Krones id. h.

⁴⁾ Leurs tudósítása. Kelet nélkül, Hager ezt a jelentést 1811. szept. 4-én Wallisnak küldé meg.

jelentették ki.¹⁾ A bécsi tanár a szemrehányások ellenében egy védőíratot akart közzétenni, de ennek kinyomtatását nem engedték meg. »Hol támadom én — kérdi ő — a magyar nemzetet jogtalanul meg? Ha itt-ott olyasmit mondok, a mi a magyar nemességnak nem tetszik, ez ép úgy nem az én hibám, mint a hogy nem hibás a sebész, ki a seb orvoslása végett azt kutaszolja, bárha ezzel fájdalmat is okoz.« Tagadja, hogy ő a magyar alkotmány megdöntését tanácsolta volna. »Ezért — ugymond — kívánatos volna, hogy a nemesség az alkotmány átalakításához királyának segédkezet nyújtson, oly átalakításhoz, melyet a korszellem követel, az a korszellem, melylyel haladnunk kell, nehogy az erőszakkal ragadjon meg bennünket és taszítson az örvénybe.«²⁾

Igazságtalanság volna azt állítani, hogy Gustermann könyvével üszköt akartak volna dobni az egybegyűlt rendek közé. Ő könyvét 1811. januárban, tehát még oly időben mutatta be, midőn a legfőbb cenzura-hatóság a februári pátensről és az ennek folytán egybehivandó magyar országgyűlésről tudomással sem bírhatott.³⁾ A nevezett hatóság (Gustermann könyvét épúgy mint Piringerét, a császár által 1810-ben szabaddá tett államjogi és történelmi kutatás termékének tekintette;⁴⁾ tehát a Gustermann-féle kéziratot is átadta Hormayrnak cenzurálás végett, utóbbinak pedig a mű ellen nem volt kifogása, a miért is ő Hager rövid úton értesítette, hogy érintett véleményét Metternich is helyesli. Így aztán a hatóság fel is hatalmazá Gustermann, hogy művét, »mint méltó kiegészítőjét Piringer banderiumjainak« kinyomathassa.⁵⁾

E könyv megjelenése nagyon elkedvetlenítette a magyar udv. kancelláriát. Erdődy gróf, a kancellár, mindjárt Piringer könyvének közzététele után, jegyzéket intézett az udv. rendőri hatósághoz, melyben a Magyarországot érintő összes művekre nézve betekintési jogot követelt. Hager báró a jegyzékre nem válaszolt. Attól tartott, hogy az ilyféle kéziratok irányában alkalmazott eljárás közelebbi megvilágítása arra a föltevésre adhatna tápot, mintha megjelenésüket felülről befolyásolnák és a fölvilágosítások is esetleg nyilvános megvitatás alá kerülhetnének. Erdődyt mélyen elkésértette az a kicsinylés, melylyel átírata találkozott. Augusztus 2-án újabb és pedig »a leghéve-

¹⁾ Acta comitorum 1811. 177. l.

²⁾ Gustermann kiadatlan igazolása. Csatolva Hager 1811. okt. 31-iki előterjesztéséhez.

³⁾ Hager 1811. aug. 8. előterj.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Hager előterjesztése 1811. aug. 8-áról.

sebb hangon tartott» jegyzéket intézett Hagerhez, melyben már egyenesen azt követelte, hogy (Gustermann műve a császár határozataíig azonnal tilalom alá helyeztessék.¹⁾ A m. udv. kanczellária erélyes föllépése az ügyet szerfölött kiélesíté. Hogy Erdődy támadása sikeresen visszautasítható legyen, Hager Metternichhez fordult, és az ő véleményét kérte, közölve egyúttal a császárhoz benyújtani szándékolt előterjesztést is. A miniszter azt válaszolta, hogy Gustermann könyve fölülemelkedik a pamfletek és röpiratok látókörén és így a kormány támogatására, vagy legalább is a megtűrésre mindenesetre méltó. Ezért ő már 1811. januárban hozzájárult Hormayr cenzor véleményéhez. De sajnálatos, hogy a könyv megjelenése ép az országgyűlés együttléte idejére esett, és hogy ezt nem kerülték el. Lehetséges-e azonban e miatt a már megjelent mű elnyomását elrendelni? »Ez ellen írja Metternich Hagernek — annyival határozottabban állást kell foglalnom, mert a jelen esetben a tilalom egyúttal a Gustermann védelmezte alapelvek elítélését is jelentené, a mi elválaszthatatlan volna a közönségesen oly fölületes módon méltányolni szokott királyi jogok föláldozásától.« Teljesen egyetértve Hager nézeteivel így folytatja: »Gustermann műve, mint tudományos és a legjobb szándékkal megírt munka alkalmas a cenzura megerősítésére; az a kormány parancsa és beavatkozása nélkül jelent meg: ki van nyomtatva, el van terjedve, tehát vissza nem vonható. Ha Gustermann hamis adatokat használt föl, ha ő tévedett, akkor ám lépjen föl, a mérséklet határai között, hasonló fegyverekkel vértézve, az ő ellenfele.« Metternich nem képes azonban azt az aggodalmat elűzni, hogy Doll könyvkereskedő az iránti buzgalma, miként Gustermann könyvének első sorban Magyarországon biztosítson nagy elterjedést, volt a nagy föltűnés okozója és — jegyzi ő meg — »a jelen alkalommal is csak ismételt sajnálhatom, hogy a lépten-nyomon ismétlődő, nyomorult, egyoldalú és alantas üzérkedés a hasznos vállalkozásnak más alakot kölcsönzött. De erre, ép úgy mint egyébre már nincs miért visszatérni.«²⁾

Biztosítva most már a hatalmas külügyminiszter támogatása felől, nem késett Hager a m. udv. kanczellária »köve-

¹⁾ U. o. Ennek kelete nem megbízható. L. alábbi megjegyzésemet Metternich aug. 12-iki véleményéhez.

²⁾ Metternich Hagerhez, 1811. aug. 12. Bécsi áll. levélt. Hager azt mondja aug. 8. előterjesztésében, hogy csatolja ehhez Metternich véleményét. Minthogy Hager a császárnak szánt előterjesztését csak aug. 8-án közölte Metternichchel, az nem lehet aug. 8-áról kelezett. Miután a tiszta tázat nincs meg, valószínű, hogy az előterjesztés csak aug. 12. vagy 13-áról volt kelezve.

telő föllépésének» ügyét a császár eldöntése alá terjeszteni. »Szent kötelességemnél fogva — így apostrofálja ő a császárt — nem titkolhatom el Főlséged előtt, mennyire föltűnő oly mű eltiltásának követelése, mely a király és az ő jogai mellett lép föl és forrásait csakis a történelemben és a törvényekben keresi, oly mű eltiltását, mely távol attól, hogy népolvasmány legyen, tárgyat tisztán tudományos, magasabb nézőpontról szemléli és csak véletlenül jelent meg röviddel egy országgyűlés előtt, melyet a szabályokkal jól ismerős cenzor írt, és a melyet az államkancellária egyik tagja vizsgált, mint cenzor, felül, kinek véleményét a külügyminiszter is jóváhagyá, és a melyet, végezetül, egyetlen elfogulatlan ember sem tekinthet hivatalosan sugalmazottnak, mivel köztudomásu, hogy a magy. udv. kancellária, mely egyedül süthet rá a hivatalos bélyeget, azt mindjárt anathema alá vetette.«¹⁾

Természetes, hogy Ferencz császár a magyar hatósága és az udvari rendőri hivatal között támadt ebben a küzdelemben, az utóbbinak fogta pártját, mint a mely Metternich személyében amúgy is valódi szószólóra talált. A jogaira féltékeny Ferencz örömezt hallgatott két legbefolyásosabb miniszterére, kik egyaránt hangsúlyozták, hogy Gustermann könyvének tilalom alá vetése a királyi tekintély vereségét jelentené Magyarországon. Inkább bedugta füleit a közvélemény fölindulása elől, hogysem a magy. udv. kancellária kivánságát teljesítette volna, mely utóbbi hatóságot az egybegyűlt rendek, bátor föllépéseért, az ország jogainak védelmezőjeként ünnepelték. A császár augusztus 23-án Hager és Metternich értelmében döntött, de mégis megparancsolta, hogy ügyelni kell arra, nehogy Gustermann könyve Magyarországon »célzatossággal és tolakodólag« terjesztessék.²⁾

Hihetőleg Piringer és Gustermann példája által fölbátorítva, most már egy harmadik író is elhatározta, hogy a magyar alkotmány gyöngeségeinek és hiányainak föltárásához fog. 1812-ben jelent meg Lipcsében Anonymus ily című írata: »Versuch einer

¹⁾ Hager előterjesztése 1811. aug. 8-áról.

²⁾ A császár rezolúciója így hangzik: »Von dem Verboth dieses Werkes kann umsoweniger irgend eine Frage seyn als wissenschaftliche Behandlung des Staatsrechts und der Geschichte nach den von Mir festgesetzten Censurs-Grundsätzen nicht untersagt ist und der Verboth eines mit der Bewilligung der Censur erschienenen bereits sehr verbreiteten Werkes, dessen Tendenzen dahin geht, die königlichen Rechte auseinander zu setzen und zu verwahren, eine eben so bedenkliche als in jeder Beziehung unzulässige Massregel wäre; nur ist darauf zu sehen, dass dieses Werk nicht allenfalls mit irgend einer Affectation oder Dringlichkeit in Hungarn verbreitet werde.«

Darstellung der hungarischen Konstitution.« Mottoja volt: »non quis? sed quid?« E mű fejtegetései a következő záró szavakkal végződnek: »Mindenki belátja a mostani alkotmány átalakításának szükségességét; ép ily kevéssé vonható kétségbe, hogy a változtatás, hacsak céljának megfelelőleg az állam javát akarja előmozdítani, csupán az uralkodótól indulhat ki. Csak-hogy a magyar királyok koronázásakor letenni szokott ősi esküben, közönségesen, elháríthatatlan akadályt szoktak látni. Lelkiismereti kérdést csinálnak az uralkodóra nézve abból, hogy ne tegye azt, mi népét egyedül teheti boldoggá.«

A füzet óriási föltűnést keltett. Piringer, Gustermann és Anonymus vizsgálódásait a császárnak azzal az állítólagos kijelentésével hozták kapcsolatba, hogy a mostani magyar alkotmány »a mi időnknek többé nem felel meg.«¹⁾ Az ellenzék ugyan zajongott, de gúnyosan fölkiáltott, hogy ilyesmi már 1790-ben előfordult, midőn »Babel«²⁾ és »Ninive«³⁾ megjelent, de sikere az ily föllépéseknek akkor sem volt. Hagyni kell hát őket, hadd irjanak.⁴⁾ Gustermann cenzor hibája volt, hogy Anonymus röpirata, melyet, mint most már biztosan állíthatom, Mastiaux⁵⁾ bécsi hadügyi udv. titkár irt, a könyvpiacra juttatott. Gustermann teljesen e mű tartalmának hatása alatt állott, melylyel különben ő maga is élénken rokonszenvezett. Különösen elragadta őt annak bizonyítgatása, hogy Szent István korlátlan uralkodó volt és hogy a mostani alkotmány csak ellenszegülés és fejetlenség kifolyása. Miért engedte meg ugymond — a m. udv. kanczellária 1770-ben Horváth Mihály: »Introductio in historiam criticam regni Hungariae«⁶⁾ cz. műve kinyomtatását, mely nyíltan tanítá, hogy Magyarország egyeduralmi-aristocraticus kormányalkattal bír? Miért engedélyezte 1791-ben a »Dissertatio de limitibus regiae potestatis in Hungaria«⁷⁾ közzétételét, mely a magyar uralkodót árnyék-királyként tünteti föl? Kizárólag azért, — mond Gustermann —

¹⁾ Krones id. m. 119. l.

²⁾ »Babel. Fragmente über die jetzigen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Gedruckt im römischen Reiche.« 1790.

³⁾ »Ninive. Fortgesetzte Fragmente über die dermaligen politischen Angelegenheiten in Ungarn. Nebst einer wichtigen Beilage. Auch im römischen Reich gedruckt 1790. »Babel« és »Ninive« szerzője Hoffmann pesti egyetemi tanár volt. Ő az udvar szellemében irt. Erre nézve l. közelebbről Ballagi Géza id. m. 383. s k. l.

⁴⁾ Göhausen jelentése, 1812. apr. 21-éről.

⁵⁾ Armbruster Hagerhez, 1812. apr. 17.

⁶⁾ A pontos czím: »Introductio ad historiam Ungariae critico-politicam. Viennae, 1770.

⁷⁾ A pontos czím: »Dissertatio -politico-publica de regiae potestatis limitibus« Hajnóczytól.

mert a magyarok igen jó szemmel nézik az ilyféle iratokat. Abból az elvből indulva ki, hogy ideje immár más hangok meghallgatását is lehetővé tenni, a mellett szólalt föl, hogy a »Versuch« a »transeat« cenzuraformulával láttassék el, a mi a cenzura nyelvén azt tette, hogy e füzet ugyan a könyvpiacra kerülhet, a könyvjegyzékekbe is fölvehető, de az újságokban nem hirdethető.¹⁾ Metternich nyomban sajnálkozását jelentette ki e füzet terjesztésének megengedése fölött, jöllehet annak tartalmát helyeselte. Ő azt óhajtotta volna, hogy az országgyűlés folyama alatt ilyféle fejtegetés többé ne lásson napvilágot, amint hogy szerző művét, szerinte, egyébként is előzetesen a császárnak kellett volna bemutatni.²⁾ A külügy-miniszter e nyilatkozata azt vonta maga után, hogy Hager megrendelte a könyvfölülvizsgáló hivatalnak, hogy a császár határozataig a füzet kiadását szüntesse be. De a parancs már későn jött. Geistinger bécsi könyvkereskedő sietett a Lipcsében nyomott és Ausztriára nézve »transeat«-tal ellátott könyvből 30—40 példányt haladéktalanul Pozsonyba küldeni, hol az, mint már érintve volt, villámcsapás módjára hatott. Magára Ferencz császárra nézve is — ki előtt a közzététel ellen, állítólag, maga a nádor is tiltakozott volna³⁾ — nagyon kellemtelen volt, hogy az alkotmány ellen irányzott támadás, ép az országgyűlés vége felé, a magyarok hangulatát nagyon megrontotta. »A kérdéses iratnak — így rezolvált ő Hager egyik előterjesztésére — egyáltalában, de különösen az országgyűlés együttlétekor, nem lett volna szabad, az udvari hivatal kifejezett jóváhagyása nélkül, a könyvpiacra jutnia. Mellőzve a mű általános irányzatát, nagyon föltűnő oly irat admittálása,⁴⁾ mely nem szorítkozik a fennálló magyar alkotmány hiányainak földerítésére, hanem még egy új alkotmány kidolgozott tervezetét is magában foglalja, ami egészen kívül esik valamely író hatáskörén.«⁵⁾ »A cenzura-hivatalnak pedig — tevő hozzá Ferencz császár — legyen gondja arra, hogy az országgyűlés együttléte alatt, kifejezett parancs nélkül ne kerüljön forga-

¹⁾ Gustermann önigazolása, kelet nélkül.

²⁾ Metternich Hagerhez. Bécs, 1812. apr. 19.

³⁾ Hager előterjesztése 1812. aug. 25-éről.

⁴⁾ A császár tévesen gondolta, hogy a »Versuch« »admittáltatott«, ami a cenzura rendtartás értelmében az újságokban való hirdetésre is jogot adott, amiről itt nem volt szó.

⁵⁾ A császár rezolúciója Hager 1812. apr. 20-iki előterjesztéséhez. A »Versuch« 161—166. l. az alkotmánytervezet főbb vonalait is megadja. Így a 162. l.: »Az összes állampolgárok a törvény előtt egyenlők.« 163. l.: »A közterhek az állampolgárokat egyenlő arányban érik.« U. o. »A kormány köteles az államvagyon fölhasználásáról számadást tenni.«

lomba bármiféle olyan irat, mely Magyarország viszonyait érinti.«¹⁾

A császár parancsa folytán Gustermann a Magyarországra vonatkozó művek fölülvizsgálatának tiszte alól fölmentetett. Mindazáltal Hager indítatva érezte magát a neki alárendelt hivatalnok mehetségére fölemlíteni, hogy ezt csak az állam java iránti buzgalma ragadta arra, hogy engedélyezze egy oly mű közzétételét, melynek szerzője, mint eddigelé senki más, kevés számú íven, világosan és szabatosan tünteté ki a magyar alkotmány hibáit.²⁾ A mű gyöngé oldala minden esetre abban mutatkozik, hogy szerző bölcséleti és az angol alkotmányra vonatkozó tanulmányai által félrevezetve, megkísérté egy helyes alkotmány eszményét fölállítani. De ő soha sem törekedett egy új magyar alkotmányt szerkeszteni, hanem csakis azokra az alapelemekre kívánt rámutatni, melyek nélkül állandóságot igénylő alkotmány meg nem állhat.³⁾

A m. udv. kancelláriát mélyen sértette, hogy véleményének meghallgatása nélkül immár a harmadik ilyen fajtájú közlemény is napvilágot látott. El is határozta, hogy ennek az állapotnak véget vet. Abban a meggyőződésben, hogy az udvari rendőri hivatalhoz intézendő még oly heves jegyzékek is hatástalanok maradnának, panaszával közvetlenül a császárhoz fordult. Néhány hóval az országgyűlés bezárása után. 1812. november 27-én előterjesztést intézett a császárhoz, melyben kifejtette, hogy az 1810-iki cenzura-rendtartás, Magyarországot érintő részében, »sem őt (a kancelláriát) nem nyugtatja meg, azon egy idő óta a magyar alkotmány ellen gyakrabban, mint valaha ismétlődő irodalmi támadások tekintetében, melyek a magyar alkotmányt érik, sem a magyar nemzetnek nem nyújt azok ellen oly biztosságot, melyre tántorithatatlan hűségénél és Fölséged és a legmagasabb uralkodó ház iránti szilárd ragaszkodásánál fogva, Fölséged bölcsességétől és atyai kegyességétől számot tarthat.« Tiltakozott tehát a bíráltnak az új cenzura-rendtartás által engedélyezett ama szabadsága ellen, mely csakis arra alkalmas, »hogy a haza, alkotmány és államigazgatás iránt kicsinylést és közönyt támasszon.« Abban a tudatban, hogy kötelezettségét mindig hiven teljesítette, arra kéri az uralkodót, hogy állítsa vissza az 1792-iki szabályzat által biztosított állapotot, melynek értelmében minden Magyar-

¹⁾ A császár rezolúciója 1812. máj. 4-éről. Ferencz elrendelte, hogy különös engedély nélkül Magyarországra vonatkozó művet az országgyűlés után sem szabad közzétenni.

²⁾ Hager előterjesztése 1812. jun. 15-éről.

³⁾ U. o.

országgra vonatkozó mű, kinyomatása előtt, az udv. kancellária véleményezése alá volt bocsátandó.¹⁾

Ferencz császár mindaddig nem akart dönteni, míg a m. udv. kancellária követelése tekintetében az udvari rendőri hivatal, mint legfőbb cenzura-hatóság véleményét meg nem hallgatta.²⁾ Hager báró az 1813. márczius 24-iki előterjesztéssel válaszolt, melyet, érdekes tartalmánál fogva, ezen a helyen szó szerint közlünk:

Vortrag Hagers an den Kaiser.

Wien, 24. März 1813.

Ew. Majestät!

Die königl. hungarische Hofkanzeley hat in dem ehrfurchtsvoll rückangebogenen Vortrage Ew. Majestät vorgestellet, dass die neuen Censur-Vorschriften der hungarischen Nation und ihrer Verfassung gegen schriftstellerische Angriffe keine Sicherheit gewähren, wie dieses erst neuerlich aus zwey Werken am Tage liege, welche über die hungarische Verfassung mit hierortiger Censur erschienen seyen, nämlich: »Hungarns Banderien« vom Hofrathe Piringer, und Gustermanns: »Entwicklung der hungarischen Staatsverfassung.«

Die hungarische Hofkanzeley hält sich allein für den competenten Richter über die Zulässigkeit eines Werkes zu entscheiden, welches Hungarns Verfassung nahe oder entfernt berührt und will in dieser Hinsicht, dass Ew. Majestät die im Jahre 1792 erlassenen allerhöchsten Befehle wiederholt bestätigen möchten, welchen zufolge ihr Pièces, die zum Theile oder im Ganzen auf Hungarn einen Bezug haben, vor ihrer Auflegung mitgetheilet, ferner alle auf die hungarischen Rechte, Statistik und Geschichte einflussenden Schriften, welche in Hungarn vorkommen bey der hungarischen Hofkanzeley geprüft und übersehen werden sollen.

Ew. Majestät geruhen, mir diesen allerunterthänigsten Vortrag mittelst allergnädigsten Handbillets vom 30. Jänner d. J. zur Vergutachtung mitzutheilen.

Allergnädigster Herr! Die ältere und neuere Gesichte Hungarns liefert die unlängbare Thatsache, dass das Bestreben der hungarischen Nation von jeher dahin ging, die königlichen Rechte zu schmälern und den wohlgemeinten Absichten ihrer Könige schiefe Ansichten zu unterschieben.

¹⁾ Mindezt a m. udv. kancellária 1812. nov. 27-iki előterjesztése alapján, melyet Dr. Pauler Gyula min. tanácsos úr, országos levéltárnok, volt szíves közölni.

²⁾ A császár kézjegye, 1813. jan. 30-áról, Hagerhez.

Bei dieser weltkündigen Tendenz scheuten sie jedoch nichts so sehr, als das Licht, welches durch Gelehrte und Schriftsteller über ihre Constitution verbreitet werden könnte. So sehr sie sich auf einem Landtage, wo Hungar zu dem Hungar spricht, alles erlauben, auf ihre veralteten Gesetze pochen, wenn sie solche zu ihrem Vortheile drehen können; so sehr fürchten sie dieselbe Materie in gelehrten Schriften untersucht und erläutert zu sehen.

Die Hungarn begreifen sehr wohl, dass ihr morsches Staatsgebäude, nicht wohl mehr im Einklange mit der gesunden Vernunft und unserem Zeitgeiste, nicht einmal die Beleuchtung durch die Geschichte aushalten könne.

Die hungarische Hofkanzeley ist zwar als Wächterin Ew. Majestät königlicher Rechte in Hungarn aufgestellt; sie hat in dieser Beziehung grosse Verpflichtungen: allein, wie hat sie sich in neueren Zeiten, wo wir so viele königliche Rechte verkümmern sahen, dieser Verpflichtungen entlediget? Ich wage es nicht, Ew. Majestät tiefer Beurtheilung vorzugreifen; allein, wem ist in unseren Tagen nicht das Bestreben der Hungarn bekannt, ihr Interesse von dem Wohle der gesammten Monarchie los zu reissen? fand nicht dieser Separatismus, der so viel Unheil über die Monarchie gebracht hat, oft Schutz und Stütze in der hungarischen Hofkanzeley?

Ew. Majestät sind nach der Constitution in Ansehung des Bücherwesens nicht gebunden: Allerhöchstdieselben können die Entscheidung, ob ein Buch erlaubt oder verboten werden solle, jeder Behörde übertragen. Durch eine lange Reihe von Jahren hat die hiesige Central-Censur monatlich der hungarischen Hofkanzeley die Verzeichnisse der erlaubten und verbotenen Bücher mitgetheilet und sie waren die gesetzliche Richtschnur im Bücherwesen für Hungarn sowohl als für Ew. Majestät übrige Staaten.

Es ist zwar richtig, dass Ew. Majestät nach der so folgenreichen und stürmischen Periode, welche in Hungarn nach dem Tode weiland Sr. Majestät Kaiser Joseph II. erfolgte, zu befehlen geruheten, dass mit der Hungarischen Hofkanzeley über Bücher und Manuskripte, welche Hungarn betrafen, Rücksprache gepflogen werden sollte: allein Allerhöchstdieselben haben in der Folge oft wahrzunehmen Gelegenheit gehabt, wohin diese Rücksprache führte. Kein Werk durfte gestattet werden, das nur im Mindesten ein von den Hungarn gegen Ew. Majestät angesprochenes Recht zweideutig darstellte.

Wie die hungarische Hofkanzeley mit Gegenständen die-

ser Art verfuhr, hiervon liefert den auffallenden Beweis ihr Gutachten über Grellmann's statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der österreichischen Monarchie. Hier trat der Fall ein, dass sogar eine Abhandlung des verstorbenen Staatsrathes Izdenczy über das hungarische Steuerwesen, die doch schon unter weil. Ihrer Majestät der Kaiserin Maria Theresia erschienen und nun wieder nachgedruckt war, nach dem Antrage der hungarischen Hofkanzley verboten werden musste.

Ich habe im Jahre 1806¹⁾ Ew. Majestät über diesen Gegenstand einen besondern allerunterthänigsten Vortrag erstattet, der bis nun noch nicht erlediget worden ist.

Als Ew. Majestät im Jahre 1810 nach dem Bedürfnisse der Zeit eine liberalere Censur-Instruction zu erlassen geruheten, wurde das Verhältniss der Bücher, welche Ungarn behandelten, nicht unbeachtet gelassen; die Mittheilung der Bücher und Manuscripte an die verschiedenen Hofstellen, sowie an die hungarische Hofkanzley ward keineswegs ausgeschlossen; Ew. Majestät geruheten nur der Beurtheilung der Central-Censur zu überlassen, wann diese Rücksprache und Mittheilung statt haben sollte.

Ich muss Ew. Majestät allerunterthänigst bekennen, dass ich seitdem diese Mittheilungen der Bücher und Manuscripte zwar öfters, jedoch keineswegs in Fällen Platz greifen liess, wo die hungarische Hofkanzley zuverlässig Partey und Richter zugleich gespielet hätte. In diesen Fällen vom Belange wagte ich es aber niemals einseitig vorzugehen.

Das Manuscript des Piringer'schen Werkes habe ich sowohl Ew. Majestät als auch der geheimen Hof- und Staats-Kanzley vorgelegt; jenes des Professor Gustermann ist vorläufig der geh. Hof- und Staats-Kanzley mitgetheilet worden.

Überhaupt scheint mir Letztere in der Eigenschaft als geheime Haus-, Hof- und Staats-Kanzley die eigentliche Behörde zu seyn, die auf Ew. Majestät Rechte in Beziehung auf einzelne Länder und Provinzen zu wachen und in schwierigen Fällen zu entscheiden hat.

Sowohl im Piringer'schen als Gustermann'schen Werke werden Ew. Majestät Rechte und Befugnisse gegen mancherlei Anmassungen der Ungarn in Schutz genommen: es würde von den nachtheiligsten Folgen für Ew. Majestät Thron sein, wenn man einer hungarischen Hofkanzley überlassen wollte

---

¹⁾ Summeraw 1806, jan. 26-iki elöterjesztése.

hierüber zu entscheiden, Sie hat ja, wie die Erfahrung lehrt, öfters bewiesen, dass sie hier als Partei handelt.

Selbst in dem Vortrage, wo sie das Recht der Entscheidung über Werke dieser Art revindiciert, legte sie über das Successions- und Wahlrecht der hungarischen Könige etc, solche Grundsätze an Tag, die wider Ew. Majestät Interesse und Rechte laufen.

Eine andere nicht minder bedeutende Folge würde entstehen, wenn man das Richteramt über die Zulässigkeit eines solchen Werkes in die Hände der hungarischen Hofkanzeley legte, nämlich die: dass die Anmassungen der Hungarn verewigt und selbst durch Ew. Majestät sanctionirt würden; dass Ew. Majestät sogar ausser Stande gesetzt würden, wenn es besondere Zeitumstände oder die Plane der Regierung gebieten, irgend eine Druckschrift, die ein Gebrechen der hungarischen Constitution aufdeckt oder die Gemüther auf Etwas vorbereiten soll, erscheinen zu lassen: die hungarische Hofkanzelei würde sie sogleich verbieten und Ew. Majestät königliches Ansehen wurde erniedriget werden.

Die hungarische Nation hat keinen grösseren Anspruch als andere Provinzen, die Ew. Majestät Scepter unterstehen, gegen Beleuchtungen ihrer Constitution aus der Geschichte und aus dem Staatsrechte besonders geschützt zu werden. Die Central-Censur und die Art, wie sie bei Werken dieser Art verfährt, gewährt ihr volle Sicherheit.

Es ist in den Maximen der bewährtesten Statsmänner aller Zeit, in den Aussprüchen grosser und gerechter Fürsten gegründet, dass man Discussionen über Staatsverwaltungen im Ganzen und in einzelnen Zweigen gestatten solle, wenn sie in Schriften mit Würde und Bescheidenheit und mit Vermeidung aller anzüglichen Personalitäten vorgetragen sind: Ew. Majestät haben diesen Grundsatz in der neuen Censur-Instruction zu sanctioniren und nebstdem zu erlauben geruhet, dass sogar Fehler und Missgriffe aufgedeckt, Mittel und Wege zur Erreichung eines Vortheiles angezeigt, vergangene Ereignisse aufgehellet werden dürfen.

Ich bin daher der unmassgeblichen Meinung, dass Ew. Majestät es bei dieser Censur-Instruction belassen und solche keineswegs nach dem Ansuchen der hungarischen Hofkanzeley zu ihrem Vortheile aufheben sollten.

Meiner Seite werde ich bemühet sein, gewisse Manuscripte nach wie vor der hungarischen Hofkanzeley vor ihrer Zulassung mitzutheilen, andere hingegen ihr ein für alle Male vor zu enthalten und mich vorläufig mit der geheimen Hof-

und Staats-Kanzeley ins Einvernehmen zu setzen oder nach Umständen Ew. Majestät allerhöchste Entscheidung zu erbitten.

* * *

Hatalmas csapásokkal igyekezett tehát Hager ebben az előterjesztésben a m. udv. kancellária állását megrendíteni. Nyomatékosan figyelmezteti a császárt, hogy ez a hatóság nem öröklik gondosan az ő királyi jogai fölött. Tényleg sikerült is neki a magy. udv. kancellária egyik legfontosabb jogát mellőztetni. Mert Ferencz úgy döntött ebben az ügyben, a mint azt Hager javasolta.¹⁾ Elképzelhetni a m. udv. kancellária megelégedését, midőn a császár 1813. ápril 24-iki, ily tartalmú határozatát vette: »A cenzura rendeltetése hozza magával, hogy annak ítéletére bizandó, mely művek láthatnak, utasításaim értelmében, napvilágot. Attól, a mit e részben határoztam, nincs eltérésnek helye, a hol azonban különös okok a kéziratoknak a kancelláriával leendő közlését megkívánják, ez amugy is meg fog történni.« Most már akadálytalanul megindulhatott a vihar a régi alkotmány »rozoga épülete« ellen. Az egész világ annak nemsokára bekövetkezendő elkerülhetetlen megsemmisülését jósolgatta. De az csodálatosképen életrevalóbbnak bizonyult, semmint ezt ellenfelei hitték. Sok éven át ellent állott az 1812-től 1848-ig az ellene irányzott számos támadásnak. És ekkor sem külellenségeinek csapásai terítették le, hanem átalakulását a nemzet keblében keletkezett és ennek legkitünőbb fiai által vezetett mozgalom idézte elő.

WERTHEIMER EDE.

---

¹⁾ Ferencz császár rezolúciója, 1813. apr. 24-éről. »Es bleibt nach der Verschiedenheit der vorkommenden Werke jedesmal Ihrem Befunde überlassen, ob Sie es angemessen finden, sich darüber mit der hungarischen Kanzley in das Einvernehmen zu setzen. Nur wenn solche kleinere Werke oder Flugschriften vorkommen, von denen sich mit Grund vorhersehen lässt, dass sie eine stärkere Sensation erregen werden, ist das Manuscript vorläufig dem Grafen Metternich und zwar jederzeit alles, wenn auch diplomatische Rücksichten dabei eintreten, mitzutheilen.«

MAGYAR FERENCZRENDIEK A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

A XVI. század első felében, az egész nemzetre ránehezedő veszteségek és szenvedések idején, a legkiterjedtebb magyar szerzetesrend tagjai, a ferenczrendiek is átérték a szerencsétlenség minden keserűségeit. Az ő szívükre is ráült a bánat az ország pusztulásának láttára; ők is fájó szívvel számlálgatták az egymásután jövő csapásokat. Egy-egy rossz hírre, szomorú tudósításra, — pedig mennyi volt a rossz hír akkor, s hány tudósítás volt szomorú! — az ő szívükből is felszakadt a vigasztalan sóhajtás: »pusztulunk, veszünk.«

Pedig nekik, mint egyéneknek, kevesebb veszteni valójuk volt mint másoknak. Az ő oldaluk mellett nem állott a nő, a kit szerettek volna; nem voltak gyermekeik, a kikért remegniök kellett volna; nem rendelkeztek földi javakkal, a melyeknek elvesztésétől félhettek volna. Mire volt nekik mindössze szükségük? Egy szűk kis czellára a zárda falai között, a hol a munkában töltött nap fáradalmait kipihenhették. Egyszerű ruházatra, melyről előljáróik tartoztak gondoskodni. És arra a szegényes élelemre, a mit alamizsna gyanánt kaptak a hivektől.

Még az élethez sem ragaszkodtak annyira mint más emberek. Ha nem is várták mindannyian a szentek epedő kívánságával a halált, mégis úgy tekintették azt, mint a folytonos munka, nélkülözés, szenvedéstől való megváltást, mint egy jobb, boldogabb hazába való átköltözést. Midőn 1532-ben a pesti konventben arról értesültek, hogy néhány rendtag a török által megöletett, egyikük így vigasztalja a veszteségüket fájlató tartományfőnököt: nagyobb okod van örüdeni mint bánkodni a felett, hogy Istennek tetszett testvéreid közül többeket annyi nyomorúság- és szenvedésből kiszabadítani, és az

örök szeretet országába felvinni. Ne gyászold tehát őket mint halottakat — quum non eos amisistis, sed permisistis.¹⁾

És mégis, daczára mindezeknek, ők átérték mindazon kinos gyötrelmeket, a melyek e korszakban a magyar ember szíven gyógyíthatlan sebeket égettek.

Együtt aggódtak a jó lelkekkel a haza sorsán, együtt siratták pusztulását és együtt könyörögtek Istenhez irgalomért.

A török által felperzselt városok és falvak füstölő romjai meglátszottak a zárda falai között is. A rablánczra fűzöttek keserves jajkiáltásai elhallatszottak a kolostor czelláiba is. És az a szegény barát, a ki ott a hideg kövön térdelve, imára kulcsolt kezekkel esdette le Isten oltalmát és áldását szülőire, testvéreire, rokonaira, soha sem tudhatta, hogy azok melyik pillanatban milyen szerencsétlenségnek estek áldozatul.

S azután voltak nekik maguknak is veszteségeik.

Az a számos tagból álló család, a melynek feje »pater« — az atya nevét viselte, a melynek tagjai egymást a »frater« — testvér nevén nevezték, a rend, melynek kötelekeibe tartoztak, míg szabályaihoz hiven az anyagiakban teljesen szegény maradt, napról napra gazdagabb lett azokban a veszteségekben, a melyek sorvasztó láz gyanánt rohamosan fogyasztották a szerzet életerejét.

Az általános pusztulás elveszi nagy részüktől a mindennapi kenyeret, azt a néhány jól megérdemlett falatot, a mit úgy koldultak össze. Sokaknak nincs ruhájuk, hogy magukat az idő viszontagságai ellen megvédelmezhessék. Nap-nap után jobban érzik, nem a szegénységet, a melyet maguk cseréltek fel az élet örömeivel s a melyet megszentelt fogadalmuk, hanem a nélkülözés apró, kinos tűsurásait, a melyek éppen azért elviselhetlenek, mert nem ejtenek halálos sebet, de szakadatlanul fájdalmassá teszik magát az életet. Az az áldott jó nép, mely eddig az ő »barátjaival« oly készségesen megosztotta mindenét, maga is a végső nyomorral küzd. Vagy a török igát nyögi, vagy elmenekült, vagy oly szegény, hogy alig van miből életét tengetnie. Ezeket még segítniök is kellene, ha volna miből, nem hogy tőlük várják a megszokott adományt.

Ezek a kisebb, a mindennapi bajok, gondok. Vannak nagyobbak is.

A portyázó ellenség ma itt, holnap másutt tölti rettentő kedvét. A pogány had nem tesz különbséget az Isten háza, a kolostor és a többi épület között. A vérszomj nem választja

¹⁾ Levelezőkönyv 88.

külön a szegény szerzetest a többi lakostól. A templomot, a zárdát, a városokkal és falvakkal együtt felégetik, s az embereket vagy elhurczolják vagy megölik. A tartományfőnök ugyan rendesen idején intézkedik, hogy a szerzetesek a fenyegetett vidékről mihamarabb más biztosabb helyekre meneküljenek. De néha oly váratlanul, oly kiszámíthatlan gyorsasággal jön a szerencsétlenség!

Igaz, a többiek beletörődnek valahogy a veszteségbe. A szegény áldozatokat megkönyezik, feljegyzik! neveiket évkönyveikbe s úgy tekintik őket, mint hivatásuk mártírjait, a kiknek emléke a rendben mindig élui fog. De a nép elveszti tanítóit, vigasztalóit. A zárda megfosztatik lakóitól. S a szerzet fogy számban és erőben.

Megszakadnak az elpusztult kolostorok, a rendtagok folyton kisebb körre szorúlnak, s mindjobban elvonulnak az ország felső vidékeire. Ámde a könyörtelen enyészet, mely az egykor — nem is oly rég — oly nagy, befolyásában hatalmas, tevékenységében pótolhatlan rend életét szinte halálos zsidbada-
lásba merítette, követi őket ide is, s pusztító ereje meglát-
szik a zárdákon, csak úgy mint azok lakóin.

Nem rendelkezvén sem kellő költséggel, sem elegendő munkaerővel, a szükséges tatarozások, javítások elmaradnak. »Az épületek falai romladozni kezdenek, a vakolat, a cserép mindenfelől hull, az ablakokat beveri a jégeső, az Isten házába szabad bemenetele van az esőnek. hónak«,¹⁾ s a szél sivitva száguld végig a hosszú folyosókon, kísértetiesen bezörgetve az elhagyott, lakatlan termek ajtain.

Az embereken pedig bizonyos keserű fásultság vesz erőt. Nem tudnak örülni, nem képesek reményleni. Fáradtan vonszolják tovább az élet terhét, s ha egy idősebb társuk az örökkévalóságba költözik, s ők imádkozva körülállják kihült tetemét, a halál borzalma nem képes lelkükben elfojtani a gondolatot: »Istenem, milyen jó már öneki! Megtért atyánkhoz, szent Ferenczhez, s része lesz az örök boldogságban«. S azután, ha később magános czellájukba térnek, vagy egyhangú lépésekkel mérik végig a homályos folyosót, ismét felmerül bennük a halál gondolata, s szomorú nyugodtsággal kérdik önmaguktól: vajjon mikor kerül reánk, reám a sor?

Ebből a siralmas korból akarunk mi néhány képet az ő életükből itt bemutatni. Elmondani, hogy milyen volt a szerzetnek belső szervezete, milyen szabályok alatt éltek, milyen jogaik voltak az előljáróknak, milyen kötelességeik az alatt-

¹⁾ Levelezőkönyv 216.

valóknak, miként tanácskoztak, hogyan öltözködtek, milyen volt életük, erkölceik, szokásaik, mily hibákat milyen büntetésekkel sújtottak stb. Egy szóval, a magyarországi ferenczrendiek beléletét akarjuk leírni a XVI. század első feléből.

Forrásaink, a melyekből az erre vonatkozó adatokat merítettük, az ő saját tudósításaik. Levelek, a melyeket egymással váltottak, szerzetesi konstitucziók, a melyeket ők írtak össze, és határozatok, végzések, a melyeket tanácskozásaik alkalmával hoztak.

Ezek közt az adatok közt nincs egy kivetni való, vagy csak gyanus sem. Amit mi az ő tudósításaikból átveszünk, azt nem a mi számunkra szerkesztették össze, nem bizonyos célzatossággal számítva az utókor ítéletére gyűjtötték egybe, hanem írták egymáshoz, egymásnak használatára, egymásnak ellenőrzése mellett. Nem volt sem okuk, sem alkalmuk egyebet leírni, mint a tiszta igazságot. Meglátszik ez magukon az iratokon is. Oly közvetlenül, oly naiv nyíltsággal, annyi őszinteséggel s oly egyszerűen, minden czikornya nélkül szólanak ezek az elsárgult lapok hozzánk, hogy szinte megelevenednek szemünk előtt az egyes alakok, és úgyszólván belátunk mindegyiknek a szívébe, lelkébe, kedélyvilágába.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy amit mi itt előadunk, az nem vonatkozik az egész magyarországi ferenczrendi szerzetre, hanem annak csak egy részére, igaz, hogy nagyobb, kiterjedtebb részére.

Tudni való ugyanis, hogy ferenczrendi és ferenczrendi közt van különbség, nem ugyan a lényegét, a szegénység, szüzesség és engedelmesség hármasságát tekintve, hanem azon kisebb eltérések szempontjából, a melyek a tartományi beosztás szerint, a helyi viszonyokhoz mérten, az általános szabályzatok ridegebb vagy enyhébb alkalmazásában állottak elő.

Szent Ferencz úgy alapította meg az ő rendjét, hogy követői tökéletes szegénységben éljenek. A szabályzat első fejezete így hangzik: »a kisebb testvérek (minores) szabálya és életrendje ez: tudniillik a mi Urunk Jézus Krisztus sz. evangéliumát megtartani, élvén *engedelmisségben, tulajdon nélkül, s erkölcsi tisztaságban.*« Hogy milyen értelemben vette ő ezt a tulajdon nélkül való életet, azt később a hatodik fejezetben fejti ki: »a testvérek tulajdonokat maguknak ne szerezzenek, se házat, se helyet, sem egyéb jószágot, hanem mint e világ zarándokai és jövevényei, szegénységben s alázatosságban szolgálván az Urnak, bizvást menjenek alamizsnáért. Ez a magasztos alázatosság legyen örökségtek, mely az élők országába viszen; a melyhez, szeretett testvéreim, teljességgel

ragaszkodván, semmi egyebet a mi Urunk Jézus Krisztus nevéért soha az ég alatt ne bírjátok.« És midőn végrendeletében utoljára felhívja követőit a szabályzat szigorú megtartására, nem mulasztja el őket még egyszer figyelmeztetni, »hogy akik a szerzetbe felvétetnek, adják mindenüket a szegényeknek, elégedjenek meg kívül-belül megfoltozott ruhával, járjanak ajtóról-ajtóra alamizsnát kérni s óvakodjanak oly szentegyházakat, lakhelyeket stb., melyek számukra építettek, elfogadni, a melyek a fogadott szegénységhez nem illenek, és még ezekben is mindenha csak mint jövevények és zarándokok lakjanak.«¹⁾

Szent Ferencz tehát, mint látjuk, semmiféle tulajdont nem engedett meg követőinek birtokában, sőt még ennél is tovább menve, azt akarta, hogy eltérőleg a többi szerzettől, maga az általa alapított rend, mint erkölcsi testület se bírhjon semmivel.

Azonban már közvetlenül az ő halála után találkoztak többen a rendben, akik némely rendszabályt túlszigorúnak, a szegénység ily módon való keresését pedig túlhajtottnak tartották. Így pl. szent Ferencznek egyik tanítványa és utódja a rendfőnökségben, Cortonai Elias, maga is nyíltan hirdette, hogy a rend alapítójának életét inkább csak csodálni lehet, mint követni, s hogy sz. Ferencz nem egy oly kötelezettséget rótt követőire, a melyeknek teljesítése az emberi erőt meghaladja, vagy legalább is oly nehézségekkel jár, hogy az emberi okosság azoknak megszüntetését, részint pedig enyhítését a legnagyobb mértékben javálja.²⁾

Es amint beszélt, úgy is cselekedett. Megengedhetőknek tartotta pl. templomépítési czélokra pénzt gyűjteni s hogy a szükséges összeg minél előbb együtt legyen, a szigorúabb rendtagok legnagyobb megbotránkozására, perselyt akasztott az ajtóra, hogy a hivek önkéntes adományaikat abba bármikor belevehessék.³⁾ Később pedig kieszközölte a pápánál, hogy a rend — némely esetben — egyéb pénzadományokat is elfogadhasson, egy harmadik személy közvetítésével.⁴⁾

A rendtagok nagy része nemcsak nem nézte jó szemmel a szabályok ilyen magyarázatát és alkalmazását, hanem a leghatározottabban állást is foglalt ellene, s kivált páduai sz. Antal törekvései folytán kieszközölte a pápánál, hogy Cortonai Elias a rendfőnökségről elmozdítottassék. Ezzel azonban

¹⁾ Serafikus sz. Ferencz rendszabálya és végrendelete. Javított kiadás. Arad, 1887.

²⁾ Wadding: *Annales minorum. Romae*, 1731. I. p. 331.

³⁾ U. ott II. p. 216.

⁴⁾ U. ott p. 240.

a dolog nem lett végleg elintézve. A Cortonai szellemében gondolkozók nem voltak hajlandók lemondani a már élvezett engedményekről, és nem akarták elfogadni a szabályzatok merev szigorát. Így azután már ekkor, a rendi élet kezdetén, kétféle áramlat állott szemben egymással a rend kebelében.

Az idők folyamán, különösen a szegénység fogadalmának megtartását illetőleg, nem egyszer az egyház fejéhez fordultak a szerzetesek, hogy tekintélyének súlyával hasson oda, hogy a rend szabályai és az alapító szándékai mindenki által egyformán magyaráztassanak. Így 1230-ban IX. Gergelyt kérték fel, hogy nyilatkozzék sz. Ferencz végrendeletének miként való értelmezése felől. A pápa válaszában arra az álláspontra helyezkedett, hogy sz. Ferencz fiai sem közösségben, sem egyénileg nem lehetnek tulajdonképesek. Nincs tehát igazuk azoknak, akik azt vitatják, hogy pl. az ingóságok, a mindennapi életben szükséges dolgok, könyvek stb. a rendnek mint erkölcsi testületnek tulajdonát képezik, hanem mindezekre utézve csak a használhatóság joga illeti meg őket. Ha pedig a szerzeteseknek valamely nélkülözhetlen dolgot kell megvenniök, vagy pedig ily megszerzett tárgyért a fizetés kötelezettségét teljesíteniök, ezt csak egy harmadik egyén közvetítésével tehetik, aki nem mint az ő képviselőjük szerepel, hanem vagy mint az eladóé, vagy pedig mint azé, aki a szükséges költségeket erre megadja.¹⁾ Hasonlóképp nyilatkozott, a szerzetesek egy újabb megkeresésére, 1245-ben IV. Ince is, megtoldván elődjének kissé homályos szövegezésű magyarázatát azzal, hogy a szerzetesek nem fogadnak el tulajdonuk gyanánt pénzt akkor, a midőn a közvetítő kezeihez valamely összeg befoly, bár ez az ő szükségleteikre van szánva, miután nem áll szándékukban, hogy ez a pénz mint tulajdonuk fentartassék.²⁾

Ezzel ellentétben IV. Kelemen viszont megengedte a ferenczrendieknek, hogy a szüleik után örökölt javakat elfogadhassák és azokkal élhessenek.³⁾

Ily körülmények közt nem lehet csodálni, hogy az eltérések mind szélesebb szakadást vájtak a kétféle szellem kép-

¹⁾ Wadding id. m. II. p. 244.

²⁾ A szintén nem egészen világos szöveg az eredetiben így hangzik: »et taliter nominati vel praesentati a fratribus, non sunt eorum nuncii, sed illorum, quibus eis pecunia vel denarii committuntur, nec fratres per se vel interpositas personas denarios vel pecuniam recipiunt nominando aut praesentando sic aliquas, seu ad hujusmodi nominatos taliter recurrendo, cum non sit intentionis eorum, ut de ipsorum auctoritate hujusmodi denarii vel pecunia conserventur.« U. ott III. p. 129.

³⁾ U. ott IX. p. 255.

viselői és követői között, és hogy a rend egysége, a sok jóakaratú kísérletezés daczára, nemsokára már az érdekeltek által is csak óhajtható, de meg nem valósítható fogalomnak tekintetett.

A teljes, végleges különválás azonban a két fél között még egyhamar nem következett be. Időközönként, úgyszólván darabonként szakadoztak szét. V. Kelemen idejében kiválszik a rendből némely szigorúbb felfogáson lévőek.¹⁾ A konstancai zsinat 1415-ben elfogadja és szentesíti e megoszlást Franciaországra nézve.²⁾ Ugyanazt általánosítja a többi országokra vonatkozólag 1446-ban IV. Jenő, megengedvén, hogy a rendszabály szavaival szigorúan ragaszkodók maguknak külön választhassanak vikarius generálist, úgy azonban, hogy ennek megerősítése mégis a rendfőnökhöz tartozzék. Ugyancsak ettől az időtől vették fel a szigorúbb felfogásúak az obszervans, a többiek pedig a konventuális elnevezést.³⁾ Végre X. Leo pápa 1517-ben végleg elválasztotta és függetlenítette egymástól, az össze nem férő két szellem embereit.⁴⁾

Az a kérdés most, hogy a rend kebelében egymással folyton versengő ezen két tábor közül, melyik képviseltette magát előbb hazánkban, s idővel melyik mily mértékben hódította meg az ország hívó lakosságát?

A kérdésre nem oly könnyű megadni a választ, mint az talán az első pillanatban látszik. A magyar ferenczrendiek történetirői ugyanis, a szerint amint az obszervansok vagy konventuálisokhoz tartoznak, más és másképp beszélnek munkáikban. Ami az egyiknél megdönthetlen tény, az a másiknál világos, hogy tévedés. Ami itt kétségbenvonhatlan adatokra van építve, azt amott bizonyosan úgy tekintik, mint alaptalan és legfeljebb ügyesen kieszelt állítást.

Nem az lévén célunk, hogy annáleseiket kiigazítsuk, és az újabb adatok nyomán kimutassuk, melyik félnek mennyiben van igaza, egyszerűen ismertetjük röviden mind a két résznek állításait.

Az obszervansok maguk is elismerik, hogy a konventuálisok előbb jöttek be Magyarországra mint ők. Iróik így adják elő betelepedésük történetét.

Midőn az általános rendfőnök Olaszországból 1339-ben Bosznián át Magyarországra jött, hogy a rendszabályok értelmében itt az egyes zárdákat meglátogassa, s látta, hogy a

¹⁾ Wadding VI. p. 172.

²⁾ U. ott IX. p. 371.

³⁾ U. ott XI. p. 251.

⁴⁾ U. ott XVI. p. 56.

bosnyák népet mennyire rabul ejtették az eretnek tévelygések, megszánta a szegény vakoskodókat, és István fejedelemnél engedélyt eszközölt ki arra, hogy az obszervans testvérek, országában a nép megtérítésére vállalkozzanak. Így keletkezett a boszniai vikariátus, melynek első főnöke a generalis egyik kísérője lett.

Az itt letelepedett szerzetesek élete olyan példás, működésük eredményben olyan gazdag, önfeláldozó tevékenységük oly magasztos volt, hogy Nagy Lajos idejében a vallásos magyar nemzet tehetősbei közül többen, itt nálunk is, zárdákat emeltek számukra. Az első hely, ahol megszállottak, a csanádegyházmegyei Cseri volt, a honnan sok éven keresztül maguk a szerzetesek is csak »cseri barátoknak« neveztek, megkülönböztetéstül a már régebben meghonosodott konventuálisoktól.

A pápák, fejedelmek bizalma és a hívek ragaszkodása által folyton erősödve, 1444-ben a »cseri barátok« megnyerik IV. Jenő pápától az engedélyt, hogy különválva a bosnyák tartománytól, ahová eddig tartoztak, külön magyar vikariátust alakíthassanak. Ez alkalommal Julian bibornok, apostoli legatus, több konventuális kolostort az obszervansoknak ad át, amit IV. Jenő később jóváhagy. 1448-ban, ugyancsak a pápai követ meghagyásából, az esztergomi érsek közvetítésével, megkapják az esztergomi, lippai, debreczeni zárdákat. 1492-ben mindezt nemcsak megerősíti VI. Sándor pápa, hanem még az újlaki, szécsényi, pataki és pécsi konventeket is kiveszi a konventuálisok kezéből.

Néhány évvel utóbb a konventuálisok kerekedtek felül. Pártfogók: Drágffy Bertalan, Geréb Péter és más főnemesek, 1500-ban maguk elé rendelték Rákos mezejére az obszervansok magyarországi főnökét, és meghagyták neki, hogy a folytonos izetlenkedések megszüntetése és elkerülése végett, kövessen el mindent övéi között a konventuálisokkal létrehozandó egyesülés érdekében. Ha erre nem volnának hajlandók, legyenek elkészülve arra, hogy az országból kiüzetnek. A »cseri barátokra« azonban nem hatott sem a kérés, sem a fenyegetés. Az egyik közülök — az öreg Szopronczai István — nyíltan kijelentette, hogy: az egyesülés kérdésében sem a király, sem az ország parancsának nem fog engedelmeskedni, hanem inkább kivándorol hazájából.

A dolog azonban nem került törésre, bár ismételten merültek fel a két fél közt egyenetlenségek, részint azon kérdés felett, hogy az obszervansok is közvetlenül az olasz generalis hatósága alá tartoznak-e, részint az apáczákról való gon-

doskodás ügyében, részint pedig a szegedi és váradi zárdák miatt. Sok luza-vona után 1502-ben egyezsége léptek, kimondván, hogy a konventuálisok az általános rendfőnök alá tartoznak, az obszervánsoknak pedig közvetlen fejük az ő vikárius generálisuk. A két zárda az utóbbiak kezében marad. Az oly helyeken, a hol konventuálisok vannak, az apácza-kolostorok ügyei is hozzájuk tartoznak.

Azonban mindez nem hozta létre a kívánt békét. Végre az 1523-ban Spanyolországban megtartott rendi káptalan úgy intézkedett, hogy a további zavarok elkerülése céljából, a két magyarországi fél minden tekintetben különíttessék el egymástól, és két külön magyar tartományt képezve, a konventuálisoké a *B. Szüzről (Provincia S. Mariae)*, az obszervánsoké pedig az *Üdvözítőről (Provincia SS. Salvatoris)* neveztessék el.¹⁾

Igy beszéli el ezeket az obszervánsok történetírója. A konventuálisoké természetesen sok mindenben nem ért vele egyet.

Szerinte nem is a obszervánsok szent Ferencznek igazi tiai és követői, hanem ők. Ők éltek mindig a rendi szervezet alatt s ők alkalmazkodtak mindenben az alapító akaratahoz. Kezdetben ugyan általában szegényesebben éltek a ferenczrendiek, saruban jártak, szigorúbb életmódot folytattak, de a mennyiben e tekintetben náluk később változás történt, azt mind a pápai dispencziók engedték meg.

Ugyancsak ők — a konventuálisok — voltak azok, akik még sz. Ferenc életében bejöttek az országba, II. Endre uralkodása alatt Egerben megtelepedtek, és már 1260-ban nyolcz kusztdíát mondtak magukénak.²⁾ Kapisztrán János előtt 1414-ig alig léteztek még az obszervánsok, a midőn, az ő tanúsága szerint is, összesen csak mintegy 200-an voltak, holott ekkor ők már az egész világon elterjedve, több mint 30,000 rendtagot számláltak.

¹⁾ Fridrich: *Historia Provinciae Hungariae SS. Salvatoris*. Cassoviae. 1759. I. p. 1—25.

²⁾ A rend már kezdetben több tartományra oszlott. Minden ily tartományban több kusztdia (kerület) volt, a melyekhez az egyes zárdák tartoztak. Az ily kerület élén a kusztosz állott, bizonyos joghatósággal felruházva, de a tartományfőnöknek alárendelve. Kezdetben a kusztoszok mind tartoztak megjelenni, a tartományi főnök kíséretében, az általános rendi káptalan-gyűlésen (ezen kívül voltak tartományi gyűlések is); később azonban IV. Miklós pápa költségkímélés szempontjából úgy rendelkezett, hogy a kusztoszok egy-egy provinciából csak egy képviselőt küldjenek, akinek a neve a konventuálisoknál: »custos custodum«, az obszervánsoknál: »discretus provinciae« volt. Occhievia: *Epitome vetustatum Bosnensis provinciae. Anconae, 1776. p. 66.*

Az ő veszteségeik akkor kezdődnek, a mikor Kapisztrán a rendet reformálta, a török és hussziták pusztításainak idején. A konventuálisok a reformált testvéreket a legnagyobb szeretettel fogadták, támogatták, sőt még egyes zárdáikat is átengedték nekik. S ezek mivel viszonyozták e nagylelkűséget? Azzal, hogy később, némely világi ember pártfogásában bízva, a legtöbb kolostort erőszakkal elfoglalták tőlük. Kivált 1447 után, midőn az a dicsőség érte őket, hogy a boszniai tartományból kiváltak. Így történt, hogy azok, akik azelőtt azt szerették mondogatni, hogy a ferenczrendiek szegénységi fogadalmának csak az alacsony házikók, szegényes kunyhócskák felelnek meg, most nem átalították a konventuálisoknak, kivált az ország nagyobb városaiban bírt kolostorait lefoglalni, mint pl. a budait, pestit, szegedit, később az esztergomit, lippait, váradit stb. Ők ugyan bizonyos pápai rendeletekre és engedélyekre hivatkoznak, hogy ezen eljárásukat legalább utólag igazolják, de mi csak Tamással tartunk s azt mondjuk, hogy ha látni fogjuk ezeket az okmányokat, akkor majd elhiszszük.

Azonban az obszervansoknak ezen erőszakos terjeszkedése szemet szűrt úgy a fő- mint a köznemességnél. Hiszen az ő istenfélő őseik a zárdákat nem az obszervansok számára építették, alapítványaikat nem az ő javukra tették, hanem a konventuálisokéra. Ennél fogva, hogy a régi állapotot legalább némileg helyreállítsák, 1500-ban a Rákos mezején gyülesező főurak és nemesek maguk elé hívták az obszervansok főnökét, és keményen megparancsolták neki, hogy egyesüljön a konventuálisokkal, különben kikergetik őket az országból. Egyik írójuk nem hogy elhallgatná, hanem még dicsekszik vele -- mondja, hogy találkozott köztük olyan is, aki erre azt felelte, hogy nem fog engedelmeskedni sem a király, sem az ország akaratának, hanem inkább elhagyja az országot. Ez bizonyára nem tartotta szem előtt az apostol mondását: hogy »nincs hatalmasság, hanem csak Istentől« azért »minden lélek engedelmeskedjék a felsőbb hatalmasságoknak«. (Róm. 13. 1.)

Mindenesetre feltűnő, hogy az obszervansok egyszerre ekkora ellenszenvvel állottak szemközt. Amde ennek is megvan a maga magyarázata. Az igazságos magyar érzés felháborodott azokon a vakmerő rágalmakon, a melyekkel az obszervansok konventuális testvéreiket illették és megbotránkozva vonta meg jóakarátát a rágalmazóktól.

Sok, sok kellemetlenkedés után, miután előbb még 1492-ben békét kötöttek egymással, oly formán, hogy bár Szegedi Lukács tartományfőnöknek kezei közt volt a pápai bulla, a mely a

budai konventnek az obszervansoktól való visszavételét rendelte el, a konventuálisok mégis beleegyeztek, hogy nemcsak a budai, hanem a pesti, esztergomi, újlaki stb. zárdák is az obszervansok kezeiben maradjanak és csak azt kötötték ki, hogy a jövőben, még ha üresen állának is a konventuális zárdák, azokat el ne foglalják — a mely békét és egyezséget azonban ismételten megszegtek; végre a két versengő fél tökéletesen elszigetelte magát egymástól az által, hogy szigorúan meghatározott két tartományra oszlottak, a melyek közül az egyik az *Üdröztőről*, a másik pedig a *B. Szüzről* nevezte el magát.¹⁾

Igy olvassuk ezeket a konventuálisok könyveiben.

KOLLÁNYI FERENCZ.

---

¹⁾ Knáisz: Chronologo-Provinciale Conventualium Provinciae S. Elisabeth reginae nuncupatae. Posonii, 1803. p. 143—255.

THÖKÖLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. Thököly Erdélyben.

Az 1690. aug. 21-én vívott zernesti csata Thököly hatalmába juttatta egy időre Erdélyt. A német mezei had megsemmisült, a várakban levő csekély őrség ellenállásra képtelen volt, a magyar és székely hazafiak, sőt a szászok is (a hitsoros fejedelemnek) készséggel hódoltanak; a császár-király a csak az imént megszerzett Erdélyt egy csatában elvesztette, újra kellett aztán visszahódítani.

Thököly a csatát követő napot (aug. 22.) a csatatéren töltötte — temetéssel. Az elesetteket összeszedette, »sortírozta;« török, tatár, kurucz kiki a maga halottját temette el. Az ellenség halottjait is tisztességesen hantoltatta el.¹⁾

Jelentést küldött a török szultánnak is a fényes győzelemről a nisi táborba, mire a szultán gratuláló levéllel és dísz-kaftánok küldésével válaszolt.

Ugyanezen napon fogadta Brassó város tanácsa üdvözlő és hódoló, 3 tagú küldöttségét, biztosítván őket, hogy, ha Isten megsegíti őt az erdélyi fejedelmi szék elnyerésére, az egész ország és Brassó város üdvét szívéen viselendi, nem fejedelmük, de atyjok lesz. A brassaiakra igen jó hatást tettek istenes szavai, hogy Jézus nevében övezte fel kardját, indult Havasalföldre, ő segítette át a hegyeken, Jézus nevében kezdte a csatát: nem ő és népe szerezte, Isten adta a győzelmet.²⁾

¹⁾ Zernest és Ó-Tohán közt s Ó-Tohántól az Új-Tohán felé vezető út mellett máig több nagy kőkereszt látható az útféleken, s mezőn; bár cyrill-betűs oláh elkopott feliratok vannak rajtuk, valószínűnek tartom, hogy a csata áldozatainak temetkezési helyét jelölik. Egyik kőkereszt ott áll, (ill. fekszik kidőlvé a mostani cellulose-gyár közelében), a hol Doria csapata vívta elkeseredett harcát, egy a mezőn bent a főutközet helyén (itt estek és temették el a törökök stb.), egy az új toháni út mellett (itt temethették el az üldözés közben elesett erdélyieket), Teleki is ezen a tájon eshetett el.

²⁾ A brassai névtelen naplójában id. h. 247. l.

Nagylelkűségének és keresztyéni kegyességének bizonyítékát látták a Teleki holttestével bánásmódjában is, a mire ők magok nem tudtak felemelkedni, mert Teleki holttestét a szász falvakban, a merre keresztülvitték, »tekintettel a nagy zarnokságra, melyet szegény szászokon elkövetett (?)«, a pór-nép gyalázattal illette (schimpflich tractirt).¹⁾

Brassó tettekkkel is tanúsította hódolatát: aug. 23-án élelmet szállíttatott a táborba és már előbb, midőn a brassai német őrség parancsnoka gr. Guttenstein, a Metternich-ezred alezrede az őrséggel a vesztt csata hírére még a rákövetkező éjjel a várba költözött és felszólította a tanácsot a város kapui bezárására és az ellenállásra: ágyú és lőszer hiányával mentegették magokat (mert mindent a várba vittek fel) és régi jó szokás szerint — semlegesek kívántak maradni. A német őrség és parancsnoka ezután mint ellenséggel bánt velök, a mennyire csak lehetett kiszípolyozta a polgárságot, nem sokára 40 hordó bort (melyet 12-re alkudtak le), 40 ökröt (10-et lealkudtak), nagy mennyiségű lisztet, sört, pálinkát, 1000 frtot követelt és vitetett föl a várba, a kiapadt várbeli kútat vízzel megtöltötte, az erődítvények építésére anyagot és szerszámokat requirált, a vár alatt lévő szőlőket és kerteket az erődítési munkálatokkal, sánczokkal tönkretették, s a város kizsákmánylása után a német katonák a kerti és mezeti veteményeket is elpusztították s a zúgolódó polgárságot *átkozott lázadó kutyáknak* (Verfluchte rebellische Hunde) szidalmazták.²⁾

Midőn Thököly seregéből néhány csapat aug. 23-án d. n. Ó-Brassóba jött élelem- és takarmányszerzés végett, már alig találtak valami keveset: a német őrség már előbb felvitt mindent a várba, vagy elpusztított.

De Thököly nem elégedhetett meg egy nemzet, a szász-ság megnyerésével: mind a három politikai nemzet megnyerését és meghódítását óhajtotta s e czélból még a zernesti táborból (aug. 22.) kiküldötte »bizonyos kezességen« (jótállás mellett) a csatában fogságba került *Béldi Dávidot*, a jóemlékezetű »nehéz székely« Béldi Pál fiát, hogy szólítsa fel meghódításra »az ország lakosait, úri és főrendit«.³⁾ Béldi küldetésének volt is fogamatja. A székelység, főkép a háromszékiek gyors meghódolásában bizonyára része volt s a magyarság nagy része is szíves készséggel csatlakozott nem sokára Thökölyhez, a kiben a régi hagyományos erdélyi politika képviselőjét látták.

¹⁾ U. o. 248. l.

²⁾ A brassai névtelen id. h. 248—254. l.

³⁾ Thököly levele Zernest 1690. aug. 22. Történeti Lapok III. évf. 1877. 177. l.

»A kifosztott, elesigázott, koldúsbokra juttatott nép szabadítót látott benne.«¹⁾

Béldi Dávid 1690. aug. 28-án már Segesvárról szólítja fel Hunyadmegye lakosságát a Thökölynek meghódolásra, ígervén, hogy, ha hívek lesznek, »jó apja s ura« lesz a fejedelem, hogy »szintén azon privilegiumban és adózásban tartja őket, mint Bethlen Gábor fejedelem idejében volt«.²⁾

Thököly a legszebb reményekkel indult meg győztes csatája után 3–4 nappal a zernesti táborból. Thököly előhadai (a moldvai és oláh csapatok) aug. 24-én indultak el a zernesti mezőről; az oláh vajda még az nap d. u. Hétfaluba ment népével, hogy másnap ott ünnepelje Mária-mennybemenetelét. A brassai várból serényen, de hiába lövöldöztek a Brassó külvárosa mellett elvonuló seregre.

Thököly maga aug. 25-én a Brassóval szomszédos *Szentpéter* és *Prázmár* közé szállott táborával, a Székelyföld határára, hogy ott a székely székek hódolatát és hűségesküjét fogadja, a mire a székelyek nagy része hajlandónak nyilatkozott. Legelőbb (még ugyanazon napon) hódoltak a legközelebbi háromszékiek; követeket küldöttek a Miklósvár-székiek (levelekre Thököly még az nap válaszolt)³⁾; aug. 26-án hódolt Udvarhely és Marosszék; aug. 27-én Csík-Gyergyó és Kászón.⁴⁾

Miután a táborra sereglett székely nemesség és követek a székely székek nevében Thököly hűségére felesküdték, Thököly néhány zászlóaljjal a Bodza-szorosba ment, melyet a német őrség elhagyott, ágyúkkal és lőszerez együtt, a miket Thököly táborába vitetett.⁵⁾ Innen visszatérve még egy hetet töltött a prázmári táborban, folytatva a behódoltatást.

Főképp a székelyek teljes megnyerésére és meghódolására fektetett nagy súlyt Thököly, jól tudván, hogy erdélyi fejedelemségének alapját ennek a harczias nemzetnek csatlakozása alkothatja s csak azután indulhat Erdély belsejébe. Ezért a székelyek békés csatlakozására mindent elkövetett s nem elégedett meg a hivatalos világ és a nemesség hódolatával: a nép csatlakozását is óhajtotta.

A Székelyföld népét pedig a zernesti csata első hírére nagy riadalom szállotta meg. A török-tatár had rémhíre rettegéssel töltötte el a föld népét, a mely a falvakból már aug.

¹⁾ Szilágyi Sándor: Erd. Orsz. Eml. XX. k. 59. l.

²⁾ Béldi Dávid levele Hunyadvármegyéhez a Tört. Lapok. III. évf. 177. l.

³⁾ Szádeczky: Székely Oklv. VI. k. 420. l.

⁴⁾ Lakatos István naplója Szék. Oklir. VI. 418. l.

⁵⁾ A brassai névtelen id. h. 249. l.

23-án az erdőkbe és hegyek közé menekült, nemcsak a közeli Háromszéken, hanem Csík-Gyergyó és Kászonban épűgy, mint Udvarhelyszéken. Csíkban mindössze Kozmás és Szent-Simon lakossága maradt otthon, de újabb rémlírekre (aug. 27.) kevés férfi kivételével ezek is a közeli erdőkbe rejtőztek. Háromszék és Csík lakosai csak a nemesség meghódolása hírére és miután bántatlanságukról biztosítottak, tértek vissza a falvakba. A miklősvárszéki Bölön lakosai a faluban épített »kisded kastélyocskába« szorultak, várbeli tiszteket választottak és külön törvényeket hoztak, melyek megtartásával magokat és falujokat »az ellenségnek rabságától« megoltalmazzák.¹⁾

A nép bizalmatlansága leginkább nyilvánult Csíkban, a hol a papok és barátok izgattak a hűségeskü letétele és a Thökölyhöz csatlakozás ellen.²⁾

Ezekkel szemben Thököly erőszakos eszközökhöz nyúlt. Aug. 29-én a kurucok egy része berontott Tusnád vidékére, a barmokat elhajtották és a falvakat kizsákmányolták. Aug. 30-án pedig m. e. 30 török és kurucok ütöttek be Csíkba, (a brassai író szerint néhány ezer tatár küldetett oda), a kik aztán néhány falut kirabolván és felgyújtván, Csík ellenállását megtörték, a mire Csík, Gyergyó és Kászon egész serege a prázsnári táborba sietett s ott szept. 2-án a hűségesküt letették.³⁾

A belső Székelyföldet a tatárdúláson kívül épen ebben az időben más csapás is sújtotta. Aug. 31-én ugyanis nagy sáskaráj lepté meg Csíkot, kelet felől jöve sűrű tömegekben, a Nagyverdő felől. És pedig olyan nagy fajták, — az egykorú följegyzés szerint — mint egy-egy veréb. A sáskák aztán ellepték és megemésztették a vetéseket Fel-Csíkon végig egész Alcsík közepéig. Szept. 9-én — írja a kozmási pap — a sáskáknak egy része Kozmás felé vonult, a másik átment Kászonba és Kézdi-Málnásra, egy csapatjuk leülepedett imittamott a szent-simoni és kozmási erdőben s előbb el sem pusztultak, míg a hó le nem esett és a fagy be nem állt (nov. 24-én).⁴⁾

Időközben megérkezett Thököly tartalékserege és tüzérése. Aug. 27-én 2000 janicsár jött át a Töröcsvári-szoroson a Barcaságba, aug. 28-án pedig a tüzéréség érkezett meg a

¹⁾ Bölönfalvának az 1690. eszt. boldogtalan állapotban való várba szorulásnak idején lett constitutio. Szék. Okltr. IV. k. 328. l.

²⁾ A brassai névtelen id. h. 249. l.

³⁾ Lakatos István följegyzése a Székely Okltr. VI. k. 418. l. és a brassai névtelen id. h. 250. l.

⁴⁾ Székely Okltr. VI. 418 l. és Benkő Károly: Csík, Gyergyó és Kászon leírások II. k. 123. l.

táborba, 30–40 mezei és néhány mozsárágyúval. Brassó mellett elvonultokban a várból mindkét csapatot ágyulövésekkel fogadták, de nem tehettek bennük kárt, mert a várbeli ágyuk lövegei az útig nem hordottak.

Szept. 1-én Erdély távolabbi városaiból érkeztek küldött-ségek a táborba Thököly üdvözlétére, köztök Kőhalom, Segesvár, Szászsebes követei, kiket Thököly kegyesen fogadott, a segesváriakat meg is kaftánozta. A következő napokban (szept. 3. vagy 4-én) a moldvai vajda és lengyel király követei érkeztek a prázsmári táborba Thököly üdvözlétére, paripák, kardok, buzogányokból álló ajándékkal.

Igy Erdély délkeleti részét behódoldatván, a székelységet és a szászág egy részét részére vonván, indulni készült az ország belseje felé. Előbb azonban (már szept. 21-én) országgyűlést hirdetett Gyulafejérvárra szept. 15-ére, a hol magát a fejedelemségbe iktattatni óhajtotta. Meghívókat küldözött szét, külön meghívta a zernesti csatából Kolozsvárra menekült Apor Istvánt,¹⁾ a kinek szép torjai udvarházát a székelység behódoltatására kiküldött tatárok felprédálták. Meghívta Alvinczy Pétert az ország ítélőmesterét is, hogy az országgyűlésen »mindenféle kigondolható okokat félretétvén, comparealni (megjelenni) el ne mulassza.«²⁾ — Ismeretes és ugyanilyen czegei Vass György meghívója.³⁾ Hasonló meghívókat küldött szét bizonyára mindazoknak, kiknek jelenlétére suly fektetett, s a kiket országgyűlésre n. n. regalisokkal szoktak volt meghívni.

Hogy pedig az utat maga előtt szabaddá tegye, *gr. Petróczy István és Sándor Gáspár* kurucz tábornokait m. e. 2000 emberrel Fogaras vidékére és a Királyföldre előre küldé, hogy azokat megszállják és a szorosokat biztosítsák. Ez a kurucz-török-tatár előhad gyorsan haladt előre. Szept. 11-én már a Nagy-Szeben közelében lévő Holczmány faluban táboroznak, a honnan nyílt parancsot küldenek és köröztetni rendelik Hunyadvármegyébe minden városi, falusi bíráknak, hogy a német had ellen mindjárt feltámadjanak, fegyvert fogjanak, a Vaskapu-szorosot bevágják és fegyveres kézzel őrizzék, az ellenség felől hallott hírekről tudósítsanak, a némettől vagy Kolozsvárról (az ifjú Apaí fejedelem tanácsától) költ leveleket elfogják s Thökölyhez küldjék emberestől.⁴⁾

¹⁾ Meghívója 1690 szept. 1. Prázsmárról, közölve a Székely Oklír. VI. k. 420. l.

²⁾ Tört. Lapok III. évf. 1877. 178. l.

³⁾ Naplója 94. l. Szept. 8-án vette, szept. 1-én kelt ez is Prázsmáron.

⁴⁾ A Petróczy István és Sándor Gáspár aláírásával Holczmány 1690 szept. 11. kelt patens kiadva a Papp Miklós: Tört. Lapok. III. évf. 1877. 178. l.

Thököly maga is igyekezett a fősereggel minél hamarabb előre nyomulni. Epen azért a brassai vár kiostromlásával nem akarta az időt tölteni, nem nagy jelentőséget tulajdonítván a városi polgárság meghódolása és vele tartása után az abba zárkózott csekély német őrségnek. De szeretne volna legalább a szabad közlekedést biztosítani a várossal, azért elindulása előtt két brassai polgárt követül kívánt az ő nevében felküzdeni a várba, hogy a parancsnokot (mint már előbb is tette) a vár önkéntes feladására szólítsa fel, vagy ha azt megtagadná, a következő pontok elibe terjesztésére az ő távolléte idejére: 1. mindkét részről fegyverszünet legyen, 2. a vár további erősítésével hagyjon fel, 3. a várost további terhekkel és követelésekkel ne illesse, 4. katonái szabadon járhasanak a városba szükségleteik beszerzésére, 5. a Thökölynél fogságban lévő tábornokok és tisztek és a hozzá csatlakozott nemesek Brassóban lévő javait lefoglalni, vagy a várba vitetni ne merészelje.

Ezeket a kívánalmakat maga az egész brassai tanács terjesztette a várparancsnok elé a vár alatt egy kertben (szept. 2-án) Thököly nevében, a maga részéről is alázatosan kérvén a parancsnokot, hogy azokat a város javára fogadja el. A parancsnok kereken visszautasított minden kívánalmat, sőt szemrehányással illette a tanácsot, hogy ilyenekkel járultak elébe. S mintegy válaszkép még inkább kezdette a várat erősíteni s ahoz anyagot a városból felvitetni, czigányokat és oláhokat vármunkára kényszeríteni, s a városi polgároktól még többet követelt mint eddig. Saját katonáit sem kímélte, sőt annyira elcsigázta a sánczmunkákkal és a folytonos őrszolgálattal, hogy sokan megszöktek és Thököly szolgálatába léptek. Alig volt nap, hogy 2--3, sőt több meg ne szökött és át ne pártolt volna, kikből aztán Thököly, felesketvén őket, 2 vagy 3 német szakaszt alakított.

Thököly szept. 3-án táborában hívatta a brassai magyar papot, úrvacsorát vett s tábori lelkészévé tette. Gyalog kapitányát *Daróczi*t hajdúkkal Szentpéterre rendelte, hogy a brassai várat körülzárolják, s ő maga szept. 4-én hadaival *Földvár* mellé szállott. A brassai várparancsnok szept. 4-én 12 órakor, örömeben, hogy az ellenséges tábor megindult, háromszor kilövette összes ágyút. Ez a gúnyos örömlövöldözés a táborban lévő törököket annyira fölingerelte, hogy tüstént meg akarták rohanni a várat, de Thököly nem engedte, nem akarván időt vesztegetni. A szentpéteri őrség maradt mindössze ott, a mely elég éberem örködött és leskelődött a várból ki-kijött németekre s többeket elfogott közülök, egy ízben pl. a kertek között elrejtözve elfogta azt a 15 lóteher liszt szállítmányt, melyet a

parancsnok a töröcsvári őrség számára szept. közepén utnak indíttatott.

Thököly Földváron szept. 7-ig időzött.

Ekkor és innen írja (szept. 7.) első patens levelét Erdélyben a rendeknek, jelezvén, hogy a török császár az erdélyi hazának fejedelmi méltóságát neki adta, feles számú török-tatár haddal, a tatár khán egyik fiával Gazi Girai szultánnal és »más keresztyén fejedelmek hadaival együtt« felszabadításokra beküldötte s hogy ezekkel »minemű szövevényes utakon hozta be az Úristen az ő nagy hatalmával és micsodás szerencsés győzelemmel áldotta meg is, mindeneknél nyilván vagyon«. Értésülvén azonban arról, hogy »néhány hazájok szabadságát a porban tapodó személyek az ellenség protectioja alá recipiálván magokat . . . ellenkező patenst bocsátottak ki az országban: megparancsolja, hogy »efféle hazája áruló leveleit« kézhez venni, postákat járattani ne merészeljenek, az olyanokat megfogják és kezéhez hozzák, mert a kit hűtlenségen érnek, irtózató halállal büntetik. Meghagyja végül (az utóiratban), hogy a vármegyék és székek minden falu és városból »a föld népe közül is minden ötödik embert« fegyveresen, alkalmas tisztekkel, 15-öd napi élelemmel tüstént Segesvárhoz küldjék, oda rendelt híve Berthóti Zsigmond parancsnoksága alá. A badeni herczeg segítségében pedig (mint az ellenpártiak hírlelik) ne bízzanak, mert a török császár fővezére és Galga szultán a tatár khán haderejével útban van Erdély felé. Tehát »valahol német találtatik« mindenütt az országban öljkék, vágják, az föld népe feltámadjon és a németnek minden jószága s java, a mi nálok találtatik, övék legyen.¹⁾

Azt az ellenkező patenst, melyre Thököly földvári kiáltványában hivatkozik, az ifjú Apafy Mihály körül Kolozsvárba menekült főurak, a »status consilium« tagjai adták ki, melyben fölemlegetik és elítélik a zernesti csatából menekült német katonák üldözését, öletését, intenek a császár-királyhoz való hűségben maradásra és óva intenek mindenkit, főképp a tisztviselőket, a Thökölyhez való hódolástól, mert »ezzel az egy harczzal az egész dolog el nem végződött« s jelzik, hogy »most közelébb az felséges badensis fejedelem kevés napok alatt derék hadakkal bejö . . . s ez dolog ebben bizony nem marad.«²⁾

De ennek a nyílt parancsnak kevesebb hatása volt, mint a Thököly felhívásának, melyet a hatalom gyakorlása erősen támogatott.

¹⁾ Czegei Vass György naplója 94. l.

²⁾ Tört. Lapok III. évf. 194. l. datum és aláírás nélkül.

Thököly Földvártól *Segesvár felé* tartott, útközben a városok ajándékokat küldöttek eléje és az ország rendei közül is mind többen és többen csatlakoztak hozzá. A késlekedőket újból újabb rendeletekkel sarkalta a csatlakozásra. Ilyen rendeletet küld *Homorod-Szentpéterről* szept. 10-ikéről (a melyből útirányát is látjuk) valamely késlekedő (szász?) székeknek, csodálkozását fejezván ki, hogy több rendeletére még sem keltek fel és jöttek táborába. Parancsolja azért újabban, hogy minden késlekedést félretétven, fejenként felkeljenek és siessenek táborába, követvén más székeknek dicséretes példájokat. Nyomatékkal a székely nemzet által is íratott nekik levelet.¹⁾

Thököly tovább haladt Segesvár felé s talán itt változtatta meg útirányát és eredeti tervét, hogy a székvárosba Gyulafehérvárra menjen, a hová az országgyűlést hirdette s e helyett Nagy-Szeben felé tért, a szomszéd Keresztyénszigetre tévén át az országgyűlést. »Bizonyos német sereg bolondozása miatt« nem akart tán Kolozsvár felé menni, hol a német-pártiak az ifju Apati köré gyűltek és sürgették a badeni herczeg jövetelét; ő maga a későbbi országgyűlési végzések bevezetésében azt mondja, hogy kimélni akarta a kiéléstől az ország szék-városát.²⁾ Tény az, hogy hirtelen Nagy-Szeben felé irányította útját, a melynek falai mellett elhaladván, az attól nyugatra egy mértföldnyire fekvő szász faluban, *Keresztyénszigeten* (Grossau) állapotott meg. Ide jöttek vele és azután is sereglettek hozzá számosan az ország rendei és az országos hadak »igen számosan, mind a székelységről, mind a vármegyékről.«³⁾

Az urak közül ott volt Gyulai Ferencz, Udvarhelyszék főkirálybírája, Thököly főcommissariusza (élelmezési biztosa), Daczó János, Csik-Gyergyó- és Kászon-szék főkapitánya; Vay Mihály a zernesti csatában foglyul esett s később comisariuszá tett főúr, »és sok erdélyi főemberek az egész nemességgel együtt.⁴⁾ Később az országgyűlés folyamán csatlakozott Macskási Boldizsár, az erdélyi hadak vicegeneralisa és Thorocz-

¹⁾ »Immár hűségünkre állott, mellettünk dicséretesen fegyvert is fogott *székely nationak* hűségteknek írt levelét is elküldettük.« Ebből gondolom, hogy szász székek, talán a legközelebbi segesvárinak vagy tán a szebeninek szolt a rendelet. Pap Miklós Tört. Lapok III. évf. 178. l. a czímet nem közli.

²⁾ A keresztyénszigeti országgyűlés törvényei bevezetésében azt adja okúl a helyváltoztatásra, hogy a hadak nagy száma miatt tette át oda az országgyűlést, nehogy a »királyi« székhely (sedes regalis, Gy. Fejérvár) és környéke elpusztíttassék. (Erd. Orsz. Eml. XX. 405. l.)

³⁾ Cserei id. h. 205. l.

⁴⁾ Cserei M. hist. 206. l.

kay István.¹⁾ Az ifjú fejedelem II. Apafi Mihály mellett Kolozsvárt a főurak közül csak néhányan maradtak, minden reménységüket Lajos badeni herczegbe, a magyarországi német hadak fővezérébe vetvén, kinek segítségül jövetelét követek által sürgették Belgrád alól.²⁾

Thökölynek erdélyi párthívei tisztában voltak azzal, hogy a császáriak nem fogják egykönnyen kezökből kiengedni Erdélyt s éppen azért azt tanácsolták Thökölynek, hogy hadaival minden késedelem nélkül a Vaskapuhoz siessen, az ott örködő három német ezredet verje ki s onnan Belgrád alá sietvén, a nagyvezér seregével (mely Szerbián győztesen haladt előre, elfoglalva aug. 29-én Viddint, szept. 8. Nisset) egyesülvén, a badeni herczeget fogják körül, seregét verjék szét s azután térjen vissza Erdélybe s iktattassa magát a fejedelemségbe.

A következmények megmutatták, hogy »bölcs és hasznos tanács vala . . . és ha azt követte volna, az erdélyi fejedelemséget birhatja vala, mert Badeni Lajossal alig volt 18,000 német.«³⁾ De a Thököly magyarországi régi kurucz párthívei, köztük főgenerálisa, szlavniczai Sándor Gáspár, »büszke, negédes, sánta ember,« Petróczy István, Nemessányi Bálint, Madách Péter ellenkező tanácsot adtak. Ezek már megunták a bujdosást, szerettek volna valahára megtelepedni s úgy látszik, nem egészen biztak az erdélyiekben s »elaltaták Thökölyt, ne higgyen az erdélyieknek, mert azok ki akarnák tudni szép szín alatt, hogy az alatt a német ármádát bevehessék; hanem installáltassa magát elsőben a fejedelemségre, azután is kimehet a fővezér táborára.«⁴⁾

Thököly régi kipróbált hívei tanácsát követte. Nagy-Szebentől nyugotra, előbb Roszcsürhöz (Reüssdörtl) vezette hadait s aztán a szomszédos *Keresztyénszigeten* megtartotta a Gyulafejejevárról oda áttett országgyűlést.

A sept. 15-én itt megnyílt országgyűlés az erdélyiek

¹⁾ 23. Sept. ment ki Kolozsvárból *Macskási Boldizsár* uram az végre, hogy Szentgyörgy várából feleségét, gyermekit elhozza: de nem elhozta, hanem maga is ő kegyelme *Toroczka István* uramékkal Tölköyi ő ngához mentek s hajlottak. (Czegei *Vass György* naplója 98. l.)

²⁾ Badeni Lajos levele az erdélyieknek a jagodinaí táborból 1690 aug. 28. gr. Castelli tábornok által, gyors segélyt ígér. A Kolozsvárba zárkózott rendek sept. 7-én válaszolnak, sürgetvén segítségre jövetelét s tudatván, hogy az oda érkezett és Bécsbe Thököly követjéül küldött Magni tábornok 20.000 főnyinek mondja a Thököly seregét. Vass György naplója 96. 97. l.

³⁾ Cserei históriája 206. l.

⁴⁾ Cserei 206. l.

tömeges csatlakozása által fényes és rendkívül népes volt. Ott voltak az erdélyi főurak és rendek mellett a tatár khán, Brankován az oláh vajda, a portáról küldött kapucesi basa, s az új szerdár, Musztafa basa, aki a szultán hízegő, szerencsekívánó levelét is magával hozta a nisi táborból, diszkaftánokkal Thököly és tíz főbb híve számára.¹⁾

Az országgyűlés sept. 29-éig tartott s 22 törvényczikket alkotott. Az 1-ben hálát adnak Istennek, hogy midőn már-már a németek igája alá kerültek és »semmi reménségük nem volna, hogy ez gyalázatos iga alól kiszabadulhatnának« ... és midőn »valának nagy rettenésben, hogy az austriai ház német gubernatort introducalna közikben«: akkor Thököly a török császár kegyelmességéből minden nyomorúságukból való felszabadításukra, a hazába beérkezett, Bethlen Gábor idejébeli szabadságukat megadta, az adót leszállította s a szabad fejedelmválasztást visszaállította. Hálából azért az egész ország három nemzetül, régi szabadságuk szerint fejedelmül választák Thökölyt. A választási föltételeket 9 pontban (a 2-ik articulus) megállapítván, Thököly azokra megesküdött (3. t. cz.). Viszont a tanácsurak és a rendek is letették az előirt hűségesküet. (4. és 5. t. cz.)

A fejedelemségbe iktatás ünnepélyessége sept. 21-én ment végbe, a jelen lévő Cserei Mihály szerint eképen:

»Az erdélyi hadak mind a keresztyénszigeti mezőben lóháton ülven, ott nagy pompával dob, trombita, sípszó, puskaropogás alatt a templomban fejedelemségre inauguráltaték. megesküdvén a conditiok szerint az országnak, és pompás vendégséggel, a havasalföldi vajda is jelen levén, nagy örömmel eltölték azt a napot.«²⁾

Az országgyűlés további folyamán eltörölték a Thököly ellen három évvel azelőtt (1687. 5. t. cz.) hozott hűtlenségi ítéletet és elrendelték erdélyi jószágai visszaadását (6. t. cz.).

A Thököly mellett kitarított s jelenlévő magyarországi bujdosókat (szám szerint 21-et) honfiúsították (7. t. cz.)

Görgény és Déva uradalmait 60—60,000 forintban az új fejedelemnek elzálogosították (8. t. cz.).

¹⁾ A szultán levele kiadva; Thaly K. Thököly Imre naplói, leveleskönyvei II. k. 393. l. (Mon. Hung. Hist. II. o. Irók, 24. k.)

²⁾ Cserei M. históriája 206. l. A jelen levő bujdosó kuruczokról azt írja tovább: »Itt azt observáltam, hogy mind Sándor Gáspár mind Petróczy István nagy szakálok lévén, elborotváltatták s Thököly installatiójára úgy állottanak elé; de maga tanult róka lévén s a világi dolgok változását előtte forgatván, szakálát el nem borotváltatá, úgy álla elé; amazok pedig mikor azt gondolák, hogy már vége van bujdosásoknak, akkor esének újabb nyomorúságban.«

Thököly a székelyek csatlakozását azzal hálálta meg, hogy megígérvén »az székely nationak szabadságában való megtartását«, ingyenes közmunkákkal »és egyéb szabadságok ellen való dolgokkal akárkítól is, úgy fő- és viczetisztektől« terhelhetősöket meg nem engedi (16. t.-cz.). Eltörlik adófizetésüket is, mert Bethlen Gábor idejében adót nem fizettek (17. t.-cz.) Végül (a 18. t.-cz.) határozzák, »hogy az. székely natio ő kegyelmek főtiszteken és székeken kívül regalissal ne hívatassék.« *Daczó János* személyét is felszabadította a nota alól, minthogy a fényes portához való hűségéért szenvedte azt, és minden jószágát visszaszerezte.¹⁾

Végül százezer főnyi had ellátására 40 napi élelmet vetettek ki a vármegyékre, városokra és székekre elosztva.²⁾

A keresztyénszigeti országgyűlést sept. 29-én be kellett zárni, mert *Bádeni Lajos* örgróf a császári hadakkal Belgrád alól Erdélybe érkezett.

Erdély megmentése végett feladta Belgrád védelmét (a melyet aztán a török tényleg el is foglalt) s gyors menethen indult Erdély felé. Sept. 19-én már Karánsebesnél volt, 23. és 24-én átkelt a Vaskapun s 28-án Szászvárosra érkezett. Az volt a célja, hogy Fehérvárról egyenesen Keresztyénszigetre megy, »ha Thökölyt ott lephetné«. De Thököly ezt nem várta be, csatát elfogadni ott nem bízott magában, valószínűleg azért sem, mert hadai szerteportyáztak az országban (egész Kolozsvárig) s mint később mondá: az egész német ármádával szemben, melyet Nándorfejérvártól magára provokált, szerencséjét egy órára bízni nem akarta.³⁾ Bizott az időnyeréssel a török nagyvezér és a tatár khán segítségében s azért a *Székelyföld felé* vonulásra határozta magát.

Mielőtt azonban Thököly az országgyűlést feloszlatta volna, aug. 28-án még egy pátenst adott ki a keresztyénszigeti mezőn, melyben a török császár és tatár khán útban lévő segítségével biztatván az erdélyieket (miről fejedelmi szavával és keresztyén hitével áll jót) parancsolja, hogy minden rendek fejenként felkeljenek és táborába siessenek s a föld népét is fegyverre szólítsák. Nagyobb nyomatéku mellékeli a

¹⁾ Daczó Jánost az 1686. aug. 12—21. országgyűlés nótázta (VII. t.-cz.) a Thökölyvel való egyetértés miatt (ugyanekkor Pekry Lőrinczet is). »Daczó árulta el a tervet Thökölynak, hogy Erdélyben fel fogják tartóztatni. (*Szilágyi* S. Erd. Orsz. Eml. XVIII. k. 54. 63. l.)

²⁾ A keresztyénszigeti articulusokat kiadta *Thaly* K. Thököly Imre naplói és emlékezetes írásaiban (Mon. Hung. Hist. II. o. Irók 23. k. 61. l.) és *Szilágyi* Sándor: Erd. Országgyűl. Eml. XX. k. 405. l.

³⁾ A havaseli sztansesti táborban kelt patenseben az erdélyiekhez 1690. decz. 8. Tört. Lapok III. évf. 179. l. és Vass György Naplója 117. l.

szultán Drinápolyban 1690 jun. 8-án kelt athnáméját a fejedelemségről és Bethlen Gábor idejebeli szabadságukról.¹⁾

Sept. 29-én bezárván az országgyűlést, megindult táborával, »mindenkor feles retrogvardiat (hátvédet) hagyván hátra.«²⁾ *Vizakna* felé indította seregét s a vele volt rendeket. A har-sági völgyben szállt s pihent meg a tábor, onnan *Nagy-Selykre* mentek s okt. 3-án már *Medgyesen* voltak.

Innen követséget küld a fényes portára, hogy jelentést tegyen az erdélyi állapotokról és segítséget sürgessen »ez hazának mostani szoros állapotjában.«³⁾

Medgyestől Erzsébetvároson átvonulván *Dálnos*nál volt az újabb táborozás, maga Thököly egy éjszakát a közeli *Segesváron* töltött. Másnap már a fejéregyházi táborba ment, a hová a segesvári polgármesternek is ki kellett szállnia harmadmagával a tanácsból, s ott a fejedelem a török basák tanácsára azt azt alternatívát terjesztette eléjük, hogy vagy tekintélyes számú őrséget fogadjanak be a várba, vagy adjanak kezesül mellé két tanácsagot, különben mint ellenséggel fog bánni velök. A segesváriak erre éjjélkor tanácsot és közgyűlést tartván, mint kisebb rosszat azt szavazták meg, hogy inkább kezes adnak s mindjárt ki is küldtek két tanácsost, azon reményben -- írják a szebenieknek -- hogy Isten majd csak megszabadítja őket valahogy. Így is rettenetes kárt szenvedtek a két izben átvonuló kurucz, székely és tatár hadaktól, melyek a város környékét teljesen elpusztították. A távolabbi falvak sem voltak teljesen mentek a pusztítástól, az átvonuló és portyázó hadak a szék legtöbb faluját kiélték, a templom-erősségeket felterték s csak igás lovat és ökröt m. e. ezer darabot vittek el Thökölyék. S alig hogy egy nap Thököly elvonult a Székelyföld felé, másnap már megérkezett Badeni Lajos a császári hadakkal, aki elibe a polgármester kiment, üdvözölte s a város hódolatát jelentette. Az őgróf mindjárt néhány lovast küldött vele vissza a várba, hogy azt megszállják. A német sereg aztán teljesen kiélte, amit Thököly még meghagyott, úgy hogy a nép a legnagyobb inségre jutott.⁴⁾

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Közölve Vass György Naplójában 99. l.*

²⁾ Cserei 207.

³⁾ 200 aranyat költségül erre költsön vett fel szentkatolnai Polos Istvántól, kit Alvinczy Péter helyett ítélőmesterré tett. Erről való kötelezésénye Medgyesen 1690. okt. 3 kelt. Ld. Székely. Okit. VI. k. 421. l.

⁴⁾ Segesvár tanácsa N. Szeben tanácsának 1690. okt. 20. Székely Okltr. VI. k. 422. l.

ZRINYI A KÖLTŐ EDDIG ISMERETLEN LEVELEI.

Zrinyi a költő latin és magyar levelezése, a mennyi belőle eddig napfényre került, ismeretes a Történelmi Tárból és Ráth Károly közleményeiből (Győri Történelmi és régészeti füzetek 1863. II. köt. 3. füzet) — de nálunk eddig teljesen ismeretlenek horvát levelei,ilyent eddig kettőt ismerünk. Az egyiket 1649 február 27-én írta Turják zágrábi kanonokhoz és Sziszek vitéz kapitányához, a másikat 1661 december 26-án írta Makar Miklós gyurgyeváci kapitányhoz. Az első levél így szól:

»Minthogy hozzánk sokféle irat jó a felségtől, hogy okvetlenül elmenjünk a pozsonyi magyar gyülekezésre, elhatároztuk először bejárni és megvizsgálni a mi báni és országos végeinket, ugyanezért megkérem Nagyságodat, sziveskedjék vitéz embereinek megparancsolni, hogy ad diem 6. futuri mensis Martii, a lehető legnagyobb számban Berkisevinába pontosan eljöjenek. Nagyságodnak ezen szivességét a káptalanbeli urak iránti nagyobb szolgálatkészséggel fogok iparkodni kiérdemelni. Isten tartsa Nagyságodat jó egészségben. Datum in nostra Chaktornya, 27 die Februarii 1649. Admodum Rev. D. V. servitor et amicus promptissimus C. Nicolaus a Zrin.«

A másik levél, mely ezen napokban került felszínre és melyet a »Prosvjeta« folyóirat a fakszimilével együtt közöl, így szól:

»Generose domine amice observandissime! Ime kedves kapitány uram, hogy lássa mennyire szeretjük és becsüljük Nagyságodat. elhatároztuk, hogy jókor conferáljuk Nagyságoddal egy a végekre vonatkozó resolúciónkat. Három királyok napjára, újév után, a gyurgyeváci szikláknál leszünk és az a szándékunk, hogy olyan sereget gyűjtünk és vezetünk oda, mely kétszerte erősebb lesz, mint a tavalyi volt és ha az időjárás nem fog akadályt okozni, egy hét mulva török földön fogunk állani. Azért kérem

Nagyságodat, hogy készen tartsa vidéke népét arra a terminusra és jöjjön oda a kitűzött helyre. Itt küldöm Nagyságodnak a generalis ordinanciáját, az oberster urnak szólót, a ki az én drága komám uram és szeretettel kérem Nagyságodat, hogy őt az én nevemben üdvözlje és Nagyságod már tudni fogja, mikor kell ezt neki praesentálni, de arra igen nagyon vigyázzon, hogy ennek a szándékomnak hire ne menjen, mert ha most ez az utam nem sikerül, végem van, mert én, ha életembe kerül is, most arra a vidékre el akarok menni. Van szintén egy ordinanciám a koprivnicai kapitányhoz, de mert azok nem vitéz emberek és nem is kedvemre valók, én nekik azt most el sem küldöm, de tudom, hogy Nagyságod a gyurgyeváciakat ezen ordinancia értelmében okvetlenül magával fogja hozni és írjon nekem Nagyságod azonnal választ ezen levelemre; ha valami eszébe jön, ha valamit már most kell megtenni, tegye meg és a vitézek vigyenek magukkal fejszéket is, mert hideg van, és egy hétre való lisztet is. Isten tartsa Nagyságodat jó egészségben ezen új esztendőben Amen. Generosae dominationis vestrae 26 Decembris 1661, amicus ex corde, C. Nicolaus a Zrin m. p.«

Ezen igen érdekes levélnek nincs czímzése, de a szövegből világos, hogy a gyurgyeváci kapitánynak szól, a ki ekkor Makar Miklós volt; a koprivnicai kapitányt nem nevezi meg, de tudjuk, hogy ez Trautmansdorf Honorius gróf volt (1652—1665), kinek fegyelmetlen német katonái rászolgáltak Zrinyi erős bírálatára. Ki az az oberster, kit Zrinyi kedves komájának mond, azt nem tudom, de kideríthető lesz. Zrinyi Miklós mindkét horvát levelét a kajkavi dialektusban írta, mely sokban különbözik a mai horvát irodalmi nyelvtől. A fordításban a latin szókat megtartottam.

Közli: DR. MARGALITS EDE.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Csanád vármegye története 1715-ig. A magyar tud. akadémia tört. bizottságának megbízásából írta Dr. Borovszky Samu. I. kötet: A vármegye általános története. II. kötet: A vármegye részletes története. Budapest, 1896—7. Nagy 8-rét. XVIII+499; XI+647 lap, egy térképmelléklettel. A két kötet ára 7 forint.

Nagy várakozással vártuk e monográfia megjelenését. Többször volt alkalmunk bepillantani az érdemes szerző műhelyébe; tanui voltunk, hogyan járt hónapokon keresztül levéltárról levéltárra, a Magyar Nemzeti Muzeum-, majd az Országos Levéltárba, majd vidékre, folyton kutatva, gyűjtve, kérdezősködve, levél útján tudakozódva stb. Szerzőt irodalmi munkáiból olyannak ismertük, a ki a kutatás és feldolgozás módszerében jártas s lelkiismeretes buvár, a ki az adatok után járásban nem kimél időt s nem ismer fáradságot. Ezért előre nagy reményeket fűztünk hozzá s bizonyos elfogultsággal vetjük kezünkbe mikor megjelent s meg kell vallanunk, hogy még kiválóbbnak találtuk: a kész munka felülmulta várakozásunkat. Olvassa el bárki elfogulatlanul, igazat fog adni véleményünknek.

Sok monográfia jelent meg minálunk, különösen az utóbbi időkben, egyik vármegye versenyzett a másikkal hazafiság és áldozatkészség tekintetében, hogy minél jelesebb monográfiája jöjjön létre és mégis újjainkon megszámlálhatnók azokat, melyeknek új adatok felszínrehozása, s ezek alapján a megye multjának a hazai, politikai és kulturtörténetre folytonos figyelemmel, módszeresen feltűntetésével maradandó történeti becse is van. Hány monográfus elégedett meg a megye területén lefolyt s különben a hazai történetből is eléggé ismert események chronologicus registrálásával, vagy ha nem, tehát bőbeszédű kitérésekkel és magyarázatokkal népszerűsített vagy élénkített felsorolásával! És még jó, ha a főcél nem a vármegye területén élő befolyásos családok hiúságának legyezgetése volt. Hiszen oly könnyű így monográfiát írni! Elkezdni az özönvíz előtti korszak ismerte-

tésével s a magyarok bejövétele után Anonymus nyomán beszélni a zoborhegyi akasztásról, Latorczról stb. Ez a jó krónikás mintha csak sejtette volna a későbbi monográfusok szorultságát, úgy osztotta be adatait, hogy majd minden megyének jut belőle s ha nem jutna: a Pannóniai ének után megírhatják, hogy »Kelemlöndén a Dunán elkelének, Az Cseken ök csekének, az Tetemben el-feltetének, Erden sokat ök értenek« stb. s azután bőven lehet beszélni a mohácsi vészről, török pusztításról stb.

Mint már fent is említettük, Borovszky derék munkája nem az általánosságok terén mozog s nem is a jól ismert és közös forrásokból merít. Azon kutföket kereste föl, melyeknek Nymfáját eddig senki sem háborgatta. Így azután hat lapon végez az őskorral, s rögtön a megye történetének tárgyalásába kezd s itt szorosan tárgyánál marad, nem csapong jobbra-balra, nincsen szüksége, sőt inkább arra kellett vigyáznia, hogy nagyon a részletekbe ne bocsátkozzék, a mire gazdag adatgyűjteménye folytonosan csábította.

A mű tartalmának áttekintéséül álljon itt beosztása: *1. Az őskor. 2. Gellért. 3. Az első századok. 4. A tizenharmadik század. 5. A vármegye mint bíróság. 6. Nagy Lajos és Zsigmond kora. 7. A Hunyadiak. 8. A parasztlázadás. 9. A szapolyai-korszak. 10. A pusztulás. 11. Török világ. 12. A szabadság. 13. Makó és a reformáció.*

Ez utóbbi fejezet kissé megbontja a mű egységét, de a Történelmi bizottsággal kötött szerződés értelmében szerzőnek külön fejezetben kellett foglalkozni Makó város és a reformáció történetével.

A második kötet betűrendes sorozatban tárgyalja a megye területén fekvő városok, várak, falvak, kunszállások történetét. Igen helyesen tette a szerző, hogy itt nem állapodott meg az 1715-ik évnél, hanem a ma is meglevő községek történetét hogy saját kifejezésével éljünk összeköttetésbe igyekezett hozni a jelen idővel. E kötet tartalmából különösen Csanád, Hódmezővásárhely és Makó története emelkedik ki.

A megye történetírójának először is Csanád alakja köti le figyelmét. Ajtony legyőzése után ez kapja a megye területén fekvő Marosvárat, mely azután a megyével együtt új urától veszi nevét. Az Ajtony ellen készülődés közepette jelenik meg István királynál Gellért, s az mindjárt neki igéri a marosvári püspökséget. Midőn a király ígéretét beválthatta, Gellért elfoglalja püspöki székét s a vármegye pogány lakosságának keresztény hitre térítése, püspöki iskola alapítása, a székesegyház felépíttetése mind az ő nevéhez fűződik. Itt működött s holta után is itt talált örök nyugodalmat.

Egy másik fejezetben a Csanád nemzetség birtokaival foglalkozik szerző s a beható kutatások alapján azon meggyőződésre jut, hogy az első századokban Csanád várán kívül jóformán ez a nemzetség birta a vármegye egész területét. A tizenharmadik századból több istenítélettel eldöntött pöresetről, az ajtonymonostori barátok pénzhamisításáról, Bulesu csanádi püspök erőszakoskodásáról, melynek a bizerei apát is áldozatul esett, a tatárok és kunok pusztításáról szól bővebben szerző s azután ismét a megyei birtokos nemzetségek és családok ismertetésére tér át. Első szerepet játszik még e korban is a Csanád nemzetség, mellette később tűnik fel a vármegye keleti zugában az Ajtony, majd a Csák, Monoszló, Kalán, Vezekény nemzetség. Virágzási korát a megye a Hunyadiak alatt élte: rengeteg birtokot szerzett itt a megye területén Hunyadi János, a ki egy ízben főispánja is volt. Vele versenyre kelt e tekintetben a nagylucesei Dóczi, a horogszegi Szilágyi, a kállai Telegdi, Jaksics, és Keszi család. E megye területén kapott Zsigmond királytól birtokot I. Murád török szultán fiának Szaudsínak két fiu- és egy leányból álló családja. Az egyik fiut Daud Cselehit a nép Csálapia Dávidnak nevezte el, nőtestvérének pedig Császárs Katalin nevet adott, Thury József szerint pedig ez a »Szilágyi Mihály és Hajmási László históriája«-ban megénekelt »császárs leánya«.

A Dózsa-féle parasztlázadás részben e vármegye területén zajlott le. Fölperzselték Csanád várát, végig pusztították az egész vármegyét, karóba huzzák Csáki Miklós csanádi püspököt, keresztre feszítették Ravazdi Pétert, kikeresett kinzásokkal ölték meg Dóczi Györgyöt, Telegdi Istvánt és több csanád vármegyei főurat. A lázadás leveretése után minő békóba verték a szegény jobbágyot, erre vonatkozólag számos példát idéz Borovszky a megye történetéből. A Szapolyai-korszakban ismét új családok kerítik hatalmukba a vezérlő szerepet. Most már nem a Dócziak, hanem Jaksics Márk a vármegye leggazdagabb földesura: 61 vár-, város-, falu- és pusztából álló uradalma volt. Ez időben már elterjedt a megyében a reformáció is különösen a Csáki, Mágócsi és Petrovics család voltak főpártfogói.

A török terjeszkedésével a megye önállóságát megsemmisülés fenyegette. Csak rövid időre tartóztathatta föl, de meg nem akadályozhatta Perusics Gáspár hősi bátorsága, melylyel ellenállt a Csanád várát rácz csapatok élén ostromló Cserepovics Miklósnak. Utóda alatt (1551) egyetlen ágyulövés nélkül meghódol a vár a töröknek s Nagy Péter várparancsnok helyét Uláma basa foglalja el s ezzel vége a vármegye ő méltóságának s a királyi kamara adóvégrehajtója már a következő évben számadása végén azt jegyezte meg, hogy a várme-

gyében sem alispán, sem szolgabírák nincsenek, megszűnt a közigazgatás és törvénykezés.

Akövetkező két fejezet a török hódoltságkorabeli állapottal s a török uralom alól való felszabadulással foglalkozik, mondhatnók, hogy a tárgyalást azon időpontnál szakítja meg, a mikor a vármegye a török pusztítást kezdte kiheverni.

Mindezeket jobbra eredeti levéltári adatok alapján, számtalan ismeretlen adat felszínrehozásával részletesen beszéli el a szerző. Borovszky nemcsak fáradhatatlan kutató, hanem ügyes elbeszélő is, lelkesedéssel s aprólékos gonddal rajzolja a megye multját s ez által érdeklődést tud kelteni az iránt az olvasóban s azt mindvégig is fenn tudja tartani; lelket tud önteni a holt anyagba s hogy egy sokat idézett hasonlattal éljünk, művét olvasva látjuk mozogni a szétszórt csontokat, s azok szemünk előtt megelevenednek s lábra kelnek. Teljes tudatában van történetírói feladatának s előre számot vetett az igényekkel, melyeket egy modern megyei monográfiával szemben táplálhatni s a megye területi fejlődése és külső története mellett a beléletre, társadalmi és jogi állapotokra, egyházi és iskolai viszonyokra, általában a megye művelődéstörténetére kellő figyelmet fordít, a mi művének becsét kiválóan emeli.

Más szempontból becsesek a művéhez adott *Mellékletek*, melyekben a fő- és alispánok, szolgabírák, püspökök, székeskáptalani prépostok, kanonokok, főesperesek, papok, gvardiánok, református esperesek és prédikátorok sorozatát állította össze.

Néhány czímer- és pecsétraajz s egy történeti térkép diszíti s pontos index teszi a máskülönbben is könnyen áttekinthető rendszerű művét még használhatóbbá. L.

Markusovszky Sámuel. *A pozsonyi ágostai hitvallású evang. lyceum története, kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. evang. egyház multjával.* (Pozsony. Wigand könyvnyomdája. 1896. Nagy 8-r. 694 old.)

A pozsonyi középiskolák közül különösen a két régibb, úgymint a kir. kath. főgymnasium és az evang. lyceum sietett eleget tenni Csáky miniszter felhívásának és a nemzet ezerévi fennállásának ünnepe alkalmából hivatott toll által iratta meg százados multját. A főgymnasium története *Schönvitzky Bertalan* becses munkája, a Századok olvasói előtt már ismeretes; a lyceum története ellenben, *Markusovszky* műve, nem akadt még ismertetőre, daczára annak, hogy a 291 év óta fennálló lyceum több tekintetben leköti érdeklődésünket. Így a lyceum multja annyira összeforrt az ottani egyház történetével, hogy

Markusovszkynak az utóbbira is kikellott terjesztenie tanulmányait. A mennyiben pedig a pozsonyi prot. iskolában követett tanítási módszer irányadóul szolgált egész 1848-ig az összes magyarországi evangélikus iskoláknak, a lyceum története a helyi érdek szűk körén kívül is számíthat figyelemre. Ez a fontos körülmény, továbbá a város határszéli fekvése és a pozsonyi író-világ, meg a külföldi tudományos mozgalmak között fennállott összeköttetések tág történeti háttért kölcsönöznek a tárgynak. Markusovszky nagy sikerrel birkózott meg sokágrú feladatával, számos homályos kérdést megvilágított és nem egy problémával szemben áttörő munkát végzett.

Maga a vaskos kötet 3 szakaszra oszlik. Az *I. korszak* az egyház és iskola megalakítását és gyors fellendülését öleli fel. (1606–1672). A *II. korszak* az üldözés és elnyomatás kora (1682–1790), míg a *III. korszak* az újjá-éledés korának mondható. (1790-től napjainkig). Hadd állítsam egybe a terjedelmes mű fontosabb adatait. Régi feljegyzések tanuskodnak arról, hogy Pozsony város tanácsa már 1527. függesztette ki Luther tanait és hogy Andreae Jakab tanácsos e tanokat a népnek megmagyarázta. Oláh Miklós érsek-primás ugyan ismételve kikelt az »új könyvek« ellen, de Pfinzing Miksa polgár kiesz-közölte Miksa királynál, hogy az érsek rendelete végre nem hajtatott. 1564. a protestánsok engedélyt kaptak arra, hogy az Úr vacsoráját mindkét szin alatt felvehessék. Egy évvel később nyomára akadunk a prot. egyházgyülekezetnek, mely istentiszteletét a városon kívül, a váraljai Dunaparton fekvő Kemper-féle ház udvarában tartotta. E gyülekezet azonban külső befolyások folytán nemsokára felbomlott és Daninger Kristóf naplója szerint csak 1608. alakult meg újból. A közben eső években a pozsonyi protestánsok a közeli Récse, Szent-György és Nagy-Lévárd helységbe mentek istentiszteletre, a hol *Kollonics Sigfried*. II. Miksa tanácsosa s Léva kapitánya, otalmába fogadta az új tan híveit. A Bocskay által kivívott bécsi béke után Pozsonyban is megalakulhatott újból az egyházgyülekezet. Az első lelkész *Reisz András* vala (1606 óta), ki körül számos régi, tekintélyes, patricius család csoportosult. A felállítandó iskola érdekében követet küldtek a pfälzi Lauingenbe, *Heilbrunner Fülöp* lelkészhez, kitől képzett pädagogust kértek. Ez *Kölger Dániel* magistert szemelte ki az új pozsonyi iskola vezetésére, a ki azután társa Dettelbach Adám segítségével mesterének, *Sturm János*-nak szellemében »a *partikuláris iskolát*« mint rector szervezte és vezette. 1612-ben a községnek már 3 lelkésze volt: Heuchelin Simon, Dettelbach és Marikius Miksa, kikhez 1613. Vollgnad Gáspár csatlakozott. Hárman németül, Marikius

magyarul és tótul végezte az istentiszteletet. Fizetésük kitett 200, illetve 125 forintot, melyet a várostól kaptak. A zsolnai zsinaton Maurach tanácsos, Keszler aljegyző és Heuchelin lelkész képviselte a pozsonyiakat; Heuchelint a zsinat inspector czimen helyettes püspöknek választotta. A számban folyvást gyarapodó hívek 1616-ig a város különböző helyén, szabad ég alatt tartották istentiszteletüket (34 old.), többi között (1608 óta) a belvárosban fekvő, Thurzó György trencsényi főispán birtokában levő úgynevezett »Weite Hof« ház udvarán. 1616. pedig az egyházközség a városi tanács mint patronustól a főtéren álló Armbruster-féle házat kapta, melyben templomot és iskolát rendeztek be. Mi több, 1619. karácsony óta a protestánsok az országgyűlés határozata értelmében a Szent-Márton dombon végezhették istentiszteletüket, melyen az ünnep első napján *Bethlen Gábor* is megjelent. De mindez korai diadal volt. A dómtemplomból már Bouquoi gróf bevonulása óta (1621. máj. 4.) szorultak ki. 1622. pedig *Pázmány Péter* érsek-primás a jezsuitákat telepítette a prot. templom és iskola tözsomszédságába, kiknek iskolája veszedelmes versenyre kelt amazzal. Mind a mellett a hívek száma még egy ideig szaporodott, úgy hogy a rozoga templom restaurálásáról, illetve nagyobbitásáról kellett gondoskodni. Ez a templom-építés azonban válságra vitte a protestánsok ügyét. Előbb Pálffy Pál kamara-elnök tiltotta be a restaurálást (1636) és II. Ferdinánd csak nagy nehezen engedte meg a templom épületnek mint magánháznak újjáépítését. 1637. jan. 8. pedig Lippay Gáspár, a kuria protonotariusza újra beszüntette az építkezést és az új király, III. Ferdinánd csak nehezen, és terhes feltételek alapján engedte meg az építkezés folytatását. Az új templomot 1638. decz. 20. szentelték fel, a midőn *Wegelin* lelkész mondta a főbeszédet. A templom mögött fekvő régi ház helyén pedig új, díszes iskolát építettek, mi körül különösen *Szegner András* városi bíró buzgólkodott. A 8 tantermet, intézeti szinpadot és több mellékhelyiséget magában foglaló iskola épületet 1656. nov. hó 30. avatták fel, nemsokára pedig egy emelettel és udvari melléképületekkel nagyobbitották. Ebben az épületben 1656–1673-ig folyt a tanítás. A lelkes Szegner azonfelül a magyar és tótajku hívek számára új, tornyos templomot emelt, melyben 1658. Karácsony napján a harangokat merte megszólaltatni. Ezért aztán 25 napra elzárták. Ezen tornyos templom miatt utóbb is sok baj háromlott az egyház községre.

Miután szerző az akkori tanügyi viszonyokat, a mód-szert, a convictust, a tanulók létszámát, a könyvtárt, s a fegyelmet ismertette, bemutatja, a rectorokat és tanítókat egy-

úttal azonban az oktatás eredménytelenségének okait fűrkészi, — Ezután áttér az 1672. évi eseményekre. Ez évben tudvalevőleg *Szelepcsényi* primás sürgetésére *Kollonich Lipót* kamara-elnök Nigrelli kapitány emberei által mindkét prot. templomot bezáratva, a lelkészeket és tanítókat elűzte és több polgárt a nagyszombati rendkívüli törvényszék elé állíttatott. *Markusovszky* e közismeretes eseményekről is mond egyet-mást, a mi új világításba helyezi az üldözést. A német templomot akkor a jezsuiták, a magyar-tót templomot az Orsolya szüzek kapták (s ma is birják). Tíz évnyi szünet után azonban az egyház gyülekezet (az 1681: 25/26. t.-cz. értelmében) újra megalakult és ideiglenes hajlék után látott; az iskolát a Hummel-utczában helyezték el, imaháznak a Lőrincz-kapu melletti magánházat szemeltek ki, lelkésznek pedig a soproni *Vibegius Jánost* választották. De e helyeken sem volt a híveknek és tanulóknak maradásuk. Midőn a *Draskovics Miklós* gf., kuriai elnök alatt álló bizottság megtiltá a protestánsoknak a belvárosban vallásuk gyakorlatát, a hívek a birtokukban maradt külvárosi két temetőben szoktak gyülekezni, különösen a Convent-utczai temetőben és szabad ég alatt tartották istentiszteletüket, míg *Kuffstein Judit grófné* a temető melletti telket nem engedé át az egyházközségnek, mely e telken azután két hónap alatt, 2000 forinton szerény fa-templomot, mellette pedig iskolát emelt. Thököli bombái ugyan 1683. júl. 27. ezt a templomot szétrombolták, de csakhamar újból felépítették. E környéken, ha nem is ugyanazon földél alatt, ülik meg ma is az istentiszteletet, míg az iskola még kétszer házat cserélt. Szerző ezután az 1694. évi tantervet ismerteti, a legrégibb, mely fennmaradt. (111 — 126. old.) Azután áttér az 1713. pestis okozta csapásokra, melyek annyira megtizedelték az ifjuság számát, hogy 1714. csak 40 tanuló jelentkezett. Ekkor *Bél Mátyás*-ban támadt a hanyatló iskolának új szervezője és fénykorának megalapítója (1714—1719-ig illetve 1749-ig). Szerző nemcsak *Bél* pädagogiai jelentőségét és módszerét (6 osztályú gymnasium), hanem irodalmi munkásságát is méltatja. Nevének varázsa alatt a tanulók évi létszáma 450-re emelkedett. A következő fejezetben *Beer Frigyes* rector módszerével ismerkedünk meg, mely a realiákra még több súlyt fektet, mint *Bél* és (1724) a francia nyelv behozatalát merre sürgetni. Beer idején (1734) tanította a hazafias *Tomka-Szászky* először a magyar történetet, 1735. pedig a tanári testület azzal a javaslattal járult a convent elé, hogy külön magyar tanfolyam létesíttessék. A következő fejezeteknek már csak címeit iktatom ide: XVIII. fej. Újabb zaklatások a helytartótanács által; a pesti commissió (1721);

a Resolutio Carolina (1731). — XIX. fej. Az iskola váratlan hanyatlása a XVIII. század másik felében és: Az 1769. pesti értekezlet. — XX. fej. A Ratio educationis hatása a pozsonyi iskolára. Allami felügyelet (mely Balassa Ferencz gf. tankerületi főigazgató személyében eléggé súlyosan nehezedett a lyceumra). Az új iskolai szerzerkedés 1786-ban, a mi különösen *Stretsko* János rector érdeme, a ki mellett különben *Fábry István* működött. Következnek a *III. Károly és Mária Terézia alatt történt zaklatások*, (melyek különösen a külvárosi elemi iskolákat érték). Mind a mellett éppen *Mária Terézia* alatt épített az egyház-község 1774. a mai Apácza-pálya, Bél és Convent utca között, akkoriban kertek által körülvelt telken egy új nagyobb templomot, melynek építkezése 46,000 frtba került. A remek oltárképet a pozsonyi Oeser Frigyes festette; a felavatást még *Ribini János* végezte. (1776. decz.). Egy évvel később pedig a régi fa-templom helyén a magyar-tót ajkuak számára építettek új templomot. 1783. a régi rozoga helyett új emeletes iskolát emeltek, melyben 9 tágas tanterem és egy díszterem állott rendelkezésre. A szükséges pénz nemesszivű adakozásokból került össze, melyekről szerzőnk pontosan beszámol (328 s k. old.). Ezután a *tanulók létszámáról* közöl táblázatos kimutatást, még pedig az 1714—90. évekből (az anyakönyvnek nyomán); ez időszak alatt több mint 19 ezer tanuló járt a pozsonyi iskolába. Miután az egyház jövedelmeit és a lelkészek javadalmazását is ismertette, vázolja a *rectorok Lány Kristóf, Bél, Marth, Beer* (1737—47), *Tomka-Szászky, Benczur József* és *Stretsko* (1771—95), nemkülönben a tanítók életrajzát és írói munkásságát.

A *III. korszak* küszöbén szerző az 1791. iskolai újjászervezést ismerteti, mely a reáliákra fektette a fősúlyt s a görögöt csak csekély figyelemre méltatta. Ezóta az evangélikusok tanügye a theologiai tanfolyamra, a grammatikai és elemi tanfolyamra oszlott. Az elsőt *Stretsko, Fábry* és *Sábel* vezették. 1796. a nemesszivű *Stanislaides Dániel* lépett a rectori állásba. Alatta a francia invázió, különösen az 1809. évi ostrom, tűzvész, és drágaság nagy kárt tettek az oktatásban; a korosabb fiuk közül többeket besoroztak, a legtöbbet haza iparkodtak és 1809. őszén csak 41 tanuló jelentkezett. Szerző áttér aztán a *Schedius-Lovich-féle rendszerre* (1810 és 1838), mely azonban előnye daczára sem talált kedvező fogadtatásra, s úgyanez a sors érte az úgynevezett *Zay-ugróczí rendszert*. (1841), mely különben tulságosan megterhelte a tanulók erejét. 1847. a convent *Schröer* rector indítványára az elemi iskolákat a lyceuntól teljesen elválasztá. A következő fejezetben a 30-as és 40-es évek

pánszláv mozgalmaival találkozunk, melyek a »Tót nyelv művelő Társaság« melegágyából indultak világgá. Az 1848. törvények kihirdetése után a lyceum tanári kara, a mint ezt terjedelmes javaslata mutatja, »az új viszonyok szellemében« akarta át alakítani az intézetet, de a szabadságharcz megkezdése után a korosabb tanítványok eltávoztak (többen fegyvert fogtak) és 1848 májustól 1849 szept. 1-éig szünetelt a felső osztályokban a tanítás. A Thun Leo-féle Organisations-Entwurf követelményeinek az intézet kellő számú tanerők hiányában nem bírt megfelelni, a miért Attems gróf helytartósági elnök 1851. szept. 11. az iskolát magánintézetnek jelentette ki és a nyilvánosság jogától megfosztotta. Az egyházgyűlekezet azonban nem csüggedett, hanem a szükségessé vált reformok megvalósításával iparkodott az absolutistikus kormányt kiengesztelni. 1854. a Bél- és Convent-utcza sarkán új, 2 emeletes iskolaépületet emelt, melyet 1855. nov. 30. adtak át a használatnak. A tetemes költségek egy része Stromszky Fer. superintendens útján a Gusztáv Adolf egyesület pénztárából került elő. 1856-ban *Michnay* rector-sága alatt ülte meg a lyceum fennállásának 250-ik évfordulóját. Az 1860. máj. hó 15. kelt császári rendelet alapján az egyházközösség autonómiai alapon újonnan szervezkedett, az 1861. egyetemes gyűlés pedig új rendszert honosított meg az iskolákban. — Az utolsó két évtizedből a theologiai tanintézet különválását és a magyarhoni ág. hitv. egyház *theologiai akadémiájának felállítását* kell felemlítenünk (1882. szept. 12), a mit különben az egyet. gyűlés már 1810. vett volt fontolóra. A millennium évében pedig a Grassalkovich-téren állami segélylyel épült új lyceum-épületet adták át rendeltetésének.

A kötet végén a lyceum egyesületeit, gyűjteményeit, (köztük első sorban a Schimkó-féle éremgyűjteményt), jótékony intézeteit és szertárait találjuk ismertetve. Szóba kerülnek azonfelül az 1788. Stretsko alatt megalakult Ifjusági-Önképzőkör (Pozsonyi nemes magyar társaság) és a Német önképzőkör (1817--94) multja; végül pedig az újabb időkben működő tanárok életrajzával és tanulók létszámának kimutatásával (1790-től kezdve 1895-ig) találkozunk.

Az ismertetett munkát, mely irodalmunkra nézve valódi nyereséget jelent, melegen ajánlom olvasóink és könyvet vásároló közönségünk figyelmébe.

M. L.

Középiskoláink története.

IV.

A nagykárolyi gymnasium történetében a művelődéstörténeti s tanügyi adatoknak gazdag halmazát találjuk lelkiismeretes utánjárással összegyűjtve, melyeknek nagy hasznát fogja venni Magyarország oktatásügyének történetírója. Némi kifogásunk a mű rendszere ellen van. Az alapítóleveleket, statisztikai táblázatokat, tanárok és tanulók névsorát, tanmenetet, szózatot és prologot stb. nem kellett volna a szövegbe iktatni, mivel megszakítják az elbeszélés folytonosságát s szárazzá teszik a különben érdekes anyagot. Helyesebb az iskola külső és belső történetének összefüggő előadása, a statisztikai táblázatokat, tanulók névsorát s több effélet függelékül adni; a szakképző is inkább örül neki, ha ezeket mind együtt s nem a műben elszórva találja.

Ugyanezt mondhatjuk a minoriták vezetése alatt levő *Kézdivásárhely-Kantai róm. kath. gymnasium* történetéről is, melyet *Hassák Vidor* igazgató-tanár írt meg. Mindamellett ez is becses monografia s már az intézet alapításának története s az alapító életrajza magában is becses kulturtörténeti adalék.

Nagy Mózes esztelneki plébános alapította ez iskolát 1680-ban. Életrajzának főforrása az a levele, melyet XI. Ince pápához intézett s melyben maga elbeszéli élete folyását. E szerint még ifjukorában a Székelyföldről Dunántulra vetődván, Vasváron működött s a katonák lelki gondozásán kívül a közelfekvő pap nélküli községekre is kiterjesztette figyelmét. Buzgósága annyira ment, hogy a lelkész nélkül maradt lutheranus községeknek is felajánlotta szolgálatát. Azok elfogadták (a Szelephényi kora sok mindent megmagyaráz) s — mint írja — azután kellemes volt látni azok megtérését. Később visszatérve szülőföldre, egyfelől örömmel tapasztalta, hogy a nős papokat, a kik gyermekkorában az »eretnek főurak és fejedelmek pártfogása mellett« igazgatták az egyházakat, már ekkor elűzték, de másfelől szomorú szívvel szemlélte azt is, a mi ennek következménye volt, t. i. hogy sok gyülekezet pap nélkül maradt s egy papnak két, három négy, sőt volt rá eset, hogy öt gyülekezet lelki szükségét kellett kielégíteni. Sokszor tünődött magában, hogyan lehetne e nagy paphiányon segíteni. Előbb papnevelőintézetre gondolt, de tervét felülről nem támogatták eléggé, így állapotott meg abban, hogy gymnasiumot alapít Esztelneken. Telket szerzett, épületet emeltetett reá, megnyerte a tanításra a minorita atyákat, fizetésükről és ellátásukról gondoskodott. Nemes célja támogatására XI. Ince pápát is megnyerte, a ki két tanító

fizetésére évi 40 scudit utalványozott. A ekként megnyitott iskolát 1696-ban Esztelnekről a Kézdi-Vásárhely szomszédságában fekvő Kanta faluba helyezték át s azóta ott maradt állandóan. 1751-ben teljes gymnasiummá bővítették ki, így folytatta működését egészen 1850-ig, a mikor a Thun-ministerium ismeretes rendelete következtében megszűnt, vagyis helyesebben a tanítás benne egy ideig szünetelt, mert mint Kovács Miklós erdélyi püspök 1851-ben a cs. kir. helyhatósághoz intézett felterjesztésében írta: »Das katholische Gymnasium in Kanta aufgeschoben und nicht gänzlich aufgehoben ist«. Megható látvány, hogy a minorita rend főnöke milyen mód fölött buzgólkodik a gymnasium visszaállítása ügyében, hogyan izgat mellette fent és alant: »Ne engedje Excellentiád --- írja az erdélyi püspökhöz eredeti, székely észjárással --- mint székely hazánk dicső oszlopa, hogy száztizezer véreinknek gyermekei a felsőbb neveltetés módjától megfosztassanak s valaha az mondathasson, hogy egy székely származásu püspök alatt veszté el a székely nemzetnek szebb része legszebb reményü magzatjainak üdvös neveltetési százados jogát. Ezért könyörögve esd és sopánkodik Excellentiád kegyes színe előtt egy méltatlan földíje s alázatos káplánja.« De a székely püspök sem segíthetett a bajon, legalább azt írta ez alázatos folyamodványra: »Sajnos az eset, de meg nem akadályozható!« Tizenkét év múlva Haynald Lajos, akkor még erdélyi püspök rántotta ki a hinárból az intézetet egy 6000 forint alapítvánnyal s ez összeg kamatjából 1862-ben megnyílt a gymnasium *egy* osztálylyal és *egy tanárral*, a ki kétszáz forint fizetést kapott! Tamás Marczellnek hívták s ő volt »minden tantárgyak tanítója« s a tárház főnökével együtt kettőjükből állt az intézet »személyzete«! Így nyomorogtak az 1866/7-ik tanévig, a mikor Fogarasy püspök buzgólkodása folytán megnyílt a második és harmadik, a következő évben a negyedik osztály, előbb három, majd négy tanárral. Nem érdektelen a tanárok fizetésének megállapítása a hozzá adott indokolással: Négy tanár fizetésére 1200 forintot vesznek fel s megjegyzik, hogy egy szerzetesrendi tanár, ki többi tagtársaival együttlakik és ételmet kap s *kinek fogadalma a szegénység, kevesebb fizetéssel is megelégedhetik!* És a tanügy e derék munkásai csakugyan megelégedetten éltek, legalább kedélyük csendes derüje nyilatkozik az anyakönyvekben a korhely tanulók neve után tett jegyzetekben, a kiket elneveznek »vagabundus«-nak, »helluo«-nak, »asinus«-nak s a »Commendatio« rovatában ilyen módon ajánlanak: »Az asszufán nem kell gyümölcsöt keresni«; Csűrös nevü tanuló neve után ezt írják: »Plus ad horreum suum congerere debebat, nam ferme est vacuum«:

egy másikról: »Magnum caput sine cerebro, lata frons sine iudicio«; ismét: »Sicut intravit Grammaticam nihil sciens, ita exhibit nihil secum portans«; vagy: »A hol nincs, ott ne keress« s több efféjét.

Mint a vallási felvilágosultság szép példája említést érdemel, hogy e szigorúan kath. jellegű intézetben (ritkított betűvel van szedve, hogy zsidó tanulója az intézetnek még eddig egy se volt!) a legnagyobb ösztöndíj-alapítványt, 1500 forintot *Tisza Lajos* tette annak emlékére, hogy egykor Háromszék Kézdi-Orbai kerületének országgyűlési képviselője volt.

Az iskola történetében nem kevésbé figyelemreméltó az a fejezet, mely az iskolai színjátékokról szól; itt is mint egyébut, a vallásos tárgyú darabokon kívül sok olyant találunk, melyek czimök után ítélve nem lehettek valami épületesek, s melyekben a vastag komikum bőven kivette a maga részét, mint az »Actus poetico-Bachanalisticus«-ban s »Borka asszonynak György deákhhoz való szerelmé«-ben, mely multság közben való játéku készült egy »Keserves játék«-hoz s arról szól, hogyan készítették Borka asszony György deáktól a konty alá ötféleképen. De ha tanügyi czélokra erkölcsnemesítőül nem váltak is be, ezeknek is volt egy érdemük: jobbára magyar nyelven voltak írva.

Ezzel körülbelől elmondtuk az iskola multjából mindazt, a miről gondoltuk, hogy egy, vagy más szempontból érdekel birhat.

A hódmezővásárhelyi államilag segélyezett ev. ref. főgymnasium történetét *Futó Mihály* igazgató és *Barkász Károly* ketten együtt írták meg s több tisztársuk járt kezükre az iskola intézeteinek ismertetése által.

A ki a protestáns tanügy történetét figyelemre méltatta, vagy több protestáns tanintézet multját tanulmányozta és hasonlította össze: szinte lehetetlen, hogy észre ne vette legyen a rendkívüli hasonlóságot, mely szervezetükben s beléletükben nyilvánult. S ha tovább fürkészett, az okokra is, melyek ezt előidézték, könnyen rájöhetett. Mint a görög gyarmatosok, vagy római telepítvényesek távol idegen országban is hívek maradtak az anyaországhoz s a leghívebben utánozták annak minden intézményét, ugy volt ez a protestáns iskoláknál is. Egyik-másik iskola mint anyaintézet szerepel több filialéval szemben s a kibocsátott raj híven utánozza mindazt, a mit az anyakasban tartózkodása alatt eltanult. Az egyes görög és római gyarmatok életében idők folyamán oly vonások tűntek fel, melyek nem voltak meg az anyavárosában: ez a folytonos összeköttetés hiányából s a belső fejlődésből könnyen megmagya-

rázható. Ugyanezt mondhatjuk a protestáns főiskolák gyarmatairól. Az Alföldön Debreczen korán kivirta magának az anyaiskola rangját, az egész környék reformátussá lett községeit ő látja el rektorokkal, kik híven követik az anyaiskola tanítási rendszerét, szellemét. Már a tizenhatodik században ez a viszony volt Debreczen és Nagy-Bánya és számos kisebb város és falu iskolái között. Vásárhelyre nézve a 17-ik századtól kezdve maradtak reánk adatok. Berkeszi István az első ilyen rektor, kit név szerint meg tud szerző nevezni, utódai közt csaknem szakadatlan sorban szerepelnek debreczeni deákok egész az újabb időkig. Hosszu ez a névsor, mert kevés ideig volt egy-egy. Legtöbb egy pár év múlva külföldre, vagy »kövérebb rektoriá«-ra, vagy papnak ment, a mi az iskolai oktatásnak természetesen nem vált hasznára. Még szerencse a szerencsétlenségben, hogy utódait is Debreczenből hozták: az egy tanintézethez való ragaszkodás legalább biztosíték volt arra nézve, hogy a tanítási rendszer folytonosságát lehetőleg fenttartják. Hogyan tanítottak e rektorok, érdekesen ismerteti Futó, eredeti, kiadatlan források alapján. Néha a rektort professor czímen állandósították s ha a megmarasztott rektor nem vált be, mint Tatay Tankó István (17 47—57), a ki nem annyira professorkodott, mint inkább »majorkodott és kepczkedett« s a mint jól megszédte magát, odébb állott: ismét visszatértek a régi systemához s még e század elején is Debreczenből hozzák a rektort. Ez idén keresztül természetesen az egész iskola tanítását ez az egy ember vezeti, változás csak 1826-ban áll be, a mikor egyszerre három professori állást szerveznek. A város lakossága, épen úgy mint most, tulnyomóan református volt, miként gr. Károlyi Sándor egy uradalmi tisztje 1723 urának jelentette, az »összeirt pápisták közt csak két gazda volt, azok egyike is hideg pápista«. »Oly csekély erővel vannak, — írja tovább — hogy csak egy nyomorult mestert sem tarthatnak; mind jövevény, ki zsellér, ki szolga, ki takácsmestersége után élő, mostanság kapkodnak kenyeret keresni«. Még 1733-ban is az egykoru tudósítás szerint az »eretnekeknek« 700 házuk van, a katolikusoknak mintegy harmincz. Körülbelül ilyen volt később is az arány. A város előljárósága református lévén, mint Debreczenben, úgy itt is ez gyakorolta az iskola felett a felügyeletet, ez hívta meg a pap meghallgatásával a rektort, ez szabta meg fizetését stb.

Egy külön fejezetben foglalkozik szerző a tanári fizetéssel. 1745-ben 100 magyar forint, 60 véka buza, 40 véka árpa, 10 akó bor, 150 font hus, minden gyermektől 5 kéve nád s még sok mindenféle járulék volt a jövedelme; később hol emel-

kedett, hol alább szállott, a szerint a mint többé kevésbé kedvükre való rektort vagy professort kaptak s a mint vele meg-egyeztek. Volt olyan, a ki 80 forint készpénzzel is megelégedett és ismét olyan, a ki 330 forintot kapott és azonkívül sok mellékjövedelme is volt temetések után, a tanítványoktól, szüret és juhnyírás után stb. egy tanító még konyhaköltségre és gazdasszonytartásra is külön kapott husz forintot. Rendkívül sok hasonló, kulturtörténeti szempontból is érdekes adatot idézhetnénk Futó munkája többi részéből, mely a tanárok életrajzával, a tananyag, a tanulók száma és belső élete ismertetésével s a legujabb történettel foglalkozik, de legyen elég ennyi e munka iránt figyelemébresztésül.

A mű második részében Barkász Károly az *iskola rendszabályait és fegyelmi tövényeit* ismerteti. Különösen érdekes a két utolsó fejezet, a ruházatról és a fegyelmi vétségekről. Törvény intézkedik (1707) a ruha színéről, szabásáról, az aprólékosságokra is kiterjedő figyelemmel. A deákok úgy nézhettek ki, mint Bethlen Gábor »kékjei« sötétkék posztóból készült persiai bárányprémes mentében, fekete zsinóros nadrágban. A mentének oly hosszúnak kellett lenni »a meddig a tanuló keze egyenes álltában leér«; nyárbán fehér, télben feketés színű nyakkendőt tartoztak viselni; hosszú száru csizma és háromszögletű kalap voltak e viselet kiegészítő részei. Inget természetesen ki-ki olyat viselt, a milyent otthonról kapott, de a törvény megszabta, »hogy sem gallérjának sem sapudlijának, sem tászlijának, sem pántlikájának nem volt szabad kilátszani a felsőruha alól«. A fegyelmi vétségek között itt is, mint a német egyetemeken, Sárospatakon, Debreczenben és egyébütt gyakran szerepel a fegyveres kihágás. Nagyobb diákok fegyverrel jártak, a polgárok lakására törtek vagy »fegyverre« kiáltással zavarták a város nyugalma. Szigorú törvények tiltják el a gunyírást, verekedést, a polgárokkal együttélőzsölést a korcsmákban és lakadalmak alkalmával való tánczolást és a falopást. Kemény tél alkalmával a debreczeni deákok az utcza padlóit és tökéit, a házkérítéseket is elvitték tüzelőnek, úgy látszik ez itt is előfordult. Továbbá a törvények nemcsak a kártyázást tiltják el szigoruan, hanem a kártyafestést is, a mi azt mutatja, hogy ha nem volt kártyájuk, a deákok maguk festettek maguknak. Kevésbé indokolt volt a szigorúság a fürdéssel szemben, az 1797-ik évi törvény erre nézve csak ennyit enged meg: »A fürdés esztendőben háromszor-négyszer meglehet, de csupán csak a rektor ur, vagy a professor, vagy valamelyik tanító jelenlétében«. Mindezeket egyéb fegyelmi vétségekkel, a bűnösökre szabott

büntetésekkel együtt Barkász kimerítő részletességgel, ügyes csoportosítással ismerteti.

Bevezetőül egy 32 lapra terjedő tanulmányban a ref. közoktatásügy fejlődését rajzolja Futó, nagy vonásokban, de azért kellőkép hangsúlyozva azon nagy érdemeket, melyeket e felekezet »a protestáns szegénység találékonyságával és csüggedetlen kitartásával« a nemzeti öntudat ápolása, erősítése és fejlesztése által szerzett.

A *sepsi-szentgyörgyi* államilag segélyezett ev. ref. székely Mikó-kollégium történetét *Domján István* írta meg. Az utolsó 37 év története ez 1859-től 1895-ig. E körülmény felment bennünket a bővebb ismertetés kötelessége alól. Hogy a szerző helyesen fogja föl feladatát, arról előszavának következő helye biztosít: »Nem a szokásos főgymnasiumi történet ez: felsorolása rendeleteknek, életrajzoknak s talán e tekintetben hiányos is. De ettől a megszokott formától valami belső érzet kényszerít eltérnem, a mint mélyebben és mélyebben ismerkedtem meg a történettel«.

DÉZSI LAJOS.

T Á R C Z A.

AZ EZREDEVI HÉT EMLÉKOSZLOP TÖRTÉNETE.

A millenniumi lelkesedésnek történet, művészeti s hazafisági szempontokból legszebb s legmaradandóbb alkotása az országos hét emlékoszlop. Ennek a hét emlékoszlopnak jelent meg most az emlékönyve. Dr. *Thaly Kálmánnak*, társulatunk lelkes alelnökének az az eléggé nem méltányolható érdeme van, hogy nem elégszik meg azzal, hogy tollal szolgálja a magyar történet ügyét, hanem szóval, tettel társadalmi úton is igyekszik népszerűsíteni a történeti eszméket s multunk nagy alakjait. Hol Pesten, hol Debreczenben, hol Pozsonyban, most az országgyűlésen vagy a hirlapírói körben, majd választói körében működik e nemes cél érdekében. A múlt évben márczius 15-ike előestéjén a *Pozsonyi Toldy-körben* tartott szabad előadást az *ezredévi országos hét emlékoszlop történetéről*, melyeknek eszméje, létrejötte első sorban az ő nevéhez fűződik. Tőle származott az indítvány; ő jelölte ki az emlékek helyét s az ő lelkesedése, mozgékonytsága s szónoki tehetsége nélkül ez egészséges eszme talán már a kivitel kezdetén megfeneklett volna. Most a pannonhalmi bencezéseket beszéli reá, engedjék át e célra egyik halmukat, majd a kecskeméti derék civiseket nyugtatja meg, miért nem jöhet az ő földjükre az emléképület, majd Nyitra hazafias püspökével tárgyal a Zoborhegy átengedése végett s azután meggyőzi Munkács város polgárait, hogy a várban jobb helye van egy ilyen emlékoszlopnak, mint a város piacznán zöld-séges kofák közepett, tők. petrezselyem. paradicsom és rothadt gyümölcs staffage-zsal; most a czenki oromra mászik föl, majd csónakra ülve azt kémleli, minő hatást tenne a dévényi sziklán felállítandó emlék a Bécsből gözhajón érkező idegen utasra?! De nem csak a megfelelő helyek kijelölése dicséri Thaly Kálmán történettudással párosult szakértelmét, de az emlékoszlopok s szobrok alakjainak megválasztása is részben az ő érdeme; az ő eszméje volt a zimonyi emléken az Attila kardját tartó turulmadár, a pannonhalmi emlék kupolájára helyezett korona stb. E nagyszerű

alkotások történetét beszélte el Thaly a Toldy-kör említett estjén. Valóban helyesen cselekedett a kör irodalmi bizottsága, hogy nem engedte elröppenni e szavakat s gyorsírókkal leíratta s a hét szobor igen sikerült képeivel illusztrálva közrebocsátotta. A gyorsírói jegyzetek szóról-szóra hiven reproducálják a szabad előadást, visszatükröződik belőlük Thaly elbeszélésének népszerű, keresetlen egyszerűsége, lelkesítő melegsége, kedves, sohasem száraz vagy unalmas bőbeszédősége, magyaros ize s költőisége. Et haec meminisse juvabit! A mai kor nemzedékének, mely e nagy és fényes idöket megérte, melegen ajánljuk, hogy abból lelkesedést és hazaszeretetet merítsen s a nagy és fényes napok emlékét szívében későbbre is megőrizze. Ne legyen olyan intézet, mely, azt meg ne szerezze s a tanári és ifjúsági könyvtárakban az egymást követő nemzedékek is kézről-kézre ne adják. Olvasóinknak is öszintén ajánljuk, e derék kis füzet kalauzolása mellett látogassanak el még egyszer a hét emlékoszlophoz s újítsák föl még egyszer a milleniumi ünnepek legszebb napjainak emlékét.

—zs—

A SELMECZBÁNYAI VÁROSI LEVÉLTÁR PUSZTULÁSA.

A selmeczbányai városi levéltár elézésével, mely f. évi febr. 13-án történt, pótolhatatlan kár érte a magyar történeti irodalmat. Azok, a kik a felső-magyarországi bányavárosok levéltárában kutattak, nagyon jól tudják, hogy városaink közül legtöbb történeti kincset ezek őriztek meg, ezeket inkább megkímélte a török és német pusztítás. Különösen becses kincs maradt fenn a régi városi jegyzőkönyvekben, számadásokban. A kik a Magyar Történelmi Társulatnak 1869-iki selmeczi kirándulásán résztvettek, ezenkívül azt is tudják, hogy ezek között a selmeczi, gazdagság és értékesség tekintetében nem utolsó helyen állt. A bizottság jelentése szerint különösen értékes oklevelek voltak benne a Zsigmond-, Hunyadi s Rákóczy-korra vonatkozólag. Itt volt Giskra és Hunyadi egyezséglevele 1450-ből, az ország tanácsának Selmecz város kiváltságait biztosító oklevele, mindkettő épen maradt pecséttel s számos kiadatlan levél Mátyás királytól, Beatrixtól, II. Ulászlótól, II. Lajostól. Teljesen fenmaradtak a város előljáróihoz intézett missilis levelek, II. Rákóczi Ferencztől volt 17 levél s számtalan a kurucz főtisztektől; gazdag volt a levéltár országgyűlési aktákban: az 1521. 1543. 1545 s köv. országgyűlések aktái mind megvoltak ott. Különösen becsesek voltak a régi városi jegyzőkönyvek, melyek 1364 évvel kezdődve szakadatlan sorozatban megvoltak egész az újabb időkig; finom ezüstmívű czímerekkel ellátott, műtörténeti szempontból is értékes kötésekbe voltak kötve

a város privilegiumait és törvényes szokásait tartalmazó könyvei, a város jogkönyve a XIII. századból. — A Könyvszemle folyó évi első füzetében azt olvassuk ugyan, hogy »a városi levéltár legbecsesebb része a városházán őriztetik«, de ezen legbecsesebb rész alatt valószínűleg csak az úgynevezett »titkos levéltárt« érthetjük a privilegiumokat, kiváltság leveleket, melyet majd minden városnál külön szoktak őrizni. Arról meggyőző bennünket a Selmeczbányai Hetilap febr. 20-diki számában olvasható kimerítő leírás, mely a hivatalos jelentéssel ellenkezőleg a városi levéltár teljes elpusztulásáról ír s nem holmi ujabbkori iratokról. Meggyőződést a dologról nem lesz valami nehéz munka szerezni. Tessék a Századok 1869-diki jelentését elé venni s megvizsgálni, hogy mindaz, a mi ezen jelentésben felsoroltatik, megvan, akkor elhiszszük, hogy a veszteség kisebb is lehet. De ha igaz a mit a nevezett lap ír, hogy a tűz után aranybetűs könyvtábladarabok, skatulyás és arany pecsétek, pergamenokmányok romjai maradtak hátra, akkor valóban nem igen kedvező színben mutatja be e becslés a város vezetését. A gondatlanság és érzékihiánynak az is egyik tanubizonyossága, hogy a tűz után a levéltár maradványait fuvarszekerekre rakva (állítólag 15 szekér telt meg vele) a városon kívül levő szemétdombra szállították s ott elfogják ázni! Egy pecsét, egy régi számadáskönyv egy lapja, egy oklevélfoszlány még mindig rendkívül becses köz- vagy kulturtörténeti adatokat tartalmazhat s valóban ezekre mi sem mondhatunk mást, mint a mit fenn nevezett lapban olvastunk, hogy t. i. »fel kell kérni a belügyminiszter figyelmét e szomorú esetre és kérni, hogy az ügy megvizsgálására levéltári szakban képzett embert küldjön oda haladéktalanul . . !«

FEJÉR II. 188—189.

Dr. Sebestyén Gyula úr figyelmébe ajánlva.

Fejér Codex II. köt. 188—189. oldalán III. Bélának egy okiratát közli, melyben nevezett király a zágrábi kanonokok birtokait megerősíti; forrásul idézi Fejér Kerchelichet, Farlatit és Katonát. Ez okirat kelte nála 1175. Dr. Sebestyén Gyula úr az e napokban közzétett közleményében ¹⁾ erősen vitatja, hogy az illető okirat nem 1175-ben, hanem 1185-ben kelt; ezt pedig azzal támogatja, hogy az Ádrián királyi jegyzővel együttesen említett Pál kalocsai érseknek egy András nevű elődje még 1176-ban is élt és hogy a vele együtt említett Jób esztergami érsek az előtte szereplő Miklós székét csak 1185-ben foglalta el.

¹⁾ »Ki volt Anonymus« czimű dolgozatának bevezetésében.

Abban, hogy András kalocsai érsek még 1176 nyarán élt, igaza van Dr. Sebestyén úrnak; az illető okirat (Fejér II, 192—193) nincs ugyan keltezve, — de Valter püspök, a pápai követ. határozottan mondja, hogy az akkori stájerországi örgróf csak tizenhárom éves fiú; tudjuk pedig, hogy IV. Ottokár stájer örgróf — a kire ez vonatkozik — 1163 augusztus 19-én született, tizenharmadik koréve tehát 1176-ra esik. A Jóbról hozott érve azonban még nem döntő. Mellekesen akarom még kiemelni, hogy a pápai követ által említett Konrád mainczi érsek (ez pedig Wittelsbachi Konrád) először 1162-től 1165-ig, másodszor 1183—1200 foglalta el az érseki széket, míg 1165-től 1183-ig Buch-i Keresztély volt az érsek; Fejér tehát téved, midőn a követről szóló oklevélben Konrád érsekről szól; az sem áll, hogy 1176-ban Henrik a berchtesgadeni prépost (mint Fejér gondolja), mert Henrik 1148—1174-ig, utódja Detre pedig 1174-től 1178-ig szerepel.

Azt, hogy az állítólagos 1175 évi oklevél később keletű, bizonyítja pedig az is, hogy Prodán zágrábi püspök, ki az okirat szerint 1175-ben már nem élt, *még 1181-ben zágrábi püspök.*¹⁾

Tény tehát, hogy az 188—189 oldalán közölt oklevél nem 1175-ből való, de én azt akarom bebizonyítani, *hogy még az 1185. évi kelet sem helyes.*

Az oklevél a következő egyházi és világi nagyokat említi: Jób esztergami érseket, Pál kalocsai érseket, Adrián királyi jegyzőt, Farkas nádort, Szubán bánt és Ugrin választott zágrábi püspököt.

Elemezzük már most ez adatokat!

a) Farkas nádor 1181-től 1183-ig szerepel; ²⁾ 1284-ben már Dénes az utóda ³⁾; 1185-től 1186-ig pedig Tamás a nádor.⁴⁾

b) Pál kalocsai érsek csak 1188-ban említettetik.⁵⁾

c) Jób esztergami érseket 1185-től 1203-ig ismerjük.⁶⁾

d) Adrián királyi jegyzőt csakis Fejérnek fent idézett okirata említi.

e) Ugrin választott zágrábi püspököt szintén csak ez okiratból ismerjük.

f) Ugyanez áll Szubán bántól is.

Már most az a kérdés, hogy Fejér oklevele mikor állította

¹⁾ Wenzel XI, 46.

²⁾ Fejér II, 199. Hazai okmánytár I, 2. Wenzel I. 68. (96) 76. VI, 146. XI, 46. 48.

³⁾ Fejér II, 219.

⁴⁾ Hazai okmánytár VI, 4. Knauz I, 132. Wenzel I, 78. VI, 162.

⁵⁾ Fejér VII, 1., 177. Knauz I, 137.

⁶⁾ Hazai okmánytár II, 2. Knauz I, 130.

tott ki? erre pedig csak Farkas nádorsága az útmutató. Hogy 1185-ben ki nem állították, bizonyítja az, hogy Farkas után 1184-ben Dénes, 1185-ben pedig Tamás a nádor; de igen is lehetséges, hogy **1183** a helyes keltezés.

Mert: 1. 1183-ban Farkas még a nádor.

2. András kalocsai érsek közvetlen utódját nem ismerjük: András — mint már mondtuk — csak 1176-ban fordul elő —; utána nem ismerünk kalocsai érseket egészen 1188-ig, mely évben *Pál* az érsek; nincs tehát sehogy sem kizárva, hogy Jób már 1183-ban is az volt.

3. 1183-ban Miklós az esztergami érsek; 1183 után már nem ismerünk esztergami érseket egészen 1185-ig, midőn Jób-ra akadunk; itt sincs tehát kizárva, hogy 1183-ban Miklós érsek utódja lehetett.

4. Prodán zágrábi püspök 1181-ben még él; utána egyetlenegyszer akadunk a fennebbi oklevélben említett *Ugrinra*, kinek legközelebbi utódja (Pray, Hier. II. 340 szerint) csak 1186-ban Timotheus. az én jegyzékem szerint pedig 1190-ben Domonkos. Ugrin is lehetett tehát 1183-ban választott zágrábi püspök.

5. 1183-ban Dénes Szlavonia bánja és Bács megye főispánja, de miután 1184-ben a nádori széken találjuk és közte és a csak 1194-ben felmerülő Miskócz nb. Domonkos bánon kívül más bánt mint Szubánt nem ismerünk, teljes joggal feltételezhetjük, hogy Dénes már 1183-ban lett nádorjelölt, hogy ez által a báni méltóság üresedésbe jött és hogy ezt még 1183-ban *Szubánnal* töltötték be.

Ha már most 1183-ot vesszük a többször idézett okirat keltezési idejének, akkor világos, hogy *Adrián*, ki 1185-ben királyi kancellár volt, 1183-ban még csak királyi jegyző lehetett és ezzel azon ellenmondás is ki lenne egyenlítő, melybe esünk, ha az oklevél keltét 1185-re tesszük, mert ez esetben *Adrián egy és ugyanazon évben jegyző is, kancellár is lett volna.* DR. WERTNER MÓR.

A LONGOBARDOK TÖRTÉNETÉHEZ.

Sasinek úr a »Századok« XXXII. évf. (1898.) 2. füzetében a »Longobardok történetéhez« című cikkében azt mondja, hogy a Paulus által elbeszélte bolgár-longobard érintkezés nem felelhet meg a valóságnak s a bulgár név bizonyosan csak tollhiba s itt csakis az Albis mellett feküdt (?) Belegori város lakóiról lehet szó. — Ebben a kombinációban sokkal kevesebb a valószínűség, mint azokban, a melyek egyenesen a bolgár-longobard érintkezésre vannak építve.

Először is Paulus itt sehol sem említi az Albis folyót, hanem

csak annyit mond: »ad quendam fluvium pervenissent« (I. 15.); s valamivel később is (I. 16.) csak annyit jegyez meg a folyóról, hogy »de quo dixeramus flumine.« — Ha ő itt egyenesen az Albis folyót akarná érteni. akkor egyszerűen nevéen nevezné, mert erre két esetben is mintegy kényszeríti előadásának a menete; »azt pedig nem hozhatjuk fel okúl. hogy az Albis folyó nevével nem volt ismerős, mert a II. k. 10. f.-ben ezeket írja: »Quibus (t. i. hunnis v. avaribus) Sigisbertus in Turingia occurens, eos iuxta *Albens fluvium* potentissime superavit.«

Hogy »Bulgarus« v. »Vulgarus« nem tollhiba, azt nemcsak a későbbiek bizonyítják. hanem Waitz is, Paulus longobard törtérijának nagynevű tanulmányozója, a ki a különböző kódexek összehasonlításában, ezt a nevet mindenütt tisztán s elferditetlenül találta. (V. ö. Mon. Germ. Hist. SS. Rerum Longobardicarum et Italicarum. S. VI---IX. p. 56.)

Két dologgal kell itt számot vetnünk.

Paulus nem egyszer a tőle távolabb eső eseményeket összevonja, a mi különben is hiányos kronológiájának a legnagyobb hibája. — Megtörténik, hogy két — időrendben egymástól távol eső csata részleteit egybe foglalva adja. — A kérdéses helyen is épen ezen hiba forog fenn. Legfeljebb tehát az időrendben és a helyet illetőleg lehet némi kétségünk. de abban, hogy a »Bulgari« nem »Belegori« helyet áll-e. nem!

De lássuk egy kissé közelebről a dolgot.

A II. f.-ben azt írja Paulus, hogy a longobardok 568-ban odahagyták Pannoniát s Itáliába költöztek át, a mikor is Alboin (II. 26.) igen sok idegen népet hurczolt el magával az új hazába, a többek között bolgárokat is s még napjainkban is — mondja Paulus — az ő nevükről nevezik azokat a falvakat, a melyekben laktak. Tollhibáról tehát itt már szó sem lehet, mert a »bulgar« névvel és néppel még később is találkozunk Paulusnál (V. 29; VI. 31; VI. 47.).

A Lamissio alatt történt ezen csata évszámát körülbelül ily módon nyerhetjük meg. Paulus az I. 19.-ben Odoacar-ról. Gudeoc langobard király kortársáról (I. 18.) olyan dolgot említ fel, a mi 487-ben történt. Gudeoc és Lamissio között pedig Hildeoc és Lethu uralkodtak, az utóbbi csaknem negyven évig (?). Most már, ha Hildeocnak és Lamissionak is adunk 40 évet, a mi — tekintve a longobard királyok uralkodási idejét — elég sok: akkor ezen bulgár háború körülbelül a 410. évre tehető.

Pannoniába (I. 22.) 546-ban jöttek. Az a kérdés tehát, hogy a langobardok hol szereztek bulgár alattvalóikat, kiket Alboin Itáliába hurczolt. — Pannoniában-e, a hol alig 20 esztendeig tartózkodtak (mert itt is zavaros Paulus kronológiája), vagy az előbbeni

150 év alatt, ha nem is épen 410-ben, mert én is valószínűnek tartom, hogy a kérdéses bolgár háború később volt?!

Annak a kérdésnek a megoldása, hogy a bolgárok mikor és hogyan érintkeztek a langobardokkal, hosszas fejtegetést igényel, a mi tulajdonképen nem tartozhatik ide, mert csak azt akartam megvilágítani, hogy a Sasinek úr által kétségbe vont »Bulgari« nem tollhiba s nem is azonos a »Belegori« névvel, hanem valósággal magától az írótól. Paulustól származik.

GOMBOS FERENCZ ALBIN.

A KESZTHELYI TÖRVÉNYGYŰJTEMÉNY.

Gr. Festetics Taszilo keszthelyi levéltárában őrzik a magyar törvények másolatainak egy előbb Ságón, Sopron megyében depónált példányát, melyet Kovachich György használt fel legelőbb. A sötét barna préselt, mellső lapja keretén gömbös diszszel ékített keretű codex 35 cm. magas, 25 cm. széles. A mellső és hátsólap közepén Magyarország címere van belényomva.

A czímer-összetétel egyezik a XVI. XVII. században használatban volt m. k. hivatalos pecsétekéivel.

A codex hátlapján olvassuk modern czimét: *Varia Decreta Regni Hungariae*.

A codexnek 1172 lapja van beírva, hátul 400 lap üresen maradt.

Az utolsó törvény 1583-ból való, s a pozsonyi országgyűlés czikkelyeit tartalmazza. Azontúl félbemaradt a folytatás.

A másolat a XVI. század derekán, az 50-es években készült. Két másoló kezevonását látjuk a codexben, a kik lemásolván az egyes törvényeket, azokat később, hihetőleg a XVII. század elején, korrendben köttették egy kötetbe azzal a szándékkal, hogy az 1583. utáni törvényeket majd utóbb fogják belémásolni. Ezt a papír vízjegyből is bizonyíthatjuk, mert míg az 1172 lapig terjedő másolás papírján a *Y*-s vízjegy van, az 1173. lapon kezdődő üres lapoké egy haránt metszett paizsban a metszés két oldalán egy-egy csillag.

A kötet összeállítása, berendezése már felületes átlapozás után is előnkbe állítja, hogy a bécsi m. k. udv. kancelláriának hivatalos kézikönyvével van dolgunk.

Kezdődik I. Ferdinánd király koronázása alkalmával tett esküjével, melyet a »iuramentum iudicum ordinariorum, magistrorum prothonotariorum et assessorum« formulája követ. Ezek a közjogilag fontos irományok az 1^a oldalon foglaltatnak, a túllapon

meg következik a Mátyás király és Bánffy Miklósné ismeretes historiája.¹⁾

Az 5—42. lapig következik a »Tabula Decretorum Regni Hungariae, et primo illorum, quae in decreto regis Matthiae continentur.«

Ezt az indexet, mely a különféle törvények fejezetczimeinek a sorozata, ugyancsak ketten másolták s éppen nem korrendi sorozatban állították egybe. Így következnek egymás után:

II. András 1222.

N. Lajos

Zsigmond

Mátyás I—III. V.

Albert

II. Ulászló 1492 — 1495. Decretum eius secundum, tertium, quartum 1514.

Sigismundi IV. 1405.

Mathias 1481.

Pontos szerkesztésnek azonban nyoma sincs, mert míg a Mossóczy-féle Decretákban II. András végzeménye kivétetett az átiratból s önállóan XXI Articulusra beosztatott, itt a másolat egyszerűen a Mátyás király-féle első végzemény átiratából adja a 35 Art. szedett tartalmát.

Kétségtelen, hogy a Corpus Juris I. kiadása,²⁾ — mely

¹⁾ Bánffy Miklósnak nagyon szép sziléziai felesége volt. Pozsonyban várnagy, hadnagya Cheneházy Dénes. A király bejelenti látogatását, Bánffy megijed, félti a feleségét, Cheneházy figyelmezteti: ne féljen, a király tisztességes ember s asszonyokat nem bánt. Bánffy mindamellett Alsó-Lendvára viteti a feleségét. Mikor a király Pozsonyba jön, s erről értesül, megharagszik Bánffyra s vasra vereti. Cheneházy, kit a király ezzel megbízott, megfizeti az őrseget s kirendeli őket a várból s a királynak átadja a kulcsokat, esküjére hivatkozván: Ó urának esküdött, hogy ha urát baj éri, a kulesot adja a királynak. Mátyást meghatja ez a hűség. Cheneházy oly jól intézi a dolgát, hogy Bánffy Miklós felesége nem tud meg semmit ura fogságáról, mikor aztán Bánffy haza kerül, felesége csodálkozik szakállán s vigan fogadja. Csak ekkor tudja meg fogságát; sirás; ekkor derül ki a Cheneházy gyöngédsége. A király Lippát és Solymost elvette Bánffytól, melyet azok soha sem tudtak többé visszaszerezni.

²⁾ Decreta, Constitutiones et Articuli regum inclyti-regni Hungariae ab anno Domini millesimo trigesimo quinto ad annum post sesquimillesimum octogesimum tertium, publicis comitiis edita. Cum rerum índice copioso Tirnaviae. Cum sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis gratia et privilegio. Anno domini MDLXXXIII, recens impressa 796. l.

Mossóczy Zakariás knini, majd váci, aztán nyitrai püspök. Telegdy pécsi püspök az indexet készíté. A Tripartitumot azért foglalták a munkába, mert Sambucsnak arra privilegiuma volt. 1581-ben Bonfin kiadásában közzétette a Decretumok szemelvényét, de megjegyzi, hogy Mossóczy Zakariás váci püspök segítette e munkában. Kéziratuk állítólag a bécsi udv. könyvtárba került. (Kovachich, Not. prael. 338. l.) Ma nincs meg.

ugyancsak 1583-ig, a jelen codex utolsó darabjáig terjed, tette szükségtelemmé a cancelláriánál ennek a gyűjteménynek a használatát s folytatását. A XVI. század végétől kezdve már nagyobb rend uralkodott a cancelláriánál, eladdig csak iroda volt az. Az articulusok kellő szentesítéssel ellátva már 1575. *pro cancellaria hungarica* s Radéczi István ellenjegyzésével ellátva extradáltattak, 1578. Istvánffy ellenjegyzzi, a többi törvény mind másolat. Az egy 1504. Ulászló-féle törvény, mely hártýára van írva, látszik egykorúnak lenni.

Főkérdés, hogy a másolók honnan vették s honnan másolták e codex darabjait. A Mátyás-féle törvények megvoltak, valamint az Ulászló-félék is s a régiebbekre másolatgyűjteményekkel rendelkeztek. De már a régiebbekben is sok hiba esett s a másolók azokat tévesen olvasták, innen csúszott be a sok félreértés és értelmetlenség. Mossóczyék nagy érdemeit az 1584. Decreta előszavából bizonyíthatjuk. Ők az eredetiekre mentek vissza, eljárásukban volt terv, rendszer s haladás. S hogy mégis maradt benne hiba, azt csak a rossz anyag s a temérdek ellentmondó szöveg okozta. Nem sokkal jobb a Kovachich eljárása sem,¹⁾ s aránylag Mossócziéknak nagyobb az érdemök, mint a Kovachiché, a ki csak a massára nézett.

Mossóczy fellépése érteti meg, hogy miért mentek feledésbe a cancelláriánál 1584-ig még ismert törvények, melyek nem lévén a változott viszonyok között alkalmazhatók a gyakorlatban, elvesztették jelentőségüket. Ez a keszthelyi codex kétségtelenül a cancelláriából került Gersei Pethő használatába s aztán atyafiság révén a Festetichekhez jutott.

Mellékelve adjuk összehasonlítás végett a keszthelyi gyűjtemény tartalmát, oldalvást pedig a Corpus Juris első kiadásának az illető lapját.

I n d e x.

In nomine domini nostri Jesu Christi incipit		D. C. H. p. 1.
decretum sancti Stephani Regis primi Vngariae	pag. 45	
Incipit decretum sancti regis Ladislai	» 65	D. C. H. p. 16.
Decretum Colomani regis	» 85	D. C. H. p. 31.
Decreta synodi per d. archiepiscopum Laurentium		
Strigoniensem et decem suffraganeos suos celebratae	» 101	

¹⁾ Sylloge Decretorum Comitium inclyti regni Hungariae, quae in vulgato corpore iuris Hungarici hactenus aut penitus desiderabantur, aut aliqua sui parte manca referabantur, et oblivioni postliminio recentior erepta sunt, in articulos rubricis provisos, divisa, collegit, indicem realem subiecit, et in Supplementum Collectionis, peculiariter excudi curavit: Josephus Nic. Kovachich Senquiciensis, AA. LL. et Philosophiae Doctor, 11. Comitatum Varasdiensis, Borsodiensis, Szaladiensis, et Neogradiensis Tabulae Judiciariae Assessor, ac Bibliothecae Hungaricae Musaei Nationalis adjunctus. Pesthini. Typis et sumptibus Joannis Thomae Trattner 1818. I. 1—475. I. I—V. Conspectus Decretorum — V. ö. Not. Prael. 1820.

D. C. H. p. 97.	Decretum Sigismundi regis 1411	pag. 109
	Decretum primum Matthiae regis, continens decreta Andreae. Ludovici et Sigismundi	» 113
D. C. H. p. 103.	Decretum Sigismundi regis	» 123
	Gratia per Sigismundum imperatorem infidelibus et rebellibus suis facta ratione electionis banderii emuli sui, necnon injuriarum, dampnorum, nocumentorum etc.	» 147
D. C. H. p. 81.	Carmina Honteri de vrbibus Vngariae	» 151
	Decretum Sigismundi regis, editum anno 1405., quod ab aliquibus dicitur quartum	» 153
D. C. H. p. 99.	Decretum Sigismundi imperatoris super modo exercitus	» 167
D. C. H. p. 91.	Decretum Sigismundi regis 1405.	» 173
D. C. H. p. 77.	Decretum Sigismundi imperatoris super donationibus possessionum infidelium	» 180
	Donatio Sigismundi regis pro Johanne de Maroth facta, in qua continentur multa gesta ipsius regis et connumerantur	» 185
D. C. H. p. 117.	Decretum Alberti regis	» 192
Syll. D. C. I. p. 108.	Articuli cum juramento tempore olim Johannis Hwniady wayuodae, in ciuitate Pesthiensi per praelatos et barones in congregatione generali editi	» 211
D. C. H. p. 74.	Gratia per Sigismundum imperatorem infidelibus et rebellibus suis facta ratione electionis banderii emuli sui, necnon injuriarum damnorum nocumentorum etc. anno 1403. (Regestrum exercitationis.)	» 213
Kovachich: Suppl. ad V. C. II. 3. 0.	Decretum Sigismundi imperatoris regisque Hungariae sequitur (Ercsiben a Szapáry Codexben ujabbb masolata) 1427 után	» 217
D. C. H. p. 205.	Serenissimus princeps dominus Wladislaus Bohemiae etc. rex regnum Hungariae suscepit cum inscriptis conditionibus et articulis, anno Christi prout infra 1490.	» 231
	Exemplum impignorationis tredecim oppidorum terrae Scepusiensis per dominum Sigismundum regem Wladislao regi Poloniae factae	» 237
D. C. H. p. 136.	Sequitur decretum quondam Michaelis Zilagy de Horoghzege olim gubernatoris regni Hungar. editum ...	» 245
	De palatino (1486. megjelent nyomtatásban.) ...	» 251
D. C. H. p. 141.	Nos Matthias dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. anno 1462.	» 254
D. C. II. p. 163.	Decretum Matthiae regis secundum editum anno domini 1481.	» 257
D. C. H. p. 170.	Decretum tertium Matthiae regis	» 263
	Sequitur series aestimationum	» 313
D. C. H. p. 159.	Decretum Matthiae regis anni 1478.	» 319
	Epistola Baiassetis ad Matthiam regem	» 325
	Rex Matthias ad Baiazetem	» 326
	Relatio Baiasseti ad eandem	» 327
	Anno Christi salutifero 1490. rex Romanorum ad incliti regni Vngariae barones, praelatos etc. misit huiusmodi exhortationes, copiam in haec verba	» 337
	Sequitur confirmatio praetactarum serenissimi regis Matthiae post coronationem suae majestatis	

anno millesimo quadringentesimo quarto, coronationis suae anno primo	pag. 349	
Sequuntur inscriptiones speciales reverendissimi domini Dionisii archiepiscopi Strigoniensis, cardinalisque, caeterorumque praelatorum, baronum, nobilium, procerum hujus regni Vngariae	» 350	
Confirmatio pacti, promissionis dispositionisque serenissimorum principum Matthiae regis Ungariae ex vna, ac Friderici Romanorum imperatoris partibus ex altera	» 351	
Copia literarum Friderici Romanorum imperatoris	» 355	
Copia literarum praelatorum, baronum et nobilium regni Vngariae super praemissa transactione	» 359	
Concordia vngarica inter serenissimos gloriosissimos principes et dominos, dominum Fridericum Romanorum imperatorem et inuictissimum principem et dominum dominum Maximilianum, Romanorum et Vngariae regem augustos ex vna, et serenissimum Vladislaum Vngariae et Bohemiae regem, inclitumque regnum Vngariae ex altera, Posonii conclusa 1491. ut sequitur	» 365	
Decretum primum Wladislai regis	» 405	
Decretum secundum Wladislai regis anno domini millesimo quadringentesimo nonagesimo octauo editum	» 449	D. C. H. p. 209. D. C. H. p. 270.
Decretum tertium Wladislai regis generale	» 473	
Nos Wladislaus dei gratia Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae	» 501	D. C. H. p. 294. D. C. H. p. 311.
Decretum quintum et vltimum Wladislai regis anno domini millesimo quingentesimo decimo quarto editum	» 509	D. C. H. p. 328.
Articuli in campo Rakos 1507. pro festo beati Georgii martiris editi	» 528	
Articuli Tholnenses in profesto beati Jacobi celebrati anno 1518.	» 536	Syll. D. C. I. p. 231.
Contractus matrimoniorum regalium inter serenissimum quondam Ludovicum Vngariae regem et Mariam regis Hispaniarum filiam, necnon serenissimum Ferdinandum, tunc archiducem Austriae et Annam Ladislai regis Vngariae filiam, medio Maximiliani imperatoris factus	» 541	
Articuli diaetae Bachiensis pro festo beati Michaelis archangeli, anni 1518.	» 549	Syll. D. C. I. p. 241. D. C. H. p. 354. Syll. D. C. I. p. 270. D. C. H. p. 362.
Articuli in diaeta Bachiensi confecti, anno domini 1519.	» 565	(extract.) Syll. D. C. I. p. 291. D. C. H. p. 363.
Articuli diaetae generalis Budensis anni 1521. pro festo beatae Elizabeth	» 573	(extract.)
Articuli in diaetae festi beati Georgii martiris millesimi quingentesimi vigesimi tertii Budae celebrata pro regni tutela et quiete formati	» 589	Syll. D. C. I. p. 325. D. C. H. p. 367. (extract.)
Articuli in conuentu generali pro festo nativitatis sacratissimae virginis Mariae anno 1524. editi et in diaeta similiter generali pro dominica Jubilate in campo Rakos celebrata reformati anno 1525. regnante Ludovico rege	» 597	Syll. D. C. I. p. 348. D. C. H. p. 371. (extract.)
Tenor literarum dominorum praelatorum et baronum et regnicolarum, in Kenesse congregatorum	» 603	

	Articuli diaetae in oppido Hathuan celebratae anno 1525. per regiam tamen maiestatem non confirmati ...	pag. 605
	Litterae Ludouici regis ad omnes ordines regni datae, quibus omnia acta diaetae Hatuaniensis per factiosos quosdam celebratae cassantur et inualidantur	> 619
D. C. H. p. 372.	Articuli diaetae sancti Georgii in Rakos anni 1526.	> 625
D. C. H. p. 381.	Articuli per regnicolas tempore electionis et coronationis serenissimi regis Ferdinandi, pro festo beati Emerici ducis anno 1527. Albae editi et per suam maiestatem confirmati ...	> 633
D. C. H. p. 283.	Articuli diaetae Budensis anni 1528. tempore serenissimi regis Ferdinandi ...	> 637
	Ferdinandus dei gratia rex Hungariae, Bohemiae, etc. infans Hispaniarum, archidux Austriae ...	> 642
	Articuli in particulari regnicolarum conuentu Posonii pro festo beatae Elisabeth transacto per sacram Romanorum, Hungariae et Bohemiae regiam maiestatem ac dominos praelatos et barones caeterosque regnicolas conclusi anno 1536. ...	> 645
D. C. H. p. 395.	Articuli in diaeta statuum et ordinum Hungariae de edicto sacrae Romanorum, Hungariae et Bohemiae etc. regiae majestatis Posonii, pro festo conuersionis beati Pauli apostoli anni 1537. celebrata confecti ...	> 657
D. C. H. p. 400.	Articuli in congregatione generali universitatis dominorum ac regnicolarum regni Sclauoniae pro festo epiphaniarum domini anno eiusdem 1538. Crisii celebrata editi et confecti ...	> 665
	Articuli induciarum anni domini 1545. ...	> 670
	Ferdinandus diuina fauente clementia Romanorum, Hungariae, Boemiae etc. rex, infans Hispaniarum, archidux etc. ...	> 673
D. C. H. p. 406.	Articuli anni 1542. Novizolii editi pro die dominico post Valentini ...	> 693
	Sacratissime rex domine domine clementissime ...	> 707
Syll. D. C. I. p. 711.	Articuli statuum regni Vngariae pro festo omnium sanctorum, anni 1542. in conuentu eorum generali Posonii celebrato conclusi ...	> 711
D. C. H. p. 419.	Sequuntur articuli Posonienses anno 1542. post solutam obsidionem Pesthiensem conclusi ...	> 714
D. C. H. p. 431.	Articuli dominorum praelatorum, baronum, procerum ceterorumque statuum et ordinum regni Hungariae in conuentu Nouizoliensi pro festo Elisabeth viduae anno 1543. ad mandatum regiae maiestatis pro defensione regni et conseruatione libertatis confecti ...	> 737
D. C. H. p. 441.	Articuli statuum et ordinum regni Vngariae in generali eorum diaeta in ciuitate Tirnauensi pro festo purificationis beatissimae virginis Mariae anno domini 1545. decreti ...	> 753
D. C. H. p. 450.	Limitatio articulorum praescriptorum diaetae Tirnauensis anni 1545. per maiestatem regiam in scriptis facta ...	> 767
D. C. H. p. 455.	Articuli in diaeta Posoniensi pro festo conuersionis beati Pauli apostoli anni domini millesimi quingentesimi quadragesimi sexti, praesente regia maiestate celebrati ...	> 777

Articuli statuum et ordinum regni Vngariae pro festo beatae Catarinae virginis et mar. anno 1547. Tir-nauiæ decreti et conclusi	pag. 797	D. C. H. p. 471.
Articuli dominorum praelatorum, nobilium aliorumque ordinum et statuum regni Hungariae ad propositionem sacrae regiae majestatis in conuentu Posoniensi pro festo beati Lucae evangeliste anno 1548. celebrato, eis factam vnanimi uoto et deliberatione aediti	829	D. C. H. p. 489.
Responsio dominorum praelatorum, baronum ac nobilium, aliorumque ordinum et statuum regni Hungariae ad propositionem sacrae Romanorum, Hungariae, Bohemiae etc. regiae majestatis domini eorum clementissimi in conuentu Posoniensi, pro festo epiphaniarum domini anno 1550. celebrato, factam vna cum articulis in eodem conuentu conclusis data	845	D. C. H. p. 505.
Articuli Posonienses profesto Cathedrae beati Petri apostoli anno domini millesimo quingentesimo quinquagesimo secundo, praesente regia maiestate editi	873	D. C. H. p. 530.
Articuli in conuentu Soproniensi pro dominica quasimodo anni 1553. celebrato, per dominos praelatos, barones ceterosque ordines et status regni Vngariae eliti et conclusi	893	D. C. H. p. 545.
Articuli Posonienses anni MDLIII.		D. C. H. p. 557.
Articuli in conuentu Posoniensi pro primo die mensis martii anni millesimi quingentesimi quinquagesimi quarti, ex edicto sacrae regiae majestatis celebrato per dominos praelatos, barones, nobiles ceterosque ordines et status regni Vngariae editi	917	D. C. H. p. 566.
Articuli dominorum praelatorum, baronum, nobilium aliorumque ordinum et statuum regni Vngariae in conuentu Posoniensi pro festo natiuitatis b. Joannis baptistae, anno domini 1555. congregatorum communibus votis conclusi et decreti	933	D. C. H. p. 574.
Articuli dominorum praelatorum, baronum, nobilium aliorumque ordinum ac statuum regni Hungariae in conuentu Posoniensi, pro festo circumcisionis domini anno domini 1556. congregatorum communibus votis conclusi	945	D. C. H. p. 589.
Articuli decretales dominorum praelatorum, baronum nobilium ceterorumque statuum et ordinum regni Vngariae in conuentu Posoniensi pro prima die mensis iunii anno 1557. celebrato pari voto conclusi	965	D. C. H. p. 599.
Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium, coeterorumque statuum et ordinum regni Hungariae, in generali eorum conuentu, pro festo epiphaniarum domini anni millesimi quingentesimi quinquagesimi noni Posonii celebrato vnanimi omnium consensu decreti	981	D. C. H. p. 619.
Articuli decretales in conuentu Posoniensi pro festo b. Stephani regis, anno domini 1563. celebrato, per status et ordines regni Vngariae conclusi	1001	D. C. H. p. 630.
Articuli statuum et ordinum regni Vngariae in generali conuentu pro festo purificationis beatissimae virginis Mariae Posonii anno domini 1566. vnanimiter conclusi et decreti	1045	

D. C. H. p. 679.	Articuli dominorum praelatorum et baronum coetorumque statuum et ordinum regni Hungariae conclusi in generali eorum conuentu, ad primum diem mensis augusti anni 1569. Posonii celebrato	pag. 1093
D. C. H. p. 695.	Articuli dominorum praelatorum et baronum coetorumque statuum et ordinum regni Vngariae in conuentu eorum generali pro festo purificationis beatae Mariae virginis, anni 1572. Posonii celebrato conclusi et decreti	» 1113
D. C. H. p. 698. Nyomtatásban e tör- vényt küldték szét legelőbb.	Articuli dominorum praelatorum, baronum, nobilium, aliorumque statuum et ordinum regni Vngariae et partium ei subiectarum in eorum conuentu generali pro festo natiuitatis beatissimae virginis Mariae ad coronationem serenissimi regis Rudolphi Posonium anno 1572. indicto pari voto conclusi	» 1119
D. C. H. p. 702.	Articuli dominorum praelatorum et baronum coetorumque statuum et ordinum regni Hungariae in generali eorum conuentu Posoniensi pro octauo die festi purificationis beatissimae Mariae virginis, in anno domini millesimo quingentesimo septuagesimo quarto	» 1125
D. C. H. p. 713.	Articuli dominorum praelatorum et baronum coetorumque statuum et ordinum regni Hungariae, in generali eorum conuentu, pro festo beatae Luciae virginis et martyris, anni domini millesimi quingentesimi septuagesimi quinti Posonii celebrato conclusi	» 1139
D. C. H. p. 720.	Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium coetorumque vniuersorum statuum et ordinum regni Hungariae et partium ei subiectarum in generali eorum conuentu, ad primum diem mensis februarii anno domini millesimo quingentesimo septuagesimo octauo Posonii celebrato conclusi	» 1151
D. C. H. p. 731.	Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium coetorumque vniuersorum statuum et ordinum regni Hungariae et partium ei subiectarum in generali eorum conuentu ad festum sancti Martini episcopi et confessoris, hoc est vndecimum diem mensis nouembris anni MDLXXXI. proxime praeteriti Posonii celebrato conclusi	» 1165
D. C. H. p. 735.	Articuli dominorum praelatorum, baronum, magnatum et nobilium, coetorumque vniuersorum statuum et ordinum regni Hungariae et partium ei subiectarum in generali eorum conuentu ad primum diem mensis Martii anni MDLXXXIII. indicto Posoniique celebrato conclusi	» 1170

G. M.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— KILENCZEDIK KÖZLEMÉNY. —

Szerémségi régiségek. (Okrugics Illés. Arkiv 2. k. 407—410. l.) Syrmium római provinciának fővárosa Mitrovica volt. Ez rendkívül gazdag római régiségekben. Ezek gyűjtését e század negyvenes éveiben Matizovics-Rozsonszi János diákovári püspök.

volt mitroviczai plébános kezdette. Sok itt a római urna, edény, fegyver. Számos szobor van, kivált Bacchus tiszteletére emlékeztető oroszlánszobor. A Bacchus kultusz elterjedését a Probus által itt meghonosított szőlő-termelés magyarázza meg.

Pozsega megye rövid leírása. (Pávics Antal. Arkiv II. 423-438.) A *Krudia* nevű vár őrszem volt a törökök ellen és itt sok nevezetes harczt vívtak. Az iloki után Szlavonia legfontosabb vára volt, meglevő romjai valóban nagyszerűek. E vár a gazdag Ujlakiak birtoka volt, kiknek hatalmuk tetőpontján, a XV-ik század elején, 72 váruk volt Szlavoniában, Boszniában és Magyarországon. Orahovicza ura 1503-ban Móré László volt, ki, midőn Magyarországból sok erőszakoskodása miatt üldöztek, ide menekült. A vár 1542-ben török kézre került. A vár belső udvarán egy ősrégi diófa állott, törzsét Pávics még 1852-ben látta; a vár ettől vette nevét (orah. dió), melyet a magyar krónikások Orahovicza helyett tévesen Rahociá-nak írnak. - - *Pozsega vára*, a régi római Inicerum nevű vár helyén épült, mely Augustus korában épült. Pozsega néven már Anonymus említi. Botond vezér birta, ki Verocza patak mellett van eltemetve. Vinkovics Benkó szerint Szent-István korában Kupa vezér tulajdona volt. A vár négyszögben épült 20 öl hosszú és 12 öl széles volt, nyugati oldalán három emeletes toronnyal, a belső rész szobái 1807-ben részben még megvoltak. 1209-ben II. Endre Berchtold kalocsai érseknek, Szlavonia bánjának adományozta azon föltétel alatt, hogy a bogumil eretnekeket kiirtsa. 1263-ban IV. Béla felesége Mária birta. 1386-ban Horváti János júl. 25-én itt zárta el rövid időre Erzsébet és Mária királynőket. 1387-ben Garai Miklós itt ostromolta Horvátit, ki innét menekülni volt kénytelen. 1398-ban Zsigmond innét irt Maróti János macsói bánnak, hogy üldözze a törökkel szövetkezett Hervoját. 1414-ben a vár Hervojáé volt, de elfoglalták tőle s lerombolták. Új birtokosa Ujlaky Lőrincz újra felépítette. 1491-ben Héderváry Miklósé. 1500-ban Héderváry Ferencz elzálogosította Rozgonyi Istvánnak. Ez évben Korvin János itt megverte a pusztító törököket. 1514-ben Héderváry Ferencz eladta a várat és a pozsegai uradalmat Cernikkel és Pakraczczal együtt Dessevffy Ferencznek, mit II. Ulászló helyben hagyott. 1526-ban Martius Péter főispán birta, ki vitéz magyar és Garai Lőrincz veje volt, kitől Szlavoniában nagy birtokokat kapott. 1529-ben a várat Móré László kapta I. Ferdinándtól.

Arkiv III. kötet. 1854.

Brankovics György szerb krónikája. Ennek szerb kéziratát 1750-ben Pejacevics Ferencz báró egy Jaksics nevű kapitánytól kapta és annak kivonatát latinra fordíttatta, e latin

kéziratból három másolat maradt, melyek alapján azt Kukuljevics (Arkiv III. köt. 3—30. l.) közli. A szerb eredeti kézirat lappang. A szerb kézirat 1600—1618 közt íródott és előadása az 1483-ik év eseményeig szóról szóra megegyező az 1503-ban írt karlóczai krónikával. A régibb szerb dolgok tekintetében az évszámok dolgában csak óvatosan használható, de a XII-ik századtól fogva sok érdekes és új dolgot tartalmaz. Az események leírását a 863-ik évtől 1618-ig közli. Pejacevics latin fordítása csak kivonat. ő csak azokat közli, melyeket ránk nézve érdekeseknek tart. (Ex manuscripto servico-historico excerpta, quae in rem nostram). Az 1618-ik évnél így végzi Pejacevics: Reliqua ad hunc annum sunt turcica, quae ad nos nihil.

Medvedgrad vár története. (Kukuljevics, Arkiv III. 31—132. l.) Fülöp zágrábi nagyprépost, ki IV. Béla oldalán híven hadakozott a tatárok ellen. 1248-ban zágrábi püspök lett és a királytól engedélyt kapott, hogy a Zágráb közvetlen közelében levő Medvednica hegyen várat építsen, hogy veszély idején kincseivel oda menekülhessen. A várat Benko kanonok, híres építész 1249-ben kezdte építeni. A püspöki hatalomra féltékeny zágrábi polgárság és némely horvát főurak, az építést megakasztották. miért is Fülöp püspök kérelmére Incze pápa 1251-ben megerősítette IV. Béla donációját e várra vonatkozólag. Az óriási méretű vár 1254-ben elkészült. Midőn Fülöp esztergami érsekké lett. IV. Béla a várat magának tartotta meg 1262-ben és kapitányává Subics István bánt nevezte ki. IV. László 1273-ban visszaadta a várat Timoteus zágrábi püspöknek, de ez tényleg csak 1275-ben vette át, közben a bánok kapitánysága alatt maradt, mert Ottokár Stájerországon keresztül egész Zágrábig előnyomult. 1290-ben I. Iván püspök a várat Garics és Csulineczcel 30 arany márkáért eladta Gardin comesnek. Martell Károly hívének, kitől 1299-ben a harczius Mihály zágrábi püspök, III. Endre híve visszavítta, hanem a királytól nem ő, hanem a velencei Toresti Miklós kapta donációba. Az anjou és magyar párt közt véres harcok dúltak Zágrábban. Toresti Miklós fivérei Janin és Márk. Medvedgrad urai. zágrábi kanonokok élénk részt vettek bennök, mint magyar pártiak. Toresti Junint megölték és Márk a várat 1307-ben eladta a Babonics családnak, kiknek birtokában 1323-ig maradt, mikor is a felségsértéssel vádolt Babonics Ivánt jószágvesztésre ítélték. Kazotics Ágoston püspök kényszeríteni akarta Toresti Márk kanonokot még a pápa útján is, hogy neki adja el a várost, de ez gyanítván, hogy fivérét anjou-párti kanonokok verették agyon, erről hallani sem akart, s midőn ezért méltóságától megfosztották, Velencebe költözött. 1323 után a vár királyi birtok lett, kapitányai a horvát bánok. Prodanics Miklós bán nyílt harcban állt László

zágrábi püspökkel, ki a várat visszakövetelte és a bán birtokairól tizedet akart. A hatalmas bán ezért annyira sanyargatta a püspök jobbágysait és pusztította birtokait erős várából, hogy azt a káptalan titkos irataiban csak »átkozott vár«-nak nevezték. A béke csak Lajos király személyes közbelépésére állt helyre 1340-ben. Halála után a bán fiai István és Ákos folytatták a harcot a püspök ellen. míg 1345-ben a király parancsára Miklós bán kiűzte a várból a Prodanicsokat és kapitányává Sztareski Pált tette. A vár ura ekkor István herceg, Lajos legifjabb öccse lett, ki után az özvegyére Margitra és fiára Jánosra szállott. Ennek 1363-ban történt halála után Sztareskit 1377-ben a kapitányságban felváltotta Vinkus Miklós mester, zágrábi főispán. Zsigmond király 1398-ban nagy összeg pénzért egyéb birtokokkal Medvedgrádot is Albeni Eberhard zágrábi püspök unokaöccseinek adományozta. Ezen adományozás ellen 1399-ben a zágrábi káptalan tiltakozott, de eredménytelenül, mert az Albeni család rokona volt a hatalmas Cilleieknek. A vár az Albeni családról 1436-ban Cillei Ulrik birtokába került, ki ekkor Horvátország nagy részét birtokába kerítette. Itt Cilley Borbála királynő fivérével Frigyessele és unokaöccsével Ulrikkel zajos mulatságokat rendeztek. Német várkapitányaik, kivált Stamm Vilmos, kimondhatatlanul zsarolták és pusztították a vidéket és a nép átkozta a »német« uralmat. Thallóczy Máté bán minden módon ügyekezett a rendet helyreállítani, de ez a hatalmas Cilleiekkel szemben nem sikerült. Ulrik halála után birtokait özvegye Brankovics Katalin örökölte; várait Frigyes császár egymásután elfoglalta, azért szolgálatába fogadta Vitovec Jánost, a híres cseh vitézt, ki is több várat visszafoglalta, de utóbb Frigyeshez pártolt, ki báróvá, Krapina és egész Zagoria urává tette. A szorongatott özvegy Mátyás királytól támogatást nem várhatván 1451-ben 62,000 arany forintért horvát birtokait Vitovecnek eladta és Varasdról elköltözött előbb krajnai birtokaira, utóbb Raguzába, majd Apuliába, végre nővéréhez, Mara török szultánához Macedonia Jezsevo várába, hol meg is halt. Vitovec Medvedgrádot és Rakovácot sógorának Veyspriach Zsigmondnak adta át, azonban Mátyás király Cilleiné birtokainak eladásába nem nyugodott bele és az ellene pártoskodó Vitovec családot birtokaitól megfosztotta. Medvedgrád, Lukavec és Rakovec várakat Mátyás 12,000 arany forintért elzálogosította Thuz Oszvald zágrábi püspöknek és fivérének Thuz János bánnak. Ez a zsidó eredetű család, öregapjuk még zsidó volt, rendkívüli kapzsiságból sok erőszakosságot követett el s Mátyás 1481-ben visszavette tőlök a várakat és ígérte, hogy a rájuk felvett kölcsönt öt év alatt visszafizeti. A kapzsi és erőszakos Thuz János bán ellen a horvát országgyűlés egyhangúlag panaszt emelt, mire az megijedvén

60.000 arany forintot vett magához és Velenczébe szökött. Csaladjából csak leánya Zsófia. Henning Andrásné maradt Horvátországban. Mátyás idejében Medvedgrád kapitányai: Battyányi Boldizsár, Bocskay Péter, Magyar Balázs, Pogány Imre. Lábatlani Farkas András. Mátyás halála után a vár egyéb horvát birtokokkal Korvin János kezére került, kit annak birtokáért Thuz Zsófia pörrel támadott meg, sőt Thuz Alfonz nagyprépost a három várat 1499-ben 40.000 aranyért II. Ulászlónak el is adta — de az mégis Korvin János kezében maradt, ki kapitányává Pethő Lászlót nevezte ki és mint Medvedgrád ura nagy jóltevője a közelben levő remetei zárdának, templomát restaurálta, szép tornyot is építtetett mellé, melyen még pár évtized előtt a Korvin czímer volt látható, a zárdát és templomot is körfallal vette körül. Halála után özvegye Frangepán Beatrix és kiskoru gyermekei Kristóf és Erzsébet örökölték birtokait, Medvedgrádot is. Kapitányai ekkor Beriszló István, Dudics András és Alapi Gáspár voltak. A kis Korvin Kristóf halála után anyja sok drága ruhát és kincset érő arany és ezüst tárgyakat ajándékozott a remetei zárdának. Az özvegy 1508-ban férjhez ment Brandenburgi György ögrófhhoz, ki 1524-ben Medvedgrádot Lukavec és Rakoveczcel együtt 20.000 forintért eladta Mária királynénak, kitől 1527-ben Medvedgrádot vétel útján megszerezte a Gusics nemzetségből való Karlovics Iván gróf, s mert nem volt elég pénze 4000 frtot kölcsön vett nővére férjétől Zrinyi Miklóstól, kinek ezért az uradalom jövedelmének felét átengedte. Ezek még 1509-ben egyességet kötöttek, hogy kettőjük vagyonát az örökölje, kinek közöttök fiutóda lesz. Ez egyességben természetesen a későbbben szerzett Medvedgrád neve nem fordult elő. Mikor 1534-ben Karlovics meghalt, Zrinyi Miklós birtokba vette a hagyatékot — de a kir. fiskus ez ellen Medvedgrádra vonatkozólag tiltakozott s Ferdinánd király azt hívének Pekry Lajos generálisnak 10.000 arany forintért átengedte és felhatalmazta, hogy ha kell, azt fegyverrel vegye el a Zrinyi családtól. Az özvegységre jutott Zrinyiné Karlovics Ilona azonban az átadást megtagadta, mire Ferdinánd az özvegyet birtokban hagyta, sőt arra 1541-ben neki és János és Miklós fiainak új donacionális levelet is adott. Ekkor heves harc keletkezett Medvedgrád miatt a Zrinyiek és Erdődy Simon zágrábi püspök között, mely tetőpontját 1540-ben érte el, midőn a püspöki vár kapitánya Kerhen György a püspök sok kincsével e várba menekült a Zrinyiekhez, kik halálból Medvedgrád kapitányává tették. Zrinyi János hadat vezetett a püspök ellen, de Vinodol mellett elesett, mire Zrinyi Miklós még nagyobb elkeseredéssel folytatta a harczot, úgy hogy Ferdinánd egy öttagu vizsgáló bizottságot küldött ki az ügy megvizsgálására; különösen Kerhen kegyetlenkedett a zágrábiak

ellen, fosztogatta, börtönbe zárta — de a bíróság előtt eskü alatt mindent letagadott, mire ártatlannak nyilvánítták. Zrinyi Miklós 1544-ben egyességet kötött Frangepán Istvánnal, sógorával, hogy kettőjük vagyonát az örökölje, kinek közöttök futóda lesz; e révén 1574-ben a Zrinyiek az óriási Frangepán birtokokhoz jutottak. Időközben egy európai hírű szédelgő tette pörössé Medvedgrádot. Skalics Pál, zágrábi polgár család ivadéka, kit mint árvát Here-sinec Péter zágrábi kanonok nevelt s mint tehetséges ifjút Ferdinánd kegyeibe ajánlott, mint udvari káplán a király kedvence lett, mit az arra használt fel, hogy hamis okmányok alapján, neki mint a likai grófok, a Zrinyiek és Frangepánok utódának donáczióális levelet adott. Ez alapon pörösködött Medvedgrád, Stubica Szuszedgrád, Krapina, Varasdin stb. birtokáért és a világot elárasztotta hamis genealogiájával; az eset rendkívüli feltűnést keltett az udvarnál és Németországban. Horvátországban azonban jól ismerték Skaliger eredetét és hangosan tiltakoztak a szemtelen csalás ellen, úgy hogy a család menekülni volt kénytelen, azonban Albert brandenburgi őrgróf úgy megszerette, hogy miniszterévé tette, Traenheim várát és Kreuzburgot neki adományozta, de szélhámoskodásai kiderülvén, innét is elmenekült és mint kanonok Münsterben meghalt. A pört Medvedgráért 1566-ig vitte és még Miksa királyt is megtudta magának nyerni. A vár pör útján a Zrinyiekről a Gregorianec családra szállott, mert Gregorianec István felesége Mártha, Thuz Zsófia leánya volt, ettől pör útján 1610-ben újra a Zrinyiek birtokába jutott. Zrinyi Miklós 1619-ben a várat Mikulics Tamásnak 2000 forintért elzálogosította s a vár 1657-ig e család birtokában maradt, mikor is Mikulics Sándor báró gáz-tettei miatt jóságvesztésre ítéltetett és Medvedgrád harmadszor is a Zrinyieké lett. Mikulics hallatlan erkölcstelenségei miatt Törökországba menekült. Medvedgrádot annyira elhanyagolta, hogy azt Zrinyi Péter várromnak mondja. Ennek kivégeztetése után a kir. kamaráé lett. Az értekezés végén 37 latin és két német okmány (egy Cillei Frigvestől, egy Cillei-Brankovics Katalintól) és a várromok rajza van. Az okmányok eredeti je a zágrábi országos levéltárban van.

Közli: DR. MARGALITS EDE.

ÚJ KÖNYVEK.

— BODNÁR ZSIGMONDTÓL ismét egy kötet philosophiai fejtegetés jelent meg. »A jog keletkezése és fejlődése s néhány apróság« czimmel. A könyvnek egy harmadát dr. Pikler Gyula egyet. tanár *A jog keletkezése és fejlődéséről* szóló munkájának bonczolása tölti be; a többi lapokon a napi renden levő társadalmi, művészeti és politikai kérdésekhez szól hozzá szerző, az ő ismere-

tes modorában. Nem annyira bírál, mint magyaráz; az ő felfogását («az erkölcsi törvényt», mint nevezi) alkalmazza a művekre és eseményekre. Az eléggé változatos tartalom-jegyzék itt következik: A jog keletkezése és fejlődése. Lehetséges-e most a kath. autonomia? A mezőgazdasági munkás törvényjavaslat. A parlament jövője. A tizenhatodik szakasz. Az egyetem szocialista hallgatói. Idealismus a festészetben. Az örültség terjedése. Az erkölcsi törvény egy bírálatára. (A Századok múlt évi folyamában a szerző rendszerező ismertető bírálatra tesz megjegyzéseket.) Az ismerettani idealismus és realismus. A magyar drámairodalom története. (Bayer József munkájáról). A politikai élet csatlódásai. (Ugron G.) A szívek törvénye. A tőzsde reformja. A székesfővárosi pályadíj. — A mű ára 1 korona. Kapható az Eggenberger-féle könyvkereskedésben.

— MINDEN MAGYAR KÖZJOGI TANULMÁNY a magyar történelemből veszi léalapját, abból nő, fejlődik. Ennélfogva e folyóiratban örömmel constatáljuk, hogy a napokban Meliőrisz Béla, eperjesi jogakadémiai magántanár ily enirányú tanulmánya *»a magyar alkotmány biztosítékai«* czimmel jelent meg a könyvpiaczon, mely az Eggenberger-féle könyvkereskedésben 2 frtért kapható. E 144 lapnyi terjedelmű munka három részben tárgyalja a magyar közjog leglényegesebb részét, az »alkotmány biztosítékait«. Még pedig az első részben adja az alkotmány biztosítékok fogalmát, általános elméletét; a 2. részben bemutatja az alkotmány-biztosítékokat a múltban, azok történelmi fejlődését a vérszerződéstől kezdve a *pragmatica sanctio*ig; végül a 3. részben, azt 2 fejezetre osztva, bőven, kimerítően leírja alkotmánybiztosítékaink jelen állapotát. E műnek kiváló érdekességet az ad, hogy az »alkotmánybiztosítékok«-ra nézve az eddigi művekben nem található, többrendbeli, új meghatározásokat tartalmaz.

— Az ESZTERGOM VIDÉKI RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI TÁRSULATNAK második évkönyve jelent meg az idén *Rózsa Vitál* benezés főgymn. tanár, társulati titkár gondos szerkesztésében. A történeti irodalmunkat becses adalékokkal gazdagító füzet tartalmából kiemeljük a következő dolgozatokat: Demeter bíboros, esztergomi érsek. *Pör* Antaltól. Adalékok Esztergom megye és vidékének legrégibb történetéhez dr. *Wertner* Mórtól. Miként jutott 1543-ban Esztergom árulás által török kézbe? *Némethy* Lajostól. A vármegye legrégibb szabályrendelete *B. Szabó* Mihálytól. Az esztergomi süveggyártók czéhszabálya *Rózsa Vitáltól* stb. A terjedelmes és tartalmas füzetet több kép és pecséttrajz díszíti: Demeter bíboros arcképe, zágrábi püspöksége s bíboros korában készítettett pecsétjei; Esztergom-vizivárosnak a Kis-Duna felé lévő kapuja és annak környezete 1543-ban, a »Gründliche und wahrhaftige Anzeigung« című 1543. évbéli röpirat czim képe után stb.

— VISEGRÁD (Magaskő) története cím alatt Wagner Istvántól Balassagyarmaton 53 lapra terjedő érdekes kis monográfia jelent meg, mely leginkább a nyomtatásban megjelent kútfőket, szorgalmatos lelkiismeretességgel karolja fel, s azokból Visegrádnak érdekes képét rajzolja meg. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— DR. WERTNER MÓR tagtársunk az Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde folyó évi első füzetében behatóbb összeállítást közöl az erdélyi vajdákról az Árpádok korában, mely külön lenyomatban is megjelent. Ez az illető vajdáknak kritikai összeállítása, oklevelekben közlött adatok alapján s Archontologiánkhoz igen becses adalékot szolgáltat.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— MÁRCZ. 15-ÉNEK 50 éves évfordulóját a székes-főváros s az egész ország osztatlan lelkesedéssel ünnepelte meg. Ez alkalomból több új munka látott világot, melyek közül kétségkívül a legkiválóbb az »Athenaeum« kiadásában megjelent »Petőfi-album«, igen díszes kiadásban, 65 szövegképpel és 15 műmelléklettel. Tartalmát Petőfire és családjára vonatkozó cikkek teszik, melyek közt kiváló gonddal van kiemelve márcz. 15-ének ünnepe.

Ki kell emelnünk Zichy Mihály rendkívül szép képét; Petőfi apotheozisát és Petőfi arczképét Roskovicstól, mely a jelenleg meglévő Petőfi képek közül legjobban hasonlít rá.

Egy másik, igen érdekes díszmunka a Jókai, Bródi és Rákosi Viktor által szerkesztett »Negyvennyolcz« a Magyar Szabadságharcz 1848—49-ben. A forradalmi emlékek közül 1200 kép van az albumban reprodukálva, melyek nagy része egykorú. részben pedig újabb művészi képek után van visszaadva.

A szöveg mindenütt a kép alá van nyomva s annak magyarázatául szolgál; a fontosabb okmányok fac-simileben vannak közölve.

— PULSZKY FERENCZNEK társulatunk bold. alelnökének emlékeztétét újította föl folyó évi márczius 20-án az eperjesi Széchényi-kör díszgyűlésén *Berzeviczy Albert*, a kör védnöke s társulatunknak is alapító tagja. A szép és megleghangu visszaemlékezésben társulatunknak 1881-ben Eperjesen tartott vándorgyűléséről is megemlékezett, melyen Pulszky Ferencz alelnök vezetése alatt jelentünk meg s közgyűlésünket is ő nyitotta meg nagyhatású beszéddel.

— IFJ. KEMÉNY LAJOS URTÓL A KÖVETKEZŐ VÁLASZT KAPTAM: A Századok márcziusi füzetében felvetett kérdésre, hogy hol ölték meg Lamberg grófot, teljes bizonyossággal megfelel az a kép, mely a Kassán nyomtatott *Képesujtság* 1848. évi október hó 7-iki számában jelent meg. Címe: »Lamberg gr. pozsoni fő-

kapitány meggyilkoltatása» s azt a jelenetet ábrázolja, midőn a nép Lamberget a *hajóhúdon* megtámadja. Epről a szövegben így szól: »— midőn balesillagzata az állítólagos biztost Budáról Pestre a *hídra* vezeté, mintegy két óra tájban délután s a nép őt megpillantá, a szerencsétlenségnek ellenállni lehetetlen volt. Lamberg gróf lemészároltatott. Kaszavágás, szurony, kard lönek a gyilkos eszközök, melyekkel kivégeztetett.«

Az esemény napjaul ez a forrás is szeptember hó 28-át jelöli meg. ifj. Kemény Lajos.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT. f. évi jan. 2-iki ülésén *Téglás* Gábor tartott felolvasást *Decebal kincséről*, tárgyalva azokat a XVI. századi kincsleleteket, melyeket Sarmizegetusa, a mai Várhely környékéről ismerünk. Miles Mátyás szász krónikás szerint Castaldo 1551-iki téli szállására vonulásakor akadtak a Sztrigy vize partján egy nagy leletre, melyből a tbk. 20 ezer Lysimachus-aranyat szerzett, s még 10 ezer maradt a zsoldosoknak s a találók kezén. A krónikás megjegyzi, hogy ez bizonyosan Decebal kincse és Téglás ezt a leletet maga is a dák király kincs maradványának tartván, a Boldogfalva és a hátszegi állomás közti területet gondolja olyannak, a hová a nagy kincs viz alá rejtése történhetett, és érdekes, hogy a mit sokan csak néphagyománynak tartanak, az ime történeti valósággént fordul elő 1551 őszén. — A márczius 2-án tartott ülésen *Muntean* Miklós hitoktató tett jelentést a vajdahunyadi gör. kath. egyház levéltáráról, néhány magyar oklevél kíséretében. Felolvasták aztán *Téglás* Béla tj. dolgozatát, melyben bemutatja néhai Jankovich véleményét az 1823-ban Várhelyen felfedezett hajdani mozaik-padlókról. Ezeket Nopcsáné, szül. br. Naláczyné fallal vétette körül, és egy gondnok kalauzolása mellett szép rendben folyt a ritka emlék megtekintése 1830-ig. Minden látogató tiszteletben tartotta ezt az intézkedést, de akkor a Don Miguel huszárezred átlovagolván a helységen, a mindenható ezredes az ablakon át pár embert bevezényelt, s ily módon a bemenetelt kierőszakolván, sarkantyújával kezdte bontogatni a remekművet. A szép példa követői csakhamar egy darabot felfejtettek abból, s hasztalan próbálta Nopcsáné gondossága az értékes reliquiát megoltalmazni, mert az már felszázaddal ezelőtt szétkallódott. Még kinézését sem ismernénk, ha ezt a két mozaik-padlót br. Jósika Jánosné, szül. gróf Csáky Rozália le nem rajzolta és ki nem himezte volna. — Ezután dr. *Veress* Endre titkár »Egy szoknya, meg három forint« czim alatt ismertette egy Báthory Zsigmond korabeli, a gyulafehérvári káptalani levéltárban másolt magyar vallató levél tartalmát, mely szerínt kernyesdi nemes Kernyesdi Jánkul, mikor fiát, Románt megházasította, zálogba vetette két szántó földjét szomszédjának: Brázovai Péternek egy

szoknyáért, meg három forintért, a miből per lett. A szoknya hat frtra volt becsülve, s ebből kiindulva a felolvasó érdekes összehasonlitásokat tesz régi hozományjegyzékek adataival, hogy kimutassa, milyen lehetett ez a zálogon vett menyasszonyi köntös. Mindez értekezések a szépen fejlődő társulat új *Évkönyvében* fognak megjelenni, mely már sajtó alatt is van, s június közepén fog napvilágot látni.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II-dik osztályának tagajánlásai mult hó végére beérkeztek s az a tagok közt szét is küldetett. Ez osztály tiszteleti tagjávé gróf Apponyi Albertet ajánlották Tóth Lőrincz, Acsády és Asbóth. A b. alosztályba Mátyás Flóriánt rendes tagnak ajánlották Pauler és Szilágyi. Levelező tagnak ajánlották Borovszky Samut Szentklárai Jenő, Demkó Kálmánt Thaly Kálmán. Hörk Józsefet Myskovszky Viktor, Kandra Kabost Pór Antal. Lehoczky Tivadart Hampel József és Ortway Tivadar, Szendrei Jánost báró Nyáry Jenő. Vosinszky Mórt Hampel József; kültagnak a tudós világ egyik legkitünőbb szlávistáját, ki akadémiánk milleniumi kiadásában a szláv forrásokról irt: dr. Jireček Konstantint Thallóczy Lajos.

— THALY KÁLMÁNNAK, az »*Ezredévi országos hét emlékoszlop története*« című szép munkájából, melyet folyóiratunk más helyén ismertettünk, a Pozsonyi »Toldy-kör« irodalmi bizottsága felszólításunkra több példányt küldött be s az társulatunk titkári hivatalában helyben 50 kr, vidékre 55 kr. kedvezményes áron megszerezhető. A szépen illusztrált munkát különösen a tanári tanulói könyvtáraknak ajánljuk megszerzésre.

— *Hozzánk érkezett tudakozódásokra vonatkozólag szükségesnek tartjuk kijelenteni, hogy a mult hónap közepén a Századok czímszalagja alatt szétküldött előfizetési felhívást nem a szerkesztőség vagy esetleg a szerkesztőségi kiadó hivatal küldte szét. Különben is magától érthető dolog, hogy a hivatalos eljárás ellen intézett, ámbár Sebestyén úrnak teljesen szabadságában álló támadást a társulat hivatalos közlönye egyáltalában nem teheti s nem is teszi magáévá.* Szerk.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— AZ EZREDÉVI ORSZÁGOS HÉT EMLÉKOSZLOP TÖRTÉNETE. A pozsonyi »Toldy-kör«-ben 1897. márczius 15-iki előestéjén szabadon előadta dr. Thaly Kálmán a kör elnöke. Gyorsírói jegyzetek nyomán közzé teszi a »Toldy-kör« irodalmi bizottsága. Hét képpel. Pozsony, 1898. Wigand F. E. könyvnyomdája. Nagy 8-r. 48 lap.

— TANULMÁNYOK A BOSNYÁK-DJAKOVÁRI PÜSPÖKSÉG TÖRTÉNETÉBŐL. Dr. Hodinka Antaltól. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Szerkeszti Pauer Imre. XVII. kötet. 3-ik szám. Budapest, 1898.) Kiadja a Magyar tudományos akadémia. 8-r. 119 l. Ára 1 frt. 20 kr.

— AZ ÁRPÁDOK ÉS DALMÁCZIA. Irta Marczali Henrik. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a magyar tudományos akadémia. A II. osztály rendeletéből szerkeszti Pauer Imre osztálytitkár. XVII. kötet. 5. szám.) Budapest. 1898. 8-adr. 106 lap. Ára 1 frt.

— AZ 1843-DIKI BÜNTETŐJOGI JAVASLATOK ANYAGGYŰJTEMÉNYE. A magyar tudományos akadémia megbízásából szerkeszti Fayer László. II. kötet. Budapest, 1898. Kiadja a magyar tudományos akadémia. 8-adr. 542 lap.

— A PALLAS NAGY LEXIKONA, az összes ismeretek enciklopédiája. 16-ik kötet. Téba-Zsuzsok. A szövegben 227 ábra; külön mellékletül 60 kép, ezek közt 7 színnyomat. 20 térkép és 4 városi tervrajz. Budapest, 1897. Pallas irodalmi és nyomdai részvénytársaság. Nagy 8-r. 1242 l.

— A SEPSI-SZENT-GYÖRGYI ÁLLAMILAG SEGÉLYEZETT EV. REF. SZÉKELY MIKÓ-KOLLEGIUM TÖRTÉNETE. 1859—1895. Az előljáróság megbízásából írta Domján István r. tanár. Jókai nyomda részvénytársulat Sepsz-Szentgyörgyön, 1898. 8-r. 214 lap.

— A MAGYAR ALKOTMÁNY BIZTOSÍTÉKAI. (Államtudományi tudori értekezés). Irta dr. Meliőrisz Béla. Budapest. 1898. Eggenberger-féle könyvkereskedés. 8-r. 144 lap.

— VISEGRÁD (MAGASKÖ) TÖRTÉNETE. Irta Wagner István (balassagyarmati) Balassagyarmat, 1898. Balassagyarmati könyvnyomda részvénytársaság. 12-r. 53 lap.

— RÉVAI MIKLÓS LEVELE PAINTNER MIHÁLYHOZ. A pannonhalmi szent Benedek-rend központi könyvtárának kiadatlan kézírataiból. Közli: dr. Récsy Viktor. Budapest, 1898. Athenaeum. 8-r. 159 l.

— A DUNÁNTÚLI ÁG. H. EVANG. EGYHÁZKERÜLETI »GYÁMOLDA« (nyugdíj- s gyámdíj-intézet) története. A gyámolda fennállásának ötvenedik érfordulója alkalmából írta és kiadta Poszvék Sándor. Sopron, 1897. Litfass utódja Rottig Gusztáv kő- fény- és könyvnyomdája. V+1 lev.+178 lap. Ára 1 forint.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi ápril 7-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, Daniel Gábor, Óváry Lipót, dr. Schönherr Gyula vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőként Óváry Lipót és dr. Borovszky Samu vál. tagokat kéri fel.

35. Jegyző bejelenti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak a) *alapító tagúl:* a m. kir. testőrség házparancsnoksága Bécsben 100 frt alapítvánnyal (aj. Szilágyi Sándor); b) *évdíjas r. tagokúl 1898-tól:* Dolinay Gyula lapszerkesztő Budapesten (aj. gróf Teleki Géza). Hencze László joghallgató Budapesten (aj. gróf Zichy István), Müller György levéltári titkár Nagy-Szebenben (aj. Szilágyi Sándor), a szekszárdi állami főgymnasium (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

36. A felolvasások során:

a) Óváry Lipót vál. tag Wertheimer Edének »a magyarországi censura történetéhez« című dolgozatát, —

b) Berzeviczi Albert r. tag pedig Berzeviczy Edmundnak a XVI-ik században élt *Berzeviczy Múrton* erdélyi kanczellárról írt életrajzi munkáját olvassa fel.

Mind a két dolgozat a *Századok*-ban fog megjelenni.

Ezek után, a folyó ügyek tárgyalása a jelenlevő vál. tagok határozathozatalra elégtelen száma miatt a legközelebbi rendes ülésre halasztatván, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök

Nagy Gyula s. k.
jegyző

Hitelesítjük: Óváry Lipót s. k., dr. Borovszky Samu s. k.

PÁLYÁZATI HIRDETÉS.

(l. 1898 évi 31 jk. p.)

Kíváncsatik a honfoglalásról szóló egyik hazai vagy külföldi kútfő keletkezésének, tartalmának és irodalmának kritikai ösmertetése.

Jutalma gróf Zichy Jenő adományából 100 db körmőczi arany.

A pályázat nyílt, melyen a határidőn belül *megjelent művek is* részt vehetnek.

A pályaművek (kéziratok lapszámozva és bekötve) *1899. september 30-ig* küldendők be a M. Történelmi Társulat titkári hivatalához.

A jutalmat csak önálló becsű munka nyerheti el.

A jutalmazott munka — ha még meg nem jelent — a társulat tulajdona marad s külön tiszteletdíj mellett fog kiadatni.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni sziveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.

Andaházy Pál, eddig: *Nagy-Kolacsin*.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.

Hollós Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pálffy István kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sánta Kálmán joghallgató, eddig: *Budapest*, Német-utcza 14.

Sztancsek Zoltán tanárjelölt, eddig: *Kolozsvár*.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utcza 6.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Vetési Albert.

Ötszáz éven át élő nemes család egyetlen tagja, a ki országos jelentőségű tevékenységet fejtett ki, s nevét a haza történelem lapjain megörökítette.

A Kaplyon nemzetségből¹⁾ származó Lőrincz és Pál testvérek a XIV. század közepetáján felvették a Vetési nevet, melyet szatmármegyei egyik birtokuktól kölesönöztek, és utódaikra áthagyományoztak, míg azt csak nem rég, 1864-ben, a család utolsó férfi-sarja sírba vitte.²⁾

A XV. század elején Vetési Jakab Szatmármegye alispánja volt. Potentiána nevezetű nejétől született két fiú: Albert meg Miklós és három leány: Anna, Priska, Dorottya.³⁾

Az elsőszülöttnek, Albertnek születési évét nem ismerjük. Neve legelőször fordul elő 1422 június 4-ikén kelt királyi rendeletben, mely Szatmármegye hatóságának meghagyja, hogy a Károlyi, Vetési, Csomaközi és Bagosi családok tagjai részéről, erdőpusztítás miatt, a Kidei család ellen emelt panasz ügyében vizsgálatot indítson. A panasztevők sorában Vetési Jakab és fia Albert megnevezetnek.⁴⁾

Albert már korán az egyházi pályára lépett; az erdélyi

---

¹⁾ Ebből eredett a Károlyi grófok családja is.

²⁾ Nagy Iván. Magyarország Családai. XI. 167—170. A gróf Károlyi család okmánytárának II. kötete 1—323 lapokon, az 1414—1489 évekből. a Vetési család birtokviszonyait illető számos oklevelet közöl.

³⁾ Vetési Jakab nejének és leányainak nevét egy alább idézendő római supplicatio tartotta fön.

⁴⁾ Károlyi-Okmánytár. II. 70.

egyházmegyébe, melynek területéhez Szatmármegye tartozott vétette föl, és a kisebb egyházi rendekbe avattatta magát. Azután tudományos kiképzése végett külföldre ment. Mindenke-előtt bölcészeti és humanista tanulmányokkal foglalkozott. A bécsi egyetemen »a szabad művészetek« (artium liberalium) mesterének fokozatát elnyervén, maga is két éven át előadásokat tartott; 1430-ban Boetiusnak »a bölcészet vizsgáztatásáról« írt könyvét, 1431-ben Aristotelesnek természetrajzi munkáját magyarázta.⁵⁾ Ezután jogtudományi tanulmányok végett Olaszország egyik egyetemét kereste föl. 1433 nyarán Rómában találkozunk vele magyar uraknak nagyszámú és fényes társaságában, mely uralkodóját a császári koronázásra kísérte.

Zsigmond király már három évvel azelőtt (1430 június végén) távozott Magyarországból. Másfél esztendőt a német birodalomban töltött. 1431 novemberben lépett olasz földre, és néhány nappal utóbb Milánóban vaskoronával megkoronáztott. Azután másfél évig időzött Olaszország különböző helyein, míg 1433 május 21-ikén tartotta ünnepélyes bevonulását az örök városba, hol IV. Eugén pápa a császári koronát fejére tette.⁶⁾

Vetési Albert tehát útközben csatlakozott Zsigmondhoz.

A király kíséretének tagjai római tartózkodásuk kedvező alkalmát felhasználták arra, hogy a pápától különféle kedvezményeket, kegyeket, kitüntetésekert eszközöljenek ki. Kérvényeik nagy tömegét föntartotta a pápai levéltár egyik regesta-kötete. Ebben feltaláljuk Vetésiét is, a ki a legszerényebbekhez tartozott. Csak egyetlen egy kegyért folyamodott: hogy a hívek, kik lakóhelyének szent Miklósról címezett plébánai templomát a védszent ünnepén fölkeresik és ott meggyónnak, búcsúban részesüljenek. Kérvényét a pápa 1433 július 22-ikén kedvezően intézte el.³⁾

Zsigmond augusztus 13-ikán vett búcsút Rómától, szeptember végén ért Tirolba, kilencz hónapot töltött Bázelen,

⁵⁾ Fraknói: Magyarországi tanárok és tanulók a bécsi egyetemen 45.

⁶⁾ Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai. 145—149.

³⁾ Regesta Supplicationum Eugenii IV. Annus III. Liber III. fol. 182.

hetet Ulmban és Regensburgban; csak 1434 október 20-ikán ért Magyarországba.¹⁾

Vetési Albert nem kísérte ezen útjában. Visszatért tanulmányaihoz, melyeket mint a kánoni és római jog tudora (*juris utriusque doctor*²⁾) fejezett be.

A külföldön szerzett széles látkörrel és sokoldalú tudományos képzettség előnyeivel felszerelve, egyházmegyéjének szolgálatában kezdette meg nyilvános működését. Az erdélyi káptalanban kanonoki javadalmat nyert. 1446 elején székesegyházi főesperes volt,³⁾ 1451-ben a püspöki helynök hivatalát viselte.⁴⁾

Ezen kettős minőségében gyakorta nyílt alkalma érintkezni Hunyadi Jánossal, ki kormányzói méltósága mellett az erdélyi vajdaságot is megtartotta, és a kinek jóakarátát, bizalmát kiküzdötte. Néki köszönhette, hogy a diplomatiiai pálya megnyílt előtte.

Az 1452-ik év elején a magyar és osztrák rendek szövetségre léptek, hogy uralkodójukat, a gyermek V. Lászlót kiszabadítsák III. Fridrik római király gyűlölt gyámságából. Miután hozzáintézett felszólításaik hatástalanul hangzottak el, abban állapodtak meg, hogy V. Miklós pápa közbenjárását kéri ki. Evégből közös követséget bocsátottak Rómába.

Hunyadi János, mint kormányzó, Magyarország részéről Ágoston győri püspököt, Tötösi László királyi főpohárnokot és Vetési Albertet szemelte ki ezen küldetésre.⁵⁾ Négy osztrák követ csatlakozott hozzájuk.⁶⁾

Május első napjaiban értek Florenczbe, éppen akkor, a mikor a Rómából császári koronázásáról visszatérő Fridrik ott szintén megállapodott. Miután tőle kihallgatást nem nyertek, folytatták utjokat az örök városba. A pápa válasza előterjesztésekre hideg és elutasító volt. Az árvának — így hangzott

¹⁾ Ráth Károly 149—151.

²⁾ Ezt a címet több oklevélben viseli.

³⁾ Szereday, *Notitia Capituli Albensis*. 90.

⁴⁾ Hunyadi János alább idézendő megbízólevelének tanúsága szerint.

⁵⁾ Az 1452 márczius 11-ikén kelt megbízólevelet közli Chmel: *Materialien zur Geschichte Friedrichs III. I.* 379. Fejér: *Authentia diplomatum*. 151.

⁶⁾ Gróf Teleki József: *Hunyadiak kora*. II. 209.

ez — gyámra van szüksége, jobb kezekben nem lehet, mint ha a császár felügyelete alatt áll; ha a rendeknek panaszra van okuk a császár ellen, adják elő, és a szentszék az igazság követelése szerint fog eljárni.¹⁾

A követség eredmény nélkül távozott.

Vetési ekkor nem tért vissza káptalanába. Hunyadi János szolgálatába lépett, a kormányzó titkára lett,²⁾ s tőle a következő (1453) év tavaszán második diplomatiái missióját nyerte, Milanóba. Itt a Visconti fejedelmi család kihalta után, Sforza Ferencz ragadta magához a főhatalmat, és mivel neki Fridrik császár a birodalmi megerősítést megadni vonakodott, természetes érdeke sugallta, hogy megnyerni igyekezzék a magyarokat és osztrákokat, kik Fridrikkel szemben ellenséges állást foglaltak el. Az 1452-ik év folyamán indította meg velök a tárgyalásokat.³⁾ Hunyadi Jánoshoz Delbene Jakabot küldötte, a kinek előterjesztéseire a választ Vetési Albert vitte meg, teljes hatalommal lévén a szövetség létrehozására felhatalmazva.⁴⁾

A magyar követ soká, még az 1454-ik év elején is Milánóban időzött.⁵⁾ Az eredményről fenmaradt történeti emlékeink nem tudósítanak.

Vetési kevéssel utóbb a király szolgálatába lépett, s csakhamar buzgóságai jutalmául királyi adományban részesül. Ugyanis V. László a csongrádmegyei Szentkirályt, mely Gyali Kakas Pál fiörökös nélkül bekövetkezett halálával a koronára szállott, udvara három előkelő tisztviselőjének: Bánfalvi Miklós alkancellárnak, Várdai István erdélyi prépostnak és Vetésinek engedte át.⁶⁾ Míg a két előbbi a királyi kancelláriában

¹⁾ *Teleki*. II. 31.

²⁾ »Secretarium nostrum« czímezi őt alább idézendő megbízólevelében.

³⁾ *Buser*: Die Beziehungen der Mediceer zu Frankreich. (Leipzig. 1879.) 60.

⁴⁾ Az 1453 április 20-ikán kelt megbízólevél eredetije a milánói állami levéltárban.

⁵⁾ 1453 július 3, 9, 1454 január 21-ikén a milánói fejedelemhez intézett levelek szólnak felőle. (Ugyanott.)

⁶⁾ Az 1454 november 11-ikén kelt adománylevelet közli Kováchich, *Formulae solemnes styli*. 193.

volt elfoglalva. Vetésinek ezentúl is az maradt feladata, hogy diplomatai téren értékesítse kiváló tehetségét.¹⁾

Az 1454-ik év nyarán, a kruseváci mezőn, harmincezernyi török sereg megsemmisítésével kiküzdött diadal után, Hunyadi János nagyobb mérvű támadó hadjárat tervét karolta föl, melynek nem kisebb célját tűzött ki, mint Görögország felszabadítását a török igrából. Miután a király és a magyar urak jóvábagyását megszerezte, Brankovics György szerb deszpót közreműködését is biztosította: elhatároztatott, hogy a pápa, a velencei köztársaság, az aragóniai király és más keresztény hatalmasságok segítség nyújtására és a hadi munkálatokban való részvételre szólíttassanak föl.

Ezen tárgyalásokkal 1455 elején Vetési Albert, mint »László király, Hunyadi János országos főkapitány és a magyar urak követe«²⁾ bizatott meg. Hozzá csatlakozott egy Junius de Gradibus nevű diplomata,³⁾ Brankovics György megbízott embere.

Első állomásuk Velence volt, hol a senátus előtt megjelenvén, Vetési Albert hosszú beszédben adta elő Hunyadi János hadi terveit, és annak szükségességét fejtegette, hogy a velencei hajóhad a magyar sereg szárazföldi actióját támogassa.

A doge február 15-én adott válaszában magasztalásokkal halmozta el a magyarok elhatározását; azonban csak általános és határozatlan kifejezésekben ígérte, hogy »ha a többi keresztény hatalmak is fegyvert fognak a törökök ellen«, a köztársaság áldozatkészségére biztosan számíthatnak.⁴⁾

Ezzel a kötes értékű eredménnyel hagyta el Vetési és társa Velenczét.

Rómába nevezetes pillanatban érkeztek. V. Miklós pápa

¹⁾ 1455 június 5-ikén. III. Calixtus pápától elintézett supplicatiójában, Vetési előadja, hogy ő »in obsequiis serenissimi regis Hungarie, et pro negociis dicti regni, de mandato dicti regis . . . sepius ad diversas mundi partes continuo proficiscitur in futurumque proficisci habeat.«

²⁾ Ezt a velencei doge alább idézendő válaszában kiemeli.

³⁾ Csak is ezen küldetéséről tudunk. Személyéről más emlékek nem szólnak.

⁴⁾ A doge válaszában a senátus ülésében megállapított szövege, be van iktatva a »Deliberationi Senato Secrete« című regesta-könyvbe. XX. kötet fol. 56.

végso napjait élte; halála (1455) márczius 24-ikén következett be. Ápril 8-án utódjává megválasztatott Borgia spanyol bibornok, ki III. Calixtus nevét vette föl. Mielőtt a conclavéból, a választás színhelyéről, távoznék, pápaságának első ténye gyanánt ünnepélyes fogadalmat tett, hogy a törököknek Európából kiűzésére minden tőle telhető áldozatot meghoz, ha kell vérét is ontja.¹⁾

Alig merülhet föl kétség az iránt, hogy az elődeitől is buzgón ápolt szent szándéknak ilyen feltűnő módon való felkarolására befolyást gyakorolt Vetési Albert megjelenése, és az az előterjesztés, a mit Hunyadi János részéről, V. Miklós betegsége idején, a bibornoki testület kiválóbb tagjainak tett; és bizonyára befolyást gyakorolt azon intézkedésekre is, melyekkel a pápa erőfeszítéseit haladék nélkül megkezdette.

Verónai Gábor atya, a későbbi egri püspök, ki ekkor szintén Rómában tartózkodott, egyik levelében írja, hogy az új pápa »egyébről sem beszél mint a keresztes hadjáratról«. A keresztény hatalmak közreműködésének kieszközlése, Magyarország részére pénzsegély előteremtése és a pápai hajóhad szervezése képezték egyidőben fáradozásai célját. Május 15-ikén kelt bullájában, a törökök ellen indítandó hadjárat részeseinek és támogatóinak búcsúkat engedélyezvén, a papság jövedelmeire kivetett tized-adó behajtását szabályozván, a hadjárat megnyitására az 1456-ik év márczius 15-ikét tűzte ki határnapúl.²⁾

Magyarország királyához, egyházi és világi főuraihoz, úgyszintén a körükben működő Capistránói Jánoshoz buzdító, segélyigérő leveleket intézett.³⁾ Vetési személye iránt jóindulatát többféleképpen fejezte ki. Apostoli főjegyző (protonotarius) rangjára emelte.⁴⁾ Felhatalmazta, hogy az erdélyi főesperesség megtartása mellett, más egyházi javadalmakat is fogadhasson el, a nélkül, hogy ezeknek akár számát, akár

¹⁾ *Pastor*: Geschichte des Papste im Zeitalter des Renaissance. II. 514.

²⁾ *Pastor* i. m. 516.

³⁾ Ezeket nem bírjuk. Szól róluk Capistránói János 1455 június 21-én Győről kelt válaszában. *Katona*: Historia Critica. XIII. 102.

⁴⁾ Ezt a címet viseli az 1456 október 12-ikén elintézett supplicatióban.

minőségét korlátozta volna.¹⁾ Engedélyt adott neki, hogy míg királyi szolgálatban áll, hordozható oltáron misézhesen, és pedig interdictum alatt álló helyeken is. Folyamodására anyját, testvéreit, sógorait, több jóakaróját, barátját és kíséretének tagjait abban a kegyelemben részesítette, hogy tetszésök szerint választandó gyóntatójuktól az általános feloldozást nyerhessék el.²⁾ A vetési templomot búcsú adományozásával tüntette ki.³⁾ Végre Albertnek és társának száz forintnyi tiszteletdíjat fizetett ki a szent-szék kincstárából.⁴⁾

Vajjon Rómából Vetési más hatalmasságokhoz, névszerint Alfonz nápolyi és aragoniai királyhoz eljutott-e? ezt a kérdést válasz nélkül hagyják történeti emlékeink.

Hazájába visszatérve, fáradozásaiért az elismerés el nem maradt. Az 1456-ik év folyamán az erdélyi káptalan prépostjává lett,⁵⁾ és a következő év elején V. László király a nyitrai püspökséget adományozta neki.⁶⁾

Azonban, habár a királyi kegy ilyen kiváló nyilatkozásában részesült, Vetési nem tartozott azok közé, kik az ifjú uralkodó gyengeségével visszaélve, lelkében a Hunyadiak elleni gyűlöletet szították, és Hunyadi László kivégeztetésére ösztönöztek: sőt ellenkezőleg részvéte, rokonszenve a Hunyadiak pártjára vonta, és a király halála után Mátyás megválasztatása érdekében buzgólkodott.

Ezt következtetjük abból a tényből, hogy Mátyás, a mint az ország trónját elfoglalta, atyja egykori titkárát udvarához

¹⁾ Az 1455 június 6-ikán kelt bulla a vatikáni regestákban. Vol. 437. f. 232.

²⁾ 1455 június 6-ikán elintézett supplicatiójában így czímezi magát.

³⁾ Az 1455 július 29-ikén kelt bullát kiadta *Theiner* II. 277.

⁴⁾ A vatikáni levéltárban levő kincstári számadások. Vol. 452 fol. 89.

⁵⁾ Az 1456 október 12-ikén elintézett supplicatióban (mely a Vetésitől előbb bírt főesperességnek Hangács Albert részére történt adományozására vonatkozik) az mondatik, hogy Vetési »rövid idő előtt nyerte el az erdélyi prépostságot«.

⁶⁾ Az 1457 márczius 21-ikén kelt királyi oklevél záradékában a főpapok sorozatának végén »Albert választott nyitrai« fordul elő. (*Teleki: Hunyadiak kora.* X. 553.) Hogy ez nem Hangács Albert volt, mint a nyitrai püspökség történetírója: (*Memoria episcopatus Nitriensis.*) vélte, kitűnik onnan, hogy Hangács ezen év nyarán kelt királyi okiratban csak »alkanczellárnak« czímeztek.

hívta meg, alkanczellárjává, majd titkos kanczellárjává nevezte ki.¹⁾ és csakhamar — még az 1458-ik év tavaszán — a nyitrai püspökségről az előkelőbb és gazdagabb veszprémire helyezte át. Míg nyitrai püspökké kineveztetése nem terjesztett föl Rómába, most haladék nélkül megtette a király a szükséges lépéseket, hogy a pápai megerősítést kieszközölje. III. Calixtus június 16-ikán állította ki a bullát, melyvel Vetési Albertet a veszprémi püspöki székre emelte.²⁾

Néhány héttel utóbb, (1458 aug. 6-ikán) a pápát elragadta a halál.

Utódjának, II. Piusnak egyénisége és előzményei alkalmasak voltak arra, hogy a magyar királyi udvarnál aggodalmakat támaszszanak. Piccolomini Enea Silvio ugyanis sok éven át III. Fridrik császár titkára, majd bizalmas tanácsosa volt, az ő pártfogásának köszönte a püspöki és bibornoki méltóságokra fölemeltetését. Attól lehetett tartani, hogy a magyar trón elnyerésére irányuló célzatait a pápa fel fogja karolni. Azonban II. Pius csakhamar megnyugtatta a magyar nemzetet az iránt, hogy mint az egyház feje, kizárólag a kereszténység nagy érdekeit tartja szem előtt. A törökök ellen intézendő keresztes hadjárat létesítését ő is életcélul tűzte ki, és ezért a következő év tavaszán Mantuában, saját elnöklete alatt tartandó congressusra a keresztény fejedelmeket és államokat meghívta.

¹⁾ »Albertus electus Nitriensis vicecancellarius« ellenjegyzí Mátyás királynak 1458 márczius 15. 27. 29-ikén kelt leveleit. (Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I. 1—5.) 1458 július 7-ikén alkanczellárnak, 1959 február 25-ikén secretarius cancellariusnak czimeztetik, királyi rendeletben. Hazai Okmánytár. II. 343.347.

²⁾ Ezen bulla a királyi kinevezésről és bemutatásról nem tesz említést, hanem arra utal, hogy a pápa a püspökség betöltéséről való rendelkezést az előd életében magának reserválta, s ezen alapon nevezi ki Vetésit. Azonban ez a formula nem zárja ki azt, hogy Vetésit a király nevezte ki és mutatta be. Teljesen valószínűtlen, hogy a pápa motu proprio emelte a veszprémi püspökségre azt, a ki több mint egy év óta már püspökséget birt. anélkül, hogy a szent-szék megerősítését kieszközölte volna. A bulla a nyitrai püspökségről említést egyáltalán nem tesz. Vetésit »notarium nostrum in sacerdotio et legitima etate constitutum« mondja. (A Dataria regestáiban. Calixti III. annus IV. Liber I. D. fol. 142.) Vetési római megbízottja 1458 július 17-ikén állít ki kötelezvényt a fizetendő díjakról. (Obligationum libri. Vol. 76. f. 142.) Hogy a királyi kinevezés megelőzte a pápait, kétségtelenné teszi az a körülmény, hogy 1458 július 7-ikén kelt királyi rendeletben Vetési »választott veszprémi püspöknek« czimeztetik. Hazai Okmánytár. II. 343.

Mátyás, a pápa ezen terveiről értesülvén, a congressus megnyitása előtt kívánta neki, trónralépte alkalmából, országa és a saját hódolatát ünnepélyes követség által bemutatni: amire az a körülmény is készítette, hogy pártütő magyar urak Fridriket Magyarország trónjára meghívták: meg kellett tehát akadályoznia, hogy a császár II. Piuszt a maga részére vonja.

A hódoló követség vezetésére a leghivatottabb Zrednai Vitéz János váradi püspök volt, nemcsak ékesszólása és diplomatiái kiváló képességei miatt, hanem azon baráti viszony következtében is, melyet közte és Piccolomini Enea Silvio között a humanista irány közössége megalapított, az egymásnak kölcsönösen tett jó szolgálatok szorosra csatoltak. De Mátyás, válságos helyzetében nem nélkülözhetette őt. Választása Vetési Albertre esett, kinek mint Hunyadi János titkárának bizonyára szintén alkalma volt Piccolominivel személyes érintkezésbe lépni. Követtársainak nevét nem ismerjük.¹⁾

Február 10-én még Budán volt, annak a harminczhat főúrnak sorában, kik újabb esküvel kötelezték magukat, hogy Mátyáshoz állhatatosan fognak ragaszkodni.

Mielőtt útra kelt volna, Carvajal bibornok, a magyarországi legátus szükségesnek látta a pápát a magyar követség megjelenésére előkészíteni, és arra kérni őt, hogy annak tagjait mint királyi követeket fogadja, és ezzel is Mátyást Magyarország törvényes királyának ismerje el.²⁾

II. Pius ezt a kívánságot habozás nélkül teljesítette. Miután már (1459.) január havában Rómát elhagyta, és a congressus színhelyéül kitűzött Mantua felé irányozván utját, egyes városokban hosszabb időre is megállapodott: Sienában találta őt a magyar követség, mely márczius közepe táján érkezett oda, s kitüntető fogadtatásban részesült.³⁾

Vetési üdvözlő beszédére adott válaszában, a pápa ékes-

¹⁾ Arról, hogy a követség vezetője Vetési volt, csak is egy történeti emlékből nyerünk tudomást. Öccse, Vetési László, 1475 február 2-ikán IV. Sixtus előtt tartott beszédében említi, hogy nagyhátyja a II. Pius előtt megjelent hódoló küldöttségnek »caput extitit et princeps.« Ezen beszédet alább tüzetesen ismertetjük.

²⁾ Ezt a pápa 1459 márczius 23-ikán kelt válasziratából tudjuk.

³⁾ A pápa maga említi ezt 1459. július 6-ikán Carvajalhoz írt levelében.

szólása ragyogó színeivel esetelte a magyar nemzetnek a törökök ellen két évtized óta hősi vitézséggel vívott küzdelmét; magasztalásokkal halmozta el Hunyadi János emlékeztét, és elismerő szavakkal nyilatkozott Mátyásról. Végül kiemelte, hogy a mantuai congressuson főképen Magyarország megoltalmazására fogja igyekezeteit irányozni.¹⁾

A magyar követség előterjesztéseinek hatása alatt, ápril 2-ikán, a császárhoz levelet intézett, melyben felszólítja, hogy a »lázadók biztatásaira« ne hallgasson, és a Mátyás ellen tervezett támadástól álljon el.²⁾

A követeknek azt a kérését, hogy a szentelt kard és zászló küldésével tüntesse ki Mátyást, a császárra való tekintettel — nem teljesítette ugyan; azonban módot talált mégis arra, hogy őt jóakarátának nyilvános jelével tüntesse ki. Carvajal bibornoknak küldött egy szentelt zászlót, azzal a felhatalmazással, hogy a török ellen indítandó hadjáratokban maga előtt vitethesse, vagy a királynak adhassa át.³⁾

Igy tehát Vetési Albert a rábízott feladatot szerencsésen oldotta meg. Ezért feltűnő, hogy a mantuai congressuson Mátyás más főpapokkal képviseltette magát, az ő diplomatai szolgálatait pedig más téren használta föl. A császárral fennforgó viszályok kiegyenlítésére Podjebrad György cseh király közbenjárását kérvén ki, az 1460. jan. 25-ikére kitűzött olmüeci értekezletre Vetésit és Rozgonyi János tárnokmestert küldötte megbízottai gyanánt. Ezek pontosan megjelentek; de mivel a császári biztosok elmaradtak, Podjebrad május elsejére halasztotta el az értekezletet, a melyre azután Mátyás más biztosokat küldött.⁴⁾

Három évvel utóbb, az 1463-ik év tavasz elején Vetésinek ismét Olaszországba kellett mennie, ugyanazon megbízással mint 1455-ben. Ez alkalommal Frangepán István gróf volt a társa. Május közepén a velencei senatus előtt megjelenván, beszédében azon veszélyeket fejtegette, melyek az egész kereszténységet fenyegetnék azon esetre, ha a török Magyarországot,

¹⁾ A beszéd kivonatát maga a pápa jegyezte föl emlékirataiban. (Pii II. Commentarii. 1614-ik évi frankfurti kiadás. 213.)

²⁾ A levelet közli Kaprinai: Historia Diplomatica. II. 288.

³⁾ 1459 április 2-ikán Carvajalhoz intézett levele ugyanott, 289.

⁴⁾ Palacky: Geschichte Böhmens. IV. 146.

mely ellen nagy mérvű előkészületeket tesz, meghódíthatná; azonban a magyar király bizalmat táplál a köztársaság iránt, hogy nem hagyja el, és segítségét nem tagadja meg; végül bejelentette, hogy Rómába megy, szintén segítség kieszközölése végett, és kérte, hogy igyekezeteiben a signoria római követe támogassa.

A doge válaszában a bizalomért köszönetét, Magyarország szorongattatásai fölött részvétét tolmácsolván, kinyilatkoztatta, hogy a köztársaság, ámbár súlyos terheket ró rá saját területének megoltalmazása, a magyar királynak 3000 arany forint havi segélyt ajánl föl hat hónapra, vagy ha a szükség követeli, hosszabb időre is; római követének pedig meghagyja, hogy a pápánál Magyarország érdekében működjék.¹⁾

A válasz vétele után a magyar követek azonnal folytatták utjokat.²⁾ Rómában tartózkodásuk alatt érkezett oda az a megrendítő hír, hogy a törökök Bosniát meghódították, királyát foglyul ejtették.³⁾

Ezen gyászos eseménynek és Vetési előterjesztéseinek hatása alatt II. Pius elhatározta, hogy a keresztes hadjáratot a következő esztendőben saját vezérlete alatt megindítja. És ezen vállalat előkészítésének voltak szentelve élete hátralevő napjai, melyeknek a halál éppen akkor vetett véget, mikor Anconában az indulásra készen álló hajóhad vezérletét át akarta venni

Vetési élettörténetében ezen követség után,⁴⁾ nagy hézag tátong.

Működéséről a következő hét esztendő alatt semmit sem tudunk mondani. Csak az 1471-ik év nyarán találkozunk vele ismét, a regensburgi birodalmi gyűlésen, hová Rozgonyi János

¹⁾ A beszédnek a senatus 1463 május 17-iki ülésében megállapított szövege: Diplomatai Emlékek Mátyás korából. I. 206.

²⁾ Május 23-ikán Ferrarából ír levelet anyjának Frangepán István. Ugyanott, 208.

³⁾ A doge június 10-ikén értesíti erről római követét, azzal az utasítással, hogy azt a pápának, a bibornoki kollegiumnak és a magyar követeknek adja tudtul. Ugyanott, 259.

⁴⁾ Római időzése alatt, folyamodása alapján, II. Pius pápa két bullát állított ki, június 30-ikán. Az egyikben a veszprémi székesegyház Szent-György kápolnájának búcsút engedélyez; a másikban a veszprémi püspökség jogvédőjévé rendeli a pécsi püspököt, a pécsi püspöki helynököt és a somogyvári apátot. *Theiner*, II. 378, 9.

országbíróval — ki, mint láttuk, 1459-ben is követtársa volt — küldetett Mátyástól, hogy a német fejedelmeket a török elleni háborúra lelkesítse, és az ez iránt tartandó tanácskozá-
sokban részt vegyen. Azonban buzdító, intő szavai hatástala-
núl hangzottak el. A kereszténység nagy érdekei iránt közöny,
Mátyás személye iránt ellenséges érzés uralkodott a császár
és a többi német fejedelmek lelkében. A török hadjárat tár-
gyában határozatok ez alkalommal egyáltalán nem hoztak.¹⁾
A mikor Vetési Németországból hazaérkezett, Magyarországot
forrongó állapotban találta. A Vitéz János vezetése alatt léte-
sült összeesküvés és Kázmér lengyel királyti meghívata a
magyar trónra, válságos helyzetbe hozták Mátyást. A veszprémi
püspök állhatatos hűséggel ragaszkodott hozzá. A mikor pedig
az összeesküvés elnyomatott, és Kázmér az országból kiűzetett,
azon volt, hogy a királyt és a prímást kibékítse. Az egység
létrehozásakor, mint egyik kezes, a föltételek megtartásáért
jótállást vállalt.²⁾

Néhány hónappal utóbb, Barbó Márk bibornok pápai
legátus egyrésztől Mátyást, másrésztől Kázmér lengyel és
Ulászló cseh királyokat rábírta, hogy állandó béke létrehozása
végett, az ő elnöklete alatt Neisze sziléziai városban 1473
február 2-ikán tartandó congressusra békebiztosokat küldjenek.
A magyar király biztosai sorában a kalocsai érsek és az erdélyi
püspök, a nádor és más előkelő világi urak mellett, Vetési
Alberttel is találkozunk. Mindannyi fényes kísérettel jött,
melynek száma másfél ezerre rúgott. Azt indítványozták, hogy
Kázmér király adja leányát Mátyásnak nőül; Morvaország,
Szilézia és Lausitz Mátyás kezei között maradjanak haláláig,
akkor azután, váltságdíj fizetése mellett, szálljanak a cseh
koronára. Ezt a csehek és lengyelek nem fogadták el. Ekkor

¹⁾ Piccolomini Ferencz bibornok pápai legátus kísérelője Regens-
burgból július 20-ikán írja, hogy a magyar követek »közelebb« fogtak
megérkezni. Egy dátum-nélküli levélben említi, hogy megérkeztek. (*Freher*
Scriptores rerum Germanicarum. II. 153.) Meg nem nevezi őket. Vetési
és Rozgonyi 1471 augusztus 8-ikán Regensburghan okiratot állítanak ki
a hűségi esküről, a mit Schlick Mátyás előttök Mátyásnak mint cseh király-
nak tett. Ezt fönntartotta a drezdai állami levéltár. (Reusische Sachen.
124. jelzet alatt.)

²⁾ *Katona*: *Historia Critica*, XV. 554.

az a terv merült föl, hogy a vitás kérdések eldöntése békebírákra bizassék; csak hogy ezek megválasztásában a felek nem tudtak megegyezni. Végre az a megállapodás jött létre, hogy augusztus 15-ikén Troppau városában új congressus tartassék, s ha itt a biztosok negyven nap alatt eredményre nem jutnak, a burgundi fejedelem vagy a brandenburgi választó fejedelem fog a békebíró tisztének teljesítésére fölkértni.

Az első, a ki Troppauban megjelent, a pápai legátus volt. A veszprémi püspök kísérte őt. Szeptember első napjaiban érkeztek meg a többi magyar urak, a lengyel és cseh biztosok. A congressus bizottságokat, al-bizottságokat küldött ki; de a felek ismét nem jöttek megegyezésre; a békebíróság terve pedig, mivel a lengyelek beleegyezésüket visszavonták, elejtetett.¹⁾

Szerencsésebb eredményök volt azon tárgyalásoknak, melyek a következő (1474) év elején, Ó-faluban, a Szepesség északi szélén, indíttatván meg, Magyar- és Lengyelország között »örök béke«, Mátyás és Ulászló között három évig tartó fegyverszünet megkötésére vezettek. Itt is a magyar biztosok között helyet foglalt Vetési Albert, és hogy kiváló tevékenységet fejtett ki, tudjuk Mátyás leveléből, melyben Roverella Lőrincz ferrarai püspököt és pápai legátust tudósítja, hogy a veszprémi püspököt küldi hozzá, a békekötés részletei felől való jelentéstétel végett.²⁾

Azonban az örök béke és a három éves fegyverszünet alig tartottak félesztendeig. A császár rávette a lengyel és cseh uralkodókat, hogy még ugyanazon év őszén Mátyás ellen háborút indítsanak. Ezt a sziléziai hadjáratot a lengyel-cseh haderő teljes megsemmisítésével fejezte be Mátyás, ki hadvezéri fölényének ez alkalommal fényes jeleit adta. Ekkor Kázmér és Ulászló királyok kényszerítve látták magokat arra, hogy személyesen jelenjenek meg gyűlölt ellenfelök előtt, s békéért folyamodjanak. Már december 8-ikán harmadfél évre terjedő fegyverszünet kötöttet.

Mátyást arra, hogy előnyös helyzetét ki nem zsákmá-

¹⁾ *Palacky* V. 84—96.

²⁾ 1474 márczius 12-ikén. Mátyás külügyi levelei. I. 294.

nyolta, s az alkudozásokban engedékenységet tanúsított, azon óhajta készletlen, hogy figyelmét és erejét újból osztatlanul kelet felé irányozhassa. Ugyanis míg őt a nyugati politika foglalta el, a törökök merész vállalatokba foghattak: Scutarit vették ostrom alá, Olaszországba nyomultak, sőt Erdélyen keresztül Magyarország területére törtek, Váradot és vidékét feldúlták.

Mátyás a béketárgyalások befejezését sem várván be, (1474) november vége felé Vetési Albertet harmadízben küldötte a velencei köztársasághoz és a pápához, hogy elhatározását bejelentse, és a tervezett hadi vállalatban közreműködésüket kérje ki. Ez alkalommal *Laki Thuz János* szlavóniai bánt rendelte társul melléje.

Velenczébe deczember közepetáján érkeztek, a mikor Marcello Miklós doge elhunytá után, Mocenigo Péter választott meg a köztársaság fejévé.

A veszprémi püspök ezért a senátus előtt tartott beszédét azzal kezdé meg, hogy a doge halála alkalmából a király részvétét tolmácsolta.

Azután a török háború ügyére tért át. A velencei hadaktól hősiesen védelmezett Scutariról szólott, és kiemelte, hogy a törökök az ostromot azért hagyták abba, mert — úgymond — értesültek, hogy Magyarországból erős sereg indul ellenük; mire boszúvágytól indítatva, Szlavóniába törtek, és kegyetlen pusztítást vittek véghez. A király e szerint jogczímet bír arra, hogy viszontszolgálatot várjon a köztársaságtól, melyet felhív, hogy vele a törökök megsemmisítésére egyesüljön.

Az új doge válaszában szívesen üdvözlölvén a magyar király követeit, és megköszönvén a részvét-nyilatkozatot, bizonyos kiméletlenséggel tett megjegyzést a veszprémi püspök előadásának azon részére, mely Scutari felmentéséről szólott. A signoria úgymond — értesült magyarországi követe útján azon hadi intézkedésekről, amiket Mátyás Scutari érdekében tett; de a város megmentését mégis Isten segélyének köszöni, a ki az erődítmények szilárdságát és az őrség vitéségét azzal támogatta, hogy a kedvezőtlen időjárás és ragályos betegségek csapásait bocsátotta az ellenségre. Egyébiránt kinyilatkoztatta, hogy a köztársaság,

ámbár hajóhadának fõntartása nagy költséggel jár, kész a király szárazföldi hadjáratában is közremûködni.¹⁾

A magyar követek ezekkel az általános frázisokkal kénytelenek voltak megelégedni. Rómába a jubileumi esztendõ kezdetén, 1475 január elsõ napjaiban, érkeztek meg. A pápák ugyanis minden század-negyed elsõ esztendejében mindazok részére, kik az örök városba zarándokolnak, itt a hét bazilikát ájtatosan meglátogatják és töredelmesen meggyõnnak, általános búcsút engedélyeztek, amely a világ minden részébõl tömegesen vonzotta oda a zarándokokat. Most is Rómát nagy számú idegen töltötte meg, köztük kivételesen sok magyar találkozott.²⁾ Többen fényes kísérettel jöttek, így Ujlaki Miklós bosnyák királyról fel van jegyezve, hogy száztíz lovas kísérte.³⁾

IV. Sixtus február 2-ikán fogadta a két magyar követet,⁴⁾ a kiket Vetési László, pápai kamarás, a veszprémi püspök ifjú unokaöccse kísért. Ez Ferrarában tanult,⁵⁾ a hol humanista tanulmányokat folytatott, és mind a latin, mind a görög költészetet olyan sikerrel mûvelte, hogy korának két nagyhirû humanistája, Janus Pannonius és Filelfo õt barátságukra érdemesítették, mûveit magasztalásokkal halmozták el.⁶⁾ Nagybatýja

¹⁾ Deliberationi Senato Secrete. XXVI. 160. (A velenczei állami levéltárban.)

²⁾ Ezt a veszprémi püspök unokaöccse alább ismertetendõ beszédében említi.

³⁾ *Pastor* II. 459.

⁴⁾ Jacobus Volaterranus naplójában (*Scriptores rerum italicarum*. XXIII. 95) január 23-ikára van téve a fogadtatás. Azonban az alább idézendõ egykorú nyomtatvány kétségtelenné teszi, hogy az február 2-ikán ment végbe.

⁵⁾ Jacobus Volaterranus szerint »juvenis Ferrariae ad humanitatem excultus«.

⁶⁾ A pécsi püspök 1469 szeptember 13-ikán írja néki: »Petis, ut te inter meos numerarem. Tu vero istud longe antequam peteres impetrasti. Nam ex quo Te utriusque lingvae Musae inter suos adscripserunt, jam ex illo amicus mihi esse coepisti. Nec refert, quod faciem tuam ignoro. Virtus et doctrina etiam inter absentibus facile cernitur. Jure ergo Tibi gratias habeo, qui me ad mutuam benevolentiam ultro provocasti, qui si tacuisses, dignus eras prius rogari.« (Koller. IV. 226.) És Filelfus 1469 november 3-ikán: »Et graecam Tuam orationem et carmen latinum vidi libenter, lectitaviq[ue] libentissime. Sumque ingenii Tui praestantiam non mediocriter admiratus. Dilectionem autem erga me tuam nisi plurimi faciam, sim plane ingratus. Quare Te cum maiorem in modum laudandum existimo, tum etiam amo egregie... Illud Tibi indubitate persvade, me ita esse tuum, ut omnia de me tibi possis constantissime pol-

alkalmat kívánt neki nyújtani, hogy rhetorikai képességeit az egyház feje és udvara előtt mutassa be. A diplomatiái gyakorlattal szakítva, az üdvözlő beszédet nem maga mondotta, hanem öccsével készítette és mondatta el.

»Jól tudom — így kezdett Vetési László szólani, — hogy ő szentsége erényeinek ragyogásával és magas méltósága fényével a többi embereket mind elhomályosítja; ezért én apró emberke remegve nyitom meg ajkaimat.« De kegyességétől felbátorítva, — úgymond — el fogja mondani az okot, amiért színe előtt a magyar követek megjelennek.

A magyar királyok ősrégi szokása, hogy az újon megválasztott pápának engedelmességüket, hódolatukat bemutatják. Nyomdokaikba kívánt lépni Mátyás. A magyar királyok a pápa parancsainak mindig híven engedelmeskedtek. Ők védelmezték meg a kereszténységet a törökök ellen. És míg a pápától felszólított más uralkodók vonakodtak a csehek ellen fegyvert fogni, erre Mátyás habozás nélkül vállalkozott. Ha nem találkoznak »rossz keresztények«, kik útjába akadályokat gördítenek, az egész cseh nemzetet már régen a kath. egyház kebelébe vezette volna. A Magyarországba küldött pápai követek tanúságot tehettek azon szolgálatokról, amiket Mátyás a kereszténység javára tett. A magyar népnek ragaszkodását a szentsékhöz hirdeti az a tény, hogy jubileumok idején Magyarországból jő Rómába a legtöbb zarándok. Sőt mielőtt a magyarok még a kereszténységet fölverték, királyuk, Atilla, meghajolt Leo pápa kívánsága előtt, és megkímélte Rómát.

Mátyás királyt ő szentségének pápává megválasztatása nagy örömmel töltötte el; mert erényeiről az erdélyi és veszprémi püspökök magasztalva szólottak előtte. A király érkezettnek véli immár a Platótól jelzett boldog korszakot, mikor igazi bölcsek kormányoznak; ugyanis senki sem vonhatja kétségbe, hogy ő szentsége kitűnő bölcész. A király már régebben akart hódoló követséget küldeni; azonban ezt az ellene szőtt összeesküvés és a sziléziai háború késleltették.

---

liceri . . . Videbis igitur in dies magis atque magis cum esse animum in Te meum, ut nulla in re sis meum desideraturus officium.« (Francisci Philelphi epistolarum familiarium libri XXXVII. Venetiis 1502. f. 215.)

Követeit a király megbízta azzal is, hogy a törökök ellen segítséget kérjenek. A kereszténységet soha nagyobb veszedelem nem fenyegette, mint most. A török Olaszország megtámadására, Róma megvívására készül, és tervét biztosan végrehajtja, ha a kereszténység idején nem egyesíti ellene erejét. Ő szentsége ne adjon hitelt azoknak, a kik állítják, hogy idegen nép sohasem hódíthatja meg Olaszországot. Könnyű volna kimutatnia, hogy idegen népek a mult időkben súlyos csapásokat mértek Olaszországra. De ezt a tárgyat külön könyvben fogja kifejteni, a melyet a magyar királyról ő szentsége számúra írni készül.¹⁾

Mátyás király gyakran hangoztatja, hogy nem annyira a saját birodalmának, mint inkább az összes keresztény népeknek jóléte fekszik szívéen. Nem akarja részletezni a szolgálátokat, a miket Mátyás a kath. egyháznak már is tett. Csak azt említi meg, hogy II. Pál pápa felhívására a csehek ellen háborút viselt. És míg ő távol volt, a törökök ismételt betöréseket intéztek Magyarország ellen, az elmúlt évben Váradot, egész vidékével feldúlták.

Ő szentsége nyujtson Mátyásnak segítséget; hívja fel a keresztény uralkodókat, hogy példáját kövessék. Ha mindenki teljesíti kötelességét, rövid idő alatt mindent vissza lehet szerezni a mi elveszett, az egész török birodalmat meg lehet hódítani. Ugyanis a perzsa királynak a törökök ellen indított háborúja kedvező időpontot teremtett a támadásra. Ő szentsége hajtsa végre azt, a mit II. Pius tervezett. A magyar királyra biztosan számíthat.

Végül azt az óhajtaást fejezi ki, hogy beszéde olyan hatást gyakoroljon ő szentségére, a milyent gyakorolt Nagy Sándorra Thimotheus Musicus költeménye, mely őt a perzsák elleni háború megindítására bírta . . . .

A beszéd, — melynek lényeges tartalmát ismertetjük — úgy látszik, nagy tetszést aratott. Ezt következtethetjük abból a körülményből, hogy azonnal sajtó útján

¹⁾ Ennek a munkának nyomát sehol sem találjuk.

és pedig két kiadásban sokszorosított.¹⁾ Azonban ezt a sikert a beszédnek sem tartalma, sem formája nem igazolja. Gondolatokban szegény, melegséget nélkülöz, az egyes részek összefüggése laza, nem kerül el ismételéseket, iránya köznapi. Az egész mű iskolai gyakorlat színvonalánál nem emelkedik magasabbra.

A pápa, kinek Vetési beszédére adott válaszát nem ismerjük, két hét múltával, február 12-ikén maga köré gyűjtven a bibornoki collegiumot és az udvaránál tartózkodó külföldi követeket, közölte, hogy minden igyekezetét a törökök ellen indítandó nagy hadjárat létesítésére fogja irányozni, evégből azon lesz, hogy az olaszországi államokat szoros szövetségbe egyesítse, és az egyházi javadalmakon a tizedadót behajtsa.²⁾

A szövetség létrehozása nem sikerült; de a tized-adó behajtása körül kifejtett fáradozásai nem maradtak eredménytelenek, és a következő év tavaszán jelentékeny pénzüsszeget küldhetett Magyarországba.³⁾

Mátyás, hogy a törökök ellen a háborút kellő erővel megindíthassa, a hadisegély mellett, szükségesnek látta megnyugtatót szerezni arra nézve, hogy míg ő keleten hadakozik, Kázmér és Ulászló nem fognak ellene újabb támadást intézni. Evégből követei útján a pápához folyamodott, hogy a két uralkodóval kötött fegyverszünet lelkiismeretes megtartásaért kezességet vállaljon.⁴⁾ A mire IV. Sixtus hajlandónak mutatkozott, oly módon, hogy egyházi büntetésekkel fenyegette a Jagellókat azon esetre, ha támadásukkal Mátyást a törökök elleni háborútól elvonnák.⁵⁾

¹⁾ Címe: »Ladislai Vetésii Pannonii, cubicularii apostolici oratio ad summum sanctissimumque pontificem Sixtum III., pro praestanda obedientia nomine invictissimi principis divi Mathie serenissimi Hungarorum ac Bohemorum regis, quarto nonas februarii MCCCCLXXV.« Az egyik kiadás Schurene János római nyomdájában jelent meg, a másik Planck István-nál szintén Rómában; amaz 12, ez 7 negyedréti levélből áll. (Graesse, *Tresor des livresirares et precieux*. VII. 294.) A ritka művet újra lenyomatta *Toldy Ferencz* »*Analecta*« című kiadványában, (mely azonban nem került forgalomba.) 151—164.

²⁾ *Pastor*. II. 458.

³⁾ A Magyarországba küldött pápai biztos számadásai a római állami levéltárban.

⁴⁾ Mátyás király ez ügyben 1475 január 9-ikén levelet intézett. Mátyás külügyi levelei. II. 372.

⁵⁾ Ez későbbi diplomáciai iratokból tűnik ki.

Ellenben nem teljesítette Mátyás azon óhajását, hogy Beckensloer János esztergomi érseket az egri püspökség megtartására fölhatalmazza.¹⁾ Kétségkívül a király hozzájárulásával történt, hogy egyik legbizalmasabb embere, Veronai Gábor erdélyi püspök és kancellár helyezettett át Egerbe.²⁾

Vetési és Thuz, a rájuk bízott ügyek elintézése után,³⁾ április elején hagyták el Rómát, hogy hazájukba visszatérjenek. Utközben egy királyi hírnök útján azt a rendeletet kapták, hogy térjenek vissza Rómába, s várják be Fontana Ferenczet, Veronai Gábor unokaöccsét, kit Mátyás gyakran használt föl diplomatai küldetésekre. Ez azt az utasítást hozta meg nekik, hogy mindhárman Nápolyba menjenek, s ott Beatrix hercegnővel a király nevében a házassági frigyét megkössék.⁴⁾

Június 20-ikán tartották bevonulásukat Nápolyba,⁵⁾ és másnap fogadtattak Ferdinánd királytól, a velencei és milánói követek jelenlétében.⁶⁾

Arról, hogy megbízatásukban mikor és milyen módon jártak el, nincs tudomásunk. Fejedelmi jegyeseknél a házasságnak ily módon, az egyik fél távollétében, megbízottak útján való kötése a régi századokban gyakori eset volt. Beatrix ezentúl Mátyás nejének, Magyarország királynéjának tekintette és czímezte magát. Azonban a következő év őszéig Nápolyban maradt, a mikor egy számosabb és fényesebb követség ment érte és kísérte uj hazájába.

Vetésivel és Thuzzal (1475) augusztus végén már ismét Velencében találkozunk. Uralkodójuk megbízásából szabatos

¹⁾ Mátyás ez ügyben 1474 december 21-ikén követeinek levelet írt. Mátyás levelei. II. 371.

²⁾ 1475 április 24-ikén.

³⁾ Vetési Albert ezt az alkalmat is fölhasználta, hogy egyházmegyéje számára a pápától többféle kegyet eszközöljön ki. (Supplicationum Volum. 944 fol. 109 és 132. Volum. 946. fol. 152.)

⁴⁾ Ezt a Budán levő nápolyi követnek 1475 május 5-ikén kelt jelentéséből tudjuk.

⁵⁾ Cronaca di Notar Giacomo, publicata da P. Garzilli. (Napoli. 1845.) 125.

⁶⁾ A milánói követ 1475 június 23-ikán jelenti Nápolyból: »Havendo l'altro hieri la maestà del re invitati el magn. ambassador Venetiano et mi nel raccogliere li ambassatori Ungheri« . . . . Dipl. Eml. II. 266.

ajánlatot kértek, a segélyre nézve, a mit a köztársaságtól a török ellen várhatott. A válasz ismét kitérő volt, az, hogy a signoria a többi olasz államoktól nyújtandó segítség arányában fog a szent czélra áldozatokat hozni.¹⁾

Vetésinek ez volt utolsó diplomatai szereplése. Életének hátralevő éveit (1486-ban bekövetkezett haláláig) úgy látszik, teljesen egyházmegyéje kormányának szentelte.

FRAKNÓI VILMOS.

---

¹⁾ A doge 1475 szeptember 1-én magyarországi követének tudomására hozza »certas propositiones nobis factas per regios oratores ex Roma et Neapoli in Hungariam redeuntes.« (Delib. Senato Secrete. XXVII. f. 31.)

MAGYAR FERENCZRENDIEK A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II.

Magyarországban tehát, a XVI. század első felében, két-féle ferenczrendiek laktak. Az egyik részt a rendszabály és kivált a szegénység fogadalmának alkalmazásában szigorúabb irányt követő obszervansok képezték az Üdvözítőről nevezett tartományban, a másik - a kevésbé szigorú felfogáshoz ragaszkodók — az úgynevezett konventuálisok pedig a B. Szüzről nevezett tartományban.

Amit mi az alábbiakban elmondunk, az egyedül és kizárólagosan az elsőkről szól. Adataink mind tőlük származnak, reájuk vonatkoznak.

Ezek közt első helyen áll az a müncheni udvari-állami könyvtárban őrzött¹⁾ kézirat, a mely egyik felében a bosnyák és magyar obszervansoknak krónikáját adja az 1503. évig, a másik részében pedig azon rendi szabályok gyűjteményét, a melyek évszázadokon keresztül az egyes rendi gyűléseken, a magyar viszonyokhoz alkalmazkodva hozattak. Mind a két rész más és más ember munkája. Az eredeti kézirat voltaképpen a második rész, melynek czime: »Constitutiones provinciae Hungariae Fratrum Minorum«, és csak később, a kötés alkalmával, lett ehhez hozzá csatolva a kódex elején álló krónika. A második rész tartalma tudtunkkal eddig nem volt ismeretes, még a szerzet történetirői előtt sem. Az első kiadta Toldy Analectáiban ezen a czimen: »Blasii de Zalka et continuatorum ejus cronica fratrum minorum de observantia provinciae Boznae et Hungariae«²⁾, azzal a különbséggel, hogy Toldy könyvében a krónika az 1642. évig terjed, a kódexben pedig csak az 1503. esztendeig. A legnagyobb valószínűség szerint

¹⁾ Cod. lat. Monac. 9071.

²⁾ Toldy: *Analecta Monumenta* p. 213.

mindketten, Toldy is, és a kódex első részének írója is, közös forrásból másoltak, csakhogy az utóbbi nem jutott tovább az 1503. évnél, sőt mint az írás mutatja, az utolsó évek történetét is már csak a legnagyobb sietséggel volt képes papírra vetni.

A konstitucziók írója ismerekien. Keletkezésére vonatkozólag mindössze ennyit találunk a kódexben. két különböző kéztől bejegyezve: a konstitucziókat Szentlászlói István találta Szegedi Ferencz atya holmiai közt. annak halála után, mint ezt az illető 1560-ban bizonyítja. Szegedi Ferencz pedig, írja a másik, Czerögy Benedek testvértől kérte el, azon alkalommal, midőn Berzenczey Miklós aposztatált, hogy a testvéreknek belőle egyet-mást felolvasson. Később elfelejtette visszaadni eredeti tulajdonosának, és így találták meg halála után az ő szekrényében.

Az eredetiben az első bejegyzés így hangzik: »Iste constitutiones invente sunt per me fratrem Stephanum de s. Ladso, eodem tempore occurrente G. de Gyenges. inter libros patris fratris Francisci de Zegedino, in sua ladula post mortem ejus, et bona fide fateor et protestor. Anno domini 1560.«

A müncheni udvari-állami könyvtár tudós könyvtárosa, Keinz, bibliografiai ismertetését adván a kódexnek,¹⁾ idézi a többi közt a fentebbi bejegyzést és e szavakhoz: »G. de Gyenges« a következő megjegyzést fűzi: »Wohl der Paulanerprovincial Gregor Gyöngyösi aus dem Kloster zu Buda-Szent-Lőrincz, der sowohl durch seine kirchliche als literarische Thätigkeit eine Zierde seines Ordens war.«²⁾ Nem tudjuk, Keinz hogyan értette az idézett latin szöveget, de az bizonyos, hogy tévedett, mert ez a három szó »G. de Gyenges« nem Gyöngyösi Gergely nevét jelenti, hanem egészen mást.

A XVI. századbéli kéziratokban, azokban t. i., melyekben a ferenczrendiek a saját történetükre vonatkozó adatokat jegyezték fel, ez a G. betű kivétel nélkül a quardian házfőnök — megrövidítéseként szerepel. A Keinz által félremagyarázott bejegyzés tehát voltaképpen így hangzik: »Iste constitutiones invente sunt per me fratrem Stephanum de s. Ladislao, eodem tempore occurrente Guardiano de Gynges« — vagyis: ezeket a konstitucziókat én, Szentlászlói István találtam, aki abban az időben gyöngyösi quardian voltam. És csakugyan a rend évkönyveiben megtaláljuk, hogy Szentlászlói István 1588-ban a gyöngyösi háznak főnöke volt.³⁾

¹⁾ Zwei alte ungarische Texte aus einer Handschrift der k. Bayer. Hof- und Staatsbibliothek. München, 1879.

²⁾ U. ott. 5. l. 2. jegyzet.

³⁾ Fridrich i. m. II. p. 8.

A másik bejegyzés szerint a kéziratot Szegedi Ferencz akkor kérte el Czerögy Benedektől, a mikor Berzenczey Miklós Gyöngyösről aposztatált, hogy belőle a többi testvéreknek egyes részeket felolvasson. Minden valószínűség szerint akkor kellett ennek történnie, midőn Szegedi Ferencz Gyöngyösön quardian volt, vagyis 1544 és 1546 közt.¹⁾ Azt azonban, hogy mikor irattak le ezek a konstitucziók, már könnyű meghatározni, miután végül oda van jegyezve: »finis in Sowar 15. marty, 1535.« Sőt azt is tudjuk, hogy a kódex írója honnan merítette a szabályzatokat. Ugyanis a gyöngyösi zárda könyvtárában van egy másik kézirat, a melyet 1499-ben Atyán írtak le, s az itt közölt konstitucziók majdnem mindenben megegyeznek azokkal, a melyeket az általunk használt kódex közöl. A sóvári barát előtt tehát mindenesetre ezek az 1499-ben összeállított konstitucziók állottak, midőn 1535-ben újabb szabályzatok bele szövésével a rendi határozatokat megörököltette. Sőt van a konstitucziókról, ugyancsak a gyöngyösi zárda könyvtárában, még egy másik másolat is, a melyet, miután az 1499-ki statutumokat 1518-ban megújították, Pákos Lukács készített 1538-ban. Mi, mindenféle zavar elkerülése végett, csak egyet, a sóvárit idézzük.

A másik kódex, a melyből hasonlóképpen bőven merítettünk, a magyarországi ferenczrendiek latin nyelvű levelező könyve, melyet a budapesti ferenczrendiek őriznek könyvtárukban.²⁾ Szerzője, illetőleg leírója ismeretlen; valószínűleg hárman szerkesztették össze, s ugyanez a három szerzetes másolta is le. A kézirat minden bizonynyal az Üdvözítőről nevezett tartomány valamelyik főnöki titkárának kezdeményezésére készült, azzal a szándékkal, hogy minden alkalomra, minden eshetőségre találni lehessen benne levélmintákat. A tartalmat azonban nem csak pusztá formulárek képezik, hanem túlnyomó részben 1532–1535 közt írt valóságos levelek, néha a nevek és a dátum meghagyásával, többször azok nélkül, a melyeket a másolók röviddel keltezésük után vehettek fel a kódexbe.

A kéziratban foglalt levelek, mint említettük, az Üdvözítőről nevezett tartomány szerzetesei által irattak le, s legnagyobb részben a tartományfőnökhöz, vagy ettől a szerzet egyes tagjaihoz, vagy egyik kústosztól a másikhoz, egyik házfőnök által a másikhoz intéztettek. Találunk azonban közöttük a pápához, a királyhoz, egyes főpapokhoz és főurakhoz írt leveleket

¹⁾ Fridrich i. h.

²⁾ Bibliografaiilag ismertette a Magyar Könyvszemle 1880. évf. 51. lapján.

is. Hogy mily viszontagságok közt jutott el a szalvatoriánusoktól a B. Szüiről nevezett tartománybeliek budapesti konvent-jébe, azt még sejteni sem lehet.

Harmadik e nemű forrásmunkául szolgált dolgozatunkhoz a gyöngyösi ferenczrendiek könyvtárában őrzött s ugyan-csak a XVI. század első feléből származó kézirat, melyben a három évenként tartatni szokott káptalanok — gyűlések rendelkezései, határozatai vannak a személyzeti változásokkal együtt feljegyezve. Talán szükségtelen mondanunk, hogy ez a harmadik kódex tartalmi becsre nézve nem csak vetekedik a másik kettővel, hanem, kivált a nevek, az évszámok pontos közlése miatt, még amazoknál fontosabb adatokat is tartalmaz.

Különösen ez a három kézirat enged nekünk betekintést a XVI. század első felében élt magyar ferenczrendiek beléletébe, és tesz képessé bennünket arra, hogy megítéljük: mivé fejlődött sz. Ferencz intézménye a magyar földön, mennyire tudta lekötni, befolyásolni, igazgatni az ő szigorú szabályaival a pezsgő magyar temperamentumot, és az évszázadok során keresztül teljesen meghonosodott rend kötelékében, hová nevelődött a mi vériünkől való vér, a legszegényebb magyar barát.

A rend, természetesen nálunk is ugyanazon szervezeti szabályok alatt élt, mint bárhol a föld kerekiségén. Feje a Rómában székelő generalis minister volt, aki a rendszabályok értelmében a legfőbb felügyeletet gyakorolta az összes rendtársak felett. Emellett azonban meg volt minden tartománynak is a maga főnöke, minister provincialis néven, aki a saját joghatóságának területén vitte a felügyeletet, mint a rendszabályoknak hivatott őre és végrehajtója.

Nálunk körülbelül a következőkben volt körvonalozva a tartományfőnök hatalmi és jogköre.

Minden harmadik évben tartozott összehívni a rendi gyűlést, a megelőző legutóbbi káptalanon előre meghatározott időre és helyre.

E gyűléseken — ugyszintén más tanácskozások alkalmával is — ő elnökölt. A konstitucziók azonban szigorúan a lelkére kötik, hogy sem személyesen, sem másnak közvetítésével ne nyilvánítsa saját véleményét ily alkalmakkor előbb, míg a többi tanácsosok nem nyilatkoztak, nehogy valakit a legtávolabbról is befolyásolni látszassék; ugyszintén az ellenkező nézetten lévők meggyőződését is teljes tiszteletben tartsa. Az ő teendője és feladata, egyszerű, világos szavakkal előadni a tényállást, a véleményeket kikérni, ezek közt esetleg dönteni, és minden felesleges beszédet vagy támadást meggátolni.

A káptalanon mindig választás alá esett a tartományfőnök is, úgy azonban, hogy senki két ízben közvetlen egymás után nem volt megválasztható. Ha azután két év multával a szavazatok többsége ismét rá esett, hivatalát két évre ismét elfogadhatta. Ha törvényes akadály híján (ily törvényes akadály volt pl. a török dúlások idején a személy- és vagyon-biztonság hiánya) a tartományfőnök elmulasztotta volna a káptalant a meghatározott időben összehívni, úgy az a kusztosz tartozott a meghívást teljesíteni, akinek kerületében a káptalan megtartandó volt. Ha valamelyik kusztosz ennek nem tett eleget, vagy a meghívottak közül valamelyik meg nem jelent, ipso facto becsületvesztettnek tekintetett, és minden hivatalra egyszer s mindenkorra képtelenné vált.

Kötelessége volt a tartományfőnöknek — ha csak ebben betegség, vagy más hasonló ok nem akadályozta — két év alatt az egész tartományt bejárni, és az egyes zárdákat meglátogatni, hogy személyesen győződjék meg azok állapotáról, a bennük uralkodó viszonyokról és az esetleg lábrakapott visszaélésekről.

Jogában állott a tartományfőnöknek az oly adományokból, a melyek a cél és rendeltetés közelebbi megjelölése nélkül jutottak valamely zárda birtokába, az illető zárda lakóinak meghallgatásával, más szegényebb helyeknek is juttatni. Ha azonban ki volt kötve, hogy az adomány mely célra fordíttassék, akkor nem volt szabad afelett másképpen rendelkeznie.

Egyedül a rendfőnökhöz tartozott beszerezni azon könyveket, amelyekre a szerzeteseknek szükségük lehetett. Úgyisint ő részeltethette a bővebben ellátott konventek egyházi felszereléséből a szegényebb kolostorokat. Úgyelnie kellett azonban arra, hogy a hívők érzékenysége e tekintetben kellő kiméletben részesüljön.

A pápáktól nyert felhatalmazások alapján különféle felmentvényeket adhatott a vezetése alatt álló szerzeteseknek; így pl. megengedhette, hogy a szerzet kötelekeibe tartozó ifjak, ha egyébként erre alkalmasoknak és méltóknak bizonyultak, már 22 éves korukban is felszenteltethessenek, hacsak nem volt feltűnően gyermekes kinézésük. Az egyes zárdákba a hitszónokokat a káptalan küldötte ki. A tartományfőnöknek azonban jogában állott időközben is megbizni valakit a hitszónoklással, vagy pedig ettől valakit eltiltani, csak a melléje rendelt tanácsosok véleményét kellett előbb meghallgatnia.

A három évenként összehívott s rendszerint Olaszországban tartott általános rendi gyűléseken, a tartományfőnök és a

kusztoszok kusztosza képviselte a magyar szerzeteseket. Mielőtt elindultak volna a nagy útra, az egész tartományban imádkoztak érettük. Minden áldozópap 2 sz. misét mutatott be a Mindenhatónak, még pedig egyet a szentek, egyet pedig a B. Szűz tiszteletére, a sz. Ferenczhez intézett imák hozzáadásával. A növendékek kétszer mondták el a »Ne reminiscaris« kezdetű imát, a fogadalmat tett, de fel nem szentelt szerzetesek pedig 100 Miatyánkban és Üdvözlégy Máriában kérték az isteni gondviselést, hogy segítse őket feladatuk végzésében és örködjék felettük viszontagságteljes utazásuk alatt.¹⁾

Nem csak jogában állott, de kötelessége is volt minden két évben vizsgálatot tartani az iránt, vajjon a szerzetesek nem bírnak-e oly dolgokkal, a melyeket nélkülözhetnének, vagy pedig, hogy a megengedett dolgokból is (pl. ruha, élelmiszer stb.) nem rendelkeznek-e a szükséges mennyiségen felül?

Pontos jegyzéket tartozott vezetni arról, hogy melyik rendtag hányszor lett hivatalosan megintva, hányszor megbüntetve, bebörtönözve, s ezt a jegyzéket át kellett adnia utódjának.

Ezen kívül, hogy hol, miben, hogyan kellett eljárnia, mily joghatósággal rendelkezhetett, mennyiben intézkedhetett, az részint az általános rendi szabályoktól, részint az esetről esetre felmerült ügyek természetétől függött, a midőn inkább társainak tanácsa, saját belátása szabták meg eljárását, mint a konstitúciókban felállított szabályok és tilalmak.

Mert voltak a tartományfőnökre vonatkozó tilalmak is. Így, első sorban nem volt szabad, a káptalan beleegyezése nélkül, a tartományában uralkodó régi, a magyar viszonyokból kifejlődött szokásokat megszüntetnie, vagy azokat újakkal felcserélnie. E tekintetben féltékeny gonddal ellenőrizte minden egyes rendtag az ő eljárását, és semmiféle ürügy alatt, semmiféle befolyás következtében, nem engedtek kivételt. Ehhez még talán jobban ragaszkodtak, mint a törvényhez, mert azt mondhatták felőle: ez egészen és kizárólagosan a miénk; a mi provinciánkban ez már így van; mi magyarok így szoktuk.

A káptalan megkérdezése nélkül nem adhatta beleegyezését a tartományfőnök abba sem, hogy a szerzet akár valamely újonnan épült zárdát, akár pedig a konventuálisok valamely elhagyott kolostorát elfogadhassa. Nem szaporíthatta tetszése szerint az oly szerzetesek számát, akik fogadalmat tettek ugyan, és a rend öltönyét hordozták, de felszentelve nem lettek, hanem különféle kézimunkára alkalmaztattak. Bizonyos ira-

¹⁾ Levelezőkönyv. 61 a.

tokat, mint pl. az egyes zárdák beléletéről az oda küldött vizitátorok által lepecsételve küldött jelentéseket, nem bonthatta fel, hanem csak a káptalani ülésen. Nem vizitálhatta meg azokat a zárdákat, a melyekben a vizitátor már előbb megfordult. Nem állott hatalmában tetszése szerint szaporítani a harmadik rend tagjait. Nem hívhatott a zárdá asztalához vendégeül püspököket, mágnásokat és más kiváló egyéneket, és ezek számára nem rendezhetett vendégeskedéseket. Annál kevésbé tűrte meg a rendben uralkodó szellem, hogy a tartományfőnök külön szakácsot tartson magának, hanem meg kellett elégednie azzal az ellátással, amelyben azon zárdá főnöke részesítette, ahol tartózkodott. Sőt még arra is kiterjedt a szabályok figyelme, hogy se a tartományfőnök, se pedig a többi rendtagok ne szerepeljenek mint egyes fejedelmek és világi urak tanácsosai, ügyvédjei, és ne foglalkozzanak a fejedelmi udvarban semmiféle világi ügyekkel, még azzal sem, hogy valakinek egyházi javadalmakat eszközöljenek ki.¹⁾

Az előljárók — vagy mint abban az időben nevezték őket — prelatusok közt, a tartományfőnök után a kusztoszok következtek. Ezek egyes kerületek élén állottak, mint azoknak bizonyos joghatósággal felruházott főnökei. Kerületeikhez, a helyi viszonyok szerint, több-kevesebb, nálunk rendszerint 6–10 zárdá tartozott. Teendőiket és jogaikat körülbelül a következőkben lehet összefoglalni.

Amint a megválasztott kusztosz kerületébe érkezett, első dolga volt a zárdákat lehető rövid idő alatt bejárni, és a melléje rendelt tanácsosok véleményének meghallgatása után, a szerzeteseket az egyes zárdákba célszerűen beosztani. Megkivánták azonban tőle, hogy a rendtagokat, fontos ok nélkül, egyik helyről a másikra ne helyezze át, és különösen ne tegyen ily változtatásokat az illetők kívánságainak ellenére. Kötelessége volt ezen kívül minden két évben legalább négyszer beutazni a kerületében fekvő kolostorokat, és mindenütt gondoskodni a betegek ápolásáról, a szerzetesek ruházatáról, és az egymásközi béke és egyesség fentartásáról. Az ily vizitáció alkalmával különösen arra kellett figyelnie, hogy az isteni tisztelet milyen rendben történik, hogy az előirt szabályok megtartatnak-e pontosan stb. És ha szükségesnek látta, nem volt szabad elmulasztania köznyelven is elsorolni, megmagyarázni a testvéreknek az ide vonatkozó rendeleteket és intézkedéseket. A lehető legszigorubb ellenőrzést tartozott gyakorolni arra nézve is, hogy az alamiznaszedés idejére vonatkozó rendi hatá-

¹⁾ Münchener kódex. De officio et facultate patris ministri.

rozatok pontosan betartassanak, és ha valaki vétett ellenük, a megérdemlett büntetésben részesüljön. Ha a kusztosz e tekintetben mulasztást követett el, a káptalan őt sújtotta hanyagsága miatt büntetéssel.

A kusztoszoknak jogukban állott felszentelt áldozárokat, kispapokat felvenni a rendbe, s ha ezek az egy évi próbaidőt kifogástalanul töltötték, valamint a tartományfőnök által felvett laikus testvérek is, általa bocsáttattak a fogadalmak ünnepélyes letovására. Ők rendelkeztek bizonyos esetekben az egyházi szószok és gyónatók kijelölése körül is, úgyszintén ők bocsátották a kispapokat a felszenteléshez. A tartományfőnök távollétében kilencz fentartott esetben feloldozhatták a bűnbánó gyónókat. Ha a házfőnök valamelyik rendtagot három napi börtön-büntetéssel fenytette, a kusztosznak hatalmában volt az elesukottat onnan bármikor kiszabadítani. Ha valakire vétkei miatt három hónapi börtönt szabtak, a kusztosz ezen idő leteltével kiszabadíthatta őt a fogságból, és régi jogainak birtokába helyezhette. Ha azonban a bűnöst huzamosb ideig tartó börtönnel sújtották, akkor a kusztosz sem a büntetés helyéről ki nem szabadíthatta, sem előbbi jogainak élvezetébe vissza nem helyezhette, a tartományfőnök felhatalmazása nélkül.

A kusztosznak kerülete minden zárdája felől tudnia kellett, hogy mennyire segítik a hívek adományaikkal; e tekintetben az úgynevezett konfráter, aki a zárda világi vonatkozású ügyeiben a szerzetet képviselte, szolgált neki a szükséges felvilágosításokkal. Ha azonban azt tapasztalta, hogy valamely konvent felesleggel rendelkezik, ebből egy másik szegényebb ellátású zárdát jelentékenyebb segélylyel csak akkor támogatott, ha ezen szándékát előbb közölte az illető konvent házfőnökével és néhány tekintélyesebb tagjával. Jelentékenyebb segély alatt értették azt, ha annak értéke a 6, 8, vagy tiz forintot megütötte.

Nagyobb építkezéseket a kusztosz sem rendelhetett el a tartományfőnök engedélye nélkül. A harmadrendűeket is csak az ő beleegyezésével látogathatta meg. Minden kusztosznak lelkére volt kötve, hogy különösen az egyes házfőnökökkel igyekezzenek jó viszonyban lenni, és hogy őket hivatalos teendőik végzésében ne zavarják. Ha a házfőnökök közül valamelyik tiszteletlen, vagy engedetlen viseletet tanúsított iránta a többi testvér botránvára, azt előbb szeretettel megintette, s csak ha ez nem használt, alkalmazhatott vele szemben büntetést, vagy pedig jelentést tett az esetről a tartományfőnöknek.

Ha a kusztosz elutazott a tartományból, a körülötte lévő tanácsosok segélyével helyettesről gondoskodott. Midőn pedig

hivatali éveinek leteltével végleg elhagyta a kusztdiát, összegyűjtötte a szerzeteseket és miután figyelmeztette őket a szerzetesi szabályok pontos teljesítésére, bevallotta előttük a maga hibáit, és így vett búcsút tőlük.¹⁾

Egyike a legfontosabb személyiségnek volt a zárda életében a házfőnök, a quardian. Az ő kezében összpontosult a gondjaira bízott konvent minden ügyének elintézése, az ő vezetésétől, okos beosztásától függött a zárda anyagi ellátása, az ő szelleme tette szigorúbbá vagy lazábbá a kolostori fegyelmet, egyszóval a sok tagból álló család minden viszonyaiban, a külső tevékenységben úgy mint a lélek életében, az egyesekben csak oly mértékben mint az összességben meglátszott annak a hatása, hogy egész ember, egész szerzetes áll-e a konvent élén, vagy sem.

A házfőnök hivatala nem csak nehéz volt, hanem kényes is. Míg a tartományfőnök és a kusztozok inkább csak intézkedtek, rendelkeztek, addig ő jobban a végrehajtással volt elfoglalva. Ő volt a közvetlen ellenőr az egész zárda felett. Neki kellett a rendszabály szigorú betartására ügyelnie, a hibákat észrevennie, a bűnösöket megjavítani, büntetni, esetleg felfeljelenteni; ő volt felelős a kolostorban uralkodó szellemért, az odabenn történetekért, a rendtársak viselkedéséért. Az ő gondjaira volt bízva az ételmezés ügye, a betegek ápolása, a házi teendők végzésére hivatott fráterekkel való rendelkezés stb. és mindezekben nemcsak előljárói gyakoroltak felette ellenőrzést, hanem az alatta álló rendtársak is, akik adandó alkalmalmmal nem mulasztották el a legkisebb mulasztást is felhozni ellene.

A konstitucziók főleg azt kívánták meg tőle, hogy mindenben példányképül szolgáljon a többi szerzeteseknek, hogy az isteni tisztelet végzésére különös gondja legyen, és hogy a rendtársak közt a kölcsönös szeretetet és békét fentartsa és ápolja.

A házfőnöknek semmiben sem volt szabad magát elkülönítenie a többiektől; ugyanazon étellel, itallal, ruházattal, lakással kellett megelégednie, mint a minő társainak volt. Ha a maga személyére nézve kivételeket tett volna, azok, akiknek erről tudomásuk volt, tartoztak a vizitátornak ezt bejelenteni. Nagyobb kiadásokat csak a kusztoz előzetes engedélyével tehetett.

Nemcsak jogában állott, de kötelessége is volt a vitatkozó feleket elhallgattatni. S ha a kedélyek nagyon fel voltak izgatva, vagy pedig a vita tárgya tette szükségessé, két-három tekinté-

¹⁾ Müncheni kódex. De officio et facultate patrum custodum.

lyesebb szerzetestársával egyetértően megállapította, melyik főnek van igaza.

Féltékeny gonddal őrködött a felett, hogy kivált midőn a szerzetesek mind együtt voltak, zajos jelenetek, botrányos veszekedések, vagy más ily békeháborító dolgok ne történjenek. Ha valaki mégis megfélekezett magáról, és az őt megintő quardiannak visszafelelt, a rendtagok egy hónapra kizárták az illetőt körükből. Ha pedig valaki arra vetemedett, hogy a házfőnököt tiszteletlen, gyalázó szavakkal megtámadta, vagy az általa reá kiszabott büntetést nem akarta elviselni, ugyancsak a többi rendtársak, vagy azok többségének ítélete alapján, három napi börtönnel sújtatott. Ugyanebben a büntetésben részesült az is, aki az illetőnek a quardiánnal szemben pártját fogta.

Hasonló fenytékkal szenvedett rá falánkságára az is, aki a házfőnök tilalma ellenére evett, vagy ivott.

Akik azonban ezt a törvényt meghozták, gondoskodtak arról is, hogy egyrészt a magába térő bánatának, másrészt a testvéri szeretet bocsánatának alkalma legyen kifejezésre jutnia. Ha ugyanis az ilyen sokszor talán inkább vére hevesességnek, szertelen indulatának áldozata, mint rossz akaratú bünnös a nap folyamán belátva hibáját, igyekezett azt jóvátenni, a quardian elengedhette neki a börtönbüntetést és más enyhébb fenytékkal válthatta azt fel.

A házfőnök nevezte ki a sekrestyéseket, portásokat, a pinczemestert, a kertészt, a zárda fel nem szentelt de fogadalmat tett tagjai közül, úgyszintén az előimádkozókat, az énekeseket stb. Ezeknek sem kinevezésébe, sem letevésébe nem avatkozhatott a kusztosz, legfeljebb ha a quardian e tekintetben mulasztást követett el, a melyet figyelmeztetése daczára sem hozott helyre.

Egyes jámbor világi egyéneknek megengedhette a quardian, hogy haláluk órájának közeledtével a szerzet ruháját ölthessék magukra, és hogy ebben eltemettethessenek, de csak abban az esetben, ha valamelyik zárda kriptájában választottak maguknak temetkezési helyet.

Ha a zárdafőnök elhagyta egy bizonyos időre a konventet, teendőit ez alatt helyettese végezte; abban az esetben azonban, midőn csak három napra volt távol, a vicequardian nem oldozhatott fel senkit a kilencz fentartott eset alól.¹⁾

Mielőtt utra kelt volna, pl. hogy a tartománygyűlésre utazzék, a kolostor két megbízhatóbb tagjával közölte a kész-

¹⁾ Müncheni kódex. De officio patrum quardianorum.

pénzbeli alamlízsa összegét, valamint azt is, hogy mennyit visz magával utiköltségül. Így legalább meg volt óva minden rosz-akarató gyanúsítástól a túlságos költsékezést illetőleg.

Midőn végleg megvált hivatalától, a tisztsége átvételekor felvett leltár szerint, tartozott a zárda tulajdonát képező dolgokat átadni utódjának.¹⁾

Még egy fontos tényezővel kell megismerkednünk, ha tisztában akarunk lenni a rend szervezetével. Ez az úgynevezett vizitátor. Szabály volt ugyanis szerzetescsúknél, hogy minden két évben az egész tartomány megvizsgáltassék, a káptalan által erre külön felhatalmazott egyének által, akik rendszerint a házfőnökök soraiból kerültek ki. Ki volt azonban kötve, hogy kölesönösen ne vizitálják egymás kerületét azok, akik egymás mellett vizitátorokul jelöltettek ki.

Igy pl. 1531-ben a Váradon megtartott káptalanban a következő módon jelölték ki a vizitátorokat: az esztergomi kuszatódiából az ozorai kuszatódiába küldeteit Peterdi János herényi házfőnök; az erdélyiből a nagybányaiba a csiki házfőnök; a nagybányaiból a jénőibe a medgyesfalvi quardian; az ozoraiából a szlavoniaiba a héderhelyi házfőnök; a patakiból a szent-lélekiibe a szántói házfőnök; a szlavoniaiból az esztergomiba az iváncsi quardian; a szentlélekiiből a szécsényibe a thaládi quardian; a szécsényiből a patakiba a szécsényi quardian; a jénőiből az erdélyibe a jénői quardian.²⁾

Minden vizitátor egy okmányt kapott a káptalantól, amely meghatalmazási irat s egyuttal az eljárásra vonatkozó utasítás volt.

A vizitáció így ment végbe.

Megérkezvén az illető vizitátor valamely zárdába, megbízó levelét, a zárda lakóinak jelenlétében, bemutatta a házfőnöknek, aki azt felolvasta. A vizitátor azután magyarul -- vagy a minő nyelven a szerzetesek beszéltek -- megmagyarázta a levél tartalmát, és megparancsolta a rendtársaknak, hogy félre tévén a szeretetet, gyűlöletet, félelmet, egy szóval minden emberi tekintetet, őszintén, tartózkodás nélkül mondjanak el mindent, akárkire vonatkozik is, amit a rendszabályokkal, vagy a szerzetesi étellel összeegyeztethetőnek nem tartanak.

A vizitációnak a konstitucziók értelmében -- a következő kérdésekre kellett főképpen kiterjednie:

1. vajjon a kusztosz nem helyezi-e el egyik zárdából a másikba csupán szeszélyből a szerzeteseket;

¹⁾ Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1552.

²⁾ U. ott. Acta capituli 1531.

2. nem uralkodik-e a testvérek közt a dologtalanság, a tunyaság:

3. nem tanúsítanak-e az előljárók oly mérvű hanyagságot teendőik végzésében, hogy ez által a fegyelem veszélyeztetik;

4. nem mutatkozik-e mulasztás a betegek ápolását és ellátását illetőleg;

5. nem vét-e valaki a rend szabályai ellen kocsikázás, vagy lovaglás által;

6. nem szereztek-e be drága egyházi szereket és ruhákat;

7. végre nem zsarnokoskodnak-e az előljárók a testvérek felett, s nem büntetik-e igazságtalanul őket?

1534. február 3-án pedig a tartományfőnök Pestről írt levelében a következő pontokat írja elő az egyik vizitátor számára:

1. nem állott-e valamelyik szerzetes társán bosszút akár szóval, akár cselekedettel oly módon, hogy ezáltal a felebaráti szeretet nagymértékben szenvedett;

2. kellő gond fordítottatik-e a betegekre;

3. szokásos és botrányt okozó hazudozás nem tapasztalható-e valakinél;

4. nem részeseg-e egyik-másik;

5. nem lovagolnak és kocsiznak-e a konventbeliek?

Ezen hibák elbírálásánál azonban szem előtt kellett tartania a vizitátornak, hogy az illető hányszor követte el ugyanazon vétket, és hogy világi embereket is nagyobb mértékben megbotránoztatott-e ez által? Ha csupán egyszer botlott meg, s nagyobb botrányt nem okozott, akkor a vizitátor valami megfelelő büntetést mért rá. Ha azonban már mint visszaeső volt ismeretes, és viselkedését nem volt képes törvényes módon kimenteni, akár előljáró, akár alattvaló volt, ügye a káptalan elé terjesztett;

6. nem viselte-e magát valaki tiszteletlenül előljáróival szemben.

Ezt viszont úgy kell érteni, hogy valamelyik szerzetes a házfőnököt, a házfőnök a kusztoszt, a kusztosz a tartományfőnököt nem szokta-e kihívó, gyalázó szavakkal illetni, vagy akár előtte, akár láta megett, a többi szerzetes vagy világiak botrányára, nem szórt-e rá tiszteletlen, sértő kifejezéseket, vagy nem mulasztotta-e el távollétében parancsait és megbízásait teljesíteni? Ha valaki erről nemesak vádolva lett, hanem a vád tanukkal kellőképen be is igazoltatott, a vizitátor köteles volt az ily esetet a káptalan elé vinni. Úgy azonban, hogy előbb tartozott a zárda lakóit összehívni — kivéve a növendék-papokat, a fül nem szentelt rendtagokat s a fiata-

labb szerzeteseket - ha csak ezek közül valaki a szóban forgó kihágásoknak szem- vagy fültanuja nem volt, és az ügyben kellő vizsgálatot tartani, azután mindent írásba venni és lepecsételni az illető zárda pecsétjével;

7. a káptalan elé tartozott az is, ha valaki egy másikat veszélyesen fenyegetett vagy megüjtött;

8. ugyyszintén, ha valamely zárdában az alamizsnát nagyon felhalmozták.¹⁾

A vizitáció - mint azt a dolog természete is magával hozta - soha sem történt nyilvánosan; mindenki négyyszemközt mondotta el a vizitátornak óhajait, panaszait, kifogásait. A vizitáció e bizalmas jellege azonban azonnal megszűnt, a midőn valaki akár főnöke, akár szerzetes társa ellen súlyosabb természetű váddal lépett fel. Ekkor már tanuk előtt kellett történnie a kihallgatásnak, és jegyzékbe kellett venni a vádlomásokat is. Az illetőnek azonban, aki ilyesmire rászánta magát, jól meg kellett gondolnia a dolgot, és feltétlenül biztos adatokra kellett támaszkodnia, különben nagyon könnyen pórnál járhatott. A konstitucziók ugyanis kellő módon gondoskodtak arról, hogy a vizitációk megfeleljenek eredeti céljuknak, hogy t. i. ez által a szerzetesek, előljárók és alattvalók egyaránt, kölesönös ellenőrzés alá kerüljenek, és hogy a legutolsó szerzetesnek is jogában álljon kifogásait bárki és bármi ellen tartózkodás nélkül nyilvánítani; de gondoskodtak egyúttal arról is, hogy ezen kihallgatások ne szolgáljanak alkalmul alattomos besugásokra, galád rágalmakra, szóval a szeretetlenség legveszedelmesebb, mert láttatlanul működő, aljas támadásaira.

A főszabály e tekintetben úgy hangzott, hogy a vádló tartozik bizonyítani is; ha nem rendelkezik bizonyító adatokkal, akkor hallgasson. Mert ha vádjával ezek nélkül lépett fel, ugyanazon büntetésben részesült, mint a minőt az általa vádlottra szabtak volna, a vétek beigazolása esetében. Megtehetette azonban azt, hogy a vizitátor előtt így szólott: erről vagy arról a hibáról tudomásom van ugyan, de bizonyítékkal nem rendelkezem. Ez esetben a vizitátor bizalmasan számadásra vonhatta az illetőt, akiről szó volt, de csak akkor fenýithette meg, ha maga is beismerte vétkes cselekedetét.

Másrésről biztosítva voltak a feljelentők is, hogy jóakarátú, lelkiismeretbeli köteleességükből folyó felszólalásuk következtében ok nélkül nem lesznek a vádlott társ neheztelésének, vagy bosszujának kitéve. Ki volt ugyanis mondvá, hogy sem a

¹⁾ Levelezőkönyv 155 a—158b.

vizitátornak, sem pedig az előljáróknak nem szabad a vádlók neveit elárulni, kivéve azt az esetet, a mikor a vádlott védekezése alkalmával azt kívánta, hogy nevezze meg előtte azokat, akik az ő hibájáról tanuskodhatnak. Aki enélkül másoknak tudomására hozta a felfelmentő nevét, úgyszintén, aki hogy ezt megtudhassa, kérdezősködött, kutatott, arra ítéltetett, hogy tizenöt nap leforgása alatt, három napon keresztül, kenyéren és vizen bőjtöljön.

A vizitátornak általában a legnagyobb lelkiismeretességgel kellett eljárnia. Kivált arra kellett figyelmének kiterjednie, hogy nem lazult-e meg valamely zárdában a szerzetesi fegyelem és nem használnak-e a szerzetesek fényes és gazdag egyházi öltönyöket, ruhákat, nem szoktak-e lovagolni, vagy egyáltalában nem tapasztalható-e itt, vagy ott olyan dolog, a mi a hármass fogadalmat sértené. E lelkiismeretesség főleg akkor vált kétszeresen kötelességévé, ha valamelyik szerzetes társa ellen súlyos természetű vádak hoztak fel. Ilyenkor egészen az aprólékossáig menő gonddal kellett a vád alapos voltáról, vagy a vádlott ártatlansága felől megbizonyosodnia, s mint már mondtuk, mindent írásba foglalnia, ezt a zárda lakóinak nagyobb részével aláíratnia és a konvent pecsétjével lepecsételnie. Ha a bűnös is ugyanabban a zárdában tartózkodott, az ő vallomását is csatolni kellett ez iratokhoz, ha pedig még kihallgatva nem lett, ezt az okmányban ki kellett emelni.

A kötelességét rosszul teljesítő vizitátorra a legszigorúbb büntetés várt, mert ha kitudódott, hogy akár szeretetből, akár rosszindulatból hamis adatokat terjesztett fel jelentésében a káptalanhoz, egyszersmindenkorra képtelenné lett bármely hivatal viselésére a tartományban, és mint hazug és engedetlen egyén nyilvánosan megbélyegeztetett.

A vizitátornak megérkezése után két nap alatt meg kellett kezdenie a vizsgálatot, és nyolcz nap alatt be kellett azt fejeznie. A vizitáció befejeztével maga köré gyűjtötte a szerzeteseket, és miután közölte velük tapasztalatait és a rendszabályok megtartására serkentette őket, búcsút vett tőlük és elutazott a legközelebbi zárdába.¹⁾

Az elsoroltakon kívül voltak szerzeteseknek még egyéb felebbvalóik is. Ilyenek voltak az általános rendfőnök, az olasz rendi tanácsosok, a rendi vizitátorok stb., a kiknek joghatósága az egész rendre kiterjedt. Időközönként eljöttek Magyarországra, meglátogatták a zárdákat, megvizsgálták a szerzete-

¹⁾ Münchener codex. De officio patrum visitorum.

sek életét s megbizonyosodván arról, hogy a szerzetesek lényeges dologban nem tértek el az általános rendszabályoktól, ismét visszatértek hazájukba.

Ezeknél azonban nagyobb befolyást gyakorolt a magyarországi ferenczrendiekre az általános rendi gyűlés, a melyen három évenként minden tartományfőnök, a tartomány egy másik képviselőjének kíséretében, tartozott megjelenni. Itt ugyanis az általános érdekű határozatok mellett, nem ritkán az egyes tartományok szerzeteseit — tehát a magyaroakat is — külön érdeklő intézkedések és végzések is hoztattak, különösen oly esetekben, midőn a tartományfőnök vagy valamely eldöntetlen kérdéssel, vagy valamely panasszal fordult a rendi káptalanhoz, mint pl. 1509-ben, midőn a Ferrarában megtartott általános gyűlés kimondotta, hogy semmiféle olasz vizitátor, bármily joghatósággal legyen is különben felruházva, nem állíthat fel új szabályokat, sem régieket meg nem változtathat a tartománygyűlés többségének határozata nélkül, úgyszintén a házfőnököket sem mozdíthatja el állásukról, néhány más zárdabeli szerzetesatyja tanácsa ellenére.¹⁾

A rendi szervezet értelmében a legfőbb joghatóságot az egész szerzet felett ez az általános gyűlés bírta. Nemcsak azon okból, mert ettől kapták a rendfőnökök és egyéb előjárók, akik viszont a tartományfőnököket erősítették meg, megbízatásukat, s mert ennek tartoztak felelősséggel, hanem mivel egyébként is ez a gyűlés gyakorolta a legfőbb ellenőrzés, a legfőbb felügyelet jogát, úgy, hogy hozzájárulása nélkül semmiféle életbevágó ügyet elintézni nem lehetett.

Ami ez az általános káptalan volt az egész rendre nézve, az volt a tartományi gyűlés az egyes tartományok szerzeteseire nézve. A szerzet kiválasztott, megbízott embereinek legfőbb tanácsa. A szerzetnek legfontosabb és legkényesebb ügyei itt kerültek szőnyegre, itt vitattattak meg, itt intéztettek el. Az a hatalmas erő, mely a sok tagú szerzet vezetésében és működésében, a fegyelem fentartásában, az engedelmesség irányításában, a munka megosztásában apránként, megoszolva jelentkezett, itt a tanácsasztal körül egyetemlegesen nyilatkozott meg, és mint a legfőbb kormányzó hatalom mutatkozott.

Lássunk egy ily tartományi gyűlést közelebbről, hogyan lett előkészítve, összehívva, megtartva, feloszlatva.

KOLLÁNYI FERENCZ.

¹⁾ Toldy: *Analecta Monumenta*. p. 264.

THÖKÖLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

Thököly okt. 7. és 8-án *Fejéregyháza* és a szomszédos *Bun* mellett állott táborával, a Székelyföld határszélén; Badeni Lajos pedig közvetlen közelében Segesvár mellett. Thököly csatát nem akart állani, az ellenség kifárasztása és időnyerés volt a célja, bizván a Belgrádnál győzelmeskedő török segítségre sietésében. Megpróbálta a fegyverszünetkötést is az üldöző császári főhadvezérrel, de sikertelenül. Buni táborából okt. 8-án levéllel kereste fel Badeni Lajost, hivatkozván a török hadi szerencsésére s arra, hogy a szultán egész erejével sietni fog Erdély megmentésére. Ha tehát úgy mond — volna valami a közveszély elhárítására célzó eddig eltitkolt gondolata, közölje vele bizalmasan.

Badeni Lajos azonban nem hagyta magát alkudozásokkal feltartóztatni s így Thököly serege is tovább vonult *Galumbfalvára* (okt. 9.¹) s innen *Székely-Udvarhely* mellé (okt. 10.). Midőn serege a városon áttalálkozott, a várban német katonaság volt, de sem Thökölyék a várat, sem a várbeli katonák őket nem bántották. A város lakói közül a félnélkebb rész, az asszonyok és a gyermekek részint a várba, részint a vár körül való sánczba vették volt be magukat.

Thököly tábora a városon felül a »bethlenfalvi lokra« (mezőre) szállván, a vidéket kiélték, elpusztították, a városban is zsákmányoltak, főkép a tatárok. A lakosság, a mint tudott, védekezett, Thököly is lehetőleg kímélte és védte őket.²⁾

¹⁾ A táborozás pontos datumjai megvannak Almádi István naplójában Mon. Hung. Hist. II. o. 23. k.

²⁾ »Akkor történt ilyen dolog: egy néhány tatár a táborból a várost megjárván, visszamentekben egy elszakadott a társaitól és a vár előtt kikerülvén a Kalamán Lőrincz háza táját, egy kis gyermeket fel fog s vinni kezdi, a gyermek felsivalkodván, a tatárra támadnak s úgy bánnak véle, hogy meg is ölik s a várkerthen legottan el is temetik. Lett-e hire a Tököli táborában ezen dolognak, vagy nem? nem tudatik,

Thököly táborában feles számmal voltak még ekkor is erdélyi urak, sőt előkelő úri asszonyok is, így hídvégi Nemes Jánosné, két leányával, Béli Dávidnéval és Mikes Pálnéval, Gyulai Ferenczné, Daczó Jánosné, Bethlen Pálné, kiknek férjei kitartó hívei voltak az új fejedelemnek.¹⁾

Thököly itt sem mulatott sokáig (2 éjszakát és egy napot: okt. 11.) s innen szekereit a Hargitán át Csík-Szereda és Zsögöd felé indítva.²⁾ ő maga seregével *Erdővidéke* s onnan *Al-Csík* felé fordult.

A mint Thököly serege Udvarhely alól felkerekedett, a városi esőselék kitódult az elhagyott táborhelyre, s ottan »kurkászni, kereskedni kezdenek«, »a Thökölyvel való utazástól iktóztván, de a nyereségre fogokat vásoltatván«. — »A tatároknak utolsó része még a szászok táborán nem ment volt ki, a kik közül egynéhányan látván az ottan esavargó embereket, visszanyargalnak.« A táborhelyen kurkászók erre szétrebbennek, megszaladnak s mindegyig a Küüllőbe ugrosnak. Szerencsésükre a tatárok nem tartották érdemesnek utánuk a vízbe ugratni, hanem megelégedvén a rájokijesztéssel, megfordultak s az elvonuló sereg után indultak. A néphumor azzal a tréfás megjegyzéssel kísérte ezt a kalandot: »Nem úsz kurta, míg víz nem éri a farkát!«³⁾

Udvarhely város lakosai közül többen követték Thököly tovább vonuló táborát, olyanok, a kik könnyű nyereségre vágyva zsákmányra számítottak. De ezek hamar kiábrándultak, mert a Thököly serege nemsokára annyira jutott, hogy a katonák *Homoród vidékén* táborozásuk alatt kenyér helyett már csak esős száraz törökbuzát kaptak. Az Udvarhelyről csatlakozóknak »az ilyen tábori élés nem tetszván s a következő tovább való nagyobb rosszat is általlátván, alattomban összebeszélgetnek s illóra vevén a dolgot, haza felé indulnak.« Hogy minő operetteszerű kirándulása volt ez az udvarhelyi vendégszereplő új kuruczoknak, mutatja visszatérésük komikus volta, melyet egy kortárs így beszél el:

A Thököly táborából visszaszökött udvarhelyiek félvén a várbeli német őrség parancsnokától, nem mertek egyenesen a városba visszatérni, hanem a közeli Szarkakő alatt meghu-

mivel semmi bántódása érette nem lett a lakosoknak: de ha szintén tudta is Tököly, mind azért, hogy igen sietett, utána lévén a német tábor, mind az várban lévő militiától tartván, könnyen elhagyta egy tatárnak elvesztét. Ld. Udvarhely városának nyomorúságairól egykorú följegyzés a Tört. Lapok. I. évf. I. félév 150. l.

¹⁾ Czegei Vass György naplója 102. l.

²⁾ Székely Ökltr. VI. k. 419.

³⁾ Tört. Lapok I. évf. I. félév 150. l.

zódván, a Középerdő szélében valami fehér ruhából zászlót tűznek ki s várják a jó szerencsét. A városiak észrevevén a jeladást, jelentik a várparancsnoknak s ez néhány városi embert küld ki, hogy megtudják, miféle személyek lappanguának ottan? Az erdőben tanyázók látván a városi küldötteket közeledni, önként jelentkeznek, s elejekbe menvén, arra kéri őket, hogy a várparancsnoktól eszközöljenek ki számukra grátiát; a mit a város közönsége kérésére a parancsnok könnyen megadván, bántatlanul visszatérhettek.¹⁾

Thököly serege tovább haladt a Székelyföld belseje felé. Udvarhelyről a Homoród völgye felé vezető úton. Kénos, Homoród-Szent-Márton, H.-Szent-Pál irányában haladt előre, azon az úton, melyen a Barcaságból felvonult volt. *H.-Kárácsónfalvánál* tartotta a következő napon (okt. 12.) a déli táborozást. Innen Homoród-Oklánd, Felső-Rákos székely falvakon át ért az Olt völgyébe. De nem folytatta útját tovább a Barcaság felé, a mai vasútvonal irányában, hanem kelet felé fordult, a merre most az ágostonfalvi állomásról Baróth és Tusnád felé vezet az útvonal. Legközelebbi éjjeli táborhelyül *Baczon* határát választotta (okt. 12.). Itt töltötte a következő napot (okt. 13.) és éjszakát is, de már másnap (okt. 14.) általkelt a *Mitács* erdején s előzönlötte Al-Csík legalsó falvait, maga a fejedelem *Csík-Kozmás*on a parochián szállván meg okt. 14-én. A sereg a szomszéd falvakban táborozott, *Verebesen*, *Szeretszege*n, *Tusnádon*, *Lázárfalván* egészen a Nyergesig, a melyen át az út Kászon felé vezet.

Négy-öt napig táborozott itt Thököly serege, a mely idő alatt mindent kiéltek, elpusztítottak, a mihez csak hozzá férhettek. A megszállott falvak népe papjokkal (az ezekről érdekes feljegyzéseket hátrahagyó *Lakatos István* kozmási s az ehez tartozó négy leányegyház a Thököly hadai által épen előzönlött »kozmasi megye« plebánosával)²⁾ elmenekültek és erdőkben lappangottak. A Thököly hada pedig összeszedett a vidéken minden búzát, árpát, zabot, szénát s minden értékes ingóságot; felkutatta még a földbe elásott holmikat is; leszedte a templom és kápolnák harangját, az oltárterítőket, a templomi ruhákat, oltárképeket, zászlókat, gyertyatartókat, kelyheket, mise-mondó ruhákat, misés könyveket s még az ajtók zárait is. A mit el nem vihettek, összetörték, még a templom és paplak ajtait, ablakait is, nem kimélve az oltárokat sem. A tatárokkal a pusztításban — úgy látszik — versenyeztek a háromszéki székely atya-

¹⁾ Tört. Lapok I. évf. I. félév 150. l.

²⁾ Feljegyzései közölve a Székely Okltr. VI. kötetében 419. stb. II.

fiak is,¹⁾ a kik szívvel-lélekkel kuruczok és reformátusok lévén, haragudták a katolikus csíkiakra, a miért ezek immel-ámmal s csak kényszerítve csatlakoztak Thökölyhez s legújabbán, is miután a német hadsereg Erdélybe jövetelét meghallották, Thökölytől elpártolva haza mentek, s most Thököly serege elől mind az erdőkbe szaladtak vala. Thököly Csíkba jövetelének valószínűleg nemcsak stratégiai oka volt, hogy Badeni Lajos serege elől kitérjen, hanem az elpártolt csíkiak megbüntetése is.

Thököly serege nem elégedett meg Al-Csík feldúlásával, hanem a portyázók fellátogattak *Fel-Csíkba* is s nem kímélték senkinek (lett legyen az barát vagy ellenség) javait. Az ekkor hű kurucz *Cserei Mihály* atyjának Csík-Rákoson sok asztagait, csüreit, istállóit, minden épületét az egy lakóházon kívül, felégették és minden marháját elhajtották a tatárok. S így dúltak, raboltak az egész Csíkszék területén. Még a hol táboroztak, ott sem kímélték a tüztől a házakat. Tusnádon 39, Szeretszegen 16, Lázárfalván 20 házat gyújtottak fel. Verebesen mindössze öt ház maradt meg. A kiket pedig a lakosok közül kézrekeríthettek, megölték, megsebeztek, vagy elrablották. Kozmásan is megölték hármat és elraboltak többeket.²⁾

Thököly, miután négy napig Csíkban időzött, azt hadai kifosztották s Badeni Lajos közeledéséről értesült, okt. 19-én táborával fölkerelkedett s az Olt mellett vezető főúton levonult *Háromszékre*. Okt. 20-án *Málnásnál* táborozott. Innen okt. 21-én tovább vonulván, megérkezett a barcasági *Földvár*hoz. Seregének egy része Prázmár és Szentpéter mellett táborozott bejövetele óta, melyet a brassóvárbeli és a töresvári német őrség ellen hagyott hátra. Okt. 22-én Thököly is *Szentpéter*hez tette át főhadai szállását, seregének egy része *Prázmárnál* állott, és okt. 23-án már *Nyén*hez szállott a Bodza-szoros felé.³⁾

A Barcaságban hagyott kuruczok és törökök időközben sem heverték, hanem szorgalmasan őrködtek a brassai és a töresvári várbeli német őrség sakkban tartásán. Folytonosan leselkedtek és portyáztak a németek ellen s a hol lehetett elesípkedtek közülök. Többször belopództak Brassó külvárosaiiba

¹⁾ »G. Tököli Imre egész táborát (hirtelen beesvén Csíkba) tette Kozmás megyéjében, sz. Ferencz nap (oct. 10.) után való napokban, a Nyergestől fogva Szeretszegig.«

²⁾ Lakatos István kozmási pap följegyzései, Székely Okltr. VI. k. 419. 424. stb. II. a templomok és kápolnák elrablott egyetemesait is elősorolván. Cserei Mihály hist. 207. I.

³⁾ Almádi István naplója Mon. Hung. Hist. II. 23.

s 1 - 2 - 3 németet el-elfogtak. Egyszer öt tevét (!) találtak a legelőn, a melyeket Szentpéterre táborukba tereltek. Szept. 27-én éjjel m. e. 2000-en egészen Brassó ó-városába mentek be, s ott a házakban szállásoltak másnap délig. A várból 20-nál több lövést tettek rájuk, a nélkül hogy egyikük is megsebesült volna. Néhány nap múlva a brassai őrségnek volt egy sikerült fogása. A parancsnok értesülve (okt. 3-án), hogy a városon felül az u. n. ligetben Rozsnyó közelében egy török őrség tartózkodik, kiküld egy századot éjnek idején a városon végig, mely éjjel tájon lobogó tűz mellett gondatlanul aludva lepi meg a törököket s közéjük lő. Sokan elesnek (közük két oláh), a többi futással menekült. Másnap dél tájon a németek nagy triumfálva jöttek vissza dobszó mellett Brassón végig, hét levágott főt kardra szurva vittek maguk előtt a kivívt nyereség jeléül. A mint a város kapuján kiértek, a várparancsnok 9 ágyulövessel üdvözölte őket s a török fejeket nyársra tűzte a vár falán.

A várparancsnok a kuruczokkal tartó polgárokkal is kegyetlenül bánt. Egy Rácz György nevű polgárt azért fejeztetett le, mert két német katonaszökevény feleségét a városhól Szentpéterre a kurucz táborba vezette. A brassai tanács közbenjárása csak annyit segített a szerencsétlenül, hogy karóba húzás helyett lenyakaztatott. A város tanácsa hiába hívatkozott az ország törvényeire, hogy ily csekély vétekért senki halálra nem ítélhető, hiába tagadták meg a városi hóhérpallos kiadását, a parancsnok minden közbenjárás és tiltakozás daczára egy rossz karddal levágatta, vagyis inkább lefűrészeltette a nyakát. Ez az eset nemcsak a városban keltett nagy elkeseredést, de a Thököly táborában is, a mely szept. 10-én e miatt a vár felőli mezőkre kiszállott, két németet elfogott és Szentpéteren karóba huzatott. A várból hiába lövöldöztek, meg nem akadályozhatták a vérbosszú végrehajtását.

Töresvár alatt is folytak az apró csatározások. A várból vagy 50 német katona képezte az őrséget. Ezeket a kuruczok és törökök körülzárták, hogy kiéhezessék. Az őrségnek elfogyott az elesége s már-már feladták a várat, midőn a brassai parancsnok 150 embert a bátorságáról híres Goltz hadnagy vezetése alatt egy éjszaka segélyökre küldött, hogy kerüljön bármily áldozatba, mentse fel őket. Ezek a Thököly népét a vár alatt csinált sánczokban egy sikerült rohammal meglepték s bár maga a hadnagy is egy töröktől, kit ő keresztfülött, halálos lövést kapott, mely életerét elszakította, a zárlatot felbontották, az őrséget felváltották s élelemmel látták el. A

Brassón átvonult régi őrség arczáról lerítt a sorvasztó éhség, melyet kiállottak.«¹⁾

*

Igy állottak Brassó vidékén a dolgok, midőn Thököly a Berezaságba visszaérkezett (okt. 21.)

Itt kellett néhány nap alatt eldölnie, hogy megtarthatja-e Erdélyt, vagy át kell engednie a tért itt is az utána vonuló Badeni Lajosnak.

Az üldöző német hadsereg okt. 23-án *Homoród-Oklándon* táborozott s 24-én *Földvár*hoz érkezett, másfél mérföldnyire Thökölynek szentpéteri táborától.

Két napi időköze (okt. 22., 23.) maradt Thökölynek, mely alatt az ellenállásra készülhetett volna. Hadi tanácsot tartott, s fölvetette a kérdést, hogy elfogadjanak-e esatát a németekkel, vagy kivonuljanak Erdélyből. Thökölynek és kuruczainak nagy kedve volt az ellenállásra, eleinte a törököknek is, de a tatár és oláh csapatok az összeharácsolt zsákmányt nem akarták kockáztatni s nem sokat törvén Thökölyvel és az ő erdélyi fejedelemségével, felkerekedtek s a Bodza-szorosan nagy sietve el-kivonultak. Erre a törökök is elvesztvén harezi kedvöket, legnagyobb részt követték példájokat.²⁾

Igy »a Thökölyvel lévő török és tatár hadak számtalan erdélyi prédálva megrakodván, mind haza szökteenek vala, a havasalföldi vajda is visszamenvén, az erdélyiek is a német jövetelén megütköztvén, haza kéredztvén sok színek alatt, kevesen maradtanak vala Thökölyi mellett, hanem a *kuruczság maradt vala mellette*.«³⁾

Thököly cserben hagyatván a szultán által segélyére rendelt török-tatár s oláh sereg által s belátván, hogy saját kurucz hadai korántsem elegendők az ellenséggel megmérkőzésre: akarva nem akarva a kivonulásra volt kénytelen elszánnia magát, azon reményben, hogy Oláhországban új erőt gyűjtve nem sokára visszatér. Kivonulási szándékát azonban titkolta a táborában lévő erdélyiek előtt, a kiket mintegy zálogául erdélyi fejedelemségének magával akart vinni Oláhországba. »Még azon nap is, mikor beindulának Havasalföldében, erős hittetl azon esküvök meg Thökölyi, hogy az országból ki nem menne, hanem itt ontaná ki véré a hazáért. Mi erdélyiektől mondja Cserei - kik még nem ismerjük vala jól, el is hittük.«⁴⁾ Tervét ügyesen, bár nem erőszak nélkül hajtotta végre.

¹⁾ Des Grafen Thököly Einfall in Burzenland, id. h. 159. l.

²⁾ A brassai névtelen id. h. 259. l.

³⁾ Cserei hist. 207. l.

⁴⁾ U. ott 208. l.

Thököly szept. 24-én a Bodza-szoros közelében a *nyéni mezőn* »hadaít mind rendelt seregben állítván« azt színelte, mintha harcra készülne. A sereg egy részével »megindulának Brassó felé«, de »újabbban csak hamarjában visszazállának«. Az erdélyiek felzudultak, »és nagy zsidongás lőn azon a nyéni mezőn: de csak semmiben mulék, mert csak megmondák, hogy compelle intrare«. ¹⁾ (T. i. kiadták a jelszót a kuruczoknak: kényszerítsd bemenni!) Egy másik szemtanú és bajtárs elbeszélése szerint: »A szegény erdélyieket avval biztatván, hogy im szintén érkezik hatvan ezer török segítségére, és mihelyt érkezik, mindjárt harcznak megyen, napestig mind fűtatván az paxamétát, ²⁾ az alatt szekereit mind egyre költöztetvén által a hajdukkal Havasalföldben, maga is csak nem sokkal naplemente előtt, környül vétetvén (az erdélyi nemességet) törökkel tatárral (helyesebben: kuruczokkal) elmene és elvitte azokat is magával Havasalföldre felé«. ³⁾ Cserei is azok közt volt, kiket »azon éjszaka erővel a Bozzára felhajtata«. Az erdélyi magyar és székely főurak és nemesek közül számosan (m. e. 300-an) voltak, kik Thökölyt akarva nem akarva követték a határon át. ⁴⁾ Sőt »nemcsak férfiak, hanem sok becsületes fő és nemesi özvegy asszonyok is menének be akkor Thökölyvel, mert elhirdette vala, mely kegyetlenül mérszároltatná a német, vala-kiket otthon találma, azért ijedtenek vala meg«. ⁵⁾ Magával vitte Thököly a zernesti csatában elfogott Heisler tábornokot és Doriát is.

¹⁾ Almádi István naplója id. h. 723. l.

²⁾ Fából készült fuvó hangszer, az olasz basso a meta név után baxaméta vagy paxaméta.

³⁾ Vass György naplója 102. l.

⁴⁾ Vass György Naplójában (103. l.) ezeket jegyezte föl: Mucskási Boldizsár, Gyulai Ferencz, Toroczka István, Kálnoky Sámuel és Farkas, Béldi Dávid, Mikes Pál, Tholdalagi János, Bethlen János, Rhédei István, Haller József, Ugron Ferencz, Vass György öcsém, Vass Dániel, Vitéz Ferencz, Szikszai György, Nemes János és Gábor, Toroczka Péter, Toroczka Mátyás, ismét ifjú Toroczka Péter, Torma Kristóf, Bodoniak, Maxiák, Ferencz és Balázs, Harina Ferencz, Horvát Ferencz és Miklós, Bánfi György és Zsigmond, Kemény László, Bánfi Boldizsár, Mikó István és Gábor, Vajda János, Almádi István, Ujvári Miklós, Alsó János, Gergely deák, Késmárki, Egri János, Henter Farkas és többen sokan, kiknek nevek mind eszemben nem jut. — Cserei említi még ezeken és önmagán kívül, hogy a bátyja »Cserei György is szép ifjú legény fiával oda marada.« Alább említi Bernád János, Cserei Zsigmond, Donát György, Benkő Mihály nevét s mintegy »három-záz sok becsületes főemberek s nemesek« tanácskozását az Erdélybe visszazökés felől. (215. l.) Thököly, Komáromy, Bay és Almádi István naplójából még többekkel növelhetjük az erdélyiek névsorát.

⁵⁾ Cserei hist. 208. l.

A Bodza-szoroson való átvonulás nem történhetett az üldöző németekkel való minden csatározás nélkül. Az átkelő sereget »a német tábor portásai (előcsapatai) utólérvén, sokat a hátúl jövőkben levágának, sok szekeret felpredálának«.¹⁾

A brassai német várparancsnok is tett egy kísérletet a határ felé vonulók megtámadására, de szerencsétlenül. Okt. 22-én Brassó minden utcájában toborzót járatott és kidoboltatta, hogy mindenki, akinek kedve van az ellenség üldözésére kimenni, jelentkezze a várban s a zsákmány, melyet kiki szerez, az övé marad. Német polgár alig néhány vállalkozott, oláhok többen. Ezek okt. 23-án fölmentek a várba, de nyomorúságos fegyverzettel, rozsdás karddal, kevesen puskával, a legtöbbnek csak bottal. A várparancsnok legtöbbjét elbocsátotta, az alkalmasakat azonban 200 katonával Prázmárra küldötte, hogy ott az ellenséget megtámadják. Am de ott olyan fogadtatásra találtak, hogy véres fővel is alig menekülhettek vissza okt. 24-én, több halott hátrahagyásával. A városban azt beszélték, hogy két fedett szekérrel hoztak vissza halottakat, kiket titokban a város melletti Virágos-völgyben (»Blumenau«-ban) temettek el.²⁾

Thököly kivonulásával a tért uraló hatalom a visszatörlés és bosszúállás munkájához látott. A császári hadsereg, ha fővezérlete nem is engedte egészen szabadjárá katonáit s »tatár dúlást« nem is rendezett, útjában épen úgy kiélte és pusztította a vidéket, a merre elvonult, mint a Thököly hadai.³⁾

¹⁾ Cserei 208. l.

²⁾ A brassai névtelen 261. l. Megjegyzendő, hogy a brassai névtelenél (Des Grafen Thököly Einfall in Burzenland) 14-ére van téve ez a támadás, nyilván 24-e helyett, mint előbb is a Thökölyi Barcaságra érkezését okt. 11-ikére teszi 21-e helyett. Valószínűleg olvasási hiba (a 2-es számot 1-nek nézvén a kiadó) az ő eredetileg bizonyára helyes kéziratából, mert pl. a bádeni örgróf Földvár alá érkezését már 24-ére teszi, pedig Csereiből tudjuk, hogy a magyar tábortól a német ekkor csak másfél mértföldnyire volt. Dória Brassóba érkezését és a Thököly táborába menését már helyesen írják (ill. nyomtatják) okt. 23.—24-ére, pedig előbb mind a 10-es számok szerepelnek a 20-asok helyett. Cserei nem említi a Bodzán kivonulás napjának dátumát. Almádi István oct. 24-én éjszakát említi. Vass György szintén oct. 24-én estére teszi az indulást. A brassai névtelen adatai összevetéséből is oct. 24-e jó ki. Angyal Dávid (Thököly életeletrajzában, Röder Urkunden-jei után) oct. 25-ére teszi. Az oct. 24. és 25-diki datum úgy egyeztethető össze, hogy 24-én éjjel vonultak fel a Bodza-szoroson s ott »kicsinyég megszállván (valószínűleg a Béli-rétjén)« oct. 25-ére virradólag lépték át a határt és mentek át Havasalföldre. Almádi erre nézve a leghitelesebb tanú, a kinek naplója szerint: »Oct. 24. Azon éjjel csak egy kicsinyég szállottunk meg az erdőn, mind mentünk... Azon éjjel általmentünk az Bozzán.« (id. h. 723. l.)

³⁾ Diese Armee . . . unterschiedene Dörfer in Siebenbürgen rein

Az ellenféllel és a Thököly párthíveivel szemben pedig kiméletlen volt és bosszúálló. Nem kimélte még a rokonfajú szászokat sem, a miért azok Thökölyvel tartottak. Főkép azokon a falvakon kegyetlenkedtek és üztek bosszúállást, amelyekben a zernesti csatából menekülő német katonákat öldösték, vagy az ellenség kezébe juttatták.

Badeni Lajos 8–10 lovas ezredből álló serege okt. 24-én *Földvár* alatt a Rákospatak (Krebsbach) felé fekvő szép réteken és földeken szállott táborba s miután ellenséget nem talált, a következő napokon ellepte a Barczaság és a határos Miklósvárszék falvait és pogány módra kifosztotta.¹⁾ Főkép Földvártól északra az Olt völgyében fekvő szász falvak (*Mogyorós, Apáczu, Ürmös, fel Agostonfalráig*) és az Olton túl, szemben fekvő magyar és székely falvak, *Hídrég, Bölön, a két Ajta, Miklósvár, Köpecz, fel Baróthig* s a déli határszélen *Háfalu* szenvedtek sokat és pusztítottak el teljesen. A népet ugyan nem öldökölték, mert meg volt tiltva a fővezérlettől, de mindenéből kifosztották s kínzásokkal vallatták és kényszerítették elásott javaik előadására is. Még ruhájokat és házi edényeiket is elszedték, úgy hogy sokan meztelenül maradtak. A behordott életem elvitték, vagy felégették, eltaposták, vagy a vízbe hányták. A marhákat elhajtották, vagy levágatták. A várakat és erősségeket felkutatták és a bennök tartani szokott gabonátartókat, éléskamra-ládákat széttördelték s amit bennök találtak, elvitték. A templomokat sem kimélték, hanem kirabolták, megrongálták, az oltárokat összetörték, vagy bemocskolták.

A barczasági többi szász falvakat nem rabolták ugyan ki, de szorgos vizsgálatot tartottak, hogy okoztak-e és miféle károkat a zernesti csatából menekült német katonáknak s ilyen minék kipuhatólása után nagy pénzbírságot vetettek ki az illető falvakra, vagy szabad zsákmányra bocsátották. *Rozsnyóra* kisütötték, hogy ott Balacsány egyik társa és egy szakács levágott és hogy a menekülők javaiból a tatárok elvitték: a miért a rozsnyóiak nagy pénzbírságra ítéltettek. *Honigbergben* Doria örgróf podgyászát felverték s kísérőit megölték, a miért a felpredálás megváltására több mint 9000 m. forint bírságot kellett fizetniük. *Brenndorf* szász faluban a tatárok észrevettek és levágtak egy beteg német katonát, kit az ottani pap őrjálomból magához vett és elrejtett: ennek a katonának meg-

ausgeplünderten und grossen Raub mit sich führten.* (Brassai névtelen id. h. 261. l.)

¹⁾ »In welche sie recht unchristlich gehaust, und fast heidnisch grassiret.* (U. ott 262. l.)

öléseért 500 frtot fizetett a falu. A *földváriak* 300, a *vörösmartíak* 200, mások több-kevesebb sarczot fizettek gr. Guttenstein brassai várparancsnoknak. *Mogyorós*, azon kívül hogy elpredáltatott, még 1600 frtot is kénytelen volt fizetni. A Barczaságban csupán a *feketehalmiak* voltak oly szerencsések, hogy semmi vétket sem süthettek ki rájuk. A többiek 14 nap alatt mind megbírságoztattak.

A brassaiak sem kerültek ki a bosszúállást és visszatorlást, bár azzal az okos körültekintéssel, mely válságos időkben mindig jellemző sajátóságuk volt, tüstént siettek Badeni Lajost üdvözlölni, mihelyt vidékükön megjelent. Midőn a Barczaságra érkezéséről értesültek, okt. 25-én a lovasság a városból és a várparancsnok úszti karával elibe ment. Este a tanácsurak és a »száz férfiak« (városatyák) bejárták a várost és minden polgártól két zsák lisztet szedtek fel, a mit aztán a sütőházakban (a pékek közl) osztottak föl, hogy abból a csász. hadsereg számára kenyeret (Comiss-Brod) süssenek Minden pékmesterre jutott 45 - 50 - 60 köböl liszt. Ezt aztán a hadseregnek küldötték. Két tanácsost is küldött a város a táborba az örgróf üdvözlésére. Okt. 27-én pedig maga a két bíró (Drauth Simon és Fflstich Mihály) ment ki a táborba, hogy a badeni örgróftól köszöntvén városukba meghívják. Kegyelmes fogadtatásban részesültek, a császár iránti hűségre intetve s az ő kegyeiről biztosítva bocsáttattak még az nap este vissza.

A brassai várparancsnok nem volt ily engesztelőkeny. Okt. 26-án a várparancsnok szállást készíteni rendelt a városban a katonák számára, a kik aztán a várból levonúlva, a polgárság nyakára ültek s azokat minden kigondolható kívánczalmakkal zaklatták és szidalmazták. Olyanokat követeltek, a mihez joguk nem volt; bort, sört, kenyeret, főzeléket s köszönetül *rebbelis kutyák és gázemberek* (verfluchter Mensch) czímmel illették.

Hol van a ti lútheranus istenetek? hol a ti fejedelmetek, a kiből annyira bizakodtatok? kérdezték tőlük Thökölý felett gúnyolódva. A kik visszafelelni mertek, azokat tettelegesen is bántalmazták. Remélni és tűrni! volt a legjobb mód (teszi hozzá az egykorú brassai polgártárs). Szerencse, hogy nem tartott soká, mert okt. 29-én a brassai Metternich-ezred egy része a táborba szállott ki s 31-én a többiek, bár nov. 1-én néhány század ismét visszajött. Nov. 2-án maga Veteráni gróf tábornok is bejött a városba a várparancsnokkal értekezni. de csak rövid időre. Badeni Lajos még ennyire sem érintette Brassót, pedig ott a közelben időzött nov. 6-áig. A brassai bírák nov. 5-én mennek ki hozzá a táborba, elbűcsúzni s ő másnap seregével felkerekedett és elvonult a Barczaságból s

nemsokára Erdélyből is, a fogságba került Heisler gróf helyett Veteráni gr. tábornokot altábornagyvá és az erdélyi hadak főparancsnokává nevezvén ki, szárnysegédül de Pace ezredest léptetvén elő altábornoki ranggal.

Az így újonnan szervezett erdélyi főhadparancsnokság aztán nyolcz ezred lovassággal a *Székelyföldre* szállott, hogy közel legyen a délkeleti határszélhez, főhadí szállásul *Sepsi-Szent-Györgyöt* választván. Keservesen megemlegette a székelység ezt a táborozást, mert a mi a tatár-, kurucz- és sáskajárásból megmaradt, azt most a labanczok emésztették meg. A szegény lakosság termése, barma s a mi még megmaradt, teljesen elpusztult.¹⁾

A labanczok főkép *Háromszéket*, a mely szívvel-lélekkel csatlakozott volt Thökölyhez, nyomorgatták kedvteliséssel, mint előbb Thökölyék *Csikot*; de a hol zsákmány kínálkozott, nem sokat kérdezték: kurucz-e, vagy labancz; egyiket épúgy kifosztották, mint a másikat.

Al-Csik még alig lélezett fel Thököly hadai dúlása után, miután az emberek az erdőkről és rejtékhelyekről haza tértek s már-már bátorságban hitték magokat: egyszerre csak (nov. elején) egy martalócz labancz csapat tört rájuk Háromszék felől. Nov. 2-án ugyanis két zászlóalj labancz (vagy mint mások gondolták: kurucz) berohant *Torjára* s ott nagy zsákmányolást vittek véghez, főkép lovakban, éppen midőn az emberek a kézdi-vásárhelyi heti vásárról haza tértek. Onnan még azon nap Csíkba *Lázárfalvára* mentek át, nov. 3-án hajnalban berontottak *Kozmás, Tusnád, Szent-Márton, Szent-Simon* községekre és mindent felprédáltak. Kozmásan a pap otthon nem létében feltörték a parochia ajtaját, s a mit találtak, elvitték; a szent-mártoni paplakra betörve, a lovakat elhajtották és sok zsákmányt tettek; a szentsimoniak megpróbálták ellenállani s az összecsapásban három falusi ember elesett; az ellenségből is több súlyosan megsebesült, kik közül három aztán a Mitács-erdejében temettetett el, a többi pedig sietve menekült Baczon felé,²⁾ (tehát Badeni Lajos földvári tábora irányában, a miből látszik, hogy labanczoknak kellett lenniük, nem pedig kuruczoknak, a kik már akkor messze Havasalföldön voltak Thökölyvel).

A Thökölyvel kiment kuruczok is tettek Háromszéken egy szomorú emlékü látogatást. *Mikes Pál*, az erdélyi kibujdosók egyike, Plojesten engedelmet kért Thökölytől, hogy egy

¹⁾ . . . und die armen Einwohner um ihr Vieh, Früchte, und was sie noch übrig hatten, vollens gebracht haben. « Brassai napló id. n. 265. l.

²⁾ Székely Oklir. VI. k. 419. l. Lakatos István csikkozsmási plebános.

kurucz csapattal titkon baza térjen, az otthon maradt háromszéki nemes emberek megbüntetésére. Mikes Pál czélja (Cserei szerint) az volt, hogy »Háromszéken valamely nemes embereket talál házoknál, öltesse meg; és ha akkor Háromszéken német nem lett volna, olyan kegyes istenfőlk ember vala ám Mikes Pál uram, bizony nem sokat hagyott volna közülök életben«. Mikes Pál így csak részben hajthatta végre pokoli tervét, magán boszuját töltvén ősi falujában Zágomban lakó néhány haragosán, kik otthon maradtak. Nov. 14-én éjjel a Bodzaszoroson át Erdélybe lopózáván váratlanul Zágomba érkezett s az ottani nemesek közül többeket, éjjel rájuk rontván s ágyukból kiragadván kegyetlenül megöletett és kifosztatott. *Jankó Boldizsárt* »kire neheztelt, mert nem igen akart azelőtt is cédálni Mikes Pálnak, resolutus ember lévén, a házánál megkapatván ördögi kegyetlenséggel, a nagy becsületes embert« és *Jankó Tamást* a falu végén egy almafára, *Vajna Orbánt* a maga kertjében egy almafára, *Pákai Tamás* deákot saját kapujára felakasztatta, zágoni *Kozma Imrét* pedig összevagdaltatta.¹⁾ Jankó Péter azzal került ki a halált, hogy épen Szentgyörgyön volt a német táborban. Az öldöklés után aztán a *Jankóék* és több család házaít felprédáltatta, lábas jószágaikat, ezüstnemezőket, selyem és egyéb ruhájokat s minden ingó-bingóságukat elraboltatta úgy annyira, hogy az özvegyen és árván maradt családtagoknak »csak a testük és lelkük maradván, teljességgel elhetetlenő maradtak«.²⁾

Mikes Pál a németektől féltében feljebb nem mert menni, hanem a gazdag prédával hirtelen, a mint jött, visszatért Oláhországba s »ott kötyavetyélik fel azoknak az ártatlan főembereknek egyetmásait«. Így pusztították a Székelyföldet, labanczok és kuruczok egyaránt, s ráadásul még saját véreik is.

Ezt a hallatlan kegyetlenséget maga Thököly is meg-sokalta s »mikor Havasalföldiben visszament Mikes Pál a kuruczokkal. Thököly megértvén, hogy megölette az zágoni nemeseket, neheztelt rá érette s szemben sem lett vele« (maga elé sem bocsátotta).³⁾

¹⁾ Br. Apor Péter munkái 255. l. A brassai névtelen 265. l. Cserei hist. 210. l. Székely Okltr. 428—431. l.

²⁾ »Jankó Péter, néhai id. Jankó Tamás özvegye árva Henter Anna, ifjabbik Jankó Tamásné Cseffi Erzsébet, Jankó Boldizsárné Hadnagy Ilona és Vajna Orbánné Gyárfás Suska« folyamodványa az államtanáshoz, melyben elmondják, hogy »Mikes Pál idegen nemzettel szegény falunkra s házainkra jöven étszakának csendességiben édes bátyáim, gyermekeim s urainkat csak hallani is irtózásra való halállal ölette meg« stb. *Székely Okltr.* 429. l.

³⁾ Mikes Pál betörése felől való vallatás a Székely Okltr. VI. k. 430. l.

Mikes Pált nemsokára utól érte a nemezis: ő maga is erőszakos, kegyetlen hallálal végeztetett ki, melynek regényes és titokzatos históriáját így beszélték az egykorúak: Kegyetlenségének híre elhatván Bécsbe, az udvar meghagyta Veteráninak, hogy a havaseli vajda által fogassa el és küldesse be Mikes Erdélybe. Az oláh vajdának nemsokára kapóra jött Mikes Bukaresten időzése s ama sérelme, hogy Mikes mindegyre irogatott ellene Thökölynek, azzal vádolván (bár nem ok nélkül), hogy az erdélyi hadparancsnokkal titkon levelezést folytat. A vajda Mikes leveleit elfogatta s bosszúra gerjedvén, éjszaka reá küldi katonáit s hálósobájában felesége mellől elhurcolják s váltott oláh őrség viszi titkon (nappal az erdőkben lappangva, éjjelenként előre haladva) a Vöröstoronyi-szoroshoz s ott átadják a német katonáknak, a kik nagy titokban Nagy-Szebenbe viszik. Itt is nyakasán viselvén magát, titokban éjjel Fogarasba szállítják s szigorú börtönbe vetik s csak a tisztek tudnak róla, kik éjjelenként magok látják el élelemmel, közkatonát hozzá sem bocsátván. Börtönében egészen elvadult, elszőrösödött, körmei nagyra nőttek, mint egy vadállaté. 1712-ben halt meg, titokban éjjélkor temették el. A titkot egy tiszt árulta el aztán Boér József fogarasi várnagynak s ő tőle szivárgott ki.¹⁾ Egész mondanakör képződött Mikes rejtélyes eltűnése felől. Előbb az volt a híre, hogy az oláh vajda katonái Bukaresten megfogván, lefejezték és egy árokba vetették. Később az a hír szárnyalt (Cserei egynéhány esztendő múlva úgy hallotta), hogy Brankován oláh vajda titokban kiküldetvén az erdélyi generálisnak, Fogarasban szörnyű kínzással ölték meg, előbb szemeit szúrták ki, azután minden nap egy-egy lábát és keze ujját elvagdaltván, s az egész testét megsütögetvén, úgy kellett meghalnia, éjszaka kivitték a testét s eltemették.²⁾ — Bár hogy történt: szörnyen meghülnődött a zágoni »*siculicidium*«-ért, Isten büntetését látták benne a zágoni nemesek kiirtásáért.

A vérbosszú némi erkölcsi elégtételt adhatott a gyászba borítottaknak, de a kiontott vér s elpusztított vagyon mindkét részről csak a nemzet életerejét fogyasztotta.

Gyászos idők, szilaj szenvedélyek!

✱

Igy végződött Thököly erdélyi fejedelemségének »pünkösdi királyság«-a. A mily hirtelen s váratlanul nyerte el egy vak-

¹⁾ Apor Péter munkái 256 l.

²⁾ Cserei hist. 211. l.

merő hegymászással és szerencsés csatával az ország feletti uralmat: ép oly gyorsan, kardesapás nélkül veszté el azt.

Az erdélyi közvélemény nem tette magáévá az ő ügyét; jórészt idegen hódítót láttak benne is, a kinek uralma a török és tatár fegyverek erején épült. Midőn ezzel szemben más, erősebb, bár szintén idegen hatalom kerekedett felül, erdélyi hívei is többnyire félreállottak s magokra hagyták a két versengő félt, hogy döntsék el magok, kit uraljon az ország: a török szultán által kinevezett fejedelmet-e, vagy az újabb állami szerződések alapján Erdélybe jutott császári és királyi kormányt?!

A kettő között lebegett, mint Mohamed koporsója, az ifjú Apafi Mihály okmánybeli fejedelemsége. Ez gátolta meg, hogy a fejedelemségért lelkesülő erdélyiek osztatlanul a Thököly zászlai alá sorakozzanak.

A két névleges fejedelem között végre is a harmadik, a katonai erőre támaszkodó császáriak lettek a győztesek.

Thököly a határokon túl, II. Apafi az országban bent hiába esengett továbbra is az erdélyi fejedelemségért: ott benn az erős katonai uralom a fegyverek erejére támaszkodva nem engedte feltámadni, új életre kelni a kioltott erdélyi fejedelemséget.

Egy határozott nagy előnye még is volt a Thököly beütésének, pillanatnyi sikerének és továbbra is fenyegető magatartásának: Erdély régi alkotmányából ő mentette meg azt, a mit csakhamar az ő kiszoríttatása után a Leopold-féle diploma megadott és biztosított.

A guberniumi korszak önkormányzatát nagyrészt Thökölynek köszönhetette az önállósága romjain busongó »tündér« Erdélyország.

SZÁDECZKY LAJOS.

EGY INCIDENS TEMESVÁROTT 1551-BEN.

Ezt Aldana Bernát testvére beszéli el 1552-ben don Pedro Barrantes Maldonado-hoz írt levelében.¹⁾

Erdély már meghódolt vala Ferdinándnak és a kolozsvári sok dinom-dánom után Fráter György és Castaldoék azon kezdettek gondolkozni, hogy talán kellene már valamit tenni az ország védelme érdekében a törökök esetleges beütése ellenében.

Ily célból Castaldo parancsára Nagy Kampó elindult egy maroknyi spanyol és magyar csapattal és két ágyúval szálláshelyéről Enyedről augusztus hava 12-én és ugyanazon hó 19-én²⁾ megérkezett Temesvárra.

Íde érve a jámbor orthodox spanyol vitézek mindenekelőtt is azt a reájuk kellemetlenül ható fölfödözést tették, hogy a római katholicizmusnak semmi nyoma sem maradt, mert — mint Nagy Kampó testvére, a szerzetes írja — majdnem egész Magyarországot és Erdélyt (casi todo Ungria y la Transilvania) már »megmételyezte« volt az »átkozott« lutherana »secta«, maguk a temesiek pedig (estos del Temisio) és a rácok a görög egyházhoz szítottak, úgy, hogy a két fél között az oltári szentségnek nemcsak hogy nyoma, de még látszatja sem maradt főm Temesvárott (no avia en este lugar sacramento ni cosa que le paresciese). Nagy Kampónak első teendői közé tartozott tehát egy templomot erőszakkal elfoglalni (tomó una iglesia) és az oltári szentséget helyezni

¹⁾ A *Memorial historico español* X. kötetében az 502. lapon. Aldana Bernát levelei nyomán (una recopilacion y suma de algunos hechos del maestro de campo Bernardo Villela de Aldana, su hermano.)

²⁾ »Llegó en Temesvar en los dias diez y nueve (del mes de Agosto de 1551)« írja Frey Juan Villela. — Az *Expedicion* lengyel fordítása szerint pedig Aldana »wyruszył dnia 12 sierpnia 1551 roku ku Temeswarowi, dokąd przybywszy w ósm dni marszu.« *Wyprawa na Węgry Bernarda Aldany* (w Krakowie 1882) X. Feliks Rożański fordításában, mely munkát illetőleg l. a *Hadtört. Közlem.* idei folyamában »Sztitnya, Léva, Csábrág és Murány« czímű czikket.

el belé, mely azonban más napra eltűnt, szentségtörő kezek ellopták; minek azután nagy skandalum és háborgás valának következményei. Az ellopott szentséget keresték-kutatták mindenfelé, de sikertelenül. A forrongásban, mely mindinkább komolyabb jeleget öltött, a huszárok és hajdúk a »bennszülöttek«-nek (los naturales) fogták pártjukat s már-már összeütközésre került a dolog a magyar katonaság és spanyol bajtársaik közt, kik önvédelemből kénytelenek valának fegyverhez nyúlni. Forrásunk szerint 300 spanyol mintegy 5000 emberrel állt szemben.

Nagy Kampó fölismerte a helyzet veszélyességét, mely már azért is fölötte komoly volt, mivel Törökország felől is közeledett a vihar s azért minden módon arra törekedett, hogy a kedélyeket lecsillapítsa s egy fegyveres összeütközésnek elejét vegye, a mi »több katholikus magyar főúr« (algunos principales cavalleros ungaros catholicos) segítségével sikerült is neki, kik honfitársaikat, Aldana pedig saját nemzetbelieit csillapította, kapacitálta.

Eddig tart Frey Juan Villela elbeszélése. Már pedig, ha igazat beszél a spanyol barát --- és őszinteségében nincs okunk kételkedni --- úgy kétségbe kell vonnunk azt, a mit Bunyitay Vincze írt egy helyen.¹⁾ hogy t. i. Losonczy István »a mint . . . főispáni székét elfoglalta, nemcsak Temesvárról üzte ki a hitujtókat, a mit Czwingtenger tudósításából eddig is tudtunk (*Specimen Hungariae literatae* p. 365), hanem Pankotáról is.« Hogy Losonczy a lutheránusokat Pankotáról elűzte, azt a váradi káptalan 1552. jun. 25-ki jelentéséből tudjuk, de sem ez a levél, sem Draskovich, az aradi prépost nem említik egy szóval sem a temesváriak²⁾ kiűzetését.

Maga az idézett Czwingtenger is csak annyit ír, hogy 1551-ben Losonczy elűzte Szegedi Kis Istvánt Temesvárról »cum plerisque aliis orthodoxis« (*így!*). tehát jóval kevesebbet állít, mint a mennyit Bunyitay szájába ad. Különben az öreg Czwingtenger eléggé gyanús forrás. Így pl. jelen esetben is azt írja, hogy Petrovics Péter halála után (comite illo sublato e vivis) — és persze folytán — lett Losonczyból temesi főispán, mely állítás a mellett bizonyít, hogy Czwingtenger nem ismerte Erdély akkori történetét és a hiányt pótolandó nem restelt képzelő tehetségének bő adattárából merítgetni.

Mint látjuk 1551. augusztus havában a reformáció már oly erős gyökeret vert volt Temesvároton, hogy még a főispán úrnak sem volt volna hatalmában a helyzeten változ-

¹⁻²⁾ *Századok* XXI. 389. Két egykorú levél szövegével.

tatni. Ha Czwittinger állításának van egyáltalában némi alapja, úgy talán csak annyi igaz belőle, hogy Losonczy egy-nehány izgága embernek tette ki szürét Temesvárból, közöttük Szegedi Kiss Istvánét is, — Bunyitay idézett cikke szerint pedig Köleséri Kristóf deákek szürét Pankotáról — kik erőnek-erejével akarták a német egyetemekről importált, szabadelvű tanokat otthon maradt, világot nem látott együgyű földieiknek »begyőbe tömni.«

Végű még egy megjegyzést. Bunyitay úgy látszik nagy súlyt fektet arra, hogy a cikkében érintett XVI. századbeli magyar keresztények hitvallásukat »Confessio Catholica«-nak nevezték s ily módon — szerinte — »határozottan katolikus hiten levőknek« nevezték magukat. Nagyon helyesen. Csakhogy nem római katolikusoknak, másképp pápistáknak. Ezekkel már nem voltak egy akolban akkor, mikor avval vádolták a püspököket, miszerint ez utóbbiak »eltértek az evangéliumtól.« Ez éppen magának Luthernek volt kedvencz kifejezése, ki pl. az özvegy magyar királynénak, Máriának is 1526-ban nem azt írta, hogy úgy értesült, miszerint a királyné rokonszenvez a reformáció ügyével, hanem azt, hogy »E(ure) K(önigliche) M(ajestät) dem Evangelio geneigt wäre.«

KROPF LAJOS.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

---

*A váradi színészet története. A nagyváradi magyar színészet száz-
éves jubileuma alkalmából írta Náményi Lajos. Nagyvárad, 1898.
VIII, 157, 1 lap.*

Náményi Lajos igen helyesen fogta fel célját, midőn a nagyváradi színészetnek százéves multjáról kívánt beszámolni. Mint az előszóban mondja, egy porszemet akart tenni hazánk művelődéstörténetének nagy épületéhez. De a mit nyújtott, nemcsak egy porszem, hanem egy jól idomított téglá. És épen e révén érdemli meg a föntidézett kis művecske, hogy e folyóirat hasábjain is megemlékezzünk róla. Mert a magyar műveltség-történetének utolsó száz évében alig van a nemzeti élet nyilvánulásának nehezebben hajtó s mégis egyre gyarapodó ága, mint a színészet, a mely nemzetiségünknek félreismerhetetlen istápolója és erősítője volt kezdettől fogva mind maig. E tudat hevíté a szerző ügybuzgalmát, midőn a nagyváradi színészet kezdetének századik évfordulójára törekedett bemutatni, mit adott az általános mozgalomhoz Nagyvárad vagy mit örökölt belőle, főleg akkor, mikor magyarnak lenni, s a magyar lélek kifejezőit, írókat és színészeket pártúl fogni nem tartották valami nagyon szép dolognak.

Nagyvárad nem tartozik a magyar játékszín kiválóbb őrhelyei közé. Osztozik a többi magyar városok lelkesedésében, midőn a mult század végén először próbálnak ott szerencsét Thaliának magyar papjai; de a vidéki városok közt sem igen visz vezérszerepet. Először a német színészet üt benne tanyát, mert az iparosok és kereskedők jó része idegen nyelvű volt még a jelen század két első tizedében is; a mult században pedig valamire való magyar ember mind tudott németül. Nagyvárad német színészete gyorsan fejlődött 1784-től kezdve; míg az általános nemzeti fölbuzdulásban Bihar megye is osztozván a kilenczvenes évek elején: nemsokára a magyar színjáték felállítására a közönség óhaja. A megye különben is élénk figye-

lemmel kísérte a pesti színjáték küzdelmeit s fölkérte Sándor Lipót nádort is a színészet támogatására. Kelemen László a Tiszán túli megyéket tartotta alkalmasoknak arra, hogy segítségével a magyar színjáratot állandósítani lehet; terve azonban, a melylyel eszméit valósítani kívánta, nem öltethett testet. A Wesselényi pártfogása alatt játszó kolozsvári társaság 1798-ban rándult először Debreczenbe s onnan Nagyváradra s ekkor, aug. 26-án tartotta ott első előadását. Az itteni társaságnak első kiválóbb pártfogója gr. Rhédey Lajos, ki maga is írt egy színdarabot »A nagylelkű herceg« (József főherceg nádor) címmel. A Helytartó-Tanács követelte, hogy a játszandó darabok műsorát felküldje neki a színjátszó társaság, a mely követelésnek a nagyváradai színészek eleget is tettek, s a Náményi közlöttele műsorból látni lehet, hogy nagyrészt ugyanazon darabok kerültek előadásra itt, mint a melyek a pesti színtársulat műsorán előfordultak. Jellemző, hogy Nagyváradon felváltva játszottak magyarul és németül, s pedig nemcsak a mult század végén van erre adatunk, de még a jelen század tizes éveiből is.

Gr. Rhédey Lajos után Sándorffy József orvos veszi pártfogásába a nagyváradai színjáratot. Sándorffyt a bécsi testőr-írók buzdították ifjú korában, s a nemzetiség erősítése iránti buzgósága abban tetőzött, hogy részint a régi nagyváradai színészeket a mennyire lehetett, állandósítsa, részint új tagokat szerződtessen, a díszleteket, ruhatárt, zenekart, stb. szervezze, sőt valamelyes állandó színházról is gondoskodjék. A sikerrel működő társaság Debreczenbe és Aradra is el-elrándult; emitt már 1812-ben állandó színház építéséről gondolkoztak. E mellett Sándorffynak arra is kiterjedt figyelme, hogy a tanulók is látogathassák az előadásokat s »ezért ingyen bocsátotta be őket a színházba.«

A szerző évről-évre nyomozza a nagyváradai színtársaság történetét részint levéltári adatok, részint megmaradt színlapok, az akkori újságok, Bayer József nagy műve s más monographiák alapján. Merész combinatiókba nem bocsátkozik, de a biztos adatokat elég jól felhasználja. Sándorffy halálával (1824) Nagyvárad mint átmeneti állomás szerepel a magyar játékszín történetében 1849-ig; a magyar társaság mellett feltűnik a német színészet újra, hogy aztán amaz végleg kiszoríthassa ezt. Az egymást felváltó magyar társaságok hosszabb-rövidebb szerepléséről nem szólván, megemlíti, hogy a szerző egészen a jelen évig vezeti le ez elég mozgalmas történet folyamát, vizsgálva, milyen szerepet játszott a színpad az ötvenes és hatvanas években. miféle szövetkezetek alakultak azóta, s 1827-től kezdve

mikép fejlődött az állandó színház ügye. Végül a biharmegyei színműirókról, színészekről és kritikusokról szól.

Itt-ott megakadt a szemünk egy-egy helytelen következtetésen vagy furcsa állításon. Mindjárt a mű elején azt mondja, hogy a jezsuiták eltörlése utáni iskolai drámának nincs »irodalomtörténeti jelentősége«; holott a piaristák iskolai színjátéka sok tekintetben még fontosabb, mert több a nemzeti vonatkozás benne. Tovább a »Ratio educationis«-ra hivatkozik, mely e segéd-eszközt (t. i. az iskolai színjátékot) is elfogadta részint a helyes és szabatos előadás, részint a nyelv helyes gyakorlása szempontjából. Itt az erkölcsi szempontot is említeni kell, különben igazságtalanok leszünk a jezsuiták iránt. Majd a nagyváradi közönség törekvéséről szólva, azt mondja, hogy »ez a törekvés, ez a folytonos láncolata a nemzeti küzdelmek ébrentartásának kizárja Várad falai közül a német színészetet is már *oly időben* (1833), *mikor ezzel hazánkban még a fordítás sem dicsekedhetik.*« Ezzel ugyan nagyon keveset mond. Ha vidéki városaink magyarsága a fővárosé után igazodott volna úgy szólván a század közepéig: nehezen volnánk annyira, a mennyire most vagyunk. Végül még csak egy hibás adatát igazítjuk helyre. Kazinczy Miklós, a Ferencz öcsese, nem 1744-ben, hanem 1774-ben született, apja halála (márcz. 20.) után öt hónapra. Valószínű, hogy a hibás évszám csak nyomdahiba.

Az érdemes kis mű Bölöny Józsefnek, a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsának van ajánlva. V. J.

Magyarország archaeológiája. Irta *Pulszky Ferencz.* Budapest, 1897. Pallas irodalmi és nyomdai-részvénytársaság. Első kötet 99 táblával és 122 a szöveg közé nyomott rajzzal. 1—266 lap. Tartalomjegyzék szövegábrák és táblák jegyzéke, betűrendes név- és tárgymutató 277—342 lap. Második kötet 95 táblával és 156 a szöveg közé nyomott rajzzal. 1—276 lap s 277—376 lapig tartalomjegyzék és index. Ára a két kötetnek füzve 16 frt. diszes félbőr-kötésben 20 frt.

Pulszky Ferencz hattyudaként nyerte irodalmunk a czimben foglalt testes két kötetet, melyvel az agg tudós voltaképen az Akadémia *Semsey Andor* pályadíjáért kívánt sorompóba lépni. Csakhogy ő maga is annyira eleven tudatában élt a Magyarország archaeológiájának egészét követelő pályakérdés nehézségeinek, hogy vállalkozásának fogvatkozásait szinte szükségesnek érezte a feladat óriási voltával enyhítgetni. Hisz a következmények is tökéletesen beigazolták abbéli kijelentését, hogy az Akadémia által megkövetelt olyatén pályamunka, mely

az őskor, római és néprándorlási kor, majd a honfoglalástól a renaissanceig, és a renaissance-tól a XVIII. századig mindent felölelő hármias kötetben egyesíthetné a hazai archaeologia történelmi fejlődését és gazdag irodalmát, »nem öt rövid esztendő, de egy emberélet összes munkássága alatt is alig volna megvalósítható«. Avagy ki érezhetett volna magában több erőt, nagyobb hivatottságot e feladat megvalósítására: ha nem épen *Pulszky Ferencz*? a kinek serény munkássága, mélységes tudása és vezérlő szelleme a hazai régészetnek csaknem minden ágában irányadólag érvényesült s a kinek európai összeköttetései révén 1877. létrejött budapesti ősembertani congressus adott nálunk is nagyobb lendületet a rendszeresebb és céltudatos hazai régészeti kutatásoknak? Hisz a nemzeti múzeum első gondozói és tanulmányozói kizárólag a magyarság eredetének kedvező leleteket gyűjtögettek. Ilyen felfogással közölte Jankovich Miklós is a hárshegyi leletet a Tudományos Gyűjteményben (1828.), az első magyar ősrégészeti tanulmányt és *Jerney, Kállay Ferencz, Horváth István* közleményei szintén csak annyiban szolgálták ősrégészetünket, a mennyiben »római« vagy magyar-sági vonatkozásokat feltételezhettek a tárgyalt leletekben.

Ilyenformán *id. Kubinyi Ferencz* »A Magyarországon talált kő- és bronzkori régiségek«¹⁾ és Kiss Ferencz »A karikapénz mint fizetési és ékszer a történelmi korbán«²⁾ című munkái nyitják meg hazánkban a tulajdonképeni régészeti irodalmat, sőt Kiss Ferencz a bronzkarikáknak mindjárt 1859. oly helyes magyarázatát adta, melyre a mívelt nyugat szakemberei alig két évtized múltán juthattak el.

Az Akadémia Régészeti Közleményeinek évfolyamai 1859. kezdve tehát gazdag tárlázává váltak a zsege tudományszaknak s főleg Römer Flóris fáradhatatlan buvárlatai és izgatásai s az 1866-ban kiadott »Őskori műrégészeti kalauza« igazán scientia amabilissá avatták a régészetet.

A nagy buzgósággal és hirtelenséggel összehordott adathalmazból azonban csakis a Pulszky Ferencz elnöklete alatt Budapesten 1877. megnyitott VIII. ősrégészeti és anthropologiai congressus Comptes Rendujében jegecedtek igazi tudományos igazságokká az uttörők tapogatózó észrevételei.

És ebben a nagyjelentőségű munkában *Pulszky Ferencz* »Rézkor elmélete« nemcsak váratlan tekintélyt szerzett az addig alig is méltányolt hazai ősrégészetnek, de Európaszerte új iskolát is teremtetett.

¹⁾ Archaeologiai Közlemények 1861. II. évf.

²⁾ U. ott 1859. I. évf.

Előtte Keller Ferdinánd, a svájci czölöplakások szerencsés felfedezője és buvára, a *Garda tó* erődítményeinek munkálatainál felmerült rézeszközök leírata közben utalt ugyan arra, hogy hazánkban főleg Svajcz muzeumaiba feltűnő sok rézeszköz kerül. Majd Sir William Wilde, az ír honi muzeum igazgatója 1861-ben vette észre muzeumban a tiszta rézeszközököt. Csakhogy a *rézkornak a csiszolt kőkori formák analogiájában, az ékszerek díszítetlen voltában* kikerekedő criteriumait Pulszky Ferencz éles látása ismerte először fel s az ő mélyreható fejtegetései derítették ki, hogy *a bronzkor igazi sajátja és jellemző találmánya a fibula, a raskoré pedig a csatt és szíjgyékben keresendő.*

Mindezt némi kétkedéssel fogadták ugyan kezdetben; de a rézkor elmélete csakhaár meghódítá egész Európát.

Much Máttyás bécsi régész, a ki Salzburg közelében *Bischofshofennél* egy régi rézolvastó telep felfedezésével is kiűntette magát, 1886-ban »*Die Kupferzeit*« in Európa und ihr Verhältniss zur Cultur der Indogermanen» művével szegődött legelőször Pulszky iskolájához, kimutatva, hogy az Alpok központjáról is egy rézcultura sugárzott szét. Majd Olmefalsch. Richter Miksa és Cesuola ezredes cypriasi ásatai igazolták az önálló rézkor létezését, úgy hogy az irányadó szakférfiak közül ez idő szerint csakis a skandináviai *Worsae* nem hódolt meg teljesen, habár merev tagadásából ő is annyira engedett, hogy legalább átmeneti *periodusként* elfogadja ő is a réz önálló alkalmaztatását. A többi államok vezér archaeologusai rendre meghajoltak Pulszky elmélete előtt. Így a hispaniai fészigeiről *Vilanova* a lissaboni és párisi congressusokon *Pulszky* mellett nyilatkozott. Ellenben a francia származású *Siret* testvérek spanyolországi ásataiuk összegezésénél,¹⁾ *jóllehet a rézkor kérdései*-hez akaratlanul adalékokkal járultak, még nem hajlandók meghódolni. A francziák általában várakozó állást foglaltak el. Svajczban *Groos Victor*, a *neuchateli* és *bieli* tavak czölölepítményeinek ásatója, valamint *Hoernes Moricz* bécsi custos csak egy-egy *réz időszak* (periodus) erejéig csatlakoznak.²⁾

Pulszky Ferencz könyvének legbecsesebb részét tehát a rézkor eme hullázmási folyamatának kritikai méltatása képezi s a Semsey-pályázat egyik előnyéül épen azt emelhetjük ki, hogy ennek révén Pulszky Ferencz alkalmat vehetett élete legfőbb sikerének összefoglalására.

¹⁾ Les premiers âges du Métal dans le sud-est de l'Espagne. Bruxelles. 1887.

²⁾ Dr. Moritz Hoernes, Urgeschichte des Menschen nach dem heutigen Stande der Wissenschaft. Wien, 1892.

Ép oly becses fejezet, a nagyobbára Hampel József bronzkori monographiája és akadémiai értekezései alapján szerkesztett *bronzkor* is. A réz öntésének feltalálásával fejlődhetett a megelőző rézkorból a bronzkor, ép úgy mint a kőorból annak idején a *rézkor*. Épen azért kezdetben a lapos rézvésőket utánzó peremes és sarkos vésők, árák jelenkeznek s csak lassankint alakul ki a kávas véső forma s annak többnyire egyenes vonalából szövődő, de olykor a peremes véső szárnyait hajlított vonalakkal utánzó diszítése. A *Francia-, Olasz- és Angolországban* idáig ismeretlen nyéllyukas bronzfokosok és harszi kalapácsok hazai bronziparunk virágzó korszakának terményei s a kezdő korszak háromszögű, markolat nélküli töréből fejlődve előbb a lándzsa majd a kard alakul ki, mely mindig levélalakzatokat előbb fűz-, majd sás liliumot (Iris) utánzott. Ennek markolatát kezdetben rászegezték a nyéllyukkal öntött kardokra. Nagy idők múlva jöttek reá, hogy előnyösebb tövis vagy szegnyujtványnyal felszerelni a kardokat, melyre a fa- vagy szaru-markolatot mintegy rányársalhatták.

A fejlődés betetőződésekor a sokféle meanderkarczolataltal diszitett kardmarkolatok váltak általánossá. A spirális karc és ütérvédők, a lapos fibulák, a vésett majd ponczolt ékítésű karpereczek a bronzkor fejlődési tetőpontján, a Kr. e. VI. század körül a dunántúli *galaták* érintkezésbe lépve a bronznépekkel, a hallstadti kengyeles fibulákat, diszes sallangokat, trébelt öveket és nagy üstféle (situla) edények használatát vezették be, valószínűleg a tauriskoktól, a Kárpátok közé. Ugyancsak a keltáknak tulajdoníthatjuk a *raskort* bevezető a *La Tène culturát*, melynél a hosszú vaskardok sajátos alakja, a kardhüvelyek diszítése, a lábtagjával a kengyel felé hátraforduló fibula, a vastagabb lánczok, az üveg karpereczek és gyűrűk, a borostyánkő kláris és a korongon készült edények mérvadók, s mely periodus Augustus pannoniai térfoglalásával, vagyis a historiai kor beköszöntésével Kr. e. 8-ban sem végződhetett be teljesen.

Pulszky Ferencz másik tevékenységi körét a hazai *nép-vándorlaskori emlékek* szolgáltatták s ő deríté ki először, hogy a római uralom hanyatlásától, vagyis a III. századtól számítható népvándorlaskor első valódi emlékeit nem a német föld szolgáltató, miként *Lindenschmidt* a mainzi german muzeum nagy-érdemű igazgatója vitatta, s még kevésbbé a *franciaiknál*, mint azt Labarte Childeriknek 1653-ban Tournayban felfedezett sírlelete után követeli: hanem *igazában hazánk barbár kincs és sírleletei* képezik. S csak az újabbkori hibás nyelvhasználat hünéül tudhatjuk be, hogy a rómaiak nagyzolásából barbar jelzővel illetett népvándorlaskori törzsekben a miveletlenség és

izléstelenség megtestesítőit képzelheti még mindig a nagy közönség. De a gróf Lesteyrie s főleg a mi Hampel Józsefünknek a nagyszentmiklósi Attila-kincsről szóló becses tanulmánya fényes czáfolatát nyújthatják e téves hiedelemnek s ezek alapján Pulszky Ferencz könyve szép illustratioval is szembetűnővé teszi e korszak műizlésének fejlettségét. S hazánkban e népmozgalmaknak még időbeli sorrendjét is kiolvashatjuk eme kincsekkel együtt felmerült érmeiből. Egyes hosszabb életű uralkodók érmei ugyanis igen sokáig forgalomban állottak s e miatt például Augustus, *Constantinus* vagy *Justinianus* érmeivel szigorubb időhatárokhoz nem igen juthatunk. De az osztropataki sirban *Herennia Etruscilla*, a szentendreiben *Phocas*, a fenékiben III. *Valentinianus*, az 1797-ki első szilágysomlyóiban *Valens*, *Valentinianus* és *Grafianus* nagy arany medaillonjai egészen pontos időhatárhoz segítenek. Ezek felhasználásával fejezetenkint chronologiai sorrendbe foglalja Pulszky F. a classica művészetnek hadizsákmány vagy császári ajándék gyanánt a kárpátalji markomannok és *quadok* kezeibe jutott termékeit. Ilyen a két *osztropataki* lelet, t. i. a jelenleg Bécsben őrzött 1790-beli s a Bánó József útján 1865-ben napvilágra került második lelet, mely *Herennia Etruscilla* ritka aranyérmével a III. századra utalja a leletet. Ide járul gróf *Draskovics* petriancezi urodalmából 1805-ben Bécsbe került lelet, melyben *Carus* és *Carinus* (I-1 283) aranyérmei még biztosabb időpontot képviselnek. A VI. századbéli visigothok emlékeire tudvalevőleg nálunk *Henszmann Imre* hitta fel először a figyelmet, kimutatván a *déloroszországi kurganok kameni babi* nevű idomtalan szobrainak a spanyolországi Iela csoportjához való rokonságát. Henszmann után Hampel József »A régibb középkor emlékei Magyarországon« cz. értékes műve méltatá tüzetesebben a Szilágysomlyó feletti *Magura* hegyen két pásztorfiu által 1797 aug. 3-án felfedezett *első* és az 1889 april 20-án ugyanott talált *második* kincs művelődéstörténelmi jelentőségét, erős criticával rámutatva, hogy rekeszes gránát diszükkel a Childerik és Theodorik-féle sirleleteket megelőző visigothok legfontosabb maradványai. A beregmegyei *Gelencs*-ről 1889 a 1892-ben a nemzeti muzeumba került két gránátos *fibula*, majd a rebrini pusztán (Ungmegye) 1852-ben talált *nicolo fibula*, a sáromberki (Maros-Tordam.) cicadafibula, a tolnamegyei Györköny két *fibulájával*, az 1887 augustus közepén a bodzai határutnál felmerült 14 bélyeges aranyrud s a bodzai szoros romániai nyílásában *Pietrosnál* 1837-ben talált 20 kilónyi u. n. Athanarik kincse képviselik még a *visigothok* kárpátalji uralmát. A *hunok* $\frac{3}{4}$ századnyi (375 - 453) uralmának legfontosabb emléket a nagyszentmiklósi

1799-beli híres aranykincsben mutatja be Pulszky F., nem egészen indokolatlanul *Attila* kincsül vitatva azt, szemben Hampellel, aki — habár kérdőjelezve — inkább a gepidáknak osztja e becses leletet pusztán az okból, mivel a bekarczott runajelek german jelentéssel bírnak.

A hunok rövid uralmának igen becses adalékait találjuk Pulszky I. kötetének V. fejezetében. Így az ő kezdeményezésével és támogatásával Lipp Vilmos által 1879—1885 között felásott ötödfélezernyi keszthelyvidéki sirmezőknek jobbadán a n. muzeumba került sokféle leletei Gratianus, II. Valentinianus és III. Valentinianus érmeivel is épen Attila korára vezetnek. Különösen a guggoló griffel ékitett ezüst és bronz szíjívvegek, a lovas sírok *kengyelvasai*, a tömérdek mennyiségben napfényre került kosárkás bronz fülbevalók, a négyfelé hasított bronztűk, sajátos csattok jellemzik nem csak itt, hanem a püspökszenterzsébeti sirmezőn, a palotaszentjánosi sírban, a pásztói sirmező löféjű korongdiszeiben is. De még távolabb is mint a muraközi *Draskovecz*, majd *Letenye*, *Lesencze-Tomaj*. *Sümeg* kosárkás fülbevalói s főleg a mosonmegyei régészeti társulat lelkes titkára: dr. Sötér Agost által *Nemesvölgyön* feltárt 150 s dr. *Tergina Gyula* szegedi tanfelügyelő által *Ordason* kiásott 51 sír is mindazokra a german törzsekre utalnak, a kik Honorius császár korában, a IV. század kezdetén szorították ki a *randalokat* Pannoniából s a hunok felsőbbbségét elismerve a hun birodalom fő alkatrészét képezték.

Attila birodalmának szétbomlása után a *gepidák* a róluk elnevezett Daciában maradnak a keleti császár felsőbbbsége alatt, a kitől újévi ajándékot követelnek. Az V—VI. században Gepidia-nak nevezett területről fennmaradt emlékek tehát részint a byzanci császárok ajándékát, részint saját műizlésük termékeit képezék. A Kolozsvár tőszomszédságában, *Apahidánál* 1889 júliusában kavicsfejtés közben felmerült két ezüstkaneső, négy trébelt tánczos párral, több aranylemez, öt aranycsüngő nagy almandinokkal, egy nagy fibula, karperecz és két gyűrű, egyiken *Omharus* névvel legbecsesebb és jellemzőbb maradványai a gepidák műparának. A leletben előfordult ruhakapocs és csatt technicája, diszítése is teljesen azonos a 484-ben eltemetett I. Childerik frank király kincseivel. A pestmegyei *bakodi* pusztán 1859-ben Kunszt kalocsai érsek béresei által kiásott 3 sír nagy ezüst fibulája, gránátos karperecze, a perjamosi (Torontálm.) 2 nagy ezüst fibula, Mezőberénynek (Békésmegye) legyet, Csömörnek tücsköt ábrázolt fibulái egészítik ki a VI. század gránátos rekesztővösségének eme sorozatát.

A VII—VIII. századdal beköszöntött avarkort is Pulszky

fáradozása hozta tisztába először. A *longobardok* éjszokról, az *avarok* keletről előnyomulva együttes erővel 566-ban legyőzték a gepidákat. Alig két év múlva a longobardok innen Itáliába vonultak, úgy hogy az *avarok* váltak egyedüli uraivá a gepidák földjének, melyet mindkettőjük alatt a *szlávok* alárendelt jobbagyként miveltek. A kunágotai (Csanádmegye) sirlelet *Justinianus* (527—560), a *szentendrei Justinus és Phocas* (602—610) és a pusztatóthi (ozorai) *Constantinus Pogonatus* (669—685) arányaival s a német francia sirokból ismeretes u. n. *merovingi* hosszú ruhakapcsokkal, széles övkapcsokkal s lapos melldiszkekkel, a budapest lóversenyteri lelet 979-ből, a nagymányoki ezüst sirlelet, a bökény-mind-szenti (Szeged mellett) négy vékony aranylemez, mezőberényi szíjjvégek, csattok stb. képviselik hazánkból ezt az időszakot. Ebben a fémdisz előtérbe nyomulásával a gránátos ornamentika szembetűnőleg gyérül s csiszoltsága sem oly gondos. Másfelől a szalagfonadékos spirális és S alakú disz különféle combinatioi jutnak uralomra.

A honfoglaláskori magyar sirleletekkel (mint a pilisi, a verebi, nagyteremiai, galgóczi, szolyvai, csornai stb.) leletekkel fejezi be Pulszky a népvándorláskor nagybecsű magyarázatait. A *honfoglalás* idejében a lovasra helyezték paripáját is. Sisakos őseink sisak helyett inkább peremes kucsmát viseltek s azt elől paizsforma ezüst homlokvédővel látták el. Ruházatjuk a sirleletek tanúsága szerint ezüst pikkelyekkel, külföldi pénzekkel volt diszítve. A keskeny övről alig görbülő s olykor veresre festett elefántcsont ékítésű tokba zárt keskeny kard csüngött le. A lándzsa levélalakú; a nyíl néha szárnyas; a puzdra íjj alakját azonban leletek hiányában még biztosan nem tudhatjuk.

Pulszky Ferencz lázas munkásságának mindig gyenge oldalát képezte a rendezés lazasága s most, mikor már élte alkonyán lankadó kézzel, bágyadó elmével a sorscsapások idegbontó hatása alatt fogott az óriás feladathoz, csodálhatjuk-e, hogy munkáját a bevégezettség tökélyéig nem juttathatá. A »Műtörténelmi tanulmányok Szent Istvántól II. Józsefíg« (II. kötet 137—274 l.) már inkább rapsodisticus elme-futtatások, megannyi felvillanásai ragyogó szellemvilágának.

A végzet könnyörtelenségéből nem érhetette meg élte legfőbb művének nyilvánosságra jutását s sirja felett zendülhet meg csak a nemzeti hálája azon elévülhetetlen szolgálatokért, melyekkel a hazai ősrégészetet fellendítve az őskor és népvándorlási időszak tudományos rendezésében nemzetünknek európa-szerte örök hirt és dicsőséget szerzett.

Mert Pulszky könyve, ha nem nyerhette is meg a Semsey díj pálmáját, soknemű félelegessége daczára is nyereség számba vehető az ilyen művekben amugy is szűkölködő irodalmunkra nézve s hazai földünknek legbizonytalanabb őskorához a történelem művelői által sem igen nélkülözhető új adalékokkal és utbaigazitásokkal járul. Mindezekből kitetszőleg a hazai mult művelőivel együtt, főleg iskolai könyvtáraink alig nélkülözhetik Pulszky könyvét s azt még jó ideig érvényben maradó első rendű forrásműként ajánlhatjuk mindenkinek.

TÉGLÁS GÁBOR.

Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Dr. Hodinka Antaltól. Budapest, 1898. 8-r. 119 l., Ára 1 frt 20 kr

Országunk déli részén elterült ezen püspökséggel egész az újabb időkig kevesen foglalkoztak. Fraknói Vilmos »A magyar királyi kegyúri jog« cz. hatalmas művében s előtte Csánki Dezső (Századok, 1893.) foglalkoztak ujabban e püspökség történelmével; ezekhez csatlakozik most Hodinka Antal dr., ki gazdag levéltári anyag alapján vet világosságot e püspökség történelmére, keletkezésére s későbbi viszonyaira.

Már csak azért is érdekes e püspökséggel foglalkoznunk, mert viszonyai egészen kivételesek; mert nemcsak a magyar, de az egybeült keletkezett püspökségek létesülésénél sem látunk annyi rendelleniséget, mint ennél.

Ezek figyelembe vétele pedig érdekes és érdemes dolog, mert a keletkezés rendellenességével függ azután össze az a temérdek fonás, mely a későbbi időkben mutatkozik.

Természetesnek látszó dolog, hogy először püspökség legyen, legyen székesegyház, káptalan (már legalább nálunk szokott lenni, külföldön nem mindig) s azután nevezzenek ki püspököt. A bosnyák püspökségnél ellenben azt látjuk, hogy mintegy 30—40 évvel előbb van püspök, mint püspökség.

Casemario János pápai követ már 1203-ban Rómába küldött jelentésében azt írja a pápának, hogy azt tudja a sz. atya, hogy Boszniában egyetlenegy püspökség van, a melynek püspöke most halt meg. Nagy hasznára lenne az egyháznak, ha olasz lehetne ott püspök és pedig kettő, akár három, mert a tartomány tiz, sőt több napi járásra terjed.

Tehát — még akkor is, ha itt az első püspökről van szó — 1203-ban már az elhalt bosnyák püspökről van szó.

És mikor alakul a püspökség? IV. Béla 1244-ben megerősíti a püspökség addigi birtokait, melyek a következők voltak: 1. Kálmán szlapon herczeg adománya. Amde Kálmán

csak 1235. aug. 9-én kapja Boszniát, tehát előbb nem adományozhatott ott. 2. Ninosláv bosnyák bán adománya. De ez csak 1215-től lehetett bán. 3. Az a jószág, melyről Ninosláv és bojárai elismerték, hogy a bosnyák egyházé. 4. A sói, uszorai, alföldi és más zsupákbeli tized. 5. Az árutized, a bán élésének (zsolozsmájának) nevezett és más collecta, melyeket maga IV. Béla adott a püspökségnek. A székeskáptalan csak 1238. ápr. 26-a és 1239. decz. 11-e közt állíttatott föl.

Látni való tehát, hogy jó negyven évig voltak már bosnyák püspökök püspöki megye nélkül. IX. Gergely pápa 1238. ápr. 26-i leveléből, melyben a kunok püspökének meghagyja, hogy Pousa dömést »terra Bosnae« püspökevé tegye s további rendelkezésig Halom földjét (terrae Hlam) is alárendelje, kitűnik, hogy »terrae Bosnae,« az egész Bosznia a püspökség Halom földje kivételével. De, ha ekkor tényleg meglett volna már itt alapítva a püspökség, — a mint láttuk eddig nem volt akkor is rendellenes alkotással volna dolgunk, mert Alciano biboros még az 1573. aug. 23-án tartott titkos consistoriumban is megjegyezte: »Új dolog egy tartománynak, nem pedig egy határozott város vagy egyháznak creálni püspököt.« Ezt, úgy látszik, már Casemario is észrevette s ezért ajánlja több püspök kinevezését. Azonban ez elmaradt és pedig azon egyszerű okból, hogy Bosznia soha sem volt katolikus. Bizonyoság rá, hogy 1233 óta a dömések térítgetnek rajta, miből látszik, hogy saját papsága sem volt.

Rómában Casemario referált 1203-ban arról, hogy van püspök; tehát azt hitték, van hívő hozzá, vagy legalább is volt, de most eretnekek. Ezeknek az eretnekeknek püspökük is van, ki ellen Róma mint eretnek ellen ítéletet hoz. A ki tudja, hogy Boszniában IX. Gergely idején emlegetik a bogumilok djedjét, a bosnyák nemzeti egy ház presbyterét, látja, hogy innen keletkezett a félreértés.

Igy írhat a pápa 1247-ben arról, hogy a bosnyák egyházmegye teljességgel eretnekké lett; buzdítják is a püspököket, hogy térítsenek. De éppen ez a térítgetés, hogy a hívőket szinte fogni kell, az a körülmény, hogy a püspökségnek nincs papsága, hogy maga a püspökség csak papíron, ott is jogellenesen létezik, mutatja, hogy az egész püspökség csak olyan missio-féle hybrid szervezet lehetett.

A püspökök nem is maradnak soká Boszniában, s ha nem a XIII. század második felében, a XIV-ben már biztosan Djakovára, Valkó megyébe húzódtak vissza. Innen a püspökség már nevének sem felel meg. IV. Béla király ugyanis 1244-ben megerősítván s gyarapítván a püspökök birtokait, ado-

mánylevelében kimondta, hogy »a mondott birtokokban egyedül a püspöknek legyen teljes és valóságos *lelki* és világi joghatósága.«

Bármily sajtóságos s az investituras időre emlékeztető, hogy IV. Béla lelki joghatóságot ad, a pápák is megerősítik a joghatóságot, mire a bosnyák püspökök birtokukon püspöki joghatóságot kezdenek gyakorolni; sőt dominiumaikat egyházmegyévé fejlesztik a nélkül, hogy letennék a bosnyák püspök címet. Ettől fogva élnek mint magyar főrendek s nem törődnek Boszniával. Éppen ezért nem is változik helyzetök Bosznia török kézre jutásakor, hanem, midőn djakovari birtokaik elvesznek. Innen tehát duplán címzetes püspökök, de ezt a kettős című címzetes püspökséget a magyar király a pápa s főleg a propaganda folytonos tiltakozása ellenére a XVII. század óta rendszeresen tovább is adományozta.

Mivel tehát a püspökség még meg sem alakulva djakovarivá vált, a dömés majd meg a ferenczes szerzetesekre maradt a Boszna föld megtérítése s az ottlevő hívek vezetése.

Hogy a dömések mikor távoznak, nem biztos, de valószínű, hogy 1291-ben már kiveszik kezökből Boszniát. A ferenczesek történeírója, Wadding, azt állítja, hogy a rend 1260-ban Narbonneban tartott gyűlésén már előfordul a bosnyák vicariatus, de ezzel szemben tény, hogy 1273-ban bizonyos András püspök még dominicanus szerzetes volt. Lassanként a ferenczesek foglalják el a tért s XXII. János 1327. júl. 1-én kelt levelében a döméseket végleg eltiltja az inquisitio gyakorlatától Boszniában, mert IV. Miklós és VIII. Bonifác a ferenczrendűeket bízták meg vele.

A ferenczesek buzgóságának nagy gátja, hogy a mit IX. Gergely tartott, hogy itt »plantata *de novo* christiana religio« van, folytonos hiedelem s a tartomány vissza- és nem megtérítését tartván szem előtt inquisitorokat küldtek, kiknek működése csak gátolta a ferenczesek kétségtelenül buzgó működését. Valószínűnek látszik, hogy mint vicariatus 1347-ben kezd szerepelni a tartomány, mert ekkor nevezi ki Gerard rendfő az első vicariust Peregrin atya személyében. A pápák nem törődnek a bosnyák püspökkel, sőt annyira mentek, hogy a bosnyák falukat »nullius diocesisnek« tekintették. Annál inkább pártolják a ferenczieket, kiknek hatalmi körét nyugaton Moldváig, délen Dalmáziáig, északon Magyarorszáig terjesztették ki engedélyezvén nekik a fiók-vicariatusok állításának jogát. Sőt 1433-ban IV. Jenő megengedte nekik, hogy oly falvakban, melyekhez a szomszéd püspökség két napi járás, püspöki functiókat is gyakorolhassanak. Így maradtak az állapotok 1530-ig,

mikor föleleveníték a szendrői püspökséget s Bosznia ez alá került. A trienti zsinat után jönnek a pápai visitatorok, kik közül főleg Mihály pécsi pap említendő, kinek jelentései alapján 1573. aug. 26-án a titkos consistoriumban fölmerült a püspökség újra fölállítása terve — és nem új püspökség alapításáról beszéltek, mint Fraknoi állította — Berdo, illetve Boszna város nevére. Érdekes, hogy ez a kísérlet is azzal végződött, hogy Olovoi Miklós idejében (1669–1701) Boszniából megint csak Djakovára került vissza a püspökség. Boszniában csak napjainkban állította föl XIII. Leo a hierarchiát külön érsekkel, de a djakovárinak meghagyta még mindig bosnyák czímét.

A Boszniából, majd Djakovárból is kimaradt czimzetes bosnyák püspökök a királytól nekik adott jövedelmekből tartották fenn magukat. Mivel azonban a magyar kamara közbejöttével kapták meg a pénzbeli részt, biz' az sokszor elmaradt, illetve kevesebbet kaptak, mint pl. Maravić, a ki 1654-ben, jöllehet előmutatja III. Ferdinánd rendeletét, 100 arany helyett 25-öt kap s halálakor a kamara 1354 frt 15 garassal tartozott neki.

Ily nehézkes fizetés mellett nem csoda, ha erélyesebb ember hosszú pört folytat a kincstárral. Ilyen volt az erélyes, szenvedélyes olovoi (Plumbensis) Ogramić Miklós püspök, ki hosszas püspöksége idejét folytonos pörben tölti a kincstárral s zágrábi püspökkel.

Az elsővel ellátása miatt pörölt, melytől először előde Benlić Máté (1661–1669) hátrálékát szorgalmazza, de bár 1684-ig pöröl, a furfangos kamrától nem kap semmit. Alig fejezi be ezt a pört, újra kap s 1684–88-ig huzakodik ellátásáért a drávántuli királyi tisztviselőkkal, mert úgy az ő élelme, mint lovai szénája, zabja elégtelen és még silány is volt. Ellátásának követelése onnan eredt, hogy, midőn Lesslie tábornok a Dráva melléken hódít, a püspök 1684-ben oda megy Boszniából, hogy a tábornokot oda bevezesse. Aztán vissza sem ment többé. A bosnyák püspökség, mint a XIII. században vagy XIV.-ben, áthelyezkedik ismét Djakovára, hogy azután végleg ott is maradjon. A bosnyák püspök nem látta többé Boszniát. — Miklós püspöknek a csáktornyai jószágából kellett volna addig, míg — terv szerint — a jövő tavasszal a sereget követi, élelmet kapni. A püspök azonban többet követelt mint Pozsonyban a kamara utalványozott; kocsit is kért, de azt nem tudtak neki adni. Végre a kamara, Lipót placetje után, 150 frtot utalványozott neki lakás és kocsi fejében évenként. Am a püspök horvát értékű forintokat kívánt, mely esetben egy forint

25 garasával számítandó, míg eddig magyar értékben kapván csak 20 garast kapott egy forintban. A kamara persze nem teljesítette a püspök kívánságát. Erre megkezdí Nagy László György csáktornyai administrator ellen a pörlekedést, melyben szenvedélyessége, sőt durvasága mellett is csak az élelem megjavítását érte el, azt sem sokáig élvezte, mert az ut megnyilván előtte Pozsegára mehetett lakni. Itt 1688—1699-ben új küzdelembe keveredett a tized miatt s mikor már nyertes volt — jött egy újabb ellenfél s elpörölte tőle.

Lipót seregei ugyanis jól foglalnak; Lesslie 1687-ben a Dráva-Száva közén levő városok legtöbbljét meghódítja, azután Dunewald hadosztálya az egész területet. Ekkor a bosnyák püspök 1688 elején a djakói várat mint székhelyét a várossal, környékével, továbbá több valkó- és pozsegamegyei helységet mint püspöksége birtokát a valkói főispán czimmal magának követelte, s mielőtt határozat történt volna, néhány papot s világi embert Pozsegába küldött s megkezdte a maga számára a tizedszedést. A tizedügy — melyért az egri, pécsi s bosnyák püspökök pörlekednek s melyekre más megyékre is kiterjeszkedve fölötte érdekes, merőben új adatokat közöl Hodinka, sok huza-vona után végre Miklós püspök javára dönt el, mert Lipót 1692. júl. 31-én már értesítette a zágrábi püspököt, hogy a djakovári javak, a tized, a bosnyák püspök birtokába adandók.

Míg azonban a kincstár a püspök jogát nem bolygatta, a zágrábi püspök egyenesen jogát támadta meg, hogy nem szedhet tizedet. Már 1684-ben megindult a pör s a zágrábi püspökséggel szemben Miklós püspök azt állítja, hogy Pozsega, Verőcze, Kutjevo csak foglalás útján került a zágrábi püspök birtokába. A hosszú, érdekes s közben nem minden csalafintaság nélkül tárgyalt pör eredménye az lön, hogy a bosnyák püspök két ízben 1699, majd pörújítás folytán 1761-ben is pörvesztes lön s a zágrábi püspök a foglalás vádja alól fölmentetett. Erre most a zágrábi püspök viszont pört indít s azt mondja, éppen a bosnyák püspökök foglalták el az említett területet, melynek saját megyéjébe kebelezését kéri. A bíróság igazat ad neki s kimondja » proprietatem dioecesanam in controversis locis episcopo Zagrabienensi competere«, mit Lipót is szentesített.

Miklós püspök már nem érte meg az ítéletet, mert 1701 aug. 14. éjjel 11 óra tájban valami száz rabló megtámadta s öt szolgájával darabokra vagdalván mintegy 30 ezer frt vagyonát elrabolták.

Igy végződött a bosnyák püspök hosszas harcza. A füg-

gelékben a bosnyák püspökök névsorát s néhány oklevelet találunk, melyek méltóan zárják be az új adatokban gazdag, élvezetesen megírt munkát.

Srs.

A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. Irta Zsilinszky Mihály. Negyedik kötet. 1687—1712.

Budapest, 1897. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája.

Zsilinszky Mihály évek óta előkelő közállásban szolgálja nemzeti polgárisodásunk ügyét. Mindazáltal államtitkári és képviselői sokoldalú elfoglaltsága közepett is folyton időt szakít magának a komoly és nagyarányú irodalmi tevékenységhez. Ez állásában írta meg Ósongrád vármegye történetét s adta ki a múlt évben régóta megindított nevezetes vállalatának, az országgyűlések vallásügyi tárgyalásainak negyedik kötetét, mely 441 oldalnyi terjedelemben az 1687-iki országgyűlés bezárása utáni időtől a kurucz mozgalmak lezajlásáig, a szatmári békéig vezeti le az eseményeket. Már az a tény, hogy Zsilinszky hivatalos működése sokféle apró és nagy gondjai és teendői közepett sem feledkezik meg az irodalomról, elég világosan bizonyítja, hogy igazi írói egyéniséggel állunk szemben, melynek az irodalom az éltető eleme, honnan semmiféle akadály által el nem terelteti magát. Valóban évtizedek óta egész lelke az irodalomban és az irodalomnak él s minthogy természetadta hajlamaihoz évtizedek óta folytatott alapos szaktanulmányok járultak, munkái is mindig teljes szakavatottsággal tárgyalták ama kérdéseket, melyeket magok elé tűznek. Nemesak terjedelemre legnagyobb, hanem belső értékre is legelől áll ama vállalata, mely országgyűléseink vallásügyi tárgyalásait világítja meg. A XVI. és XVII. században teljesen a vallásügy dominálta a kedélyeket Európa szerte s így nálunk is. Vallásos jel-szavak, vallásos lobogó alatt érvényesültek és tusakodtak mindazon törekvések, szellemi és anyagi ellentétek, melyek az állami és társadalmi életet mozgatták. A vallásügy történelmi fejlődésének külön föltüntetése igen hasznos vállalkozás volt tehát, mely vallásügyi és egyházpolitikai törvényhozásunk fejlődésének jelentőségét kellően kidomborította s sok tekintetben új világításba helyezte. Feladata megoldását a XVI. századra nézve kétségkívül nagyban megkönnyítette Zsilinszkynek egyrészt a Fraknoi-Károlyi magyar, másrészt a Szilágyi Sándor erdélyi országgyűlési emlékek című nagy vállalata, sőt ez utóbbit használhatta egész a XVII. század utolsó évtizedeig, mert a becses vállalat egészen 1690-ig jutott, mikor Zsilinszky a maga műve harmadik kötetét megírta. De noha igen értékes irodalmi

segélyeszközökkel rendelkezett, már az említett időszakra is magyaránnyú levéltári kutatásokat tett s különösen sikerrel bányászta ki az egyes országgyűlésekről fennmaradt követi naplókát és okiratokat. Nagy vállalata most megjelent negyedik kötete megírásánál azonban már teljesen saját magára volt utalva, mert e kötet azt a korszakot tárgyalja, a melybe még Szilágyi Sándor munkája még nem ért el. Szerencsére itt magának voltak régebbi előmunkálatai. Zsilinszky már azelőtt ki-merítően megírta az 1708/10-ki országgyűlés történetét. Egy forradalmi zsinat története című munkájában pedig mélyen be kellett hatolnia a Rákóczi-korszak egész egyházpolitikai életébe. Ehhez járultak további levéltári kutatások s a régebbi irodalom alapos áttanulmányozása, melyek alapján említett vállalatának új kötete is méltóan sorakozik az előbbiekhöz, sőt mint uttörő, mint első, mely e zivataros huszonöt esztendő egyházpolitikai törvényhozásáról rendszeres áttekintést nyújt, érték és érdekesség tekintetében meghaladja az előbbieket.

A török korszak utolsó nemzedékének életét, a felszabadult Magyarország első negyed századát tárgyalja vallásügyi tekintetben az új kötet. Ez az idő pedig tudvalevőleg a régi állami rend teljes bomlásának, a belső párttusáknak, a véres mozgalmaknak kora, melyben egyrészt a magyarság nemzeti lételéért küzdött a bécsi udvar beolvasztó törekvései ellen, másrészt az idegen uralomra támaszkodó kath. egyház irtó háborút folytatott a protestánsok ellen. A zürzavaros korszaknak egyik jellemző sajátossága, hogy az egész időben Magyarországon — Erdély külön fejlődött — egyetlen egy országgyűlés nem tartatott. A rendek nem egyszer összegyűltek ugyan, de gyűléseiket az ország kisebb-nagyobb töredéke nem ismerte el törvényeseknek, végzeményeit nem tekintette törvényeknek, s belőlök csakugyan egyetlen egy sem jutott törvénytárunkba. Ennek megfelelően természetesen Zsilinszky munkája sem tulajdonképeni országgyűlési tárgyalások története, hanem sokkal szélesebb körű. Felöleli mindazokat a gyűléseket, habár nem voltak a régi közjog formáinak szoros szemmel tartása mellett összehívott országgyűlések, melyek a vallásügygel foglalkozva legalább ideiglenesen s bizonyos területeken elismert végzéseket hoztak. De ép oly behatóan foglalkozik a különböző vallásügyi rendeletekkel, patensekkel, explanatiókkal s resolútiókkal, melyek az anarchikus korszakban, midőn a régi alkotmány és törvények teljesen fel voltak függesztve, a vallásügyi bonyodalmakra vonatkozólag kiadattak. Művének két első nagy fejezete Erdélyre vonatkozik, hol mióta a fejedelemség ismét szent István koronájának alkatrésze lett, a vallásügyben is gyökeres válto-

zások álltak be. A király az előzetes egyezményekben biztosította ugyan a régi jogállapotot s kötelezte magát a négy bevett felekezet jogegyenlőségére vonatkozó régi törvényhozás fentartására. Tényleg azonban az új uralom lényegében rejlő vallásos türelmetlenség az első pillanattól kezdve Erdélyben is kiélesítette az addig inkább szunnyadó ellentéteket, melyeket az Alvinczy-féle resolutio sem birt megszüntetni, ámbár Erdélyben még sem fajultak el annyira a viszonyok, mint Magyarországon, hol a protestánsok írtása az udvar időnkinti ígéretei daczára engesztelhetetlenül folyt tovább, hogy a hozzá járuló anyagi romlás mellett végül a fegyveres fölkelés karjaiba hajtsa a tömegeket. A következő három fejezet a felkelés idejét s II. Rákóczi Ferencz vallásügyi politikáját világítja meg. A Rákóczi-fölkelés száz más oka közt ott van a vallásüldözés is, mely az előző század utolsó tizedében s a következőnek első éveiben egyaránt határtalan önkénnyel és durvasággal folyt. Midőn a tömegek fegyvert fogtak s haza hívták Lengyelországból Rákóczit, midőn végre a vármegyék is a fölkeléshez csatlakoztak, a protestánsok méltán azt hihették, hogy immár üttött az óra, midőn sérelmeik orvosoltatnak, az önkényesen eltörölt régi magyar egyházpolitikai törvényhozás érvényébe vissza helyeztetik s ez alapon az üldözöttek visszakapják mindazt, mit az erőszak elvett tőlök. Rákóczi azonban, noha hadainak kilencz-tized része protestáns volt, habozott a vallásügyi kérdésben a protestánsok óhajait teljesíteni. Nem azért, mintha maga buzgó kath. vallásossága mellett, jogosultaknak nem ismerte volna a protestánsok kívánságainak nagy részét. De külső szövetségesei, a francia király s a bajor választó iránti tekintetből nem mert a darázs-fészekbe nyulni. Bécsben a legnagyobb erőlködéssel igyekeztek Rákóczit megfosztani a külföld rokonszenvétől s ezerféle vádat és gyanúsítást hoztak ellene forgalomba. A protestáns hatalmaknak azt mondták, hogy Rákóczi s a mozgalom többi vezetői mind katolikusok s így nem is lehet céljuk a prot. vallásszabadság. Ellenben a pápánál azzal vádolták, hogy ki akarja Magyarországon a kath. vallást irtani. A pápa meg a francia királyhoz fordult, ki kereken kijelentette Rákóczinak, hogy ne várjon tőle segílyt, ha a kath. vallás megromlásán munkálkodnék. Hasztalan fordultak tehát Rákóczihoz a vármegyék s sürgették vallásügyi sérelmeik orvoslását. Türelmetlenségükben a fejedelem a bécsi udvar kezét látta, mely a protestánsok felizgatásával szaporítani igyekszik bajait. Egyre azzal biztatta őket, várják be az országgyűlést, mely a vallásügyet méltányosan rendezni fogja. Ezzel biztatta őket a szorultság pillanataiban a bécsi kormány

is s nagyon érthető, hogy a protestánsok nem igen akartak tovább várni, hanem bajaik közigazgatási uton való orvoslását sürgették. De Rákóczi azt felelte, hogy neki nincs joga az intézkedésre, mert az ország még nem ruházta rá a végrehajtó hatalmat. A protestánsok Rákóczi iránt személyes bizalomból belenyugodtak ugyan, hogy sérelmeiket országgyűlés orvosolja, de a halogatás mindenestre bénítólag hathatott lelkesedésökre. Csak 1705. szeptemberben Szécsényben tartatott meg a rég-várt gyűlés, mely Rákóczi buzgó és fáradhatatlan közvetítésével a küzdő felek közt elfogadható megegyezést hozott létre. A szécsényi megállapodásokat vármegyéről vármegyére, községről községre kellett végrehajtani, mely nehéz feladatot biztosok végezték. Egykoru jelentéseik alapján Zsilinszky behatóan leírja tevékenységüket s sok olyan részletet közöl, mely a kor egyházi és kulturpolitikai viszonyait tanúságos világításba helyezi. A biztosok sok bajt, teméntelen sérelmet orvosoltak ugyan, de évtizedek folyamán annyira összebonyolodtak a viszonyok, hogy minden panasznak ők sem vethettek véget. Az 1707-iki ónodi gyűlés megerősítette a szécsényi végzéseket s újra biztosokat rendelt végrehajtásukra, de sok panasz hangzott azután is mindkét fél részéről. Mindazáltal a Rákóczi-korszak nagyobb vallásügyi bonyodalnak nélkül folyt le s a kodályeken évtizedeken át ejtett erőszak ez időben szünetelt. A következő két fejezet az 1708/10-ki országgyűlés vallásügyi tanácskozásait világítja meg nagy részt levéltári kutfők alapján. Kétségtelenül kitűnik e fejezetből is, hogy I. József egyházpolitikája a forma tekintetében engesztelékenyebb volt ugyan, mint atyjáé, Lápóté. Lényegileg azonban ugyanazon az elvi alapokon állt. Zsilinszky másképp ítéli ugyan meg, de ez végre felfogás dolga. Annyi bizonyos, hogy nagy munkájának ez új kötete is érdekesen, szépen van írva, tárgyát eléggé kimeríti s a korszak valláspolitikai viszonyainak ismeretéhez első rangú kutfőül szolgál.

Acsády Ignác.

Church Briefs or Royal Warrants for Collections for charitable objects by W. A. Bewes London 1896. 8-rét XII + 450 lap.

Régente az a szokás állt fönn Angolországban, hogy valahányszor jótékony célokra nyilvános pénzgyűjtést rendeztek az országban, erre királyi engedélyt kellett kinyerni. Ezt azután, a jótékonyság célját megmagyarázó rövid szöveggel együtt, kinyomatták s körlevél (brief) alakjában szétküldötték a plébánosoknak. Egy valamely vasárnapon azután fölolvasták e levél szövegét isteni tisztelet alkalmával a templomban (church) s

fölszólították a hiveket, hogy az illető jótékony czélhoz könyörömadányaikkal hozzájáruljanak. Ezeknek a leveleknek azért »church briefs« a nevük s mai napság már megvan saját irodalmuk.

Van közöttük egynehány, mely bennünket is érdekel. Sok esetben a körlevél eredetije ismeretlen, de nyoma fönmaradt oly módon, hogy valami gondos kéz följegyezte a gyűjtött összeget a plébánia jegyzőkönyvébe. Így pl. Szt.-Margit templomában, a westminsteri apátság tőszomszédságában két ismeretlen magyar embernek és rokonainak a török fogságból való kiváltásáért 1670. aug. 14-én (ó-styl) gyűjtöttek $2\frac{1}{2}$ font sterlinget. Ugyanitt 1677 ápr. 1-én összegyűjtöttek $10^3\frac{1}{4}$ font sterlinget 30 protestáns lelkész, »mind magyar«, segélyezésére, kikben a kiszabadult gályarabokra ismerünk. Ugyane czélra az oxfordshire-i Stanton St. Johnban gyűjtöttek 2 shillinget és 3 pencet.

Valamivel később, 1716-ban, élénk részvétet keltett Angliában a »reformált espiscopalis egyházak« sorsa Nagy-Lengyelországban és porosz Lengyelországban. E »brief«-nek eredetije után kutattam mindenfelé s elvégre sikerült egy példánynak nyomára akadnom Burnley-ben, Lancashire-ban, az ottani »Grammar School« könyvtárában. Másolatát eddig még nem kaphattam meg, de tartalmát készséggel közöltek velem. Azért érdekel bennünket ez, mert ugyanazon alkalommal a földült nagy-enyedi Bethlen főiskola számára is gyűjtöttek pénzt. A nyomtatott körlevélben (»A short history of the Episcopal Betlenian college in Transylvania« czim alatt) elbeszéli, hogy az illető collegium Enyeden volt, 1616 körül alapították és gazdag jövedelemmel bírt egykoron. Erdélynek legfontosabb és legvirágzobb tanintézete volt, hol a protestáns theologusokat nevelték és mintegy 200 lelkési és tanítói állomást töltöttek be évenként növendékei sorából. De »1704. pálma vasárnapján (márczius 16.) a magyar háború idejében« a várost kifosztották a katonák, két templomot fölégettek, 300 polgárt megöltek, a collegiumot földúlták, könyvtárát tönkretették, a tanárokat pörére vetköztették, és a növendékek és hallgatók (fellows and students) közül némelyeket meggyilkoltak. Miután most az erdélyi protestánsok saját erejükből a kárt jóvátenni nem tudják, kérik külföldi hitsorsosaikat, hogy könyörömadányaikkal segélyezzék. A folyamodók jötevőik sorában a porosz királyt is említik.

A westminsteri plébánia templomban a lengyel protestánsok számára 31 font sterlingnél többet gyűjtöttek; hogy mennyi jutott ebből Enyednek, s egyáltalában jutott-e valami belőle,

azt a jegyzőkönyv nem említi. Stanton St. Johnban $12\frac{1}{2}$ shillinget, egy másik plébániában, Appleby Magna-ban $16\frac{1}{3}$ shillinget gyűjtöttek ugyanazon »brief«-fel 1716. okt. 17 és 18-án. Ez utóbbi helyen házról-házra való gyűjtést rendeztek az egykorú följegyzés szerint a protestáns lengyelek számára és egyszersmind »a német és más nemzetségbeli katonák« által földült enyedi »egyetem« segélyére. A más nemzetségbeli katonák, mint tudjuk, ráczok voltak, kik német bajtársaikkal együtt Rabutin hadnagyja, Tige vezérlete alatt dúlták, égették Erdélyt.

Mint Tamás, canterburyi érsek egy leveléből megtudjuk (Lambeth, May. 7. 1763), az enyedi collegium azon év elején ismét folyamodott hozzá segélyért, de mintán akkor tájt éppen két amerikai iskola (Philadelphia és New-York) számára gyűjtöttek segélypénzeket, az érsek egyelőre nem tehetett semmit az erdélyiek érdekében.

Egy más »brief«, mely bennünket közelebbről érdekel, az, melyet 1764-ben állított ki a király a philippeni protestáns kolónia számára Török-Moldvaországban. A királyi engedély eredetijét a British Museumban őrzik Add. MS. B. IV. 7. jegy alatt. Az engedélylevél kiadását megelőző hosszas levelezés egy részét közli szerzőnk. Folyamodók előadják, hogy Philippen vagy St. Philippen a Dnyeszter folyó partján fekszik, Podolia határán, mintegy 48 angol mértföldnyire Kamienitz-Podolsktól. Az ottani protestáns kolóniát vallásuk miatt hazájukból kizavart magyarok, németek és lengyelek alapították 1760 körül, kikhez utóbb mások is csatlakoztak Podoliából, Vörös-Oroszországból, az Ukrainából és Jassyból. Juon Gergely vajda kiváltságlevelet adott az új községnek a szultán jóváhagyásával 1760-ban.

KROFF LAJOS.

Mária Theresa by Rev. J. Franck Bright. London, 1897. Kis 8.-rét. X+224 ll. Ára $2\frac{1}{2}$ shilling.

E munka a Bury tanár szerkesztésében megjelenő »Foreign Statesmen« series egy kötetét képezi. Folytatásául a »Joseph the Second« című hasonló kötet jelent meg. Tudományos értéke a művecskének absolute nincsen semmi. Szerző röviden vázolja a királynő uralkodásának történetét a nélkül, hogy egyetlen egy kútfőt idézne az elbeszélés folyamában. Tehát valószínűleg merő compilatio a már ismert kútfők nyomán.

Kr. L.

A heraldika kézikönyve. Műszótárral, 714 szöveghözti ábrával és 3 melléklettel. A m. tud. akadémia történelmi bizottsága megbízásából írta Bárczay Oszkár. Budapest. Kiadja a m. tud. akadémia, 1897. 8-rét. VI+713 lap. Ára kötre 6 frt.

A történelem segédtudományaira nálunk mindeddig nem fordítottak fontosságuknak megfelelő figyelmet. Alig van olyan író, a melyből kielégítő vezérfonal vagy segédkönyv állana az érdeklődők és tanulni vágyók rendelkezésére. Nincs magyar nyelven oly mű, melyből alapos oktatást nyerhetnénk a nummismatika, sponragistika alapelveiről. Rupp, Czobor stb. e tárgyu műveinek más a célja. A régészetből még mindig Rómer Flóris »Kalanuz«-ára s Czobor egy fordítására van utalva a magyar olvasó. Régészeti művek minden évben jelennek ugyan meg nálunk s hébe-korba egy-egy számot tevő munka is tűnik föl, de ezek specialis magyar tárgyuak, egyikből sem ismerhetjük meg magát a tudományt és annak módszerét, sőt sokszor annak ismeretét az írónál sem constatálhatjuk. A kortanból szérenesére -- nem is olyan régen -- az akadémia egy pályázata segített a hiányon, egy olyan jeles munkával, mely a külföld irodalmában is számot tenne. Még legnagyobb irodalma van a diplomatikának, de itt is a Schwartner és Perger munkái után a Horvát Arpád compendiumai alig tekinthetők e tudományág tovább fejlesztésének s sokszor hangoztatott önállósága mellett is alig egyéb compilációnál. Hogy a többi segédtudományokat, melyekre nézve szintén nem sokkal jobb, vagy még rosszabb a helyzet, mellőzzük: a heraldika tudományos művelése is újabb keletű nálunk. Van ugyan már 1695-ből Páriz Pápai Ferencznek egy »Ars Heraldica« című munkája, de ennek alig van egyéb jelentősége, mint hogy lehetővé teszi, hogy e tudományágnak nálunk művelését ne a legújabb időből datáljuk. De csak a mi a tárgyat illeti; ha tudományos szempontból tekintünk végig irodalmán, alig husz éves irodalomról szólhatunk. Mondhatjuk azóta, a mióta a Magyar Heraldikai és Genealogiai társaság megalakult. 1880-ban Tagányi Károly irt egy rövidsége mellett is alapos és számottevő heraldikai resumé-t »Magyarország czímertára« című, fájdalom, csonkán maradt műve elé bevezetésképen. Ez az első tudományos heraldika. Utána báró Nyáry Albert vállalkozott egy bővebb heraldikai közikönyv megírására, sok és nagybecsű anyagot hordott össze, de a halál meggátolta abban, hogy munkáját befejezze, tudományos rendszerbe öntse s e miatt a halála után 1886-ban kiadott munkája inkább heraldikai anyaggyűjtemény, mint rendszeres heraldika. Ez fejt meg, miért gondoltak egyes szakfértiak ennek megjelenése után csakhamar újabb kézikönyv

írására, mint Csergheő Géza is, a Siebmacher-féle czímerkönyv magyarországi munkatársa, a ki azonban elhunyt még mielőtt tervét végrehajthatta volna; ez fejtí meg e munka létrejöttét is.

Bárczay mielőtt munkához kezdett volna, szímot vetett a nehézségekkel, melyekkel majd meg kelle küzdenie. Ilyen volt mindjárt a műszavak megállapítása. Míg a német, franczia, angol vagy olasz irodalomban régen megállapított s általánosán elfogadott, szabatos mükifejezések vannak minden egyes czímer-rész stb. jelölésére, nálunk ingadozás és nagy mértékű bizonytalanság uralkodott e téren. Mint Bárczay maga is fölemli műve előszavában — egyik ily tárgy munkában egy és ugyanazon heraldikai fogalom »szelemen«, »csik«, »pólya«, »osztás«, »szelés«, »lebegő gerenda« műszókkal van jelölve.

Helyesen látta be, hogy első teendője tisztába jönni a műnyelvvel. Összeírta tehát a használatban lévő műszavakat: megrostálva, kiválogatva lajstromba szedte azokat, melyeket megfelelőeknek talált. Az előzetesen kinyomtatott szólajstromot szakemberek között szétosztotta, megkérdezte véleményüket, tanácskozott velök s a hosszas meghányás-vetés eredménye gyanánt jött létre az a szótár, mely Bárczay művének tetemes részét foglalja el s kétségkívül annak legbecsesebb része. Lelkiismeretesen fölhasználta hozzá az idevágó irodalmat, a magyar műszavakra nézve régibb szótáriradalmunkat is kellő figyelemre méltatva. Nem kerülte el figyelmét a Schlägli szójegyzék, a Beszterczei szószedet, melynek kulturtörténeti jelentőségére e folyóirat lapjain Tagányi Károly hívta föl a figyelmet, mely többek között a németből fordított s eddig szöltére használt »sisaktakaró« heraldikai műszavunk helyett a régi és inkább is megfelelő »orrjegy«-et adta. Kár, hogy nem ismerte s nem használhatta föl a most megjelent »Gyöngyösi latin-magyar szótár-töredék«-et is, melynek kézírata a m. tud. akadémia könyvtárában lappangott: ebből is nem egy helyes kifejezéssel gyarapíthatta volna szótárát. Eszébe juttatta volna ez, hogy a czímerleírásoknál gyakran előforduló »amentum« szót is fölvegye abba, melynek értelmét így találtuk Marosvásárhelyen egy Amen-tum fedelére a Páriz-Pápai kezétől bejegyvezve: »Amen-tum=síveg sinórja, mellyet az állók alá vetnek; item láncsa szíjja; item boeskor, vagy soljának lekötő szíjja«; megtalálta volna a ballista jó magyar nevét »pattantyu« alakjában (»Ballis geminum l. tormenti genus muros concutiens: *pattantiu*; Ballistarius: Pattantius mester«), megkapta volna a »bipennis«-nek megfelelő magyar szót több másokkal egyetemben. Természetes, hogy a ritkábban előforduló szavak (mint pl. angustaria) még kevésbé találtak e szótárban helyet. De ezeket nem

megrovásképen említjük föl. Egy ilyen szógyűjtemény sohasem lehet teljes, annál kevésbbé az első ilyen kísérlet. Ezt tekintetbe véve elismeréssel kell adóznunk Bárczay leleményességének, szorgalmának az illetén való összeállításért. Másik kiváló sajátsága, a mit szintén csak elismeréssel említhetünk föl az egészséges conservatív szellem, melylyel a magyar műszavak között válogat vagy azokat alkotja. Nagy gyönyörűsége telik benne, ha a már általánosan elfogadott, -- de rendesen a németből vagy latinból szószerint fordított -- műszavakat a régi magyar nyelvben talált elnevezésekkel helyettesítheti s csak szükségétől kényszerítve alkot új szavakat vagy fordít idegen nyelvből. Mi azt hisszük, hogy sikerrel nézhetett volna szét az újabb magyar irodalomban is, pl. a tornajáték leírása előtt elolvashatta volna Arany »Toldy szerelmé«-nek II-ik énekét; ha ezt megteszi, hogy egy példát említsünk, akkor a 435. lapon használt »tornaparancsnok«-ot, mely a német Turniervogt szolgálai fordítása, bizonyára feleseréli az Aranytól használt »hajmester«-rel stb. A löket (choc) helyett is talán alkalmasabbat talált volna az Ilosvainál előforduló »öklelés« szóban, sőt mi Ilosvai kedvéért az »öklelő fá«-t is elfogadtuk volna.

A mű tartalmának főbb részeit különben a következőkben sorolhatjuk föl: Az első fejezet a címerekről, a második és harmadik a paizsokról, mázokról, paizsrészekről s czimerképekről, a 4-ik a sisakról, az 5-ik az oromdiszról szól; külön fejezetek tárgyalják az oromdiszt, az orrjegyet, külső díszeket, czimerleírást, zászlókat, rendeket és rendjeleket, Magyarország címérét, a magyar és külföldi nemességet, a tornát s az utolsó (15-ik) fejezet a heraldika kutforrásait, czimerleveleket, czimereskönyveket, tekeréseket, tornakönyveket, pecséteket, czimerrel ellátott műtárgyakat s a külföldi és hazai heraldikai irodalmat ismerteti.

A műnek nem minden része van egyenlő gonddal kidolgozva. Legjobbak a czimer különféle nemeiről, az oromdíszekről s czimerleírásról szóló fejezetek, leggyengébb a heraldikai irodalomról szóló, melyben, hogy egy sokat használt kifejezést ismételjünk, sok van, a mi elmaradhatott volna és sok hiányzik, a mi méltán helyet foglalhatott volna benne.

Néhol felesleges munkát is végzett a szerző. Előszavában említi, hogy a vérségi összeköttetéseket jelző szavakról a szótárak nagyrésze nem tájékoztatta eléggé. Segítségül vette a kánonjogi kézikönyveket, de ezek sem elégtették ki s azután, a mint megvallja, Calepinus szótára és a Digesták igazították helyes utra. E felesleges fáradságtól megkíméli magát, ha a szótárakon kívül ismeri Csiky Lajosnak »A rokonság és sógor-

ság fokainak számítása» czimen 1889-ben megjelent művét, a hol mindez bőven és világosan van tárgyalva.

De mind e megjegyzések egyes részletekre vonatkoznak s nem érintik a mű lényegét. Mi a Bárczay munkáját nyereségnek tartjuk irodalmunkra nézve s meggyőződésünk, hogy az üdvös lendületet fog adni szegényes heraldikai irodalmunk fejlődésének. Elvégre itt van már az ideje, hogy túl legyünk a műszavakkal való bibelődésen s az alapfogalmak tisztázásán. E szolgálatot megteszi a Bárczay könyve. Avatott szakembernek beható tanulmányon alapuló munkája; szerzője a magyar viszonyokra tekintettel írta munkáját, innen vette példáit, innen vonta el szabályait. Bizvást ajánljuk a történetkedvelők figyelmébe, mert a heraldika minden fontosabb kérdésére vonatkozólag alapos útbaigazítást és feleletet fognak benne találni, sőt szakemberek is nem egy érdekes és új példával s a finom megfigyelésnek s talpra esett következtetésnek számos eseteivel fognak itt találkozni.

Hogy a szövegben közölt 714 ábra és három melléklet a mű becsét nagyon emeli, a pontos indexek pedig használatát igen megkönnyítik, felesleges hangsúlyozni.

Elismerés illeti meg a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságát is, hogy a díszes mű megjelenését lehetővé tette; szerencsésebb választást alig tehetett volna, mint midőn annak megírását Bárczay Oszkár-ra bízta. L.

Középiskolánk története.

V.

Az *eperjesi ev. ker. collegium történetét* három terjedelmes füzetben *Hörk József* egyháztörténész írta meg. A művből az iskola értesítőjében mutatványul közölt részt e folyóirat 1896. évfolyamában (173. lap) már ismertették. e miatt kissé szűkebbre fogjuk ismertetésünket.

Ha van bizonyos jogosultsága azon történetírói felfogásnak, mely a világtörténetet genialis nagy férfiak életrajzában s szellemük teremő erejének világra szóló hatásában látja, még inkább jogosult az a felfogás, mely az iskolatörténetét a paedagogia szerény, fáradhatatlan, önfeláldozó munkásainak életrajzaiban kívánja feltüntetni, mint ezt Hörk művében látjuk.

A felső magyarországi városok történeti emlékeit az idő legjobban megkímélte, ez az oka, hogy Eperjesen már 1440-ik évi feljegyzésekben találkozunk a tanítóval. »A tanítónak így szól ez évről egy számadásjegyzék — másfélévi díjával, 38

veres forinttal maradtatok adósok, tudjátok, hogy ezt házak szerint kell beszédnetek.« Ettől kezdve állandóan szerepel a tanító a városi számadásokban. Az 1449-ik évből már nevét is tudjuk egy tanítónak, a kit Orbánnak hívtak. De azután nem is sokkal többet tudunk róla. Ellenben már bőségesen maradtak fenn adatok a XVI-ik század elején élt Stainhofer Sebestyénről. Az ő tanítósága alatt jelent meg Eperjesen Damo Mihály a pápai indulgentiákkal (1522) s talán neki is része volt a botrányban, melynek színhelye e békés város lett. Bels Mihály deák, az eperjesi pap nem jó szemmel nézte, hogy az idegen barát hiveinek pénzét összeszedi s Rómába szállítja; a nép között is voltak elégedetlenek, a kiknek elég volt a pap egyetlen intése s megtámadták a barátot, megsebesítették, megfosztották pénzétől s a pápai bullától, azután megkötözve, megkínózva Egerbe szállították. A merénylet nagy port vert föl; a pápai követ, a ki ekkor éppen II. Lajos udvarában volt, egyházi átokkal akarta a várost sújtani. Magyarországon ekkor egy ideig mindenki erről beszélt, Budán a kézművesek száján egy ének keringett róluk, hogy úgy bánnak saját fiaikkal, mint a zsidók a Krisztussal. Soká elhúzódott az ügy, végre is sértő és sértett fél kiegyeztek egymással s a Damo kárát megtérítették. Csakhamar ezután a reformatio is tért foglalt a városban s 1531-től kezdve pedig már csak is protestáns iskoláról lehet szó. Az iskola története is tulajdonképen itt kezdődik; azon egy-két adat, mely a korábbi időről fennmaradt, halvány képet sem nyújt az iskolai életről. Hörk műve is ettől kezdve válik mindinkább érdekessé.

Az iskola története e korban szorosan összefügg az egyháztörténettel, azért az egyháztörténetíró is becses adatokat fog itt találni. Az eperjesi iskola ez időtől kezdve Felsőmagyarország legjobb iskolái közé tartozott s tanítói nevesebb írók és tudósok, kiknek életrajzaira vonatkozólag az irodalomtörténetíró is nem egy új eddig ismeretlen adatot fog találni. Mert Hörk műve levéltári kutatások alapján készült s az eddigelé nem igen bolygatott tárnából, hová nagy fáradtsággal leszállott, a nemes érzeknek nagy tömegét hozta felszínre. Az új adatokon kívül nem egy hibás adatot igazít ki. Pl. bebizonyítja, hogy Werner György, a későbbi sárosi várkapitány, a kit »De admirandis Hungariae aquis« című művéről emleget az irodalomtörténet, soha sem volt az eperjesi iskola rektora, mint azt Vandrák András és mások állították. A miket Wernerről, Stöckel Lénárt bártfai tanító hatásáról, Torda Zsigmond rektorról, a mellékesen kereskedést is űzött s később e miatt állásáról le is köszönt Fabiny Lukácsról, Sculteti Severinről, Boc-

catius Jánosról, a későbbi kassai bíróról, Matthaeidesről, az eperjesi nyomdáról, a Collegium Rakóczyanumról mond, azok művének legbecsesebb részei. Ezekben alapos kutatás párosul lelkes előadással. Stilusa ugyan itt-ott pongyola, de a jó tulajdonságok elfeledtetik e hibáját. Különösen lelkesedik ott, hol a protestánsok szenvedéseiről beszél, a Caraffa eperjesi vértörvényszékét szinte drámai élénkséggel írja le.

Nagy volt ekkor az eperjesi iskola híre, neve; nagy volt rektorának tekintélye; hogy állása előkelőnek tekintetett, az is bizonyítja, hogy a sárosi vár kapitánya s a királyi kamara főnöke oda adta egyikhez a leányát; hogy városukban milyen becsülésben részesültek, annak bizonyosságául szolgál az, hogy rendesen közülök választották a városi jegyzőt; magas fizetést (1595-ben évi 80 frt) huztak s mellékjövedelemre is könnyen tehettek szert.

Új korszak kezdődik az eperjesi iskola történetében az 1664-ik évvel. Ez évben Bayer János rektor egy emlékiratot dolgoz ki s mozgalmat indít, hogy az eperjesi iskolát collegium vagy »kis egyetem« rangjára emeljék. Népszerű volt az eszme s általános pártolásra talált. Jó példával a város ment elől: a főpiacz legszebb részén jelölt helyet az építendő intézetnek s két falut, egy nemesi birtokot s egy rész jószágot ajándékozott e czélra. Az adakozók között Vitnyédi István neve áll legelől 6000 forinttal, követik Keczer András s Felsőmagyarország többi nemesei és polgárai, evangélikusok és reformátusok. A gyűjtést külföldön folytatták tovább, jó sikerrel, így csupán Boroszlóban 122 forint és 185 tallér, Svédországban 20,000 forint stb. gyűlt össze. Honnan jött volna ez időben, a mi megzavarja a közörömet, ha nem a királyi udvar részéről?! 1661-ben kelt I. Leopold rendele, melylyel megtiltja az akadémia tovább építését. A protestáns leleményesség hamar kész volt a válaszszal: azt felelték, hogy nem akadémiát, hanem közös iskolát akarnak, az »akadémia« nevet nem is ismerik s folytatták az építést. Természetesen ezzel Bécsben nem elégedtek meg s újabb és újabb levelet váltottak s egyszersmind azalatt fölépítették s meg is nyitották (1667. okt. 18.) a collegiumot. Igazgatására meghívták Pomarius Sámuel magdeburgi lelkészt s az ő rektorsága s 10 tanár és tanító vezetése alatt csakhamar virágzásnak indult az intézet. De nem sokáig tartott e virágzás. A jezsuiták keze sulyát Eperjes is megérezte: 1671-ben katonai magtár, 1672-ben jezsuita rendház lett a collegiumból! Szomorú, nehéz idők következtek ezután. Csak olykor-olykor térhettek vissza rövid időre, a mikor az elnyomott szabadság védelmére felkelő fejedelmek Tökölly, Rákóczi seregei előnyomultak. Lipót utódai,

különösen Mária-Terézia a protestánsoknak szintén türelmetlen ellenségei voltak s csak 1785-ben költözködtek vissza régi, visszavásárolt birtokukba úgy, hogy abból többé nem üzték ki őket. A zaklatások ugyan ezután sem maradtak el teljesen, mint pl. 1801-ben az iskola folyosóját lefoglalták lisztraktárnak s annak hagyták tizenkét esztendeig. De örültek, hogy többet nem követeltek tőlük!

Ezeket mondja el bőven, részletesen és szépen Hörk műve *általános részében*.

A *különös rész* az iskolai épület változásait, a rektorok, conrectorok, subrektorok, tanárok életrajzát, az 1545-iki Stöckel Lénárt-féle iskolai törvényeket, az 1667-iki, 1707-iki, 1742-iki, 1758-iki, 1806-iki, 1826-iki, 1861/2-iki és 1885. tanrendet és tantervet közli; külön fejezet szól a könyvtárakról, pénzügyekről s végül okmánytár zárja be a gazdag és változatos tartalmu kötetet, melyet azonkívül több képmelléklet, oklevélhasonmás, pecséttrajz is díszít.

Nem hallgathatunk el egy pár megjegyzést. Még évekkel ezelőtt egy kritikus szerzőnek »Az ev. Tisza-kerület püspökei« ezimű jeles munkáját ismertetve, megróttá latin írásmódjáért, hogy Petrus Zabelerust stb. ír a magyar szövegben. E hibát, mely pedig a stilus folyamatosságát zavarja, még mindig nem tudta levetkezni, még mindig Ernestus Hilarius Binert, Horváth Stansith de Gradecz Gergelyt stb. ír. Készséggel elismerjük, hogy nem tudnánk erre most annyi példát idézni, mint előbb említett kritikusa. Szintén mulasztás, hogy a szerző műve azon részeinek, melyek az iskolai értesítőben is megjelentek, lap-számozását nem javította ki, s e miatt az első füzetben kétszer ismétlődő lapszámozást találunk, de természetesen ez nem a mű becsét érinti, csupán az idézést nehezíti meg.

Ezektől eltekintve valóban nehezen tudnók meghatározni, hogy vajjon paedagogiai, irodalom-, vagy művelődéstörténeti adataiért örülünk-e inkább Hörk jeles munkájának? Mind a három tudományág művelőinek figyelmét felhívjuk reá. Sőt még a nyelvész is talál benne adatokat. Egyik idézetében ugyanis (1532-ből) »de praedio *padfewlth*«-ról van szó; egy 1563-iki német nyelvű számadásban *nerckesch, messelatho, hosusele, bartolos, dyobaros, czyroka* említetnek. Tárgyrokonságnál fogva mellékesen megemlítjük, hogy elvéve más iskolai monographiákban is találunk régi vagy elavult magyar szavakra. Hogy egy példát említsünk, a kézdivásárhely-kantai gymnasium történetének írója 1692-ből közöl egy oklevelet, melyben az Apor és Cserey Mihály kedvelt *maradvá*-ja szintén előfordul: »El-

annyira köté peniglen, hogy valamig az a jószágocska mind a pátertől s mind pedig successorától Isten tisztességire biztatik, az asszonynak ő kegyelmének semmi *maradvája* hozzá ne nyulhasson, de hogy ha történet szerint secularis kézre letnek szállani, ő kegyelmére magára vagy *maradvára* szálljon vissza senkire ne másra.« Hát még ha a monográphusok az iskolai jegyzőkönyveket nyelvi szempontból is figyelmeükre méltatták volna, mennyivel szaporíthatnók a példák számát. A kolozsvári unitarius gymnasium régi jegyzőkönyve véletlenül kezünkbe akadván, abban egy magyar beszédet találunk 1702-ből, mely tájnyelvi szempontból is figyelemre méltó: »Nem hejába rikóltotta volt — így hangzik egy részlet belőle — amaz czifornyás szóllásnak attya Cicero: Nihil est pereestantius (*így*) literis. Semmi nintsen hasznosabb a tisztességhez deákságghi tanólságnál. Minnyájan azért ürülünk ritta, hogy az tisztességhez deákságghi tanólságnak edgyik méltó tagja tisztelötös akademikás Pálffy Sigmond ur ő kegyelme mi hejzánk érkezett, kinek hire eddighele tsak füleink körül suhogott, mostan pedig szemünkkel is láttjuk és ottogyon ül la, az helyes helyen a tsiber mellett a ponkon . . .« stb. (Legum schol. fasc. III. 1697—1705. 92. lapon). Mintha csak a Nyelvőr számára írták volna! Más intézetek régi jegyzőkönyveiből is idézhetnénk tanulságul hasonló példákat.

DÉZSI LAJOS.

T Á R C S A.

KNAUZ NÁNDOR

1831—1898.

A múlt hó 26-án Knauz Nándor elhunytával ismét újabb veszteség érte a magyar történettudományt és társulatunkat is, melynek a még akkor pályája kezdetén álló történetíró mindjárt kezdetben rendes, később igazgatóválasztmányi tagja lett s mindvégig tevékeny munkatársa maradt.

Knauz Nándor 1831 okt. 12-én született Ó-Budán. Tanulmányai befejezése után a nagyszombati papnevelőintézet tanára, majd Pozsonyban az Emericcinum tanulmányi felügyelője lett. Csakhamar ezután Esztergomba helyezték át s itt érseki levéltárnok és főegyházmegyei alkönyvtárnok. 1871-ben esztergomi kano-nokká, 1878-ban szerfeli apáttá, 1890-ben scardonai címzetes püspökké neveztetett ki.

Korán kezdett a magyar történettel foglalkozni s még nem volt 30 éves, mikor »*Országtanács és országgyűlések története*« (1859.) cz. műve megjelent. Ezt követte akadémiai jutalmat nyert »*Kortana*« (1872); »*Monumenta ecclesiae Strigoniensis*« (1874) cz. kétkötetes kiadványa, melynek folytatására is készült a »*Garam melletti Szent-Benedeki apátság*«-ról (1890) írott nagy monográphiája és még számos becses kisebb és nagyobb műve, s önállóan és folyóiratokban megjelent értekezései, melyek egész kis könyvtárat tennének ki. Ő indította meg 1863-ban a »*Magyar Sion*«-t s hosszú időn át szerkesztette azt. Tudományos működése elismeréséül a magyar tudományos akadémia 1858-ban levelező, 1873-ban pedig rendes tagjává is megválasztotta. Folyóiratunknak is szorgalmas munkatársa volt, itt jelentek meg »*A veteristák*«-ról, »*Az esztergomi rövid krónikáról*« stb. írt értekezései.

BÁRCZAY OSZKÁR

1847—1898.

Egy pár hónapja, hogy igazgató-választmányi tagnak választottuk őt meg, elismerésül azon lankadhatatlan tevékenységnek, melylyel történetirodalmunk legérezhetőbb hiányainak pótolását czélozta: — és már elveszítettük.

Bárczay Oszkár Abaujvármegye egyik régi tősgyökeres nemesi családjából származott, Bárczay Albertnek volt egyetlen fia s 1847-ben született. Gondos nevelésben részesült; a tanulást a szülei háznál kezdte, a Gönczy Pál nevelőintézetében folytatta s a pesti református gymnasiumban fejezte be. Iskolái végeztével régi protestáns szokás szerint Németországba ment egyetemi előadásokat hallgatni.

Még mint tanulóifju többször adta jelét a katonai pályára iránt táplált hajlamának, szülei nem ellenezték, s midőn haza jött, csakugyan katonának állott be. A jó képzettségű ifju gyorsan haladt e pályán, melyre kedve is volt s csakhamar honvéd lovassági hadnagy lett, majd főhadnaggyá léptették elő, időközben cs. kir. kamarássá lett s egyszersmind József főherczeg mellé segéd tisztül osztották be. Ekkor történt, hogy a szerb királyság megalakulásakor Milán király Magyarországon keresett instructort, a ki lovasságát a világszerte leghíresebb lovasoknak elismert magyar huszárok mintájára alakítsa át. A honvédség vezető körei Bárczayt ajánlották s ő elfogadta a megtisztelő bizalmi állást, Belgrádba költözött s csakhamar szerb lovassági őrnaggyá neveztetett ki. De az ellenszenv, melylyel iránta a szerb katonai körök magyar volta miatt viseltettek s melyet ki is mutattak, nagyon megnehezítette s utoljára tarthatatlanná tette helyzetét s bucsut vett a szerb királyi udvartól. Ezután egy ideig Konstantinápolyban tartózkodott, oly szándékkal, hogy török szolgálatba lép, de szándéka nem sikerült s visszajött hazájába.

Konstantinápolyban létele alatt (1888. október havában) találkozott Thaly Kálmánnal, a ki Rodostóba utazott Rákóczi hamvainak felkeresésére Kunos Ignác és Kincses Imre magyar orvos társaságában. Felszólította Bárczayt is a csatlakozásra s az szívesen vállalkozott reá s mint Thaly »Rodostó és a bujdosók sirjai« című értekezésében (Századok. 1889. évf. 623 kk.) írja — csatlakozásának nagy hasznát vette. Segített neki a rodostói anyakönyvek másolásában s ő hallgatta ki Pankaldiban a Taxim-kórházban a beteg Sina pátert, a ki egyedül tudott felvilágosítást adni a Rákóczy sirjának felbontásáról.

Innen hazájába visszajöven Budapestén egy magán katonai iskolában kapott alkalmazást. Ekkor tájban írta »*Földrajz*« és »*Világtörténet*« czimű tankönyveit katonai iskolák számára (1892.) Hajlamainak és vágyának inkább megfelelt az az irodatiszti állás, melyet a magyar tudományos akadémiánál ezután foglalt el. Most egész hévvel fogott a tudományos irodalmi munkálkodáshoz.

A m. tud. Akadémia könykiadó vállalatában jelent meg tőle »*A hadászat történeti fejlődése*« 1895-ben két kötetben s Siebmacher-féle nagy »*Wappenbuch*« kiadóhivatala reá bízta az erdélyi nemesség czimereinek összegyűjtését és heraldikai commentálását. A magyar Tudományos Akadémia ujabban reá bízta a »*Hadlörténeti Közlemények*« szerkesztését is, de elhunyt mielőtt az első füzetrel elkészült volna.

Az utolsó hónapokba a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságban emlékbeszédet mondott jó barátja Csergheó Géza fölött, ki hitte volna akkor, hogy nemsokára követni fogja? ! . . .

L.

TÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

A »Századok« idei márcziusi füzete 265-ik lapján B. J. nyilatkozatra hi fel minden akkoriakat, arra a kérdésre: Hol ölték meg Lamberg grófot 48 szept. 28-án.

Azokhoz, kiket felhoz, nézven Erdély története 48—49-ben czimű munkámat, a 83. lapon én is csak annyit mondok: a híd közepén. A fiatalabb nemzedék kedvéért pótolnunk kell hibánkat.

A lánczhid akkor épült. A hidfők, a két oszlop a Dunában már állott, huzták fel a lánczokat, mit Buda felől, a felső lánczozat beindításával kezdtek, szept. 28-án még csak az első oszlopig volt felhuzva. Tehát, semmi esetre sem a lánczhidon. A közlekedés a lánczhidon alól, a Duna tükrén folyt, a hajóhidon, vagyis egymásmellé illesztett hatvan vagy százhusz kompra fektetett hidon, melynek két végén és közepén egy-egy faköpenyegszerű bódé állt a felső részen, a hidrendőrség számára. Ez a híd, a hajóhíd a tragikus színhely.

A végzetes perczen Budán futott a hír, hogy Lamberg az 53. számú bérkocsiban lehajtatott Pestre. A várfokra futottunk. A hajóhíd tele néppel, a közlekedés teljesen fenakadva, s a közepén egy feltartóztatott bérkocsi. Pár percz múlva a középső faköpenyegből, mintha valaki kilépne, a nép körülfogja, a tömeg Pest felé kezd torlódni. Néhány lépés a tömegtől. A várfokot elhagytam. szembe kap a hír, hogy Lamberget lesujtották, mire a hajóhídra értem, még ott piroslott a vér a ponton, s mire a Károly kaszárnyába értem, már halva volt. három katona, három

kihelyezett kaszán épen nyújtotta fel a lámpa horogra. ott a kaputól jobb felől. De mint hivatkozott munkámba is leírtam, a nemzetőrség Bánfi Pál báró őrnagysága mellett bedobolt, levétette, minden közönséget a kaszárnya udvaráról kiszorított. Ennyit láttam, s a mennyt én láttam, reám nem »ölés«, hanem a politikai gyilkosság benyomását tette.

Az itteni 1848—49. Történelmi lapokban Visszaemlékezéseim folytatása ép e pontra ért, ott is így írtam le.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

ADORJÁN NOTÁRIUS.

Azon állítással szemben, hogy a zágrábi *Liber Privilegiorum* 1175-ki oklevele, melyet III. Béla Adorján nevű notárius írt, tulajdonképen 1185-ből való,¹⁾ dr. Wertner Mór a *Századok* előző füzetében »Fejér, II. 188—189.« czímen azt akarta bizonyítani, hogy a másolás alkalmával elrontott kelt egyedül 1183 lehet.

Állítását arra alapítja, hogy a kérdéses oklevél szerint a nádor Farkas volt, míg e Farkasnak egy 1184-ki oklevelünkben már Dénes, egy 1185-ki oklevél szerint pedig az 1186-ban is szereplő Tamás volt az utódja. A Farkassal együtt említett Jób esztergomi érsekre, Ugrin zágrábi választott püspökre, Szubán bárná s az oklevelet kiállító Adorján jegyzőre már jóval kevesebb figyelmet fordít Wertner, a miért aztán az oklevél keltét sem tudja helyesen megállapítani. Így az 1185-ki (szerinte 1183-ki) Pál kalocsai érseket összetévesztette azzal a másik Pál érsekkel, a ki az idézett 1188-ki oklevél szerint még csak *electus* volt.²⁾ Szubán bán szerint egyedül a kérdéses oklevélben szerepel, holott szerepel már 1181 előtt is, midőn még Esztergom comese volt.³⁾ Ugrin elődjéről, Prodanusról is többet tudunk az idézett 1181-ki oklevélnél, mert Kercselich még ismerte azokat a forrásokat, a melyek szerint Prodanus 1176-ban volt zágrábi *electus*, 1177-ben pedig rendes püspök.⁴⁾ Azt sem lett volna szabad hangsúlyozott ellenmondásnak minősíteni, hogy sze-

¹⁾ Ki volt Anonymus? I. köt. X. l. és II. köt. II. fej.

²⁾ Knauz, I. 137.

³⁾ Wenzel, I. 69. Ezt a keltezetlen oklevelet Wenzel 1173—5-kinék állítja, a mi nagyon korai keltnek látszik, mert egyéb adataink szerint a jelen volt Farkas nádor 1181—3-ban, Dénes bácsi comes pedig 1183—6-ban szerepel. Viszont az is bizonyos, hogy az oklevél 1181 előtti, mert kiállítója, Pál notárius, ekkor már erdélyi püspök volt, (Spiesz: *Archivische Nebenarbeiten*, I. 140. Fejér, II. 199.), helyét pedig egy Vaska nevű notárius foglalta el. (Tkálcié: *Mon. epp. Zagr.* I. 4.)

⁴⁾ *Hist. eccl. Zagr.* I. 4.

rintem Adorján 1185-ben notárius és kancellárius is lehetett. Miért ne? A kancellisták előléptetése az állás megüresedésétől s nem a naptári év elejétől és végétől függött. Ezért volt Adorján elődje, Saul, 1183-ban egymásután protonotárius és kancellárius.¹⁾

Az 1183-as évszám meghatározásánál Wertner kizárólag arra támaszkodik, hogy az oklevél Pál nádorát 1184-ben már Dénes helyettesítette. Igen, de a kérdéses oklevél azt is állítja, hogy az esztergomi érsek már Jób volt, kinek elődje, Miklós, két oklevél szerint 1183-ban még élt s ugyanekkor Jób a váci püspöki széken ült.²⁾ Ezen az alapon tehát szabadon lehet választani 1183 és 1184 között. Wertner ur *esetlegesképen* az első évszámot választotta s ugyanakkor tévedett is egyszersmind, mert nem vette figyelembe, hogy III. Béla kancelláriáját ebben az esztendőben nem A'orján látta el, hanem Saul és Calán.³⁾ Döntés előtt, mivel kizárólag erre épített, nagyon éles kritika alá kellett volna venni Dénes nádorságát is. A róla szóló oklevelet nem a királyi kancellária, hanem a székesfehérvári káptalan állította ki annak bizonyosságával, hogy a tihanyi egyház peres ügyében »Palatino Comite Dionysio existente, Curiali vero Comite Charena« érvényes ítélet hozatott. Az oklevél eredetijét nem ismerjük. Másolata Hevenesi gyűjteményének 50-ik kötetében maradt meg.⁴⁾ Hitelességről ítéletet mondani így igen nehéz; de abból, hogy benne a kelt nem római számokkal, hanem kiírt szavakkal van megjelölve, s hogy a szövegben néhány gondos javításnak maradt nyoma, bátran lehet hitelességére és pontosságára következtetnünk. Dénes nádorsága azonban még ennek daczára is kétséges marad, mert az idézett 1183-ki két királyi — s nem káptalani. kevésbé tájékozott — oklevél még »existente bano« és »maritimas partes et Bachiensem partem gubernante«, tehát bácsi comeségével kapcsolatos horvát-dalmát bánága idején állítottatott ki; míg egy 1186-ki, Adorján kancellár által kiállított és eredetiben is megmaradt oklevél még mindig »Dionisii Bachiensis Comitiss« jelenlétével bizonyít.⁵⁾ Ebből tehát világosan kitűnik, hogy Dénes horvát-dalmát bán és bácsi comes a nádort tulajdonképp csak helyettesítette, az oklevél írója pedig szerepét a neki megfelelő hivatallal azonosította.

Ez ellen azt lehetne felhozni, hogy Dénes bán és bácsi comes bácsi utódai már nem a horvát-dalmát bánok. hanem a

¹⁾ Wenzel, VI. 148. Fejér, II. 202. és V: 1. köt. 289. 1.

²⁾ Hazai Okmt. I. 2. Wenzel, VI. 48 és 148.

³⁾ Saulra l. a fenti jegyzetet, Calánra Wenzel, VI. 48.

⁴⁾ A budapesti Tud. Egyetemi Könyvtárban, i. h. 164. 1.

⁵⁾ Knauz. I. 132. — Wenzel, VI. 163. — Fejér, II. 229.

nádorok voltak. Mert az bizonyos, hogy Farkas második utóda, Mog, s a rákövetkező Mika, Benedek és Csépán már a bácsi comességgel kapcsolatban viselte a magas nádori méltóságot.¹⁾ De mindez Dénes bácsi comes és horvát-dalmát bán *1184-ki nádorságát egyáltalán nem igazolhatja, mert midőn 1186-ban bácsi comes gyanánt szerepel, ugyanakkor Tamás említettik ugyanabban az oklevélben nádor gyanánt.*

Az elmondottak után látni való, hogy a kérdéses oklevél keltét az 1184—1185-ki időközre Jób érseksége, Farkas nádorsága és Adorján notáriussága határozza meg. Szubán bánsága, Pál érseksége és Ugrin püspöksége közel fekvő adat hiányában számításba nem vehető. Mivel továbbá olyan királyi oklevéllel sem rendelkezünk, a mely velünk az 1184-ki országos tanácsot megismertetné, az sem dönthető el pontosan, hogy az 1183-ki Miklós érseket, Farkas nádort, Saul és Calán kancellárokat az 1185-ki Jób érsek, Tamás nádor és Adorján kancellár mely időben és milyen sorrendben váltotta fel. A jelenvoltakról így első sorban azt kellene föltennünk, hogy 1184-kiek; de bátran föltehető az is, hogy 1185-kiek. Az utóbbi ellen Tamás nádorsága és Adorján kancellársága semmit sem bizonyít, mivel a róluk szóló egyetlen oklevél kelte az év szakát közelebről nem állapítja meg. Mivel tehát a választásban semmi fogódzóval sem rendelkezünk, *a döntést magára a hibás másolatra kell bízunk.* Ez a XIV-ik századból való.²⁾ Azt, hogy eredeti után készült-e, vagy későbbi átírás után, eldönteni nem lehet, meg nem is szükséges. Elég az, ha tudjuk, hogy benne tudatos ferdítésnek, czélzatos hamisításnak nyoma nincs. Ha továbbá ehhez hozzá vesszük még azt is, hogy benne az évszám — hihetőleg a másolt szöveg utasítása szerint — római számokkal van megjelölve, bátran kérdezhetjük, hogy hogyan kerülhetett bele az MCLXXV jóhiszemű másolási vagy átírási hiba gyanánt? A válasz csak az lehet, hogy egy X elhagyásával. Akkor pedig az oklevél kelte csakugyan 1185 volt, és nem 1183, vagy 1184, mert hiszen ezeknek római számmal való jelzése a 3-asnak és 4-esnek III- és IIII-el való jelzése miatt semmikép össze nem téveszthető.

Midőn az 1185-ös keltet ilyen uton először rekonstruáltam, csak Jób esztergomi érsekségére és Pál kalocsai érsekségére voltam tekintettel. Utóbb figyelembe vettem Ugrin zágrábi püspökségét is; de midőn értesültem arról, hogy Knauz is a jóhiszemű tévedésen alapuló 1185-ös évszám mellett foglalt állást.³⁾ fölöslegesen tartottam minden további fáradságos utánjárást. Most,

¹⁾ L. Csinár és Kovács indexét.

²⁾ A Liber Privilegiorum után Tkalčić i. m. 1—2.

³⁾ Knauz: Mon. eccl. Strig. I. 125—6.

hogy ezen is szerencsésen átestünk, sietek köszönetet mondani Wertner urnak, a ki a fölmerülhető kétségekre engem és minden más érdeklődőt figyelmeztetett.

DR. SEBESTYÉN GYULA.

*

Dr. Sebestyén ur e válaszában vannak bizonyos pontok, pl. Dénes (szerző szerint kétséges) nádorsága és 1186. évi bácsi főispánsága, Szubán bánsága és a kérdéses oklevélnek római számjegyei, melyekre terjedelmes értekezésben lehetne válaszolni; de mivel a rendelkezésemre bocsátott tér ezt meg nem engedi, csak azt akarom kiemelni, hogy dr. Sebestyén ur azon körülményt, hogy 1185-ben nem Farkas, hanem Tamás a nádor, nem tagadja és hogy ennek következtében azon *határozott* állítása, hogy Ádrián jegyzősége 1185-re esik, nincsen bebizonyítva. Mindketten keressük a viszonylagos igazságot (abszolút igazságot itt úgy sem találhatunk!); ha további kutatásaiban engem abban megelőz, annak csak örülni fogok.

DR. WERTNER MÓR.

ÚJ KÖNYVEK.

— A CZISZTERCZI APÁTSÁGOK TÖRTÉNETÉBŐL immár megjelent a harmadik kötet is, mely a pásztói apátság történetét foglalja magában. Épen oly nagy díszesen kiállított kötet, mint a megelőző kettő, mely hasonlóan gazdagon van illusztrálva, régi pecsétek rajzaival, oklevelek hasonmásaival, arczképekkel, tájrajzokkal. A kötet első része bevezetés a munkához, a második rész, a pásztói apátság kimerítő és egészen új kutatásokon alapuló történetét teszi, a harmadikban vannak az okmányok közölve szám szerint 240, melyek a magyar történetnek igen becses forrását képezik. Békefi Remig a rend nagyérdemű monográphusa, valóban elévülhetetlen érdemet szerzett magának e nagy és fáradságos munka megírásával, melynek negyedik kötetét a szent gotthárdi apátság története fogja tenni s mely hasonlóképpen munkába van véve. De nagy elismeréssel kell adóznunk a főapátnak és az apátságnak is, mely a munkát oly díszes és fényes kiállításban tette közzé. Közelebről bővebben is fogjuk ismertetni.

— Az ECEDEI URADALOM ÉS NYIREGYHÁZA czím alatt *Éble* Gábor a Károlyiak nagyérdemű biográfussza érdekes és becses monographiát adott ki, mely nemcsak közigazdasági, hanem historiai tekintetben is rendkívül fontos. Éble már évek előtt kiadta Károlyi Ferencz életének első kötetét. Azóta folyton gyűjti az adatokat a második kötethez. Ennek a kötetnek anyagához tartozik az ecsedi uradalomra vonatkozó monográphia is, mely jobbadán a

Károlyi család levéltárában tett nagymérvű kutatásoknak az eredménye. Tizenkét képpel van illusztrálva, s azok közt egy, Károlyi Ferencz arcképe igen szépen sikerült színnyomat. A többi mellékletek is igen sikerültek, valamint a munkának kiállítása is díszes. Bővebben fogjuk ismertetni a rendkívül becses munkát, mely tulajdonképen két részből áll: az ecsedi uradalom megszerzésének, s Nyíregyháza újjáalakításának történetéből, s mely abból a czélból íratott, hogy Károlyi Sándort felmentse az alól a vád alól, hogy roppant birtok szerzését politikai szorgalmának jutalmául köszönhette.

— Az 1848/49-DIKI HARMADIK HONVÉD ZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETE cím alatt *Hegyesi Márton* tagtársunk a harmadik honvéd zászlóalj tiszteletbeli honvédje egy igen érdekes és becses munkát adott ki. Ajánlotta Görgeinek, ki diadalmas hadjárataiban a hadsereget s azok közt a harmadik zászlóalját is diadalról-diadalra vezette. E munkában a régi honvédek följegyzéseit is felhasználta a közkézen lévő forrásokon kívül. Tüzetesebben fogjuk a munkát ismertetni, mely a Franklin társ. kiadásában jelent meg, s melynek bolti ára 1 frt 30 kr.

— BREIT JÓZSEFTŐL Magyarország függetlenségi harcának katonai története immár teljesen megjelent. Maga a szerző adta ki, három kötetben, melyek közül az első a téli hadjáratot, a második a tavaszi hadjáratot, s a harmadik a nyári hadjáratot tartalmazza. Szerző ezzel nagy hiányt pótolott irodalmunkban, lévén ez egyetlen munka, mely a hadjáratot katonai szempontból tárgyalja tüzetesen. Tizenhat csatavázlat s egy áttekintő hadművelési térkép van mellékelve. Kitűnő szakismerettel, nagy pártatlansággal és részletességgel van feldolgozva, melyben a mellett a politikai fejlemények leírására is kellő gond van fordítva. Bővebben is fogjuk e becses munkát ismertetni, melyet addig is melegen ajánlunk olvasóink figyelmébe.

— »PONCIANUS HISTÓRIÁJA« czímen *Heinrich Gusztáv* egyetemi r. tanár kiadta ez elterjedt népkönyvet az első, 1573-iki bécsi kiadás után, melynek egyetlen példánya a magyar nemzeti múzeum könyvtárában maradt fenn. A művelődéstörténeti szempontból is érdekes munkát hatás és híresség tekintetében egy író a bibliához hasonlította és valósággal majd minden nemzet irodalmában nagyon korán, számtalan átdolgozásban és kiadásban találkozunk vele. A magyar sem áll ezek között az utolsó helyen. már a XVI-ik században lefordította azt Éber Balázs bécsi nyomdász, hogy nászajándéku kedveskedjék vele Salm-Neuburg Eck vagy Eginó grófnak és nejének güthi Országh Borbálának. Török Ferencz özvegyének menyegzőjük alkalmából. Az érdekes, betűhíven közölt kis munka értékét nagyban emeli a mű elé írt

terjedelmes és alapos bevezetés Heinrich Gusztáv tollából, melyben e népkönyv eredetét, különböző átdolgozásait, forrásait stb. ismerteti. E mű immár 5-ik kötetét képezi a »*Régi magyar könyvtár*« című irodalmi vállalatnak, melyet Heinrich Gusztáv oly végből indított meg, hogy a ritka magyar nyomtatványokat hű szövegekben tegye hozzá férhetővé.

— A TIZENHATODIK SZÁZAD VALLÁSI IRODALMÁBÓL czímen *Rupp* Kornél budapesti ev. ref. főgymn. tanár s a magyar irodalomtörténet szorgalmas munkása összegyűjtötte s kiadta a folyóiratokban szétszórta megjelent értekezéseit és könyvismertetéseit. Az izléses kiállítású kötet tartalma a következő: Komjáti és Erasmus. A krakkói töredékről. Pesti Gábor Új testamentuma 1536. Ozorai szentírás fordításai. Szegedi Kis István. A Kyrie eleison a Halotti beszédben. XVI. századbeli költőink. Egy híres nyomda a XVI. században.

— DR. VAJDA EMIL az 1848—49. szabadságharcz Vértanúi cím alatt emlékkönyvet adott ki Batthyányinak s az aradi vértanúknak arczképeivel illusztrálva, melyben a vértanúknak életrajzát írta meg. A mű két részből áll: az első Batthyányinak, a második a vértanúk életrajzát foglalja magába.

— BEREZ KÁROLY a Régi Fialat Magyarország cím alatt, igen érdekes munkát adott ki az Athenaeum kiadásában, mely visszaemlékezéseit tartalmazza. Mindössze tíz hosszabb, rövidebb cikket foglal magába, melyek közül mindenik az ötvenes évek egy-egy érdekes epizódját mondja el. S azon évek történetéhez becses adalékkal járul. Ezen epizódok igen jellemzők és találók és élénken ecsetelik a kort. A munkát melegen ajánljuk a közönség figyelmébe.

— BENEDEK ELEK füzetekben megjelenő »A magyar nép multja és jelene« című munkája, már a tizenkettedik füzetig haladt. S az első kötet, mely a magyar nép multjának történetét tárgyalja, már a kuruczvilágig. A nagy közönség számára írt munka, mely az Athenaeum kiadásában jelenik meg, igen szép, önálló és a szövegbe nyomott képekkel van illusztrálva. Az egész munka negyven füzetből fog állani s egy füzet ára 30 kr.

— AZ ELHALT EXCENTRICUS CAPTAIN SIR RICHARD BURTON, a híres utazó és volt trieszti angol főkonzul irodalmi hagyatékából újabb munka jelent meg Londonban a Hutchinson czégnél »The Jew, the Gypsy, and El Islam« cím alatt W. H. Wilkins kiadásában, bevezetésével és jegyzeteivel. A cigányokról szóló szakaszban szerző a magyar-oláh Hunyadiakat, az orosz Tolstoy, a skót Melville és a XIV. Lajos alatt szerepelt Cassili és Conti családokat idézi mint olyanokat, kiknek nagynevű tagjai a cigány fajnak jó hirnevet szereztek. Író kétségen kívül magamagát is a

Burton család czigány eredetű ágának maradékának hitte. A kóbor élet izlett neki legjobban életében s földi maradványai is a mort-lake-i (London mellett) róm. kath. temetőben nyugsznak egy márvány sir-kápolna alatt, melynek külseje egy vándor arab sátorját ábrázolja. Magyar Lászlóról írt munkája még nem jelent meg.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A M. TUD. AKADEMIA május hó első hetében tartotta nagygyűlését. Elnökké báró Eötvös Lórántot választották meg újra, alelnökké pedig, az elhunyt Pulszky helyett, dr. Wlassics Gyula r. tagot, még pedig nagy többséggel. A II. osztályba tiszteleti taggá: gróf Apponyi Albertet, rendes taggá Mátyás Flóriánt, lev. taggá gróf Andrássy Gyulát és kültaggá Jiríček Konstantint választották meg. Az ünnepélyes közgyűlésen Károlyi Árpád olvasta föl nagy tetszéssel fogadott értekezését Bocskay Istvánról. A banketten Beöthy Zsolt a Salamon-szoborra száz forintot gyűjtött.

— THALY KÁLMÁN társulatunk alelnöke, kit méltán nevezhetnének nemzeti történeti hagyományainak őrállójának, mult hó 16-án a munkácsi vár ügyében interpellációt intézett az igazságügyi és pénzügyi miniszterekhez. Elmondta, hogy a várat, mely a Rákóczi család kihalta után a magyar kir. kincstár tulajdonába ment át, ujabban közös hadseregbeli katonák szállották meg. Interpellációjában különösen azt hangsúlyozta nemzeti sérelem gyanánt, hogy a katonaság Zrinyi Ilona szobáját is megszállotta s minthogy a munkácsi millennaris emlékek megtekintésére e szobákon keresztül zárandokolt a közönség, ez által most hazafias szemlélődéseikben háborgattatnak, sőt a szobor a megcsoukíttatás veszélyének is ki van téve. Teljesen osztjuk a felszólalt képviselő aggodalmait azon szempontból is, hogy e megszállás által a várnak országos muzeumná vagy más ilyen közművelődési célra átengedése és átalakítása ismét bizonytalan időre halasztatott el. Az interpellációban Thaly kiemelte, hogy »miután Munkács várjellegét még 1855-ben ő felségének Laxenburgban, ezen év július 1-én kelt rendeletével elvesztette és azóta folyton polgári czelokra szolgált s épületei egész a legutóbbi időkig a magyar kincstár költségén tartattak fenn, sőt azok a most is még bent lakó igazságügy-miniszteri hivatalos közegek gondviselése alá tartoznak: hogyan és minő czim alatt foglalhatta el, ideiglenesen-e, avagy állandóul foglalta el azokat a cs. és kir. katonaság számára a közös hadügy-miniszter? Az interpellációra a pénzügyminiszter ápril 30-án válaszolt. Kiemelte, hogy a munkácsi várban csak tartalékosok

fognak elhelyeztetni. A helységeket leltár mellett adta át a katonaságnak kikötve, hogy a millenniumi szoborhoz mindenkor hozzáférhessen a közönség. Thaly a választ nem vette tudomásul, mert ő a kérdést több körülményekkel szeretne volna megoldani.

— SYRKU POLYCHRON szentpétervári egyetemi tanár, a ki a Magyarországon lakott bolgárok s egyéb szláv népek történetére vonatkozólag gyűjt adatokat s az egyetemi könyvtárban, az országos levéltárban és a magyar nemzeti muzeum levéltárában is huzamosabb ideig dolgozott, tovább folytatva kutató útját, jelenleg Bácskában időz a szerbek népnyelvhagyományainak tanulmányozása czéljából.

— AZ ERDÉLYI MUZEUM EGYLET április 29-én tartotta f. évi közgyűlését gróf Esterházy Kálmán elnöklete alatt, ki megnyitó beszédjében melegen emlékezett meg az egylet elhunyt, nagy-érdemű titkáráról, Finály Henrikről. Az intézet egyes öreinek jelentéseit tudomásul vették. Az elhunyt Brassay helyett alelnökké Szamosy Jánost, titkárrá pedig dr. Szádeczky Lajost választották meg. kinek ügyességétől és tevékenységétől joggal várják az egylet felvirágozását.

— DR. SZÁDECZKY LAJOS, a ki a Zichy-féle expediciónak tagja volt, uti impresszióinak megfigyeléseinek és tanulmányainak kiadásához hozzá fogott s egyes részleteket közölt azokból az Erdély és az Erdélyi Muzeum eddig megjelent füzetekben. Most munkájának első részét: Budapesttől a Cserkeszföldig közzé tette, 9 képpel illusztrálva. Érdekes és tanulságos utirajz, melyet tüzetesebben is fogunk ismertetni.

— ÖTVEN ÉV ALKOTMÁNYOS EGYHÁZPOLITIKÁJA czimű műre Keményfy Kálmán előfizetési felhívást bocsátott ki, melyben fel-említi, hogy:

Magyarország 1848-as alkotmányának félszázados évfordulóját ünnepepvén, megragadják figyelmünket azon alakulások, melyek az 1848-as politikai fordulat nyomában keltek. E nemzeti átalakulás politikai természetét felbontotta azon belső szövetséget, mely nálunk az állam és egyház között fönnállott. Hogyan, mily körülmények között ment végbe e szövetség felbontása, ezt fogja a munkálat tárgyalni. Csupán azon mozgalmakkal foglalkozik, a melyek az alkotmány egyik fő tényezője, a törvényhozás részéről indítottak meg. Ez egészben lehetőleg teljes képét nyújtja e félszázad egyházpolitikai mozgalmainak. A könyv körülbelül 12—14 íven fog májusban megjelenni. Ára 1 forint. A megrendelések a szerző nevére Esztergomba intézendők.

— DR. VOLKMANN LAJOS tavaly Lipcsében megjelent *Iconographia Dantesca* czimű munkájában érdekes tanulmányt adott ki Dante műveinek ikonographiájáról. Egyéb kéziratok között leírja a budapesti egyetemi könyvtár Dante codexét is.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— NUNTIATURBERICHTE AUS DEUTSCHLAND nebst ergänzenden Actenstücken. II. Abtheilung 1560—1572. Herausgegeben von der Historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Nuntiaturberichte aus Deutschland 1560—1572 nebst ergänzenden Actenstücken. I. Bd. Die Nuntien Hosius und Delfino 1560—1561. Im Auftrage der Historischen Commission der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von S. *Steinherz*. Wien, 1897. In Commission bei Carl Gerold's Sohn. 8-r. CVII, 452 l.

— NUNTIATURBERICHTE AUS DEUTSCHLAND nebst ergänzenden Actenstücken. Erste Abtheilung. 1533—1559. Herausg. durch das k. Preussische Historische Institut in Rom und die k. Preussische Archiv-Verwaltung. Nuntiaturberichte aus Deutschland 1533—1559 nebst ergänzenden Actenstücken. Achter Bd. Nuntiatur des Verallio 1545—1546. Im Auftrage des k. Preussischen Historischen Instituts in Rom, bearbeitet von Walter Friedensburg. Gotha, Friedrich Andreas Perthes, 1898. 8-r. III, 771 l.

— DIE PÄPSTLICHEN LEGATEN UND NUNTIIEN IN DEUTSCHLAND, Frankreich und Spanien seit der Mitte des sechzehnten Jahrhunderts. Von Anton Pieper. I. Theil. Die Legaten und Nuntien, Julius III., Marcellus II., und Paul's IV. (1550—1559) und ihre Instruktionen. Münster i. W. 1897. Verlag der Aschendorffschen Buchdruckerei, 8-r. VII, 218 l.

— ÜBER HERBERSTAIN UND HIRSFÖGEL. Beiträge zur Kenntniss ihres Lebens und ihrer Werke. Von Prof. Dr. Alfred *Nehring*. Mit 10 Abbildungen im Text. Berlin, 1897. Ferd. Dümmlers Verlagsbuchhandlung. VIII, 100 l.

— AENEAS SYLVIVS PICCOLOMINI als Papst Pius II. Sein Leben und Einfluss auf die litterarische Cultur Deutschlands. Rede, gehalten bei der feierlichen Inauguration als Rector magnificus der k. k. Karl-Franzens-Universität in Graz am 4. November 1896. Mit 149 bisher ungedruckten Briefen aus dem Autogr.-Codex Nr. 3389 der k. k. Wiener Hof-Bibliothek, sowie einem Anhang. Herausgegeben von Prof. Dr. *Anton Weiss*. Gracsz, 1897. Ullr. Moser, 8-r. IV, 297 l.

— GESCHICHTE DES KÖNIGREICHS JERUSALEM (1100—1291) von Reinhold Röhricht. Innsbruck, Wagner'sche Buchhandlung. 1898. 8-rét, XXVIII + 1106 lap. Ára 30 márka.

— LES RACES ET LES NATIONALITÉS EN AUTRICHE-HONGRIE par Bertrand Auerbach. professeur à l'Université de Nancy. Paris, 1898. Felix Alcan. 11 térképpel. Ára 5 frank.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi május 5-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Boncz Ödön, dr. Borovszky Samu, Daniel Gábor, Dedek Crescens Lajos, dr. Illéssy János, dr. Komáromy András, Nagy Iván, báró Nyáry Jenő, hg. Odescalchi Arthur, Pettkő Béla vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőként báró Nyáry Jenő és dr. Komáromy András vál. tagokat kéri fel s mindenek előtt --

37. szomoruan emlékezik meg azon veszteségről, mely a társulatot csak a legközelebbi közgyűlés alkalmával megválasztott ig. választmányi tagjának, Bárczay Oszkárnak, a múlt április-hó 12-én történt korai halálával érte; vázolja annak irodalmi munkásságát, s végül jelentvén, hogy az elnökség a társulat nevében koszorút küldött az elhunytnek ravatalára és a temetésen a társulat több tagja által képviselve volt, — indítványozza, hogy a boldogultnak özvegyénél a választmány részvétiratban tolnácsolja fájdalmát.

A választmány az elnökség intézkedését helyesléssel veszi tudomásul; a veszteségen érzett fájdalmát jegyzőkönyvbe iktatja s elhatározza, hogy elhalt tagjának özvegyéhez részvétirat intéztessek.

Következvén a napirend tárgyai:

38. jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánltatnak a) *alapító tagul*: Toronyai Rigó Ferencz orsz. képviselő Debreczenben 100 frt alapítványnyal (aj. Thaly Kálmán); b) *évdíjas r. tago-*

kül 1898-tól: Biás István m. kir. posta- és távirat-tiszt Marosvásárhelyen (aj. Szádeczky Lajos), Ilosvai Lajos tanító Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Kohl Medárd érseki titkár Budapesten és Kremmer József Kismartonban (mindkettőt aj. Karasszon József). Megválaszthatnak.

39. Dr. *Récsey Viktor* társ. tag a jászóvári prépostság könyvtárából egy XV—XVI századi kéziratos formularét ismertet és mutat be, azzal az óhajtással végezvén előadását, vajha ez s más hasonló formulare gyűjtemények czélszerű kiadásáról akár a társulat, akár más rokon tudományos intézetünk mennél előbb gondoskodnék.

Az előadás köszönettel fogadtatik s a Századokban fog megjelenni; a mi pedig a formulare-gyűjtemények kiadását illeti, e kétségkívül tudományos érdekű eszmét a választmány szintén helyesli s tőle telhető módon mindenkor kész leendő azt támogatni.

40. Olvastatnak a pénztárnok martius és aprilis hónapokról szóló kimutatásai, melyek szerint *a)* martius-hóban

összes bevétel volt	3196 frt 15 kr
» kiadás	1866 » 12 »

maradvány	1330 frt 03 kr
------------------	----------------

<i>b)</i> aprilis-hóban összes bevétel	1721 frt 58 kr
» kiadás	1243 » 41 »

maradvány	478 frt 17 kr
------------------	---------------

a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénz-

tárnál folyó számlákon levő	5473 frt 77 kr
------------------------------------	----------------

követelést, 1898. apr. 30-án összesen	5951 frt 94 kr
--	----------------

készpénz áll rendelkezésre, melyből azonban Szerb György nevére 100 frt befizetett alapítvány tőkésítendő.

A kimutatások tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatolattatnak; az első m. ált. biztosító társaságnak a martius-havi bevételek közt kimutatott 100 frtos adományáért a választmány hálás köszönetét nyilvánítja; a tőkésítendő 100 frtra nézve pedig határozza, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben 4⁵⁰/₁₀₀-os kisbirt. orsz. földhitelintézeti záloglevél vásároltassék a társulat alaptőkéjéhez.

41. A P. H. E. Takarékpénztár f. évi máj. 2-án 12981 sz. alatt kelt értesítése szerint a társulat értékpapirjai közül 1 db 5000 frt értékű 4⁵⁰/₁₀₀-os kisbirt. orsz. földh. int. záloglevél ki-sorsoltatván és beváltatván, —

határoztatik, hogy a beváltott 5000 frtos záloglevél helyébe hasonló értékű és minőségű papiros vásároltassék.

42. Ugyanazon intézet f. évi mart. 17-én kelt 5153 (és 8128) számú értesítése szerint 200 frt alapítvány a f. évi 29 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

43. Dr. *Türk Marcell* ügyvéd ur Nagy-Kikindáról az 1848-iki délvidéki eseményekre vonatkozó 1 drb okiratot, *Doby Antal* társ. tag ur pedig Homonnáról a Nedeczky családot érdeklő 5 drb régibb okiratot küldenek ajándékol a társulatnak.

Mind a két küldemény köszönettel fogadtatván, megőrzés végett a társulat többi letéteihez a M. N. Muzeum könyvtárába fog atkületni.

44. Jegyző előterjeszti a m. kir. testőrség házparancsnokságának abbeli kérelmét, hogy a választmány a testőrség létesítendő magyar könyvtára számára a társulat összes kiadványait küldje meg.

A választmány szívesen méltányolván s egyszersmind a maga részéről is támogatni óhajtván azon kulturális és hazafias célokat, melyeké a m. kir. testőrség magyar könyvtára felállításaival elérni vél és kíván, utasítja a titkárt, hogy az 1897-ig megjelent kiadványok (mint Balassa B. költeményei, gr. Zichy-Okmánytár, M. Tört. Életrajzok) fölös példányaiból annyit a mennyit lehet, küldjön a társulat ajándékaul a testőrségi könyvtárnak; megjegyeztetvén azonban, hogy ebből a társulat kiadványaihoz jövőre nézve semmi jogosultság nem formálható.

Ezek után, több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: báró *Nyáry Jenő* s. k., dr. *Komáromy András* s. k.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni szíveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.

Andaházy Pál, eddig: *Nagy-Kolacsin*.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körut 23.

Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pálffy István kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sánta Kálmán joghallgató, eddig: *Budapest*, Német-utcza 14.

Sztancsek Zoltán tanárjelölt, eddig: *Kolozsvár*.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utcza 6.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

IV.

Hangácsi Albert.

A bécsi egyetem anyakönyvében, az 1439-iki őszi félév kezdetén bejegyzett tanulók között *Albertus de Hungacs*, Hangácsi Albert nevét találjuk, azzal a rövid észrevétellel, hogy négy garast fölvételi díj gyanánt lefizetett.¹⁾

A magyar ifjú, ki ekkor az osztrák főiskola küszöbét átlépte, kétségkívül a borsodmegyei Hangács helységből, a hasonló nevű nemes családból származott.²⁾

A mikor Bécsből hazájába visszatért, 1443 táján a királyi cancelláriában, melynek akkor Zrednai Vitéz János volt főjegyzője,³⁾ kapott alkalmazást, ami arra utal, hogy kiváló tudományos képzettség mellett, magas állású pártfogókat nem nélkülözött. Az 1444-ik évi szerencsétlen hadjáratban a király kíséretében volt; azonban a várnai csatátérrel hazamenekült. A kardot ép oly ügyesen tudta forgatni, mint a tollat. Ugyanis az 1445-ik év második negyedében a pápához feloldozásért

¹⁾ *Schrauf Károly*: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. (Budapest, 1895) 89.

²⁾ 1430 október 7-ikén kelt oklevélben »*Emericus de Hangacz*«, mint királyi ember fordul elő. (*Fejér*. Codex Diplomaticus. Tom. X. Vol. VII. 238.) Albertünk atyja, egy pápai bulla tanúsága szerint, Jakab keresztnévet viselt. — Hangácsi családról Nagy Iván és Wertner genealogiai munkái nem tesznek említést.

³⁾ »Protonotarius« a magyar hivatalos nyelvben ítélőmesternek mondatik. Azonban nézetem szerint, a királyi kancelláriában alkalmazott protonotáriusok nem azonosíthatók azokkal, kik az ország rendes bírái mellett voltak alkalmazva; míg ezek főképen bírói functiókat végeztek, annazoknak tevékenysége irodai, fogalmazói téren mozgott.

kellett folyamodnia, »mert a fenséges magyar király és a főtisztelendő apostoli legátus mellett a kereszt ellenségei ellen viselt háborúban önmagát oltalmazva, és a kereszténység érdekében harczolva, néhány törököt levágott«.¹⁾

Erre a feloldozásra azért volt szüksége, mert áldozár lévén, az ember-ölés ténye, még ha jogosult háborúban történt is, irreguláris, vagy is az isteni tisztelet végzésére alkalmatlanná tette. Ekkor az egri székesegyházban három javadalma volt: a pankotai főesperesség, egy kanonokság és szent György kápolnájának igazgatósága.²⁾

Ezalatt ismét elfoglalta helyét a királyi cancelláriában. majd Vitéz Jánosnak váradi püspökké neveztetése után a főjegyzői állásra lépett elő.³⁾

Ugyanakkor IV. Eugén pápához folyamodást intézett a pécsi székesegyházi prépostságért, melyet olyan módon kívánt elnyerni, hogy az egri kanonoki és kápolna javadalmakat megtarthassa; ellenben a pankotai főesperességről lemondani késznek nyilatkozott. Kérvénye (1445 június 30-ikán) kedvező elintézést nyert.⁴⁾ Ezzel egy időben a pankotai főesperességet Hethesi Imre titeli kanonoknak adományozta a pápa.⁵⁾ De ennek daczára, Hangácsai Albert a következő esztendőben Rómából ki tudta eszközölni a fölhatalmazást, hogy a pécsi prépostság és egyéb javadalmai mellett a pankotai főesperességet is megtarthassa.⁶⁾

Ekkor egyházi pályáján tíz évig tartó megállapodás következik; míg 1455-ben. V. László király bemutatása alapján. Carvajal bibornoktól, mint a szent-szék magyarországi legátusától, az erdélyi főesperességet nyeri el, úgy hogy minden egyéb

¹⁾ Az 1445 június 30-ikán elintézett folyamodvány a vatikáni levéltárban. *Regesta Supplicationum Eugenii IV. annus XV. lib. III. f. 177.*

²⁾ Az imént idézett kérvény tanúsága szerint.

³⁾ Az imént idézett, nem később mint 1445 április havában Magyarországból Rómába expedált kérvényben »protonotarius cancellarie regie maiestatis« czímezi magát.

⁴⁾ A fentebb idézett helyen.

⁵⁾ Hethesi Imrének szíutén 1445 június 30-ikán elintézett supplicatioja ugyanott.

⁶⁾ IV. Eugen pápa 1446 április 2-ikán kelt bullája a *Dataria regesta*iban. *Eugenii IV. ann. XVI. lib. 207. f. 12.*

javadalmát megtarthatta.¹⁾ A következő esztendőben a gazdag egri prépostság birtokosává válik.

Javadalmak szerzésére és összehalmozására czélzó szerencsés igyekezetei közepett, tudományos képzettségének fejlesztése is foglalkoztatta. 1451. február 20-ikán a bolognai egyetemen az egyházi jogból a tudori fokozatot szerezte meg.²⁾

Vajjon a megelőző és következő években, Hunyadi János kormányzósága alatt, viselt-e országos hivaltalt? meg nem állapíthatjuk.³⁾ 1455-ben V. László udvaránál mint alcancellárral,⁴⁾ ugyanezen és a következő évben mint királyi személynökkel,⁵⁾ 1457 elején mint királyi alcancellárral találkozunk vele.⁶⁾ Ezen utóbbi esztendőnek nyarán Bécsből Pozsonyba kísérte a királyt,⁷⁾ a ki őt kevésbé utóbb fontos küldetésre alkalmazta.

Hunyadi László kivégeztetése után Magyarországot polgárháború veszedelme fenyegette. Özveggy Hunyadi Jánosné és testvére Szilágyi Mihály haderőt gyűjtöttek, hogy a királyon boszút álljanak. A magyar alföld és Erdély nemessége pártjukhoz állott. Az ifjú király ekkor kísérletet tett a vész elhárítására. Hangácsí Albertet küldötte Hunyadi János özvegyéhez. Választása kétségkívül azért esett az alcancellárra, mert a Hunyadiak ellen végrehajtott merényletben néki nem volt része, s ő a család jóakarátát megtartotta.

¹⁾ III. Calixtus pápához megerősítése végett intézett supplicációja 1456 október 12-ikén nyert kedvező elintézését. Calixti III. ann. II. lib. IV. f. 293.

²⁾ Magyar Könyvszemle. 1878-ik évfolyam, 133.

³⁾ A protonotariusi hivaltalt 1450—1 Bothos István dömösi prépost viselte. (Hunyadi Jánosnak 1451 márczius 27-ikén elintézett supplicációja. Nicolai V. ann. V. lib. I. f. 37.)

⁴⁾ »Regie maiestatis vicecancellarius«-nak czímezi őt Huendler Vid bodoni püspök 1455 november 2-ikán hozzá írt levelében. Koller. Historia episcopatus Quinqueecclesiensis. IV. 322.

⁵⁾ 1455-ik évi királyi rendelet Archiv für siebenb. Landeskunde XIV. 589. Az 1456 október 12-ikén elintézett supplicációban »judex causarum, que in ipsius domini regis presencia vertuntur« czímezi magát. (Idézett helyen.)

⁶⁾ 1457 február 24-ikén alcancellárnak czímeztetik. amikor testvérével Sebestyénnel Nyomási Mihálynak részirtokát a borsodmegyei Nyomáson 200 forintért megvásárolja. (Borovszky. Csanád vármegye története. I. 260.)

⁷⁾ V. László 1457 július 3-ikán szállást rendel számára Pozsonyban. Kovachich. Supplementa ad Vestigia Comitiorum II. 130.

Az özvegy kormányzóné előzékenyen fogadta, és ajánlatait nem utasította vissza; de szükségesnek látta, hogy a tárgyalásokat bátyjával indítsa meg. Ezért arra kérte, hogy Szilágyit Erdélyben keresse föl, és egyik udvari emberét adta mellé kísérről.

Hangácsi folytatta útját. Azonban a mikor Szeben közelébe jutott, a város polgárai, a kik a nemzeti mozgalommal szemben ellenséges állást foglaltak el, felfegyverkezve, polgármesterük vezetése alatt, rá támadtak, őt kíséretével együtt elfogták, börtönbe hurczolták, Hunyadi Jánosné emberét felkoncizolták.¹⁾

Szilágyi Mihály a bűnösöket megfenyítendő, a várost ostrom alá vette. Ezzel azonban felhagyott, amikor V. László, november 23-ikán váratlanul bekövetkezett halálának híre hozzá eljutott.²⁾

Hangácsi ekkor szabadságát visszanyervén, Szilágyihoz csatlakozott. Hogy az interregnum idején tekintélye milyen nagy volt, mutatja az, hogy őt is azon legelőkelőbb urak névsorában találjuk, kikhez Vilmos szász herczeg levélben fordult, hogy nejeinek, V. László király legidősebb nővérének, örökösödési igényeit a magyar trónra karolják föl. Őt »Magyarország főjegyzőjének« (incliti regni Hungariae protonotarius) czímezi.³⁾ És hogy milyen jelentékenyek voltak a szolgálatok, amiket Hunyadi Mátyás királylyá megválasztatása érdekében tett: következtethetjük Szilágyi Mihály haláljának megnyilatkozásából. Ez ugyanis az ország kormányzójává megválasztatván, a rendelkezésére álló hatalmat mindjárt a legelső napokban arra használta föl, hogy Hangácsi Albertet főpapi székre emelje.

Miként Hunyadi János, úgy ő is, kormányzói minőségében, feljogosítottnak tekintette magát a királyt megillető kegyuri jog gyakorlására, névszerint püspökök kinevezésére és bemutatására. Az üresedésben levő csanádi püspökségre Han-

¹⁾ Ezt maga Hangácsi mondja el 1459 nyarán II. Pius pápához intézett kérvényében, melynek alapján a pápa október 11-ikén kelt bulájában vizsgálatot rendel el. *Theiner*. II. 341.

²⁾ E sorok írójától: Hunyadi Mátyás élete. 47.

³⁾ A levelek eredeti fogalmazata a drezdai állami főlevéltárban. (V. ö. e sorok írójának értekezését: »Anna szász herczegné mint magyar trónkövetelő.« A Századok 1897-ik évi januáriusi füzetében.)

gácsi Albertet nevezte ki, egyuttal beleegyezését adta ahhoz, hogy Hangácsi a szent-széknél az egri prépostság megtartására felhatalmazást eszközöljön ki.

A kormányzó előterjesztését Carvajal bibornok, a magyarországi legátus hathatósan támogatván, az ügyet kivételes gyorsasággal intézték el. Márczius 3-ikáról van keltezve a pápai bulla, mely Hangácsit a csanádi püspökségre emeli, és ugyanazon hónap 10-ikéről az, mely az egri prépostság megtartására felhatalmazza.¹⁾

Mint csanádi püspök fogadta Hangácsi a trónra lépő ifjú királyt, és buzgón támogatta őt azon nehézségek közepett, melyekkel meg kellett küzdenie. Mikor 1459 elején pártütő urak a magyar koronát Fridrik császárnak ajánlották föl, Hangácsit azon előkelő egyházi és világi urak között találjuk, kik február 10-ikén kelt nyilatkozatukban Mátyást rendületlen hűségükről biztosították.²⁾

Viszont Mátyás az ő bizodalmit és nagyrabecsülését a csanádi főpap személye iránt a legékeesszólóbb ténnyel tüntette ki. Élére állította annak a fényes küldöttségnek, mely hivatva volt őt és az országot képviselni Mantuában, a hová II. Pins pápa, saját elnöklete alatt tartandó congressusra a keresztény fejedelmeket és államokat meghívta, oly czélból, hogy az ozmanok ellen közös erővel indítandó háború tervét végre valahára megvalósítsák.

A pápa megbízta volt magyarországi követét, hasson oda, hogy Mátyás személyesen jelenjék meg Mantuában, vagy pedig ha ő maga akadályozva volna, nagybátyját küldje.³⁾

¹⁾ A két bulla a Dataria registáiban. (Calixti III. anni III. lib. I. A. f. 281 és anni IV. lib. I. A. f. 183. Az előbbi kötet hibásan van a III. esztendővel jelezve; a IV. esztendő bulláit tartalmazza.) Egyik bulla sem tesz említést Szilágyi előterjesztéséről. Azonban II. Pius pápa 1459 október 11-ikén kelt bullájában el van mondva, hogy III. Calixtus abban az időben, mikor Hangácsit a csanádi székre emelte, egyuttal az egri prépostságot meghagyta kezeiben »accedente ad hoc consensu... Michaelis Zilagy... qui tunc regnum Hungarie, absente... Mathia rege Hungarie noviter electo gubernabat, et in eodem regno jus et potestatem regiam exercebat«. (*Theiner*. II. 341.)

²⁾ *Kovachich*. *Vestigia Comitiorum*. 352.

³⁾ A pápa levelének dátumnélküli egykorú másolata a vatikáni levéltárban.

A király válasza úgy hangzott, hogy országát maga el nem hagyhatja, hanem követeket fog küldeni.¹⁾

Ezt a jelentékeny küldetést Mátyás négy előkelő férfiúra bízta; Hangácsi társaiul Ferencz corbáviai püspököt, Frangepán István grófot és Trevisoi Simon esztergomi olvasó-kanonokot rendelte. A pápához intézett megbízólevél nem maradt ránk, hanem csak az az irat, melyben a király a milánói fejedelmet értesíti, hogy a követek, kiket megnevez. nála is meg fognak jelenni.²⁾

Mátyás soká késett őket útnak indítani; kétségkívül azért, mert attól félt, hogy a pápa, Fridrik császártól eltántorítva, megszünik őt törvényes magyar királynak elismerni, és ezt követeli fogadtatásánál köztudomásra fogja hozni. Kétségkívül az ő megkeresésére fordult Carvajal bíbornok a pápához azzal a kéréssel, hogy a magyar követek fogadtatásánál és a velök folytatandó tárgyalásokban kerüljön el mindent, amiből azt lehetne következtetni, hogy Mátyást nem ismeri el Magyarország törvényes királyának.

II. Pius megnyugtatta őt, és biztosította a felől, hogy Mátyás küldötteit királyi követeket megillető tisztelettel fogja fogadni; a mikor pedig Fridrik és Mátyás az ő döntésére bízzák a kérdést, hogy kit illet meg a magyar korona: be fogja bizonyítani, hogy »atya és bíró, nem ügyvéd tisztét tölti be«.³⁾

Ennek a levélnek megérkezését Mátyás nem várta be. A mikor értesült, hogy II. Pius május végén Mantuába megérkezett, követeit június közepe táján elbocsátotta. Ezek július elején néhány napra megállapodtak Velenczében, hol a senátus előtt megjelenvén, uralkodójuk nevében segítséget kértek, és pedig mind a törökök, mind a császár ellen. A doge kijelentette válaszában, hogy Velence a törökök ellen a legnagyobb áldozatokra kész; ami azonban a császárt illeti, azt reméli, hogy rövid idő alatt békés megegyezés jó létre.⁴⁾

¹⁾ Ezt a levelet nem birjuk. Utal rá a pápa 1459 márczius 23-ikán a legátushoz intézett levelében.

²⁾ Az 1459 május 20-ikán Sforza Ferenczhez intézett irat: Mátyás külügyi levelei. I. 9.

³⁾ Az 1459 július 6-ikán kelt pápai iratot közli Kaprinai II. 335.

⁴⁾ A doge válaszában 1459 július 10-ikén megállapított szövege: Diplomatiiai Emlékek Mátyás korából. I. 54—57.

Útjukat folytatván, csak július vége felé érkeztek Mantuába.¹⁾ De így is megelőzték még a többi uralkodókat, kik a pápa nemes vállalkozása irányában teljes közönyösséget tanúsítottak.²⁾

A magyar követek első fogadtatása alkalmával, Hangácsi az üdvözlőbeszéd folyamán a veszélyes helyzetet ecsetelte, melybe Magyarországot Szendrő eleste, a bosnyák király elpártolása és a török császár készületei ejtették; minélfogva uralkodójuk sikeres ellenállásra csak úgy képes, ha a pápa pénzsegítséget nyújt, és a császárt rábírja, hogy ellenséges terveit ejtse el.

II. Pius megígérte, hogy Mátyás óhajításainak eleget tesz. És a szavakat csakhamar tettek követték. A szent-szék kincstára egészen üres lévén, kölcsön vett huszezer aranyat bocsátott a magyarországi legátus rendelkezésére. Ugyanakkor két követe ment a császárhoz, azzal a megbízással, hogy közte és a magyar király között békességet hozzanak létre.³⁾

Augusztus közepe táján megjött Mantuába a hatalmas burgundi fejedelem követsége, mely azt az ajánlatát hozta, hogy 2000 lovasból és 4000 gyalogból álló segélyhadat küld Magyarországba.⁴⁾

Kevéssel utóbb a milánói herczeg és a mantuai örgróf személyesen, úgyszintén több fejedelem követei érkeztek meg. Mire szeptember 26-ikán a pápa ülést hívott össze, s klasszikus beszéddel nyitotta meg, melyben a törökök ellen közös erővel indítandó háború szükségességét, módzatait és az abban résztvevőkre várakozó égi jutalmat fejtegette.

A jelenlevő uralkodók és a távollevőknek követei hálájukat tolmácsolták a pápa buzgó fáradozásaiért, és a keresztes háborúban való részvételre készségöket fejezték ki. A magyar követség vezére mindjárt ezt a legelső alkalmat felhasználta arra, hogy óvást emeljen a császár igényei ellen, a miket a magyar trónra támasztott. Azonban a pápa figyelmeztette, hogy ez az ügy most nem tárgyalható.⁵⁾

¹⁾ *Pastor.* II. 51.

²⁾ *Pastor.* II. 51.

³⁾ Ezeket a pápa 1459 július 30 és szeptember 8-ikán Carvajalhoz irt leveleiben mondja el. Kaprinai. II. 325, 344.

⁴⁾ *Pastor.* II. 51.

⁵⁾ *Pastor.* II. 58. A M. N. Múzeum könyvtárának 1560 folió

II. Pius ezután az egyes uralkodók követeivel külön-külön bocsátkozott tárgyalásokba.

A magyar követek előadták, hogy uralkodójuk kész 12000 lovast és néhány ezer gyalogot saját költségén kiállítani. Mire II. Pius kinyilatkoztatta, hogy ő 12000 zsoldost állít ki, és helyez Carvajal bibornok parancsnoksága alá.¹⁾

Ez alatt megérkeztek végre a császár és a német fejedelmek követei is, kik december 19-én bemutatott előterjesztésekben 10000 lovas és 32000 gyalog kiállítását ígérték; egyúttal kérték, hogy a pápa a hadi vállalat részleteinek megállapítása végett a jövő év elején Nürnbergbe birodalmi gyűlést hirdessen; továbbá a császár és »Hunyadi Mátyás beszercei gróf« között fenforgó viszályok kiegyenlítésére egy másik gyűlést Német-ujhelybe hívjon össze.²⁾

A pápa (1460) márczius 2-ik és 30-ik napját tűzte ki a két gyűlés megnyitására, és ezek vezetésével Bessarion bibornokot bízta meg. Majd néhány nappal utóbb közzétette saját határozatait, a melyek szerint mindazok részére, kik a törökök ellen indítandó háborúban legalább nyolcz hónapig részt vesznek, vagy maguk helyett egy fegyverest állítanak ki, általános búcsú részeseivé válnak; a pápa, a főpapok és egyéb egyházi férfiak évi jövedelmök tizedrészét, a világi hűvek harminczadrészét, a zsidók huszadrészét kötelesek a hadjárat költségeire három éven át beszolgáltatni. Ezek után 1460 január 14-ikén a mantuai congressust bezárta.³⁾

A magyar követek megnyugvással térhettek vissza hazájukba.⁴⁾ A pápa buzgó erőfeszítései és magatartása Mátyás irányában hálára kötelezték őket. Ismételten alkalmuk volt meggyőződni arról, hogy II. Pius a császárt a magyar trón megszerzésére célzó törekvéseiben támogatni nem hajlandó, és oda kíván hatni, hogy Mátyás részéről teendő némi enged-

latin« jelezetű kéziratában, a mantuai tárgyalásokról szóló emlékirat is említést tesz az óvásról.

¹⁾ A pápa 1459 november 5-ikén Carvajalhoz intézett levele, *Majláth* 62.

²⁾ Az előterjesztés *Theinernél*. II. 347.

³⁾ *Pastor*. II. 69.

⁴⁾ Mantuában tartózkodása alatt Hangácsi 1459. október 11-ikén kelt bullát eszközölt ki, mely a csanádi káptalant kötelezte, hogy a csanádi székesegyházat várfalakkal vegye körül. *Theiner* II. 339.

ményekkel érje be. Ezt és atyai jóakarátát meleg szavakkal fejezi ki a magyar királyhoz írt levelében, a mit congressusi követei vittek meg neki.

»Az Isten nevében felszólítunk. -- írja többi között -- és szívünk egész hevével kérünk, hogy az égtől nyújtott kedvező alkalmat fölhasználni el ne mulasztasz, és lelked egész erejével igyekezzél hivatásodat betölteni. Főképen a béke-tárgyalásokban úgy viseljed magadat, hogy az üdvös cél elérése elé akadályokat ne gördíts. Illő és Istennek is kedves dolgot cselekszel, ha a császári felség becsülete érdekében jogaidból valamieskét feláldozasz. Ugyanilyen eljárásra viszont a császári felséget mindig buzdítottuk, most is buzdítjuk. Azzal, a mit a hit védelmére buzgóságunk egybegyűjthet, téged és a tiedet ép oly szívesen, mint bőkezűen fogunk segíteni. Meg fogsz arról győződni, hogy a szentszék és a római egyház támogatására minden körülmény között számíthatsz. Biztos ígéreteket nem tehetünk, mivel teljesítésök másoktól is függ. De erősen fogadjuk, hogy minden erőnkkel igyekezni fogunk néked minél jelentékenyebb segílyt nyújtani.«¹⁾

Mátyás meg volt elégedve követi működésével. Hirdeti ezt a jószágadomány, a mivel Frangepán István gróft jutalmazta. Az adománylevélben kiemeli, hogy a gróf Mantuában tartózkodása alatt, költséget nem kimélve, nagy fényt fejtett ki.²⁾

Hangácsi Albert diplomatai ügyességéről is kedvező véleményt alkotott magának a király. Az 1462-ik végén a Magyarországban tartózkodó velencei követ ismételten tesz arról jelentést, hogy a király a csanádi püspököt Velenczébe és Rómába fogja küldeni követül.³⁾ Azonban nem őt, hanem a veszprémi püspököt és Frangepán István gróft bízta meg ezzel a küldetéssel.⁴⁾

Hangácsi ezentúl a diplomatai pályán nem szerepel többé. Már négy évvel utóbb (1466 nyarán) meghalt.⁵⁾

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ A pápa 1460 január 18-iki levele. Kaprinai II. 380.

²⁾ Az adománylevél eredetije az országos levéltárban.

³⁾ Diplomatai Emlékek I. 173, 184, 197, 201.

⁴⁾ Erről fentebb szoltunk.

⁵⁾ 1466 július 25-ikén a vizálkodó Dancsfi Miklós és Dóczi László között egyességet hozott létre. Borovszky. I. 362.

EGYKORÚ JELLENZÉS MIKES KELEMENRŐL.

»Rákóczi-Emlékek Törökországban« című kötetem 69—73-ik lapjain elősorolván a Rodostón több-kevesebb ideig lakott bujdosók neveit, a fejedelem francia és német nemzetbeli udvari alkalmazottai között 27. sz. a. említém az új német titkárt ekképen: »*Paul Wilhelm Rohn*, a ki Rákóczi elhalt régi hű német titkárának helyére 1727-ben e hivatalt elfoglalá; azonban magát a konstantinápolyi osztrák nagykövet zsoldjába adván, ennek titokban kémiszolgálatokat tön, s egész a fejedelem halála utánig (előbb hadmérnök-örnagyi, utóbb gyalogalezredesi) rendes zsoldot húzott az osztrákoktól, jutalmul áruoló szolgálataiért.« (71. l.)

E sorainkat a bécsi cs. és kir. államlevéltár- és hadi levéltárban tett újabb kutatásaink nemcsak megerősítik, sőt még tetemesen ki is bővítik, — azonban maga a név rectificatióra szorúl, a mennyiben Paul Wilhelm spion gazember uramat vezetécknevén nem *Rohn*-nak, hanem *Bohn*-nak hívták. Az R. és B. betűk hasonlósága folytán ugyanis, kivált nehéz olvasatú kusza aláírásoknál, gyakran alig tehető meg határozottan a különbség; így olvastuk volt mi is a Bohn-t a sokkal szokottabb Rohn névnek; de mint utólag számos világos névkirásból meggyőződünk, a valódi név itt a *Bohn*.

Tehát ez a jellemtelen, azonban tagadhatatlanul igen eszes és képzett elméjű német ember — volt hadmérnökkari kapitány, — mint Dierling osztrák ügyvivő diplomatai jelentéséből és számadásaiból kiderül, már 1727. tavaszától kezdve, mikor e nagykövettől előre megtizetve Rodostóba került és ott a bujdosó fejedelem német titkárává lön, ama gyakori és nem ritkán nagyfontosságú diplomatai titkokért, a melyeket Rákóczi íróasztaláról ellesett, lopva lemásolt, továbbá a fejedelem hívei köréből többnyire a jezsuiták útján Konstantinápolyba s onnét Bécsbe juttatott hírekért, jutalmul esetenként 50,—100,—150 aranyakat kapott Dierlingtől, s a mellett még

1727-től 1731-ig hadmérnök-kapitányi, 1731-től hadmérnök-ör-nagyi és 1733-tól gyalog-alezredesi rendes zsoldot huzott, a k. k. Hoff-Kriegsrathtól megküldetvén neki a nagykövet útján 1731-ben az őrnagyi s két év múlva az alezredesi rangról annak rendi szerint kiállított decretumok is, a nélkül, hogy az alávaló gazember kémszolgálatnál egyebet teljesített volna. Egyedül árulkodásaival lépett elő alezredessé. Jellemző adat ama kor laza erkölceire!

1734. nyarán — a philipsbourgi háboruzáskor — Rákóczi diplomatai fontosabb küldetéssel bizá meg a hűnek vélt ügyes kalandort Párisba. A ki azonban már elindulása előtt értesítő küldetéséről Dierlinget, Tallmaunt, Francziaországból pedig titkos levelezést folytat vala a császáriakkal. Hanem ekkor megjárta; mert egy, Savoyai Eugenhez írott levelét a francziák felfogták, mire aztán Bohn uramat elcsipvén, bedugták a bas-tille-ba, melynek tömlőceit négy egész esztendeig meglakatták vele. Csak 1738-ban sikerült az osztrákoknak szabaddá tétetni a gyanús működésű alezredes urat, — ki azután mind-járt az elmaradt négy évi tiszti fizetését sürgette rajtuk, no meg újabb spionkodással kedveskedett nekik Párisból, és ezt folytatá 1739, 1740—41-ben is. A gazember éles megfigyelésű és eszes volt, elvitathatatlanul; értett az egyének kiismeréséhez, a titkok kicsalásához, és így jó hasznát vették s jól fizették a gazdái.

Az öreg Rákóczi Ferencz fejedelem, sőt idősb fia József herczeg is még Bohn kiszabadulása előtt elhalván: most már az alezredes úr a néhai fejedelem Párisban élő ifjabb fiát György herceget s ennek atyja barátaival és rodostói híveivel való érintkezéseit kényszeríté ki és tudatá a bécsi udvarral. Különösen báró Pfütschner udvari tanácsossal, — Lotharingi Ferencz herczegnek, Mária-Terézia férjének egykori nevelőjével — állott bizalmas levelezésben.

Pfütschner iratai csak mostanában kerültek a cs. és kir. állami, udvari és házi levéltárba, közöttük Paul Wilhelm Bohnnak számos titkos tudósítása. Az 1741-ik év legelején a cs. tisztikarnak szégyenfeltjául szolgáló eme jeles alezredes úr. tán épen fogsága idejében elmaradt zsoldjai tekintélyes összegének kézhezvétele, vagy további előléptetésének kieszközlése végett — személyesen rándult el Bécsbe, Párisban a kémkedések folytatására beavatott emberét, *Penneja* nevűt (vagy *álnevűt*) hagyván helyetteséül, a ki a legújabbán kiszimatolt dolgokról ezalatt is folyvást értesíté őt. Bohn pedig Penneja leveleit megküldvén Pfütschner bárónak, azokhoz maga, — mint az

illető egyéneket és ügyeket tüzetesebben ismerő, — bő és becses commentárokat csatolt.

És most jutunk el *Mikes Kelemenhez*. Penneja, — kinek a Rákóczi György herczeg s a párisi török követ, az elhunyt fejedelem francia barátai és a magyar bujdosók közt történő érintkezések kikémlelése különösen a lelkére vala kötve, — Paris, 21. Janviére 1741. kelt levelében hosszasan emlékezik meg Rákóczi Ferencznek 15 éven át szolgálatban volt régi hű francia titkáráról, az ekkor Párisban alkalmazott Louis Bechonnól, továbbá a fejedelem egykori kedvelt nemes-apródjá s utóbb testőrparancsnoka Antoine Comte de Molitardról, ekkor a gr. Bercsényi francia huszárok egyik századosáról, mint György herczeg megbizottairól. Azután pedig szórúl szóra ezt írja:

»Monsieur Miques (*Mikes*) et Monsieur le Baron Say (*Zay*) sont a Rodoste sans pension de la Porte. Mr. Georges (*Rákóczi*) vient de leur écrire, qu'il n'a qu'a venir a Paris, qu'il partagera le peu qu'il a avec eux.»

Ehhez a pár sorhoz azután a Mikest is, Zayt is — nyolcz esztendei együttlakás után — jól ismerő s a magyar emigratio ügyeiben részletesen tájékozott Paul Wilhelm Bohn, 1741. febr. 20-kán Bécsből kelt levelében a következő érdekes magyarázatokkal szolgál Pfütschnernek: » . . . . Quant à *Miques* et Baron *Zay*, dont il est parlé dans la lettre, je crois, que si Ragoczi (*György*) les fait venir a Paris, c'est dans la vue de les envoyer ou en Espagne, ou en Prusse pour y ménager ses intérêts, dans la persvasion, qu'étant de la nation et ayant les mêmes intérêts que lui, ils y réussiroient mieux et lui seroient plus attachés que d'autres qu'il pourroit employer; car sans cela je suis bien persuadé, qu'il les laisseroit dans la Turquie, où certainement ils devrent avoir quelque pension, du moins le dernier, pour qui les Turcs avoient de la consideration et déjà de mon tems (1727—1734.) la Porte lui (*t. i. Zaynak*) donnoit un Taïm ou une pension journalière de deux Piastres, quoiqu'il eut alors ses apointemens comme Chambellan du vieux Ragoczi. *Miques n'est pas fort à craindre, et ne sera jamais fort utile à Ragoczi, car c'est un esprit fort borné et nullement propre aux affaires.* Le Baron *Zay* au contraire est une homme de mérite, de beaucoup de lecture et d'aplication, et qui gagne par ses manières l'amitié et l'estime de tous ceux dont il est connu.» (Következik még sok érdekes és családi viszonyainak is tüzetes ismeretére valló elbeszélés Zayról.)

A mit ez az éles megfigyelő tehetségű régi spion, b. Zay

Zsigmondról itt mond, — *mind való*. Ezért s általában Dierlingnél fenmaradt nagyon használható tudósításaiért is, a *Mikes Kelemen*-ről írott jellemzését sem mellőzhetjük el csak úgy egyszerűen, bármilyen kedvezőtlenül hangozzék is az. Mit is ír csak Bohn uram róla? »Mikestől nem igen kell tartani, ő sohasem lesz valami nagy hasznára Rákóczinak, *mivel igen korlátolt szellemű és az ügyekre (azok vitelére) semmikép sem alkalmas*,« vagy: azokban nem jártas.

Mindenekelőtt kiemeljük, hogy e szigorú ítéletet a halhatatlan érdemű íróról egy diplomatai ügyvivő, egy politikai ágens mondja, a ki előtt csakis a diplomatai ügyesség, a színleni, hazudozni tudás, csűrés-csavarás a főtudomány; a ki *elhe*z nem ért, az korlátolt elméjű, buta. (Az »*affaires*« alatt Bohn itt kizárólag politikai ügyeket érthet csak.) Annyan azonban ennek az éleslátású gazembernek igaza van, hogy a szellemére, kedélyére, hajlamaira s olvasmányaira nézve határozottan *szépirodalmi műveltségű és jártasságú Mikest*, mint diplomatai ügyek vitelére kevésbé alkalmast, ilyenekkel az öreg Rákóczi fejedelem sem bizta volt meg soha; hanem a főkamarási teendők mellett, a háztartásához szükséges bevásárlásokat, szolgálk fizetésének rendbentartását stb. ruházta rá, mint feddhetetlen becsületességű és hűségű belső emberére. Hát bizony, hogy mint diplomatai ügynök, György herczegnek sem vált volna valami nagy hasznára Mikes Kelemenünk, az — *valószínű*.

Ekkép értelmeezzük mi Bohnnak föntebbi szavait Mikesről; a ki tehát csak mint diplomata lehetett és volt volna ügyetlen, — egyébképen pedig, mint hátrahagyott művei a legjobban tanúsítják, épinséggel nem vala kortársai között »*un esprit fort borné*.«

THALY KÁLMÁN.

EGY XV—XVI. SZÁZADBELI KÉZIRATOS FORMULARE JÁSZOVÁROTT.

A mohácsi vész előtt vezetett királyi könyvek, mint királyaink adományai és egyéb fontosabb kiváltságai beiktatására rendelt könyvek, végkép elvesztek és csak okmányi emlékezetük maradt reánk.¹⁾

Ezen nagy veszteséget pótolják némikép a megmentett formulariumok, melyeket a kir. kancellária emberei jegyeztek össze. Egynehányat Kovachich »Formulae Solennes« című munkájában sorol fel és azokból az általánosabb formulákat egész terjedelmükben közli is. Legújabbban több ilyen formulákat tartalmazó kodexből egészítette ki Fraknoi »Mátyás király« leveleinek gyűjteményét. A többi között megemlékezik egy kassai prémontréi tanárnál levő kéziratról, melynek formulái között negyven egynehány Mátyás-féle levelet talált.

Mikor az ezredéves kiállítás előtt bibliographiai és közművelődési emlékeinket összeirtam, a jászóvári könyvtárban egy XV—XVI. századbeli papir-kodex-re akadtam, kötésén ezen hátrattal: »*N. Olahi Manuscriptum.*« Ez felkeltette figyelmemet és tüzetesebben kezdtem vizsgálgatni. Csakhamar reájöttem, hogy ez az a kodex, melyet Fraknoi még Kassán látott; de egy cél felé törekedvén, csak a Mátyás király-féle okleveleket szedte ki belőle.

E kéziratot kötetnek értékét emeli az, hogy a benne foglalt formulák II. Ulászló király idejéből való, ténylegesen expedált és legnagyobb részt konkrét esetekre vonatkozó okleveleknek *egykorú* másolatai.

Nagyon fontos azonkívül e kodexnél az a körülmény, hogy

---

¹⁾ Régi királyi könyveink ezen okmányi emlékezetét pontosan kimutatja »Hajnik Imre: A kir. könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában.« Akad. Ért. VIII. k. II. sz. A »Liber Regius«-ban foglalt oklevelek neméről I. Thallóczy értekezését a »Századok« 1879. évf. 90. lapján.

a kötéstől különvált első levelén *Oláh Miklósnak* személyére, hivatalbeli elődjére és királyi urára vonatkozó, sajátkezű feljegyzések vannak. Ugy *Oláh* ezen feljegyzései, mint egyik hivatalbeli utódjának 1679-ben kelt hozzátoldása azt bizonyítja, hogy ezt a kódexet hosszú időn át használták magában a királyi kancelláriában.

Oláh tudvalevőleg II. Ulászló király udvarában volt apród, 1516-ban pedig Szakmáry György pécsi püspök titkára lett és mint ilyen is gyakran megfordult a királyi udvarban.

Kodexünkben tett feljegyzése szerint mint egykorú koronatanú írja, hogy »Szakmáry György esztergomi érsek meghalt Budán sz. Sándor pápa ünnepén, azaz április 7-én 1524.«

Továbbá írja, hogy »ennek utódja lett Szalkay László egri püspök ugyanazon (1524) év május 6-án.«

Nagy figyelmet érdemel a következő feljegyzés, mely szerint *Oláh* írja magáról, hogy »1526 márczius 16-án lettem Szalkay érsek halála után királyi titkár, ugyanazon esztendőnek márczius 21-én, azaz sz. Benedek napján a király engem Mária királynőnek titkáruul ajánlott.«

E szerint *Szalkay* esztergomi érsek *nem Mohácsnál esett el*, hanem már ugyanazon év tavaszán hunyt el természetes halállal.

Folytatólagosan írja *Oláh*: »1526 augusztus 29-én, azaz keresztelő sz. János napján a legnemesebb urat Lajos királyt Mohács mezején üldözőbe vették a törökök és megölték, a ki ugyanazon év november 9-én Székes-Fehérvárott el lett temetve.«

Tehát *Oláh* mint a királyi udvarhoz oly közel álló királyi titkár, mint leghitelesebb tanú azt írja, hogy *II. Lajos királyt Mohácsnál a törökök úgy ölték meg!*

Oláh ezen feljegyzései hitelességben nyernek még a következő való mondásaival:

»Ugyanazon hónap (1526 november) 11-én János vajdát szepesi grófot (Zápolyát) Székesfehérvárott megkoronázták: Ferdinandot pedig december 1-én választották meg Pozsonyban Magyarország királyává.« »Ugyanazon Ferdinandot Csehországban 1524. év február 24-én koronázták meg.«

Csak eddig terjed *Oláh Miklós* sajátkezű írása és azért a kódex mult századbeli kötésén levő jelzés »*N. Olahi Manuscriptum*« téves. Oláh mint királyi titkár csak használta az elődjei (Szakmáry és Szalkay) által a kir. kancelláriában feljegyzett formulákat.

Az oklevelek java része II. Ulászló idejéből való. Hunyadi Mátyás kir. kancelláriájából csak egynehány származott át a

kodexbe, II. Lajostól öt darab van benne; a legutolsó, egyetlen pedig I. Ferdinándtól való.

A kötet legnagyobb része egy kéz írása és csak a vége más tollnak vonása; de a legutolsó oklevél is nem későbbi írás, mint I. Ferdinánd uralkodása idejéből való.

Az első lapon Oláh feljegyzései után I. Lipót király titkára, ki előbb Szelepcsényi György érsek és kir. helytartó titkára volt, örököltette meg a kir. udvarba jutásának évét.

Hogyan került a nagy jelentőségű kézirat Jászóra?

Dr. Horváth Balázs prémontrei tanár Kassán minden régi írás után fáradhatatlanul kutat. Egyik rendi prépostságukban Schlegl-ben ő fedezte fel a régi magyar-latin szöszedet, melyet azután a m. tud. akadémia megbízásából Szamota István adott ki. Ezen tanár kedvét keresvén egy kassai tanítványa, elhozta neki ajándékba a régi folio kötetet és mikor kérdezték, honnan vette, az volt a válasza, hogy a házuk padlásán találta. Tehát ez értékes kéziratnak Jászó előtti közvetlen állomása Kassa volt.

A tartalomból kitetszik, hogy formularénk nem utolsó történelmi kutforrásul szolgálhat annál inkább, mert az ügyiratokban egykorú, élő személyek nevei, helynevek, sőt keletezések vannak. Ennek, valamint más kiadatlan formularéinknek a külföldi hasonló forrásmunkák mintájára való kritikus kiadását igen kívánatosnak tartanám.

DR. RÉCSEY VIKTOR.

ADALÉK KÁLMÁN GYŐRI PÜSPÖK ÉLETÉHEZ.

Paul Maria Baumgarten egy nemrég megjelent munkájában (*Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium 1295—1437*, Lipcse, 1898.) közöl egy érdekes adatot Kálmán győri püspök, I. Károly királyunk természetes fiának életéhez. Miután az okmány igen rövid, egész terjedelmében közölhetem:

»Die primo mensis Septembris (anni 1337) recepti sunt a domino Colomanno electo in episcopum Iaurien. solvante per manus domini Gregorii prepositi Chasinen. (így!) Zagrabien. diocesis pro suo communi servitio, nulla precedente obligatione IIIIC flor. auri.«

A püspök rövid életrajzából, melyet Pór Antal közölt jelen folyóirat 1889-diki folyamában (XXIII. 369) tudjuk, hogy a pápa 1337. június 12-én kettős brévével megengedte a fiatal püspök-jelöltnek, hogy bármely, általa választandó főpap által magát elébb áldozárnak s azután püspöknek fölszenteltethesse. A fölszentelés tehát ugyanazon év július vagy augusztus havában történt meg, mert mint a közölt okmányból látjuk, az új püspök részéről járó díjt »pro suo communi servitio« u. a. év szeptember 1-jén Rómában letizette Kapronczay Gergely császári prépost, a későbbi csanádi püspök. Ez utóbbi még 1359-ben is »electus cenadensis.«

A »commune servitium« alatt azon díjt kell értenünk, melyet minden újonnan fölszentelt vagy áthelyezett érsek, püspök vagy apát új székének elfoglalása alkalmával köteles vala Rómába küldeni, és mely összeg fele részben a pápai kuria, fele részben a biborosok collegiumának pénztárába jutott.

Az összeg nagysága persze nem függött a főpap-jelölt kényétől kedvétől, hanem tüzetesen meg volt határozva és — legalább a XIV. század folyamában — az elfoglalandó szék *nyers* évi jövedelmének egy harmad részét képviselte. Hogy nyers jövedelem alatt mit értettek, azt mutatják az illető pápai rendszabály eme szavai: »fructus, redditus, proventus, jura et

obventiones universa ad episcopatum (vel archiepiscopatum vel monasterium) spectantia annuatim undecumque provenientia nullis deductis oneribus seu expensis.»

Az idézett okmány tanúsága szerint tehát az új győri püspök székének akkori nyers évi jövedelme gyanánt 1200 arany forintot vallott be.

A forint arany tartalmát illetőleg, ámbár az okmány meg nem nevezi, mindenesetre »floreus auri de Florentia« vagy »floreus auri boni ponderis et cunei Florentini« értendő alatta, melynek később a pápai forint (floreus auri de camera) minden tekintetben, tehát súly és finomság tekintetében hű mása volt. A győri püspök évi jövedelme tehát 240 unczia aranyat képviselt.

A »nulla precedente obligatione« kifejezés megértésére ugyancsak Baumgarten munkájából a következő magyarázatot kapjuk. Mielőtt a pápa az új érsek, püspök vagy apát kinevezését megerősítette volna, a jelölt rendesen formasierű »obligatiót« állított ki, melyben lekötölte magát, hogy kineveztetésének megerősítése esetében az előtte meghatározott összeget pontosan lefizetendi. Az »obligatio« vétele után a pápa kiállította a szükséges bullát vagy brévét a választás megerősítésére s ezt egy megbízható egyénnek (jelen esetünkben Gergely császárai prépostnak) kézbesítette oly megbizással, hogy a megerősítési okmányt a kitűzött díj pontos lefizetése után — hamarabb pedig nem — az új főpapnak átadja. Kálmán püspök esete tehát kivételt képezett, mert az okmány tanúsága szerint ő a formasierű obligatiót nem állította ki.

KROFF LAJOS.

THÖKÖLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

III. Az erdélyi bujdosók Havasalföldén az Aldunánál.

Thököly 1690 oct. 24-én éjszaka hadait és a vele ki-bujdosásra kész, részben kényszerített erdélyi rendeket, átszállította a Bodza-szoroson. Előkelő férfiak, úrnők is számosan voltak az 5—600 főnyi erdélyi bujdosók karavánjában. Thökölynek az erdélyiek kivitelével az volt a célja, hogy erdélyi fejedelemségének jogfolytonosságát biztosítsa és tanusítsa a világ, főkép souverainje a porta előtt, úgy tüntetvén fel a dolgot, mintha az erdélyiek készebbek lettek volna érte és mellette a hontalanul bujdosás szenvedéseit túrni, mintsem a császári kormány előtt meghajolva az otthon nyugalomát élvezni. Az erdélyiek viszont azon jó reménység fejében mentek vele, hogy nemsokára török segítséggel visszatérhetnek. Thököly maga is remélt és biztatta híveit. Őt hitegették s ő hitegette és biztatgatta az övéit. Sokan életökkel fizettek bizalmukért, sokan csak évek múlva jöhettek vissza hazájokba, a hamarosan kiábrándultak és merészebbek szökéssel segítettek magukon. Mindnyájan megtanulták saját kárukon, hogy »*könnyű az hazából kimenni, de nehéz visszatérni.*« Cserei megfogadta s bizonyára sokan gondolkoztak úgy, hogy »bezzeg többször hazájából senki hazugságára ki nem bujdosik, *jobb hogy az erdélyi kutyák egyék meg a testét, mint idegen országra menjen reménység fejében.*«¹⁾

Ezt a gyors kiábrándulást a hazátlanul bolyongás ezernyi apró kellemetlenségei és életölő nagyobb viszontagságai idézték elő. A mai kor kényelemszerető nemzedéke alig tudhatja elképzelni azt a sok viszontagságot, nélkülözést, türeést, szenvedést, a mit ezek a bujdosók átéltek. Étlen, szomjan, télvíz idején

---

¹⁾ Cserei hist. 208. l.

sárban, fagyban, hajléktalanul táboroztak sátor és szabad ég alatt, kalibákban, széna kazlakban, a csupasz földön, heteken, hónapokon át, sűrűn változtatva tanyáikat. Az »ágyban párnák közt halni meg« gondolata senkit sem bántathatott, a ki kidőlt, azt eltemették koporsó nélkül, idegen földbe, pap nélkül, áldatlanul. És még így is a legtöbben kitartottak, szenvedtek, tűrték és meghaltak a hazáért, szabadságért, panasz nélkül, névtelen hősként, a martýromság egvedül vígasztaló öntudatával.

A hazából kibujdosás azzal kezdődött, hogy oct. 24-én »azon éjjel csak egy kicsinyég szállottak meg az erdön, mind mentek.«

Oct. 25-én is még mind' mentek: át a csallási mezőre, onnan tovább — és a sóaknák közt háltak. 26-án megérkeztek Sófálvához (Vallyin) Havasalföldében. 27-én érkeztek meg az erdélyiek társzekeréi, »a kiket felverték a kurucok, de igen sokat vertek fel.« Oct 28-án végre megpihenhettek, megérkezvén *Plojesthez*, a hol egész nov. 24-éig maradtak. Itt hallották az örömhírt, hogy a török nagyvezér bevette Belgrádot, a minek »Thököly nagy pompával meglőteté az örömet.«¹⁾

Itt a tábori élet egyhangúságát és a mindennapi élet szükségleteit zsákmányra való kiszállásokkal enyhítették és elégitették ki. November folyamán »minden nap kimentek a táboriak, sok károkat tettek, legfőképen a szőlőhegyekben, mivel mindenütt sok borok voltak.«²⁾ Szerencsájukra, jó szőlőtermés volt abban az évben s így volt mit — ha enni nem, legalább — inni.

Gyönyörűséges őszi idők jártak, boruk annyi volt, hogy akár lovaik is mind azt ihattak volna, de kenyérük annál szűkösebben volt. Az éhség, a legjobb szakács, sok mindenre rá szoktatta a zsíros erdélyi konyha neveltjeit. Cserei sem evett addig soha, ott evett elsőben, köleslisztből sült malét, mézzel; igen jól esett, mert nagyon megéhezett vala.³⁾ Az erdélyi nagyasszonyok, ha egy kevés lisztre tettek szert, sütöttek jó puha, jó foszló, erdélyi módi fehérkenyeret és pogácsát, de nem mindig ők ették meg; az éhes és szemes kurucok addig nézegették, melyik sült meg, melyik nem, míg kostolóba is alig maradt.⁴⁾

Inkább csak jó reménységgel táplálkoztak. Szüntelen biztatták őket: ma holnap eljő a török segítség s bemennek Erdélybe. De a török keveset törődött velök. Megjött azonban

¹⁾ Cserei hist. 209. l.

²⁾ Almádi István naplója Mon. Hung. Hist. II. 23. k. 723—724. l.

³⁾ Cserei hist. 209. l.

⁴⁾ Almádi naplója 726. l.

a rút havas eső, a mely felszedette velök sátorfájokat s odább költöztek, mint a vándorló madarak.

Mintán Plojest vidékét kiélték, tovább indultak (egy másik völgyben az erdélyi havasok felé, a merre a mostani vasutvonal vezet a Tömösi-szoros irányában) s nov. 24-én »hálni Asszonyfalvához, melyet hínak oláhul Stanczuluak«, mentek. Ott két éjjel és egy egész nap mindegyre verte őket a rettenetes hideg havas eső, mind maguk és lovuk csak meg nem halt a nagy hideg miatt.

Nov. 26-án megint tovább vándoroltak s Felepesen (Filipestin) felül egy kis pusztán hagyott oláh faluban háltak meg, egynehányan az előbbkelők közül egy kis czinteremben.

Másnap (nov. 27-én) Kimpinán felül egy kis oláh faluban megint csak a szabadban »valami diófák között« háltak.

Nov. 28-án megérkeztek a havas alá, hol egy kis oláh faluban igen jó szállásuk volt; értvén alatta nem a saját kényelmüket és élelmüket, hanem lovaikét, mert »alrak. széna elég volt, de a föld népe mind elfutott.« Ott időztek a következő napon is.

Thökölynek czélja az volt, vagy legalább azt mutatta, mintha a Tömösi-szoroson át próbálna Erdélybe bejönni, de a várt török segítség késlekedése s bizonyára a Tömösi-szoros gondos őrzése ezt megghiúsította.

Visszatértek tehát ismét dél felé, átkelve a tágasabb *Jalomnicza* völgyébe s nov. 30-án az erdélyiek már *Felepesen* (Filipestin) alól táboroztak, egy pusztá, kiélt helyen, a honnan a törökök csak kevéssel azelőtt kerekedtek fel. Lovaiknak csak azt adhatták, a mi rossz gazt a törökök ott hagytak volt. Ők magok még keservesebben pihentek, mert mind virradatig verte őket a hideg havas eső.

Decz. 1-én tovább mentek s szállottak a galadaveszi erdőre, hol jó szállásuk volt, mert szénát eleget kaptak, bort is, a kinek pénze volt. A kinek nem volt, a jó barátoknál vendégeskedett. Így decz. 2-án Tholdalagi János vendégelte barátait, a mely azzal végződött, hogy kigyúladt a kalyibájok s alig menekülhettek, hogy a nyakukba ne omolják. Decz. 3-án Vitéz Ferencz adott vacsorát, a mely egy kis parázs verekedéssel végződött. A házi gazda és Szikszai György összekapának, Dózsa Gergely is közeiben elegyedék: »csak alighogy több nem jutta ő kegyelmének, csak úgy verekedtek az tüzes üszekkel, hogy a pokolban sem járt volna sűrűbben az szikra.« »Veszedeelmes nem volt, de igen szép mulatság volt éjjel az a verekedés sötétben. Minden nevette, a ki látta.« Másnap s

harmadnap is mulattak rajta, maguk a megbékélt ellenfelek is.¹⁾

Közbe komoly tanácskozások folytak magok közt és a török szerdánál decz. 6-án, a midőn Macskási Boldizsár megérkezett a török nagyvezér táborából, a követségből, a hová még Keresztvánszigetről az országgyűlésről küldetett volt. Az egész tábor visszhangzott (decz. 7.) az örömhírtől, hogy nemso-kára érkezik a török segítség.

Most már komolyan készülődtek az Erdélybe visszatérésre és decz. 8-án nyílt levelet írtak Erdély rendeihez, melyben felpanaszolja, hogy »minekutána nemes Erdélyországa a fényes porta hűsége mellől elállván és kételenítettén az német nemzet igája alá bécsni: mindnyájan úgy voltunk, mint ez mézsárszékre rendeltetett juhok; sőt már az fejedelemséget is édes hazánktúl megtagadá s elvév a német.« Jelemtik, hogy a követek megérkezvén a fővezértől, újabb athnamé ígértetett, a hódoltságnak négy esztendőbeli adóját elengedték s a német kiverésére Galga tatár szultán küldetett hadakkal, eltíltatván a rablástól és égetéstől. Thökölyhez is újabb és nagyobb hadak érkeznek, melyekkel sietni fognak bemenni. Intik azért az otthon maradtakat, hogy »a német nemzettel való czimborálásnak hagyjanak békét«, hódoljanak meg a szultánnak s ennek kijelentésére küldjenek követeket Galga szultán elé, mert különben »örökös számkivetésre vitétetnek.«²⁾

A táborozás sanyarúságát, s az oláh új-bor melletti mulatozást, közbe-közbe gyász váltotta fel. Decz. 8-án a Kukuresten alóli berekben meghalt Török Pál; ott is temették el, »csak koporsó nélkül, az mint lehetett és pap nélkül.« Nov. 15-én Maksai Ferencz szolgáját temették el Tergovistán.

A tél mindinkább beállott s a tábori élet keserveit növelve, kemény próbára tette a legedzettebb vitézeket is. Nov. 9-én tovább vándoroltak nyugat felé, »igen nagy fergegben és rút kemény időben.« Újabb táborhelyükön (egy berek mellett) nem volt sem szénájok, sem abrakuk. Lovuk koplalt, ők magok dideregtek. »A hó keményen vert, az szél erősen fútt.« Mégis ott heverték 3 napon keresztül.

Decz. 13-án az *Argyis* völgyébe jutottak s a tábor *Ter-goristához* közel egy erdő szélére szállott. Szörnyű hideg téli idő volt, úgy hogy embert és lovat csaknem megölt a kemény fagy — és az éhség. Elmondhatta volna a bujdosó kurucz is, hogy »meleg ruhája nincs ugyan, de mindazáltal éheznek.«

¹⁾ Almádi István naplója id. h. 724—25. l.

²⁾ »Ex castris ad Sztancsest positis die 8. Dec. 1690.« közölve Vass György naplója 107. l. és a Tört. Lapokban.

A fák alatt megfagyott vadalmát szedték ki a hó alól s jó ízűen megették.¹⁾

Az éhséget is borral csillapította, a ki tehette. Almádi is hozatott egy hordó bort, vagy 60 vedrest. De megjárta vele, az oláhok rüszedték. Csapra veretése igen finom bor jött belőle, vagy 10—12 veder, de aztán egyszerre csak elakadt. Nézik, hogy miért nem jó több? Hát a hordó szőlőgerezddel volt megtöltve.

Az előbbkelők decz. közepén vagy 10 napig Tergovistán laktak. Ezeknek tűrhető helyzetük volt, házakban lakhattak (itt először hazájokból kivándulásuk után) s pénzükért élelmezhettek magokat. Nov. 23-án már ismét útra készültek.

Valószínűleg itt állíttatá Thököly Kálnoki Sámuel a törvény elé s egy hajszálon, egy bátor testvérpár alkotmányos érzésű felszólalásán mult, hogy ki nem végeztette.

Kálnoki Sámuel Thököly Erdélybe törésekor Sepsi, Kézdi, Orbai és Miklósvár székeknek volt főkirálybírája. A zernesti csata után Brassóba menekült, a honnan Thököly táborába ment, vagy kényszerült menni,²⁾ s Thökölynek színleg meghódolt, de csak azért, hogy »inkább kitanulván mellette dolgait, a németeknek aperiálhassa« (elárulhassa) — a mint azután ő maga dicsekedett vele.³⁾

Thökölynél régi rovása is volt Kálnokinak, mert ő volt az, a ki Vajda-Hunyadról 1686 jun. elején Thökölyt megkergette s csaknem elfogta volt. Thököly azért gyanakodva fogadta Kálnoki rajólatát és figyelemmel kísértette. Gyanuja nem volt alaptalan rájövén kétszínű szereplésére, Csik-Lázárfalván táborozásuk idején elfogatta.⁴⁾ Egy hajszálon függött élete, hű szolgálai mentették meg, elragadván levelezését, mely leleplezte volna árulását.⁵⁾ Élet-halál közt lebegve fogva vitetett Havasalföldre.⁶⁾

Tergovistán aztán Thököly tanácsba gyűjté az erdélyi urakat és Gyulai Ferencz udvarhelyszéki királybíró által elő-

¹⁾ Cserei Hist. 211. l.

²⁾ Apor Péter szerint: »... ut fidelitatem regi suo servaret, Coronam profectus, unde *quasi per vim* a praefato Thököllo extractus, regi tamen fidus manebat, ut omnia molimina hostis laudatissimo domino generali Veterani communicabat« (Összes munkái 48. l.)

³⁾ Cserei históriája 209. l.

⁴⁾ »Megsajdította Tököllyi, hogy (Kálnoki) nem igazán nyomja a kengyelt s megfogatta« (Cserei hist. 209. l.)

⁵⁾ »Ad Csik-Lázárfalvam in duram captivitatem incidit, et in praestantissimo vitae periculo versabatur, nisi fidelissimi servi correspondentes litteras clam subripuissent.« (Apor Péter művei 48. l.)

⁶⁾ Abban azonban téved Apor, hogy »*novem* mensibus in illa captivitate detinebatur«, mert 1690 decemberben bocsáttatván el kezességén. legfőlebb 3 hónapig volt fogságban.

terjeszteté a vádat Kálnoki ellen, ítéletre híván fel az erdélyi urakat. »Épen rá mennek vala, hogy megsemtencziázzák« (halálra ítéljék), de Horváth Miklós és Ferencz ellentmondott. »Horváth Ferencz azt mondá: A mi kegyelmes urunk ő nagysága méltóságos propositióját alázatosan értjük, de hol vadnak a tanácsurak, tábla fia, ítélőmesterek, regalisták s vármegyéek, székek, városok követei? hol az országnak statusai, a kiket illetve törvény szerént valakit megnótázni? Mert mi, a kik itt vagyunk, bujdosó emberek vagyunk, hazánktól elrekesztetvén. Nem a mostani időhöz való az ő nagysága propositioja, ne is szomorítson ő nagysága bennünket afféle kedvetlen dologgal; legyen elég, hogy ő nagysága hűségeért hazánkot, feleségünket, gyermekeinket, jószágunkat elhadtuk. Mikor Isten ő nagyságát boldogítja s Erdélyben beviszi, akkor lássa ő nagysága, ha pereltetni akarja a directorral Kálnoki Sámuel uramot.«

Ez az alkotmányos, törvényes fölfogás és bátor szó mentette meg Kálnokit. Gyönyörű példája ez egyszersmind a magyar nemesség mélyen gyökerező alkotmányos érzetének és törvénytiszteletének, hogy még akkor is, midőn a hazán kívül bujdosva, mintegy törvényen kívüli helyzetben van s a fegyver jogára helyezkedhetnek, még akkor is erősebb a törvényes formák és nemesi szabadság tisztelete, mint sem a pártszenvédelem és gyűlölet. És ebben nem volt különbség az erdélyi bujdosók között. »Mindnyájan ráhajlának Horváth Ferencz voxára, Thököly is megértvén, hogy az erdélyiek disgustálódtak, kezességen Kálnoki Sámuel elbocsáttatá.« Az erdélyi urak nagy összegig állottak jót érte, maga Cserei is száz tallérig vállalt kezességet.¹⁾

Látszik ebből s egyebekből is, hogy az erdélyiek Thökölynek nem voltak vak eszközei és föltétlenül engedelmeskedő alázatos hívei. A kedvetlenséget és elégedetlenséget sorsuk felett nem igen titkolták egyébképen sem. Viszont Thököly sem bizott föltétlenül bennök, különben is gyanakvó természetű volt, kevésbé érintkezett velök, külön lakott, étkezett, háta lovát mindig készen, kezéigycében tartotta s főképen német foglyaira (Heisterre és Doriára) ügyeltetett igen erősen.

Az erdélyiek legnagyobb része ha itt-ott zugolódott is, a jó reménység fejében nemes önmegadással türt és szenvedett — a hazáért. Némelyeket a szigorú fegyelem tartotta kordában. Mert Thököly tudott ugyan méltányos lenni (mint a Kálnoki dolgában), de hogy a kiméletlen szigortól sem riadt vissza mutatja *Haller József kivégztetése*.

¹⁾ Cserei históriája 209—210. l.

Ez a botor ifjú, Haller János tanácsúr fia, apjának is nagy kellemetlenséget és gondot okozott volt bécsi követségekor (1686-ban), midőn az erdélyi követség rovására Bádeni Herman, a haditanács elnöke ellen megvesztegetési vádakát koholt s az udvarnál szélhámoskodó följelentéseket tett. Perfidiája napfényre jövéen, előbb Bécsben szenvedett fogságot, majd Erdélybe visszatérvén, a fejedelem kívánságára atyja fogatta volt meg és verette vasba otthon Szent-Pálon s ott raboskodott egy ideig »szüleinek nagy szomorúságára«. ¹⁾ Még ezzel sem telt ki Haller József bűnhődése. Midőn a lothringeni herczeg Erdélybe jött, a fejedelem Haller Józsefet Fogaras várában ismét elfogatá 1688 jan. havában s 5—6 hónapig fogságban tartatá. ²⁾

Haller Józsefet »csintalan, nyughatatlan elméje« ezután a kemény leczke után sem hagyta nyugodni. Thököly beütése és fejedelemmé választatása után hozzá csatlakozott. Jóllehet atyja a Thököly-ellenes párt egyik főfő vezér-alakja volt. Havasalföldön Tergovistán aztán utolérte végzete. Ő nem elégedett meg a csendes zúgolódással és türelmetlenkedéssel, mint a többi erdélyiek, hanem mint afféle meggondolatlan, szeleburdi és vásott ifjú, fenyegetőzött és fogadkozott, hogy Thökölyt a legelső alkalommal átallövi. A hír Thököly füléhez jutott: elfogatta, kivallatta; nem is tagadta a szerencsétlen, bár bizonyosság nem volt ellene, »maga megvallá, hogy Thökölyt meg akarta volna lövöldözni.« Thököly elrettentő példát akart mutatni s hirtelen felindulásában Haller Józsefet »meglövöldözteté«. »Azután sokszor megbánta, de késő vala. Ott temeték el a testét« Tergovisten. ³⁾

¹⁾ Egykorú tanúkihallgatásban *Pernyeszi* Zsigmond szerint: »Az úr Haller János bécsi expeditiojának alkalmatosságával én is együtt lévén expeditus, akkor oda fel az úr *Haller József uram ő nagysága olyan dolgokat machinálódott, hogy csaknem oda veszénk mi is miatta*, a mint hogy ugyanott incaptiváltatván, ott, mi lejövéen, fogva is hagytuk s azután szabadult ki. (Gróf Nemes János levelesládájában Hidvégen). — *Tornai* Mihály szerint: »Hogy pedig Haller József úr Erdélybe bójöve, elsőben Szent-Pált az atyja fogatta volt meg.« *Setét* András szerint: »Az atyja ... Szent-Pált vasba verette«.

²⁾ *Mikes* Mihály vallomása szerint: »A méltóságos fejedelem nevével fogták meg ... *Thoroczka* Mihály vala a gyalogok kapitánya, ő kegyelme kíséré le is a palotáról a fogságra.« (U. ott.) *Thoroczka* Mihály szerint: »*Teleki* Mihály uram a mélt. fejedelem szavával parancsolá Fogarasba titkon, hogy néhai Haller József uramot megfogassam, és fejemet s jószágom elvesztése alatt őriztessem, hogy el ne szakadjon.« (U. ott.) »Ex his elucet Josephum Haller in Fogaras fuisse captivatum mense januario, et eliberatum ante mensem Septembris a. 1688.« (U. ott.)

³⁾ *Cseri* historiaja 222. l. és a »Tököli s Einfall in Burzenland« írója 269. l. A gr. Haller család nemzetség-könyve azt mondja, hogy azért ölette meg Thököly, mert nem akart neki engedelmeskedni.

Az erdélyiek illetén nyugtalansága sarkalta és siettette Thökölyt, hogy Erdélybe beütést kísértsen meg. Török segítség ugyan nem érkezett, de hírt vettek a tatárok beütéséről Magyarország felől. Galga szultán tatár hadaival (a kinek Erdélybe küldetését már decz. 8-iki patensükben jelezték) a diadalmas török hadjárat után időközben tényleg beüött Erdélybe, a Szilágyság felől jöve. Decz. 11-én már Kolozsvár szomszédságába Kajántóig érkezett az előhad (a tatárnak a »nyargalója«) s felverte a falut. Decz. 13-án megjelentek »ellenkezni« *Kolozsvár* előtt a Hídelve végiben s másnap (14) a szomszéd *Szamosfájrára* és a távolabbi *Zsukra* szálltak táborba. Három napig ostromolták és szorongatták Kolozsvárt, a külvárosi részeket fel is gyújtották, de a belvárosba betörni sem a Hídelve, sem a magyar-utczai és közép-utczai hostátok felől nem tudtak: a német őrség Lichtenstein alatt és a polgárság visszaverte őket. Decz. 17-én délben aztán felkerekedtek táborukból és *Torda* felé elvonultak. »Onnan kiszéledvén az országra, épen Marus-széken túl Udvarhely-székiig szörnyű prédálást, marhahajtást, fosztogatást cselekednek, le is vágván sok embereket«. ¹⁾

A tatárok Kolozsvár alól elvonulásának oka az volt, hogy Bádeni Lajos, a ki előbb már kiment Erdélyből, most a tatár beütés hírére Nagyváradról ismét Erdély fölmentésére sietett. Decz. 18-án előcsapata már Kolozsvárra érkezett, 19-én reggel pedig ő maga is megjött 3000 német és 300—400 főnyi magyar haddal.

A tatárok erre a hírre Tordáról 500 fogolylyal az Aranyos völgyén a havasok alá kerültek s »nagy hirtelenséggel a hegyeken túl *Szent-László* felé visszafordultak« és a szászlónai völgyön kijöven a Szamos völgyére (Kolozsvár felett), a németek arra felé portyázó »zsákmányosít megcsapta és nagyrésztént őket le is vágta« (decz. 20.). ²⁾ S erre tovább vonultak *Gyalu*, *Bánffy-Hunyad* felé, N.-Váradnak.

A Kolozsvárt lévő német hadak a tatár kifelé menekülése hírére decz. 21-én jó reggel utánok indultak, de csak az utócsapatokat érték utól *Szász-Fenesen* túl, a kik zsákmányukat elhánnyva menekültek, egynehány taraczkjokat is elhagyván Gyalun felül. Galga szultán azt hitte, hogy a németek vannak vagy 10,000-en, azért nem ütközött meg s takarodott ki oly könnyen Erdélyből. Bádeni Lajos sem üldözte elég eré-

¹⁾ Cserei hist. 211. 1.

²⁾ Vass György naplója 106.

lyesen. elég nyereségnek tartván, hogy harcz nélkül kimegy a tatár Erdélyből.¹⁾

Igy vonult el a tatár veszedelem nagyobb kártétel nélkül Erdély felett.

Thökölynek Galga szultánnal egyesülnie kellett volna — az volt tervük — de ezt Badeni Lajos erélyes fellépése Kolozsvárnál és Veterani gondos határvédelmi őröködése a déli határszorosoknál megghiúsította.

Thököly midőn a tatár Erdélybe ütését meghallotta. tüstént megindította hadait ő is Erdély felé a tergovisti táborból. Az erdélyi emigrans urak feleségeiket — harczra készülöben — *Bukarestre* küldötték, hogy ott várják be a harcz kimenetelét.

Decz. 23-án nagy úti készülődés volt a tergovisti szállásokon. A hol sütökemencze volt, »az ott való főasszonyok sütöttek fehér kenyeret és útravaló pogácsákat.«²⁾ Az asszonyok másnap (decz. 24.) Bukarestbe, a férfiak decz. 25-én a táborral Erdély felé indultak s első éjjel a Rukavicza vize mellett hál-tak. Másnap (decz. 26.) már a határszél közelébe a hatalmas Bucsecs aljába *Kimpulungra* (melyet magyarul Hosszúmezőnek hittak) jutottak, a mely a Királykő tetejéről már egészen jól látható az oláh alföld szélén. De itt aztán úgy megtelepedtek. ötöd napig (decz. 31.), mintha már Erdélyben lennének. pedig attól a Bucsecsen kívül még csak a Királykő magas szikláit és a fogarasi havasok csúcsait láthatták. Am a jó bor, a kényelmes meleg szállás, a melyet ott találtak s melynek mohó élvezetébe annyi ázás-fázás és sanyarú nélkülözés után elmerültek. kárára vált az ügynek: a mai verébért nem gondoltak a holnapi tűzokkal. Cserei is ott volt s nagy közvetlenséggel írja le ezt a hosszúmezei időpazarló táborozást:

»Thököly Tergovistáról megindulván, Hosszúmezőre szállítá be táborát, és mivel a had a sok erős hideg s kenyeretlenség miatt elsonyorodott vala a mezei táborozásban, ott Hosszúmezőn meleg házakban szállván s számtalan petesdi (pitesti) jó borokkal minden pinczék tele levén (az én szállásomon is vala hét öreg — nagy — hordó bor, jól is ittunk minden nap, a kenyér szűk voltát borral pótolván ki), neki

¹⁾ Cserei list. 213.

²⁾ Az sütő-asszonyoknak addig mutogatta Szikszai uram az csillagokat, hogy az alatt a Szikszai uram szolgálja az kemenczében igen meg-látogatta: melyik sült meg, melyik nem? Hijánosan találták az csillag-néző sütő-asszonyok. (Almády István naplója 726. l.)

esék az egész tábor az itálnak, soha ötöd napig ki nem veheték onnan Tökölly őket.«¹⁾

A Hosszúmezőn heverő seregből Thökölly a régebbi ki-próbált magyar kuruczai közül a hajdúságot előre küldötte volt Daróczi András ezeres-kapitány vezetése alatt mintegy száz emberrel. Daróczi egy bravuros hadi ténnyt vitt véghez. Ugyanazokon a havasi ösvényeken, melyeken Thökölly nyár, ő most tél derekán vezette át kisdél csapatát s a Királykő sziklás bércei mögött leereszkedett Zernest felé.

Veterani idejekorán értesülvén Thökölly Erdély felé indulásáról, nem hagyta magát meglepetni, tanulva Hájszler példájából s Háromszékről (a hol táborozott) a Barcaságra szállítá seregét s jól vigyázott a szorosokra és ösvényekre. Daróczi hajdúi ellen Zernest felé az ifjú hannoveri herceget küldötte »lét compánia némettel«, mintegy ezer lovassal. Az ifjú herceg harczi hevétől elkapatván merészen üldözte a hajdúkat Zernesten felül a Barcza patak összeszűkülő keskeny völgyébe is (a Királykő északi sziklafala alatt), »noha a mellette való tanult hadi tisztek intenék, hogy bolondul olyan szoros helyekre ne menjen lovas haddal gyalog ellen, nem gondola azok inté-sével.«²⁾ A kuruczok úgy tettek, mint a honfoglaló magyarok szoktak volt, hogy menekülést színlelve megfutottak, az lévén a céljuk, hogy a németeket mennél beljebb csalják a völgy-szorosba bokrok közé, a hol egy részök elrejtőzött. A hannoveri herceg nem sejtván a cselt, lépre ment: nehányad magával üldözőbe vette a kuruczokat, s midőn már a völgyben jól bent voltak, egyszerre csak a lesben állók puská golyói fogadják, a hajdúk is visszafordulnak s szembeszállnak vele. A hannoveri herceg a végső veszélyben is vitézül viselte magát. »Maga elöl lovastól beugrata (a kuruczok közé), meg is löve a hajdúkban, de környülvétvén s vitézül oltalmazván magát, ott vágák le s vakmerőségének a lón jutalma.«³⁾ Rajta kívül többen megölettek. A holttesteket kifosztották (szokás szerint) még alsó ruhájoktól is, úgy hogy a holttesteket mezitelenül s temetetlenül hagyták hátra. A zernestiek temették el aztán őket. Májig is »La Mumentul«-nak (Temetőnek) nevezik azt a helyet, a falun felül a Királykő sziklája alatt, a hol az eset-

¹⁾ Cserei hist. 211. l. Abnádi is azt írja, hogy: »Számítalan szénánk, borunk, káposztánk volt: de kenyérünk nem volt semmi.« (Id. h. 726. l.)

²⁾ Cserei hist. 212. l.

³⁾ Csere szerint 212. l. A »gr. Tökölly Einfall in Burzenland« írója szerint: »wurde er von denen in der Höhe aufpassenden Kürutzen mit unterschiedenen Kugeln durchschossen, hernach aber jämmerlich zerfetzt.« (266. l.)

teket elhantolták. Most kukoriczát termesztene az azóta jobban kiirtott, művelés alá fogott földön, nagy kőkereszttel jelölve meg a helyet, a hol az ifjú herceget (a néphagyomány szerint a »fejedelmet«) megölték és eltemették: máig is látható a nagy kőkereszt a kukoriczáshoz.¹⁾

A kuruczok vígan tértek vissza a havasi úton Thökölyhez, kinek a hannoveri herceg szép fekete paripáját szerszámostól vitték zsákmányul. A többi németek pedig, a kik a hannoveri herceget nem követték vakmerő kalandjában, békével visszamenének a Veterani táborára.²⁾

SZÁDECZKY LAJOS.

---

¹⁾ 1896 nyarán megnéztük a Teleki grófokkal s 1897 nyarán végig mentem e szűk völgyön.

²⁾ A hannoveri hercegi családra, miként itt az év (1690) utolsó napja, ép oly gyászos volt az év első napja is: akkor került az idősb herceg Pristina mellett Bulgáriában a törökök kezébe és lefejeztetett (A brassai névtelen id. h. 266. l.).

MAGYAR FERENCZRENDIEK A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

III.

A háromévenként megtartatni szokott káptalan idejét és helyét, a legutóbbi tanácskozáson jelölték ki. 1535-ig télen, rendszerint Gyertyaszentelő B. Asszony ünnepe körül gyűltek össze a szerzetesek a tartományi gyűlésre. Ekkor azonban, a január 24-ére Gyöngyösre összehívott káptalan határozatilag kimondotta, hogy a tartományi gyűlések ezentúl ne télen, hanem vagy pünkösdkor, vagy nyáron tartassanak meg. Habár volt rá eset a következő években is, hogy a gyűlést télen hívták össze, mint pl. 1542-ben, a mikor Váradon február 2-án ültek össze a tanácskozók.¹⁾

A káptalan megtartására kitűzött idő közeledtével a tartományfőnök köriratban figyelmeztette a kusztoszokat, hogy megtartván az egyes zárdákban az előirt vizitációkat, s összehíván a zárda lakóit, hagyják meg a szerzeteseknek, hogy a legközelebbi káptalanra a kusztódiából egy megbízottat, úgynevezett »discretust« küldjenek. Ez lehetett akár előljáró, akár alattvaló, csak azt kívánták meg tőle, hogy buzgó szerzetes, komoly férfi legyen. A kijelölés választás útján történt, úgy hogy minden kusztódiában csak egyet választottak. Az is választható volt, aki a legutóbbi káptalanon képviselte a kusztódiát.

A választás minden zárdában külön-külön történt, oly módon, hogy előbb 3 tag jelöltetett ki a szavazat-szedésre, azután vagy mind a hárman, vagy egy közülök, a másik kettő ellenőrzése mellett, összeírta a szavazatokat s a jegyzéket a zárda pecsétjével lezárta. Így ment ez végbe minden egyes zárdában külön-külön. Megtörténvén az utolsó zárdában is a

¹⁾ Gyöngyösi codex. Acta capituli 1535. et 1542.

szavazás, néhány bizalmi férfi jelenlétében felbontották az egyes szavazati jegyzékeket, s az összes szavazatokat összeszámlítván, a legtöbb szavazatot nyert szerzetest a kusztódia megválasztott diskrétusának nyilvánították. A választás szabályszerű lefolyásának ellenőrzése céljából azonban, szükséges volt a szavazati jegyzékeket itt az utolsó zárdában újból lepecsételni, s azután a káptalannak bemutatni.

A »discretus« megválasztásánál nem ok nélkül jártak el annyi gonddal. A megválasztott egyén ugyanis nemcsak szavazati joggal birt a tartományi gyűlésen, nemcsak közvetlenül befolyt a rend minden fontosabb ügyének elintézésébe, hanem ezen felül még kiválóan mint azon kusztódia — ahol megválasztatott — megbízottja is szerepelt a káptalanon. Egyik legfőbb teendője az volt t. i., hogy az egyes zárdák és kusztódiák érdekeit, kívánságait, óhajait képviselje a gyűlésen, és evégből külön ki volt arra jelölve, hogy az egyes zárdákban megfogalmazott kérék, vagy panaszos iratokat, a káptalan atyáinak bemutassa.¹⁾

A gyűlés idejének közeledtével, kezdetüket vették a közelebbi előkészületek. A tartományfőnök utasította az eleve kijelölt szerzeteseket, akik rendszeren vagy növendékek, vagy a rendnek fogadalmat tett, de fel nem szentelt tagjai voltak, hogy a sokadalom alkalmával felhalmozódott teendők végzésére a gyűlés színhelyére menjenek, ahol már ekkor nagyban folyt a takarítás, tisztogatás s a vendéglátást megelőző egyéb készülődés.

A számos vendég ellátására az a zárdá, ahol a káptalant rendszeren tartották, állandóan be volt a szükséges dolgokkal rendezve. Így pl. 1542-ben Váradon a következő tárgyak őriztettek a tartományi gyűlés használatára: 5 faoltár, 4 fából való gyertyatartó, 6 asztal, 16 asztalterítő, 9 kéztörölő az asztalterítőkre, 6 szék, 1 asztal a tanácsterembe, 9 szék ugyanide, 360 sekély, 220 mély tányér, 8 fakanna, 6 tábla az ételek hordására, 95 pohár, 1 nyárs, 8 nagy vasszék, 6 szűrőkanál, 5 fakanal, 1 réz merő kanál, 5 »horgaszvas«, 39 ágytakaró, 4 ón mosdóedény, 12 eczettartó.²⁾

Hat évvel később, 1548-ban pedig ezeket találjuk feljegyezve: 300 sekélyebb tányér, kisebb fajta 12, 175 mély tányér, 12 eczettartó, 6 tál, 15 asztalterítő, 7 kéztörölő az asztalterítőre, 5 kendő a kéz megtörlésére, 3 a láb megtörlésére, 3 ólom mosdó edény, 5 sótartó, 2 tábla az ételek hor-

¹⁾ A tartományfőnöknek 1534 február 3-áról keltezett levele a Levelező könyvben. p. 155 a.

²⁾ Gyöngyösi kódex. Registrum super attinentiis capituli 1542 Waradini celebrati ibidem reservatis.

dására. 2 asztal. egy asztal a tanácsterembe, ugyanide 8 szék, 66 pohár, 8 vaskanál, 4 réz szűrő kanál, 2 réz merő kanál, 5 vashorog, 6 fakanál, 1 nagy vasnyárs, négy fakanna, 4 faoltár.

Hogy el tudjuk képzelni, mily számos tagból álló társaság élt együtt a káptalan ideje alatt, tudnunk kell, mennyire volt elterjedve a ferenczrendi szerzet nálunk a XVI. század első felében.

A rendházak, úgyszintén a szerzetesek száma éppen ebben a korban nagyon változott ugyan, a török hódítás és pusztítás következtében, mindazonáltal az 1531-ki létszámot minden nehézség nélkül elfogadhatjuk tájékoztatóul.

Volt pedig ekkor az Üdvözítőről nevezett tartományban 9 kusstódia, összesen 63 zárdával. Az egyes kusstódiákhoz a következő zárdák tartoztak: az esztergomi kusstódiához, amelyt még 1465-ben tettek meg első és főkustódiának.¹⁾ tartozott az esztergomi, budai, pesti, tatai, visegrádi, beréni, gyöngyösi zárdá; az erdélyihez: a vásárhelyi, kolozsvári, hunyadi, tövisi, fehervári, felfalusi, medgyesi, csiki, kakói, sebesi, thergovistai. A jenőiihez: a váradi, gyulai, zalárdi, jenői, csanádi, szegedi, gerlai; a bányaihoz: a nagybányai, báthori, szőlősi, medgyesaljai, kussali; az ozoraihoz: a györgyi, ozorai, héderhelyi, köröshegyi, csákáni, sellyei, perecskei; a patakihoz: a szántói, pataki, czekei, homonnai, sóvári, lipthói; a szlavoniai kusstódiához: az athinai, poliancsi, szentlászlói, váraljai, petróczy, remetincei, iváncsi, djakovári; a Sz.-Lélekről nevezett kusstódiához: a pápai, szentgróthi, szentléleki, thaladi, palotai, thárnoki, egervári; a szécsényihez: a füleki, szécsényi, vámosi, galgóczi és szakolczai.²⁾

Hogy hány szerzetes lakott egy-egy zárdát, egy-egy kusstódiát ebben az évtben, azt nem tudjuk megmondani. Tudjuk azonban, hogy közvetlen a mohácsi vész előtt az esztergomi kusstódia területén 225, az erdélyién 218, a jenőiién 145, a bányaién 116, az ozoraién 165, a patakién 98, a szlavoniaién 153, a szentlélekién 150, s végre a szécsényién 82, vagyis összesen 1352 szerzetes tartózkodott a különféle zárdákba besorozva.³⁾

Természetesen, ezek nem mind vettek részt a tartományi gyűlésen, hanem ezeknek csak nagyon megválogatott képviselői. Így pl. 1531-ben a káptalani tanácskozáson a tartományfőnökön kívül megjelent a 9 kusstos, ugyanannyi diskrétus, 9 vizitátor és ezen felül még 20 szerzetes, részint

¹⁾ Fridrich i. m. I. p. 13.

²⁾ Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1531.

³⁾ Fridrich. p. 26.

házfőnökök, részint egyéb tisztségekben lévők, s mint a kódex írója mondja, ez utóbbiak voltak a »coaccessores capituli.«¹⁾ Ha ezekhez hozzászámítjuk még a zárda rendes lakóit s a kisegítőkül berendelt kispapokat, el kell ismernünk, hogy ugyancsak gondot adhatott az illető zárda főnökének az egybeseregletteknek tisztességes elhelyezése és ellátása.

Ez alatt a tartományfőnök is készült a tanácskozás megtartására. Az ő feladata volt a káptalan egyheti tartamára a napi rendet megszabni, a teendőket szétosztani, és a szolgálót végzők munkarendjét megállapítani.

Horky Mátyás tartományfőnök, az 1542 február 2-án Váradon megtartandó káptalanra a következő intézkedéseket tette: a Gyertyaszentelő B. Asszony ünnepén végzendő nagy misére kijelölte az újonnan megválasztandó tartományfőnököt, kirendelvén melléje egyúttal a segédkező 9 felszentelt áldozárt és növendéket is. Ugyanazon napon, a szent beszéd megtartása előtt, a váradi házfőnököknek kellett az énekes misét tartania, szintén segédlettel. Hasonlóképpen elő volt jegyezve, kik tartásák a rá következő pénteken, szombaton, vasárnap, hétfőn, kedden és szerdán az ünnepélyes isteni tiszteletet, és kik segédkezzenek a szertartásokat végzőknek.

A hívek gyóntatására öt áldozárt rendelt ki és ugyanannyit naponként a néphez intézendő szentbeszéd tartására. A tanácskozásra egyebült atyákhoz az ünnepet megelőző napon reggel intéztek szent beszédet, a melyben a szónok a választás fontosságát hangoztatta, és hallgatóinak lelkiismeretességére hivatkozott; az ünnep napján délután a világ megvetéséről hallottak egy második szónoklatot, pénteken pedig a B. Szűz iránt tartozó szeretetről egy harmadikat.

Azután következett a tartományfőnök által összeállított jegyzékben az egyéb teendők végzésére kijelölt rendtársak névsora. A káptalan tartama alatt az ebédek és vacsorák idején, az egyik páter valamely épületes könyvből olvasott fel az étkezőknek. Az ételek felszolgálására délben egy házfőnök, egy hitszónok és még két áldozár volt kijelölve, este pedig két áldozár és négy fel nem szentelt tagja a szerzetnek. Ezek kínálták körül a konyhából behozott ételeket. Az ételek behozására, a terítésre, az asztalneműek elrakására, az étterem tisztántartására, a kenyérről és vízről való gondoskodásra, úgy szintén a mosdótálak elkészítésére 2 áldozár, 2 növendék és egy fel nem szentelt szerzetes volt kirendelve. A konyhában 2 szakács működött, akiknek 5 fráter segédkezett. A mosoga-

¹⁾ Gyöngyösi kódex u. ott.

tást 6 felszenteletlen szerzetes végezte. A betegek ápolására 1 áldozárt és két frátert jelölt ki a tartományfőnök. Ugyannyien szolgálták ki a miséző atyákat a sekrestyében; 3 harangozó, 2 orgonatipró volt, hárman kezelték a bort. A konvent összes helyiségeinek fűtésére és világítására 2 áldozár ügyelt fel. A kapunál a szerzetnek két fel nem szentelt tagja őrködött.¹⁾

A gyűlés napjára — azon időtől fogva, hogy a káptalan megtartását tavaszra, a pünkösdi ünnepekre halasztották — az ünnepet megelőző csütörtökre tartozott minden káptalani tag a kitűzött helyen megjelenni. Ez a nap az utifáradalmak kipihenésére volt szánva. Sőt még pénteken sem fogtak érdemlegesen a tanácskozáshoz; mindössze sz. misét hallgattak, mely a B. Szűz tiszteletére lett bemutatva, s azután felolvasták a tanácskozás sorrendjét.

Szombaton reggel misét, s utána sz. beszédet hallgattak, melynek a választásra kellett vonatkoznia. Ennek végével a gyűlési terembe vonultak, a hol elimádkozván a Jőjj el Szentlélek Úr Isten kezdetű imát, hozzáfogtak a tanácskozáshoz.

Mindenekelőtt a káptalanra küldött »discretusok« választási iratait vizsgálták át, amik ha rendben találtattak, megválasztották a rendi tanácsosokat, az úgynevezett »diffinitorokat.« Ezek mindössze négyen voltak, és feladatuk volt tanácsaikkal, felvilágosításaikkal a tartományfőnököt támogatni. A diffinitorokat csak a diskretusok közül lehetett választani: két egymásután következő káptalanban ugyanazok nem voltak megválaszthatók. A szavazatokat a legutóbbi káptalanban megválasztott rendi tanácsosok közül hárman számították össze. A négy legtöbb szavazatot nyert diskretus lett diffinitorrá. Ha a szavazatok kettő közt egyenlően oszlottak meg, akkor ezek közt új választás történt. A négy megválasztott diffinitor után legtöbb szavazatot nyert diskretus, póttag lett a rendi tanácsban, arra az esetre, ha pl. a tartományfőnök személyét közvetlenül érintő dologban, a négy diffinitor közt egyenlően oszlottak volna meg a szavazatok, ilyenkor ez a póttag döntött.

A rendi tanácsosok megválasztása után a tartományfőnök megvált hivatalától, és a rend pecsétjét a káptalan rendelkezésére bocsátotta. Ettől a pillanattól fogva az új főnök megválasztásáig vagy a kusztoszok kusztosza, vagy pedig azon helynek a főnöke, ahol a gyűlést tartották, elnökölt a káptalanban.

A tartományfőnök lemondása után a gyűlés két legelő-

¹⁾ Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1542.

kelőbb tagja, a tartományfőnök kíséretében, ennek czellájába ment, és itt a szokásos módon a többi rendtagon már előbb elvégzett vizitációnak vetették őt alá. A vizitáció eredményét közölték a rendi tanácsosokkal, akik azután megállapították, hogy vajjon csupán olyan hibákat követett-e el a tartományfőnök kormányzásának ideje alatt, a melyek merőben csak emberi gyarlóságnak tudhatók be, avagy merültek fel alatta súlyosabb mulasztások és ballépések is. Az első esetben a dolog a diffinitorok közt maradt, és azzal nyert elintéztést, hogy a rendi tanácsosok valamely bünbánati cselekményt szabtak ki rá. A második esetben azonban már a megáláztatás is nagyobb volt, meg a büntetés is súlyosabb. Ilyenkor a rendi tanácsosok írásba foglalták az igazolt vádakat, s a káptalan teljes ülésében az itt szintén megjelent tartományfőnök jelenlétében felolvasták, módot adván neki az önigazolásra. Ennek megtörténtével kivették őt a tanácssteremből, s megállapítván a reá kiszabandó büntetést, ismét behívták, hogy a káptalan ítéletét vele közöljék.

Miután így a lelépett tartományfőnök ügyével végeztek, a gyűlés áttért legfontosabb teendőjére, az új tartományfőnök választására.

Mindenekelőtt három szavazatszedőt küldött ki a káptalan saját kebeléből, a kik az egyenkint beadott szavazatokat, lehetőleg az összes jelenlévők szemeláttára, jegyzékbe vették, úgy, hogy minden szavazó saját szemeivel győződhetett meg arról, vajjon helyesen lett-e leírva az ő szavazata. A szavazás előszóval történt a szavazatszedő-bizottság előtt ezen szavak kíséretében: én, így és így nevezett tagja a szerzetnek, ezt és ezt a testvért választom a magyarországi tartomány főnökévé. Ha a szavazás eredménynyel járt, a Téged Isten dicséretünk éneklése mellett a templomba vonultak, ahol néhány előírt imában adtak Istennek hálát a választás szerencsés megtörténteért. Végül az összes jelenlevők a szeretet és béke esőkjával üdvözölték az új főnököt. Ha a szavazati joggal bírók nem tudtak volna oly módon megegyezésre jutni, hogy valaki a szükséges többséget elnyerje, akkor jogukban állott a káptalan atyái közül hármat, vagy ötöt meghízni a tartományfőnök választásával.

A rendszabályoknak azon kifejezett kívánsága, hogy a szerzetesek mindig a legméltóbbat válasszák meg főnökül, majdnem felesleges volt. Hisz a rendtársaknak maguknak is érdekükben állott, hogy erre a nehéz, sok körülménytől igénylő, sok felelősséggel járó állásra olyan egyén kerüljön, aki a fegyelem fentartásában az erőt a mérséklettel, a rend

kormányzásában az előrelátást az óvatossággal tudta összekapcsolni, s a szerzetnek kifelé, a világiakkal szemben való képviselőtében pedig azokkal a tulajdonságokkal legyen képes szerepelni, a melyek nem csupán az egyénnek, hanem magának az intézménynek is díszeré és dicsőségére szolgálnak.

Egyébként a konstitucziók a magyar ferenczrendieknél nem kívántak mást a megválasztotttól, mint hogy legalább 30 éves legyen, hogy képes legyen étkezésben, ruházatban és minden más egyebekben a többiekkel közös életet folytatni.

Ha a tartományfőnök hivataloskodásának ideje alatt meghalt, mint pl. 1532-ben történt, midőn az 1531-ben Váradon megválasztott agg Derezléni Albert Palotán elhalálozott, azon kerület kusstosza, a kinek kusstodájában a haláleset történt, azonnal magához vette a tartományfőnök hivatalos és magánpecsétjét és a »discretus«, a házfőnök és néhány tekintélyesebb szerzetes jelenlétében azokat valamely edényecskébe zárta, és a saját, a diskretusnak, valamint a házfőnöknek pecsétjével lepecsételte. Azután haladéktalanul intézkedett, hogy a tartomány kusstosza és más tekintélyesebb emberei értesítsenek a halálesetről, meghagyván egyuttal nekik, kiváltképpen pedig azoknak, a kik a legutóbbi tartományfőnöki választáson résztvettek, hogy az általa kitűzött időben és helyen egy társuk kíséretében megjelenjenek. Ezen az összejevetelen arra nézve határoztak, hogy tanácsosabb-e azonnal új tartományfőnököt választani, vagy a legközelebbi káptalan megtartásáig a főnöki teendőket valamely ideiglenes helyettesre ruházni? 1532-ben pl. nem tartották szükségesnek a választásnak azonnal való megejtését, hanem megbízták a helyettesítéssel Asszonfalvi Benedeket, aki a megboldogult Derezlényinek titkárja volt.¹⁾

Az elhalt tartományfőnökért, a szerzetesek közös atyjáért mindenki imádkozott. A szerzet felszentelt tagjai három sz. misét mutattak be lelkiüdvéért, a növendékek a megholtakért való officiumot végezték el, a fogadalmat tett, de fel nem szentelt testvérek pedig 300 Miatyánkot és Üdvözlőgy Máriát imádkoztak el.²⁾

A tartományfőnök megválasztatásának napján, szombaton délután 5 óra tájban, az összegyűlt atyák szentbeszédet hallgattak, a mely a Szentlélek malasztjának elfogadására készítette őket elő.

Vasárnap, vagyis pünkösöd ünnepén, szünetelt a tanács-

¹⁾ Gyöngyösi kódex. Capituli 1533. Fridrich i. m. I. p. 29.

²⁾ Münchēni kódex. Electio officialium.

kozás, s a szerzetesek idejüket legnagyobb részben a magán- és közajtatosságok végzésével töltötték. Délelőtt az ünnepélyes nagymisén és körmeneten vettek részt, délután pedig szent beszédet hallgattak.

Hétfőn reggel ismét a tanácskozási teremben találjuk őket. Itt először is lemondottak az összes hivatalos személyiségek tisztségeikről. Azután felbontották és sorra vették az egyes konventek által, a diskretusok közvetítésével, a káptalannak küldött iratokat, s elintézték az azokban foglalt kéréseket, panaszokat, jelentéseket stb. Amikor ezekkel végeztek, vagy az nap, vagy néha csak kedden, a vizitátorok számoltak be eljárásuk eredményéről. A súlyosabb természetű kihágások, visszaélések az egész káptalan elbírálása alá kerültek s a büntetést is a gyűlés állapította meg. Ha azonban csak kisebb fogvatkozásokról, inkább csak az emberi gyarlóságból eredő hibákról volt szó, akkor nem terjesztették az ügyet a káptalan elé, hanem a tartományfőnök és a rendi tanácsosok maguk közt beszélték meg a dolgot és szabták ki a büntetést.

Végre az egyes tisztviselek választására került a sor. Mielőtt ezt megejtették volna, a tartományfőnök, a kusztoszok, diskretusok és vizitátorok egyenkint, lelkiismeretesen összeírták mindazoknak a névsorát, a kiket az egyes tisztségekre a legalkalmasabbnak gondoltak. A névsort azután átadták a rendi tanácsosoknak, hogy ezek ismét a feljegyzettek közül kijelölhessék azokat, a kikre az ő választásuk esett. Az így kiválogatottak névsorát végre a gyűlés elé terjesztették. Ha valakinek a gyűlés tagjai közül tudomása volt olyas valamiről, ami miatt egyik-másik kijelöltet nem tartotta alkalmasnak a neki szánt hivatalra, egész bizalmasan tartozott ezt a diffinitorokkal közölni.

A konstituczió még külön is gondoskodott arról, hogy ezen választás szabadságát minden külbefolyástól menten megővje, midőn szabályul állította fel, hogy senkinek a közbenjárására, vagy kérésére ne alkalmazzanak valakit valamely tisztségre, kivéve azt az egy esetet, ha a kérés elutasítása folytán valami nagyobb botrány bekövetkeztétől kellene tartani. És hogy ez nem volt csak írott malaszt, kitűnik abból a válaszból is, amit a káptalan 1542-ben adott a csiki székeleknek, akik arra kérték a gyűlést, hogy az akkori házfőnököt tegyék meg újból náluk quardiánnak. A káptalan t. i. azt felelte, hogy ha az illető *esetleg* más konventhez rendeltetnék át, azért fognak ők is házfőnököt kapni, miután a káptalannak különös gondja van a csikiekre.¹⁾

¹⁾ Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1542.

A káptalan utolsó napján a templomba mentek az atyák. A tartományfőnök itt első sorban a szent engedelmességre való hivatkozással megparancsolta, hogy mindenki köteles tisztelettel hajoljon meg a gyűlés határozata előtt, és vonakodás nélkül fogadja el azt a hivatalt, a melyre kijelöltetett. Ekkor felolvasták a személyi változásokat, némely imákat mondtak el az élő és meghalt jótevőkért, felolvasták a legutolsó káptalan óta elhalt rendtársak neveit, akiknek lelki üdvéért szintén imádkoztak, kijelölték a legközelebbi gyűlés helyét és idejét, elmondották a közgyónást (Confiteor) s a tartományfőnök megáldotta szerzetes testvéreit. »Az Ur Jézus Krisztus — imádkozott — ki minket hatalmával teremtett, kegyességével megváltott, áldjon meg benneteket minden áldásával. Világítsa meg értelmeteket, és gyűjtsa lángra szíveteket a szerzetesi szabályok megtartásában. És mindenek felett adja meg kegyesen mindnyájatoknak, hogy egész végig állhatatosak maradjatok a jóban. Azokat pedig, akik a mi rendünket hűtlenül elhagyták, megátkozom, és átkozottaknak, kiközösítetteknek nyilvánítom.«

Ezek után a tartományfőnök még egyszer intette az egybegyűlteket, hogy szigorúan alkalmazkodjanak a rend szabályaihoz, a »silentiumot« megtartsák, egymással békességben s szeretetben éljenek, a részegeskedést, az abból származó számtalan rossz miatt, kerüljék stb. Végre elénekelték a »Téged Isten dicsérünk« kezdetű himnust s ezzel a káptalant ünnepélyesen befejezték.¹⁾

KOLLÁNYI FERENCZ.

---

¹⁾ Münchener kódex. Electio officialium. Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1542.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Adatok erdödi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552—1600. (Eredeti történeti forrásmunka.) A Magy. T. Akadémia történelmi Bizottságának segélyezésével. Irta Jedlicska Pál. Eger, 1897. Az érseki lyceum könyvnyomdája XI+820 l. Ára 3 frt 30 kr.

Jedlicska úr művét az előleges jelentések alapján a tudományos világ s a nagy közönség rokonszenvvel s érdeklődéssel várta, mert mindenki azt hitte, hogy a »Kiskárpáti Emlékek« jeles írója egy minta élet- és korrajzot fog kiadni Pálffy Miklósról, a szerző által említett művében »a XVI. század Hunyadi Jánosának« nevezett hősről s eseményekben gazdag koráról. De várakozásunkban csalódtunk, mert egész, kerekded mű helyett »adatokat«-at s egy mesteri élet- és korrajz helyett »vázlat«-ot kaptunk csupán; már pedig vázlatot, sőt ennél is kevesebbet, nyers, feldolgozatlan, tárgykülönbség nélkül összehozott s csupán chronologikus sorrendbe szedett adatokat olvasni nem a legkellemesebb dolog.

Forgatva a hatalmas kötetet, eszembe jut Gyulai Pálnak egy hasonlata, melyet a történetírásról elmondott szabályai mellett valahol felhoz: »Ebédre vagyunk hívva — úgymond — s ebédlő helyett a konyhába vezetnek bennünket, hol sok minden össze van halmozva, miből ebédet lehetne készíteni; de senki sem készít s vagy magunk vagyunk kénytelenek valamit főzni, vagy étlen maradnunk. Ilyen némely történetírónak eljárása.«

Ezt a hasonlatot alkalmazhatjuk Jedlicska úrra is. Összehozott az ő dicséretre méltó szorgalmával s kitartásával gyönyörű s hatalmas adathalmazt Pálffyra s korára vonatkozólag: de azért művéből nemcsak a laikus, de még szakember sem képes magának tiszta képet alkotni a XVI. század legnagyobb magyar hősről s koráról; mert, mint említéni, a történelmi anyag, melyből a publikált anyag segítségével szép művet

lehetett volna írni, nincsen feldolgozva, hanem csak egyszerűen chronologikus sorrendben és tárgykülömbőség nélkül van összehozva magában az életrajzi vázlatban is. Az ember igazán bosszankodva látja, hogy a 830 oldalas vaskos kötet még mindig csak »adatok« s hogy Pálffy Miklósról egy Jedlicska, ki már oly régen foglalkozik vele, csupán gyenge életrajzi »vázlatot« ír. Hát ki fogja és mikor fogja Pálffy Miklós valóságos élet- és korrajzát megírni, ha Jedlicska nem, kinek egész történetírói munkássága és ambíciója a Pálffyak multjának kutatásával van összekötve s a ki legjobban ismeri a győri hőst?...

Ezek után térjünk át a mű részletesebb ismertetésére. Hat részre oszlik.

Az *első* az *előszó* (XI. l.), melyben a szerző elmondja, hogy mi indította őt leginkább a mű megírására, t. i. Horváth Mihálynak Pálffyról írt következő szavai: »A magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselője Pálffy Miklós volt« s az, hogy »*életrajzának tüzesebb megírására történetíróink eddig még nem foglalkoztak.*« Miért nem pótolta a szerző történetíróink eddigi s ebbeli mulasztását ez alkalommal s miért nem dolgozta ki tüzesebben s gondosabban a hős életrajzát? Szerzőnk életrajzi vázlatából ugyan most sem igen ösmerjük meg Pálffyt s legkevésbbé mint »a magyar vitézségnek e korban legjelesebb képviselőjét« s Horváth Mihálynak panasza továbbra is fennmarad.

»Az Akadémia bírálói dicséretesen nyilatkoztak az összehozott nagy történeti anyagról s egyik tagja utasításához képest *regeszták* alakjában teszi közzé.« E dicsérethez ilyen értelemben mindenkinek hozzá kell járulnia, mert e tömérdek oklevélben és kivonatban a magyar történész valóságos kincses bányát talál s e nagyszerű gyűjteménynyel a szerző valóban szép emléket emelt magának. Csakhogy — egyéb említendő hiba mellett — a regeszták közül több mint negyven nem sikerült. Így pl. a 84. sz. szerint »Pálffy jelentést tett a komáromi építkezés s robot ügyében« s a jelentés tartalmát nem közli, pedig ez érdekelte volna a hadtörténészt; a 157. »Bécsbe küldte a budai basa levelét.« Mit tartalmazott a levél? 318. »Pálffy Koppány bég váltságdíjáról s hadi hírekről ír a hadi tanácsnak.« Miről szóltak a hadi hírek? 368. »Pálffy tudósításokat közöl a törökök mozdulatairól s a győri segítségéről.« Tessék felhasználni ezt az adatot! 378. »Pálffy tudósítást írt a törököknek nyitrai betöréséről.« Mennyire lekötölte volna a nyitramegyei történészeket, ha e levélnek legalább rövid tartalmát közli! 429. »Hadi híreket közölt.« És semmi többet. De minék is említsük valamennyi rossz regesztát. Igazán

hoszantó, hogy a szerző eldobja a dió magját s a héjával kínál meg!

Az előszóban végül beszámol a szerző kutatásairól, melyeket számos levéltárban eszközölt s azt mondja, hogy a soproni. Eszterházy-féle, komáromi, primási, győri stb. levéltárak őreitől azt az értesítést kapta, hogy azokban Pálffyra vonatkozó levelek nem találhatók. Nekem úgy látszik, hogy a »levéltárosok« rösztevéen maguk a poros papíros-tárban más számára kotorászni. egyszerűen elutasították a serény történetbuvárt. Kár, hogy nem kutatott a bányavárosok (Körmöcz, Selmecz, Besztercze. Baka-, Ujbánya, Béla- és Libethbánya) s Korpona város levéltáraiban (a zólyomi nagyrészt leégett, midőn a megvert s elkeseredett Rákócziak 1708. októberének végén a várost lángba borították). Hiszen Pálffy e területnek, a bányavidéknek is volt generalisa, védelmezője és a török igtól való megmentője (1589—1600); ide rendkívül sok és érdekes levelet írt és e levelek itt úgyszólván egytől-egyig fennmaradtak. A körmöcz-bányai levéltárból, mely egy maga közel egy millió oklevelet tartalmaz — nem említve sok jegyzőkönyvét, fogalmazványi, számadási könyveit, a 7 bányaváros protokollumait stb. — küldtem néhány levelet a szerzőnek s most akár százszal is szolgálhatnék még Pálffyra vonatkozólag.

A második részben »Báró Pálffy Miklós élete« (életrajzi vázlat) 77 lapon közli Pálffy életrajzának vázlatát, a Pálffyra vonatkozó adatok ezen tárgykülönbség nélküli kongloremátumát chronologikus sorrendben. És ez a rész a legkevéssbé sikerült. Hogy miért, már említettem. Kár, hogy a szerző csupán a levéltárakra szorítkozott s nem használta fel az életrajz megírásánál a már megjelent különféle monografiákat, szakfolyóiratokat és diplomatáriumokat is. Hiszen, hogy többet ne említsek, maga Gömörý Gusztáv s Komáromy András a »Hadt. Közlemények« 10 évfolyamában Pálffynak jóformán minden nevezetesebb hadi tényét leírták s őt mint kiváló hadvezért kellőleg méltatták.

A Pálffy-család történetével röviden, 21½ lapon végez.

Az 1552. augusztus 10-én született Pálffy Miklós *születési helyét* nem tudja. — Tekintetbe véve azt, hogy atyjának, Pálffy Péternek főbirtoka s családi fészke Csábrág volt, mely még 1543-ban is predikátumául szolgál (Petrus Pálffy de Csábrág, lásd Palásthy Pál: »A Palásthyak,« Budapest, 1891. II. köt. 45. l.), továbbá azt, hogy legidősebb bátyja, Tamás 1565-ben, 31 éves korában — miután előbb Krusich János korponai főkapitány (1552—1562, 1565—1580) keze alatt magát a fegyverforgatásban s egyéb hadi tudományban ki-

képezte s az 1562-iki szerencsétlen szécsényi csata után török fogságot is szenvedett, csábrági kapitány volt s hogy a szomszéd Krusich korponai főkapitány feleségül vette Tamás és Miklós hugát, Katalint, — kivel tehát a közelben ismerkedhetett meg: azt hiszem, nem csalódom, ha azt mondom, hogy *Pálffy Miklós. a győri hős Csábrágon született.*

A mi Miklós legidősebb bátyját, Tamást illeti, itt a szerző összezavarja a dolgot, midőn azt állítja hogy »Palota várának kapitánya és Zólyom vármegyének főispánja volt. A szerencsétlen 1562. évi széchenyi ütközetnél török fogságba esett.«

A dolog így áll:

Pálffy Tamás, ki szintén Csábrágon született, 1562. márczius 30-ig Korponán huszárkapitány volt sógora Krusich alatt s mint ilyen esett urával együtt ez évi április 4—5-iki szécsényi csatában a török fogságba. Innen kiszabadulván, otthon *Csábrágon* kapitánykodott 1565. közepéig. Azután *Léván* volt kapitány 1570. elejéig. Ez évi április 22-én már *zólyomi főkapitány- és főispánnak* említetik, de azért Léván lakott egészen 1571. májusáig, a mikor is Miksa király parancsára bevonult a védtelen Zólyomba, hol eddig Dacsó Ferencz helyettesítette őt néhány lomha hajdúval. Helyét úgy a főkapitány-ság, mint a főispánságban gersei Petheő János báró és csász. és kir. kamarás foglalta el 1572. december 15-én, miután ő Palotára lett kinevezve kapitánynak. (Adataim a kör-möczbányai levéltárból valók.)

Pálffy Miklós életrajzi vázlatából kiemeljük azt, hogy ifju korában a királyi udvarban nevelkedett, hol mint had-apród s más állásban szolgált. 1580-ban *pozsonyi főispán- és főkapitánygyá.* 1581-ben *főkamarássá,* 1582-ben *valóságos belső titkos tanácsossá.* 1585-ben *komáromi,* 1589-ben *érsek-ujvári s dunáninneni* s 1595-ben a törököktől visszafoglalt *Esztergom főkapitányára* lőn. Pozsony- és nyitra megyei birtokait 1581-ben kezdte szerezni s ő volt a Pálffy család nagy hírnevének, előkelő állásának és gazdagságának megalapítója.

A mű harmadik részéről (*Okmánykivonatok báró Pálffy Miklós életrajzához és korához 1552—1600.* tulajdonképen csak 1574—1600, mert az 1574-ik év egyetlen levelével kezd s 1577-nek szintén egyetlen levelével folytatja az oklevéltárat, mely e szerint e két levelet kivéve csak 1581-től kezdődik) megmondtam már véleményemet s még csak annyit jegyzek meg, hogy szerzőnk több hely- és személynévvel nincsen tisztában. Úgy látszik, nem tudja, hogy p. o. *Plabenstein.* Plobenstein (Blauenstein)=*Kékkő* vára (Nógrádm.), mert több helyen

magyar szövegben s magyar nevű helynevek között Plabenstein emlegeti (32, 344. ll.); nem tudja, hogy *Ochava* = *Ocsora* (Zólyomm.) (753 l.); *Salkorát* hibásan *Halkora*-nak olvasta és írta (435. l.); nem tudja, hogy a »*Mynih*« (németül Mönch és Münch) *Mnich* (tótul barát) nevű hegy a zólyom megyei Gyetvánál, mely hegy a török világban elég gyakran említettik. *Alt-Solt* következetesen *O-Zólyom*nak nevezi, holott magyarul akkor is és mindig csak Zólyomnak nevezték. A *Zazy*-ban nem ismer Szászira (449. l. ma Szász-Pelsőcz Zólyom megyében). A *Döbring* előtte szintén ismeretlen s legtöbbször így írja magyar nevű helységek között s magyar szövegben, néhol pedig próbálja *Döbriny*-, vagy *Döbrény*-nek megmagyarosítani (567, 571. ll.), nem tudván, hogy a bányavárosi németiség sok helynevet a felismerhetetlenségig németesített s torzított el. Így a többi között a zólyom megyei *Dobronyát* Döbring-, Debring-, Tebringnek, *Szászit* Schönawnak, *Tót-Pelsőczöt* Kalkoffiennek, *Bábaszéket* Frauenstulnak, *Baczúrt* Wazerawnak, *Királyfalvát* Kunigsdörfflenek, *Lipcsét* Lipschnek, *Povraznikot* Seilersdorf-nak, *Barsot* Beschenburg- vagy Peschenburgnak (Peschenburger Comitát), *Bagonyát* Bohinacznak, *Báthot* Frauenmarktnak, *Vihnyét* Eisenpachnak, *Kopaniczát* Gradt- vagy Gerodnak, *Magospartot* (Brehy) Hochdorf-, Hohendorf- vagy Hochstedtennek, *Revistyét* Repischanak, *Verebélyt* Werawillnak, a *jaramszentkereszt*i uradalmat Krentzländlnnek, a Selmecz melletti *Szent-Antalt* Awnak, *Bozókot* Posaukennak, *Prencsfalut* Brünszdorff- és Printzdorfnak, *Drégelyt* Drehlowitznak, a Duna melletti *Murost* Freistadt- és Freistädtnnek, *Zsibritót* Halbegescheidnak (van ugyanis a község mellett Korpona felé vagy $\frac{1}{2}$ órányi távolságban egy hegy, mely vízvásztó a Selmecz és Korpona patakok között s mely vízvásztónak fele Zsibritóhoz tartozik; ez a hely a XVI. században mint sztratégiai pont szerepelt s e fél vízvásztó után, melyet a tótok ma is »Razdelic«-nek (vásztó) neveznek, a németek a mellette levő Zsibritó falut is Halbegescheidnak nevezték el), *Hidrét*et Haldwignak, *Kormosót* Kermeschnek, *Pecsenyét* vagy *Pecsenyiczet* Prattendorfnak, *Szebellébet* Kliebnek, *Szítunyát* Etlzelspurgnak, *Stefultót* Stepliczhof- vagy Stöpleczhofnak, *Iliát* Sanct Gilgennek, *Tiszornikot* Theiszwincklnnek, *Szikszót* Siechsnek, *Érsekujvárt* Neuhaüsl-, Nauhaus-, sőt Neuen-schlosz- vagy Neugeschlosznak is nevezték s fordították stb. Végül megjegyzendő, hogy *Donhausen* (423. l.) = *Thanhausen* Honor báró Véghles várának zálogos ura és főkapitánya és *Scheiffenbach* (519. l.) = *Tieffenbach* Rudolf kassai, később dunánimeni és érsekujvári generális kapitány.

Szerzőnk az »ein vertrauter Mann«-t egy *biztos* embernek fordítja egy »*bizalmas*«, »*megbízható*« ember helyett, a milyenek nagy számmal voltak a hódolt területen s a kiktől a kapitányok s bányavárosok kémeik által egy kis »Verehrung«-ért, borraalóért biztos híreket szereztek a törökök tervei — s mozdulatairól s erre nézve a hadi kiadások között külön rubrika szerepel.

Azután mintegy megütközve idéző jelbe teszi némely helyütt, hogy pl. Pálffy Forgách Imrét »Pater«-nek atyjának czímezi (478. l.), Mansfeld meg Pálffy fiának (547. l.), nem tudván, hogy már a XVI. században szokás volt a kiválóbb személyeknél egymást atyának és fiunak választani és megtisztelni, és pedig nemcsak a saját embereik, hanem elég gyakran, a béke idején, az ellenség, a törökök közül is és viszont. Ugy hogy némely kiválóbb fiatal magyar vitéznek tíz basa és bég atya is volt és viszont.

A *harmadik* rész, »*az okmánykivonatok*«, a mű legnagyobb részét képezi s a 81—742 lapon 1160 oklevélszám foglaltatik. Eltekintve a rossz s egészen hasznavehetetlen regesztáktól, ez a műnek legbecsesebb része, mert sok történelmi adatot tartalmaz.

A *negyedik* részben szerzőnk a Pálffy-család genealogiáját közli. Ez egész napjainkig terjed s kitünő.

Az *ötödikben* van a *tartalom* (749—800. ll.), vagyis az oklevelek czimei 1574—1606, illetve 1636-ig.

Végre a *hatodik* részben (801—820 ll.) pontos személy- és helynév-mutatót közöl a szerző a történelmi anyagról.

A kötetet három kép díszíti, úgy mint Pálffy Miklós arcképe latin aláírásával s manu propriájával, továbbá Vöröskő vára délnyugati és északkeleti részének rajzai. Az utóbbi két kép közölve volt már a szerzőnek »Kis-kárpáti Emlékek Vöröskőtől Szomolányig« című művében is.

A műben van elég sajtóhiba is, melyeket nem ártott volna kijavítani.

A kötet kiállítása diszes s nagy terjedelméhez képest páratlanul olcsó.

Midőn a hatalmas műről a történettudomány érdekében sine ira et studio igénytelen véleményemet elmondottam, nem mulaszthatom el azt, néhány kisebb-nagyobb fogyatkozása mellett is, sok és becses történelmi adata miatt a történetkedvelőknek s különösen a szakembereknek a legmelegebben ajánlani. Kapható a szerzőnél Felső-Dióson (Pozsonym.)

MATCUNÁK MIHÁLY.

Az 1848—49-iki harmadik honvédszászlóalj története. Hegyesi Mártontól. Budapest. Franklin-társulat. 1898. Ára 1 frt 80 kr.

A híres harmadik zászlóaljnak, a *Damjanich* zászlóaljának, 1888-ban még életben volt tisztjei találkozására gyűltek össze Nagy-Váradon, azon év nyarán; s ott bízták meg szerzőt, a ki ugyan nem harczolt velök, de többjükkal baráti viszonyban állott s tudták róla, hogy a 48/9-iki események tanulmányozásával foglalkozik, hogy írja meg a zászlóalj történetét; s e célból rendelkezésére bocsátották többen egykorú följegyzéseiket. Ennek a megbízásnak eredménye ez a mintegy 19 íves monographia, mely nemrég látott napvilágot. A szerzőnek, műve megírásánál, sok tekintetben előnyös helyzete volt. Egyrészt egykorú följegyzésekből és szóbeli közlésekből merített, másrészt felhasználhatta az azóta megjelent elég gazdag memoire-irodalom termékeit (s teszi is; különösen id. Görgei István érdekes munkájával), a főbb kérdések felett történt eszmecseréket és polémiákat s az így valamennyire tisztulni kezdő helyes megítélését az eseményeknek; s így méltán megvárhattuk tőle, hogy munkájában felül fog emelkedni akár az egyes emlékiratiró subjectivitásán, akár a pártember elfogultságán. Valóban műve e tekintetben, egyike a legtárgyilagossabb munkáknak, melyek arról a korról megjelentek; az igazságot őszintén keresi, állításaiban mindig bizonyításra törekszik, s czáfolásában sohasem kíméletlen. Mert a harmadik honvédszászlóalj története végig huzódik szabadságharcunk legfontosabb eseményein; a tűzhely közelében voltak ők mindvégig, s így elkerülhetetlen volt bizonyos fontos kérdések érintése. S ugyanez a tény egyszersmind nagyon érdekessé teszi a munkát, a mit elősegít az is, hogy jól van írva. Új, érdekes, gyakran *festői* részletek nem hiányoznak a könyvből; s a köztudatban, vagy az írott művekben foglalt *tévedések* kiigazításával is találkozunk.

A szerző, természetesen, a zászlóalj megalakulásával kezdi. A toborzás május vége felé kezdődött s a zászlóalj katonáit *Szeged, Gyula, Arad, Nagyvárad, Temesvár* és *Nagy-Becske*rek adták. Feltűnően sok volt köztük az intelligens elem: tanulók és honoratiorok, a mi Damjanichot is rendkívül kellemesen lepte meg, midőn először szemlét tartott fölöttük. A zászlóalj megalakulása és első felszerelése Szegeden történt, a szegedi iparosok munkájából, s a fehérneműek a szegedi nők lelkes ajándékából; de az csak Ó-Becsén végeztetett be úgy a hogy, mert »szuronyainkat — egy darabig még itt is — spárgára akasztva hordták.« Azt a zászlót is, mely

alatt a zászlóalj mindvégig harczolt. Szeged városa ajándékozta nekik; s a kormány által később ajándékozott hivatalos zászlót megőrizték ugyan, — s ez megvan ma is, — *de a csatákban sohasem használták.* Junius 21-én indul el Szegedről a zászlóalj dicsőséges útjára, egyelőre O-Becsére, a szerbek ellen; s Batthyányi junius 22-én nevezi ki, a nádor utólagos jóváhagyása reményében, *Damjanich János* 61. sz. m. gy. szerezredi századost a zászlóalj őrnagyává.

A vérkeresztséget a zászlóalj a bács-bánáti táborozásokban kapta meg. Érdekes, hogy Damjanichot, a kinek nevével úgy össze van forrva e zászlóalj dicsősége, kezdetben ellenszenvvel és gyanakodással fogadták. Rossz hatással volt rájuk mindjárt Damjanichnak első megjelenése, ki borotvált arczczal, (szakált csak később növesztett) s osztrák egyenruhában (mert még nem készült el honvéd-ruhája) vette át parancsnokságukat; s az ellenszenvet csak fokozta Damjanichnak kemény, nyers, katonás bánásmódja. A gyanakodás pedig, melyről tudjuk, hogy ez időben a parancsnokok egy része ellen napirenden volt, s nehánynál nem ok nélkül, onnan támadt, mert azt beszélték, hogy Damjanich a szerbekkel titkon egyetért s a szenttamási szerb táborban levő testvérbátyjával levelez. A gyanú és elégedetlenség annyira nőtt, hogy egyesek azzal fenyegetődtek, hogy az első csatában parancsnokukat lelövik. Végre abban állapodtak meg, hogy küldöttség által szólítják fel Damjanichot állásának elhagyására. A két tagú küldöttség csakugyan fel is kereste Damjanichot ó-becsei lakásán s egészen naivan és őszintén előadta a zászlóalj óhajtatását, felémlítván a lelövésről való fenyegetést is; azonban a hatalmas, erős parancsnok meglehetősen nyersen s röviden végzett velök. Azután azzal válaszolt, hogy az egész zászlóaljat kirukkol-tatta s megvizsgálta őket a legkisebb részletig, mintegy provokálva, hogy hát ki a bátrabb kettőjük között? A bátorság imponált. Majd felült nagy pej paripájára, s széles kardját hüvelyébe téve, a zablát a nyereg kápájára akasztva, a legénységgel szemben megállt s hatalmas hangon oda szólt hozzájuk: »Azt hallom, hogy ti engem árulónak tartotok. Lássuk, ki meri ezt szemembe mondani?« Mindenki huzódózott a szótól; végre egy *Gorove Antal* nevű honvéd előlépett és így szólt: »Igenis, mi azt hisszük, hogy őrnagy úr a rácز testvérei javára dolgozik.« Damjanich erre egy hosszú, kacsaringós káromkodásban tört ki, melynek alapmondata az volt, hogy nála jobb magyar embert teremteni még az egekben lakó sem tudna. A legénység ösztönszerűleg elkezdett éljenezni: a ki *így* tud káromkodni, az nem lehet áruló. Vannak viszonyok,

mikor a káromkodás is argumentum, még pedig nyomatékos. A viszálykodás azonban, a legénység és a főbb tisztek közt még tovább is tartott, úgy hogy augusztus elején maga Mézsaáros ment le a délvidéki táborba, hogy azt elsimítsa. A Damjanich elleni gyanu csak az első jelentékenyebb győzelem után (Lagerdorf, nov. 9.) szűnt meg végkép; a midőn a katonák látták, hogy parancsnokuk mindenütt elől jár a golyózáporban, nem félti életét, de nem kiméli a ráczokat sem. Erről azután volt módjuk többször is meggyőződni: az *alibunári* szerb tábor szétszórásánál (decz. 12.), majd a *jankováczi* rémes éjszakán (decz. 14—15.), midőn az ellenség, a falubeliekkel összejátszva, a tettetett szívettség és erős borok által mély álomba ejtett honvédeket éjjel után váratlanul megtámadta; s maga Damjanich is, álmából a puskaropogás által keltve fel, csak csizmát rántott s bekecsét felöltve, széles kardjával kezében rohant az utczára, hogy katonáinak élére álljon és őket a válságos helyzetből előbb kimentse s másnap győzelemre vezérlje. A fővezér *Kiss Ernő* ellen, sok apróbb mulasztása, de főként a páncsovai kudarcz miatt, az egész délvidéki seregben átlalánossá válván az elégedetlenség: a kormány kénytelen volt őt máshova tenni, s utána a fővezérséget az egyúttal tábornokká kinevezett Damjanich foglalta el.

1849. jan. 16-án kapták a parancsot, hogy a Bánátot el kell hagyniok s a Tisza-vonal védelmére sietniök. De előbb Damjanich hadtestével Uj-Aradra megy, azon utasítással, hogy az Aradot ostromló magyar sereget erősítse s annak Aradot bevenni segítsen. Damjanich azonban meggyőződván róla, hogy a vár hamaros bevételé lehetetlen: erről jelentést tett a kormánynak s február 3-án tovább vonult Szolnok felé. S itt kezdődnek a 3-ik zászlóalj legdicsőségesebb napjai. Megnyitja ezek sorát a *szolnoki* fényes győzelem, márczius 5-én, mely egyszersmind a tavaszi hadjárat dicsőséges diadalainak elsejét képezi. Április 1-jén egyesült Damjanich hadteste, mely ekkor már a III. hadtest nevét viselte, a főhadsereggel Gyöngyösön, melynek élén most már, sok kinos és kárthozó tévedés után, *Görgei Arthur* állott, mint fővezér. Midőn a már diadallal koszorúzott III. hadtest katonái legelőször találkoztak a Görgei seregének magvát képező s nem kevésbbé híres VII. hadtesttel, önkénytelen »éljen«-riadalban törtek ki mind a két részen, melyhez azután a polgárság lelkes éljenzése is csatlakozott. Az erős üdvözlé az erőset, s együtt a szebb jövő reményét. Damjanich Görgeivel Tiszafüreden találkozott először. Azelőtt csak szóbeszéd útján ismerte s nem igen rokonszenvezett vele; gúnyosan csak »a patikáriusnak« nevezte (Görgei előbb vegyé-

szetet tanult a prágai egyetemen s tanár akart lenni). Azonban, úgy látszik, mindjárt első találkozásukkor megszerette; s midőn a csaták mezején jobban megismerte, a bajtársi jóindulathoz tisztelet is járult. Becsülte benne a bátor, vitéz katonát, a mi ő is volt; hadvezetői képessége pedig tisztelettel töltötte el. Így indulnak, most már együtt, a magyar önvédelmi harc legdicsőségesebb napjai elé: Görgei a fővezér, Damjanich a III. hadtest parancsnoka. És jönnek egymásután: *Hatvan, Tápió-Bicske, Isaszeg, Vác, Nagy-Salló, Komárom*; a magyar harci dicsőség, ősidőkből újra feltámadt fényes tüneményei.

A hatvani csatában (ápr. 2.) a III. hadtest nem vett részt; elkésve érkezett meg, mikor már a csata meg volt nyerve. Annál jobbkor érkezett a tápió-bicskeibe (ápr. 4.), midőn Klapka emberei már teljes futásban voltak. Damjanich erőszakkal feltartóztatja őket, rendbe szedi és visszafordítja. A Tápió hídján kellett áttörni, melyet a tulsó oldalon, fedett állásból, horvát határőrök védelmeztek. Először a 9-ik zászlóalj tesz kísérletet, de a heves tüzelésre meghátrál. Ekkor a 3-ik zászlóalj rohan előre; az erős tüzeléstől, a híd közepe táján, ez is meghökken. A meghátrált 9-ik zászlóaljból még ott állt a zászlótartó, 8—9-ed magával. Szikszay Lajos, a II. zászlóalj hadnagya, ekkor kikapta a 9. z. a. zászlótartójának kezéből a zászlót s »utánam fiúk!« kiáltással előre rohant. A honvédek rohantak, daczára a rettenetes puska-tűznek, keresztül a hídon, szétszórták a horvátokat s rohamukkal eldöntötték az ütközet sorsát. De a zászló elvételéből nagy harag lett a 9-ik zászlóaljnál. Ez és a 3-ik, versenyeztek egymással s féltékenyek voltak egymás dicsőségére, még a Bánságban. Most a zászlóelvétel e féltékenységet lángra lobbantotta s csak alig tudták a 9-ik zászlóaljat megbékíteni. De azt megkövetelték, hogy szigorú törvényt tartsanak a zászlótartó fölött, a miért ki hagyta venni kezéből a zászlót. S tényleg kieroszakolták, hogy a zászlótartó, a ki nem futott meg, mint a többiek, hanem ott maradt a hídon, agyonlövetett. »Ilyen a tömeg igazságszolgáltatása« — teszi hozzá találóan szerzőnk. Itt egyúttal kiigazítja azok elbeszélését, a kik a zászló elvételét s a roham vezetését Földváry Károlynak tulajdonítják, s meggyőzőleg mutatja ki, hogy az tévedés. Valamint az is, hogy a két zászlóalj versenyzett volna egymással a hídon való átrohanásban, a mi úgy történt, a hogy előadtuk; kartácstűz sem volt csak sortűz.

Két nappal azután (ápr. 6.) következett *Isaszeg*, melynek kemény tűzéből a III. hadtest szintén derekasán kivette

a maga részét. A Gödöllőn megállapított haditerv szerint, mint tudjuk, Aulich Pest előtt foglalt állást félkörben, hogy Windischgrätz figyelmeztetést lekösse, Görgei pedig a fősereggel, a fővárost oldalt hagyva, Komárom felszabadítására indult. Április 10-én támadta meg Damjanich *Váczt*, a Götz vezérlete alatt álló osztrákokat; ő maga vezette rohamra a lengyel légiót és a 3-ik zászlóaljat. Az osztrák vadász-zászlóalj a Gombás patakon levő köhid mögé vonult s az ott levő házakból szórt gyilkos tüzelést a mieinkre. Az elől menő lengyel legió megingott s egy tapodtat se ment tovább. Ekkor érkezett a 3-ik zászlóalj, élén Földváryval. A lengyel legió oldalt sorakozik, hogy nekik utat nyisson. A lóháton vezénylő Földváry kezébe ragadja a lengyel legió zászlóját s kiáltja: »*Utánam júnk, hiszen mienk ez a háza.*» A halálmegvetéssel rohanó honvédeket gyilkos sortűz fogadja, Földváry alól kilövik lovát, ő maga leesik s kezéből a zászlót a földre ejti, melyet egy legiónista tiszt rögtön felvesz és visszavisz. Földváry ez alatt ismét lóra ül s most a saját zászlóalja zászlaját ragadva kezébe, vezeti honvédeit tovább. A jelenet annyira megbabonázta az ellenfelet, hogy a százados, a kit elfogtak s így később maga tett róla bizonyosságot, elfeledett tüzet vezényleni. A vadászok hátrálni kezdenek, s midőn 60—70 lépésnyi hátrálás után magukhoz térve, újra tüzelni kezdenek, nem képesek többé diadalmas honvédeinket feltartóztatni. Földváry alól a második lovat is kilövik s most már gyalog vezeti tovább honvédeit a győzelemre. Ez volt Földvárynak váci bravurja, melyért a kormány a másodosztályú katonai érdemjellel tüntette ki, bajtársai pedig »a legvitézebb magyar harcos« névvel ruházták fel. A másik, *a mennyiben az ő nevével van kapcsolatban*, csak legenda. Április 19-én következik a *nagy-sallói* fényes győzelem Wohlgemuth fölött. Április 22-én seregünk a Duna balpartján fölmenti Komáromot az ostromzár alól, midőn katonáinknak a megáradt Vág-Dunán kellett átgázolniuk; s az április 26-án vívott győzelemmel, melyben Damjanich hadteste ismét kiténtette magát, Komárom a jobb part felől is felszabadult s a haditerv dicsőségesen végre volt hajtva. 27-én már a honvédek arról beszélgetnek, hogy indulnak Bécs felé, s ha azt beveszik, Olmütz meg sem állanak. Tény, hogy Pöltenberg, a 7-ik hadtest egy részével, aznap csakugyan az ellenség után Győr felé nyomult, s ki volt adva a dispositio, hogy másnap az I. és III. hadtest is ugyanezt tegye a Duna jobb partján. Azonban másnap a rendelkezést megváltoztatták: Buda bevétele lőn a cél. S itt egyszersmind, meg kelle válnia a zászlóaljnak bálványozott vezérétől, Dam-

janichtól, kit Görgei, kinek időközben Kossuth felajánlotta a hadügyminiszteri tárczát, de a ki egyelőre nem akart a hadsereg vezetésétől megválni, arra szólított fel, hogy neki Debreczenben helyettese legyen s az ajánlatot Damjanich ideiglenesen el is fogadta. A 3-ik zászlóalj három katonája felkereste Damjanichot, hogy ezen új kitüntetéshez, neki, a zászlóalj nevében gratuláljon. A tábornokot a főhadi szálláson találták, ebéd végén, a többi tisztekkel; az asztalfőn még ott ült Görgei is. S midőn az egyik deputatus Damjanichot, sok »adja Isten!« használatával felköszöntő, ez felállva, mellére eresztett fővel, tekintetét az asztalra szegezve, ilyenformán válaszolt nekik: »Köszönöm fiam! hiszen mind igaz a mit mondtátál; de ha tiszttába jövünk a némettel, akkor ne keress engem a seregnél, hanem gyere el Magyarátra; ott meglátsz egy vén ráczot, a ki kapálja a szőlő tövét s issza a tavalyi levét, az én leszok. Ha pedig tiszttába nem jövünk a némettel, akkor se keress engem a seregnél, mert én ugyan koronás fő alatt nem szolgállok.«

Másnap, alkonyatkor, megtörtént Damjanich szerencsétlen lábtörése, minek következtében Klapka ment Debreczenbe hadügyminiszteri helyettesül; őt pedig, az orvosok azon tanácsára, hogy a komáromi levegő a seb gyógyulására nézve hátrányos, Pestre szállították, a hol maradt mindaddig, míg aradi várparancsnokká nem lett. Ha Komáromban marad, alkalmasint ő lesz a vár parancsnoka s életének is más vége lesz.

S ezentúl a 3-ik zászlóalj dicsőségének napja is alkonyulni kezd. Még egyszer felragyog Buda ostrománál, a hol a bécsi kapunál igen nehéz viszonyok közt harczott a zászlóalj; azután, a többi honvédekével együtt gyorsan siet a leáldozás felé.

Buda ostromával kapcsolatban, a szerző hosszasan megemlékezik önvédelmi harcunk azon két eseményéről, a melyek felől a legtöbb szó volt egész napjainkig, s lesz még alkalmasint ezután is: *a függetlenség kimondásáról és Buda ostromáról*. Amazt úgy szokták tekinteni, mint a forradalom legnagyobb politikai, s emezt, mint legnagyobb stratégiai hibáját. Az események keretében tekintve, április 14-ét meg tudjuk érteni, s lélektanilag megmagyarázhatjuk, ugy is, mint feleletet, daczos büszke feleletet a márczius 4-ikére; ugy is, mint a 300 év alatt meggyülekezett, elfojtott keserűség és méltatlanság pillanatnyi, erőszakos kitörését. De, hogy az korai, szükségtelen, sőt káros volt ügyünkre nézve, abban ma már talán minden gondolkodó ember egyetért; ámbar, hogy az orosz beavatkozást nem az idézte elő, s hogy ez kérve, megajánlva és elfogadva volt, mielőtt a függetlenség kimondásának

híre Bécsbe eljutott: azt éppen szerzőnk bizonyítja be. Azonban a szerző azon állítását, hogy az »nem a többség határozatából jött létre, s nem is parlamenti ülésben, hanem népgyűlésben« mondatott ki, nem fogadhatjuk el. Azért, hogy az országgyűlés nem a szokott ülés-helyén, hanem a nagy templomban fogadta el a határozatot, az azért Magyarország törvényes országgyűlése volt. Tudtunkkal senki sem tiltakozott az ülés áthelyezése ellen, s a nagy templomhan tényleg az országgyűlés óriás többsége volt jelen, *kényszer nélkül*. S ezen az ítéleten nem változtat még az a tény sem, hogy a templom zsufolva volt hallgatókkal. A mi pedig a többséget illeti, tudjuk, hogy az is ugyancsak megvolt, külsőleg legalább igen, mert hiszen egyhangulag fogadták el a határozatot. Hogy titkos szavazás esetén meg lett volna-e, más kérdés, csakhogy a szavazás *nyilvános* volt. Alakilag tehát a függetlenség kimondásának törvényes voltát megtámadni nem lehet. Hogy egy kiváló emberekből álló kisebbség, az u. n. békepárt ellene volt, sőt később is szeretne volna eltörölni, azt is tudjuk. E pártban nagyesszű emberek és politikusok voltak, mint *Kemény Zsigmond*, *Kazinczy Gábor*: tiszta jellemű, önzetlen hazafiak, mint *Bezerédy István*, *Nyáry*, *Hunfalvy Pál*, *Kovács Lajos*: de nekünk úgy tetszik, hogy meggyőződésükért nem igen voltak hajlandók sokat kockáztatni. Magára Görgeire is ezt a benyomást tették, midőn velük először és egyszersmind utolszor találkozott.¹⁾ Terrorizálták őket! Elolvastuk e napok eseményeinek följegyzéseit, épen a béke-párt irataiból, de minket semmi sem tudott e terrorizálás igazi veszélyes voltáról meggyőzni. A vörös tollasok, az u. n. *flamingók* közt nem volt egyetlen, a ki akár jellemére, akár tehetségére nézve a közönségesen felül emelkedett volna; csak Kossuthnak ártottak és őt compromittálták. S a ki ismeri a debreczeni polgárság békés természetét, nehezen fogja őket a vérszomjas *sans-coulotte*-ok szerepébe bele képzelni. És ha a terrorismus igazán komoly lett volna is! . . . Végre is, a politika, kivált forradalmi időkben, gonosz játék, a melyben a ki részt vesz, legyen rá készen, hogy fejét is kockáztathatja. Valóban, szerzőnk is érzi ezt, midőn kitör belőle: »a mi békepártunkban nem voltak *Verghniaud*-k, kik inkább meghalnak elvükért, mintsem hogy gyáván visszahúzódjanak a küzdterről.« Nem, *Verghniaud* nem volt közöttük; nem, még csak egy *Mirabeau* sem, a ki a szószerkekre mentében mondá barátainak: vagy szét fognak tépni, vagy keresztül viszem a mit akarok. És keresztül is

¹⁾ Mein Leben und Wirken in Ungarn. II. k. 121. l.

vitte. A mi békepártunk emberei kissé kényelemszeretők, szkeptikusok voltak; nem a cselekvés emberei. S nagyon jellemző a tömegek ítéletére, a mit könyvünk följegyez, hogy a függetlenség kimondásáért a hadseregnél csak a szegény táblabírákat szídták, s Kossuth ellen, a ki csinálta az egészet, egy hang sem emelkedett.

A mi pedig Buda ostromát illeti, ezt olyan könnyű *ma* nagy hibának látni, de *akkor* alig egy-két ember látta annak. Különben a kérdés ma már meglehetősen tisztázva áll. Buda visszafoglalását kívánta az egész nemzet. Első helyen Kossuth, nagyon érthető okokból, ki Görgeinek egy levélben meghagyja, hogy Buda visszafoglalását kísértse meg, s melyet ez Léván kapott s ki Bemhez intézett leveleiben is többször emlegeti ezt; kívánta a nemzet, melyet bántott, hogy fővárosa az ellenség kezében van; s kívánta a hadsereg egy része, mint kivivott győzelmeinek logikai következményét. Legközvetlenebbül egy haditanács határozta el ápril 28-án, Komáromban, melynek tagjai voltak: Görgei Arthur, Klapka, Damjanich és Bayer, miután meggyőződött róla, hogy az ellenség üldözése Bécs felé, *akkor azonnal*, a lőszereknek csaknem teljes elfogyása, a katonák öltözetének, főként a lábbelinek siralmas állapota s a hadsorok jelentékeny megritkulása következtében, a siker reményével szinte lehetetlen. Hogy Buda elfoglalását könnyűnek hitték, az egyszerű tévedés volt, a minek a háborúban mindenki ki van téve. S a mikor mégis, bár hosszabb idő alatt s a gondoltnál nagyobb áldozatok árán az megtörtént: Görgeit, a végrehajtót, a hadsereg, a kormány s az egész nemzet örömujjongása és ünneplése koszorúzta meg s ebben maga Kossuth járt legelől. Ma nagy stratégiai hibának tartják, de akkor ez senkinek nem jutott eszébe. *A mikor egy egész nemzet, annak minden tényezője óhaj és helyesel valamit, abban mindig kell valami mélyen érzett erkölcsi igazságnak lenni*, habár az később, a kritikai bonczolás előtt, egy vagy más szempontból tévesnek bizonyul is be; s hogy ez az igazság meg volt Budavár bevételében, azt mindenki érzi, a ki mélyebben lát az emberi érzésekbe. Tehát a felelősség Buda ostromáért egyformán terheli az akkori nemzet minden alkotó részét. Görgei maga el is vállalja a felelősség rá eső részét (bár némi keserűséggel, a mi szinte gúnynak látszik), ezt irván 1881-ben: »Buda ostroma szabadságharcunknak kétségkívül legdicsebb fegyverténye. Egyetlenegy fegyvertényünk sem mutatja a férfi-bátorság, kitartás, élethalálra elszántság annyi szép példáját, mint éppen Buda ostroma. Ha nagy hazánkfia (Kossuth) nem kér a dicsőségből, maga lássa.

Mi bizony kérnénk belőle, ha jogczimünk volna hozzá«. ¹⁾ Nem Budavár ostroma volt szabadságharczunk legvégzetesebb katonai intézkedése, hanem a szerencsétlen Dembinszkynek fővezérre kinevezése és parancsnoki minőségben megtartása, sőt újra alkalmazása Kápolna után is. Első nagy mérkőzésünket az osztrákokkal ő vesztette el Kápolnánál, s az utolsót is Temesvár alatt.

Es most térjünk vissza még egyszer a 3-ik zászlóaljhoz búcsúzóra. A kormány által június 6-ára elrendelt országos imádkozás és böjt őket Érsekújváron találja; s rájuk is, mint az egész országra általában, a czélzott hatásnak az ellenkezőjét gyakorolja (az angol puritánok erősítették magukat imával és böjtöléssel az ütközet előtt s azoknak használt is; a magyar természetnek másféle, talán éppen az ellenkező eszköz való a lelkesítésre); itt tudták meg biztosan, hogy jön az orosz. A két napos *peredí* csatában (június 21–22.) már az egyesült orosz-osztrák sereggel állanak szemben, és a csatát mi veszítjük el. Az oroszok kívül az Olaszországból visszavont edzett katonaság egy része is ott volt itt az osztrák seregben, s a tisztek és közbírák szívébe először lopózik be, akaratlanul, a győzelem kétségének gondolata. Következnek a Komárom alatti véres csaták, Görgeinek makacs, szinte tragikai küzdelme saját jobb meggyőződésének kivitele mellett, melyet először a kormány is elfogadott, ennek újabb, általa hibásnak tartott s tényleg nagyon is olyannak bizonyult utasítása ellen; a másodszor kitörni készülő katonai forradalom, s végre az időközben súlyosan megsebesült fővezérnek engedése. Egész önvédelmi harcunk történetében alig van ennél érdekesebb, figyelemre méltóbb, meghatóbb pont; a *krisis* a tragoediában; végzetes minden ízében, igazi megértése és megértése még emberére vár. Ezen csaták egyikében (jul. 2.) intézte Görgei azt a nagyszerű lovassági támadást, 20 század huszár élén, *Pusztá-Herkály* mellett, az ellenség ellen, melynek folyamán, midőn levett fővegével Pöltenbergnek figyelmeztetőleg integetett, fején egy tenyérnyi hosszú mély sebet kapott valamely gránát vagy schrapnell éles töretű szilánkjától. »Nagyszerű látvány volt ez, írja szerzőnk, a mint veres zekéjében s hosszú fehér tollas kalapjával, óriási nagy lován messze kilátszva s ez által mintegy kilíva maga ellen a végzetet, maga vezette rohamra azt a temérdek huszárt, dörgő hangon lelkesítve őket: »S túrnétek ti, hogy idegen tapodja le a magyar haza vetéseit?«

¹⁾ Budapesti Szemle. 1881. 53. sz.

Jul. 13-án kezdődik meg a végzetes elvonulás. A Váczi körüli csaták, s az elvonulás keresztül vitele még egyszer megmutatják a magyar seregnek és vezetőinek hősiségét, de a cél itt már nem *győzni*, csak *megmaradni*, a míg a többszel egyesülhetnek. A vezér folytonos seblázban, úgy, hogy az orvosok életét féltik, de azért folyvást maga intézkedik s a sereget nem hagyhatja el, mert az széthullana nélküle; s a katonák folytonos harcban, vészben, mennek tovább, hogy a másik sereggel egyesüljenek. A lelkesedésnek már vége, a *panique* mind gyakoribb. A Váczi alóli elvonuláskor a 9. zászlóalj, mely pedig a szerekcsétlen nagy-igmándi csatában egyedül nem vesztette el fejét, sőt még aznap reggel is hősileg verekedett, este felé az oroszok közeledtének hírére vad futásnak eredt, zászlóját is cserben hagyva. S *Rétság* mögött, midőn az oroszok a mieinket beérve újra támadtak, egy VII. hadtestbeli pihent zászlóalj az orosz ágyuk első lövésére megfutott. Görgői keserűen fakadt ki: »Hisz ez feloszlás!« majd tompa hangon utána tévő: »De hát minden dolognak vége is van egyszer.« Alsó-Zsolczánál megjelenik köztük egy új ellenség, a kolera is. Julius 28-án *Gesztelynél* Leiningen Grabbe tábornokkal megütközik s az oroszokat visszavonulásra kényszeríti; ez volt az utolsó ütközet, melyben a 3-ik zászlóalj részt vett. Fáradtan, reménytelenül, elcsigázva, kiéhezve vonulnak tovább a »vég« felé. Nem a diadalra siető honvédek többé, hanem »halálra szánt bús honfiak csoportja.«

Augusztus 9-én megtörtént a *temesvári* csata s ezzel a szabadságharc ügye el volt veszítve; a mi ezután történt, az ennek csak szükségszerű következménye vala. Az egyszerű tény minden bizonyítást fölöslegessé tesz. Haynau 28 ezer emberrel és 192 (néhányak szerint 162) ágyúval az 54 (mások szerint 59) ezer főnyi magyar hadsereget (178 ágyúval) szétverte úgy, hogy azt többé összeszedni nem lehetett. Kisebb darabokra, csoportokra széttördelődve, futott mindenki, a merre látott. Még Bem neve és személye sem tudta őket győzelemre lelkesíteni. Azokat a honvédeket, a kik még pár hónappal előbb nem ismerték a félelmet s kétszeres, háromszoros ellenfélnek neki mentek és győztek. Ha Dembinszky seregének levonulása történetét elolvassuk, részben megértjük ezt. A sereg rosszul élmezve, nem fizetve, vezérében nem bízva, az egész levonulás alatt az ellenség által mindenütt csak verve, egyetlen — habár parányi — győzelem nélkül: nem csoda, ha teljes demoralisációba jutott. A fegyelem még az uton felbomlott tökéletesen. Szegedtől Temesvárig a honvédek, mellékutakon s kukoricza földeken, százanként mara-

doztak el a seregtől. Hogy tudjon győzni az ilyen hadsereg? Görgei seregében megvolt a fegyelem mind az utolsóig, de a többi nyomorúságban ők is részesültek. Agyon voltak fáradva, néha 26 órát mentek egyhuzamban, étlen-szomjan. »Menet közben sokan kidőltek az éhség miatt a sorokból s kinjokban a fölkapart nyers krumplit rágták, s volt olyan is, a ki éhen halt Magyarország Kanaánjának közepén. Lőszérük fogytán, s hogy újat kapjanak, arra semmi kilátás; zsoldot vagy egyáltalában nem, vagy 100 forintos bankjegyekben kaptak, melyeket nem tudtak fölváltani.« Így értek Aradra, augusztus 9-én s ott hallották a temesvári csatavesztés hírét.

Es ezzel a magyar szabadságharcznak s a 3-ik zászlóalj történetének is vége. Bukással végződött, de csak *látszólag*. Bármily kevésse sejtették is azokban az irtózatos sötét napokban, az ő »buzgó véruk hullatása«, *nem esett hujába*¹⁾ és mégis megmenté a hazát. Hogy újra feltámadánk, hogy élünk: azt első helyen az ő hősi szívüknek, hősi karjuknak köszönhetjük.

Könyvünkben néhány helyreigazítás is foglaltatik. Ilyen, a már említetteken kívül, annak a köztudatba átment nézetnek a megezáfolása, mintha a 3-ik zászlóalj is »veres sipkás« lett volna. Nem, az ő fővegük kék sapka volt, fehér kakas tollal, s ezért hívták őket *fehér tollasoknak* is. Megállapítja, hogy a pancsovai ütközet jan. 2-án történt. Igazolja gróf *Leiningen* emlékét az ellenfél azon galád vádjá ellen, mintha ez. Buda bevételkor, az osztrák tiszteket orozva meggyilkoltatta volna, s ezzel kapcsolatban méltán rója meg azon könnyelmű felületességet, melyvel egy fényes nevű írónk vezetése alatt szerkesztődő képes vállalat a magyar sereg *Leiningenét* egy a temesvári várban levő *Leiningen* osztrák tábornokkal egy személynek veszi s ennek a tényeit is amannak tulajdonítja stb. A szerző derék könyvét Görgei Arthur tábornoknak ajánlja, mély tisztelete jeléül. Mi pedig ajánljuk a magyar közönségnek.

BARÁTH FERENCZ.

Dr. Martin Luther's Werke. Kritische Gesammt-Ausgabe 19. Band Weimar, 1897.

Luther Márton összes munkáinak legújabb kiadásában a 19. kötet több a magyar történelmet érdeklő apróságot tartalmaz.

1)

»Ha buzgó vérem hullatása
Éretted, óh te drága hon,
Nem esett volna ily hiába . . .
Múló jegy, összedőlt romon!«

Arany: A honvéd özvegye.

Ilyen pl. a »Vier tröstliche Psalmen an die Königin zu (így!) Ungarn 1526.« című fejezet elején¹⁾ adott történelmi bevezetés. Mária özvegy királynét, mint tudjuk, mind a katolikuskok mind a protestánsok a maguk vallásához tartozónak tartják, ámbar valószínűleg Fraknónak van igaza (*Henckel János* akad. érték.), t. i. hogy ő, mint okos asszony, ahhoz a semleges, higgadt párthoz tartozott, melynek nézeteit Rotterdami Erazmus tolmácsolta, ki egyfelől belátta ugyan azt, miszerint az egyházban elharapódzott rendellenességek miatt bizonyos reformokra okvetlenül szükség vala abban az időben, a nélkül azonban másrészt, hogy a vallás terén uralkodó eszmék oly tösgyökeres fölforgatására oly égető szükség lett volna, a mint azt a vallásújítás néhány vezér szelleme tele torokkal hirdette.

Luthernek »jámbor emberek« azt tanácsolták volt így írja ő maga az említett munkácska ajánló-levelében, hogy a négy vigasztaló zsoltárhoz írandó kommentárt a királynénak ajánlja. Ennek férje II. Lajos ekkor még életben volt, s mint tudjuk, Luthernek esküdt ellensége és az új vallás követőinek már régóta irgalmatlan üldözője volt, mely ügyben bámulatos erélyt fejtett ki. Így pl. az 1510—1517-ig Budán tanárkodó Cordatus Komrádot több társával együtt elmozdította tanszékeikből, sőt börtönre vettette őket, midőn ezek a reformációhoz hajló tanokat kezdetek hirdetni. Cordatusnak — mint maga írja — 200 magyar forint fizetése volt, enni és inni valója mint egy nagy úrnak »und dazu eine lustige Behausung . . . und grössere Ehr, denn nur wol anstände zu sagen.« Börtönéből csakhamar kiszabadult s elment Wittembergbe, hol, mint egy szivacs teleszívta magát az új tanokkal ezek élő kútforrásánál. Azután pedig elment vissza Budára szerencsét próbálni megint. De ismét börtönbe jutott, hol egy torony fenekén, kigyók közt — melyektől nagyon félt — 38 hónapig tartották őt fogva »a magyarok.«

Az 1523. évi 53. törvényczikk, mint tudjuk, továbbá fő- és jószágvesztéssel sújtotta a protestánsokat, és Lajos fűnek-fának, boldog-boldogtalannak írta, kérve-kérvén²⁾ őket, vagy reájuk parancsolva, hogy az új »szektát« irgalmatlanul kiirtsák. Leveleivel nemcsak magyar-cseh birodalmának híveit kereste föl, hanem a külföldet is. Így pl. midőn Hans von Grefendorff a szász választó követe 1524-ben (II. Lajos uralkodásának 9. évében) cseh ügyekben Budán járt, a király levelet adott át neki, melyben Frigyes fejedelmet Luther és követői elleni erélyes föllépésre nógatta.³⁾

¹⁾ L. levelét, melyet Fabritius sikertelenül keresett (*Pemfflinger Márk élete* 41. l.) W. E. Tentzel-nél (*Hist. Bericht* I. 527. Lipcse. 1717.)

Már ártatlan vér is folyt — írja továbbá Luther. Jelen kiadó szerint egyéb áldozatokon kívül, kiket Istváni említ, annak a »Budapest«-en máglyára ítélt »Buchführer«, halálára történik itt czélzás, kit Luther maga »Georgius Bibliopolá«-nak (tehát könyvkereskedőnek s nem könyv-vezetőnek) nevez, Cordatus pedig »Johannes (Cruss?)«-nak. A zárjelben adott névért és kérdőjelért maga a kiadó felelős.

Kérdésül arra, hogy kik voltak ama Luther említette »frume leute«, kik neki azt ajánlották, miszerint szóban forgó művecskéjét az eretnek-irtó II. Lajos nejének ajánlja, dr. Walther Vilmos, jelen kiadónk, azt a nézetet koczkáztatja, hogy a dán királyi párt kell alattuk gyanítanunk. III. Keresztély és neje, Mária nővére, ugyanis 1526. április 3-án magát Luthert hallották prédikálni Wittembergában s Luther már ekkor hozzá fogott volt az illető kommentár írásához.

Az ajánlás eredeti czélja volt — írja ugyancsak maga Luther — Mária királynét buditani, hogy »az Isten szent igéjé«-nek ügyét továbbra is szívében viselje és annak terjedését hathatósan elősegítse Magyarországon, mert nagy örömmel hallotta a jó hírt, hogy a királyné »az evangeliumhoz hajlik« és csakis »az istentelen püspökök (kik a hír szerint hatalmasak Magyarországon és majdnem a leggazdagabb birtokosok ottan) állnak útjában és akadályozzák őt« t. i. a protestantismushoz való nyílt áttérésben. Az ajánlást Luther 1526. november 1-jén írta alá. Egy szeptember 19-éről kelt leveléből pedig tudjuk, hogy ő már akkor értesült volt Lajos király csatavesztéséről és haláláról Mohácsnál s azért valószínűleg fokozott reménynyel fordult az özvegyhez halálra üldözött követőinek érdekében.

A munka, melyből az 1527. év végéig 6 kiadás jelent meg, az ajánlás miatt persze nagy föltűnést keltett. Luther egyik esküdt ellensége, Emser, azonban nem tulajdonított sok fontosságot az ajánlásnak; szerinte ez csak olyanféle aljas fortély volt, a melyenhez az ilyenféle »gottlose ketzern und falsche winkelpredigern« folyamodnak. Luther már előbb dedikált volt egy-egy munkát György herczegnek és VIII. Henrik angol királynak; behízelegni akarja magát királyoknál és fejedelmeknél s most eretnek tanaival »a hiszékeny vászoncseléség«-nél (bey dem baldglewhenden weiblichen geschlecht) akar próbát tenni. Ferdinánd azonban, mint tudjuk, komolyabban vette a dolgot s levéllel kereste föl nővérét, melyre a királyné egy méltóságteljes és ildomos levélben felelt 1527. április 15-én. Az ajánlás, mint azt könnyen észrevehetni szövegéből, az ő tudta és előleges beleegyezése nélkül

történt. Luthernek maga a császár sem tilthatja meg, hogy könyvet ajánljon neki, ergo Mária sem diktálhat neki. Némelyek féltik az ő (Mária) lelki üdvét, mások lutheránának tartják őt, de ő eddig komolyabb dolgot nem követett el annál, hogy bőíti napokon húst evett nagyobb betegség elhárítása végett. Ezt úgy kell értenünk, hogy előleges dispensatio nélkül szegte meg a bőjtöt. Különböztet mindkét fivére, mint tudjuk, bizonyos engedékenységgel bánt vele, különben Károly császár alig irta volna neki később, hogy udvarmesterét, kamarását, udvarhölgyét, predicatorját és alamizsnását (prescheur, aumonyer) bocsássa el, mert a mit megtűrtek eddig (tehát Magyarországon), nem tűrnék meg Németalföldön, hova az özvegy királynét nagynénjének, az elhalt Margit kormányzónőnek utódjává nevezte volt ki.

Magának a török veszedelemnek oka is vitás kérdést képezett a két párt között. A »páristák« avval vádolták az »eretnekeket«, hogy a közeledő török veszedelemmel nem törődve belzavarokat okoztak s az így támadt meghasonlás folytán a keresztények nem vethettek gátat a pogányoknak. Luther követői ellenben a török hódításaiban Isten ostorát látták, melylyel az evangeliumtól való eltérés és a protestánsok üldözése miatt büntette az Ursten a kereszténységet. Ilyen vitairat volt pl. »Ein Sendbriff . . . . warumb der Türk obgelegen hab« stb. (Dresden, 1526) vagy »Vrsach, warumb Vngern verstöret ist, und ytz Oesterreich bekriegeret wird . . . . Durch Conradum Cordatum Prediger zu Zwickaw . . . . 1529« és több más. Helyesen jegyzi meg kiadónk, hogy már az öreg Seckendorf utalt arra, hogy maga V. Károly császár a francia királyt vádolta avval, hogy ő volt az, ki a törököt a kereszténység ellen uszította.

Egy más bennünket érdeklő apróság az ugyane kötetben adott »Das Papst-thum mit seinen Gliedern gemalet und beschrieben 1526« reproductioja az eredeti fametszetekkel. Ezek egyike (Nr 38) a »der Ungerer Herrn Orden« tagját ábrázolja a következő magyarázattal:

»Ynn ungaria war dieser anfangk

Rot, darunter weys, ist yhr gewandt

Forn eyn creutz zu der rechten handt

Auff den mantel von grünem duch.«

A versíró továbbá hozzáteszi, hogy a szerzetet nem igen ismerik; csak annyit tud róla, hogy »gazdag urak« tagjai.

A másik (Nr 39) a »Schlavoni Orden« tagját ábrázolja

»Ynn Schalvonia ist eyn sect« bekezdésű versszakkal. Ruhájuk szabására és színére nézve azt írja a verselő, hogy:

»Wie die Augustiner kleydet gan
Also han sie rot kappen an.«

Mintán Luther maga is az Ágoston-szerzet tagja volt s a 14. sz. alatt maga is azt írja, hogy »Augustiner gantz schwartz gekleydt«: kiadónk azt véli, hogy a szlapon-rendüek fekete és az Ágoston-rendüekének módjára szabott ruhát viseltek, de azonkívül vörös csuklyát vagy pedig egészen vörös ruhát. A szabást illetőleg nem tehetjük hozzá, hogy »uti figura docet« — a mint ez régibb metszeteknél nagyon gyakori az eset — éppen az ellenkezőt bizonyítják. Helyot szerint, kit kiadónk idéz, a rendnek Cseh-, Lengyel- és más országokban is voltak tagjai s nevüket onnan vették, mivel az istentiszteletnél a szlapon nyelvvel éltek a latin helyett (*Histoire des Ordres* tom I. cap. XXVII.)

KROPP LAJOS.

Lasciana, nebst den ältesten evang. Synodalprotokollen Polens 1555—61, herausgegeben und erläutert von Hermann Dalton. Berlin, Reuther u. Reichard 1898. — 8-rét, XVI+576 ll. Ára 12 márka.

E kötet teljesen önálló munka, ámbár névleg a még 1887—9-ben megjelent *Beiträge zur Geschichte der evangelischen Kirche in Russland* folytatását képezi, melynek 3. kötete gyanánt szerepel. A lengyelországi evangélikus zsinatok jegyzőkönyvei persze jelen folyóirat érdekkörén kívül fekszenek; úgy-szintén a *Lasciana*-nak szentelt szakasz nagy része is, de azért még mindig marad ott becses anyag, melynek a magyar történetírás nagy hasznát veendi; értem Lasko János leveleit, melyeket I. János király idejében írt. Daltont mint Lasko életíróját már ismerik olvasóim; kérdésben forgó műve még 1881-ben jelent meg (angol fordításban is időközben) és szerző azóta folyvást gyűjtötte az anyagot, melyet most rövid bevezetéssel ellátva becsátott közre.

Az első rész néhány vallástani emlékiratból és Lasko János levelezéséből áll (összesen 108 levélből), melyből főleg a 19—72. számú levelek érdekelnek bennünket. Ezek közül az első, 1529-ből Rinkonhoz, Simonyi közléséből már régóta ismerik; a többi azonban, egy bajorországi levéltárból származó levél kivételével, tudtommal kiadatlan. Ezeknek zömét Dalton Szent-Pétervárott a császári könyvtárban fődözte föl. Ezen-

kívül még a königsbergi városi levéltár van képviselve 5 levéllel, a Zamojsky levéltár egygyel, a bécsi cs. és k. levéltár kettővel és végre a Czartoryski levéltár Krakkóban szintén két levéllel, mely utóbbiaknak másolatait már bírja a magyar akadémia, a mennyire az Öváry adta fölötte sovány regesták-ból a levelek eredeti szövegére ezt ráfogni lehet.

Ambár a magyar történetírás Daltonnak nagy hálával tartozik e hecses forrásanyag közléséért és a szöveghez adott hő jegyzetekből világos, hogy megvolt nála a jóakarát a magyar történelemmel megismerkedni, törekvését nem koszorúzta siker minden esetben. Ez állításom hebizonyításául elég lesz komoly botlásai közül egy-kettőt főlemlítenem. Jurisich Miklóst összetéveszti szintén oly hős druszájával Zrínyi Miklóssal (!); és egy más helyen azt a meglepő adatot közli, hogy Fráter Györgyöt esztergomi érsekké nevezték ki, de új székhelyébe való ünnepélyes bevonulása alkalmával egy katoná meggyílkolta őt. Az »episcopus Agriensis« pedig Bischof von Agram nála.

Egy más panaszunk Dalton ellen az, hogy úgy látszik kontár emberrel másoltatta le a leveleket s azért folyvást mentegetődzik, hogy ezt vagy azt a földrajzi vagy személy nevet vagy a keltezésre használt ünnep nevét másolója nem tudta kibetűzni: a titkos jelekkel írott legfontosabb részt pedig, kules hiányában, nem sikerült megfejtenie, s azért ezt egyszerűen kihagyta. Több más érdekes levél, mint pl. János király iratának másolata szintén megvan nála kéziratban, de miután szövegeik nincsenek szoros összefüggésben tárgyával, nem közli azokat.

Van példánk arra is, hogy szerzőnk nem emésztette meg teljesen az összegyűjtött anyagot. Így pl. a 42. levélben közli a következő passust:

»Hic (Chesmark) etiam presbyter quidam, qui utriusque fratrum istorum Bebeck, dum simul adhuc essent, nunc vero Francisco huic, qui ad . . . regem Ferdinandum defecit, a Thesauris erat, collectis quantum asportare potuit pecunia aliisque item, quae majoris illi pretii videbantur, rebus tum aureis quam argenteis ad . . . . .*) cum viginti equitibus transfugit daturus opinor ea omnia fratri illi extorri alteri.«

A *) alatti jegyzetben azután ezt a tudós dissertatiót találjuk:

»Leider macht ein Wasserrfleck den Abschreiber die Entzifferung des Namens unmöglich: lesbar sind noch die Buchstaben Cat . . . ob es wohl Katzianer sein soll?« stb.

Szerző teljesen elfelejtette, hogy az idézett passust majdnem ugyanazon szavakban három lappal hamarabb már leíromatta Lasko egy más levelében (Ex Chesmark 11. Junii

1534), melyből világos, hogy a vízfolt által elrontott helyen »castrum Murány« szavakat kell beigtatnunk.

Egy másik levélben pedig (nro 40. Késmárk 1534. jun. 11.) egy elmosódott helyen a » . . . . . sacra« szó fordul elő. Szerző saját vallomása szerint sem az »auri sacra fames« kopott phrázissal, sem pedig a »sacria« szóval nem boldogul. Egy-két sorral alább találjuk meg a megfejtését. A levélíró szerint »haec sacra non procul hinc absunt in nostra ditione.« tehát valószínűleg a schawnicki ezisztercezi apátságot értette, hova u. a. év június 16-án kilovagolt. Mellesleg legyen mondva, hogy Lasko a hely nevét »sch«-val írja, tehát ő is kivételt képez azon szigorú általános szabály alól, melyet Thaly Kálmán állított föl (*Századok* XXI. 727.) hogy t. i. a XVI. és XVII. századbéli magyar és latin levelekben a szathmári békéig a nevet »mindenkor« Styavnik vagy Styavnyik vagy Scsavnik vagy Csavniknak találjuk írva.

A magyar földrajzzal sincs szerzőnk egészen tisztában. Így pl. egy helyen (p. 288.) Muffat dolgozatából idézve két zárjelet veszteget ily módon »ex Samarian (?) in insula Comar (?)«. Hogy itt a csallóközi Somorjával van dolgunk, ahhoz nem férhet kétely. Hogy csak egy példát említsék, Aldana is annak nevezi egy helyen (»à la isla de Comar . . . . en una tierra llamada Samaria« *Expedicion* p. 62.). Istvánfinál is így van leírva az illető helység.

Ámbár maga Dalton is a bevezetésben a 20—72. számú leveleket tartja legfontosabbaknak Lasko Jánosnak a politika terén való tevékenységét illetőleg, elszórva más levelekben is akadunk egy-egy érdekes adatra, mint pl. a 9. sz., melyben az 1526-ki török hadjárat okául »Hungarorum temeritas et perfidia« vannak megnevezve; továbbá a 12., 14., 16. és 77. számúak és mások.

Lasko János püspökségét illetőleg két passust találunk. Az egyikben (Tharnoviae 7. Aug. 1529.) ez hálálkodik János magyar királynak bőkezűségeért, »ut praeter omne meritum meum mihi Episcopatum mitteret«. A másikban ugyanő 1533. jan. 16-án meg is nevezi a püspökséget (proventus omnes Episcopatus Vesprimensis, qui in manibus suae Majestatis essent, fratri liberos permisisse, ut me ad se alliceret.). Különben Dalton főtartja véleményét, melyet »évek előtt« kockáztatott ugyan, de eddig még be nem bizonyított, hogy t. i. a püspöki méltóságból a kinevezésen kívül nem lett semmi.

A poseni béketárgyalásokat illetőleg szerző jelen munkájában egy helyen (p. 128. 12. jegyzet) utal arra a körülményre, hogy Lasko János nem említ róluk semmit, ámbár »er selbst

wenigstens mittelbar bei dieser Posener Tagung beitheiligt gewesen (ist).« Idézi bizonyítékul Kresdorfert (Muffat-nál), ki azt írja, hogy »wol ist herr Laskis brüder ainer, ain probst und bischof in Hungern zu Peterkaw ankomen, die belegerung (des Königs Johann in Ofen) angezaigt, das auch sein herrn. dem König, nit muglich sei (dieweil er dess, was vormaln zu Posna gehandelt kain wissen trag) den Anstand ab oder zu zeschreiben.« Ebből Dalton azt gyanítja, hogy Lasko János szintén jelen volt Posenben a tárgyalásoknál, a miben nincs lehetetlenség, de még eddig nincs teljesen beh bizonyítva. Hogy János király őt is kinevezte egyik békebiztosának, abban nincs kétség, de igenis van abban, hogy ő elment-e csakugyan oda; legalább Herberstein nem említi őt. A kérdéses levél melyhez Dalton a jegyzetet adja, Krakkóból 1532. febr. 9-éről van keltezve és az illető passus így hangzik:

»Iam quod ad reges attinet . . . . . frater meus (Hieronymus) . . . . bis erat apud Ferdinandum. tentavit omnia, nihil omnino praetermisit, quod ad promovendam concordiam reducere potuisset . . . . Delatus erat honor his Caesari nostro (így! valószínűleg a Caesare fratri nostro), ut ipse negotium hoc componeret. Is ad id comitia indixit Posniae, sed sic ut tempus jam multo ante praeterierit quam vel Hungariae regi (értsd János királyt) vel nostro principi (értsd a lengyel királyt) id per litteras suas mandavisset, sed in re tam seria luditur, quasi nihil ad nos pertineat (értsd Magyarországból) et interim culpa rejicitur in nos, si diis placet, quasi id nostro vitio fiat quominus res componatur. In summa vereor, ne cum possimus nolumus, non possumus quidquam efficere, dum maxime volumus.«

Fölötte valószínűtlen az, hogy a császár Posenbe hirdetett gyűlést, a levél dátuma pedig kizárja a lehetőséget, hogy már a pozsonyi béketárgyalásokra hivatkozik írója s azért »Posniae« kétségtelenül olvasási hiba »Passau« helyett, hova, mint tudjuk, a császár csakugyan hirdetett gyűlést 1532 elején (Marczali, *Regesták*) nem pedig Pettauba, mint Acsády írja Magyarországi legújabb történetében.

A levelekben annyi új és érdekes adatot kapunk, különösen a Czibak halálára, Gritti Lajosra és Lasko Jeromos fogságára vonatkozólag, hogy egy könyvismertetés szűk keretében bajos volna példákkal illusztrálni az e gyűjteményben foglalt anyag fontosságát. Legyen elég annyit kinyilatkoztatnom, hogy János király életírója jelen forrásmunka segítségével sok homályos pontot leendő képes megvilágítani.

A kötet végén van index, de nincs benne sok köszönet. Az ilyen pongyola munka »is worse than useless« mint az angol mondja. Rossz tartalom-mutatót kinyomatni nagyobb bűn, mint indexet nem adni.

KROFF LAJOS.

Hierarchia catholica medii aevi sive summorum Pontificum, Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum Series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta. E documentis tabularii, praesertim Vaticani collecta, digesta, edita per Conradum Eubel. — Monasterii, 1898. —

4-rét. VIII+584 lap. Ára?

Páter Gamsnak jól ismert kézikönyve, a *Series Episcoporum* még 1873-ban jelent meg, és az azóta lefolyt negyed évszázad folyamában sok új adat került napfényre, különösen a vatikáni levéltárból, mely XIII. Leo pápa bőkezűsége folytán megnyílt, azóta a kutatók számára. Dr. Eubel jelen compilatioja sok pótlást és igazítást tartalmaz a Gams említett munkájában adott magyar püspökök sorozatához is. Kár, hogy térkimelés szempontjából compilátorunk itt-ott annyira összesűfoltta az adatokat, hogy megzavarta vele a táblázatok könnyű áttekinthetőségét.

KR. L.

Apáczai Cseri János mint paedagogus. Neveléstörténeti tanulmány. Irta Stromp László. (Különlenyomat az »Athenaeum« 1897/8-iki évfolyamából.) Budapest. 1898. 8-rét 150 lap.

Erdélyország tündöklő csillaga; borus időben tűnt föl, ragyogása sokak figyelmét magára vonta; hamar letűnt s letűnte után a sötétség még jobban érezhetővé vált.

Székelv volt és kálvinista, mind a kettő egy-egy biztosíték arra nézve, hogy hazája művelődési érdekeiért önfeláldozásra is hajlandó.

A Birczaságban Apáczán született s tanulói pályája, a mely időponttól kezdve ismerjük, alig mutat föl a rendestől eltérő mozzanatot. Szorgalmasan tanult, úgy Kolozsvárott, mint Gyulafehérváron s azután Gelei Katona pártfogása a külföldre utazást is módjába ejtette. Szorgalmasan jegyeztette már itthon a Porcsalmai, majd az Alsted, Bisterfeld és Piscator előadásait s a franekerai, leydeni, utrechti és harderwijki egyetemen bő alkalmra nyílt az itthon szerzett ismeretek kiegészítésére. A külföldön neki is, mint Szenczi Molnárnak, Tótfalusinak stb. először is az tűnik szemébe, hogy mi minden téren nagyon hátra vagyunk maradva. Az első megjegyezte, hogy az idegen nemzetek a magyar versen nem győznek eleget nevetni; a második keserűen panaszkodik, hogy »a szomszéd keresztény nemzetek között ugyan példabeszéd és tsűf volt a Magyarok által való nyomtatás,« ő pedig egy hazafiui szív fájdalmaival korholja nemzetét: »Sírnom kellene inkább, mint szónokolnom, — írja egy helyen, mely kétségtelenül a legszebb hely művé-

ben — midőn az egész magyar nemzet örök szégyengyalázata, bár elfordítom szemeimet, mégis szemlélni vagyok kénytelen a sok veszedelem, nyomorúság, szégyenletes tudatlanság és hanyag közöny mérhetetlen tengerét. . . . Idegenek tüzéreink, ágyusaink, lövészeink; fazekas, asztalos, posztós, kőfaragó, órás s a mechanikai tudományok többi nemei mind annyira idegenek, hogy az anyagot és eszközeiket is, úgyszólván kizárólag az ő műszavaikkal nevezzük. Szégyeljük ugyan elvégre nagy oktalanságunkat; pirulunk a miatt, hogy tovább is tudatlan, ügyefogyott barbároknak tartsanak, hogy nagy kárunkra az idegenek legkedvesebb gúnytárgyát képezzük. Mert nevetnek rajtunk s bizony méltán, hiszen magam is nevetnék, midőn a tapasztalatlan magyaroknak tetszés szerint nyakukba varrják árúikat s álnokul kicsalva pénzüket, szegénységükön mások gazdagodnak.» (De studio sapientiae) Hasonló elkeseredéssel szól más helyen az oktatásügy elhanyagolt állapotáról.

Mint jó hazafi lázas izgatottsággal, a mennyire csak erejétől telik, sőt talán affélett igyekszik e bajon segíteni. Nemzete minden tudomány terén el van maradva (azért említette fenti idézetben még a hadászat terén való elmaradottságunkat is, noha valamikor erről volt híres e nemzet!) azért az összes tudományokat akarja neki nyújtani »*Magyar encyklopaedia*« alakjában, mely »minden igaz és hasznos böltseséget« magában foglalt: — az egész nemzetnek akarja nyújtani, ezért nem a tudósok nyelvén latinul, hanem *nemzete nyelvé*n írja. Midőn mint a theologia doktora visszatér, ugyanezen cél érdekében, a katedráról a szó hatalmával működik; egy reformátor bátorságával és lelkesedésével izgat, hirdeti elmaradottságunkat, buzdít a *bölcsesség tanulmányozására*: művelődés tekintetében egyszerre odaemelni szeretné hazáját, hol a külföld áll, ezért indítványozza elvégtére egy *akadémia vagy egyetem felállítását*. A reformátor lelkesedése mellett azok türelmetlensége is megvolt benne; nem elégszik meg a rábeszéléssel és meggyőzéssel, még kevésbbé tudná megvárni, míg eszméi átszivárognak a nemzet öntudatába; merészen és kíméletlenül megtámadja az ősi rendszert, mely sokkal erősebb volt, mintsem megdönthette volna s megtörve testben és lélekben, időelőtt sírba száll, mielőtt azok diadalmaskodtak volna, vagy talán — a reactio vihará, mely azok miatt kitört volna, elsöpörte volna!

Tünelménszerű fellépése, működésének hatása, lelkesedése és nemes önfeláldozása, eszméinek újszerűsége és reformátori szerepe miatt az utókor dicsfénnyel övezte nevét, kedvvel foglalkozott személyével, nézeteivel s ma már egész kis irodalom

hirdeti dicsőségét. Szilágyi Sándor és Szabó Károly s újabban Beöthy Zsolt és Gyulai, mint tudósak rajzolták meg arczképét, az első a kor sikerült staffage-zsával; Szily Kálmán mint matematikusról és phisikusról szólott róla; Horváth Cyrill és különösen Erdélyi János mint bölcsezt, Neményi Imre, Heinrich és most legbővebben és kimerítően Stromp László mint paedagogust méltatja.

E gazdag Apáczai-irodalomiban nem az utolsó helyet foglalja el a Stromp monográphiája. Szerző teljesen jártas a paedagogia elméletében és történetében s helyesen tudja megítélni Apáczai működését, a nélkül, hogy, bármint lelkesül is érte, túlbecsülné s miként egyik életrajzírója tette, Comenius fölé helyezné; de viszont sikeresen polemizál azokkal, a kik benne egyszerű compilátort látnak; egyszersmind lelkiismeretes kutató, a ki kedvvel merül el Apáczai műveibe, hogy azokból becses és eddig észre nem vett jellemző adatokat hozzon elő, hogy tévedéseket oszlasson el s szaktudományával világosságot vessen eddig sötéten maradt részletekre.

Stromp művét három részre osztotta föl. Első része: »Az előkészületek kora« a hazai és külföldi iskolai állapotokat; a második rész: »Az alkotások kora« Apáczai műveit, a harmadik paedagogiai rendszerét ismerteti s végül a függékben összeállítja az Apáczaira vonatkozó irodalmat.

Szerző dicséretére legyen mondvá, szorosan megmarad az ezen rendszer szabta kerethen, nem csapong tárgytól sem jobbra, sem balra, nem csinál sem hosszú bevezetést, sem hosszú excursiókat s műve valóban megérdemli a tudományos szakértekezés czímet.

L.

A Nagy-Károlyi Károlyi cs. oklevéltára. A család megbizásából kiadja gróf Károlyi Tibor. Sajtó alá rendezi Géresi Kálmán. V. kötet. II. Rákóczi Ferencz fejedelem korabeli oklevelek és levelezések 1703—1707. Budapest, (Franklin-társulat) 1897. 8-r. VIII+767 lap.

Egy vidéki folyóiratban olvastuk azt a megjegyzést, hogy történeti anyaggyűjtés dolgában tultermelés van nálunk. Sok az arató és cséplő napszámos, kik a nyers terményt a feleszámmal lévő magtárakba gyűjtik s nincs, a ki azt feldolgozza, hogy a közönség is megemészthesse. Ugyan evvel a váddal illették ujabbán a hirlapok az akadémiát is. Helyes megjegyzés, ha vele csupán arra akarnak buzdítani, hogy a feldolgozás tartson lépést az anyagpublicatióval; helytelen és tulló a czélon, ha megrovás akar lenni a szorgalmas gyűjtőknek s a kiadásra vállalkozó intézeteknek. Szüklátkörűségre vall s irodalmi tájé-

kozatlanság is egyszer-mind e tekintetben a francia vagy angol irodalomra hivatkozni. Erre is az illik, a mit egy érdemes irodalomtörténétírónk válaszolt azoknak, kik Taine- és Nisard-szerű tanulmányokat szerettek volna költészetünk zsengéinek kiadása és fíradtságos commentálása helyett: »Nekünk még nem lehet, — írja — irodalomtörténetünk írásában azt a módszert követnünk, melynek helyességét német, angol, francia szempontból nem tagadhatjuk. Irodalmi nyelvünk még nem jutott el a megállapodás ama fokáig, honnan visszatekintve csak a vonal fölé emelkedő nagyságokat lehetne és kellene számba vennünk. Íróink működését, hatását meg kell előbb ismernünk...« Ugyanezt elmondhatjuk a magyar történetírásról is. Messze maradtunk anyaggyűjtés dolgában is az angolok, francziák és németek mögött s örömmel kell üdvözlőnünk minden vállalkozást, mely e hiányon segíteni igyekszik. Az Országos Levéltárban, a Magyar Nemzeti Múzeum, a káptalanok és városok levéltáraiban becsesnél becsesebb köz- és művelődéstörténeti adatoknak nagy halmaza van még, melyek mind kiadásra várnak. Bár adnának ki belőlük mentül többet! És a családi levéltárakban, melyek gazdagságának illusztrálására mintegy mutatványul jelentek meg a Sztáray, Zichy, Teleki és Károlyi grófi családok okmánytárai. Mennyi új és becses adat van e családi kiadványokban, melyeknek minden kötete hoz valami meglepetést a historikus, a művelődés és irodalomtörténétíró, a genealogus stb. számára.

Különösen áll ez a gróf Károlyi család oklevéltárára, melynek immár ötödik kötete hagyta el a sajtót gróf Károlyi Tibor kiadásában, ki maga is történetkedvelő s több külföldi jeles mű fordítója, s Géresi Kálmán szakavatott és példányszerű szerkesztésében. Szakavatott a közlendő anyag kiválasztása, példányszerű a közlés hűsége, pontossága és következetessége tekintetben. Példányszerűnek nevezhető a követett szempont miatt is, hogy nevezetesen az oklevelek közül kiváló előszeretettel azokat válogatta ki, melyek a kor társadalmi és művelődési állapotaira derítenek világosságot s elsőséget adott ezeknek az olyanokkal szemben, melyek apró csatározásról, hadi mozdulatról stb. értesítenek. Géresi élete legjavát, közel husz esztendő t szentelt ez okmánytárnak s az eddig megjelent öt kötet (közel 2000 oklevéllel) történettudósaink és paelográfusaink sorában elsőrendű helyet vívott ki magának. És a Károlyi-család is e gyűjtemény kiadásával az utódok legszentebb kötelességét róttá le. De nemcsak családi emléket állított őseinek. Károlyi Bertalan, Zsigmond király hű követe Francia-, Német- és Angolországban, Károlyi László vagy László, Mátyás király vitéz katonája, a női erő-

nyekben Lorántffy Zsuzsánnával vetekedő Károlyi Zsuzsánna Bethlen Gábor első hitvese, a Tökölyvel vívott ütközetben hősi halált halt Károlyi Mihály ezredes stb. felé a köz-történet is kiváló érdeklődéssel tekint s a rájuk vonatkozó okmányok kiadásával a család történetíróinkat is halára kötelezte. De különösen leköti az érdeklődést *Károlyi Sándor* alakja, a ki nemcsak a családnak volt legkiválóbb tagja, tekintélyének és vagyoni állásának megállapítója, hanem a Rákóczi-mozgalomnak is elsősorú vezéregyénisége. Csaknem kizárólag neki van szentelve e kötet; az itt közölt 618 (többszire magyar) oklevél legnagyobb részét ő írta, vagy hozzá és róla írták. Szemünk előtt emelkedik tekintélyben, befolyásban és a Rákóczi előtt való kedvességben — a fejedelem olykor egy nap kétszer is ír neki, lelkét őszinteséggel kitárva előtte — miglen e mozgalom éltető lelkévé lesz. Azon időszaknak, melyet e kötet felölel (1703--1707), legnagyobb részét Károlyi a táborban tölti, lelkét egészen a hadi operatiók foglalják el. ezek miatt elhagyva családját, elhanyagolva gazdaságát és magán dolgait. Még arra is alig ér rá, hogy gyermekeire gondoljon, csak olykor-olykor az utóiratban emlékszik meg róluk: »Az gyermekeim leveleit elvettem — írja egy helyen — Lacziban még most is kételkedem, mert az levelet nem maga írásának ismerem; szép paripát tartok számára, ha él. Klárának is nyerek még valamit; most tudtam meg, hogy három gyermekem holt már meg! Mást ad Isten helyekben, csak legyen jó idő, rosszban pedig elég ez.« Legnagyobb boldogsága, hogy felesége, »édes Szive« *Barkóczy Krisztina* a női tökéletesség példányképe nemcsak gyöngéd hitves és szerető anyja, de páratlan lelkierővel is megáldott nő, a kire a család gondozásának terhén kívül nagy gazdasága vezetését is bizvást rá bízhatta, sőt hadi dolgaiba is beavathatta; ez leghívebb hadi kéme és tanácsadója, bár első sorban itt is nő s legszívesebben az üldözöttek, rabok s ügyesbajos emberek érdekében való közbenjárásra vállalkozik; ilyen leveleiben az alázatosság, a bizalom és vallásosság hangja egyszerre csendül meg oly módon, hogy annak lehetetlen volt ellenállani — még akkor is, ha nem a szerető férjnek szóltak volna.

Olvassa el bárki a Kassai páter érdekében írt levelet, igazat ad nekünk: »Kassai pater rector uram, — írja — a ki is igen böcsületes ember, kér ezen levelét recommendáljam; nem tudom, miről ír, de Édesem, ha mihen lehet, hitihez való buzgóságából szolgáljon szívesen ő Kegyelmének. Vannak bánatban, már elérkezvén a commissariusok, kik conscribálják jószágokat s magok kiigazítják, bizony, Szívem, úgy busulok rajta, mert mind Istentől félek érte s mind a bal-keresztényeknek

ezzel nagy örömet szerezvén, félek az excommunicatiótul, s az egész keresztyénség előtt nótába esnek a magyarok. Az méltóságok ugyan jobban tudják, de én csak nem várom Isten áldását érte; kirül, ha ugyan meglesz-é? tudósítson Kegyelmed lelkem.« Vallásos volt, de azért nem türelmetlen; erre mutat az, hogy Páriz Pápai Ferenczet, mint »közönséges haszonra munkálkodó embert, a ki Orvoskönyvet, Dictionariumot s más közönséges jóra való munkát csinált,« melegen ajánlja ura gondoskodásába s maga is búzát, bort, szénát és abrakot adat neki, noha ez is »balkeresztyén« volt; de a mellett babonás is, máskülönben nem mert volna Eötvös Miklós, a család hűséges barátja, a ki Károlyiné vallomása szerint oly nélkülözhetetlen volt, »mint luteránusnak az asszonyember, ki nélkül épen nem lehet«, Sátánlította fűvel kedveskedni, hogy annak levelét porrá törve, borban innya adják a »nyavalyás úrfinak«, azután pedig te-mondád fűvel és fokhagyma koszorúval egy nagy mázos fazékban vízben megfőzve, egymásután kilencszer fürösszék meg benne. Csak olykor-olykor évődik férjével, mint mikor a debreczeniek három öreg hordó gyöngyösinek keresztelt bort küldtek neki, tréfásan jegyezte meg: »Szerencse, ha nem kanonizálják kegyelmedet, Szívem, a debreczeniek,« el se vette volna tőlük, de a ki oda vitte, vissza se vitte volna: »Csak attul félek — évődik tovább — a kalvinista szentek közé megyen Kegyelmed.« Egy szóval e gyűjtemény levelezői között Károlyiné legrokonszenvesebb alak, a kinek leveleit ma is lelki gyönyörűséggel olvassuk végig.

Rajta és a már említettekén kívül több mellékalak is felkölti érdeklődésünket. Ilyen *Dobozi István* a debreczeni bíró, a nagy diplomata, a kinek mottója: »Ideje előtt elmenni nem jó, későn indulni hasztalan,« vagy más változatban: »Bizonytalan dolog előtt elmenni veszedelmes, ha meg későn indul az ember, utól érik, se maga, se marhája, se jószága nem övé«, a ki minduntalan hadi hírekkel, úgynevezett »bágyadt levelekkel« kedveskedik Károlynak s panaszkodik, hol a kuruczok praedálásáról, hol a »német boldogulásáról« »kit az Isten ne adjon!« Természetesen a »holdogtalan anyaváros« Debreczen érdekében instál legtöbbször, folyton panaszkodva ennek szegénységéről, hogy meg ne sarczolják, mert, mint írja, egy aranya, vagy talléra, még csak tiz máriása sincs a városnak, pedig maga is jól tudja, hogy »pénzzel járnak a búcsut!« Majd a futást emlegette, melyre a Caraffa dulásai óta mindig készen állott a város lakossága, majd a népszíját szívó kurucz kapitányokra, különösen Győri N. Jánosra és Palocsay Györgyre panaszkodott, kinek — mint írja — nincs

több ellensége Debreczennél, csak Isten meg ne bosszúlja; olykor maga is megsokalva a panaszolkodást bocsánatot kér, hogy annyit fárasztja patronusát: »Követem Nagyságodat, a kinek hol fáj, ott tapogatja.« Altalában sok adatot nyújt e kötet a kuruczok garázdálkodásáról. Jellenrő példáiul elég legyen a Pósalaki János, debreczeni jegyző, megkinoztatására utalni. (159. l.) Érdekesen jellemzi Széchenyi Pál kalocsai érseknek Károlyihoz való viszonyát és politikai magatartását az az öt levele, melyeket Károlyihoz írt, ezek közül különösen az, melyben Károlynak a békekötés szükséges voltát bizonyítgatja (1704. aug. 9.) Két levélben találkozunk a Páriz Pápai Ferencz nevével; egy másik levélből az tűnik ki, hogy Károlyi bizonyos történeti munka megírását egy Reviczky Imre nevű nemes emberre bízta.

A kötet legnagyobb részét, mint már említettük, levelek foglalják el; van azonban néhány más jellegű történeti okmány is. Ilyenek: Károlyi Sándornak 1706. január 22-én írt »*Mostani fenforgó állapotoknak öszvehozásáról való csekély elmélkedése*« (364—374. l.), *K. S. feljegyzései a miskolczy tárgyalásokról és némely azután lett dolgokról* (381—392.); *A K. S. nemes, lovas és gyalog regimentjének összeírása az u. n. »Mustrakönyv«* (405—436.); és *K. S. Projectuma az egész Magyarország hadainak jövődi nyári operatióinak folytatásáról* (589—593).

Nem hagyhatjuk említetlen, hogy az itt közölt Rákóczi-levelek közül 58-at Thaly Kálmán is kiadott az »Archivum Rakocianum«-ban a fejedelem Leveleskönyvéből. Helyesen tette Géresi, hogy ezeket még egyszer újra kiadta, nemcsak a gyűjtemény teljessége, hanem az utóiratok miatt is, melyeket a fejedelem a Leveleskönyvbe nem vezetett be.

A fentiekén kívül még sok példát idézhetnénk e kötet érdekes tartalmának feltüntetésére, de akkor mondhatni az egész kötetet kivonatolnunk kellene. Befejezésül még csak egy passust idézünk Winiczay János labancz kapitány leveléből, melyet a még akkor labancz Károlyihoz írt a Mosel mellett felfedezett hun ivadékokról és magyar rokonokról: »Az több magyar hadakutl s armádiátul — írja — vagyok husz vagy huszonöt mirföldnyire, a hova comendiroztattam truppjaimmal, ide az Muzlíhoz Spanyországnak széliben Huncryk nevű tartományban. Az föld népe is francziául, spanyorul beszél inkább, mintsem más nyelven. Noha igen messze elszakasztattam az több magyaroktúl, de e contra viszont ama régi magyar nemzetünk országa adatott birodalmomban, úgymint az Hunoké. Mert az, midőn megverettek az spanyoroktúl és más nemzetségektől, ezen tartományban tartattak meg és ide retirálták magokat.

Azért is neveztetik Hunczryk ezen tartománya, a ki magyarul ezt teszi: vissza, vissza, Hun. Mert, a midűn visszaverték szegényeket, azt kiáltották nekik: Hunczryk, Hunczryk. Míg most is vannak derik nagyságos urak itten, kik Hunnoknak hivatgatnak s nem is tagadják, hogy nem az Hunok maradéki. sőt még gyönyörködnek ezzel, hogy abból az mi régi híres nevezetes s vitéz magyar nemzetségiünkből valók. Magamot is enyhányszor böcsületesen tartottak, most is csak természet szerint kitétszik belőlök, hogy bizony magyar nemzetből valók.»

Az okmánytár ötödik kötetének utolsó levelét Rákóczi 1707-ik év utolsó napján írta Károlyihoz. A következő évben a fejedelem maga is Károlyba utazik, a Károlyiak várkastélya lesz fejedelmi székhelye; febr. 1-én érkezik meg s itt tölt huszonkét napot tanácskozás, vadászat s mulatozás közepett. Itt és ekkor nevezte ki az erdélyi statusok hadainak élére »commendérozó főgeneralisnak« Károlyi Sándort is. Ez időből tudatta a már nagyobb lánygyá serdült Károlyi Klára nagyanyjával, hogy Rákóczival lejtette a tánczot. Károlyi Sándornak ezután mind inkább vezető szerep jut a Rákóczi mozgalomban, az események is változatossabbak lesznek s végül a szatmári békekötésben övé a döntő szerep. E körülmények miatt a rendkívül érdekes és változatos tartalmú ötödik kötet után még nagyobb érdeklődéssel és várakozással tekintünk a folytatás: a hatodik kötet elé!

D. L.

Középiskoláink története.

VI.

A gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium történetét Csiky Miklós tanár írta meg. Ez iskolát a jezsuiták látták el a multban tanárokkal s története szorosan összefügg a rendével; a rendet ért viszontagságok az ő viszontagságai is. Kevés az, a mit az iskola történetéről szerző kinyomozhatott s természetesnek tünik föl, hogy a minduntalan támadt hézagot a rend történetével igyekszik pótolni. 1579. okt. 1-éről, a mikor t. i. a meghívott jezsuiták megérkeztek Erdélybe, keltezi szerzőnk az iskola kezdetét. A rend kiűzésével (1589) az iskola is megszűnt egy időre; de hat év múlva az elűzöttek visszatérnek, hogy három év múlva és azután még sokszor kimenjenek. Néha ugyan egynehány megmerte tenni, hogy álnév alatt, világi papi ruhában benmaradt. Az iskola főpártfogói a Báthoryak, I. Lipót és Apor István voltak; első igazgatója Leleszi János (1579—1586.) volt. Az iskola történetéből csak kevés általánosabb érdekű mozzanat emelkedik ki. A rendnek általánosan ismert tanítási

systemáját itt is változatlanul életbe léptették. Miként a többi iskolákban, ők is latin nyelven tanítanak, latin nyelven beszélés s a classicus irodalom szellemébe behatolás a tanítás végcélja; fontosnak tartják, hogy a tanulók ambícióját versenyzés által fölköltse s fokozza; itt is játszottak szindarabokat, de azokból egy példány sem maradt meg az iskola levéltárában. Nevezetes adat, hogy a Hóra-lázadás hatása a tanulók számát felénnyel lecsökkentette (1783. 121, 1784. 63 tanuló), s hogy a tanulók szülei rovatába több helyütt az van bejegyezve: »Megöletett a Hóra-féle lázadásban«. A rend gyakorlati felfogásának élénk bizonyossága az, hogy egyízben (1803) nincs iskola, mert a tanulókat földmunkához, máskor pedig tégla- és gerendahordásra használják fel.

Szintén jezsuiták látták el a *lőcei kath. gymnasiumot*, melynek történetét Halász László írta meg. Rendszeres történet ez, nem úgy mint a Csiky Miklósé, közös tulajdonságuk, hogy a régebb korból ennek szerzője sem rendelkezik sok adattal. Sorra veszi az iskola keletkezését, jellegét, azután közli rektorainak, conrectorainak, collegáinak névsorát, a gymnasium tanítási tervét, rendtartását stb. A legelső adat az iskoláról 1466-ból való, ez évben dicsekszik Steinmetzer György építőmester Bártfa város tanácsának, hogy Lőcsén »szép iskolát« épített, 1513-ban pedig a város előjárósága egyezsége lép a lőcei plébánossal, hogy a tanulók a templomban esténként énekeljenek. A reformáció előtti időből leghíresebb rektora volt az iskolának az angliai menekült Coxe Lénárd, kit a város 1520-ban választott meg e mintegy két évig viselt tisztségre. 1544-ben már lutheránus az iskola rektora s lutheránus szellemű maga az iskola is egész 1672-ig, a mikor a jezsuiták foglalják el. A protestáns gymnasium Trotzendorf Bálint goldbergi iskolájának mintájára szervezkedett, s e hírneves paedagogusnak máig fennmaradt egy levele a városi levéltárban, melyet 1551-ben a városi tanácshoz intézett. Ugyancsak fennmaradt az 1589-iki tanrend, az 1626-iki iskolai rendtartás, melyeket Halász röviden ismertet, az 1670-ik évi Röser Jakab-féle tanrend, melyet azért nem ismert, mert két év múlva a gymnasium úgy is külérőszak által lett beszüntetve. Efelől ugyan bátran közölhetne volna, ez által alig veszt valamit e tanrend érdekességéből. A gymnasiumnak fő jóltevője Thurzó Elek volt, a ki végrendeletében (meghalt 1543 jan. 25-én) a szegény tanulókról is megemlékezett. Midőn a jezsuiták a protestánsok örökébe helyezkedtek, tanár, iskola, minden volt, csak tanítvány volt kevés, úgy hogy még a foglalás után még sokáig panaszkodnak: »Tota die recreatio, quia in scholis paucissimi discipuli comparuerunt«; a következő

évben ismét: »Hodie inceperunt magistri docere, sed admodum paucos discipulos«! Javult az állapot, midőn a Széchenyi György esztergoni érsek által alapított convictusban ingyenellátásban részesültek a tanulók.

A jezsuitarend feloszlatása után egyideig a minoriták, majd a premonstreiek látták el a gymnasiumot tanárral, 1851-ben cseh tanárok lepték el s végre 1861-ben kapta az ezektől megtisztított gymnasium mai (kir. kath.) jellegét.

Halász monographiájának kiváló becsét ad az a körülmény, hogy belőle az iskola multján kívül a löcsei városi levéltár gazdagságáról is értesülünk. Több képmelléklet (*Löcse. a kir. főgymnasium belső épülete. utcai épülete, a főgymnasiumi épületek látóképe, a főgymnasiumi templom*) és hasonló (*iskolai névsorok czímlapjai*) diszíti a 250 lapra terjedő kötetet.

A nagyváradi kir. kath. gymnasium történetét Cséplő Péter írta meg. Akkortájt, a midőn részenként az iskolai értesítőben megjelent, e folyóirat 1895. és 1896-ik évfolyama ismertette, ezért itt csak felemlítjük, hogy szerző az ott közölt részeket egy 275 lapra terjedő kötetben különlenyomatban is kiadta.

Rövid története van az *aradi királyi főgymnasiumnak*, bármint igyekezett is monographusa Himpfner Béla igazgató, hogy minden adatot összegyűjtsön, a mi történeti vagy pædagogiai szempontból többé-kevésbé érdekesnek látszott. Nincs nagy multja az intézetnek, alig másfél századra tekinthet vissza és e rövid mult emlékeit sem őrizték meg eléggé; így az iskola első husz évről hiányzik a névkönyv, az »album studiosorum« és a legrégibb kimutatások az 1765-ik évvel kezdődnek. 1745. nov. 18-án nyitották meg a minoriták a gymnasium első osztályát s később fokozatosan a többi osztályokat egészen a rhetorikai osztályig. Némi megszakítással vezetésük alatt állott és fejlődött az intézet 1874-ig, a mikor megváltak az újjá szervezett főgymnasiumtól. Az új latin iskolába mindjárt kezdetben tömegesen tódulnak a tanulók s ezek sorában nemcsak Szegedről, Nagyváradról, Nyitrából, Pozsonyból, hanem Svájczból, Cseh- és Morvaországból idevándorolt diákokra is akadunk. Nem gátolta az intézet fejlődését a szomszéd Szent-Annán pár év mulva alapított Bibics-féle piarista gymnasium concurrentiája sem, melynek különösen nagyszerű convictusa vonzotta a tanulókat. Az iskola történetéhez adott független közli a fontosabb okmányokat; külön kimutatást ad a tanárokról, a tanárok irodalmi működéséről stb. s végül egészen külön rész, melyet Kara Győző írt meg, beszéli

el a Bibics-alap viszontagságos történetét, melyet ujabban az intézet ujászervezésére fordítottak. A különféle s máskülönben nem érdektelen függelékekkel terjedelmessé nőtt kötetet több kép (*Az aradi gymnasium épülete 1800—1873.*; *az aradi lyceum épülete*; *Bibicsné-Tomján Margit*) díszíti.

Az *egri, székesfehérvári, pécsi és bajai ciszterczita gymnasiumok* története a hazafias rendnek Békefi Remig által szerkesztett páratlan díszes kiállítású millennaris emlékkönyvében jelent meg. Szerencsés gondolat volt, hogy így egybegyűjtötték s együtt kiadták e monographiákat és sajnálni lehet, hogy példáját a többi rendek: piaristák, premontreiek stb. nem követték. Ez Emlékkönyvet megjelenésekor e folyóirat is érdeme szerint méltatta (1896. évfolyam 148—152. lap), e körülmény miatt itt most csak annak felemlítésére szorítkozunk, hogy e monographiák az illető iskola értesítőjében és különnyomatban is megjelentek, s hogy egynémelyik (mint *Werner Adolftól* a székesfehérvári gymnasium története) részletekbe menő bővítésekkel s külön függelékekkel van ellátva, melyeket az Emlékkönyvbe nem lehetett fölvenni anélkül, hogy annak symmetriája vagy pedig rendszere csorbát ne szenvedett volna.

DÉZSI L.

T Á R C Z A.

TÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

I.

A folyó évben több rendbeli nagyobb szabásu történelmi munka fogja elhagyni a sajtót, mely az 1848—49. szabadságharcz leírásával foglalkozik s mely a szabadságharczban szerepet játszott személyek életrajzeit is magában fogja foglalni.

Ugy hiszem, nem lesz érdektelen, ha ezen alkalomból az Aradon 1849. évi október hó 6-án vértanúságot szenvedett Lahner György tábornok születési helyére vonatkozólag több történelmi műben előforduló téves állítást tisztázom.

Lauko Albert a Varga Ottó tanár szerkesztése alatt megjelent »Aradi vértanuk albuma« című mű 86. lapján az Aradon 1849. évi október hó 6-án vértanúságot szenvedett Lahner György tábornokról azt állítja, hogy a tábornok »1795. október 6-án született az Urpin-hegy alján, a Garam és Bisztricza összefolyása között fekvő csinos kis felvidéki városban, Besztercebányán«. Ugyanezt állítja Márki Sándor dr. »Magyar Pantheon« című művében is. Besztercebánya szab. kir. város közönsége szintén azon meggyőződésben élt, hogy a dicső emlékü tábornok városának szülöttje, míg néhai Bittera Kálmán, kir. tan. és városunk polgármesterének 1889. évi márczius 15-én tett azon indítványa folytán, hogy Lahner György szüleinek itten birt háza, melyben a tábornok állítólag született, Lahner György emléke iránti kegyeletének jeléül, emléktáblával láttassék el, az ezen ügy tisztázására menő nyomozást indította meg Lahner György születési helyének megállapítása tárgyában.

Én mint a bizottság jegyzője ezen határozat folytán a nyomozást megejtettem, mely Besztercebányán eredményre nem vezetett s a libetbányai róm. kath. plébánosnak hozzám intézett s városunk levéltárában 63/890. elnöki szám alatt őrzött iratok között elfekvő levelében adott felvilágosításhoz képest a Turóc vármegyében fekvő Neczpál község r. kath. plébánosához fordul-

tam az iránt, hogy a hatósága alá tartozó községek anyakönyveiben Lahner György tábornok születési helyének kipuhatolása iránt a kutatást megejteni sziveskedjék.

E hazafias érzelmű plébánosnak 1889. évi szeptember hó 20-án keltezett s hozzám intézett levele, mely városunk levéltárában 63/890. elnöki sz. a. őriztetik, szóról-szóra így hangzik:

»Tekintetes Úr! A folyó évi szeptember hó 6-áról hivatalomhoz beküldött igen becses kérésének készségesen eleget teendő, utazásomból csak e napokban történt hazaérkezés után azonnal a rám bízott anyakönyvek kutatásához fogtam és a kérdéses Lahner György tábornok nevét bennök följegyezve, a következő rovatok szerint találtam:

Nomen Baptisantis	Nomen Baptisati	Nomen et Cognomen Parentum	Nomen Patrino- rum et Matrino- rum	Dies niensis annus nati- vit.	Locus ori- ginis	Status et con- ditio	Religio
Josephus Cselko loci parochus	Antonius Georgius	D. Jo- sephus Láner D. Ro- salia Lacsny	Pr. Joan- nes Ko- ricsán- szky Sp. D. Su- sanna Justh	1795. 22. Okto- bris	Neczpáll	Liber	Disp. Relig.

Ez anyakönyvi kivonat szerint a nevezett tábornok nem Folkusfalván, hanem Neczpállon 1795. évi október hó 22-én született és a keresztségnél Antal, György nevet kapott.

Ezeket a hozzám intézett kérésére válaszolva, hazafiui tisztelem kijelentése mellett maradtam Tekintetes urnak Neczpállon 1889. szept. 20-án. kész szolgája Kovacsik György r. kath. plébános.«

Kötelességet és szolgálatot vélek teljesíteni a hazai történetírásnak, midőn a közlött adatokkal igazolom azt, hogy azon állítás, mely szerint Láhner tábornok 1795. október hó 6-án Beszterczebányán született volna, nem felel meg a történeti valóságnak.

SCHWENG JÓZSEF.

II.

Pólya Károly szentanu (a szereplő Pólya Lajos fia) elbeszélése.

1849 július havában Kossuth Lajos Debreczenből Dembinszky, Aulich és Asbóth kíséretében Tisza-Füredre indult, hogy megnézzék Korponaynak ott táborozó, állítólag 30,000 főre menő jász-kun csapatát, s annak a fedezete alá huzódjék. A mint mond-

ják, t. i. Korponay azt üzenete Kossuthnak, hogy 30.000 emberből álló serege van, holott talán 5000-nyi se volt. Mikorra pedig Kossuth csak Madarasig is eljutott, már Korponay serege szét volt verve, Fűreket megszállották az oroszok. sőt már a madarasi határban is portyáztak. Kossuthnak tehát vissza kellett fordulnia s Karczagon keresztül Kisujszállítás felé menekülnie. Kisujszállításra késő éjjel érkezett meg s itt az Illéssy-házban szállásolták el, a hol másszor is megfordult már.

Ez időkből szokássá lett, hogy a városon éjjel-nappal ott legyen egy városi tanácsos, hogy ha valami történik, a kellő intézkedéseket rögtön megtehessek. Ez éjjel Pólya Lajos volt a vigyázó. Ennek a házában szállt meg a kíséret, szemben a kormányzó lakásával. Nem is vetkeztek le, csupán ruhástól dőltek az ágyra. Kossuth rögtön megérkeztek s sürgős levelet írt Perczelnek, a ki akkor Félegyháza körül tartózkodott. E levelet Pólya Lajosra bízta, erősen meghagyván neki, hogy csakis Perczelnek adja azt át, s ha azt semmiképpen nem tehetné, égesse el. Pólya elindult a levéllel s egy »Nyílt rendelettel«, melyet Aulich állított ki számára, Kossuth pedig kora hajnalban tovább utazott, magával vivén a koronát is Mezőtúr felé.

Azonban Pólya a levéllel csak Czibakházaig tudott eljutni. Azontul már mindenütt oroszok voltak. Czibakházán pedig éppen Perczel egyik futárával találkozott, a ki Kossuthnak hozott levelet. Pólya tehát visszafordult, a levelet visszahozta s nem pusztította el, hanem egyik tanyájának a nádfedelébe rejtette.

Nem régiben a tanyát lebontották. A »Nyílt rendelet«, melyet itt másolatban közlök, előkerült a fedélből begöngyölve egy egykoru verbuváltak jegyzékébe. Benne volt-e a Kossuth levele és kiszóródott a nád gondatlan szórásánál, vagy pedig már nem is volt ott? — nem tudni. Mert csak munkások voltak kint, a kik később adták át a talált papirosát a gazdának.

»Nyílt rendelet,

Mellynek erejénél fogva felelet terhe alatt meghagyatik — minden közbeneső hatóságoknak, egyes tisztviselőknek és előjáróknak, hogy Pólya Lajos urnak — ki mint futár Félegyházára — vagy tovább is utazik — a szükséges elfogatokat készpénz fizetés mellett azonnal kirendelni, és nékie mindenben segédkezni mulhatlan hazatitni kötelességöknek ismerjük.

Kisujszálláson, Julius 27-én 1849.

(P. h.)

A' magyar Alladalom
kormányzó Elnöke

hadügyminister

Aulich s. k.*

A pecsét teljesen ép, vörös pecsétviaszból való. A másolat betűszerinti.

DR. PALLAGI GYULA.

HORVÁT TÖRTÉNELMI REPERTORIUM.

— TIZEDIK KÖZLEMÉNY. —

Petrovics Száva montenegrói vladika és Radonics Iván kormányzó szerb levelei a raguzai köztársasághoz (1767—1776.) (Arkiv III, 133—138. lap.) A másodikban válaszol a köztársaságnak, mely szorongattatási közben kéri a vladikát, hogy szerezze meg számára Oroszország protekcióját. Erre 1772 januárban a vladika ezt válaszolja: Szívből sajnálom, hogy ily szorongatott helyzetbe jöttem, és bármikor hozzám fordulnak, én kész vagyok egész népemmel irni annak a nagy uralkodónak s nagyobb hitelesség kedvéért egy papomat az önök követségével Szent-Pétervárra küldeni. Önök tudják, hogy mi kiöntött vérünkkel nagy szolgálatokat tettünk annak a felséges udvarnak, mi szegény nép még 1701-ben, a mit Nagy Péter okmányaiban is tanusít, melyekben igéri, hogy soha semmi időben ezt a montenegrói népet, hű szolgálataiért nem fogja elhagyni, és ezt az okmányt azóta minden imperator és a most dicsőségesen uralkodó Katalin cáznő is megerősítette. Ebből megítélhetik, hogy a mi kormányunk ajánló iratának volna-e értéke azon magas udvarnál. A világ kereke forog; én önöknek örökre minden jót kívánok és óhajtom, hogy mi egymásnak hasznára lehessünk a szükségben. Önök tudják, mily harczai voltak ennek a szegény montenegrói földnek ősidőktől Csernojevics Iván fejedelem óta, melyben vezérei a cetinjei vladikák voltak. Egész uralkodásom alatt kerestem a békét a törökkel, Velenczével és önökkel, mert hisz nekem sem váraim, sem rendes hadseregem nincs s minden rosszra hajlandó nép között élek; mennyi harczom és küzdelmem volt nemcsak külső, hanem belső ellenségeimmel is 1767 óta, de isten megalázta ellenségeimet és engem ismét felmagasztalt. Önök tudják, hogy minden szerb ország és dicsőség elbukott s csak egy virága van még a világon. Ez a szerb föld az önök támogatásával dicsekedhetik, kérem azt továbbra is. Én és népem az utolsó csep vérig készek vagyunk köztársaságukat örökre támogatni s ezt utódainknak is meg fogom hagyni.

Zeng város statutuma 1388-ból. (Arkiv III, 140—170. lap.) A statutum latin szövege olvasható 155 és következő lapokon. Az egész 22 pergament lapra van írva németes alaku gót betűkkel. Az első lap aljában ugyan e betűkkel, de más kézírásával ez áll: Statutum Segnie. A szöveg egyes pontjai item szóval kezdődnek és 168 paragrafusból állanak, de a számozás szembetűnőleg későbbi korból való. A rubrumon későbbi korból származó latin betűs jegyzetek vannak, melyek az egyes fejezetek tartalmát jelzik. A latin kézirat végén még négy pergament lap van, melyeken horvát nyelven Rafaelics Iván zengi kancellár-

1608-ban közli a törvénytörvényesség előtt akkor használatos eskümintákat. külön a római katolikusok és gör. keletiek (Vlasi) számára. Érdekes, hogy ezen statutum nem említi az akkor uralkodó magyar királyt, hanem csak a Frangepánokat, kik Zeng urai voltak egész 1470-ig, mikor Mátyás király Zeng ügyeinek intézését közvetlenül saját hatásköre alá rendelte. A Frangepánok jurisdictióját Zeng felett szabályozta IV. Béla egy 1260-ban kelt okirata, melynek egy újabb megerősítése 1322-ből fennmaradt Róbert Károly aláírásával és kettős zöld-vörös selyemen függő pecsétjével; ez eredetiben megvan a horvát országos archivumban az 1646-ik számú csomagban. Lucius hibásan közli; az Arkiv III. kötete a 169-ik lapon helyesen.

Görz és Gradiska. (Irta Kociáncsics István. Arkiv III. 173—222. l.) A rómaiak már 179-ben Kr. e. birták a Socsa (Sontius) mind két partját, s ottani kolonistái »Ambisontii« néven ismertek. Augustus idejében a barbárok ellen itt sok várak emeltek. *Aquileja*, német okmányokban Aglar, szlávokban Oglej, Róma legrégibb kolóniája e vidéken. Theodosius itt végezte ki Makszimianust, kit 388-ban Sziszeknél (Siscia) legyőzött. Attila 452-ben foglalta el. 558—698-ig Aquileja az Arianizmus főfészke volt, mert patriarchái arianusok voltak. *Gradiska* nevével először 1175-ben találkozunk III. Sándor pápa bullájában, melyben az aquilejai patriarcha fenhatósága alá helyezi. Lakóai szlovének voltak, mit a város neve (váracska) is bizonyít. A görzi grófok fenhatósága alatt állott, a török világban 1473-ban a velenceiek hatalmába került rövid időre. A görzi grófok kihalása után 1511-ben Ausztriáé lett. III. Ferdinánd 1647-ben az Eggenberg grófnak adományozta. Ezek kihalása után a Habsburg ház vette fel címébe. *Görz*, horvátul Gorizia, Gorica. III-ik Ottó 1001-ben említi: villa, quae slavica lingua vocatur Gorizia, 1248 óta a Meráni grófok birták, Meráni Gertrud II. Endre neje, Erzsébet pedig I. Alberté. Meráni VI-ik Meinhard Subics Pál bán leányát birta feleségül 1300-ban; szövetségese volt Babonics Ivánnak 1316. és leányát Annát Frangepán János birta feleségül (1352—1385). Az utolsó görzi gróf. Leonard Ujlaky Miklós boszniai király leányát vette el 1475-ben. Ennek halála után a Habsburgok jogára alá jutott (1508). Velence 1509-ben elfoglalta, de Frangepán Kristóf kiűzte őket. Két órányira Goriczától van egy hely, melynek neve Vogerska (magyar). de nevét e vidéken németül mégis Hunnenbachnak mondják. Emléke ez Attila e vidéken való hadjáratának és bizonyítéka, hogy a nép a magyarokat a hunnokkal egy népnek tartotta.

Kukuljevics jelentése levéltári és könyvtári kutatásairól. (Arkiv III. 334—338. lap). A velencei »Dei

Frari« levéltárban találta Kresimir egy oklevelét 1059-ből; 7 okmányt 1116—1166-ból, köztük egy G. püspök (vagy Gregor nini, vagy György zárai püspök) meg nem nevezett fiától Kálmán király korában, mely elmondja, hogy jutott Horvátország magyar jogar alá és elmondja Kálmán koronázó esküjét; számos szerb okmányt a XIV-ik századból és Zrinyi Péter két levelét 1641-ből, melyben a dozsét és a tanácsot lakodalmára meghívja. — A szent Márk könyvtárban Závorics Dominik kéziratát a XVI-ik századból: *De rebus dalmaticis libri octo*; ez forráskép emlit több eddig ismeretlen történelmi művet, így egy spalatói krónikát, spalatói Boldizsár, Salonai Mihály, Marius Máté. *Commentaria illirica* című művét. Spalatói Boldizsár művét Alandi Márk olaszra fordította »*Delle cose della nazione illirica*«. Barbeta János 1480-ban írt művét »*Historia Dalmatiae*« is idézi és noha ezt Engel is említi (175. lapon), a mű maig is lappang. — A »*Della Salute*« levéltárból Kresimir egy okmányának másolatát találta 1071-ből és egy ciril kéziratot a XVIII-ik századból latin fordításával együtt, ezime: »*Annalium ecclesiasticorum synopsis chronologica*«. — A laibachi lyceum könyvtárában igen gazdag glagol könyvgyűjteményt talált. — A bécsi titkos levéltárban sok horvát és szerb okmányon kívül Kastriot Skanderbég egy ciril és Amurat szultán egy ciril betűs okmányát 1485-ből és Zrinyi Péter fordításának »*Syrena mora adrianskoga*« (Az adriai tenger szyrenája) egy eredeti kéziratát találta, mely a Zrinyiász első nyolcz énekét tartalmazza és sokban különbözik a nyomtatásban megjelent példánytól. Azonkívül megtalálta itt Zágráb, Varasd, Kaproncza, Krapina, Teplicz, Csáktornya és Klenovnik rajzait 1636-ból. Főképen a XV-ik század előtti dolgokat kutatta.

Arkiv IV-ik kötet.

Decsánszki István szerb király élete, szerb nyelven írta Gergely a decsánszki zárda főnöke 1400-ban (Kukuljevics bevezetésével Arkiv IV, 1—30. lap.) Írója Bulgáriában született, szerzetes volt Athos hegyén, zárdafőnök a decsáni zárdában, 1414-ben Litvánia metropolitája Kievben, Vitold litván fejedelem barátja, a görög egyházat a rómaival egyesíteni iparkodott és e tárgyban járt Rómában és Konstantinápolyban, de eredmény nélkül; a déli oroszok nagyrabecsülték, az éjszakiak mint árulót átkozták. Meghalt Kievben 1419-ben. Sok munkát írt. E történelmi életrajz több kéziratban maradt fenn; értékes a Ryli zárdában levő s 1479-ből származó másolat. Nyomtatásban először az Arkivban jelent meg. Történelmi szempontból fontos forrás mű.

Klimentovics Simon frater horvát évkönyve 1508-ból,

(Arkiv IV, 30 — 36. l.) Írója franciskanus szerzetes, élt 1498 — 1501-ig az arbei, 1512-ig a zaglavi, 1513-ig a Zára melletti zárában. Kézirata glagol betűs, őrzik a zárai kolostorban. 470 oldalra terjed, történelmi feljegyzéseken kívül egyházi dolgokat is tartalmaz. Annaleseit a világ teremtésétől kezdi s az 1508-ik évvel végzi. Érdekes 1351-től. »1415-ben megverték a törökök az ugarokat (magyarokat) Boszniában. 1474 okt. 8-án ment Mátyás király felesége Apuliából Zarába. 1479-ben elfoglalta a török Skutarit, Velence átengedte nekik ápril 3-án, hogy békét köthessen vele. 1479-ben ápril 11-én elfoglalták Zárát. 1480-ban junius 28-án átmentek a törökök Apuliába és elfoglalták Otrantót. 1489 május 29-én Zarába jött Cornaro Katalin ciprusi királyné. 1490 ápril 7-én meghalt Mátyás a magyarok jó királya. 1493-ban meghalt Karol korbáviai gróf (knéz). 1494-ben nagy és csodálatos vihar jött Itália felől ápril 22-én és Dalmacziában és azontúl szörnyű károkat okozott. 1468-ban (?) betörték a törökök először Horvátországba és nagy pusztítást vittek véghez. 1473-ban betörték a törökök karácsonykor Horvátországba, 15 napig maradtak ott és nagy károkat okoztak. 1499 jun. 20-án Skendjar basa betört Horvátországba és elvitt 7000 embert és 1700 marhát. Megölték dom Jakabot Veglián. 1480-ban János vegliai grófit ostromolta Maer Blazs (Magyar-Balázs) és kevés becsülettel távozott a szigetről. Velence elfoglalta Vegliát és elfogta János grófit (Frangepán). János valahol a hegyek közt éhen elveszett, a tetük megették, mert rossz ur volt. Az isten megverte és elvette uraságát azért az igazságtalanságért, a mit Omis ellen elkövetett. 1508-ban a frank király és sokan harczoltak Velence ellen. Fiume is leégett és egész Isztriát is elpusztították.«

G l a v i c s S i m o n horvát annalista két évkönyvet írt horvát nyelven glagol betűkkel 1520 — 1549 közt. Az író sebenicói születésű ferenczrendi szerzetes, élt a Zára melletti galeváci és utóbb a Zára városi rendházban. Mind a két kézirat Kukuljevics gyűjteményéből a zágrábi délszláv akadémia birtokába került. Tartalmukat közli az Arkiv IV. kötete 36 — 41. lapon. Az első évkönyv bevezetésében írja, hogy 1529-ben írta, mikor oly nagy éhség volt, hogy ezerszámra éhségtől meghaltak az emberek, dőghalál is volt és Velenczének nagy háboruja. A mű első része 1508-ig Klimentovics évkönyvének szószerinti másolata, folytatása: »1472-ben a spalatóiak megölték Tar Pál bánt. 1524-ben a vihar Zára falát három helyen ledöntötte. 1526-ban a török ápril 23-án 600,000 emberrel Magyarországra tört, a király is elesett és sok magyar ur: elpusztította az országot, elfoglalta Budint (Budát) és sok ezer lelket elhurczolt és úgy ment haza. 1527-ben Poszedarszki György átadta a töröknek Obrováczt. (Ujabb írással). E hóban

Fábián napja körül három napi csodálatos hideg volt, a fák mind kifagytak, a bor a hordóban és a misekehelyben megfagyott.« — A második évkönyv egészen Glavics munkája, kezdődik a világ teremtetésével és végződik 1542-vel. Sorban részletezi a törökök hódításait. 1521-nél mondja: »Ekkor foglalta el Szulimán szultán, Szelim fia a magyar földön a dicső Belgrád várát. 1526-ban Szulimán a magyarok ellen indult szörnyű erős sereggel és elfoglalta Péterváradot és egész Szerémséget. 1529-ben ismét 300,000 emberrel Magyarország ellen ment János vajdát (Zápolyai) újra az uraságba helyezte és elment Bécs alá, hol 4000 emberre elégett és Bécset 19-szer megrohanta. Szept. 24-én irt Ferdinánd magyar királynak és kegyetlenül megfenyegette őt és az egész kereszténységet. 1522 máj. 29-én elfoglalták az első napon délben Knint és Skradint (Skutarit) és Klissa alá mentek, de onnét kevés becsülettel távoztak. 1537-ben a törökök elfoglalták Klissát és elesett Kruzsics a jó vitéz; mindezt a szebenikói renegát Murát tette.« Végül leírja Velenceze nagy hadi készülődését a török ellen.

Istriai András pap annalista 1360—1525-ig. Írója művét 1511—1525 közt írta horvát nyelven nagyobb alaku glagol betűkkel. Magáról mondja, hogy 1513 okt. 5-én mondotta első miséjét és 1519-ben Istriában Veronika urnő káplánja volt. Feljegyzi többek közt: »1432-ben meghalt Mikula bán. 1445-ben nagy rémület volt, mikor a törökök Ulászló királyt megölték. 1463-ban elfogták a törökök Pál bánt. 1487-ben Mátyás király elfoglalta Bécs-Ujhelyt Lőrincznap oktaváján. 1493-ban az udvini ütközetben a törökök elfogták Derencsényi bánt, megölték őt és Cetini Jánost, Ivánt és Frangepán Miklóst, sok nemeset és nem nemeset és apámat Lőrinczet is. 1509-ben október 2-án a velencziek felgyújtották Fiumét, mikor a németekkel háborujok volt. 1518-ban meghalt Frangepán Máté. 1521-ben a török elfoglalta Belgrádot, Szabácsot és sok földet. 1522-ben a török Rhodusnál százezer embert vesztett.«

Kaletics Jeromos pap olasz évkönyve (Arkiv IV, 48—65. l.) Az eredeti kézirat a vatikáni könyvtárban, ugyanazon kéziratossal könyvben, melyből Kaletics lemásolta a XII-ik századból való horvát krónikát. (L. Arkiv I. k.) Ez az 1351—1563-ig terjedő kort öleli fel és anyaga igen értékes. Szerzője, mint a szövegből látszik, Omis szigetén lakott, mert erről így szól: »hozzánk jött Omisbe«, »a mi omisi temetők« stb. Nem olasz, hanem horvát ember volt, mert a horvát neveket nem olaszos, hanem horvát módon írja.

Kozma pap beszéde a bogomilokról és eretnekekről. (Arkiv IV, 69—97. l.) Írója Kozma bolgár pap a X-ik századból. A szöveg egy, a moszkvai akadémiai könyvtár XVI-ik századbéli másolata szerint közöltetik. Egyháztörténelmi szempontból igen érdekes,

mert a bogomil-patarenus erekekek dogmáit ismerteti s így a történelmi elbeszéléseket, melyek csak küzdelmeiket, üldöztetésöket vázolják, kiegészíti. Érdekes, hogy az író pap létére nem nyilatkozik epésen ezen eretnekekről.

A Ciril és Method legendáinak szerzője. (Racski. Arkiv IV, 99—108.) E legendákat Safarik Pál közli XV-ik századból származó másolatok alapján. Racski Kliment püspököt, a két szláv apostol tanítványát vallja írójának, ki 888—916 közt maczedoniai püspök volt s az ugynevezett Ciril írást találta fel, míg sz. Ciril a glagol írás feltalálója, mely régiebb és kezdetlegesebb a cirilirásnál.

Értekezés a glagol írásról. Arkiv IV, 3—125, 1.

Lucius János horvát történetíró olasz levelei (1661—1676) Divnics Dánielhez. 125—136. 1.

Benkovics Frigyes horvát festő életrajza Kukuljevics-től. 136—142. 1.

Boszniai régiségek. Irta Nedics Márton (143—178. l.) Értekezik a folyók és patakok nevééről, melyeket a nép jellemző sajátágaik szerint nevezett el. Bosna tulajdonkép Vozna, mi hajózható folyót jelent (voziti); a b és v gyakran felcseréltetnek. Bospor, Vospor, Vuspor, Uspor, háborgó viz. Neretva, Neretna, rendetlen folyású. Rieka, riekati, rikati, zubogó. Krivaja, Kriva tekervényesen folyó. Spreča (sprečati), akadályozó, hirtelen folyású. Lašva. Lakšva. (lako), halkan folyó. Grhonica (grhne), ragadó, rohanó. mert fát követ elragad. Ukrina, ukrivna. tekervényes. Neteka, nem is folyó, oly lassu. Tišina, csendes. Buna, zavargó. Biela, fehér. Željeznica, vasas. Miljacka, mljacka, mászó, halkan folyó. Plovuča, uszó. Mrtvica, holt. Brižnica, brežnica, hegyről leszakadó. Drava, derava. partot szakító. Morava, mori ova, fárasztó. A régi szlávok nemcsak jellemző tulajdonságaikról nevezték el folyóikat, hanem a folyókról a körülötte elterülő vidéket is. Így Bosnától Boszniát, Neretvától Neretvát. Szávától. Posavinat (Szávamellék), Drávinát. Podravinát (Drávamellék). Drinától Podrinje (Drina melléke), Buna, Morava. A szláv neveket már C. Porphyrogenitus használja (31. fej.) és hogy elnevezésök jellemző, azt már Farlati is észre vette. (IV, 37. lap.) A szlávok a hegyeknek, váraknak. városoknak is jellemző neveket adtak.

Szerém nevezetességei. (Stojanovics Miját. Arkiv IV, 178—188. l.) *Karlovići vár* romjai a Cserát (Cserhát) hegyen Karlovic vára felett. Benne lakott a hagyomány szerint valami Karol vitéz. E vár rajza és a rá vonatkozó adatok a patriarchai rendezetlen levéltárban megvannak. *Maria ad nives* (Havi boldogasszony temploma) Péterváradhoz félórányira. Itt a forrás melletti barlangot a törökök dzsámiává alakították 1521-ben, ezt 1693-ban

Lipót a jezsuitáknak adományozta, kiknek Kolonics esztergami érsek kápolnát építtetett »De immaculata conceptione.« 1716-ban Szavojai Eugen havi boldogasszony napján itt nagy diadalt aratott a török seregen s ennek emlékére a kápolnát »Havi boldogasszony-nak« szentelték. A kápolnát templommá 1752-ben bővítették ki, a török dzsámiából a barlangban sekrestye lett. A templom mellett lévő vén szilfához lánczolták a törökök 1716-ban az elfogott gróf Breunert. A török tábor a szomszédos hegyeken állt, melyeknek ma is törökös neve van: Vezirac, Alibegovec, Kara-agacs. *Szalankemeni várrom* a Duna és Tisza összefolyásánál a dombos parton; a monda szerint egy Brankovics lakta, ez Brankovics György deszpota unokája Vuk Grgurević. kit a nép vitézségeért Zmaj deszpota Vuk-nak (Sárkány) nevezett; hadakozott Mátyás király seregében s ettől kapta 1474-ben Szalankemen várát. Meghalt Szalankemen várában 1499-ben. E hősről részletesen ír művében Davidovics Demeter. Szerinte 1471-ben Mátyás királylyal a török ellen hadakozott Szabácsnál; 1474-ben részt vett a Kázmér lengyel király elleni hadjáratban; 1475-ben megverte a Bánátba beözönlött török seregeket; 1476-ban 40,000 török Szendrőt ostromolta és elkalandoztak Stajersorszáig, Mátyás öt és Nifor Imrét küldé ellenök, kik kiűzték a törököket és betörték Boszniába és felgyújtották Szerajevót és Szrebernicát, 1479-ben a török ismét betört a Dráva-Száva közébe és 20,000 rabot hurczolt el, Vuk utánuk nyomult, szétverte és 1480-ban előnyomult Szerbiában a Moraváig; 1481-ben Mohamed halála után újból betört Szerbiába s tüzzel-vassal pusztította a branicevói, magyarul barancsi vidéket és csak a király parancsára vonult vissza; 1482-ben Mátyással diadalmasan küzdött Szendrónél; 1482-ben Frangepánnal Onavica patak mellett fényes győzelmet aratott a törökön. Mátyás igen nagyra becsülte. A szalankemeni vár a mohácsi vész után már rom volt.

Közli: DR. MARGALITS EDE.

ADALÉK A LECH FOLYÓNÁL VIVOTT 955-IKI ÜTKÖZETHEZ.

Nem tudom, ismerik-e történéseink az alább közlendő szöveget. mert történeti irodalmunkban nem találtam nyomát. Mindezenetre azonban érdemes némi figyelemre, bár a többi források mellett nincs igen hízagpótló jelentősége.

Soltan népköltési gyűjteményében ¹⁾ akadtam rá, a kinek bevezetéséből merítem az alábbi adatokat is.

Legelőször Eccard J. G.²⁾ közölte egy cambridgei kéziratból

¹⁾ Fr. L. von Soltan: »Einhundert deutsche historische Volkslieder.« 1836. 20. l.

²⁾ J. G. Eccard: Vet. monum. quaternio.« 1720. 54. l.

1720-ban, másodszer pedig Ebert F. A.¹⁾ tette közé Eccardtói függetlenül egy X. századbeli wolffenbütteli kéziratból 1826-ban. Minthogy azonban Ebert közlése nem egészen pontos, Soltau népköltési gyűjteményében ugyanazon kéziratból 1836-ban újra lenyomatta.

A szöveg czíme »Modus Ottine«, és Soltau versnek tartja trocheusi hangsúly-ritmussal, mely azonban nem mindenütt tűnik tisztán elő. Szerinte romlott szöveggel van dolgunk, bár ez a föltevés véleményem szerint némi nehézségbe ütközik. Mert, mint már fentebb említettem, a kézirat a X-ik századból való, maga a szöveg pedig minden valószínűség szerint 983 és 996 között készült. III. Ottó ugyanis, ki már 983-ban követte atyját a trónon, de kiskorúsága miatt csak 996-ban koronáztatott meg, a szövegben »proles«-nek, »decus juventutis«-nak neveztetik, és nem egyszerűen »cesar«-nak is mint I. és II. Ottó. Ilyen rövid időközben pedig aligha romolhatott meg a vers oly nagy mértékben, mint Soltau gondolja, és nem lehetetlen, hogy az eredeti kézirat közvetlen és hű másolatában²⁾ bírjuk a szöveget, mely ritmikus ugyan, de nem versnek, hanem prózának készült.³⁾ Sőt az sincs kizárva, hogy valamely német népének hatása alatt keletkezett, melynek erős ritmusa a jeles latinsággal író szerzőt mintegy rákényszerítette a ritmikus menetre. Ezt látszik bizonyítani a szöveg mondaszerű kezdete is, melynek összefüggése a tulajdonképeni tartalommal sok tekintetben homályos. Leírásának élénksége, kifejezéseinek üdesége és költői szépsége is a népköltészetre látszik utalni.

Bármit legyen azonban, annyi mindenesetre bizonyos, hogy közel egykorú feljegyzéssel van dolgunk, mely bár nagy általánosságban, de híven értesít bennünket a Lech folyónál 955-ben vívott ütközetéről. A mit erről és általán a magyarokról mond, az pontosan megegyezik a többi forrással, melyek a magyarok németországi kalandozásairól tudósítanak.

A szöveget egészen híven Soltau után közlöm:

Modus Ottine.¹⁾

Magnus césar otto quem hic modus²⁾ refert in nomine ottine³⁾ dictus quadam nocte. membra sua dum⁴⁾ collocat pallatio⁵⁾ casu subito inflammatur. Stant ministri tremunt timent⁶⁾ dormientem attingere. &

¹⁾ F. A. Ebert: »Mittheilungen zur Geschichte etc.« 1826. I. k. 1 db. 81. l.

²⁾ Mert, hogy a wolffenbütteli kézirat csak másolat, azt egy pár irás-hiba kétségtelenül bizonyítja, pl. faluiiificant (salvificant), signiter essu-dero (signifer, effundero?) equar& (equaret).

³⁾ A ritmikus próza a középkori latin irodalomban igen gyakori, pl. Roswitha drámái.

⁴⁾ Eccardnál hiányzik. ⁵⁾ Eccardnál: modus. ⁶⁾ Eccardnál: Otdine. ⁷⁾ Eccardnál: Somno membra dum. ⁸⁾ Eccardnál: palatium. ⁹⁾ Eccardnál: stant ministri regis, timent.

chordarum pulsum facto ¹⁾ excitatum faluificavit. ²⁾ & domini nomen carmini imponebant. Excitatus spes suis surrexit. timor magnus aduersis mox uenturus. nam dum ³⁾ fama uolitat ungaros signa incum ⁴⁾ extulisse. Juxta litus sedebant armati. urbes agros uillas uastant late. matres plorant filios & filii matres ⁵⁾ undique exulari. Equi ⁶⁾ ego dixerat otto uideor parthis diudiu ⁷⁾ milites tardos moneo. ⁸⁾ dum ego demoror crescit clades semper. ergo moras rumpite & parthis mecum hostibus ⁹⁾ obuiate. Dux cuonrât ¹⁰⁾ intrepidus quo non forcior alter: milis ¹¹⁾ inquit pereat. quem hoc terreat bellum arma induite ¹²⁾ armis instant hostes. ipse ego signiter essudero primus ¹³⁾ sanguinem inimicum. His incensi bella fremunt arma poscunt hostes uocant. signa secuntur tubis canunt. ¹⁴⁾ clamor passim oritur. ¹⁵⁾ & milibus centum theutones inmiscuntur. Pauci cedunt plures cadunt. francus instat parthus fugit. uulgus exangue undis obstat. liquus ¹⁶⁾ rubens sanguine danubio cladem parthiam ostendebat. Parua manu cesis parthis ante & post sepe uictor. communem cunctis mouens luctum. nomen regnum. optimos hereditans mores filio obdormiuit.

Adolescens post hunc otto imperabat ¹⁷⁾ annis multis ¹⁸⁾ cesar justus clemens fortis. unum modo defuit. nam inclitis raro proeliis triumphabat. Ejus autem clara proles. Otto decus iuuentutis. ut fortis ita ¹⁹⁾ felix erat. arma quos nunquam militum domuerunt. fama nominis satis uicit.

Bello fortis pace potens inutroque tamen mitis. inter triumphos ²⁰⁾ bella pacem: semper suos pauperes respexerat inde pauperum pater ²¹⁾ fertur.

Finem modo demus ²²⁾ ne forte notemur ²³⁾ ingenii culpa. tantorum uirtutes ultra quicquam deterere. quosdenique ²⁴⁾ maro ²⁵⁾ inclitis uix equar&.

DR. BLEYER JAKAB.

ÚJ KÖNYVEK.

— Az ERDÉLYI SZÁSZ HONISMERTETŐ EGYLET által kiadott Urkundenbuch II. kötete megjelent. Zimmermann, Werner Károly és Müller György szerkesztik. E kötet az 1342—1390 közt kelt okmányokat foglalja magában. Közel 600 drb okmány van benne, melyek nagy része most először lát világot. Igen sok olyan is van, mely a korábban hibás szöveggel kiadott okmányokat egészen javítva reprodukálja. Általában nagy gonddal és szorgalommal van a kötet összegyűjtve. Az okmányok publicatioja a legkényesebb igényeket is kielégíti. Tudva van, hogy a régi oklevelekbe sok hiba csuszott be, hibás olvasás következtében s igen sokszor a neveket elferdítve, hibásan közölték. Most

¹⁾ Eccardnál: factum. ²⁾ Ebertnél: saluificant; Eccardnál: salificant. ³⁾ Eccardnál: tunc. ⁴⁾ Eccardnál: in eum. ⁵⁾ Eccardnál: patres. ⁶⁾ Eccardnál: Haec quis. ⁷⁾ Eccardnál: diu. ⁸⁾ Eccardnál: tardus moneo frustra. ⁹⁾ Eccardnál hiányzik: hostibus. ¹⁰⁾ Eccardnál: Conrad. ¹¹⁾ Eccardnál: miles. ¹²⁾ Eccardnál: induit. ¹³⁾ Eccardnál: primum. ¹⁴⁾ Eccardnál: cantus tubis. ¹⁵⁾ Eccardnál: ortus. ¹⁶⁾ A Lech folyó, Eccardnál: litus. ¹⁷⁾ Eccardnál: imperavit. ¹⁸⁾ Eccardnál: multis annis. ¹⁹⁾ Eccardnál hiányzik: ita. ²⁰⁾ A kéziratban: intriumpfos, nem mint Ebertnél: intriumpfos; Eccardnál: inter triumphum bello. ²¹⁾ Eccardnál: pater pauperum. ²²⁾ Eccardnál: demus modo. ²³⁾ Eccardnál: notemus. ²⁴⁾ Eccardnál: quas denique. ²⁵⁾ Eccardnál: miro.

e kötetben teljesen megbízható korrekt szöveget kapunk. Azon ötven év történetének becses és elsőrangú forrása ez az okmánytár, melyet az, ki azon időkkel foglalkozik, nem nélkülözhet, annival kevésbé, mert az okmányok jegyzetekkel vannak ellátva. A keret s a szövegben említett dátumok fel vannak oldva s igen kimerítő és gondosan összeállított indexszel ellátva. Végül hét tábla pecséttrajzzal.

— HAMPEL JÓZSEF nagyszabásu munkájának: a Régibb Középkor IV—X. század emlékei Magyarhonban II. része megjelent. Rendkívül becses forrásmunka ez, gazdagon illusztrálva, a szöveg közzé nyomott képekkel. A szakemberek s a nagy közönség egyaránt haszonnal forgathatja, annival inkább, mert újabb időben az archaeologiai kutatások nagy lendületet vettek. A munka az egyes tárgyak szerint, 16 fejezetre van osztva s minden az országban előfordult lelet fel van e munkában dolgozva.

— BUDAPEST RÉGISÉGEI czim alatt a székes főváros évenként ad ki egy kötetet, mely a főváros területén talált műemlékek és történeti nevezetességű helyek leírását közli. Szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint. A most megjelent kötetben négy monographia van, Havas Sándor, Weiss Miksa, Nagy Géza és a szerkesztő tollából. Számos a szöveg közé nyomott képpel illusztrálva. E kötetben van ezen kívül az 1894-ben elhalt Havas Sándor életrajza, ki egyideig a fővárosi ásatások élén állt.

— DR. SEBESTYÉN GYULA »Ki volt Anonymus« cz. munkája, melyre néhány hét előtt küldte szét az előfizetési felhívást, társulatunknak ajánlva, diszes kiadásban megjelent két kötetben. Az első kötet a kérdés történetét mondja el, a második pedig a kérdés megfejtésével foglalkozik. Tulajdonképen egyik kötet sincs befejezve, csak annyi jelent meg, mennyit Sebestyén a pályázatra beadott. És mind az első mind a második kötetnek második fele ezután fog csak a sajtó alól kikerülni, s a munka tulajdonképen csak akkor lesz befejezve.

— HEINRICH GUSZTÁVNAK érdemes vállalatából, melynek célja, hogy a könyvtárakban egy-két példányban fenmaradt, nehezen hozzáférhető régi magyar nyelvű irodalmi termékeket olcsó szövegű kiadásokban tegye közzé, ismét egy újabb, immár hetedik kötet hagyta el a sajtót. E valamennyi eddig megjelentnél terjedelmesebb kötet *Bessenyei Györgynek »A természet világa vagy a józanokosság«* című verses művét foglalja magába, s a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzött eredeti kéziratból most lát először napvilágot. Bessenyei 1794 és 1801 között írta e művét s benne a lélek halhatatlanságát bizonyítgatja s Rousseau szellemében a természetet hangsúlyozza minden téren; szerinte annál boldogabb az ember, minél közelebb van az eredeti

természeti állapothoz s e filozofiai álláspontról veszi bírálat alá kora állapotát és szokásait. Irodalomtörténeti értékén kívül becses forrás a költő világnézetének s jellemének megítéléséhez. A vaskos kötet ára 1 frt 80 kr.

— ABAUJ-TORNA vármegye monographiájának I. kötete elhagyta a sajtót. Ez a vármegye nemes családainak leírását foglalja magában *Csoma József* tollából, ki genealogiai és nemzedékrendi tanulmányaival és értekezéseivel érdemes nevet vívott ki magának s e kötetével is hasznos és érdemes munkát végzett. Nemcsak, hogy egészen az újabb kutatások színvonalán áll, hanem maga is terjedelmes levéltári buvárlatokat végzett, úgy hogy a nemzedékrendi táblákat sok új adalékkal szaporította. Kezdve az Aba nemzetségen sok történelmi nevezetességű család szerepel itten, például: Rákócziak, Rozgonyiak, Ibrányiak, Almássyak, Szemerék stb. A munkában 38 czimer-tábla van bemutatva. A nagybecsű munkát tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— »ADALÉKOK ZEMPLÉN VÁRMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ« című folyóiratnak 5-dik és 6-ik száma megjelent érdekes és gazdag tartalommal, melyek a megye történetéhez és földrajzához szolgálnak becses adalékokat. Thaly Kálmán, Nagy Gyula, Matolai Etele, a szerkesztő s mások gazdagították közleményeikkel a füzet tartalmát.

— A BÁCS-BODROG MEGYEI TÖRTÉNELMI TÁRSULAT folyó évi évkönyvéből megjelent a második füzet, mely a megye történetéhez érdekes adalékokat szolgáltat Cziráki Gyula, Szávits Bertalan, Iványi István s Dudás Gyula szerkesztő tollából.

VEGYES KÖZLÉSEK.

† ZICHY ANTAL főrendiházi tag, a régi fiatal Magyarország egyik szerepvívó tagja, az írói gárda egyik tisztos tagja, társulatunknak is alapító tagja mult hó 19-én hetvenöt éves korában meghalt. Tevékeny politikai és publicistikai működés mellett a történetirodalomnak is szorgalmas munkása volt. Idevágó művei: *Anglia története a forradalomig*, (Pest, 1866.) és *Az angol forradalom története* (u. o. 1867.) Ezeknél nagyobb jelentőségű az a munkásság, melyet gr. Széchenyi István műveinek kiadása körül fejtett ki. A m. tudományos Akadémia megbízásából ő rendezte sajtó alá *Széchenyi Leveleit*, *Naplóját*, *Utirajzát*, *Feljegyzéseit és Hírlapi cikkeit*. Ezek alapján megírta *Széchenyi István életrajzát* is, melyek két vaskos kötetben a »*Magyar Történeti Életrajzok*« 1896. és 1897-iki évfolyamaiban jelentek meg.

— A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA nagygyűlésén dőlt el a mult évi pályázatok sorsa. Csak a történeti vonatkozásukat

említjük fel. A Marczibányi jutalmat a magyar szórend történeti változásairól Molecz Bélának, a Vigyázó Sándor-féle díjat az 1222-diki arany bulláról Ferdinándy Gézának ítelték oda. Komáromy András a Flor-alapból 400 frtot kap, hogy a szabad hajdukra vonatkozó kutatásait tovább is folytathassa. A Rökk Szilárd-alap kamataiból Esterházy Pál Mars Hungaricussa fog kiadni. A Forster-alap esedékes kamatait Schönherr Gyula kapja meg, hogy Rómában a pápai levéltárakban kutatásokat eszközöljön a Zsigmond-kori egyházi politikára és a magyar egyházi viszonyokra vonatkozólag.

— KORPONÁN EGY HELYBELI MUZEUM FELÁLLÍTÁSÁN MUNKÁLKODNAK, s különösen Matunak Mihály tagtársunk szorgalmatoskodik, hogy a leendő muzeum gyűjteményét mennél gazdagabbá tegye. Megszerezte többi közt a korponai mészáros czéh ládáját összes irataival 1548—1872 közti időből, ferulájával és boroskannájával. Megszerzett ugyancsak a muzeum számára régi ágyugolyókat, lózablát, katona sipot. Szóval Korponán rövid idő alatt igen csinos muzeum fog összegyűlni.

— A PANNONHALMI MILLENNIUMI EMLÉK FRESKÓFESTMÉNYEINEK vázlatai Lotz Károly mesteriskolájában már munkában vannak és a következő jelenetekből állanak: I. Árpád a bánhidai győzelem után vezérkarával fellovagolván Pannonhalmára, körütekint és birtokba veszi Pannoniát. Szvatopluk holttestét eléje viszik. II. A Rómából hozott koronát Asztrik apát átadja Szent Istvánnak. III. A Pannonhalmi monostor disztermében, udvar-népétől környezve, trónon ülő Kálmán király előtt Bouillon Gottfried herczeg féltérdre hajolva, kér keresztes-hadai számára szabad átbocsátást Magyarországon. IV. Pannonhalma monostor erődnek a bentlévő szerzetesek, vidékbeli nemesek és nők által történt sikeres megvédése IV. Béla alatt, az ostromló tatárok ellen. A vázlatok felülbírálatát, különösen korhűség szempontjából Thaly Kálmán vállalta magára.

— MOSONY VÁRMEGYE MONOGRAPHIÁJA III. kötetben Ivánffy Edétől már elkészült s kedvező bírálatban is részesült. Az I. kötet a megye földrajzát, történelmét s más viszonyainak, cultur intézményeinek ismertetését foglalja magában. A II. kötet egyes helységek történetét foglalja magában. A III. kötet pedig az elpusztult helységek multjának rövid rajzát s okmányokat tartalmaz. 150 illusztráció díszíti, arczképek, épületeirajzok, czimerek, pecsétek s névalírások hasonmásai. Mosony megye leírását Ivánffy nagy részint eddig kiadatlan okmányok alapján tárgyalja. A legtöbb vármegye és város a millenium alkalmából már kiadta monographiáját. Nehánynak leírása pedig sajtó alatt van: szóval millenáris történeti irodalmunknak ezek a monographiák igen

becses adalékát képezik. Sajnálatlaltal értesültünk, hogy Mosony megye monographiája még nincs sajtó alatt. Sőt a pénzügyi viszonyok miatt egyhamar nem is lehet remélni, hogy sajtó alá kerüljön. Nagy mulasztás ez a megye részéről s hisszük, hogy fognak módot találni kiadására.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT ápr. 27-én néhai titkára: *Kun Róbert* emlékezetének szentelt ülést tartott, melyen *Téglás Gábor* olvasott emlékezésedet, méltatva benne a társulatnak alapítása óta volt legelső titkára uttörő tevékenységét és irodalmi működését. *Mailand Oszkár* főreáliskolai tanár Déva város legrégibb pecsétjéről értekezett, melyet egy, a Balia- és Thúri-család levéltárában fenmaradt 1615-iki dévai adás-vevési szerződésen talált és mutatott be fényképmásolatban is. Déva e legrégibb hiteles pecsétjét a jelenleg használatban lévővel összevetve, kitünt, hogy a mai hamis, hibás metszésű, s a mellett egy gyűrű nélküli hollóval kibővített, a minek ott semmi helye sincsen, s ezért kívánatos volna, hogy a város tanácsa az illetékes forumok jóváhagyásával vegye ismét használatba ezt a hiteles legrégibb ismert pecsétjét, mely egy kerek-aljú czimerpajzson heraldikus virágot tartó balkart mutat, a virág mellett két oldalt a nap és hold képével, s fent e felirattal: DEVA. Erre titkár bemutatta dr. Zimmermann Ferencz tiszteleti tagnak a sajtó alatt lévő új »Évkönyv« számára a nagyszabeni száz levéltárból beküldött érdekes három oklevél másolatát. Ezek egyikében Zsigmond király a havasalföldi Hosszúmezőn 1427-ben adó- és vámmentességet ad Olthumberg (magyarul Kőrösbánya) és Perenseyfen. (Kisbánya) bányászainak a szükségletökre beviendő élelmezési cikkekre, vasra, ólomra és eszközökre, a miben őket később 1519-ben II. Lajos királyunk is megerősíti. A harmadik okmányban II. Ulászló utasítja Pozsonyból 1496-ban Bykly János hunyadmegyei főispánt és Thelegdi István erdélyi vicevajdát, hogy kísérőket adjanak ama szekerek mellé, melyekkel élelmiszert küldet Szörény várába.

A M. Tud. Akadémia történelmi és irodalomtörténet jutalomtételei.

1.

Kisfaludy Sándor élete és munkái.

Határnap 1899. szeptember 30.

Jutalma a Lévy-alap 1894—98. évek egyesített kamataiból 1000 frt.

2.

Kivántatik a magyar lyrai költészet története 1867-ig.

Jutalma a Lukács Krisztina nevére Lukács Móricz által tett alapítványból 1000 forint. Határnap 1898. szeptember 30.

3.

Adassék elő az Árpád-kori királyok udvartartásának története, beleértve az ahhoz tartozó királyi népeket is.

Jutalma a Gorove-alapítványból 100 arany. Határnap: 1899. decz. 31.

4.

Adassék elő Moldva- és Oláhország függő viszonya Magyarországhoz, illetőleg Erdélyhez, Nagy Lajos király korától a belgrádi békéig (1739.).

Jutalma a Lukács Krisztina-féle alapítványból 1000 frt, mely csak önálló becsű műnek ítélhető oda. Határnap: 1900. szept. 30.

5.

Adassék elő levéltári kutatások alapján a Szent-Ferenczrend története Magyarországon és mellék-tartományaiban, 1526-ig.

Jutalma az Oltványi-alapítványból 1000 frt (kettőszött jutalom). Határnap: 1900. szept. 30.

6.

Adassék elő a m. kir. kormánysszékek szervezete és működése III. Károlytól 1848-ig.

Jutalma a Pécely-alapítványból 1000 frt aranyban. Határnap: 1900. szept. 30.

7.

Adassék elő a neoacquistica commissio szervezete, működése és hatása 1745-ig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt. Határnap: 1900. szept. 30.

8.

Adassék elő Erdély históriája a nemzeti fejedelmek alatt, tekintettel a művelődés történetére.

Jutalma a Bük László-féle alapítványból 1000 frt.

A munka tervrajza, esetleg valamely kidolgozott fejezet kíséretében, 1898. december 31-ig küldendő be.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást kap. A jutalom kedvező bírálat esetén, csak a kész munkának adatik ki.

9.

Kivántatik magyar történelmi korrajz, melynek tárgyát szerző a XVI. vagy XVII. századból szabadon választhatja. A munka a kiszemelt korszak társadalmi és politikai állapotait tüntesse föl mintegy 10 nyomtatott ívnyi terjedelemben.

Jutalma Kanizsay Károly alapítványából 400 frt. Határnap: 1898. december 31.

10.

Kivántatik a magyar jobbágyság története 1514-től Mária Terézia koráig.

Jutalma az ifj. bojári Vigyázó Sándor emlékére tett alapítványból 600 frt. Határnap: 1899. szeptember 30.

11.

Adassék elő az állandó magyar hadsereg felállításának története III. Károly korában.

Jutalma a Vitéz-alapítványból 40 arany. Határnap: 1899. szeptember 30.

A jutalom csak önálló becsű műnek ítélhető oda. A jutalmazott munkát a szerző egy év alatt tartozik kiadni, ha ezt nem teszi, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

12.

Kivátnatik Deák Ferencz élet- és jellemrajza.

Fölhivtnak a pályázni kívánók, hogy munkájuk tervezetét és egy kidolgozott fejezetet, jelíges levélke mellett, 1898. decz. 31-ikéig küldjék be a M. Tud. Akadémia főtítkári hivatalához.

A kész munka beküldésének határideje 1900. decz. 31.

Jutalma gróf Andrássy Gyula adományából 4000 frt.

A jutalom csakis önálló becsű munkának adatik ki.

13.

Adassék elő a magyar alkotmány története a legrégibb időktől 1848-ig.

A magyar alkotmány fejlődése a koronkénti magyar nemzeti élettel való kapcsolatában tárgyalandó, folytonos tekintettel az időkénti európai alkotmányi állapotokhoz való viszonyára. A fősúly a közjogi intézményekre és fejlődésükre fektetendő; a magyar politikai élet külső története és a politikai küzdelmek, mint a magyar köztörténethez tartozók, csupán annyiban tárgyalandók, a mennyiben ez az intézmények története érdekében szükséges. A munkának nem pusztán a törvények ismeretén, hanem beható forrástanulmányokon kell alapulnia.

Jutalma a »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesület« Fáy András nevére tett alapítványából 3000 frt. Határidő 1900. szeptember 30.

A jutalom csak oly munkának adatik ki, mely a tudomány európai színvonalát emeli, vagy legalább föléri és a hazai tudományosságnak hasznos szolgálatot tesz.

A jutalmazott munka a szerző tulajdona marad, köteles azonban azt egy év alatt legalább 300 példányban kinyomatni s három nyomtatott példányát a »Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületnek« díjtalanul átadni. A jutalom csak ezen föltételek teljesítése után fizettetik ki.

14.

Kivátnatik az építészet története Magyarországon az Árpád-házi királyok korában, a fenmaradt emlékek lehető teljes fölhasználásával és leírásával.

Pályázó hozza kapcsolatba a művészi mozzanatokat az építészet külföldi analógiáival és fürkészszse a hazai építkezés összefüggését politikai és culturális eseményekkel. A szöveghez fontosabb emlékekről pontos építészeti rajzok csatolandók.

Jutalma a Bézsán-alapból 1200 frt aranyban. Határnap 1898. december 31.

A jutalom csak önálló becsű munkának ítéltetik oda.

A jutalmazott munkát a szerző kiadni tartozik; ha azt egy év alatt nem tenné, a tulajdonjog az Akadémiára száll.

15.

Adassék elő kiadott és kiadatlan források nyomán a királyi kancellária fejlődése és története, kiváló tekintettel működésére az oklevelek írása terén, a vegyes házbeli királyok korában; állapíttassék meg ezzel kapcsolatban a kancelláriai alkalmazottak kritikai névsora.

Határidő: 1898. szeptember 30.

Jutalma a Péczely-alpból 1000 arany forint.

A jutalom csak absolut tudományos becsű munkának adatik ki.

A munka a szerző tulajdona marad, a ki köteles egy év alatt kiadni művét; ha ezt nem teszi, az Akadémia fel van jogosítva a munkát külön tiszteletdíj nélkül kiadni.

Hibagazítás. Thaly Kálmán úr »Egykorú jellemzés Mikes Kelemenről« című cikkében a 492-ik lapon alólól a 14-ik sorban *deuvent* helyett *doivent* olvasandó.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A PÁSZTÓI APÁTSÁG TÖRTÉNETE. 1190—1702. Irta Békefi Remig dr. (A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthárdi csisztercei apátságok története. Harmadik kötet: a pásztói apátság története 1190—1702.) Budapest, 1898. 4-edr. 778 l.

— ABAUJ-TORNA EGYESÜLT VÁRMEGYÉK MONOGRAPHIÁJA. Kiadja Abauj-Torna vármegye közönsége. I. köt. Abauj-Torna vármegye nemes családjai. Irta Csoma József. Kiadja Abauj-Torna vármegye közönsége. Kassa, 1897. Forster, Wesselényi és társai könyvnyomdája. Nagy 8-dr. XV. 672 l.

— AZ ECESEDI URADALOM ÉS NYIREGYHÁZA. Levéltári hiteles okiratok nyomán. Irta Éble Gábor. Tizenkét képpel. Budapest. 1898. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. Ára 2 frt. Nagy 8-adr. 171 l.

— KI VOLT ANONYMUS? Irta dr. Sebestyén Gyula. Első kötet a kérdés története, 8-adr. XLVI. és 119 lap. Második kötet a kérdés megfejtése 3-adr. 97 lap. Budapest, 1898. A szerző saját kiadása.

— MAGYARORSZÁG 1848/49. ÉVI FÜGGETLENSÉGI HARCZÁNAK KATONAI TÖRTÉNETE. Irta B. J. I. kötet. A téli hadjárat 5 csatavázlattal. 309 l. II. kötet. A tavaszi hadjárat 4 csatavázlattal. 172 l. III. kötet. A nyári hadjárat 7 csatavázlattal és 1 áttekintő hadműveleti vázlattal. Budapest, 1898. Grill Károly cs. és kir. udv. könyvkereskedése 8-adr. 332 l.

— AZ 1848/49-IKI HARMADIK HONVÉDZÁSZLÓALJ TÖRTÉNETE. Hegyesi Mártontól. Budapest, 1898. Franklin-társulat. Kis 8-r. 299 l. Ára 1 frt 80 kr.

— BUDAPEST RÉGISÉGEI. A főváros területén talált műemlékek és történelmi nevezetességű helyek leírása. Szerkeszti dr. Kuzsinszky Bálint. V. Számos illusztrációval. Budapest, 1897. A székes-főváros kiadása. 4-edr. 164 l.

— A RÉGIBB KÖZÉPKOR (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. Irta Hampel József. II. Rész. Kiadja a M. T. Akadémia. Budapest, 1897. 8-rét. 512 lap és CLXI. képes tábla.

— A BOLDOGSÁGOS SZÜZRŐL CZIMZETT VÁG-UJHELYI PRÉPOSTSÁG TÖRTÉNETE. Irta *Reviczky* Bertalan. Trencsén, 1897. Skarnitzl X. Ferencznél, 8-r. 249 l.

— A MAGYAR VONATKOZÁSÚ NÉMET TÖRTÉNETI NÉPÉNEKEK 1551-ig. Doktori értekezés. Irta Bleyer Jakab. Különlenyomat az egyetemes philologiai közlönyből. Budapest, 1897. 8-adr. 77 lap.

— PONCIANUS HISTORIÁJA. Bécs, 1573. Kiadta Heinrich Gusztáv. Három hasonmással. Budapest, 1898. Franklin-társulat. 8-r. 231 lap. (Régi Magyar könyvtár 5. szám.)

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi június 2-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán és dr. Pauler Gyula alelnökök, Barabás Samu, Daniel Gábor, dr. Illéssy János, dr. Marczali Henrik, Óváry Lipót, Pettkó Béla, dr. Schönherr Gyula, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyv-hitelesítőkül Pettkó Béla és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel.

45. Jegyző bejelenti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokúl 1898-tól:* dr. Csánk Béla kórház-igazgató Beregszászon (aj. Thaly Kálmán), dr. Dőry Ferencz orsz. levéltári tisztviselő Budapesten (aj. Pettkó Béla), dr. Győry Tibor Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Kosztolányi Aurél Aranyos-Maróton (aj. Szilágyi Sándor), dr. Mayer Rezső orsz. levéltári fogalmazó Budapesten (aj. Pettkó Béla), Széchenyi Imre gróf özvegye szül. Sztáray-Szirmay Alexandra grófnő Horpácson és Örmezőn (aj. Szilágyi Sándor), a m. kir. áll. polg. fiu- és leányiskola Kapuváron (aj. Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

46. Thaly Kálmán felolvassa »*Egykorú jellemzés Mikes Kelemenről*« czimű közleményét, mely — a *Századok*-ban fog megjelenni.

Ezzel kapcsolatban ismerteti a Rákóczi-emigratio egy eddig ismeretlen tagjának és ismeretlen magyar írónak: *Kis Istvánnak*,

1730-ban Rodostóban írt »*Magyar Philosophia*« című munkáját, melynek kéziratát a M. Nemzeti Múzeum könyvtárában őrzik.

Köszönettel fogadtatik.

47. Jegyző olvassa a pénztári kimutatást, mely szerint a múlt május-hóban összes bevétel volt ... .. 975 frt 72 kr,
» kiadás ... .. 419 » 70 »

maradvány ... .. 556 frt 02 kr;
a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... .. 5928 frt 06 kr
követelést, 1898 május 31-én összesen ... .. 6484 frt 08 kr
készpénz áll a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

48. Jelenti, hogy a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 14492 számú értesítése szerint a társulat pénzéből 5100 frt a f. évi 40 és 41 jk. pontok alatt kelt vál. határozatoknak megfelelően tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

49. Jelenti, hogy Beöthy Zsolt társ. tag a M. Tud. Akadémia ez évi nagy-gyűlése alkalmával újabban 100 frtot gyűjtött a *Salamon-szobor* alap javára, mely összeg a P. H. E. Takarékpénztár 17474 számú elismervénye szerint az ott letétben levő betéti könyvre be is fizettetett.

Köszönettel öröndetes tudomásul vétetik.

50. Olvassa Nyitra vármegye alispánjának f. évi május-hó 14-én 28561 sz. alatt a vármegye némely helység-neveinek megmagyarosítása tárgyában kelt átíratát, melynek kíséretében a tervezett név-magyarosítások lajstromát azzal a kérelemmel küldte be az alispán a társulathoz, hogy azokra nézve a történeti szempontok figyelembe vételével véleményt és útbaigazítást adjon a vármegyének.

A tervezet áttanulmányozás és szíves véleményadás végett Tagányi Károly és hg. Odescalchi Arthur vál. tagoknak adatik ki, azzal a kéréssel, hogy jelentésüket a választmányhoz mennél előbb benyújtani szíveskedjenek. Az alispán ezen intézkedésről addig is értesítendő.

51. Bemutatja a titkár f. évi máj. 26-án kelt jelentését s az ahoz csatolt kimutatást a társulati kiadványok raktáron levő példány-készletéről, melynek az egyetemi könyvtárban történt helyiségváltozások miatt új elhelyezése és újra leltározása válván szükségessé, a titkár kéri a választmányt, hogy Nagy Pál társulati

szolgának, ki az új rendezés fáradságos munkáját végezte, 10 frt jutalmat sziveskedjék megszavazni.

A jelentés tudomásúl vétetik s Nagy Pál társulati szolgának a javasolt 10 frt jutalom megszavaztatik.

Zárt ülésben —

52. Thaly Kálmán »*Az ezredévi országos hét emlékoszlop története*« című munkája bizonyos számú példányainak a tanuló ifjuság közt leendő szétesztása tárgyában tett előterjesztést.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök

Nagy Gyula s. k.
jegyző

Hitelesítjük: *Pettkó Béla* s. k.,

Tagányi Károly s. k.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni sziveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.

Andaházy Pál, eddig: *Nagy-Kolacsín*.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Fábry Gyula ny. kir. táblai bíró, eddig: *Budapest*, Rózsa-tér 7.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körut 23.

Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pálffy István kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sánta Kálmán joghallgató, eddig: *Budapest*, Német-utca 14.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utca 6.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

II. RÁKÓCZI FERENCZ POROSZ ÖSSZEKÖTTETÉSEI TÖRTÉNETÉHEZ.

A XVII. század óta Poroszországnak Erdélylyel kétféle érdeke közös volt: egy politikai s egy vallási. Ha az akkor még kicsiny Poroszország tényleg ki akarta az őrzt tölteni, melyet az európai államok alakulása az Odera és Rajna közt egy új politikai szervezet számára hagy vala,¹⁾ úgy számításra kellett a szomszédok, első sorban *pedig a Habsburg-ház ellenséges indulatával*, mit még bonyolított a körülmény, hogy a Habsburg-ház, a német korona birtokában, Poroszország felett állott. Igaz, Frigyes Vilmos választót ezen viszony nem akadályozta, hogy több ízben a császárral szemben a francziáknak fogja pártját;²⁾ utána is a diplomácia feladata volt a valódi törekvés s a kijelentett vagy bevallott szándék közt lappangó vagy sejtett ellentétet eltüntetni, — gyakran nem maradt egyéb választás, mint a kényszernek a hajlamot feláldozni. Hogy a politikai érdek Erdélynek önállóságra és hatalomra való törekvésével párhuzamos volt, szembeszökő. Az érdekkapcsolat erősíté a *reformált hitvallás közössége*. A porosz irányadó körökben meleg érdeklődés élt az evang. érdekek iránt. A hitbéli kapcsolatok kedvező körülmények közt gyakran lazák, bensőséget nyernek, a hitsorsosok üldöztetése idején, s ki ne tudná, hogy a Vesselényi-féle összeesküvés felfedezése óta Magyarhonban ilyenek napirenden voltak? E két általános okra vihető vissza, mi porosz részről II. Rákóczi Ferencz érdekében történt.

---

¹⁾ V. ö. Ranke, Zwölf Bücher preussischer Geschichte. Bevezetés.

²⁾ Droysen, Geschichte der preussische Politik. Bd. IV. Uebersicht.

Ez összeköttetésről eddig, tudtommal, a legjobb áttekintést Rákóczi F. később elpártolt ügyvivője Klement M. adja Károly császárhoz benyújtott emlékiratában.¹⁾ Bármily tömör és világos is e művecske, rövidebb, semmint kimerítő lehetne, s érdeklődésünket ki nem elégíti; azonfelül pedig ú. l. porosz ellenes czélzatú, a porosz király állásfoglalását Rákóczi mellett a császár szemében még növeli szerzője, tán hogy azzal közleménye becsét emelje.²⁾ — Az anyagot, mit Klement hagyatékából erre nézve birunk, annak kiadója, Fiedler maga is hiányosnak találta;³⁾ hogy ez szándékból vagy véletlenből olyan, azt hiszem, meg nem állapítható. Megbővítette az anyagot Marczali »Regesták külföldi levéltárakból« cz. művében,⁴⁾ sajnos a nélkül, hogy Fiedlert tekintetbe vette, s a berlini levéltárat eczélből kellőn kimerítette volna. Pusztán regisztráló eljárásának következménye, hogy az egyes akták közti összefüggés elmosódik, főleg mivel a kivonatolásnál az okirat alkalmi oka, mint nem elég fontos, mellőztetik. — Ezen anyaghoz sikerült ujat találnom, de egyúttal megállapítanom, hogy még a váltott levelek több mint fele hiányzik. A következő sorok főleg, ha távolról sem kimerítően, oly iratok tartalmát kívánják összeállítani, melyek ujabban lettek ismeretesekké.

I.

Fiedler is és Marczali is tudják, hogy porosz részről Rákóczi F. leghívebb és legbuzgóbb embere a király udvari papja, Jablonsky Dániel Ernő volt.⁵⁾ E jeles férfiú Berlinbe hivatását, s az ország kormányzásánál gyorsan növekvő befolyását Fuchs Pál miniszternek köszönhetette, a felvilágosodott, sőt

¹⁾ Fiedler. Aktenstücke zur Geschichte Franz Rákóczi's etc. II. (Fontes Rerum Austriacarum XVII.) Wien 1858. 1—17. l.

²⁾ Lehet, hogy, ha az összes adatokkal bírnánk, ezen gyanu eloszlana. De pl. az is gyanús, ha Klement Rákóczinak Jablonskyhoz intézett levelében a köszönet czímzettje: Rev. Tuá-ból Ser. Suát csinál. (Rák. Jabl.-hoz 1708. nov. 15.) Különben mi az emlékiratnak hitelességét hisszük egészben, mint Fiedler. Vorwort VI. VII.

³⁾ U. o. IX.

⁴⁾ 267—294. l.

⁵⁾ A legkimerítőbb értesítést felőle szerző nyújtja: »Fünfzig Jahre im preussischen Hofpredigerdienste, D. E. Jablonsky,« cz. előadásában, mely azonban sem egészen pontosnak, sem kimerítőnek nem mondható. Acta et Comment. Univ. Jurjev. 1896. 1—23. K. leny. Giessen, Ricker 1896.

tudós államférfinak, ki a theologia iránt is élénken érdeklődött s a reformált-egyház ügyeit szíven viselte.¹⁾ Tudomásunk van, hogy Fuchs már 1684-ben közbenjárt a lengyel királynál magyarhoni evangélikusok ügyében (ha jól sejtem, olyanokért, kik Lengyelhonba menekültek, tán Caraffa elől), mely közbenjárását ahhoz értő ember nagylelkűségből eredettnek s formailag is kiválónak mondotta.²⁾ Fuchs érdeklődése növekedett, mióta Jablonsky az udvarhoz került (Berlinbe 1693-ban), ki részint multja, részint összeköttetései folytán a külföldi hitsorsosok nagy figyelemmel s részvéttel kísért dolgait alaposan és tüzetesen ismerhette.³⁾ Már 1678. mint frankfurti tanuló ismerkedett meg Jabl. a későbbi tokaji ref. pappal, Tury Sámuellel⁴⁾ s valószínű, hogy több évre terjedő angliai tartózkodása idején is akadt magyar, valószínűleg erdélyi társakra.⁵⁾ Tény, hogy nemsokára Berlinbe költözése után magyar reformátusok gyakran felkeresték. A látogatásnak, mit gr. Teleki Pál és Zalányi Boldizsár tettek⁶⁾ nála, örömdetes következménye is volt: gr. Teleki kérvényt adott be a porosz királynak erdélyi theologusok számára való stipendium alapítása ügyében, mely kedvező elintézkést nyert. Azonkívül levelezésbe is lépett Jabl. Enyedy és Párizpápay theologiai tanárokkal, mely levelezés elcmzésétől felment a körülmény, hogy Bod teljes terjedelmében lenyomatta.⁷⁾ Jablonsky okt. 13-án kelt, az említett kérvény kedvező elintézkését jelentő levelére, Teleki köszönő levelet intézett hozzá decz. 1-én. Jablonsky, Zalányi jelentése szerint feljegyezte magának a főbb adatokat az erdélyi egyház állapota s szervezete felől; viszont az erdélyi reformált körök hangulatát jellemzi, hogy a tudós Párizpápay híres szótárát Frigyes porosz uralkodónak ajánlotta.⁸⁾ Hogy Rákóczi Ferencz maga is elejétől fogva bizalommal viseltetett a porosz udvar iránt, mutatta 1694. okt. Frigyes választóhoz intézett levele, mely családi ügyben támogatást kér,⁹⁾ melyet Frigyes azonnal meg is ígért. 1701-ben

¹⁾ Életrajzát birjuk Salpiustól 1878. V. ö. az Allg. Deutsche Biographie megfelelő cikkét is.

²⁾ Jablonsky kéziratban fenmaradt Diariumában 1695. febr. 11. nap.

³⁾ Ő maga Comenius unokája, Lengyelhonban született, Curland határára élt ifjan, első hivatalában 1679., aztán pedig Angliában tanult.

⁴⁾ Jablonsky vallomása a Klement perben. Berl. áll. levélt.

⁵⁾ 1683—1686. években.

⁶⁾ Lásd Diariumát 1696. jun. 15.

⁷⁾ Bod, Hist. Hung. Eccl. II. 461—465. Fáradozását a stipendium érdekében u. év diariuma, okt. 2. és 7.

⁸⁾ U. o. III. 390—392.

⁹⁾ Rákóczi an d. Curf. v. Preussen Frankf. 10. Oct. 1694. Antwort Conceptione Potsdam, 22. Oct. (Berlini áll. titk. levéltár.)

pedig Rákóczi F. neje, Charlotte Amália könyörgött segítségért elfogott férje számára.¹⁾ Allandóbb és bensőbb lett ez összeköttetés, mikor aztán tetterre került a dolog. 1704-ben két követét küldte Rákóczi Berlinbe, kiket a berlini udvarhoz vezetni Jablonsky megbízatása volt.²⁾ Abban teljesen igaza van Klementnek, hogy Fuchs táplálta az érdeklődést s jóindulatot a lényegileg vallásügyi előterjesztések iránt.³⁾ Jablonsky a követséggel, különösen Rádayval elég sűrű levélváltásba lépett, s csakhamar köztudomású volt az érdekelt körökben, hogy épp úgy a lengyel, mint a magyar-vallási és politikai ügyekben ő az udvar megbízottja. Az általános politikai helyzet szemlélete ugyan a berlini udvari papban is oly nézetet keltett, hogy a jövő most még kétes alakulásai egyikétől sem várhat az evang. egyház teljes megnyugvást, bár viszont a végveszély is a hatalmak állásfoglalása következtében ki volt zárva, a miért is a nagy hadviselők egyike sem lehetett igazi részvét tárgya. E helyzet visszasságára utal Jablonsky mindjárt első levelében;⁴⁾ de tekintettel a holland és angol szövetségesek jóakarátára és hathatós közreműködésére a berlini udvar Jablonsky által hosszabb ideig a császárral való kibékülést ajánlotta a felkelőknek, mindaddig, míg az erre vonatkozó kísérletek meg nem hiúsultak.

Ezen, s a következő alkudozások, küldetések, előterjesztések történetét annálkevésbé részletezhetem, mivel az szorosan összefügg az ügy egész állásával s fejlődésével, melynek alapos s kimerítő történetét hivatottabb toll írja. Csak a fonalat terjesztem az olvasó elé, hogy emlékezésért s az események megértésért könnyítsem, főleg Klement elbeszélése felhasználásával.⁵⁾ A mint a császárral való alkudozások meg-hiúsultak, s a XIV. Lajos francia királlyal való, eddig sem szünetelt összeköttetés újból jelentőssé vált, Bonnac, a francziák lengyel követe fordult Jablonskyhez messzemenő javaslatokkal, fölötte értékes egyéb támogatáson kívül a porosz udvarnak előterjesztve a javaslatot, hogy a porosz trónörökös magyar királlyá való választását a francia király

¹⁾ 1701. ápr. 23. Berlini levéltár.

²⁾ Lásd Jablonsky vallomásait a Klement ügyben. Berl. levélt.

³⁾ Fiedler II, 2.

⁴⁾ E levél eredetiben és másolatban van meg a berlini levéltárban. Reá nta Marczali is Regestái Előszavában, s közli is kivonatát, valamint a 17. jegyzetben említetteket is.

⁵⁾ Klement elbeszélése mindenesetre átnézetesebb és vonzóbb mint Miklaué, Brünn, 1894. Ez utóbbi előadása különben majdnem kizárólag a Fiedler kiadta okirat-gyűjteményeken nyugszik; magyar munkát nem látok benne idézve.

hajlandó a felkelőkkel való szövetsége értelmében keresztül vinni (1707).¹⁾ Ez idő tájban ismerkedett meg a fölötté ifjú Klement, akkor frankfurti tanuló Jablonskyval,²⁾ s ennek révén hallotta, hogy a porosz udvar hajlandó Rákóczi javaslatait meghallgatni. Tekintettel ezekre, az udvar nehézségeket kezdett okozni Itáliában küzdő csapatainak, s rá akarta venni a dánt, hogy Magyarhonban küzdő seregeit vonja vissza.³⁾ A további elég szerencsésen induló fejlődést megakasztotta a trencsényi csata, mely után, Rákóczi szavai szerint, semmi sem sikerült neki többé.⁴⁾ Most Poroszországból megint azt a tanácsot adták a felkelőknek, hogy lehetőleg egyezzenek ki a császárral, már csak esetleges jövő czélzatok érdekében.⁵⁾

A német történetírók nagy kedvteléssel mutatnak reá Rákóczinak úgy eddigi, mint különösen eztáni ingadozására a diplomáciai lépésekben, s képmutató voltára előterjesztéseiben s javaslataiban.⁶⁾ Tény, hogy a mily bizonytalan egy másodrendű harczoló fél állása egy hosszabb ideig változó szerencsével folyó háborúban általan, úgy Rákóczi állásfoglalásában még egész különösen adva volt a kettősség egyrészt a francziával, mint a császár ellenfelével, másrészt a császár szövetségével, az angol-lal, hollanddal és a porosszal, mint protestáns hatalmakkal szemben. S ehhez veendő, hogy a spanyol háborúval párhuzamosan folyó nagy északkeleti harc feleivel viszonyba lépni Rákóczit a hagyomány épp úgy kényszeríté, mint a földrajzi s a hadi helyzet. S hogy aztán, a mint a keleti hadakozók a nyugattal viszonyba léptek, vagy viszonyba lépni kívántak, Rákóczinak nehéz volt tétlennek maradnia; s hogy ő is, ugyan nem nagy eredménnyel, próbált a hatalmak csoportosulására a maga ügyének érdekébe befolyni, az csak természetes. Hogy azonban az ő diplomáciája kevésbbé szerencsés volt, mint azoké, kikkel neki dolga volt, az főleg azon múlt, hogy a trencsényi csata után alig maradt egyebe, mivel szavainak érvényt szerezzen, mint a külső hatalmakban vetett remény. Ismeretes, hogy a poltavai csata után az orosz czár látszott hivatottnak Magyarország sorsát felkarolni; neki viszont érdeke volt Rákóczi által a francia királyra hatni, hogy Konstantinápolyban

¹⁾ Én e levelet csak Klement elbeszéléséből, Fiedler II, 2. l. ismerem.

²⁾ Jablonsky vallomása a Klement perben. Berlini levéltár.

³⁾ Fiedler II, 3.

⁴⁾ Rákóczi Emlékiratai, kiadta Thaly K. 252. l.

⁵⁾ Jablonsky számos levelében, v. ö. Fiedler II, 3.

⁶⁾ Nevezetesen Miklau, azonban Kronos is, Sybel: Hist. Zeitsch. nem Folge, 30 köt., de majdnem valamennyi, a ki e korról ír, Fiedler is Archiv für oest. Gesch. XLIV.

ne dolgozzék érdekei ellenére.¹⁾ — Az így eléggé bonyolult dolgot a török annyiba zavarta, hogy az ő segítségének igénybevételétől Rákóczi a protestáns nyugati államok egyaránt óvták. A csárral való megegyezést élénken helyeselték Berlinben, azon megegyezés érdekében dolgoztak Berlinből Londonban, Hágában, sőt az orosz cárnál magánál is. — Az ezen összeköttetésbe vetett reményeket meghiusította egyfelől az oroszok veresége a Pruthnál, másfelől a Rákóczi által el nem fogadott szathmári compositió. 1711 februáriusában a porosz király lépéseket tett az esetleges emigráció befogadására; a királyi felhatalmazás Jablonsky kezébe lett letéve, azonban a rendelkezési jogot a király fentartotta magának.²⁾ S mivel az év folyamán az osztrák házat is nagy csapás érte az angol szövetségesek elpártolásában, most minden attól függött, remélheti-e Rákóczi, hogy őt mint külön harczfelet felveszik a békébe, vagy pedig belügynök tekintik-e dolgát, melyet a császár akarata szerint elintézhethet, vagy pedig a nevezett béke által immár véglegesen el is intézett. Ezzel ujból adva a kettősség Rákóczi számára: próbát tenni a császár protestáns szövetségeseinél s a francziánál, hogy ügyét a békekötésnél mint elintézetlent felkarolják, — s próbát tenni az osztrák udvarnál. Az első törekvés aktáit bőven közli Fiedler; ez utóbbi, tudtommal, eddig ismeretlen, sőt a legujabb német biographus nem nagyon egyenes szemrehányást tesz Rákóczinak, hogy még a dolgok oly állásában is háborúra gondolt.³⁾ Ezzel szemben módunkban áll a fejedelem igazolására danzigi tartózkodásáról bővebben szólni, különös tekintettel épp az osztrák házhoz való közeledési kísérleteire.

II.

Tudvalevő, hogy a fejedelem 1711 elején elhagyta a Magyarhont, hová többé vissza sem tért.⁴⁾ Ez év nyarán követe (Klement) a császárral kötendő béke pontjait adta át Ilgennek. E szerint: ha Bécs az összes várakat akarja hatalmába keríteni, minden ellenséget Magyarországon kiengesztelni, s a lakosság szeretetét megnyerni, vissza tartozik állítani az ország szabadságait. E végből szükséges, hogy a császár elfogadjja Anglia, Holland és Poroszország közvetítését, bármily nevet is ad neki,

¹⁾ Fiedler II, 7.

²⁾ Az okirat a berlini levéltárban, febr. 21. 1711., valamint a Jablonskynak adott utasítás az irat őrzése céljából.

³⁾ Miklau Fr. II. Rákóczi, Ein Lebens Charakterbild 33—36. lapokon egyoldalúlag a külső hatalmakkal folytatott alkudozást állítja elének.

⁴⁾ Thaly Kálmán, Archivum Rákóczianum III. Előszó.

fődolog, hogy ne árnyat, de valót nyújtson. A magyarok elismerik ő felségét királyoknak, feltéve, hogy az ország szabadságait visszaállítja; ennek feltételei általános amnestia, a jószágok visszaadása; ha a vallásos szabadságnak a szécsényi transactió szerinti biztosítása, mi kívánatos lenne, nem foganatosítható, úgy vétessenek igénybe a nevezett hatalmak szolgálatkésztsége; a béke szilárdítása céljából pedig állíttassék helyre a császár és Erdély közt 1686. kötött szerződés.¹⁾

Ezzel szemben ugyancsak júniusban jelenti Metternich, hogy Frankfurtba a fejedelem azt a nyilatkozatot küldötte: a szathmári békekötést ő azért nem írta alá, mivel a bécsi miniszterekben, miután magát Bécs ellen annyira exponálta, nem bizik, ellenben alávetné magát, ha egy királyi szó eloszlatná aggodalmait biztonsága felől.²⁾ Ha Klement elbeszélése szerint Dohna és Metternich, kik Rákóczi pontjait Frankfurtban a császár elé terjesztették, vissza lettek utasítva,³⁾ úgy nézetem szerint feltételeik alatt ama berlini pontokat kell értenünk; azok visszautasítása a császár álláspontján teljesen érthető. Hogy mit kelljen a Metternich fent közöltük nyilatkozatáról tartani, nem tudom, de azt hiszem, hogy hitelt nem érdemel; legalább a következő ellene szól.

Augusztusban a fejedelem elvált Bercsényitől, s az Oderán felhajózott Danzig felé.⁴⁾ Bécsben annak a híre járt, hogy a fejedelem titkos szerződést kötött a császárral, s ezt Berlinbe is megüzenték.⁵⁾ Mivel pedig arról is beszéltek, hogy a czár Rákóczival Berlinbe fog érkezni, -- az pedig már áprilisban köztudomásra került, hogy a porosz király az emigrációt hajlandó befogadni, a bécsi kormány felkérte a porosz udvart, hogy a császárnak oly ellenségét, mint Rákóczi, a király ne engedje országába.⁶⁾ Bár az állítólagos szerződést a czár s a fejedelem közt a bécsiek vonakodtak is Berlinbe elárulni, a porosz kormány biztosította Bécsset, hogy Rákóczi nem fog Berlinben megjelenni.⁷⁾ (Nov.)

E biztosítás teljes értékét bajos megítélni. Tény, hogy ezen közben Rákóczi, kedvezőtlen hajózás után Thornba érke-

¹⁾ Propositions de paix. Berlini levéltár, Marczali Regestáiban is, 288. l.

²⁾ Metternich jelentése 1711. jun. 20. Marczalinál 289.

³⁾ Fiedler II. 11.

⁴⁾ Thaly, Archivum Rákóczi. VII. Bercsényi Rákóczihoz 1711. aug. 29.

⁵⁾ Mörlin jelentése nov. 4. Berl. levélt. Marczali 289. l.

⁶⁾ Mörlin jel. okt. 10. Berl. levélt. Marczali 289.

⁷⁾ Ilgen Mörlinnek 1711. okt. 20. Marczali 289, (hol is »Köln« alatt Berlin értendő.)

zett, s onnan szeptember közepe táján Jablonskynak jelentette, hogy egy Comes de Saaros Berlinbe kíván érkezni, fontos dolgok közlése céljából, s evégből küldjön Jabl. útlevelet.¹⁾ Az udvar távollétében Jabl. a collegium sanitatisnál vette a kívánt útlevelet; sejtelmét, hogy a Comes maga a princeps, megerősítette Langenthál, ki egy napra Berlinbe jött; azonban a fejedelem — egyelőre talán az udvar távolléte miatt — elmaradt, s meglátogatására Danzigba ment az ifju Bercsényi.

Valószínű, hogy az udvar megérkezése után Rákóczinak tudomására adták a bécsi kormány kívánságát s tervezett berlini útja eztán is elmaradt.²⁾ Elbingban beszélt ugyan a cszárral, de úgy látszik sokat nem remélt annak segítségétől.³⁾ Még mielőtt Klementet Hollandiába és Angliába küldte (az év nyarán), Ilgen figyelmeztette, hogy az angolok és hollandok ígéreteiben sokat ne bizzék. S bár Jablonsky ellátta Klementet ajánló levelekkel London befolyásos köreiből,⁴⁾ s bár ez nagy részről s jelentős ígéretekről tehetett jelentést, a fejedelem nem nagyon bízott mind ebben, folytatta a kérdezősködést Jablonskynál⁵⁾ a porosz udvar hangulata felől. Bercsényi egyidejű leveleiből tudjuk, hogy a fejedelem Berlinben tájékozódni kívánt a bécsiaknál való kilátásai felől,⁶⁾ sőt, hogy remélte, hogy a berliniek, nevezetesen a porosz király, valami király-találkozáshoz fogja elvezetni.⁷⁾ Midőn azonban a berlini hírek nem igen voltak biztatók (nov. vége), azt kérdezte Jabl.-tól, vajjon megváltozott-e a király jóindulata iránta, vagy nem,⁸⁾ mire egészen kedvező

¹⁾ Jablonsky Klementnek 1711. okt. 31. Fiedler II. p. Itt először olvassuk a Comes de Saaros nevet. A danzig levelek Jabl.-hoz mind ez aláírást birják, tehát Miklau állítása a kérdésben téves.

²⁾ Legalább nekem nincs tudomásom, hogy porosz király területére lépett volna.

³⁾ Bercsényit egyenesen óvja a tervezett moszkvai úttól. Jan. 16. 1712. Arch. Rákóczi.

⁴⁾ Fiedler II, Jablonsky Klementhez 1711. nyarán több levélben értesít erről.

⁵⁾ Egy elveszett leveléről nyerünk tudomást 1711. nov. 25. kelt leveléből, Berl. levéltár. Márczali 288.

⁶⁾ Bercsényi Rákóczinak szept. 29., okt. 26. Arch. Rákóczianum. VII.

⁷⁾ U. o. p. 41. »Szerencsés utat a brandenburgihoz. Saxoniában szemben lehessen a királyokkal.«

⁸⁾ Rákóczi Jabl.-nak Berl. levéltár. (Márczali 288.)

»Accepi literas tuas, per quas mihi responsum Regis tui nomine datum significas, gratulor mihi continuationem affectus Regii et mearum quoque literarum sensus (quamvis fors et aliter interpretabitur) non is fuit, ut puncta quaedam accomodationis a Rege expetam, sed ut Regis sui mentem cognoscam pro Regia Sua in me benevolentia quid credat pro me effectuari posse, aut a me sine honoris et conscientiae dispendio fieri; ne credat me ab obstinatione aut aliis nexibus teneri et arceri ab accomo-

választ kapott. Erre aztán a porosz udvar Bécsben a feltételek felől tudakozódott, melyek alatt Rákóczi nyerhetne békét; 1712 január végén reménykedik, hogy Dohna gróf »oly választ fog nyerni, melyre építhetek, s melynek vételével szívesen fogom a berlini kormánynak czélzataimat feltárni.«¹⁾ Jablonsky válaszait a fejedelemlhez nem bírjuk, de épp ez időből közli Fiedler nehány levelét Klementhez. – Januárban különben súlyos beteg volt; febr. 16. jelenti Klementnek, hogy a fejedelem immár maga belátja, hogy Austriával kell megegyeznie.²⁾ Csak sajnós, hogy Dohna és Metternich mit sem tudnak kivinni: a császár, ha Rákóczi ügyével közelednek feléje, per viscera Christi kéri őket, hagyják e dolgot. A fejedelem pedig, még mielőtt ez adatot megtudta, következő módon próbálta feltételeit a porosz udvar tudomására hozni. Febr. 3-án közli Jablonskyval,³⁾ hogy egy ismeretlentől egy levelet kapott, mely ügyével foglalkozik, s hogy igen hálás lenne nékie, ha annak tartalma felől a kormánynál tájékozást szerezhetne.

A szóban forgó levél *jan. 15-én* kelt, s Rákóczi valamely barátjához látszik lenni intézve. Bármily kevésbé érdeklődik a sorok írója a nagyok dolgai iránt, Rákóczi ügye érdekli; tetszik neki a fejedelem lelki ereje, bukása daczára, s ebből következteti, hogy segédforrásai vannak. De ha úgy is van, mégis megbiztosabb neki a császárral kibékülni, feltéve, hogy becsülete, érdeke és biztonsága felől kezességet nyer. *Becsülete* követeli, hogy Erdélyre való jogait ne adja fel, már csak hogy Magyarország jogait ellenőrizhesse; – azonban, tekintettel az új császárra, engedhetne a fejedelem igényeiből; a czímet csak élte végeig kívánná, s beérné azzal, hogy a király aztán Magyarhon szabadságait megújítsa. *Érdeke*: kívánja javainak visszaadását: *biztonsága* pedig azok kicserélését valami mással, s itt legelőnyösebb lenne a Radzivil-féle litván jószágokra gondolni. Természetes, hogy e megegyezésbe Rákóczi egész pártja, jobban, környezete lenne beleveendő. Hogy ebből a császárra nagy könnyebbülés, sőt positiv előny háramlanék a franczia hadjárataiban, magától értetődik; de a porosz király számára is dicsőség lenne, Európát békéltetni; ha a javaslatot Bécsben elfogadnák,

---

datatione cum neo Electo Imperatore, cujus circa me mentem si Rex explorare voluerit, et eandem mihi significare placuerit petitum meum effectuabitur.«

¹⁾ »Spero comitem Dohna tale responsum obtinuisse, quod fundamenti loco habere potero, et illo habito mentem meam Aulae Regis tui libens exprimam.« (Jan. 27.)

²⁾ Jablonsky Klementhez, Fiedler II, 1712. febr. 16.

³⁾ Rákóczi Jabl.-nak. Archiv. Unit. X. 2. Poseni levéltár.

Lithvániában lenne hálás embere, lengyel érdekeinek híve, ki »à nostre sainte religion« érdekében való folytonos fáradozásait támogatná. Csak arra kell gondolnunk, mit Jabl. leveléből feljebb idéztünk, hogy e »jóakaró« levélre a választ, mely nincs meg, kitaláljuk. — De a fejedelem későbbi leveléből¹⁾ még közelebből is megismerhetjük. Jabl. átlátta, hogy a levél maga a fejedem műve, de úgy terjesztette azt a miniszterek elé, mintha nem tudná; a válasz volt, hogy a feltételek Bécsbe közlése a király érdekeivel ellenkeznék, mire Rákóczi maga helyeselte, hogy az ügy tovább nem ment; s köszönetét küldte Bartholdy, bécsi porosz követnek őszinte jóindulatáért. Valószínűleg közölte volt Jabl. a fejedelemmel is a császár választ a porosz követeknek, kik azelőtt Rákóczi ügyében közvetíteni akartak, — mert ugyan e levélben Rákóczi kijelenti, hogy a válasz annyira megegyez a véleménynyel, melyet magának a bécsi udvarról alkotott, hogy nem kételkedik benne. De ő — ugymond — azt hitte, hogy mivel így ügye igazságosnak bizonyul, a porosz király a bécsi udvar makacsságával szemben jobban fogja védelmébe venni. E csalódás bővebb magyarázatát keserű kifakadás váltja fel a »ratio status« érv ellen, mellyel szövetségesei s barátai magokat előbbi ígéretei alól kimentik.

Ha valakivel, úgy Jablonskyval szemben megkönnyíthette a fejedelem lelkét. Mit Klement egykor nagy lelkesedéssel jelentett útjáról Jablonsky odaadása felől, azt most Jabl. maga egyenesen mondja ki éppen Klementhez írott soraiban.²⁾ Képzeltük tehát, hogy nem csekély örömmel jelentette márcz. 8-án a következőket.³⁾ Lintelo, holland követ, egy évi távolléte után nem rég viszontlátta, élénken kérdezősködött a fejedelem ügyeinek állása felől, kit őszintén szeret. Mert, bár pártolása Hollandnak nem csekély kárt okozott, de mivel ügye igaz, s ő a reformált vallás támasza volt Magyarországon és Erdélyben, a rendek még akkor is fáradoztak érdekében, midőn ő maga e lépéseiket nem támogathatta. Az eredmény: »Aula Viennensis persuaderi noluit, cogi non potuit«. Jablonsky kérdésére, mit javasolna most, Lintelo azt felelte, hogy legtanácsosabb lenne a bécsi udvarral megalkudni a szatmári békébe való felvétele felől, még mielőtt a végleges békekötés nem történt meg, mert ha most nem nyeri azt el, mi módon nyerhesse később, azt nem látni be. Jablonsky ellenvetésére, hogy

¹⁾ Rákóczi Jabl.-nak 1712. febr. 27. U. o.

²⁾ Jablonsky Klem.-nek márcz. 1. Fiedler II.

³⁾ Jablonsky Rákóczinak 1712. márcz. 8. Berliini levéltár, Marczali 288., hol tévesen áll, hogy Rádayhoz.

a fejedelem becsülete forog kockán, Lintelo válaszolta, hogy elég lesz téve a becsületnek, ha visszanyeri, mit elébb birt; a gyalázat különben sem őt éri, de kik elhagyták. Franciaországra nem lehet támaszkodni, az valószínűleg most is cserben fogja hagyni egyéb szövetségeseit is. Másfelől pedig ismeretes, hogy az osztrák ház férfi ága ki fog halni, s akkor Magyarország Erdéllyel önállóvá lesz, s nem lehet kétség tárgya, hogy kit most fejedelemül választottak, az lesz majdan királyok. E nagy időre már most kellene készülnie, részint javait visszanyerni iparkodnia, részint pedig fiait ranghoz méltón neveltetni. Jablonsky további kérdésére, vajjon a holland rendek közbenjárnának-e ez ügyben, igenlőleg felelt, de ő maga. (L.) nem tartotta magát illetékesnek a lépések megtételére; a fejedelem belga követe megteheti erre nézve a propositiót. Mivel e nézetek majdnem szó szerint azonosok Jabl. korábban előadott saját nézeteivel, azért ő esküvel erősíti, hogy ezuttal többnyire Lintelo saját szavait adta elő.¹⁾

Ez egészben véve nem rossz hír a fejedelemet a legkülönbébb gondok közt találta. Mialatt két ügynöke ezerekbe került s folyton nehézséget s zavart okozott neki:²⁾ Lengyelhonba időző barátai s hívei a legszomorúbb híreket küldözték neki nyomorukról, őt mondván egyedüli reményöknek. Bercsényi eladta ezüstjét, nem tudva, mit fog majd később tenni. Vetéssyvel való ügye nagy bosszúság oka volt. Klementet valahogy csak ellátta Jablonsky, miután úgy ő, mint Bercsényi fiatal-sággal mentegették könnyelműségét.³⁾ De honnan vegyen pénzt személyzete, s esetleg barátai számára? Ugyanaz nap, melyben Jablonskynak köszönő levelet ír, Lintelo számára is, keserűen panaszodik Forgáchnak »ezen itt lakó lutheránus zsidókkal való bajoskodási« miatt;⁴⁾ később pedig azzal magyarázza a helyzet nehézségét, hogy a lengyel urak megbízhatlansága folytán zálogra annak felét sem lehet kölcsön kapni.⁵⁾ — S ha a Lintelo-féle tanács nem is volt szíve-szerinti, a köszönő levélben a porosz királytól szóbeli értekezletre kéri d'Ancillon nevű udvari papját, kivel már korábban volt ismeretsége;⁶⁾ Jablonskyt kérné — úgy mond — ez ügyben, de nem meri,

¹⁾ V. ö. Jabl. Klementnek 1712. márcz. 15-én.

²⁾ Klementet majd minden levélben inti takarékosagra. Bercsényi is írja okt. 26-án 1711., hogy Klement oekonomiáját Berlinben láthatja a fejedelem, de egyúttal kéri Rákóczit, hogy legyen kegyelmes iránta. Abból is látszik, hogy a fejedelemnek szándéka volt Berlinbe menni.

³⁾ A Vetéssy-féle ügyet Fiedler alapján bőven adja elő Miklau 37. 38.

⁴⁾ Rákóczi Forgáchnak 1712. márcz. 12. Arch. Rák. III.

⁵⁾ Rákóczi Vaynak 1712. máj. 20. U. o.

⁶⁾ Rákóczi Jabl.-nak 1712. márcz. 12. Arch. Unit. Poseni lev.

tekintettel teendőjére s éppen kiállott betegségére; a találkozás helyéül ajánlja Olivát.¹⁾

Jablonskynak e hó 15-én írott leveléből tudjuk, hogy a berlini udvar feladta a reményt, hogy a bécsit Erdély ügyében valami engedményre bírassa.²⁾ A fejedelem pedig ugyanazon hó 5-én megbizta Klementet, hogy jogát Erdélyben szorgalmazza; csak mellékesen említjük, hogy azonfelül még a vallási érdeket is hangsúlyozta, s végül a törökre is, mint esetleges rémre, mutatott rá:³⁾ mert a fejedelem összes diplomáciáját ez évről épp oly kevésbé czélunk előadni, mint az előző éveket. Klement tényleg ki is dolgozott egy emlékiratot, melyben a fejedelem jogát Erdélyre oly találón bizonyítja, hogy Jablonsky is el van ragadtatva általa, s mit sem sajnál jobban, mint azt, hogy nem áll rendelkezésre egy hadsereg, mely a jognak érvényt szerezzen.⁴⁾ Miután pedig a fejedelem április 8-án ismételte kérelmét, hogy Ancillonnal találkozhasson, május 13-án azzal lepte meg Jablonsky, hogy minden valószínűség szerint a találkozás czéljából ő maga fog jönni Olivába a nyár folyamán. Nehány biztató szóval toldotta meg sorait, a nélkül, hogy a fejedelemnek egészen érthetővé tette volna magát. Isten különös végzéséről beszélt, a nélkül, hogy megmondta volna, miben álljon az; természetes, hogy a fejedelem, ki már régen egyedül Isten segítségére utalta barátjait, örömmel elfogadta az e gondolatban rejlő vigaszt.⁵⁾

A tekintet mellett, mellyel Berlinben Bécs érzékenysége iránt voltak, Jablonskynak egyenesen alig engedték volna meg Rákóczit felkeresni. Jó alkalom volt tehát, hogy júniusban Thornban a lengyel evangélikusok zsinatot tartottak, melyen ő, mint a lengyel reformátusok szuperintendense elnökölni tartozott.⁶⁾ Június 4-én bejelentette Ilgennek, hogy útjára a királyi engedélyt megkapta.⁷⁾ Ilgen válasza nincs mellette, de a történetből levonható a következtetés, hogy Jablonskynak Rákóczival való titkos találkozása ellen semmi kifogása sincs. - Ezt erősíti Ilgen jún. 25. kelt utasítása az utrechti megbízottakhoz, hogy Rákóczi ügyét pártolják, de nem nyiltsan.⁸⁾ A levelezés Rákóczi és Jablonsky közt

¹⁾ V. ö. Fiedler II, 6.

²⁾ V. ö. Fiedler II. Jabl. Klementhez 1712. márcz. 15.

³⁾ Rákóczi Klementnek. Fiedler II.

⁴⁾ Jablonsky Klementnek ápr. 9. 1712. Fiedler II.

⁵⁾ Rákóczi Jablonskynak 1712. május 21. Arch. Unit. Posen.

⁶⁾ V. ö. erről kimerítőn Jablonsky művét *Historia Consensus Sennodominensis Halae*, 1730. Ott az egész zsinat lefolyása van leírva.

⁷⁾ Jablonsky Ilgennek. Berl. levéltár.

⁸⁾ Berlini levéltár.

június 15-től július végéig szünetel, ez időbe esik tehát a valószínűleg Olivában vagy talán Danzigban történt találkozás, melyről — legalább tudtommal — semmi közelebbi hírnünk nincs. A helyzetet legkevésbé sem lehet azonban rózsásnak gondolnunk. A fejedelem, hogy kötelezettségeit már a mennyire lehet, lerővja, már májusba alkudott lengyel jószágai eladása ügyében; ¹⁾ valószínűleg kapott is pénzt, mert június 4-én már Jablonskynál törlesztett is némi tartozást.²⁾ De bár szerényen, ló nélkül élt,³⁾ személyzetét nem tarthatta meg, nagy ragaszkodások mellett is meg kellett válniok tőle.⁴⁾ — Ha tényleg elég elhagyottan s szegényen lépett e találkozáshoz, úgy a megbízatás, mellyel Jablonsky jelent meg nála, nem volt nagyon sokat ígérő. Hogy ezt értsük, csak annyit említek meg, hogy a fejedelem ápr. 14-én Brenner követ által a francia királynak 6 pontot nyújtott át a békekötésnél való figyelembevétel végett, melyek a fejedelem s az általa képviselt érdekek ismert feltételeit foglalták magokban; a második pont bővebb megokolása, hogy Erdély külön fejedelmének ismertessék el; egy egész külön irat volt a Klement által szerkesztette már említettük emlékirat.⁵⁾ S midőn Brenner május 25. közölte, hogy a francia király a pontokat megküldte meghatalmazottainak, a fejedelem június 11-én kiállította a teljhatalmat Brenner és Klement mint megbízottai számára. Az angolokról ugyan az a hír járt, hogy a francziákkal való vetélkedés miatt nem megbízhatók,⁶⁾ annál kedvezőbbek voltak a hírek a hollandiakról, sőt július folyamán a velenzésekről. Sok függött attól, mit mond a porosz. Ha Jablonsky a miniszter utasítását megmondta, nem nagy örömet okozott a fejedelemnek. De, úgy látszik, egész konkrét megbízatása is volt a békefeltételek dolgában, milyenekért hajlandó a porosz kormány Bécsben interveniálni a porosz udvar, vagy legalább is milyeneket Bécsbe terjeszteni. Ezt abból sejtjük, hogy Jablonsky kezeirásában ily tervezet csakugyan meg van, s tényleg Berlinből Bécsbe is lett küldve.⁷⁾ Ezen, mint én gondolom, utolsó tervezet a fejedelmet az osztrák-ház kegyébe

¹⁾ Rákóczi Krucsaynak máj. 20. jun. 24. Arch. Rákóczi III.

²⁾ Rákóczi Jabl. jun. 4. 1712. Arch. Unit. Posen. Azonban lehet az is, hogy e pénz más forrásból jött.

³⁾ Rákóczy Vaynak máj. 20. 1712. »Lovak nélkül, a mint felvettük a módját.«

⁴⁾ Bercsényi Rákóczinak 1712. máj. 16. Arch. R. VII.

⁵⁾ V. ö. a 62. jegyzetet.

⁶⁾ Rákóczi Klem.-nek 1712. ápr. 16. Fiedler II.

⁷⁾ Berlini áll. levélt. Mint melléklet Ilgen Bartholdhoz 1712. aug. 13. intézett utasításához.

felvétetni, Jablonsky kezeirása júl. 23. kelettel, esetleg a találkozás alkalmával lett szövegezve. Nagy engedményeket foglal magában a francia királyhoz benyújtott pontokkal szemben: Erdélyről, Magyarország jogairól szó sincs benne; viszont sokban rokon a febr. 3-iki levélhez mellékelt névtelen propositiókkal. A 7 pont a következő: 1. teljes amnestia a fejedelemlennek és embereinek; 2. visszaadása a fejedelem összes jószágainak, azoknak is, miket a kamara visszatartott, mikor a fejedelem gyámság alatt volt (külön. Nagy- és Felső-Bánya); 3. Sáros helyébe igényli Mármarost, Husztot és Boczkót; 4. címét megtartva, immediát birodalmi grófságot kér, esetleg másneműt. kéri pedig ezt biztonsága okáért; 5. veszteségeiért kárpótlásul kéri a Zrínyi és Frangepán-féle javakat, sőt Tököllyi gazdálkodása folytán joga volna annak jószágaira is. Miután Dombót és Henyét a császár már másnak adományozta, mindezt kész a fejedelem feladni az említett birodalmi grófság fejében, csak 300,000 forintot kér egy év lefolyása alatt; 6. Ecsed, Lednicz, Bénye, Tolcsva örökös javai állítassanak vissza számára, tekintettel sok áldozatára az ország érdekében; 7. szabadjon Magyarországon kívül is tartózkodnia az országgal baráti viszonyban élő országokban.

Az ötödik ponthoz következő jogi levezetés van zárójel közt mellékelve: a Zrínyi és Frangepán-féle javak hűtlenség miatt odavesztek; azonban azok kétfélék: 1. Zrínyi Miklósei, ki hű maradt; 2. Zrínyi Péterei, ezeket gyermekei atyjok miatt nem veszthetik el, a fiscus legfeljebb harmadrészüket veheti el, annál is inkább, mivel Péter fiára, Jánosra, mi sincs bizonyítva. A Frangepán birtok fele szintén tiszta. Dombót és Henyét, mivel török uralom alatt voltak, a fejedelem családjá nem vehette vala birtokba, de most a török kiűzése miatt jogszerint ismét anyja birtokát képezik.

Végül kéri a fejedelem, hogy e pontokat mint az udvar, nem pedig az ő javaslatait terjesszék elé, nehogy a bécsi udvar a francziának bejelentse, s ő még az attól való subsidiუმot is elveszítse.

Nevezetes, hogy még e pontok leírása előtt Utrechtben híre járt, hogy a fejedelem a császárral kibékült;¹⁾ a bristoli püspök egyenesen Klementnél kérdezősködött ez ügyben (júl. 8.). 4 nappal később jelenti ugyancsak Klement, hogy ott még folyton beszélnek a kiegyezésről;²⁾ a fejedelem 20-án azt írja, hogy e híreket csak ellenségei terjesztik, s ugyanazon napon,

¹⁾ Klement Rákóczihoz. Fiedler II.

²⁾ U. a. u. a. jul. 12. U. o.

melyen Jablonsky kézírata kelt, megfeddi újból Klement hiszékenységét; ha, úgy mond, kiegyeznék Béccsel, akkor természetesen visszavonná a meghatalmazottainak adott rendeleteket s utasításokat.¹⁾

Valóban, úgy látszik, hogy a fejedelem e lépést nagyon komolyan nem vette. Júl. 30. Jablonskyhoz írott levelében panaszkodik a bécsi udvar keménysége felett.²⁾ s aug. 13. ismét kér értesítést a király állásfoglalásáról, négy nappal rá írja, hogy a lépéstől nem remél sokat; csak azért tette, hogy lelkiismeretét megkönnyítse.³⁾ Inkább a sorsra bizza magát, semmint hogy a bécsiektől várjon valamit, kik szavukat nem tartják. Ismeri már ő az osztrák-ház elementíáját s Jablonsky jobban teszi, ha az egész dolgot hagyja.⁴⁾

Jablonsky pedig igen komolyan vette a dolgot; valószínűleg remélte, hogy legalább is alkudozás keletkezik e javaslat nyújtása után; valamit esetleg a fejedelem engedhet is követelményéből. Abból, hogy ismét Lintelónak kérték közreműködését, azt lehetne következtetni, hogy mind e pontozatok dolgában a porosz és a holland kormány már előbb megegyeztek vala.⁵⁾ Most, hogy a javaslatot el kellett küldeni, Jablonsky kérdést intézett Lintelóhoz, vajjon alkudozás, vagy pedig meghódolás formájában terjesztendők-e e pontok Bécsbe; Linteló csak ez utóbbi formában ígérhette támogatását. Erre azt tanácsolta Jablonsky Igennek, hogy írjon az ügyben a zeitzi kardinálisnak (Zinzendorffnak), ki a magyar ügyekben a legilletékesebb. El nem felelji hozzáadni, hogy ezzel a vallás-ügyének is szolgálnak.⁶⁾ Következő napon kelt Ilgen jegyzéke Bartholdyhoz, hogy tudja meg e pontokról Zinzendorff véleményét.⁷⁾ Két nappal rá pedig jelenthette

¹⁾ Rákóczi Klem.-hez júl. 20. és 23. U. o.

²⁾ Arch. Un. Posen.

³⁾ Nec ob aliam rationem te hic praesente, ad tibi commissam condescendi, nisi ut meam exonerem conscientiam.

⁴⁾ »Si proinde alius modus res meas accelerandi aut proponendi non est, quam per literas consiliatas, remitte quaeso commissam Tibi ad graecas Calendas et ventis, remancantque cuncta in amico pectore tuo, cujus sinceritatem me commissum esse cupio.« Megvallom, nem egészen világos előttem, vajjon a júl. 23-iki pontokat érti-e itt a fejedelem, s ez esetben miért kéri csak most az egészet abbahagyni. Biztosat csak úgy mondhatnánk, ha Jablonsky leveleit ismernők.

⁵⁾ A fejedelem mondja »commissa Tibi«; abból, hogy e commissió felhasználása előtt Jabl. szükségesnek találta Lintelóval beszélni, legalább valószínű ez.

⁶⁾ Jablonsky Igennek aug. 12. Másolat Arch. Unit. Posen.

⁷⁾ Ilgen Bartholdynak aug. 13. Berl. áll. levélt.

Jablonskynak, hogy a király meghagyásából a tervet immár el is küldte Bécsbe.¹⁾

A bécsi követ, Bartholdy, ez ügyet is szokott buzgósággal karolta fel. A holland követtel együtt kérték, nem ugyan Zinzendorffot, ki távol volt, de Seynernt, hiába.²⁾ Azt válaszolta ez, hogy fogadta volna el a fejedelem akkor, mikor a császár kínálta. De meg sokat is kér, annyit egy győzőtől lehetne várni, nem pedig egy hódolótól; pedig a spanyol korona vesztét a dinasztia neki köszönheti. De nem is titok a bécsi kormány előtt utrechti működése, s Pápaynak konstantinápolyi küldetése.³⁾ Nemcsak hogy e lépésnek nem lesz sikere, de még az országgyűlés is proscribálni fogja.

Rákóczi sejtette e választ, mert aug. 17-én azt írta a velenceiek biztatását jelentő Klementnek, hogy meg van győződve, hogy a bécsiek még jószágait sem adnák vissza.⁴⁾ 20-án pedig ismétli Jabl.-nak is, hogy keveset vár ez utolsó lépéstől; előbb attól, hogy a porosz király maga lesz kénytelen állást foglalni a császár ellen.⁵⁾ Ezen reménye is hamar enyész, a mint hallja, hogy a császár a porosz királynak Geldernt adományozta.⁶⁾ Panaszkodva írja Jabl.-nak és Klementnek, hogy bár ő semmi összeköttetést nem tart fenn Magyarországgal, ottani híveit e czímen üldözik, nevezetesen Géczy Zsigmondot.⁷⁾ Még egyszer szerzett neki Jabl. nagy örömet, nem tudjuk mily közleménnyel⁸⁾ (szept. 14.), de okt. 9-én (alkalmasint csak akkor) hírt vett a végleges visszautasításról: csak új bizonyosságát veszi az egészben annak, hogy bizalmatlansága alapos volt. Csak arra kérte Jabl. által a porosz királyt, hogy előbbi rendeleteit és utasításait az utrechti meghatalmazottak számára ne vonja vissza. Ugyszintén, hogy Lintelónak és Bruyninxnak köszönetét fejezze ki.⁹⁾

A fejedelem helyzete pedig folyton rosszabbodott. A pénzhiány egyre nagyobb lőn, Bercsényi panaszai is egyre¹⁰⁾ megindítóbbak, de a szükséglet nem csökkent. Hiába intette

¹⁾ Ilgen Rákóczinak aug. 15. Poseni levélt. Arch. Unit.

²⁾ Bartholdy Ilgennek aug. 20. Berliini levélt.

³⁾ E követség instructióját 1712. jan. 22., a mellékelt levelekkel a török előkelőkhöz s a moldvai vajdához l. Archiv. Rák. III.

⁴⁾ Rákóczi Klementhez 1712. aug. 17. Fiedler II.

⁵⁾ Rákóczi Jablonskynak. Arch. Unit.

⁶⁾ U. a. u. annak szept. 3. U. o.

⁷⁾ U. o. és Rákóczi Klementnek szept. 4. 1712. Fiedler II.

⁸⁾ Rákóczi Jabl. 1712. szept. 14. Arch. Unit.

⁹⁾ U. a. u. a. okt. 19. Arch. Unit.

¹⁰⁾ Felesége betegsége csak növelte inségét. V. ö. máj. 20., jun. 1. és jul. 6-án kelt leveleit. Majd minden levele 1712-ből. L. Fiedler II.

Klementet takarékoszágra,¹⁾ Jablonskyhoz ez évben írt utolsó levelei kizárólag pénzről szólanak.²⁾ Pedig különben is borús volt a láthatár. Pápay³⁾ jelentése lényegileg mit sem tartalmazott, hogy Klement bármily ügyes működésére sokat nem építhet, azt már az augusztusi kísérlet is megmutatta.⁴⁾ Egy barátjának, ki igen panaszkodott, Drabeciust ajánlgatta, kibén Bercsényi nem szűnt meg lapozni;⁵⁾ ő maga egyedül Istenre épít. A pénzszükséghez aggodalom járult élte biztonsága felől. Bercsényi már júniusba írt oly hírekről, hogy császári tisztek fordulnak meg Danzigban Rákóczinak ellenséges szándokkal, s hogy az osztrák kormány tiltakozott Danzigban való további tartózkodása ellen.⁶⁾ Október 23-án pedig a fejedelem maga írja Klementnek, hogy Angliával való alkudozását Bécsben megtudták.⁷⁾ Hogy ott tán többet is tudtak, mint a mennyi igaz volt, láthatjuk Bartholdy jelentéseiből, ki a bécsi hírekkel a berlini udvarnak szolgált.⁸⁾ Miután így danzigi tartózkodása már régi időtől fogva céltalan, egyuttal veszélyesnek látszott,⁹⁾ s már mintegy félesztendeje birta a franczia király meghívását:¹⁰⁾ nagyon természetes, hogy ott hagyta a várost, melyhez kellemes élmények és emlékek alig kötötték.

Berlinbe nem is jelentette. Deczemberben Ilgen kérdi Jablonskyt Rákóczi holléte felől. Jablonsky válaszulja, hogy okt. 15-e óta nem kapott tőle levelet.¹¹⁾ Thornból visszajövet¹²⁾ Danzigban hallotta egy bankártól, hogy nov. 9-én egy angol hajón Franciaországba ment; annak ellenében Danzigból azt a hírt kapta decz. 21 kelettel, hogy Angliában szállt ki.

Ez egész danzigi tartózkodás, nevezetesen pedig a porosz udvar megkísérlett közvetítése czáfolja a vádat, mintha a fejedelem nem gondolt volna komolyan a Béccsel való békére.¹³⁾

¹⁾ U. az.

²⁾ Szept. 21., 23., okt. 1., 15. Arch. Unit.

³⁾ Bercsényi Rákóczihoz aug. 3. Arch. Unit. VII.

⁴⁾ Nem volt valószínű, hogy Utrechtben többet tegyenek nyíltan, mint Bécsben bizalmasan.

⁵⁾ Forgáchnak márcz. 12.: ha remélni kíván, forgassa Drabeciust, ha biztosit, bizzék Istenbe. Bercsényi majd minden levelében említést tesz róla. Drábik tudvalevőleg a Svédnek, Erdélynek és Töröknek szövetségét jósolta volt Bécs ellen egy félszázad előtt. Arch. Rákóczi. III. VII.

⁶⁾ Bercsényi Rákóczinak jun. 29. Arch. Rákóczi VII.

⁷⁾ Rákóczi Klementnek okt. 28. Fiedler II.

⁸⁾ Berlini levéltár, közölve néhány Marczalinál is 288. s köv. lapokon.

⁹⁾ Klement emlékirata. Fiedler II, 12.

¹⁰⁾ Fiedler II. Rákóczi Lajos kir. 1712. apr. 20.

¹¹⁾ Jablonsky feljegyzése 1712. decz. Arch. Unit.

¹²⁾ Ismét egy zsinaton volt, s lehet hogy Berlinben ekkor még számítottak volt danzigi tartózkodására.

¹³⁾ Ez ugyan csak közvetve folyik Miklau 39 l. olvasható szemre-

Jól érezte ő maga is, mily sok függ attól, ha visszaállítják javaiba, de az osztrák kormány is, ezért a merev visszautasítás: fogadta volna el, a mikor kínálták. Ehhez pedig, azt hiszem, nem szükség hozzá magyarázat. A férfi, ki 1712 augusztusában büszkén utasított vissza egy levelet, melyen nem állott, hogy »Erdély fejedelmének«, tudatában volt annak, hogy küzdelme nem személyi harc, s hogy az ország érdekében fellépni ily alkalom nem bármikor jó.¹⁾ — 1711 elején még remélhetni vélte, hogy az ország szabadságának örökös ellenségét idegen segílylyel legyőzheti, s nem fogadta el azt, mit nem kizárólag személyes érdeke kérni készített, akkor mikor a múlt évben kilátásba vett külső segítség reménye elenyészett.

III.

Hogy Rákóczi okt. 15-e után már nem írt Berlinbe s elutazását sem jelentette meg, sejteti, hogy a porosz udvarra nehezelt.²⁾ Erre nézve közelebbi adataink nincsenek. De hogy Jablonskynak hű érületét és neki tett szolgálatait méltányolta, sőt továbbra is fentartani kívánta, látjuk abból, hogy a levelezést Franciaországból megint felvette. Ezen nem fölötte bő levelezés tartalmát adni azért nem látszik czélszerűnek, mivel Jablonsky válaszait nem bírjuk.³⁾ Egy adat azonban magában is fölötte érdekes. 1716. okt. 19-én a fejedelem, tekintettel a fenyegető hadi veszélyekre, arra kérte Jablonskyt, hogy levéltárát Danzigból vegye magához biztos őrizetre. Jabl. nov. 14-ki jegyzetéből tudjuk, hogy Krucsaynak már következő napon írni fog, hogy Chodowiecky (danzigi református pap) segítségével a levéltárat Berlinbe hozzák, a hol is valamely templomba (dom vagy parochialisban) el fogja helyezni, mint egy részét a magyar vagy (nála őrzött) lengyel evangel. egyházi levéltárnak, mindaddig, míg a fejedelem másként intézkedik.⁴⁾ Hogy ez megtörtént-e, legnagyobb fáradozásom daczára sem sikerült megállapítanom.⁵⁾

hányásából a miatt, hogy Lajos királyhoz fordult kérelemmel; e következtetés azonban Miklau ellen bizonyít.

¹⁾ A fejedelem maga mondja azt, hogy az ország nem mindenkor indíthat ily háborút, mint most. (Emlékirataiban.)

²⁾ Tekintve azt, hogy utolsó 3 héten mitsem írt Jablonskynak, előbb pedig hetenként többször is.

³⁾ A Rákóczi levéltárban kellene lenniök.

⁴⁾ Rákóczi Jabl.-hoz és Jablonsky feljegyzése ugyanazon levél tiszta lapján. Arch. Unit.

⁵⁾ Átkutattam a Dom és a Parochialkirche levéltárait; a levéltárosok mit sem tudtak lengyel v. magyar egyházi levéltárról, s magam is meggyőződtem róla, hogy az említett levéltárak jelenlegi iratai közt a keresettnek nyoma nincs.

A levelezés még akkor sem szűnt meg, midőn a fejedelem Törökönba költözött; utolsó levele Drinápolyból kelt 1718. febr. 18-án. E levelezésnek, s a porosz udvar Rákóczy iránt való érdeklődésének véget vetett a Klement ügy, melyet részleteznem nem látszik szükségesnek.¹⁾ Már azért is lett volna a pernek oly hatása, mivel e fölötté izgalmas ügy Rákóczi volt ügyvivőjének ugyanazon fejedelem berlini legjobb barátjával, az udvar papjával való ismeretségéből eredt. Az alkalmat felhasználták Bécsből, hogy Rákóczit ez udvar jóindulatából végkép száműzzék. Így került Bécsből a per aktái közé egy czímnélküli irat, — az egész után ítélve Klement jelentése Savoyai Eugénhez, mely a következőt is tartalmazza.²⁾

La Cour de Berlin s'attache generalement tous les *Protestants* de Pologne, par le canal de Mr. Jablonsky, se servant de *Leur moyen* pour bien des *Cabales* dans ce pais la.³⁾ C'est aussi par cet Ecclésiastique, que le Roy de Prusse continue avec les mécontents d' Hongrie ses liaisons étroites formées deja du temps du feu Roy son Pere.

Jái vû là dessus une longue suite de Correspondances du *Printze Rackotzi* avec Mr. *Jablonsky* et c'est par son Canal, que la Cour de Berlin a induite la Porte Ottomanne de demander sa Mediation avec l' Empereur, de quoy le dernier Ministre Turc, qui est venu à Reussen, a été chargé, sa Negotiation ayant été empêchée par le Roy de Pologne.⁴⁾

Mais la Correspondence avec le Prince Rackotzy continue pourtant jusques a l'heure qui est, si bien que la paix avec les Turcs étant faite, le Prince Rackotzy se va retirer de concert avec la Prusse, avec tous ses Partisans chez le Tzaar, pour qu'on s'en puisse servir en cas de besoiing à exciter de nouveaux soulèvements contre la Majté Imperiale en Hongrie et en Transylvanie.⁵⁾

¹⁾ V. ö. róla Friedberg czikkét Sybel, Hist. Zeitschr. 1888.

²⁾ Klement pere. Berlini levélt.

³⁾ Porosz megjegyzés ez irat szélén: Jablonsky müste billig alle und jede Brieffe herausgeben, die Er jemahlen nach Pohlen und Ungarn geschriben, Befehl von Hoffe hatt Er nie gehabt, Cabalen allda anzurichten.

⁴⁾ További porosz megjegyzések: Die Brieffe, so Jablonsky mit Rakotzi gewechselt, muss Er auch von sich geben. Es werden sich davon einige schon bey den Acten finden. — Die Schickung des Grosz Veziers an den hiesigen Hoff hatt Rackotzy veranlasset. — Es ist nicht wahr, dass der König von Polen diese Türckische Schickung verhindert. Au contraire des Königs in Polen vor handene Brieffe zeigen, dass Er Seine Kgl. Mtet zu dessen Annehmung persuadieren wollen, ohne Zweifel um sie dadurch mit dem Kaiser zu brouillieren, welches wir aber allhier bald gemercket, und dannen her den Aga mit guter Manier zurückgehen lassen.

⁵⁾ Dass Rakotzy nach Moskau gehen solle, ist auch falsch, und

Mennyiben erősítik meg ez adatokat Rákóczi levelei Jablonskyhoz: e perczben nem ítélem meg; Jablonsky leveleit pedig ez időből sem birjuk. A helyzetet 1713 és 1718 közt úgy képzeljük: Klement mikor Eugen szolgálatába is lépett, fentartotta előbbi összeköttetései némelyikét; Jablonskyn kívül pl. levelezett Bél Mátyással is.¹⁾ Ez által sikerült neki híreket szerezni Berlinből, mik Eugen előtt becsét emelték; de viszont egyet-mást, mit Bécsben látott, Berlinben bocsátott árúba. Valószínű, hogy néhányszor igazat is árult el Berlinbe, a mi aztán a valóságos kérdésben megszerezte neki a vészhozó hitelt. Így történt, hogy Jablonsky viszont neki elmondott mindent, s így volt tudomása a török aga békéltető missiójáról, melyet a berlini jegyzet (valószínűleg Ilgené) megerősít.

Mily állást foglalt a drezdai és a berlini udvar a missióhoz, elvégre nem igen fontos; tény, hogy foganatja nem lett. De oly keserű csalódások után Jablonskynak megtiltották, legalább a nyilvánosság előtt, a politikába avatkozni.²⁾ Hogy a lengyel ügyekben tovább is kérték tanácsát, s növekvő becsben tartották, számos év aktái bizonyítják; hogy Rákóczitól a fent adott, nejtől pedig u. a. év áprilisából eredt az utolsó levél, a mellett szól, hogy Rákóczival csakugyan megtiltották neki a további összeköttetést.

A per érdekessége azonban ezzel nem szűnik meg. A mellékletek közt Bél Mátyás 2 levelét találjuk Jablonskyhoz; az elsőben Bél kéri Jablonskyt, hogy pénzét mentse meg. Egy másik leveléhez mellékli Ráday Pál kérelmét egy bécsi póstamester érdekében, ki szintén nagyban hitelezett volt Klementnek.³⁾ Több mint valószínű, hogy pénzükből mitsem láttak többé.

Még érdekesebb és tanulságosabb azonban a periratok egy másik melléklete. Jablonsky, midőn politikai tevékenysége felülvizsgálat alatt állott, nagy örömmel nyújtotta be 150. magyar érdekében írt levele másolatát.⁴⁾ Vallomása szerint levelezésének czélja volt a fejedelmet a császárnak való meghódolásra bírni; a mi valóban az igazság egy részét ki is fejezi. Egy cím és aláírás nélküli füzetben a periratok közt nem

---

zw(ischen) sr. Klg. Mjtet und dem Tzaar deshalb nie in Wort gewechselt worden.

¹⁾ Clement periratok. Berl. levélt.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

volt nehéz Jablonsky leveleinek másolatait felismernem; ¹⁾ azonban 150 közül mindössze 16 van meg ezen ismeretlen kéz másolta gyűjteményben. Szerencsére kettőnek meg van más gyűjteményben az eredetije is, s ezen ítélhetjük meg, hogy e másolatok nem hívek, mert nem teljesek: a részletek, melyekben rokonszenv nyilatkozata és bátorítás foglaltatik, vagy a császári kényuralom elítélése, e másolathból kihagyvák. Tekintetbe véve ez átszerkesztés veszélyes voltát - mivel az eredeti levelek az ország levéltárában őriztettek - talán habozhatnánk az előterjesztettem vélemény (hogy t. i. Jabl. leveleinek ily czélból megtisztított másai ezek) elfogadásában; de a kérdésre, mit jelentsenek e másolatok e helyütt, más választ nem nyerhetünk. Az elvégre is fel volt tehető, hogy annyi akta mellett, mennyi e perben felhalmozódott, aligha fog jutni a bíróságnak eszébe, ily mellékletek épségét is tanulmányozni. Tény, hogy nem sokba mult, hogy Jablonsky, ki mikor Rákóczy ügyei válságban voltak, komoly nyugalommal mondotta magát késznek azokért vérért ontani, ²⁾ állását s becsületét el nem vesztette érte, a mikor már ez áldozattal is a még mindig reménylő fejedelemlennek csak kárt okozott volna. Nagyon is érthető, ha a száműzöttel való kapocs ezzel végleg fel lett oldva. De oly emberekkel, mint Bél Mátyás és Ráday Pál még számos éven át fentartott összeköttetés által Jablonsky élte végeig ³⁾ lényegileg ugyanazon gondolatnak szolgált, melynek képviselőjét II. Rákóczi Ferenczben tiszteli és becsüli vala.

KVACSALA JÁNOS.

---

¹⁾ U. o.

²⁾ Jablonsky Klem.-nek 1712. márcz. 1. Fiedler II.

³⁾ E levelezésből — sajnos — csak töredékeket ismerek!

ADALEK BÖJTHI GÁSPÁR
DE REBUS GESTIS MAGNI GABRIELIS BETHLEN CZIMŰ
MŰVÉNEK KRITIKÁJÁHOZ.

A kik használták Böjthit, jól tudják, hogy munkájának reánk maradt része mily becses forrása Erdély történetének a XVII. század első tizennégy évében. Böjthi levéltári anyagot használt. Ezért bizalommal követjük. De másrészt az anyagot rhetori compositióban adja elénk, hőst dícsőítő szándékkal. E két ok korlátozza bizalmunkat. Azonban az alább közölt idézetekből kitűnik, hogy Böjthi gyakran még ott is hitelt érdemel, a hol inkább szónoknak látszik, mint történetírónak. Ismeretes, hogy a classikus minták szerint szónoklatokat mondat el elbeszélése szereplőivel.

Tárgyalván a szászok és Bethlen vitáját Szeben miatt elmondja, hogy a fejedelem két jogászt küldött az universitáshoz. »cum extrema resolutione«. Az egyik követ Angyalos János a szászok tanácsa előtt »hunc in modum disseruisse fertur«. Következik ezután a szónoklat.

Duo -- így beszél Angyalos egyebek közt -- ex tanta commotione extrema amplissimi viri sequentur; aut enim subditi adversus legitimum principem rebellantes notorii fient, aut authores et cutores tam ignominiosae diffidentiae rationem mendaciorum suorum reddere debebunt. Quae enim petiistis, quaeque nunc vel in futurum petitori estis, ea omnia princeps indulgentissimus sponte, et ex certa conscientia vobis non duntaxat se indulturum promisit, verum etiam per litteras, propositiones et clarissimi regni senatores obtulit. Cibinium petiistis? concessit. Privilegia et immunitates universitatis cum antiquis praerogativis flagitastis? obtinuistis . . . . Nam ut verum fatear, si tempora Báthorei cum temporibus principis moderni conferantur, duobus hisce temporibus (pace vestra dixerim) similes estis pueris immorigeris, qui edulia offerentibus reluctantur, dare autem nolentibus infesti sunt. Petiistis a Bathoreo

Cibinium, negavit se daturum; nunc ultro offertur, accipere renuitis stb.

Hasonlítsuk most össze az idézett részeket Bethlen Gábor 1613 decz. 10-ikén kelt levelének egyes helyeivel: (Közölve Archiv des Vereines f. sieb. Landes. Neue F. Bd. III. 234.) Kiből ez kettőnek kell általán fogva következni, hogy vagy az Subditus jegyezteti meg magát Urához Fejedelméhez való nagy idegenségről és engedetlenségről, és így az Fejedelmi állapotot és az mi gubernationkat Isten és az világ előtt Iustificálhattjuk, vagy penig, az kik ennek az közöttünk való diffidentíának okai és indítói, azok számadási lesznek ez dologrul. Holot valamit kegmtetek vagy most, vagy ezelőtt, vagy ezután kívánhatna mi tőlünk, régen magunk zabadosan ellzant kez akaratumkból, mint igaz hazafiak azt nemcsak megigirttuk, es megattuk kegmteteknek, hanem irasunk, propositioink es becsületes Tanácskovetink által offeraltuk; Zebent kértétek, hizen, megattuk, minden Privilegiumival, Immunitassival, az egez Szaszsagnak regi igaz praerogativájával egyetemben . . . mi köztünk és Báthori közet Zeben állapottiarol nem különben forog az kegmtetek dolga, mint az erkölceses gyermeké, mikor étellel kenaliak haragiaban el nem vezj, es mikor ő is kerne, nem adgiak. Ez eleőtt igen kerte Zebent kegmtetek, nem attak; most mikor adnak, nem vezi. . . .

Mint látjuk, Böjthi felhasználta e levelet Angyalos beszédében, a mit a nem idézett részletek is mutatnak. Hol fordított, hol pedig szónoki körülírással élt. A levelet Angyalos János és Horváth János vitték a szász egyetemhez, ugyanazok, a kik Böjthinél is mint követek szerepelnek. Csakhogy a történetíró az írásbeli izenetet szónoklattá alakította át.

ANGYAL DÁVID.

MAGYAR FERENCZRENDIEK A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELEBEN.

--- NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. ---

IV.

Szt. Ferencz szabályai értelmében így oszlott meg a hatalom, a tekintély, a kormányzás, a tartománygyűlés és az előljárók között. Természetes, hogy mindebben csak a kisebbség részesülhetett. A nagyobb rész névtelenül, engedelmeskedve, és dolgozva élt a zárda falai közt, legfeljebb akkor vétetve jobban észre, ha valakit társainak bizalma kiemelt a szerzetesek nagyobb zöméből.

De ha amazoknak több jutott a hatalomból, emezeknek alighanem nagyobb részüik volt a lélek zavartalan békéjében.

A tisztségek, a hivatalnokoskodás, kétségkívül megszaportította a gondot, növelte a felelősséget, fokozta a fárasztó, pihenést nem ismerő tevékenységet. Akit a bizalom és saját kiváló tulajdonai egy zárda, egy kerület, egy tartomány élére állítottak, az minden inkább volt, mint a maga embere. Másokért való gond ült szívében, másokért való munka foglalta le idejét, a többiek jóléte és nélkülözése, öröme és bánata, erényei és bűneiért tartozó felelősség töltötte be lelkét. Az az egyszerű szerzetes ellenben, a ki elvegyülve társai között észrevétlenül, rábízva magát teljesen a rend szabályaira, szó nélkül alávetve magát előljárója akaratának, imádkozva és dolgozva, mintegy akarat nélkül, de egyuttal minden gondtól és felelőségtől menten élte le napjait, jóval nagyobb mértékben élvezte a lélek békéjét, a kedélyvilág nyugodt egyformaságát, szóval a szerzetesi élet csendes de igaz boldogságát, a melyet a jól fegyelmezett, az önsanyargatás gyakorlásában megedzett akarat nem engedett oda martalékul sem a hiuságnak, sem egyéb emberi gyengeségnek.

Ezt azonban csak akkor tudjuk megérteni, ha ezeknek a szerzeteseknek az életét egész közről látjuk. Ha ismerjük

lelki műveltségük fokát, napi foglalatosságait, szórakozásait, idejük beosztását stb.

Tekintsünk tehát be a zárda falai közé, s figyeljük meg őket a templom boltívei alatt való imádkozás idején, munka közben, étkezés alatt és után, a pihenés óráiban, kezdve attól a naptól, hogy mint növendékek a szerzet kötelékébe felvétettek s átlépték a kolostor küszöbét, lemondással a szívében, áldozatul hozva fiatal vérük pezsgését, felajánlva munkakedvük minden erejét, az ég felé irányzott tekintettel, mely mindezek fejében az ígért örökké tartó boldogságot kereste — egészen azon pillanattig, amidőn megdermesztve a halál fagyától, örökre lecsukott szemekkel, mint a keresett boldogság örököseit lekisérték őket a zárda sirboltjába.

A rendbe való felvétel nem járt semmi nehézséggel, ha az illető kérelmező bizonyos feltételeknek megfelelő életviszonyok közt élt. Így megkívánták tőle, hogy legalább 14 éves, törvényes születésű, hitében buzgó katolikus, nőtelen, egészséges testű és lelkű, adósságoktól ment legyen, jó hírnévnek örvendjen és semmiféle büntény gyanuja alatt ne álljon. Szükséges volt azonkívül, hogy bizonyos fokú tanultsággal is rendelkezze — mint a konstituczióban olvassuk »sit competenter litteratus.« Akik ezen feltételeknek megfeleltek, felvétettek a rendbe s kellő előkészület után áldozó papokká szenteltettek.

Voltak azonban a rendnek oly tagjai is, a kik, bár a többiekhez hasonlóan letették a szegénység, szűzesség és engedelmesség hármasság fogalmát, papi ténykedéseket soha sem végezhettek. Ezek az úgynevezett »laicus« testvérek voltak, akik a házban, kertben a nehezebb munkákat végezték, főztek, varrtak stb. Az ilyenek felvételénél azt kívánták, hogy az illető munkabíró, egészséges ember legyen, 18–40 év között. Ezek közé néha feleséges embert is felvettek, mint pl. 1537-ben a báthori organistát, miután előbb az egyházi hatóság törvényesen elválasztotta őt nejétől s az asszony is letette a tisztaság fogalmát.¹⁾ A felvételt a kusztoszok eszközölték, az egyes kerületek szükségleteihez mért számarányban. Ők tartoztak tehát a felvétetni kívánók egyéniségét és viszonyait is vizsgálat alá venni. Ha a kusztosz valakit e nélkül és az előbb elszámolt feltételek valamelyikének ellenére vett volna fel, az illető a fogadalom letetéséhez csak is a tartományfőnök különös engedélye mellett járulhatott. Kivételnek csak azon esetben volt helye, ha a szerzetbe olyan egyén kívánt felvétetni, akinek belépése akár képességei, akár kiváló társa-

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1537.

dalmi állása folytán különös épülésére szolgált volna az egyháziaknak és világiaknak egyaránt. Tudunk rá esetet, hogy az egyik házfőnök a kusztosz és a tartományfőnök tudta nélkül felvett egy laicus testvért ujoncznak. Ez Szántón történt 1533-ban. Midőn ez a tartományfőnöknek tudomására jutott, jóváhagyta ugyan a felvételt, sőt nehogy az ártatlan fráter bűnhődjék, az addig benn töltött időt is beszámította az ujonczévébe, de egyuttal közölte a házfőnökkel, hogy ezen önkényes eljárása miatt -- mihelyt a kusztodiába utazik -- meg fogja őt büntetni.¹⁾

A kolduló szerzetekből egyáltalában meg volt tiltva valakit szent Ferencz rendjébe befogadni. Más szerzetes rendekből pedig csakis az illető rend főnökének beleegyezésével volt az átvétel megengedve. Ellenkező esetben a felvétel érvénytelennek tekintetett.

A felvettek novicziusoknak, ujonczoknak neveztettek. Ezek közvetlenül a felvétel után meggyóntak, megáldoztak, és jóvátették az esetleg más hírnevén, tulajdonán ejtett sérelmeket, hogy így előbbi életök salakjától megtisztulva, Istennel és emberrel kibékülve kezdhessék meg az új életet.

A XVI. század első felében, a mohácsi vészre következő időszakban, ugylátszik, nem volt meghatározva, hogy az ujonczok melyik zárdában tartózkodjanak. Legalább errre mutat az 1537-ben Berényben megtartott káptalannak azon határozata, hogy az ujonczok ne költöztessenek hol ebbe, hol abba a zárdába.²⁾ Ugyiszintén már az 1535. évben (Gyöngyösön megtartott káptalan is intézkedett e tekintetben, még pedig oly formán, hogy az ujonczok számára minden kusztodiában, ha csak lehetséges, két vagy legalább egy alkalmas zárda jelöltessék ki.³⁾

Amint az ujonczok megérkeztek a számukra berendezett zárdába, egy gyóntatótya vezetése alá kerültek.

Ezt nagy gonddal választották ki az előljárók.

Komoly, érett gondolkozásu, józan ítéletű embernek kellett lennie, aki eléggé ismerte az emberi lelket, hogy arra hatni is tudjon. Nemcsak a kellő ismeretekkel kellett rendelkeznie, hanem az is szükséges volt, hogy szigorú szerzetesi szellem hassa át őt, hogy ne csak élőszóval, hanem példájával is oktassa a reábizott ifjakat. Türeelmet, elnézést kívántak tőle mások hibái iránt s kemény szigort önmagához, hogy mérsékelten, okosan tudjon jutalmazni és büntetni. Szóval olyan

¹⁾ Levelező könyv. 39a.

²⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1537.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1535.

embert kerestek benne, aki tudjon jól tanítani, s egyuttal kitünően nevelni.

Mert ez volt az ő feladata. Az ujonczok egy álló esztendőig egyedül az ő befolyása alatt állottak. Ezen idő alatt ő volt vezetőjük és tanácsadójuk, tanítójuk, meghittjük, barátjuk. Ő oktatta őket a latin nyelvre, a szükséges imádságokra, a rend szabályaira. Az ő példája buzdította őket az önmegtadósra, az alázatosságra, az áhitatra. Az ő szava lelkesítette őket a szegénység, szűzesség, engedelmesség szeretetére. Ő gyujtotta meg lelkükben azt a tüzet, amely képessékké tette őket arra, hogy a szegénységért, az önsanyargatásért le tudjanak mondani a világ minden öröméről.

Ez alatt az egy év alatt az ujonczok szinte légmentesen el voltak zárva a külvilágtól. Nem léphették át a zárda küszöbét, kivéven valamely ünnepélyes körmenet alkalmával, vagy ha esetleg más kolostorba rendelte át őket fellebbvalóik akarata. Nem beszélhettek világi egyénnel, még legközelebbi rokonaikkal sem, hanem csak gyóntatójuk engedelmeivel, s az ő jelenlétében. Nem írhattak s nem kaphattak leveleket lelki vezetőjük tudta és beleegyezése nélkül. Sőt még a kisebb rendeket sem vehették fel ezen idő alatt, vagy ha valaki már fel volt szentelve közülök, annak nem volt szabad gyóntatnia. Hetenkint háromszor: hétfőn, szerdán és pénteken, oda állottak a kolostor szerzetes atyái elé, s egyenkint elszámolták mindazokat a kisebb-nagyobb botlásokat, hibákat, bűnöket, amelyeket a megelőző napon netalán elkövettek. A házfőnökhöz tartozott ezek miatt őket meginteni, megdorgálni, avagy megbüntetni.

Oly csendben, oly egyhangu foglalkozás közt, olyan szigorú fegyelem alatt töltötték napjaikat, hogy a lélek úgyszólván kényszerítve volt magába mélyedni.

Igy jutottak el, önmagukkal foglalkozva, imádkozva és dolgozva, lassankint ahhoz a ponthoz, ahol reájuk nézve megszünt vonzerővel és csábító hatással birni a birtév, a gazdagság, a gyönyör, s ahol fiatal lelkük minden lángolásával, szívük minden dobbanásával, az örökkévalóság felé fordultak.

Az ujonczév leteltével mindazoknak, akik ezen idő leforgása alatt velük érintkezésben voltak, bizonyosságot kellett tenniök viselkedésük, társalgásuk, modoruk kifogástalan, sőt épületes voltáról. Csak ha e tekintetben nem emelhetett ellenük senki kifogást, bocsájtattak a fogadalom leteléséhez.

Ez mindig bizonyos ünnepélyességek közt ment végbe.

A fogadalmat tevőnek mindenek előtt a földi javakról való lemondást kellett hebizonyítani azzal, hogy tényleg lemon-

dott minden néven nevezendő tulajdonáról, s mindazt, ami bizonyos értéket képviselt s aminek eddig birtokában volt, átadta előljárójának. Azután összegyűltek a kolostor atyái a zárda valamely tágasabb helyiségében, s itt a fogadalmat tevő a kusztosz vagy házfőnök elé térdelve, összekulcsolt kezeit annak kezeibe téve, a következő szavakkal mondott le a világról: »én így és így nevezett testvér, ígérem és fogadom a mindenható Istennek, a B. Szűznek, szent Ferencznek, minden szenteknek, és neked atyám, hogy egész életemen keresztül meg fogom tartani a kisebb testvéreknek Honorius pápa által megerősített szabályait, szegénységben, engedelmisségben és szűzességben élén.« Mire az illető kusztosz, vagy házfőnök biztosította őt, hogy ha fogadalmát beváltja, jutalmul az örök boldogságot fogja elnyerni.¹⁾

Azok az ujonczok, akik nem váltak be, visszakapták a belépésük alkalmával viselt ruháikat, és békében elbocsájtattak. Az egyik ily ujoncz, 1534-ben, nagyon bizhatott magában, mert felvételekor ruháit oda ajándékozta egyik rokonának. Igaz ugyan másrészt, hogy ez nem valami nagy áldozat volt tőle, mert oly silányul volt felöltözve, hogy az üngön kívül alig volt rajta egyéb. Miután azonban mezítelenül még sem lehetett utnak ereszteni, a tartományfőnök irt a guardiánnak, hogy adjon neki valami hitvány ruhát.²⁾

A fogadalmat tevők közül a laikus testvérek valamelyik zárdába küldettek, ahol mesterségüknek megfelelő foglalkozáshoz jutottak. A tulajdonképpen növendékek pedig hozzáláttak a tanuláshoz.

A mohácsi vészre következő zavarteljes időben a tanulmányok végzésére nem volt állandóan valamely zárda kijelölve, hanem káptalanról-káptalanra külön határozták meg, hogy az ifjak iskoláztatása hol történjék. Így pl. 1531-ben úgy intézkedik a káptalan, hogy a jövő gyűlésig Váradon tanítsák őket.³⁾ Hasonló határozatot hozott az 1533. káptalan.⁴⁾ Tanárukat »lectornak« neveztek akkor Athyai Pétert, ekkor Hamanthi Tamást rendelték.

Sajnos, forrásaink nem szólnak arra vonatkozólag semmit, hogy mit tanítottak ezen iskolákban.

A konstitucziók mindössze csak annyit mondanak, hogy a kusztoszok ne alkalmazzanak olyan egyéneket gyóntatókul és hitszónokokul, akik valamelyes tanultsággal nem rendelkeznek

¹⁾ Müncheneri kodex. I. Pars constitutionis 32 a.

²⁾ Levelező könyv 76 a.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1531.

⁴⁾ U. ott. Acta capituli 1533.

(sine aliquali sufficientia litterarum) és hogy a növendékeket, különösen az ifjabbakat, nagyon korán ne bocsássák a felszentelésre. Továbbá, a tartományfőnöknek és a többi előjáróknak arra is kiterjedjen figyelmük, hogy a gondjaikra bízott testvérek tudják mindazt, ami az üdvösség elnyeréséhez szükséges, kivált a gyóntatók és hitszónokok. Gondoskodjanak kellő tanerőkről is. A növendékek és a fiatalabb áldozárok irodalmi nyelven társalogjanak, és az étkezések idején felolvasásokat tartsanak.¹⁾

A levelező könyvben pedig ezeket írja valaki: tudvalévő dolog, hogy nekünk nem az elvont fogadalmakra, a pompás érvelésre van szükségünk, hanem arra, hogy ismerjük a szent írást, a közhasznú dolgokat, s kivált ami a gyóntatáshoz tartozik. Ezt veszik az emberek rendesen igénybe. Ugyanazért a mi tartományainkban is vannak olyan atyák, akik az ily szükséges ismeretekkel rendelkeznek és képesek másokat is oktatni.²⁾

Miután a növendékek tanulmányaikat befejezték, és legalább 22. életévüket betöltötték, papokká szenteltették. A felszentelés rendszerint a legközelebb eső püspöki székvárosban történt, az illető püspök vagy helyettese által. Így tudjuk, hogy egy ízben a tartományfőnök Esztergomba küldi a növendékeket felszentelésre, máskor pedig a kusztosz Egerbe rendeli őket.³⁾

Midőn az ujonczok megkezdték a próbaévet, már a szerzet ruháját viselték. Nem is vetették ezt le többé, sőt ebben is temetettek el.

A ruházat a konstitúciók értelmében olyan volt, hogy annak silánysága nem csak az árából, hanem magából a posztóból is megítélhető volt, miután a rend szabályai szerint a szerzeteseknek szegényes ruházatban kellett járniuk.

A magyar ferenczrendieké, a tartomány ősrégi szokása szerint, egyszerű hamuszürke színű posztóból készült. A csuha olyan hosszúra volt szabva, hogy a derékon átkötte, leért egészen a láb sarkáig; nem érte a földet, de a sarok felett sem volt négy ujjnyival rövidebb. A csuklya leért egészen a derekat övező kötélig, s ennél két ujjnyinál sem hosszabbnak sem rövidebbnek nem volt szabad lennie. A szélessége arányos volt a hosszúsággal. A csuha ujjai leérték a kéz első izületéig, s a vállnál körülbelül két tenyérnyi szélességben voltak varrva, úgy azonban, hogy a kéz feje felé még inkább kibővül-

¹⁾ Müncheneri kodex. Electio officialium.

²⁾ I. h. 94 a.

³⁾ U. ott. 116 b.

tek. A csuha felett viselt kánzsának sem fodrosnak, sem ránczosnak nem volt szabad lennie a nyak körül, sem pedig a földig leérnie, hanem legalább egy tenyérnyivel rövidebbnek kellett lennie. Az öv közönséges, nehéz kötélből készült.

A kusztoszok figyelmének nem csak arra kellett kiterjednie, hogy a szerzetesek mindannyian megfelelő ruházatban járjanak, hanem arra is, hogy senki a szükséges mennyiségű ruházaton felül ne bírjon ilyennel. Néha, kivételképen valamely észszerű oknál fogva azonban megengedhették pl. a laikus testvérek közül a szakácsnak, vagy az ácsoknak, hogy két csuhával bírijanak, ezek közül az egyiket munka közben, a másikat pedig azonkívül viselhessék. Az előbbent azonban, ha nem volt rajtuk, a pinczehelyiségben kellett tartaniok, hogy esetleg más is használhassa.

Lábbelit nem volt szabad szerzeteseinknek viselniök, ha csak ez valami okból elkerülhetlenül szükséges nem volt. De még ekkor is vagy a kusztosznak, vagy a házfőnöknek az engedélyét tartoztak előbb kikérni. Aki ezen szabály ellen vétett, büntetésül egy napig kenyéren és vizen bőjtölt.

Megjegyzendő azonban, hogy a lábbeli alatt nem értendő maga a harisnya, vagy a fatalp, vagy az egyszerű saru. Mindazonáltal még sarut sem viselhettek mindnyájan. Így pl. az 1537-ben Berényben megtartott káptalan kimondja, hogy minden egyes kolostorban a kusztosz és a zárda tanácsosai (néhány idősebb szerzetes, akiket szintén diskrétusoknak neveztek) határozzák meg, hogy a szerzetesek közül kik járhatnak sarukban és kik nem.¹⁾ Az 1550-ki váradi káptalan már megengedte, hogy a testvérek a világiakéhoz hasonló lábbelit viseljenek, de ez csak a bokáig érhetett, és semmiféle sallangok nem lóghattak le róla, mert különben viselőjét megkorbácsolták és ezen felül még egy napi bőjtöt is kapott.²⁾ Az 1552-ben ugyancsak Váradon megtartott káptalan ellenben megújítja a berényi gyűlés határozatát, azzal a hozzáadással, hogy ha a kusztoszok és házfőnökök e tekintetben mulasztást követnek el, a tartományfőnök, vagy a vizitator néhány korbácsütésre ítélje őket.³⁾

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1537.

²⁾ U. ott. Acta capituli 1550.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1552. Jónak látjuk már itt megjegyezni, hogy ezek alatt a korbácsütések alatt nem valami »inquisitori« kegyetlenkedést kell érteni, hanem azt az ostromozást, amelyet ők disciplinának neveztek, s amelyet önsanyargatásul bizonyos napokon mindegyik szerzetes elvégzett önmagán. Ezt az ostromozást rendszerint valamely büntetés súlyosbításául szabták ki a vétkekre s vagy maguk végezték önmagukon, vagy pedig egyik társuk mérte vállaikra az ütéseket.

A szerzetesek még az éjjeli nyugalom idején sem válhattak meg csuhájuktól. A konstitucziók külön megtiltják, hogy valaki — kivéve a betegséget — éjjelre levesse a csuhát, a nadrágot, vagy az övet. Aki ez ellen a tilalom ellen vétett, az másnap büntetésül kénytelen volt, az ebéd ideje alatt, az étteremben a földön ülve, csuha nélkül elkölteni ebédjét.

A zárda szabójának nem csak az új ruhákat kellett megvarrnia, hanem a viselteket is ő tartozott kijavítani, tisztán tartani. Ha ezt nem tette, a házfőnök megbüntette őt.

A szerzetesek attól a zárdától kapták ruházatukat, ahol az alamizsnagyűjtés idején állandóan tartózkodtak. És ha történetesen éppen ez alatt helyezték át más zárdába, az a kusztoz gondoskodott felőle, akinek a kerületébe áttétettek.

A ruhára szükséges posztót, gyolcsot stb. rendszerint itt az országban szerezték be a kusztozok, akiknek ezekről gondoskodniuk kellett. Így tudjuk, hogy az 1535-ki gyöngyösi káptalan úgy intézkedett, hogy mindaddig, míg a káptalan másképp nem rendelkezik, az esztergomi, ozorai, szlavoniai, szentléleki és szécsényi kusztoádiak nem Fáróból(?) hanem Szécsényből szerezzék be a ruha szükségletet; a pataki, jenői, bányai kusztoádiak zárdái pedig Lőcséről kapják a ruhaneműeket.¹⁾ Néha azonban külföldre is küldöttek ily posztóárúért, mint ez a levelező könyv más helyén olvasható, ahol az író felemlíti, hogy éppen most küldött ki Németországba néhány szerzetest ruhaneműek bevásárlása céljából.²⁾

Hogy mennyi gonddal járt némely esztendőben az egyes zárdákat kellő mennyiségben ellátni a szükséges ruhaneműekkel, azt elképzelhetjük azokból a levelekből, amelyeket a kusztozok a tartományfőnökökkel, egymással, vagy az egyes házfőnökökkel erre vonatkozólag váltottak.

1534-ben Kussalról, úgy látszik a jenői kusztoz, tudatja az egyik házfőnökkel, hogy ezentul a ruházatra szükségeseket Szécsényből fogják megkapni, miután Fárót alig lehet veszély nélkül megközelíteni. De most meg Szécsénybe is bajos a közlekedés, részint az árvizek miatt, részint pedig mert az utonállók garázdálkodása a legnagyobb veszélylyel fenyegeti az utasokat; kénytelen tehát a kért szürke prém elküldését a jövő évre halasztani.³⁾

Altalában ez a szürke, ugylátszik evetprém — amit a csuha béléséül használtak — beszerzése, sokat foglalkoztatja a szerzeteseket. Nem vagyok képes ebben a zavaros időben a

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1535.

²⁾ I. h. 238 a.

³⁾ U. ott. 73 a.

testvéreknek szükséges prémét bevásárolni — panaszkodik az egyik kusztos a másiknak; kérlek tehát az Isten szerelmeért, ha a te kerületedben maradt valami felesleg, küldj abból számunkra legalább néhány rőfnyit. Szívesen megadom érte az öt forintot is, bár jelenleg pénzzel sem rendelkezünk, de majd kérek kölcsön a konfratertól.¹⁾

Ugyanekkor az esztergomi konvent főnöke is panaszosan tudatja a tartományfőnökkel, hogy ebben az évben nem küldhettek a prémért, mert attól tartottak, hogy a pénztvivő szerzetesek a portyázó ellenség kezébe kerülnek. Kéri tehát, hogy ne hagyja el őket nyomorúságukban, hanem küldjön számukra egy vagy legalább félrőfnyit, az árát majd később készségesen meg fogja téríteni.²⁾

Kénytelen vagyok — írja egy másik kusztosz a szomszéd kusztódia főnökéhez — szent szabályaink értelmében mezitelenségemet felfedni előtted, nehogy hallgatásom büszkeségnek tűnjék fel. A közbiztonság teljes hiánya következtében nem küldhettünk a szükséges prémért, s most a tél közeledtével a legnagyobb zavarban vagyok, hogy mibe öltöztetem szerzetes testvéreimet. Kérlek tehát, hogy a te kusztódiában található maradékból juttass nekünk is, én nem fogom elmulasztani ebbeli jóságodat a szerzet tagjai előtt nyilvánosan elismerni és magasztalni.³⁾

Az egyik szerzetes is panaszkodik a prém hiánya miatt. Egyetlen csuhám van — úgymond — de ez is már olyan régi s annyira elrongyolódott, hogy alig lóg rajtam; pedig az idő már most is elég zordnak ígérkezik.⁴⁾ De még ennél is szerencsétlenebbnek érzi magát egy másik, aki baját így írja le: súlyos bántalom és nagy veszteség ért: a prémből engem illető részt egyik szerzetes társam elvitte, hogy úgymondjam ellopta.⁵⁾

A sok panaszkodás után szinte jól esik olvasni, hogy az ozorai kusztosnak pl. egy ízben alkalma volt 100 rőf ajándékba kapott prémét megköszönni.⁶⁾

Néha más is hiányzik, nemcsak a bélésnek való prém. Kérlek tisztelendő atya — könyörög az egyik szerzetes — gondoskodjál számomra csuháról és kámszáról, mert úgyszólván mezitelen vagyok, és nem tudom, kihez forduljak. Leveletem nem ok nélkül pecsételem le vörös színű viasszal Azt

¹⁾ U. ott. 22.

²⁾ U. ott.

³⁾ U. ott. 20. l.

⁴⁾ U. ott. 22.

⁵⁾ U. ott. 37.

⁶⁾ U. ott. 27.

akarom ugyanis ezáltal elérni, hogy ebből is látván nagy uri voltomat, még hajlandóbbá légy kérésemet teljesíteni, és ha már előbbi levelemre nem feleltél, legalább erre kapjak választ.¹⁾

1533-ban meghal az egyik szerzetes, akinek Ozorán lakik egy jóismerőse. Ez értesülvén a halálesetről, siet az odavaló házfőnökhöz irt levelében őszinte fájdalomának és részvétének kifejezést adni. A levél végén azonban nem mulasztja el a quardiánt arra kérni, hogy a megboldogult lámpáját ajándékozza emlékül neki; a csuháját pedig szívesen megveszi pénzért. Akármit kíván érte, akár egy és egy fél, akár két forintot. a legrövidebb idő alatt megküldi.²⁾ Az illető megfélemlezett arról, hogy a szerzeteseknek tiltva volt a kámszát vagy más ruhaneműt egymásközt értékesíteni.³⁾

Uglátszik különben, hogy a szerzetesek közt az apróbb szivességek közé tartozott, a kevésbé értékes ruhadarabok s különösen a bőrneműek beszerzése. Így pl. az egyik szerzetest felkéri Ozoráról, hogy készíttessen egy pár könnyű nyári sarut; figyelmezteti azonban az illető, hogy ne legyen se szűk, se rövid.⁴⁾

Egy másik ugyancsak Ozoráról szarvasbőrből készült szíjat küld szerzetes társának, s kéri, hogy tekintettel az általános nyomorúságra, inkább a jóakaratot tekintse, mint az ajándék értékét.⁵⁾ Hasonló ajándékkal kedveskedik társának egy másik szerzetes is, azzal a különbséggel, hogy egy darab posztót és egy bélésre való prémet is küld.⁶⁾

Emlékszem - írja a harmadik — hogy nemrég felkértél, szerezzek számodra alsónadrágnak való vásznat és lábbelinek való bőrt; a vásznat már előbb elküldöttem, a kecskebőrt most indítom útnak.⁷⁾ Máskor ismét azt olvassuk az egyik szerzetes levelében, hogy a kért vörös bőrre gondja lesz, ámbar azt hiszi, hogy a házfőnök sokkal könnyebben vehetne a vásáron.⁸⁾

A kusztozok tartoztak az ágytakarókról is gondoskodni. Miből készültek ezek a takarók, milyenek voltak, nem tudjuk. Hogy a legegyszerűbbeknek kellett lenniök, azt onnan is következtethetjük, hogy a szerzetesek felső ruháikban aludtak

¹⁾ U. ott. 20.

²⁾ U. ott. 59 a.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1552.

⁴⁾ Levelező könyv 36 a.

⁵⁾ U. ott. 35 a.

⁶⁾ U. ott. 81 a.

⁷⁾ U. ott. 81 b.

⁸⁾ U. ott. 43.

és párnákat egyáltalában nem használhattak.¹⁾ Azért néha még a takarókban is szükségét szenvedtek. E sorok átadóit — olvassuk a pesti házfőnöknek a kusztoszhoz irt levelében — némely szükséges dolgok beszerzése céljából hozzád küldöttük. Szánakozzál rajtuk és légy segítségünkre. A konventben nincsenek ágytakarók, elküldöttük tehát ezeket a testvéreket, hogy vegyenek. Légy szives e célra legalább 10 forintot rendelkezésükre bocsájtani; van ugyan nekünk is erre költségünk, de nem tartottuk tanácsosnak, hogy a pénzt a testvérek ilyen veszedelmes időben magukkal vigyék. Majd alkalomadtával köszönettel vissza fogom szolgáltatni.²⁾

Nincsenek ágytakaróink — jelentik egy másik zárdából — ha nektek volna kéznél, kisegíthetnétek bennünket.³⁾

Ezek a takarók soha sem váltak a használónak tulajdonává, hanem mindig az illető zárdá birtokában maradtak. Azért ha valaki hosszabb útra magával vitte ágytakaróját és esetleg nem tért vissza többé előbbeni tartózkodási helyére, visszaküldéséről mégis tartozott gondoskodni. Ez alól a szabály alól még a kusztosz vagy házfőnök sem adhatott felmentést. Ha pedig mégis megengedte volna, hogy valamelyik szerzetes takaróját eladja, vagy végleg elvigye, büntetésül három napig kenyéren és vizen bőjtölt és még néhány korbácsütést is kapott. Ugyanigy járt az a házfőnök is, aki a káptalanra magával vitt takarókat elmulasztotta utódjának átszolgáltatni.⁴⁾

Az ágy- és ruhaneműekről, mint mondtuk, a kusztosz és a házfőnök tartozott gondoskodni. A kusztosz beszerezte az egész kusztodia szükségletét, az egyes házfőnökök pedig töltötték — a zárdá költségén természetesen — a konvent személyi létszámához mért mennyiséget.

Hogy a házfőnököknek ne legyen több gondjuk saját becses személyükre, mint szerzetes társaikra, s hogy az esetleg önzéssé fajulható önszeretet ne ragadja őket visszaélésekre, szigorúan tiltva volt, hogy valamelyik quardian csak a maga beruházásáról gondoskodjék, a házbeliekét pedig elhanyagolja. Az illet, ha eljárása kitudódott, a tartományfőnök rövid úton megfosztotta a maga számára megvett ruhaneműektől, és szétosztotta azok közt, akikre a tartomány szokásai értelmében gondjának kellett volna lennie.⁵⁾

¹⁾ Müncheneri kodex. Circa vestitura.

²⁾ Levelező könyv 18.

³⁾ U. ott. 16,

⁴⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1552.

⁵⁾ U. ott.

V.

Hogy az itt elmondottakat, és még inkább az ezek után következőket meg tudjuk érteni, ismernünk kell közelebb-ről azokat a veszteségeket, a melyek a magyar ferenczrendieket a török hódítás következtében érték.

Semmiféle szóíradat nem beszél oly hangosan és világosan, mint e néhány számadat: 1525-ben a tartomány 10 kuszódíából, 73 konventből állott;¹⁾ 1531-ben már csak 9 kuszódia volt 63 zárdával;²⁾ 1548-ban pedig már csak 6 kuszódíát és 31 zárdát mondanak magukénak, még pedig a következőket: az esztergomi kuszódíában: a gyöngyösi, beréni, vámosi zárdákat; az erdélyben: a kolozsvári, vásárhelyi, medgyesi, tövisi, hunyadi, sebesi, fehérvári, csiki, bakói, thergovistai conventeket; a jenőiben: a váradi, gyulai, csanádi, jenői, zalárdi, szegedi kolostorokat; a bányáiban a szőlősit, bányait, báthorit, medgyesaljait, kusalit; a szent-lélekiben: a pápait, thaladit, egervárit, ormosdit, remetinczit; a szécsényiben: a lipthóit és galgóczit.³⁾ Vagyis 23 év leforgása alatt összesen 42 zárdát veszítettek el, tehát felénél is kevesebbre olvadt le az általuk birt konventek száma.

Hogy mi történt ezekkel a zárdákkal? A legtöbbet felgyújtotta, romba döntötte a török; néhány elhagyatva, üresen állott, sőt volt olyan is, a melyben az ellenség ütött tanyát. A szécsényi zárdában ma is látható az a két szoba, a melyet egykor állítólag a török pasák laktak.

A szegény barátok szomorúan és tehetetlenül nézték, mint válik romhalmazzá sok esztendőnek fáradságos munkája, mikép semmisül meg mindaz, a mit ők évszázadokon keresztül hangvaszorgalommal építettek. Egyedül a remény maradt meg vigaszul számukra, hogy a hatalmas Isten megelégtli a szerencsétlen nemzet szenvedéseit, és végót veti az oly sűrűn jövő csapásoknak.

E remény teljesülését azonban ők már nem érték meg. A föléljük boruló láthatár mindvégig komor, vészteljes maradt, s a boldogság napját ők már nem látták többé ragyogni a szegény ország felett.

Ők azonban csak vártak és reméltek tovább. Megírták egymásnak a hallott híreket, vigasztalták egymást, vagy elpanaszolták egymásnak bajaikat, de soha nem estek kétségbe sem hazájuk, sem szerzetük sorsa felett, mert a legnagyobb

¹⁾ Fridrich i. m. I. p. 28.

²⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capitali 1531.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1548.

szerencsétlenség közepette is rendíthetetlen bizalommal tudtak imádkozni.

Erdekes, hogy leveleikben. a melyeket ez időben egymással váltanak, a németek ellen csaknem oly mértékű idegenkedést árulnak el, mint a hitetlen török ellen. Semmiféle jót nem tudnak sem az egyik, sem a másiktól, s nem is várnak tőlük egyebet a rossznál, mint a hogy eddig sem tapasztaltak részükről mást.

Félelem és remény közt ingadozik lelkem -- írja az egyik Ozoráról 1533-ban. Az egyik oldalon a törökök dühe fenyeget, a másiktól pedig a német zsarnokság tölt el irtózat-tal, a mely úgyszólván az egész pataki kusztódiát semmivé tette.¹⁾

Ugyancsak Ozoráról kapta az egyik szerzetes ezt a levelet is: semmi újság, de annál több a szállongó hír; mint bizonyosat enlegetik János király jövetelét; a keletiektől senki sem fél. A mi a két külellenséget, t. i. a törököt és a németet illeti, úgy értesültem, hogy egyik sem fogja az országot megtámadni; ha azonban Ferdinánd király nyugtalankodik. a birodalom veszi vele szemben védelembé János királyt, a ki viszont ígéretet tett, hogy az ő területén meg fogja a németeket védelmezni a török ellen. Azt is rebesgetik, hogy János király, a ki Lippáról Buda felé közeledik, csapatait Pécsre vezeti ellenségeinek megfenyítésére.²⁾

Mi most -- írja egy harmadik -- folytonos remegés közt élünk; a német ugyanis, mely a határszéleket már részint elpusztította, részint pedig most teszi tönkre, minden módon üldöz bennünket. De nem kevésbbé rettegünk a török ravaszságtól is, a mely a helyett hogy védene, még jobban kifosztogat bennünket, és titokban úgy mint nyíltan, a legnagyobb arcátlansággal hatalmaskodik és rabol. Milyen vége lesz ezeknek a szerencsétlenségeknek? Ne szünjünk meg tehát kérni a Mindenhatót, hogy vessen véget már szenvedéseinknek és fordítsa el haragját tőlünk. Félek azonban, hogy ennél még nagyobb bajok is fenyegetnek bennünket.³⁾

Nincs mit írnom -- olvassuk egy 1533-ban Ozoráról irt levélben -- de nem hallgathatom el, hogy Isten ostorát látom abban, hogy ezt a szegény, szájalomra méltó országot annyi belső zavar szaggatja széjjel, s katonái egymást öldölik.⁴⁾

Súlyos veszteségek értek bennünket mostanában -- írja

¹⁾ Levelezőkönyv 32 a.

²⁾ U. ott. 31 a.

³⁾ U. ott. 36 b.

⁴⁾ U. ott. 39.

a pesti házfőnök — mindazonáltal dicsértessék az Úr neve, a ki mindent jóra fordít.¹⁾

Azok előtt a nagy hadivállalatok előtt, melyeket a török császárok időközönként Magyarország ellen szerveztek s a melyeket rendszeren megelőzőtt hírok, a tartományfőnökök sohasem mulasztották el a köteles óvórendszabályokat megtenni és idejekorán intézkedni, hogy a szerzetesek a fenyegetett vidékekről elvonuljanak, s más bátorságosabb helyen várják be az időket jobbra fordultát. Így midőn 1535-ben híre terjedt, hogy »a keresztény vallás kegyetlen ellensége, a török császár megszállhatlan mennyiségű harczosa élén ismét az országra törni készül, hogy azt teljesen zsarnoki jogára alá igázza, a lakosokat pedig kardélre hányja«, a tartományfőnök azonnal elrendelte, hogy a felvonuló török hordák útjába eső zárdákból az atvák más biztosabb helyre költözzenek, miután úgymond, a nép is vagy elmenekül, vagy ha helyben marad, rablánczra fűzetik; így tehát éppenséggel nem lenne értelme maradásunknak.²⁾ 1542-ben pedig a Váradon ülésező káptalan meghagyta az ozorai kusztosznak, hogy ha a györgyi barátokat a török részről valami baj fenyegetné, telepítse át őket más zárdába.³⁾ Az 1546-ki káptalan hasonló okból elrendeli a remetinczi, héderhelyi, pataki, szentléleki és czekei zárdák kiüresítését.⁴⁾

A szerzetesekre nem is egy egész nagy hadsereg elvonulása képezte a közvetlen veszedelmet, mert mint láttuk, az elől idején kitértek, hanem inkább azok a kisebb-nagyobb ellenséges csapatok, a melyek portyázva száguldottak át egy-egy érkezésükről mitsem sejtő vidéken, könyveket és vért fakasztván a lakosok szívéből. Az ily váratlan lecsapás alkalmával az illető vidék kolostora rendszeren nem kerülte el a felgyújtás, kirablás veszedelmét és még szerencse volt, ha a szegény barátok közül néhány nem veszítette el e közben életét.

Ilyen szerencsétlenségnek esett áldozatul 1532-ben a sellyei kolostor, a melyet a török csapatok nemcsak feldúltak, hanem a benne lakó 11 szerzetest is megölték.⁵⁾ Hasonló sors érte az ozorai kusztódiához tartozó Csákán 4 szerzetesét ugyanezen évben. Egy szerzetest a Szilágyságban az oláhok, egyet a ruthének öltek meg ez időtájtban. Ezt megelőzőleg Esztergom és Galgóc környékén végeztettek ki a törökök egy-egy szerzetest. Galgóc mellett a magyar rablók is megölték

¹⁾ U. ott. 17.

²⁾ Levelezőkönyv 179.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1542.

⁴⁾ U. ott. Acta capituli 1546.

⁵⁾ Toldy: *Analecta* p. 312.

két ferenczrendit. 1545-ben a rablók éjjel rajta ütöttek a szentléleki zárdán, és az egyik szerzetest megfosztották életétől. Ugyanez a sors érte a rend egyik tagját Ozorán, a másikat Baranyában. Egy szerzetes Pesthez közel esett a törökök vérszomjának áldozatul.¹⁾ És mennyien veszttek el 1526- és 1529-ben a budai, pesti, esztergomi zárdákból, úgyszintén Palotán, Erdélyben, Szlavoniában.

Nem lehet csodálni, hogy ily körülmények között nemcsak azon panaszkodtak a szerzetesek, hogy mindnyájan a török zsákmányává lettek,²⁾ hanem néha a versengő hazafiak ellen is keserűen kifakadnak. Az emberek — írja ilyen hangulatban az egyik — napról-napra gonoszabbak lesznek, mint eddig voltak. Az örökös viszálykodás, az egyenetlenség, a lobogó lángra felszított gyűlölet annyira elvakítja őket, hogy semmit sem gondolnak a küllelenséggel, hanem készebbek közösen elveszni, mint hogy egyik a másiknak a rosztan engedjen.³⁾

Hogy az embereket ily keménven megítélhessék, hogy felőlük ily hangon szólhassanak, ahhoz a lelkiismeretnek az a nyugodtsága, a kötelesség teljesítésből eredő oly fölény, a mulasztás vádjától való olyan foku mentesség volt szükséges, a minővel ők valóban rendelkeztek.

Igaz, hogy ehhez nagy áron jutottak. Ugy kellett ezt sok szenvedés, nélkülözés és munkával megváltaniok. Ki kellett tartaniok, mint az őrtálló katonának a veszedelem színhelyén. Vagy ha a kérlelhetetlen kényszer elviszi is őket egy időre, ismét vissza kell térniök az elpusztult vidékre, a füstölő romok közé, csakhogy a szegény népet vigasztalhassák. Ebbeli kötelességüket eléje kellett helyezniök saját biztonságuknak, mások lelki életét saját földi életüknek, és nem volt szabad magukat semmiféle tekintetek által eltántorítani engedni arról az útról, amelyen az önfeláldozás véres verejtéke verte ki homlokukat.

Megható az a szeretet, az az atyai gond, amelylyel saját szerencsétlenségeik közepett is hűvekre gondolnak. Irtunk a kusztosznak — közli Szerecsen János feleségével a tartományfőnök 1533-ban — hogy az elhamvadt sellyei zárdába küldjön négy szerzetest a ti és a szegény, szájalomra méltó nép vigasztalására, ha ugyan sikerült némelyeknek a törökök kezeiből kiszabadulni.⁴⁾

¹⁾ Toldy: *Analecta* p. 312—313.

²⁾ Levelező könyv 50b.

³⁾ U. ott. 58b.

⁴⁾ U. ott. 87a.

Ismerjük különben a tartományfőnök levelének tartalmát is. Tekintettel azokra a jótéteményekre -- olvasuk ebben -- amelyekkel Szerecsen Klára rendünket elhalmozta, nem tagadhatjuk meg kérésének teljesítését. Ha tehát a szerzeteseket nem fenyegeti újabb veszedelem Sellyén, és a multkori öldöklés nem irtotta ki teljesen a lakosokat, küldj ide négy testvért, ugymint egy házfőnököt, egy áldozárt és két laikus rendtagot. Olyanokat válassz ki azonban, akik erre maguk is önként vállalkoznak, miután csak ilyenektől lehet várni, hogy működésükkel a népnek igazán javára szolgálnak.¹⁾

Természetes másrésről, hogy sem a tartományfőnök, sem pedig a kusztoszok nem rendelkezhetek a szerzetesek életével, sőt tartozó kötelességük volt társaik életét a veszedelemtől lehetőleg óvni. Innen van, hogy több esetben az e tekintetben reájuk nehezedő felelősség érzetében kipurancsolják a szerzeteseket a fenyegetett zárdákból, vagy nem engedik meg, hogy oda visszatérjenek, bár kétségkívül találkoztak volna köztük olyanok, akik az önfeláldozás elszántságával állottak volna meg helyeiket, ha tudják, hogy ezzel a szegény hívek lelki üdvének használnak.

Az előbb említett levélben több ilyen intézkedést találunk.

Az olyan zárdákban -- írja a tartományfőnök a kusztosznak -- amelyeket az ellenség nem égetett fel, megmaradhatnak a szerzetesek, ha el vannak látva a szükséges enni és inni valókkal; Csákánból azonban helyezd át őket más helyekre. Ezen áthelyezésnél a legnagyobb óvatossággal szükséges eljárni, nehogy a kegyurak valamely módon a szerzetesek ellen ingereltessenek. Mindenek előtt a templom és zárdá azon értékesebb tárgyait kell titokban elszállítani, amelyeket a zárdá lakói szereztek be; azokat pedig, amelyeket a kegyurak időről időre ajándékoztak a kolostornak, néhány hiteltérdemlő egyén jelenlétében vissza kell téríteni az adományozóknak, vagy azok örököseinek. Az átvétel megtörténtéről a szerzetesek szerezzenek maguknak az illető uraktól hiteles elismervényt. Vigyék magukkal az összekoldult bort is, ha mind nem is, legalább egy részét. Mikor mindezeknek az elszállítása megtörtént, legelsőnek a kusztosz egyik szerzetes társa kíséretében hagyja el a zárdát; négy vagy öt nap múlva a szerzetesek kettenkint vagy négyen együtt utazzanak új állomáshelyeikre, legutolsónak a házfőnök költözzék ki a kolostorból a még ott maradt rend-

¹⁾ Levelező könyv 40.

tagokkal. Elutazása előtt közvetlenül azonban még egyszer keresse fel a kegyurat, és sorolja fel előtte azokat az okokat, amelyek a szerzeteseket távozásra kényszerítették. A patronus kénytelen lesz mindenbe belenyugodni, mert a kolostor már a leégés előtt is rászorult a tatározásra, és még sem volt hajlandó segítséget nyújtani, annál kevésbé fog most az épület újból való felépítésére vállalkozni; már pedig a szerzetesek erre a maguk erejéből teljesen képtelenek. Te pedig — ugymond a tartományfőnök — el fogod tudni helyezni a zárdá lakosait kuszodiád egyéb helyein, ha mindgyárt kevésbé bővelkednek itt-ott a szerzetesek a mindennapi ellátásra szükséges élelmi szerekben. A pakosi kolostor maradjon továbbra is lakatlanul és ne engedj odaköltözni még olyanokat se, akik erre önként vállalkoznának. Annak idején, ha az ott tartózkodás nem fog annyi veszéllyel járni, a rend nem fog vonakodni a zárdát ismét benépesíteni. A perecskeiek ítéljék meg maguk, olyanok-e ott a viszonyok, hogy továbbra is megmaradhatnak. Ha remélik, hogy nem lesz bántódásuk, ám maradjanak. Ugyanez áll a budaiakra is. Ha pedig a török veszélyeztetné őket, vonuljanak el biztosabb helyekre.¹⁾

A perecskei zárdát a török két ízben is felégette és kirabolta. A házfőnök a kusztosz rendeletéből később visszatért ugyan s tehetsége szerint helyreállította az épületet, de azután ismét menekülniök kellett. Ügylátszik azonban, hogy a zárdá kegyura nehezen nélkülözte a szerzeteseket, mert mihelyt a fenyegető veszedelem elmúlt, arra kérte a káptalant, hogy küldjön a zárdába egy házfőnököt 6—8 szerzetes kíséretében. Ennyien — ugymond — szépen megélhetnek itt. Mi ugyanis — folytatja a levél írója — kiváló tisztelettel viseltetünk a ti rendetek iránt, s kegyeletünk különös tárgyát képezi a zárdá is, mert itt nyugosznak szülein, testvéreink és gyermekeink hamvai. Mondjatok érettünk két misét, egy Miatyánkot s Üdvözlégy Máriát, és kérjétek az Istent, hogy tartsa meg Isten gyermekeinket a mi lelkiünk üdvére, és az áldott Üdvözítő nevének dicsósságára.²⁾

A levél keltzésének éve nincs a Formularéban feljegyezve. Hihetőleg 1533 után iratott, mert az ez évben megtartott káptalan rendelte el, hogy a török kézben lévő Perecskéről, ahol a szerzeteseket folytonos veszedelem környékezi, a zárdabeliek kiköltözködjének, miután előbb a kolostort a kegyurnak resignálták.³⁾

¹⁾ Levelező könyv. 40.

²⁾ U. ott 95 a—b.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1533.

Hasonlóképpen intézkedett a káptalan a csákáni zárdára vonatkozólag is, elrendelvén, hogy a kolostor elhagyása a kegyúrnak és a püspöknek is bejelentessék.¹⁾

Az 1537-ki káptalan megtiltotta a szerzeteseknek, hogy a pákosi zárdában tartózkodjanak, ha tehát az odaváló kegyúr a kolostort más nemzetbelieknek óhajtaná átengedni, ezt bátran megteheti. Ugyancsak meghagyják a káptalan atyái, hogy a gerlai zárdát is adják át a kegyúrnak és a szerzetesek költözzenek át más helyre.²⁾ Zalárdon azonban megmaradhatnak a szerzetesek, sőt a megkezdett építkezést is folytathatják.³⁾

1542-ben elrendeli a káptalan, hogy a csákáni zárdából vonuljanak ki a szerzetesek; ha majd újból fel lesz építve, ismét visszatérhetnek. Pest város hatóságának kérését, hogy t. i. több szerzetest küldjenek hozzájuk, nem tartja teljesíthetőnek a káptalan. A zavaros időben, amikor az utazás a legnagyobb veszéllyel jár, nem tehetik ki a rendtársakat annak a szerencsétlenségnek, hogy megölessenek, vagy török fogságba jussanak. Nem rég is Rákos közelében két szerzetest gyilkoltak le. Ha majd a közbiztonsági állapotok kedvezőbbekké válnak és a városi hatóság kieszközli, hogy a pesti zárdát a török a szerzeteseknek visszaadja, a rend nem fog vonakodni a szerzetesek létszámának szaporításától. Addig is azonban, míg ez bekövetkeznék, szólítsa fel az előljáróság azt a négy szerzetest, akik ez időszerint a harmadrendiek házában tartózkodnak, hogy maradjanak köztük, prédikáljanak nekik és gyóntassák őket. A káptalan ugyanis nem meri magára vállalni a felelősséget, hogy őket az engedelmességre való hivatkozással erre rákényszerítse, és esetleg kitegye őket annak, hogy a török kegyetlenkedésnek áldozatul essenek.

Hasonlóképpen elrendeli a káptalan, hogy mindaddig, míg Buda török kézben lesz, a budai zárda ne kapjon házfőnököt, hanem a kusztoz és a pesti házfőnök gyakorolják itt is a felügyeletet. Ha azután a török kivonul a városból, azonnal két szerzetes küldessék át Pestről Budára.

A felfalusi zárda elpusztulását egyszerűen tudomásul veszi a káptalan.⁴⁾

1546-ban elrendeli a káptalan, hogy a török részről fenyegető veszedelem miatt költözzenek ki a szerzetesek a

¹⁾ U. ott.

²⁾ Az 1531-ki váradi káptalan még úgy határozott, hogy ha Ábrahámfy megelégszik négy szerzetessel, úgy menjen Gerlára ennyi, ha pedig keveselne e számot, küldessék hat. U. ott. Acta capituli 1531.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1537.

⁴⁾ Gyöngyösi kodex Acta capituli 1542.

remetinczi, héderhelyi és pataki zárdákból. Ugyszintén hagyják oda a szentléleki és czekei zárdákat is.¹⁾

Mindezekkel a veszteségekkel szemben alig tudunk esetet, hogy szerzeteseink valahol újonnan megtelepedtek volna, vagy csak újabb építkezéseket is eszközöltek volna. Egyedül az 1546-ki váradí káptalan határozatai közt találjuk némi nyomát annak, hogy a rend új kolostort kapott, mint pl. ekkor Ormondon.²⁾ 1531-ben Tordán egy házat ajánlanak fel nekik, de csak megszálló helyül.³⁾ Ugyanezen évben megengedi a rendi tanács, hogy a tövisi zárda templomának falához a kegyuraság kápolnát építhessen.⁴⁾

1531-ben a kegyuraság kérésére a gyulai házat konventté emelik és a templomban orgonát állítanak fel.⁵⁾ Ugyanezen évben újból felépítik kőből és téglából a báthori kolostorban az ebédlőt és konyhát.⁶⁾

1533-ban a zalárdi konventben három czellából álló betegszobát, és egy könyvtárt építenek.⁷⁾ 1548-ban pedig kolozsvári templomuk tetőzetét javíttatják ki.⁸⁾

1544-ben Bethlen Farkas és Kendi Ferencz lépéseket tettek a tartományfőnökségnél, az elpusztított felfalusi zárda felépítése és benépesítése iránt. Az ez évben Váradon ülésező káptalan, amely elé a tartományfőnök az ügyet határozathozatal végett terjesztette, nem idegenkedett a kérés teljesítésétől, de csak bizonyos feltételek alatt. Az első ezek közt az volt, hogy a földesúr kötelezze magát az oda küldendő szerzeteseket minden rendelkezésére álló eszközzel megvédelmezni a terjeszkedő lutheranizmus veszélyei ellen. Ezen felül mentse fel egyik jobbágját minden teherviselés alól, s ezt mint confrátert bosszássa a zárda rendelkezésére, hogy a szerzetesek számára felajánlott adományokat a pápai engedmények értelmében kezelje. Harmadszor, ha a kegyuraság később megfelelkezne ígéretéről, és nem részesítené a zárda lakóit kellő oltalomban, vagy nekik bármi tekintetben megnehezítené az ott tartózkodást, a szerzetesek büntetés nélkül távozhassanak Felfaluból. Végre a földesúr által rendszeren megajánlani szokott következő adományokat kötötték ki maguknak: kapjon a zárda 3 hordó bort, 32 mérő buzát, 4 vágni való szarvasmarhát, 6 tehenet. 32

¹⁾ U. ott. Acta capituli 1546.

²⁾ U. ott.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1531.

⁴⁾ U. ott.

⁵⁾ U. ott.

⁶⁾ U. ott.

⁷⁾ U. ott. Acta capituli. 1533.

⁸⁾ U. ott. Acta capituli. 1548.

juhót és néhány ökröt a zárda felépítéséhez szükséges kő- és faanyag szállítására. A zárda ne legyen fallal, hanem csak sövénynyel kerítve. Az egyes czellák, az étterem, a konyha, a pinczehelyiség azonban kőből építtessenek.

Bethlen ugyanezen alkalommal még egy másik helyre is szeretne volna letelepíteni a szerzeteseket, s megígérte nekik, hogy a zárda minden szükségleteiről ő fog gondoskodni, ha kérelmét teljesítik. A káptalan azonban visszautasította az ajánlatot, mert nem látta eléggé biztosítva a zárda jövőjét. Attól tartottak ugyanis, hogy ha Bethlen meghal, a szerzetesek egyedül csak a hivek könyöradományaira lennének utalva, abból pedig azon a vidéken, a hol a lutheranizmus hódítása következtében a nép kegyes jámborsága csaknem tisztára kiveszett, nem lennének képesek megélni.¹⁾

Sokszor azonban a legmaradandóbb biztosítékok, és a legjobb akarat mellett sem voltak szerzeteseink abban a helyzetben, hogy valamely újabb helyen letelepüljenek. Hisz annyira megfogyatkoztak számban, hogy még a megmaradt zárdákat sem voltak képesek a kellő személyzettel ellátni. Panaszskodol — írja a tartományfőnök Ozoráról 1533-ban az egyik kusztosznak — hogy kerületedben még néhány szerzetesre lenne szükség. De ugyan hol vannak elegend, és nem kellene-e minden egyes kusztódiában még több áldozárnak, növendéknek és laikus fráternek lennie? Légy tehát te is megelégedve mások példájára azzal a létszámmal, amely felett rendelkezel.²⁾ 1535-ben pedig kénytelen volt a tartományfőnök többeket áthelyezni az egyes kolostorokból, miután néhol oly csekély számmal voltak a szerzetesek, hogy sem az isteni tiszteletet nem lehetett végezni, sem pedig az alamizsnaszedés idején nem voltak képesek a szükséges élelmi szereket beszerezni.³⁾

Pedig ahol csak tehették, kisegítették egymást a szomszédos zárdák. Irtam — tudatja Kussalról a tartományfőnök az egyik házfőnökkel — a kusztosznak, hogy két, vagy legalább egy, az ács-mesterséghez értő laikus testvért küldjön zárdátok kítatarozására.⁴⁾ Ha a mi ácsaink — jelzi ugyanő egy más alkalommal — Szöllösön, vagy egyebütt megszakíthatják munkájukat, a ti zárdátokat fogják elsősorban helyreállítani.⁵⁾

A zárdák pusztulása, a rend tagjainak létszámában beállott nagymérvű apadás, természetesen maga után vonta a

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1544.

²⁾ Levelező könyv. 39.

³⁾ U. ott. 121. a.

⁴⁾ U. ott. 43.

⁵⁾ Levelező könyv 43. b.

területi beosztás megváltoztatását is. Az egyes káptalani határozatok közt többféle intézkedéseket találunk erre nézve.

Az 1535-ki gyöngyösi káptalan a vámosi zárdát a pataki kusztódiához csatolja, a lipóti pedig a szécsényihez, úgy hogy az elpusztult sóvári kolostor területén ezentúl a lipóti szerzetesek szedjék az alamizsnát.¹⁾

1546-ban a vámosi zárdát az esztergomi kusztódiába osztják be, a galgóczi és lipóti zárdákat pedig, a kusztoszság és a házfönökség egyesítésével, a szécsényi kusztódiához tartozónak mondják ki. A szalkai, almási és apáti területeken az alamizsna szedés jogát a szegedi szerzetesek számára biztosítják.²⁾ Azon a területen, a hol a gyulai zárda lakói szedték az alamizsnát, 1531-ben hat majort átengednek a gerlai kolostor szerzeteseinek.³⁾

1542-ben pedig úgy határoz a káptalan, hogy az elpusztult Köröshegyhez tartozó Sármelléken a jövőben az egervári zárdabeliek szedjék az alamizsnát, ha ugyan el mernek oda menni.⁴⁾

1535-ben a vizitáció könnyebb végzése céljából ketté osztják az erdélyi kusztódiát. Az egyiket elnevezik kolozsvárinak s ebbe osztják a kolozsvári, medgyesi, tövisi, sebesi zárdákat; a másikba, a vásárhelyibe pedig: a vásárhelyi, felfalusi, fehérvári, esiki és bakói zárdákat.⁵⁾ Ez az intézkedés azonban, úgy látszik, nem vált be, mert a két év múlva Berényben megtartott káptalan ismét egyesítette a megosztott kusztódiát.⁶⁾

KOLLÁNYI FERENCZ.

---

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1535.

²⁾ U. ott. Acta capituli 1546.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1531.

⁴⁾ U. ott. Acta capituli 1542.

⁵⁾ U. ott. Acta capituli 1531.

⁶⁾ U. ott. Acta capituli 1537.

THÖKÖLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE.

— ÖTÖDIK KÜZLEMÉNY. —

Midőn ez a zernesti esetepaté történt, ugyanazon nap (1690. decz. 31.) Thököly is megindítá Hosszúmezőről hadait. Nagy volt az öröm és reménység, főkép az erdélyiek szívében, hogy már csak bejönek Erdélybe.¹⁾ Este későn érkeztek a Osiga-hegy alá, a határszéli Rukkoron innen, a hol tábort ütven egész éjjel virradtig verte őket a havas eső.

1691 újév napján tovább folytatták az utat a Törösvári-szoros irányában, igen kemény, fagyos, zord téli időben. Thökölynek most is az volt a szándéka, hogy mint félévvel ezelőtt valahol a havasok közt álösvényeken lopódzzék be a németek háta mögé. De a mi akkor lehetséges volt a nyári időben és Heisler vigyázatlansága miatt: nem volt lehetséges a téli hó fagy idején, Veterani éber őrködése mellett.

Thököly »sok kietlen helyeken és ösvényeken tekeregve« vezette most is seregét, mert nem akart a Törösvári-szorosba menni, a hol készen várta a német sereg, »hanem Zernyest felé, álösvényeken, mint azelőtt, meg akarja vala csinálni a németet, de nem succedála.«²⁾

Elérkeztek az ország határához a Törösvári hosszán elnyúló szoros legvégső sánczai közelébe³⁾ s ott a Királykő alatt még az oláhországi völgyekben állapodtak meg és táboroztak, kémelve az ösvényeket, hogy hátha valamerre belopódzhatnak. Ott bolyongtak jan. 2-án is tétlenül, előre nem haladhatván, mert Veterani mindenfelé elállatta az utakat, sövényeket, okúlva a múlt nyári meglepetésen.⁴⁾

¹⁾ Almádi naplója 726. l.

²⁾ Cserei hist. 212. l. Almádi naplója 726. l.

³⁾ »Anno 1691 die 1. Jan. Jöttünk által az havason az Törösvári sáncznál. Szállottunk az havason felől az erdő közé egy völgyben. Igen kemény idő volt.« (Almádi naplója 726. l.)

⁴⁾ Cserei érdekesen vázolja ezt a táborozást: »Szállottunk egy völgyben. Ott a szolgálaim vezetékekkel (vezetéklovával) együtt más völgyre

Thököly végre is meggyőződött, hogy Erdélybe most be nem mehetnek s hallván Veteráni hadai támadásra készülődését is, 1691 jan. 3-án nagy szomorúan visszafordult s 4-én ismét Hosszúmezőre érkezett a hadakkal.¹⁾

Az erdélyiek egyrésze sehogy sem tudott belenyugodni a gondolatba, hogy a határszélről, oly közel lévén édes ellagvott hazájokhoz, visszatérjenek. Nagyrészt csak kényszerűségből bujdosnak ki s belátták, hogy Thököly fejedelemsége csak pütkösi királyság, másrésztől megunták a nagy nyomorúságot, koplalást (»látják vala, hogy éhelhalásra jut ügyök«): tehát a havason táborozás közben az erdélyiek mintegy 300-an összebeszéltek, hogy Thökölyvel többé vissza nem mennek, hanem, ha szükve is, bejönek Erdélybe, s jan. 3-án hajnalban megindulnak.

Thököly megsejtette az erdélyiek szándékát s hű kuruczai közül 300-at hátul hagyott strázsául, nehogy az erdélyiek beszökjenek. A szökést már előbb is megpróbálták némelyek, többen rajta is vesztettek, a kiket a kuruczok rajta érvén, »mindekből kifosztottanak s a nagy kietlen hidegben meztőláb vittének vissza Thökölyihez«.²⁾

Ez az elrettentő példa a 300 összeesküvő közül többeket visszariasztott a szökéstől. Am Cserei Mihály (a történetíró) Benkő Mihályval nem tágitott s midőn (jan. 3.) hajnalban az indulást sürgetve látta, hogy az erdélyiek nagyobb része megváltoztatta szándékát és Havasalfölde felé indul, ők egynehányan mintegy ötvened magukkal elszánták magokat, hogy »vagy meghalnak, vagy Erdélybe mennek« — s megindultak a Töresvári-szoros felé. Majdnem rajta vesztettek és póruljártak ők is, mert a mint a Csiga-hágójához értek — hát épen szembe jönek velök a strázsára hátrahagyott kuruczok. E veszedelmes pillanatban »az Isten csudálatos eszközt mutata szabaduláshukra.« Csereinek hirtelen egy mentő gondolata támadt. Harmadnapja, midőn arra felé vonultak, Benkő Mihály szolgálja a sok sanyarúság miatt meghalt volt s ott hagyták az útfélen

elszakadván, harmad napig egy falat kenyeret sem ettem, noha volt a vezetéken vagy két pogácsa. Egynehányad magammal egy helyre megszállván, szerencsénkre egy jó tulok ott kezdte nyargalázni, kapám a karabélyomot, meglövéim, megnyúzók, felvonók fanyársra a husát, sönk sem vala, hanuval hintők meg, megsült szépen, kenyér nélkül, só nélkül meg-evők, mégis jól esék (id. h. 212. l.).

¹⁾ Lehet, hogy nem önkéntes visszatérés volt ez, hanem az ellenség által szoríttatva kényszerűségből történt, mert Almádi azt írja: »Jan 2. ott mulattunk (a havason, egy völgyben) ott is marada mind szekerem, sátorom, négy lóra való hámjaim és minden, mit az szekér vitt« (id. h. 726. l.).

²⁾ Cserei hist. 215. l.

temetetlenül. Ez az elhagyott holttest mentette meg őket. Cserei ugyanis látván a közelgő kuruczokat s megpillantván a holttestet, felkiáltott: »Ahol jönnek a kuruczok, álljunk meg, ezt a testet kezdjük temetni.« Társai kaptak rajta, leszálltak lovaikról s karddal, baltával ázni kezdték a fagyos földet. A kuruczok előnyargalván éktelen szitkokra fakadtak, hogy »szöktök ti most ilyen s ilyen teremtetétek, de majd megtanítunk.« Az erdélyiek nem árulták el félelmüket, hanem bátran megfeleltek, erősítvén, hogy bajtársuk holttestét akarják eltemetni.¹⁾ A kuruczok elhitték s nem háborgatták őket, hanem tovább ügettek, meghagyván, hogy siessenek utánok, mert a német be akar jöni Thököly után s mind ott vesznek.

Csereiék a holttestet eltemetvén, még jobban siettek Töröcsvár felé, bár rájuk esteledett. Soha oly hideget nem szenvedtek, mint azon éjszaka. Töröcsvárnál aztán (a hóv. jan. 4-én érhettek) a németek eléjük jöven, mindenöktől kifosztották őket. Maga Cserei vagy 300 frt ára kárt szenvedett, csak készpénzét 100 forintot vettek el, fegyvereiket is mind elszedték s aztán elkísértették Rozsnyóra Gabriani őrnagyhoz, onnan Keresztényfalvára s este későn érkeztek Feketehalomba Veterani tábornokhoz. A németek az úton mindenütt szidalmazták, még a falusi szász asszonyok is követ hajigálták s kurucz kutyáknak, tolvajoknak nevezték őket.

Szerencséjökre Veterani, a főhadparancsnok, ismerte Csereit, még abból az időből, midőn ez Teleki apródinasa volt s részint ezért, de valószínűleg okos számításból is (a többi kuruczok visszaédesgetésére) »nagy becsülettel« fogadta a megtérőket s kérdezősködvén Thököly dolgairól, elszállásoltatta, jól tartatta őket s másnap (jan. 5.) felesketvén mindannyiokat a császár hűségére, békével kit-kit lakóhelyére haza bocsátott.²⁾

Az erdélyiek nagyobb része tovább is kitartott Thököly mellett, tűrve, szenvedve és remélve. Havasalföldre visszatérve még nagyobb szükségét láttak, mint azelőtt. Még a határszálon Hosszúmezőn kitört e miatt az elégedetlenség és lázongás. Jan. 5-én »nagy gyűlés és zsi bongás« volt ott »a nagy szükség miatt.«³⁾ Némelyek megunva a nélkülözést, még innen is megszöktek (jan. 7. éjjel), de nem mind volt oly szerencsés, mint

¹⁾ Mi is noha bizony féltünk, bátran felelünk: »Hazudtok ilyen s ilyen fiai, hiszen látjátok, ezt a szegény legény holttestét akarjuk eltemetni, mert mi is meghalhatunk így, mint e, s jó lesz, ha valaki eltemeti testünket.« (Cserei 216. l.)

²⁾ Cserei története 217. l.

³⁾ Almádi naplója 727. l.

Csereiek : január 8-án az újabb szökevények egy részét elfogták.¹⁾

Veteráni sem hagyta visszatérülést nélkül Thököly beütési kísérletét. Hét század lovas üldözésére küldött Hosszúmezőre, de érkezésük napján éppen Thököly már elindult volt onnan serege zömével (jan. 9.), úgy hogy csak egy maradvány hadat találnak ott, a kiket »a jó petesdi bor mellett ott vágtak le a németek, el is fogának bennük«.²⁾ Thökölynek már elvonult s »két kalastrom között« megszállott hadát is fellármázták, úgy hogy még éjjel tovább vonultak s virradta felé már *Pitesthez* közel voltak.³⁾

Havasalföld belsejében sem volt tovább békés maradásuk, mert Brankován vajda rosszakarójok volt s az oláhok a sok prédálásért hosszút esküdtek és valahol külön kaphatták, ölték, vágták a kurucokat. Így vertek agyon többieket, midőn a tábortól távolabbi malmokhoz örölni mentek.⁴⁾

Igy Pitestől *Kis-Oláhország* felé vették útjokat, a merre ma a vasutvonal vezet, Krajova irányában. Jan. 15-én már az Olt mellé érkeznek. Thököly *Szlatinán*, az erdélyiek egy közeli szőlőhegyen háltak. Másnap (jan. 16.) megkezdték az Olton való átköltözést hidason, a marhákat neki hajtván a viznek. Nem minden baj nélkül történt ez s még jan. 17-én éjjel is tartott, úgy hogy némelyek gyertyavilágnál költöztek át.

Az erdélyi bujdosók egyik legelőbbkelőjét, *Macskási Boldisárt* (kit az erdélyi bujdosók mintegy vezérükül tiszteltek) nagy kárvallás érte, mert a mint marháját neki hajtották az Oltnak, több mint 20 »beteg marhája« beleveszett. Az éhes bujdosóknak és szegény koplaló kuruczoknak »szerenéséjére« történt ez; az iszaphól másnap és harmadnap mulva is kihúzták »az hőtt marhákat és nagyon jól laktak vélek.«⁵⁾ Némelyeknek lova veszett belé a fagyos vízbe.⁶⁾ Jan. 18-ától a hó végéig az Olt és Zsil folyó közén (Szlatina és Krajova között) táboroztak. az egykori magyar szörényi bánság területén, melynek mostani fővárosa (Krajova) nevében máig is megvan emléke annak, hogy ez egykor magyar *királyi* (kral = király) terület volt. A magyar bujdosók ugyanis hívták, hogy *Királygora*.

¹⁾ »Nagy István uramékat egynéhányan« U. ott.

²⁾ Cserei 221. l.

³⁾ Almádi 727. l.

⁴⁾ Cserei 215. l.

⁵⁾ Almádi naplója 727. l.

⁶⁾ Azon éjjel (jan 17.) hala belé Rácz János uram njának az lova, melynek én vettem másnap egy kis tatár lovat egy katonától. (Almádi naplója 728. l.)

Jan. 18—24. *Berekován* (Brankován?) nevű faluban tanyáznak, rűt esős időben, szükségét szenvedve, mert oly nagy drágaság volt ott, hogy »egy kis málét 12 polturán adtak, még úgy is nem igen kaphattak.«¹⁾

Jan. 22-én számbavették (megmustrálták) az erdélyieket s másnap (jan. 23.) fizettek nekik legelőször. Jan. 25-én tovább mentek s »egy kis pusztá faluban« háltak. Másnap az erdélyiek »mintegy negyven lóval« eltévedtek s »egy rettenetes erdőre« vetődtek. Hogy ők is eltanulták már a kurucz szokásokat s a hol lehetett, zsákmányoltak: itt alkalmuk volt megmutatni. »Szerencsénkire — írja Almádi — ott találtunk valami szegény emberekre: annak minden marháit elhajtottuk; melylyel mi akkor igen jól jártunk, ők szegények megromlának.« A zsákmányra különben erősen rá voltak szorulva, mert nagyrészt ebből éltek. Febr. első napjairól sűrűn jegyzi fel Almádi, hogy »mentünk egynehányan zsákmánra« (febr. 1.), »újabbán elmentem zsákmánra« (febr. 2.), »buzát és szallonnát, turót eleget hoztam« (febr. 4.). Négy napig aztán (febr. 5—8-ig) nem ment sehová, mert a mire szüksége volt, azelőtt való napokon eleget zsákmányolt. Ennek a természetes következménye az lett, hogy az oláhok méginkább felbőszültek ellenök, s a hol lehetett, visszatöréssel éltek. A mint egy vidéket kiélnek, tovább vándorolnak (már nem együtt, hanem kisebb csoportokra oszolva) hogy könnyebben élelmezhessék magokat. Egyrészők Krajován, mások a vidéki falvakon, mezőkön, erdőkben, szalmakazlak alatt tanyáznak jan. végén s febr. elején. Febr. 11-én a Zsil vizéhez szállnak (Krajova alatt), másnap azon átkelvén »egy kis szállás erdő« mellett tanyáznak, a hol nem volt egyéb semmi, csak valami rossz szalma s a nagy szél miatt még tüzet sem rakhattak. »Igen nagy nyomorúságuk volt, csak Isten tudja.«²⁾

A sok sanyarúság emberáldozatot is bőven követelt. Jan. 29-én »találták halva szegén Cserényi Pál uramat; ugyanazon nap el is temették egy búzaveremben.« 31-én Alsó Jánost temették el Királyován (Krajován.) Ilyen viszontagságok között érnek le az Alduma közelébe Viddinnel szemben. Itt is eleinte több oláh faluban szállásoltatnak el. A fejedelem, udvara, táborkara és a kuruczok *Bajlesen* (ma Bajlesti) helyezkednek el; az erdélyiek (febr. 13.) *Bisztircz* (Bisztercz, ma Bisztricza) faluba szállnak, közel a Dunához. Itt is temetnek nem sokára (febr. 18.): Csáky Zsigmondot.

A megpróbáltatásoknak itt sem szakadt még vége. Küz-

¹⁾ Almádi 728. l.

²⁾ Almádi naplója 829. l.

deniök kellett a megélhetés nehézségeivel s az oláhok ellenséges leselkedéseivel. A táborból elszakadva senki sem érezhette magát biztonságban. Nemcsak a zsákmányra kiszállott, hanem a békés járatban lévőket is, pl. »ha kik örölni mentek a malmokba, meglesték az oláhok és agyonverték.« Így pusztult el a vitéz Bodoni Balázs, a kit febr. 16-án egynehány kuruczczal az oláhok megleptek és levágtak, s még a holttesteket is megégették.¹⁾ Azután még örölni is fegyveres őrsgelgel jártak.²⁾

Valóságos apró guerilla-harczokat folytattak egymás ellen a bujdosó kuruczkok és erdélyiek, meg az ellenséges indulatú oláhok.

Márcz. 14-én pl. zsákmányra mennek az erdélyiek a Szir (Zsil) vize mellé, a hol egynehány embert elfogtak. Mindenféle gabonát eleget találván, s megrakodtak vele. Amde azzal, a mit elvihettek volna, meg nem elégedvén, »kurucz szokás szerint«: Almádit szekerek után küldötték a kvártélyba, hogy mennél több gabonát, búzát vihessenek el. A többi erdélyiek azalatt a szabad mezőben szalmakazaloknál húzódtak meg. Éjjel valami puskás oláhok menvén arra szekérrel, ezeket megtámadták, »összepuskázták« s a sötétben úgy lőtték meg Almádi sógorát Tóth Mihályt, hogy csakhamar beléhalt. A nagy lármában a gabona szállítók is mind elszaladtak, a zsákmányt oda hagyván.³⁾

Igy telt el a bujdosás első keserves tele.

Tavaszi kezdetén (1691. márcz.) beszállásolták őket Viddin-nel szemben a Duna északi partján lévő földvár alatti sánczokba.⁴⁾ Itt valamivel jobbra fordult sorsuk, de némelyeken már ez sem segíthetett. Az átélt szokatlan nyomorúság több erdélyi úrnak megtörte életerejét s többeket halálos betegségbe döntött. Maga az anyyira harczedzett Thököly is ott szerezte (a havaseli téli táborozás alatt) csúzos lábbaját, mely 1693—94 folyamán és később is annyi álmatlan éjszakát, kínt okozott neki s melyet hiába gyógyított borbély a ló és teve csontjaiból csinált zsíros fürdőkkel,⁵⁾ majd gyökerekből, füvekből főzött

¹⁾ Cserei M. 215. l. és Almádi 729. l.

²⁾ Febr. 22. Ment el Mikó István uram malomban saligvárdának. Almádi naplója 730. l.

³⁾ Almádi naplója 731. l.

⁴⁾ Viddin »ellenében a havasalföldi határ szélén a dombon látszik egy nagy földvár, kinek alatta közel volt a kuruczkok sáncza, holott a szegény Bánfy Boldizsár, Bánfy György és Donát János meghaltak s temetettek.« (Komáromi János naplója, közli Nagy Iván 10. l.)

⁵⁾ 1693 febr. 26. »Virradta előtt 1—2 órával fürösztött meg az rácz orvos teve és ló csontjainak az zsirjából csinált fürdővel, magam tevéi és lovai közül veretvén le egyet, ugyanazon csontokból egy venyi-

lábvizzel, izzasztással, tapasztokkal, Zrinyi Ilona pépes borogatásokkal. Heteken át nem tudott feldagadt, kiscsésedett lábára állani, s a nagyvezér elibe is támogatva tudott »hintóeskájából« kiszállva audientiákra menni. Maga mondja a tatár khánnak 1693-án Belgrádban, midőn ez őt »maga eleiben ültetvén, nagy nyájassan lábai fájdalmaról való kérdezkedéssel« fogadta, hogy »Erdélybe való kijövetelésekor *Havasalföldben téli időben is sátorok alatt lévén*, akkor romlott meg s azóltától fogva érez lábaiban nagyobb alteratiót s fájdalmat.«¹⁾

A mi az edzett Thökölyt is ennyire megrontotta, másokat egészen a sírba döntött. Az erdélyi előkelők közül is többen haltak meg az 1690-ik év tavasza kezdetén. Márcz. végén és april elején haltak meg »a kuruczok sánczában« Bánfy Boldizsár, almási Bánfy György, Donát János, Mikó László.²⁾ Máj. 2-án a székely Eresztvényi András és 16-án Pávai Dávid. Maga az ezeket naplójában följegyző Almádi István is súlyosan megbetegedett (máj. 19.) s mindenik, karján eret vágatott, »nem igen sok reminség volt felőle.« Általában »az szegín erdélyiek abban az időben igen holtak az iszonyú szokatlan sanyarúság és nyughatatlanság miatt.«³⁾

Hogy mégis kitartottak, annak nem a Thököly személyéhez való ragaszkodás volt az oka, ki ugyan megbecsülte őket és megkülönböztetett figyelemben és kedvezésben részesítette, hanem az *erdélyi fejedelemség* eszméjéhez való szívós és lelkes ragaszkodás. Erről ők nem akartak lemondani s Erdély közjogi viszonyának rendezésével a Leopold-féle diploma által (melyet Thököly beütése siettetett és tett annyira is kedvezővé) nem voltak megelégedve, mert hiányzott belőle a fődolog: az erdélyi fejedelemség elismerése s ifj. Apati Mihály megerősítése. Az otthon maradt és visszatért hazafiak és a bujdosó erdélyiek politikai különválásának épen az volt a cardinalis pontja, hogy amazok — kellenlenül bár — belenyugodtak a kormányzásba⁴⁾ (remélve az ifjú Apati Mihály megerősítését, mikorra nagykorú leendett); emezek a fejedelemségről lemondani ideig-óráig sem akartak, jól sejtvén, hogy azt a bécsi kormány örök időre

---

gével köte egynihányat az derekamra, és a mikor kiköttem az kádbúl, akkor magamnak kellett eloldanom és az fürdőben hagyatta.« Kiadta Nagy Iván, Mon. Hung. Hist. II. o. Írók 15. k. 42. l. Thököly naplója 1693—94-ből.

¹⁾ U. ott 202. l.

²⁾ Almádi naplója 731. és 734. l.

³⁾ Almádi naplója 736. l. Jun. 4. »Hala meg szegín Kádár Mihály uram, az nap el is temettetém.«

⁴⁾ A bujdosók 1691. febr. Bisztriczán (a Duna mellett) hallották elsőben, hogy Bánfi Györgyöt erdélyi gubernátorrá tették.

eltörölni akarja. Havasalföldi proclamatiójokban is az volt mindennél »keservesebb« sérelmük, hogy a császár »az fejedelemséget is édes hazánktól megtagadá s elvevé.« Az otthon maradt erdélyiek is igyekeznek békés úton kivívni a fejedelmválasztás jogának megerősítését s figyelmeztetik a császárt, hogy »ha nem opponálja Thökölynek az ifju fejedelmet (II. Apafit), Erdély fejedelemség alá lévén régótától fogva szokva, csendesen nem bírhatja Erdélyt«;¹⁾ de Bécsben nem engedtek.

A mit az otthoniak nem tudtak megnyerni, annak a török védelme alatt visszavívásáért küzdenek az erdélyi bujdosók. Thököly személye másodrendű; ha lehet: vele és általa; ha nem: mással; de a fejedelemség eszméjét mindenáron megmenteni ohajtják.

A személy kérdés másodrendű volt előttük, mint később megmutatták: Apafival is megelégedtek volna.

Az erdélyiek állandóan külön coloniát alkottak a Thököly kuruczai között. Viddinnel szemben is a Duna északi partján külön szállásolják el őket az »alsó-sánczban«.²⁾

Itt valahára legalább fedél alá jutottak a félévnél tovább hazátlanul és hajléktalanul bolyongás után. Megvolt úgy a hogy mindennapi kenyerük s néha egy-egy vendégséggel, lakomával vidítják fel napjaikat. Máj. 13-án az alsó-sánczbeli új lakásuk áldomására Almádi, Mikó István és Vajda János, a három sógor, vesz 100 m. forintért egy 35 vedres hordó bort. De Jálig hogy megkezdették, »rájüvén az hajdúk, az két fenekét kivágák, még jól sem lakhatának belőle. Így járnak az kora mulatsággal.«³⁾ Máj. 29-én Thököly tartotta meg (vagy mint Erdélyben mondják: fel) felesége, a hőselelkű Zrínyi Ilona születése napját, az urakkal, kapitányokkal, nagy vendégséggel.⁴⁾ Másnap agarászattal folytatódott a mulatság. Akkor érkeztek meg az ágyúk is Havasalföldről.

Thököly nagy súlyt fektetett erdélyi bujdosó híveire, mint fejedelemsége látható képviselőire. Mikor egy kapucsi-basa »nagy haragosan« érkezik Viddinbe (1691 jun. 5.) és az erdélyieket Thököly előtt becsmérelte, mind csak azt vitatván, »hogy az erdélyiek hamis emberek, az török császárnak nem igaz hívei; örökké hamisok voltak, most is hamisok!«

¹⁾ Szász, Sylloge Tractatum 89. 1.

²⁾ Máj. 12. megparancsolták, hogy mi erdélyiek az alsó sánczban költözzünk; nem örömet, de meg kelle tenni és lekölteztünk. (Almádi naplója 735. 1.)

³⁾ Almádi naplója 735. 1.

⁴⁾ »Adta meg urunk ő nagysága az *Ilona poharát* az uraknak, kapitányoknak. Igen nagy vendégség volt. (Almádinál 736. 1.)

Thököly erélyesen védelmezte és mentegette az erdélyieket. »Sokat veszekedék urunkkal az erdélyiek felett . . . reggeltől fogva majd délig az sok vitázás volt«. Thököly azt vitatta, hogy a túlnyomó német haderő miatt »az kételesség hozta (magával), hogy el kellett hajlaniok (a töröktől); az mint magok is megtapasztalták az törökök, hogy nagy barom-erő volt az az német erő.« — A kapucsi-basa még erre sem engedett s »csak azt vitatta, hogy soha addig az töröknek nem leszen szerencséje, míg Erdélyt el nem rontják.« Thököly azzal vágott vissza, hogy »ha igaz hívei nem volnának a török császárnak az erdélyiek: nem küldettek volna most annyi becsületes embereket ide, hogy az császár könteséhez ragaszkodjanak.«¹⁾

Az erdélyiek Thököly seregében az 1691-iki hadjáratban is elég jelentékeny szerepet játszottak. Ott vannak az orsovai sziget (Adakálé) oltalmazásánál (jun. közepén).²⁾ Innen, a Vaskaputól visszatérve, jul. elején nagy örömmel készülnek a komoly hadjáratra a Vaskapu és Erdély felé.³⁾ Jul. 17-én kelnek át a dunai Vaskapun s érkeznek *Orsovához*. 21-én *Mehádián* felül. Közeledésük hírére *Karánsebesről* a lakosság és őrség menekült (jul. 22. éjjel). A zernyesti csatában elfogott Heisler tábornokot mindenüvé magával vitte Thököly, Doriával együtt, gondos erős őrizet alatt tartotta őket (»a maga fejére sem vigyázott jobban«) felesége váltóságára. Heisler Karánsebesnél el akart szökni, de észrevették s megakadályozták.⁴⁾

Jul. 27-én *Lugost* veszik be és szállják meg őrséggel. De tovább Erdély felé nem mehettek, mert Badeni Lajos a német hadakkal jul. 29-én Péterváradhoz érkezett s a nagyvezér rendeletére Thökölynek is sietni kellett a Belgrádnál levő török táborba. Ejjel-nappali sietéssel jul. 31-én már *Pancsovánál* vannak, s nem sokára átkelnek a Dunán *Lándor-Fejérvárhoz*, melynek történeti nevezetességű helyeit nagy érdeklődéssel járják össze az erdélyi urak.⁵⁾ Aug. 9-én költöztek át a Száván *Zemlín* (Zimon) felé egy termékeny földnyi rút sáros gázlón s a zimonyi sáncznál megszállván, még u. a. éjjel portyázásra indultak a ráczok

¹⁾ Almádi naplója 737. 1.

²⁾ Jun. 8. Indultunk urunkkal a Duna mellett való Vaskapu felé. 12. Szálltunk a Duna közt való erős szigetben. 17. Érkeztünk mi erdélyiek az táborhelyre, Viddin iránt. (Almádinál 737—38. 1.)

³⁾ Jul. 5., 6. készültünk nagy örömmel, hogy már Erdély felé indulunk. (Almádinál 740.)

⁴⁾ Almádinál 741. 1.

⁵⁾ Aug. 4. Lándor-Fejérvárt is mind megjártuk Macskási Boldizsár és Toroczkaí uramékkal és több becsületes emberekkel. (Almádinál 742. 1.)

ellen, de ezek helyett 10-én virradatkor a német főszeregre bukkantak, mely készen várta őket, úgy hogy menekülniök kellett. »Mind estig tartta az ellenkezés«, mindaddig, míg visszaszállottak ők is a főszereghez Zimony mellé. A következő napokon kisebb csatározások voltak, a főszeregek egymás támadását várták Zimony alatt, a hol (aug. 13.) »az két rettenetes erő csak nézte egymást«, a török a zimonyi sánczokból kimenni, Badeni pedig az erős állás ellen támadni nem akart. Végre Badeni, hogy kicsalja a sánczokból a törököket, visszavonulni kezdett Zalánkemény felé. A török sereg (aug. 16.) utána indult, s másnap utólérvén »keményen megellenkeztek« a Duna partján. Ott voltak a kuruczok is, el is estek közülök többen. Aug. 18-án (szombaton) »sok szép nyereségük lőn«, midőn a német sereg felé érkező segítséget (az élésszállítmányt kísérő Bouquoy-ezredet) a német tábortól elrekesztették, a Dunapartnak szorították, mind egy lábíg levágták, a szekereket és cselédeket elfogták. Másnap (aug. 19.) volt a döntő *zalánkeményi ütközet*, melyben a nagyvezér (Köprili Musztafa) maga is elesett, s Thököly csapata is »csak alig szaladhata el«, előbbi jó nyereségét s a maguk podgyászát is oda vesztvén.¹⁾

Thököly a vesztett csata után előbbi félbehagyott vállalata folytatásához látandó, csekély seregét (aug. 31.) átköltöztette a Dunán és Temesen *Pancsovához*²⁾ s innen *Temesvárra* alá (sept. 6.). Erdély felé azonban tovább nem mehettek, mert Veterani őrt állott seregével, azt Lippa elfoglalására vezetvén. Midőn Thökölyék visszafordultak (sept. 8.), az erdélyi urak közül Thoroczka, Daniel és Macskási Ferencz éjjel elszöktek. A többiek a sereggel mentek *Denta*, *Versecz* s a Duna felé, melyen (sept. 12., 13.) átköltöztek s *Uj-Palánkán* »mocskos kis parányi házacskákba« szállíták az erdélyieket. A következő napokat sáncz-csinálással töltik, a mely megvédte őket a németek (sept. 30.) támadásától, de a labanczok majd minden marhajókat (»többet juhval és tehén-barommal együtt kétezernél«) elhajtották.

Még egy kísérletet tettek Erdély felé. Thököly hadai egy részével sept. 22. elindult *Temesvárra* felé, a többiek oct. elején követték s oct. 6-án egyesültek *Fellaknál*. Két nap múlva (oct. 8.) Petrőczy is megérkezett Várad felől az ott csatározott kuruczokkal, s a Maros vidékén, *Lippa*, *Világosvárra* tájékán csatározgatnak, majd (oct. végén egy hétig) a *Gyula* és *Jenő*

¹⁾ Almádinál 743. l.

²⁾ 1691. sept. 1. Holt meg *Mihácz Mihály* uram Pancsovánál, hogy átköltözésünk csakhamar. (Almádi 744. l.)

közötti pusztákon, ligeteken »tekeregnek«, sokat éhezve, koplalva és sanyarogva. Nem az ellenség fegyvere, de a nyomorúság ritkítja soraikat. Jenőnél (oct. 22.) Szegedi Jánost temetik el »valami szálas erdőben«, nov. 1-én *Cserci Györgyöt* (a krónikás Mihály testvérbátyját) teszik betegen lóra, de nem messze vihetik, »csak az lőháton meghala.« Bujdosó kurucz módra temetik: »megállának és hamarjában egy kis vermet ásának és úgy temeték el«. ¹⁾ — A beállott hideg növeli a kedvetlenséget, a hóharmatos éjszakákon bogácskóróból raknak tüzet, »egymás kezéből kapkodták, még verekedés is volt felette.« A táborozásnak végét kelle szakítani, levonulnak az Aldunához. itt is temetnek (nov. 11.) Janót, a Maksai Balázs szolgáját. Nem csoda, hogy sokan megunták a reménytelen bolyongást és többen haza kéredzkednek.

Thököly méltányolja némelyek kérését s a Duna mellől többeket haza bocsát (nov. 19.); ²⁾ de ezeknek öröme sem lehet zavartalan: útközben kirabolják őket. ³⁾ A többiek neki vágnak a széles, mély Dunának (bármennyire irtóznak is lovaik a víztől) s átkelvé, sietnek kijelölt téli szállásukra a közeli *Pozsarócára* vagy *Pozsarviczára* ⁴⁾ (Pozseravác, Passarovitz). Itt és a közeli dunaparti négy palánkban (Rám, Galambvár, Új-Palánk, Resso)va) töltötték az 1691/2-iki telet a kurucz vitézek, bár nem szívesen, a kiélt pusztá helyeken.

SZÁDECZKY LAJOS.

¹⁾ Almádi naplója 749. l.

²⁾ Ezen a napon eresztének el egynehány erdélyi uramékokt hazafelé. (Almádi 750. l.)

³⁾ Nov. 22. Hallók meg, hogy felverték az szegén erdélyieket. (U. ott.)

⁴⁾ A Thököly titkára Komáromy *Posarócza*, Almádi *Pozserovicza* néven nevezi eme, a későbbi békekötésről híressé vált helyet. Thököly 1893/94. naplójában *Poserolcza* néven nevezgeti.

TÖRTENETI IRODALOM.

A kolozsvári színészet és színház története. Irta *Ferenczi Zoltán.*
Kiadja a kolozsvári színészet százéves jubileumát rendező bizottság. Kolozsvár. 1897. N. 8-r. 539 lap.

Petőfi életrajz-írója atyja emlékének ajánlja ezt a művét, mely czimlapján az 1897. évet viseli ugyan, de csak ez év tavaszán jelent meg, hogy elődjeinél sikeresebben és terjedelmesebben beszélje el a kolozsvári színészet történetét. Azonban többet nyújt ennél; első könyvében például irodalmunkban tudtomra a legkimerítőbben tárgyalja az iskolai drámák multját.

A bevezető fejezet a németországi iskolai drámáról szól s ránk nézve ott válik közvetetlen érdeküvé, midőn hazánkban az iskolai színielőadás első nyomát ismeri fel abban, hogy a brassói tanács a tanulóknak 1542. febr. 21. a, komédiáért 2 frt ajándékot ad; az első ismert darab czímét (Ábel megöletése) 1550-ből jegyzi föl. A szász lutheránusok Erdély önállóságának megszűntével abbahagyták az iskolai előadásokat, a magyar kálvinisták és unitáriusok pedig Erdélyben sohasem törődtek velök különösebben. A XVI. századból Sztárai Mihály két darabján kívül a Válaszúti komédiáról és Balassi Menyhért árultatásáról szól bővebben, s kiemeli az iskolai előadások közül azt, melyben 1637. okt. 15. a gyulafehérvári udvar előtt a fejedelem fia, Rákóczy György maga is játszott. Az eféle játék azonban az önálló Erdély kálvinista iskolában nem igen divatozott. Jobban kedvelték az unitáriusok, kiknek kolozsvári iskolájában első ismert előadását az ifjuság Bethlen Gábor házassága alkalmából 1626. márcz. 22-én tartotta a ferenczrendiek óvári zárdájának maig is meglevő refectoriumában. Ez a Kolozsvárról ismert legrégibb színielőadás: de semmiesetre sem az első, mint a hogy a kolozsmonostori jezsuiták gymnasiumában lehettek előadások már 1627. aug. 21-e előtt is.

A kolozsvári unitáriusok növendéke volt *Felvinczy* György, ki színjátszásra I. Lipóttól 1696. okt. 23. kapott szabadalmat s ki hagyomány szerint a kolozsvári széles padlásablakokból játszott az utcái közönségnek. De még utána is évtizedeken át be kellett érnie a műízlésnek a jezsuita drámákkal, melyeket szerzőnk széles alapokon és a körülményekhez képest bőven tárgyal (26—59. ll.); a fősúlyt azonban a kolozsvári jezsuitáknak 1692 óta gyakori színelőadására fekteti. Hazai tárgyak nem hiányoztak ugyan, de az előadásokat nagyon kevés kivétellel latinul tartották; a legrégebb ismert magyar iskolai dráma a csíksomlyói ferenczrendiek iskolájából, 1721-ből való.

Ismerteti az erdélyi német színészetet is. Diwaldt német társulata 1788-ban Kolozsvárt is játszott, míg magyar szó 1752 óta csak a műkedvelők előadásain hangzott. 1775 óta az enyedi deákok már magyar darabokat adtak s ezeknek irodalom-, vagy színészettörténeti beceje Ferenczi szerint (70. l.) nagyobb, mint a jezsuiták összes működésének. Az első *rendes* színészek jobbadán ezekből a deákokból kerültek ki, midőn az erdélyi országgyűlés 1791. febr. 18. elfogadván *Aranka* Györgynek a nyelvművelő társaság iránt való tervét s vele a magyar színészet pártolása eszméjét, a magyar színészetnek egészen új korszakát nyitotta meg.

A három Fejér-testvér másokkal együtt 1792. okt. 1. a főkormányszéktől már engedélyt kért s kapott is Erdélyben bárhol tartandó magyar előadásokra; a főurak összeadakozták az első költségek egy részét, s gr. *Rhédei* Mihályné (b. Bánffy Teréz) ingyen engedte át egy évre a kolozsvári Jókai-utczában most emléktáblával megjelölt háza nagy termét, hol a nemes ifjakkal Fejér János igazgatása alatt álló társulata 1792. nov. 11-én tartotta első előadását. »A titkos ellenkezés vagy Köles-éri« című színdarabban Kotsi *Putkó* János mondta ki az első magyar szót. 1794. jul. 3. a főkormányszék a kolozsvári színészetet egy bizottság állami felügyelete alá rendelte, az erdélyi országgyűlés pedig b. *Wesselényi* Miklósnak 1795. márcz. 20-án tett lelkes indítványára kimondta a színészet állandósítását s az indítványozó elnöklete alatt színházi igazgatóságot alakított.

Anyagi és szellemi tekintetek vitték rá, hogy a társasággal vándorútra keljen; Debreczenben 1798. aug. 7—21-ig a kolozsváriak rendezték az első magyar színelőadásokat, melyeket aug. 26. — okt. 3-áig Váradon s utóbb még több helyen folytattak. Darabjaik száma ekkor már 145-re rugott s az egyes darabok után való napi bevételek 9—111 frt közt váltakoztak. A legjobb színész havonként 30 frt fizetést kapott.

A társaság 1803. ápr. 16. új alkotmányt nyert, hogy nemzeti s erkölcsnemesítő feladatának annál jobban megfelelhessen »Nyelv nélkül nincs nemzet« jegyezte meg a bizottság jóval Kölcey és Széchenyi előtt, már 1803. ápril 5-én. 1807-ben a pesti, és 1810-ben a debreczeni szintársulatok megalakításával a kolozsvári tényleg a hazai színészetet alapította meg.

Az állandó színház számára a bizottság Szacs vay Sándor-tól, az írótól, már 1802. május 27-én megvásárolta a szükséges telket, melyet azonban sohasem vehetett birtokába. A még 1802. január 17-én megkezdett gyűjtések azonban 1808-ig 14,000 frtot hozván be, a bizottság Alföldi Antallal még 1803. szept. 10. megkötötte az építési szerződést, s az ev. ref. kollegiumtól a Bel-Farkas utczában 5000 frton 1803. jul. 13. megvett telken augusztus végén meg is kezdte az építést, mely azonban, bár 1811. febr. 18. az erdélyi országgyűlés külön bizottságot küldött ki ez ügyben, s junius 26-án az építés költségeit a birtokos nemesekre róttá ki, csak lassan haladt előre, 1810—20. közt pedig a német színészet is újból tért foglalt. A főkormánysház azonban 1820. május 15-én b. *Kemény* Ferencznek meghagyta a színház mielőbb való befejezését s Kolozsvár városa jun. 9.—10. a szükséges kölcsönt megszavazván, a munka most már lázasan folyt s 1821. márcz. 12-én »az első magyar nemzeti színház ragyogó fényvel s Erdély összes előkelői jelenlétében« nyíllhatott meg.

Szerző, ki idáig 278 lapon igen részletesen mondta el a színház történetét s oly tanulságos első küzdelmeit, hasonló alapossággal vázolja az állandó színház első tíz évét s a főúri részvénytársaság és az egymást fől váltó társulatok működését, midőn egy Dér yné, Egressy, Fán csy, Laborfalvy Róza és Lendvay szereplésének idejében már Wolf és Slezák czirkuszának lovait is a színpadra vitték, hogy egy kis jövedelemre tegyenek szert. A »forradalom« előtt való idők igazgatói közül az egyik azt is megtette, hogy öt kövér sertést sorsolt ki a nézők közt. 1846-ban azonban Szerdahelyi igazgatása alatt a közönség ily méltatlan fogások nélkül is buzgón látogatta a színházat. Magának a szabadságharcznak első éve nem hagyott mélyebb nyomot a színház történetében; a második évben a függetlenség kimondását 1849. ápril 21-én a »Kétféjű sas halála« című allegoriával s Petőfi több költeménye elszavalásával, a forradalom leveretését pedig, gr. Clam-Gallas erdélyi főhadparancsnok tiszteletére, szept. 6-án »A hős érdeme« című allegoriával ünnepelték.

Ferenczi rendkívüli pontossággal állítja egybe a színház belső ügyeire, számadásaira s különösen az 1841—3. évi

országgyűlés színügyi tárgyalásaira vonatkozó adatokat; de figyelmét elkerülte, hogy Erdély különállásának megszüntével az unió-bizottság 1848. aug. 16-án *Debreczeni* Márton indítványára talán minden addiginál nagyobbban ígérkező elhatározást tett, midőn kimondta, hogy az országház és az insurrectio alapját egyesítvén, az 58,378 frt 10¹/₂ kr. összeget »az országosan nyilvánított szándékkal egybehangzólag« a kolozsvári színház alapjára adja s így ezt a színházat valóban országossá teszi. 1850. ápril 1-én különben német színészek nyitották meg, Urban tábornok, Wohlgemuth főkormányzó stb. tiszteletére rendeztek benne díszelőadásokat s az elérvult magyar műzsát csak 1851. szept. 24. engedték ismét szóhoz.

Az író nagyon érdekesen vázolja a forradalmat követő küzdelmes évek, valamint Lángh. Havi, Folinus és Fehérváry igazgatásának 1872-ig terjedő történetét, a színházi részvények s a színházi alap állását, végre a házi kezelés, majd ismét az igazgatói rendszer behozatala kérdését s művét az erdélyi színészet százados ünnepének (1892. nov. 11.) főlemlítésével s a száz év alatt előadott 1215 színdarab felsorolásával fejezi be.

Ferenczi kitünően oldotta meg feladatát, melyre az emlékünnap alkalmából alakult bizottság kérte föl. Több évi munkával a levéltárakban és az irodalomban elszórt adatokat bámulatos szorgalommal hordta egybe és rendezte, úgy, hogy műve örökké egyik forrása marad a magyar színészet történetének. A kéziratban beadott műről annak idejében a bizottság előtt alkalmam volt bíráló jegyzeteket közölni; itt csak tartalmát ismertettem, hogy könnyedén napirendre ne térhesünk az annyi lelkesedéssel és tudással készült könyv felett.

MÁRKI SÁNDOR.

Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harczának katonai története. Irta B. J. III. kötet. Szerző sajátja. Budapest, 1897—98.

Ily című munka nyert a mostan megjelent III. kötettel befejezést. Az I. kötet, mely a téli hadjáratot tárgyalja s melyhez 5 csatavázlat van mellékelve, a mult év közepén jelent meg ezen egyszerű jelzéssel: Nyomatott Márkus Samu könyvnyomdájában. Ezt követte nemsokára a tavaszi hadjáratot tartalmazó II. kötet 4 csatavázlattal, ugyanazon jelzéssel. Tehát egyiken sem volt megjelölve, hogy hol s kinél szerezhető meg, mintha csak el akarta volna zárni a szerző ezen katonai munkát a laicus olvasók elől. Nem említette azt fel egyik

lapunk sem, miből arra lehet következtetnünk, hogy nem is küldetett be a lapokhoz.

Ez volt aztán az oka annak, hogy midőn én, ki a »Hadtörténelmi Közlemények« ismertetésnek nem nevezhető, rövid felemlítése által lettem arra figyelmessé, meg akartam azt szerezni, alig s csak hosszas kérdezősködés után tudta azt könyvársom megkeríteni. Pedig egyáltalán nem volt szüksége a szerzőnek sem a neve eltitkolására, sem a munkának a nagy közönség elől való elzárására. Én már »Az 1848–49-iki harmadik honvédszászlóalj története« című munkám 32-ik lapján a következőket jegyeztem meg ezen műről: »Kár, hogy a hazafias és szakértő szerző csak kezdőbetűkkel jelzi a nevét.« Ezen eljárásnak tulajdonítható, hogy a munka kevésbé terjedt el az olvasó közönség között, a mit valószínűleg előre számításba vett a szerző s e miatt szabta a munka árát olyan magasra. (Az összesen 814 lapra terjedő három kötet ára 12 frt.) S ez ismét csak a munka elterjedését nehezíti meg.

A III. kötet, mely a nyári hadjáratot írja le, most jelent meg 7 csata- és 1 áttekintő hadműveleti vázlattal. Ezen sincs ugyan még a szerző megnevezve, de az, honnan a munka megszerzhető, a Grill Károly könyvkereskedése, már meg van jelölve. S úgy látszik, most már, s igen helyesen, beküldetett a munka napi lapjainkhoz is, mert azok egymás után említik azt föl.

Mint magánúton megtudtam, a munka hazafias szerzője *Breit József* m. kir. honvéd-százados és vezérkari tisztt, ki már egy más katonai munkával, az 1870–71. évi német-francia háború leírásával is gazdagította szegényes hadtörténelmi irodalmunkat. Nem követek el indiscretiót a szerző nevének kiírásával, mert hiszen ez már a hirdetésekben is nyilvánosságra van hozva.

Ezen munka mindenesetre hégagot tölt be. Már 1882-ben, 3 kötetes munkájának előszavában azt írta Gelich Rikárd tábornok, hogy még mindig hiányzik Magyarország fegyveres ellenállása szervezésének történelmi leírása s hogy a hadműködési rész sincs még egy teljes pragmaticus egészzé összefoglalva. Az előszóban kijelentett elhatározás szerint maga Gelich vállalkozott ezen hiányok pótlására, azt ígérvén, hogy munkája első kötetében Magyarország 1848–49-iki honvédelme történeti fejlődését, második kötetében pedig az 1848–49-iki magyarországi hadjáratot adja elő. A munka aztán sok viszontagság után 1889-ben jelent meg teljesen s nem is 2, hanem 3 kötetben, melyek közül maga a 3-ik majdnem oly vastag, mint a többi kettő. De így sem lett az előszóban tett ígéret megtartva;

a kettős felosztás elmaradt s a nagy munka, szerzője nagy katonai talentuma daczára is, csak vásári munka lőn s nem egy helyen elhamarkodott, felületes és hézagos. S így Gelich, — kit itten, hogy alkalmat nyujtsak nekie az ügy tisztázására, mellékesen figyelmeztetek azon ellene emelt s a figyelmét eddig bizonyára kikerült súlyos vádra, a fizetett kémkedés vádjára, mely Bíró Ede volt honvédtörtnagy naplójának az »1848—49. Történelmi Lapok« folyó évi 2-ik számában közzétett részében foglaltatik, — szintén nem pótolta azon hiányokat, melyekre munkája előszavában maga olyan találóan rámutatott.

Két okból hoztam ezeket itten föl: Először azért, hogy föltüntessem azt: mennyire szükség van s mennyire hézagpótló még a Gelich munkája után is szabadságharcunk történelmének katonai leírása, s másodsor azért, hogy már itten s ezzel jelezzem azt, hogy a most bírálattal alatt levő mű érdemes szerzője: Breit József honvédszázados nem tett művének az által jó szolgálatot, hogy annak megírásánál egyik főforrásul a Gelich munkáját használta, mint ezen állításomat majd a részletekben bizonyítani fogom.

A Breit munkája, melyhez, mint már említők, az áttekintő hadművelleti vázlaton kívül összesen 16 csatavázlat van mellékelve, és pedig a Kassa, Pákozd — Sukoró — Velence, Schwechat, Szelindek — Vizakna, Kápolna, Izsaszeg, Nagy-Sarló, Medgyes, Zsigárd, Pered, Győr, Komárom, Debreczen, Szőreg és Temesvár melletti csaták vázlatai s Buda ostromának vázlata, — kiválólag a katonai olvasók számára van írva. Jövőre tehát ebből és nem holmi irántunk ellenséges irányzatú munkákból fogják honvédeink megismerni és tanulmányozni közelebbi szabadságharcunk történelmét. S ennek mi azért örülhetünk oly nagyon, mert ezen munkának hazafias szelleme fölül áll minden kívánni való mértéken.

Ennek igazolásául szabad legyen csak a következőket felhoznom: az I. k. 9-ik lapján azon véleménynek ad a szerző kifejezést, hogy a nemzet 48-iki vívmányait a dynastia nem annyira jószántából, mint inkább helyzete nyomasztó hatása alatt adta meg; a 10-ik lapon pedig annak, hogy a bécsi körök Magyarország önállásának ellensúlyozása céljából előbb titkon, majd aztán nyíltan is támogatták a horvátokat; a 24-ik lapon Kiss Ernőt lelkes csapataink hőselelkű vezérének, a 44-ik lapon a Lenkey századának megszökését bár fegyelem-ellenes, de bizonyára lélekemelő tettnek s a II. k. 99-ik lapján a császáriak szolgálatába szegődött s polgári hivatalt vállalt magyarokat gyászmagyarkáknak nevezi; a szeptember 11-iki neve-

zetes ülésről az I. k. 58. és 59. lapjain azt írja, hogy a nemzetgyűlés a szigorú törvényesség útjáról a körülmények nyomasztó hatása alatt lépett le, s hogy az a bécsi köröknek Magyarország jogos érdekeit tekintetbe nem vevő eljárása által menthető némileg, tagadhatatlan lévén egyébként is, hogy a hazának a fenforgó viszonyok között rendkívüli intézkedésekre volt szüksége; s azon kötet 116-ik lapján felemlíti, hogy a jarkováczi borzalmas éji harc alatt majdnem 300 dicső honvéd lelte halálát, a III. k. 112-ik lapján metsző gúnynyal jegyzi meg, hogy Héthársnál orosz forrás szerint a magyarok 300 halottat vesztek, tehát aligha nem többet, mint a mennyi a harcban részt vett, s a 250-ik lapon megemlítvén, hogy a Ramberg vesztesége az ó-bessenyői ütközetben 1 halottra és 12 sebesültre rugott, ellenben a magyarok csupán foglyokban 700 embert vesztek, hangsúlyozottan utána teszi: »természetesen osztrák forrás szerint.«

Hogy katonai olvasókra számított műve megírásakor a szerző, annak kétségtelen bizonyítéka a sok műszó, például: harczalakzatba tagozott, laktábor, tartalékviszonyban felvevő állás, szerelékei, szemrevételezés, tömör csatarend, menetteljesítmény, laktáborkörlet, állományilletékes, oldalazva stb., melyek a munka zavartalan élvezését a laicus olvasó előtt megnehezítik. A III. k. 181-ik lapján levő második mondat pedig egészen érthetetlen, de ez, azt hiszem, valami ki nem javított sajtóhibából származik.

Szépen s fokozatozatosan pragmatice tünteti fel a szerző honvédelmi szervezkedéseinket s szakértői kézzel csoportosítja az I. k. 146—153. lapjain a Windischgrätz betörése idejében egymással szemben álló hadakat. S kimerítően lerajzolja az összes harcztéri eseményeket is, s ezzel megfejt mindkét azon feladatot, melyet Gelich maga elé tűzött volt, megfejt azonban a nélkül, hogy a honvédelmi szervezkedést a harcztéri eseményektől elkülönítetten tárgyalná, mi a munkának csak előnyére válik, sokkal érthetőbb s áttekinthetőbbé tévén így egyes fontosabb események leírását. Különösen művészileg dolgozza fel s domborítja ki a déli és az erdélyi harcztereken a szabadságharcz végső korszakában lezajlott eseményeket s a szőregi és temesvári csatákat. S ezek rajzolása közben többnyire helyesen és találóan bírálja az egyes szereplők tényeit. Kossuthnak a szerb küldöttséghez intézett válaszát például (I. k. 16.) mindenesetre túlhevésnek minősíti; Csernovicsról azt mondja (I. 18.), hogy a szerbek ellenében nem igen fejtett ki kellő erélyt; Bechtold kineveztetését szerencsétlen választásnak minősíti (I. 22.); Kossuth július 11-iki

nevezetes beszédéről azt jegyzi meg (I. 52.), hogy Kossuth azon beszédjénél is lángoló, önzetlen honszerelme által vezéreltette magát, de az Ausztriával fennálló viszonyok esetelésénél messze túllépte az államférfiai mérsékletesség és a politikai eszélyesség azon korlátait, melyeket miniszteri állása eléje szabott. Nem helyesli azt (I. 65.), hogy Móga a pákozdi csatában főerejét a velencei tó által is védett balszárnnya helyezésé, s nem helyesli (I. 105.) Klauzál őrnagynak a Szent-Tamás 3-ik ostromára készített tervét. Ellenben feltétlenül helyes gondolatnak tartja (I. 106.) Kossuthnak azon tervét, hogy a Délvidéken alkalmazott erők a veszélyeztetetbb helyrefölvonassanak. Vetternek a november 30-ra készített tervét nagy képű vállalkozásnak minősíti (I. 112.), s a Tomassevac elleni decz. 5-iki hadműködésünkről is azt mondja (I. 113.), hogy a mesterkelt oszlopalakítás és az ebből keletkező erőelforgácsolás okozta, hogy a vállalat a tekintélyes túlerő daczára sem sikerült. Görgeiről azonban, kinek nevét tévesen mindenütt y-nal írja, azt jegyzi meg (I. 153.), hogy ő, bárha ő rá is ráillik bizonyos tekintetben az ügybuzgó dilettans kifejezés, vezéri tehetségének a háboru alatt gyakran igen szép jelét adá. A kápolnai csatára vonatkozólag megróvja (I. 270.) a harczzonal aránytalanul nagy kiterjedését, a felső vezetés hiányát és a parancs-közvetítés gyarló állapotát, ennek lévén az tulajdonítható, hogy a hátullevő hadosztályok közül három későn érkezett be. A márczius 4-iki octroyról azt mondja (II. 1.), hogy az vetett végett a békés kiegyenlítés lehetőségének, de a függetlenség kimondását is elhamarkodott sajnálatos lépésnek tekinti, azt később is (II. 95.) erőszakos visszatorlásnak nevezvén. Kimutatja (II. 21.), hogy 1849. márcziusának második felében a földéritő szolgálattal osztrák részről senki sem gondolt, s hogy Windischgrätzben nem igen volt meg a szilárd elhatározás, ezért nyúlt félrendszabályokhoz s alparancsnokaiban sem volt meg a feltétlen engedelmesség, sőt Jellachich és Schlik renitenskedtek is (II. 90.). A Görgei ápril 5-én kiadott intézkedését úgy jellemzi, hogy az egyszerű, világos, rövid és érthető stílusa által tűnik ki, s hogy abban a siker feltétele, a döntés előtti fokozatos erőegyesítés fontos elve a lehető leghatározottabban kifejezést nyert. A Klapka által készített hönvédelmi tervszettel szemben, melyet elítél (III. 9.), azon tervet helyesli, melyet Görgei a június 26-iki minisztertanácsban előterjesztett, feltétlenül helyesli azt is (III. 48.), hogy Görgei ezen Klapka-féle védelmi tervszettől eltérőleg Budavár bevétele után az offenzívát ragadta meg, és végre helyesli (III. 187.) Görgeinek a váczai azon

elhatározását, hogy a Gödöllő felé való áttörés tervét feladva, az oroszok megkerülésével vezeti le seregét a Felső-Tiszához, megjegyezvén később (III. 202.), hogy ügyesen s mondhatni mesterileg és gyorsan vonta ki seregét az ellenség által neki szánt kelepczéből, éppen úgy, miként az év elején a bányavárosokon át. Kárhóztatólág szól (II. 72.) Klapkának az isaszegi csata alatti mulasztásáról, s Gáspárnak ugyanakkori tétlenségéről (II. 73.). S elítéli Knezichnek zsigárdi (III. 58.) Nagy-Sándornak peredi (III. 70.), Pikéthynek és szintén Nagy-Sándornak a jul. 11-iki komáromi (III. 104., 105.) s Kmetthynek a hegyesi csata alatti viselkedését (III. 135.). Több helyen rámutat arra, hogy Kossuth mily gyakran avatkozott be a hadvezetési ügyekbe a hadvezér tudta nélkül, így például (III. 130.) Kmethyt Székes-Fehérváron két ellentétes parancs várta, az egyik Kossuthtól, a másik Görgeitől, s a miniszteri tanács határozata ellenére Kossuth Bemet szólította fel a fővezérség átvételére (III. 230.). S konstatálja, hogy Dembinski minden kényszerítő szükség nélkül adta fel a Tisza jobb partját (III. 233.), s hogy a temesvári csatában az egész hadjárat sorsa el lett döntve (III. 260.), mire vonatkozólag már különben még a júniusi események leírása alkalmával kijelentette (III. 46.), hogy magában véve a rendelkezésünkre álló erők elégtelensége is alig hagvott kétséget az egyenetlen harc szomorú kimenetele iránt.

A munka ezen itten részben felsorolt helyes ítélkezése és kiemelt jelessége daczára sem mondható, s ezt sajnálattal kell konstatálnom. abszolút becsünek.

És pedig első sorban és főleg azért, mert Görgei tábornok iránt, az áprili hadjárat diadalkoszorúzott fővezére iránt nemcsak sok helyen elfogult, de igazságtalan is. Ugy látszik, ebben is követi Klapkát, és pedig az emigratiobeli Klapkát, és Gelichet. Pedig hát Klapka egészen máskép beszél az 1885-ben megjelent »Emlékeimből« című művében Görgeiről, mint miként az 1850-ben megjelent »Memoiren«-jeiben beszélt. S hogy Gelich sem vehető kútforrásul: azt alább látni fogjuk.

Igaz, hogy szerző, mint azt már fentebb regisztráltam, néhol elismerésének ad kifejezést a Görgei hadvezéri tehetségét illetőleg. De hát ezt egy komolyan vételre számító munkánál mellőzni nem is lehet. Hiszen elvitathatatlan tény, hogy a magyar katonai dicsőség prestige-ét 1849-ben főleg Görgei mentette meg, s úgy tudom, hogy az osztrák hadi iskolában a Görgei bányavárosokon át végrehajtott visszavonulását ma is minta-hadmenetül tüntetik föl, és azt, hogy kitünő hadvezér volt, Görgeiről még a külföld is elismerte, maga az angol,

»Examiner« is a következőképen nyilatkozván az 1853. évi május 15-iki számában róla: »as a general was Görgei undoubtedly great.«

Az elismerés azonban Görgeit illetőleg a bírálat alatti műben sokszorta kevesebb, mint a méltatlan vád, s az elfogultságra is több helyen rábukkanunk abban.

Kárhóztatja például Görgeit (I. 155.), hogy 1848 késő őszén az ország határszélén passiv védelemre szorítkozott, holott az előző lapon maga kimutatja, hogy a honvédelmi bizottmány elnöke, Kossuth rendelkezett így. S ha Görgei ezen rendelkezésnek nem engedelmeskedett volna: azért bizonyára a szerző róvná meg ismét Görgeit. — S azt írja, hogy annak csak Görgei a megmondhatója: miért nem állott meg a Vérteshegy előtt? Ezt nagyon megtudhatná a szerző is, ha figyelmére méltatná a »Mein Leben und Wirken« I. kötetének 132-ik lapját. — Megróvjá Görgeit (I. 220.) a Branyiszko bevétele utáni, szerinte tétova magatartásáért s azért, hogy a győzelem előnyeit kellőleg nem aknáztá ki. Itten is az audiatur et altera pars elvének figyelmen kívül hagyásával mond ítéletet. — A kápolnai csata utáni eseményeket, az alparancsnokoknak felvilágosítás kérését, Görgei levelét s a Dembinski letételét szokatlan élességgel ítéli el a szerző (I. 273., 279., 282.), s azokat nemcsak különöseknék, de rút torzsalkodásnak s a legnagyobb katonai bünténynek nevezi. Azt azonban, hogy Dembinski az ellenség szemekéltára és szomszédságában pihenő szállásokra rendelte a hadsereget, egész kegyesen csak kissé furcsának nevezi (I. 274.). Pedig hát ez s Dembinskinak azon viselkedése, melyet levelében Görgei igen találólag gyámoltalan tétovának nevez, okozta azt, hogy az alparancsnokok elveszítették Dembinski iránti minden bizalmukat s kijelentették, hogy annak parancsait csak akkor fogadják el, ha azok Görgei vagy Klapka által ellenjegyeztetnek. Erről ugyan azt insinualja a szerző minden alap nélkül, hogy ez valószínűleg a hadtestparancsnokok tudta és beleegyezésével történt, a mi erős kételet támaszt az ő részrehajlatlansága iránt. Felháborodása sem jogosult, mert a mit Görgeiék Dembinski ellen tettek, azt Szemere kormánybiztos beleegyezésével tették, s azon utólag maga Kossuth sem talált kifogásolni valót, nem állván az, mit a szerző mond (I. 283.), mintha Görgei ezért erős megdorgálásban részesült volna. S ennek a felháborodásnak gyökere abban rejlik, hogy a szerző a soldatesca szemüvegén át tekinti ezen eseményeket, holott egy forradalmi hadsereg eljárása egészen más bírálat alá esik.

De meg a szerző elfogult is Görgei iránt. Ennek igazo-

lásául szabad legyen elég csak a következőket felhoznom: Egyszerűen az »úgy látszik« alapján rá fogja Görgeire (I. 216.), hogy nem is akarta az egyesülést Klapkával, a Görgei állítását nem fogadja el tényül, egyenes tagadásba sem veszi ugyan, de ezen sokatmondó megjegyzéssel apostrophálja azt: »állítása szerint« (I. 217.). Az ellen, hogy a honvédelmi bizottmány, csupán azért, hogy Görgei befolyása vagy esetleges túlkapása paralizáltassék, a hadsereg egész szervezetét felforgatja s azt hadosztályokra osztja be, nincs semmi megjegyzése (I. 244.). Görgeiről még a pletykákat is registrálja (II. 69.), s elhallgatja azt (II. 107.), hogy a Budavárhoz való levonulásban is nagy része volt a lőporhiánynak is, pedig ezt igen jól tudja (II. 105.). A Görgei sajtó- és hernádmenti időzését időpazarlásnak minősíti (III. 202.), s úgy tünteti föl, mintha az nem taktikai elveken alapult, hanem csupán odaírányult volna, hogy Görgei a déli seregekkel kerülje az egyesülhetést (III. 207.), pedig ő maga is fölemlíti (III. 212.), hogy Pászkievics Csegén nagyba törte azon a fejét: hogyan mozdítsa ki Görgeit hernádmenti állásából? S szerinte csak akkor ébredt Görgei a vesztegléséből származó veszély tudatára, midőn értesítést kapott az oroszoknak a Tiszán való átkeléséről (III. 211.), elhallgatván azon tényt, hogy Kossuth azt állította, miszerint a Tisza vonal teljesen biztosítva van, s így innen veszélyre csakugyan nem számíthatott. Minden adat nélkül, csupán a »bizonyára« szóval indokolva, állítja (III. 213.), hogy Nagy Sándor a főhadiszállás beleegyezésével tért el július 31-én az eredeti menettervtől. Görgei június 30-iki levelét maró gúnnyal frottnak (III. 86.) s magáról Görgeiről azt mondja (III. 221.), hogy a két miniszterrel augusztus 1-én nagy úri hatalmát érezte s hogy (III. 275.) dacz és bosszúvágy is vezérelhette őt a Rüdigerhez intézett levele megfogalmazásakor. S egész gyanúsítólág jegyzi meg (III. 222.), hogy a Görgei táborában már aug. 9-ike körül is foglalkoztak az oroszok előtti fegyverletétel eszméjével, holott jól tudja mindenki s tudnia kell a szerzőnek is, hogy már július 21-én az oroszok által ajánlott békefeltételek fölötti tanácskozás alkalmával foglalkozott azzal az összes törzs- és főtisztikar, de azt mondotta ki, hogy csakis az 1848-iki alkotmány biztosítása esetén teszi le fegyverét. (Lásd az id. Görgey Istvánt, a szerző által is használnak állított, nagy munkája III-ik kötetének 16-ik fejezetét.) Az elfogultság koronájául, persze: itten is Gelichet követi, azon ismételt állítása (III. 93., 95.) a legmeggyőzőbb bizonyíték, hogy Görgeit minden valószínűség szerint a kíséretében levő egyik huszár sebesítette meg, holott

ezen ráfogás alaptalanságáról meggyőződést szerezhetett volna az id. Görgey István művében közlött s minden kételyt kizáró orvosi bizonylatokból. Pedig hogy azt olvasta, mutatja az, hogy az Apáthy István által tett lövést felemlíti (III. 91.), a melyet egyedül id. Görgey István örökölt meg, s a melynek az érdemét a »Vasárnapi Ujság« 1888. évi 23-ik számában V. F. volt honvédtüzér magának vindikálja. Azt, a mit itten szerző minden valószínűség szerintinek állít, még Gracza is élesen elítéli.

Elég legyen enynyt felhoznom a Görgei iránti elfogultság indoklásául.

Másodsorban azért nem mondható abszolút becsünek ezen munka, mert számos apróbb tévedéssel találkozunk benne.

Például: Irinyi nem márczius 14-én foglalta egybe a 12 pontot (I. 2.); Jellachich nem ápril 6-án neveztetett ki bánná (I. 10.), hanem márcz. 23-án. (Lásd a kinevezési diplomát a Pejakovics, »Kroat. Landtagsprotokoll« czímű műve 25-ik lapján.) Az a vad gyűlölség, a mit szerző lát (I. 85.), nem olvasható ki a Kossuth október 25-iki leveléből. Damjanich decz. 12-én nem ment, mint a szerző írja (I. 115.) Iláncsáig, s 13-án Jarkováczig s ő nem terhelhető Tomasovacz megtámadását illetőleg semmiféle váddal, 15-én pedig csak Kiss Ernő hadoszlopával egyesült s nem a Vetterével is (I. 116.), mert már akkor emez nem volt a Bánátban. A pancsovai támadás január 2-án s nem 3-án volt (I. 121.). A 3-ik zászlóalj szolnoki rohamáról mitsem tud, s Szolnoknál nem 5 ágyut foglaltunk el, s akkor már Damjanich régen tábornok volt s nem ezredes (I. 288., 289.). A megkerülő mozdulat terve nem a Klapkái (II. 45.). A 3-ik zászlóalj nem volt veres sapkás, s Tápió-Bicskénél nem Földváry Károly, hanem Szikszai Lajos vezette át ezen zászlóaljat, kezében a 9-ik zászlóalj zászlajával a Tápió hídján (II. 56.). A függetlenségi nyilatkozat nem siettetette az orosz interventiót, sem pedig annak hatása alatt ápr. 26-án még nem állhatott, mint a szerző írja (III. 1. és 135.), a bécsi kabinet, mert az orosz interventio már annak a kimondása előtt el volt fogadva s arról ápril 26-án még nem értesült a bécsi kabinet. (Lásd az utóbbi 6 pontra vonatkozólag »Az 1848—49-iki harmadik honvédzászlóalj története« czímű munkámnak 29., 68—70., 75., 86., 88., 114., 129—130., 139—145. s 186—193. lapjait.) Nem áll, mintha Görgei márcz. 9-én a békepárt támogatásának kinyerése végett ment volna Debreczenbe (II. 2.). Vasúton Hatvanból ápr. 2-án nem küldhetett Schlik jelentést (II. 49.), vasút még akkor nem lévén Hatvan és Pest között. A Bethlen Gergely csapatjainak roha-

máról nem szól (II. 147.), pedig ez döntötte el N.-Szeben sorsát. Schellenberg magyarul a hivatalos Helység-névtár szerint Sellenberk (II. 148.). Knityanin neve nem Knicsanin (II. 162.). Aulich nevében az utolsó két betű nem a cs betűt helyettesíti (I. 269.), a Pászkievics és Cseodajef neve is helytelenül németesen van mindenütt írva. A 26-ik zászlóalj őrnagya Beöthy és nem Bőjthy György volt (III. 2.), a 86., 87. és 88. zászlóalj parancsnokai sem ismeretlenek s ha a szerző betekintett volna az »1848—49. Történelmi Lapok« által közlött hivatalos okmányokba, vagy a Bem napi parancskönyvébe, melyet Szabó Samu adott ki, s nem elégednék meg a Gelich egyszerű reprodukálásával, ő is tudná, hogy például a 86-ik zászlóalj őrnagya Tuzson János s a 87-iké Tolnay Gábor volt. S nem írná (III. 3.), hogy a 94-ik zászlóalj őrnagya Balarischán Mihály volt, mert a »Közlöny« 1849. évi 106-ik számában világosan Balásházy Mihály őrnagy van azon zászlóalj őrnagyául kinevezve. Hogy honnan ferdítette el úgy ennek a nevét Gelich: azt csak ő tudhatja. A 123-ik zászlóalj sem a besztercei 1. zászlóaljból alakult, mint a szerző szintén Gelich után írja (III. 4.), hanem a bihari mozgókból s őrnagyuk is ismeretes Szépszőgi Ferencz személyében, mint az általam a »Történelmi Lapok« 1895. évi 12-ik számában közlött állományi kimutatásból látható. A 140-ik zászlóalj parancsnokának neve Vida őrnagy, mivel ez volt a hétfalusi zászlóalj őrnagya s a »Közlöny« 156-ik száma szerint ezen zászlóalj kapta a 140-ik honvédszászlóalj számot. Földváry Sándor sem a 105-ik zászlóalj őrnagya volt (III. 130.), hanem a 104-iké, a 105-iké Várady Gábor volt. A májusi hadművelleti tervre nézve is tévútra vezetik a szerzőt Klapka és Gelich, mert az nem 12-én kelt, nem Görgei beleegyezésével jött létre, ez ahhoz hozzá nem járult, s nem jelölte ki Klapkát sem fővezérré (III. 7., 8., 14., 48.), hanem máj. 21-én, mint azt egy jegyzetben (III. 9.) szerző is írja, s a Görgei háta mögött és ő ellene irányultan, mint ezt már fentebb hivatolt munkám 223. és 224. lapjain kifejtém. Nem a Bem megbízásából kezdeményezte Drágos Jankuval az alkut, ez nem veretett meg Hatvani által s Hatvani újból nem Brádnál szedte össze csapatait (III. 26.). A kássonujfalusi szorost védő csapatok vezére sem ismeretlen (III. 170.), mint Kővárírból olvasható, (265.) az maga Gál Sándor volt. Petőfi Segesvárnál csak szemlélő szerepet vitt s így nem volt ott legelől a küzdők sorában (III. 174.). A nemzetgyűlés utolsó ülése nem július 30-án volt. (III. 230. Lásd erre nézve a Laurencic által kiadott »Szabadságharcunk emlékei« című művében írott ezt

tárgyazó cikkemet.) A honvédfoglyok nem Szalontáról térítettek vissza Arad felé, hanem Sarkadról s Pászkievics nem N.-Váradról s nem aug. 13-án délben írta (III. 280.) ama híres levelét, hanem mint az angol parlament elé terjesztett Correspondence etc. 306-ik számának 2-ik melléklete alatti okmány igazolja, Berettyó-Ujfaluban s aug. 14-én. Az Inczédy László zarándi csapata sem oszlott önként föl (III. 295.), hanem, mint a Történelmi Lapok 1894. évi 6-ik számában leírtam, egy része átvágta magát Fekete-Tó felé s csatlakozott Gál Sándorhoz. Klapka a kitörés után verbuvált ujonczokból nem 5 zászlóaljat alakított (III. 312.), hanem, mint a Szillányi munkájából kitetszik, (261.) csak 4-et. A III. k. 304. és 305-ik lapjain a szerző július helyett augusztust ír, a mi bizonyosan csak sajtóhiba, s a mit itten csak azért hozok fel, mert a sajtóhibák közt nincs felemlítve. Hibás fordítás az azon kötet 318-ik lapján levő ezen kitétel is: »annak ajánlata«, mert ez az eredetiben így hangzik: »auf den Antrag des Landtags.«

Jó akarathból soroltam fel ezen hibákat, hogy egy 2-ik kiadásnál alkalmat nyujtsak a szerzőnek arra, hogy a Görgei iránti ellenszenv és elfogultság mellőzésével s a hibák kijavításával, nem követve bírálat nélkül Gelichet és Klapkát, ki az »Emlékeimből« című művében maga beismeri, hogy csak emlékezet után dolgozott (s ezért van aztán annyi tévedés művében), hanem ezek helyett inkább a hivatalos adatokat használva, munkáját, mely ezen hibák mellett is felül áll a közönséges niveauon s minden esetre figyelemre méltó dolgozat, abszolút becsü művé tegye.

HEGYESI MÁRTON.

Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Karl V. — Erster Band bearbeitet von August Kluckhohn 1893. IV. és 940. ll. — Zweiter Band bearbeitet von Adolf Wrede 1896. VI. és 1008. ll. 8-rét, Gotha, Friedrich Andreas Perthes.

Midőn 1515-ben I. Miksa császár Bécsben találkozott a lengyel királylyal és II. Ulászlóval, mint tudjuk, a magyar »trónörököst« saját fiának fogadta, és még saját életében a római szent birodalom »vicarius generalis«-ává nevezte ki, halála után pedig a császári korona örökösének nevezte ki őt azon ígérettel, hogy fölhasználja befolyását a választó fejedelmeknél, hogy ezek Lajost örökösének elismerjék és esetleg császárrá válasszák. Ezen ígérteréről azonban csakhamar megfeledkezett a vén róka, mert már a következő évben VIII. Henrik angol királynak is kínálhatta a koronát. Kínálhatta másoknak is,

boldognak, boldogtalannak, valahányszor akadt ember, kit elég együgyűnek tartott arra, hogy majd komolyan veszi blanditióit. Hogy a császári korona csak csalétek volt, melylyel egy-egy kínálkozó alkalommal egy vagy más golyhót, mint szegény Dobzse Lászlónkat, félrevezetett, azt még legjobb barátai, mint pl. Baumgarten és Ulmann, sem tagadják. Véleményükhöz csatlakozott jelen vállalat első kötetének kiadója, az elhalt Kluckhohn is.

II. Ulászló és fiának tanácsosai azonban mind a cseh, mind a magyar udvarnál komolyan vették Miksa szavát, de sokkal hamarabb ébredtek föl ábrándjukból, mintsem pl. Horváth Mihály elbeszéléséből gyanítanók. Koszorus történetírónk szerint Brandenburgi Györgyöt oly utasítással küldötték Frankfurtba a birodalmi gyűlésre, hogy ott II. Lajos magyar király megválasztatását szorgalmazza, de a grófot megvesztegették ott s ez küldője (II. Lajos mint cseh király) nevében Károlyra adta szavazatát, miért ezt egyhangulag császárnak választották 1519 június 28-án. Hogy nem egészen így történt e dolog, azt már Liske mutatta ki, kit Huber Alfonz is követett. Hogy pedig a német történetíróknak van e pontban igazuk, az világos már abból is, hogy Horváth Mihály előadásának homlok-egyenest ellenmond pl. II. Lajos megbízó levele Horváth Márton számára, melyet Rezek a *Forschungen zur deutschen Geschichte* XXIII-dik kötetében közölt s javított szöveggel közöl Kluckhohn is, de Horváth Mihály persze nem ismert. E levél, melyben II. Lajos elősorolja a felbőszült cseheknek azt a számtalan okot, a melyek miatt nem reflektál többé a Miksától neki ígért császári koronára, 1519 április 28-áról van kelezve; Brandenburgi György pedig csak június 1-jén utazott el Budáról.

Most, hogy a jelen munka első kötetében elolvassuk Cuspinianusnak 1519 május 4-éről kelt jelentését, teljesen világosan áll előttünk a dolog, mely a következő módon esett meg.

A kiskorú Lajosnak gyámjai, mint tudjuk, maga Miksa és a király nagybátyja, Zsigmond lengyel király valának. Midőn I. Ferencz francia király jelöltsége a császári koronára mindinkább az előtérbe tolakodott, a császár komolyan kezdett gondolkodni arról, hogy mit tehetne és kellene tennie az ő pártfogoltjának, t. i. unokájának, Károly spanyol királynak érdekében — más jelöltnek soha komolyan nem szánta volt koronáját — és követséget küldött egybek közt a lengyel királyhoz is (1518 április 15-én) oly megbízással, hogy őt Károly pártjára megnyerje. A követeknek mindenekelőtt ki kellett jelenteniök, hogy a császár Lajos királynak adott ígéreté-

hez mindeddig hű maradt és a bécsicongresszus óta serényen munkálkodott azon, hogy neki a császári koronát megszerezze. »Eine offenbare Unwahrheit« jegyzi meg erre a német író. Ha ezt az arcátlan hazugságot a lengyel király elhiszi, folytatólag adják neki tudtára, titokban mint előbb, miszerint Miksának semmi reménye sincs arra nézve, hogy képes lenne tenni valamit Lajos jelöltségének érdekében a jövőben. A császár továbbá érezi, hogy öreg napjaiban szüksége van valakire, ki neki bokros ügyeinek elintézésénél segéd kezet nyújthatna s ez a körülmény, valamint a francia király machinatiói arra indították őt, hogy az Augsburgba hirdetett birodalmi gyűlésen unokáját, Károly spanyol királyt ajánlja utódjának. Kéri tehát Zsigmond királyt, hogy vele együtt, mint Lajos király gyámja szintén Károlynak adja szavazatát. Miksa nem csatlakozott reményében. Már május 1-jén írják haza követei, hogy a lengyel királyt sikerült nekik ügyének megnyerni.

A birodalmi gyűlés megnyílt és Károlynak sikerült mintegy 550 ezer aranyforinton megalkudnia a választó-fejedelmekkel — kettőnek kivételével — arra nézve, hogy a választás alkalmával reá fognak szavazni; de az ellenzék sok mindenféle akadályt gördített az útbá, nehézségek merültek föl minden oldalról s végre a gyűlés eloszlott eredménytelenül. Nemsokára azután az öreg császár meghalt (1519 január 12-én).

Károly azonban nem volt rest, mert már február 6-án intézett levelet II. Lajos királyhoz, a melyben újrolag fölkeri őt, hogy a választásnál őt segítse. Ez volt, úgy látszik, az a levél, melyet Cuspinianus és követtársa Saurer Lőrincz hoztak el magukkal Budára, hova április 5-én érkeztek,¹⁾ s hol mindenekelőtt fölkeresték Brandenburgi Györgyöt. Ez azonban egymaga nem tehetett semmit uruk érdekében, mert a tavali bácsi országgyűlésen, melyen Cuspinianus maga is jelen volt, egy 4 főpapból, 4 főurból és 8 köznemesből²⁾ álló kormánytanácsot rendelték a király mellé, s ezeknek legtöbbje távol vala a fővárostól. Ha pedig ezeknek meghallgatása nélkül önkényesen végeznének valamit az udvarnál, t. i. a király, az örgróf és a vén Bornemissza, attól lehetne tartani, hogy csak rontanának Károly ügyén, mert Magyarországon is mint Ausztriában a demokrácia parancsolt (nam et in Hungaria jam plebs dominatur dominis sicut in Austria). Ezért három napra elhalasztották az audientiát.

¹⁾ A hol a jelentésben nincsen dátum, ez legtöbb esetben pótolható Cuspinianus naplójából, mely a *Fontes Rerum Austr. Scriptores*. I. kötetében jelent meg.

²⁾ Neveik Kovachichnál.

Április 8-án azután a kormánytanács jelenlétében a követek előadták megbízatásukat. Cuspinian könnybe lábadt szemekkel, fuldokló hangon emlékezett meg az öreg császár haláláról. Azután rögtön áttért a császárválasztás ügyére. A jelenlevők arczkifejezései után ítélve, a követ azt hiszi, hogy jó benyomást tett szónoklata. De mivel a primás lábbaja miatt nem időzött Budán s nélküle mitsem végezhettek, elküldték Balbit Esztergomba Károly levelével, hogy Bakócznak elmondja a követség ügyét s kikérjék véleményét. O, mint egy a lengyel királyhoz febr. 6-áról intézett levélből tudjuk — szerzőnk közli szövegét — már ekkor Károly párti volt és Zsigmondnak is, ki szintén véleményadásra szólította volt föl őt, azt ajánlja, hogy Károlyt támogassa. A pécsi és váci püspököktől sem kellett félniök, volt Károly-párti elég a kormánytanácsban is, csak hogy pénz nélkül nem igen lehetett egyeseket teltre sarkalni, mert már elterjedt volt Magyarországon a hír, hogy Károly óriási pénzösszegeket tett le a németországi kereskedőknél korteskedési czélokra s azért sokan fenték fogaiikat a kövér konczra. A követek tehát nem tehettek mást, mint »super hac re cogitare . . . , ut nihil quod ad dignitatem pertineret principis nostri (Karoli) obmitteremus et temporari nos accommodaremus.« Hogy mint vélekedjék az olvasó az »ingens pecuniarum thesaurus«-ról, melyet Károly a német kereskedőknél állítólag deponált, arra dr. Ehrenbergnek *Das Zeitalter der Fugger* című, nemrég megjelent munkája adja meg a feleletet.

Vége április 13-án megadták a követeknek a választ. A magyar király mindenekelőtt emlékezetbe hozta nekik, hogy mit ígért neki 1515-ben Miksa császár; miután azonban ez utódjának megválasztásában másképen határozott »ob fraternum amorem et charitatem« Lajos nem fogja ezen elhatározás ellen adni szavazatát. Ha azonban — mentsen ettől az Isten — nem Károlyt jelölnék ki császárnak, úgy inkább II. Lajos, mint a francia király legyen megválasztva császárnak. Anna királyleányt illetőleg pedig azt akarták a magyarok, hogy Károlynak legyen feleségévé. »Unico consensu« azután elhatározták, hogy Brandenburi György menjen el a császárválasztó gyűlésre és Lajos király nevében Károlyra szavazzon. Egyidejűleg legyen szószóló Anna ügyében is.

Mindeddig meglehetősen simán folyt az egész dolog. Az egyedüli nehézségek csak a megbízó levél mily formában való kiállítására és a magyar és cseh pecsétek hová helyezése körül merültek föl, melyeket részletesen beszél el a jelentés.

Míg így a királyi kancelláriában az illető okmány külső

alakja és más formalitások megállapításán tépelődtek, megjelent Budán teljesen váratlanul »két nagy ördög« (duo grandes diaboli) egy francia követ és egy cseh ember (a borea et septentrioni) személyében. S még mielőtt ezek eltávoztak volna Budáról, eljött egy harmadik »cacodemon« is a lengyel királytól. Cuspinian sárkányt¹⁾ ölő vitézhez hasonlítja magát. Levágta az ellenzéki sárkány fejét s ime három feje nőtt egyszerre helyébe. A követ rögtön reájuk küldötte »okos vizslát« (sagaces canes), hogy szimatolják ki (qui olfactu perdiscerent) mi járásban jöttek, és Isten segédelmével hálójába került »diaboli omnes tres, ut in Deum speramus.«

A lengyel »isszonyú levelet« hozott magával (horrendas litteras attulit).

A francia azon ürügy alatt érkezett Ausztrián át Magyarországra, hogy egy francia özvegyet látogasson meg, »quae mente alienata servatur in gynecio domini Bornemissae«. Más forrásból tudjuk, hogy az osztrákok Linzben föltartóztatták őt öt lovával egyidőig s hogy ő, mint kísült utóbb, Poncet de Turre volt, a francia király kortese. Április 16-án érkezett Budára, hol a pécsi püspöknek kivallotta mi járásban érkezett a magyar udvarhoz és a »vizslák« kiszimatolták titkát. Vele könnyen végeztek. Nem így azonban a másik két cacodemonnal.

Ezek egyike, dr. Venceslaus Welhartic volt, egy heves természetű, epés és erőszakoskodó ember, ki nem szónokolt, hanem inkább tüzet okádott és épét hányt. Őt a csehek küldötték oly megbízással, hogy 1. figyelmeztesse nemzete nevében Lajost arra, miszerint neki mint cseh és nem mint magyar királynak van szavazata a császárválasztásnál; 2. intse őt, hogy szavazatát senkinek oda ne ígérje; és végül 3. szólítsa föl őt, hogy jöjjön el végre valahára Csehországba is az országgyűlésre. Szidta továbbá a magyarokat, a miért cseh dolgokba ártják magukat és nagy mérgesen fenyegette őket a következőkkel, ha a javulás útjára nem térnek. Négy nap alatt kért választ a követ, tovább nem akart várni.

Ezen erélyes föllépés mehökkentette egy kissé a magyarokat, kik ingadozni kezdettek s már-már veszély fenyegette Károly ügyét; de szerencséjére követei a helyszínén voltak még és a maguk részéről megtették mindent a fenyegetett ügy megmentésére.

A francia ördög aranyhegyeket ígért mindenkinek. Cuspinianus elsietett a királyhoz s égre-földre könyörgött, hogy

¹⁾ »Exedra« mindenestre hiba »hydra« helyett.

ne másitaná meg elhatározását. Elment a váci püspökhöz is, kinek 3000 aranyat ígért; el a pécsi püspökhöz, ki Balbussal megmutattatta neki a francia király levelét, melyben vagy 10 ezer écus-t ígér neki, vagy »nimum provisionem insignem« és egy zsiros püspöki jövedelmet. A követ rimánkodott, hogy a püspök ne tántoríttassa el magát a francia király üres ígéreteivel, melyek »habere viderentur aurea ropra (!) quibus homines inescarent, tamen in fine vix essent plumbea«. A követ — mint írja — futkosott ide-oda, egyik régi barátjától a másikhoz, fáradt, verejtékezett mindenfelé, hogy a három ördög ármánykodásait ellensúlyozza.

Végre április 19-én, későn délután válaszvételre hívták meg Károly követeit. A király és kormánytanács nevében a kancellár beszélt. A válasz az volt, hogy Lajos megígérte ugyan szavazatát Károlynak, de a csehek beavatkozása folytán nem állítható ki az irott fölhatalmazás, miután félni kell egy magyar-cseh összekocczzanástól. Este felé járt már az idő, kezdték a gyertyákat gyújtani s azért Cuspinianék az ügy fontosságánál fogva kérték, hogy visszavonulhassanak és az ügyet az éj folyamában meglátolják.

Fél éjjelt törték fejüket a válaszon. Másnap azután kihallgatásra jelentkeztek. A magyar urakat a könyvtárban találták összegyűlve, a király nem volt jelen. Cuspinian hosszú peroratióban fejtegette a helyzetet. A cseh követ ellenvetéseire azt válaszolta, hogy ők Lajos cseh királyt fővárosában Prágában keresték, de nem találták őt ott; eljöttek tehát utána ide, de itt még nem volt vele a cseh kancellár mint apja Ulászló idejében. A francia követet illetőleg intette a magyar urakat, ne higgyenek I. Ferencz csalogatásainak, ki sokszor ígért ugyan nekik segítyt a török ellen, de sohasem lesz képes beváltani ígérétét, hacsak »léghajókon« nem küldendi el harczosait. Hosszasabban fejtegette azután mit feleljen Lajos követei útján a lengyel királynak és a cseheknek. Peroratiója közben a cseh ember betolakodott a terembe és avval fenyegetődzött, hogy ha rögtön nem adnak neki választ, elutazik nélküle is. Megkapta ott nyomban. Valamennyien bementek a királyhoz, hol azután tudtára adták neki, hogy Károly követének már 6 nap előtt — helyesebben 7 nap előtt — adatott meg a válasz — persze csak szóbelileg — még pedig olyképen, hogy Lajos az ő urukra fog szavazni. Majd küld Lajos követet a csehekhez, a ki meg fogja nekik magyarázni, hogy mi birta őt ezen elhatározásra, s ki el fog követni mindent, a mit a csehek privilegiumainak megvédése igényelend. E válasz annyira fölingerelte a jó cseh doktort, hogy még meg sem reggelizett,

hanem azon pillanatban haza indult és a kapu félfánál hagyta az elképedt magyarokat.

Ezután Saurer és követtársa elutaztak Bécs felé, de Cuspinian csak Esztergomig jutott, hol titokban fölkereste a primást, kinél, hír szerint, a francia ember is járt volt. Bakócz megmutatta neki a francia király levelét és egyszersmind a magáéit is, melyekben megírta a királynak, hogy mit feleljen a francziáknak s mit írt Lengyelországba. Cuspinianus szerint a francia királynak nem sikerült a primást elkápráztatni, és ez helyeselte a Cseh- és Lengyelországba tervezett két követ-séget is.

Két nap mulva Cuspinian vissza tért Budára és utóbb naplójában a következő két figyelemre méltó tételt találjuk:

26. Maji. Dedi obligacionem Vacienſi

28. » Dedi Quinque-ecclesiensi.

Más forrásból megtudjuk az összegeket. A váci püspök 3000 frtot kapott, a pécsi 5000 forintot.

A francia cacodemont május 1-én néhány illedelmes szóval bocsátották el. Velence felé fog utazni — jelenti a követ s — azért a styriai kapitányoknak utasítást kellene küldeni, hogy öt vendégszeretettel fogadják és marasztalják novemberig, a lengyel királytól haza utazó francia követséget pedig a dán király mulattathatná — decemberig, a midőn a választás bizonyára majd már megtörtént.

Ujabb nehézségeket okozott Cuspiniannak az a körülmény, hogy hosszabb ideig nem volt alkalmas egyén található, kit akár Cseh-, akár Lengyelországba lehetett volna küldeni és hogy üres volt a királyi kincstár.

Lengyelországba végre Balbi Jeromost küldötték, mert nem akadt más valaki. Ő késznek nyilatkozott 400 aranyért a követséget elvállalni.

A csehekhez való követségre eredetileg Sárkány Ambrus vala kiszemelve, de annyit követelt pénzben is, más ajándékokban is, hogy »arczátlan« követeléseit vissza kellett utasítani. Elvégre Horváth Mártont bízták meg és uti költségét, 140 aranyat, maga Cuspinian vala kénytelen a Welserék factorjától kölcsön venni, mert ha addig várakozott volna, míg a királyi kincstárból került volna ki a viaticum, »ad graecas kalendas«-ra napolták volna el a követséget. Elvégre Brandenburgi György számára is kiállították a megbízó levelet. Ha jól értem meg a jelentést, neki csak Anna királyleány házasságát illetőleg volt nyílt utasítása; de volt titkos utasítása arra nézve is, hogy Károlyra szavazzon a választásnál, ha akár cseh, akár lengyel részről valamely ellenséges terv érlelődne.

Vége Cuspinianus — saját naplója szerint — június 1-én elutazott Budáról Brandenburgi György és Andrea de Burgo társaságában. Jelentése egy helyen Bécsből, más helyen Augsburgból van datálva jelen munkában; mindkét ízben 1519 május 4-éről. A dátum valószínűleg helyes, mert jelentésében pénzt sürget Brandenburgi György számára, mely nélkül ez meg sem motczauna hazulról, és azért Cuspinian valószínűleg még Budáról írt ez ügyben. A végszámadásban a gróf ur neve 6000 forinttal szerepel, mely összegből 2 ezer forint uti költség fejében, 4 ezer pedig tiszteletdíjúl van neki betudva.

Cuspinianus jelentéséből megtudjuk még azt is, hogy 1519 április 29-én egy török követ indult vissza a magyar udvartól, ki három évig tartózkodott volt Budán. Ő egy a portával három évre kötött béke okmányát vitte vissza magával, melynek az ország déli tartományainak nyugalalmát kellett volna biztosítania. Ez vagy az a követség volt, melyet II. Ulászló említ a pápához 1516. uj év napja körül írt levelében,¹⁾ vagy pedig sokkal valószínűbben²⁾ az, melyet I. Szelim küldött az uralkodó szokás szerint II. Lajoshoz, ennek trónralépése alkalmával, s melyről Zay Ferencz is megemlékezik Lándorfejérvár elestéről szóló dolgozatában.³⁾

Thúry nemrég⁴⁾ azt vitatta, hogy Zay Ferencznek igaza van s hogy Szelim két követének metélték el fülüket, orrukat a magyarok, nem pedig Szulejmanéinak; hogy továbbá e szultán azért nem követelt adót, mert — Zay szerint — éppen az ő megfélemlítésére történt a csauszok megcsonkítása; és végre hogy Szulejmán azért indította meg az 1521-diki hadjáratot, mivel követjét, kit trónralépése után barátság és szomszédság ürügye alatt küldött a magyar királyhoz, ez mint kémetszabz ideig letartóztatta.

No már engedje meg Thúry úr, ha ezúttal sem egyezem meg vele.

Mindenekelőtt tudva van, hogy az Ulászlóhoz érkezett követet és valószínűleg azt is, kit Cuspinian említ, a pápa tanácsára marasztalgatták Budán. Leo ugyanis azt tanácsolta a királynak, hogy ne adjon egyenes választ a csausznak, hanem biztassa őt szóval, temporizáljon vele, míg ő, a pápa,

¹⁾ L. a pápa válaszát 1518 jan. 27-éről Praynál *Epist. Proc.* I. 109.

²⁾ Egy csausz 1516 január közepe táján utazik el II. Ulászló udvarából. L. Marino Sauutonál *Magyar Tör. Tár.* XXV. 37. — Más három csausz előtt pedig II. Lajos megesküszik a hároméves békére (1519-ben). U. o. 155.

³⁾ Veráncsics munkái II. 124.

⁴⁾ Századok XXVII. 559.

levéllel fölkeresi a keresztény hatalmakat és létre jön vagy nem az általános keresztény coatitio. Sztambulban, hol a velenceiek révén »az egész világ mozgalmi mindig bejelentve« valának, tudták e coalitio tervét s ezért mind Szelim, mind utódja Szulejmán nagyon óhajtották a magyar királylyal való békés egyetértést, már csak azért is, mert ők, a törökök, a kis-ázsiai forradalommal valának elfoglalva, a perzsa sah is fenyegető állást foglalt el és azonfelül ők még nem végeztek volt a mamelukokkal és »Szerecsenyország«-gal sem. Ezen ellenük formált coalitiót a törökök nagy részben Szelim nagybeszédűségének köszönhették, ki fogadalmat tett, hogy Mohammed prófétának három díszes templomot fog emelni, ha fegyverei győzelmet aratnak, egyet-egyet Jeruzsálemben, Budán és Rómában; és a hír azt rebesgette, hogy fia szintén megesküdött volt arra, hogy elhalt apja fogadalmát a magáévá teszi. Legalább ezt a rémhírt terjesztette maga II. Lajos király. Az európai általános szövetség készülődése, továbbá a kis-ázsiai forradalom és az említett »tengeren-túli« expedíció indította Szulejmánt is arra, hogy trónralépése után békét és barátságot keressen a magyar udvarnál. Azonban míg e követség II. Lajos vendégszeretét élvezte, eljutott Sztambulba a hír, hogy a tervezett keresztény coalitio két befolyásos tagja közt kitört az ellenségeskedés, t. i. a francia király és V. Károly császár között; hogy tehát nemcsak hogy nincs mit félnie a keresztény világ támadásától, de hogy még azon esetben, ha Magyarországot megtámadná, sem jöhetne a német császár magyar rokonának segélyére. Szulejmán tehát kapott a kedvező alkalmon és miután a kis-ázsiai forradalmat és a mamelukokat már leverte volt, győzelemittas hadait hirtelen a magyarok ellen indította. Lándorfejérvár elveszésének oka ez volt és így esett. Legalább így beszéli azt el a magyar király, ki ez időben segélyért fohászkodó leveleivel elárasztotta széles Európát.¹⁾

Azt, hogy adót követelt volna akár Szelim, akár Szulejmán, semmi megbízható historiai adat nem említi ²⁾ és az ésszerűség is valószínűtlennek tartja. A portával kötött és 1519 április 1-étől három évre szóló béke szövegét,³⁾ úgy a mint azt Bélay Barnabás hazahozta magával Drinápolyból,

¹⁾ L. leveleit VIII. Henrik angol királyhoz Simonyinál *Londoni Okmánytár* 62., a pápához és a portugál királyhoz Praynál *Epist. Proc.* I. 142. és 146., a velencei köztársasághoz Marino Sanutónál. *Magy. Tört. Tár* XXV. 218.

²⁾ L. a bizonyítékokat és idézeteket Hubernél is *Geschichte Oesterreich's* III. 520.

³⁾ Theiner, *Mon. Hung.* II. 626.

ismerjük s ebben adófizetésre vannak ugyan kötelezve »mint eddig« a moldvai és havasalföldi vajdák és Ragusa, de a magyar király részéről fizetendő bármi adóról egy árva szóval sincs említés téve. Az sem valószínű, hogy Szelim hátralevő kevés heteinek békéjét adóköveteléssel zavarta volna. A csauszok megcsonkítása azért valószínűleg vagy Szulejmán idejében esett meg, vagy talán mende-monda.

Egy II. Lajoshoz küldött csauszt, valószínűleg Szulejmanét, nem pedig Szelimét, *ayyoncertek* ⁴⁾ Magyarországon. Ezt vetette szemükre Hobordanác és Weichselbergének Ibrahim nagyvezér 1528-ban, nem pedig azt, hogy *két* csauszt *megcsonkítottak* a magyarok.

Végül talán fel kell említenem azt is, hogy jelen munkában — különösen a 2. kötetben — sűrűen találkozunk Maximilianus Transylvanus névvel s hogy egy ízben a szerkesztő összetéveszti őt régi »Doppelgänger«-jével, ha úgy szabad nevezni őt. Mert az az egyén, kit dr. Peutinger ért »Herr Maximilian Sybenberger« alatt (II. 941.) fölötte valószínűen Maximilian von Zevenberghen volt, nem pedig a mi honfitársunk.

KROFF LAJOS.

Lettres de Charles VIII., roi de France publiées d'après les originaux pour la Société de l'histoire de France par P. Pélicier.

Tome I. 1483—1488. Paris, 1898. 8-rét. Ára 9 frank.

E gyűjteményben van egy-két levél, mely hazai történelmünket is érdekli; azaz t. i. melyek »Pruisz« János váradi püspök követjárására vonatkoznak. De mintán Louis Thuasne *Djem-Sultan* (1892) és P. M. Perret *Notice biographique sur L. Malet de Graville* (1889) című munkáikban már fölhasználták illető adatokat alig kerül valami ismeretlen adat belőlük.

KR. I.

Kaiser Maximilian I. von Ed. Heyck. Mit 4 Kunstbeilagen und 142 authentischen Abbildungen. — Nagy 8-rét. Bielefeld u. Leipzig, 1898. — IV + 128 l.

E csinos munkácskának, mely a *Monographien zur Weltgeschichte* című sorozat 5. részé gyanánt jelent meg, főérdemét a műmellékletek és a szövegbe nyomtatott számos kép képezik, melyek kivétel nélkül mind egykoru műemlékek után

⁴⁾ »Der Bothschaft fürgehalten, wie des Türk sein Bothschafter (tehát nem des weylant türkischen Kaiser sein Bothschafter) zu weylant Kenig Ludwig gesandt, da sei erschlagen worden. Windisch, *Ungrisches Magazin*. IV.

készültek. Van köztük persze magyar vonatkozású is elég, mint pl. Székesfejérvár ostroma Miksának az innsbrucki főtemplomban levő híres síremlékének egy bas-reliefe után, az Anna magyar királyné és Miksa császár eljegyeztetése alkalmával vert érem hasonmása, a Strigel Bernát arckép csoportjának reproductiója Miksa császár, Fülöp spanyol király, Burgundi Mária és a gyermek V. Károly, I. Ferdinánd és II. Lajos magyar királyok arcképeivel stb. KR. L.

Középiskolánk története.

VII.

A millenniumi lelkesedés, mint egy viharhozó szélvész, felkorbácsolta a mult iránt érdeklődés lomha tengerét. Erős hullámcsapások éreztették a szélvész nagyságát és erejét. Utána csakhamar csendes lett minden. Az elcsendesülő vízszínen most már csupán egy-két hullámfodor emlékeztet a víz egykori erősebb mozgására. Mint ilyen elkésett hullámfodor úgy jelenik meg egy-egy megyei vagy iskolai monographia. Így csak a napokban hagyta el a sajtót a *kolozsvári róm. kath. főgymnázium* története, melynek dr. *Erdélyi Károly* főgymn. igazgató a szerzője. Levéltári kutatások alapján, nagy gonddal készült s adatokban bővölködő, alapos munka. Pedig nem lép föl egy bevégezett, kész mű igényével: mint szerző műve elején mondja, csak alaprajza az 1900. júniusában megjelenendő monographiának. Így sem utolsó hely illetné meg e posthumus szülöttet idősebb testvérei, a millennaris iskolai monographiák között.

Az iskola története, első vezetőinek a jezsuitáknak történetével van szorosan összeforrvá. A rend virágzása és viszontagságai az iskoláé is egyszersmind. Itt is a gyulafehérvári gymnasium történetéből már ismeretes Leleszi János, Vangrovitius Jakab paterrek szerepelnek. A rend főpatronusa Báthory István lengyel király volt, csak az ő kivánságát teljesítette Báthory Kristóf, midőn a tordai országgyűléssel (1579) engedélyt adatott ki a jezsuiták betelepítésére. Előbb a kolozsmonostori apátság elhagyott épületét szállotta meg 12 jezsuita s itt 1580-ban már serényen tanítanak is. Egy év múlva már Kolozsváron vannak s Báthory István ez évben (május 12.) kelt alapítólevelével szilárd alapját vetette meg egy kath. főiskolának (Báthory-egyetem) és középiskolának, melylyel biztosítani látszott a rend tanító működését beláthatatlan hosszú időkre. Hogyha csak a tanításnál maradtak volna! Ha a Báthoryak komolyan hitték azt, a mivel a zugolódo kolozsváriakat lecsendesíteni akarták, hogy t. i. a jezsuiták csak tanítani fognak, úgy csak felületesen ismerhet-

ték őket s a rend szabályaival sem voltak ismerősök. A mint megerősödtek — és ehhez nem sok idő kellett — s a különben is nagy és gazdag alapítványi birtokokhoz még többet (Borsa falut, 12 tanyát és sok erdőt stb.) szereztek: készültek a felekezeti béke megbontására. Theologiai tételeket irtak és nyomattak ki, melyekben azt bizonyították, hogy a hagyomány épen olyan hitelt érdemel, mint a szentírás s azokat a protestáns lelkészeknek is megküldték. Ezek ugyan nem mentek lépre s a nyilvános hitvitából, melyet ezáltal terveztek, nem lett semmi s maguk között kellett megtartaniok; de mégis e provocálás ingerültséget keltett. Veszedelmes játék is volt, mert, hiába, a protestantismus erős volt még akkor Erdélyben s a protestánsok szintén elvük gyanánt vallották azt, a mit Báthory alapítólevele így fejezett ki: cuique ius suum reddatur. A méltányosság ez érzete indította őket, hogy beleegyeztek a jezsuiták betelepítésébe s később is, bár elég okuk lett volna erősebb föllépésre, az 1584. és 1585. országgyűlésen csupán azt követelték, hogy a mint a fejedelem ígérte, a jezsuiták csak tanítással foglalkozzanak. De mert a vallási béke fenntartására tett minden kísérletük hiába való volt, a tørsalkodásnak 1588. kiűzetés lett a vége. Ezután még többször visszatértek és újra kiűzettek. A rend válságos helyzetében természetesen az iskola is osztozott s a tanítás is gyakran szünetelt. Nem követjük tovább szerzót a rend történetének vázolásában, bár készséggel elismerjük, hogy a szerző tárgyánál maradván csupán a rend történetének helyi vonatkozású részleteit állítja össze, valamint azt is, hogy művében nem egy új és érdekes adatra akadunk. Különösen becsesek az iskolai drámákra, a színi előadások költségeire stb. vonatkozó adatok. Az 54—56. lapokon egész bibliographiai fejtegetést találunk a kolozsvári jezsuita könyvnyomda nyomtatványairól. Szintén becses a 61—76. lapokon közölt betűrendes kimutatás a Kolozsvárott működő jezsuitákról s irodalmi működésükről. A munka rendszerére vonatkozólag, nem megrovásul, mint inkább megszívlelésül és esetleg az 1900-ban megjelenendő monographiánál figyelembevétel végett megjegyezzük, hogy a latin szövegű alapító okleveleket s a szövegbe illesztett névsorokat és kivonatokat helyesebb lenne külön mellékletben vagy jegyzetek gyanánt közölni, hogy a szöveg összefüggését ne szaksítsák meg.

A *győri bencésrendi főgymnasium* történetének második része szintén e napokban jelent meg. (Az első rész ismertetését l. e folyóirat idei évfolyamában 164—167. l.) E rész a gymnasium külső és belső történetét 1774—1802-ig s a királyi-püspöki convictus történetét foglalja magában s szerzője *Acsay Ferencz* gym-

nasiumi igazgató. Ez átmeneti korszak, a mint a szerző nevezi, a »Ratio educationis« utasításai szerint való berendezkedés korszaka. Ismertetéséhez untig elég adatok maradtak fenn, Acsay is bőven merített az iskola levéltárából. Behatóan, érdekesen, bár talán olykor tulságos részletességgel ismerteti e néhány évtized történetét, csaknem oly terjedelemben, mint a megelőző másfél századét. Az általánosabb érdekű részletek közül megemlítjük a Szaller György magyar nyelvtanár fegyelmi ügyét, a ki a francia felvilágosodás híve volt s azzal dicsekedett, hogy Napoleonnal van összeköttetése; a Rajnis Józsefre, Fábchich Józsefre és a censurára vonatkozó adatokat. A censurával az igazgatót bízták meg, a kinek alighanem több baja volt ezzel, mint az iskola igazgatásával, noha csekély 100 forint, tüzifa és gyertya honorarium járt érte. E működését fontosabbnak is tartották. Az ellenőrzés a régi és új művekre, újságokra, képekre, kéziratokra egyaránt kiterjedt, az előbbieket ha árusítani, árverezni, az utóbbit ha kinyomtatni akarták. Sőt a mulatóhelyekre is el-eljárt az igazgató, meggyőződni arról, nem olvasnak-e tiltott újságokat. Az iskolai levéltárban fennmaradt akták nyomán tiszta képet alkothatunk az elkobzott művek milyenségéről és számáról is. Ezek között van Martinovics »Oratio«-ja latinúl és a Laczkovics magyar fordításában, egy francia forradalmi calendarium, azonkívül egy imádságos könyv: »Gott ist die reinste Liebe« magyar fordításban is, továbbá »Szép dallos dinum-danumok« és »A gyenge ifjuságnak dallos dalai, avagy dinum-danumok«, »Szép három új máriacelli énekek«, »A bölts Salamönnak titkos kultsa«, sőt Goethe »Werther keservei« is egyideig el volt tiltva s csak később került a türt könyvek közé!

A terjedelmes, az első részszel immár 320 lapra terjedő füzethez két hasonmás: egy 1795-ik évi iskolai bizonyítvány és egy 1775-ik évi névsor (jutalmazott tanulók névsora) is van mellékelve.

D. L.

T Á R C Z A.

EGY ADAT MAKRAY BENEDEK VOLT Ó-BUDAI EGYETEMI TANÁR ÉLETÉHEZ.

Fraknói Vilmos: »Nyomozások egy középkori magyar tudós életviszontagságainak földerítésére« cz. értekezésében (Századok 1894. 387—395. l.) még 1894-ben fölszólította hazai könyv- és levéltárakban működő társait, nyomozzák ki, mi volt Makray Benedeknek, a kánoni és római jog doktorának, az ó-budai egyetem volt tanárának további életsorsa? (a nagyszerű értekező 1416-ig kísérté életpályáját), alapított-e családot, a hazai oklevelekben fönmaradt-e emléke?

Makray Benedeknek, a prágai, párisi és páduai egyetem egykori tanítványának és díszének, kemény jelleme és szerencsétlen sorsa Fraknói Vilmos ez értekezésének megjelenése óta mindig elmémbe volt ugyan, de korántsem reméltem, hogy majd itt, Tiszántúlon, a nagyváradi muzeumban elhelyezett Bölöni-levéltárban találom életsorsára további adatot. Annál nagyobb meglepetéssel fogtam kezembe azon rongált pecsétű, elhalványult írású a nedvességtől, sokszoros használattól itt-ott már elszakadozott, hártylevelet, melyben Makray Benedek nevét olvastam. Szól pedig e levél főrésze ekként:

»Commissio propria domini regis.

Nos Sigismundus . . . Hungarie . . . rex memorie commendamus . . . quod nos tum pro utilitate, comodo ac bono utili ipsius regni nostri Hungarie et regnicolarum, nostrorum, tum etiam ad humillime supplicationis instantiam egregii magistri *Benedicti de Macra, Gubernatoris episcopatus ecclesie Agriensis, consilarii que Maiestatis nostre*, nobis porrecte ad possessionem episcopatus Agriensis predicti Kywrth vocatam, in comitatu de Borsod habitam forum liberum cunctis feriis secundis in singulis ebdomadis (*így*) . . . gratiose duximus annuendum et concedendum, imo annuimus et concedimus. Quocirca vos universos et singulos . . . institute, viatores et alterius cuiusvis status homines . . . assecuramus, quatenus ad predictum forum liberum . . . in dicta possessione Kywrth celebrandum . . . veniatis . . . et redeatis . . . Et hoc volumus in foris et aliis locis publicis ubique in dicto comitatu palam facere. Datum in nostra

civitate Znewma vocata in marchionatu nostro Moravie octavo die festi Pasce Domini anno millesimo quadringentesimo vigesimo primo . . .¹⁾
(1421. márcz. 31.)

Kétségtelen ebből, hogy Makray Benedeket, a kit a király már 1416-ban tanácsosának nevez,²⁾ s a kit 1421-ben nemcsak vitézlő-nek (egregius), hanem kitüntetőleg »mester«-nek is czímez a királyi kancellária, 1421 elején vagy 1420 végén Stibor püspök elmozdítása után az egri püspökség kormányzójává tette a király. Makray Benedek azonban, mint a kánonjog doktora, a királyi kinevezéssel meg nem elégedve a pápától is felhatalmazást kért e kormányzásra s valóban V. Márton 1421. jun. 12-én Benedek mestert, »sacri palatii Lateranensis comes«-t szintén kinevezte az egri püspökség kormányzójává. Csakhogy a kinevező regestumának készítője »Benedictus de Macra« helyett »Benedictus de Maria« irt a római regestakönyvbe³⁾, s megakadályozta Fraknoi Vilmost abban, hogy Makray Benedek további életsorsáról magukból a pápai regestákból értesülést szerezzen. A tiszakürti hetipiacról szóló elnyűtt kiváltság-levélnek kellett segítségünkre jönni, hogy az idegen regesta-készítő tollhibáját felismerhessük, kijavíthassuk, s a sokat hányatott magyar tudós életéhez újra egy, bár csak parányi adatot nyerjünk.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

PÁLFFY MIKLÓS SZÜLETÉSHELYE.

Szerény nézetem szerint azokból az adatokból, melyeket Matunák Mihály úr a *Századok* juniusi füzetében fölhoz, még nem következik okvetlenül az, hogy Pálffy Miklós, a győri hős Csábrágon született; mert nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy a XVI. század negyvenes éveiben Csábrágot Balassa Menyhárt kerítette hatalmába és kezén maradt a vár mindaddig, míg őt onnan Salm Miklós gróf Aldana és spanyol vitézeinek segítségével 1549. junius havában ki nem forgatta. Fölötte valószínű az, hogy a vár néhány évig Ferdinánd kezében maradt, miután maguk a Pálffyak nem tudták azt megvédeni a király ellenségei ellen.

KROFF LAJOS.

¹⁾ Eredeti a Bölöni családnak a nagyváradi múzeumban elhelyezett levéltárában az 1421. évnél.

²⁾ *Századok* 1894. 395.

³⁾ Fraknoi: A m. kir. kegyuri jog. 512.

ÚJ KÖNYVEK.

— KÁROLYI ÁRPÁD felolvasása Bocskay Istvánról, melyet az Akadémia ez évi közgyűlésén tartott, külön kiadásban is megjelent. Rövid felolvasás keretében vázolja történetünknek egy válságos pillanatát s a férfit, kinek nevéhez van kötve hazánk önállóságának megmentése. Mélyre ható s kiterjedt levéltári kutatásokon alapuló tanulmány, mely művészi kidolgozásával, felfogásának sok tekintetben újságával leköti az olvasó figyelmét épen úgy mint annak idejében hallgatóságát is letudta bilincselni.

— A TÖRTÉNETTUDOMÁNYI ÉRTEKEZÉSEK XVII-dik kötetéből a 6—7. és 8-dik számok megjelentek igen érdekes tartalommal. A 6-dik füzet dr. Komáromy Andrásnak »A szabad hajdúk történetére« vonatkozó levéltári kutatásairól ad számot, kit a magyar tud. Akadémia történelmi bizottsága a szabad hajdúk történetének megírásával bízott meg s ki e célból egy csomó levéltárt kutatott át, melyekben valóban rendkívül becses adatokat talált. A 7-dik számban Fraknoi Vilmos értekezik Karai László budai prépostról. A könyvnyomtatás meghonosítójáról Magyarországon, ki szemben az eddig elfogadott véleménynyel, hogy a Hess-féle krónikát Geréb László adta volna ki, kimutatja, hogy ennek érdeme Karai Lászlót illeti. Nagybecsü értekezése irodalomtörténetünket egy fontos felfedezéssel gyarapítja. A 8-dik szám Mátyás Flórián székfoglaló értekezését tartalmazza egy honfoglalás előtti magyar hadjáratról Németországban és I. Endre s Kálmán királyaink halála évéről. Ez értekezéseket bővebben is fogjuk ismertetni.

— THURY JÓZSEF a székelyek eredetéről írt tanulmányt az Erdélyi Muzeumban s azt külön kiadásban is közzé tette. Tüzetesebben fogjuk ismertetni.

— SZENTKLÁRAY JENŐ tagtársunk a csanádi egyházmegye történetének megírásához hozzáfogott. Most az első rész első kötetét közzétette, mely a plébániák történetét foglalja magában. Szentkláray Ortvayval együtt 1871-ben egy havi folyóirat kiadását kezdte meg »Történeti Adattár« cím alatt, melynek feladata volt a Csanádmegyére vonatkozó adatokat összegyűjteni. Ez úgy szólva csak előmunkálat, kezdet volt s minthogy Szentkláray azóta is folyton gyűjtött adatokat, most eljöttnek látta az időt, hogy Csanádmegye monographiáját kidolgozza. Ez impozáns első kötet mutatja, hogy milyen nagy és kimerítő munkát várhatunk, melynek ismeretetéséről közelebbről fogunk gondoskodni.

— BARKÓCZY KATA a »Nemzeti Nőnevelés« című folyóiratban tanulmányt írt, a régi és modern nemzeti nőnevelésről, mely most külön kiadásban is megjelent. Párhuzamot von ez érdekes értekezés a régi és modern nőnevelés közt. Régi magyar asszonyok

fennmaradt levelei alapján érdekesen vázolja a régi nőnevelést, s hogy annak hatása alatt milyenné fejlődtek ki a magyar asszonyok, milyen volt azok udvartartása s általában milyenek voltak a magyar asszonyok. Röviden vázolván a modern nőnevelést felveti azt a kérdést, ha nem lehetne-e a hajdani patriárkális összetartozóságot, a családhoz való ragaszkodást összeegyeztetni a modern nőnevelés követelményeivel? Ez aktuális érdekű szép tanulmányt, mely írva is jól van, ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— KELETI GUSZTÁV tanulmánya a festészetről és szobrászatról az ezredéves országos kiállításon, a nagy jelentésből külön kiadásban világot látott. Beható tanulmány ez a hazai festészet és szobrászat előhaladásáról, mely művészi életünknek körülbelül utolsó fél századát öleli fel s mutatja be a retrospektív kiállítás keretében. Nagy gonddal készített tanulmány ez, mely képzőművészetünk fejlődését és jelen állását sok szeretettel, de tárgyilagosan vázolja.

— A HEINRICH-FÉLE »RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR« című irodalmi vállalatból ismét újabb két kötet hagyta el a sajtót. A 8-ik kötet *Dugonics* András »Arany pereczek« cz. művét tartalmazza *Bellaagh* Aladár magyarázataival és szógyűjteményével, a kilenczedik *Balogh* István »Ludas Matyi«-ját, a 40-es évek legnépszerűbb színdarabját *Bayer* József kiadásában. Az előbbi történeti szempontból annyiban bír érdeklél, hogy *Dugonics* benne a régi magyar szokások, ruházat, táncz stb. leírásához *Apor* *Metamorphosis*-át is felhasználta s annyiban is, hogy ennek szerzője »*Bátori Mária*«, »*Kun László*«, »*Toldi Miklós*« stb. cz. műveivel kortársai között legtöbbet tett a nemzeti történet alakjainak népszerűsítésére.

— Az ALSÓ-FEJÉRVÁRMEGYEI történelmi, régészeti és természettudományi egyesület 8. és 9-dik évkönyvei most hagyták el a sajtót. Ez évkönyveket *Kóródy* Péter egyleti titkár szerkeszti. Mindkettőben becses értekezések foglaltatnak: *Veszely* Károly az erdélyi portai adóra vonatkozó részletes utasítást közöl felvilágosító megjegyzésekkel kísérve azt. *Pápai* Páriz *Ferencz* fiai életéről, irodalmi működéséről *Makkai* *Dezső* megkezdett tanulmányát folytatja. *Cserni* Béla az apulumi maradványokat ismerteti térképpel s az 1895-ki ásatások rajzaival. Az 1897-diki évkönyvben *Cserni* Béla folytatja az ásatások leírását s hat igen érdekes illusztrációval gazdagítja becses értekezését. Magyar *Károly*, *Borsos* Tamás, az ismert emlékiró életéhez nyújt adatokat, ki mint tanú szerepelt az *Eöri* András végrendelete ügyében folyt nyomozásban. Az egyesület nagybecsű évkönyveivel s általán egész működésével fontos kulturmissziót teljesít s valóban megérdemelné a nagyközönség részéről, hogy nagyobb pártfogásba részesíttessék, mert az egyesületnek csak 16 alapító tagja s 101 évdíjas tagja van.

— Az »EPERJESI SZÉCHENYI-KÖR« ÉVKÖNYVE az 1897/8-ik évre dr. Horváth Ödön jogkari dékán, titkárnak szerkesztésében e napokban hagyta el a sajtót. A gondosan egybeállított és érdekes adatokat tartalmazó évkönyv élénk világot vet a felvidéken oly fontos kulturális hivatást betöltő közművelődési egyesület viszonyaira s örvendetes képét tárja elénk e viszonyok fejlődésének és virágzásának. Az egyesület múlt évi zárszámadásai 4352 frt 44 kr. bevételt és kiadást igazolnak, bele nem számítva az egyesület népi-nevelési szakválasztmányának 6749 frt 15 krajczárnyi vagyonát. Az egyesületnek közel 1250 tagja van s a kulturtörekvésekkel sikerült az egyesületnek — vidéki választmányainak működése folytán — behálózni az egész vármegyét. Az évkönyv Pulszky Ferencz volt tiszteleti tag arcképén kívül két értekezéssel adózik Pulszky emlékének. Az egyiket Berzeviczy Albert olvasta fel a közgyűlésen, mely rövid vonásokkal találóan és meleg hangon festi Pulszky működését. Másik pedig dr. Horváth Ödön »Vázlatok Pulszky Ferencz életéből« című tanulmánya.

— DR. CHORÉNYI JÓZSEF 1896-ban kiadta Illava okmánytárát a 1339—1526. évekre vonatkozólag s történeti bevezetést írt hozzájuk, vázolván mindazt, mit a korábbi évekre, Illava multjára vonatkozólag összegyűjthetett. Ugyancsak ő most egy újabb kis munkával gazdagította irodalmunkat, melyben az illavai kath. plébánia történetét vázolja okmánytár kíséretében. Becses adalék monographiai irodalmunkhoz s óhajtandó volna, hogy Chorényi Illava egész történetét felölelje és kidolgozza.

— RADÓ-ROTHFELD SÁMUEL ismert nevű publicista »*Die ungarische Verfassung*« czímen egy alkotmánytörténeti vázlatot adott ki, mely az Árpádoktól egészen a legújabb időkig tárgyalja a magyar alkotmány fejlődését s czélja, hogy a külföld s első sorban a német közönség, melynek figyelmét uralkodója a mult évben reánk irányozta, helyesebb fogalmakat szerezzen rólunk s ezeréves alkotmányunkról s mint szerző az előszóban mondja, ha Oraniai Vilmost, Erzsébet királynét, Coligny-t, mint az európai szabadság hőseit ünneplik, neveik mellett a Bocskay és Bethlen nevei is helyet kérnek. Helyes felfogás, tiszta áttekinthetőség, könnyed előadás jellemzik szerző művét, mely újabban francia nyelven is megjelent a Bertha Sándor fordításában. A mű függelék gyanánt a »Magyar alkotmány legfontosabb törvényei«-t is közli.

— DR. MARIENSCU ATHANÁZ a magyar népnyelv philologiai eredetéről, értelméről és a kaukázusi Magyarországról igen érdekes értekezést írt, melyben előre bocsátja Vámbéry, Patrubány és Hunfalvy véleményeit a magyar nép névről. Bemutatja történeti alakjait, származását s az azokból származott alakokat, a kaukázusi Magyarország neveit, a magyar nép névnek különböző

írás- és kiejtés-módjait s végre a sabarti-asphalit értelmezi. Az érdekes kis füzetre még visszatérünk.

— A POZSONYI KATH. POLGÁRI ÁPOLÓ-INTÉZET fennállásának 500 éves évfordulója alkalmából dr. Vámosy István intézeti orvos megírta az intézet történetét s azt igen díszes kiadásban közzétette. A munka gazdagon van illusztrálva arczképekkel, különösen pedig igen becses facsimilékkal, melyek az intézet történetére vonatkozó okiratok hasonmásait reprodukálják. Maga az intézet a XI-dik század végén, valószínűleg 1095-ben keletkezett, de éppen 500 év előtt ment a város birtokába. Azért a múlt évben ülte meg 500 éves jubileumát. Bővebben is fogjuk ismertetni.

— BOD PÉTER tagtársunk a »Történelmi könyvtár«-ban közli Perikles élet és jellemrajzát. A munka 25 képpel van illusztrálva, s élvezetes és tanulságos olvasmányul szolgál különösen a fiatal-ságnak. A képek csinosak s az egész munka kiállítása igen díszes. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— MARMULA JÁNOS a nagyszombati szent Orsolya-rendű zárda-szüzek nevelőintézetének a történetét megírta. Az intézet a múlt század elején keletkezett, mikor egy pozsonyi apácza szül. Esterházy grófnő négy társnőjével elhagyta Pozsonyt s megalapította a nagyszombati intézetet. Az érdekes kis füzet az intézet története mellett annak mai képét is bemutatja.

— JOHN FISKE, az amerikai Cambridgeben (Massachusettsben) a történelem tanára *Old Virginia and her neighbours* című alatt két kötetes munkát bocsátott közre nemrég (1897), melyben Captain John Smith magyar-, erdély-, moldva-, oláh-, tatárországi élményeinek is szentel egy fejezetet. Báthory Zsigmond fejedelemnek oly kontár módra hamisított czimer-bővítő levele mint valódi okmány szerepel a munkában és fontos szerepe jut a virginiai Hány János igazmondásának védelmében, mely mellett szerző kardoskodik.

NECROLOGOK.

† GALANTHAI GRÓF ESTERHÁZY JÁNOS társulatunk első alapító-tagjainak egyike, a ki megalakulása érdekében is tevékeny buzgóságot fejtett ki, az igazgató választmány tagja, folyóiratunknak is szorgalmas munkatársa f. év jun. 24-én Kolozsváron elhunyt. Elvesztésével ismét egy újabb hézag támadt azon különben is csekély számú főuraink sorában, a kiknél a történettudomány iránt való őszinte, meleg érdeklődés egyszersmind annak szakszerű művelésével párosult.

Gróf Esterházy János, E. Dénés és Haller Czeccilia grófnő fia, 1824. márcz. 23-án született Kolozsváron. Már ifjú korában jelet adta a történet iránt való élénk érdeklődésének, mely eleinte érmei gyűjtésében, majd régészeti tárgyak tanulmányozásában nyilvánult. Később mindinkább e tudományág foglalta le magát s számos tanulmányai, ismertetései nagyobbára ennek köréből valók. Folyóiratokban megjelent nevezetesebb cikkei és közleményei: *A gyalui vár krónikája* (Uj Magyar Muzeum 1860); *Magyar feliratú régi kupa* (Arch. Közl. 1861); *A kolozsvári Szent-Mihály egyház* (U. o. 1862); *A kolozsvári Boldog-asszonyról czímzett minorita, jelenleg ev. ref. egyház tört. és építészeti leírása* (U. o. 1864); *A kolozsmonostori apátság és egyház maradványainak leírása* (U. o. 1867—8); *Dózsa György vaskoronája* (Arch. Értesítő 1871). Folyóiratunkban köv. közlemények jelentek meg tőle: *András erdélyi püspök felségsértése 1349-ben* (1868); *Gróf Eszterházy Ferencz fegyverzetének leltára* (1869); *Adalékok a Sárköz-Ujlaki Ujlaki család nemzékisméjéhez.* (1870); *Adalék a Serédy család történetéhez* (1880); *Székely Mihály életéhez.* (Tört. Tár 1883).

Társulatunkon kívül igazgató választmányi tagja volt a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaságnak s tagja a műemlékek országos bizottságának. Az Erdélyi Muzeum-egylet történetében nevét nagyszerű éremgyűjteményének odaajándékozásával tette halhatatlanná.

† VILLÁNYI SZANISZLÓ Benedek-rendi bakonybéli apát, társulatunk igazgató választmányi tagja, született 1847. szept. 9-én Tócsok-Berénden. Veszprémmegyéjében. Pappá szenteltetvén, egyideig tanár volt Győrött. 1882-ben Esztergomban gymnasiumi igazgató lett s rá néhány évre az esztergomi rend-ház főnökévé. Majd bakonybéli apáttá választatott meg.

Már győri tanársága alatt foglalkozott a magyar történetírással, melynek különösen művelődéstörténeti része vonzotta. Még győri tanár korában jelentek meg ily irányú dolgozatai, melyek közül különösen két önállóan megjelent dolgozat válik ki: *Győr megye és város anyagi műveltségtörténete* (Győr. 1881.) és *Győr-vár és város helyrajza, erődítése, háztelke- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. században* (Győr. 1882.).

E dolgozatai alapján társulatunk már 1883-ban igazgató választmányi tagjává választotta. Váratlanul hunyt el f. évi június 13-ikán nemzeti történetírásunak nagy kárára, melynek különösen művelődéstörténeti része sokat várt még e javakorban levő író munkásságától.

Midőn a rend elhatározta, hogy a *pannonhalmi benczés-rend monographiáját* megírhatja, bizalma első sorban Villányira esett; őt választotta meg főszerkesztővé s az ő tervezetét fogadta el a nagy,

mintegy 10 vaskos kötetre tervezett mű beosztására nézve. Ez okmánytár szerkesztése volt azóta legkedvesebb foglalkozása; buzgón kutatót a rend történetére vonatkozólag a vatikáni és más levéltárakban, de e mű örömét nem érthette meg: csak a bevezető kötettel készülhetett el belőle.

† TÁRSULATUNK KÉT RÉGI TAGJÁT VESZTETTE EL a mult hóban *Ercsey Sándor* és *Télffy Iván* elhunytával. Mindkettő ismert név, mindketten érdemes munkásai voltak a magyar irodalomnak is. Ercsey Sándor különösen azzal tett nagy szolgálatot a magyar irodalomnak, hogy »Arany János életéből« czímen kiadta (1883) sógorának, Aranynek leveleit. Télffy Iván egyetemi tanár nevét számtalan görög fordításai, akadémiai értekezései és egyéb művei tették népszerűvé. Van egy magyar történeti vonatkozású műve is: »Magyarok őstörténete. Görög források a szittyák történetéhez.« Pest, 1863.

† BÁRÓ APOR GÁBOR alapító tagtársunk, államtitkár az ő Felsége személye körüli miniszteriumban, aug. 19-dikén Baden-Badenben elhunyt, még fiatalon alig 48 éves korában. Igazi barátja volt a történetírásnak s mint Küküllőmegye főispánja, kivitte, hogy a megye, több szász város, iskola és történetírással foglalkozó szász tanár, társulatunk tagjai sorába lépett. Családi levéltárának rendeztetése is az ő érdeme. Az ősi fészek Bálványosvár az ő tulajdona volt s örömét lelte annak szépítésében, jó karba helyezésében. A jó öreg Apor Péter, a történetíró, szellemét örökölte s egyik vágya volt, hogy ennek életrajzát megírassa, melyhez az ő levéltárában sok becses anyag foglaltatik. Mi őszinte igaz barátunkat gyászoljuk benne.

VEGYES KÖZLÉSEK.

- - HONTER JÁNOSNAK, a Szászság egyházi és iskolai reformátorának, ki ezenkívül a brassói nyomda alapításával a nemzeti művelődésnek, Erdélynek általa készített térképével a magyar történetírásnak is érdemes szolgálatot tett, Brassóban szobrot állítottak honfitársai és hitfelei s azt nagy ünnepséggel mult hó 22-ikén leplezték le. Kapcsolatban az ünnepélylyel tartotta meg a »Verein für Siebenbürgische Landeskunde« 50-dik közgyűlését, melyen hazai és külföldi testületek előleges meghívás folytán szép számmal voltak képviselve. Az egylet Schuler Károly kezdeményezésére alakult, ki már előzőleg megkezdte egy »Archív« című folyóirat kiadását. Az egylet az erdélyi történetírásnak valóban nagy szolgálatokat

tett okmánygyűjtemények, monographiák kiadásával s folyóirataival. A magyar történetírók soha sem zárkoztak el az egylettől s néhányan, mint például gróf Kemény József, Mikó Imre közleményekkel is támogatták. A mai ünnepélyes közgyűlésen az akadémia és társulatunk is képviselve volt. A nagy Németország is több tudóssal képviseltette magát, köztük dr. Virchowval. Az elnöki megnyitót dr. Teutsch Frigyes egyleti elnök tartotta. Nagy tetszéssel fogadott s szépen kidolgozott beszédében hosszasan méltatta az egyesületnek a magyar tudományos törekvésekhez való viszonyát is, kiemelve, hogy maga az egyesület mindig óvakodott a politikától, mely az elfogulatlan ítéletmondásban annyiszor megzavarta már a tudósokat. Reményét fejezte ki, hogy a mint eleinte Kemény József, Mikó Imre s mások részt vettek a társaság működésében, nem zárkoznak el attól a mostani magyar tudósok sem. kiknek több kitünőségét s ezzel a közeledés tényét üdvözölheti a mai közgyűlésen. Utánna Brassó város polgármestere üdvözölte az együletet, kiemelvén, hogy a brassói számadáskönyvek IV-ik kötete nemsokára meg fog jelenni. A közgyűlésre küldött képviselők közül dr. Virchow volt az első, a ki felszólalt az archaeologia és antropológia feladatairól értekezvén. Kiemelte, hogy midőn 1876-ban a régészeti és embertani kongresszuson Budapesten megjelent, el kellett ismernie, hogy a magyarok kutatásai felülmúlták a németektől odáig elért eredményeket s hogy Pulszkynek a rézkorszakról felállított elmélete korszakot alkot a tudomány történetében. A szászoknak azt mondhatja, a mit egyszer Torma Károlynak mondott: A föld övék, kutatása rájuk tartozik; s a szászoknak be kell ismerniök, hogy ebben a részben még hátra vannak. Ha ők magukat a németek elszakadt töredékeinek mondják, ő azt kérdezi, mint anthropológus és ethnográfus: egyáltalán hol vannak a németek, hol a német típus? Nincs az magában a nagy Németországban sem; a keveredés a népek közt oly nagy, hogy az eredeti jelleget megállapítani nem lehet. A meddő nemzetiségi küzdelmek különben is csak feltartják munkájokban a népeket s nem mehet oly rosszul a szászok dolga, ha ősrégi szokásaikat, viseletüket stb. oly impozáns módon mutathatják be, mint tegnap tették. Nagy Németország elég önmagának, nem keresi a rokonelemek politikai csatlakozását. A helynevek miatt se érzékenykedjenek. A magyar állam csak azt tette újabban a helynevekkel, a mit a szászok tettek, midőn itt letelepedtek. A szászok német nevet adtak a szláv, a magyarok magyar nevet adtak a szász helyeknek. Ez a beszéd valóban meglepetés számba ment s minden oldalról zajos éljenzéssel fogadtatott. Utánna még többen felszólaltak a németországi képviselők közül, majd a bukaresti akadémia nevében dr. Moldován, a magy. tud. akadémia nevében Böhm Károly.

az erdélyi muzeum nevében dr. Márki Sándor s az erd. Kárpát-egylet nevében dr. Herman Antal tartottak üdvözlő beszédet. A Magy. Történelmi Társulatot dr. Szádeczky Lajos képviselte kinek jelentését itt közöljük:

»Van szerencsém tisztelettel jelenteni, hogy az elnökség megbízásából megjelentem Brassóban a Honterus ünnepélylyel kapcsolatosan tartott »Verein für Siebenbürgische Landeskunde« 50-ik közgyűlésén aug. 22-én s ott a többi bel- és külföldi tud. társulatok, akadémiák, egyetemek képviselői beszédei sorozatában a M. Történelmi Társulat nevében üdvözöltem (természetesen magyarul) a több mint egy félszázad óta oly eredményesen működő, rokon törekvésű szász honismertető egyesületet. Már az elnöki megnyitó köszönettel emlékezett meg arról, hogy társulatunk is képviselte magát, kifejezván ama reményüket, hogy valamint eddig s főkép régebben magyar és szász történetírók együttesen működtek, úgy jövődöben is vállalva s egymást kölcsönösen támogatva fogunk haladni a történelmi kutatások terén. Beszédemben, erre reflectálva, méltattam a magyar és szász történetírók együttes működésének hasznát és jelentőségét az igazság keresésében, mely a napi politikán felülemelkedve egy közös ideális cél szolgálatában biztosítja köztünk a testvéries viszonyt és harmóniát.«

A rokonszenves fogadtatás, a tüntető éljenzés és taps, melylyel társulatunk képviseletét fogadták, mutatta, mily nagyra becsülték, hogy társulatunk magát félszázados nagygyűlésükön képviseltette.

— A NAGYBÁNYAI VÁROSI MUZEUM ÉRDEKÉREN lelkes felhívást bocsátott közre Schönherr Gyula választmányi tagtársunk, melyben felemlíti, hogy társulatunk 1889-diki kirándulása alkalmából a város igen érdekes régészeti kiállítást rendezett, mely egy városi történelmi muzeum alapját képezhetne volna. De ez a gyűjtemény már többé össze nem hozható s most újra kell kezdeni a dolgot. Grünwald Béla, IV. Béla visszatérését ábrázoló képét a városnak ajándékozta s ezzel a muzeumnak megvetette alapját. Schönherr azt indítványozza, hogy szervezzenek egy előkészítő bizottságot, bocsássanak ki taggyűjtő íveket, indítsák meg a gyűjtést minden irányban, a városházán, kaszinóban, pénzüzetekben állítsanak fel szekrényeket, melyekben az összegyűjtött tárgyakat egyelőre elhelyezik. Ez a felhívás Nagybánya lelkes közönségére megtette hatását. Aug. 29-én megtartották az értekezletet melyben Schönherr Gyula általános figyelem közt a muzeum felállításának kérdéséről tűzetes előadást tartott, kifejtette a muzeum célját, feladatát s a módokat, hogy hogyan lehetne azt megvalósítani. Beszéde bevégezése után nem is volt hosszas vita. Megválasztották a szervező

bizottságot, melynek működése egy évig fog tartani. Ez a bizottság már másnap megtartotta első értekezletét s az első szükséges lépéseket a muzeum felállítására megtette. Nagybányának a multban fontos szerepe volt. Központja egy nagy bányavidéknek; főként Erdély fejedelmi korszakában, nemcsak művelődés történeti, hanem politikai tekintetben is fontos szerepet játszott. Valóban igen óhajtandó, hogy a mit multjából az idők romboló keze el nem pusztított, azt a kegyes utódok megőrizték.

— MÁTYÁS KIRÁLY 1486-ki úgynevezett nagyobb törvénykönyvének lipcsei 1488-ki kiadásának eredeti példányát megtalálta dr. Borovszky Samu dr. Szirmay Andor levéltárában. A mult század végén s e század elején élő szakembereknek, a két Kovácsicsnak, Seemillernek, Horváth Istvánnak, Jankovichnak volt ugyan tudomása a törvénykönyv ezen kiadásáról, de az egész mostanig lap-pangott. Szily Kálmán akad. főtájtár megbízásából Borovszky átvizsgálta Szirmay Andor Pestre került s eddig Kassán őrzött levéltárát, kinek a régi nyomtatványok átvizsgálása közben kezébe került Mátyás király törvénykönyve 1488-iki lipcsei kiadásának teljes példánya. A könyv negyedrétt alaku s összesen 65 számozatlan levélből vagyis 130 lapból áll; a 17-ik levél nagyobbbrésze ki van szakítva s csak alsó részéből van meg egy darabka. Kár, hogy a 11—31. levelek felső részét az egerek elrágták, úgy, hogy a felső sorok ennek következtében minden egyes levélen erősen szenvedtek, de a többi 45 levél egészen ép. Az inícziális betűk kézzel vannak az egyes czikkek elé oda rajzolva s a lapszéleken itt-ott valamelyik XVI. századi tulajdonos jegyzetei láthatók. Szirmay Andor e becses példányt az Akadémiának ajándékozta.

— GYÜRKY ÖDÖN »A magyarországi Katholikus Középiskolák Története« című munkára, melyet ő a millenniumra irt monographiák alapján rendezett sajtó alá, előfizetési felhívást bocsátott ki, melyben kiemeli, hogy a magyar haza fenállásának ezredik évfordulója alkalmából csaknem minden kath. középiskolánkról jelent meg egy történelmi monographia, melyek megismertetnek az illető intézetnek keletkezésével, multjával, működésével. Legnagyobb része ezen monographiáknak csak az iskolai értesítőkből látván napvilágot és mindegyike egy-egy intézet történetét tárgyalván csupán: a magyar kath. középiskolák történetének egységes képét megszerezni belőlük igen nehéz. Ez vezette kiadót arra, hogy e monographiák valamennyiből kivonatokat készítve, az összes magyar katholikus középiskolák történetét egybefoglalva terjeszse a közönség elé. A kivonatozást részint magok a monographiák írói teljesítették, részint maga a kiadó végezte. A mű, mintegy ötven ivuyi terjedelemben már sajtó alatt van s szeptember végén meg-

jelenik. Előfizetési ára 5 frt, mely összeget: Budapest, Pál-utca. 7. sz. II. em. kell a kiadóhoz küldeni.

— A PÁRISI ROMANIA idei 105. számában egy névtelen író dr. Réthy Lászlónak *Daco-Roumains ou Italo-Roumains* című munkáját ismertetve a magyar szerzőnek következtetéseit »bizarr«-oknak nevezi és fölöslegesnek tartja még csak meg is említeni, hogy »az elmélet támogatására fölhozott bizonyítékoknak nincsen semmi értékük.« Az ismertetés több passusából azonban világos, hogy a névtelen kritikus nem lehet más mint az említett folyóirat egyik vagy másik román munkatársa, kiknél a dáko-romén eredet olyan res adjudicata, hogy hiába minden föllebezés.

— A VILÁGHIRŰ CHELTENHAM I BIBLIOTHECA PHILLIPPICA kézirtaiból egy újabb részlet került árverés alá június havának elején. Ezuttal az egyedüli magyar érdekű kézirat egy gyűjteményes codex vala, melynek nagyobb részét egy hazánkfia, névszerint Nicholas de Ungaria másolta saját följegyzése szerint 1418-ban. A kötet tartalma: Missale. Calendarium. — Sermones, lectiones, et orationes. — Glossae hymnorum per manus Nicolai de Ungaria. — Prosperi epigrammata. — Catonis sententie. — Canticae feriales glossatae.

— A HÁGAI TÖRTÉNELMI KONGRESSUSON társulatunknak két tagja u. m. *Lánczy Gyula* és *Óváry Lipót* vett részt. Óváry a kongressuson társulatunk működését és kiadványait is behatóan ismertette.

— **Helyreigazítás.** A *Századok* júniusi füzetében a 497. lapon azt állítottam, hogy Gergely császári prépost, a későbbi csanádi püspök még 1359-ben is »electus Cenadensis« volt. De ez tévedés, mert ő Gams *Series Episcoporum*-ja szerint már 1350-ben halt meg. Az az egyén, ki 1359-ben választott csanádi püspöknek van czimezve Theinernél, egy más Gergely volt, t. i. az, ki Eubel, *Hierarchia Catholica*-ja szerint, mielőtt a püspöki székre jutott (1359. május 22.) »custos ecclesiae Varadiensis« volt.

Kropf Lajos.

NYILT LEVÉL.

A »Századok« f. é. VI. füzete szíves volt megérinteni Mosony vármegye monographiájának kiadási ügyét, melyet a megye pénzügyi viszonyai miatt nem egyhamar lehet reményleni, de hiszi, hogy a megye módot fog találni erre is.

Legyen szabad e sorokhoz egy kis commentárt írni. — A megye, t. i. a neki betérjesztett kézirat kiadását elvben elhatározá, és ezen ügy elintézésével megbízá még 1896-ban az alispánt.

Ennek folytán az 1897. ápril 21-én előfizetési ívet bocsátott ki, de elfelejté benne fölemlíteni 1-ször, hogy e művet a

»Magy. Tört. Társulat« megbírálván azt kiadásra méltónak találta; 2-szor, Prospectust hozzá csatolni; 3-szor, fölemlíteni, miszerint az illusztrálva és okmányokkal ellátva szándékoltatik kiadni, mi a költségeket tetemesen emeli, azonban a kötetek ára csak megjelenésük után részletenkint fizetendő.

Miután azonban az előfizetési iv *csak* a megye közséégeinek s bizottsági tagoknak küldetett meg. nem csoda, hogy az eredmény nem felelt meg a várakozásnak.

Igy történt, hogy a megyének két legnagyobb birtokosa a kiadási költségek fedezésére száz-száz forintot irt alá, előfizető pedig csak 40 és néhány jelentkezett, kik között a megye még néhány nagy birtokosának, továbbá a megye főtisztviselőinek, sőt a mosonymegyei Történelmi és Régészeti Társulat könyvtára nevét is hiába keressük! — kitetszik ebből, hogy Mosonymegyében a történelmi érzék vajmi gyenge lábón áll.

Végre a megye szerepét átvevé a »Mosonymegyei Történelmi és Régészeti Társulat« f. év január 20-kán tartott közgyűlése (V-dik). Ennek alulírt értelmi szerzője és 15 éven át alelnöke t. i. indítványt nyújtott be, miszerint a megye által régészeti ásatásokra legujabban ajánlott évenként 500 frtnyi összeget ezután az egylet — kitűzött történelmi céljának megfelelőleg — a monographia kiadására fordíthassa, minthogy eddig 15 évi fenállása óta minden jövedelmét s a legmagasb segélyadományokat is csakis régészeti ásatásokra fordítván oly megyei régiségtárt létesített, mely már is figyelmet gerjesztett bel- és külföldön a szakembereknél!

Ivánfi fentebbi indítványa ellen fellépett a nevezett társulat buzgó és szerencsés ásatásai által érdemeket szerzett elnöke és a megye alispánja, kiknek ragyogó szónoklatai folytán az egylet közgyűlése — (12 tag) gr. ifj. Pálffy-Daun Vilmos főispán díszelnöklete alatt a monographia kiadására egy krajczárt sem szavazott meg a Védnök megye nevében! — Mind ez leginkább azért, mert szerzője kétszeri felszólításra sem akart 18 évi fáradságáért a legkisebb méretű honorariumi igényeiről lemondani!

Igy, ugy látszik, Mosonymegye monographiajának ügye be lön fejezve azon megyében, mely már többször adá jelét a multban hazafias és cultur czélokra való nagylelkű áldozat készségének, sőt illetékes ajakról most is elhangzott az, hogy ily célra mindig van alapja a megyének.

M.-Óvárrott, 1898. szept. 3.

IVÁNYI EDE.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— BOCSKAY SZEREPE A TÖRTÉNETBEN. Irta s a m. tud. akadémia ünnepélyes közgyűlésén 1898. május 8-án fölolvasta Károlyi Árpád. Budapest, 1898. 8-adr. 20 l.

— A SZABAD HAJDÚK TÖRTÉNETÉRE vonatkozó levéltári kutatások. Komáromy András l. tagtól. Történet tudományi értekezések XVII. kötet. 6. szám. Budapest, 1898. 8-adr. 76 l.

— A RÉGI ÉS MODERN NEMZETI NÖVEVELÉS. Irta Barkóczy Kata. Budapest. 1898. Nagy 8-adr. 11 l.

— KARAI LÁSZLÓ BUDAI PRÉPOST, a könyvnyomtatás meghonosítója Magyarországon. Fraknói Vilmos ig. és r. tagtól. Történettudományi értekezések XVII. kötet. 7. szám. Budapest. 1898. 8-adr. 21 l.

— EGY HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYAR HADJÁRATRÓL Németországban és I. Endre, Kálmán királyaink halála évéről. Mátyás Flórián l. tagtól. Történettudományi értekezések. Budapest, 1898. 8-adr. 29 l.

— A MAGYAR NÉPNÉV PHILOLOGIAI EREDETE és értelme és a kaukázusi Magyarország. Irta dr. Marienescu Athanáz. Nagyvárad. 1898. 8-adr. 52 l.

— A SZÉKELYEK EREDETE. Irta Thúry József. Kolozsvár, 1898. 8-adr. 78 l.

— APÁCZAI CSERI JÁNOS MINT PAEDAGOGUS. Neveléstörténeti tanulmány. Irta Stromp László. Budapest, 1896. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 8-r. 150 lap.

— TANULMÁNYOK a XVI. század vallásirodalmából. Irta Dr. Rupp Kornél. Budapest. 1898. Franklin-társulat. 8-r. 107 l. Ára 1 frt 20 kr.

— A RÉGI »FIATAL MAGYARORSZÁG.« (Emlékezések, vázlatok). Irta Berecz Károly. Budapest. 1898. Athenaeum. 8-r. 191 l.

— Az 1848/49-iki SZABADSÁGHARCZ VÉRTANUI. Irta: Dr. Vajda Emil. Győr, 1898. Nyomtatott Gross testvéreknél. 10-edr. 153 lap.

— KAUKÁZUSI UTAZÁSAINK. Első rész. Budapesttől — a Cserkeszföldre. Kilencz képpel. Irta dr. Szádeczky Lajos. Kolozsvárt, 1898. — Ny. Gombos Ferencznél és Ajtai K. Albertnél. 8-adr. 76 l.

— A POZSONYI KATHOLIKUS POLGÁRI ÁPOLÓ-INTÉZET fennállásának ötszázéves évfordulója alkalmából írta dr. Vámosy István intézeti orvos. Pozsony, 1898. Az intézet kiadványa. Nagy 8-adr. 153 l.

— Az EPERJESI SZÉCHENYI-KÖR ÉVKÖNYVE. 1897/98. Szerkesztette dr. Horváth Ödön jogakadémiai dékán, az eperjesi Széchenyi-kör titkára. Eperjes, 1898. 8-adr. 139 l.

HIVATALOS ÉRTESTÍTŐ.

A folyó évi sept. 3-ikára hirdetett ig. választmányi ülés közbejött akadályok miatt nem volt megtartható.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni sziveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.

Andaházy Pál, eddig: *Nagy-Kolacsin*.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körut 23.

Hollósy Kálmán tanár, eddig: *Felső-Lövő*.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pálffy István kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sánta Kálmán joghallgató, eddig: *Budapest*, Német-utca 14.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utca 6.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi szeptember 22-én d. u. 5 órakor tartott rk. vál. ülésének

jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, dr. Áldásy Antal, Barabás Samu, dr. Békefi Remig, Csaplár Benedek, Dedek Cr. Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fejérpataky László, dr. Fraknói Vilmos, Majláth Béla, dr. Marczali Henrik, dr. Schönherr Gyula, dr. Szendrei János, Szinnyei József vál. tagok, Karasszon József pénztárnok; Babics József, Berzeviczy Egyed, dr. Demkó Kálmán, dr. Dézsi Lajos, dr. Dőry Ferencz, dr. Esztegár László, Káldy Gyula, dr. Reiner Zsigmond, Soós Elemér, Tóth Lőrincz, Vajda János, Vajda Ödön zirczi apát, Vámosy Mihály, dr. Vécsey Tamás, Weisz Antal s többen társulati tagok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést, melynek egyetlen tárgya az Erzsébet királyné elhunytával bekövetkezett országos gyászban a társulat részvételének nyilvánítása, a következő beszéddel nyitja meg:

Mélyen tisztelt Választmány!

Szomorú kötelesség hárult reám, midőn a Magyar Történelmi Társulat tagjait a mai napon e rendkívüli ülésbe összehívtam.

Erzsébet királynét gyászoljuk. Egy elárvult nemzet hullatja a bánat könyeit annak a koporsójánál, a ki míg élt, szeretett bennünket, mint a hogy az anya szereti gyermekeit, a kit mindnyájan úgy szerettünk, mint védelmezőnket, pártfogónkat, édes anyánkat.

Gazdag a magyar nemzet története magasztos erényekkel tündöklő nagy női alakokban, de e nagyasszonyaink közül egy sem volt méltóbb a nemzet szeretetére, mint Erzsébet királyné.

Mint a hogy évszázadok előtt az irgalmasság és könyörületesség mintaképét adta Magyarország a nyugat népeinek

Árpádházi szent Erzsébetben, úgy jött hozzánk a szomorúság, a gyász napjaiban Bajor Erzsébet, hogy a szenvedő nemzet iránt érzett rokonszenvével új élet reményét öntse a csüggedők szívébe, könnyeivel balzsamot csepegtessen milliók vérző sebeire, szeretetével fátyolt szőjjön a multakra és közbenjárásával segítsen létrehozni a kibékülést a király és a nemzet között.

Az idegen uralkodóház sarját szívének titkos ösztöne vonzotta a magyarokhoz; de nemzetünk belső életének megismerése fejlesztette szívében a kezdődő rokonszenv csiráiból az igaz szeretet virágát; a nemzet multjának tanulmányozása által vált igazi vérünkkel érzelmeiben és gondolkozásában, s e mult tanulságaiból merítette a meggyőződés erejét a békítő angyal magasztos hivatásához.

A multak szenvedéseinek szomorú története viszhangot keltett az érzékeny nő szívében akkor, midőn az élet rózsái virultak számára, és még szorosabbra fűzte a kapcsolatot és a sokat szenvedett nemzet között, mikor végzete az ő élete folyását is a megpróbáltatások láncolatává változtatta át.

A ki szívének legnemesebb érzelmeivel ajándékozta meg a nemzetet, Erzsébet királynét a rajongó szeretet és lelkesedés már életében a legenda fénykörével övezte körül. S most, hogy gyilkos merénylet ragadta őt ki körünkből, hogy egy kifürkészhetetlen végzet a vértanúság pálma-koszorúját fonta megdicsőült homlokára, semmi sem szabhat többé határokat a monda képzeletének és szemeink előtt elevenedik meg e felvilágosult század legsodásabb mythosa: második magyar szent-Erzsébet legendája.

S a legenda és a történelem ezúttal az igazság közös forrásából merítenek. Mig a nép ajakról ajakra adja tovább és gazdagítja képzeletével a mi szép, jó és szomorú őrangyalunk bús regéjét, eljő a történetírás ideje, s e korszak történetírója meg fogja örökíteni, hogy a legenda igazat szól, hogy a magyar nemzet ujjaszületésének idején a legnemesebb király oldala mellett oly nő ült Magyarország trónján, a kit lelkének szép tulajdonságai a női nem díszévé, nemzetünk iránt táplált érzelmei a magyar asszony mintaképévé, áldásos befolyása a magyar nemzet őrangyalává emeltek.

A nemzet szobrot állít imádott királynéja emlékének, történelmünk arany betűkkel írja be nevét évlapjaiba. Mi, kiknek hivatását e történelem művelése képezi, ma még csak a bánat hangján szólhatunk e helyről, hogy a minek keserve talán a legnagyobb súlylyal nyomja a multak emlékeitől borongóssá tett lelkünket, a nemzet gyászából mi is kivegyünk részünket.

A beszéd elmondása után, melyet a tagok állva hallgattak végig. —

53. bejelenti az elnök, hogy a választmányt a gyász első napjaiban nem lévén lehetséges összehívni, intézkedett, hogy a Felséges Asszony temetésén kivüle még Kammerer Ernő és Károlyi Árpád vál. tagok képviseljék a társulatot.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

Továbbá —

54. indítványozza: mondja ki a választmány, hogy

a) dicsőült Erzsébet királyné emlékét jegyzőkönyvileg megörökíti és elhunytá felett érzett mély fájdalomának a trón zsámolyához elljuttatandó részvételiratban ad kifejezést;

b) kiadványait három hónapig gyászkerettel látja el, levelezéseiben fekete pecsétet használ;

c) tagjait felkéri, hogy az országos gyászban való részvétöknek külsőleg is adjanak kifejezést.

Az elnök indítványa minden pontjában egyhangulag elfogadtatván s ezzel határozattá emeltetvén, Ő császári és apostoli királyi Felségéhez a királyhoz, a következő részvét-felirat fog intézteni:

Felséges Császár és Apostoli Király!

Legkegyelmesebb Urunk!

A Magyar Történelmi Társulat azon megrendítő csapás hatása alatt, mely Felségedet és hazánkat oly mélyen sujtotta, megdöbbenésének, mély részvétének óhajt kifejezést adni, midőn ez alázatos feliratát Felséged trónja zsámolyához juttatja.

Legyen tolmács: ez irat nemcsak mély fájdalomunknak, hanem őszintén hódoló bámulatunknak is az elhunyt Felséges Asszony dicső emléke iránt, kinek nemes alakja, azok a vonások, melyek külön-külön megvilágítják magasztos jellemét, egykor egy egészbe foglalva, főséges képét fogják nyújtani annak a szenvedésekkel teljes, de áldott életnek, mely a feledhetetlen emlékezetű nagy királynénak osztályrészül jutott, s főleg annak a meleg érdeklődésnek, melylyel hazánk emelkedését nemcsak

figyelemmel kísérni, hanem azt királyi szíve egész melegével ápolni és előmozdítani soha meg nem szűnt vala.

Az első magyar királynét, kinek vállát szent István koronája érintette, bajor föld adta nekünk. A bajor Gizella királyné hímezte azt a palástot, melyet Felséged koronázásakor viselt. Utána a királynők hosszú sora következik kilencz századon át, s az utolsót, ki a fényes sort bezárja, ismét bajor földnek köszönhetjük. És valamint királyságunk megalapításakor Gizelláért, úgy most is hálával gondolhatunk a földre, mely Erzsébetet adta nemzetünknek, mert a női és fejedelmi erények oly kiváló díszével ajándékozza meg minket, hogy alig volt elődei közül egy, kiben a királynői és emberi erények oly szép harmoniába lettek volna összeforrva, mint elhunyt Felséges Asszonyunk lelkében. Szerette és csodálta Őt minden fia e hazának, a ki valaha közelébe jutott, s elragadtatással beszél róla az is, a ki csak hírét hallotta. Mint a régi szent királyok életéhez, az övéhez is legendák fűződnek már, melyek élénken élnek nemzetünk tudatában s élni fognak az idők végéig, mert a nemzet szeretete már életében szentté avatta Őt.

De élni fog Ő is, mint a női báj és női erények ideálja emlékezetünkben, míg csak a szépnek s jónak kultusza tart.

Abban a perczben, midőn drága hamvait örök nyugalomra helyezték s az ősi sirbolt ajtai bezárultak, hogy soha többé emberi szem ne lássa a megdicsőültet, fájdalomban megdobbant a haza szíve, melynek Ő imádott édes Anyja volt. De ha nem látjuk is többé, szemünk elé fogja varázsolni Őt a történelem, a milyen életében volt.

Vigaszt, enyhületet hiába kérnénk Felséged sebére; de találjon megnyugvást Felséged abban a tudatban, hogy dicsőült hitvese emlékét örökre megőrzik a történet lapjai!

És most kérve a Mindenhatót, hogy atyai áldását áraszssa Felségedre, legmélyebb hódolattal maradtunk

Budapesten, 1898 évi szeptember-hó 22-én.

Felségednek hű jobbágyai

a Magyar Történelmi Társulat nevében
elnök, titkár.

Elnök a jegyzőkönyv hitelesítésére dr. Fraknói Vilmos és dr. Schönherr Gyula vál. tagokat kéri fel s ezzel az ülést bezárja.
Kelt mint fent

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök

Nagy Gyula s. k.
jegyző

Hitelesítjük: dr. Fraknói Vilmos s. k., dr. Schönherr Gyula. s. k.

AZ ARANYBULLA MINT FRESKÓ.

Az új parlamentépület falfestményei között helyet szántak a híres, II. Endre-féle aranybulla kiadását tervező freskónak is.

Jó eszme, — nagy vállalkozás; — nehezen kivihető!

Nehezen kivihető különösen egy festőnek, kinek jóformán egyetlen jelenettel kell közel férkőzni ahhoz a gondolathoz, ahhoz a festői tekintetben jól alig körülhatárolható eszméhez: aranybulla!

Történelmi festészetünk máris erősebb és szabadabb szárnyalásának s fellendülésének kell betudnunk azt az öröndetes eseményt, hogy a parlamentépület freskó-pályázatán, a melynek képvázlatai a legutóbbi tavaszi tárlaton a városligeti műcsarnokban voltak láthatók, épen az aranybulla freskói szép számban szerepeltek s az egész freskó-kiállításnak talán legérdekesebb s legtöbb tetszést aratott darabja is, — Jantyik festőművésziünk képe, — az aranybulla képei közül való.

Történelmi képhez a festőnek kissé több előtanulmány, — a kritikusnak pedig többnyire — egy kis *utótanulmány* volna szükséges, — hogyszem egy futó áttekintés után, mint ez rendszeren történni szokott, egy gyorsan összeállított napihirben — igazán s helyesen dönthessen néha hetek, sőt hónapok nehéz s gondos munkája felett. — Ha a festő részéről a törekvés, az előtanulmány megvan, sajnos, ha a kritikus részéről az a bizonyos utótanulmány elmarad, de viszont a felületes s ennek folytán sokszor igazságtalan bírálatot mégis csak meg kell még az nap a hevenyén dolgozó sajtónak készíteni, — s vész annak nyomán a festőből jobb, a nemesebb, nagyobb dolgok iránti lelkesebb törekvés, — vész a jókedv a történelmi festészet kissé nehéz, gyakran rögzös mezején kalandozni!

Czélom az alábbi sorokban az aranybulla freskónak szánt képeit, — természetesen a művészi bevégzettséget és tökélyt nem feledve, — kissé mélyebb, behatóbb történeti alapon és szemmel vizsgálat tárgyává tenni s különösen arra törekedni,

hogy világosság deríttessék arra a kérdésre, mire kellene vagy kellett volna festőinknek e tárgyánál nagyobb figyelmet fordítani, hogy kész, megfestett képük ne csak talán bizonyos bravuros festészeti produktum, hanem a mi ezuttal egyik főczél lett volna, mélyebbre ható, kissé helyesebb s pontosabb s mondjuk meg nyíltan: mélyebb nemzeti és hazai alapon álló történeti festmény legyen!

Vizsgálatunk során, sajnos, nem igen kerülünk abba a helyzetbe, hogy a festményeinkről annak idején elhangzott napi kritika csapásán haladjunk, melynek egyetlen nagyobb eredménye összesen az volt, hogy a festészetileg jobban kitünő műveket kijelölte, — és ezzel szemben pedig, mint alább alkalmunk lesz rátérni, hibásan leszólt oly művet, mely behatőbb történeti gondolkodás terméke; — teljesen elmellőzött oly vázlatot, mely a történelmi szempont legfinomabb megfigyelésének helyes adatait nyújtja, — és végül a különben helyesen kitüntetett Jantyik-féle képről sem tudta világosságba hozni annak jobban méltánylandó oldalait, sem azt kimutatni ideje avagy kedve nem volt, — miben sarkallanak e vázlatnak oly erős hiányai, melyek a végleges kivitelnél, mint javítandók, szerintem teljes mértékben figyelembe veendők volnának.

Ha a történelmi vezérfonal alapján kissé szorosabban nézzük a dolgot, a kiállított freskók (illetőleg persze most még csak vázlatok!) minden csoportja megítéléséhez tulajdonképen külön-külön behatőbb tanulmány volna szükséges. — Az aranybulla, a Moriamur, a 67-ki koronázás egyes jelenetei, a királyi ebéd, kardvágás, stb. mind meglehetősen utánjárást és tanulmányozást követelnek; — és pedig a közelebbi események festése, a mi azok történethűségét illeti, — annál jobban köti a festőt történelmi tekintetben, mentül közelebb álló hozzánk az illető történeti esemény. — Hisz épen azért történelmi az illető festmény, mert követi s követnie is kell — természetesen nem a szó teljes rideg értelmében — a történelmet.

A közelebb álló újabbkori eseményeknél ez a szükséges történeti alap, mely köti és elősegíti is egyszersmind a festő alkotását, — lehet mondani könnyű helyen van, — de a régiebeknél ezt a történeti alapot persze sokszor nagy munkával még előbb meg is kell keresni, s gyakran sok fejtöréssel állapítani meg a festőnek.

Akár a Moriamur, akár a 67-ki eseményekre annyi egykorú leírás, napló, bőséges történeti megemlékezés van, hogy ha a festő megfigyeli a bőségesen leírt való történetet, tán el se lehet azt a kivitelnél tévesztenie.

Pl. maga a Moriamur-nál az egész szceneria nagy részé-

ben történethűen megadható, — még az egyes személyek is megnevezhetők, s pedig abban az elhelyezésben, a hol ama nevezetes nagy eseménynél állottak vagy beszéltek. — Magok az itten szereplő főbb történeti alakok annyi egykorú arcképekben vannak meg, hogy portrait-szerűleg vihetők át ma is a falra, — s ohajtandó — s tán mellőzni nem is volna szabad a történelmi szükséges kegyelet megsértése nélkül, hogy erre a kivetelnél a legszorgosabb gond fordítottassék! — Pl. mily visszatetsző és az első tekintetre feltűnő már csak az is, hogy tán egyetlen Moriamur vázlatot kivéve, Mária Terézia mindenik képen, mint jó erősen élemedett asszony szerepel, — holott ő akkor élte virágában álló, *összesen a 24 éret meghaladt* szépségében pompázó nő vala! . . .

Másképp állanak azonban az ily történeti dolgok akkor, ha a közeli, ismert térről, — lehet mondani annak világosságát tekintve, hogy a jelen éveiből, — visszatekintünk egyszerre úgy hat-hét századdal, — a magyar történelem őskorába, — az Árpád-ház királyai idejébe! . . .

Itt aztán, — így szól sz te, jó festő barátom, — egyszerre oly térre jutottunk, oly homályos, gyér világítású helyekre, hogy még gyakorolt szemnek is nehéz eligazodni, s egy kép szükséges anyagát jól-rosszul összegabalyítani! — A történelem ugyan szeret dicsekedni az éleslátásával, — de ha itt a használni szokott ismeretes üvegein áttekintünk — valamely dolog közelebbi részleteire nézve s ez az, a mire a festőnek szüksége van, — akár csak ködön néznénk keresztül, alig vehető ki valami tisztán a homályból; itt-ott némi körvonalak, némi mozgás, — de tisztán — kevés, vagy semmi! . . .

Kevésbé a történész, — de annál inkább a festő előtt! . . .

Az aranybullát kiadta II. Endre király, olvassuk, — s e ténnyel, sajnos, de való, *minden* be van fejezve, mit a *festőnek* mond ez eseményről a történelem! — Minden idevágó festői dolog felett mélységes köd borong! . . .

Mert hát hol adta ki? — Mely helyen? — Mi módon? — Kiknek jelenlétében? —

Talán valamely vallási ünnepély mellett templomban? — Királyi palotájában világiabb színben? — Avagy, ősi szokás szerint, egy a szabad ég alatt tartott országgyűlésen? —

Nincsen felelet!

Pedig ha némi történet-hűséget akarunk bevenni, — a mint kell is bevennünk a képbe, — tüpreng a festő, — ezekre jó volna feleletet adni.

De a régebbi történet ezekre — legalább közvetlen utalással, egyenes leírással, — nem felel; — s ez pedig a

festőnek elég nagy baj, mert hát így éppen az a történeti tény, *a külső megjelenése annak az aranybullának*, mi a festőnek éppen alapul szolgál s melyről rá lehetne az egészre ismerni, — az hiányzik! — Ekkép a festő magára hagyva, kénytelen a fantáziáját megereszteni, — és zárt vagy szabadabb helyen, kevesebb vagy több személylyel, majd vallási, majd világi alapon — a vázlatát megkoczkáztatni! . . .

De hát egy jó következtetés, mondják az okos, praktikus emberek, segít a dolgon, s ezzel még mindig lehet a dolog történeti részén is valamit lendíteni.

Itt és ott olvassuk, hogy ez az Endre, ki Jeruzsáleminek is neveztetik, nagy tékozló vala; kalandos, de bolondos ember, és gyenge király. — Fölfordult alatta az ország, — s hogy ez ismét jörendbe hozassék — *ezért* lett kiadva az aranybulla, rendezve szépen a király, a nemesség és nem nemesség viszonyait. — Tehát ő, ha kiadta, csak *nérleg* adhatta ki tulajdonképen az aranybullát, — a főrésze ebben a nemességnek, a magyarság elejének volt; — ezek alkották meg tulajdonképen az aranybullát és Endre csak szentesítette, csak királyi hatalmával törvényre emelte.

Igy gondolkozik most a találgatás terén révedező festő, s az itt megpendített gondolatot fogta föl pl. az egyik pályázó képirónk, — *Székelj Árpád*, — a maga vázlatán.

A tolongó nemesség élén, mint képe mutatja, ők magok a nemesség elei, vezetői nyujtják át Endrének az aranybullát, hogy ő majd mint megerősített törvényt adja azt nekik vissza, mint a melyet ő is, ezek is kölcsönösen elfogadtak, helybenhagytak.

Helyes és eredeti gondolat ez a festőtől, — mert tényleg nagyon erős volt ez a törvény; nagy hatalmat követelt az a nemességnek; — nem volt se azelőtt, se azután törvényileg ily erős vinculum a monarchiában. — Benne van abban a nemesség nagy, mindenféle, századokon át fentartott, benne a legfőbb, a legerősebb joga, a híres ellentállási záradék, a clausula resistendi, — a 31-ik punctumban, mely ezt mondja: . . . »ha pedig mi magunk, vagy valamely utódunk valaha meg akarnák szegni ezt a rendelkezést, ezeknek erejénél fogva legyen szabad ugy a püspököknek, mint birodalmunk más jobbágynak és nemeseinek, mindnyájunknak vagy egyenkint, a mostaniaknak és a későbbieknek, mindenkor ellenállani és ellenmondani nekünk és utódainknak!«

Ez az a híres pont, melyre rámutatva, kardjára ütött a büszke magyar vér, — Tököli, Bocskainak lázadóként tartott

magyarja, s ezt mondá: *Mi e pont alapján joggal kelünk fel!* . . .

El is törlé a későbbi bölcsesség e törvényt és királyaink I. Lipóttól fogva esküdtek és esküsznek ugyan ma is minden törvényre, — — »de kivéve mindazáltal az aranybulla 31-ik pontjának ama szavait: Si autem nos . . . egész azon szavakig: *in potestatem*« . . .

A nemesség volt ekkor felül, a király alul, — ő engedelmeskedett, meghajolva a felzudult nemesség hatalmának, — daczos, büszke törvény volt hát ez, — nehéz a királynak! . . .

Ez a gondolat látszik tükröződni jobban a Székely képén, — a melyre azt mondá sebtiben egyik napi birálója: gyöngye konvenczionális munka!

Talán lehetne vitázni erről a megjegyzésről, ha a képnek egyik-másik művészi oldalára vonatkoznék, — de a történeti alap, a történeti felfogás, melyen műve áll: semmi esetre sem konvenczionális. — Ez gondolkodásról, utánjárásról, a történet beszédének alaposabb megítéléséről tesz bizonyosságot, — nem konvenczionális felfogás ez, — sőt inkább eredeti!

Ha egy történeti festményen a történeti alap maga jól, csinosan meggondolt, helyesebben felfogott, — bocsánatot kérek, az egész kép sem lehet olyan tökéletesen konvenczionális!

Másban van szerintem a hiba e képen, — ha éppen a Székely eredeti világításu, sok jó művészi vonásu képén tűnődünk, — s nagyon is elismeréssel adózunk neki a kor történeti jellemvonásának helyes felismeréseért, — nem abban van a fő hiba, hogy ő tán mindennapi compositiót vett fel, — hanem a hiba, — csak nem kell persze ujságírói gyorsasággal túlcsapni magunkat az egész festmény-kollekciózn, — a fő hiba abban van, hogy Székely az eredeti helyes gondolatnak, t. i. képe főcsményének: *a királyi túlkapásokon felülkerekedő nemességnek* nem talált alkalmasabb, erőteljesebb, mozgalmassabb jelenetezést!

Az a főhiba, — nem a konvenczionális oldal, hogy a feláramadt magyar dacos vezéreivel, nagy tömegével nem szerepel ott a képen, a kik által a király legyőzve, engesztelő áldozatul nyújtja mintegy feléjük a békítő bullát. — A mélyebb, nagyobb hiba ott van, hogy Székely magyarjai, mint sem ama nagy czélért öntudatosabban csoportosulnának képén — — — nagy részint *őgyelegve, érdektelenül* szétmállnak, elhullanak. — Azt az iménti helyes alapeszmét e képen csak egypár markánsabb alak képviseli az előtérben, — ámde ez még nagyon kevés arra, hogy érezhetően kellő hatással szóljanak felénk! —

S volna még más baj is, mely a szerencsésen induló

alapeszmét még inkább sülyesztí e képen. — Az t. i., hogy a király sátrában a *királyi családot* elhelyezve, t. i. nőt s gyermekeket, az iménti harcziás alapeszme által feltételezett gondolatok még inkább a zérón alulra szállanak le!

Íde más jelenet illett volna! — Pedig különben oly jól esik másrésről ezen a szép, családias idilli részleten lebegtetni a szemünket, — mely kétségtelen, hogy egy más alapeszme, más felfogás mellett nem is lett volna magában véve helytelen gondolat.

Ha e két ellentétes-, harcziás- és idilli-elemből, s így persze hibásan összetett képet szemléli az ember, — s tőri a fejét, hogy lehetne abból egy jó képet csinálni, azt a tanácsot kellene adnunk a festőnek: Tégy ez idilli előképhez (király és családja a sátorban) egy épen ily szép idilli megfelelő ellenoldalt, (hiszen utóvégre azt a nemességet is fel lehet fogni kissé engesztelőbb módon is!) és meglehetősen nyert ügyed van! — Vagy pedig a *harcziás* és *még harcziásabbá teendő* nagyobb félhez tégy ép ily harcziás (értsd: erősebb) ellentétet, — (hisz a király és környezete is lehet kissé zordonabb felfogású!) és tied a pálma! . . .

Szóval, hogy végeredményre jussak a Székely szép gondolatokat tartalmazó képét illetőleg, — tán azt mondhatnám, hogy vázlatával nem annyira a festő, mint nagyobbrészben az eszmélkedő történész vesztette el vele és rajta a csatát! . . . .

Látjuk már e néhány példából, illetve okoskodásból is, hogy mily bajos feladat nagy fájába vágja fejszéjét az, ki egy aranybulla képet rajzol, — a csekély történelmi támpont között erre-arra botorkálva! . . . .

Jó, de a lelemény azért még most sem hagy el végleg, habár a történet köde s homálya tovább tart is.

Mert pl. nem ilyen »székelyesen« ugyan, hanem épen nem történeti alap nélkül okoskodik másik bullafestőnk: *Zemplényi*, — az ecsetnek ez ismert kezelője. — Tér, színhatás, jelenetezés, helyes beosztás, — mindezekkel ő, miktől a kezdő úgy retteg, — könnyeden, biztos kézzel bánik, szinte játszik!

Megkapmi valamivel a szívet, figyelmet, ez neki, az ő ismert zsánereinek a jelszava, — de míg Moriamur-ja, e nyomon indulva, — e szépen sikerült képe — gyújtó, villanyozó hatású, — már a vak történettel szemben, — bullája — kissé lankadtan, gyöngé, ingó térre lép! . . .

Történeti eszmélkedés, gondolkodás van eme vázlatán is. . . a történeti alap, bár más oldalról, mint Székelyé, — meg van adva képének.

Zemplényi pl. egy más, de arra a nagyon helyes észmére megy vissza, hogy a törvény akkor, az aranybulla korában, ép mint ma is, szent lévén, — a törvény végleges megadásakor, szentesítésén okvetlen az egyháznak kellett közreműködni. — Állítják némelyek, hogy magának a bullának egyik szerkesztője János, ez időbeli esztergomi érsek volt; — a bulla szövegének készítője maga is pap, — mint annak végszavai mondják: »adatott Klétusnak, udvarunk kancellárjának, az egri egyház prépostjának keze által.«

Ha tehát ez már így volt, — gondolá Zemplényi, — a mint a törvény szava maga is bizonyítja, — nincs valami közelfekvőbb, s természetesebb gondolat, mint hogy tehát a bulla a papok által vagy útján tétessék át mintegy a nép kezébe.

Ezért van így beosztva Zemplényi képe: Endre, (komolyabb alak, zöld sátorban) előtté főpap segédlettel s a bullával, a harmadik a nemesség csoportja. —

E felfogás alapjában történeti, — de épen mint történeti felfogásnak van egy kissé gyenge oldala, — az, hogy egészben véve e felfogás csakugyan nem más, mint a történeti egyszerű konvenció követése, — mert régebbi törvényeink tényleg mind így uton-módon a papság kezén mentek át a közéletbe. — Általában véve jó tehát ez az eszme, de már specialiter a bulla keletkezésének *mélyebbi okaira* nézve, — semmit nem mond, — abba a korba kissé mélyebben be nem vezet, nem tájékoztat!

Zemplényi a történelmi *legelső* gondolatnál állt meg, — szerintünk helytelenül, — mert ha kissé tovább gondolkodik, avagy kutat még egy kevésbé initt-amott, — nem hiszem, hogy ne tudta volna az ő bulla-képébe is csak annak a léleknek és lelkesedésnek felét beleönteni, mely a Moriamur képéből oly megkapó, magyaros tüzzel s egész helyes történet-hűséggel sugárzik felénk! . . . .

Ilyképen vezetvén a történet bolygó lidércze tüskön-bokron át, helytelen utakon a festőt, gyakran csalóka mocsár felé, — merészen fordítanak egyet az egész bullakérdésen a pályatársak: *Spányik* és *Reindhardt*, — amaz már ismert festőnk, — s az egészet a szimbólikus megoldás terére viszik át. —

Végre is, mondják ők, a bulla a magyarnak régi alap-törvénye, szinte vele nőtt fel, 48-ig érvényben állott, s egy ilyen hasonló kép nem lévén az országházban, — mintegy a bulla képében az alkotmányt, általán az összes törvénye-

ket, azok szentségét, főségét, állandóságát kívánják ők szimbolizálni.

Igy származtak, e felfogásból támadva, de már a dolog természeténél fogva kissé komor, aránylag egyhangu, merev képeik. — De áttérve ezen eszmekörre, hová ők a kérdést. a történettől eltérve, átvitték, — egyik kép sem áll oly alatt fokon, hogy közelebbről meg ne lehetne azokat tekinteni, — sem az a gondolat, melyen alapulnak, nem áll oly alacsony fokon, hogy azt alkalomadtán festői módon sikeresen fel ne lehetne használni! . .

Kár, hogy a történelem ködös képétől megijedve, nem iparkodtak e művészeink a történet szfinx-kérdésére feleletet adni, — mint társaik tették. — E szimbólista felfogás (de nem a modern u. n. szimbolikus irány!) ma már egy kissé egyhangu dolog, — s mindent összevéve, a magyar történeti festészet mai napság már mégis áll azon a fokon, hogy a dolgot épen a történeti, nehezebb, több utánjárást kívánó oldalról iparkodjunk megfejtetni!

A kiállított képeket szemlélve, nézegetve, már szinte leteszek a reményről, hogy az aranybulla historicumát, e nagy és szép kérdést, — falra lehessen festeni, s szórakozva megállok egy a zugban álló, meglehetősen elhanyagolt vázlat előtt, — mely csakugy szegényesen, olajban pompázó társai mellett vízzel van szürke papírára pingálva. — Gyöngye színhatása a fénytelen papírról jóformán teljesen elvész, elhaladunk mellette. — Pedig ha azt vesszük, a falfestmény, melybe az olajvázlatok átkerülnek majd, szintén nem olaj ám! — és színhatása a falról egészen akvarel-szerű. — A sok szép olajalak majd megfakul ám a falon s ami az olajvászonon most oly szépen fest, világít, — ott fent a falon nem fog oly szépen tündöklenni! . . .

De a közelebbi megfestési kérdésekkel én egyelőre nem törődve, a dolog *nehezebb* fele, a festmény történeti oldala iránt érdeklődöm, — kissé megnézve a fenti köznapias akvarell vázlatot.

Az ember mindig előítéletes, jórészt elfogult lévén, legelőször is odapillantok, ki festette? — *Bellony László*. — Mondják: fiatal ember, Gracza Szabadságharcz-történetébe csinált reprodukciókat, — szóval kezdő.

De mit rajzolt ide? — Szabad ég alatt sátor árnyában a király, előtte térdelő apród tartja a párnára tett bullát. — A király mellett szép karcsu fiatal ember áll és pedig magán a királyi emelvényen. — Mit keres itt ez a majdnem fejedelmi pretenzióval fellépő fiatal alak a király oldalán s háta

megett egy csoport vitéz, — tán ennek az udvara vagy hivei?!

Homályos reminiscenciáktól megkapatva, felütöm, magamra boszusan, a historia foliánsait, lapozok, — s kezdek kissé ámulni!

Micsoda?! — tán a későbbi IV. Béla volna ez a karcsu, fiatal vitéz, — *a már apja életében megkoronázott s ekkor 16—18 év körüli ifjabb király*, ki már ekkor, a bulla idejében, 1222-ben Horvát-Tótország ura volt, — és . . . . . s itt jó a dolog java . . . . amint a kötetek mondják, — *ő vette fel akkortájt a forrongó ország ügyét*, s az ő neve és az ő zászlója alatt csikartattak ki a reformok az ingatag gyöngö, apakirály kezéből! . . . Mondják, a kitörő háborút apa és fiu között épen a bulla kiadása enyészteni el, — s az békeokmány is lévén tehát egyúttal, — benne a fiatalabb király is behozva van és jogköre körülírva foglaltatik.

Megnézem a bullát s íme azt mondja a 18-ik pont:

»A szabademberek, ha tőlünk elbucsúztak, szabadon mehetnek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, és emiatt nem szabad jószágokat elpusztítani. — Olyat, kit fiunk igaz ítéllettel elítélt, vagy a kinek ügye annál megkezdett, míg az el nem dőlt, nem fogadunk be, viszont fiunk se.«

E pontban tehát apa és fiu mint két királyi fő, bizonyos tekintetben mint egyenlő jogfelek említettnek.

Miért áll tehát itt e fiatal ember a trón lépcsőjén?

A történelem oka és jogánál fogva, — mondják a kötetek.

Íme az elhagyott, elfelejtett szegényes vázlaton egy tiszta, helyes alapon álló, történeti fontos eseményre és nevezetes gondolatra találunk! — Béla, az ifjabb király, nem helytelen bevonása ez a dráma keretébe! —

Ez meglep. — Némileg aggódva szemlélgetünk az előttünk álló vízfestményen tovább, — vajjon nem-e a mi történeti tudásunk szegényebb tán a szegényes vázlat festőjénél? — És hátha még többet is tud e messze korra vonatkozólag? — Hátha még több igazat és érdekesebbet is tud mondani, mit mi — kissé tán szégyen — simpliciter vagy nem tudunk, — vagy észre sem veszünk. — Tovább kutatok.

Mit keres pl. ez a nagy, fehér köpenyű, megtermett ember itt a kép közepén, a fehér köpenyen hatalmas vörös kereszttel, — és mellelte, de már kissé jobban eldugva, egy fekete köpenyű vitéz, nagy fehér oldalkereszttel?

Hiszen Endre, igaz, hogy a keresztes háborukban járt, Jeruzsálem földén, de jóval a bulla kiadása előtt (1217-ben) s így mit keresnek itt e fő keresztes vitézek? — Ilyen ruhát,

ha jól jut eszünkbe, csakis a Templomosok és Johanniták nagymesterei és rendfőnökei viseltek, — hát voltak ilyenek nálunk? — Lenni — mondja a történet, — voltak; — tényleg mind a két vitézlő rendnek, a Johannitáknak úgy mint a Templomosoknak, volt azon időben több rendháza nálunk. — De mit keres hát a két nagymester egymás mellett e képen?

Belepillantunk immár még hosszabban a törvénybe, — az aranybullába, — s mit látunk? — a 31-ik pont ezt mondja:

»És hogy ez a mi engedményünk és rendelkezünk a magunk és utódaink korában mindenkorra érvényes legyen, — hét példányban leirattuk, — — úgy, hogy egy elküldessék a pápa urnak, — *második szent János vitézeinél, — a harmadik a templomosoknál . . . . őriztessék!*«

Ime a magyarázat megvan, — mert ha fontos volt a királyra és a nemesekre azon időben, hogy a bulla példányai — összesen hét darab, — kellőleg megőriztessék; — nagyon feltehető, hogy azoknak a Templomita és Johannita rendfőnököknek, teljesen érdekelt feleknek, — *a kihirdetésnél is ott kellett lenniök, — feltehető egyszerűen, hogy a bulla illető megőrzendő példányait ott a helyszínén bizonyítva át is kellett renniök!* —

Igy kezdenek felszaporodni a bullának *történetileg valószínű hivatalos személyei*, szereplő alakjai! . . . .

Itt tehát ez eredeti ötletnél a fiatal festő részéről egy oly motívum előtt állunk, mely több mint egyszerű ötlet, — valósággal helyes történeti megítélés számba veendő!

Ez a dolog a bulla jelenetezésébe egykoru jellemző történeti hűséget önt s ügyesebben, kissé jobb festői berendezéssel alkalmazva, mint azt a kezdő Bellony tette, — e két hatalmas keresztes vitéz egyszerre a lovagkor kellő közepébe, *Jeruzsálemi királyunk korába* ragad bennünket, s hatásosan és természetesen magyarázni segítenek e nevezetes történeti jelenetet, — a hírneves bulla kiadását!

E történeti s valósággal *bullamotívumok* — hisz belőle vannak véve! — felhasználása, *a két keresztes főnök bevitelére és az ifjabb király heronása a drámába*, — a bullakép megfestésének problémáját szerintünk jórészt megoldják!

És honnan fejtette ki ezeket a fiatal festő? Meglehet, tán egy egyszerű ötlet alapján, — *magából a törvényből, a bulla szövegéből!* — A helyes kutatásnak mily egyszerű utja ez!

Ezek az adatok se a bulla előtt, alatt, mellette vagy felette nincsenek, — magában a bullában vannak bent! . . .

De eltekintve most az érdekes és egykoru történeti vonatkozásokat feltüntetető — a művek kiállításakor figyelembe

alig vett — vázlattól, — pillantsunk be hát egy kissé abba az ördögös és most már nagyon is érdekessé váló bullába, — mert bővebb vizsgálódás után most már úgy vesszük észre, hogy van még valami abban a bullában, a mit úgy látszik, sem a fiatal Bellony nem vett észre, vagy nem tudott eléggé méltányolni, sem a többiek nem igen vesződtek vele.

Van ebben a mi bullánkban egy alak, kinek, még ha nem is volt volna szerepe a bulla megállapításánál, minék ellenkezőjét a történészek állítják, — *de nagy szerepe van, királyi rangu szerepe, annak régrehajításánál!* — Oly alak, oly feltűnő híres alakja magyar történetünknek különben is, hogy *a legszebb szerepet kellett volna szerintünk játszania a bulla bármely megfestésénél, a bullakép bármely vázlatánál!...*

Ez alak pedig Magyarország nádora.

Marczali jeles történészünk azt mondja, hogy nem anyyira János esztergomi érsek, mint inkább az ezenkori Jula (Gyula?) nádor volt a bulla szövegének megalapítója.

Hol szerepel ez képeinken? — Alig találjuk. — Már pedig ha valaki ott volt a bulla ünnepélyes vagy nem ünnepélyes kihirdetése vagy átadásánál, — *a nádornak, — a bulla saját hiteles részletes szövege szerint, — ott kellett lennie!*

Egy ily országos alaptörvény dolgai megfestésekor tehát a nádor alakja nem mellőzhető!

Hogyan szól róla, az ország második méltóságáról a király után, a bulla második pontja?!

»EVENKINT országgyűlést tartunk . . . ha pedig mi nem lehetnénk ott (t. i. a király), kétségtelenül ott lesz a *nádorispán*, hogy helyettünk törvényt lásson!«

Mit mond a nyolczadik pont?

»A *nádor* törvényt lát birodalmunk minden embere fölött különbség nélkül!«

Mily roppant hatalom! . . . .

Végül a bulla 31-ik pontja, mintegy az előbbi két pont alapján: *a nádor kezébe teszi le az egész bullát.* — mondván: *hajtsd végre te nevünkben, általunk, — sőt ellenünk is. — ha kell!*

Tessék elolvasni!

»A bulla 7-ik példánya, — mondja a bulla szövege, — örzendő a mindenkori nádornál. — *Azért, hogy ezen iratot mindig szeme előtt tartva, se ő ne térjen el semmiben attól, mi itt mondva volt, sem a királyt sem a nemeseket vagy másokat ne engedje attól eltérni!*«

No már ha ezeket olvassuk, s fontolóra vesszük, a leg-egyszerűbb észszel, a legegyszerűbb okoskodással, egyszerre

látható, — hogy a törvény kihirdetése, átadása nem lehetett oly egyszerű dolog; — hogy azt a nádor bizonyára személyesen és ünnepélyes alkalommal kellett, hogy átvegye a király kezéből, — oly törvény gyanánt, melynek őre, végrehajtója, — a királylyal szemben is ő volt!

És ha a nádor, a főszemélyek egyike, a kihirdetésnél ott volt, — nagyon valószínű, hogy ott kellett lenni a többi fő-funkczionáriusoknak, vagy képviselőiknek is, a kik a nagy országos alaptörvény megőrzését elvállalva, — a végrehajtásnak is mintegy tiszteletbeli jótállói gyanánt szerepeltek, — t. i. az ország akkori főbb személyei!

A történeti tények s nevezetes és fontos körülmények e halmozatát azonban, — egy még kezdő ifju kísérletét ezuttal elhagyva, — hol látjuk képeinken?

Pillantunk Jantyk képére, — ezen eszméknek ott is kevés nyomára fogunk akadni.

Székelgy gondolkodó képén látunk egy alakot, mely ezen elsorolt eszmékbe is bevágni látszik, — egy nemest, — lehet a nádort, — állani látjuk *a sátorban, a király balja mellett*. — Helyes ez a gondolat is, — de úgy alkalmazva, oly szerepkört adva neki a képen, mint azt ezek után a nádortól várnök, — nem találjuk. — Bellony vázlata is mutat egy nádor-féle alakot, de a képprobléma e derekába belátni helyesen ő sem tudott. — Nádora szép helyen van ugyan (nem volt rossz gondolat Szilágyi Dezső képmását adni neki), de csak bámuló alaknak látszik ottan, — s nem a minnek lenni kellene, a kép főszereplői egyikének!

Bellony vázlatának egyéb hiányait, hogy e jórészben teljesen alaptalanul s a napi kritika által felületesen mellőzött vázlatról pár szót még ejtsünk, — a fiatalkor szokott hibái mentik. — Legfőbb e hibák között az, hogy alakjai a mozgalmasságot, vért, életet, — mi különben sokszor nagyobbaknál is sajnosan megvan, — még erősen nélkülözik. — Mélyebben s kissé tovább kell még az életbe pillantania, hogy ezt is megadhassa alakjainak.

Az iskolát alig elhagyva, feltett két vázlatával tisztességes sikert aratott, — és e pályázaton érdeme, hogy a bulla képébe a kellő történeti részt szerencsésen s ügyesen vitte be. — bár hogy ez előnyeit mások észre sem vették, — az nem az ő hibája!

A bulla képének közelebbi történeti dolgait immár feltárva s jórészt magából a bullából kifejtve s magának a törvénynek fényével a századok sötétjébe élesebben bevilágítva, — azon kérdéssel kellene még kissé mélyebben foglalkoznunk, mi

az alapja annak, mily történeti magyarázaton épül az, hogy mi a Jantyk bullaképét hiányai daczára elfogadjuk, — és azon alakjában is, a mint van, *egy részében még egy bizonyos történeti szempontból is* a pályázat sikerült képének tartjuk?

Nem azon okok szerepelnek itt kedvezők gyanánt közelről sem, melyeket eddigi bírálótól olvastunk vagy hallottunk, a melyek egy jó zsáner ítészi felfogásán alig mennek tul, — mely ítélet azonban egy történeti festmény mélyebbi megvizsgálásánál kissé csekélynek látszik!

Ezen elfogadható bullakép nagy hiányait nagy érdemei ellensúlyozzák!

Szembeállítva azon eszmékkal, melyeket a bullaképtől, — iménti kutatásunk alapján várni lehet, — hogy t. i. a kor eseményei, vagy pedig a törvény eszméi és adatai a képen visszatükröződjenek, szemben e nagyobb történeti követelményekkel, a Jantyk képe zsánernek látszik inkább, mely főrészében azt tünteti fel, hogy a bullát egy kikiáltó-féle alak felolvassa, s a nép (mondjuk a nemesség) ezt hallgatja, és némileg már is magára nézve maga között értelmezni látszik!

Ez ujszerű felfogás hatása volt az, mely a bírálókat megnyerte, s e felfogás az, mely a kép javát, magvát valóban képezi is!

De hol van az a történeti rész, mely bár kissé alacsonyabb fokon, mint az előbb elsorolt eszmék, mégis bennvan e bullaképben s annak hatását szépen fokozza s csekély figyelemmel még inkább fokozhatná! — Ezt is feltalálhatjuk.

Jantyk képe nem ott mutatja a bulla dolgát, a hol épen mi várnók, — a bulla ünnepélyes kiadásánál, — egy emelkedett közjogi aktusnál. — Nem!

Egy kis idővel, egy történelminek vehető és veendő mozzanattal odább kezdi meg, — s ez mégis részére dönti a mérleget.

Nagyon természetes t. i. az, hogy miután a bulla, mondjuk, nem lehetetlen, hogy előbb templomban, — a főbb alkotmányos faktoroknak már átadva, felolvassa, s azok által mintegy hitelesítve volt, — ekkor . . . s itt kezdődik Jantyk képe, — *az országgyűlés másik faktorának, a kisebb s nagyobb rendű nemesség nagy tömegének is be kellett azt mutatni; felolvasni, megmagyarázni* azoknak, kikért a törvény tulajdonképen hozva volt! — Persze nem lévén még nyomda, melyből minden falusi körjegyzőnek megküldték volna szépen nihez tartás végett a bulla egy-egy nyomtatott példányát!

Ehhez az aktushoz is nagyon természetesen meg kellett jelenniök a törvény főfaktorainak, mint pl. maga a király és

kisérete, — a nádor, érsek, püspökök, rangbeli vitézek. — Ezek megjelenvén s megillető helyüket elfoglalván, — előállott vagy a királyi kancellár, ez esetben tehát a bulla szövegének is szerkesztője, az a Kletus egri prépost, — avagy pedig talán más írástudó, ilyenre alkalmas személy, kik a mi régi törvényeink végrehajtásánál szerepet játszottak, — mint pl. talán egy homo regius, talán egy királyi vagy nádori pristaldus, — és ez lenne az a kikiáltó-féle alak a Jantyik képe közepén.

Ez a hivatalos személy és pedig szerintünk nem annyira a kancellár, mint inkább egy világinak veendő, valamivel kisebb rendű funkcionárius a nemesség előtt felolvasta és így hivatalosan közzétette az egész törvényt. — természetesen a legfőbb törvényhozó faktorok jelenlétében.

Eme mozzanat részbeni kivitele a Jantyik képe!

Igen szerencsés és új oldalról mutatja ez be és oldja meg a kép problémáját, — oly ötletből indulva ki, melynek történeti alapja és fontosságára egyelőre jóformán a festő nem is gondolt.

E nézetünket többféle adattal igazolhatva, ez irányban egyelőre csak azt említjük fel, hogy magának a képnek főhelyre tett alakja, ez a kikiáltó, a felolvasó is, — igen elhanyagolt bánásmódban részesült a képen, — *s csak esetleges alaknak.* — nem történetileg vehető személynek van jellemezve. — Pedig e kikiáltót megkülönböztetett, *hivatalos-szerű ruhával*, mindenestre karddal, ruháján kereszttel, vagy pedig az Árpád-házi királyok czimerképével megjelölve kellene odaállítani! — *E kikiáltón semmi komolyabb, méltóságosabb vonás nem ömlik el.* — már pedig a történelmi mozzanat, a kép érthetővé s bizonyos történelmi magaslatra emelése ezt követeli.

A kép másik fele, a bulla felolvasása alatt *már némi mozgásba jővő* nemesek csoportja a képnek megkapó, lebilincselő hatást kölcsönöz. — E résznek életteljes, hatásos kezelése Jantyik ecsetjének legnagyobb érdeme! . . .

A kép nagyobbik, szebb fele így hát sikerült volna. — egy-két rántással még szebbé tehető, — de baj, hogy nem sikerült így a kisebb ugyan, de hasonlóképen fontos másik fél!

S bátran elmondhatjuk, hogy a király és környezete megfestésében, hol az imént kifejtett egykorú s a bullából magából kimagyarázható *történeti s mondhatni közjogi* mozzanatoknak kellene helyt adni, — ott ezen tényeknek teljes mellőzését láthatjuk.

A kép e részének megbocsáthatlan hibái mindjárt a király — a főszemély — alakjánál kezdődnek. — (Jantyik képét

jól szemügyre vehetjük a Vasárnapi Ujság-ban julius második felében megjelent képmásról.)

Ezen alaknak ilyen megfestése nemcsak a közönséges, tudott történelemnek, hanem a királyi méltóságról a legközönségesebb, legegyszerűbb felfogásnak sem felel meg.

Mert elfogadva a bulla tárgyának a Jantyk képén tükröződő demokratikus felfogását, mely a mai modern ember nézeteivel oly jól összefügg, — a közvetlen kihirdetést a nemesség zöme előtt, — de bocsánatot kérünk, — Magyarország királya akkor is Magyarország királya volt, — és nem primus inter pares, — hogy pár főnemesnek lábánál *alacsony széken, majdnem a puszta földre téve, majdnem a saját népe előtt láthatatlanul* üljön a nemesek feje és ura, Szent István koronájának viselője, — maga a kérdéses törvény kiadója, kit a nemesek akkor is »alázattal kértek és sürgettek a birodalom dolgainak megjavítására!» mint a bulla magát kifejezi.

Mit gondolunk vajjon! . . . A király akkortájt oly alacsony helyről beszélt volna népével!? . . .

Azon népével, kiknek legfőbb alakjait, zászlóvivőit, az ország főméltóságait az akkori oklevelekben ő maga úgy említi meg, hogy azok »Jobbagiones nostri«, — a mi jobbágyaink! . . .

Avagy talán azt akarja jellemezni ezzel a festő, hogy az ingatag, gyöngé, a veszedelemig jószívű Endre alatt a királyság tekintélye nagyon alászállott, — s ebből folyólag a király nem egy emeltebb, díszesebb trónról, hanem egy közrendű székről, egy alacsony helyből kell hogy érintkezzék népével, — szóval, hogy nem telt tán neki különb emelvénnyel?

Hát ugyan mely korban élünk ekkor? — Nem-e a keresztes hadak derekán, a lovagkor fénykorában, a keleti fényűzés mind nagyobb felléptekor!?

S ez a szegény Endre király oly kelengyét teremt ekkor elő leányának, a kis négy-öt éves Erzsébetnek, a mi hires szentünknek, a thüringi fejedelem arájának, hogy egykoruak szerint egész Németország ámul belé, — s erre Gertrud királyné azzal vág vissza a bámulóknak, hogy ez még csak foglaló, — ezután jön még a java a fejedelmi ara kelengyéjének! . . .

Hiszen ezek jórészt ismertebb dolgok, mai napig már minden nagyobb magyar történetünkben benne vannak.

S ezek után Endrének ily szegényes megjelenését elfogadhatjuk, mint az Jantyk képének eme felén bennünket — hogy is mondjuk, — talán inkább sért, mint felbosszant!? . . .

No és az a királyi arc, — hogy annak teljesen siralmas s a nagy jelenettel éles ellentétben álló kifejezését mel-

lőzzük, — vajjon kire gyakorol valami mélyebb benyomást, kedvező vonzerőt!?

Hiszen csak a hű, pontos és lelkiismeretes Pauler történetébe kellett volna bepillantania, — hol Endre és fia Béla közt pompás párhuzamot vonva, mindkét alakot jól magunk elé képzelhetjük.

»Nagyobb különbséget — így szól — mint a mi *az ötven felé járó* apa és a fél gyermek, de férfi lelkű fiu közt volt, — képzelni sem lehet! —«

Már bocsánat a különben ügyes kezű elismert festőtől, — de ez a harmincz évesnek látszó, fekete arczu, keleti hadfőnöknek rajzolt alak — nem a mi általunk ismert és sokkalta élenkebb képzeletünkben élő s a bulla idejében tehát jó ötvenesnek mondott II. Endre király!

Hejh, — Berzsenyi, — tudta őt, a nemesi kiváltságok ősapját élénk képzelettel dicsőíteni, — a királyban a törvényt, a törvényben a nemességet, a nemzet színét, virágát emelve ki, midőn dalolta érczhangu lantján:

»Andrásnak ragyogó napja le nem menend! . . .«

Az aranybulla szinte több mint egy félezreden át volt a nemzet életének egyik fő ütő ere — megállapítván hosszú időre a nemesi kiváltságos osztályt — s rá alapítva a régebbi idők politikai hatalmát, — illik-e erről a törvénynek alig egy ötven évi elenyészte után — róla és a régi Magyarországról egyszersmind ily alacsony szempontok szerint megemlékezni, — mint a kép e része mutatja!?

Felhozzák a bírálók, hogy mily szép és találó, hogy Jantyik képére román templomot rajzolt, román stílú széket; a király kezébe pedig — ez idők szokása szerint olvasót adott, — mind szép, — de mi e dolgoknál kissé magasabbakat is várunk, — *s a képen a történelmi mélyebb és helyesebb fel fogásnak egy és más jeleit kutatjuk! . . .*

Nem szeretnénk felettébb hosszak lenni e festmény elemzésében, — de hisz az oly szép, előkelő helyre van szánva, mint hazánk politikai életének temploma: az új parlament, — méltán szeretnénk tehát annak falán egy minden tekintetben sikerült s történetileg is helyes, alapos műben gyönyörködni!

Azért is csak pár szóval utalunk még arra, hogy ily hibásan, rossz, gyöngé alapon kezelve a király alakját a festő, már e tényből folynak a király környezetének is szintén hibásan felállított alakjai.

Hiszen ha a király le van sülyesztve, ép ilyenné kellett egész természetesen tenni környezetét is, — hiszen különben

a föld puszta mezén székelő királyt majdnem teljesen eltakarnák. — Holott másrésről ha fel lett volna emelve a képen a király, — díszes megfelelő helyére téve, — nagyon természetesen fel lehetett volna emelni a környezetét is, fel a festmény tárgyának országos fontosságáig; — s a királyt az ország legfőbb vitézeivel, legfőbb leventéivel, országos főhivatalnokaival körülvétni, — nádor, országbíró, fő vitézek, püspökök . . . . mind körötte! . . .

Igy a király mellett a képen kimagasló egyetlen főbb alak is inkább egy marczona testőrnek látszik, mint az ország valamely főméltóságának, pl. a nádornak! . . .

Mi részünkről leginkább szerettük volna e kép drámai alakjai közé felvéve látni az ifjú Béla ifjabb királyt, a későbbi IV-ik Bélát, (az országnak, mint mondani szoktuk, második megalapítóját, a tatárjárás után) a ki és pártja a bulla létrejöttének tagadhatlan faktorai voltak.

Szépen lehetett volna itt alkalmazni Pauler jeles frónk szép szavait, (az Arpádok történetében) melyben leírja, hogy mint simult el ezen időben lassankint »az ellenkezés, mely az aranybulla idejében Béla és atyja között keletkezett, és az ország kimondhatlan kárára mind nagyobbra nőtt«, — de »Béla herczeg vagy király már ekkor határozott, céltudatos ember volt. — éles esze, törhetlen ereje, bátorsága — — Kálmán királyra emlékeztettek, — — a ki nem ismert nagyobb, szentebb célt, mint hogy az országot, a királyi hatalmat újra abba a karba helyezze, arra a polczra emelje, a melyen az öreg Béla király — III. Béla idejében volt!«

Szép és nagy emlékeket újítna fel e kép lelkünkben, — a király, ki az országot megrendíté, — s a fiu, — ki azt újjá alkotta, — egy képen egymás mellett!

Mindazon kifogásaink mellett azonban, melyek Jantyk képének itt jellemzett felére vonatkoznak, tekintve a kép jól sikerült másik felét, — nem tartjuk kivihetetlennek, hogy ügyes és lelkes kézzel sikerülni fog a szép tehetségű festőnek képe kifogásolt felét is a *nemzeti és történelmi eszmékhez* annak mostani alakjánál mindenestre közelebb hozni s magasabb fokra emelni. — Mert ha merőben így maradna meg képe, kapnánk talán parlamentünk falára egy igen jó zsánert, de a mi oly nagyon kellene s illene is oda — történelmet nem! . . .

Historia magistra — artis!

A történelem tanfőmestere a művészetnek is! . . . . .

Ilyképen megoldásra jutna a parlamenti freskók egyik legnehezebb témája, — a parlament diszére, a magyar történelmi festészet nagyobb dicsőségére!

Feltűnő, hogy e szép czélért festőink nagy s szép gárdájából oly kevesen szállottak síkra, — oly kevesen próbálkozva meg a történelmi festészet kissé nehéz és hálátlan mezején.

Hálátlan, mert hisz a festő, míg egy történeti képhez csak anyagot — s a mi nehezebb — eszméket gyűjt össze, — elvész annyi ideje, hogy alatta más három-négy képet festhett volna — — — s mi a jutalom? — *legnagyobb részt mellőztetre, egy-két hírlapíró pár szónyi felületes sort szentel művének! . . .*

Köszönet és hála, — egyebet mit is adhatunk! — az áldozatra kész pályázó festőművészeknek, kik a magyar történeti festészet töretlen, de remekszép útját ezzel is szélesíteni elég bátrak s lelkesek voltak, — hiszen meg vagyon írva: Nem csak kenyérrel él az ember, hanem Istennek egyéb igéjével is! . . .

LOVAS IMRE.

THÖKÖLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE.

— HATODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

IV. Az erdélyi bujdosók Törökországban.

Thökölyt és magyarországi meg erdélyi bujdosó társait 1691 végén Passzaroviczon telepítette le a porta téli szállásra, reájok bízván az aldunai várak és palánkok őrzését a szerb Morava torkolatától a Vaskapu vidékéig.

Passzarovicz (szerbül Požarevac, magyarosan, a mint a bujdosók nevezték és írták: Poserolecza, Posarócza, Pozservicza) egy mértföldnyire fekszik keletre a Moravától (vagy 10-re Belgrádtól) s két mértföldnyire délre a Dunától. Fontos hadászati csomópontja volt a dunai és szerb belföldi útvonalaknak.

A városka (ebben az időben inkább falu) török- és rác lakosokból állott, egy kádi bírósága alatt. Szegény földhöz ragadt nép, kiket, a hadak útjában lakván — a mult években barát és ellenség kiélt, elpusztított. A letelepített kuruczoknak kellett erősségé tenni, erődítményök addig alig volt: »palánkját a kuruczok építették, jó árokkal, palisádakkal.« Mindenkinék részt kellett venni építésében. Komáromy János a Thököly titkára negyedfél ölet épített benne négy év alatt, a míg ott lakott.

Itt kellett elhelyezkedniök a bujdosóknak; a vitézlő rendnek őrségül a dunaparti várakban (Rám, Galambvár, Ujpalánka). A fejedelem udvartartást rendezett be. Volt hoptestere (Kálnoki Farkas), titkára (Komáromy János) — mindketten erdélyiek — udv. főkapitánya (Sándor Gáspár), voltak tisztei, bejárói, palotásai, őrsége, a portán állandó magyar és erdélyi követe. A bujdosó nemesek körülötte telepedtek le a rendelt szállásokon, elhelyezkedve úgy, a hogy lehetett. A szomszéd falvak jobbágy-sága is nekik szolgált. Komáromynak pl. a Duna mellett volt egy Klenomnik nevű jó rác faluja, több mint száz lakossal. 24 igás szekérrel. »Ezek tartották szegények« az ő lovait szolgálit, lovait, »Isten fizesse meg nekik«. A vaddús

vidék bőven szolgált a »hasznos mulatság, a vadászat« színteréül. Fáczán, fogoly, őz, szarvas, vaddisznó volt bőven. »E határon fogta elevenen Kemény László úrfi is az fáczánt«. ⁴⁾ Itt vadásztatott Thököly, ha elunta magát s a bujdosók, ha megéheztek. Mindkettőre volt alkalom bőven a négy év alatt, míg ott tétlenül vesztegeltek, nyomorogtak. Hadakozásra kevés volt az alkalom (ha a Duna jege befagyott, akkor csapdostak át a labanczok), békés foglalkozásra nem nyílt terök, szövögették a reménység szárait s küzdöttek a mindennapi élet szükségleteivel.

Passzarovicz vidékét még Heiszler és Hofkircher tábornokok német hadai élték ki és pusztították el, midőn Belgrád visszafoglalása után (1688/89-ben) ott teleltek. Midőn Thököly hadaival s az erdélyi bujdosókkal oda szállott: »az mely egynehány falu ottan körül volt is, kibe öt-hat ember, kibe több, kibe kevesebb lévén, azoknak is kukuriczájoknál s kevés szénájoknál egyéb semmi sem volt, marhájok ugyan semmi sem.« Itt kellett Thökölyéknek telelni s bizony »a telet sok nyomorúsággal, éhezéssel vonták ki, igen nehezen.« ²⁾

Az erdélyiek 1691 jan. folyamán Uj-Palánkán járnak a fejedelemmel, de jan. 23-án visszatérnek Passzaroviczra. Thököly (jan. 26.) Drinápolyba indult az új nagyvezérhez (távollétére hagyott az erdélyiek számára ezer forintot) más téli szállást kérni, a mi nem sikerült; de a szultántól apr. elején 12000 talért kapott, a miből seregét élelmezhetette.

Az erdélyi urak a téli táborozás egyhangúságát kedélyes vendégségekkel vidítják föl. Sorba látogatják és vendéglik egymást: Macskási Boldizsár, Almádi István, Mikó István és Gábor, Torma Kristóf, Vitéz Ferencz, Inczédi György, Egri János, Dézsfalvi Farkas, Zabolai György és János, Péterfi, Biró István, Makfalvi János és a többi erdélyi urak. Sok éjszakát töltenek fön, hol mulatva a kancsók mellett, hol a labanczok cseltámadása ellen (a befagyott Duna jegén át) öröködve. Néha a kettőt egyesítik: mulatva öröködnek. A jó kedv, a kurucz-humor ritkán hagyja el őket. Febr. 3-áról ezt írja Almádi: »Ujban lövének az ágyúval; akkor is nagy lármánk lön. Jó hajnalban hozzám jüve Macskási Boldizsár uram paripán, Egri János uram, Torma Kristóf uram, Mikó István uram. Lévének nekem is jó kis étkem, melyet az tűzhez téteték s kérdé Macskási uram: mit akarok? Mondom ő kegyelmének, hogy én semmit nem akarok, hanem ez igen jó éték és ha valami

¹⁾ Komáromy naplója 1697—1705, kiadta Nagy Iván. Pest 1861. 3. 1.

²⁾ Bay Mihály naplója (Mon. Hung. Hist. 23. k. 483. 1.)

lesz, étlen ne vágjanak le, együnk egy kicsint, mert régen nem aluszunk. Ő kegyelme is arra hagyá és mi bizony ő kegyelmével együtt igen jól lakánk virradtig, *meg is részegedénk egy kicsinyig*, mivel ő kegyelmének szállásomon jó bora volt, — azt nem kimillők«. ¹⁾ Febr. 7-én Macskási tartotta jól az erdélyi urakat. Aztán Almádi és Vitéz Ferencz mulatnak két-két éjjel egymásnál »szépen lassan-lassan.« Annál zajosabb és nagyobb társaság mulat együtt hushagyó kedden (febr. 19.) Almádi és Mikó István sógoroknál: erdélyi urak és »valami jámbor kuruczok.« »Midőn az étek elkészüle: egy kis domb levén Mikó István szállása előtt, arra kiállta Mikó István uram és ilyen szép szókkal kezdé az vendégeket kiáltani: U, szü, szü, bobias, bobias, bobias, esz, esz! Ezeket az szokot, az melynél jobban lehetett, úgy kiáltotta és mi mind eszvegyülénk és igen jól lakánk egymás barátságáért.« ²⁾

Komolyabb baj az egész télen át nem érte az erdélyi companiát. Tavasszal a kolumbácsi légy »az az apró marhaölő bogár« tesz kárt lovaikban, 248 ló, sok ökör és bival hull el csípések miatt, pedig ugyancsak füstölik őket, a többieket a bekövetkezett hideg eső mentette meg (ápr. 14. 15.). Apr. 28-án »rettenes hirtelen, úgy hogy senki sem tudta« érkezett vissza Drinápolyból és konstantinápolyból Thököly, a ki nem sokára (máj. 3.) »megmustrálá az erdélyieket,« kik a következő napokon sánczörzöklül rendeltettek a Nis felől a Moraván jövő élelemszállító hajók elé küldött hajdúk helyett. »Mint a szegín hajdúk szokták, ők is úgy virrasztottak, nem használván a nemesség«.

Máj. 14-én nagy örömmünnep virradt a kurucz táborra. A fejedelemasszony Zrinyi Ilona érkezett meg Pozsaróczára. »Nagy pompával, igen nagy örömmel mentek eleibe«, s üdv-lövésekkel fogadták s másnap nagy vendégséget csaptak.³⁾

Pár nap mulva (máj. 18.) indultak a németek által megszállott de nem sokára visszafoglalt dunaparti »kö-lyuk« (a Veteráni barlang) környékéről a labanczok elűzésére. Az erdélyiek Petróczy Istvánnal a Pek vize mellett a Dunán túl maradtak s nem sokára a Dunán átkelt Thökölyvel együtt tértek vissza téli szállásukra.

¹⁾ Id. h. 752. l.

²⁾ Almádi naplója 753. l.

³⁾ Az 1691. sept. 20. kötött szerződés szerint Heisler és Doria a zernesti csata foglyai 16000 arany, egy hintó és hét ló fejében szabadon bocsáttatnak s Thököly, Petróczy, Sándor és Nemessányi nejeinek megengedi az udvar a férjeikhez költözést s jószágaik jövedelmének szabadon élvezését. Tört. Lapok 1875, 1191. l.

Az 1692-iki nyári hónapok is komolyabb hadi műveletek nélkül telnek el. Vadászat, török basák, francia követek fogadása s egy-egy lakadalom hoz élénkséget az egyhangú tábori életbe. Jul. 31-én Dózsa Mihály és Kis Péter udvari »bejárók« lakodalmát ülik, melyet a fejedelem tartott meg. Volt »koszorú üzés, lófuttatás, öt rendbéli ajándék, hatodik volt egy cifra kecske, igen pántlikás«. A fejedelem és fejedelemasszony is kiűn voltak a lakodalomban a két francia követtel, asszonyunk sokat is tánczolt.«¹⁾

A tétlenség erős próbára tette főkép az erdélyiek türelmét, a kiknek reményei hova tovább mindinkább oszladoztak. Az 1692-iki hadjáratban igen csekély szerepök jutott. Az Al-Dunánál tétlenül kellett vesztegelniök akkor is, midőn a fogságból, Zrinyi Ilonáért cserébe, kibocsátott Heisler (1692 jun. 5.) visszafoglalta Nagy-Váradot, Erdély citadelláját a magyar alföld felé. A török főserég Belgrád körül vesztegelt, az új fővezér Elhads Ali oct. 13-án tart szemlét Thököly 1500 főnyi hada felett a belgrádi táborban. Macskási Boldizsár és Orlai Miklós a fővezér sátorába ment »köntes csókolni«, s a fővezér mindkettőt felkaftányoztatá. A sereg pedig átkelt a Dunán a hajóhídon és *Pancsova* felé szállott. De oct. 22-én ismét visszaszállították őket hajókon *Vég-Szendrő* felé.

Ez a tétlenség és reménytelenség arra az elhatározásra bírta az erdélyieket, hogy Thökölytől haza bocsáttatásukat kérjék. Nov. 1-én az erdélyi urak összegyűltek egy néhányan és elvégezték, hogy folyamodványt írjanak a fejedelemnek és elbúcsúzzanak. Nov. 2. (vasárnap) megírták és sorba járták az erdélyieket, hogy a ki velök tart, írja alá. Nagyobb része aláírta, mintegy 48-an, csak Vajda János, Daczó Pál és László s Orbán Pál vonakodott. Erre azt határozták, hogy a Pozsericzán²⁾ lévő erdélyiekkal is közlik s Almádi, Maksai Balázs és Fosztó Zsigmond elvitték a kérvényt a közeli Passzaroviczra. Legelőbb is Macskási Boldizsárt keresték fel vele, a ki megrettenve mondá: »Az hatalmas istenért, mit csináltok? bizony engemet lödöztettek meg, mert azt tudják, mind én dolgom!« A küldöttek meg akarták nyugtatni, hogy ők készek megesküdni, hogy az ő tudtán kívül írátták a kérvényt, de ők nem tágitanak. A Passzaroviczon táborozó erdélyiek is aláírták aztán, Macskási, a fejedelem szolgálatában álló Kemény László és Serédi Péter, meg a két Nemes kivételével. Aztán Sándor Gáspárt addig kérelték, míg felvállalá és elvivé Lándor-

¹⁾ Almádi naplója 758. l.

²⁾ Almádi így is írja e hely nevét.

Fejérvárra a fejedelemnek. Thökölynek »nem kicsiny haragja« volt miatta az erdélyiekre, de értelmi szerzőjét ki nem tudhatván, »az supplicationak elveszett nevét költék« s napirendre tértek felette.¹⁾

Az erdélyiek együttesen nem szabadúlhatván: a nyugtalanabbak külön-külön igyekeztek elbocsáttatást nyerni. Thököly némelyeket méltányos okokból el is bocsátott. Így Almádit és Vitéz Ferenczet Madács Péter közbenjárására 1692 nov. végén eleresztette. Kálnoki Tamás és mások is egy néhányan megszabadultak a kelletlen bujdosástól. Egy részök Havasalföld, mások Karánsebes felé vették útjokat, hol a német várparancsnok minden fegyverüket elvevé s őrizet alá tétette, de embersegesen vendégelte őket, míg a főparancsnokhoz küldött posta visszaérkezett. A nemes szívű, Erdélyben népszerűvé vált Vetráni szívesen fogadta a megtérteket, feleskettette a császár hűségére és bekísértette Erdélybe.

A Dél-Magyarországon át menők decz. 13-án a Vaskapuzsoron lépték át az erdélyi határt. »Megengedé Isten — sóhajtanak fel az átélt viszontagság után — hogy beérkezőnk az mi édes hazánkba, *kit régen kívántunk.*« De mielőtt házi tűzhelyökhöz mehettek volna, bekísérték őket Szebenbe (decz. 20. éjfélkor) s ott a piacra felállítván, körülvevék lándsákkal és puskákkal s míg a négy órát elűtötte, senkit sem bocsátottak el, vagy hozzájuk. Váltott őrség kísérte aztán őket Maros-Vásárhelyre a gubernátorhoz, hol újabban megeskettvén őket (decz. 25), úgy bocsátottak aztán kit-kit lakó helyére. Almádi decz. 27-én ért haza Szovába (Szolnok-Doboka vm. a Mezőségen, ma Száva) »az ő régen elhagyott édes kedves feleségéhez és gyermekihez.«²⁾

*

A Pozseroleczán maradt bujdosókat az alatt nagy kérdés: a mindennapi kenyér és a téli szállás kérdése foglalkoztatta, mert »az hadnak annyi kenyeze sem volt, kit egyszer szájában tehesen.« Thököly Belgrádban kapott fermánokat 5000 tallérről, 3000 kila búzáról és 2000 kila árpáról, de aggódtak, hogy míg azok Szilisztriából és Viddinből megérkeznek, addig éhen halhatnak. A Passzaroviczon teleléstől is féltek a hadak, mert semmi szénájok nem volt s a vidék teljesen el volt pusztítva. Mért nem csináltatok szénát a nyáron? kérdezte az egyik basa. Mert nem hittük, hogy még egyszer itt kell telelnünk, felelték rá a bujdosók.

¹⁾ Almádi naplója 761—763. l.

²⁾ Almádi naplója 767. l.

Ezért elhatározták, hogy a Belgrádból hazatérő fővezér után »az orta magyarok és erdélyiek képében« küldöttséget indítanak Petróczy s Kálnoki Farkas vezetése alatt, a mely m. e. 50—60 lóval Rásnya (Rasham) mellett érvén utól a török sereget nov. 18-án, előbb a kihája, azután a nagyvezér elé terjeszté kívánatait. »Az ember mindent eltűrhet: lóbeli, ruhabeli, pénzbeli szükségít, nyomorúságit mind elfelejti; de az étlenséget semmiképpen el nem szenvedheti«, mondotta volt Petróczy a kihájának. Viddin tájékán szeretnék a rendelt élelmet elkölteni. »mert az a föld, a hol most vannak, teljességgel pusztá, sem kenyér sem széna, sem abrak semmi nincsen.« Az ellen a vád ellen hogy ők pusztították volna el, tiltakoznak, mert mikor ők ott letelepedtek, akkor sem volt semmijök, sem marhájok, sem gabonájok, tehát nem is volt mit elvenniök. A nagyvezér előtt ismétlik panaszukat, hogy a kuruczságnak egy betevő falat kenyere sincs; téli szállásul a Száva mellett néhány rác falut kérnek, honnan Eszékig hódoltathatnák a Szerémséget. A nagyvezér megbíztatta őket, hogy fermánt küld a belgrádi basára kérésük teljesítése végett.¹⁾

Thököly időközben megvizsgáltatta s lakatlannak találta a Száva vidékét s most már Viddin és Nis között a Timok táján lévő falvakat kérte levélben a nagyvezértől lovas hadának téli szállásul, bár ott is »szénánál és kukoriczánál egyebet az hadak nem kaphatnának«; az erdélyi rendek számára pedig *Szendrőt* kéri téli szállásul, mert ott a környékben volt néhány falu, a hol szénát kaphatnának.²⁾

Thököly magyar kapitihája (a török táborral lévő követe) Bay Mihály decz. 2. Filippinél közli a fejedelem kívánságát a janicsár-agával, a ki pártolását ígerte, megjegyezvén, hogy »*az erdélyieknek igen szükséges az kvártély adás, mert azok mi érettünk bujdosnak ki hazájokból.*³⁾

A nagyvezér Drinápolyba érve ígéri válaszát. Ott a francia követ pártfogását is kéri (decz. 13.), elmondván neki, hogy mily elpusztult helyen kell telelniök: »a mely falukban eddig laktanak is emberek, lakóhelyeket pusztán hadták, ehézképest a had most is, mind peng az erdélyi becsületes rendek mezőben, erdőkön, kalyibákban nyomorganak; még eddig kevés kukoriczát kaphattanak, de már az is elfogy, lovok peng az hitván avaron tengődnek.«⁴⁾

¹⁾ Bay Mihály naplója 1692 nov. 7. — 1693 jun. 8. Kiadva a Mun. Hung. Hist. II. o. Irók, 23. k. 468. l.

²⁾ Bay naplója 480. l.

³⁾ U. ott 481. l.

⁴⁾ Bay Mihály naplója 404 l.

Hiába fogja pártjokat a francia követ is (azt mondván a nagyvezérnek Thökölyről, hogy az ő híre nagyobb hatással van a németre, mintha a török egész sereget küld): a vezér kihája decz. 25-én azt a választ adta ura nevében, hogy »a hol eddig a fejedelem hadai nyomorgottanak, ezután is legyenek ott;« a télnek nagyobb része elmúlt, 1—2 hónap van hátra, azt már kihúzzhatják, a belgrádi basa által élelemmel, a havaseli vajda által húsnak való marhával fogja őket segítettetni.¹⁾

Igy Thököly s m. e. harmadfél ezernyi népe az 1692/93-iki telet is Pozserovácson és vidékén töltötte. Nem heverték tétlenül, mert a még török kézben lévő magyarországi várakat, Temesvárt, Gyulát, Jenőt kellett élelemmel ellátniok. Jenőt mégis feladta a török őrség jun. elején. A nyár elején örömhír érkezett a bujdosók közé, hogy az idei hadjárat czélja: Erdély visszafoglalása s Thökölynek a fejedelemségbe ültetése.²⁾ De ez az öröm is korainak bizonyult.

Thököly szerencse-csillaga mindinkább elhomályosult. A portán ellenségei áskálódtak ellene, főkép a havaseli vajda; az erdélyiek egy része Apati fejedelemségét sürgette. Maga Thököly is értesült erről s 1693 jul. 25-én a francia residensnek adott audientíán Passaroviczon, behívatván néhány magyarországi és erdélyi főemberét, kijelentette, hogy »az erdélyi urak állhatatlanságokat, nyughatlanságokat, az ő méltósága sérelmire való munkájakat a török portán is észrevette a francia orator, midőn is szegény Apati fia fejedelemségit sollicitálták az havasalföldi vajda által az német udvar annuantiájából,«³⁾ a mit a francia követ rontott el.

Thököly megingatott fejedelmi méltóságát mutatta az is, hogy az új nagyvezér Büklü Musztafa Erdély visszafoglalására indulva a nyár folyamán a tatár khánnal, Thökölyt nem vitte magával, meghagyván, hogy »az fővezér ordinantiáját várja Erdélyből,« azonban az erdélyiek közül küldjön a táborba egy küldöttséget. A tatár khántól tudta meg később Belgrádnál, hogy ez a havaseli vajda fondorlatából történt, »a ki azt mondta, hogy ha azt akarják, hogy az erdélyiek fejet hajtsanak s behódoljanak, Thökölyt be ne vigyék Erdélybe.«⁴⁾

Thököly aug. 12-én Galambvározt rendivel gyűlést tartott s előadván az erdélyi hadjáratról vett híreket, a fővezér mellé rendelte Sándor Gáspárt, udvarmesterével Kálnoki Farkassal, »az erdélyi nemesi s főrendekben 22-öt rendelvén ő kegyelmek

¹⁾ U. ott 508 l.

²⁾ Thököly naplója 120. l. A belgrádi basa írja jul. 10-én.

³⁾ Thököly id. naplója 128 l.

⁴⁾ Thököly naplója 229 l.

mellé.« Megbízott híveiből válogatta össze a küldöttséget: »nagyságos renden valók Orlai Miklós és Kemény László úrfi« volt köztük; a kiből nem bízott eléggé, azokat visszatartotta. Így nem engedte meg a gyanus hűségű Macskási Boldizsár elmenetelét, jöllehet ez »ugyan obtestatióval irt suplicatiót küldött be, hogy ezen úttal el ne maradjon,« de a fejedelem »erős okokból« megtagadta kérését.

Ellátta a küldöttséget nyílt levelekkel, felhívásokkal. Magyarországra s Erdélyre, »hogy insurgáljanak s éljenek az alkalmatossággal,« titkos pecsétjével ellátott »titkos czédulákkal stb. s vérmes reménységgel indítja őket útnak 1693 »aug. 14-én.« De a reménység hamar füstbe ment, mert a nagyvezér meghallván, hogy Croy herczeg a császári hadakkal Belgrádot ostromolja: a belgrádi basa segítségkérésére erdélyi expeditióját félbehagyta (»Erdély felé való útjából megfordult«) s Belgrád felé sietett. Az erdélyi küldöttséget a Vaskapunál találta ez a leverő hír, mire Sándor Gáspár Viddinbe vitte és ott hagyta az erdélyieket »fíltván az szökéstől őket,« maga pedig Kálnoki Farkas, Orlai Miklós és Horváth Ferencz társaságában posta-hajókon sietett a fővezér és tatár khán elibe, a kik Ruszesuknál akartak a Dunán átkelni s velök ment aztán vissza Viddin és onnan Nándorfehérvár alá. Sándor út közben Viddinnel szemben a havaseli vajdával és a nagyvezér mellett lévő követével Janakival találkozott, a kik expectorálták magokat az erdélyi fondorlatok dolgában, hogy »az erdélyiek levelit sok pecsétek alatt miképen kellett neki (a vajdának) megküldeni a vezérnek« kénytelen-ségből, melyben némely erdélyi urak és főrendek újabb bodolásokat ígérnek, ha a porta magok közül való fejedelmet ad nekik, mert Thökölytől »sokan és országostúl is félnek.« Állítólag a nagyvezér a havaseli vajdát a Viddinben lévő erdélyiek kézbeadásával is megkinálta, de ő nem fogadta el, mert a multakat feledve Thökölyvel »az atyafiságot megújítani« óhajtja, daczára, hogy Havasalföldén taborozva (1690/91 telén) annyi kárt tett neki.¹⁾

Belgrádnál aztán volt alkalmá Thökölynek találkoznia a tatár khánnal, a ki jóakarója volt; kitüntetően fogadta (oct. 12.), részvétellel kérdezősködött lábbajáról, hadai számáról (2500 főnyi volt ekkor) s ígérte pártfogását kíváncsai, főkép jobb téli szállás kieszközlésére. »Kávéval, serbettel, rózsavízzel s füsttel való megbecsülés ceremóniai után« váltak el. A basáknál is sorban látogatást tett s azt tapasztalta, hogy a hangulat nem a legkedvezőbb irántuk. Csaffer a belgrádi basa felpanaszolta

¹⁾ Thököly naplója 168 l.

a kurucok pusztításait, hogy »valahová fordítják a Thököli királ hadait, pusztán hadják inkább a lakosok helyeket, mintsem bevárják.« A jancsár aga »mint afféle új és alacsony rendből nagy méltóságra felment ember« még a jancsár tiszteket is bosszantó indiscretioval azt kérdezte: igaz-e hogy mikor Erdélyből kijött, ötven szekér aranyat hozott ki? Thököly nem maradt adós a felelettel; de meggyőződhetett ezekből: mi minden hazugsággal vádoltatik. A nagyvezérnek aztán, a ki előre is biztosította jóindulatáról, mert ő »ennek a török birodalomnak árvája«, (oct. 14. audientiáján) kitárta szíve érzelmét. panaszeit, hogy eddig is »holmi portékájának elzálogosításával kellett magát s hadait fentartani, mivel hogy egy téli provisiot, vagy egy nyári szükségre való élestantnyit adtak eddig, az kivel 2—3 hónapig is nehezen érhatték be.« Hadai 5000 emberről 2500-ra szállottak alá a szükség miatt, ő mindenét oda hagyta a török nemzet iránti hűségéért: ne engedjék, hogy a békekötésből kizárassék s hadai ellátásáról, jobb téli szállásról gondoskodjanak. Végül előhozta az erdélyi bujdosókat, hogy ezek »vévén reménységet, hogy Isten a porta újabb birodalma alá adja újobban Erdélyt, kívánnak újabban confugiálni az fővezérhez.« Azt felelte, hogy a mikor Thököly jónak látja, hívassa fel őket (Pozserováczról), audientiát ad nekik, előterjesztésüket közli vele s választ sem ad az ő híre nélkül.

Thököly némi aggodalommal nézett az erdélyiek kihallgatása elibe, tudván, hogy azok egy része nem föltétlen híve s attól tartott, hogy a nagyvezértől esetleg haza bocsáttatásukat fogják kérni. Figyelmezteti erre (oct. 21.) a vezér kiháját, hozzá tévén, hogy »a porta reputatioja nem engedi, hogy a német hűségire bocsássa őket, holott valaki visszamegyen, annak az német császár hűségire meg kell esküdni,« s kérte: legyen résen és jelentse meg ezeket előre is a nagyvezérnek. Másnap (oct. 22.) a zülfikárnak (régí ismerésének) még többet mondott: hogy három év alatt mennyi költséggel tartotta az erdélyieket »sok alkalmatlanságot is szenvedvén tőlök,« mint állhatatlan emberektől; megmutatta neki pecsétes elismervényeiket a rájuk tett költségekről »az ételen és italon kívül,« melyet nem azért vett tőlök, hogy rajtok megvegye, »hanem hogy a portát és a magok országát is azzal convincálja annak idejében.« Az értelmes öreg basa kérdésére, hogy mi a szándéka felőlük? azt felelte, hogy »az porta fejedelemnek constituálván s rúla athnamét is adván, kívánságom az volna: őket is, engem is országokban introducáljon,« addig is ellátásukról gondoskodjanak s a porta ő általa, mint fejedelmök által rendelkezék velök.¹⁾ Az

¹⁾ Thököly naplója 231. 236. l.

erdélyiek, élükön Macskási Boldizsárral oct. 21-én érkeztek Pozserováczról a belgrádi táborba. Összesen 383-an voltak, a kik feljöttek s névsorukat, három csoportba osztva beadták. Az első szakaszba írták a főrendeket és jószágos nemes embereket, másodikba az egy-házass nemeseket, harmadikba a székelyeket. Mintegy harminczan bocsáttattak audientiára a fővezér elibe, a ki megígérte nekik »az protectiót, quártélyt és provisiót,« de hozzá tette azt is, hogy aztán hívek legyenek.

Azután Thököly gyűjtette őket sátorába. Előszámlálta előttök »eddig való rendeletlen dolgok folyását«, »rendeletlen búcsúzásokat Poserolczán«, a mire »convincalodtak s felelni nem tudtak.« Azután azt kérdezte tőlük: akarják-e javasolni a töröknek és tatár khánnak, hogy most télre kelve vigye be őket (Thökölyvel) Erdélybe? Az erdélyiekben erősebb volt a hazaszeretet, mint az önzés és honvágy s azt felelték, hogy ha be akarna is menni a török s tatár had most télen, ne engedjék meg, mert Erdélyben telelése igen nagy kárára s romlására volna az országnak; ha az embereket nem bántanák is, tölben a nyomon a nagy havasokban is feltalálnák a marhákat s azokat elvesztvén, a szegénység maga is éhelt halóvá leszén.¹⁾

Az erdélyiek (oct. 24.) Thököly engedélyével a vezér kihajánál is voltak audientián, a kinek Thököly szintén megmutattatta a költségekről szóló eredeti elismervényeket s megkérlette a fővezér pecsétörét is, hogy ha a nagyvezér valamelyik erdélyit titokban fogadná, vigyázzon a beszédekre s adjon hírt róla. Gyanuja nem volt alaptalan, mert másnap (oct. 25.) már izenték a fejedelemnek Inczedy Mihály által, hogy a fővezér Macskásit magános audientián kívánja fogadni, hozzá tévén, hogy nem akarja ez által Thökölyt megbántani.

Valószínűleg ezen az audientián beszéltek meg, hogy a nagyvezér Macskásit néhány erdélyivel magával fogja vinni Drinápolyba s a többieket Thökölytől távol fogják téli szállásra elhelyezni.

A nagyvezér oct. 27-én megizente ezt Thökölynek, a névssorral együtt, kiket magával akar vinni. Macskási, Inczedy Mihály, Daniel Mihály, Désfalvi Farkas, Földvári Pál, Mikó István, Orbán Pál nevei voltak a czédulán, körülbelül azok, a kik Thököly fejedelemségéhez legkevésbé ragaszkodtak. Thökölynek nem tetszett a dolog, még kevésbé a lajstrom: ha oly fontos tanácskozások kívánják Drinápolyba vitelüket, mint a hogy mondják, vigyenek oda magyarországiakat is s az erdélyiek közül mind a három nemzetből. Hiába biztosíttatta Skerlet

¹⁾ U. ott. 239. 1.

basa, hogy ez az intézkedés nem ellene irányul s hogy ő Macskásit is megintette az iránta való hűségre: Thököly bizalmatlankodott s a névsor megváltoztatását kívánta. »En nem pinzen, sem egyéb utakon vásárlottam az erdélyi fejedelemséget, hanem meritumomért és igaz hívségemért mintegy hűségemnek jutalmára adatott Tyuprili vezértül«¹⁾ mondotta volt önérzetesen s annyit elért, hogy a Drinápolyba viendők névsorát megváltoztatták s hív szolgáját Hadnagy Mártont is bevették »a szász natioból«. Biztosították arról is, hogy az erdélyiek a számukra rendelendő külön kvártélyban is tőle fognak függni, mert őt a porta Erdély fejedelmének tekinti most is és fogja tekinteni ezután is. Ugyanazt jelentette ki Skerlet basa a vezér nevében (oct. 31.) a maga elé hívott erdélyieknek, midőn tudokra adta, hogy *Nist* rendelték nekik téli szállásul, a fejedelemnek pedig *Viddint*, úgy hogy ott is Thökölytől, mint erdélyi fejedelemtől függenek s tavasszal újra hozzá jöjjenek.²⁾

November 2-án búcsúztak el az erdélyiek Thökölytől, kijelölt téli szállásukra (akkor azt hitték: Nisre, valójában még tovább: Szófiára) menendők. Thököly másnap (nov. 3.) volt búcsú audientían a vezérnél, bemutatván mellette hagyandó két residensét: Magyarország részéről Bay Mihályt, Erdély részéről Orlai Miklóst, kiket urok külön reklamálására láttak el a szokásos kaftánnal. Előhozta azt is, hogy az erdélyiek közül Drinápolyba magával vinni hármat elégnék tartana a három nemzetből, de a fővezér azt válaszolta, hogy nem kíván ez által neki praepjudicialni, de csak menjenek azok, kik már előbb közösen megállapítottak.

Thököly nov. 5-én ment vissza Passaroviczra s előkészületeket tett a Viddinbe költözésre. Az erdélyiek egy része is ott maradt, más részét elvitték Drinápolyba és Szófiába telelni; Szappanos Mihályt és Bay Lászlót 200 lovassal elküldötte a Száva mellé Bujurdelembe téli szállásra; Horváth Ferenczet »lovas zászlókkal« Gyulára. Elküldte a kapott fermánokat a két Oláhországra is a nekik rendelt 928 ökör beszolgáltatása végett. Rendbe szedte az őrizetére bízott dunai erősségek Ráma, Galambvár és Új-Palánka őrségét s jó reménységgel néztek a telelés elé. De a reménységek nem teljesedtek.

A viddiniek nem respectálták a szultán fermánját a neki adott ház felől s »mocskos szókra fakadtak«³⁾ a Thököly szálláskészítésre küldött embereivel szemben, úgy hogy Thököly

¹⁾ Thököly naplója 245. l.

²⁾ U. ott 256. l.

³⁾ Thököly naplója 283. l.

ezt a telet is (1693/94.) kénytelen volt Pozserovácson tölteni. A hadak is zúgolódtak az élelmezés hiányai miatt. Még legjobban telettek tán az erdélyiek Szófiában, kiket elég »jó rendben« helyezett ott el a porta.¹⁾ De az ő nyugalmukat is megzavarta az a szomorú hír, hogy a tatár 1694. februariusában berontott Csikba, s »tíz ezerig való lelket rablott el Erdélyből.«²⁾

Mindez »sok rendbeli zúgolódásokra s békítlenségekre fakasztotta« a bujdosókat, úgy hogy Thököly szükségesnek látta márcz. 22-én gyűlést tartani, »mindenfelől begyűjtetvén tiszteiben s hiveiben,« Passzarovácson s »elmíjeknek csendesítésére« előadatta »hopmestere« Kálnoki Farkas és titkára Komáromi János által, hogy általlátja ő is, hogy a hosszas bujdosás és azzal összekötött sok fogvatkozás hova tovább minden rendeknek unalmasabbak; de legyenek türelemmel a következő nyári hadakozásig, melyet a fővezér »a mi boldogulásunkra és Erdélynek recuperalására kíván fordítani«, ennek kimenetele után senkit kedve ellen bujdosatni, szolgáltatni nem kíván. Addig is intsék a két magyar hazában lévő atyjokfiat, hogy biztonságukért siessenek a meghódolással, példát vévén a tatároknak a mult ősszel Magyarországon, e télen Erdélyben tett rablásaiból, mert a nagyvezér Erdélyben máris kihirdettette, hogy ha a németek ellen fel nem támadnak, mint raboltatja, pusztíttatja el őket.³⁾

Erdélyből tényleg kedvező hírek érkeztek 1694. tavaszán. A tatár beütésnek megvolt a hatása, ha nem is annyira, mint náluk hírlett, hogy az ország rendei a kolozsvári országgyűlésből a töröknek meghódolásra kértek engedelmet a császártól.⁴⁾ Az igaz lehetett, a mivel magyarországi és erdélyi tudósítói biztatták Thökölyt, hogy ha oly erő megven Erdélybe s Magyarországra, melyre támaszkodhatnak s ő is köztök lesz: sokan készülnek titokban a német ellen fegyvert fogni s mellé állani, megunván a német guberniumát.⁵⁾ De a reménységből nem lehetett megélni, a koplalást pedig a kuruczok megunták. Ugy segítettek magukon, a hogy tudtak. A Dunán túli labanczok elpártolásra csalogatták őket s nem hiába. Pár

¹⁾ U. ott 287. l.

²⁾ U. ott 333. l.

³⁾ Thököly naplója 334—340. l.

⁴⁾ Az. ápr. közepén »Erdélyből érkezett commissariusok relatioja« közt az első pont: 1. »Az tatár rablása nagy confusiot tett Erdélyben, ki miatt nagy gyűlés volt Kolozsváratt; követeket küldöttek a német császárhoz, hogy a holdulást engedje meg. (Thököly Imre levelei közt Mon. Hung. Hist. II. o. Irók 26. k. 202, l.)

⁵⁾ Thököly levelei (Thaly K. kiadása) u. ott 231. l.

nappal a passaroviczi gyűlés után a galambvári kurucz őrség hadnagya az ott lévő török béget megfogta, a törökök közül néhányat levágtak és seregestül labanczságra mentek.¹⁾ Márcz. 30-án az uj-palánki őrség rebellált a kapitány (Daróczi András) ellen és a kapitányt megfogván, törököket is víve rabul, elpártoltak.²⁾ Thököly ébersége és gondoskodása veszi elejét a passaroviczi kuruczok szökésének is, a kik attól tartottak, hogy a belgrádi törökök rajtok fognak bosszút állani s egy halomba vágják őket.³⁾

Az erdélyi bujdosóknak tűrhetőbb volt a helyzetök, telelésök. Rájok nagyobb gondja volt mind Thökölynek, mind a portának, mint *nemes emberekre, a kik rendet képviselnek*. Micsoda nyomorúságos quártély, telelése van a kuruczoknak az erdélyiekhez képest! írta a fejedelem (1694. jan. 11. Sándor Gáspárnak). Thököly előbb is azt mondogatta volt tiszteinek, hogy ha másoknak fogyatkozások lesz is, de az erdélyieknek kiszolgáltatassák alkalmatosságokat.⁴⁾ Mind a mellett ők is panaszkodtak s nem ok nélkül. Viszont Thököly sem volt megelégedve velök, mert némelyek ellene fondorkodtak.

Az erdélyiek egy része (Macskási Boldizsár, Inczédi Mihály stb.) nem volt igazi híve Thökölynek s helyette más fejedelmet óhajtott Erdély élére. Thököly erdélyi követét Orlait 1694 telén Drinápolyban valósággal háttérbe szorították s a nagyvezér az ő tanácsukkal élt inkább. Hírelt, hogy a török basák magok közt arról tanakodtak: kit tegyenek Thököly helyett erdélyi fejedelemmé; az már ujságba is került (»novellákban forgott«), hogy a vezér tavaly azért nem vitte magával Thökölyt erdélyi felbemaradt vállalatára, hogy mást tegyen helyette fejedelemmé.⁵⁾ Sándor Gáspár a Thököly legagilisabb híve egyenesen megkérdezte (1694. jul.) a basáktól, hogy mi igaz a már tavaly is szárnyaló hírből, hogy a porta az ifjú Apafit megerősítette az erdélyi fejedelemségben, Thököly mellőzésével? Mahmud bég Ogli azt felelte, hogy nem igaz, mert a porta nem olyan ember iránt, mint Thököly, de csak egy közönséges ember iránt is hítit meg szokta tartani és a kinek a császár athnaméval a fejedelemséget adja, attól azt senki el

¹⁾ Thököly naplója márcz. 28-ra 344. l.

²⁾ Ugy látszik ezek közt erdélyiek is voltak, mert Thököly azt írja portai követének ápr. 11. »Daróczi . . . az palánki dologban részes nem volt: azok a pártosok tőle eloszlottak s magát bevitték Erdélybe« (Leveleskönyve 199- l.)

³⁾ »Kötve hívén azonban magam alattvalóinak is, majd egész éjjel magam is fenn voltam« stb. márcz. 30. napló (347. l.)

⁴⁾ Thököly leveles könyve 110. l.

⁵⁾ Thököly levelei 114. l.

nem veheti, azért az ifju Apafi is, míg Thökölly él, erdélyi fejedelem nem lehet.¹⁾ Ha hivatalosan tagadták is, kétségtelen, hogy volt némi Thökölly-ellenes áramlat a diványtűlő basák s az erdélyi bujdosók között. Thökölly jól tudta ezt. »Az erdélyiek sokat fecsegnek — írja 1694. jan. 11. Sándor Gáspárnak — mind ott (Drinápolyban) s mind Szófiában, biztatván az alábbvalókat is ellenünk s ennél többet is izenvén Erdélyben.«²⁾ De a tavasszal vezér-változás történt s az új vezér nem kedvezett a pártosoknak.

Thökölly maga is ügyesen ellensúlyozta a fondorlatokat, a minek az lett a vége, hogy a Thökölly-ellenes erdélyiek (Macskási, Inczédi és társaik) látván, hogy céljokat el nem érik s megbántatván azzal is, hogy az új vezér alatt a kincstár nem akarta járandóságukat külön kiadni, hanem Szófiába utasította őket a többi erdélyiekhez (ápr. közepén), felkerekedtek s Drinápolyból Szófiába menő utjuk közben haza felé szöktek, előkészítve a szökésre s magokkal vive a szófiai téli szállásról is vagy 30 erdélyit (főbbrendűeket is) szolgálkikkal együtt.³⁾ Thökölly kifejezte gyanuját, hogy »talám némely ministerek titkos annuentiájából lött« ez a szökés, hogy olyan békével elmehettek, mert ha nem úgy lett volna, talán a havaseli vajda sem bocsátotta volna olyan békével országán keresztül.⁴⁾

Annál rosszabbul jártak a Thököllyhez hű Szófiában maradt erdélyiek. Ezeket a törökök honfitársaik szökése miatt gyanúba fogták, őrizet alá tették, lovaikat egy karavánszerályba rekesztették, hogy szintén el ne szökhessenek. Thököllyhez folyamodtak kiszabadíttatásukért.

Thökölly eme híreket hallván, ápr. 29-én audientián fogadta mellette levő erdélyi híveit: Kemény Lászlót, hompesterét

¹⁾ Thökölly naplója 1694. jul. 4-éről, 412. l.

²⁾ Thökölly leveles könyve 115. l.

³⁾ Ápr. 28. »Hozta hírt a porta Macskási Boldizsár és Inczédi Mihály dolgoknak is, kiknek is praebendájokat elfogván az teftedár az portán és a több erdélyiekhez Szófiára relegálván, desperatio (hogy elkezdett, személyem és fejedelemségem ellen való factiokba elő nem mehetek, félvén az én büntetésemtil is) fecit ipsos monachos, elszökvén és némelyeknek Szófiában is hírt adván, onnan is m. e. 30-ig való személy szolgálattul nimely elsőb rendekkel elszöktének, kire nézve a többit a szófiai törökök gyanuságban vévén, magokat árestom és vigyázat alá tévén, lovukat egy vendégfogadúba szorították, kik is reminkedő leveleket küldöttik hozzám, hogy ne hadjam őket«. (Thökölly naplója 374. l.)

⁴⁾ Kapitiháinak. Leveles könyve 229. l. Bár később olyan hír is jött, hogy még jun. sem mehetek Erdélybe. Jun. 27. »Hoztak olyan hírt is, hogy Macskásiék, kik Drinápolyból szöktek volt el, még sem mentek volna be Erdélyben:« (Thökölly naplója 407. l.)

Kálnoki Farkast és titkárát Komáromy Jánost s közölte velök a szófiai híreket honfitársaikról. Megdöbbenéssel hallották s rimáncodtak a szófiai foglyok érdekében, hogy az ártatlanok a bűnösökért ne szenvedjenek.¹⁾ Másnap már indult a posta a portára. Thököly a fővezérnek írt levelében meleg pártfogással könyörög a Szófiában telet és most is ott lévő erdélyiek mellett, mert azok, kik ott maradtak, vele jöttek ki Erdélyből s mindenkor igaz emberek voltak; kéri a nagyvezért, mutassa kegyelmességét mind a Szófiában s mind a mellette lévő erdélyiekhez és az országhoz is, mert »egynehány rossz ember országot nem tészén.«²⁾ Thököly közbenjárása nem történt hiába: az erdélyiek kiszabadultak s a nagyvezér egy hónapra eleséget rendelt számukra, de sem Thökölyhöz nem rendelte vissza őket, mint elődje a tavaszra megígérte, sem magával nem vitte, midőn a táborba indult. Ott maradtak s nyomorogtak tovább Szófiában.

Az új nagyvezír Defterdár Ali 1694. nyarán nagy hadi készüléttel indult Belgrád felé, elszánva, hogy »vagy nyerje a harczot, vagy meghaljon.« Thökölyt is Belgrádba rendelte, bár hallotta, hogy betegeskedik, de azt jegyezte meg rá »mintegy mosolygva« Sándor Gáspár előtt, hogy illik-e a királynak ilyen időben betegeskedni, mikor a császárnak szolgálatot kell tenni?! Aug. 22-én fogadta Thökölyt audientián. A két-lovas hintóból hordszéken vitték a vezír elébe, a ki köntös-csókólása után leültette s részvéttel kérdezte, hogy mi dolog az, hogy ennyire jutott? aztán biztatta, hogy az ellenséggel végezve, vagy maga személyesen vagy elégséges hadakkal ülteti be »a királyt« Erdélybe. Megbeszélték azt is, hogy a Magyarország felőli tágasabb utak valamelyikén mennék be, nem Havasalföld, vagy Moldva felől. Ő viszont biztosította a vezírt, hogy némely »hamis urakon« kívül (a kik majd megtalálják, a mit keresnek) a község és a szászok igazak hozzá. A vezír audientia után nyusztal bélett kaftánnal tüntette ki s midőn látta, hogy bucsuzáskor »köntöse csókolására ketten fogták s úgy segítették«, mosolygva biztatta, hogy »ne betegeskedjék, erősen viselje magát, most kívánván a császár szolgálatja.« A lélek kész volt erre, de a test erőtelen. Két felől karon fogva lábon ment ki ugyan a külső sátorig, de meg is erőltette magát: sebes lába feldagadt utána.³⁾

Másnap (aug. 23.) folyamodványokat íratott törökül a nagyvezírnek, köztük a Szófiában lévő erdélyieknek (minthogy

¹⁾ Thököly naplója 376.

²⁾ Thököly leveles könyvek 246. l.

³⁾ Thököly naplója 457—465. l.

a nekik rendelt élések terminusa elmúlt) hozzá, mint fejedelmökhöz visszabocsátása érdekében^{1.)} Harmad nap (aug. 25.) kapott rá szóbeli választ követe Orlai által, hogy akár ide hozatják az erdélyieket, akár ott hagyják, egy havi élésüket kiadják; de ha ide kívánja őket, *legyen kezes értök. hogy senki közülök el nem szökik.* Orlait csakhamar visszaküldte a vezír kapujára azzal az önérzetes válaszzal: az hogy ő kezes legyen. nem illik sem az ő fejedelmi méltóságához, sem az erdélyi nemesekhez; azok nem tolvajok, nem gyilkosok; ha ki elmenne is közülök, nem menne másuva, hanem török császár örökös országában; azok semmit sem vétettek, a császár hűségében. szolgálatjában lévén; ha kik rosszat cselekedtek, azokért ezeket nem okozhatni, sőt, ha ezt a dolgot vagy a mellette lévő erdélyiek, vagy az országban lakók meghallanák, még inkább elkeserednének.²⁾

A vezír úgy határozott, (aug. 26.), hogy az erdélyiek a hadjárat végéig maradjanak Szófiában, mivel sem a fejedelem kezes lenni érettek nem akar, az utak is veszedelmesek s az idő is eltelt. Skerlet basa, a ki ezt Orlai által tudatta, izente, hogy Thököly, mint fejedelmök, irasson egy kérvényt érdekökben, elmondván részletesen helyzetüket.

Thököly a szerint cselekedett s Komáromy Jánossal megfogalmaztatta (aug. 27.) a kérvényt, melyben az erdélyiek sajnálatos helyzetét leírja és segínyt sürget. Előadják ebben hogy immár négy éve, hogy Erdélyből az országnak feles számu becsületes, úri, fő, nemesi rendei hatalmas császárhoz való igaz hűségért minden jószágokat, feleségeket, gyermekeket elhagyván, magok szabad jó akaratjokból édes hazájokból kibujdosanak; kiknek egy része ma is mellette van (Passaroviczon), más részit pedig (kik közül sokan szegődött szolgálói) a tavalyi vezír Szófiába vitette, a hol *le nem írható szükségben élnek, mindenökből kifogytak. nagyobb részeit lovokat, fegyvereket eladták. rongyosak. senkinek közülök egy pénze. egy falat kenyere nincsen.* úgy hogy félő, hogy éhen halnak szegények. Thököly ezt közönyösen nem nézheti, már csak azért sem, mert ő a vele Erdélyben járt szerdárral és tatár szultánnal együttesen mindenkit biztosított, hogy a kik a szultán hűségért hazájokból kibujdosnak, rangjukhoz méltó ellátásuk lesz. Kéri azért a vezírt, hogy méltóztassék szegényekről megemlékezni s mind a mellette lévőknek, mind a Szófiában olyan szegénységben, reménytelenségben színlődőknek ételeket, ruházatjokat. költ-

¹⁾ U. ott 466. 1.

²⁾ Thököly naplója 480. 1

ségeket, rendjökhöz képest kiszolgáltatni, hogy az ellenségnek is ne lehessen öröme ilyen szegény nyomorult állapotra való jutásokon.¹⁾

Thököly folyamodványainak megvult a foganatja: a nagyvezír rendeletéből a teftedár (kincstartó) sept. 7-én 180 aranyat küldött Thököly kezéhez (Zalánkemény táján) a Szófiában lévő erdélyiek számára. Az ellenség előtt állván, nem hamar juttathatta kezükhöz. Sept. 15-én Mehmed bég Oglit az »arnolt basát,« kié a szófiai basaság is, kérte meg, hogy a Szófiában lévő erdélyieknek a vezírtől rendelt költséget és az élesekre való fermánt venné kezéhez és küldené meg nekik. ottani helytartója közvetítésével. Jó szívvel ígérte, hogy 3—4 nap alatt elindítja. Azalatt (sept. 16.) Thököly is íratott nekik a mellette lévő erdélyiek által, hogy legyenek csendességben a hadjárat végéig, nem felejtkezik meg felőlök.²⁾

Az 1694. hadjárat nem soká tartott és jelentékeny eredmény nélkül végződött. A két ellenséges hadsereg Péterváradnál erős sánczok közül nézett egymással farkaszemet és hat heti csatározás után az őszi esőzés beálltával a törökök visszavonultak (nov. 3.) s az óvatos, csatakerülő Caprara nem üldözte őket. Thököly kuruczaival vitézül forgolódott s a nagyvezír megelégedését kinyerte, de ellátásukról kellőleg akkor sem gondoskodott s jórészt portyázásból éltek.

Belgrádba visszatérve, gondoskodni kellett a téli szállásokról és költségekről. A vezír kapujára járás ismét megkezdődött. Thököly azt szerette volna, hogy a vezér őt m. e. 30,000 főnyi török tatár haddal Erdélybe küldené, »ha csak téli quártélyra is.« A vezír »tihája« ellenvetette, hogy »annyi nép hogy élhetne, hogy telelhetne Erdélyben.« Hiába emlékeztette Thököly ígéretökre, hogy a vezír és tihája nálok lévő audientiájakor önkényt ajánlották, hogy országába beültetik:³⁾ most ezek arról hallani sem akartak. A legfőbb baj azonban az volt, hogy ellátásukról sem gondoskodtak. Pedig nagy lévén a szükség s válságos a helyzet, a bujdosók nap-nap után ostromolják kérésekkel a nagyvezírt belgrádi táborában.

Oct. 8-án az erdélyieknek Szófiából érkeztek levelei és a vezírhez intézett folyamodványuk »magok nyomorúságáról és szükségéről, ruhátalanságukról, élezből való szűkölködésről s abból való nagy nyomorúságról és közzöttök való veszekedésről s egyenetlenségről.«⁴⁾ Thököly oct. 10. folyamodványt ír érde-

¹⁾ Thököly leveles könyve 276. l.

²⁾ Thököly naplója 517, 529, 533. l.

³⁾ Thököly naplója 568. 570. l.

⁴⁾ Thököly naplója 575. l.

kökbén a vezírnek, önérzetesen hivatkozván arra, hogy három császárt és 11 vezírt szolgálván ... a világ csudájára ne engedje, hogy azok elűzettsenek, a kik hatalmas császárt szolgálni akarják.¹⁾ Oct. 15-én az erdélyiek közül Kemény Lászlót és Komáromy Jánost bemutatja a vezír tihájának s újabb kérvényt ad be, kérve az ellátáson kívül azt is, hogy az erdélyieket bocsássák hozzá.

Ugyanazon napon a hadak neve alatt beadott kérvényben azt is megírják, hogy »a királyunk is már mindenbül kifogyott, mindenét ránk költötte, még a királynénak holmi ezüst és arany-portékáit is a fejevári jancsároknál elzalogosítván.«²⁾ Másnap Thököly írja a fővezérnek, hogy *már egy néhány napja sem lust, sem kenyeret nem adhatott hadainak.* Oct. 29-én, hogy a nemesek, udvariak, tisztek és az egész vitézlő rend egészen utolsó szegénységre jutott, elmezítelenedett és éhségre jutottak.³⁾

Ugyancsak oct. 29-én a Szófiában lévő erdélyiek mellett beadott kérvényhez mellékli névlajstromukat is, úgy az összes bujdosók szám-lajstromát, a mely 1841 személyt tüntet fel (köztük vitézlő rend 1462, asszony és gyermek 379.) Ugyanakkor érkeztek Szófiából Kálnoki Péter és Vajna István nemes emberek az erdélyiek kérelmeivel, kiket a fejedelem másnap fogadott audientián, megbízgatván őket kegyelmességével, hogy maga mellé hozatja őket, »nem kívánván azokat is keresni, a kik nem az kegyelmességre, hanem a keménységre szolgáltatnak okot közülrök.«⁴⁾

Ennyi kérés, könyörgés, zaklatás kellett ahhoz, hogy a nagyvezír végre elhatározza magát arra, hogy 300 lovasra és 400 gyalogra élelmet rendeljen 6 hónapra, a fejedelem szükségére pedig 8 erszény pénzt (4000 tallért), azonkívül jancsároknál, zsidóknál lévő zálogjai kiváltására 3000 tallért ígértek a Moldvából tavaly ígért 500 ökör helyett. Thököly kérésére, hogy főemberek és tisztek is lévén hadaiban, »szaporította a teftedár a 700 portiót száz emberrel.« A Szófiában levő erdélyi nemességet hozzá küldeni ígérték, de külön élést nekik nem rendelnek.

Téli szállásul a kuruczoknak *Visniczet* (Belgrádhhoz közel a Duna mellett) rendelte a fővezér, úgy hogy Thökölyi belgrádi házában lakják, azok pedig, a kiknek Passzaroviczon házak van, vagy családosok, ott telelhessenek.⁵⁾

¹⁾ Thököly leveles könyve 310 l.

²⁾ Thököly leveles könyve 288. l.

³⁾ U. ott 296, 303, 304.

⁴⁾ Thököly naplója 636. l.

⁵⁾ Thököly naplója 656. l.

A fermánok ilyen értelemben állítottak ki és adattak át (nov. 11.); egy a szófiai kádihoz is, hogy az ott lakó erdélyi nemesség szabadon bocsáttassék, hogy Thökölyhez jöhessenek.¹⁾ Addig felügyelet alatt tartattak s midőn előbb (oct. végén) a fejedelem három bejárója, (Maurer Ferencz, Csáki András és Sándor Mihály) elindult Thökölyhez: a törökök a szerb Bányánál elfogták s rabságra Viddinbe vitték őket. Most már felszabadultak az erdélyiek is az internálás alól s nem sokára indulhattak Thökölyhez.

Thököly azalatt a Morava vize torkolatához (a kujlicsi révhez) gyűjtötte össze kuruczait s nov. 21-én kihirdetteté köztök tisztei által, hogy a kik haza akarnak menni, szabadon elmehetnek, csak esküdjenek meg, hogy a török ellen nem fognak harczolni; az itt maradók pedig arra esküdjenek meg, hogy sem töröknek, sem török jobbgálynak nem vétenek. A nagyvezír kívánságára történt ez. Száznál többen elbúcsúztak, nyolczadfel száznál többen maradni kívántak. (Vagy százan már előbb labanczczá lettek a nagy inség miatt, Horváth Ferencz kapitánynyal.) Thököly nov. 22-én szemlét tartott felettök s a kik megesküdni nem akartak, tömlöczbe vettette, az többieket elbocsátotta, a maradékot pedig elosztotta téli szállásra, legnagyobb részt Visniczére, a hol 12 házat, sáncz és palánknak való helyet kaptak, a Duna-parton, melybe aztán a zernesti harczon nyert taraczkok közül szállították át a két nagyobb Passzaroviczról az ottani hat közül. A családosok Passzaroviczon maradtak, Szappanos Mihály száz lovassal Albániába. Madách Péter vagy negyvennel Nikápoly és Ruscsuk felé indult (nov. 29.) Thököly mellett az udvari tiszteken kívül m. e. 50 »vitézlő rend« maradt Lándor-Fejérvárott.²⁾

Az erdélyiek Szófiából decz. elején indultak el. Minthogy a nagyvezír számukra útravaló élésről vagy költségről nem gondoskodott, Sándor Gáspár vett fel kölcsön az oláh követtől költségekre »valamely pénzt.« Hagyján — mondotta Thököly — csak hogy »nyavalyások fejeket conserválhatván, oda hozhatták« közelébe. Decz. 12-én éjjel »előálom felé érkeztek egy néhányan az eleiben«, u. m. Nemes János és György, Daczó Pál és László néhányad magokkal Belgrádba Thökölyhez, a többi Passzaroviczon maradt. Voltak összesen »65-ig való személy szolgástúl, 15 gyalog, a többi lovas.« Thököly Nemes Jánost és Kálnoki Pétert maga mellett tartotta, ellátásukról gondoskodván, a többieket visszaküldte Passzaroviczra, Petróczinak megrendel-

¹⁾ U. ott 662. l.

²⁾ Thököly naplója 677 stb. l. Levelei 328. 332. l.

vén, hogy a többiek szállási között eloszszá őket s róluk gondoskodják.¹⁾

A belgrádi »szerdár« Csaffér basa nem szívesen látta őket, mert a fővezírtől nem hoztak neki fermánt. Azt izente Thökölynek (decz. 13.), hogy sem a Dunán által nem bocsátja, sem Pozserovácson nem tűri meg őket, míg a vezír parancsolatját nem látja, mert ha a vezír az erdélyiek dolgában politikus nem kívánt volna lenni, néki is megírta volna az erdélyiek iránt való szándékát. A decz. 14-én Belgrádból elmenteket is feltartóztatta Heszárcsikon. Ezeket ugyan (decz. 15.) elbocsátatta s a közlekedést Belgrád és Passarovicz között a Thököly útlevelével megengedte; de arra a kérésére, hogy legalább élelést rendeljen, vagy Havasalföldébe Madách után való bocsátásokat engedje meg ott telelésre, azt felelte, hogy élelést nem adhat, sem Havasalföldébe menni szabadságot, hanem arra ad fermánt, hogy Szófiába visszamehessenek, vagy a vezírhez Drinápolyba, vagy a török birodalomban a Dunán alól Szilisztria s Nikápoly felé.²⁾

Thökölynek az volt a szándéka, hogy az erdélyiek közül »egy néhányat az eleiben« maga mellett visszatart, a többieket haza küldi. Az erről szóló kettős lajstromot, hogy kiket akar elküldeni s kiket megtartani, már decz. 15-én közéjük küldi³⁾ Gyárfás Tamás által, de végre hajtani nem lehetett. Nagy nehezen tudott annyit elérni a belgrádi basától, hogy Passaroviczon megtűrje őket addig, míg a vezírtől rendelet érkezik felőlük.

Thököly decz. 18-án levelet ír a fővezérnek, kihájának. Szerket basának és Sándor Gáspárnak az erdélyiek érdekében, tudósítván őket az erdélyiek oda érkezéséről, állapotáról. Csaffér basa akadékoskodásáról és engedélyt kér arra, hogy legnagyobb részük haza, vagy legalább is Havasalföldébe mehessen, mert magok is nagyon vágynak már haza s ő sincs azon helyzetben, hogy őket nemesekhez méltóan elláthassa. Boér Gáborral indítja decz. 20-án ezeket a leveleket Drinápolyba.⁴⁾ Mi volt a vezír válasza, nem tudjuk; de Thököly további sorsából biztos következtethetjük, hogy az erdélyiek legnagyobb része 1695 folyamán haza került több mint négy esztendei keserves bujdosás után.

A török hatalmas mindinkább alászállott és azzal együtt Thököly szerencse-csillaga is mindinkább elhomályosult. Az

¹⁾ Thököly naplója 690. l. és levelei 331. l.

²⁾ Thököly naplója 693. Levelek 334.

³⁾ Napló 692. Levelek 334. l.

⁴⁾ Thököly naplója 696. Levelei 331—345. l.

1695-iki hadjáratban már nem vett részt s ez év szeptemberében II. Musztafa szultán Belgrádból Konstantinápolyba vitette. 50 udvari szolgálával. 15 magyar s 8 erdélyi úr híve a még megmaradt m. e. két század kuruczczal Oláhországba küldetett.

Az 1696-iki hadjáratban Belgrádban volt s aztán ismét Konstantinápolyba vitetett. Ott volt a zentai csatával s nagy veszteséggel végződött 1697-iki hadjáratban is s ebben az évben a hegyaljai zendülés után újabb bujdosókkal szaporodtak hadai.

Az 1698-iki béketárgyalásban Erdélyt a részekkel magának és utódainak kívánta biztosíttatni, a német követek ellenben Thököly kiadatását s a kuruczok kiűzését követelték. Egyik sem teljesedett: a karloviczi béke Thököly fejedelemségét nem, de személye biztonságát megmentette. Konstantinápolyban előbb a Duka vajda palotájában, majd 1698 elején az »erdélyi ház«-ban lakott, onnan galatai házába költözött, mígnem 1701 sept. 24-én Kis-Azsiába Nikomediába internáltatott. Itt a »Virágok mezején« épített magának (1702) egy nyári lakot, melybe 1703 febr. 18-án a gyász költözött be társául, miután a »heroina« Zrinyi Ilona »visszaadta bátor lelkét az úrnak.«

Még egyszer csillámlott fel a reménység sugara: a Rákóczi-forradalom győzelmei között, hogy az erdélyi fejedelemséget mostoha-fiától, kit az erdélyi rendek 1704-ben fejedelemmé választottak, megkaphatja. Ez a reménye is meghiúsult.

Bene sperando et male habendo transit vita — mondogathatta méltán, pályafutására visszatekintve.

Reményei szertefoszlását nem soká élte túl. Erdélyi ember: a zernyesti csatában fogságra jutott s titkárává tett hű embere, Komáromy János fogta be örök álomra lehunyt szemét 1705 sept. 13-án a Virágok mezején éqült cziflikjében (villájában). Végredeletében Erdélyben vagy Magyarországon valamelyik kőfallal kerített város lutheránus templomában kívánta eltemettetését. Ez az utolsó óhaja sem teljesült.

A historiánk egészen újabban derengeni kezdő napfény talán megérleli még az ő és nemzete ama hő óhaját is, hogy hamvai a messze idegenből a hazai földre visszakerüljenek.

A kik a hazáért mindent feláldoztak, azoktól a haza sem tagadhat meg egy sírnyi nyugovó helyet.

Dr. SZÁDECZKY LAJOS.

MAGYAR FERENCZRENDIEK A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

— ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY. —

VI.

A török hódítás, és az ország romlását előidéző belzavarok alapjában megrendítették a magyarországi ferenczrendiek fennállását, a midőn zárdáik nagyrésztét feldulva, lakóikat felkonczolva vagy szétszórva, a rend életerejét évtizedeken keresztül folytonosan a legkeményebb megpróbáltatásoknak tették ki. Pedig ez még nem volt minden. Az általános pusztulás okozta szükség behatolt az ellenség fosztogatásaitól legjobban megóvott zárda falai közé is, ott tanyát ütött, hűséges kísérőjéül szegődött a szegény szerzetesek mindennapi életének, és a nagy veszteségeket, a nagy fájdalmakat megtetézte azokkal a keserű gondokkal, amelyeket a megélhetés nehézsége okozott.

Mint már dolgozatunk elején elmondottuk, sz. Ferencz az ő rendjét a legtökéletesebb szegénység kötelezettségével alapította meg. A rendtagok sem együttesen, sem egyenkint nem birhattak tulajdonnal, pénzzel csak úgy nem, mint fekvőjóságokkal vagy más értéktárgyakkal. Minden szükségleteiket a hivek, a könyörületes szívű adakozók önkénytes adományaiból fedezték.

A magyar obszervansok, a későbbben az Üdvözítőről nevezett tartománybeliek, mindig kiválóan ragaszkodtak a szegénység fogadalmának az alapító szellemében való szigorú megtartásához. A konstitucziók, a káptalani határozatok telve vannak az erre vonatkozó, az ezt szorgalmazó intézkedésekkel.

Csak ha ezeket ismerjük, fogunk magunknak világos képet alkothatni az ő életükről, és csak így fogjuk megérthetni az őket átható szellemet.

Az általános rendi szabályzathoz híven megkívánják a magyar konstitucziók, hogy a szerzetesek sem magukkal ne hordjanak pénzt, sem pedig cellájukban ne tartsanak; senkinek

sem volt szabad fellebbvalója előzetes engedélye nélkül pénzt a maga céljaira elfogadni, vagy kijelölni egy harmadik személyt, aki ezt az ő hasznára elfogadja. Meg volt azonban engedve az ily közvetítő kijelölése akkor, ha a zárda javára történt az adakozás. Ilyenkor fel volt hatalmazva bármely szerzetes, hogy akár a templomban, akár pedig egyebütt így szólhasson: aki valamit adományozni akar, kézbesítse ennek és ennek a világi egyének, s ő majd hűségesen a mi szükségleteinkre fogja fordítani.

Tiltva volt a könyöradományok gyűjtésére — tekintet nélkül a célra, a melyre történt — akár a templomban, akár máshol kőládáscákát, perselyeket elhelyezni, vagy pedig a pénzt ily perselyvel kéregetni. Aki ezen tilalom ellen vétett, háromnapí börtönbüntetéssel sújtatott.

Minden zárdának meg volt a maga konfraterje valamelyik világi hívó személyében, aki anyagi ügyeit kezelte. Minden adomány, amit a szerzetesek a kéregetés alkalmával összeszedtek — értjük a pénzbeli adományokat — a konfrater kezeihez kellett hogy befolyjon. Az összeggyűjtött összegről minden egyes szerzetes nyolcz napon belül tartozott felebbvalójának beszámolni; ha ezt elmulasztotta, megfosztották a kapott alamizsnától és megkorbácsolták. Hozzáteszi azonban a konstituczió írója, hogy ennek mindig az illető kusztosz és házfőnök tudtával kellett történnie.

Még az sem volt szerzeteseinknek megengedve, hogy arany, ezüst tárgyakat, gyöngyöket, ékszereket, megőrzés végett elfogadjanak. Ez alól a szabály alól csak akkor volt kivételnek helye, ha esetleg olyan oldalról, vagy oly körülmények közt keresték meg őket ez iránt, hogy a szerzetesek nem utasíthaták volna vissza a kérelmet nagyobb kellemetlenség nélkül. Ez esetben is a házfőnöknek okvetlenül kellett a dologról tudnia, és ugyan ő tartozott a letéteményt az átvétel idejéig biztos helyen megőrizni.

Érdekes, hogy a konstituczió írója az arany és az ezüst tárgyak, gyöngyök stb. értéktárgyakkal együtt említi a könyveket is, amelyeknek elfogadására azonban a tilalom nem vonatkozott.

A konstitucziók figyelme még arra is kiterjedt, hogy az egyes zárdatemplomok egyházi felszerelésében se mutakozzék túlságos fény, gazdagság; nem engedvén meg, hogy a szerzetesek drága egyházi szereket, szentségtartókat, kelyheket, füstölőket halmozzanak össze. Ha valaki ez ellen vétett, a vizitator tartozott őt a legközelebbi káptalannál feljelenteni. Arany és ezüst edényeket, kelyheket stb. csak a tartományfőnök fogad-

hatott el az egyes zárdák számára. A hol nagy szentségtartók, avagy kelyhek találtattak, azokat azonnal más zárdákba kellett átvinni (ha csak nem kellett attól tartani, hogy akár a kegyur, akár a hivek rossz néven vennék azok eltávolítását) ahol a jövő káptalan rendelkezéseig őrizet alá helyeztettek. Még különös alakú lámpákat sem volt szabad csináltatniok a szerzeteseknek, mert nemcsak elvették ezeket tőlük, hanem fellebbvalóik részéről még büntetésben is részesültek. Ugy szintén a zárda kriptájába való temetkezésért sem követelhettek semmit a világi hívóktól.

Tiltva volt a felesleges és nagyobbsszerű építkezés is. Ha valahol mégis beállott a szüksége a nagyobb mérvű újításnak, vagy építkezésnek, erre előbb a tartománygyűlésnek, vagy ha annak egybe hívásáig várni nem lehetett, a tartományfőnöknek és diskretusoknak az engedélyét kellett kieszközölni. Mielőtt azonban az építkezést megkezdték volna, legalább négy szerzetesnek meg kellett a helyszínén jelennie, és az építési tervet, a költségvetést írásba foglalnia. E jegyzéknek egyik példánya a házfőnöknél maradt, a másikat pedig a tartományfőnök elé terjesztették, aki tartozott ellenőrizni, hogy a tervezet hiven betartatik-e. S ha a házfőnök ettől lényegesen eltért, a provinciális még hivatalától is megfoszthatta őt.

A szerzetesek még olyan tárgyat sem tarthattak maguknál, a melyek nem voltak ugyan eltiltva, de a melyeknek használata még sem felelt volna meg teljesen a szigorú zárdai szellemnek. Ha pedig valaki előljáróinak engedélye nélkül valamelyes tárgyat titokban elrejtett, ugyancsak szigorú büntetésben részesült; elvették tőle a rejtegetett dolgot, megkorbácsolták, és az ebédelőben a közös étkezés alkalmával a pusztai földön költötte el edelét.

A kusztoszoknak jogukban állott, sőt kötelességük is volt megvizsgálni, hogy a kerületükben lévő szerzetesek nem bírnak-e felesleges dolgokkal; s ha igen, ezeket tartoztak tőlük elvenni.¹⁾

Az a szerzetes, akinél halála után pénzt találtak, a lehető legnagyobb büntetésben részesült: megfosztatott az egyházi temetéstől.

Kétségkívül a fogadott szegénységre való tekintetből nem volt szabad szerzeteseinknek kocsizniok és lovagolniok sem. Ez a tilalom csak akkor nem állott fenn reájuk nézve, ha valamely rendkívül hosszú utat tettek meg, vagv sürgősen kellett valahova elutazniok, vagy pedig ha utközben megbetegedtek. Ha

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1533.

valaki bármely okból kénytelen volt útját, vagy annak egy részét, lóháton vagy kocsin megtenni, azonnal hazaérkezte után tartozott ezt felebbvalójának bejelentni. Ha az a felhozott okot elfogadhatónak találta, rendben volt minden; ellenkező esetben minden olyan nap fejében, a melyen lovagolt, vagy kocsin ült, egy napi szigorú bójtöt kapott. Ha pedig valakinél ez a kényelmi szeretet már egészen szokásossá vált, tekintet nélkül arra, hogy előljáró volt-e vagy sem, a vizitatornak fel kellett őt jelentenie a legközelebbi káptalannál.¹⁾

Mily lelkiismeretesen vették szerzeteseink még ebben a veszedelmekkel terhes időben is ezen tilalmat, legjobban mutatja azon körülmény, hogy a káptalanok csak esetről esetre adnak egyeseknek alóla felmentvényt.

Az 1533-iki gyulai tartománygyűlés megengedi a tartományfőnöknek, hogy kocsin látogathassa meg zárdáit.²⁾ Az 1548-ki váradi káptalan hasonló engedélyt ad a provinciálisnak.³⁾ Ugyanez a gyűlés beleegyezik, hogy a kusali, medgyesaljai és bányai zárdák a legközelebbi káptalanig két lovat tarthassanak.⁴⁾ 1542-ben a váradi káptalan megengedi a pápai házfőnöknek, hogy a kocsit és lovakat, a melyeken jött, visszavihesse magával; figyelmezteti azonban őt, hogy csak is a zárda felépítése körül szükséges munkákra használják és ne utazgatásra, mert különben elveszik tőlük.⁵⁾

Hasonlóképpen megengedi a káptalan, hogy a szécsényi, galgóczi, gyöngyösi, berényi, héderhelyi és ozorai zárdák is tarthassanak két-két lovat és kocsit, miután — úgymond — a szerzeteseknek a török folytonos becsapásai miatt szükségük van erre, hogy idejekorán menekülhessenek. Kiköti azonban, hogy a veszély elmúltával a fogatokat eladják.⁶⁾

Ezekre a kivételes engedélyekre különben annál is inkább szükség volt, miután az 1537-ben Berényben ülésező tartománygyűlés a legszigorúbb módon felújította a kocsizásra és lovagolásra vonatkozó régi tilalmat. Nemcsak kimondotta, hogy semmiféle zárdában, akár elpusztította a török akár nem, tilos kocsit és lovat használni, hanem gondoskodott a szabály megtartásáról is. A kusztosz, hivatalának elfoglalása után egy hónap alatt, köteles volt minden zárdából elvitetni a lovakat és kocsit; ellenkező esetben hivatalvesztésre ítéltetett. Ha vala-

¹⁾ Münchener Codex. Circa divinum officium.

²⁾ Gyöngyösi Codex. Acta Capituli 1533.

³⁾ U. ott. Acta Capituli 1548.

⁴⁾ U. ott.

⁵⁾ U. ott. Acta Capituli 1542.

⁶⁾ U. ott.

melyik házfőnök ellene szegült volna a kusztosz ily intézkedésének, elveszítette állását, ezenfelül néhány korbácsütést és bőjtöt kapott. Ha a többiek közül támadt fel valaki a rendelet végrehajtása ellen, hasonlóképpen megkorbácsolták, bőjtöltették s azon felül áthelyezték valamely más zárdába.¹⁾

A szegénységi fogadalom szigorú megtartását czélozta az a tilalom is, a melyet az 1537-ben Berényben megtartott tartománygyűlés hozott, a melynek értelmében nem volt szabad a zárdákban költés végett tyúkokat tartani.²⁾ Később azonban, midőn a hivek adományai már alig voltak képesek a zárdák szükségleteit fedezni, kénytelenek voltak ezen tilalmat feloldani. Már az 1554-ki szőlősi káptalan megengedi a szerzeteseknek a baromfi nevelést, miután — úgymond — az alamizna szedés útján nem tudják a házakat csirkékkel ellátni. Sőt itt még az is határozatba ment, hogy a szerzetesek az oly helyeken, ahol ezt könnyű szerrel és költség nélkül megtehetik, saját használatukra lenmagolajat termelhessenek, úgyszintén zabot, vagy árpát is az állatok számára, de semmi esetre sem eladás, vagy sörfőzés céljából.³⁾

Minden bizonynyal hasonló okból engedte meg 1548-ban a váradai káptalan a gyulai barátoknak, hogy kertjükben szőlőt termelhessenek.⁴⁾

Miután tehát szerzeteseink ily formán a rendszabályok értelmében minden keresetforrástól, mindenféle jövedelemtől teljesen elestek, fentartásuk kizárólagosan csak a hívő nép adományaira volt építve.

A különböző termények és adományok összeszedése az év különböző szakaiban történik. Az alamizna szedésre kivétel nélkül mindenki kötelezve volt; mégis, hogy kik menjenek és kik maradjanak a zárdában, a kusztosz vagy házfőnök kijelölésétől függött.

A szerzetesek mindent elfogadtak, a mi a zárdá szükségleteinek fedezéséhez tartozott. Pénzt, gabonát, hüvelyes veteményeket, baromfit, tojást, húsneműeket, bort stb. Miután azonban nem volt szabad nekik még az élelmi szerekben sem bővelkedniök, körülbelül meg volt határozva: mennyit koldulhattak össze egy-egy zárdá számára. Így pl. 2 szerzetesre egy oldal szalonnát számítottak, s csak ha ez nagyon kicsi volt,

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta Capituli 1537.

²⁾ U. ott.

³⁾ U. ott. Acta Capituli 1554.

⁴⁾ U. ott. Acta Capituli 1548.

szerezhetett be a házfőnök, a diskretusok tanácsával élve, még ezen felül is valamit.¹⁾

Az alamizna gyanánt kapott pénzt mindenki tartozott azonnal a világi konfraternek, vagy helyettesének átszolgáltatni, aki azt kezelte és alkalom adtán a zárda szükségleteire fordította. Ha valaki, akár a kusztosz, akár a házfőnök, akár valamelyik egyszerű szerzetes arra vetemedett, hogy a pénzből valamit a sekrestyében, vagy az oltár alá, vagy bármely más helyre elrejtett és turpissága napfényre jött, három napi börtönbüntetéssel sújtatott.²⁾

Gondoskodtak azonban a konstitúciók arról is, hogy a szerzetesek a hivek könyörületességét ki ne zsákmányolják és reájuk nézve az irgalmasság gyakorlását teherre ne változtassák. Meg volt ugyanis tiltva, hogy a szerzetesek valakit arra bírjanak, hogy valamely alamizna adásának kötelezettségét egész életére magára vállalja. A ki e tilalmat megszegte, egy napi böjtöt kapott, megkorbácsolták és az ebéd ideje alatt a társak jelenlétében a pusztai földön ült. Ha azonban valamelyik hívő önként vállalkozott egy és ugyanazon alamizsnának évről évre való megadására, ezt a testvérek nyugodt lelkiismerettel elfogadhatták.³⁾

A hivek ragaszkodása és szeretete, rendes körülmények közt elegendőképen gondoskodott az ő »barátjainak« ellátásáról. Meg volt a szükséges ruházatuk s el voltak látva a szükséges élelmi szerekkel. Ha nem éltek is fényesen, tisztes szegénységükben szükségét sem láttak. Napjában kétszer étkeztek: délben és este. A menü összeállítása a házfőnök gondjaihoz tartozott, a ki — mint a konstitúciók összeírója mondja — szegénységükhöz mértén tartozott főzetni. Szerdán és szombaton senkinek sem volt szabad más ételket magához vennie, mint a melyek a közös étkezés alkalmával délben az asztalra kerültek. Ennek fejében azonban e napokon mindenkinek jogában állott a házfőnöktől este egy darab kenyeret és sajtot kívánni.⁴⁾

A szigorú szerzetesi fegyelem természetesen nem fért össze a lakmározásokkal, a dinom-dánommal, sem a zárda falain belül, sem azokon kívül. Egészen jellemzi e tekintetben szerzeteseinket a konstitúciók következő mondata: ha temetésekre hívják a testvéreket, menjenek el annyian, ahányan csak mehetnek; az áldomásokra, lakomákra azonban — ha a

¹⁾ Münchener kodex. De labore.

²⁾ Gyöngyösi kodex. Acta Capituli 1542.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ Münchener kodex. De officio patrum quardianorum."

meghívást nem lehet visszautasítani — legfeljebb csak két példás életű szerzetes menjen el. Ily kivételes alkalmaktól eltekintve, rendes körülmények közt, még bort sem volt szabad inniok kint a városban.¹⁾

Mint az ország legtöbb lakosa, italo emberek voltak ők is. Megitták a bort, ha volt, de csak mértékkel. Este és délben mindegyiknek kijárt egy-egy korsó bor. Ezen felül, ha az illető házfőnök úgy találta, hogy a ház elegendő mennyiségben el van látva borral, megengedhette, hogy husvétől egész keresztfelmagasztaltatás ünnepéig, mindenki kapjon még délután is egy kis korsó bort.

Az ugynevezett borozgatást, az ebéd és vacsora után való kedélyes elbeszélgetést azonban, nem engedték meg a konstitucziók. Szabály volt ugyanis, hogy ebéd után mindannyian, az előljárók és alattvalók egyaránt, sőt még a vendégek is, elhagyják az ebédlőt s a templomba menjenek. Ez alól a szabály alól csak a szakácsok és azok voltak felmentve, akik az asztalnál felszolgáltak, vagy más egyéb okból nem vehettek részt a közös étkezésen. Hasonlóképen vacsora után sem tölthettek huzamosabb időt az étteremben; aki pedig mégis megtette, büntetésben részesült. Kivételnek ez alól csak akkor volt helye, ha valamely más tartományból való vendégük érkezett. Ekkor bizonyos meghatározott ideig vagy a házfőnök, vagy más valaki az ő megbízásából és helyetteseként, elbeszélgethetett az ebédlőben a fáradságaikat pihenő jövevényekkel.

A szíves vendéglátás különben is nem annyira kötelességük, mint inkább erényük volt. Házukat, asztalukat igaz magyar vendégszeretettel osztották meg mindenkivel, aki zárdájukat utba ejtette. Kétszeres örömmel fogadták természetesen vendégül jött szerzetes társaikat, s ha nem is csaptak tiszteletükre dáridót, amennyire szegénységüktől teltett, iparkodtak kitenni magukért.

Ha valamely szomszédos zárdából való szerzetes társuk, legalább két mértföldnyi útról tért be — pl. az alamiznaszedés idején — hozzájuk, nemcsak üdítő ételekkel és italokkal látták el őt, hanem a házfőnök egy napon keresztül tartozott ebéddel és vacsorával is megkínálni őt. Még inkább megkívánhatták ezt az olyanok, akik távolabbi helyekről érkezve vették igénybe vendégszeretetüket.

Ha a házbeliék maguk voltak, különleges étel legfeljebb egyszer egy héten jöhetett asztalukra. Meg volt azonban ez minden oly esetben engedve, midőn olyan vendég érkezett, akinek

¹⁾ Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1552.

a lábmosás is kijárt. Ha ugyan a zárda szolgálhatott ilyenekkel. Különben pedig — írja a konstitucziók összeállítója — legyenek a vendégek békességes türéssel.

Erdekes az is, hogy a tartományfőnök, a kusztosz s egyéb előjárók, legfeljebb csak egy, vagy két napig tekinthették magukat vendégeknek; azontúl már kötelesek voltak megelégedni a szerzetesek szokott mindennapi ellátásával.

Az 1537. évi berényi káptalan még azt is meghatározta, hogy az olyan étkezés, amelyhez valamely különös alkalomból, időn kívül ültek le, nem tarthatott tovább félóránál.¹⁾

A bőjtöket, az egyház és saját szerzetük bőjtjeit egyaránt, szigoruan megtartották. Ezen felül a tartomány régi szokásához ragaszkodva, bőjtöltek még minden szerdán és szombaton is, amennyiben rendes étkezéshez napjában csak egyszer — délben jutottak. Este azonban kaphattak, ha akartak, kenyeret és sajtot. Sőt egyszer-kétszer — nínél ritkábban azonban — a házfőnök e napokon is készíttethetett a házbelieknek vacsorát, csakhogy ennek mindig a legegyszerűbbnek kellett lennie.²⁾

Szerzeteseinkre a mohácsi vészt követő időszakban sok, nagyon sok bőjti nap következett be; nem ugyan az egyház előírásából, hanem a nyomorúság okozta kényszerűségből.

A népet, mely eddig őket adományaival, minden szükségességgel ellátta, nem csak megtizedelte a török, nemcsak anyagi jólététől fosztotta meg a szüntelen háború, hanem sok helyen még hitétől is eltántorította a folyton terjedő protestantizmus. Mindezt nagyon megéreztek szerzeteseink a zárdákban. Az alamiznaszedést mindig kisebb körre szorította a török hódítás s a személybiztonság hiánya. Az adományok, a nép szegénysége következtében, mindig kisebbek és szegényesebbek lettek, sőt néhol ezt is oly kényszeredve dobták oda, hogy megkeseredett szájukban a betevő falat.

El lehet képzelni, mily fokra hágott náluk a nyomorúság, midőn az egyik kolostor csak úgy volt képes magán segíteni, hogy elzálogosította templomának kelyhét.³⁾

Elénken megvilágítják a zárdák élmezéséről gondoskodni tartozó házfőnökök keserves aggodalmait, az egyes házak lakóinak türehetetlen nélkülözéseit azok a levelek, amelyeket szerzeteseink ebben az időben egymással váltottak. Alig irnak egymáshoz anélkül, hogy ne panaszkodnának és ne kérnék egymás segítségét.

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli. 1537.

²⁾ Müncheneri kodex. Circa divinum officium.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1542.

A minap küldtetek ugyanebbe a kuzstódiába néhány oldal szalonnát — írja a pesti konvent főnöke az egyik kusztoszhoz — de ezekből mi mit se kaptunk, miután más zárdákban lett szétosztva. Ha rendelkeztek még fölösleggel, juttassatok kérlek nekünk is, és írjátok meg Váradra, vajjon számíthatunk-e rá? Ha már sem buzátok, sem szalonnátok nincsen, legalább pénzzel segítsetek ki bennünket. Tudjuk azonfelül, hogy a ráknak bőségében vagytok; ezek azonban kissé későn gyalogolnának el hozzánk?¹⁾

Egy másik kolostorban is nagy szükségét szenvedtek a testvérek, miután a török azokat a területeket, ahol alamizsnát szoktak szedni, teljesen elpusztította, úgy annyira, hogy a nép az éhhalállal küzdöklik. Ezen felül maguk a szerzetesek is sokat szenvedtek, különösen a német katonaság részéről, mert valahányszor csak jöttek — pedig gyakran ellátogattak. néha százan, máskor nyolczvanan, ötvenen, negyvenen — mindig megkövetelték, hogy ellássák őket kenyérrel, sajttal és borral. Ennek következtében éléskamrájuk már teljesen kiürült. Kérik tehát a tartományfőnököt, hogy ha nem akarja őket éhen veszni hagyni, még a távolabbi helyekről is rendeljen nekik annyi gabonát, amennyit csak lehet.²⁾

Nincsen szalonnánk, de meg más élelmi szerekben is szükségét szenvedünk; segítsetek rajtunk, ha megtehetitek — írják egy más zárdából.³⁾

1533-ban Ozoráról a tartományfőnök megköszöni az egyik kusztosznak, hogy a budai konventet a napokban bőségesen ellátta borral, gabonával és pénzzel. Egyuttal kéri jóindulatát számukra a jövőre is, mert a szegényeknek igazán nélkülözniök kell.⁴⁾

Ugyanezen évben a következőket írja az ozorai házfőnök egyik szerzetes társának: a kért könyveket a tartományfőnök engedélyéből majd elküldöm, de még nem érkeztek meg; éppen most vár a könyvkereskedő Bécsből egy küldeményt. Kérlek azonban újból, hogy ha esetleg valamelyik szerzetestársad kocsi-val jönne tőletek hozzánk, rakjátok meg szekerét gabonával, szalonnával és mézzel. Néhány könyvet is szeretnék ez uttal Váradról elhozatni.⁵⁾

A mult évben — írja az egyik szerzetes — megigértém, hogy küldök számotokra gabonát és szalonnát. Az idén azon-

¹⁾ Levelező könyv 8.

²⁾ U. ott 15.

³⁾ U. ott 16.

⁴⁾ U. ott 30.

⁵⁾ U. ott 39.

ban felszökött a szalonna ára a piacon, mert egy oldalért elkérnek 3 frtot is. Mindazonáltal küldök egy hordó bort, 10 mérő buzát és 3 oldal szalonnát.¹⁾

Egy izben megengedi a tartományfőnök, hogy az egyik zárdából a jenői kusztódiába menjenek segítséget kérni a szerzetesek. Sőt ha a szükség úgy hozza magával, még az erdélyi és bányai kusztódiák területét is felkereshetik.²⁾

Az egyik szerzetes már ismételtén kért engedélyt előljárótól, hogy Csanádba mehessen néhány sertés elhozatala végett. Végre megengedik neki, de miután utitársat nem adhatnak melléje, azt tanácsolják, hogy valamelyik arra utazó tiszteességes társasághoz csatlakozzék.³⁾

Nem egyszer a főpapokat is felkeresik segélykérő soraikkal. Szükséget szenvedünk gabonában — írják az egyik püspöknek a szerzetesek — mert ez az év, bizonyára büntetésül hibáink miatt, nagyon terméketlen volt; a gazdáknak olyan silány az aratásuk, hogy az újig nem fog kitartani. Mit szóljunk tehát mi, akik sem nem vetettünk, sem nem arattunk, hanem teljesen jötevőink nagylelkűségére vagyunk utalva? A kívánt magvakat elküldöttük, és ezentúl is örömezt szolgálunk mindazzal, amit kertünk megterem. Kérünk azonban, hogy te is küldj számunkra gabonát.⁴⁾

A visegrádi barátok pedig a következőket írják a váci püspöknek: mint valami pusztaságba száműzve élünk itt, egyebet sem látva mint hegyeket, erdőséget és sziklahasadékokat. Még a napi élelemre szükségeseikkel sem rendelkezünk; mert bár szorgalmasan utánna jártunk, a környék lakosaitól részint a rossz termés következtében, részint szegénységük és még inkább — meg vallva az igazat — hitetlenségük miatt csak nagyon kevés alamizsnát kaptunk. Kérünk tehát, küldj számunkra gabonát, gyümölcsöt és bort.⁵⁾

Az egyik zárdá pedig az iránt keresi meg Péter premontrai prépostot, hogy karácsonyra küldjön számukra néhány malaczt, egyuttal pedig felkérlik, hogy az ujonnan hozzá menesztett hitszónokot nyájas arcczal, ne pedig reggeli ábrázattal fogadja.⁶⁾

Máskor meg egy özvegy úrnőtől kérnek karácsony ünnepére egy pár malaczt stb.⁷⁾

¹⁾ U. ott 98 a.

²⁾ U. ott 120 a.

³⁾ U. ott 126 b.

⁴⁾ U. ott 202a).

⁵⁾ U. ott 207b).

⁶⁾ U. ott 210.

⁷⁾ U. ott 234b).

A szükséges bor mennyiség beszerzése is sok gondot okoz szerzeteseinknek.

Nem rég irtam tisztelendő atyaságodnak — olvassuk egy házfőnöknek a kusztooszhoz irt levelében, — hogy lásd el kuszto-diád területéről zárdánkat borral, miután a tanulmányaikat végző növendékekkel is megszorodott létszámunk. Bizonyára van tudomásod arról, hogy ami konventünk még abban az időben is, a mikor jobb termések voltak, rá volt utalva a nagyobb pénzbeli segítségre. Most pedig nem csak bor termett kevés, hanem a pénzádományok is elmaradtak, úgyannyira, hogy még egy rőf vásznat sem szerezhhetnek maguknak testvéreink. Sőt még a kegyur is úgy nyilatkozott, hogy jelenleg sok minden-féle költségei miatt nem segíthet bennünket. Zalárdon és Gyulán bőségesen van bor, talán innen lehetne küldeni. Jó lenne Györgyi és Sellyei úrnóket is megkérni, hogy küldjenek számunkra legalább két hordó bort. Kérünk azonban, gondoskodjál egyuttal költségről is, amelyen az általunk kiküldött két testvér a nekünk szánt bort egyrészt a Dunán, másrészt kocsin, ide szállíthassa. Azon pedig ne csodálkozzál, hogy mi erről a tájékról, a melyet Isten irgalma mindedig megőrzött minden veszedelemtől, a ti tüzzel és vassal kipusztított vidékekhez fordulunk segítségért, miután úgy hírlík, hogy az idén ott felétek rendkívül bő termést adott a szőlő. Ezuttal nem is írok többet.¹⁾

1533 szeptember 7-én az előbb említett zalárdi konventnek a főnöke fordul a kusztooszhoz azzal a kéréssel, hogy a kerületében található felesleges borból küldjön az ő zárdájuknak is.²⁾

A váradi konvent tagjai is hasonló okból panaszkodnak az egyik levélben. Elég szegényesen élünk zárdánkban — írják, mert nem csak borunk nincs, hanem még a sört is mértékkel isszuk.³⁾

Köszönjük szíves gondoskodástokat — olvassuk egy másik levélben, a melyet szegénységünk iránt tanusítottatok; azonban sem soraitokból sem pedig a küldöncztől nem birtuk megtudni, hogy a számunkra szerzett 4 hordó bor mind Ozorán van-e már, hogy elszállításáról gondoskodhassunk. Ezt tehát kénytelen vagyok mindaddig elhalasztani, míg újból nem értesítesz, amit legkönnyebben megtehetsz Héderváry Ferencz emberei által, akik minduntalan jönnek Budára. Az egyik házfőnök

¹⁾ Levelezőkönyv. 10b).

²⁾ U. ott.

³⁾ U. ott 16.

tartozik 3 forinttal; azt hiszem merő szeretetből hozzá fog tenni még kettőt, s ezen az összegen már bátran lehet még két hordó bort Ozorára szállítani. Nekünk ugyanis nincsen most pénzbeli alamizsnánk, úgy annyira, hogy az igazat megvallva még prémért sem fizethetek.¹⁾

A váradi konventből a tartományfőnök ajánló levelével több zárdát felkerestek a szerzetesek, kérvén őket, hogy szükségükben segítségükre legyenek, miután úgymond alig husvétig jövünk ki borunkkal, s addig is csak vékonyan.²⁾

Egy alkalommal az egyik zárdá lakói az érsekhez fordulnak levelükkel s arra kéri őt, hogy küldjön számukra gabonát és bort, biztosítván őt, hogy ha megsegittetnek, annál buzgóbban fognak imádkozni lelkiüdvéért.³⁾

A füleki zárdá lakói panaszkodnak, hogy kevés alamizsnát kapnak a néptől, minek következtében azután se boruk se gabonájuk, de még haluk és olajuk sincs.⁴⁾

Az elegendő mennyiségű gabonával és borral való ellátás mellett, talán még a hal beszerzése okozott szerzeteseinknek legtöbb gondot. A mín különben nem is csodálkozhatunk, ha meggondoljuk, hogy mily szigorúan megtartották a böjtöket.

Ez évben — olvassuk egyik levelükben — egyéb kellemtelenség közt még az is ért bennünket, hogy hihetetlenül kevés a hal, annyira, hogy a piaczon is csak ritkán láthatni. Miután pedig közeledik a böjt, s az egyik jóakarónk ígéretére, aki mondotta hogy kisegít bennünket, még sem támaszkodhatunk egészen, kénytelen voltam szerzetes testvéreim közül néhányat a Duna és Tisza vidékére küldeni, hogy a szükséges hal-mennyiséget beszerezzék. Csakhogy költséggel nem igen láthattam el őket. Kérlek tehát, az irántunk viseltető barátságánál fogva, legyetek segítségére társainknak úgy a halak beszerzésében, mint azok besózásában. Kiadásaitokat majd meg fogják téríteni. De okvetlenül járjatok e dologban kezükre, mert ellenkező esetben az egész kolostor végső szűkségbe jut.⁵⁾

Tudomásodra hozzuk tisztelendő atyaságodnak — írják egy másik, úgylátszik, a váradi zárdából — hogy ő felsége a király néhány nap múlva ami vidékünkre érkezik, amint ezt Pöstyéni uram levelében tegnapelőtt velünk közölte. Kérünk ennél fogva, hogy hálódát engedd át legalább egy napra nekünk, miután ami vizeinkben némely helyen bőségesen van hal, s

¹⁾ Levelezőkönyv. 19.

²⁾ U. ott 119b.

³⁾ U. ott 205b.

⁴⁾ U. ott 230.

⁵⁾ U. ott 8a).

ha a hatalmas és jóságos Isten segítségével foghatunk belőlük, a halászatból nem csak nekünk, hanem neked is hasznod lesz.¹⁾ Már megírta a kusztosz — olvassuk a fentebbihez intézett egy másik levelökben — hogy a birtokodban lévő nagy hálót, az úgynevezett gyalom-ot küldjétek el nekünk néhány napra. Ezt a kérést ismételjük most mi is stb.²⁾

Azt irjátok — olvassuk egy másik levélben — hogy nálatok sok a hal. A mi vidékünkön ellenben még a kisebb fajtából is olyan kevés van, hogy legfeljebb orvosság gyanánt élhetnének velük. Különben nálunk az idén nem is volt nyár, ugyannyira, hogy a szőlőszemek teljesen kemények maradtak s inkább eczetet mint bort ígérnek.³⁾

1534-ben az egyik zárdából halat kérnek a közelgő nagybőjt alkalmából az esztergomi érsektől, aki nem rég gabonát és bort küldött nekik.⁴⁾ Hasonló szükségét szenvednek a szécsényi konvent lakói is.⁵⁾ Az egyik szerzetesház főnöke azzal a kéréssel folyamodik a földesúrhoz, hogy legyen szabad nekik úgy mint azelőtt szabadon halászni s az erdőből fát szállítani.⁶⁾ Egy másik panaszkodik, hogy midőn zárdájuk konfraterje nem rég az éj homályában halat szállított számukra a közeledő nagybőjtre, néhány gonosz ember megtámadta őt és lovait elrabolta.⁷⁾ Se zöltségünk se káposztánk nincs, írják máshonnan, és ha néhány halacskaát kaphatnánk, az is nagy jótétemény lenne reánk nézve.⁸⁾ Elküldöttem ezt az embert — olvassuk az egyik levélben — uraságodhoz, hogy az ígért vizát elhozza nekünk, egyttal kérjük, legyen gondja arra is, hogy a zárda tetejére szükséges cserepet is megkaphassuk, mert a tatározást már nem halaszthatjuk sokáig.⁹⁾

Az itt felsorolt élelmi szereken kívül, még sok más egyebet is kérnek szerzeteseink, hol egymástól, hol a főpapoktól vagy a világi uraktól, hol pedig magától a királytól is.

Igy a váradi zárda főnöke a következő levelet intézi egyik szerzetes társához. Legközelebb Budára kell indulnunk, miután a káptalan korábban lesz megtartva, úgy-mint husvét utáni szerdán. Ez alkalommal majd magammal viszem órádat Pestre, ahonnan azután könnyen elvitetheted haza. Bizonyára

¹⁾ Levelezőkönyv 9b).

²⁾ U. ott 10.

³⁾ U. ott 46b).

⁴⁾ U. ott 200b).

⁵⁾ U. ott 209b).

⁶⁾ U. ott 219b).

⁷⁾ U. ott 228b).

⁸⁾ U. ott 234b).

⁹⁾ U. ott 231b).

van róla tudomásod, hogy mily drága itt Váradon a faolaj; Pesten ellenben 4, legfeljebb 5 forintért nagyon jól lehet vásárolni egy csőbörre valót. Ha tehát küldenél egy csőbörrel a kereskedők által, akik gyakran jönnek Pestről Váradra, nagyon leköteleznéd az egész zárdát, kivált ha a fuvardíjat is elő teremtenéd.¹⁾

Egy alkalommal a káptalan megtartására kijelölt zárdának nem volt elegendő sója. A tartományfőnök tehát úgy intézkedett, hogy az egyik zárdafőnök — hihetőleg valamelyik sóbánya vidékéről — hozzon magával egy mázsa sót és az általa előbb kölcsönkért 20 frtot. Jőjjön Váradig kocsin, itt a jenői kusztosz majd két laikus testvért fog melléje adni, a kik szintén a káptalanra vannak kirendelve, s ezek majd elszállítják rendeltetése helyére a sót is.²⁾

Már előbb is közöltem veled, írja 1534 február 20-án az esztergomi quardián a kusztosznak, hogy mennyi szenvedésnek vagyunk kitéve a török részéről, és hogy mily szükségét látunk. Most két testvért küldök hozzátok, hogy ezek élő szóval is előadják panaszainkat. KüldjeteK valami segélyt. »KönyörüljeteK rajtam,« — fejezi be levelét — »könyörüljeteK rajtam, legalább csak ti, barátjaim, mert az Ur keze illetett engem.« (Jób. XIX. 20.)

Néhány ón vagy üveg korsócskát kértetek tőlünk, olvassuk máshol, azonban ebben a zavaros időben sem a pesti sem a budai mesterembereknél nem tudtam ilyeneket szerezni, mert némelyek két ily korsócskáért 60 denárt, mások pedig még ennél is többet követelnek.³⁾

Kénytelen vagyok a te jóakarathoz folyamodni — írja az egyik kusztosz — és arra kérni, küldj számunkra ónt, mert az egész kusztódia vaszfazekait ki kellene javítani.⁴⁾

A budai konvent főnöke az erdélyi vajdától kér alalmazását, hogy — ügymond — el tudja testvéreinek sokaságát tartani.⁵⁾

Sok bajuk van a visegrádi barátoknak. 1531 május 1-én a királyhoz intézett levelükben elmondják, hogy László király mint építette fel a királyi lak szomszédságában zárdájukat és templomukat, fejedelmi bőkezűséggel gondoskodván minden szükségességről úgy az épületekben, mint a szerzetesek ellátásában. Most azonban — sóhajtanak fel — mindeneknek vége, és mi

¹⁾ Levelezőkönyv. 16.

²⁾ U. ott 77b.

³⁾ U. ott 75.

⁴⁾ U. ott 27.

⁵⁾ U. ott 219.

az egyik bajt a másik után szenvedjük el. Az épület romladozik, a tető rossz, az ablakok betörve, sőt még a mindennapi ellátásra szükséges élelmi szert is nélkülözzük. Kivált halban és egyébbb bőjti eledelokban szenvedünk hiányt. Kérik tehát a királyt, hogy segítse meg őket, hogy azután ők az ő kegyurasága alatt nyugodtan élven, éjjel-nappal imádkozhassanak életéért, és szerencsés országlásaért. Ugyanők egy más alkalommal segélyt kérvén a felségtől templomuk helyreállítására, egész őszintén kinyilatkoztatják, hogy annál buzgóbbak lesznek a király jólétéért Istenhez intézett könyörgéseik, minél bőségesebben tapasztalják segítségét.¹⁾

Más alkalommal azon panaszkodnak, hogy a király által számukra ruhára kiutaltványozott segélyösszeget a várnagy nem csak nem akarta nekik kifizetni, hanem még azt is kijelentette, hogy a jövőben sem fog adni nekik semmit.²⁾

Egy újabb esetben Báthory Istvánnak a következőket írják: emlékezetedbe hozzuk, hogy a mult napokban némi segítségért esedeztünk a felségnél, amit a te hathatós pártfogásod mellett meg is nyertünk. Miután azonban a királyi parancs nem lett mindenben teljesítve, mi még most is ugyanazon szegénységben sanyargunk, és napról-napra rosszabbul állunk, úgy az épületek, mint az ellátás dolgában. A javításokra nézve elég ha azt mondom, hogy a vihar által megrongált egyik ablak helyreállításáért 80 frtot kérnek. Élelem szempontjából pedig még rosszabb helyzetben vagyunk, mert a folytonos bőjti napok alatt sem halunk sem olajunk nincs. Itt van előttünk a sz. Miklós-napi vásár is, és mi semmit be nem vásárolhatunk. Kérünk tehát, légy szószólónk a király ő felsége előtt, és egyuttal eszközöld ki azt is, hogy a nekünk szánt összeget a régi pénzérték szerint kapjuk meg.³⁾

A pesti konvent tagjai is a király segítségét kérik szorultságukban, elmondván levelükben, hogy a tetőzetnek a szentély felett való részén elhelyezett nagy keresztet a szél ledöntötte, a templom üvegablakait a vihar betördöste, sőt a zárda régi teteje is annyira korhadt és megrongált állapotban van, hogy a becsurgó esővíz nem ritkán a czellákból is kiüzi a szerzeteseket. Ezen felül szükségét szenvednek még gabonában, olajban és ruhában is.⁴⁾ Később meg az a panaszuk, hogy a kincstárnok nem küldte még meg a számukra kiutaltványozott összeget.⁵⁾

¹⁾ Levelezőkönyv. 212b.

²⁾ U. ott 217b.

³⁾ U. ott 221b.

⁴⁾ U. ott. 216

⁵⁾ U. ott. 233b.

A tatai zárdá lakói a királynénál kopogtatnak segélyért, minthogy sem ruházatuk sem napi élelmük nincsen.¹⁾

A visegrádi zárdabeliek egy izben a következő levelet intézik a pesti sókamara főnökéhez: néhány nappal ezelőtt a király ő felsége bizonyos mennyiségű sót ajándékozott konventünknek, amelyet mi ezideig még nem tudtunk értékesíteni. Miután azonban most pénzsűkében vagyunk, kénytelenek vagyunk fele áron eladni. Egy pesti káplán ajánlkozik, hogy megveszi, ha engedélyt nyer az elárusításra. Kérünk tehát, engedd meg neki, hogy a sót Pestre bevihesse és ott árulhassa. A válasz, amelyet levelükre kaptak, nem volt kedvező. A kamara főnöke sajnálkozva tudatja velük, hogy a kért engedélyt nem adhatja meg, miután királyi rendelet tiltja, hogy a városban idegen sót áruljanak.²⁾

Midőn szerzeteseink ruhaneműeket, élelmiszert vagy más ilyesmit szállítanak egyik zárdából a másikba, az előljáróság rendszeren ellátja őket egy oly levéllel is, a mely a vám és egyéb fizetésektől való mentességet van hivatva számukra kieszközölni. Így, midőn egy alkalommal a kusztosz néhány szerzetest Fáróba küld prémért, a számukra kiállított levélben mindenkit felkér, hogy tekintettel az ő könyörgésére és saját lelkiüdvösségükre, engedjék el a szerzeteseknek a vámot és minden más adózást. Hasonló tartalmu levelet visznek magukkal, midőn egy más alkalommal halat visznek egy másik zárdába. Ugyanily irással vannak ellátva, midőn alamizsna-szedés idején a Duna vagy a Tisza vizén kell átkelniök.³⁾

KOLLÁNYI FERENCZ.

---

¹⁾ Levelezőkönyv. 218b.

²⁾ U. ott 232.

³⁾ U. ott 238b.

KÁROLYI SÁNDOR KÉT LEVELE A ZSIBÓI CSATÁRÓL.

Hogy gr. Herbeville cs. tbgy, — e vén, hiú francia — mekkora dicsekvő volt: eléggé megmutatta a jelentéktelen pudmericzi összecsapást (1705. aug. 11.) döntő diadallá felfújó hadi bulletinjével, melyet az események csakhamar reá csúfosan megczáfoltak, — s mely hazug jelentésért az idegen diplomaták előtt szégyenkezni kénytelenült bécsi ministerek utóbb eleget orrolának is a fecsegő öreg úrra. Hanem azért Herbeville javíthatatlan maradt, s az erdélyi határokon ugyanez év nov. 11-kén vívott zsibói csatáról még főnnhéjazóbb, a kuruczok elesetteinek számát még képtelenebbül nagyító jelentést küldött föl az udvarhoz, mely azután azt közzététetve, e tendentiosus, hazug közlés mint való ment át utóbb a történelembé. E visszás körülményre »*Bercsényi*«-m III-ik kötetében rámutatván, egyszersmind egykorú, hiteles adatokat idéztem (jegyzetben, a 469—72. ll.) a csata lefolyásának s a mindkét részről való veszteségeknek *valódi* mibenállásáról. Nem akarom az ott elmondottakat e helyütt ismételni; azért a t. olvasót egyenesen odautalom; de kiegészítésül íme itt közlöm szószerinti hűségben, a csatát nem messziről szemlélt, utóbb a csatateret megszállott és az elesettek testeit összeszámláltatott *b. Károlyi Sándor* tbknak két, eredeti, sajátkezűleg írott bizalmas levelét, melyeket a kurucz fővezérhez gr. Bercsényi Miklóshoz intézett. Nem vala semmi oka ezekben az igazat eltakarni vagy szépítgetni, — nem is teszi, sőt maga itéli el a legélesebben a segítségére küldött saját katonái gyáva viseletét az üldöző ráczokkal szemben. Hadd beszéljenek tehát e levelek

I.

»Méltóságos Generális!

Nekem nagy jó Uram!

Ma reggeli levelem¹⁾ expedíciója után én megcsalatkozám, mert Prínyi Miklós Uram²⁾ sem levelemet, sem magamot be nem vára, hanem az mellette levő majd négyezer (*a csata után*) összevegyült hajdúval továbbment, s azt sem tudom, merre? Most hajháztatom mindenfelé. Ha ma itt találom vala, ha csak reabíztathattam volna őket, — Isten segítségével reménlem vala

¹⁾ Ez — fájdalom — nem maradt korunkra.

²⁾ B. Perényi Miklós, gyalog-dandárnok.

szerencsés operatiómot, mert az ellenség azon helyben rosztozott, s minden táborra állását és föld situsát magam kinézvén: ha csak Isten ítéleti nem lőtt volna, reménlettem volna az egész táborának felgázolását; de ezen confusió miá az már márul elmúlt. Reggel penig portásim egész *(a német)* táboráig vágván *(annak portyázóit)*, nyelveket *(foglyokat)* is hoztanak, s úgy referálják, hogy holnap egyenessen Kolosvár felé indul; ki oda *(Zsibóhoz)* nagy két mars léssen, szekerei nem is hiszem, elérkezhessenek; és így — úgy látom, — ezen alkalmatosság tovább is füstöt vetett.

Azon nyelvek bizonyosson referálják: Schlick *(cs. lovassági tbk.)* maga áldgyülvés által elesett: az rab szemével is látta: balcsecsénél volt az lövés, — temettetett estve, az zsibói templomban.¹⁾ Ugyan más gyalog-generális is, Tramp nevű, *(dán tbk.)*, az veres gyalog-regimenté, elveszett, három vice-colonellussal, egyik úgy referálja, mint megszámlálták: 1200 némettel, másik úgy mondja: háromszázzal. Az mennyire láttam az ostromot *(a sánczokra)*, magam is ezt affirmálhatom, nem messze lévén tőlök. Sebesek sokan: az mieinkben az sánczban circiter 20 maradt; hanem ezen kívül az rácz és lovas német miá, — széltiben menvén az hegyeken, — együtt is, másutt is hullott el. De az Prinyi Miklós megírt corpussán kívül is széltiben jön, hol húsz, hol tíz, etc.; azoktúl hallom, hogy Forgách Uram *(Simon, a tbgy.)* is ott volt *(a harczon)*, de idején elment. Kegyelmes Urunk penig még azelőtt, s egyenessen Kővárnak; már két leveletem hozták vissza,²⁾ most expediáltam harmadikat. Bóné, Sennyey, Gencsy, Gunderfindel *(Guldenfinger)* ezereit akkor expediáltam vala Urunk mellé: azokat is az vert hadat üző egy zászlóalja rácz (!) megszalasztotta, s kárral, noha tűrhetővel, de becstelenséggel nagygyal eljöttek, — csak elhültem belé: ma szemközben itt találtam.

Valamennyi ágyu volt *(a sánczban)*, oda vagyon. Az bagázsia *(podgyászvonat)* Szamos-Újvárnál volt. — elválík, mint salválják. *(Azt megmentették.)* Széltiben mégyen az hajdu: honnat azt ítélem: új esztendeig semmi operatiót *(hadműködést)* sem tesziünk vélle, bár csak öszvevehessük, — negyedik *(csatavesztés)* lévén ez.³⁾

Hogy az földet csendesíthessem: ma expediáltam mind Magyarországra s Erdélyre pátenseket s úgy az széljedteknek öszvehajtására parancsolatokat.⁴⁾ Ennek *(t. i. a zsibói csatavesztésnek)* az oka nem más vala, hanem az improvisio, *(készületlenség)*; mert noha gyakran megírtam minden passusoknak *(szorosoknak)* elké-

¹⁾ Hazug hír volt: a fogoly német más eltemetett tisztet nézett Schlicknek, a ki csak megsebesült, de nem halálosan.

²⁾ Mert a fejedelem nem Kővárnak, hanem Szamos-Újvárnak tartott.

³⁾ Koronczói, nagy-szombati, vöröskői (Pudmericz), zsibói.

⁴⁾ »Bercsényi«-mben idézve.

szítését (*értsd: elrekesztését, elsánczolását*), s válaszaim is jövének, hogy megvagyon, — mindazáltal abban semmi sem volt, hanem csak az egy karikait (*hegyszoros*) erősítették s az zsisibóit gányolták (*így; gátolták?*) s az mikor már az ellenség előtte volt: az hajdukot is akkor vitték az Karikáról által. az álgúkkal együtt;¹⁾ s úgy informáltatom, hogy még helyben sem állíthatták mint kellett volna, s az hajdúság is azon fáradt volt. *Az sáncz pedig olyan, hogy szemem láttára az vasas-regimentek lovastúl szélitiben mentenek rajta.*²⁾ Nem is csudálom, mert Erdélyországból még csak ásó s kapa sem tölt ki, hanem magam küldtettem Ecsed-ből. Óh boldog Isten!...

Én lovas-haddal széppel vagyok, de mivel, egy szó annyi mint száz: *rossz*, — mellyben (*mellben=szemben*) velle (*t. i. a némettel*) nem vagyok, hanem az merre megyen, követem távulról s portásokkal érdeklek (*érintgetem, csipkedem.*) mivel lova, marhája, szekere s maga veszten vész az németnek (*az éhségtől*); nem tágitom. Csak az föld népe volna jó, eleget nyerhetne; de attúl félek: ezen confusió miá Erdély bevárja, előtte (*a nép*) el nem fut, s életre kap (*a kiéhezett német had.*) Én ugyan valamely helyt (*helységet*) otthonn érek, ki bevárja, vagy protectiót veszen: az édes apámé volna is, porrá teszem, népét levágatom. — páten-semben is megirtam.

Az egy Kolosvárt nem tudom, elfuttathatom-é, vagy sem? Ha holott nem: portásom megyen két nap által, — legalább malmait kívül porrá égettetem, s marháját, ha el nem állította, elhajtatom. — Továbbvaló occurrentiákról is Ngodat tudósítom. Üri affectiójában ajánlván magamot, maradok

Nagyságodnak

Czigányi (*ma: Cziglény*) táboron, 12. 9-bris 1705.

igaz szolgája

Károlyi Sándor m. k.

P. S. Sokat írhatnék én, de látom: az eddigvalóknak is semmi haszna; aprónként pedig mind teljesedik. Külső segítséggel bíztattuk nemzetünket, — sehol sincs. Bizony, ha még többször így járunk, földön hagyattatunk.«

II.

»Méltóságos Generális!

Nekem nagy jó Uram!

Nem kétlem, vette Ngod idevaló dolgokról tudósításomat eddig. Most sem írhatok többet, hanem *tegnapi napon megjárnán*

¹⁾ Előbb nem is lehetett, mivel az ellenség eredetileg arra akart menni, s azután fordult vissza, az oláh kém tanácsára, és vőn utat Zsibónak.

²⁾ Talán valami, fasinákkal behányt s az utászoktól hirtelenében levont helyeken.

az egész harczhelyt s testeket megolvastatván, többet négyszáznál sohol sem találtunk; ¹⁾ *sufficit*, (ebből kitűnik) hogy (a had) eloszlott az széles világra, — mikor gyűl össze? . . . elválik.

En sietek Urunk után. de mindazáltal mind elől, hátul vagyok hadam az ellenség körül, ki, ha ma nem is, de holnap bedobol Kolosvárra az eleivel táborának. Azolta is felest vagdalván le, az fogott rabok confirmálják (*megegerősítik*) nagy veszedelmeket (*Zsibónál*), kit magam is láttam. Az tiszteket az templom körül temették volt; *felásattam*, — *tagadhatatlan, nyolcz derék tiszt és két rácz kapitány. Az közönségessét négy helyen az sáncz árkában temette.* Schlick tovább is confirmáltatik, hogy testét Szeben felé vinnék; hanem egy furért fogtanak tegnap. ki azt referálja, hogy az harcz után látta.²⁾ Az listákat (a cs. ezredek) tegnapelőtt adták bé: *1000-re ment az elveszett.* Ma 15-dik nap, hogy kenyerek nincsen, sült tökkel, tengerivel élnek; egy mélföldet egy nap alig mehetnek.

Kolosvár — úgy hallom, — el nem fut; oly szándéka vagyok (*Herbevillének*): az gyalogot ottan hagyja, mivel nem viheti (*bágyadtsága miatt*); az lovassával Szebenbe megyen.

Tovább mi occurrá, udvarlok Ngodnak. Azalatt ezen Urunk levelét transmittálván (*elküldvén*), maradok

Nagyságodnak

Radnai mezőn, die 16. 9-bris estve, 1705.

igaz szolgálja

Károlyi Sándor m. k.«

Külczim: »Méltóságos Fő-Generális Gróft Székessi Bercsényi Miklós nagy jó Uramnak s Ngának. Nagy-Szombath.

Cito, cito, cito, cito, citius, citius, citissime, citissime.

Stafeta

(P. H.)

Urgentissima.«

Kívül, a másik felén, Bercsényi cancelláriájabeli írással rájegyezve: »Radnai mezőről, 16. 9-bris 1705. írja Károlyi Sándor Uram s Nga, hogy az császár armádája Kolosvár felé beballagott, az zsibói sáncznál mindazonáltal ezerig való veszett.«

Ugyane kézzel viszont, a megelőző levélre ez iratott: »Az zsibói sáncz megvétéléről informatio.«

Mindakét levél eredeti, egy-egy ívre egész ívrétben, Károlyi sajátkezével írva. Az első borítékban volt, a mely már ma nincs meg; a második levél magában vala összehajtvva s piros spanyolviaszba nyomott, finommetszetű, Károlyi-czímeres kis gyűrűpecsété ép.

A saját kéziratgyűjteményebeli eredetiekről közli:

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ Ezt fújta föl Herbeville hivatalos jelentése 6000-re. (!!!)

²⁾ Ennek volt igaza; mert Schlick, mint már megjegyzők, nem esett el, csak megsebesült könnyeden.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis legenda antiquissima auctore fratre Leone. Nunc primum edidit Paul(us) Sabatier. Páris, 1898. (Société Anonyme). 8-r. CCXIV és 376 lap. Ára 12 frank.

Assisi szent Ferencz 1226. október 3-án hunyt el, s titkára, barátja gyóntatója és betegápolója, *Frater Leó*, kinél senkisé ismerhette őt jobban s kinek a lelke valósággal összeforrt az övével, 1227. május 11-ére már el is készítette terjedelmes életrajzát. Innen van az a közvetetlenség, az előadásnak az a heve, mely művében úgy szólván életre kelti a szentet. A *speculum perfectionis* hű tükre szent Ferencz lelki és testi életének egyaránt; s a mennyiben teljesen azonosítja magát mestere gondolkodásával, részrehajló is sok tekintetben. A legnagyobb méltatlankodással utasítja vissza azokat a reformtörekvéseket, melyekkel Illés testvér akarta módosítani szent Ferencz alapszabályait. Ezen a téren elhagyja történetirői higgadtsága, elkapja a legendairó szenvedélye, s nem ritkán elfogult.

Szent Ferencz életének legfőbb forrása idáig a Legenda Trium Sociorum volt, mely 1246-ban készült s a Bollandisták gyűjteményében 1768-ban jelent meg először. Sabatier már korábban bizonyította, hogy ennek a legendának legnagyobb része elveszett, a mit főké a német tudósok nem akartak elhinni neki, míg most a *Speculum Perfectionis* felfedezésével a husz esztendővel régibb eredeti forrást megtalálta az 1743. évi Mazarinus-kéziratban.

Ez a legenda egészen új világításban tünteti föl szent Ferencz történetét; meghatároz sok évszámot és helyet, a mi nagyon fontos, mert a tucatszámra írt legendákból akárhányszor az sem tűnik ki, a IV. vagy a XII. században élt-e valamely szent s északon vagy délen lakott-e. Ebben a részben magasan áll pl. a Celano Tamástól nem sokkal később írt

első életrajz fölött is és többi közt teljesen használható Assisi XIII. századbeli helyrajzára nézve. Előadásának rendkívüli élnksége valósággal élénk állítja a szent alakját, mely a többi legenda bágyadt elbeszélésében szinte elmosódik; öröme, lelkesedése, bátorsága mind ott lebeg a sorok között. Látjuk a kereskedő fiát, a ki megőrzi nagyúri szokásait a polgárokkal való érintkezéseiben, az egyházat átalakítva is hű marad életmódjához és egy lovag büszkeségével és önérzetével cselekszik. De a mellett a Speculum Perfectionis a munkásnak, a könyörület emberének s a belpoklosok szolgájának mutatja őt, miről a többi alig szól.

Sabatier, kinek szent Ferenczről írt könyvét már ismerttettem a Századokban (1894. 556—559. l.) s ki azóta is két füzetben foglalkozott a szentnek történetével¹⁾, most különböző kéziratok egybevetése alapján nagy tudományos készüllettel teljes szövegében adja ki Frater Leónak a szentről írt könyvét. (Speculum perfectionis seu S. Francisci Assisiensis legenda antiquissima), s a függelékben őt, egész értekezésekké bővülő magyarázatot közöl a szöveg egyes helyeihez. Magyarországra nézve legérdekesebb az 1509. évi 4354. számú vatikáni kódex, mely a magyarországi szentferencz-rendiek csodatételeit is fől-számlálja. Valószínű, hogy ez nem a többi kódex hiányosságát, hanem azt jelenti, hogy itt új fejezettel van dolgunk, a mit legjobban az bizonyít, hogy a magyarországi tartomány főnökeinek jegyzékét is nyújtja. Hagyomány szerint ennek a munkának magyarországi *Fábián fráter* a szerzője, a ki azon fráterek közé tartozott, kiknek Avignonban a generális bocsátotta rendelkezésekre a régi legendák másolatait. Annyi bizonyos, hogy magyarországi *Fábián fráter* 1325-ben inquisitor volt és összekötetésben állt úgy Avignonnal, mint Olaszországgal. Sőt a Speculum 1509. évi kéziratának 127. lapján nevével is találkozunk; ott, ugyanis, a hol szent Ferencznek Frater Leó számára adott áldását közli, hozzáteszi a szerző: »Benedicat me fratrem Fabianum.« Első személyben beszél az 1335. és 1343. évekről is; miből azonban még sem lehet következtetni kilitére.

De a szerzőt más nyomok is elvezetik Magyarországba. A Speculum Vitaenek egy kiadása ugyanis Győrött már 1753-ban megjelent ily cím alatt: »Antiquitates Franciscanae seu Speculum Vitae b. Francisci et Sociorum ejus autoribus F. F. *Fabiano*, *Hugolino* et Sociis divo Francisco coevis.«

¹⁾ Un nouveau chapitre de la vie de S. Fr. d'Assise. Paris, 1896 8-r. 24 lap; és Dissertazione sul primo luogo abitato dai Frati Minori Róma, 1896. 8-r. 24 lap.

(K. 8-r. 5 levél, 568 lap és 11 levél. Egy példánya a hely és év kitétele nélkül a magyar nemz. muzeumban.) A cím kétértelműen kívül jóhiszemű s a kiadó semmiesetre sem akarhatta jobb meggyőződése ellen szent Ferencz kortársává tenni Fábiant, a ki csak másolta és közbeszurásokkal tarkította a Frater Hugolin (Actus Fioretti) és a szent néhány kortársa (Speculum Perfectionis) iratait.

A szerzőt érdekelheti, hogy legujabban *Bohnert* Márián is kiadott Assisi szent Ferenczről egy terjedelmes életrajzot (Duna-Földvárótt), hogy nálunk *Pulszky* is írt a szentről egy szép tanulmányt s hogy egyebek közt egyik hallgatóm, *Lőrincz* Gábor a nagykárolyi róm. kath. főgymnasium 1896/7. évi értesítőjében szintén jól megírt értekezést közölt szent Ferencz történelmi jelentőségéről. A szentnek életére vonatkozó magyarországi bibliografia nem mondható éppen szegényesnek és ferenczrendi zárdáinkban, különösen talán Gyöngyösön, aligha nem találánk a XIII. század egyik legrokonszenvesebb alakjának koráig visszamenő adatokat. Úgy látszik, bízik ebben a jeles szerző, *Sabatier* Pál is; 1898. május 13-án Assisiből hozzám intézett egyik levelében ugyanis megjegyzi, hogy nagyon természetesnek találja, ha honfitársaim melegen érdeklődnek szent Ferencz iránt s ha Assisit sűrűn látogatják, mert nagyon hihető, hogy a szent családjának utódait Magyarországon kell keresni, s hogy e végből neki is a helyszinén, Magyarországon kell nyomozásokat tennie. Kétségtelen, hogy *Sabatier* úr szívesen látott vendég lesz Magyarországon mindenütt s hogy középkori forrástanulmányaira nem marad eredménytelen ez a várva-várt kirándulás.

MÁRKI SÁNDOR.

Az 1437-ik évi parasztlázadás története különös tekintettel a jobbágyi viszonyokra s a hussitizmusnak hazánkban való elterjedésére. Írta Gombos Ferencz Albin. Kolozsvárt, 1898. — 8-rét, 133, 1 l.

A hazánkban mostanság napirendben levő szocialista mozgolódások aktualissá teszik Gombos F. Albin ur munkáját. Az 1437-ik évi parasztlázadás a legelső, bár jelentőség tekintetben a Dósa-lázadás mögött maradó nép-forrongás hazánkban, mely azonban már némi szocialis jeleggel bír: a jobbágyiség áll szemben a nemességgel, az elnyomott parasztlakosztálya a vagyonosokkal. De századunknak ezen divatos társadalmi visszahatásán kívül van egy más, szintén régi eredetű, de korunkban leginkább emlegetett kinövése, a nemzetiségek forrongása: ennek is egyik legrégebb példája e néplázadás,

Az oláhokat kell értenünk; nem nagy szerep jut ugyan nekik e lázadásban, de részük volt benne, hiszen oly területekre is kiterjedt, melyeknek lakossága ekkor már nagy részt oláh volt.

A munka 9 fejezetre osztva tárgyalja az 1437-ik évi pórlázadás történetét u. m. 1. Bevezető rész. 2. Az erdélyi magyar jobbágyság helyzete a lázadás kitörése előtt. 3. Az erdélyi oláhság helyzete a lázadás kitörése előtt. 4. A hussitismus elterjedése hazánkban és Marchia Jakab inquisitorsága. 5. Az 1427-ik évi unió és az alsó-fehérmegyei lázadás. 6. A szamosmenti lázadás kitörése és a bábolnahegyi csata. 7. A kápolnai unió s a lázadás további története egészen Kolozsvár visszavételéig. 8. A budai zavargások. 9. Befejező rész.

A bevezető rész a lázadás irodalmát ismertetve, szemelvényeket ad több egykorú és későbbi műnek ide vonatkozó részeiből. Idézi a szászok egykorú jegyzőkönyvének illető sorait, Heltai, Petthő és Huszti András krónikájának a lázadást leíró részeit. Engel és Fessler jellemzései és az ő befolyásuk alatt író Szalai, Kövári műveiből kiszakított sorok közlése után pedig a velük ellentétes állásponton levő Horváth Mihály, Jakab Elek és Szilágyi Sándor elbeszélései vannak felsorolva. Utóbb említettek az oláhok mellett már a magyarokat is szerepeltetik a lázadásban, míg Hunfalvy Pál már főként csak a magyar parasztokat hiszi részeseknek a felkelésben. A Hunfalvy álláspontjára helyezkedik a szerző is művében, ő is az oláhságnak másodrendű szerepet juttat. A magyarok után az oláh történetírók, így Odobescu, Balcescu és Papiu műveiből közül kisebb-nagyobb részleteket.

Nem idézett minden író Gombos úr, de ennyinek idézése is igen sok volt. A hány idézet, ugyanannyiszor van ismételve és különféleképen előadva az 1437-ik évi pórlázadás története. Itéletében önálló akar lenni és talán épen azért közölte mások véleményeit, hogy így a saját felfogásának függetlensége annál inkább kitűnjék. Pedig nem egy tekintélyes írónk állítását kellett megdöntenie és mint a tárgy alapos ismerőjének, ez sikerül is Gombos urnak.

A 2-ik fejezet a magyar jobbágyság viszonyaival foglalkozik. Végig halad a jobbágyok történetén Károly Róberttől kezdve, Nagy Lajos és Zsigmondig. A nép helyzete mind terhesebbé válik a földesuri önkény és a papság kapzsisága miatt. Midőn a püspök a fizetni nem tudókat kiátkozza, ezzel a nép hite is megrendül és a huszita papok tanait annál nagyobb buzgósággal hallgatja meg, mert ezek anyagi reményekre is feljogosítják.

Az oláhsággal is foglalkozik a munka (3. fej.). Szól

Erdélybe való betelepülésükről, itteni helyzetükről. Nagy gondal tértitgetik, de a tized fizetése visszariasztja őket a római egyháztól. Zsigmond bocsát ki ugyan rendeleteket a schizmás pópák és hiveik ellen, de ezeket nem hajtják végre. Helyzetüket a magyarokénál határozottan kedvezőbbnek lehet mondani; tizedet nem fizetnek, ki sem átkozzák őket. Az oláh történetírók szerint az 1437-ik évi pórlázadás idejében, a kápolnai unio alkalmával fosztották meg az oláhokat eddigi kiváltságaitól, sőt ezek azt állítják, hogy azelőtt ők képezték a negyedik országos rendet. Szerző foglalkozik e kérdéssel is és határozottan megdönti ama föltevést. Magában a lázadásban is csak olyan oláhok vettek részt, kik Zsigmond háborúiból hazajöve, már nem akarták tovább tűrni a kenézek zsarolásait; de így is a magyar elemmel szemben kisebbségben voltak.

A magyar jobbágyság az elnyomatás elől a huszita valóságban talált menedéket. Ennek elterjedéséről szól a mű IV. fejezete, de legfőképen az elfojtására kiküldött inquisitor személysége, élete, működése van tárgyalva e keretben. Marchia Jakabról a legnagyobb lelkesedéssel szól a szerző és védelmére mindent elkövet, tisztázza származásának kérdését és ha dicséretében érdemeinek magasztalásában néhol túl is lép a határon, művének e fejezete rendkívüli gondossággal és alapos-sággal van megírva, szinte külön értekezésnek illik be.

Mindeddig (68 lapon át) még csak a lázadás előzményeivel, okaival, Erdély társadalmi viszonyaival foglalkozott a munka; most (4. fej.) rátér tulajdonképeni tárgyra és a lázadást megelőző politikai eseményekre. A lázadás kitörésére az első szikrát, a Kardos János vezérsége alatt Alsó-Fehérmegyében felkelt parasztok adják, kik a szászok földére betörve, ott rabolnak és pusztítanak. Végre is a szászok elnyomják őket. Menekülésükben azonban a Szamos mentén mindenütt izgatnak a nép között e parasztok és előkészítik a valódi lázadás kitörését.

Itt a Szamos környékén és a Nyírségben a parasztság megtagadja az engedelmisséget és csapatokba verődve bejárja a vidéket, izgat mindenütt az urak ellen. Csakhamar vezérek is akadtak, majd minden csapatnak más és más; így aztán rabolni kezdenek és senki sem állja útjukat. A kisnemesek még a lázadókkal rokonszenveznek. Végre az országos hadak is összegyűltek és Alparét alá mennek, hová a paraszttábor visszavonult. A parasztok békítési kísérletet tesznek, de visszautasítván, a Bábolna-hegyen elsánczolják magukat. A lovas nemeség támadást intézett ellenük, de a rövidebbet huzza és most már hajlandó a békére. Julius 6-án irták alá Kolozsmonostoron az egyezséget, melynek szövege teljesen közölve van a műben

(83—90. l.). Semmi sem jellemzi jobban a lázadást, mint ezen oklevél. Teljesen rendezve van benne a két fél közti viszony, megállapítja az adó és katonáskodás ügyét, megszünteti a visszaéléseket. Fölveti szerző azt a kérdést, hogy kik kötötték a békét, feleletül adja rá, hogy a magyar és nem az oláh parasztok, mint azt némelyek állították; ki is mutatja állításának helyességét.

A kibékülés azonban csak szíuleges volt és a kolozsmónostori egyezséggel csak a lázadásnak első fele ért véget. A parasztság tovább is rabol és pusztítja a nemesek birtokait. A három erdélyi nemzet végre szept. 16-án Kápolnán uniót köt egymással a parasztok és minden más ellenség ellen. Még ugyanezen hónap végén — gyanítás szerint Deésnél — a parasztok újabb győzelmet aratnak, de látván, hogy a nemesség folyton erősödik, okt. 6-án Apátiban ismét egyezkedik vele. Ezen ideiglenes szerződéssel sincs vége a lázadásnak; a parasztok tovább harcolnak és Kolozsvárt is kezükbe kerítik. E város közelébe húzódnak vissza a nemesség támadásai elől. Decz. 10-ke körül azonban vereséget szenvednek s egy részük visszahúzódik Nagy-Enyedre, de innen is kiverik őket a nemesi hadak. A szászok segélyével 1438. jan. vége felé Kolozsvárt is beveszik a nemesek és ezzel a lázadás le van verve s a három nemzet Tordán febr. 2-án újra unióba lép egymással.

Foglalkozik még e munka az Albert koronáztatása alkalmával a németek ellen irányult zavargásokkal (8. fej.), de ezek a budai zavargások a pórlázadással semmi összefüggésben nincsenek s különben is nagyon röviden szól róluk (124—126. l.)

Szépen kimutatja szerző a befejezésben, hogy mily hatással volt a lázadás az oláhság térfoglalására az erdélyi megyékben. Abban azonban már túloz, midőn azt mondja, hogy »az oláhságnak napjainkban tapasztalható éles álláspontja az 1437-ik évi parasztlázadás legfőbb következménye.« (133. l.) Sok más egyéb, lelketlen izgatók bujtogatásai, rosszul felfogott eszmények, faji és más ellentétek tették tátongóvá azt az ürt, mely a két nép, a magyar és oláh között mind áthidalhatatlanabbá válik. . . .

Gombos ur műve, derekas munka és ha meg is látszik stílusán, néhol szakadozott, elmélkedésekkel megszakított előadásán a kezdő író, ha kifogásolni is lehet itt-ott következtetéseit, nem kell felednünk, hogy járatlan uton haladt és szorgalom, kutatási ügyesség volt szükséges e munka megírásához.

DÉKÁNI KÁLMÁN.

Közoktatás. Irta Békefi Remig. Budapest, 1898. n. 8-rét. 77 lap.

A magyar közoktatásnak még mind ez ideig nincs megírva a története. Egyes korszakokról jelentek ugyan meg monográfiák: így Vas József megírta az Arpádkori oktatás történetét (1862), egy elavult munkában, melyet az Akadémia annak idején a Gorove-féle díjjal tüntetett ki; ugyan e díjat nyerte el Fraknói (Frankl) 1871-ben a hazai és külföldi iskolázás tizenhatodik századi történetével (1873), míg Molnár Aladár a tizenhatedik századbeli történet megírására vállalkozott, de elhalt, mielőtt művét befejezhette volna. Az oktatásügy egyes részeiről is jelentek meg munkák (népiskolai oktatás, gymnasiumi oktatás története, kath. gymnasiumok története stb.), de a ki az egész magyar közoktatás történetét szeretné ismerni, még mindig compendiumokra vagy vázlatos áttekintésekre van utalva. Ilyen vázlatos áttekintés a Békefi munkája is.

A millenniumi kiállítás igazgatósága Békefit bízta meg a kiállítás történelmi főcsoportjában a közoktatásügyi osztály rendezésével. Ő szemelte és választotta ki, az ide vonatkozó műveket és tárgyakat s az ő terve szerint lettek rendezve multunk paedagogiai emlékei. E kiállításról szóló jelentés a mű, melynek címét fent közöljük; eredetileg a Matlekovics Sándor által szerkesztett »Ezredéves kiállítás eredményei« című kiállítási főjelentés számára írva, a mely azonban több lett mint egyszerű jelentés: Békefi megragadta a ritka jó alkalmat, hogy a hazai oktatásügy emlékei, mind együtt voltak találhatók, sorra áttanulmányozta azokat s a jelentés szerény czíme alatt alapos közoktatás történeti tanulmányt írt azokról.

Dr. Fináczy Ernő »A magyarországi középiskolák multja és jelene« című művében, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából a millennium alkalmából dolgozott ki, az egész hazai közoktatás történetéről sikerült áttekintést nyújtott. A kiváló paedagogust műve írásánál paedagogiai szempontok vezérelték. Békefi historikus s őt e tárgynak inkább szoros történeti oldala érdekli s így műve a Fináczyét mintegy kiegészíti. E czélra már azon tulajdonságánál fogva is alkalmas, hogy egyetemeinkkel is bővebben foglalkozik, a melyek felett Fináczy műve rendelkezésénél fogva csak röviden átsurran: rövidebben végez a múlttal, hogy a jelen ismertetésének annál nagyobb tért szentelhessen, Békefi pedig a multnál marad, a jelen ismertetését másnak hagyva; abban is különböznek egymástól, hogy Fináczy műve a millenniumra tájékoztatóul készült, míg Békefi millenniumi tapasztalatairól ad számot stb. E párhuzam fogalmat

nyujt e mű irányáról és céljáról; tartalmáról tájékoztatásul megemlítjük, hogy a kolostori iskolák leírásán kezd s ezek és a székesegyházi, valamint városi iskolák keletkezésének, szervezetének ismertetése után bővebben szól a mohácsi vész előtt létezett pécsi, ó-budai, pozsonyi és budai egyetemekről, ezután a külföldi iskolázásról s e kor általános műveltségéről is megemlékezik. A mohácsi vész utáni korszak három részre oszlik. Az első a protestánsok oktatásügyével foglalkozik, három példában mutatva be iskoláik tanrendszerét: az erdélyi szász evangélikusokét a Honterus művei, a magyarországi evangélikusokét a beszercebányai s a reformátusokét a debreczeni iskola tanítási rendszere s tanterve alapján. A katolikus oktatásügyről szóló fejezet csaknem egészen a jezsuiták ismeretes tanítási módjával foglalkozik, míg »Az állami hatalom a közoktatásügy terén« című fejezet a »Ratio educationis« korszakos jelentőségét ismerteti. És mindezt nem az általánosan ismert adatok ismételtetéseivel, a mint hasonló jelentéseknél szinte megszokhattuk, hanem saját tudományos kutatása alapján, számos új adatok fölszínre hozásával s feldolgozásával.

Valóban, a ki a magyar közoktatásügy történeti fejlődésével megismerkedni óhajt, annak e célra legalkalmasabb mű gyanánt a Békefi tanulmányát ajánlhatjuk.

A művet több illusztráció: Sylvester János magyar nyelvtanának címlapja, a nagyszombati konviktus színháza, báró Eötvös József tanulókori arcképe, a budai egyetem 1780-ban. Ünnepies felvonulás a budai egyetem megnyitásakor, a budai egyetem megnyitásának ünnepe 1780. jan. 25-én, a pesti egyetem I. Ferencz király korabeli rajza díszíti.

I.

Moritz von Sachsen von Erich Brandenburg. — Erster Band. *Bis zur wittenberger Kapitulation (1547)*. Mit Titelbild (Portrait). Leipzig B. G. Teubner. 1898. — 8-rét. VIII. + 558 lap. Ára 12 márka.

Móricz szász herczeg életrajzát még 1841-ben F. A. v. Langenn írta meg két kötetben »dilettáns« modorban minden történetirői készsétség és kritika nélkül — jelen szerzőnk véleményében. Azóta Voigt György (1876-ban) újra átdolgozta és megrostálta a Langenn összehordotta nyers anyagot, de részletesen az összes anyag fölhasználásával csak Móricz herczeg életének egy phásisát, a schmalkaldeni háború idejét írta meg. Jelen munkának, mely két kötetre van tervezve, szerző szerint célja a herczeg életét a Voigt könyvének megjelenése óta föl kutatott újabb anyag fölhasználásával és önálló levéltári

kutatások alapján újra megírni. A könyvében idézett kiadatlan levéltári anyagot szerzőnk a szász királyi történelmi bizottság támogatásával külön munkában igéri nemsokára kiadni.

Móricz, mint tudjuk, részt vett »a német birodalom nagy hadi vállalatában« 1542-ben Magyarországon, mely »nagy gar-ral« készült, de csunya kudarczczal végződött. A herczeg a szégyent nem vallott kisebbséghez tartozott. Miután 1521. tavaszán született csak 21 éves fiatal ember volt, a magyar törvény szemében tehát még kiskorú, midőn hazánkba jött serege élén. Rokonai otthon tartóztatgatták, hogy ne menjen el a török háborúba, valószínűleg mivel ismerték impetuosus, szeleskedő természetét. De mind hiába! Midőn kérdezősködésére Branden-burgi Joachim, a birodalmi sereg fővezére tudtára adta neki, hogy május 7-én készül háborúba indulni, a mi Móriczunkat sem apósa, sem 17 éves fiatal felesége nem tartóztathatta többé vissza! Készült ő is a hadba. Mindenekelőtt is dél-német kereskedőknél 100 hordó bort rendelt meg s küldetett el előre Magyarországra a Neckar völgyének szőlőiből és május 16-án útnak indította gyalogságát Wolf Tiefstätter vezérlete alatt. Ő maga előbb még egy kirándulást tett az Érczhegységbe, honnan visszatérván, június 3-án elvégre elindult Drezdából a lovassággal. Útközben Olmützben gabonát vásárolt seregének ellátására és a Bécs melletti táborba ugyanazon hó 18-án érkezett meg. Innen a nagy német hadsereg csak július 10-én kerekedett föl, mert a különféle fejedelemségek kontingensei csak nagyon lassan és renyhén csatlakoztak a hadsereghöz, mely ezen hó végével eljutott Győr alá, augusztus elején pedig Komáromig, hol majdnem két hétig pihenték ki a német vitézek a hosszú út fáradságait. Tovább indulván innen, szép csigalépésben mint eddig elvégre eljutottak Budapestig és szept. 28-án körülzárták Pest várát. Az ostrom tartott körülbelül tíz napig, melynek folyamában volt egy pár csetepáté a törökkel. Így pl. október 1-jén kicsalták hadi csellel az őrség nagy részét s midőn Perényi Péter magyar huszáraival s a mi Móriczunk szász nehéz lovas-ságával leshelyükből megtámadták a pogányokat, a szeleburdi herczeget elragadta fiatal heve és az ellenség közé vágatott, hol csakhamar leszúrták lovát alatta — így beszéli azt szerzőnk a teljesen megbizhatatlan Traut nyomán — és a herczegnek is volt már szánva egy lindsa-döfés, de ezt egy hű szolgálja fogta föl saját testével. A segítségére siető keresztény lovasok csak nagynehezen szabadították őt ki azután a török körmei közül. A herczeg saját tanúsága szerint azonban lovát nem szúrták le, hanem nyergének hevederje szakadt el (Langenn II. 229), s ő ennek következtében földre bukkott. Egy másik

tanunk t. i. Brandenburgi Joachim egy emberének elbeszélése szerint a herczeg lovát a törökök rögtön megfogták és elvezették.

Komolyabb roham is volt okt. 5-én, mely alkalommal a magyarok és Vitelli olaszai kitiintették magukat, de eredménytelenül. S miután a német vitézek ez időtájt már megunták volt a török háborút, haza indultak szépen a már régóta nem látott drága Vaterlandba, velük Móríc is, ki okt. 18. és 19. közti éjjelen már szerencsésen visszaért Drezdába.

Traut könyve 1892-ben jelent meg. Saját vallomása szerint ő a magyar történelmet csak Jovius, Istvánfi, Fessler-Keil (*így!*) és Bucholtz munkáiból ismeri. »A többi magyar irodalom már t. i. a mennyire módjában vala azt fölhasználni, nem tartalmazott semmi lényeges dolgot az ő tárgyára vonatkozólag.« Tehát dr. Károlyi classicus dolgozatát még híréből sem ismerte. De még az idézett szerzőket is csak nagyon fölületesen olvashatta, mert különben nem rontotta volna el következetesen és szánt-szándékosan Nyári Ferencz nevét »Wiarii«-nak. Abban az egyetlen egy izben pedig, midőn eléggé helyesen »Niarii«-nak olvasta azt, egy »(sic!)-et tesz utána. A magyar helynevek legtöbbszörét is csúnyán elferdítette. Miután erre a szerzőre támaszkodik Brandenburg, munkája a magyar irodalomra nézve persze nem nagy nyereség; a külön munkában közlendő okirati résztől sem várhatunk sokat.

Egy másik törékeny nádszál, melyre szerzőnk támaszkodik, egy másik földije, névszerint S. Issleib, kit sok izben idéz s bizonyára fogja idézni őt a 2. kötetben is, midőn t. i. majd elbeszélendi az akkor már szász választónak előléptetett Móríc herczegnek Magyarországra 1552-ben tett híres expedícióját, a midőn ez a hős Győr vidékéről kísérte figyelemmel a török-magyar háborút és egy pár német vitéze — teljesen a maguk ügyetlenségéből — a Dunába fúlt. Az 1552. év történetét, a magyar történelem e fényes lapját, nem jól olvashatta el Issleib, mert különben nem írhatta volna azt a badarságot, hogy »obgleich der Feldzug ganz unbedeutend war, so konnte sich doch der Kurfürst (Móríc) rühmen, dass seit seiner Ankunft (in Ungarn Mitte Septembers) der Türke kein einzig Dorf mehr der Christenheit genommen habe«. Az ő jelenléte Győr-nél lelkesítette Dobóékat a hősies ellentállásra Egerben! — írja a német tudós. (*Neues Archiv für sächsische Geschichte* VIII. 43.) Difficile est satyram non scribere. Ő maga kénytelen egy jegyzetben bevallani, hogy »des Kaisers Rath Granvella dagegen urtheilte abfällig über die Leistungen gegen die Türken.« Ezt Mórícra kell bizonyára értenünk, mert a

császári tanácsos valószínűleg teljesen meg volt elégedve Dobóék, Losonczyék stb. magaviseletével.

Különben vizsgálatásunkra szolgálhat a tudat, hogy a Traut részéről földolgozott levéltári anyag egy részét dr. Károlyi szerencsénkre már fölhasználta idézett dolgozatában, melyre sokkal büszkébbek lehetünk mi magyarok, mint a németek az ő említett három történetírójukra. Egy pontban azonban dr. Károlyi is eltévedt. »A nap (1542. okt. 5.) és a hadjárat hősei« mellett említ egy névtelen magyar mezítlábos barátot is »ki harcra buzdítván a magyarságot, szabljájával egyszerűsmind rémítő pusztítást tön a törökben,« és sajnálja, hogy »a történelem elfeledte a derék barát nevét följegyezni.« Sohase sajnálja, mert a fráter csak a földön vérükben fetrengő török sebesülteken gyakorolta vitézségét. Az egykorú följegyzés szerint ugyanis »hat (er) den Türken, die hie und wider vorwunt (verwundet) lagen, die Köpfe abgehawen.« Az ő neve tehát requiescat in pace a feledés tengerének legfenekén!

Az 1543. év folyamában Móricz herczeg hosszabb ideig tanakodott azon, hogy elmenjen-e ismét Magyarországra vagy nem a török ellen hadakozni. Elvégre arra tökélt el magát, hogy nem megy el. Szerzőnk szépen részletesen beszéli el, hogyan, hogy nem jutott el ezen bölcs elhatározáshoz.

Elbeszéli szerzőnk persze a schmalkaldeni szövetség elleni háború történetét is, de itt szintén mások »Vorarbeiten«-jeire támaszkodik t. i. Lenz, *Schlacht bei Mühlenberg* és Issleib egy dolgozatára, mely a *Neues Archiv für sächsische Geschichte* XI. kötetében jelent meg.

KROPF LAJOS.

Konfederaci Barscy na Syberyi (1774) wydał A. — Kraków, nakład Redakcyi »Świata« 1895. — 8-rét 160 l.

E munkácskából, mely egy a »Świat« lengyel képes lapban megjelent cikksorozat külön nyomatát képezi, nem az érdekel bennünket a mi benne van, hanem az, a mi nincs meg benne. Az A. bötü alatt szerénykedő író először is egy körülbelül 14 lapra terjedő bevezetésben sok érdekes dolgot közöl, melynek a bárói konföderációnak történetírója egykor nagy hasznát fogja venni, s azután a 15. laptól majdnem a könyv végeig közli a bárói konföderáció azon tagjainak névsorát, kiket az oroszok Szibériába internáltak. A kiadó szerint a névsornak két variánsa van meg, az egyik az 1768. évből, mely szerint összesen 4989 egyén vala akkoron számkivetésben, s egy másik 1774-ből.

Ez utóbbi névsorozatot¹⁾ a következő czím alatt közli »Regeſtr konfederatów barskich pulkownika Theſby de Belcoura zr. 1774.« E francia ſzületéſü ezredessel és munkájának német fordításával röviden már a »Századok« tavali folyamában ismerttettem meg az olvasót (810. l.) Munkájának eredetije Bilbassoff tanár szerint (*Geschichte Katharina II., Kaiſerin von Ruſſland* XII. Band. I. Theil p. 269.) szintén Amſterdamban és 1776-ban jelent meg ily czím alatt: »Relation ou journal d'un officier françois au ſervice de la Confédération de Pologne, pris par les Ruſſes et relégué en Sibérie.« A munkának utolsó mondatában (a német fordításban) fölemlíti ſzerzője, hogy az oroszok öſszesen 5415 egyént ſzámliztek Szibériába a lengyel konföderáció tagjai közül.²⁾ de névsoraikat csak a »Świat« közölte először nyomtatásban.

E ſorozatban közölve vannak börtürendben, de rangjuk szerint csoportosítva, a bárri konföderáció ſzámlizott tagjainak nevei a marsalloktól kezdve le a légszerényebb közkatonákéig és azonnal föltűnik előttünk, hogy egy rendkívül híres ember nevét hiában keressük benne, pedig ő -- már t. i. a maga beclése szerint -- a bárri konföderáció egyik legkiválóbb tagja volt, t. i. »gróf« Benyowszky Mórictét. A bevezetésben ſincs neve megemlítve s azért élni kezdek a gyanúporrel, hogy híres hazánkfia nem is volt a konföderáció tagja, talán még hadi fogoly ſem, hanem mint közönséges aljas gonosztevő került valahogyan orosz fogságba s el távol Kamcsatkába. E kérdést azonban csak az eddig kiadatlan pöriratok ſegélyével lehet majd eldönteni. Wynbladtt »örnagyc« úr, Benyowszky híres pajtásának neve ſem fordul elő névsorunkban, s ha ő is, mint moſt már gyaníthatjuk, valami aljas gonosztevő miatt került el Kamcsatkába, könnyen megmagyarázhatnók magunknak azt az eddig rejtelmes körülményt, hogy az orosz kormány miért tett kivételt e két úri egyénnel s miért kerültek ők ketteckén Szmolenszken, illetőleg Tobolszkon túl is tovább kelet felé.³⁾ Benyowszky az ő emlékirataiban megmagyarázza ugyan szépen, hogy a muſzkák miért bántak vele oly kivételesen kegyetlenül, de perſze ez a magyarázat is valóſzinűleg ép olyan költött dolog lehet, mint a gyönyörű Afanázia kisasszonyka hó ſzerelméről való szép és jelős his-

¹⁾ Eredetijét a kiadó szerint »a nyilvános könyvtárak egyikében őrizik.«

²⁾ Ennyit említ Bilbassoff is, A. azonban a bevezetésben 5445-öt.

³⁾ Szgibnev szerint az irkutszki hivatalos pöriratokban neveik így figurálnak: »Beiposzki (i. e. Benyovszki) lengyel lázadó és csavargó; Vinblán (i. e. Wynbladtt) Ágost, ſvéd.)

tória. A »gróf úr« kamsatkai zendülésével foglalkozott több orosz író, mint pl. Berg, Szolovjev, Szigibnev, Kovalevszkij, Pobjedonoszev, és mások; de azt, hogy tulajdonképen miért került el ő Kamsatkába, azt eddig hiteles forrásból még nem tudjuk. Móricz gróf megbízható életrajzát, úgy látszik, nem is fogjuk birni mindaddig, míg valaki meg nem írja azt az ő *Életrajza*-nak teljes mellőzésével.

Kiegészítésül a dr. Jankó János közölte Benyowszky irodalomhoz Bilbassof tanár említett munkája után még föl-
említhetem azt, hogy az említett *Emlékiratok* nyomán egy életrajz még Párisban is jelent meg 1821-ben »Exil et captivité du comte de Benyowski« cím alatt »réligés et mis en ordre par Mr. Paul de P. . . .« a »Histoire des prisonniers célèbres«-ben a »gróf« arcképével; 'a »Mémoires de Monsieur de Benyowski« nyomán ugyan, de »purgés de placages qui les déparent«, tehát megrövidítve és megrostálva.

Dr. Jankó a Mühlbach Lujza-féle regénynek (Jena, 1865) csak a magyar fordítását említi. Bilbassoff szerint cseh (Prága, 1866), hollandi (Utrecht, 1866) és svéd nyelvre (Stockholm, 1867) is lefordították.

Bilbassoff tanár különös dolognak tartja azt a körülményt, hogy Benyowszki az ő emlékirataiban Petrovics Pál nagyhercegről egy szóval sem emlékezik meg, ámbár ennek neve oly fontos szerepet játszik a kamsatkai zendülés pörirataiban. Ez a megjegyzés némi magyarázatra szorúl. Miután nálunk Benyowszkit majdnem kizárólag csak saját emlékiratai után ismerik, kevésbé ismeretes az a tény, hogy ő politikai jelleggel ruházta föl zendülését oly módon, hogy midőn czimboráival megtámadta Boljsereczkében a kormányzó házat, mely alkalommal Pánov és Kholodilov matrózai megölték, »Nilov urat«, Móriczunk II. Katalin cárnőt trónvesztettnek nyilvánította és fölhívta a lakosságot, hogy a zendülők zászlájához gyűlve Pál nagyherceget, III. Péter cár fiát, ismerjék el törvényes uralkodójukúl. Az emlékiratokban meg van említve, hogy »Mr. Gurgiew, Mr. Crustiew (egy helyen »Count Crustiew«) sógora« vonakodott a lázadókhoz csatlakozni s ezért »a társaság (május 8-ának reggelén) Mr. Gurgiew-et, a száműzöttet 50 kancsuka-csapásra ítélte, mely ítéletet azonnal végre is hajtották rajta.« Crustiewnek épp oly kevés joga volt a grófi czímhez, mint magának Benyowszkinak. A pöriratok szerint gárdakapitány volt és Gurjevvel együtt, kinek keresztnéve Szemjon volt, és az emlékiratokból ismert Meyder orvossal még 1762, illetőleg 1763-ban száműzték volt Kamsatkába. Gurjevet »ama gonosztevő (értsd Benyowszki)

és czinkostársai» véresre verték (ó-styl szerint ápr. 26-án) még pedig csak azért, mivel nem akart hozzájuk szegődni és Kamcsatkából velük megszökni (az orosz történelmi társulat »Gyűjteményé«-ben VII. 171.). Jutalmul Katalin czárnő megengedte neki, hogy hazatérhessen és fivérei közt falún lakhassék. Ambár Nilov kormányzó Gurjev révén is értesült Benyowszkiék lázadási és szökési tervéről, értesült ő mások útján is, mert Boljsereczkben már nyilvános titok volt az összeesküvés. Az első *corpus-delicti*-t azonban magának Benyowszkinak egy levele szolgáltatta, melyet ez Usztjuzsínov pópához írt volt Nizsne-Kamcsatszkba s mely ennek előljárójának az ottani proto-pópának kezeibe jutott. Mind ezt érdekesen elbeszélte Szigibnev a *Russzkája Sztárina* 1876-diki folyamában (I. 526. stb.) A boljsereczki pópa meghalt volt és Benyowszki rábeszélésére Nilov Usztjuzsínovért, ki szintén tagja volt az összeesküvésnek, küldött volt, hogy jöjjön és temesse el a halottat. Mintán azonban a terv a gróf elfogott levele folytán kiderült, a proto-pópa más pópát küldött el helyette, névszerint Szemenovot s ez eltemette kollégáját. Időközben azután Benyowszkiék kitiűzték volt a lázadás zászlaját, Nilovot megölték s ezt is eltemette Szemenov pópa Uzpenszkoiban. A temetés után pedig Benyowszki rendeletére az ottani templomban ünnepélyes istentiszteletet tartottak, mely alkalommal kinyitották a templom nagy ajtaját és a pópa a feszülettel és az evangéliummal kezében megesküdttette a jelenlevőket az ujonnan kikiáltott czár, Pál Péter fia hűségére. Ez április 28-án történt.

Május 11-én azután Benyowszki és Sztepánov Katalin czárnő letételéről és Pálnak czárrá való kikiáltatásáról össze-szűrték egy politikai kiáltvány félét, melyet a 70 összeesküvőből álló társaságból 19-en aláírtak a maguk és írni nem tudó többi társaik nevében s ezt azután elküldötték tudomás vétel végett Szent-Pétervárra a kormányzó szenátushoz. Ok maguk pedig az elrablott hajóval és árukkal szépen elvitorláztak a nyílt tengerre.

Ha Benyowszki elmesélte volna élettörténetét úgy, a mint az valóban megtörtént, rendkívül érdekes könyvet írhatott volna, de ő, úgy látszik, igazat mondani egyáltalában nem tudott.

KROPF LAJOS.

T Á R C Z A.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ANGLIÁBAN.

Pótlékül dr. Kvacsala barátom uram czikkéhez módomban van közölni azt, hogy egy egykorú följegyzés szerint »Rákóczy herczeg« (Prince Ragotski) 1712 november 7-én egy angol hajóra, névszerint a »George«-ra szállott Danczingban oly szándékkal, hogy Anglián át Franciaországba utazzék; továbbá, hogy ugyanazon hó 28-án (bizonyára ó-styl, tehát decz. 10-én) Kingston-upon-Hull városában (mai rövid neve Hull) partra szállt mintegy 8 vagy 10 szolgájával, s hogy velük Hull közelében egy Mr. Washington házában a szokásos időig vesztegzár alatt maradt, melynek elteltével újból hajóra szállt és Franciaországba vitorlázott.

Az eredeti följegyzést A. Boyer ily czimű munkája őrizte meg: *The history of the reign of Queen Anne digested into Annals* (p. 397.), melynek illető kötete, a XI-dik, Londonban 1713-ban jelent meg.

KROPF LAJOS.

ÉRTEKEZÉSEK ISKOLAI ÉRTESÍTŐKBEN.

»Geszthy Ferencz várkapitányról, Déva XVI. századi iskolájának alapítójáról,« ki Erdélynek Báthory Zsigmond korában legbefolyásosabb férfja volt s befolyását vérengzésekkel tette nevezetessé, értekezik dr. Veress Endre a dévai m. kir. állami főreáliskola mult isk. értesítőjében. Értekezése, melyben több eddig ismeretlen adatot találunk, egy nagyobb tanulmányának vázlata, mely a »Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat« Évkönyvében fog megjelenni.

»Az esztergomi szt. Benedek-rendi kath. főgymnasium ösztöndíj-alapítványainak« (latin és magyar) szövegét közli Vojnits Döme az intézet ez évi értesítőjében. Közleménye kiegészítésül szolgál az iskola monográphiájához, mely korábban e folyóiratban is behatóan lett ismertetve.

»Mikor és mi czélból épült a korponai tarisznyavár« czim

alatt *Matunák Mihály* iskola-igazgató a Korponától délkeletre eső szőlőhegyen maig fennmaradt őrtorony történetét mondja el a korponai községi felső népiskola értesítőjében. Kutatásainak eredménye az, hogy építésének időpontja pontosan meg nem határozható, s 1553—1564 közé teendő. Ugyanis, mint kimutatja, 1553-ban kerül először szóba építésének szükséges volta s 1564-ben pedig már a mint kész toronyról van róla említés. Mint *Matunák* dolgozatainál megszoktuk, e kis értekezése alapos kutatás eredménye.

A *pécsi állami főreáliskola* értesítőjében két ünnepi beszédet és egy értekezést találunk. Az első történelmünk és irodalmunk azon nagy alakjait ismerteti, kiknek ő felsége szobrot állíttat a székes- és fővárosban, a második ápril 11-iki jelentőségét fejtegeti; *Arnhold Nándor* rajztanár pedig a *Gellérthegyen építendő pantheonról* értekezik, melyhez terv- és alaprajzot is mellékel.

Ugyancsak ápril 11-iki jelentőségét fejtegeti *Sápy József* a jászberényi állami főgymnásium értesítőjében.

Barcsa Jánosnak a hajdú-nánási ref. gymnásium értesítőjében megjelent programértekezéséről: »*Szabadság eszméje a XVII. században*« a belőle készített különlenyomat alapján e folyóirat más helyén az Új könyvek között közlünk rövid ismertetést.

A *budapest-budai ev. ref. egyház 1897. esztendei évkönyve* két történeti dolgozatot közöl. Az egyik *Bocsay István*, a másik *Bethlen Gábor* emlékét eleveníti föl. A magyar történet nagy alakjainak ily módon való népszerűsítését nagyon szerencsés gondolatnak tartjuk.

GLOSSÁK ÉS BÍRÁLATI MEGJEGYZÉSEK

az 1848/49-iki szabadságharcunk történelmét tárgyzó cikkekre és művekre vonatkozólag.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I.

Hol öletett meg Lamberg gróf?

A B. F. úr által ezen folyóirat f. é. márcziusi füzetében közzétett fenti kérdésre nézve ugyan már megadta ugyanezen folyóirat f. é. májusi számában a teljesen kielégítő választ *Kővári László*, történetirodalmunk ezen érdemes Nestora. Kitűnik azon válaszból, hogy, midőn azon rémes esemény színhelyét illetőleg a híd jelöltetik meg, s így jelölé azt meg a hivatalos »Közlöny« 1848. évi szeptember 29-én megjelent 111-ik száma is, más hídról, mint a hajóhídról nem is lehet szó, miután a lánchíd építése akkor még nem volt befejezve s azon közlekedni egyáltalán nem lehetett. Így tehát Szeremlei és Marczali egyszerűen tévednek.

Hogy a Kővári felvilágosító válasza után még is reflectálok a feltett kérdésre: annak egyedüli oka az, hogy rámutassak arra, miszerint ez a kérdés a feltüntetett ellenmondások dacára is már teljesen tisztázva volt.

Mert eltekintve attól, hogy a Kolosi halálos ítéletében is, (közölte a »Magyar Hírlap« 1850. évi január 25-iki száma.) már világosan meg van állapítva az, hogy a Lamberg gróf föltartóztatása a hajóhídon történt. — Id. Ábrányi Kornél ugyanis »Életemből és Emlékeimből« című 1897-ben megjelent művében, melynek egyes cikkeit már előzőleg a napilapok tárczájában is közzétette, a 82--95-ik lapokon, mint *szemtanu* részletesen leírja a Lamberg gróf borzalmas meggyilkoltatását. Igaz, hogy ő elbeszélését, hogy annak hatását még inkább fokozza, néhol oly sallangokkal díszítette fel, melyekhez nem egy helyen kétely fér. Így például nem áll az, hogy azon időben folyt volna a toborzás az országgyűlés határozatából felállítandó 10 honvédszászlóaljra. Az első 10 honvéd (akkor még rendes nemzetőri) zászlóalj fölállítását a Batthyány-kormány még május 17-én rendelte el s az már régen ki volt állítva s ott küzdött a csatatereken: az országgyűlés pedig nem 10 zászlóaljnak, hanem 200,000 honvédek a kiállítását ajánlotta fel. S nem áll az sem, hogy Batthyány várta volna akkor Pesten Lambergot, mert Batthyány akkor ott volt a Moga táborában. Előadásának azon része azonban, melyben Lambergnek a *hajóhíd közepén* történt meggyilkoltatását rajzolja le, a helyszín kérdésének szempontjából feltétlenül igaznak, s ezzel ezen kérdés teljesen megoldottnak volt tekintendő.

II.

Mikor ment István nádor Bécsbe?

Ugyancsak B. F. vetette fel amazzal együttesen azt a kérdést is, hogy mikor ment fel István nádor, a magyar országgyűlés mindkét házának küldöttségét, mely küldöttség tagjait már akkor magyar argonautáknak nevezték el, az uralkodó trónja elé vezetendő, Bécsbe, a küldöttséggel-e, márczius 15-én este, vagy azt megelőzőleg, márczius 14-én estve? Erre a kérdésre már nehezebb, mint az előbbire, apodictice megfelelni. A magyar kútfők, mint erre maga a kérdést feltevő B. F. is rámutat, ellenkezőleg fejtik meg a kérdést, mint Reschauer a B. F. által hivatolt s Szabó Richard által fordított munkájának 177—179-ik lapjain. Kossuth a küldöttség és magának akkori működéséről két helyen is tesz említést Irataiban, a II-ik kötet 187-ik és 265-ik lapjain, de ezen kérdést egyik helyen sem érinti. Magának a követi karnak márcz. 14-én kelt s a »Pesti Hírlap« márczius 18-i 2-ik szá-

maßen közzé tett nyilatkozatában ide vonatkozólag csak annyi foglaltatik: »elhatároztatott és a főrendi tábla által is elfogadtatott, hogy a felírás egy országos küldöttség által nyujtassék be ő felségének, és ezen küldöttség vezére a nádor legyen. A küldöttség Bécsbe holnap utazand.« Van még egy másik nyilatkozata is közölve az országos rendeknek a »Pesti Hírlap« márczius 20-i 4-ik számában, melyben a felírást Bécsbe vívó országos választmány eljárása s annak sikeres eredménye van tudatva a pesti központi közcsendi választmánynyal, de ebben sincs érintve azon pont, hogy mikép ment fel a választmány, melynek tagjait, kiknek névsora a »Pesti Hírlap« 2-ik számában van közölve, minden nevezetesebb kútfőnk felsorolja. Közülök ma már egyetlen egy van csak életben, a haza és a közügy szolgálatában annyi érdemeket szerzett Tóth Lőrincz. A »Pesti Hírlap« 4-ik számában e lap élén közlött. Pozsonyban, márczius 17-én kelt tudósításában ő értesíti a lapot s annak olvasó közönségét a választmány visszatértéről s annak sikeres működéséről. De arról, hogy együtt ment-e föl Bécsbe a választmány István náddal: ő sem szól. A történelem érdekében tehát itten a nyilvánosság előtt arra bátorodom felkérni a mi ősz fejű, de ifju lelkű argonautánkat: szíveskedjék becses visszaemlékezésének közlésével a feltett kérdésben foglalt homályos pontra nézve mindenkit megnyugtató világosságot deríteni.

Én ugyan a magam részéről azt hiszem, hogy a magyar kútfők tévednek s hogy Reschauernek van igaza. Ő a helyszínén, közvetlen benyomás után szerezte tapasztalatait, s nem tételezhető föl sem, hogy oly minutiosus részletezéssel írná le István nádor Bécsbe való megérkezését s ottani fogadtatását, ha az nem úgy történt volna meg. S az ő azon állítása, hogy István nádor előbb ment föl Bécsbe, mint az országgyűlési küldöttség, nem áll ellentétben az általam fentebb hivatolt hivatalos nyilatkozatokkal sem.

* * *

A fennebbi sorokban hozzám intézett azon megtisztelő felszólításra, hogy az István főherczeg nádor 1848 évi márczius havi Bécsbe menetelének idejére s azon, tisztába nem egészen hozott tényre nézve: vajjon ő, mint a Felséghez intézett felirat átnyújtására a magyar országgyűlés által megbízott országos küldöttség felkért vezére, ezen küldöttséggel *együtt* márczius 15-dikén, vagy *ettől külön* már egy nappal előbb ment-e Bécsbe? — én, mint az említett »argonauta« névvel megtisztelt országos küldöttség még életben levő (legszerényebb) tagja adjak a mondott homályos pontot illetőleg megnyugtató felvilágosítást: ezennel van szerencsém a kívánt nyilatkozatot beküldeni.

Visszaemlékezésem nyomán határozottan mondhatom, hogy a gőzhajón, melyen a küldöttség tagjainak legnagyobb része, gróf

Batthányi Lajost s *Kossuth Lajost* kísérve. s nagyszámú. a küldöttséghez nem tartozó országgyűlési követ, és százakra menő országgyűlési ifjúság által kísértetve, Pozsonyból a már akkor teljes forradalomban levő Bécsbe felment. István főherczeg nádor *jelen nem volt*. Nem tudom bizonyosan, mely napnak, mely órájában, — de valószínűleg úgy, mint *Reschauer* részletesen s körülmenyesen megírta, márcz. 14-kén estve. — a feliratnak a főrendiház által történt egyhangú elfogadtatása után, a küldöttség zömétől elkülönítve, s gyorsfutár által hozzá intézett rendelet folytán, sietett oda. — Bécsben a főherczeg nádor a Burgban volt szálláson, gróf *Batthányi Lajos*, *Kossuth Lajos* s gróf *Teleki László* a Károly főherczeg című belvárosi fogadóban laktak. hol a küldöttség mint központban s mintegy főhadi szálláson, hivatalos tanácskozásait tartotta: a küldöttség tagjai a fővárosi különféle fogadókban szálltak meg tetszésük s a lehetőség szerint.

Helyesen írja tehát *Gratza György* a »Magyar szabadságharcz« I. kötetének 154-ik lapján. *Reschauernek* adva igazat, hogy az országos küldöttség márcz. 15-én reggel külön gőzhajóval indult Bécsbe; István főherczeg pedig már az előző estvén (tehát márcz. 14-kén) gyorsfutár által felszólíttatva, kocsin utazott oda. azonnal a Kossuth-féle feliratnak a főrendi táblán keresztül vitt egyhangú elfogadtatása után, mely tudvalevőleg, főképpen a bécsi és pesti hírek megdöbbentő hatásának volt köszönhető.

Ennek az utazási időkérdésnek csak annyiban, lehet történelmi fontossága, ha abból a nádor főherczeg eljárásának korrektségére vonatnék alaptalan következtetés. — De a fiatal nádor ez eljárása egyáltalában nincs ellentétben az országgyűlési határozattal, mely őt nevezte ki a küldöttség *vezérévé*. Ez ugyanis nem jelenthette azt, hogy a nádor okvetlenül együtt utazzék a küldöttség zömével, hanem csak azt, hogy azt Bécsben a király elé vezesse, a mit a felmerült s csak nehezen legyőzhető akadályok ellenében, melyeket az udvari kamarilla gördített elébe. híven teljesített is. Csak a kik szemmel látó tanúi voltak a főherczeg bátor kötelesség teljesítésének, melyet, mint Magyarország nádora, az uralkodó s a nemzet közti közvetítő szerepében, a dynasztia többségének nehezitelését vonva magára, ez alkalmalommal kifejtett. méltányolhatja kellőképpen a siker akkori kivívásában szerzett nagy érdemét.

Tóth Lőrincz.

III.

Följegyzések a magyar szabadságharczból.

Ily cím alatt egy volt táborkari honvédtiszt, kinek már többször találkoztunk ugyan azon lapban érdekes cikkeivel, tett közzé a »Vasárnapi Ujság« f. évi 1—6. számaiban egy képekkel

is illusztrált s XVIII. cikkekéből álló rendkívüli figyelemreméltó reminiscentiát. Apró dolgok vannak többnyire ottan leírva, azonban mindegyiknek meg van a maga jelentősége. De van első rendű fontossággal bíró momentum is megörökítve, hogy csak egy példát hozzak fel erre nézve: szerző mint fültanú igazolja azt, hogy Görgei a menekülést ajánlotta tábornoktársainak. A történelem sok hasznát fogja venni ezen reminiscentiáknak.

Meg kell azonban jegyeznem, hogy a Ferdinánd-huszárok alezredese, ki Szolnoknál a Landgraf vértés ezredessel vívott küzdelemben megsebesült, nem Puky, hanem Puchly alezredes volt. Orbán Mihály a vitéz Ferdinánd-huszárezredbeli káplár tehát ezt mentette meg.

Tudtommal az, kit Görgei Vácznál, júl. 16-án a főporkoláb szerepével megbízott, Kupa őrnagy volt, s Villám ezredes nem a Görgei, hanem a Vécsey táborában szolgált, Görgeinél Villám Gyula őrnagy szolgált.

A Görgeinek ott közölt arcképe iránt is szabad legyen némi gyanút táplálnom, mert az minden eddig általam ismert Görgei arcképtől elüt.

IV.

Damjanich Szolnoknál.

Hentaller Lajos országgyűlési képviselő, kinek működését szabadságharcunk irodalmának terén én mindig elismerő figyelemmel kísérem, mert ő egyike azon keveseknek, kik ezt a korszakot önzetlenül művelik, az »Országos Hírlap« f. é. máj. 1—4. s 7-i 120—123. és 127-ik számának tárczáiban egy hosszabb tanulmányt tett közzé Damjanichról s a szolnoki ütközetről. Megteszem ezen tanulmányra nézve is őszinte és elfogulatlan észrevételeimet, bárha szerző az ő egyik munkájára vonatkozó bírálatomért nagyon megneheztelt és bizony nem igazságosan s nem ellenérveket használva támadott meg. Akkor is az volt, most is az az egyedüli célom, s hiszem, hogy Hentallert is ezen szempont vezeti a nagy korszak eseményeinek tanulmányozásában, hogy szabadságharcunk irodalmát minden tévedéstől — a mennyire tőlem telik, — megtisztítsam. Ne vegye tehát rossz néven, ha önzetlen buzgalmának elismerése mellett, de annak ismételt hangsúlyozásával, hogy több körülmények között s a kútfőknek szorgosabb kikutatásával és behatóbb méltatásával kell a történelmi tanulmányok megírásához fogunk, tévedéseire mostan is rámutatok. Ha én tévednék, hiszen ember vagyok s tévedhetek én is, világosítson fel objective, mert ezzel csak a történelem nyer. Személyes élő polémiáknak azonban nem veszi a történelem semmi hasznát.

Szerző egész csomó forrásmunkát sorol fel, mint melyeket

tanulmányozásánál használt, legvégül Jókainak a Csataképeit is. Én rendkívüli elismeréssel viseltettem ugyan költő fejedelmünknek a szépirodalmunk terén kifejtett káprázatos működése iránt, de azt hiszem, hogy Csataképeinek történelmi forrásműül való szerepeltetése ellen ő tiltakoznék első sorban. S szerző nemcsak forrásműül használja azt, hanem abból hasszasan idéz is, a mi határozottan csökkentőleg hat tanulmánya értékére. Másrészt sajnálkozásomat kell kifejeznem a fölött, hogy szerző az én »Az 1848—49-iki harmadik honvédszászlóalj története« című művem, mely már ezen tanulmányok közzététele előtt több héttel megjelent, figyelmére nem méltatta. Nem hiúságból írom ezt, hanem csupán azért, hogy annak használata több hibától megóvta volna a szerzőt ezen tanulmánya megírásánál.

Meggyőződött volna nevezetesen abból arról, hogy Damjanich. kinek nevét tévesen írja szerző cs-vel, mert az maga mindig ch-val írta, Olaszországba lett áthelyezése folytán nem szakította meg útját s nem maradt meg Magyarországon, hanem igen is elment Olaszországba, s részt vett a május 6-i santa-luciai csatában is: hogy nem májusban, hanem csakis június 22-én neveztetett ki Damjanich a 3-ik zászlóalj őrnagyává; hogy Kleinheinzot s nem Kleinheitzot, mint a tanulmányban talán sajtóhibából nyomatva van, nem a Naphegyen, hanem a barátság-sikátorban, a mai tornacsarnok irányában érte a halálos golyó; hogy Bóbics s nem Babics, Kiss Pál, Kökényessy és Leiningen akkor még koránt sem voltak ezredesek; hogy a 3-ik zászlóaljnak megismertető jele a rendes kék sapka mellett nem a fekete kakastoll, hanem a fehér kakastoll volt, hogy ezen zászlóalj Szolnoknál nem 11, hanem 6 ágyút foglalt el; s hogy azt az emlékezetes beszédet: » — — — de hol lenne akkor az én 3-ik zászlóaljam?« — Damjanich nem az ütközet után, hanem az ütközet alatt, Szolnok egyik utcáján intézte az ő fiaihoz.

Ezekon kívül még csak egy pár tévedést kell rectificálnom. Téves nevezetesen azon állítás is, mintha Damjanich éppen akkor, midőn Szolnok megtámadására indult, hadosztálya egy részét a népfelkelés szervezése végett Kecskemét felé küldötte volna, ilyen stratégiai hibát róla fel sem tételezhetünk. Téves azon állítás is, mintha Ottinger már Tószegen látta volna a Karger-dandár visszavonulását, hiszen ez Rékás felé vonult vissza, s azt, hogy mi történik az egészen más irányban eső Rékáson, Tószegről látni nem lehet. És téves azon Jókaiából idézett állítás is, mintha a 9-ik zászlóalj 2 százada Szolnok egyik utcájának kanyarulatánál rohanta volna meg a vérteseket, s hogy azt először az Inczédy-zászlóalj próbálta volna meg Görgei első visszavonulásakor, az a 11-ik zászlóalj, melynek fele ott hullott el a piskii híd védelmében;

mert a 9-ik zászlóalj rohama a síkon történt, s mert a 11-ik honvédszászlóalj, mely, mint a 9-ik, szintén vörös sapkás zászlóalj volt, mindig Erdélyben harczolt s a Görgei hadtestébe soha sem volt beosztva. — De hát multa licent poetis.

V.

Görgei küldöttei az orosz táborban.

Hentaller Lajos a »Magyarország« f. évi ápril 23-i 102-ik számában is tesz közzé egy cikket, melyben Scherr-Thosz Arthur gróf után az ennek »Erinnerungen aus meinem Leben« cím alatt Berlinben az 1881-ik évben megjelent művében a 48—56-ik, az orosz táborba lett küldetésére vonatkozólag leírt tapasztalatait és élményeit fordítja le némileg hiányosan.

Hentaller ezzel igen nagy szolgálatot tett a történelemnek, mert ezen közlésével alkalmat adott id. Görgey Istvánnak, szabadságharcunk történelme ezen legelső rangu írójának és kritikusanak arra, hogy Scherr-Thosz még életben levő másik parlamentaire-társának, Esterházy István grófnak nyilatkozatával is támogatott választásban mindenkit meggyőzőleg kimutassa a Scherr-Thosz azon állításának valótlanágát, mintha Görgei Arthur ajánlotta volna fel az oroszoknak Szent István koronáját.

Egy történelmi valótlanággal tehát ezzel is kevesebb van.

VI.

Ifj. Pázmándy Dénes.

Az első nemzetgyűlés elnökének emlékét fiúi kegyelettel igyekszik fia: Pázmándy Géza tisztázni. A »Budapesti Hírlap« f. évi márczius 15-i 74-ik számában már atyjának 2 levelét, melyet a fogságból írt, tette e célból közzé: ugyanazon lap ápril 8-i 98-ik számában ismét egy hosszabb tárczát közöl.

Tisztelettel hajlunk meg a fiúi kegyelet ezen nyilvánulásai előtt, meg kell azonban mégis jegyeznünk, hogy a közlő fölfogását szabadságharcunk történelmére vonatkozólag nagyon élesen jellemzi azon. a mostani tárczája élén tett nyilatkozata, miszerint az eddig, *Gracrát talán kivéve*, hézagosan van csak megírva, s hogy, ha minden egyéb ellene emelt vád alól tisztázottnak lenne is tekinthető az első nemzetgyűlés volt elnöke, az a ténye még akkor is súlyosan nehezedik rá, hogy ő 1849 elején, a nemzet küzdelmének egyik legszomorúbb korszakában képes volt a pesti casinóban Windischgrätzcel és Lichtensteinnel tarokkozni.

Azt pedig, hogy Kossuth már 1848-ban forgatta volna agyában a detronisatio kimondását, föltétlenül kételylyel fogadhatjuk, más részről pedig azt, mintha Görgei fölhivatta volna Pázmándyt a Kossuth elleni coup d'étatban való részvételre, mely-

ről maga a tárczaíró is megengedi azt, hogy ez az egész mendemonda, s melyről Pázmándy még bizalmas emberei előtt sem tett soha említést, határozott valótlanságnak tekintjük.

Az ilyet kár a nyilvánosság előtt még csak felemlíteni is.

VII.

Szabadságharczunk emléke. Szerkesztette Boross Vilmos. Kiadó Laurencic Gyula.

Sem előleges, sem utólagos reclam nem kísérté Laurencicnak ezen kiadványát, mely a szabadságharcz 50 éves jubileumára jelent meg. A szabadságharcz emlékeinek képes albuma ez is, mint a Jókai-Brody-Rákosi-féle, csakhogy a Laurencic-Borossé emehhez képest mondhatni miniatűr album. De a Laurencicének már a külseje is megnyerőbb, mint amazé, képei pedig összehasonlíthatlanul szebbek, mint amazéi. Mostan sem czáfolta meg Laurencic azon jó hírnevet, melyet eddigi, szebbnél-szebb kiadványaival a magyar közönség előtt szerzett. Albumának van egy különlegességi színezette is, ez az, hogy az már nemcsak a mi tábornokaink arcképét és névalírási hasonmását, de az ellenünk harczott osztrák vezéréket is közli. Valóságos dualismus vonúl e tekintetben keresztül rajta, ez azonban, habár szokatlan és némileg pikáns is, a hazafias szellem és irány kidomborításában egyáltalán nem korlátozza az album szerkesztőjét.

Az ilyen albumnak a képeire fektetjük a fősúlyt, az azokat kísérő szöveghez nem fűzünk magasabb igényeket. A benne előfordulható hibák iránt sokkal elnézőbbek lehetünk, mint a más-nemű s komolyabb irányu munkák hibái iránt.

De még ez sem tartóztathat bennünket attól, hogy ki ne javítsuk annak egyes hibás állításait.

Görgei nevezetesen 1818-nak nem január 3-án, hanem 30-án született; (44.¹) Herkúlovicsnak a neve tévesen s talán csak sajtóhibából van Herkulovicsnak nyomva (62.), a mehádiai ütközet nem aug. 22-én (64.), hanem mint egyrészről a Veress Sándor, másrészről a Ramming művéből látható, 23-án volt; a 3-ik zászlóalj nem volt veres sapkás s Damjanich nem verte meg Cibakházánál az osztrákokat (66.), a tavaszi váci ütközet nem ápr. 11-én, hanem 10-én volt (76.), a 13 aradi vértanu aláírása között látható »Lázár vezérőrnagy« aláírása nem a vértanu Lázáré, mert ez nem volt tábornok, hanem a Lázár György grófé, a Móga vejé, ki 1849 elejéig mint tábornok szolgált nálunk, akkor azonban kilépett s meghódolt Windischgrätznek (78.), Aulich 1792-ben

¹) A zárjelben levő számok az album azon lapját jelölik meg, melyen a kiigazított hibák találhatók.

s nem 1802-ben született (82.), a kápolnai csata nem febr. 24-én, hanem 26. és 27-én folyt le (86.), a székely nép éppen nem volt kezdetben sem Bemmel szemben tartózkodó s Bem nem az igunici ütközetben tüntette ki magát 1831-ben ápril 10-én, hanem az Iganie mellett vívott ütközetben (88.), Götzöt nem ágyúgolyó terítette le, hanem puskagolyó (92.), a Haynau keresztnéve Gyula s nem Károly volt (96.), Simunich Klapka alatt Komárom várát soha sem ostromolta, hanem ostromolta igenis a télen és a tavaszon, a mikor meg nem Klapka védte a szűz várat s Haynau sem vezette személyesen annak az ostromát (110.), a 122-ik lapon össze vannak tévesztve a 9-ik és a 3-ik zászlóalj, ez utóbbi, mint már fentebb említém nem 11. hanem 6 ágyút foglalt el Szolnoknál (122.), a magyar legió Garibaldit sohasem segítette, hanem egy csomó magyar igenis, de csak Türr s nem Klapka alatt, s a villafrancai béke utáni évben s nem azelőtt (130.), Bem a vizaknai vesztett csata után nem a székely föld, hanem Déva és így a Bánát felé tartott (132.), s az sincs még biztosan megállapítva, hogy a szegény Lenkey a börtön vasrácsán zuzta volna össze a fejét (144.).

Azonban ezen kisebb jelentőségű hibák daczára is jó lélekkel ajánlhatjuk minden magyar olvasónak ezen albumot, melyben 150 kép, 13 okmányhasonmás s 29 névaláírási hasonmás van, melynek nagy érdekét kölcsönöz Damjanichnének, dicső martirunk hőslelkű özvegyének, az album részére saját maga által beküldött ifjúkori bájos arczképe, s mely díszes kiállítása és gyönyörű több színben játszó díszkötése daczára is csak 3 frt. Ma már megszerezhető minden könyvárusnál.

VIII.

Pro domo.

A magam könyvéről, a 3. zászlóalj történetéről akarok végül egy pár szót szólni. Nem azért mintha a mellett reclamot vagy ellenbírálatot akarnék írni, mert ezek mindegyikétől visszatart jó ízlésem, hanem éppen ellenkezőleg egyszerűen azért, hogy elhárítsam magamról azon engem meg nem illető dicséretet, melylyel némely bírálóm, mint például a »Magyar Hírlap«, a »Debreczen«, sőt még a »Vasárnapi Ujság« ismertetője is, merő jó akaratból elhalmozni kegyeskedtek, hogy tudniillik én magam is ott harczoltam a hős 3-ik zászlóalj soraiban s könyvemet részben mint szentanú írtam meg. Fájdalom, ezt nem tehettem, mert akkor még 3 éves gyermek valék, s így magam, mint ennek munkám előszavában kifejezést is adék, nem sorolhatom az egykoruak közzé. Az idegen tollakat tehát kénytelen vagyok elutasítani magamtól.

De ha már szóba hoztam a magam munkáját is, legyen

szabad arról, egyedül azért, *hogy ez által az illetékes egyének bírálatát erre föl hívjam*, még azt fölemlítenem, hogy szorosan a 3-ik zászlóalj történetén kívül abban még a következő új dolgokra is kiterjeszkedtem:

Kimutattam, hogy Damjanichot méltatlanul vádolja Vukovics a Tomasováczi megtámadásától való elkéséssel, hogy a páncsovai támadás nem január 3-án, hanem 2-án volt, s hogy a Tápió hídján a 9-ik zászlóalj zászlaját nem Földváry Károly, hanem Szikszai Lajos vitte át.

Rámutattam azon kevesek által ismert körülményre is, hogy Damjanich a Bánáthból a Felső-Tiszához vonulva, felsőbb utasításra a vár megrohanása és bevétele végett került Arad felé; s hogy Erdélynek a piskii csata folytán való visszaszerzéséért a dicsőség ugyan Bemet, de az érdem Damjanichot illeti meg, mert ahhoz saját felelősségére ő adta az eszközöket.

És kimutatva azt is, hogy a függetlenség kimondása nem is parlamenti actus volt, s hogy a Budához való levonulást nem csak Kossuth parancsolta, de a közvélemény és a löporhiány is követelte és indokolta, bebizonyítottam azt is az Orosz orosz munkájából vett *hivatalos okmányok alapján*, melyeket az »1848—49. Történelmi Lapok« 1892. évi 12 és 13-ik számaiban már előzetesen nyilvánosságra is hoztam, *hogy az orosz interventio elfogadása már a függetlenségi nyilatkozat kimondása előtt megtörtént, a melyet eddig némelyek, mint Horváth, sejtettek és kombináltak ugyan, de a most említett hivatalos orosz okmányok által* tett publicatiojáig *biztosan nem tudott senki.*

HEGYESI MÁRTON.

ÚJ KÖNYVEK.

— DR. SZENTKLÁRAY JENŐ megkezdte csanádi egyházmegye történetének kiadását, s e munkából az I-ső rész I-ső kötete megjelent. Az első kötetben a plébániák történetét kezdte meg. Mindössze 30 plébánia s egy sereg fiók község történetét mutatta be. Még 1871-ben megkezdte Ortway Tivadarral a történelmi adattár című vállalatát, mely havi füzetekben Csanád egyházmegye történetéhez szolgáltatott adatokat. De mindössze csak negyedfél évig tarthatták fenn azt. Ekkor kezdte meg az adatgyűjtést. Desseffy csanádi püspökké neveztetvén ki, megbízta Szentklárayt, hogy az egyházmegye történetét írja meg egy nagy monumentális munkában. A munka megjelenését az ő liberálítása tette lehetővé. Az I-ső kötet mutatja, hogy szerző rendkívüli apparátussal dolgozik s valóban alapvető munkát ad, melyet ezek haszonnal a nagyközönség pedig élvezettel olvashat. Ismertetni fogjuk.

— **ARADVÁRMEGYE ÉS ARAD VÁROS** monographiájából egy új kötet jelent meg, a III-dik kötet első fele. E nagy vállalat szerkesztője Jancsó Benedek. Az eddig megjelent kötetek a történelmi részt foglalják magukban. Ezen III-dik kötet a vármegye és város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírását foglalja magában. Irta dr. Gaál Jenő műegyetemi tanár az elsőrendű szakférfiak egyike, ki alapos tudásával a szép előadás előnyeit egyesíti. A fényes kiállítású munka nagy nyolczadrétű könyv több mint hétszáz oldalból áll. Két részre van osztva: közgazdasági és közigazgatási részre. Fogjuk ismertetni.

— **A KOLOZSMONOSTORI KONVENT LEVÉLTÁRÁNAK ISMERTETÉSÉT** kiadta Beke Antal. Ez ismertetés a Történelmi Tárban megjelent közlemények külön lenyomata. Rövid bevezetés után közli a levéltárban lévő oklevelek regestáit. A kutatók, történetírók számára igen hasznos kézikönyv.

— **VERÁNCICS ANTAL ÉLETE** című alatt Söröss Pongrácz tagtársunktól egy díszes kiállítású munka jelent meg, mely eredetileg a magyar Sionban látott világot. A különböző forrásokban szétosztott adatok kiváló szorgalommal vannak összeállítva s szerző rövid vonásokban a mozgalmas korról, melyben Veráncics szerepelt s Veráncicsról igen érdekes képet nyújt.

— **A MAGYAR PROTESTÁNS EGYHÁZTÖRTÉNETI MONOGRAPHIÁK** című alatt, egy nagyon korszerű vállalat első kötete látott világot a prot. irodalmi társaság kiadványaiban. Ez első kötetben négy monográfia jelent meg, melyek mindenike becses adalékokat szolgáltat a protestáns egyháztörténethez. E monográfiaiak: Magyarországi superintendentiák a XVI. században. Irta Zoványi Jenő, Gyöngyösi Pál (1668—1743). Irta Révész Kálmán. Magyar pietisták a XVIII. században. Irta Payr Sándor. Id. Wesselényi Miklós báró küzdelme és szenvedése a vallásért. Irta Földváry László. Ajánljuk a nagyközönség figyelmébe addig is míg tüzetesebben ismertetjük.

— **TISZÁNTÚLI EV. REF. PAPOK. 1597—1679.** czímen dr. Borovszky Samu különfüzetben is kiadta azt a névsort, melyet a tiszántúli ev. ref. egyházkerület legrégibb jegyzőkönyvéből irt ki s először a »Történelmi Tár« idei évfolyamában közölt. E különnyomat értékét nagyban emeli az, hogy kettős névmutató van hozzá csatolva, az első a lelkészek, a másik azon helységek névsora, a hova az egyházi gyűlés az illetőket lelkészül kibocsátotta.

— **A SZABADSÁG ESZMÉJE A XVII. SZÁZADBAN** című dolgozat jelent meg a napokban Barcsa János főgymn. tanár tagtársunk tollából. Sorban tárgyalás alá veszi a politikai, vallási, személyes, tulajdon- és sajtó-szabadságot s mindeniknél bőven kiterjeszkedik a magyarországi viszonyokra is. Az érdekes, már czíme által figyel-

met ébresztő munka doktori értekezésnek készült. s mint ilyen nemcsak tárgya, hanem tárgyalási módja által is fölé emelkedik azon niveaunak, a melyen a doktori értekezések jórésze áll.

— BACSÁNYI JÁNOSRÓL igen alapos és érdekes tanulmány jelent meg Szinnyi Ferencztől. Becses dolgozat nem csak az. Bacsányira vonatkozólag elszórtan fenmaradt adatok lelkiismeretes összeszedése és gondos összeállítása, hanem azon új adatok miatt is. melyeket a fiata! szerző különböző levéltárakban fedezett föl s művében tett először közzé. Bacsányi változatos életének egyetlen nevezetesebb mozzanata se kerüli el figyelmét. fejtegetései egészséges gondolkodásra vallanak, következtetései rendesen megállják helyüket. Ilyen érdekes művének az a része, melyben azt fejtegeti. hogy Bacsányi fordította-e Napoleon híres proclamatióját, ő is arra az eredményre jut. hogy valószínűleg nem Bacsányi a fordító. A nemcsak alaposan és gondosan, hanem szépen is megírt tanulmány először az Irodalomtört. Közleményekben jelent meg.

— BENEDEK ELEKTŐL a magyar nép történetének első kötete a most megjelent 23-dik füzettel véget ért. E munka mint már említettük jubiláris munka: a jobbagyság felszabadításának félszázados évfordulója alkalmából készült. Benedek Elek kitünő stilisztá. Szépen gonddal ír. s ha itt-ott kisebb históriai tévedések is fordultak elő munkájában, de igen élvezetes olvasmányt nyújt a nagyközönségnek. A könyvet az Athenaeum szebbnél szebb képekkel díszítette. melyek nyomon kísérik a szövegét, értelmezik, megvilágítják. szemléletessé teszik azt. Különösen ki kell emelnünk a színes műmelléketeket ábrázoló festményeit pompásan sikerült színes fénynyomatokban. Az első kötet ára díszkötés-ben 8 frt.

— BERKESZI ISTVÁN főgymn. tanár, a kitől folyóiratunk is hozott érdekes tanulmányt a gróf Haller-fiúk iskoláztatásáról. ismét két becses tanulmányt adott ki. Az egyik: »*Temesvár színeszete* a XVIII. században és az első magyar színi előadások.« a másik: »*Rendi országgyűléseink magyarsága.*« Ez utóbbi különösen azért is érdekes. mert kiegészíti szerzőnek 1885-ben kiadott tanulmányát, mely a magyar nyelvnek a magán élet terén való használatát ismerteti. Csak nem régiben Ferdinándy Géza értekezett e tárgyról a Budapesti Szemlében (1894) s tanulmányához számos pótlást, helyreigazítást s újabb érdekes példákat és következtetéseket találunk Berkeszi most megjelent füzetében.

— ORTVAY TIVADARTÓL Pozsony városa történetének II-dik kötete megjelent. A munkát a pozsonyi első takarékpénztár adja ki s ezen második kötet a város középkori jogszervezetét tárgyalja. Vaskos. díszes kiállítású. gazdagon illusztrált munka ez.

mely 33 nagy 8-adrétű ív terjedelemmel bír. Más forrásokon kívül Ortvyay főként a városi levéltárt használta. Nemcsak a városra és megyéjére, hanem általánosan véve hazánkra vonatkozólag sok új és fontos adatot közöl. Közelebbről tüzetesebben fogjuk ismertetni.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A POZSONYI TOLDY-KÖR szeptember 16-án Erzsébet királyné gyászos elhunytá alkalmából rendkívüli ülést tartott, melyen társulatunk s e kör nagyérdemű elnöke Thaly Kálmán tolmácsolta a kör részvétét és gyászát s élő szóval rendkívüli hatás között előadta nagyon becses és történeti forrásul is szolgáló visszaemlékezéseit. Horváth Mihálytól hallotta ez adatokat, ki az 1866-dik év utolsó napjaiban kapta meg a hazatérhetési engedélyt. Itthon első dolga volt társulatunk megalapítása ügyében fáradozni. Miközben egy napon meghívást kapott a budai királyi várba, hol akkor az uralkodó család tartózkodott, azzal, hogy maga Erzsébet királynő óhajt vele sürgősen beszélni. Horváth elment a királyi palotába, a hol a várkertbe vezették, melynek egyik pavillonjában ült a királyné Ferenczy Ida udvarhölgygyel, felolvasónőjével. Horváth hódolattal üdvözölte a királynét, mire ez az ő édes, zengő hangján azt mondta: »Kedves püspök ur, éppen Magyarország újabb történelmével foglalkozom s ott is oly részletet talállok, a mely bővebb magyarázatra szorul; ön, mint történétíró, a legilletékesebb arra, hogy nekem a kellő felvilágosításokat megadja. Kérem, tegye meg azt nekem.« Horváth megdöbbenve látta, hogy a királyné előtt az ő munkája fekszik, melyet a magyar függetlenségi harcokról írt s melyet az emigráció ideje alatt Genfben nyomtatott ki. Ez a kiadás el volt tiltva abban az időben Magyarországon. A királyné, észrevevén Horváth Mihály zavarát, így folytatta: »Épen a debreczeni függetlenségi nyilatkozatot olvasom az ön könyvéből; ennek ön szintén részese volt; erre nézve akarom megtudni önnek, mint az esemény egyik előkelő faktorának a véleményét, az egész tény körülményeiről, a melyek önöket erre a határozatra indították. Én a leplezetlen történelmi igazságot keresem, azért elvárom, hogy felelete teljesen őszinte lesz, annál is inkább, mert hiszen abban az időben még nem is voltam a dinastia tagja, férjem nevében pedig, a ki ugyyszólván gyermekifju volt még akkor, sok olyasmit követtek el, a mi, hogy megtörtént akarátán kívül, ő fájjalja legjobban. Higgye el, ha tehetségünkben állna, férjem és én volnánk az elsők, a kik Batthyány Lajost és az aradi vértanukat életre ébresztenénk.« Órák hosszat magyarázta erre Horváth a királynénak a függet-

lenségi harcz részleteit, egész őszinteséggel tárva fel a magyarok helyzetét s cselekvésük indító okait. A királyné feszült figyelemmel hallgatta a koszorus történetíró előadását, a kit a fejedelmi asszony elbűvölő, rokonszenves egyénisége annyira meghatott, hogy dr. Thaly előtt e kihallgatás után lelkes arczzal így nyilatkozott: »A királyné egy valódi isteni asszony!« De viszont a királyné rokonszenvét is megnyerte Horváth, a ki ettől az időtől kezdve gyakori meghívottá lön a budai várban, úgy, hogy mikor a királyné leánya, Mária Valéria kir. hercegnő számára magyar nevelőt keresett, Horváthot kérte fel, hogy ajánljon neki ilyet. Horváth ajánlott egyet, a ki tényleg a nevezett főhercegnőnek nevelőjévé lett és ez Rónay Jácint volt. Horváth emigránstársa, a későbbi pozsonyi prépost. A másik esetet maga Thaly figyelte meg. A 80-as évek vége felé Gasteinben időzött üdülés végett. Ugyanakkor hosszabb időt töltött a fürdőben. Erzsébet királyné is s mint szenvedélyes hegymászó egy napon megmászta a Gamsgarr-Kogelt, a melynek orma közelében egy menedékház áll. E turistalak gondozója felkérte ő felségét, hogy nevét jegyezze be a vendégekönyvbe a mi meg is történt. Néhány nap mulva a fürdőző magyar urak is felrándultak a hegycsucsra s a vendégekönyvbe pillantván, csodálkozva tapasztalták, hogy abban két királyi kézírás van. A könyv egyik oldalán ez állott »Elisabeth Kaiserin von Oesterreich«, alatta pedig ez: »Erzsébet magyar királyné«. Feltűnt, hogy az írás, két különböző kéztől származott. Gyanusnak látszott a dolog, azért a két felírásnak szalmapapíroson hű hasonmását vették az urak, felmutatva a másolatot, megkérdezték a legközelebbi alkalommal a szintén Gasteinba érkezett Ferenczy Idától, hogy melyik írás az igazi? Az udvarhölgy mosolyogva világosította föl a kérdezősködőket, elmondván az eset történetét. Mikor a menedékház gondozója a királynét neve beírására felkérte, a felséges asszony intett Majláth grófnő udvarhölgynek, hogy írja be az ő (a királyné) nevét, a mit az meg is tett, beírván: »Elisabeth Kaiserin von Oesterreich«. Mikor ezt a királyné megpillantotta, nem szólt semmit, hanem lehúzza keztyűjét, tollat ragadott s beírta a könyv ugyanazon lapjára sajátkezüleg: »Erzsébet magyar királyné«.

A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT szeptember 28-án Déván rendkívüli vál. ülést tartott, hogy Erzsébet királyné halála alkalmából fájdalomuknak és hódolatuknak kifejezést adjanak. Gróf Kuun Géza tartotta a valóban klasszikus szépségű megnyitó beszédet, melyben a társulat gyászának megleghangú kifejezést adott. A társulat gyászát jegyzőkönyvben örökítik meg.

— III-DIK BÉLA MAGYAR KIRÁLYNAK és nejének tetemeit szept. 29-én szállították a budavári koronázási templom sekres-

tyéjébe Vaszary Kolos hercegprimás és Wlassics Gyula kultusminiszter jelenlétében, s itt marad addig, míg nemsokára ünnepélyes temetéssel végleg elfoglalják helyezni. A síremlék költségeire Ő Felsége magánpénztárából 25 ezer forintot engedélyezett, annak kijelentésével, hogy őseinek és elődjének eltemetése iránt ő maga fog intézkedni. A koporsók román stílusban készültek. Mindenikén Magyarország Árpád-korbeli címere látható. Visszahelyezték a koporsóba a koronákat is, melyeket a székesfejérvári sír felfedezése óta a muzeumban őriztek. A Schulek által tervezett síremlék nemsokára elkészül s az ünnepélyes szertartás és a koporsók végleges elhelyezése a sirboltban azután fog megtörténi.

— »A MAGYAR ÁLLAM EZEREVÉS FENNÁLLÁSÁT megörökítő hét vidéki emlékmű 896—1896.« czímen *Erdélyi Mór* csász. és kir. udvari fényképész a magyar kormány megbízásából díszes emlékönyvet adott ki. A díszes kiállítású sikerült heliogravürekhoz magyar s francia magyarázó szöveg van csatolva, mely röviden az emlékművek keletkezésével ismerteti meg.

— A MAKOVICZAI URADALOM, a híres Rákóczy birtok Lengyelország szomszédságában, mely hadászati és kereskedelmi szempontból rendkívül nevezetes szerepet játszott, s melynek székhelye Zboró egy ősrégi kastélylyal, rendkívül becses műkincsekkel, kertjében a híres száz hárssal, mely alatt az öreg Rákóczy György egy oklevelét keltezte (sub centum tiliis) nemrégiben urat cserélt. A Rákóczyakról az Aspremontokra s ezekről az Erdődyekre szállt, kiktől Strecz vállalkozó vette meg, s most Clamm hercegnek adta el. Társulatunk bártfai kirándulása alkalmával bizottságot küldött oda, mely arról jelentést is tett. Óhajtható volna, hogy az ősi fészkek a maga épségében tartassék meg s műkincsei az enyészettől megmentessenek.

— IFJABB DR. JANNY GYULA a müncheni egyetemi történeti seminárium tagja július 23-án e seminárium helyiségében előadást tartott a magyarországi tatárjárásról, felhasználván mindazon forrásokat és feldolgozott műveket, melyek e tárgyhöz adatokat szolgáltatottak. A források kritikai ismertetése után vázolta Magyarország belviszonyait a XIII-dik században, IV. Béla reformjait, a kunok bevándorlását, a tatárság harczmodorát, a tatárjárást s végül az ország újjá alapítását. Előadását a hallgatók tetszéssel fogadták. Dr. Heigel a seminárium igazgatója nagy elismeréssel nyilatkozott róla s a szokásos semináriumi jutalmat odaítélte neki.

— GRÓF KUUN GÉZA NAGYSZABÁSÚ MUNKÁJÁT (Relationum hungarorum sat.) Stein János könyvtáros megszerezte magának, s így most minden könyvtáros utján megrendelhető. Felhívjuk olvasóink figyelmét a munkára s a hirdetésre, mely a borítékon olvasható.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI PLÉBÁNIÁK TÖRTÉNETE. Irta dr. Szentkláray Jenő. Első kötet. Temesvár, 1898. Csanád-egyházmegyei könyvnyomda. 4-edr. 740 lap.

— ÁRADVÁRMEGYE ÉS ÁRAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS MONOGRAPHIÁJA. Szerkeszti Jancsó Benedek. III. kötet (első rész.) Aradvármegye és Arad szabad királyi város közgazdasági, közigazgatási és közművelődési állapotának leírása. Irta dr. Gaal Jenő. Arad, 1898. Kiadja a monographia-bizottság. 4-edr. 718 lap.

— AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI és természet-tudományi egyesület nyolczadik évkönyve. 1 tervrajzzal és 3 képpel. A választmány megbízásából szerkeszti dr. Kóródy Péter. Gyulafehérvár. 1896. 8-adr. 72 l. — Kilenczedik évkönyv, 6 képpel. Nagy-Enyed, 1897. 8-adr. 102 l.

— PERIKLES. Élet és jellemrajz Athéne fénykorából. Irta Bod Péter. A történelmi könyvtár 83-dik füzete. Budapest. Ára 40 kr. 4-edr. 86 l.

— RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR. Szerkeszti Heinrich Gusztáv. VIII. Dugonics András, Az arany pereczek. Kiadta Bellaagh Aladár. Ára 1 frt 60 kr. Budapest, 1898. 4-edr. 368 l. IX. Balogh István Ludas Matyi. Kiadta Bayer József. Ára 50 kr. Budapest, 1898. 4-edr. 96 l.

— BESSENYEI GYÖRGY. A természet világa vagy a józan okosság. A költő kéziratából első ízben kiadta Bokor János. Budapest, 1848. Franklin-társulat. 8-r. 407 l. (Régi magyar könyvtár 7. szám.)

— GYÖNGYÖSI ISTVÁN. A csalárd Cupidónak kegyetlenségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek géniusza. A költő kéziratából kiadta dr. Rupp Kornél. Budapest. Franklin-társulat 1898. 8-r. 198 lap. (Régi magyar könyvtár. Szerkeszti Heinrich Gusztáv 6. kötet.)

— ADATOK ÉS OKMÁNYOK az illavai róm. kath. plebánia történetéhez. Közli dr. Chorényi József illavai plebános. Nyitra. 1898. 4-edr. 80 l.

— A NAGYSZOMBATI SZENT ORSOLYA-RENDŰ ZÁRDASZÜZEK nevelő-intézete. Irta Marmula János h.-a.-hutai áll. el. isk. tanító. Ára 30 fillér. Kolozsvár, 1898. 4-edr. 23 l.

— DIE UNGARISCHE VERFASSUNG, geschichtlich dargestellt von dr. S. Radó-Rothfeld. Berlin, 1898. Puttkammer & Mühlbrecht 8-rét VIII. 112 l.

— TEMESVÁR SZÍNÉSZETE A XVII. SZÁZADBAN és az első magyar színi előadások. Irta dr. Berkeszi István áll. főreálisk. tanár. Temesvár, 1898. 8-adr. 22 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A Magyar Történelmi Társulat 1898. évi szept. 22-én tartott rendkívüli vál. ülésének jegyzőkönyve a jelen füzet elején olvasható.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi oct. 6-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Thaly Kálmán elnöklete alatt dr. Pauler Gyula alelnök, Barabás Samu, dr. Békefi Remig, dr. Boncz Ödön, Majláth Béla, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök a nyári szünet után ez. első rendes ülés alkalmából szívesen üdvözli a választmányt s ezzel az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Tagányi Károly és Barabás Samu vál. tagokat kéri fel.

A napirend tárgyai előtt —

55. szomoruan emlékezik meg a választmánynak a nyár folyamán elhunyt két kiváló érdemű tagjáról: gróf Esterházy Jánosról († jun. 24-én) és Villányi Szaniszló bakonybéli apátról († jul. 12-én), a kiknek külön-külön méltatva a társulat iránt szerzett érdemeiket és irodalmi munkásságukat, indítványozza, hogy a választmány, nevezett két tagjának halálán érzett fájdalmát jegyzőkönyvileg fejezze ki s ezen felül gróf Esterházy János özvegyéhez részvétiratot intézzen; minthogy pedig az elhunyt főúr a hírneves Esterházy nemzetség történetére vonatkozólag egész életén át gyűjtött nagybecsű okirat- és adat-gyűjteményt hagyott hátra, sőt — szülő tudomása szerint — nemzetsége történetét a felkutatott hiteles források alapján meg is írta: java-

solja, hogy a részvétírat kapcsán, a mennyiben az özvegy grófnő elhunyt férje emlékét ezen irodalmi hagyaték kiadásával megörökíteni óhajtaná, erre nézve a társulat szíves közreműködését és támogatását ajánlja fel neki a választmány.

Az indítvány elfogadtatván, a választmány gr. Esterházy János és Villányi Szaniszló halálán érzett fájdalmát jegyzőkönyvébe iktatja s elhatározza, hogy az elhunyt gróf özvegyéhez a javaslat értelmében szerkesztendő részvétírat intéztessék.

A napirend során —

56. jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas rendes tagokul 1898-tól*: Havrán Dániel m. n. muzeumi segéd Budapesten (aj. Áldásy Antal), dr. Lengyel János orsz. levéltári tisztviselő Budapesten (aj. Nagy Gyula), Lovas Imre hivatalnok Budapesten (aj. Szilágyi Sándor), Pildner Ferencz országgyűlési képviselő Bndapesten (aj. Thaly Kálmán), Pancsova város közönsége (aj. Karasszon József); *1899-től*: Mazár Sándor tanár Nyitrán (aj. Kudora Károly).

Megválasztatnak.

57. Lovas Imre társ. tag felolvassa »*Az arany bulla mint freskó*« című értekezését, mely — a *Századok*-ban fog megjelenni.

Felolvasás után az elnök sajnálattal constatalván, hogy a választmány tagjai a határozathozatalra alapszabályilag megkívánt számban nincsenek jelen és így a mai ülés napirendjére kitűzött ügyek tovább nem tárgyalhatók, — azzal a kijelentéssel, hogy a mennyiben egyik vagy másik ügy sürgőssége kívánná, annyiban a választmánynak teendő utólagos jelentés mellett az elnökség fog intézkedni, — az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Thaly Kálmán s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük; *Tagányi Károly* s. k., *Barabás Samu* s. k.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATÁI.

— ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY. —

V.

Sáry Péter.

A legelső, a ki Mátyás királytól trónralépte után diplomatiái küldetést kapott, Sáry Péter volt. Valószínűleg Tolna-megyéből származott, mert a Tolnai nevet is viselte.¹⁾ Iskolai tanulmányairól semmit sem tudunk. Mint Hunyadi János kormányzó cancellárjával találkozunk vele első ízben, az 1451-ik év ápril 24-ikén, a mikor a budai káptalan előtt Gyali Kakas Pál vallja, hogy birtokai, úgymint a pestmegyei Gyál és Esső, a csanádmegyei Szentkirály felől úgy intézkedett, hogy magtalan halála esetére, Hanyki János mesterre, a nádor ítélőmesterére, és Sáry Péter mesterre, a kormányzó cancellárjára szálljanak.²⁾

Tekintélyes közhivatalnokok ebben a korban gyakran részesültek ilyen kedvezményekben. De ezeket ritkán értékcsíthették olyan gyorsan és könnyen, mint Hanyki és Sáry mesterek, kik alig három esztendő múltával, miután mind Kakas Pál mind egyetlen fia János elhunyt, az örökség birtokába léptek.³⁾ Az 1455-ik év február 10-ikén, az országbíró előtt

---

¹⁾ Nagy Iván említi a missei Sáry családot, mely Hevesmegyében virágzott, és melynek egyik tagja László 1483-ban fordul elő egy oklevélben. X. 72. Dunántúl is találkozunk egy Saari családdal a XIII. és XIV. században. Hazai Okmánytár. I. 246, IV. 19. — Kanizsai Imre 1458 márczius 12-ikén Sopron városához intézett levelében nevezi Sáry Pétert Tolnainak. (Sopron sz. k. város levéltárában).

²⁾ Károlyi család Okmánytára II. 283.

³⁾ Ámbár 1454 november 11-ikén V. László Szentkirályt másoknak adományozta. L. Vetési Albert életrajzát.

Hanyki János és Sárosi Péter a három birtokon megosztottak.¹⁾ Várujhelyi Kromperger Németh Lőrincz ellenük pert indított ugyan, de ezt 1458 február 2-ikán Szilágyi Mihály mint kormányzó az alperesek javára döntötte el.²⁾

Az 1455-ik évi osztozkodásról szóló oklevélben Sárosi Péter szintén Hunyadi János cancellárjának czímeztetik; a miből kitűnik, hogy a nagynevű hadvezérnek szolgálatában maradt akkor is, a mikor ez letette ország-kormányzói méltóságát. Ebben az oklevélben »nemzetes« (egregius) czímet visel, a mi világi férfiakat illetett meg. Ellenben az 1458-ik év elején kiállított ítélet-levélben már mint egyházi férfiú, mint fehérvári örkanonok (custos Albensis) fordul elő.

Valószínű, hogy Hunyadi János halála után lépett az egyházi pályára, és nyerte el a székesfehérvári káptalanban az előkelő és gazdag javadalmat, melynek birtokosa a királyok temetkezési helyéül szolgáló ősrégi egyház kincseinek és ereklyéinek őrizetére volt hivatva.³⁾

Mátyás király 1458 február 16-ikán foglalta el a trónt. Udvarát szervezván, titkárául vette maga mellé atyja hű cancellárját, és már a következő hónap 9-ikén követségbe küldötte Frigyes császárhoz.⁴⁾ Feladata kétségkívül az volt, hogy Mátyás trónraléptét jelentse be, és a korona kiszolgáltatására vonatkozó kérését terjeszse elő. Négy héttel utóbb másodízben kellett »a király és az ország ügyeiben« Némethujhelybe mennie.⁵⁾

A milánói fejedelemlennek a császári udvarnál levő követe, 1458 augusztus 14. és november 12-ikén kelt jelentéseiben Mátyás követeinek Némethujhelyre érkezéséről szól.⁶⁾ Valószínű, hogy ezek között is ott volt Sárosi Péter.

Ismeretes, hogy Mátyás király igyekezetei nem vezettek

¹⁾ Károlyi cs. 0. 303.

²⁾ Ugyanott. 313.

³⁾ V. ö. E sorok írójától: A magyar királyi kegyuri jog. 221.

⁴⁾ A jelezett napon a király meghagyja Sopron városának, hogy biztos kíséretéről gondoskodjék. Hazai Okmánytár. IV. 391.

⁵⁾ A királynak 1458 április 6-ikán Sopron városához intézett hasonló rendelete ugyanott. 395.

⁶⁾ A jelentések a milánói állami levéltárban.

sikerre, Frigyes a korona kiszolgáltatását megtagadta, és csakhamar maga mint trónkövetelő lépett föl.

Sáry Péter ettől fogva többé a diplomatiái téren nem szerepel; a törvénykezési pályán szolgált uralkodójának és hazájának. 1459-től 1463-ig királyi személynök (a király törvényszéki helytartója) fontos hivatalát töltötte be.¹⁾ Haláláig fehérvári örkanonok maradt.²⁾

VI.

Vezsényi László.

A Vezsényiek kihalt családja a külső-szolnokmegyei Tisza-Vezsény helységből származott. A XIV. században több tagja előkelő állásokat foglalt el. 1384-ben László a királyi főasztalnok méltóságát viselte. Unokája lehetett az a László, ki Mátyás királynak uralkodása első éveiben főlovászmestere volt,³⁾ 1462-ben a török szultánnal fegyverszünet kötése iránt indított tárgyalásokban résztvett⁴⁾, majd Olaszországba küldetett követül.

Az 1462-ik év elején Kosztolányi György királyi titkár mint királyi követ ment Velenczébe és Rómába, a törökök ellen segítség kieszközlése végett.⁵⁾ Néhány héttel elutazása után több oldalról jelentések érkeztek a királyi udvarba arról, hogy a török császár nagy előkészületeket tesz Magyarország megtámadására: Drahula oláh vajda követei pedig hírül hozván, hogy ellene egy török sereg indult, megboszulandó a károkat, a miket a tél folyamán török területen véghezvitt, segílyt kértek, és kinyilatkoztatták, hogy uruk magára hagyatva ellenállani képtelen.⁶⁾ Ezen tudósítások arra bírták a királyt, hogy

¹⁾ Hajnik. A király bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója. (Budapest, 1892. Akad. Ért.)

²⁾ A fehérvári káptalannak 1464 július 1., 1468 január 28-ikán kelt kiadványaiban előfordúl neve. Hazai Okmánytár. II. 414, 420.

³⁾ Mátyás a velencei dögéhez (1462) írt levélben »Marescallus curie« czímmel ruhazza föl. M. L. I. 27. — 1464-ben kelt királyi diplomákban Dombai Pállal együtt »agazonum regalium magister« czímet visel.

⁴⁾ Ezt következtetjük a részére kiállított, alább tárgyalandó királyi utasítás következő (sajnos csonka) passusából: »Item de treuga Turcorum, in qua re tu ipse ambulasti etc.« Epistolae Mathiae Corvii. I. 82.

⁵⁾ L. Kosztolányi életrajzát a Századok januárhavi füzetében.

⁶⁾ Ezt Mátyás az imént idézett utasításban adja elő.

egy tekintélyesebb állású magyar követet indítson utnak Kosztolányi támogatása végett. Vezsényit bízta meg, hogy Velenczében, Ferrarában, Florenczben és a pápai udvarnál. a segély mielőbbi megajánlása ügyében, lépéseket tegyen.¹⁾ Részletes utasítással látta el, melynek irálya és hangja szembetűnően mutatja, hogy ő maga fogalmazta azt.²⁾

Vezsényi június első felében érkezett Velenczébe. Itt előterjesztésében királya köszönetét fejezte ki a doge jóakarataért és ragaszkodásáért, a kereszténység és különösen Magyarország megmentése érdekében kifejtett fáradozásaiért, — biztosítván arról, hogy Mátyás mindennemű viszontszolgálatra kész.

Azután előadta azon körülményeket, a mik az ő küldetésére okul szolgáltak.

»Ő felsége — így szólt folytatólag — semmit sem mulaszt el a maga részéről, hogy a törökökkel szemben sikeres ellenállást fejthessen ki; elődei és különösen atyja nyomdokaiba lépve, a kereszténység javát, s ezzel kapcsolatos saját érdekeit soha sem téveszti szem elől. Minden gondolata ide van irányozva. A császárral és egyéb ellenségeivel békealkudozásokat folytat, és ezek sikerének előmozdítása végett nem riad vissza áldozatoktól, csak azért, hogy szabadabban fordíthassa erejét a törökök ellen.

»A királyi felség a köztársaság magyarországi követétől értesült, hogy előbb küldött követét (Kosztolányit) ő fensége a herczeg szívesen fogadta, vele a keresztény hit érdekeiről bizalmasan, barátságosan tárgyalt, a pápa ő szentségét pedig fölkérte, hogy addig is, a míg a keresztény hatalmak tervezett nagy hadjárata létrejő, ő felségének legalább olyan pénzsegélyt nyújtsanak, mely 8000 lovas eltartására elegendő. s a köztársaság hozzájárulását ajánlotta föl, ámbár rá is a törökök elleni védekezés nagy terheket ró. Ő felsége mindezt köszönetet mond, s egyúttal azt a meggyőződését fejezi ki, hogy a köztársaság a kereszténység érdekében jobb célra áldozatokat

¹⁾ A velencei dógéhoz, a ferrarai herczeghez, a florenczi köztársasághoz, II. Pius pápához, a bíbornoki collégiumhoz és Carvajalhoz intézett királyi ajánlólevelek, dátum nélkül, M. L. I. 23—25.

²⁾ Epistolae Mathiae Corvini. I. 74—82.

nem hozhat; ő felsége ugyanis ezzel a segélyhaddal és a saját költségén kiállítandó haderővel nem csak országát megvédelmezheti, hanem Szerbországba és a törökök kezeiben levő más területekre nyomúlhat. Kéri tehát a fenséges hercezeget, hogy igyekezeteit folytassa, és a segítség megajánlását siettesse, mert tudja mennyire fontos, hogy az alkalmas időpontot felhasználni el ne mulasszák.»

Vezsényi bejelentette, hogy utasítása értelmében mind Rómában, mind Ferrarában és Florenczben eljárását a doge tanácsai szerint fogja irányozni.

Végre a király azon óhaját terjesztette elő, hogy a signoria Thomasi Pétert, a magyarországi követet, ki visszahívását szorgalmazza, hagyja meg állomásán továbbra is; mert a viszonyokat, embereket már jól ismeri, és általános bizalomnak örvend.¹⁾

A doge június 16-ikán válaszolt. A köztársaságnak Magyarország iránt való meleg érdeklődését és áldozatkészségét hangoztatván, közlé a pápának tett javaslatát, mely szerint, az olaszországi államok havonként tizenkétezer arany forintot szolgáltatnának Mátyás részére, és ezen összeghez a köztársaság háromezerrel járulna.²⁾

Vezsényi ekkor három kérdést vetett föl: a segély fizetése mikor venné kezdetét? mennyi ideig tartana? ha a pápa a hozzájárulást megtagadná, mit szándékozik a signória tenni?

A doge az első kérdésre nem adott szabatosan formulázott választ, kitérőleg arra kérte a követet, »viseltessék a signória iránt bizodalommal.« A másodikra határozottan kijelentette, hogy a segély hat hónapra ajánlatnék meg. A harmadikra úgy nyilatkozott, hogy a javaslatnak a pápa részéről való elfogadása iránt nem merülhet föl kétség; de ha ezen várakozásban csalódnak, a köztársaság tőle kitelhető minden kedvezésben »fogja ő felségét részesíteni«.³⁾

Vezsényi, ámbár azt az utasítást kapta, hogy a segít-

¹⁾ Vezsényi előterjesztésének ez a tartalma a királyi utasítás nyomán állapítható meg.

²⁾ Diplom. Eml. I. 148.

³⁾ Ugyanott. 152.

séget ne hat hónapra, hanem »az egyetemes hadjárat létrejöttéig« vagyis állandón kérje megajánlatni, továbbá hogy biztos válasz nélkül Velenczéből ne távozzék: mégis június második felében búcsút vett a signoriától és folytatta útját.¹⁾ Hogy Ferrarában és Florenczben mit végezett, nem tudjuk.

Rómában nem sikerült neki a király szándékainak megfelelő megállapodásokat eszközölni ki. Azonban nem eredmény nélkül fáradozott. A pápa, ki a signória javaslatát már előbb elfogadta, és a segélyhez való hozzájárulását megígérte, most ezenfelül, Vezsényinek adott válaszában, késznek nyilatkozott ezer magyar lovas zsoldjának fizetését magára vállalni.²⁾

Vezsényi hivatta volt panaszt emelni amiatt, hogy a pápa Bosnyákország királyát a hozzá küldött legátus által megkoronáztatta, a mi a fejedelmet a magyar koronától való elszakadásra czélzó szándékaiban megerősítheti.³⁾

II. Pius kétségkívül teljesen megnyugtatta a követet aziránt, hogy a magyar korona főnhatósági jogait sérteni nem volt szándéka.

Végre Vezsényi előterjesztette a király javaslatait a zágrábi püspökség betöltése tárgyában évek óta fenforgó nehézségek elhárítására nézve.⁴⁾ Ezeket azonban elfogadtatni nem sikerült.⁵⁾

Vezsényi csak rövid ideig tartózkodott az örök városban. Az ősz elején visszatért Velenczébe, s az ott hozzá csatlakozott Kosztolányival hazájába.⁶⁾

A következő (1463) év folyamán két ízben küldötte őt Mátyás a magyar korona fenhatósága alatt álló raguzai köztársasághoz. Ezzel diplomatai pályája véget ér.⁷⁾

¹⁾ Erről június 28-ikán értesíti római követét a doge. Ugyanott, 154.

²⁾ Erről a signória római követe tudósítja a dogét július 14-iki jelentésében, melyet a doge július 19-iki válaszában resumál. Ugyanott, 155.

³⁾ Erről szól az idézett ntasítás, azzal a meghagyással, hogy »cum moderatione« szóljon ezen ügyről, mert »forte per inadvertentiam talia facit« a pápa.

⁴⁾ Az ez ügyben adott királyi ntasítás és a pápához intézett levél Monumenta Vaticana. VI. 20–22.

⁵⁾ A pápának Mátyáshoz ez ügyben írt levele, ugyanott, 22.

⁶⁾ Raguzai oklevéltár 759.

⁷⁾ Néhány évvel utóbb főörökös nélkül halt el Jászay: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után, 375.

VII.

Mohorai Miklós.

A nógrádmegyei Mohora helységben birtokos és attól nevét kölcsönző családnak ¹⁾ egyik sarja, Vidfi János mesternek fia, Miklós 1449 október 13-ikán a bécsi egyetem tanulóinak sorába lépett, ott előbb a hittudományban képezte ki magát, 1452-ben a bölcsészeti karba ment át, és két évvel utóbb a mester (magister) fokozatát nyerte el.²⁾

Tanulmányai végeztével hazatérvén, a papi pályára lépett, és korán a váci székesegyházi káptalanban az örkanonok stalumát foglalta el.³⁾

Valószínűleg már Bécsben talált alkalmat arra, hogy Piccolomini Enea Silvioval megismerkedjék, és az ő pártfogását magának megszerezze. Így magyarázhatjuk meg azt a feltűnő tényt, hogy a váci örkanonok II. Pius udvarába került, és szolgálattevő kamarása lett.⁴⁾

A pápa 1461 október 10-ikén a szent Jánosról címzett pécsi társaskáptalan prépostságát, mely birtokosának Rómában bekövetkezett halálával üresedett meg, adományozta neki, olyképen, hogy a váci örkanonokságot megtarthassa.⁵⁾

Ezen kinevezésben készséggel megnyugodott a pécsi püspök, Janus Pannonius, kinek jóakarátát Mohorai bírta ⁶⁾ és Mátyás király is, ki szívesen látta, hogy magyar egyházi férfiú a pápa oldala mellett hivatalos állást foglalván el, ott hazája érdekeinek szolgálatokat tehet; minélfogva őt ügyviselőjévé (rerum nostrarum sollicitator) ⁷⁾ rendelte, a folyó ügyeknek — mint ma mondanók — intézésével bízta meg. Így 1463-ban utasí-

¹⁾ Csánki. I. 120.

²⁾ Fraknoi: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. 52. Schrauff: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. 109.

³⁾ Váci örkanonoknak czímezi őt II. Pius 1461-ik évi (alább idézendő) bullájában.

⁴⁾ Hogy nem czímmetes, hanem szolgálattevő kamarás volt, kitűnik az 1461 október 10-ikén kelt bullából, melyben őt a pápa nemcsak »cubicularis noster«, hanem egyúttal »familiaris noster« nevezi. Koller. IV. 82. Mátyás király 1462 nyarán a pápához írt levélben »beatitudinis vestre cubicularius«-nak mondja. M. L. I. 27.

⁵⁾ Az imént idézett bullában.

⁶⁾ Tanuskodik erről 1463-ban hozzá írt levele. Koller. IV. 201.

⁷⁾ Ennek czímezi főntebb idézett levelében.

totta őt, hogy Vitéz János püspöknek a váradi székről a zágrábira áthelyezését szorgalmazza.¹⁾

A magyarországi főpapok és a Rómába küldött királyi követek szintén sűrűen igénybe vették szolgálatát.²⁾

Az 1463-ik év elején Mohorai Miklós Magyarországon időzött.³⁾ Vajjon a pápa küldötte-e, vagy magánügyei vezették hazájába, nem határozhatjuk meg. Rövid idő múlva visszatért az örök városba.⁴⁾

Valószínű, hogy II. Pius pápának 1464 nyarán bekövetkezett haláláig maradt a pápai udvarnál, s ekkor állandóan Magyarországon telepedett meg.

Azonban gyakran kellett uralkodója megbízásából Rómába visszatérnie.

Az 1466-ik év nyarán II. Pál pápa Carvajal bibornokot küldötte Velenczébe, hogy a köztársaság és a törökök között a békekötés létrejöttét megakadályozza, és az Albániában küzdő Skanderbég részére segítséget eszközöljön ki.⁵⁾ Az őszi hónapokban Mátyás Miklós kanonokot küldötte oda, azzal a megbízással, hogy a pápai legátus igyekezeteit támogassa, és Magyarország részére is segítséget kérjen.⁶⁾

Innen ugyanezen célból Rómába ment. Azonban a pápa, ámbár jóakarátát hangsúlyozta, kijelentette, hogy az Olaszországban dúló háborúk miatt egyelőre lehetetlen neki pénz-segítséget nyújtani a magyar királynak.⁷⁾

¹⁾ A főttebb idézett levélben. Mátyás ezen terve nem valósult meg.

²⁾ Ez kitűnik Janus Pannoniusnak főttebb idézett leveléből, melyben ajánlja neki a Rómába küldött királyi követet, és felkéri, hogy a váradi püspök és az ő saját ügyeit ezentúl is olyan buzgón karolja föl, »quem admodum hactenus fecit.«. Huendler Vid pécsi segédpüspök 1463 február 2-ikán kelt leveléből is látjuk, hogy részére Mohorai Miklós bizonyos bullát eszközölt ki. Koller. IV. 201.

³⁾ Ezt Huendler Vid leveléből tudjuk.

⁴⁾ Ezt Janus Pannonius idézett leveléből tudjuk.

⁵⁾ Carvajal egy évet töltött Velenczében. Pastor. II. 323.

⁶⁾ A doge 1466 november 28-ikán Carvajal bibornok előterjesztésére adott válaszában említést tesz az »orator regie maiestatis Hungarie« felől. (Diplom. Eml. II. 41.) Ámbár nem nevezi meg, teljesen bizonyos, hogy Mohorai volt, kit azután néhány hét múlva Rómában találunk.

⁷⁾ Visszatérte után, Mátyás király, időközben Rómába küldött követeknek Handó pécsi prépostnak és Grafeneck Ulriknak írja: »Reversus ad nos Nicolaus custos retulit summi pontificis animum quidem erga nos optime affectum, . . .« (Mátyás külügyi levelei. I. 35. Tévesen 1462-re téve.)

Ezen alkalommal a pápa 1467 január 9-ikén kiállított bullában megerősítette Mohorainak a váczi káptalanban tett misealapítványát, a melyben papi buzgóságának bizonyítékát láthatjuk.¹⁾

Az 1468-ik év tavaszán Schönberg György, pozsonyi préposttal újból Rómába küldötte királyal; ez alkalommal valószínűleg azért, hogy a csehországi hadi vállalatra vonatkozó elhatározását és terveit bejelentsék. Visszatérve hazájukba, útközben, augusztus elején, megállapodtak Florenzben, honnan Mohorai Miklós a signória levelét vitte meg Mátyásnak.²⁾

Harmadízben 1470 tavaszán küldetett Miklós Rómába, oly czélból, hogy a csehországi hadi vállalat számára a pápa erkölcsi és anyagi támogatását biztosítsa. Néhány hónappal utóbb Veronai Gábor szent-Ferencz-rendű szerzetes, majd az év végefelé Karai László budai prépost csatlakoztak hozzá. Együtt es igyekezeteik jelentékeny eredményt mutathattak föl. A pápa mindent megtett, hogy erkölcsi és anyagi támogatással a csehországi vállalat sikerét biztosítsa. A hadi költségekre 18000 aranyat ajánlott föl Mátyásnak, és további segélynyújtása iránt intézkedett; a szentelt kard megküldésével buzdította kitartásra; Fridrik császárt felkérte, hogy a magyar királylyal lépjen egyességre; Kázmér lengyel királyt felhívta, hogy a vállalat útjába akadályokat ne gördítsen.³⁾

Ezen római időzése alatt Mohorai egy újabb egyházi alapítványa számára kérte a pápa jóváhagyását; ugyanis Vácson egyik házáat oly czélból adta át a káptalannak, hogy haszonélvezője minden hétfőn az összes elhunyt hivek lelkiüdvéért szent-mise áldozatot mutasson be.

¹⁾ Vácson bírt házáat hagyományozza az örkanonokoknak, azzal a kötelezettséggel, hogy minden pénteken Krisztus kinszenvedése emlékére misét mondjanak. A bullában »Nicolaus Johannis de Mohora custos Vacciensis« czimeztetik. és az mondatik róla, hogy »in presencia ad nos per . . . Mathiam regem Hungarie orator destinatus, et ut asserit de nobili genere ex utroque parente procreatus existit«. Regesta Datariae Pauli II. Anni III. Volum. rubrum. f. 98.

²⁾ A signoria 1468 augusztus 18-ikán kelt levelében említi, hogy ezt a királynak Rómából visszatérő követe »Nicolans cantor« által küldi. (A levél a florenzei állami levéltárban.) Kétségkívül tollhiba az, hogy cantor-nak czimezték, custos helyett.

³⁾ Az erre vonatkozó pápai levelek Theinernél. II. 415—419.

Ugyanekkor az egri székesegyháznak bucsút, a váci püspöknek a Rómában való megjelenés kötelezettségétől fölmentést és barátjának Kalmanesai Domokos fehérvári prépostnak fölhatalmazást eszközölt ki, hogy több egyházi javadalmat bírasson.¹⁾

Az 1471-ik év első napjaiban, Veronai Gábor és Karai László kíséretében tért vissza Magyarországra.²⁾

Veronai Gábor kevéssel utóbb erdélyi püspökké nevezetvéni ki, követtársáról is megemlékezett, és káptalanában az ozdi főesperességet adományozta neki,³⁾ a mely mellett egyéb javadalmaikat is megtartotta, a mihez kieszközölte IV. Sixtus pápa engedélyét, 1473 végén,⁴⁾ mikor negyedízben fordúlt meg Rómában, mint királyi követ, ez alkalommal Szántai Mihály budai kanonoktól kísérve.

Feladatuk volt kieszközölni, hogy a pápa Mátyásnak a törökök ellen tervezett hadjárata czéljára segítséget nyújtson, a lengyel királyt a fömálló békekötés megtartására kötelezze, és Veronai Gábor erdélyi püspököt vegye föl a bibornoki tiszteletbe, melyben akkoron magyar főpap nem foglalt helyet.

A pápa, a válaszbán, magasztalásokkal halmozta el a király elhatározását; hangsúlyozta, hogy eddig is nagy áldozatokat hozott a törökök ellen viselt hadjárat czéljaira, de a jövőben nyújtandó segítségre nézve határozott ígéreteket nem tett; ígérte, hogy a lengyel királyt a békekötésben elvállalt kötelezettségek teljesítésére inteni fogja; végre a bibor ügyében

¹⁾ 1470 július 7-ikén elintézett kérvénye: *Supplicationes Pauli II.* Vol. 885 fol. 288.

²⁾ Az 1471 január 14-ikén kelt pápai irat: *Monumenta Vaticana.* VI. 84.

³⁾ 1473 december 11-ikén elintézett supplicációjában így czímezi magát: »Nicolaus Johannis lector ecclesie Wacensis ac archidiaconus de Uzd in ecclesia Transilvanensi, in presenciarum per illustrissimum regem Ungarie ad sanctitatem vestram et sedem apostolicam orator destinatus«. (*Supplicationes* vol. 928 fol. 111 t.) 1474 január 12-ikén Rómában kötelezvényt állítván ki az Erneszt Zsigmond pécsi püspök által fizetendő díjakról, erdélyi főesperesnek czímezi magát. (Koller. *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis.* IV. 360.)

⁴⁾ Az imént idézett supplicatio alapján. — Ugyanakkor a váci káptalan tagjai részére a végrendelkezés jogát eszközölte ki. (i. h.)

készségét fejezte ki teljesíteni a király óhajtását, csakhogy előbb a bibornoki testület hozzájárulását kell kieszközölnie.¹⁾

Mohorai ez alkalommal az 1474-ik év végéig időzött Rómában. Deczember 20-ikán Velenczében találjuk, hol a signoria előtt megjelenvén, elismerését fejezte ki azon támogatás fölött, a miben őt a szent-széknél alkalmazott velencei követ részesítette.²⁾

Magyarországban nem soká tartózkodott.

Az 1475-ik év május elején Mátyás, a diadalmas sziléziai hadjáratból Budára visszaérkezvén, ott találta Uzon-Hasszan perzsa fejedelem követét, a ki a törökök ellen közös erővel indítandó hadjárat tárgyában uralkodójától ajánlatot hozott.³⁾ A király ezt örömmel fogadta, azonnal hozzálátott az előkészületekhez, és a perzsa követet, Mohorai Miklós kíséretében. Rómába küldötte, hogy a pápa közreműködését eszközöljék ki. IV. Sixtus meleg hangon írt levélben biztosította őt támogatásáról.⁴⁾

Ekkor Mohorai Miklós diplomatiái szolgálatában őt esztendeig tartó szünet állott be. Az 1480-ik év elején Velenczébe küldetett.

Itt azt a panaszt terjesztette elő, hogy Magyar Balázs

¹⁾ A pápának Mátyás királyhoz írt dátum nélküli levele, melyben a két követet megnevezi, a kik, úgymond, bővebb jelentést fognak tenni: Monumenta Vaticana. VI. 252, a hol ezt a levelet tévesen helyeztem az 1465-ik évre. abban a hitben, hogy Várdai István bibornokságáról van szó. — Mátyás 1474-ben. Veronai Gábor bibornoksága érdekében, a velencei signoria közbenjárását is kikérte, mint ezt a dogénak 1474 október 1-én magyarországi követéhez írt leveléből tudjuk. (Kiadatlan.)

²⁾ A velencei állam-könyvben le van írva Vetési Albert veszprémi püspök és Thúz János királyi követek fogadtatása. 1474 deczember 20-ikán. A püspök beszédének ismertetése után következők: »Facta per dominum episcopum fine verbis suis, tertius orator regius ex curia ad regiam maiestatem revertens«, szólott. Hogy ez Mohorai volt, kitűnik a dogénak a veszprémi püspök beszédére adott válaszából, melyben említi, hogy korábban már »Nicolaï de Transilvania prepositi Vacensis in curiam proficiscentis« előterjesztéséből értesült volt a király hadikészületei felől. (A velencei állami levéltárban.) Ez a »tertius orator« Mohorai volt. Nem lehetett az Szántai, a ki már korábban távozott Rómából. Mivel ugyanis a királytól 1475 január 9-ikén Boroszlóából visszaküldetik Rómába, lehetetlen, hogy deczember 20-ikán még Velenczében lett volna.

³⁾ Ezt tudjuk egy 1475 május 19-ikén kelt tudósításból, mely Budáról Milánóba küldetett. (A milánói állami levéltárban).

⁴⁾ A dátum nélküli levél Monumenta Vaticana. VI. 96.

a lázadó Frangepán János gróf megfenyítésére küldetvén, a köztársaság dalmátiai helytartóját fenyegető kifejezésekkel hívta föl, hogy vállalatával hagyjon föl. A király — úgymond — fölteszi, hogy a signória tudta nélkül követte el a helytartó ezt a méltatlanságot; mindazáltal magyarázatot kér, egyúttal fölhatalmazást is, hogy Magyar Balázs a köztársaság területén élelmiszereket vásárolhasson serege számára.

A doge, márczius végén adott válaszában, nagy bőbeszédűséggel szólt arról a szeretetről, a mit a magyar király iránt táplál, és arról a hő óhajtsárról, hogy a köztük fönnálló jó viszony meg ne zavartassék. Azután a dalmátiai helytartó leveléről úgy nyilatkozott, hogy udvarias hangon van szerkesztve, és arra szorítkozik, hogy a köztársaság jogait Veglia szigetére föntartsa. Végül közölte, hogy ezen jogok igazolása végett közelebb követet küld a királyhoz.¹⁾

Ezen küldetéséből visszatérve, Mohorai nyolcz esztendőn át (a mely idő alatt a váczai káptalanban a préposti méltóságra emeltetett)²⁾ nem távozott Magyarországból.

Az 1487-ik év folyamán Ancona városa, mely a szent-széek főnhatósága alatt állott, de VIII. Incze pápa kormányával elégedetlen volt, és kereskedelmi érdekeiben a velencei köztársaságtól sokféle sérelmeket szenvedett. Mátyás védnöksége alá helyezte magát.

Az eziránt folyt tárgyalásokban a király Mohorai Miklós szolgálatait vette igénybe, a ki több ízben fordúlt meg Anconában.³⁾ Ő vitte meg oda 1488 elején a királyi kiváltságlevelet, melynek erejénél fogva az anconai tanács lovagi, nemesi és grófi rangot adományozhatott, továbbá a királyi pecsétet, melyet okleveleiben használhatott és a királyi zászlót, melyet Magyarország védnöksége jeléül, tanácsházára kitűzhetett.

A város lakói mindezt — mint a tanács levelében olva-

¹⁾ Diplom. Emlékek. II. 420..

²⁾ Ancona város tanácsa 1488 márczius 21-ikén Mátyáshoz irt levelében írja, hogy visszajött (redii) követe, Miklós kanonok; ami természetesen föltételezi, hogy már korábban is járt ott. Makuscev: Monumenta Slavorum meridionalium. 149.

³⁾ Prépostnak czímeztetik az alább idézendő anconai levélben.

suk — »leirhatatlan örömmel, vígsággal és elragadtatással« fogadták.¹⁾

És ezzel a fényes eseménnyel a huszonhét évre terjedő diplomatai pályának vége szakad. Mohorai Miklós a közelet teréről nyom nélkül eltűnik.²⁾

FRANKÓI VILMOS.

---

¹⁾ Az 1487 augusztus 7-ikén kelt kiváltságlevél ugyanott, 147. A levél i. h. — A florenczi köztársaság római követe 1488 november 23-ikán kelt jelentésében szól Mátyásnak Anconába küldött ajándékairól. »Credo che le signorie vostre haranno inteso di una nave di botte 800 in 1000, charica d' artiglerie, che la maestá del re d'Ungheria ha mandato a donare alla communitá d'Ancona, insieme con la nave, nella quale é infra l'altre cose, . . . 100 bocche di bombarde di bronzo et tre ostendardi molto ricchi di spesa di ducati 1000 l'uno.« (A florenczi állami levéltárban.) Vajjon ezt az ajándékot is Mohorai Miklós vitte-e meg, nem állapíthatjuk meg.

²⁾ Magán viszonyairól egy dátum-nélküli oklevél maradt fenn. birtok-pert illetőleg, mely egyrészt a Báthori testvérek, másrészt Szobi Mihály és Mohorai Miklós váci lector közt folyt. (Kovachich: Formulae 277.) Az a Mohorai Vid, nógrádmegyei alispán, ki Mátyás király 1486-ik évi országgyűlési végzetményét kevéssel utóbb nyomtatásban közzétette, Miklósnak kétségkívül unokaöccse volt.

BERZEVICZY MÁRTON ERDÉLYI KANCELLÁR.

Háromszáz éve múlt, hogy Berzeviczy Márton befejezte érdekes pályafutását. A magyar történetírás kevés tudomást vett róla, bizonyára mert kiválólág diplomata volt s nem egy-szersmind hadvezér, holott a meghasonlás, belversengés és erő-szak ama korszakában, mely a mohácsi vész után borúlt a hazára, csak is oly államférfiak emelkedtek korszakalkotó jelentőségre, kik az események előkészítésénél s irányzásánál nemcsak szellemük bölcsességét, de fegyvereik hatalmát is latba vethették. Ily férfiú volt Nádasdy Tamás nádor, kinek oldalán mint egészen ifjú ember kezdette nyilvános pályáját Berzeviczy Márton, miglen szintén nagyhirű s nagy tudományú kortársa, Forgách Ferencz, váradi püspök s történetíró élete egy fényes, de eredményre kevésbbé sikeres pálya képét tárja elénk. Számos rokonvonást találunk Forgách Ferencz és Berzeviczy Márton pályája között. Mindketten I. Ferdinand császár-király udvaránál vannak alkalmazva, az előbbi már előkelő tanácsosi és főpapi állásban; utóbbi mint ifjú, de képzettségénél fogva már is kitűnő titkár s udvarnok, a király kíséretében beutazzák a német birodalmat s megösmernek a nyugateurópai politika látkörével. Mindketten lelkes hívei a királynak s csodálói Ferdinand ritka fejedelmi tulajdonainak, nemes lelkületének, bölcsességének, uralkodói buzgalmának, népei iránti jó-akarátának s a kereszténység érdekei iránti odaadásának. De közbejön Ferdinand király halála s az új király, Miksa, tanácsában oly áramlatok kerekednek felül, melyek lehangolják a magyar környezet tagjait. Forgách Ferencz püspök lassanként elidegenedik, majd egészen elvonul a bécsi udvartól, s kielégítetlen becs- és tettvágygyal keblében keres hazájában működési teret, s itt is csalódásokat tapasztalva, Olaszthonban a tudományok s művészetek hazájában keres vigaszt s menedéket. Itt találjuk nem sokára Berzeviczy Mártont is, a világlátott udvaroncot, ki fényes ifjukora után már mint meglett férfi a paduai egyetemnek szerény joghallgatója. Évek múltán

mindketten Erdélyben, Báthory István udvaránál, tűnnek fel ismét. Forgách mint kancellár, Berzeviczy mint a fejedelem titoknok. — Kor. hányattatás, lelki keserv megtörik Forgách erejét. — száműzi magát a hazából s távol Olaszthonban végzi be viszontagságteli életét. Berzeviczy Márton utódjává lépzen az erdélyi kancellárságban, s ez állásban fényes érdemeket szerez, melyeknek előismerését és jutalmát Báthory, már mint választott lengyel király új honában nyújtja neki, fényes méltóságokkal halmozva el, s mi fő, meghagyva kezében az erdélyi korlátnokságot s ezzel a lehetőséget, közreműködni folyvást magyar hazája érdekében is. — Mihamar s tulkorán elköltözik Báthory nagy szelleme is, s ezzel Berzeviczy Márton erdélyi kancellárságának vége szakad, s megszakadnak hivatalos vonatkozásai Erdélyvel s Magyarországgal; de nem szűnik meg a honvágy s honszeretet, agg szívének fiatal érzelmői, melyek rokonaihoz intézett utolsó leveleiben is oly élénken nyilatkoznak. Mint Dondaghi báró, Stargardi és Osieki kapitány Nyugoti Poroszországban tölti utolsó éveit s ott találja sirját, melyet immár háromszáz év óta környez a feledékenység. — De ime három évszázad homályából egy emlékérem csillan elő,¹⁾ mely megösmertet a nevezetes férfiú arczvonásaival, s életének egy nagy fontosságú szakát látszik jelezni, melynek mibenléte egyelőre kiderítve nincsen. Kőrirata »Martinus de Berzevicze, Baro, aetatis 47.«

Berzeviczy Márton viszontagságainak teljes képét nyujtani nem lehet a lengyel- és poroszországi nyilvános szereplésére vonatkozó adatok ösmere nélkül, melyek részint az ottani közhatóságok, részint az érdekllett családok levéltáraiban bizonyára még feltalálhatók lesznek; most életének csak azon viszonyaival foglalkozhatunk, melyekre a rendelkezésre álló okiratok vetnek világot. Berzeviczy Márton 1538-ban született Berzeviczy Kristóf és Berthóty Katalin szülöktől, valószínűleg Kakas-Lomniczon, atyja székhelyén, melynek várerődde való átalakítására ez 1525. évben engedélyt nyert II. Lajos királytól.²⁾

Berzeviczy Kristóf 1550-ben kelt végrendeletében legifjabb fiának, Mártomnak berzeviczei curiáját rendelte lakhelyül, míg a kakas-lomniczit Bálintnak, a daróczit pedig Györgynek szánta; Bálint lón továbbterjesztője a jelenleg is virágzó szepességi, György pedig törzsatyja az 1775-ben Mária

¹⁾ Az érem közzététetett s ösmertetést nyert dr. Hampel József ur tollából az Archäologiai Értesítő 1897. évi októberi füzetében.

²⁾ Eredetije a K.-Lomniczi levéltárban. Közzététetett Wagnernél *Analecta Scepusii*.

Therézia királynő által bárói rangra emelt, most már kihalt daróczi ágazatnak.

Mártont azonban kiváló tehetségei s talán kivételesen kedvező körülmények már igen fiatal korban szólították ki az atyai házból, 1557-ben, tehát 19 éves korában már köz-hivaltalt viselt; édes atyja, Kristóf, egy a mondott évben tett rendelkezésében úgy intézkedik,¹⁾ hogy a Ferdinand királytól adományul nyert, hajdan Berzeviczy Lénárd-féle javakat mindhárom fiai birják, az idősebbek azonban a közszolgálatban távollévő öcscsük, Márton, részére a jövedelem egy harmadrészt fentartani kötelesek legyenek.

Mi lett legyen Berzeviczy Márton ekkori hivatalos állása, ezt Nádasdy Tamás nádornak 1558-ban kelt adomány-leveléből s az erre vonatkozó beiktatási rendeletből²⁾ tudjuk meg, — ugyanis az okiratokban a nádor hites jegyzőjének mondatik, s nádori adományul nyeri a hűtlenségbe esett Berzeviczy Antal sáros- és szepesmegyei birtokrészeit.

Nem lehet kételkednünk, hogy a törökverő vitéz nádor, tudós államférfi s diplomata, s mindennekfelett lelkes magyar hazafi, Nádasdy Tamás lángszelleme, sokoldalú s mindenképen irányadó tevékenysége nagy befolyást gyakoroltatott az ifjú titoknak jellemének kiképzésére, kiváló tehetségei megérlelésére s becsvágyának magas czélok felé irányzására, valamint bizonyosnak látszik, hogy a nagyhirű nádor meglegedése Berzeviczy Márton buzgó szolgálataival s ezen alapult ajánló pártfogása juttatá őt I. Ferdinand király udvavába s szolgálat továbbli előmenetelének hatalmas emeltyűjéül. Hogy ez így volt, világosan tanúsítja azon czimerujtató és bővítő oklevél, melyet I. Ferdinand király 1559. évi május 30-án adományozott Berzeviczy Mártonnak, fivéreinek s osztályos atyafiai-nak³⁾ s melynek során a király kiemelvén eddigi jeles szolgálatait Nádasdy Tamás nádor oldalán, Mártont ifjú kora mellett is már tudományosan képzett s ennél fogva a magyar szent korona közjavának előmozdítására bizonyára hivatott ifjúnak nevezi.

Ez időben Berzeviczy Márton már a királyi udvarnál vagy kancelláriánál lehetett alkalmazva; a fenti oklevél ugyanis kiemeli, hogy a királyt országaiban s a római szent

¹⁾ K.-Lomniczi levéltárban III. 34. 1557.

²⁾ Berzeviczei levéltárban 450 és 453 sz. a.

³⁾ Ugymint Berzeviczy Márknak, Istvánnak, Henriknek és másik Mártonnak a Frigyes fiának. Eredetije igen szép művészies festéssel, előkelő kivitelben a K.-Lomniczi levéltárban V. 6. sz.-a. közzététetett Wagnernél *Analecta Scepusii*.

birodalomban való utazásai alkalmával kísérte, s a reá bízott ügyekben sikeres odaadást tanúsított.¹⁾

Szolgálatait az elismerés lépten-nyomon követte, s a császár- király a kedvezések egész sorozatával tanúsította hajlandóságát iránta. Így már 1561. évi szeptember 9-én új adományt s királyi jogot adott neki s fivéreinek a szülőiktől öröklött sáros- és szepes-megyei javaikra,²⁾ majd az 1562. év január 9-én kelt s királyi gyűrűs pecséttel ellátott adománylevéllel,³⁾ a már említett hajdan Berzeviczy Lénárd-féle sárosmegyei ősi birtokrészek kiválthatására, melyeket a király előbb lomniczai idősb Horváth Jánosnak inscribált 1500 frtban, s most Berzeviczy Mártonnak s fivéreinek visszabocsátani rendelt, -- ugyanaz év márczius 20-án külön rendelettel⁴⁾ hagyta meg a zálogtartó Horváth Jánosnak, hogy a fenti javakat visszabocsássa, még pedig a fenforgó jogos tekintetknél fogva a zálogos összeg felének elengedése mellett, s ugyancsak az év november 27-én kelt diplomával Miksa cseh király és Nádasdy Tamás nádor ajánlására: Ghymesí Forgách Simon hadvezérnek (Capitaneus) továbbá Berzeviczy Márton, Csemiczky György és Wízkelethi Jakab magyar kancelláriai titkároknak adományozta a Palotai Czibak László és András magszakadtán a koronára szállt bihar- és zarándmegyei vagy bárhol fekvő Czibak-féle javakat.⁵⁾

Ezenközben mint látjuk, rangban s hivatalban is emelkedett, az 1562. január 9-i oklevélben a magyar nagy kancellária hites jegyzőjének (iuratus notarius) a november 27-ben pedig titoknoknak (secretarius) neveztetik; e mellett udvarnoki rangja volt s mint ilyen folytonosan a császári udvarnál⁶⁾ tartózkodott. 1562-i június havában az udvarral Prágában találjuk, honnan e hó 26-án levelet ír fivérének, Györgynek,⁷⁾ sürgetve a Berzeviczy Lénárd-féle javakba való beiktatást, s egyuttal tudatva, hogy országgyűlés ez évben

¹⁾ Ezen oklevél Augsburgban kelt, mely körülmény azt bizonyítja, hogy B. Márton ekkor is a király kíséretében volt, úgy mint Forgách Ferencz püspök is.

²⁻⁴⁾ Az oklevelek eredeti példányai a K.-Lomniczi levéltárban III. 45. 46. A kiváltás még ugyanaz évben történt meg, de a teljes zálogösszeg lefizetése mellett.

⁵⁾ Eredetije a K.-Lomniczi levéltárban III. 49. 1562. sz. a.

⁶⁾ Berzeviczy Márton emlékbeszéde I. Ferdinand császárról. Olvasható a Schardius által kiadott. Frankfurtban 1566-ban megjelent »Orationum ac Elegiarum in funere illustrissimorum Principum Germaniae scriptarum« című mű I-ső kötetében 359. oldalon, e helyütt említi B. Márton »qui vixerim pene a pueris in aula ipsius maiestatis.«

⁷⁾ K.-Lomniczi levéltárban VII. 1. 1562.

Nádasdy Tamás nádor halála miatt aligha fog tartatni. — Ezen országgyűlés egyik főteendője Miksa főherczeg cseh királynak magyar királylyá választása és megkoronáztatása lett volna, s meg kellett volna előznie a cseh koronázást; a nádor elhalálózása miatt azonban a cseh koronázásra tétettek meg az intézkedések, s Ferdinand császár részint ezeknek szorgalmazása végett, részint a Bécsben nagy mértékben uralgott pestis miatt Prágában időzött udvarával, miglen a megkoronázandó Miksa király családjával Linczbén tartózkodott.¹⁾

Berzeviczy Márton tehát ekkor a császár környezetében volt, s részt vett Miksának 1562. évi október 20-án történt koronázásánál s szenttanúja volt a fényes ünnepélyeknek, melyik egyik fő diszcúl a Gersei Pethő János főkamarás vezérlete alatt megjelent mintegy 400 főnyi magyar főúri banderiumot említi meg. — Ferdinand császár a csehországi ügyek elintézése után innen Miksa fiával s ennek nejjével együtt a német birodalomba indult a Majna melletti Frankfurtba összehívott birodalmi gyűlésre, s a Voigtlandon át utazva, Blassemburg nevű városban, melynek várát épen akkor erősítették, találkozott az oda eleibe jött György Frigyes brandenburgi örgróffal, s kérésére megismerelte az erősítési munkálatokat s azok terveit, melyekre nézve kiváló szakismeretről tanuskodó észrevételeket tett, s az építésnél előfordult némely hibára figyelmeztette az örgróffot, a környezők csodálkozó elösmérésére, kik között Forgách Ferencz püspök és Berzeviczy Márton is voltak.²⁾

Következett Ferdinand császár megérkezése Frankfurtban, — Miksa cseh királynak római királylyá történt választatása s megkoronázása, melynek megtörténte után a császár a rajnamelléki városoknak vevén útját a Breisgau tartománybeli Freiburgba, s innen az elsassi tartománygyűlés megtartása után Constanz vidékét érintve 1563. februárban Insbruckba utazott, hol hosszabb pihenőt tartott, s honnan mintegy hat havi tartózkodás után Bajorország egy részén át hajón Bécsbe érkezett.³⁾

¹⁾ Lásd az emlékbeszédet. Hogy ez 1564-ben íratott, bizonyítja azon mondat »Ineunte anno Servatoris nostri 1564. in quo beneficio Dei iam sumus.«

²⁾ Lásd az emlékbeszédet, ebben említi B. Márton, hogy ez utazás másodéve (ante biennium) történt, tehát 1562-ben s hogy akkor Forgách Ferencz váradi püspök kíséretében volt, »cum in comitatu Francisci Forgách antistitis Varadiensis essem« stb.

³⁾ Az emlékbeszéd sok érdekes részletet tartalmaz: Ferdinand császár fogadtatásáról Frankfurtban s Miksának római királylyá lett választásáról, melyet eleinte szerényen elutasított, utóbb a császár biztatására s a birodalmi rendek kérelmére elfogadott. Leírja a koronázási

Berzeviczy Márton a császár kíséretében volt ezen egész utazás alatt mint szemtanúja azon világtörténeti jelentőségű eseményeknek s jeleneteknek, melyek azzal összekötve voltak, bő alkalma volt tehát beavattatást nyerni az európai politikai s diplomaciai vonatkozások szövevényeibe, érintkezni az azokat befolyásoló fejedelmi s államférfiúi egyéniségekkel, e mellett közvetlen betekintést nyerni a császári ház magán életébe s megösmernedni Ferdinand császár uralkodói nagy tulajdonaival, ritka családi erényeivel s lelkiületének magasztos tisztaságával, mely benyomásairól a dicsőítésére írt emlékbeszédben oly bensőséggel s méltó elragadtatással nyilatkozik.²⁾

A németbirodalombani utazás befejeztével ismét a magyarországi ügyek léptek előtérbe, s Ferdinand császár- király rég táplált szándékának megfelelőleg 1563. szeptember 8-án megtörtént Miksának, mint megválasztott magyar királynak koronáztatása Pozsonyban, melyhez a császári udvar is leérkezett. Jelen volt a császár kíséretében Berzeviczy Márton is, s bizonyára ez alkalommal avattatott fel arany sarkantyús vitézzé Miksa király által, kinek udvartartásához volt ezentul állandóan tartozandó.

Miksa király ugyanis még ugyanaz év november 4-én meghittetbb környezetéhez csatolta Berzeviczy Mártont, midőn őt az austriai ház iránti teljes hűsége és buzgó szolgálatkész-

---

ünnepélyt, mely András napkor történt a főtemplomban, s melynél a királyné (Miksa neje) s gyermekeik is jelen voltak. Felemlíti a fényes török követség megérkezését is a választást megelőző napon, s annak vezetője, Ibrahim Strochenius lengyel születésű pasa neheztelését, a miért délben érkezve a város falaihoz, csak esti 9 órakor nyert bebocsáttatást, — ünnepélyes fogadtatását a császár által a következő napon s ez alkalommal elkápráztatását a fényes látványtól s kiengesztelődését stb. Érdekesen ír a császár tartózkodásáról Insbrukban, egészsége gyengüléséről, felemlíti, hogy lóra többé nem ült, de a vadászattal még foglalkozott, s a leányaival s unokáival való derült beszélgetésekben keresett üdülést és szórakozást. Mindamellett egészsége hanyatlása szembeütő volt. Megemlíti, hogy a császár veje, Vilmos mantuai herczeg nejével, s ennek nővére a bajor herczegné szintén Insbrukban időztek a császárnál, valamint udvarolt nála Károly lotharingiai bibornok is. Leírja a császár érzékeny búcsúját leányaitól, s ezek bánatát s balsejtelmeit, midőn a császárt a kerteken át az Inn folyóig kísérvén, tőle elbúcsúztak, s azon szomorú benyomást, melyet e jelenet annak szemlélőire tett »nobis spectantibus.« — Az Inn folyó partján fekvő Wassenburg városkában találkozott a császár a bajor- és a württembergi fejedelmekkel, kik a császárt üdvözlendők oda siettek s déltől estig a kikötőben vártak reá. Heted napra Bécsbe érkeztek. miután 3 mérföldnyire a várostól találkoztak Miksa királylyal, ki kisebb kísérettel jött édes atyja elébe s őt nagy örömmülvánításokkal fogadta.

sege méltánylásául benső udvarnokának nevezte ki,¹⁾ háztartása állandó tagjaihoz sorolta, s a benső környezethez tartozókat törvénynél vagy jogszokásnál fogva megillető rangbeli diszszel, előjogokkal s kedvezményekkel ruházta fel. — Ezen diploma Berzeviczy Mártonhoz mint eddig is udvarnokhoz van intézve, s a megszólítás elején a király őt nem csupán kedvelt de »tudós« hívének²⁾ is nevezi, mely körülmény eléggé igazolhatja azon feltevést, hogy nem csupán rangbeli kitüntetés végett, de szellemi képességeinek a király oldalánál leendő érvényesíthetése céljából is hivatott az ő közvetlen környezetébe.

Annál feltünőbbnek látszik, hogy Berzeviczy alkalmaztatása ez állásban csak rövid időre, talán csak néhány hó tartamára terjedt ki, mivelhogy már a következő évben Angolországban találjuk, hova, mint írja, az erényekben diszló Erzsébet királynő udvara megösmérésének óhaja vezette,³⁾ itt érte őt nagy jótévedője, I. Ferdinand császár halálának híre, s mely fájdalomat keltett benne, melynek ékesen szóló kifejezését adta az ugyanaz évben bizonyára angolhonbéli visszatérése után írt terjedelmes emlékbeszédében,⁴⁾ mely ugyan eszmegazdaságban s a kifejezés tömörségében nem versenyezhet Forgách Ferencz püspök emlékbeszédével, mely azonban nem oly kizárólag levén a kitűzött dicsőítési eszme általános keretében tartva, élethűbben s természetesebben rajzolja a császár életpályáját, s lelkiületének nyilvánulásait uralkodói tényeinek, valamint szintén magánélete eseményeinek kapcsolatában tüntetve elő, annak ösmertetésével egyuttal a kor viszonyainak hű és változatos képét nyújtja, kétségkívül igen érdekes, s a szerző művelt szellemének s tudományos ösmerteinek kitüntetésére is igen jellemző műnek tekinthető.

S itt azon kérdéssel állunk szemben, mily okok körülmények idézhették elő Berzeviczy Márton távozását Miksa

¹⁾ »In familiarem nostrum continuum et domesticum.«

²⁾ Eredetije a K-Lomniczi levéltárban V. 16. 1563. sz. »Docto, fideli nostro dilecto.«

³⁾ »Versatur in animo summus dolor, ex morte augusti Imperatoris, quem quo verbo apellem non reperio, tum cum in Anglia essem. quo ex Gallia, cupidus visendi aulae serenissimae Elisabethae reginae, omni virtutum genere illustris traieceram, contractus.«

⁴⁾ A már említett frankfurti emlékbeszéd-gyűjteményben ezen beszéd közvetlenül a Forgách püspöké után következik, mindkettő teljesen egyez a császár fényes jellemének s uralkodása nagy jelentőségének felfogásában, s visszatükrözteti azon csodálatot, melyet a kereszténység érdekeinek ápolásában s megvédelmezésében való állhatatossága s magán erényeinek kiválósága ébresztett az egész világon, még a barbár népeknél is s egyuttal a ragaszkodás, hűség és háladatosság érzelmeit, melyekkel mindkét szónok viseltetett iránta.

király udvarától, melyhez való meghívatása oly kitüntetőleg történt, hogy a király közelében való működéséhez méltán nagy remények voltak fűzhetők úgy egyéni boldogulásának, mind pedig a magyarhoni ügyek érdekébeni működésének tekintetében? Francia- s angolhonban időzése az 1564. évben egymagában nem képezne elegendő bizonyítékot arra nézve, hogy már ekkor végkép megvált az udvari élettől, mert hiszen ez utazás a király engedélyével, sőt megbízásából is történhetett; de ehhez vetve azon körülményt, hogy éppen az 1564. évvel megszakad az előbb oly gyakori kitüntetések s adományszerzések sorozata, s a fivérekkal s rokonokkal való összeköttetésekben is több évre terjedő hézag támad, mindez arra látszik utalni, hogy Berzeviczy Mártonnál pálya változás állott be, s hogy sorsa ezen változásnak fontos, sőt válságos okai lehettek.

Kettős lehetőséget tarthatunk leginkább valószínűnek. kegyvesztést a királynál, melyet gyakran egy ildomtalan vagy meggondolatlan szó zudíthat az udvariak fejére, s milyen nem egy fényesen indult pályának szakított már hirtelen véget; vagy lelki elégtelenséget Berzeviczy Mártonnál, a milyen tehetséggel megáldott s korai sikerekkel bíró egyéneket vajmi gyakran ragad elbizakodottságra vagy elhamarkodott elhatározásokra. Bármiként állott légyen be a válság, Berzeviczy Márton szerencsés hajlamai sértetlenül vezették ki abból, s a további önművelődés terére vitték, melynek sikere nevét még ösmertebbé tette, s későbbi fényes pályájának bizonyára előmozdítója volt.

Az 1564. évvel, melynek folyamán az atyai javakra nézve Bálint és György fivéreivel megosztozott,¹⁾ s bizonyos Klosdorf, másképp Jankfalva nevű szepesmegyei birtokbani részét adományos társának, Váraljai Ferencz kamarai titkárnak adta el.²⁾ nyomát vesztiük, s csak 1569-ben találjuk fel ismét külföldön. Olaszország classicus földjén, a tudományok és művészetek muzsínál.

A páduai egyetemnél folytatja tanulmányait, melyeket ismét ifjai lelkesedéssel karol fel, a jogtudományt és jogbölcsestet műveli első sorban, de mohón tanulmányozza a régi classicus írók műveit, — összeköttetéseket tart fenn hírneves tudósokkal, s levelezéseiben valóságos tudományszomját nyilvánít. Fenmaradt az akkor Rómában élt Marcus Antonius Muretus jogtudós és költőhöz intézett egyik levele,³⁾ melyből

¹⁾ Berzeviczei levéltár. 1564. LXX. Transsumptum.

²⁾ Szepesi káptalan levéltára. Prol. 1562. folio 32. T. 2.

³⁾ Marci Antonii Mureti Orationes, Epistolae Poemata. Hannoverae apud fratres Helvig 1774. — Berzeviczy Márton levele az 517. lapon l. k.

kivehető, hogy Berzeviczy Márton előző római tartózkodása alatt vele megösmarkedett s megbarátkozott, s tudományos működését a jogtörténet és jogbölcseészet terén buzgón méltányolta. Egész lelkesedéssel tudakozódik nála a Lucretius kiadása felől, és sürgeti a Plautus művei kiadását, melylyel akkor Muretus foglalkozott, s melynek megjelenését ő, — úgy mint a szépirodalom minden barátja türelmetlenül várják.¹⁾

A Muretussali találkozás benyomásait s örömet közli velencei barátjával, Giphanius Huberttel, tudományos eszmecserét közvetít közte s Muretus között,²⁾ említi Manutius Pál római barátját s a velencei francia követet, kinél Giphanius lakott s kivel tehát már csak e révén is Berzeviczy bizonyára összeköttetésben állott. Kiemeli a francia születésű tudósok irodalmi érdemeit, kikhez Muretust és Onjaciust is számítja, miből következtetni lehet, hogy franciaországban előbbeni tartózkodása idejéből származó összeköttetések útján ösmerkedett s barátkozott meg velök. S csakugyan Giphanius Hubert Muretushoz irt levelében³⁾ Berzeviczy Mártont barátjának, Muretus viszont Giphaniushoz intézett válaszában őt Berzeviczyjöknek nevezi.⁴⁾

Berzeviczy Márton tartózkodása a paduai egyetemnél magában nem volna feltűnő tény művelődéstörténetünk azon szakában, midőn külföldi, főleg olasz egyetemeknél számosan fordultak meg előbbkelőink közül s kerestek ott teljesebb kiképzést s szereztek hivatottsági kellékeket kiválóbb nyilvános szereplésre, nem volna feltűnő, ha egy a tudományos pálya küszöbén álló ifjuról volna szó; midőn azonban oly férfiút látunk az elvont tudományok forrásához visszatérni, ki azokból már mint ifjú bőven merített, s azokban nem közönséges jártasságát sikerrel s kitüntetéssel megfutott több mint tiz éves közpályán igazolta, sőt tudományos hírével fogva a király benső környezetéhez nyervén meghivatást, mint kedvelt s tudós familiárisa további előléptetésére nézve a leghbiztosb kilátásokkal kecsegtethette magát, hogy ezekről lemondva, nagy utazások fíradalmaival igyekezett világösmeretét gyarapítani, s az ennek fényében átszűrődött államtudományi ösmeretekkel s tapasztalatokkal felruházottan a gyakorlati tevékenység teréről mégis

¹⁾ Qui elegantiorum litterarum cupiditate tenentur.

²⁾ Muretus a művei II. könyvének 159. lapján közlött, Giphaniushoz intézett levelében ezt írja: »Quasco te scribito aliquid ad Berzevicaeum nostrum, et significato ei, multum accessisse ad veterem meam erga eum benevolentiam, quod conciliator fuerit amicitiae nostrae.«

³⁾ L. Muretus I. köt. 551. lapon a Giphanius levelét »Nam Berzevicaeum juvenis Hungarus, amicus meus, Roma nuper reversus.«

⁴⁾ Lásd az előbbeni jegyzetet.

a tudomány csarnokaiba vonult vissza, hogy ott a bölcséleti tudományok művelésében, tudósokkai érintkezésben s a classikai irodalom termékeinek élvezetében gyönyörködjek, keressen üdülést és megállapodást, ezt mindenesetre oly nevezetes és ritka jelenségnek kell tekintenünk, melyet egy magasabb, eszményibb ambíciókra irányzott lelkület ihlettségének tulajdoníthatunk, s talán ebben is kereshetjük egyik okát annak, hogy Berzeviczy Mártont hivatalos pályája sikerei ki nem elégíthették, sem az udvari élet fénye nem boldogította, s hogy mindezek mellett is más életcélok utáni sóvárgás szállta meg lelkét.

A következő 1570. évben még mindig Paduában tartózkodott, bizonyítja ezt azon meghatalmazás, melyet magyarhoni ügyei képviseltetése végett állított ki, s az év február 12-én hitelesítettett a Szent Justinnak szentelt paduai conventnél mint hiteles helyen, s melynek szövegében az ottani gymnasiumnál joghallgatónak mondatik.¹⁾

Ezen meghatalmazás egy évre lévén kiállítva, kétségtelennek látszik, hogy Berzeviczy Márton ez időt is külföldön töltötte, hol időközben további utazásokat tett, a mint hogy a meghatalmazást is, az annak hátlapján olvasható jegyzés szerint Párisból »francziából« küldte Magyarországra, hová ő maga valószínűleg csak 1572-ben tért vissza, mint teljesen kiképzett, hogy úgy mondjuk »kész« ember, bizonyára azon szándékkal s reménnyel, hogy ösmereteit s tapasztalatait ismét a közpályán hasznosíthassa. Ez irányban tett első lépése azonban csalódást hozott neki. — Verántz Antal primásnak művei XI. kötete 43. lapján előforduló egyik jegyzete arra látszik vonatkozni, hogy Berzeviczy Márton nála, mint Miksa király akkori magyarországi helytartójánál jelentkezett érdemeinek megfelelő állás elnyerése végett, azonban kevésbé kedvező fogadtatást talált; a primás kiemeli ugyan műveltsége megfelelő voltát, de állhatatlannak, ide-oda kapkodónak mondja, mi akadályozza előmenetelét.²⁾

¹⁾ A papirosra írt s ostyapeccéttel ellátott okiratot: »Julianus Placentinus Abbas et Conventus monasterii divi Justini Patavinensis« adják ki. Ennek során Egregius Dnus Martinus Berzeviczey, quondam egregii Dni Chrystophori de eadem filius, in hoc Gymnasio Patawino Juris Studiosus (kinek személyazonossági tanúi: iuris doctor Caesar Francus, quondam Dni Marci, et dnus Anthonius Villanus quondam Dni Gasparis universitatis Juris Studiosorum notarius) magyarhoni ügyei s pereit vitélre 25 meghatalmazottat nevez ki, ezek között másik Berzeviczy Mártont a Frigyes fiát, Istvánt, s Berzeviczy Bálint fiát Miklóst. K-Lomniczi levéltár H. 3. fasc. 7.

²⁾ Sörös Pongrácz F. úr szives közleménye.

Ezen elutasító válasz, ha ugyan Mártonunkra vonatkozott, mit csak gyanítanunk lehet, válságpontot képezhetett életében, s elhatározó indokul szolgálhatott arra, hogy más téren, más hazában keressen tehetségének megfelelő alkalmazást. S ilyet Báthory István, az imént választott erdélyi fejedelem nyújtott neki, titoknokául nevezvén ki őt, talán régibb idő óta fenállott személyes ösmeretség révén, vagy, mi valószínűbb, az ez időtájt a fejedelemtől mint kancellár alkalmazott Forgách Ferencz váradi püspök ajánlására, ki még az I. Ferdinand király udvaránál töltött együttes hivataloskodás idejéből ösmerte Berzeviczy Mártont s vele valószínűleg összeköttetésben állott paduai tartózkodása alatt, hol mint láttuk, Márton jogot hallgatott épen az időtájt, melyet Forgách Erdélybeni fellépését megelőzőleg szintén ott töltött.

Bármiként lett légyen azonban, Berzeviczy Márton fényes pályát talált Erdélyben s gyorsan emelkedett Báthory kegyében, 1574-ben már a fejedelem tanácsosai között találjuk,¹⁾ de sőt már az előző 1573. évben oly bizalmi küldetésre látjuk kiszemelve, melylyel épen a fejedelem személyes érdeke volt legszorosabban összekötve; ugyanis a francia udvarhozi követségre, hol Bánffy Györggyel együtt IX. Károly király egyik rokonát Chateaufort hercegnőt voltak megkérendőek a fejedelem hitveséül.²⁾ Ezen alkalom ugyan a közbejött erdélyi zavarok miatt elsiklott előle, de a legközelebbi évek tág teret nyitottak meg előtte diplomáciai képességei érvényesítésére, Báthory lengyel királyllyá választása ügyében, melynek előkészítésére a lengyelországi viszonyokkal még János Zsigmond ideje óta jól ösmerős Blandrata György mellé Báthory fejedelem Berzeviczy Mártont küldötte Lengyelországba.³⁾

S hogy a követek buzgón s ildomosan jártak el fontos küldetésükben, ezt az eredmény fényesen igazolta, mert a lengyel koronáért versengő leghatalmasabb európai uralkodók ellenében Báthoryé lett a győzelem, mindamellett, hogy eleinte az országos nagy pártok egyike sem tömörült mellette, a főrendek tulnyomó része Miksa császárt vagy fiai egyikét, a köznemesség pedig egy nemzeti férfúnak n. n. Piástnak megválasztatását óhajtván. Báthory jelöltsége nem támaszkodhatott ily biztos alapra, s az egész választási küzdelem folyamában csak is a

¹⁾ Szádeczky Lajos egyet. tanár úr szives közleménye szerint Udvarhely város 1574. évi deczb. 22-i kiváltságlevelén mint Consiliarius Secretarius van aláírva.

²⁾ Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királyllyá választatása cz. művében 158. lapon.

³⁾ Szádeczky Lajos. Ugyanott 178. 205. lapon.

háttérben mozgott, az előtérben a Miksa császár érdekében kifejtett tágkorú tevékenység uralkodott, ellensúlyozva a Piast párti nemesség törekvései által, melynek jelöltje azonban egyelőre szinte nem Báthory volt. S az ő megválasztása látszott legkevesébbé valószínűnek annál inkább, mert ő maga is Miksa császár elsőbbségét ösmerte el, s csak ha neki nem lett volna kilátása, kívánta magát jelöltül tekintetni. S csakugyan a sztenzsicsi mezőn tartott első választási kísérletnél Báthori választása szóba se jött, s csakis a varsói zajos választógyűlés alkalmával lépett komolyan előtérbe, midőn a Miksa császár megválasztását erőszakoló senatusi párt s az ezt ellenző hatalmas köznemesség között szakadás történt, melyet Báthory hívei ügyesen tudtak az ő javára felhasználni. Oly helyzet volt ez, melynek kedvező irányban lett kifejlesztésére Báthory követének okvetlen nagy befolyásuk volt, s csakugyan Berzeviczy Mártonnak, mint Báthory teljhatalmával ellátott követnek s oratornak megjelenése a varsói választó országgyűlésen (1575. november 18) s a fejedelemtől üzenetének s választási feltételeinek előterjesztése döntőleg hatott a közzavar s véleményhullámvás akkoriban, s határozott irányba terelte az ingadozó közvéleményt.¹⁾ S ha a választási meglepetésszerű eseményeknek ilykénti ügyes felhasználása fényes diplomáciai sikert képezett: a Báthoryra esett választás fentartása s biztosítása a választást követő heves pártküzdelemnek s a bukott jelöltek hívei részéről szót fondorlatok folyamában Báthory követének nem csekélyebb érdemül tudható meg. S közülök kié volt a siker oroszlámrésze, a Blandratácé, ki mint Báthory megbízottja, előbb ment Lengyelországba, ottani régibb keletű összeköttetéseinél fogva egyengetendő a már Zborovszky Sámuel lengyel főúr által előkészített talajt Báthory jelöltetése érdekében, s ki e feladatot bizonyára buzgón teljesítette is, de kinek működése inkább a színpalak mögött mozgott, vagy a Berzeviczyé, ki a választás pillanatában lépett a színtérre, s a fejedelemtől hozott teljhatalomnál fogva a további fejlődmények irányzójául tekintendő, meghatározni bajos; tény, hogy a Báthory István lengyel királylává lett megválasztására vonatkozó állami s diplomáciai ténykedések Berzeviczy Márton nevével vannak összekötve.²⁾ Blandratával együtt ő írta alá s pecsételte meg a lengyel rendek elé terjesztett választási feltételeket, s a varsói királyválasztást követő

¹⁾ Szádeczky Lajos: Báthory István lengyel királylává választása. A választási cselekmény nagy érdekű leírását a XI. fejezet tartalmazza.

²⁾ Ugyanott. Lásd Báthory István megyesi kiadványait a lengyel királyság elfogadására vonatkozólag. Ellenjegyezve Berzeviczy Márton procancellár által 375. és következő lapokon.

kritikus napok s hetek alatt, melyeknek fejleményei bizonytalanságuknál fogva szorgos örökösét kívántak, Lengyelhonban maradt, s 1576. évi február elején Erdélybe térve vissza, itt ismét a fejedelem udvaránál követként időző, s őt Miksa császár érdekében a lengyel korona elutasítására birni törekvő Teuffenbach Kristóf szathmári kapitány szívós diplomáciai működését ellensúlyozta,¹⁾ a lengyelhoni közállapotok helyes megösmertetésével fokozta Báthory önbizalmát s érlette meg elhatározását a neki felajánlott lengyel trón elfoglalására. Így tehát a buzgó és sikeres kötelességteljesítés tudatában kísérhette Báthoryt a meggyesi országgyűlésre, s osztozhatott a két szomszéd nemzet képviselőinek lelkes örömeiben, midőn a választott király ajkairól elhangzott az elhatározás aggódva várt ígéje, s elhangzott ajkairól a királyi eskü, s ezzel megvalósult azon nagy történelmi esemény, melynek létrejöttén oly lelkesen fáradozott, s melytől fényt s dicsőséget reményelt nem csak a két nemzetre, de mely új sarkpontul szolgálndott saját sorsának fellendülésére is.

Az akkor már nagy betegen Olaszországban időzőtt Forgách Ferencz püspök kancellár távolléte folytán Berzeviczy Mártonnak jutott azon kitüntetés, hogy a király által tett elfogadási nyilatkozatra s hitletételre vonatkozó államokiratokat mint prokancellár ellenjegyezhesse, mely ténykedése által ezen királyválasztásnál szerzett érdemei mintegy ünnepélyesítve s s megörökítve lettek. S az itt holt betűkkel jelképzett kapcsolatot Báthory előismerése s halás kegye valósággá tette s mind szorosabbá, bensőbbé alakította az által, hogy Berzeviczyt mint az erdélyi ügyek előadóját alkalmazta udvaránál, s őt Forgách püspök halála után erdélyi kancellárjává nevezte ki.

S Báthory ezzel nemcsak kiváló méltóságot, de nagy bizalmat rejtő s nagy befolyást biztosító állást is juttatott korlátnokának, mert hivatása nem csupán a kancelláriai ügyek vezetésére, de a király, mint egyuttal Erdély fejedelme s védura s bátyja az erdélyi vajdává lett Báthory Kristóf közötti vonatkozások közvetítésére, s az ennek kormányzása alatt kifejlődött, sok tekintetben súlyos és finnyás ügyeknek olykénti befolyásolására is terjedt ki, hogy ezek a lengyel királytöli függés viszonyában is normális mederben maradjanak, s úgy a külpolitika által javallott tekinteteknek, a bel- és külbéke érdekének megfelenek, s az ország önállásának nymbuszát is fentartsák. --- S főleg a lengyel királyság első éveiben, midőn Báthoryt trónja megszilárdításának gondoljai

¹⁾ Lásd Szádeczky Lajos idézett művében 240. s következő lapokon.

főként lekötötték, erdélyi összeköttetéseinek s befolyásának fentartása nem csekély feladatot képezett, melynek érdekében Berzeviczy Mártont gyakorta látjuk Erdélyben megjeleneni, s a királytól nyert diplomáciai küldetéseken eljárni.

Az 1577. év május 18-án Szászvárosból írt levelében lelkesen üdvözlí királyát a danzigiakon Dirschaunál vett győzelme alkalmából, melyet, az ellenség túlnyomó számát és fortélyosságát tekintve, csodálatosnak jelez, kifejezi azon majdnem hihetetlen örömet, melyet ez esemény híre Erdélyben keltett, s a hazafiak üdvkívánatait, melyekhez ő, ki egész tevékenységét ő felsége dicsőségének szenteli, hévvel csatlakozik. Együttal jelenti, hogy ugyanaz nap a fejedelemmel (Báthory Kristóffal) Dévára érkezett, innen Kendy Ferenczczel küldöttségben menendvén Karánsebesre ama sérelmek megvizsgálása végett, melyeket ama kerület lakói a bán kegyetlenségétől szenvednek; ugyanis a legutóbbi tordai országgyűlésen ötszáznál több földműves jelentkezett, s panaszkodott a fejedelemmel, kijelentvén, hogy inkább a török uralma alá hajolnak, mintsem ezen sanyargattatást tovább tűnjék.¹⁾

A következő 1578. és 1579. éveket bizonyára Lengyelországban töltötte Berzeviczy Márton, már alább előadandó családi körülményeinél fogva is. 1580-ban azonban ismét teljes diplomáciai tevékenységében találjuk, — ez év folyamában ismét Magyarországra küldte őt Báthory, hogy itt a Rudolf császárral kötött egyezséghez képest átvegye Róvay Ferencz, kassai kamarai elnöki császári biztostól Nagy-Bánya városát, kárpótlásul Szathmárért, mely Zápolya idején lett a Báthoryaktól elfoglalva, s most a császár birtokában volt, mely megbízásban Berzeviczy Márton el is járt.²⁾

Ugyanaz év június havában már ismét Báthory környezetében volt Vilnán a muszka elleni második hadjárat előtt, s innen rendkívül érdekes levelet írt Kovácsóczy Farkas erdélyi kollegájához, mely főleg az Oschyk Gergely lithván főúr által Báthory ellen szőtt, de ideje korán felfedezett összeesküvés részleteivel foglalkozik, de sok vonatkozást tartalmaz Báthorynak az erdélyi ügyekbeni terveire és intézkedéseire, többi között az általa a jezsuita-rendnek adományozott kolozsmonostori birtokhoz tartozott faluk ügyére, melyeknek Kendy Sándortól és Bánffy Farkastól való kiváltását igen szorgalmazta. Szívélyes szavakban fejezi ki e levél során részvétét Kovácsóczyznak azon sérelmekért, melyeket az előző évi

¹⁾ Szádeczky Lajos úr szives közleménye. Eredetije az országos levéltárban Gyulafejevári límbus I. cs. sajátkező.

²⁾ Bethlen Farkas történeti művében II. kötet 436. lapon.

tordai országgyűlésen szenvedett némely békétlen uraktól. kik őt szidalmazták, sőt az ajtót is reá törték.¹⁾ Ezen jeletet valószínűleg a jezsuita-rend behozatala miatt támadt ingerültség okozta, melyet Bethlen Farkas is felemlít történetében,²⁾ s melyre látszik vonatkozni Báthory fenyegető kijelentése Kovácsóczyhoz Vilnából 1581. évi június 12-én írt levelében, melyben szigorúan kikel az elharapózó eretnekség ellen.³⁾

S kapcsolatba hozva a király ezen levelét az ugyanonnan június 21-én, tehát csak néhány nappal később Nagy-Esküllői Valkay Miklóshoz intézett rendeletével, melyben értesíti őt, hogy kanczellárját, Berzeviczy Mártont, Erdélybe küldte bizonyos, az ország lakói üdvével s békéjével összefüggő ügy sikeresítése végett, s inti, hogy az általa közlendőknek feltétlenül hitelt adva, őt feladatában támogassa.⁴⁾ alig kétkedhetünk abban, hogy ezen bizalmas küldetés szintén a jezsuiták ügyére vonatkozott, kiket az év október 16-án Berzeviczy Márton iktatott be az egykori kolozsmonostori apátságához tartozott javak birtokába.⁵⁾

Már ez utóbbi tényből is bizvást következtethető, hogy Berzeviczy Márton katolikus hitvallású volt, ha ezt különben előbbeni éveiben viselt udvarnoki állása a buzgó katolikus I. Ferdinánd császár udvaránál s későbbi időzése az olaszthoni egyetemenél amúgy is kétségtelenné nem tenné; ezzel szemben megjegyzendőnek tartom, hogy magyarhoni rokonai a XVI. század vége felé protestáns hitre tértek át, ő maga pedig egy evangélikus egyház kegyurává lett a lengyelthoni porosz tartományban.

Ugvanis Báthory István még az 1577. évben kieszközlötte Albert Frigyes brandenburgi örgrófnál, Leistenau (másként Lisnowo vagy Risnowo) nevű jószágának Berzeviczy Márton részére való adományozását, mely birtok Poroszországban, a lengyel fenhatóság alá tartozott, Russenberg tarto-

¹⁾ Dr. Szádeczky Lajos »Kovácsóczy Farkas levelezése« 7. lapon.

²⁾ Bethlen Farkas történeti művében II. köt. 437. lapon.

³⁾ Dr. Szádeczky Lajos »Kovácsóczy Farkas levelezése 12. lapon. A király így ír: De ha verum dicere fas est, engem mindennél inkább rettentet az a sok rettenetes eretnekség és abban való vakmerőség. Akár csak egynehány volna köztetek, kiből vitae pietas és religio vígealna, az Sodomiták romlását evitálnátok.«

⁴⁾ Dr. Szádeczky Lajos úr szíves közleménye. Másolat az Erdélyi Muzéum levéltárában Jos. C. kemény apparatus Epistolaris tom II. 183. lapon, eredetije Gyulafejevárt a püspöki könyvtárban tom 2. Hr. 33. auth. codex.

⁵⁾ Kövály László, Erdély történelme IV. köt. 37. lapon.

mányban feküdt, s a Braheni nemesek kihaltával szállott a porosz kincstárra.

Ezen birtokhoz, mely Berzeviczy Márton lengyelhoni érdemeinek első jutalmát képezé, az ágostai evangélikus hitvallás szabványai szerint gyakorlandó kegyúri jog is tartozott.

Hogy a király épen itt a lengyel birodalom határszélén, sőt annak tulajdonképeni határain kívül juttatott birtokadományt kancellárjának, kit épen hivatalos állásánál fogva inkább a maga közelében kellett volna vagyoniilag is kötve látni, ennek két fő oka lehetett. Báthory a lengyel földön, egy ott honossági joggal nem bíró egyénnek birtokot sem adományozhatott, más lengyel igénylők elkedvetlenítése nélkül; -- továbbá a királynak épen a nyugati határszélén, melynek német lakosainál talált az ő királyvá választatása a legmakacsabb ellenzésre, melyet csak évek multán s ekkor sem a fegyverek hatalmával, de az engedékenységgel politikájával sikerült csak megtörni: egy feltétlenül megbízható hívének jelenléte, megtelepedése s közreműködése rendkívül fontos volt, s e tekintetben neki, a német nyelvben jártas, teljes nyugati műveltséggel bíró, s az ausztriai ház politikájával s az annak érdekeit képviselő szereplő egyéniségekkel ösmerős, s kipróbált diplomáciai ildomossággal bíró Berzeviczy Mártonnál hasznosabb szolgálatokat más alig tehetett. S ő valóban az adományúl nyert új birtokban való megtelepedéssel csakhamar helyet foglalt a szomszéd városok lakosságának bizalmában s szeretetében is, miről a házassága alkalmából a danczigiai és elbingiek által is irt dicsőítő versezetek tanuskodnak.¹⁾

Ugyanis a már negyvenedik életévébe lépett kancellár idejét látta családi életének is alapját vetni meg, s az 1578. év őszén egy előkelő s vagyonos hajadonnal, Wojanowi Damrau Katalinnal, néhai Damrau Felix és Jokkai Grosz Erzsébet leányukkal lépett házassági frigyre, s a vele még életben volt édes anyja befolyása mellett kötött házassági szerződésben, magtalan halála esetére lekötötte neje javára a fentemlített leitenauai jószágot, s kötelezést vállalt, hogy erdélyi birtokait pénzzé téve, az ezekből eredményezendő összeget Lengyelhonban szerzett vagy szerzendő javaiba fogja beruházni, melyek

¹⁾ Hampel József úr közlése az Archäologiai Értesítő 1897. októberi füzetében 349. lapon. »Epithalamia, nuptiis magnifici et Generosi viri D. Martini Berzeviceii. Equitis S. M. Poloniae Regis Stephani per Transilvaniam Cancellarii, et Catharinae Dameraviae de Wojanowo, puellae nobilissimae lectissimaeque Voicaovii die X. Octobris celebratis, a clariss. viris scripta. caecoviae 1578.

aztán maradék nélküli elhalálozása esetén, neje örököseire szállandának.

Ezen megállapodásokhoz hozzájárultak osztályos rokonai, Miklós és Jeremiás a Berzeviczy Bálint fiai és János, Berzeviczy György fia, ez utóbbi testvére, Kristóf nevében is, s Krakkóban személyesen megjelenvén, beleegyezésüket a királyi kancelláriánál is beiktattatni engedték, minek viszonzásául Berzeviczy Márton a szepesi káptalan előtt 20 évre zálogba adta nevezett rokonainak sárosmegyei (Berzeviczei, Hamborgi, Stelbachi, Daróczi és Feketekúti és szepesmegyei Krempachi) birtokrészeit 1300 forintban, s átengedte nékiek kiváltási jogát egy már előbb sógornéjának, Kapy Ilonának Berzeviczy György özvegyének elzálogosított feketekúti birtokrészre nézve is. Ezen jogcselekményekre vonatkozólag Báthory István király, 1578. évi december 28-án külön diplomát adatott ki.¹⁾

Berzeviczy Márton erdélyi birtokainak álladékaikról részletesebb adataink nincsenek. Kétségtelen, hogy ott javakat szerzett, melyeknek consolidátioját azonban félbenszakította Báthorynak lengyel királyllyá lett választatása s Berzeviczy Márton kiköltözése Erdélyből. Láttuk, hogy már I. Ferdinánd király adományából jogot nyert a hajdan Czibak-féle javakra, kancellár elődjétől, az Erdélyt elhagyni készülő Forgách Ferencz püspöktől 700 forintban átvette a limbai, másképp lonfalvi birtokot²⁾ s bizonyára más javai és várandóságai is voltak, mint az a Kovácsóczy Farkashoz intézett s már előbb említett vilnai leveléből is kiderül, melyben két helyütt is szorgalmazza, hogy várandó falujára 3000 aranyat szerezzen neki, mit ha teljesít, jussát neki engedi át, s nem lészen szükség köztük e felett tractálni. — Midezen szerzések azonban, úgy látszik, szétszórt birtokokra vonatkoztak, melyek nem voltak elég tekintélyesek, hogy azokat állandó családi megtelepedésre alkalmasaknak tarthatta volna, — az időtől és Báthory kegyétől várta, hogy azokat kiegészíthesse, s egy nagyobb uradalommá tömöríthesse; nyilván kiderül ez a királyhoz a dirschau-i győzelem után intézett leveléből, melyben szerencsekivánatának előterjesztése után áttér saját vagyoni viszonyainak ecetelésére, panaszkodólag és igen elégedetlenül nyilatkozik falujáról, épületei kényelmetlenségéről, s keserűen kikel különféle háborgatások ellen, melyeket ott a lakosság és a szomszédok részéről tünni kénytelen. Szemrehányólag hozza fel a király előtt, miként sok érdemes férfi fenakad

¹⁾ Másolat a K.-Lomniczi levéltárban 1578. III. 58. sz. a.

²⁾ Lásd Sörös Pongrácz f. úr értekezését Forgách Ferencz életéről. Századok 1896. VII. füzet 639. old.

azon, hogy ő, ki fejedelme irányában nem érdemetlen, ily viszontagságos létnek van kitéve; felemlíti, hogy mindezt előre látva, már Lengyelhonban kérte a királyt, hogy a szántóföld-birtok kieserélésével juttasson neki kényelmesebb s biztosabb állapotot, addig lesz — úgymond — kénytelen tűrni e bajokat, míg a király kegyelmesen elhárítja tőle. Mert Isten mellett csak a királyban helyezi reményét! Máskülönben fájdalom fogja felyáltani a hosszú türelmet. A belátás — az indulatok e fékezője — tiltja, hogy többlet írjon a felségnek e tárgyról.

Mint látjuk, Berzeviczy Márton jól megnyomta pennáját ez alkalommal, s talán ezen kifakadása is hozzájárult, hogy Báthory iránta való elösmerésének bizonyítását siettesse, s még ugyanaz évben 1577. megtörtént leitenauai birtokadományozás által tényleg igazolja.

De Lengyelország rendei sem késtek megörökíteni azon nem közönséges érdemeket, melyeket Berzeviczy Márton Báthory-nak királyivá választása körüli buzgó tevékenységével első sorban iránta, de bizonyára Lengyelország iránt is szerzett, melynek dicsősége újra felragyogott a böles és vitéz király uralkodása alatt. Már a következő 1579. évben a lengyel indigenatus adományozása által tüntették ki, felvéve őt a lengyel Schlachticek sorába, melyre vonatkozólag új czimert is nyert a királytól. »Beköszöntött — úgymond a czimerirat — Magyarhon szőlleiből a Berzeviczyek szívesen látott zergéje a lengyel Starosták hajlékaiba, üdvözli azt a fehér sas királyi fészkeből, s lengyel nemességet nyujt neki az érdem sasával Báthory király alatt 1579. évben.¹⁾«

¹⁾ Egykorú festmény a Daróczi kastélyban Szmrecsányi Jenő úr birtokában következő felirattal: Zasięła kozka Herbu Berzewicow Sław-najest z Wegierskich Winnic w Polsce w Domach Starostow, wita ia Orzel bialy Gniazda Krolewskiego, prymnie w Indygenat Szlachectwa Polskiego Tak tedy z Orlem Cnoty za krola Batorego w Krakowie in Anno Dni. 1579.

A czimert a festmény következőleg tünti elő: Hat mezőre osztott pajzs. A jobboldali felső mezőben, mely kék színű, a Berzeviczyek zergéje szőlő gerezzdel szájában, az alatta levő vörös mezőben egy csillag, a félhold fölött arany színben. A középső felső mezőben, mely piros színű a lengyel fehér sas, az alatta levő kék színű mezőben fekete sas kiterjesztett szárnyakkal s kimeresztett karnakkal. A baloldali felső mezőben, mely kék színű, egy várfal párkányzatból féltestével kinyúló orosz-lán. tátott torkával jobb felé fordítva. első lábaiban gyöngyöt (vagy szőlőszemet) tartva. felfelé csavarodott kétágú farkkal. az alatta levő piros mezőben lovagi sarkantyú. éles hegyével felfelé állítva. A pajzs felett három ékes művi nyílt sisak, mindegyik felett ötágú korona, a középső koronából a lengyel fehér sas mered fel kiterjesztett szárnyakkal, a jobboldali koronát kettős szarvas- agancs díszíti, a baloldali koronát pedig egy ágaskodó zerge, mely testével jobb felé fordulva, hátsó lábai-

S ezzel nyitva állt Berzeviczy Márton útja lengyel méltóságok elérésére is; illet csakhamar adományozott nekie Báthory, stargardi várnagygyá (Capitaneus) nevezvén ki őt, mely állással fontos feladatot ruházott reá az ország nyugati határszélén mintegy annak őreül rendelvén, úgy a külföldi befolyások elleni megvédésére, mind pedig a lengyelhoni porosz tartományokban Báthory uralkodása ellenében igen szívósan nyilatkozott ellenkezési hajlamok megfékezésére. Berzeviczy Márton saját érdekeinek előmozdítását is igen könnyítette a stargardi kapitányság, minthogy saját birtoka s neje jószágai is ama vidéken feküdtek, s így várnagsága körében, ennek gondjai s kötelmei mellett is gondoskodhatott vagyoni viszonyainak kiterjesztéséről s megszilárdításáról. Szabatosan meg nem határozhatom, mikor nyerte el ezen állást, melylyel a lengyel méltóságok sorába emelkedett; első nyomát találok Báthorynak 1581. évi június 21-én Valkai Miklóshoz intézett s már fentebb említett rendeletében, melynek szövegében Berzeviczy Mártont erdélyi kancellárjának és stargardi kapitánynak nevezi.

Két évvel utóbb (1583.) ismét új méltósággal díszítette fel a király Berzeviczy Mártont, a dondagheni várnagyságra s báróságra emelvén őt;¹⁾ — s ismét két évvel később (1585.)

val a korona szélső ormaira támaszkodik, első lábaival egy a koronából kinyúló szőlőtőbe kapaszkodva, annak fürtjeit rágicsálja. Sisakdísz, jobbról kék és ezüst, balról piros és arany. Az 1839-ben Lipcsében Bobrowicz Nep. János által kiadott Kiesiecky Gáspár-féle lengyel czimerkönyvben Berzeviczy Márton lengyel címere következőleg íratik le: Négy mezőre osztott pajzs, a jobb oldali felső mezőben egy meredek hegyre ágaskodó zerge jobb felé fordítva, a baloldali felső mezőben a szokásos lengyel sas, a jobboldali alsó mezőben: ugyancsak ezen sas; a baloldali alsó mezőben: ugyancsak a fenti zerge, a pajzs feletti sisakon a lengyel sas. A két czimerleírás közül melyik a hiteles, ezt könnyen meg lehetne határozni a Berzeviczy Márton pecsétjein található czimerlenyomatokkal összehasonlítás által, ilyen azonban nincs kezem ügyében; lehetséges, hogy mindkettő helyes, az egyik czimer a nemesit, a másik pedig a később nyert lengyel bárói czimert tüntethetvén fel. Nisieczky szerint Báthory István egyik szép anyja Berthóty Kata lett volna; ez alkalmasint összetévesztése Berzeviczy Márton hasonnevű anyjával; ha mégis Báthory egyik özanyja szintén Berthóty Kata lett volna, ebből távoli rokonság származhatott a király és kancellárja között.

¹⁾ Mikor kapta a dondagheni báróságot, biztosan meg nem határozható. Hogy 1583. évi ápril. 12-én már birtokába volt, bizonyítja Báthory czimadományozó oklevele Dauda János és Miklós erdélyi nemesek részére a fenti napról, »Datum per manus magnifici Martini de Berzevicze, Equitis, Liberi Baronis in Dondaghen, per Transsylvaniam cancellarii ac capitanei Stargardensis. Eredetije függő pecséttel a K.-Lomniczi levéltárban fasc. 5. H. 17. Ugyanígy czimeztetik a szepesti káptalannál az ő közbenjárására a Berzeviczy család balásvágási és Lőcse sz. kir. város toriskai birtokaik között 1583-ban tartott határjárás eredményéről kiadott okiratban. Berzeviczei levéltár 149. sz.

új adományt eszközölt ki részére a leistenani birtokra nézve, melynek első adományozása — mint láttuk — 1577-ben történt meg, Albert Frigyes brandenburgi örgróftól, de ennek gondnokság alá került miatt megerősítésre szorult. Ezt György Frigyes örgróf és porosz tartományi herczeg mint nevezett unokatestvére gyám gondnoka adta meg Báthory közbenjárására 1585. évi június 22-én kelt diplomával, melylyel a nevezett jószágot Culmi tartományi jog szerint, minden hasznával és tartozékaival adományozza Berzeviczy Mártonnak, fentartatván a porosz kincstár részére — eladás esetén — az elővételi jog, s az adományos az adományozó fejedelem iránti hűségre köteleztetvén.¹⁾

Fényes eredményeket ért el tehát Berzeviczy Márton tizenkét évi működése alatt Báthory oldalánál, kinek tanácsában úgyis mint erdélyi kancellár, úgyis mint lengyel főúr érvényesíthette szavát, s kinek kíséretében találjuk őt úgy a szék-városokbani tartózkodása, mind pedig hadakozásai s ezenközbeni utazásai alatt is.²⁾ A király terjedelmes javak, fontos állások s fényes méltóságok adományozásával tanúsította iránta kegyét s bizalmát, s a magánélet körében is kedvezése jeleivel tüntette ki.³⁾ Becsülést és barátságot tapasztalt a Báthory ház más tagjai részéről is, főleg a későbbi erdélyi fejedelem, Báthory Endre bibornok, ermelandi püspöktől, kivel szoros baráti viszonyban állott.⁴⁾

¹⁾ Másolat a K.-Lomniczi levéltárban III. 70. 1585. Juni 22-én.

²⁾ Mikori hollétére vonatkozólag álljon itt még néhány okirati bizonyíték:

1576. augusztus 18-án Varsóban. Czimermegerősítő oklevél a Bánó család részére. Közzététett Wagnernél Diplomatarium comitatus Sárosiensis 427—429. lapon.

1581. január végén Varsóban a szepesi városok küldötteit fogadta a »Pobor« nevű adó ügyében. Lásd a szepesi XIII. város történetét Sváby Frigyesnél 163. lapon.

1582. márcziusban, Rigában Zabolai Székely András végrendeletének megerősítése. Ugyancsak Esztelnek nevű birtokának testvérei részére való adományozása. Dr. Szádeczky Lajos úr közleménye. Eredetije a székely nemzeti muzeumban 49—881. sz.

1583. február 2. Nepolonicz királyi várában. Czimerlevél nemes Zinici Affra Máté diák részére. Eredetije szegedi Szeocsy László úr birtokában. Nagytiszteletű Garda Márton sárosberkeszi nyug. ev. ref. lelkész úr szíves közleménye.

³⁾ Kovácsóczyhoz intézett többször említett levelében ezt is írja a kancellár: »Az merőnfestett lovat nekem adá király.«

⁴⁾ Néhai nagyérdemű tudósunk, Szabó Károly úr közlése szerint van az erdélyi nemzeti muzeumban a gf. Kemény-féle gyűjteményben egy könyv, melyben a címmlap hátán következő ajánló sorok olvashatók a bibornok kezétől:

»Magnifico domino Martino de Berzevicze etc. etc. Andreas s. R. E.

Az iránta nyilvánult közelösmerés érdekes emlékét képezi azon érem, mely épen a most említett 1585. évben veretett tiszteletére, bizonyára megörökítéseül hokros érdemeinek, melyeket ez időtájbaui nyilvános működésének valamely kiválóbb s talán közlekedést keltett eredményével gyarapíthatott. — Az érem előlapján nevét, 47 éves korát s bárói rangját olvassuk, s láthatjuk nemes szabásu szellemdus arczát, melyen egy komoly és szelid lélek vonzó kifejezése ül. Vértetének, mentéjének gazdag részletei s a nyakáról lecsüngő ékes láncz megfelelőleg jelzik magas állását. — Bizonyára élte fényszakának tekinthetjük ezen 1585. évet, mely — sajnos — utolsó volt azon dicső korszakban, melyet Báthory uralkodása hozott a lengyel nemzetnek. A következő 1586. évben elragadta a halál a nagy királyt, s végét szabta nagyratörő terveinek, melyeknek sikerülte talán első fejlődésében töri meg a muszka birodalmat. s hosszú, talán a jelen korba is átöröklendett önállóságot biztosít hazánk egyik védfalának, Lengyelországnak. Báthory halálával megszakadt Berzeviczy Márton erdélyi kanzellársága is, s a súlyos veszteség, mely őt nagy védnökének elköltözésével érte, egy másik, honfi szívének nem kevésbbé fájó veszteséggel is járt, t. i. magyarországi tevékenységének s összeköttetéseinek megszüntével.

Berzeviczy Márton ezentúl már csak mint lengyel főúr folytathatta tevékenységét, s e részben ismét tágabb teret talált az osieki várkapitányság elnyerése által, melyet a következő évek valamelyikében már az új király, Zsigmond, adományozott neki, s ugyancsak ezen király adott 1588. évi november 5-én megerősítést az Albert Frigyes, illetőleg György Frigyes brandenburgi örgrófok által adományozott leitenauai birtokra; az erre vonatkozó diplomában aranysarkantyús vitéznek, stargardi és osieki várnagynak czimeztetik.¹⁾

Osiek várából az 1592. és 1594. évek folyamán Bálint fivére fiaihoz, Berzeviczy Miklóshoz és Jeremiáshoz intézett levelei, azt bizonyítják, hogy ezen évek alatt ama várban tartotta lakását; bizonyára javai is voltak annak közelében, így különösen Moszcek, melyről még alább teendek említést. Ezen levelekben hön nyilatkozik Berzeviczy Márton ragasz-

Cardinalis Bathoreus 11 Julii 1593. arctae amicitiae ergo dedit donavitque Helspergee.

Nec maetas nec tempora pono.

Andreas Cardinalis Bathoreus m. p.*

A könyv czíme: »Theatrum terrae Sanctae et biblicarum Historiarum cum tabulis geographicis cere expressis. Auctore Chrystiano Adrichomio Delpho. Coloniae Agrippinae 1590.*

¹⁾ Egykorú másolat a K.-Lomniczi levéltárban.

kodása magyarországi rokonaihoz, valamint hazafias gondja s aggodalma az itteni viszonyok bonyolultsága miatt, melyekről gyakran kér értesítést rokonaitól, s ezen lelke mélyében gyökeröző honvágy nyilvánulása, kapcsolatban magyarországi javai iránti gondoskodásával világosan bizonyítja, hogy ezen, bár elzálogosított ősi javakról le nem mondott, sőt azokat leszármazóinak megtartani akarta. Damraui Katalintól két fia lévén, Kristóf és János, kiket a legszorgosabb nevelésben részesített, bizonyára azon szándék lebegett előtte, hogy magyarországi ősi javait kiáltva, azok egyikére származtassa át. Bizonyára e célból foglalkozott egy új lakház építésének tervével Berzeviczén, s értesíté öccsét Berzeviczy Jeremiást, 1592. évi október 10-én Osiekből intézett levelében, hogy az erre vonatkozólag Alacsikai Bálinttal kötött szerződést jóváhagyta.¹⁾

Hogy mily változatlanul élt Berzeviczy Mártonban a szülőföldjétől való hosszú távollét után is, az ahhoz, s ott élő rokonaihoz való szeretet és vágyakozás, s mily élénken érdeklődött folyvást a magyarországi ügyek fejlődése iránt, ezt hirdessék saját szavai, öccseihez, Berzeviczy Miklóshoz, Jánoshoz és Jeremiához Krakkóból 1595. évi márczius 5-én intézett utolsó levelében, melyet alább egész terjedelmében közleni érdemesnek tartok.²⁾ Érdekes adalekot nyújt ezen levél

¹⁾ Kakas-Lomniczi levéltárban VII. fasc. 8. 1592.

²⁾ Ugyanott. VII. 10. »Köszönetemnek és szolgálatom ajánlásának utána. Én egyrészt csak azért jöttem ide Krakkóba, hogy innét ha az szánút meg nem bomolna, úri kegyelmeket meglátogathnám. Holott veszem eszembe, hogy kegyelmek én rólam tisztán elfelejtkeztek, talán az szeretet meghűlt bennetek én hozzám, avagy az hadban való szüntelen létel nem engedte, hogy egymást láthattuk volna. Mondják, hogy az én atyámfiai közül egy valaki itt volt Cracóba. és csak két nappal előbb az én ide jöveletemnek. innét baza tért volna. Bántam igen, hogy itt nem értem ő kegyelmét egynehány okokért. Mindazáltal vagyok reménységbe. ha én mostanába az gonosz útnak miatta úri kegyelmeket meg nem kereshetem. valaki kegyelmek közül hozzám ide jó, az úti költséget megtérítem neki. Küldtem annak okáért az én fiamnak paedagogusát, ki Váraljai fiú. úri kegyelmekhez, hogy én nekem az úri kegyelmek egészsége és állapotja felől, — és mit reménylyek az úri kegyelmek én hozzám való jóakarattjáról bizonyost hozzon. Az mellett kérem kegyelmeket, hogy én nekem két gyermekded kis lovakat szekerebelit küldjenek, az árát avagy innét Trybel uram factora által megküldöm, avagy annak az ki hozzám jó megfizetem. Erre ugyan igen kérem kegyelmeket, hogy a nélkül ne hagyjon. Dobozy Mihály felől és Chuda György uram felől azóta hogy tölem elváltanak, semmit nem hallottam. Dobozy vártam hozzám, hogy nem jött. ki tudja ha meg nem házasodott. — Az magyarországi követek igen emberül mondták el az ő követségüket, úgy annyira, hogy az emberek az kik hallgatták, fölötte commoveáltattak, rajta. Isten áldja jó előmenetelét, de még ez hóráig, az mint mutatja magát a gyűlésnek processusa, melynek végéhez csak két-hét vagyon

Berzeviczy Márton egyéniségének jellemzéséhez, — ha fentebb vázolt nyilvános pályáján követve, szellemi kiválóságában láthattuk őt, emlékérmén pedig arczvonásaival ösmerkedtünk meg, s itt is, ott is a hír és dicsőség nymbuszától körve, méltányoltuk a kiváló tudóst s érdemkoszorúzott államférfiút; ezen levelében az egyszerű magánemberrel ösmerkedünk meg családi életében, rokonaihoz való vonatkozásaiban. Mennyi szeretet, mennyi kedély, mennyi szívjóság áradoz szavaiból, mily hő vágyakozás a rég nem látott rokonok s honfiak után. S mily megkapóan egyszerű s keresetlen e hang; nem az óvatos diplomatát halljuk itt megszólalni, minden szóban s mondatban a régi magyar nemes úr patriarchális szelleme s hű kedélye áradoz felénk. S az érzület bensősége ép úgy mint a kifejezés gyönyörű tiszta magyarsága nyilván bizonyítja, hogy Berzeviczy Márton tősgyökeres magyar úri egyéniségén sem a hosszas távollét hazájától, sem élte hanyattatásai és sikerei nem változtattak semmit, s hogy hona hű fia maradt szíve utolsó dobbanásáig!

Valljon teljesült-e kívánsága, hogy szeretett hazáját s rokonait viszontláthassa, erre nézve nem bírnak biztos adattal, levelei félbenszakadnak, s egy évi időköz után már özvegyének Wojanowi Damrau Katalinnak 1596. évi márczius 4-én Berzeviczy Jereniáshoz intézett levele tudatja vele szeretett férjének, Berzeviczy Márton, stargardi és osieki kapitánynak 1596. évi február 16-án történt halálát, s az az évi ápril 30-án Moszcseben tartandó temetésére hívja meg a nevezett rokont.¹⁾

Berzeviczy Márton iratainak azon része, mely nem vonatkozott Lengyelországban viselt méltóságaira, s nem volt szükséges ott szerzett vagyona érdekeinek megóvására, magyarországi rokonaihoz került vissza, s a kakas-lomniczi levéltárban őriztetik,²⁾ nagyjobbára ezekre támaszkodik ez

---

hátra, semmi bizonyost nem remélhetünk. Az úr Istentől várunk mind tanácsot mind oltalmat. Vannak kik akarnák az kereszténységnek előmenetelét, vannak kik más értelemben volnának az nagy fogyatkozásnak és készületlen voltoknak az hadhoz tekintetében. Megvállik rövid nap minden dolgunk. Vice Ispán uramnak az Szepesinek irtam volna, de Kellemesi Mihály uram azt jelenti, hogy Pozsonyban az gyűlésben vagyon. Tartsa meg Isten uri kegyelmeidet jó egészségben, mind háza népével egyetemben, kiknek szolgálatomat ajánlom. Datum Cracoviae 5. Martii 1595. kegyelmeitek atyafia Berzeviczy Márton p. m.*

Külczim: Generosis Dominis Nicolao, Joanni et Hieremiae de Berzevicze et Lomnicz nepotibus suis carissimis.

¹⁾ K.-Lomniczi levéltár VII. 12. 1596.

²⁾ Fogadja annak birtokosa s hű őrse, érdemes rokonom Berzeviczy

igénytelen emlékirat, mely nem volt alkalmas Lengyelországban működésének részletesebb történetét felölelni. Bizonyára hivatottabb erőnek marad fentartva, napfényre hozni Berzeviczy Márton ott szerzett érdemeit is, s megfejtetni a tiszteletére vert emlékérem túllapján olvasható, s bizonyára életének egy fontos mozzanatával összefüggő jellemadat jelentőségét: »Umbras superat candor« 1585.

BERZEVICZY EDMUND.

Egyed cs. és k. kamarás úr köszönetemet azon szíveségért, melyet a vonatkozó okiratokat rendelkezésemre bocsátotta.

Utóirat: Berzeviczy Márton fiai Kristóf és János 1613-ban a Szepesi káptalan előtt itteni elzálogosított javaikat 4500 frtnyi felülfizetés mellett osztályos atyáinaknak, Miklósnak a Bálint fiának, továbbá Zsigmondnak és Tamásnak a János fiainak örök jussal átengedték.

Kristóf nem sokára elhalálozott, valószínűleg nőtlennül, s így a porosz és lengyel javak egyedüli birtokosa János lett, ki brandenburgi birtokán, bizonyára Leistenaun — ez lévén rendes lakhelye — új kastélyt építtetett, s nőül vette Krysky Dorottyát, Krisky Szaniszló és neje Zsófia leányát, kívül 8000 frt hozományt kapott, mely összeg kétszeresét porosz hercegségbeli birtokaiban biztosította neki. Kapta vele továbbá Roximin birtokot Lieczkanow vidékén, ezt örökadományképen Wesel Ferencz lieczkonowi várnagynak adta, s ennek pótlásául 13000 frtot inscribált nejének. Élte vége felé gyakran tartózkodott Thorn városában, melyen túl (12 mértföldnyire) Wardegowo jószágot birt, a további birtoka volt Plocsek, Lengyelországban. Meghalt 1645. évi ápril. 30-án Leistenauban, s egyetlen leánya Marianna a következő 1646 évben szintén elhalálozott. — A porosz javak fele részét Berzeviczy Márton özvegye Damrau Katalin bírta, ki később Stanislawsky nevű lengyel urhoz menvén nőül erre ruházta, másik fele János özvegyére s leányára, s ez utóbbi halálával egészen az özvegyre mentek át. — Ez huzamos tárgyalásokat folytatott férje magyarhoni rokonaival Leistenau birtok átvétele végett, melyek sikerre nem vezettek, 1653. év táján eladta aztán e birtokot 60.000 frton, férje hátramaradt adósságai kifizetésére. Bizonyos Kaminski (Sz. Váraljai fi) arról értesíti Berzeviczy Zsigmondot, hogy Danzigban járván, Orlowsky kapitánytól hallotta, hogy e javakat bizonyos Wissowsky, töle Strussewsky vette meg, kitől örökség útján az Oraechowskiakra és Stanciesiakra szálltak. Plocsek és a lengyelhoni javak a Kryzkyek kezére kerültek. Berzeviczy Márton bizonyára becses könyvtára iránt is érdeklődtek az itteni rokonok, de hová került ez, nem tudjuk. Szolgáljanak ez adatok nyomjelzésül netáni további kutatásoknál Berzeviczy Márton és fiai életviszonyainak teljesebb felderítése érdekében.

RÁKÓCZI TŰZÉRSÉGE TÖRTÉNETÉHEZ.

II. Rákóczi Ferencz fejedelem és a haza szabadságának kivívásáért szövetkezett rendek hadseregének épen tüzérségi fegyverneme történetéhez aránylag sokkal kevesebb adat maradt fenn, mint a többi fegyvernemekről. Mindazáltal találhatni idevonatkozólag is, csak szorgosan kell a levéltárak csomagait kutatunk. E nevezetes fegyvernem ama korszakbeli szervezetéről minálunk, úgy a vele szorosan kapcsolatos hadmérnöki karról is, alólirott már közölt behatóbb ismertetést a Hadtörténelmi Közleményeknek mindjárt első (1888-ik évi) folyamában »*Adalékok II. Rákóczi Ferencz tüzérsége történetéhez*« cím alatt. (343—354. ll.), melyekre a bővebben érdeklődő t. olvasó figyelmét visszairányítani bátorkodunk.

Ott közzétett adalékaink a már kifejtettebb organizáció éveiből, az 1706-tól 1711-ig terjedő időszakból valók voltak. Most, azon helyzetben vagyunk, hogy az ezeket megelőző, nevezetesen az 1704 és főképen az 1705-ik évből járulhatunk kiegészítő új adatokkal; melyeket tehát idézett czikkünknek mintegy folytatásaként adván, nem szükséges hozzájuk bővebb commentárokat fűznünk, mert beleilleszkednek a már ismert keretbe. Ennélfogva egyszerűen korrend szerint közöljük, itt-ott mégis — a hol kívánatosnak látszik — felvilágosító tájékoztatással s jegyzetekkel kísérve.

I.

Érsekújvári tüzérség.

Ezt a nevezetes erősséget — mely a Rákóczi-korban oly kiváló fontosságú katonai szerepet vitt — a kurucok 1704. november 16-án foglalták el; miként? szintén leirtuk már tüzetesen ugyanazon folyóirat 1892-ik évi folyamában, (231. l.) Tudjuk, hogy a volt cs. helyőrség — úgy magyar, mint német — a vár bevétele után, néhány tiszt és öt közember kivételével, mind szolgálatot vállalt Rákóczinál, közte a tüzérség is, mint

ezt az 1704-ik év deczember havi létszámát kimutató táblázatheli csupa német s néhány cseh név bizonyítja. Egyetlen magyar nevű sem fordul elő közöttük. Főnökük a francia *Du Rehn Márton* tüzérőrnagy volt, a ki a Bercsényinek benyújtott tabellát alkírta. Ennek czíme: »*Lista Ujvariensis Artilleriae Serenissimi Principis Domini Francisci Ragozy de Felső-Vadász*. tam quoad primam planam, quam pixidarios, coadjutores et opifices, Mensis Decembris 1704«.

Tehát csak az altisztek és közvitézek névsora; a tisztek e lajstromban nem soroltatnak föl. A lajstrom két főcategoriat különböztet meg: a) *tábori* és b) *vártüzérséghez* tartozókat. (»De Artilleria ex castris«, és »Ujvariensis Artilleria«). A táboriak, magával Rehnnel s Joannes Gounau (tehát szintén francia) tüzmasterrel (»pyrobolarius«) és Joannes Conrad Bräuer fourier-ral együtt 17-en valának; úgy mint 6 irányzó-tüzér (»pixidarius«) havi 6 frt zsolddal, és 8 ágyúkezelő patantyús (»manuarius, Handlanger«) havi 5 frttal. Ezen utóbbiak között volt három, a kik már régebben kurucz szolgálatban, nevezetesen — a mint mondatik — a csallóközi hídfő-sínczok ágyúi mellett működének: mert négy-négy, s illetőleg hat óra kapták most, ú. l. hátralékban volt zsoldjukat.

A vártüzérség tizedese Antonius Mörser, már csak 1704. november és deczember havakra (a mióta t. i. a vár kurucz kézen vala) kap $7 - 7 = 14$ frt hópénzt; a pixidáriusok szintén két óra, 2 egy-egy hópénzest kivéve, 6-6, vagyis 12 frtot. Hyen elsőrendű vártüzér volt 9, Mörserrel együtt 10. Következik 11 másodrendű vártüzér (manuarius), mind 2—2 óra 5—5, vagyis 10 frttal. Azután egy tüzérkovács és egy tüzér-ács (faber ferrarius és faber lignarius) hasonlóképen havi 5—5, vagyis kéthavi 10-10 frttal.

Tehát 17 tábori s 23 vártüzér, mindössze 40 fő = capita 40.¹⁾

Alkírva:

»Actum Uivar, die 5. Jan. 1705.

P. H. *Martinus Rehn* m. p.
Artilleriae Obrist-Wachtmeister.«

(A rovatolt táblázat egy íven készült, eredeti, az alájegyzett törzstiszt kezével írva. Ennek piros spanyolviaszba nyomott pecsété ép, négyelt vértű, francia jellegű, három-három lilomos nemesi czímerrel. Az irat külső oldalán gr. Bercsényi Miklós kezevonásaival rájegyezve: »*Lista Artolerae Ujváriensis*«.)

¹⁾ Utóbb 88 főre növekedett a számuk.

II.

Régi ágyúk a nagykárolyi várból.

A Rákóczi hadaitól hosszas időig ostromzárlatban tartott szathmári vár tekintélyes számú helyőrségének b. Glöckelsperg es. altbgy és gr. Löwenburg es. tlbk vezérlete alatt egyszer, az 1704-ik év február havában, sikerült a meglepett zárlatot áttörni, szétrebbenteni, s a távol Dunántúl hadakozó Károlyi Sándor nagykárolyi várkastélyát bevévén, onnét minden élelmi- és löszert stb., de sőt még az ágyúkat is Szathmárra betakarítani. Károlyi tömérdek kiért vallott ekkor, a magát újból jól megelélmezett Szathmár pedig még sokáig képes lón ellentállni. Azonban ismét szoros megszállás alá fogatva, — elvégre is kénytelenült a kuruczoknak capitulálni 1704 végén. Károlyi Sándor ekkor, a mi elhurezolt portékája volt Szathmáron, kikeresteté és visszavitette családi várába. A jelentős erősségű Szathmár várába a fejedelem Deregnyei Galambos Ferencz tiszántúli vicze-generálist állítá be parancsnokul: nemsokára azonban, Károlyi folytonos unszolásainak engedve, elhatározá, hogy e várat földig rontatja. Az ágyúkat belőle Ecsedre és Munkácsra rendelé vitetni, mindazáltal Károlynak volt nagykárolyi ágyút, ennek, mint családi tulajdonait, előbb visszaadatta Károlyi Sándor erre az 1705. nyarán már rontás alatt lévő Szathmárba küldé a maga megbízott embereit, a kik ágyút ismerik vala: válogassák ki ott ezeket, és szállíttassák haza Károlyba.

Erről szól íme az alábbi okirat.

»Infrascriptus recognoscáloz vigore praesentium *(alólirott ezennel elismerem)*, hogy Méltóságos Generális Károlyi Sándor Úram jámbor szolgálói: Nemzetes Vitézlő Eötvös Miklós és Fekete Ferencz *(károlyi várkapitány)* Uraimék bėjöven Szathmárra s ő kglmek mellé adjungálván *(segédekül adván)* N. V. Keczei András *(károlyi)* porkoláb és ugyan főstrázsamester Kovács István uraimékat, az ittvaló czajbert praesentiájában *(hadszertárnok jelenlétében)* czajtházakat *(hadszertárákat)* eljárván, találták itten Károlyból elhozott, megírt Méltóságos Úr lövőszerszámit, nevezet szerint:

Első taraczk. Ferdinandus neve és czimere alatt; egy feszület van rajta, 1544. esztendőben öntetett: három fontos.

Második taraczk. Sigismundus Dei Gratia Princeps Transilvaniae *(Báthory)*, ez az írás rajta. 1597. esztendőben öntetett; egy fontos.

Harmadik taraczk. Egy sima. három fontos taraczk, semmi czimer vagy írás nincsen rajta, hanem a végén, a lyuka körül vagyon valami elolvashatatlan¹⁾ írás.

¹⁾ Valószínűleg még góth betűs fraktur-írás volt, avagy német.

Negyedik taraczk. Magnificus Thomas Varkoch Co. Cobhorien. (*így!*¹⁾) et Summus Divi Regis Ferdinandi Capitaneus factum (*így!*) curavit 1553. esztendőben. Másfél fontos taraczk ez.

Ötödik. Egy mozsár, Fridrich Fleischman irás alatt;²⁾ 1588. esztendőben öntetett; kilencz fontos kő megyen belé.

Melynek nagyobb bizonyására adtam ezen kezem-írással és pecsétemmel megerősítettett recognitionális (*elismerő*) levelemet. Datum Szathmár, die 25. Junij 1705.

Galambos Ferencz m. k. P. H.

Egykorú rájegyzés kívül: »Generális Károlyi Sándor Úrnak Galambos Ferencz Uram által Szathmárból kiadott munitiók *specificatioja*. — Nro. 49.«

(Eredeti, egy íven, a vice-generális s. k. aláírásával és spanyoliaszba nyomott czimeres gyűrűpecsétével. E három — negyedfél százados ágyúk ily tüzetes leírása régészetiileg is nagyvérdekű.)

III.

Bercsényi az érsekújvári szertüzek fizetéséről és hadszertárról. úgy a tüzérségi felügyelő utasításáról, Rákóczihoz.

»Méltóságos Fejedelem!

Nékem Kegyelmes Uram!

Ngodtúl való elválásom után *ta szécsényi országgyűlési táboron* ideérkezvén Újvárbán, az több állapotoknak megvizsgálási között előkerült az laboratoriumban (*hadszergyár*) lévő mesteremberek dolga is; kiknek jöllehet hónaponként 6 frtjok jár, ők mindazáltal, a midőn munkálódnak, mindennapra a parte praetendálnak *(még külön követelnek)* 3 vagy 4 garasával magoknak fizettetni;³⁾ kit is én difficultálván *(nehézményelvén)*, mindaddig suspendáltam *(felfüggesztettem)* végette való resolutiómat *(elhatározásomat)*, míglen Ngod parancsolatját nem veszem; el is várom kegyelmes dispositióját Ngodnak: mi karban méltóztatik őket hagyni? Egyébiránt ekkoráig Sréter Uram is⁴⁾ fizetéseken fölül úgy exolválta *(fizette ki)* őket, — de én consequentiát nem akarok csinálni.

Az vöröspinz *(rézpénz, libertás, kongó)* iránt minthogy ezen a földön is már előkerültek az difficultások *(nehézségek)*, distingválván promiscue *(megkülönböztetvén vegyesen)* mind az

¹⁾ Értsd: »Comes Comitatus Bihariensis«, mert Varkócs Tamás bihari főispán vala.

²⁾ Ez az ágyúöntő-mester neve volt.

³⁾ Szokásban volt a vártüzeknél, hogy mikor mint szertüzek dolgoztak, hópénzükhöz még külön fölülfizetésben részesüljenek. A fejedelem rendszeresíté is nekik e kedvezményt.

⁴⁾ Tüzérségi felügyelő. I. alább.

kereskedők, mind pedig közönségesen az nép is magok árúinak eladását, úgy, hogy a melly állapotot pro exemplo (*például*) 6 forint fejr (*ezüst*) pínzen tartanak: azt vöröserő kilencz, vagy tíz forinton is adják. — kiből nemcsak hogy az vitézlő rendnek¹⁾ megkárosodása nyilván következik: de ennek gonosz exemplificatiójára (*példaadására*) nézve más absurdumok is előkerülhetnek; noha ugyan nékem Ngod méltaztatott volt committálni (*megbízni vele*), hogy efféléket követő emberek árúit contrabandáltassam (*foglaltassam le*), avagy másként is megbüntessem: mindazáltal *írva* kívánnám alázatossan vennem Ngod kegyelmes rendölését; egyszersmind: miformán lehetne csendessebb remediumát (*torvoslását*) találni az vöröspínz acceptatiójának (*elfogadásának*)? Egyébaránt talán propter circulationem illius monetae (*azon pénz nem forgalma előmozdításért*) nem ártana e táján is locum depositionis instituálni (*élelmi tárat, áruforgalmi helyet berendezni*).²⁾

Ngod parancsolatja szerint az armamentáriumot (*had-szertárt*) megvizsgálván, noha annyiravaló puskaport találtam, hogy, ha mi operatióhoz (*hadművelethez*) kellenék is fogni, nem reménlem, lehetne fogyatkozásunk; mindazonáltal, ha ez innen kivitettetnék, szükséges idejében Ngod méltóságos dispositióját tudnom: honnan köllessék mást várni helyette?³⁾

Sréter Uramot pediglen minthogy az mostani új tisztségre⁴⁾ méltóztatott Ngod kegyelmessen helyheztenni, hogy ahhoz képest mind itt, úgy másutt is rendbe vehesse az armamentáriumot (*fegyvertár, hadszertár*), megírtam ő Kglmének: jöjjön fel ide maga. Reménlem azonban, leszen *Instructiója* hivataljáról:⁵⁾ alázatossan veszem Ngod gratiáját, ha azt velem is méltóztatik közöltetni pro mei directione (*tájékoztatomál*). Ezzel azonban Ngod kegyelmességében alázatosan ajánlván magamot, maradok

Nagyságodnak

Újvári, 13. 8-bris 1705.

alázatos szolgálja

G. B. Miklós m. k.

(Eredeti levél, egész íven; csak az aláírás sajátkezű.)

¹⁾ A katonaság t. i. rézpénzben kapta hópénzét.

²⁾ A milyenek pl. a bányavárosokon már be valának rendezve, ahol a hevérek rézpénzért olcsón kaphattak mindenféle élelmi szert, lisztet, gabonát, húst stb., míg a ruhaárak s egyéb vásári portékák árai hatóságilag voltak megszabva.

³⁾ U. m. Beszterczebányáról, Egerből vagy Kassáról a löpormalmokból.

⁴⁾ T. i. tüzér-inspectorságra.

⁵⁾ L. a közvetlenül következő *Utasítás*-t, melyből a tüzérségi felügyelői tiszt egész ügykörét megismerjük.

IV.

Rákóczi fejedelem utasítása Sréter János dandárnok, tüzérségi főfelügyelő számára.

A besztercebányai régi nemes családból származó *Sréter János* valódi lángeszű, igen sokoldalú képzettségű és a mellett tiszta hazafiságú, következetes jellemű férfiú vala. Egyike a kuruczvilág legtiszteletreméltóbb alakjainak. Már ifjan követte Apaffynak, majd Thökölynnek a lengyel és a francia királyokhoz. Párisban (1684–85) egy évet töltött s diplomatai teendői mellett nagy szenvedélyvel adá magát a katonai, különösen a tüzérségi szaktanulmányokra, s XIV. Lajostól mint decretális francia kapitány tért haza. Zrínyi Ilona fejedelemasszony oldalánál végigharcolta a munkácsi hősie, három évi vár-védelmet. Majd 1688-ban hazatelepedett Zólyomba és nőül vevé a Carafától kivégeztetett vértanú Bezegh György leányát. A Rákóczi-szabadságharcz kitöréseig szülővármegyéjének alispánja volt, s 1703. már Tokaj alatt a fejedelemhez csatlakozván, hathatósan előmozdítá Zólyom- és Nógrádmegyék meghódolását. Magának két ezredet is gyűjtött, egy lovas és egy gyalogost. Ezek élén vitézi módon vőn részt a három első év hadjárataiban, s egyebek közt Trencsény városát ő capituláltatta. Rákóczi a bányavárosok parancsnokává és dandárnokká nevezé ki őt; azonban ritka nagy technikai ismereteinek, erélye és fáradhatatlan tevékenységének más téren még több hasznát veendő: az 1705-ik év őszén *összes tüzérsége, hadszergyárai és ágyúöntődei igazgatásával* bizá meg a kiváló férfiút, mint *tüzérségi főfelügyelőt*. E roppant munkával és felelőséggel járó minőségében Sréter hat nehéz esztendőn keresztül elévülhetlen érdemeket szerzett, s a mellett még mint a bányavárosok, utóbb pedig mint Eperjes parancsnoka is derekasan állta meg helyét. De különösen a kurucz tüzérség föllendülésének ügye első sorban neki köszönhető. Az a nevezetes okirat, mely neki e működésében az alapot megadá és az irányt kimutatta, — ím itt következik:

»*Instructio pro Generoso Joanne Sréter, Artolleriae nostrae Supremo Inspectore.* (Utasítás Nemzetes Sréter János, tüzérségünk főfelügyelője számára.)

Primo. Az hadakozásnak folytatása között az artolleriának dolga csaknem legnagyobb szorgalmatosságot hozván magával. szükséges, hogy tisztit — semmiben fáradságát nem kímélvén — híven, gyorsan folytassa és alattavalóira olly vigyázással légyen, hogy egyszer kiadott parancsolatit időhalasztás és difficultások (*nehézségek, akadályok*) keresése nélkül véghez vigyék; a mint is

tőlle directe dependeálnak (*közvetlenül függenek*) az salétromos és portörő-házak (*lőporgyárak*) inspectori, az álgyüöntő commissáriusok, vashámorosok (*bomba- és golyóöntők*), és egy szóval: minden artolleriához tartozandó materialéknak csináltatói, a mint az kiadott Tabellábúl¹⁾ bővebben kitetszik.

Secundo. Incumbálván (*hatáskörében lévén*) ezen tisztnek az egész országban, akár mezőben (*táborban*), akár erősségekben lévő artolleriához tartozó tiszteknek, mesterembereknek, pattantyúsoknak és egy szóval: minden névvel nevezendő személyeknek kifizettetése, megruháztatása, megfegyveresítése, úgy mindazoknak megszerzése is, valamellyek említett artolleriánkhoz kívántatnak. Kihez képpst

Tertio. Magát artolleriabeli Colonellusunktól (*De la Motte*) informáltatván a személyek számáról és fizetésekről, úgy extraordinarie expensákról (*különleges kiadásokról*) is, mivel az egész artolleriára való költséget hólnapoként kezéhez fogja venni: fizető commissáriussi által mind mezőben, mind erősségekben lévőket hólnapoként kifizettesse, kire nézve lészen esztendőnként százezer forintokból álló cassája.

Quarto. Szorgalmatos vigyázással légyen, hogy a salétromfőző mesterekkel hová mit administráltatnak, minden fertályesztendőben extractusokat beadatván, azt kívántató magazinumokban szállittattassák; úgy, hogy Colonellusunktól requiráltatván, az említett helyekről a szükséghez képpst administráltathasson mindenedeket.

Quinto. Hasonlót observáljon (*kövessen el*) az álgyü-, mozsár- és vasöntő mesteremberekkel is, kiknek extractussokat megvizsgálván, megmérettesse és velek az administratio szerint számot vettessen.

Sexto. Incsinérinktől (*hadmérnökök*) informáltatván valamelly erősség állapotjáról, annak fogyatkozásáról: semmi egyéb commissiónk várása nélkül provideáljon, (*gondoskodjék*); úgy mindazonáltal: ha az mezei artolleriánk szüksége nélkül meglehet; ha peniglen Colonellus-Incsinérünk (*Le Maire*) requirálja, vele mindenben correspondenter lévén, requisitióját igyekezzék effectusban (*foganatosításban*) venni, úgymint a ki tudja a Hazának ezen dologban való szükséges szolgálatját.

Septimo. Hogyha valamelly erősségnek obsidiója (*ostromlása*) találtatnék lenni: a melly helyekre Colonellusunk intimálni (*közölni*) fogja, az munitióbeli magazinumokat erigálván (*felállítván*), álgyügolyóbisok, bombák és más munitió alá való szekereket, alattavaló commissáriusok által olly készen tartattasson, hogy hátra-

¹⁾ Melléklési jegy; de a táblázat ma már nincsen csatolva.

maradás — az mely *(ily)* alkalmatosságokkal veszedelmes szokott lenni, — ne következzenek.

Octavo. Légyen fő-inspectiója az erigálandó *Académiákra is, hogy azokban tanuló iffiúság isteni félelemben és szorgalmatos tanulásban nevedekdjék.*

Nono. Colonellusunktúl az ruházat iránt *(a tűzerek számára).* requiráltatván: azonnal. arra rendeltetett commissáriussi által, úgy fegyverrül is, magát tölle quietáltatván, administralja, melyre is egyéb paráncsolatunkat né várja.

Decimo. Ennek felette hivataljában fog állani, hogy az erős-
ségeknek fogyatkozásit reparáltassa; a mint is az Nemes Várme-
gyéktül esendő gratuitus labornak *(ingyenes munkának)* mind
exactiójára *(behajtására)*, mind pedig azon szükségre való alkal-
maztatására. — azt akár pinzül, akár in natura *(természetben)* admi-
nistraltatván, — légyen főbb gondja.¹⁾

Egy szóval, valamelly szükségokrül sokszor említett Colo-
nellusunktúl requiráltatik: mindeneket serényen s fogyatkozás
nélkül administraltasson; alattavalói számadására vigyázzon, a kiket
penig lopásban vagy más hűségtelenségben találja. — legkivált-
képpen ha valamely a feljebbemlített punctumban *(foglalt)* tisztek
közül volna, — büntesse érdemek szerint, és egy szóval, szol-
gálatunkra vigyázzván, a károkat mindenekben távoztassa.

Datum in Castris Nostris ad possessionem Kovácsi positis,
die 23-tia Mensis Novembris Anno 1705-to.

F. P. Rákóczi m. p.

P. H.

Gregorius Ráti m. p.«

Kívül, Beniczky Gáspár udv. belső titkár rájegyzése: »Instructio
Joannis Sréter Artilleriae Inspectoris. — Nro. 46.«

(Eredeti, egy íven, ívrétben írva. A fejedelem sajátkezű aláírásával
és papírfölzetes, nagy, kerek ostyapecsétjével. Úgy látszik, tisztáztatnak
készült, azonban egyes pontjaiba több betoldás, változtatás tétetvén, fogal-
mazat gyanánt a levéltárban hagyatott, mint Beniczky lajstromozási
számjegye mutatja.)

Nagyon nevezetes ezen okiratnak 8-ik pontja, mint a
melyből kitünik, *hogy már Rákóczi akart magyar katonai
akadémiákat, egyet Magyarország s egyet Erdély részére állí-
tani.* (mert másnemű akadémia itt nem érthető), s ezek föl-
ügyeletét is a jeles képzettségű, a francia hadi akadémiákat
ismerő, azokat látogatott Sréterre kívánta vala bízni. Az idők
mostohasága azonban nem engedé megvalósulni ezt a szép tervet.

A gyűjteményembeli eredeti kéziratokról:

THALY KÁLMÁN.

¹⁾ E tizedik pont utólag toldatott be, Ráday Pál kezeirásával.

MAGYAR FERENCZRENDIEK A XVI. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN.

— HATODIK KÖZLEMÉNY. —

Az a nyomorúság, azok a nélkülözések, a melyek mind-ezen kérelmekben kifejezésre jutnak, s a melyek gyakran olyterhessé tették szerzeteseinkre nézve a zárdai életet, csak abban az órára szabott napi foglalatosságban enyhültek meg kissé, a melyek nemcsak teljesen kitöltötték idejüket, hanem a folytonos imádság és munkából fakadó boldogító érzéssel megédesítették lemondással teli életüket is.

Szerzeteseink élete ugyanis pontosan időhöz szabott napi teendők végzésével telt el. Szinte óráról órára meg volt határozva, mivel töltsék az időt, mikor imádkozzanak, mikor dolgozzanak, mikor, mennyit pihenjenek.

Idejük ima, tanulás és kézimunkák végzése közt osztott meg.

A konstitúciók a munkára vonatkozólag a következőket írják elő. Az áldozárok és növendékek reggeli 9 óráig — miután az isteni tiszteleten már mindannyian részt vettek — írással, olvasással és imádsággal foglalkozzanak. Ezen időn belül a közös csengettyű csak kivételesen, sürgős dolog idején hívhatta őket más munkára.

A laikus testvérek valamely mesterségükbe vágó dologgal foglalatoskodtak. Ha azonban a házfőnök azt tapasztalta, hogy valamelyik áldozár vagy növendék hanyagul teljesíti saját kötelességeit, úgy ezeket is rászoríthatta a kézimunkákra. A vizitatornak kiválóan kellett e tekintetben ügyelni és ha valamely zárdában vagy kusstodiában a szerzeteseket tunyáknak, dologtalanoknak találta, erről egyenesen a káptalannak tartozott jelentést tenni.

A kiszolgálást bent a zárdákban maguk a szerzetesek végezték, s a laikus testvéreknek tiltva volt teendőik végzését másokra, pl. világi egyénekre bízni.

A breviariumot a kórusban végezték együttesen, és pedig részben éjjel, részben pedig délelőtt és délután. Ezen kívül mindennap egy órát imádsággal és elmélkedéssel töltöttek, télen hajnalban, a nagybőjt idején ebéd előtt, nyáron pedig délután 3 óra tájban.

Imádkoztak ezen kívül természetesen minden étkezés előtt és után.

A sekrestyés testvérnek gondjaihoz tartozott az egyes órákat figyelemmel kísérni, és az imádság, valamint az étkezés idejét csengettyűvel jelezni.

Ebéd és vacsora előtt valamivel korábban szólalt meg a csengettyű éles hangja, hogy a szerzeteseket összehívja. A rákövetkező időközt a testvérek részint mosakodásra, részint pedig a gyülekezésre fordították. Midőn már mind együtt voltak az étterem bejárata előtt, az ebédlő csengettyűjével rövid jelt adtak az indulásra, és beérkezvén az ebédlőbe, a csengő egy újabb figyelmeztetése után elmondották a szokott imákat.¹⁾

Étkezés alatt az egyik szerzetes valami jámbor olvasmányt olvasott fel. A felolvasásban az idősebbek és fiatalok egyaránt részt vettek, s ezek neveit a házfőnök már előre kiírta a táblán. Kivételt az 1550-ki váradi káptalan határozata szerint csak a hitszónokok képeztek. A ki az étkezés alatt beszélt, azt a tartományfőnök vagy a vizitátor néhány korbácsütésre ítélte. Hasonló büntetésben részesült az a házfőnök is, a ki ezen szabály megtartására nem fordított kellő gondot.²⁾

Az ebéd és vacsora elköltése után, egy az előolvasó által csengettyű-ütéssel adott jelre felkeltek helyeikről, s az étterem közepére mentek, a hol egy újabb jelre elkezdették az étkezés után mondani szokott imát, melynek végétével kettős sorban a templomba mentek. Ezt délben és este egyaránt megtartották, télen, tavasszal, ősszel. Nyáron azonban, illetőleg husvét vasárnapjától sz. kereszt felmagasztaltatásáig, délben az előolvasó által adott jelre mindannyian csendben czellájukba vonultak, és ebéd utáni alvásnak engedték át magukat. Ezen idő alatt, éppen úgy mint az ebédlőben az étkezés ideje alatt, vagy a templomban az imádság idején, úgy szintén a hálóteremben s az egyes czellákban esti hét órától reggelig, mélységes csend uralkodott a zárda falai közt. A hallgatás ezen idejének szoros betartására nagyon ügyeltek szerzeteseink. Azt

¹⁾ Münchener kódex. Incipit ordinarium Fratrum Minorum.

²⁾ Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1550.

tartották hogy a sok beszéd ellensége a jámborság szellemének, és sok alkalmat ad a vétkekre.

Az ebéd utáni pihenés ideje 2 óra hosszúig tartott, tehát körülbelül délután 3 óráig. Ezen idő alatt a szerzetesek tartoztak czelláikba vonulni, és ott az időt csendben eltölteni, úgy hogy még a szükséges dolgokat is csak halk hangon mondhatták el egymásnak. A szabály azt kívánta, hogy mindenki aludjék vagy pihenjen, a ki pedig nem tud vagy nem akar, legalább hallgasson. Ugy szintén tiltva volt ezen idő alatt világiakat beengedni a kolostorba. A ki a hallgatást elegendő ok nélkül megszegte, tartozott magát a házfőnöknél feljelenteni, mire ez a legközelebbi étkezésnél vagy a borivást, vagy az evést, vagy pedig mindkettőt megtiltotta neki. Délután 3 órakor a sekrestyés csemetett, mire mind a templomba vonultak breviáriumbozni.¹⁾

A breviáriumot, mint említettük, mindig együttesen a templomban végezték. A kórusban tartozott mindenki megjelenni a betegek és az elaggottak kivételével. Az imákat szépen, lassan kellett énekelniök, hogy másoknak is épülésére szolgáljanak. A hol kevesen voltak, az ének elmaradhatott. Ha valakinek a szerzetesek közül egy bizonyos időszakon keresztül — pl. a nagybőjtben — hetenkint, vagy egy héten többször is, szent beszédeket kellett tartania, a házfőnök felmenthette őt ezen idő alatt a közös breviáriumbozás kötelezettsége alól.

E közös imák végzése körül nem türtek el semmiféle hanyagságot. A ki a legesekélyebb mulasztást követte el, büntetésben részesült. Ha pedig a kusztoszok nem ügyeltek eléggé kerületükben az isteni tisztelet végzésére, a tartományfőnök tartozott őket a legközelebbi káptalannál feljelenteni, és hivataloktól való megfosztásukat javasolni.²⁾

Mindazok, a kik már fogadalmat tettek, kötelesek voltak este az étteremben összegyött atyák előtt az nap elkövetett hibáikat bevallani. Pénteken pedig mindnyájan egyenkint sorolták fel elkövetett mulasztásaikat, hibáikat.

A szerzeteseknek a házfőnök jelölte ki a gyóntatóatyát, a kinél mindenki hetenkint legalább kétszer tartozott gyónását elvégezni.

Egyes vétkek alól csak a tartományfőnök felhatalmazásával adhattak a gyóntató atyák feloldozást. Ilyenek voltak a makacs engedetlenség, valamely értéktárgynak visszatartása illetőleg rejtegetése, nagyobb mérvű lopás, másnak megsebe-

¹⁾ Münchener Kódex. De labore.

²⁾ U. ott. Circa divinum officium.

sítése, hamis tanuskodás a bíróság előtt, valamely gyalázó vers vagy irat szerkesztése, közzététele, valamely tekintélyesebb egyén pecsétjének meghamisítása, hamis, alaptalan, másnak becsületét érintő vádaskodás, és a hatodik parancsolat ellen való testi bűn. Megjegyzendő, hogy makacs engedetlenségnek csak azt tekintették, ha valaki háromszori megintés után sem akarta a parancsot teljesíteni még pedig egy napi határidőn belül. A ki ezen vétkek alól valakit a provinciális felhatalmazása nélkül feloldozott, és eljárása napfényre került, börtönbüntetéssel sújtattott.

A kusztoszok és házfőnökök maguk választottak maguknak gyóntatóatyát.

Nem volt szabad senkinek másnál meggyónni, mint a saját tartományukból való szerzeteseknél, kivéve szükségből, pl. halálos betegségben, ha más, mint idegen pap nem volt jelen. Még utazás közben is egymásnál végezték gyónásukat.

Szerzeteseink abban az időben úgyszólván teljesen távol tartották magukat a lekipásztorkodástól, vagy legalább csak annyiban vettek ebben részt, hogy a híveket gyóntatták és prédikáltak nekik.

Hitszónok csak az lehetett, a kit a tartományfőnök, vagy a kusztosz, kellő vizsga után, erre alkalmasnak talált s ezzel megbízott. Ehhez pedig szükséges volt hogy az illető legalább 25 éves, felszentelt áldozár vagy szerep legyen, és a kívánt tudományos készültségen kívül még kifogástalan életet és erkölcsöt tanúsítson.

A hitszónokoknak lelkére kötik a konstitucziók, hogy óvakodjanak valamit az egyház szabadsága ellen hirdetni, vagy az egyháziakat gyalázní, avagy valamely jelenlévő személyt megnevezve vádakkal illetni. A ki e tilalmat áthágta, eltiltattott a szónoklástól.

Nem ritkán küldenek az előljárók egyeseket hitszónokokul a főpapok, főurak udvaraiba, az egyes városokba is. Így pl. az 1542-ki váradi káptalan Török Imre feleségének kérésére az egyik szerzetest elküldi, hogy ott mint prédikátor működ-jék.¹⁾ Más alkalommal a tartományfőnök bizza meg az egyik szerzetest, a váradi püspök kérése folytán, hogy a székesegyházban nagybőjti szentbeszédeket tartson.²⁾ Az erdélyi kusztódiából Bányára küldenek hasonló czélból egy hitszónokot; egy másikat a tartományfőnök Désre küld.³⁾ Ismét máskor a provinciális meghagyja az esztergomi házfőnöknek, hogy a török

¹⁾ Gyöngyösi kódex. Acta capituli 1542.

²⁾ Levelvezőkönyv 166.

³⁾ U. ott 169.

ellen szervezkedő felkelésben két társával vegyen részt a nép lelkesítése és gyóntatása céljából.¹⁾ Sőt megtörtént az is, hogy az osztrák provinciális kérésére, vagy a királyné gyóntatójának kívánságára, Ausztriába is küldenek az előljárók magyarul és németül beszélő szerzeteseket.²⁾

Már a gyóntatásokra nem lehetett őket ily egyszerűen kirendelni. Ha ugyanis valaki azt állította, hogy reá nézve a gyónások hallgatása, különösen a más nembelieké, az eközben támadni szokott kísértő gondolatok miatt veszedelemmel jár, senki sem kényszeríthette őt arra, hogy ezen kétségkívül legnehezebb papi ténykedésben részt vegyen.

A konstitúciók értelmében különösen óvakodniok kellett szerzeteseinknek, a nők gyóntatásában, a gyanúnak még az árnyékától is. Ennél fogva nőket csakis úgy gyóntathattak, ha ez az egész hívő közönség szemeláttára történt. Tiltva volt ezenkívül tőlük önmegtartóztatási fogadalmat kívánni, vagy ha önmaguktól vállalkoztak erre, ezt elfogadni; avagy őket arra bírni, hogy a gyónáson kívül nekik engedelmességedjenek. A kit buzgalma ily túlzásba ragadott, és előljárói erről maguknak tudomást szereztek, megkorbácsoltatott és a földön ülve kenyéren és vizen bőjtölt.³⁾

A lelkipásztori teendők eltekintve a prédikálástól és gyóntatástól — annyira nem tartoztak szerzeteseinek ügykörébe, hogy, ha valamely zárdában a testvéreknek bármilyen okból, pl. hogy nem volt, vagy nagyon távol volt a plébánia, a püspök és a plébános beleegyezésével keresztelniök, temetniök stb. kellett, ez maga elegendő ok volt arra, hogy az illető más konventbe való áthelyeztetését kérelmezhesse. Ugyanigy szabadságában állott bárkinek más helyre kívánozkodnia, ha pl. olyan helyre küldetett, a hol a zárda valami vagyonnal bírt, vagy a hol a kegyuraság tiltakozása ellenére tartózkodtak a szerzetesek, vagy ha az alamizsnaszedés elégtelen eredménye arra kényszerítette a zárdabelieket, hogy önfentartásukról a szerzet szabályai által nem helyeselt módon gondoskodjanak, midőn pl. a jövőben beállható szükségre való tekintetből, alkalom adtán, az ellátásukra elegendő mennyiségen felül is gyűjtöttek élelmi szereket; sőt az a körülmény is igazolta áthelyeztetésüket szorgalmazó kérelmüket, ha a társak többségének nehéz természete, darabos műveletlensége elviselhetlenné tette ott-tartózkodásukat.

Daczára annak az elővigyázatnak, a mely visszatartotta

¹⁾ U. ott 168.

²⁾ Levelezőkönyv 172—173.

³⁾ Müncheneri kodex. Ad 11. regulae capit.

szerzeteseinket a világi papság jogkörébe való avatkozástól, és daczára annak a jó viszonynak, a melyben a kölcsönös tisztelet és nagyrabecsülés alapján egymással állottak, még sem volt teljesen elkerülhető, hogy köztük néha apróbb félreértések, versengések ne támadjanak.

1533 táján a kolozsvári plébánosok és az odavaló zárda-beliek közt bomlott fel ily módon rövid időre a barátság. Többször megtörtént ugyanis, hogy a hivek közül valaki a barátok sirboltjába kívánt eltemettetni. Ezen még nem akadt volna fel senki, mert hisz általában szokás volt, hogy a zárdák jótevői, kegyurai és a vagyonosabb polgárok közül is sokan a szerzetesek kriptájában kívánták holt tetemüket nyugalomra tétetni. Hanem azon nem tudtak megegyezni, hogy ily esetben melyik templomban történjék a koporsó beszentelése, és hol végeztessenek a szokásos imák. A két plébános azt vitatta, hogy ennek okvetlenül a parochialis templomban kell végbe mennie, a szerzetesek pedig azt vitatták, hogy mindezt elvégezhetik ők is a saját egyházukban. Végre az 1533-ki gyulai káptalan úgy rendezte az ügyet, hogy mindazoknak a tetemei, a kik a szerzet sirboltját választották maguknak temetkezési helyül, vites-senek beszentelés végett előbb a plébániai templomba, ha ez iránt ők maguk még életükben óhajukat nyilvánították. Ha azonban ez nem történt, úgy egyenesen a zárda templomába kísérik a koporsót, miután az előbbenire rákényszeríteni senkinek a családját nem lehet.¹⁾

Más alkalommal egy plébánost panaszolnak be a szerzetesek a püspöknél. Főtisztelendőségedhez folyamodunk — írják — lelkünk keservében, siralmas fohászokkal, térden állva, az ég felé terjesztett karokkal zokogván el panaszainkat, hogy az egyik plébános merő rossz indulatból irántunk, minden igazságos ok nélkül, kiváltságaink lábbal tiprásával, a világiak botrányára, mindenféle eszközzel meg akar bennünket akadályozni az alamiznaszedésben.²⁾

Az egyik plébános — olvassuk egy másik levelükben — szüntelenül zaklat bennünket, különféle kellemetlenségeket és károkat okoz. Ha eljárását irányunkban meg nem változtatja, utóvégre is kényszerítve leszünk őt hasonlóval kifizetni, — fejezik be levelüket kissé önérzetesebb hangon.³⁾

Annak a régi vizzálykodásnak a tüze is, a mely a két tartománybelieket, t. i. a B. Szüizről és az Üdvöztőről nevezett provinciához tartozókat, évszázadokon keresztül távol tartotta

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1533.

²⁾ Levelező-könyv 206.

³⁾ U. ott.

egymástól, mintha már lelohadt volna ezekben az évtizedekben. Annyit legalább is kimutathatunk, hogy szerzeteseink több esetben készségesen megadják egyes rendtársaknak az engedélyt arra, hogy a B.-Szűzről nevezett tartományba átléphessenek. Ilyen engedélyt kap 1531-ben (husai Mátyás,¹⁾ 1533-ban 6 más szerzetes,²⁾ 1537-ben pedig Zoniki Ferencz laikus testvér stb.³⁾

Tisztelőik, jóakaró barátaik különben nem csak az egyháziak soraiban voltak, hanem azt lehet mondani, még inkább a világi társadalom minden rétegében.

A nép szerette őket, mert szegénységük közel hozta őket saját nyomorúságához, és nivellálta a köztük lévő különbséget. Bizalmat érzett irántuk, mert betértek a legszegényebb kunyhóba is, és résztvevő tanúivá lettek örömeinek, bánatának. És a mi a fő, a legkérgesebb kezű pór szívébe is utat talált a megihatottság, midőn azt tapasztalta, hogy az a szegény szerzetes csak azért mondott le az élet minden kényelméről, azért hozta áldozatul az élet minden örömeit, hogy egyedül csak az ő tanítója, vigasztalója, a szó legnemesebb értelmében vett barátja legyen.

A vagyonosabb osztály pedig úgy tekintette őket, mint Istennek választott szolgáit, a kik példájukkal lelkesítik, imáikkal segítik őket, s önzetlen fáradozásaik legfőbb jutalmát a lelkek üdvében keresik.

A társadalom eme ragaszkodása hozzájuk nem csak templomaik látogatottságában nyilvánkozik, nem csupán a nekik szánt adományok nagyságában, hanem abban a kívánságban is, hogy valamiképen ők is a szerzethez tartozóknak tekinthessék magukat.

Azok, a kiket a Gondviselés bővebben ellátott anyagi javakkal, nem elégszenek meg azzal, hogy a szerzet iránt tanúsított jóakarat révén, haláluk után valamelyik zárda sírboltjában kapjanak nyugvó helyet, hanem különös kegy gyanánt kieszközlik azt is, hogy szerzetesi ruhában temettessenek el. És még inkább óhajtják azt, hogy még életükben a renddel lelki közösséget élvezhessenek.

A szerzet ségélyére jön a hívek e vágyakozásának, és szervezi az úgynevezett konfraterséget. Ez nem egyéb mint a világiaknak bizonyos, a szerzet kötelékeihez tartozó társulata. A konfratreszek, férfiak és nők egyaránt, azt a kiváltságot élvezik, hogy a rendnek minden lelki javaiban, a mise, bőjt, ima,

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1531.

²⁾ U. ott. Acta capituli 1533.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1533.

virrasztás, prédikálás, olvasás, elmélkedés lelki hasznában része-sülnek. Ha pedig valaki közülök meghal, és a rend előljáró-ságának az elhalálozás tudomására hozatik, ugyanúgy imád-koztak érte, mint bármely elhalt rendtársukért.

Nem volt olyan méltóság, állás, foglalkozás, a melyből ne folyamodtak volna őseink a konfraterek kötelékébe való fel-vételért. A szerzet főnökei tömegesen szerkesztik meg és küldik szét a kinevezési okiratot fejedelmeknek, főpapoknak, főneme-seknek, prépostnak, kanonoknak, plébánosnak, köznemesnek, bíráknak, polgároknak s ezek családtagjainak. Az általános rendfőnök pl. kinevezi konfraterekké Báthory Istvánt és nejét Telegdi Katát, András, Kristóf, István, Anna, Erzsébet, Zsófia nevű gyermekeit, Báthorynak nővérét Borbálát, fivérét Miklóst, úgyszintén feleségének nővéreit: Orsolyát és Eufrozinát.¹⁾ A magyar provinciális fölveszi Kápolnai János alispánt és családját. Pesti Péter váci kanonokot, Egri Miklós somlyói alesperes-plébánost, Szánthó Miklós pesti polgárnak özvegyét, fiait: Pétert feleségével Katalinnal s Gergely nevű fiával, Miklóst, Pesti Márton leányát, a kalandosok társulatának tag-jait. Az egyik kusztosz Pesti Szabó Miklós és családja részére állítja ki a kinevezési okiratot stb.²⁾

KOLLÁNYI FERENCZ.

---

¹⁾ Levelezőkönyv 108.

²⁾ U. ott. 109—116.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

»*A székelyek eredete*« írta Thúry József. Különlenyomat az »Erdélyi Múzeum« 1898, XV. kötetéből (Kolozsvár, 1898).

Thúry József eddig megjelent minden művében, tekintet nélkül azok terjedelmére, mert hiszen a kiterjedéssel a mértan foglalkozik s nem az irodalomtörténet, megkapjuk azt a három főkelléket, mely az írói művet jelesnek minősíti, u. m. a becses anyagot, az anyag kitűnő feldolgozását s a szép és tösgyökeres nyelvezetet. Ez a három kellék megvan ép úgy kisebb értekezéseiben, mint terjedelmesebb tanulmányaiban. — eredeti műveiben s fordításaiban egyaránt.

»*A székelyek eredete*« cz. értekezést Thúry József az »Erdélyi Múzeum« 1898. évf. XV. kötetében tette közzé s abból az ill. szerkesztőség különlenyomatot vétetett (Kolozsvárt, 1898). A különlenyomat nyolczadrét ívalakú s 78 lapra terjed. Az értekezés négy részre oszlik s az olvasó a négy rész végéhez érven, úgy érzi magát, mint a turista valamely magas hegy ormán, a honnan igen széles látkör nyílik, de a turista felett azon nagy előnyben van, hogy míg utóbbi előtt a látkép elég gyakran ködbe borúl, vagy legalább a körvonalok határozatlanok, addig Thúry olvasója előtt a négy rész végén egy tiszta látkör nyílik meg s ép ez a jótékony világosság az, mi Thúry műveinek egyik fő érdeme.

Szerző műve első részében a székelyek eredetét illetőleg nagyérdemű Hunfalvy Pállal vitázik, a ki tudvalevőleg a székelyeket oly magyarországi *magyaroknak* tartotta, kiket Szent László király és utódai telepítettek ki Erdély keleti részébe határőrökül a XII. század folyamán. »Ezt — szerinte — a következő három tény igazolja: 1. Szent László kora előtt nincs említés a történelemben erdélyi székelyekről, még Szent Istvánnak és Szent Lászlónak a besenyőkkel s kúnokkal vívott harcrai elbeszélésében sem; de 1213-tól fogva már emlegetik őket az oklevelek; 2. a székelyek nyelve azonos a magyar-

országi közmagyar nyelvel; 3. Erdélyországnak védszentje éppen Szt. László király. Ehhezképest aztán a *székely* ország nevét *Szék-el* összetételnek mondja a frank-német *Mark* értelmében, s a népnevet az ebből képzett *szék-el-i* (*szék-el-i*)-nek tartja »végvidéki«, vagy »határőr« értelmében, úgy, hogy *székely* (azaz határőr) bármilyen eredetű ember (besenyő, tót, orosz, magyar) lehetett, a ki határőr vala.¹⁾ Thúry Hunfalvy P.-nak a fennebbiekben röviden vázolt teoriáját közelebbről megvizsgálván, a következőkben pontról pontra megczáfolja. Fegyverei a tények, élénk historiai érzéke s erős logikája.

Legrégibb krónikáink szerzői Anonymus és Kézai Simon semmit se tudnak a székelyeknek Erdélybe való betelepítéséről. Hogy lehetne ez, kérdi Thúry, ha csakugyan történt volna ilyen betelepítés? »Hogyan lehetne, hogy »Kézai és a vele egykorúak, már semmit sem hallottak s nem tudtak volna olyan nagy embertömegnek oly nagy területre kitelepítéséről, a mi a nagyapjuk idejében történt?«²⁾ De nincs is egyetlen adat, »mellyel igazolni lehetne, hogy a székelyeket a magyar királyok telepítették át Erdélybe.«³⁾ Abból, hogy Szent István hadakozásaiban a besenyőkkel s Szent László hadakozásaiban a kúnokkal nincs szó az erdélyi székelyekről, egyáltalában nem lehet arra következtetni, hogy ők akkor még nem laktak volna székeikben, mert, mint Thúry helyesen jegyzi meg, azon hadakozások az általok lakott területeket nem érintették, de nem is áll, hogy legrégibb krónikáink egészen hallgatnának a székelyeknek Erdélyben lakásáról Szent István és Szent László idejében, mert hiszen, »krónikáink Kézain kezdve mind azt állítják, hogy a székelyek már a honfoglalás után Erdélybe telepedtek, a mivel természetesen azt is kimondják, hogy *tehát Szent István és Szent László idejében már ott laktak.*«⁴⁾

»Abból a körülményből, hogy a székely nyelv egvező a magyarral — írja folytatólag Thúry —, csak azt lehet következtetni, hogy ez a két nyelv egy bizonyos ideig együtt, közösen fejlődött és ennél fogva a székelyek innen, Magyarországból származtak ki Erdélybe, de semmiesetre sem azt, hogy királyok telepítették ki őket s hogy okvetlenül határőreknek kellett lenniök.«⁵⁾

Abból, hogy éppen Szent László Erdélyországnak védszentje, éppen olyan kevésbé következtethető a székelyeknek e

¹⁾ L. a 2-dik lapon.

²⁾ A 3. lapon.

³⁾ Az 5. l.

⁴⁾ A 9. l.

⁵⁾ U. o.

király által való betelepítése Erdélybe, mint nem következik azon tényből, hogy Horvátország védszentje Szent István, az, hogy Horvátországot Szent István foglalta volna el s alapította volna a zágrábi püspökséget.¹⁾ És itt még az is megfontolandó, hogyha csakugyan Szent László lett volna az, a ki a székelyeket Erdélybe kitelepítette, akkor bizonyára törvénykezésükben szigorúan ragaszkodtak volna ugy az általa hozott *decretum*-okhoz, mint Szent István mind azon törvényeihez, melyeket ő is szigorúan megtartatott. Már pedig nem ezt látjuk, hanem igen is azt, hogy olyan jogokkal és olyan souverain hatáskörrel bírtak, a melyeneket a magyar csakis a királyság megszilárdulása előtt, a vezérek korában élvezett, de már azután a legkiváltságosabb osztály sem.²⁾ Oláh Miklós »Hungaria et Attila« cz. műve II. könyve 18-dik fejezetében erre vonatkozólag ezeket mondja: *Neminem patiuntur inter se libertate esse superiorem. Minimus eorum eam habet inter eos immunitatem, quam maximus.* A következőkben³⁾ Thüry érdekesen vázolja a székely alkotmány, társadalmi szervezet s jogi élet mibenlétét, noha ezt a tárgyat korántsem merítette ki, a mi jelen munkája keretében nem volt s nem is lehetett szándéka. Szent László és utódai még ha akarták volna, sem ruházhatták volna fel azon *jogok, immunitások összességével* a határőrökül kitelepített székelyeket, melyek *együttvére* s az *egész magyar nemzetre* vonatkozólag semmiesetre sem voltak meg Szent István óta.⁴⁾ »A székelyek . . . felsorolt intézményeinek és jogainak minéműsége tehát nem csak azt az állítást czáfolja meg, hogy ők kitelepített határőrök, hanem azt is, hogy Szent László és utódai korában telepítettek volna ki az országból.«⁵⁾

A székely ott lakhatott, a hol neki tetszett s ez a *vera sicutitas* jogi következménye, mint a hogy azt I. Lajos királynak egyik 1346-dik évben kelt okmánya nyilván mondja s a székelyek régi törvényeinek 1555-ben Székely-Udvarhelyen eszközölt összeírásában is mondatik, l. a 63–64. pontokat,⁶⁾ már pedig a határőr elrendeltetésével semmi sem áll olyan élénk ellentétbe, mint ez a *bármikor és bárhova való eltávoztatás*. Olyan határőrökkel, a kik, a mikor nekik tetszik, állomásaikat elhagyhatják, s oda mehetnek, a hová nekik tetszik, határt

¹⁾ L. a 10. l.

²⁾ U. o.

³⁾ 10—13. ll.

⁴⁾ L. a 11-dik lapon.

⁵⁾ A 12-dik lapon.

⁶⁾ U. o.

megvédeni nem lehet. Hunfalvy Pálnak ez a fontos körülmény elkerülte figyelmét, de azért Thúry még is jobban tette volna, ha őt *gyeňge historikus*-nak nem nyilatkoztatja s nem jegyzi meg, hogy ilyen s ehhez hasonló tévedései daczára *némelyek* nagy tekintélynek tartják.¹⁾ Igen sokan vagyunk, a kik ezen *némelyek*-hez tartozunk.

Teljesen igaza volt egyik felejtethlen emlékü barátomnak, mikor Bessarion bibornok életéről s koráról írt nagy műve jeligéjeül e szavakat írta: »Irrthümer in den Resultaten sind nicht zu vermeiden.

Sind die Arbeitsgrundsätze die richtigen, dann bringen auch die factischen Irrthümer der Forschung keinen wahren Schaden.« És még egy megjegyzésem van: hazánkban a *tekintély* kultusát gondosan ápolnunk kell s ne azt nézzük, hogy mások hogy tesznek.

A különlenyomat 13-dik lapján székely birtokban szerző szerint »az egyetlen örökös a község (communitas) volt.« Ez nem éppen így van, mert a mint Verbőczy nyilván mondja: *qui (Siculi) per tribus et generationes, atque lineas generationum (antiquorum more) haereditates et officia inter sese patiuntur, et dividunt*; magyarul» az örökségekben és tisztségekben egymás közt (a régi szokás alapján) törzsek, nemzetségek és nemzetségi ágak szerint részesednek és osztozkodnak.« Alább a 3. §-ban ezeket olvassuk: *haereditatesque, convictus, et sententiatus non amittit, sed ad haeredes, fratresque ejus derivantur*: magyarul »Az elmarasztalt és elítélt örökségét el nem veszti, hanem az örökösire és atyafiaira száll.«²⁾ Ugyanezt bizonyítja a többi közt egy székely örökségi per 1535-1538-ban, megjelent a »Századok« 1875-dik évfolyama 9-dik füzetében.³⁾

Hunfalvy a *székel-i* (székely) elnevezésnek »határór« jelentést tulajdonít, a mely állítással szemben Thúry igen helyesen jegyzi meg, hogy a *székely* névnek ilyen értelme most sincs, de soha se is volt, mert a *custodes confiniorum* jelenleg is »határórek«-nek neveztetnek, s a régi okiratokban és magyar nyelvemlékekben szintén *eurri*-knek neveztettek, illet. *ör-i*-knek latin pluralis raggal. Így olvassuk ezt magának Szent Lászlónak *decretum*aiban »*Custodes confiniorum, qui vulgo Eurri vocantur*«, stb., pedig, mint fennebb látók, Hunfalvy szerint

¹⁾ A 13. l.

²⁾ L. Verbőczy. *Decret. Tripart.* III. rész. 4. címét dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen kiadásában, melyet dr. Markus Dezső magyarizáló jegyzetekkel kísért (Magyar Törvénytár, Budapest, 1897).

³⁾ L. Szabó Károly »A régi székelység« (Koloszvár, 1890), a 49. l.

részben legalább éppen Szent László telepítette volna ki a székelyeket Erdélybe határőrökül. »Ebből érthető meg, hogy az ország határaihoz közel miért találunk sok *Or* nevű helységet stb.« »Ellenben a *Székely* nevű helységek mind az *ország belsejében* találhatók, nem a határszélen.«¹⁾ Tény, hogy Füüzéren, Regéczen (Abaujmegyében) és Munkácson (Bereghmegyében) a várőröket s az erdők és hegyek őrzőit *székelyek*-nek nevezték, de ebből, mint Thúry igen helyesen megjegyzi, korántsem következik, hogy a *székely* szó »őr«-t jelentene. sőt egészen más valami következik, az t. i., hogy ezek az őrek székely eredetűek voltak, s ez már egy 1566-dik évi ugyancsak onnan való oklevélből is kitűnik, melyben a *siculus* név a *libertinus* »szabad ember« szóval van értelmezve, mely az erdélyi székelyek hármass felosztásának egyik osztályát jelentette.²⁾ Így olvassuk ezt az 1606-dik évi székely gyűlés határozatainak címében is: »Articuli Dominorum Siculorum, id est terrae Siculicaniae Primorum Potiorum, Primipilorum et *Libertinorum* omnium Sedium Siculicalium in Comitibus eorum generalibus die 24. Decembris 1606.« »Az erdélyi székelyeknek éppen eme *libertinus* osztályáról tudjuk, írja Thúry József, hogy a XVI. és XVII. században gyakran *szegődtek el jobbágyokul*.«³⁾ Mind ezt Thúry hiteles oklevelekkel bizonyítja. »Mindezekből — írja — úgy hiszem, elég világosan kitűnik, hogy a Füüzéren, Regéczen és Munkácson (s eddig elé csak itt) emlegetett *székelyek* voltaképen Erdélyből származott székelyek, kiket akár az erdélyi fejedelmek, akár a királyok, akár a nevezett várak ideiglenes birtokosai fogadtak szolgálatukba s a kik aztán a nekik adott telkekért, más robot helyett, fegyveres szolgálatot tettek mint várőrök s a várhoz tartozó erdők őrizői. Azokat a füüzéri, regéczi és munkácsi telkes jobbágy várőröket tehát nem azért nevezték »székelyeknek«, mintha ennek a szónak igazi és eredeti jelentése »őr«, vagy »határőr« volna, hanem azért, mert erdélyből kiszármazott s u. n. szabad székelyek (= libertini) voltak.«⁴⁾ A Székely Oklevéltár» II. köt. 124-dik lapján nyilván olvassuk: »Valamely székely *szolgálni akart menni*, bár más országban is, ki országunknak védelmére nem volt,⁵⁾ *szabad volt szolgálni menni*; de szegődött szolgát megtartóztathattak.« Arra több példa van, »hogy valamely nemzet neve idővel átmegy azon foglalkozás megjelölésére, melyet

¹⁾ A 15. l.

²⁾ A 16-dik l.

³⁾ U. o.

⁴⁾ A 17. l.

⁵⁾ Ez a néhány szó hiányzik Thúry idézetéből.

valahol az illető nemzethől származott emberek szoktak kiváltképen végezni (metonymia)« s Thúry egynehány ilyen példát idéz. Ezek számát hadd szaporítsom a tudomásom szerint való legrégibbel, mely a világirodalomban előfordúl s ez az, melyet Herodot történeti műve ötödik könyvének egy helyén olvassunk: »A lygiaiak Massalia-tól befelé a kereskedőt (a *syginn* népről) *syginn*-nek nevezik.«¹⁾ — A *székely* név etymologiai felfejtésére Hunvalvy P., a mint látók, a *székeli* alakot vette kiindulási pontnak, illet. magyarázata alapjának, de, mint Thúry kimutatta, tévesen, mert ezen név legrégibb alakja *scicul*, s a *székeli* csak olyan tovább képzés, mint *magyari*, *deáki*, p. o. »deáki tudomány« stb.²⁾ Ez első fejezet berekesztésében Thúry öt pont alá fogja czáfolata végeredményét.

Dolgozata második részében Thúry J. azon lakóhelyeket kutatja, melyeken a székelyek régebbi időben és nagyobb számmal laktak, mint az erdélyi székelyek. — A mely helyeken az oklevelek székely lakosságról beszélnek s a hol Székely nevű helységek vannak, vagy voltak: azokon a helyeken, vagy azok vidékein *ugyanolyan nevű helységeket találunk, melyeneket Erdélyben a mai Székelyföldön ismerünk.* Nem néhány, — — — hanem igen tekintélyes számú, t. i. 194 helynévről van szó; nem az egész ország területén, hanem az országnak két felén, a Dunántúl és Tiszántúl. Szamostól Marosig és a legtöbb esetben csoportosan, többet egy-egy kisebb területen; stb.«³⁾ Ilyen helységnevek előfordúlnak Pozson-, Nyitra-, Moson-, Győr-, Komárom-, Sopron-, Vas-, Zala-, Veszprém-, Fehér-, Tolna-, Baranya-, Somogy-, Szatmár-, Szilágy-, Szabolcs-, Hajdú-, Bihar-, Békés-, Csongrád-, Aradmegyében.⁴⁾ L. erre vonatkozólag Vámbéry A. »A magyarság keletkezése és gyarapodása« cz. művéről irt ismertetésem illető helyén s különösen a *Saágh* helységnevről szóló jegyzetemet.⁵⁾ Ezen helynevek közt van néhány olyan, mely kiváló fontossággal bír, ilyen *Poson* városnév, melyet Thúry a székelyek egyik ágának, *Poson*-nak nevével azonosított — ilyen *Moson* s a *Rába* név, *Ráb* patak neve Marosszéken, melyet csakis oly nép honosíthatott meg a Székelyföldön, a mely egykor Pannoniában, a *Rába* (Ptolemaeusnál *Páβω*) mentén lakott.⁶⁾ A veszprémmegyei *Dudar* helységnevet csakis a székelyeknél találjuk meg a Megyes nem *Dudar* vagy *Dudor*

¹⁾ L. a 9. fejezetet.

²⁾ A 20. l.

³⁾ A 29. l.

⁴⁾ 30—44. ll.

⁵⁾ »Századok« XXIX. évf. 8-dik f., a 754-dik lapon.

⁶⁾ A 39. l. a jegyzetben.

ágának nevében.¹⁾ A *szeg* végzetű helynevek, mint Thúry megjegyzi, Magyarországnak csak ama részein fordulnak elő, a hol székelyes nevű helységeket találunk, így Vas megyében *Egerszeg* stb.,²⁾ s itt Thúry megemlíti, hogy Marosszéken is van egy *Egerszeg* nevű hely. A székelyek egyik igen régi szokásának, t. i. a *karácsoni regélésnek* párját Zalamegyében a *göcsejiék*-nél találjuk meg, még pedig nem pusztán a szokást, hanem az énekelni szokot régi dalt is meglepően egyező tartalommal »és olyan refrainnel, mely eredetileg mind a székely, mind a göcseji dalban azonos volt s csak későbbben változott el a regesek ajkán a nemértés következtében.«³⁾ Ha az eddig említett helynevekhez hozzáadunk még 14 *Székely. Széköl. Szokoly* hangzású helynevet, úgy *összesen* 208 helynév tanuskodik a székelyeknek hajdani lakásáról a mai Magyarország területén, u. m. a felsorolt dunántúli és tiszántúli megyékben. »Már pedig 208 helynév — írja Thúry J. — igen erős argumentum a történetíróra nézve. Hogy eme 208 helynévnek vallomását úgy kell érteni, a hogyan mi értelmezzük, azt hitelesen bizonyítják legrégibb történeti följegyzéseink (a krónikák) és kiváltképpen a különböző oklevelek, mint a melyek megállapítják, hogy hazánknak dunántúli és tiszántúli részein egykor székelyek laktak.«⁴⁾ Azon 93 helynév a mai Székelyföldön, melyeknek Thúry teljesen megfelelő hasonmásait Magyarország dunántúli s tiszántúli megyéiben kimutatta, csak úgy magyarázhatók meg, hogy »a székelységnek az a töredéke, mely innen kiszakadt Erdélybe, részben megtartotta a régi lakóhelyek neveit az új szállások elnevezésére. S a székelység ebben a tekintetben csak úgy cselekedett, mint az új hazába költözködő nép rendesen szokott tenni.«⁵⁾

Tanulmánya III-dik részében arra a kérdésre igyekszik szerző megfelelni, hogy miféle eredetű nép volt az a székelység, mely a magyarok bejövetele előtt s részben még később is Magyarországnak dunántúli és tiszántúli részeiben lakott? Kozár-kaborok, besenyők, szlávok, gepidák, németek nem voltak, mint azt Thúry kimutatja.⁶⁾ A húnok *eggyenes* utódai se lehettek Thúry szerint, mert Jordanesből tudjuk, hogy a húnok leveretésök után minő irányokban széledtek el. »Ha tehát számot vetünk az Attila halála óta a magyarok beköltözéseig

¹⁾ A 45. l.

²⁾ U. o. a jegyzetben.

³⁾ A 47. l.

⁴⁾ A 49. l.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ L. az 50-55. ll.

hazánk területén lakott összes népek történetével — írja Thúry, — a székelyek őseinek kutatásában egyedül az *avarokra* eshetik a választásunk.¹⁾ Arra nézve, hogy a székelyek nem mások, mint az avarok maradványai, Thúry szerint egy nagyfotosságu bizonyosság az a tény, hogy külföldi kútfők *Magyarország területének éppen azon a részein* — s csak is ott és máshol nem — ismernek és emlegetnek *avar.* illetőleg *hún* lakosságot a IX. században egészen a magyar honfoglalásig, a *mely helyeken* a belföldi források, t. i. a krónikák, oklevelek és helynevek tanúsága szerint *székely* népség lakott.²⁾ »Sőt még a 907. évből, tehát a magyar honfoglalás befejezte után való időből is, van emlékezés a pannoniai avarokról egy, az 1000. évben kelt codexben, melyet Wolfgangus Lazius (Viennensis, regius historicus ac medicus; élt 1504—1565.) idéz.«³⁾ »A nemzeti hagyomány úgy tudja, hogy a székelyek a magyarok beköltözése idején *Chigla.* az Csigla mezején, vagy a Csigla nevű mezőn laktak, hova birodalmuk bukása után a nyugoti népektől való félelmökben menekültek.«⁴⁾ *Csig.* mint Thúry helyesen megjegyzi, török szó »magas kerítés, sövény, gát, töltés, sáncz; nádból, vesszőből, ágakból, cserjéből fonott magas sövény, kerítés« értelmében, *la* helynév képző, mint a kún *borla* »szőlőhegy« szóban⁵⁾ stb. Ez a *Csigla* tehát azon avar gyűrűk neve, melyet a németek *Haga-* és *Hecca-*nak neveztek, mint azt Aventinus-nál olvassuk (szül. 1466-ban, meghalt 1534 január 9-dikén). Thúry szerint az egykorú nyugoti írók csak a fejlődmi lakot, a *regia*-t értik a német *Ring* nevezeten, ellenben a több helyen levő s tulajdonképpeni gyepeket *Hag* vagy *Hecke* szóval jelölik.⁶⁾

A középkori írók tudvalevőleg az avarokat *hún*-oknak is nevezik; innen van, írja Thúry, hogy krónikáink a székelyeket *hún eredetűeknek mondják.*¹⁾ Igenis részben innen van, de csak részben, mert ez egy maga még nem magyarázná meg a hún vonatkozású hagyományt krónikáinkban s a székely nép tudatában egyaránt. Hogy ezt a hagyományt kellőképpen megmagyarázzuk, nézetem szerint csak egy mód van, t. i. azon nagyon is valószínűnek mondható hypothesis, mely szerint a húnok egy része a velük nagyon közel rokon avarok népébe vegyült s ilyen módon az avarok, illetőleg avar-székelyek közt

¹⁾ Az 55. l.

²⁾ 55—56. ll.

³⁾ 57. l.

⁴⁾ A 61-dik lapon. L. az illető hagyományt Kézai-nál.

⁵⁾ L. a »Codex Cumanicus« glossariumában.

⁶⁾ 63. l.

meggyökerezettette az Attiláról s köréről szóló hagyományt, mint múltjának legbecsesebb hagyományát. Azt, hogy Attila húnjaiból egyetlen ember sem maradt Magyarország területén, sem Thúry sem más be nem bizonyították, és ha ez behizonyítható is volna, akkor is elegyedhettek hún csoportok avarokhoz ezek nyugot felé tartó vándorlásuk alkalmából s byzanti írók nyilván mondják, hogy az avarok nyugoti terjeszkedésük közt *uturgur*-okat, *kuturgur*-okat, *sabir*-okat, *bolgar*-okat hódoltattak meg magoknak, de később is, így 597 körül, *koczager*-ek (= *kuturgur*) s más turk törzsek csatlakoznak hozzájuk.¹⁾

Szerző jeles dolgozata IV-dik részében a többi közt a *székely* elnevezéssel foglalkozik s ezt a nevet a török *szikil* vagy *szekil* szóval tartja azonosnak, mely *Sejkh Szulejman* szótárában »nemes ember, született nemes, előkelő családból való, úri származású, előkelő, úr, főrangú« értelmében fordul elő. Nézetem szerint a *székely* név el nem választható a *szék* szótól a lat. *sedes*, illet. »lakó hely« értelmében, s úgy van képezve, mind *lengyel*, törökül *lehli*, illet. Lech-földi (*Leh memleketi* törökül a. m. Lengyelország). Ezt a névmagyarázatot először Réthy László kísértette meg²⁾ s e sorok írója ennél jobb conjecturát nem tud. A *szék* szavát illetőleg nem tudok olyan gyökszót sem a magyar, sem a vele rokon török-, vagy finn-ugor nyelvekben, melyből ez biztosan kimagyarázható lenne; a *szék* szó hosszú *vocalisa* azt látszik bizonyítani, hogy e szóban két magánhangzó egyesült, illet., hogy a gyökszó magánhangzóba végződött. Fogarasi J. a »Magyar Nyelv Szótára«-ban *szék* szavunkat a mongol *szago-khu* »ülni«, »lakni«, s az ebből képzett *szeőke* szóval hasonlította össze s összehasonlítása nagyon valószínűnek látszik.

Thúry József szóban forgó tanulmánya a székely eredet kérdését nagy mértékben tisztázta s közelebb vitte a remélhető végleges megoldás stadiumához. GR. KUUN GÉZA.

A csanád-egyházmegyei plébániák története. Irta dr. Szentkláray Jenő. Első kötet. Temesvár. Csanád-egyházmegyei könyvnyomda. 1898. (N. 8-r. XXIV és 740 lap.)

Szentkláray Jenő régi munkása a csanádi egyházmegye történetének. Barátjával, *Ortvay* Tivadarral, már 1871-ben megindította, s három éven át szerkesztette a Történelmi Adattárt, mely szorgalmasan gyűjtögette az egyházmegye múltjára

¹⁾ A 66. l.

²⁾ Theophylactus VII. 8.

³⁾ Ethnographia, VIII. évf. 1—2. f.

és jelenére tartozó anyagot. Harmincz esztendő múlva *Desseuffy* Sándor püspök 1895 május 20-án őt bízta meg a dioecesis rendszeres monographiája megírásával, hogy az ezredév emlékére írandó munkában »maradandó zálogát nyujtsa egyházmegyéje iránt való hő szeretetének és dicsőült püspökelőde, Szent Gellért, iránt való áhitatos kegyeletének.«

A csanádi egyházmegye egyetemes története három részre van tervezve. Szentkláray voltaképp csak az elsőt, a *plébániák történetét* írja, de ez egymaga is négy hatalmas kötet lesz; a második a püspökség s a harmadik a káptalani monostor-egyházak és szerzetesrendek történetét szintén több kötetben, más-más szerzőktől fogja tartalmazni.

A plébániák története magában véve is egységes és bevégzett mű; Temes-, Torontál-, Krassó-Szörény-, Arad-, Csanád- és Csongrádmegyék területéről összesen 228 plébánia és a fiókegyházakkal együtt mintegy 1340 délmagyarországi község helytörténeti leírását fogja hozni és hozza is már a most megjelent kötetben 245 helységét.

Hogy megbízatását ily gyorsan teljesíthette, Pesty, Csánki, Márki, Ortway, Borovszky és Karácsonyi megyei monographiáinak tulajdonítja, melyek fölmentették attól, hogy az adatokat közvetetlen forrásokból szedje össze. Azonban amúgy is sok adata volt már együtt saját folyóiratában s a török hódoltságot követő korból a bécsi állami, a magyar országos, a muzeumi, egyetemi, főképp pedig a csanádi püspöki és káptalani, a különböző plébániai, valamint a délmagyarországi levéltárakból.

Munkája a hazai irodalomban első kísérlet arra nézve, hogy rendszeresen nyujtsa egy püspökség *összes* plébániáinak és fiókközségeinek a multat a jelennel összefoglaló történeti leírását; pedig nemcsak egyházi, hanem a politikai és társadalmi szempontból is nagyon fontos, hogy minden pap ily aránylag röviden, de velősen és jelesen megírt monographiákból kellőképp megismerje a maga plébániája multját; mert csak így folytathatja elődeinek hasznos igyekezeitet következetesen, pótolván a hiányokat s fejlesztvén híveinek ethikai jellemét s társadalmi erkölceit.

A bevezetés, mely egymaga 158 lapra terjed, szabatosan és alaposan mondja el, a csanádi egyházmegyében miként fejlődtek a főesperességek és esperességek. Általánosan tájékoztatván a főesperesek hatásköréről, megállapítja, hogy az első hét főesperesség a püspökség első évében keletkezett; 1218. táján a csanádi főesperességből kiszakították ugyan a marosontúli kerületet, a keveit pedig beolvasztották az 1329. táján

Torontálvármegyével egyidőben keletkezett torontáli főesperességekbe, de ezzel a főesperességek száma nem változott. Ezeket (csanádi a marosontúli kerülettel, aradi, krassói, temesi, sebesi, torontáli és székesegyházi) részletesen is ismertetni, kimutatván, hogy a hat ruralis főesperességhez az első négy században 212 plébánia tartozott, a mostaninál csupán 12-vel kevesebb.

Az Arpádok kihaltával a catholicismus és vele a magyarság a szerbekkel és románokkal szemben mind több és több tért veszített a kevei, krassói és sebesi főesperességekben; sőt az Anjouknak e vidéken már az ország területe épségének megóvása érdekében is erővel kellett föllépniök. Idejártak az igazgatás belső bajai, melyeken segíteni sem igen lehetett addig, míg a főesperesség önálló egyházkormányzat maradt; joghatóságát azonban csak a trienti zsinat vette el s rendelte alá valamennyit a püspökségnek. Szentkláray szerint tehát a reformatiónak kellett bekövetkeznie, hogy a papirend joghatósági körében felburjánzott zavarok megszűnjenek és a püspökök intéző felsőbbsege ismét a maga eredeti törvényes medrébe térjen vissza. Csakhogy ekkor már meg voltak számlálva az egyházmegye napjai. A káptalan a ráczok ismételt dúlásai elől Csanádról már 1550. szeptemberében elmenekült és levéltárát Gyulafehérvárra szállította, 1551. szept. 28. pedig Csanád behódolt a töröknek. A protestantismus mindenütt tért foglalt, a papi jószágok világiak kezeire kerültek.

Csak a püspökké 1710-ben kinevezett *Nádasdy* László tett sikeres kísérletet az egyházmegye helyreállítására s joghatóságát a régi dioecesisben 1719. aug. 22. a birodalmi conferentia is elismerte, mi már azért is fontos, mert így a magyar püspök egyházi hatósága a külön tartománynyá alakított »Temesi bánság« északi részére is kiterjedt; 1723-ban azonban a király a székes káptalant csak 4 kanonokkal állította helyre s így a főesperességeket sem lehetett régi határaik közt újraszervezni.

Nádasdy után felszázadig idegenek voltak a püspökök, kik magyarul sem tudtak, és kik — két esetet kivéve — szintén idegeneket neveztek ki kanonokoknak, mi által rendkívül visszavetették e vidéken a magyarság ügyét. Mint magyar nemzeti intézményeket, a főesperességeket sem állították vissza. Még egy tősgyökeres magyar püspök, *Kőszeghy* László is hiában sürgette évtizedeken át a történelmi jogosultságú beosztás föllevenítését. Meghiúsultak a fényes nevű *Lonovics* József törekvései is; és csak *Csajághy* Sándor ért célzt, ha egyelőre csupán annyiban is, hogy 1859. aug. 26. jogot nyert a főesperesi címetek adományozni, de valamely közalap megterhe-

lése nélkül. Az így visszaállított 6 főesperességben 21 alesperesi kerületet osztottak be 205 plébániai községgel.

Részletesen ismerteti Szentkláray az alesperességek történetét és szervezetét is, mely tekintetben érdekes, hogy az első alesperesi eredeti utasítás csak 1792-ből ismeretes. Közli azután, Borovszky nyomán, a főesperesek névsorát 1030-tól maig és — saját kutatásai alapján — az alesperesekét, kik közül 1335—1435 közt csupán kettő ismeretes, és a névsor csak 1729-en túl mondható teljesnek.

A kötet legnagyobb része (181—702. l.) a plébániák ismertetését tartalmazza. Mind megannyi kisebb monographia, mely a profán történelem érdekesebb adataira is kiterjeszkedik és teljesnek mondható tájékoztatást nyújt minden egyes községről. Arányairól némi tájékoztatást adhat, hogy pl. Aradról egymagáról 27 (245—272.) lapon szól; s ebben (mint dr. Karácsonyi is tette) elfogadja azt az állításomat, hogy Arad eredetileg is a mai helyén feküdt, s hogy a glogováczi omladékok a bizerei apátság romjai; a mit különben nem hisz el sem a Budapesti Szemle bírálója (májusi füzet), sem Rácz Károly, ki e felfogás ellen Arad története megjelenésekor hat cikket is írt az Alföldben. Mindenesetre jó lett volna, ha Szentkláray őt is figyelembe veszi.

A részletekre mindenesetre lehetne megjegyzéseket tenni; de nem volna nagy érdem, legfeljebb nagyképűség egy íróra, ki száz olyan adatot tud, a mit mi nem ismertünk idáig, kisütni, hogy nem ismeri, vagy nem jól ismeri azt a százegyediket, a mit éppen mi ismerünk. A mellékelt kimerítő tárgymutató szerint Szentkláray körülbelül 3200 hely- és személynevet sorol fel s nem volna csoda, ha e felsorolás közben egyszer-másszor hibát ejtene, vagy ha felfogásában nem mindenkor osztozhatnánk. De legakadékosabb bírálójának is el kell ismernie, hogy tárgyához szorosan ragaszkodva, egészben véve alapos és jeles munkába fogott, a melyért köszönetet érdemel mind ő, mind Dessewffy püspök, ki derék művének megírására ösztönt, alkalmat és költséget adott.

MÁRKI SÁNDOR.

A magyar vonatkozású német történeti népénekek 1551-ig. Doktori értekezés. Irta Bleyer Jakab. Különlenyomat az »Egyetemes Philologiai Közlöny«-ből. Budapest. 1897. 8-rét, 77 lap.

A történeti források között első rendű hely illeti meg a vitéziénekeket. A mit egyéb forrásművekben hiába keresünk, a mit a történetírók nem tudtak, nem mertek, vagy nem tartottak

érdemesnek feljegyezni, azt találjuk itt meg. Száraz feljegyzések, tényeket regisztráló oklevelek helyett az érző ember hangját halljuk a maga őszinte közvetlenségében, a mint reménynyel néz egy közelgő csata elé, sajtó szívvel panaszkodik nyomoráról, veszteségeiről vagy újong diadalán. A modern történetíró a tények esontjához ezekben találja meg a húst és vért. Tudja ezt mindenki, a ki a kurucz korszak történetével foglalkozott. Mert nálunk csak ez időből beszélhetünk rólok. Az előbbi századokból alig maradt ránk hirmondóul egy-kettő, pedig emléküik ezer évre nyulik vissza. Nem így más nemzeteknél, angoloknál, francziáknál, a kik kötet számra tudnak ilyeneket összegyűjteni és mint a németeknél is, a kik ezerév előtti korra vissza tudnak menni, a kiknél népének örökített meg minden nevezetesebb eseményt.

Énekeltek mi rólunk is gyakran: a magyarok pusztítása, kalandozása, hősiessége nyomot hagyott népköltészetük ez ágában. A magyar nemzet életét a honfoglalástól kezdve érdeklődéssel kísérte e szomszéd nemzet: természetesen legtöbbször a félelem vagy káröröm, később a török küzdelmek korában olykor-olykor nagy ritkán a csudálat és a rokonszenv érdeklődésével.

Összegyűjteni ez érdeklődés adatait: erre vállalkozott Bleyer Jakab fent említett értekezésében. Erdemes vállalkozás és az esetben is figyelemre méltó volna, ha egyéb érdeme a vállalkozásnál nem volna. Pedig más érdeme is van. A népének tartalmi ismertetésén kívül gondosan utánajárt, hogy az azokban leírt események mennyiben állhatnak meg a kritika ítélőszéke előtt, a mi, nagyobb történeti korszakról és történeti részletekről lévén szó, fáradságos munka volt.

Mielőtt művére néhány megjegyzést tennénk, lássuk, mik képezik tartalmát. Legelőször Chiphenger (Kifenberger) és Radelere (Radler) két tizenötödik századbeli német költő Albert magyar királyról szóló műveivel foglalkozik, melyekről már Wenzel is írt egy külön értekezést. Nem tudjuk, miért mondja szerző, hogy az első műből Salamon nem ismert többet annál a pár sornál, melyet Endlicher idéz belőle (tehát még a Wenzel értekezését sem): abból, hogy Salamon is csak ennyit idéz, még ez nem következik. Oly író, mint Salamon, a ki a történetírást művészetnek is tekintette s ennél fogva nagy gondot fordított műve kerekedségére: tárgyánál maradva, csak azt említi vagy idézi, a mi azzal szoros összefüggésben áll.

Négy költemény foglalkozik V. Lászlóval, közülök három titokzatos halálának okaival. Nagyobb számmal jelennek meg a költemények, midőn a törökök mind inkább remegtetik a keresz-

tény Európát, ettől kezdve a népköltők figyelme is feléjük fordul, szokásaik, erkölceik, csatározásaik mindig új, szinte kimeríthetetlen s általános érdekű témát szolgáltatnak. Már a nikápolyi ütközetről is maradt fenn költemény, még pedig, a mi becsét nagyon emeli, egy szemtanútól, a ki maga is részt vett benne. E költemény különben figyelemre méltó annyiban is, hogy nem szept. 28-ára, hanem 25-ikére teszi az ütközetet. Egy más költemény Konstantinápoly elestével foglalkozik. A török ellen buzdító költemények sorát az 1458. év végén Hans Rosenplut nyitja meg, a kiéhez hasonló felhívó szózat ettől kezdve gyakran kél körűtra Európában, természetesen csaknem mindig siket fülekre találva. Dappach György két verse közül egyik egy törökökről szóló prophetia, a másik Nándorfejevár bevételét tudatja. Az esemény nagy fontosságához mérten őt költemény foglalkozik a mohácsi veszedelem s az ifju király halálával s ezekhez mintegy folytatás gyanánt más három vers a török kegyetlenségét rajzolja. Erre újból fölveszik a harcra buzdító lantot, első sorban a már említett Dappach, a ki úgy látszik a magyarok ügyét nagyon a szíven viselte, s egy Zell Kristóf nevű vándordeák. Magyar vonatkozása van a Bécsét 1529-ben fenyegető veszedelemről irt költeményeknek: a törökökről alig is lehetett írni a nélkül, hogy a magyarokról is meg ne emlékezzenek. Egy másik költeményben, mely az 1537-iki török ütközetről szól, a csata eddig vitás napjáról is elfogadható adatot találunk (okt. 9.). Hans Sachs magyar vonatkozású költeményeinek ismertetése fejezi be az érdekes sorozatot.

Ezekről szól a Bleyer dolgozata, melyhez hasonló ritkán jelenik meg a doktori értekezések között akár a tárgy érdekességét, akár a szerző szorgalmát és utánjárását tekintjük. Ohajtandó lenne, ha tovább folytatná munkáját s ha a gyűjteményes munkákban foglalt népepeken kívül önálló gyűjtéssel is próbát tenne: múzeumainkban és könyvtárainkban számos ilyen verses hadi tudósítások maradtak fent, melyeket Liliencron, Soltan stb. alig ismerhettek. S ezután érdekes volna tanulmány tárgyává tenni az egykorú, újságlapszerű, prózai tudósításokat is. Sőt érdemes volna átkutatni különösen a magyarországi bányavárosok levéltárait is, a melyekben bizonyára maradtak fent ilyen népepek; legalább azoknak számos nyomaira akadhatni. Ezek összegyűjtése ez és más szempontból is kiváló érdekekkel bírna. A mi németjeink is, épen-úgy megénekeltek az országos eseményeket, sőt egy-egy falu vagy város nevezetesebb eseményeit is. Az az adat, a mit egy cperjesi ember feljegyzett egy II. Ulászló korabeli városi

botrányról: »Zo wayt ist — úgymond — die sach khommen, das dy von handwérger itzt von euch tzu offen ayn liedt singun, wie die von Eperjes mit yren Stadt kinder umgangenn sein, als dy iuden mit Christo« — nem áll párja nélkül! (Hörk, Eperjesi ev. koll. tört. I. 23.) L.

Megjegyzések a »Blagay-család oklevéltára«-hoz.

(Első közlemény.)

I.

Két okirat-hamisítvány.

a) 1364. május 18.

E nagybecsű okmánytár 150-ik lapján 84. sz. a. egy okiratot tesz közzé, melyben Lajos király 1364 május 18-án uralkodásának 23-ik évében Károly királynak 1330 decz. 9-én kelt oklevelét Radoszló fia Duim kérésére átírja. Lajos oklevele valami jelentékeny adatokat nem tartalmaz. Helyes benne, hogy kiállításának ideje — 1364 — tényleg Lajos király uralkodása 23-ik évének megfelel és hogy Lajos anyja Erzsébet az átíratásba beleegyezhetett. Az okiratban előforduló egyéb személy-adatok azonban el nem fogadhatók, a mint ezt a következő elemzés bebizonyítja.

1. Az okirat állítja, hogy az özvegy királynén kívül még Lajos király fivére *István herczeg* Duim kérésének teljesítésébe beleegyezik, — *István herczeg pedig akkor már nem élt*; mert, ha Fejér IX, 1, 46 azon adatát, mely szerint István 1354 augusztus 9-én meghalt volna, el sem fogadnók, kétségkívül be van bizonyítva, hogy István özvegye Margit mint ilyen már 1355 április 27-én szerepel, hogy 1356 január 10-én elhalt férjéről Istvánról szól, és hogy 1358 augusztus 13-án már második férjénél van.¹⁾

2. Az okiratot *Miklós* kalocsai érsek, királyi kancellár kiállítja. 1364-ben pedig nem Miklós, hanem Telegdi Tamás az érsek és Miklós esztergami érsek a királyi kancellár.²⁾ Tamás már 1350 óta kalocsai érsek.

3. Az okirat már most az egyházi és világi országnagyokat sorolja fel; de majd meglátjuk, hogy állításai hamisak. Azt mondja, hogy az esztergami érsekség *betöltetlen*; 1364-ben pedig Miklós volt az érsek, kit e tisztségben 1358-tól 1366-ig ismerünk.

¹⁾ Fejér IX, 2., 416., 417., 492., 500., 676.

²⁾ Hazai okmánytár V, 138.

4. Fennebb láttuk, hogy az okiratot Miklós kalocsai érsek kiállította; az egyháznagyok sorában azonban nem Miklós a kalocsai érsek, hanem frater *Dénes* az »archipostulatus Collocensis.« Csakhogy Dénes nem 1364-ben, hanem 1350-től 1355-ig kalocsai érsek.

5. *Domonkos* sem a spalatói érsek, mert 1364-ben Ugolin az.

6. Egri püspök az okirat szerint *Miklós*, a mi szintén nem áll, mert 1364-ben Szécsényi Mihály az egri püspök.

7. *Demeter* 1364-ben tényleg váradi püspök.

8. Ellenben nem *András*, hanem felsőlendvai Szécsi Domonkos az erdélyi püspök, ki e tisztséget 1357-ben kapta.

9. *Miklós* 1364-ben nem pécsi püspök, hanem Vilmos.

10. A csanádi püspök nem *Gergely*, hanem Bebek Domonkos.

11. *Kálmán* azonban tényleges győri püspök.

12. A váci püspök nem *Mihály*, hanem Lipoveczi (Sordioi) János.

13. Veszprémi püspök nem *János*, hanem László.

14. A zágrábi püspöki széken nem *Miklós* ül 1364-ben, hanem Kanizsai István.

15. A boszniai püspök nem *Peregrin*, hanem Péter.

16. 1364 május 30-án a szerémi püspökség üresedésben volt.

17. *István* azonban a nyitrai püspök.

A világi országnagyok az okirat szerint a következők:

1. *Miklós* a nádor és a kúnok bírása; 1364-ben pedig Kont Miklós a nádor; (L. lent.)

2. *István* az erdélyi vajda; ez nem áll, mert 1364-ben Lackfi Dénes az.

3. *Olivér* a király tárnokmestere és a királyné udvarbírája; 1364-ben pedig János a királyi tárnokmester.

4. *Tamás* az országbíró; pedig 1364-ben Bebek István az.

5. *Pál* a királyné tárnokmestere; lent azonban majd meglátjuk, hogy ő sem az.

6. *Domonkos* a macsói bán, a mi nem áll, mert 1364-ben Garai Miklós tölti be ez állást.

7. 1364-ben nem *Dénes* a királyi lovászmester, hanem Laczkfi Imre.

8. *Kont Miklós* 1364-ben nádor, de nem — mint az okirat mondja — pozsonyi főispán; 1364-ben Döbrentei Benedek Pozsonymegye főispánja.

Ezekkel megczáfoltatlanul be van bizonyítva, hogy az

illető okirat lehetetlen hogy 1364 május 18-án lett légyen kiállítva.

Keressük már most az okirat adatai és anjoukori archontologiai anyagom Ariadne fonalán azon évet, melyben kiállíthatták; kiinduló pontnak vesszük az esztergami érsekség üresedését, mely közvetlenül 1364 előtt csak két esetben kimutatható: 1358-ban és 1349-ben; miután István királyfi 1358-ban már nem él, az 1349-ikét kell elfogadnunk, melynek első nyomát nevezett év december 10-én találom,¹⁾ s mely azonban még 1349 december 31-én is megvan;²⁾ 1350-ben pedig már Miklós az érsek.

Nézzük most, vajjon az okirat nagyjai egy közös évbe beilleszthetők-e?

1. *Dénes* zágrábi püspök 1350-től 1355-ig kalocsai érsek³⁾ 1349 december 10-én az érsekség üres; épen úgy 1355 jul. 12-én és 1356 márczius 21-én. 1356-ban már Frankói Miklós, előbb zágrábi püspök, az érsek, ki 1358-ban az esztergami érsekséget kapja.

2. *Domonkos* spalatói érsekkel találkozunk 1345 jun. 3-tól 1354 január 27-ig; 1357 január 18-án már Ugolin az érsek.⁴⁾

3. *Dörögdi Miklós* 1332 május 1-től 1358-ig egri püspök.⁵⁾ 1359-ben már Miklós pozsonyi prépost választott egri püspök, ki az még 1360-ban is, mire a püspöki szék 1363-ig üres. 1363-ban megkapja ezt Katisz ub. Szécsényi Mihály.

4. *Dömötör* váradi püspökkel legelőször 1345 jul. 15-én találkozunk, mely minőségben még 1370-ben is működött.⁶⁾

5. *András* erdélyi püspök 1333-tól fordul elő 1357 május 6-ig.⁷⁾ 1357 május 8-án már felsőlendvai Szécsi Domonkos választott erdélyi püspök.

6. A pécsi püspökség 1346-ban üres; de még ugyanazon évi április 15-én megkapja *Záronyi Miklós*, kit a püspöki széken 1360-ig találunk.⁸⁾ 1360 július 25-én már Vilmos egri prépost választott pécsi püspök.

7. *Gergely* csanádi püspök legelőször 1345 márcz. 7-én

¹⁾ Anjoukori okmánytár V, 344.

²⁾ Pray, Spec. Hier. Hung. I, 170.

³⁾ Anjoukori okmánytár V, 532; VI, 168. Pray II, 72. Soproni okmánytár I, 222.

⁴⁾ Anjoukori okmánytár IV, 514; VI, 168. Soproni okmánytár I, 267.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár II, 592. Pray I, 208.

⁶⁾ Pray II, 175—177.

⁷⁾ Anjoukori okmánytár VI, 576. Pray II, 258.

⁸⁾ Károlyi okmánytár I, 165. Pray I, 247.

tünik fel, azelőtt császári prépost. Találkozunk vele 1349 december 10-ig;¹⁾ 1350-ben már Tamás az utódja.

8. *Kálmán* királyi 1336-ban választatott győri püspökké, mely minőségben biztossággal csak 1373-ig találjuk;²⁾ úgy látszik azonban, hogy még 1375-ig kormányozta a győri egyházat.³⁾

9. A váci püspökség 1342 decz. 19-én még üresedésben van; 1343-tól 1362-ig Katisz nb. *Szécsényi Mihály* a püspök. 1363 márcz. 21-én megint üres; 1364-ben Lipoveczi (Sordioi) János a püspök.⁴⁾

10. *Gara* János 1346 november 30-án választott és megerősített veszprémi püspök; 1347 október 3-án már tényleges veszprémi püspök; utoljára ráakadunk 1357 május 1-én mint veszprémi püspökre.⁵⁾ 1358 márczius 27-én a pápa már László választott veszprémi püspököt megerősíti, mely püspökséget János püspök halála után nyert el.⁶⁾

11. A zágrábi püspökség 1349 december 10-én üres; 1350 február 13-tól 1356 október 21-ig *Miklós* a püspök;⁷⁾ 1356-ban még Kanizsai István az utódja.

12. A boszniai püspöki szék 1349 decz. 10-én szintén betöltetlen; de még ugyanazon évben a szász származásu *Peregrin* minorita szerzetes ki van nevezve püspöknek, kit e minőségben 1355-ig találunk.⁸⁾ 1356 márcz. 21-én és április 6-án a püspökség betöltetlen; 1356 december 21-én Péter a püspök.

13. A szerémi püspökség 1349 december 10-én üres; de ugyanazon évi december 1-én már *Tamás* benedekrendi szerzetes ki volt nevezve püspöknek, kivel egészen 1360 április 28-ig találkozunk;⁹⁾ még 1360-ban János az utóda.

14. I. *István* nyitrai püspököt ismerjük 1350-től 1355-ig; 1356 febr. 6-án a püspökség betöltetlen; 1357-től 1367-ig II. István a püspök.¹⁰⁾

Elemezzük most a világi országnagyokat:

I. *Bajmóczy Miklós* 1342 október 13-tól 1356 január 24-ig

¹⁾ Anjoukori okmánytár V, 134., 344. Pray II, 294.

²⁾ Pray I, 319;

³⁾ Pór a Századokban (1889. 384).

⁴⁾ Pray I, 345.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár IV, 349., 644.; V, 134., 158., 317.; VI, 446.

573. Soproni okmánytár I, 324. Zichy okmánytár II, 227.

⁶⁾ Történelmi Tár 1895, 269.

⁷⁾ Anjoukori okmánytár V, 344., 358.; VI, 497. Pray II, 345.

⁸⁾ Anjoukori okmánytár V, 344. Pray II, 431.

⁹⁾ Anjoukori okmánytár V, 344. Pray II, 386. Soproni okmánytár I, 324.

¹⁰⁾ Pray I, 367—368.

nádor; 1356 márcz. 21-én — mert Miklós meghalt — a nádori hivatal üresedésben van¹⁾; de már 1356 tavaszán Kont Miklós a nádor.

2. *Hermann nb. Laczkfi István* 1345 május 12-től 1350-ig okt. 16-ig az erdélyi vajda; ²⁾ 1351 febr. 5-én már Csőr nb. Tamás az utódja.

3. *Ratold nb. Olivér* 1336-tól 1357-ig a királyné udvarbírája és a mellett 1347 óta királyi tárnokmester, mely utóbbi minőségben 1352 június 15-ig találjuk.³⁾

4. *Katisz nb. Szécsényi Tamás* 1349 jul. 8-tól 1354 márcz. 29-ig országbiró; 1354 április 24-én már nem él és akkor már Druget Miklós az utódja.⁴⁾

5. *Dorozsma nb. Garai Pál* 1334 június 2-től 1352 jun. 15-ig a királyné tárnokmestere.⁵⁾

6. *Osl nb. Domonkos* 1342 deczember 19-től 1353 márcz. 28-ig macsói bán; ⁶⁾ 1353 május 16-án már Laczkfi András az utódja.

7. *Hermann nb. Laczkfi Dénes* 1345 június 3-tól 1359 szept. 29-ig királyi lovászmester.⁷⁾

8. *Kont Miklós* 1349-től 1351 április 29-ig pozsonyi főispán.⁸⁾ 1351 deczember 6-án már Pok nb. Megvesaljai Simon az utódja.

Ha már most szemügyre vesszük, hogy Dénes csak 1350 óta kalocsai választott érsek, — hogy Gergely esanádi püspököt utoljára 1349 deczember 10-én találjuk, 1350-ben pedig már Tamás az utódja, — hogy István nyitrai püspökkel csak 1350-től kezdve találkozunk és Kont Miklós 1349-től 1351-ig a pozsonyi főispán, akkor **1350** azon év, melyben a többször említett okiratban felsorolt egyházi és világi nagyk együttesen szerepelhettek.

A kancellár-kérdés azonban ezzel még nem nyerte meg oldását. — Az okirat szerint Miklós kalocsai érsek a király

¹⁾ Anjoukori okmánytár IV, 268; VI, 423., 439. Zichy-okmánytár III, 27.

²⁾ Anjoukori okmánytár IV, 506; V, 411.

³⁾ Anjoukori okmánytár III, 296; V, 134., 593; VI, 547.

⁴⁾ Anjoukori okmánytár V, 298; VI, 179., 197.

⁵⁾ Anjoukori okmánytár III, 79; V, 593.

⁶⁾ Anjoukori okmánytár IV, 514; V, 594. Fejér IX, 1., 56; IX, 2., 239. Soproni okmánytár I, 172.

⁷⁾ Anjoukori okmánytár IV, 512; V, 134. Anjoukori diplom. emlékek II, 316., 667. Fejér IX, 2., 212; IX, 3., 35. Hazai okmánytár I, 221. Soproni okmánytár I, 222; 267.

⁸⁾ Anjoukori okmánytár V, 354. Fejér IX, 1., 646; IX, 2., 317. Soproni okmánytár I, 222.

kanczellárja, de négy sorral alább azt mondja, hogy Dénes a kalocsai érsek; kézzel fogható tehát, hogy ez állítás még akkor sem állhatna, ha az okirat valóságához gyanu sem férne. Miklós esztergami érsek pedig már azért sem lehetett a kanczellár, mert az okirat határozottan kiemeli, hogy az esztergami érsekség akkor üresedésben volt.

b) 1330. december 9.

Az előbbi okiratban Lajos király atyjának 1330 december 9-én kiállított oklevelét írja át. Károly királynak ez oklevelét, melyet az okmánytár 110—114. lapjain közöl, úgy a kritika, mint a kutatók nagy örömmel vették; meg is érdemli; a Baszarád oláh vajda elleni magyar hadjárat oly körülményesen és oly plastikai módon van benne leírva, hogy az olvasó majdnem »a hálóban fogott halakat« (piscis in gustrio vel sagena comprehensi) szeméi előtt látja. Csak hogy e szépen stilizált okmány is hamisítvány.

Nézzük csak közelebbről:

a) Már a kelezése gyanus; ki van allitva 1330 december 9-én Károly király uralkodásának *huszadik* évében; e szerint Károly 1310-ben került volna trónra, holott 1330-ban kiállított többi okirataiban »regni nostri similiter *tricesimo*« szavakkal él.

b) Az egyházi országnagyok az okirat szerint a következők:

1. Tosti *Boleszló* az esztergami érsek; de ez már 1329 január 17-én halt meg és az esztergami érsekség 1329 november 21-én üresedésben volt.¹⁾ Még 1329-ben Miklós a választott érsek; 1330 febr. 18-án az érseki szék még betöltetlen; július 22-én pedig már Telegdi Csanád az érsek.²⁾

2. Pacsintai László a kalocsai érsek; ez igaz;

3. *János* a nyitrai püspök; nem áll. Jánosra utoljára 1327 június 22-én akadunk; 1329 november 21-én már Oppelni Mesko a püspök,³⁾ kit e tisztségben még 1334-ben is találunk;

4. hogy Péter a boszniai püspök, az igaz,

5. épen úgy igaz, hogy Benedek a csanádi püspök;

6. György tényleg szerémi püspök.

7. Ellenben nem igaz, hogy *Ivánka* a váradai püspök; 1328 márcz. 23-án Ivánka a püspök; 1329 július 18-án és 1330 február 18-án már Gutkeled nb. Bátori András az utódja,⁴⁾ ki a püspöki széken 1345-ben történt haláláig ült

¹⁾ Anjoukörü okmánytár II, 448.

²⁾ Fejér VIII, 3., 495.

³⁾ Anjoukörü okmánytár II, 449.

⁴⁾ Anjoukörü okmánytár II, 467. Fejér VIII, 3., 348.

8. Kórógyi László tényleg a pécsi püspök;

9. úgy Miklós a győri;

10. András az erdélyi;

11. Henrik a veszprémi.

c) A világi nagyok a következők:

1. *Druget Fülöp* a nádor, mi nem áll; ez legutoljára 1327 június 22-én szerepel;¹⁾ ugyanazon évi augusztus 23-án már nem élt;²⁾ 1330 febr. 18-án és 1331 május 30-án *Druget János* a nádor.³⁾

2. *Nekesei Dömötör* a király tárnokmestere; ez igaz.

3. *Lambert* az országbíró; ez nem áll; 1324 márczius 23-án még az;⁴⁾ de 1324 július 15-én már nem él;⁵⁾ 1330-ban pedig *Nagymartoni Pál* az országbíró.⁶⁾

4. *Gutkeled nb. Felsőlendvai Miklós* a szlavóniai bán; az sem igaz. Utoljára 1325 február 3-án ő az;⁷⁾ de 1325 október 12-től 1342 december 19-ig *Ákos nb. Miczk* a szlavóniai bán.⁸⁾

5. *Garai Pál* macsói bán és bodrogi főispán, a mi szintén nem áll. Ő csak 1320 augusztus 27-től 1326 június 15-ig az; 1330 febr. 23-án és augusztus 1-én »volt macsói bán«;⁹⁾ 1328 április 21-től 1334-ig pedig *Szentemágócs nb. Logrét* fia János macsói bán és bodrogi főispán. 1330 augusztus 22-én és 1331-ben tanusítja ezt különösen *Fejér VIII*, 3., 453 és 529.

6. *Ákos nb. Miczk* a királyné tárnokmestere; az sem áll. 1323 febr. 26-án és márcz. 29-én ő az;¹⁰⁾ de 1326 augusztus 25-től 1333 május 6-ig a *Blagayak* egyik öse, *Baboneg* fia János a királyné tárnokmestere.¹¹⁾

7. *Héder nb. Dezső* utoljára merül fel mint a királyné udvarbírája 1330 augusztus 22-én;¹²⁾ de miután később már rá nem akadunk és 1331 szept. 8-án már özvegye szerepel;¹³⁾ alig szenved kétséget, hogy még 1330-ban meghalt.

8. *Balázs* a lovászmester; nem áll. 1322-től 1326 július

¹⁾ Anjoukori okmánytár II, 306.

²⁾ U. o. 317.

³⁾ U. o. 467., 537.

⁴⁾ U. o. 117.

⁵⁾ U. o. 147., 148.

⁶⁾ U. o. 512., 522.

⁷⁾ Soproni okmánytár I, 105.

⁸⁾ Anjoukori okmánytár II, 211. *Fejér IX*, 1., 56.

⁹⁾ Anjoukori okmánytár II, 547. *Zichy* okmánytár I, 362.

¹⁰⁾ Anjoukori okmánytár II, 71. *Fejér VIII*, 3., 444.

¹¹⁾ *Fejér VIII*, 3., 99., 696.

¹²⁾ U. o. 453.

¹³⁾ Hazai okmánytár III, 110.

23-ig az volt, de 1326 október 14-től 1343 decz. 19-ig Hermann nb. Laczkfi István a lovászmester; 1330 febr. 18-án és 1331 december 11-én bebizonyítja ezt Anjoukori okmánytár II, 467 és Fejér VIII, 3., 529.

9. *Balog nb. Dénes* tényleg királyi tálnokmester.

10. Az okirat szerint *Roland* a pozsonyi főispán; csak-hogy az egész XIV-ik században ily nevű pozsonyi főispán nem létezett. — Ratold nb. Roland 1248-tól 1260-ig kormányozta e megyét; 1322 január 5-től 1347 október 3-ig, tehát 1330 végén is Pozsonymegye főispánja Tröttele Miklós.

Záradékol még kiemelendő, hogy az okirat szerint *András pécsi olvasó kanonok* a király alkanczellárja, holott az 1330-ban kiállított egyéb okiratokban András székesfejevári prépostot találjuk alkanczellári minőségben.

Miután Károly királynak okirata eredetiben nincs, hanem csak Nagy Lajosnak 1364 máj. 18-án kelt átiratából ismeretes, ezt pedig szintén csak a zágrábi káptalannak 1541 nov. 11-én kiadott átiratából ismerjük, a fennebbiek alapján kimondhatjuk, hogy úgy Károly mint Lajos okirata hamisítvány.

DR. WERTNER MÓR.

Trenck Frigyes kalandos élete. Közvetlen forrásokból írta Somogyvári Somogyi József. Új olcsó kiadás. Budapest. 1897. — 8-rét 230 lap.

Trenck báróról, nem a híres pandúrvezérről, hanem szintoly hírneves unokaöccséről az *Allgemeine Deutsche Biographie*-nak 1894-ben megjelent 38-dik kötetében sem találunk többet mint Wurzbach *Biographische Lexikon*-jában vagy ennek fő kútforrásában, a báró saját *Selbstbiographie*-jában és az ehhez adott toldásokban, mint pl. Otto Henne am Rhyn bevezetésében (a *Collection Spemann* kötetei közt megjelent kiadásban).

Ezekkel szemben Somogyi munkája némi haladást jelez, ámbar még jóval több önálló kutatást kell annak az írónak tennie, ki ama nyughatatlan kalandos életrajzát meg akarja írni a történettudomány mai igényeihez képest.

Kr. L.

T Á R C Z A.

II. RÁKÓCZI FERENCZ ANGLIÁBAN.

Ily czím alatt jelent meg folyóiratunk, legközelebbi füzetében (750. l.) Kropf Lajostól egy kis közlemény, melyre baráti kézből a következő észrevételt vesszszük:

Mint látszik. Kropf úrnak alig van tudomása azon naplóról, melyet a bujdosó fejedelem egyik kedvelt udvari bejárója és vándor-útain hű kísérője, *Szathmári Király Ádám* írt, s a Rákóczi-kor történetirója Thaly Kálmán ezelőtt már 32 esztendővel közzé tett. (*»Rákóczi Tár, történelmi naplók, emlékiratok, levelezések stb. gyűjteménye II. Rákóczi Ferencz korához«*, Pest, 1866. Lauffer Vilmos kiadása. I-ső kötet, Sz. Király Ádám naplója, 1711—1717. — 233—396. ll.) Ebben a naplóban ugyanis részletesen le van írva Rákóczinak s kíséretének nemcsak Hullba érkezése és ottani tartózkodása, hanem elindulása is (1712. nov. 9.) Danczkáról, továbbá utazása a dán, svéd, norvég, angol és francia vizeken, a kiállott tengeri viharok, veszedelmek, stb. Danczától Kopenhágáig, Gothenburgig. Hullig, (decz. 8.) majd innét — 1713 január 10-kéig huzódott tartózkodás után. — ez napi indulása s 13-kán való megérkezése Dieppebe a francia partokra, (l. 261—267. l.) Sz. Király Ádám e naplójegyzeteiből igen bő tudósítást nyerünk a fejedelem útjáról. Új a Kropf úrtól ismertetett egykorú angol följegyzésben csak annyi, hogy belőle a hajó nevét (*»George«*), melyre a fejedelem Danczán szállott, továbbá azon angol úr nevét, (Mr. Washington) a kinek házánál Hullban a vesztegzár idejét kitölté, megtudjuk; ellenben arról a hajóról, a melyet a hulli maire Anna királynő rendeletére Rákóczi elé küldött, ez a kútfő hallgat.

Legyen még egyúttal megemlítve, hogy az a szó, a melyet Rákóczi tiszántúli tábornoka Károlyi Sándor a szibói csatáról u. o. közlött érdekes levelei elsejében (734. l.) használ: »s az szibóit (*sánczot*) g á n y o l t á k«, az alföldön, a tiszaparti vízmunkások közt ma is él, ily alakban: *»gányózni«*; annyi mint heve-

nyében, fölületesen, átabotán, csak úgy *gányó-módra* felhányni, elkészíteni. Ezt tudva, Károlyi idézett kifejezésének egészen jó értelmét nyerjük.

—Y —X.

DAMJANICS SZOLNOKNÁL. S MÉG VALAMI.

A Századok októberi füzetében Hegyesi Márton figyelemre méltatja azt a kis közleményemet, a mi »Damjanics Szolnoknál« czim alatt ez év májusában az Országos Hirlapban jelent meg. Szándékosan irom »közlemény«-nek, mert teljesen más elbírálás alá kell, hogy essék ez, mintha kritikaképes »Történelmi tanulmány«-nak neveztem volna.

Megvan az oka.

A szolnokiak, a csata 49 éves fordulója alkalmából felolvasásra kértek fel, s én ebben a kis tárczaszerű elmefuttatásban emlékeztem meg a nagy nap eseményeiről.

Miután nem rideg történelmi tanulmány írása volt célom, hanem egyszerűen *mulattató felolvasás*, — ezért feljogosítva véltem magam arra, hogy még Jókai Mórból is idézzek. — nem tartván ugyan őt én sem. — több másokkal egyetemben. — hiteles történelmi kutfőnek, — de mint leíró és elbeszélő, valljuk meg. — utólérhetlen.

Ezt megjegyeztem felolvasásomban is! Különben. — azt is mondhatnám. — hogy talán *nekem is* van jogom Jókaira, mint kutfőre hivatkozni. — mert hisz Görgei István, 1848—49-ből czimű nagy művében egész fejezetet idéz e czim alatt: »*Jókai, mint történelmi tanu*«. (III. kötet 27. fejezet 346—360. lapok). Tudtommal abból az alkalomból Hegyesi Márton nem kifogásolta Jókai hitelességét. Felolvasásomat márczius 5-én tartottam. Akkor, az általa közlött. — Szikszay Lajos-féle kötet, a Harmadik zászlóalj története, még nem volt birtokomban.

De különben annak hitelességét sem fogadom el *mindenben*.

Végtelen elfoglalt ember vagyok. Abból élek, a mit keresek. A mint időm lesz, megteszem reá teljes kritikai objectivitással megjegyzéseimet.

Kleinheinzt elestének helyét Beniczky Miksa volt képviselő-társamtól tudom, a ki mint káplár vitette el a holttestét.

A 11 és 6 ágyú lehet tévedés, de ez Damjanics és Vécsey ellentétes hivatalos jelentéseiből származik.

A mi a 11-ik zászlóaljat illeti, igen kérem, nézzen utána, mert tudtommal a 11-ik zászlóalj, ha nem is egészen, — de egy része végig csinálta Görgeivel a visszavonulást a bányavárosokon keresztül.

A Ferdinánd-huszárok alezredese (Századok 755. lap) se nem Puky, se nem Puchly, hanem Puchlin volt.

Villám (Blitz) ezredes (Századok 755) tényleg Vécsey alatt szolgált. Ő miatta veszett Bem és Vécsey össze, s akarta Klapka Petőfyt haditörvényszék elé állítani. (Vécseynek erre vonatkozó Klapkához intézett levele okmánytáramban van.)

A nádor nem ment a küldöttekkel együtt Pozsonyból Bécsbe a hajón. (Századok 753), hisz történelmi tény, hogy a hajónál Bach Sándor üdvözölte Kossuthot, s Kossuth az első kocsin vonult be márczius 15-én Bécsbe. Szentanu Görgei István. (1848—49 I. kötet 4. lap). Mehetnék tovább is, de nincs időm.

Egyáltalán, a mit csak írnak 48—49-ről, abban, ha szarvas hiba nincs is, de egy pár bakot rendesen találhatunk. Nagyon szívesen veszem a tárgyilagos kritikát, s hajlandó vagyok mindig segédkezet nyújtani Hegyesi Mártonnak a falsumok helyreigazításához. Hisz, a Kolozsvárt megjelenő 1848—49-iki Történelmi Lapok is csak úgy hemzseg a tévedések és hamis adatok halma-zától, hogy az ember haja szála az égnek áll, ha olvassa.

HENTALLER LAJOS.

A BÉCSI KÜLDÖTTSÉG.

A »Századok« folyó évi október 15-én megjelent füzetét forgatván, szemembe ötlött azon kérdés fölvetése, hogy: Mikor ment István nádor Bécsbe? Vajjon az országos vegyes küldöttséggel-e márcz. 15-én: vagy azt megelőzőleg? E kérdésre — mint még elő tanú — Tóth Lőrincz adta meg a választ.

Bocsánatot kérek, ha én hivatlanul — ki szintén jelen voltam ama nevezetes napok alatt Pozsonyban és Bécsben — bátor vagyok a kérdésre szintén megfelelni. István nádor — miután márcz. 14-én a felsőház az alsó tábla föliratát elfogadta, s az országos vegyes küldöttség kijelöltetett — még az nap este külön udvari fogaton felment Bécsbe.

Az országos vegyes küldöttség márcz. 15-kén reggel indult Bécsbe gőzhajóval. Abban tévedhet Tóth Lőrincz, mintha a deputációban több oda nem tartozó követ, vagy éppen számos fiatal ember is részt vett volna: mivel a gőzhajón egyedül csak is a küldöttség tagjai utaztak, s csak két nő volt még a hajón, Kossuth Lajosné és Bónis Sámuelné.

Én ugyancsak márcz. 15-kén korán hajnalban, mentem Szemere Bertalammal — kinek patvaristája valék — Bécsbe, fogadott kocsin Gensensdorffig, s onnan vaspályán; s reggel 8 órakor értünk a birodalmi fővárosba. Szemere azonnal a kancelláriába

ment, jelentést tenni a küldöttség jöveteléről. Az országos küldöttség délután két óra tájt érkezett meg; Szemere kiment a küldöttség elé, melyet a kikötőnél nagy tömeg várt.

A hajóról első gróf Széchenyi István lépett ki; s miután őt követte az egész deputáció, a hajóhid előtt a bécsi aula megjelent tagjai, üdvözlő beszéddel fogadták a magyarokat, mire Kossuth Lajos válaszolt egy gyújtó rögtönzésben. Ezután kocsira ülven az egész deputáció, lassú menetben hajtottak a tömeg között a városba. A miről Tóth Lőrincz említést tett, a fiatalság és többen a követek közül, egy külön hajón később érkeztek meg.

Én ugyancsak Szemere Bertalannal márcz. 17-kén délután, együtt utaztam le Bécsből gőzhajón — *re bona gesta* — az országos vegyes deputáció társaságában. A küldöttség tagjain kívül akkor sem vett részt senki a társaságban, csak Kossuth Lajosnak és Bónis Sámuelnek nejeik; s a fiatalságból csak én és Kossuthnak egyik patvaristája voltunk jelen. S ott többen a vegyes küldöttséghez tartozó mágnások közül visszamaradtak. Gróf Batthyányi Lajost láttam ott, mint akkor már kinevezett miniszterelnököt, gróf Széchenyi Istvánnal és Kossuth Lajossal beszélgetvén.

Útközben történt egy tréfás epizód, miről itt megemlékezem.

Az utazó közönség a hűvösen fujdogáló szél elől bevonult a hajó társalgó termébe: csak hárman maradtak a hajó fedélzetén, szorosan a hajó bejáratának bódéja mellett: gróf Batthyányi Lajos, gróf Széchenyi István és Kossuth Lajos, kik a politikai helyzetről s a bécsi dolgokról beszélgettek; én a kapitány kabinjához támaszkodva hallgattam őket: midőn Szemere Bertalan kilépven a hajóból azzal a kérdéssel fordult Kossuthhoz: »tudod-e mi az újság«? A három társalgó férfiú Szemerére figyelt; »no hát veszélyben van a minisztérium, Somsich Pali elvesztette a tárczáját s holnap mindjárt azért fogja interpellálni a miniszterelnököt.«

Mosolyogva fogadták Szemere ezt a tréfáskodó megjegyzését, s Kossuth fölnevetve többször ismételé: »tehát veszélybe van a minisztérium«!

Pedig Szemere Bertalannak ez az ötletes tréfája, nem is volt oly messze az igazságtól.

Estve fél hét óraker ért a hajó Pozsonyba, a parton nagy sokaság várt a deputációra, s harsány éljenekkel üdvözölte. Ez volt története az országos deputáció fel- és le utazásának a nevezetes márcziusi napok alatt.

Id. ORCZY GYULA.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

a) Önálló munkák.

H Wendt., Schlesien im Kampfe des Königs Matthias mit dem Kaiser 1482. (Zeitschrift des Vereins für Geschichte u. Altertum Schlesiens. Kiadja Colmar Grünhagen. 31. köt. 1897.). Wendt a *Scriptores rerum Silesiacarum* XIV. kötetében közölt oklevelekhez a jelzett munkával pótlékot csatolt, t. i. Mátyás királyunknak egy utóbb talált levelet, melyet Stein Györgyhöz intézett, (Erről a Steinről l. a Pallasz-Lexikon-nak közelebb megjelenő pótkötetét.). Stein az 1482. háború küszöbén Mátyás és Brandenburg, meg Szászország között békealkudozásokat folytatott, melyeket azonban Mátyás a maga részéről nem helyeselt.

Salvator főherceg, Canossa. (Prága, 1897. Mercy kiadása). A rendesen Mallorca szigetén időző, tudománykedvelő főherceg új munkával gazdagította a földrajzi irodalmat. A Ragusa szomszédságában fekvő Canossa helységben és környezetében ideális szép és olesó helyiséget fedezett fel, mely tél idején mellbetegeknek, nyáron pedig fürdővendégeknek ajánlható. A XIV. században Ortója, Bosznia királya Canossát a raguzai köztársaságnak engedte át és ekkor ezt a területet a Gozze család kapta, a mely Gozze Vito Basseglio gróf személyében ma is bírja. 1817-ben I. Ferencz császár és király időzött ott nejével és Miksa főherceg is szeretett ott tartózkodni, 1875. pedig I. Ferencz József látogatta meg e kies vidéket. A szomszéd montenegroiak ismételten garázdálkodtak Canossá-ban, így 1806-ban is.

Kaulich János, Landeskunde von Mähren. (Bécs. Lechner 1897. VI. 117 l. térképekkel. 3. M. 60.),

Duncker F. M. Erzherzog Albrecht (Bécs. Tempsky 1897. 24 Mark. Ismertette a P. Lloyd 1897. okt. 31.).

Haupt Károly, Melanchthons und seiner Lehre Einfluss auf Maximilian II. von Österreich. (Wittenberg, gymnasiumi program-értekezés 1897. 61 l.) Szól különösen Pfauser udvari plébánosról és befolyásáról. Szerinte Miksa későbbi éveiben is protestánsnak tekintendő.

Gerdes H., Geschichte der Salischen Kaiser u. ihre Zeit. (Lipsee, Duncker Humblot 1898. 13 M.).

Richter G. Annalen des Deutschen Reiches im Zeitalter der Ottonen u. Salier (II. köt. 1. fele. Halle. árvaház. 1898. 16 Mark).

»Die Feldzüge Erzherz. Karls« cz. nagy munkából megjel. immár az V. köt. A P. Lloyd 1897. decz. 30. száma ismertette.

Praechter K., Quellenkritische Studien zu Kedrenos. (München, akad. könyvnyomda, 1898. 107 old.)

Dieterich Jul. Rh., Die Geschichtsquellen des Klosters Reichenau bis zur Mitte des XI. Jahrhunderts. (Giessen. Münchow 1897. VII. 303 l. 8 M.).

Altmann Vilm.. Regesta imperii XI. Die Urkunden Kaiser Sigismunds 1410—37. E fontos munkából megjelent a II. füzet. (1425—1433.). Innsbruck. Wagner. 1897. 1—240 lap. 14 Mark.

Snemij České. (Cseh országgyűlések 1526-tól kezdve napjainkig. Kiadja a cseh országos levéltár.). E műből megjelent a VIII. kötet. 1592—94. (Prága. 1895. IV. 912 l.). Tartalmazza többi között a magyarországi török háborúkra és a cseh segélyre vonatkozó alkudozásokat.

Jireček H., Karten zur Geschichte des heutigen österr.-ungar. Reichsterritoriums während des ersten christlichen Jahrtausends. (Bécs. Hölzel. 6 színes térképpel és szöveggel 1898. 1 M. 80.)

Berzeviczy Gregor v., Aus den Lehr-und Wanderjahren eines ungarischen Edelmannes im vorigen Jahrhundert. Briefe an seine Mutter aus Deutschland, Frankreich und England in den J. 1784—87. Herausgegeben u. eingeleitet von. A. von Berzeviczy (Lipce. Meyer. 1897. IV. 72 l. 3 M.)

Hirschfeld Gusztáv, a hirneves archäologus és történetíró utolsó (hátrahagyott) művében: *Aus dem Orient* (Berlin. Paetel. Allg. Verein für deutsche Literatur. 1897. 338 l. 6 M.) nem csupán Kis-Ázsiára szoritkozik, melyet nálánál jobban senki sem ismert, hanem több ritka utazási naplót tesz közé. Szól a többi között *Busbeek Auger* utjairól és Nagy Szoliman udvarában tett követségéről; szól továbbá egy másik, eddig ismeretlen maradt útleírásról, mely *Bertrandon de la Brocquiére* burgundi nemes tollának terméke (1432.), a ki nem éppen kedvezően emlékezik meg a magyarokról.

Turchányi György, magyar születésű jezsuita, a ki mint tanár működik az innsbrucki jezsuita-kollegiumban, »*Tabellae chronographicae ad solvenda diplomatum data constructa*« című alatt (Innsbruck. Wagner. 1897. 16 lap és 4 tábla. 2 Mark) segédkönyvet adott ki, mely azonban Tangl bírálata szerint (Deutsche Literatur Zeitung 1897. 41. sz. mesterkélt berendezése daczára sem nyújt előnyt. Heydenreich (Mittheilungen aus der histor. Literatur 1898. 52 l.) dicséri a munkát. A lipcei Centralblatt bírálója ellenben (1898. 4 sz.) szintén impraktikus és megbizhatatlannak mondja a táblák szerkezetét.

A weimári (teljes) Luther-kiadásból: *Kritische Gesamtausgabe der Werke Dr. Martin Luthers* mostanig (1888—1897-ig) 19 kötet jelent meg. Magyar vonatkozásúak a következők: Vier tröstliche Psalmen, an die Königin zu Ungarn 1526. (Mária, II. Lajos özvegyéhez intézett sorok, megjel. a XIX. kötetben.).

Album Academiae Vitebergiensis ab a. Chr. M. DIEUSQUE ad A. MDCII. (II. köt. 1894. 498 l. 24 Mark). A Wittenbergában járt magyarországi tanulók között az egyiknek. *Ujfalú(i)*-nak nevét a matrikulával megbízott irnok avagy a másoló *Vüfalvi*-vá torzította el.

Bright Franck J. művéről: *Maria Theresia. Joseph II.* (London. Maxmillan 1897. 2 köt. 224 és 222 l.) a *Revue des questions historique* közöl ismertetést (1897. 123. füz. 347 l.; szintűgy a *Deutsche Literatur-Zeitung* 1897. 50 számában. utóbbi *Beer* tollából.

Mas Latrie, Rancougne Buisson et Rey, Les Hussards de Chamborant. 2-e hussards. 1735--1897. (Páris. Didot. 1897. XVIII. 333 l. 20 F. Ez is azon francia huszárezredek közül való, a melyeket Eszterházy gf. alapított magyar menekültekből. Ismertetést közölt a *Revue des questions historiques.* 124. füz. 1897. 676 l.)

Strobl A., Aspern und Wagram. Kurze Darstellung der Ereignisse. (Bécs. Seidel 1897. VIII. 65 l. ábrákkal. 2 M. 40.).

Bücking H., Die Kirche der h. Elisabeth in Marburg. (3. kiad. 6 képpel. Marburg. Elwert. 1897. 48 old.)

Schulte, Über die Schlacht von Slankamen 1691. u. die von Saint Privat. Eine Parallele. (74. Jahresbericht der Schlesischen Gesellschaft für vaterländische Cultur »(Boroszló. Aderholz 1897.)« A dolgozat a »Historische Section« kiadványai között jelent meg.

Tezner Fr., Österreichisches Verfassungsrecht. (A bécsi »Programme der volksthümlichen Universitäts-Curse« egy része. 1897. I. sorozat).

Pfeifer-Hochwalden R. (lovag), Die Entwicklung der Landwirtschaft in Slavonien (Lipcei dissertatió. 1897. 203 l.)

Kukuljevič de Saccis, Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII. (Opus posthumum). Zágráb. részvénytársulat, 1897. 8°. 461 l. 12 M.

Peisker Joh., Die österreichische Wirtschaftsgeschichte u. ihr wichtigster Behelf, die Katastralkarte. (Bécs 1897. Hölder. 4°. 7 old. 40 fillér. Külön lenyomat a bécsi antropologiai társulat közleményeiből.)

Stephanie Ad., Das königliche Residenzschloss in Pressburg von seiner Entstehung bis zu seinem Verfall. (Pozsony. Stampfel 1897. 24 l. Képekkel 50 fillér.)

Broglie, duc.(de), L'Alliance autrichienne (Paris 1897. 3 M. 50.)

Uhlig V., Die Geologie des Tátragebirges. I. rész. (Bécs. Gerold. 1897. Lenyomat az akadémia irataiból. 44. l. 17 ábra. 3 M. 20.).

Heikel Axel O., Die Trachten und Muster der Mordvinen.

Kiadja a Société finno-ougrienne. (Finn és német nyelven.). I. füz. Helsingfors. 1897. 16 színes táblával 30 M. (10 füzetre tervezett vállalat). V. ö. Leipziger Centralblatt. 1898. 3 szám.

Lucio G., *Storia del regno di Dalmazia e di Croacia*. (Triest, Sambo. 1896).

Skrulj Stjepan, *Die Entstehung der ältesten sogenannten Nestor-Chronik mit besond. Rücksicht auf Swjatoslaw's Zug nach der Balkan-Halbinsel*. (Pozsega és Lipcse. Voss. 1896.) Elmondja a különböző elemekből összetákolt Nestor-krónika forrásait és azok feldolgozását. A krónika keletkezési idejét az 1114. évbe helyezi. Skrulj is hódol annak az újabb nézetnek, hogy Nestor autorsága csak valószínű, de korántsem bizonyos. V. ö. *Caro* bírálatát *Histor. Zeitschrift*. 80. köt. 1897 a 172. oldalon.

Magnette F., *Joseph II. et la liberté de l'Escaut. La France et l'Europe*. (Bruxelles. 1897. Lebègne. 254 l.). V. ö. Leipziger Centralblatt. 1897. 40 szám.

Wutke Konrád, *Studien über die Entwicklung des Bergregals in Schlesien*. (Berlin. Stargardt. 1897. VIII. 211 l. M. 6). Kimutatja, hogy mint az Hunyadi Mátyás királyunknak 1486. szept. 11. kelt okleveléből kitetszik, Mátyás egész Sziléziában és Luzáczában vette igénybe a bányamonopolt, míg II. Ulászló és II. Lajos királyok esetről esetre ebbeli jogaikról lemondtak: elvileg azonban ők is felségjognak tekintették ezt a monopolt.

Jireček H., *Unser Reich zur Zeit der Geburt Christi*. II-te Studie zum histor. Atlas der österr. ungar. Monarchie. Mit Karte. (Bécs. Hölzel. 1896. 28 l. 1 M. 40.).

Pierling P., *La Russie et le Saint Siège*. Etudes diplomatiques. (Paris. Plon II. köt. 1897. XII. 416 l. 7 fr. 50 c.) Az I. kötetet Kropf Lajos a Századokban már ismertette. 1896. évf. 556 old., a II. kötetet pedig az 1897. évf.-ban a 457. lapon.

Attlmayr Nándor, lovag, *Der Krieg Österreichs in der Adria im J. 1866*. (Táblákkal). Pola és Bécs. (Gerold). 1897. VIII. 206 old. 10 M.

Finck Erich, *Geschichte der landesherrlichen Besuche in Breslau*. (Boroszló. 1897. Morgenstern. 236 l. 3 M.). E cím alatt is megjelent: »Mittheilungen aus dem Stadtarchiv u. der Stadtbibliothek von Breslau« 3. füzet. — E munka Hunyadi Mátyás és II. Ulászló király látogatásainak is szentel egy fejezetet.

Kern Theodor, *Die gesetzliche Erbfolge in Ungarn*. (Bécs. 1897. Holder. 90 l. 1 M.) Külön lenyomat a »Zeitschrift für das Privat u. öffentliche Recht der Gegenwart«-ból.

Rachfahl Felix, *Die Organisation der Gesamtstaatsverwaltung Schlesiens vor dem dreissigjährigen Kriege*. (Staats u. socialwissenschaftliche Forschungen. Kiadja Schmoller G. 55. köt.) Lip-

cse, Duncker-Humblot 1894. XII. 482 l. Ebből a kitűnő s tanulságos munkából különösen az a rész érdekelhet bennünket, mely *Hunyadi Mátyás* korára vonatkozik. Rachfahl elbeszélését a következő szavakba foglalhatjuk össze: Hunyadi Mátyásban a sziléziaiak oly fejedelmet leltek, a ki céljai és feladata felől önmagával tisztában lévén, az általános gyűléseket (Generallandtage) fejedelmi hatalmánál fogva oly módon alakítá át és úgy fejleszté, hogy ott a főnemések, az urak és a városok a rendek nagy befolyása alól felszabadultak és önálló határozatokat hozhattak. A zilált országban vaskézszel szilárdítá meg a rendet és az állam tekintélyét. Sajnos, hogy két utódának, II. Ulászló és II. Lajosnak gyámoltalansága ezt az üdvös fejlődést megakasztotta.

Major Z., *La guerre de la succession d' Autriche, 1740—48. Campagne de Silésie 1740—41.* (Paris. Baudouin 1897. 77 l. 2 Fr. 50.).

Brause-Munsfeld Ágost, Feld-, Not- u. Belagerungs Münzen von Deutschland, Österreich-Ungarn, Siebenbürgen, Moldau, Russland, Polen etc. (Berlin. Stargardt. 1897. Folio. XI. 118 l. 55 táblával. 100 Mark.)

Adolf Beer, *Denkschriften und Briefe von Kübeck und Metternich.* Megjelent a bécsi akadémia »Denkschriften« sorozatában 1897. XLV. kötet. (Bécs.) — és külön lenyomatban. Metternich az 1825. évi magyar országgyűlésre vonatkozólag ezeket írja: Hier werden sich die Dinge gut stellen. Es herrscht im Allgemeinen eine gute Stellung; nebenbei praedominirt ein hoher Grad von reiner Unwissenheit (!). Die väterliche Stellung, welche der Kaiser in der Thronrede angenommen hat, hat die Stände mehr überrascht und wie es in solchen Lagen geht, sehr geschwind ethuasmirt . . . Alle Parteien schenken mir grosses, fast ungetheiltes Vertrauen. Ich habe dem Kaiser eine verschanzte Stellung innerhalb der Verfassung beziehen lassen . . . nur die Regierung stellte sich gegen die Verfassung. — Később mégis arról panaszkodik az önhitt kancellár, hogy nem talál alkalmas eszközöket, a kik a kormány előterjesztéseit védeni tudnák. De azzal vigasztalja magát: Ungarn kennt den Liberalismus nur als Modeartikel, auf dessen Grundgestaltung er wie ein Ballfest-Program auf Kneipen und Salon-Reglements auf Köhlerhütten passt. — Bizonyos, hogy a modern Magyarország a kormány nélkül, sőt annak ellenére alakult meg.

Fester Richard, *Markgraf Bernhard I. von Baden u. die Anfänge des Territorialstaates* (Karlsruhe, Braun 1896). Fester egészen új, az eddigi nézettel ellenkező s a mellett szellemes módon jellemzi Zsigmond császárt és királyt.

Matscheg Ant., *Storia politica di Europa dal cominciare del*

regno di Maria Theresia etc. (Belluno. Deliberali. 1897). Csak az 1740—42. évekre terjeszkedik ki.

Schultz A., *Die Beziehungen des Grossen Kurfürsten zum Kaiser von der Wahl Leopold I. bis zum J. 1673.* (Jnaug.-Dissertation. Kiel 1896—97. 75 l.)

Angeli M., *Erzherzog Karl von Österreich als Feldherr und Heeresorganisator.* V. köt. (Bécs. 1897. Braumüller. XV. 619 l. 5 tervrajzzal és 1 térképpel 14 M.). A nagy munka immár teljes.

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

ÚJ KÖNYVEK.

— A VÁRADI REGESTRUMBÓL a Szent István-társulat irodalmi osztálya új kritikai kiadást rendezett. Szamassa József egri érsek költségén. A kiadást Kandra Kabos eszközölte, ki már régóta foglalkozik a munkával. Terjedelmes bevezetéssel látta el, azután adja az eredeti latin szöveget s annak magyar fordítását, kimerítő és bő magyarázattal úgy, hogy minden második-harmadik szóról van valami megjegyzése a szerzőnek. Hogy a jegyzetek igen becseksek, a fordítás correct, magyarázatok szóelemzések beválnak azt mondanunk is felesleges. Kandra bevezetése az Isten ítéletről szól, melyeknek az őstörténetig visszavihető eredetét kimutatván, szerzőnk ezek több nemét ismerteti, mint a minő a sorsvetés, a viz-próba és a tűzpróba volt. E fejtegetések mind bővelkednek magyar vonatkozásokban, ezenfelül azonban külön is szól Kandra Kabos az ősmagyar istenítéletekről, kimutatván, hogy az Arany János általánosan ismert balladájának tárgyát alkotó tetemre-hívás ősmagyar ordália volt, azonkívül a bajvívás ítéletével is éltek ősünk s számos népies jellegű istenítéleti próbának nyoma mai napig is fennmaradt népünk babonáiban, mint például a rostavetés a palócoknál, a kik ezzel tolvajok kipuhatólása okáért most is élnek. A munkához név és tárgymutató van mellékelve. Ára 4 frt.

— SZÉKESFEJÉRVÁR TÖRTÉNETÉBŐL megjelent a II. kötet. Nagy, több mint 700 oldalra terjedő díszkiadású munka, gazdagon illusztrálva képekkel, régi metszetek, érmek rajzaival. Mint az I. kötet ez is forrástanulmányokon alapuló munka, melyben őskori emlékei, kiváltságai, bazilikája, prépostsága, társas káptalana, s levéltára, a különböző egyházak, kápolnák, conventek stb. vannak részletesebben ismertetve, továbbá a közoktatás multja, pénzverő és pénzváltó intézetek, a harminczad, a királyi palota, a veszprémi püspök palotája s a város belső élete. Arra következnek a jótékonyági, társadalmi intézmények leírása. Végül Székesfejérvár és Fejérmegye kultörténete.

— FRANKÓI VILMOS tagtársunk a Századokban Mátyás király magyar diplomatáiról egy cikksorozatot kezdett meg; mintegy kiegészíti e sorozatot az a nagybecsű tanulmány, mely Pecchinoli Angelo pápai legátus Mátyás udvaránál cím alatt látott világot s külön lenyomat a Katholikus Szemle XII. kötetéből. Pecchinoli diplomáciai működését, egészen új eddig közzé nem tett pápai légatusi jelentések alapján írta meg.

— FÖLDVÁRY LÁSZLÓ idősb báró Wesselényi Miklós és Cserey Ilona életéről érdekes tanulmányt adott ki, eredeti okmányok alapján vázolván ezen rendkívül érdekes eseménynek, valóságos kortörténetnek, részleteit, körülményeit. Báró Kemény tanulmánya a két Wesselényiről, leginkább szájhagyomány után művészi ecsettel vázolta a megindító esemény peripatétiait, de híven festve a kort és az embereket. Földvály most az eddigi kutatásokhoz újabb adalékokkal szolgált, melyek az eseményeket teljesebb és tisztább világításban tünteti fel.

— HUBER ALFONZ tagtársunktól, ki történeti munkáiban annyi alapos-sággal és szorgalommal tanulmányozza hazánk történetét, rendkívül érdekes tanulmány jelent meg Österreichs diplomatische Beziehungen zur Pforte. 1658—1664. cím alatt. Előtanulmány ez az osztrák történetek VI. kötetéhez. Szerző beható tanulmányt tett arra nézve, hogy hogyan törhetett ki a háború I. Leopold és a törökök közt, mikor tulajdonképp egyik se akarta a háborút s mely történetünkben teljesen még ma sincs felderítve. Csakugyan sikerült neki a bécsi titkos és hadi levéltárakban megtalálni azokat az adatokat, melyek a kérdést egészen tisztába hozzák. Rendkívül fontos okmányok ezek a vassvári béke történetének megértéséhez s a kérdést részben új világításban helyezik.

— KRONES FERENCZ tagtársunk a morvaországi saari cisztercita kolostor történetiről nagyobb és kimerítő tanulmányt írt, melyben behatóan értekezik a saari verses krónikáról és Heinburgi Henrik évkönyveiről. Beható és alapos tanulmány, melynek becsét az is emeli, hogy a Crónica domus sarensis a Mon. Germ. Script. XXX. 1. megjelent.

— SZONGOT KRISTÓF A MAGYARHONI ÖRMÉNY CSALÁDOK GENEALÓGIÁJA cím alatt kiadatlan kútforrások alapján írt munkát tett közzé, mely az 1884-ben megjelent a hazai örmények vezeték és keresztnévei című munkájának teljes átdolgozása. Mondhatni teljesen önálló mű az, melyben megmondja, hogy mi a jelentése minden egyes családnévnek, melyik nyelv körébe tartozik az illető szó s minő átalakuláson ment az át. Nagy szorgalommal tett kutatásokat azokban a levéltárakban, hol tárgyához anyagot remélt találni. Átkutatta az anyakönyveket s csak így sikerült neki egy olyan munkát írni, melyről önérzettel mondhatja el, hogy

teljes. A kötethez vannak mellékelve az örmény nemesi címerek. A munka végéhez van csatolva a hazai örmények keresztnéveinek jegyzéke s egy az egész munkát átölelő rész statisztikája.

— ÜRMÖSSY LAJOS KOLOZSVÁR KERESKEDELME ÉS IPARA TÖRTÉNETÉRT kiadta. Ürmössy nevét azon munkáiból, melyekkel az elnyomatás éveit követő korszak történetét illusztrálta, ismerjük. Jelen munkája is az újabb kor történetét tárgyalja tüzetesebben. Kolozsvár régi kereskedelme történetének csak néhány oldalt szentel s azt mondhatni bevezetésként adta ezen munkájához. Az ilyen alapos és jól megírt monographiáknak az a haszna is megvan, hogy azok úgy szólva, a jövő történetírás számára előkészítik az anyagot. A díszes kiállítású 177 oldalt magában foglaló munkának az ára 2 frt.

— A NYELVEMLÉKTAN ALAPVONALAI címmel érdekes doktori értekezés jelent meg Hubert Emil múzeumi tisztviselőtől, alapos képzettségű fiatal tudósunktól, kinek neve már is jó hangzású lett a »Magyar Könyvszemlé«-ben megjelent kis cikke révén, melyben egy becses felfedezéséről: a Döbrentey-codex írója nevééről (Halábori Dobos Gergely) értesít bennünket. Doktori értekezésében a nyelvemlékek palaeographiai hűségű közlése mellett száll síkra s e témát kritikai készséggel, szellemesen és érdekesen fejtegeti. Tárgyáért való őszinte lelkesedése néha túlzásba viszi, tárgyalásának hangja itt-ott szenvedélyes lesz s ítélete ilyenkor nem eléggé higgadt: oly fogyatkozások, melyekről a fiatal írónak saját érdekében jó volna leszokni.

NAGY IVÁN

szül. 1824 jun. 18., megh. 1898 okt. 27.

Ez év súlyos csapásokat mért társulatunkra s különösen annak választmányára, melynek tagjai sorából az ötödik hűnyt el. És ismét egy azok közül, kik társulatunk első megalapítói közzé tartoznak. Felsőgyőri Nagy Iván okt. 27-én meghalt. Már évek óta visszavonulva nyugalomban élt, de nem tétlenül, nem munkátlanul: Balassa-Gyarmat és Nógrád megye monographiáján dolgozott, de bár a munkában előhaladt, annak megjelenését nem érte meg. Mint Nógrád vármegye levéltárnokának a fia, már gyermekkorában megszokta méltányolni az okmányok fontosságát s csakugyan a forradalom lezajlása után, melyet ő is mint honvéd küzdött végig, Pestre kerülván, történetünk ktfőit kezdte tanulmányozni. Első történetírói fellépése a Losonczy Phönixben volt, a Báthoriak nemzedékrendjével. De miután Toldy az Új Magyar Múzeumot s az aka-

démia a Történelmi Tárt megindította. tanulmányait ezekben tette közzé. Már akkor tett kutatásokat a velencei levéltárban s első közlése Gritti életéhez nyújt adatokat, melyeket 1852-ben ottani tartózkodása alatt gyűjtött. Állandóan Pesten telepedvén le. a történelmi kútfők publicálása mellett feladatául tűzte ki a magyar családok nemzedékrendét megírni. S e célból a vidéken tett nagyobb mérvű kutatásokat. Családi és magánlevéltárakból pár év alatt annyit gyűjtött össze, hogy 1857-ben megkezdhette nagy alapvető munkájának közzétételét Friebeisz István kiadásában. Midőn az akadémia visszaállítatott az első választó gyűlésen 1858 deczemberben levelező s később 1874-ben rendes taggá választották. A Történelmi Bizottság 1860-ban választotta meg tagjává s annak működésében. kiadásában élénk részt vett. A dunántúli történetkedvelők gyűléseit és működését nemcsak figyelemmel kísérte. hanem. midőn ezek célul tűzték ki. hogy az egyes megyékről monographiákat készítsenek. ő Nógrád vármegye monographiájának megírására vállalkozott. Résztvett azokban az értekezletekben. melyek társulatunk megalapítását megelőzték. valamint a vidéki kirándulásokban is. melyeknek egyik legmunkásabb tagja volt. Megérté a régi törekvéseinek sikerét is. A genealogiai és Heraldikai Társulat megalapítása által a magyar heraldica és geneologia ügye s ezzel az ő nagy művének befejezése és kiegészítése egészen biztos alapra lett fektetve. A mint megalakult a társulat. őt választá meg alelnökévé. melynek működésében utolsó perczéig tevékeny részt vett. Betegeskedése miatt évekkel ezelőtt visszavonult Pest-ről azzal az elhatározással. hogy nyugalomba fog vonulni. De alig ért haza. pihenni nem tudó lelkével új munkakört keresett. A történelmi és irodalomtörténelmi folyóiratoknak állandó munkássa volt s utolsó munkája. mely nemrég látott világot. Gyöngyössy István életrajzi adatainak s származásának megállapítása volt. De a történelmi tudományok fejlesztésére társadalmi úton is nagy tevékenységet fejtett ki. Részt vett a hontvármegyei történelmi kiállításokon. melynek sikeréhez nagyban hozzájárult gazdag gyűjteményéből megküldvén a kiállításra a Hontvármegyét érdeklő dolgokat. Szíve egész melegével csüngött az eszmén. hogy Nógrád vármegyének muzeumot teremtsen. s megörte a muzeum létre jöttét. s az annak vezetésével megbízott választmányának elnökévé a vármegye őt nevezte ki. Mint hírlík gazdag gyűjteményének örököse ez a muzeum lesz. Egy kis monographia melyet ő 1894-ben Balassa-Gyarmatról kiadott. Nógrád vármegye monographiájának kiszakított lapját képezi. Valamint élete eredménydús és áldásos volt. emléke halála után is élni fog közöttünk. Példája. lelkesedése és szorgalma. alapvető munkái mellett. fenntartják nevét. Társulatunk koporsójára koszorút küldött.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Győry Árpád udvari levéltári tiszt ugyanazon levéltárba fogalmazóvá neveztetett ki. Szívünkben örülünk e kinevezetésnek, mert Győry úr a magyar kutatóknak eddig is nevezetes szolgálatokat tett.

— III. Béla király temetése az előre megállapított napon okt. 21. nagy és fényes ünnepélyességekkel tartatott meg. Egyházi szónoklatot a hercegprímás tartott, a tárgyhoz mért alkalomszerű beszédet, mely a hallgatókra nagy hatást gyakorolt. A pontificálásnál az egyházi segédletet a ciszterciták végezték s ennek egyik tagja Mészáros Amand Cipruság cím alatt lendületes alkalmi költeményt adott ki, valódi diszkiadásban. Ez ünnepélyen a miniszterelnök úr meghívásából társulatunk is részt vett. Óváry Lipót, Barabás Samu és Illésy János képviselték társulatunkat.

— A PÁPAI JÓKAI-KÖR IV. 1897—98-ra szóló évkönyve Kapossy Luczián a kör főtítkára által szerkesztve, érdekes és gazdag tartalommal megjelent. A kör elnöke Fenyvessy Ferencz főispán. Az egyletnek több mint 300 tagja van, köztük hat alapító. Nagy és dicsértetes irodalmi tevékenységet fejt ki Pápán. Ez évben január 15-én Vajda Péter-emlékünnepet rendezett Ványolán, hol a Vajda Péter szülőházára a kör által beillesztett emléktáblát leleplezték, mely alkalommal az elnöki megnyitót Fenyvessy főispán tartotta. Május 23-án megtartotta az új főispán tiszteletére a Fenyvessy-ünnepet. Ez évkönyv még a márczius 20-diki közgyűlés leírását tartalmazza. Azonkívül a kötet tartalmát több értekezés egészíti ki, köztük egy történeti, Halmos Zoltántól a Magyarok Eredetéről, Kapossy Luczián emlékbeszéde Vajda Péterről és Sarody Györgytől Kőmives Kelemenné. Ez évkönyvhöz van mellékelve a főiskolai képzőtársulat által tartott f. é. márcz. 15-diki emlékünnepe leírása.

— GRÓF KUUN GÉZA MUNKÁJÁRÓL (*Relationum hungarorum* stb.) a francia *Revue historique* idei szept.-okt. száma és az *English Historical Review* okt. száma közölnek bírálatokat; az előbbi az elhalt Édouard Sayous, az utóbbi Prof. Burry tollából. Mindkét bíráló nagy elismeréssel nyilatkozik szerzőnek hangya szorgalmáról, melyvel az óriási anyagot összehordotta; de másrészt mindketten panaszkodnak, hogy fárasztó munkát igényel a könyv olvasása és megértése. Egy-két pontot illetőleg Burry polemizál is. Az a mit Sayous Kolozsvár hollétéről ír, csak arról tanuskodik, hogy a földrajz a francia történetíróknak nem erős oldaluk s hogy Paul Deschamps földrajzi szótárának nem volna szabad hiányoznia legtöbb francia történettudós könyvpolezáról.

— Az ENGLISH HISTORICAL REVIEW folyó számában Stanley Lane-Poole, a híres orientalista, és Kropf Lajos tagtársunk egy-egy rövid cikkben megrójják némely orientalistáknak azt a fonák eljárását, hogy a mozlim dátumok átváltoztatásánál vakon követik Wüstenfeld vagy mások táblázatait, nem ismerve a mozlimok azt a szokását — vagy nem törődve vele — hogy hónapjaikat a hold sarló tényleges megjelenése nem pedig a naptár szerint szabályozzák. Az eredmény olyan óriási dátumzavar, mint a milyen található pl. Roehricht nemrég megjelent munkájában a jeruzsálemi királyság történetéről. Az említett angol író összeállítása szerint Bohadinusnál a hidsre 583—587. éveinek történetében 61 dátum fordul elő a hét napjának megnevezésével, s ezekből csak 33 egyezik meg Wüstenfeld tábláival, ámbár mind a 61 esetben teljesen megbízható a dátum.

— REICH EMIL hazánkfíától, ki hazánknak a külföld előtti ismertetéséhez több becses munkával járult, legközelebb angol nyelven egy népszerű s a nagy külföldi közönség számára olvasó könyvül szánt, magyar irodalom történet jelent meg igen díszes s térképpel ellátott kiadásban, melyet közelebbről tüzetesebben fogunk ismertetni.

— A HUNYADMEGYEI TÖRTÉNETI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT október 26-án tartott vál. ülésében elhatározta, hogy nov. 13-án fogja közgyűlését megtartani, melyen gróf Kuun Géza mond emlékbeszédet Torma Károly felett. Kropf Lajos értekezést fog felolvasni. a dévai 1555-diki török veszedelemről és csatáról. Ez a derék társulatunk az új titkár vezetése alatt újabb lendületet vett. Nemcsak az érdeklődést tudta iránta emelni, hanem tagjai munkálkodására is ébresztőleg hat. Ő még a nyáron tartott egy igen érdekes értekezést Geszty Ferenczről, ki egyfelől roppant kegyetlen ember volt, de másfelől valóságos pietista, annyira, hogy pl. 1582-ben, a mikor oláh nyomdaterméknek nyoma sincs erre felé, kinyomatja oláh jobbágysai számára Szászvároson a biblia egy részét, 1593-ban pedig annyi pénzt hagy a ref. egyháznak, hogy abból kívül-belől újraépítsék a piaci templomot, a papi lakot, s a mi legfontosabb: iskolát, iskolamesteri lakást s mellé négyszobás internatust építsenek a deákok számára. Veres a nyáron is rendkívül becses adalékokat talált Gesztyhez, melyeket ő a jövő évi évkönyvben feldolgozva fog közzé tenni. Az egylet a muzeumok és könyvtárak országos tanácsától ásatásokra 300 frtot kapott, melyet a jövő évben fog felhasználni.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— A CSANÁD-EGYHÁZMEGYEI PLÉBÁNIÁK TÖRTÉNETE. Irta dr. Szentkláray Jenő. Első kötet. Temesvár, 1898. 8-adr. 740 l. (A csanádi egyházmegye története első része).

— POZSONY VÁROS TÖRTÉNETE. Irta Ortway Tivadar. Kiadja a pozsonyi első takarékpénztár. Második kötet. Második rész: a város középkori megszervezése, 1300—1526. Pozsony, 1898. nagy 8-adr. 528 l.

— A MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG KIADVÁNYAI. Szerkeszti Szóts Farkas titkár. Magyar protestáns egyháztörténeti monographiák I. kötet. Írták: Zoványi Jenő, Révész Kálmán, Payr Sándor, Földvály László. Budapest, 1898. Hornyánszky Viktor könyvnyomdája. 8-adr. 245 lap.

— RENDI ORSZÁGGYŰLÉSEINK MAGYARSÁGA. Irta dr. Berkeszi István. Temesvár, 1898. 4-edr. 56 l.

— A KOLOSMONOSTORI KONVENT LEVÉLTÁRA. Ismerteti Beke Antal kanonok. Budapest, 1898. Az Athenaeum könyvnyomdája. 8-adr. 167 l.

— PECCHINOLI ANGELO PÁPAI LEGÁTUS MÁTYÁS UDVARÁNÁL. (1488—1490.) Irta Fraknoi Vilmos. Különlenyomat a »Katholikus Szemle« XII-ik kötetéből. Budapest, 1898. 8-adr. 93 l.

— A MAGYAR NYELVJÁRÁSOK KELETKEZÉSE. Irta Balassa József. Különlenyomat az Ethnographia« 1898. évfolyamából. Budapest, 1898. 8-adr. 32 l.

— A KED ÉS KEND TÁJSZÓK TÖRTÉNETE. Irta Szabó Mihály. Szeged, 1898. kis 8-adr. 31 l.

— KATHOLIKUS EGYETEMEK. Irta dr. Mihályfi Ákos. Különlenyomat a »Katholikus Szemle« XII. évfolyamából. Budapest, 1898. Az Athenaeum irod. és nyomd. r. társulat nyomása. Ára 1 frt. 8-adr. 123 lap.

— TISZÁNTÚLI EV. REF. PÁPOK. 1597—1697. A tiszántúli ev. ref. egyházkerület legrégibb jegyzőkönyvéből közzé teszi dr. Borovszky Samu. Budapest, 1898. Az Athenaeum könyvnyomdája. 8-adr. 61 lap.

— AZ 1437-DIK ÉVI PARASZTLÁZADÁS TÖRTÉNETE. Irta Gombos Ferencz Albin. Kolozsvár, 1898. Gibbon Albert bizománya. Ára 3 korona. 8-adr. 133 lap.

— A NYELVEMLÉKTAN ALAPVONALAI. (Doktori értekezés.) Irta Hubert Emil. Budapest, 1898. Az Athenaeum könyvnyomdája. 8-adr. 61 lap.

— VERANCICS ANTAL ÉLETE. Irta: Sörös Pongrácz benczés tanár. Esztergom, 1898. Buzárovits Gusztáv könyvnyomdája. 8-adr. 110 lap.

— A PESTÉSZET ÉS SZOBRÁSZAT az 1896. évi ezredéves országos kiállításon. Irta Keleti Gusztáv. Budapest, 1898. Nagy 8-adr. 75 l.

— KÖZSÉGI KIVÁLTSÁGLEVELEK JEGYZÉKE. A királyi könyvekből összeállította dr. Illéssy János. Budapest, 1898. nagy 8-adr. 41 l.

— A PÁPAI JÓKAI-KÖR ÉVKÖNYVE az 1897—98-ik évről. IV. évfolyam. Szerkesztette dr. Kaposy Luczián a Jókai-kör főtitkára. Pápa, 1898. 8-adr. 88 l.

— KOLOZSVÁR KERESKEDELME ÉS IPARA TÖRTÉNETE. Irta muzsmi Ürmösy Lajos. Kolozsvár, 1898. 8-adr. 177 l. Ára 2 frt.

— TURÁNI NYELV- ÉS NÉPTANULMÁNYOK. A kúnok nyelve. Irta dr. Pongrácz Sándor. Budapest. 1898. Rózsa Kálmán könyvnyomdája. 8-adr. 44 l. Ára 1 frt.

— KAISER MAXIMILIAN I. von Ed. Heyck. mit 4 Kunstbeilagen und 142 authentischen Abbildungen. Bielefeld und Leipzig. Verlag von Velhagen und Klasing 1898. Nagy 8-rét IV. 128 l.

— URKUNDENBUCH zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Von Franz Zimmermann, Carl Werner und Georg Müller. II. Bd.: 1342. bis 1390. Nummer 583 bis 1259. Mit 7 Tafeln Siegelabbildungen. Herausg. von Ausschuss des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde. Hermannstadt 1897. In Kommission bei Franz Michaelis. nagy 8-r. 759 l.

— GESCHICHTE DES SCHÄSSBURGER Gymnasiums von Dr. Richard Schuller. (Fortsetzung und Schluss.) Schässburg. 1897. Buchdruckerei Brüder Jördens. 8-adr. 173 lap.

— DOCUMENTE PRIVITORE la Istoria Romanilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Volumul II. Partea 5. 1552—1575. Bucuresci. 1897. — XXXII. 770 l. Volumul IX. Partea 1. 1650—1747. Bucuresci. 1897. 4-r. LI. 691 l.

— CATALOGUS CODICUM MANUSCRIPTORUM bibliothecae Ossolinianae Leopoliensis. Katalog r. kopisów biblioteki zaktadu nar. im. Ossolińskich wydał Dr. Wojciech Krzyżński. Tom. III. Levów. Nakładem zaktadu nar. im. Ossolińskich. 1898. 8-r. 321. 763 l.

— THE JEW, THE GYPSY AND EL ISLAM by the late Captain Sir Richard F. Burton ed. by W. H. Wilkins. London. 1898. Hutchinson & Co. — 8-rét. XX + 352 lap. Szerző arczképével. Ára?

— DAS CISTERZIENSERKLOSTER SAAR IN MÄHREN UND SEINE GESCHICHTSSCHREIBUNG. Quellenstudie von Dr. Franz von Krones. Wien. 1898. 8-adr. 129 l.

— HUNGARIAN LITERATURE an historical, critical survey. By Emil Reich. London. Jarrald & Sons. 1898. Kis 8-adr. 272 l.

— ÖSTERREICH'S DIPLOMATISCHE BEZIEHUNGEN ZUR PFORTE. 1658—1664. Von Dr. Alfons Huber, wirklichem Mitgliede der kais. Akademie der Wissenschaften. Wien. 1898. In Commission bei Carl Gerold's Sohn. 8-adr. 79 l.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi nov. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Dr. Pauler Gyula második alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, Emich Gusztáv, dr. Fraknoi Vilmos, dr. Illéssy János, dr. Komáromy András, Majláth Béla, dr. Schönherr Gyula, Sziunyei József vál. tagok, Karasszon József pénztárnok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül Daniel Gábor és dr. Békefi Remig vál. tagokat kéri fel s mindenek előtt —

58. fájdalommal jelenti be a választmány egyik legrégibb és legérdemesebb tagjának, a magyar történelmi társulat legelső megalapítói egyikének, kik közül most már csak Thaly Kálmán él. Nagy Ivánnak, a mult october-hó 27-én történt gyászos halálát: meleg szavakkal emlékezik meg az elhunyt tudós kiváló érdemeiről s különösen az ő nagy alapvető munkájáról, melyben Magyarország családainak, a történelmi magyar nemességnek valóságos Pantheont állított; indítványozza, hogy halálán érzett fájdalmát jegyzőkönyvileg fejezze ki a választmány, özvegyéhez részvétlevelet intézzon s fölötte emlékezéséd tartásáról gondoskodjék.

A gyászjelentés szomorú tudomásul vétetvén s az elnök indítványa minden pontjában elfogadtatván, a választmány legközelebbi ülésében gondoskodni fog róla, hogy Nagy Iván emlékezete, kinek ravatalára az elnökség a társulat koszoruját elküldötte, emlékezéséd tartásával is megörökíttessék.

Az ülés rendes tárgyai során:

59. jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas rendes tagokul 1898-tól:* Kurtapataki Baka Endre végzett jogász Budapesten (aj. Mayer Gyula), Könczöl József áldozó pap Pápán (aj. Szilágyi Sándor), Kredics Rudolf joghallgató Budapesten

(aj. Mayer Gyula), Lampérth Géza orsz. levéltári tisztviselő Buda-
 pesten (aj. Mayer Gyula), Novinszky Gusztáv szerzetes Besnyőn
 (aj. Mayer Gyula), Reidner Henrik Nagy-Tapolcsányban (aj. Szilágyi
 Sándor), Virág Miklós hivatalnok Budapesten (aj. Bartha Lajos),
 a nagyváradi községi iskolai könyvtár (aj. Karasszon József).

Megválasztatnak.

60. Dr. Komáromy András vál. tag felolvassa »A szent
 korona és Bethlen Gábor« című dolgozatát, mely —

a *Századok*-ban fog megjelenni.

61. Olvastatik gróf Teleki Géza elnök f. évi october 20-án
 kelt levele, melyben arról értesíti a választmányt, hogy mivel
 különféle elfoglaltságai miatt Budapestről olykor hosszabb ideig
 is távol lenni kénytelen, a folyó három-éves cyclusra a társulat
 ügyeinek állandó vezetésével az alapszabályok 19-ik szakasza ér-
 telmében dr. Pauler Gyula második alelnök urat bízta meg.

Tudomásul szolgál.

62. Olvastatik:

a) a pénztárnok f. évi junius—augustus
 hónapokról szóló kimutatása, mely szerint
 összes bevétel volt ... .. 2252 frt 42 kr,
 » kiadás ... .. 1443 » 43 »

maradvány ... .. 808 frt 99 kr,
 a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő
 követelés ... .. 5477 frt 25 kr,
 aug. 31-én rendelkezésre álló készpénz ... .. 6286 frt 24 kr;

b) a szeptember-havi kimutatás, mely sze-
 rint összes bevétel volt ... .. 3687 frt 55 kr;
 » kiadás ... .. 2258 » 36 »

maradvány ... .. 1429 frt 19 kr;
 a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon
 levő követelés ... .. 6975 frt 25 kr,
 sept. 30-án rendelkezésre álló készpénz ... .. 8404 frt 44 kr;

c) az october-havi kimutatás, mely szerint
 összes bevétel volt ... .. 1614 frt 79 kr,
 » kiadás ... .. 1102 » 59 »

maradvány ... .. 512 frt 20 kr;
 a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő
 követelés ... .. 6977 frt 25 »

oct. 31-én rendelkezésre álló készpénz ... .. 7489 frt 45 kr;
 a miből azonban a P. H. E. Takarékpénztár f. évi 16039 számú
 értesítése szerint a társulat értékpapírai közül kisorsolt 1 db Pesti

Lloyd kötvényért befolyt 200 frt és Rigó Ferencz nevére a szeptemberi kimutatás szerint befizetett 100 frt alapítvány, tehát összesen 300 frt tőkésítendő.

A pénztárnok kimutatásai tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak; a tőkésítendő 300 frtra nézve pedig határozatlik, hogy ezen összegnek megfelelő névértékben a kisbirtokosok orsz. földhitelintézetének 4⁵⁰/₁₀₀-os záloglevelei vásároltassanak a társulat alaptőkéjéhez.

63. Olvastatik a pénztárnok f. évi oct. 6-án kelt beadványa, melyben felhatalmazást kér a választmánytól, hogy miután a folyó esztendő harmadik negyedében a tagdíjak beszedése végett szétküldött postai megbízások nagy része kiváltképpen érkezett vissza, e megbízások szétküldését a hátralékos tagokhoz november-hó folyamán megismételhesse.

A kért felhatalmazás megadatik.

64. Olvastatik a Nagyméltóságú Belügyminiszterium f. évi october 31-én 101.761 szám alatt kelt leirata, melylyel az 1898 évi IV. törvényczikk 4. §-a értelmében megalakítandó »*Országos községi törzskönyv bizottság*« szervezeti és ügyviteli szabályzatát megküldve, minthogy ezen szabályzat szerint a bizottságban a Magyar Történelmi Társulat is képviselve van egy taggal, felkéri a társulatot, hogy e bizottsági tagnak kijelölése iránt intézkedjék.

Tudomásul vétetvén, a választmány a bizottságba Nagy Gyula vál. tagot jelöli ki.

65. Olvastatik dr. Nizsnyánszky István beadványa, melyben Árpád sírja helyének az általa felfedezett nyomokon való kutatása céljából egy bizottság kiküldését kéri.

Kiadatik szíves tanulmányozás és a talán czélszerűnek látszó intézkedések megtétele végett Thaly Kálmán alelnök úrnak, mint az ezen ügyben már régebben kijelölt bizottság (1895 évi 72 és 99 jk. pp.) elnökének.

66. Jegyző a f. évi 50 jk. pont kapcsán jelenti, hogy Tagányi Károly vál. tag Nyitra vármegye némely helység-neveinek megmagyarosítása tárgyában az alispáni hivataltól beküldött tervezetre vonatkozó véleményes jelentését még a múlt hónap elején benyújtván, a jelentés, mely a Századok valamelyik közelebbi füzetében közzé is fog tétetni, az ügy sürgőssége miatt, a választmány utólagos jóváhagyása reményében elnökiileg közöltetett a vármegye alispánjával.

Tudomásul vétetik.

67. Jelenti, hogy a miniszterelnökségtől a III. Béla király és neje tetemeinek örök nyugalomra helyezése alkalmából f. évi

oct. 21-én tartott gyászünnepélyre meghívás érkezvén a társulathoz, a gyászünnepélyen a titkári hivatal intézkedéséből Óváry Lipót, Barabás Samu és dr. Csánki Dezső vál. tagok képviselték a társulatot.

Köszönettel a miniszterelnökség szíves figyelméért. tudomásul vétetik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent.

Dr. Pauler Gyula s. k.

elnök.

Nagy Gyula s. k.

jegyző.

Hitelesítjük; *Daniel Gábor* s. k., *Békefi Remig dr.* s. k.

FELHÍVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivattal közölni szíveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse nr. 85.

Andaházy Pál, eddig: *Nagy-Kolacsán*.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körút 23.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pálffy István kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sánta Kálmán joghallgató, eddig: *Budapest*, Német-utca 14.

Teller Kálmán bölcész, eddig: *Budapest*, Csömöri-út 8.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utca 6.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

MÁTYÁS KIRÁLY MAGYAR DIPLOMATAI.

— HATODIK KÖZLEMÉNY. —

VIII.

Szántai Mihály.

Magyarország területén Szántó nevezetű helységek nagy számban találhatók. Nem állapíthatjuk meg, melyikből származik a nevét viselő diplomata, ámbár egyik oklevelében közelebbről is megjelöli, mikor magát »Herczeg-Szántai«-Mihálynak (Michael de Herczeg Szántó) nevezi.¹⁾

Külföldi egyetemen tanult, s a bölcsélet (szabadművészetek) mesterének fokozatát szerezte meg.²⁾

Az 1465. tavaszán mint királyi titkár szolgált Mátyás udvaránál, az ó-budai társaskáptalan olvasó-kanonokja volt, és Rozgonyi János tárnokmester, ki ekkor mint királyi-követ tartózkodott Rómában, az »apostoli gyertyatartó (aeolitus) szerény címét eszközölte ki számára.³⁾

Első diplomatiai küldetését az 1470-ik év végén kapta. A király, miután ezen év folyamán türelmetlenül várta a pápa állásfoglalását a csehországi bonyodalmakban, és egymásután bocsátotta Rómába Mohorai Miklóst, Veronai Gábort, Karai Lászlót, kétségkívül ugyanazon okból küldötte utánuk

¹⁾ Kovachich. Formulae. 219.

²⁾ Ezen címet viseli Mátyás 1475 január 9-ikén kelt levelében. II. 372.

³⁾ Az 1465 május 28-ikán elintézett kérvény: Supplicationes Pauli II. Vol. 810. f. 117. — Hogy Szántai a következő években is állandóan a királyi udvarnál tartózkodott, bizonyítja az a körülmény, hogy a budai káptalan ügyeiben a préposttal vagy ennek távollétében nem az első káptalani méltóság birtokosa az olvasó kanonok, hanem más kanonokok jártak el. Történelmi Tár. XII. 23—27.

Szántai Mihályt, a ki azonban nem tért velök vissza, hanem Rómában maradt. 1471 február 12-ikén ott kötelező iratot állít ki azon díjakról, melyek egy egri egyházmegyei plébánia javára kibocsátott pápai bulláért fizetendőek voltak. Ebben özvegy Hunyadi Jánosné káplánjának czímezi magát.¹⁾

Az 1474-ik évben Mohorai Miklóssal másodízben,²⁾ és alighogy hazaérkezett, az 1475-ik év első napjaiban harmadízben küldetett Rómába. Ezen utóbbi alkalommal az ott időző királyi követeknek: Vetési Albert veszprémi püspöknek és Thúz János slávoniai bánnak vitt »bizonyos utasításokat és czikkelyeket«.³⁾

Ezen év végén Nápolyban járt, kétségkívül Beatrix Magyarországha jövetelének ügyében. Innen visszatérve, az 1476-ik év elején Rómában, Mátyás megbízásából, bizonyos »előterjesztéseket tett«, mire azonnal folytatni akarta útját hazafelé. A pápa visszatartotta, hogy az ő követével, ki a király részére segélypénzeket volt viendő, együtt utazzék, s abban a kitüntetésben részesítette őt, hogy kamarásai sorába vette föl.⁴⁾

Camisati riети püspökkel ápril havában indult el. A következő hónapot Velenczében töltötték. Június végén érkeztek Budára.⁵⁾

Rövid ideig pihenhetett csak hazájában. Az ősz elején. nagylaki Jaksics István, Rácországból bevándorolt és Mátyás királytól dús adományokkal elhalmozott főúr⁶⁾ kíséretében, Velenczébe és Rómába küldetett, a törökök ellen pénzsegítség kieszközlése végett.

A dogénak négy török foglyot szolgáltattak át ajándécul. A tárgyalások folyamán Jaksics kijelentette, hogy azon esetre, ha a signória százezer aranyat ajánlana föl, Mátyás kétszáz-

¹⁾ Pauli IV. Annatarum lib. VII. fol. 82.

²⁾ L. Mohorai életrajzát.

³⁾ Mátyás király 1475 január 9-ikén értesíti erről Vetésit. M. I. II. 372.

⁴⁾ A pápa őt kamarásának czímezi Mátyás királyhoz írt dátum nélküli levelében, melyben értesíti, hogy visszatartotta udvaránál. Monumenta Vaticana. VI. 99. (Tévesen 1475-re téve.)

⁵⁾ Utjukról több adatot tartalmaz Camisari számadási könyve. A római állami levéltárban.

⁶⁾ Borovszky. Csanádmegye története. I. 124.

ezeret áldozna, és ez a két összeg elegendő volna egy nagy támadó hadjárat költségeinek fedezésére.

A doge válasza kitérően hangzott, általános ígéretekre szorítkozott; határozottabb nyilatkozatot akkorra helyezett kilátásba, a mikor Rómából visszatérnek.¹⁾

Az örök városba december havában érkeztek. A töröktől zsákmányolt zászlókat nyújtottak át a pápának, ki segélyösszeget adott nekik át a király részére, és további segélyezése iránt megállapodásait közölte velök.²⁾

Szántai Mihály ez alkalommal felhatalmazást eszközölt ki magának több javadalom bírására³⁾; mivel a budai kanonokságon kívül az erdélyi káptalanban is volt kanonoki javadalma.⁴⁾

Ugyanekkor Jaksics az uradalmaihoz tartozó nagylaki, kúnágotai és kerekegyházi templomok számára búcsúkat. továbbá az ő »káplánjai« Martinovecz Pál császmái főesperes, Zrakaics György zágrábi kanonok és Bálintfi Mihály urbaveszi plébános részére a pápai káplán címét eszközölte ki.⁵⁾

Az 1477-ik év február havában érkeztek, haza utazván, Velenczébe, hol előterjesztésükre adott válaszában a doge, a szokásos contestatiók után, és elmondván, hogy közbenjárásával a pápánál bibornok-legátusnak Magyarországba küldetését eszközölte ki, arra kérte a követeket, hassanak oda, hogy uralkodójuk mielőbb a császárral egyességre lépjen, és erejét a törökök ellen fordítsa.⁶⁾

¹⁾ A signoria 1476 november 23-iki végzése. (Deliberationi Senato. vol. XXVII. fol. 111. Kiadatlan.)

²⁾ A pápának Mátyás királyhoz intézett, dátum-nélküli két levele. Monumenta Vaticana. VI. 100, 125.

³⁾ 1476 decz. 29-ikén elintézett kérvénye. Supplicationes vol. 973. fol. 1.

⁴⁾ Camisari számadásaiban erdélyi kanonoknak címeztetik. — 1477-ből fennmaradt meghatalmazó irata az erdélyi kanonokságot illető ügyekre vonatkozólag. Kovachich. Formulae. 219. Ugyanott van dátum-nélküli nyugtája Péter moldvai püspöktől visszafizetett 30 forint felől. 234. Ezen kölcsön-ügylet Rómában 1476 elején kötött, a mikor Péter püspök is ott időzött. (Theiner. II. 449.)

⁵⁾ Az 1477 január 18-ikán elintézett kérvény. Supplicationes vol. 973. fol. 86.

⁶⁾ Az 1477 február 24-ikén kelt végzés i. h. f. 132.

Szántai Mihálynak ez volt utolsó diplomatiái szereplése. A következő években már nem találjuk nevét az ismert emlékekben.

IX.

Kalmanicsai Domokos.

Somogy megye Kalmanicsa helységéből származott. Atyja Bálint nevet viselt. Valószínűleg *Németi* volt a családi neve,¹⁾ melyet később születési helyének nevével cserélt föl. Tudományos kiképzését a bécsi egyetemen nyerte, melynek tanulóí sorába 1450 tavaszán lépett.²⁾ Bonfin, ki vele Mátyás és Ulászló udvaránál érintkezett, feljegyzé róla nagy történeti munkájának egyik lapján, hogy »okossága és jellemzősége mellett tekintélyes testalkatával és megnyerő arczvonásaival is kitűnt.«³⁾

1462-ben, mikor először találkozunk vele a közélet terén, a szent Miklósról címzett székesfehérvári tórsaskáptalan prépostja volt és a királyi kincstár szolgálatában állott. Több királyi megbízatást nyert ezen esztendőben a fölvidékre. Zápolyai Istvánnal Késmárkot és néhány kisebb szepesi várost az azokban megfészkelte cseh rablók kezeiből kiváltotta; ⁴⁾ Kassa városától két ízben jelentékeny adóösszegeket hajtott be; ⁵⁾ Bártfa városát a szent korona visszaváltásának költségeihez való hozzájárulásra szólította föl.⁶⁾

Ez után, a következő tizenkét esztendő folyamán, semmit sem tudunk tevékenysége felől.

1470 nyarán Mohorai Miklós váci kanonok Rómában időzván, Kalmanicsai részére pápai bullát eszközölt ki, melynek erejénél fogva több egyházi javadalom bírására nyert fölhatalmazást.⁷⁾ Ugyanis a királytól egymásután a szegszárdi, somogy-

¹⁾ 1474 október 18-ikán kelt királyi rendelet nevezi őt Németi Domonkosnak. A rá vonatkozó többi királyi okirat csak keresztnevén nevezi.

²⁾ »Dominicus Valentini de Kalmanichey« névvel. — Schrauff. Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. 111.

³⁾ Historia. Decas IV. Lib. V. p. 631.

⁴⁾ Wagner. Analecta Scepusii. II. 106.

⁵⁾ Kassa város levéltárában két nyugtája maradt fönn. Az egyiket (Zeteni Makó Jakabbal) 1462 augusztus 28-ikán 6422 forintól, a másikat maga október 15-ikén 1500 forintól állít ki.

⁶⁾ Wagner. Diplomatarium Sarosiense. 124.

⁷⁾ Az 1470 július 7-ikén elintézett kérvény. Supplicationes. vol. 885. fol. 289.

vári és pannonhalmi apátságokat nyerte adományul.¹⁾ A nyitrai főesperességet is birta.²⁾

Az 1474-ik év első felében a király kegye a székesfehérvári koronázási egyház káptalanának prépostságára léptette elő.³⁾ Mikor pedig a szent-szék megerősítését kieszközölte, ezen alkalommal IV. Sixtus pápa az apostoli protonotárius rangjára emelte.⁴⁾

Ugyanezen esztendőben, királyi oklevél tanúsága szerint, az erdélyi királyi jövedelmek adminisztrátorának tisztét viselte.⁵⁾

A következő (1475) év tavaszán kapta az első diplomatiai megbízást. Ekkor István moldvaországi vajda Mátyáshoz küldött követei által bejelentette készségét, hogy a magyar koronának meghódol, és a törökök elleni háborúban részt vesz; a király ezért Domonkos prépostot és Hatvani Gáspárt bízta meg, hogy a vajdától székhelyén Jassziban a hűségi esküt átvegyék, és vele a közös actió tárgyában megállapodásra juszanak. A küldetésben június hó folyamán jártak el.⁶⁾

1476 tavaszán könnyebb feladat jutott néki osztályrészül. A császárhoz és a németországi fejedelmekhez Mátyás meghívását a menyegzői ünnepélyre vitte meg.⁷⁾

1488-ban Lengyelországban járt, mint királyi követ, hogy a két uralkodó alattvalói részéről kölcsönösen elkövetett határsértések és dúlások ügyében egyességet hozzon létre.⁸⁾

Mátyás utóda 1495-ben a váradi püspöki székre emelte.

A tudomány és művészet bőkezű és avatott pártfogója

¹⁾ Az adományozás időpontját nem határozhatjuk meg. Egy 1470-ben kiállított oklevélben „administrator bonorum sancti Martini de Pannonia” czímezi magát. (Körmendi levéltár. Acta familiae Heim. n. 548).

²⁾ Az alább idézendő obligatióban czimeztetik így.

³⁾ Ibafealvi Tamás esztergomi kanonok 1474 szeptember 3-ikán kötelezvényt állít ki Kalmancsehi Domokos nevében az 550 frtnyi annaták lefizetéséről, és szeptember 13-ikán, mikor a pápai bulla kiállított, 225 forintot fizetett le. (Liber Annatarum Sixti IV. f. 166.)

⁴⁾ Ibafealvi Tamás szeptember 30-ikán fizette ki a díjakat uo. fol. 238.

⁵⁾ Az 1474 október 18-ikán kelt királyi irat az országos levéltárban.

⁶⁾ Mátyás királynak a vajdához írt dátum-nélküli levele. M. L. I. 314. A vajdának június 20-ikán a magyar követekhez és ezeknek, június 28-ikán a királyhoz intézett levelök. Diplom. Eml. IV. 306.

⁷⁾ Bonfin és Eschenloer említik.

⁸⁾ Banyitay. A váradi püspökség. I. 332—343.

volt. Ékesen díszített négy hártya-codex viseli czímerét. A székesfehérvári koronázó egyházban szent Imre herczegnek emléket állított, és szent Anna tiszteletére kápolnát építtetett.¹⁾

X.

Sankfalvi Antal.

Sankfalva Gömörmegyében ma is fönnálló magyar helység, a mely nevét nemes családnak kölcsönözte. Ennek tagjai között 1404-ben kiállított oklevél kettőt említ, kik az Antal nevét viselték.²⁾ A harmadik, kivel e helyen foglalkozunk, csak több évtizeddel utóbb született.

Egyetemen végezte tanulmányait, a kánoni jogból a tudori fokozatot nyerte el. Zrednai Vitéz János váradi püspök udvarához jutott, és a váradi káptalanban kanonoki javadalmat nyert.³⁾ Főpapját 1463 nyarán elkísérte Grácza, a hol a császárral a korona kiváltása iránt a tárgyalások folytak, és mikor július 24-ikén a szent-kincs a magyar biztosoknak átadatott, ezen szerencsés esemény hírére ő vitte meg Mátyás királynak.⁴⁾

Ily módon kedvező előjelek között megnyílt pályáján feltűnően lassan haladott előre. Hét éven át semmit sem tudunk róla. Az 1471-ik évi összeesküvésben nem volt része, sőt első pártfogójának, Vitéz Jánosnak bukása után, a királyi bizalom kiváló jelében részesült. A lengyel királylyal 1472 elején megindult béketárgyalások alkalmával Nifor Imrével Lengyelországba küldetett.⁵⁾

¹⁾ Bonfin. Decas IV. Lib. VIII. f. 471.

²⁾ Hazai Oklevéltár. 333.

³⁾ Mátyás király 1486. október 2-ikán kelt oklevelében magisternek és váradi kanonoknak czímeztetik. (Magyar Sion. IV. 772). Kétségkívül már nyilvános pályája kezdetén nyerte el a váradi stallumot. Mátyás 1486 június 16-ikán kelt megbízólevelében »decretorum doctor«-nak czímezi.

⁴⁾ Ezt kiemeli Mátyás 1489 november 16-ikán kelt czímer-adományozó oklevelében. (Országos levéltár).

⁵⁾ Az idézett czímer-adományozó oklevél említi ezt. *Dlugoss* írja, hogy a Magyarországba küldött lengyel biztos, a fegyverszünet megkötése után, »cum uno ex baronibus Hungariae *Nimphor* nomine« tért vissza. A lengyel rendek pedig a fegyverszünetet megerősítő (1472 ápril 22-ikén kelt) oklevelében említik, hogy »cum strenuo domino *Nimphor* nuncio baronum Hungariae« tárgyaltak. (Katona. XV. 578, 584.) Sankfalviról nem tesznek említést. Követtársa, Nifor Imre felől semmit sem tudunk.

Ezután újból tíz esztendeig hallgatnak róla a történeti emlékek.

1482 tavaszán Rómában találjuk. Június 21-ikén a szent Lélek védnöksége alatt álló confraternitás tagjai közé lépett.¹⁾

Királyi követségben járt itt és Nápolyban.²⁾

Az 1486-ik év június 16-ikán Mátyás a milánói fejedelemhez küldi őt. A megbízólevél tanúsága szerint ekkor udvari káplán tisztét töltötte be. Feladata volt uralkodóját kimenteni azért, hogy a Corvin János és Bianca hercegnő között tervezett házasság megkötése végett még nem küldött biztosokat. Emellett »bizonyos más ügyek« is bizattak rá.³⁾

Ezek a »más ügyek« jelentékenyebbek voltak, mint a küldetés nyíltan bevallott célja. Milánóból ugyanis Franciaországba ment, hol a királyi udvarnál Dsem török herceg kiszolgáltatása érdekében megkezdte a tárgyalásokat,⁴⁾ a melyeket azután a következő évben a váradi püspök folytatott.

Távolléte alatt magasabb egyházi állásra mozdította elő a király. 1486 október 2-án adományozta neki a pozsonyi prépostságot, mely kevéssel előbb a németországi származású Schönberg György diplomata-főpap halálával üresedett meg.

A küldetéséből visszaérkezett Sankfalvi november 11-ikén megjelent Esztergomban az érseki helynök előtt, a kitől az egyházi megerősítést elnyerte.⁵⁾

Mintegy harmadfél esztendőt töltött Pozsonyban, mikor a király bizalma mindenekfölött fontos és kényes megbízásokkal Nápolyba küldötte.

A tárgyalások a miket Sankfalvi 1486-ban és a váradi püspök a következő évben a francia királyi udvarral folytattak, oly célból, hogy Dsem török herceget, kit a János-lovagrend egyik délfranciaországi várában őriztek, neki szolgáltatassák ki, nem vezettek eredményre. A francia király és a lovagrend

¹⁾ Monumenta Vaticana. Series I. Tom. V. 8.

²⁾ Az alább idézendő királyi címer-adományozó oklevélben említetik, hogy Rómába és Nápolyba is küldetett.

³⁾ A megbízólevél: Mátyás külügyi levelei. II. 303.

⁴⁾ A ferrarai herceg milánói követének 1486 augusztus 8 és szeptember 19-iki jelentése a modenai állami levéltárban.

⁵⁾ A király és az érseki helynök okiratai: Magyar Sion. IV. 772, 773.

nagymestere Dsemet 1489 február havában Rómába küldötték, s a pápának adták át. Mátyás azonban ekkor sem hagyott föl igyekezeteivel. Egy részről azon volt, hogy ígéretekkel és fenyegetésekkel a pápát a herceg kiszolgáltatására készítse; másrésről a nápolyi királyt rá akarta bírni, hogy titkos ármánnyal vagy nyílt erőszakkal hatalmába kerítse a herceget, és azután Magyarországra küldje.

Sankfalvi Antalt bízta meg, hogy erre vonatkozólag előterjesztést tegyen a nápolyi királynak, és felhatalmazta, hogy vele formászerű szerződést kössön.

Amennyiben arról győződik meg, hogy Ferdinánd király komolyan el van határozva Mátyás kívánságát teljesíteni, — ezen egyetlen ügy tárgyalására és elintézésére kellett szorítkoznia. Ellenkező esetben, ha tapasztalja, hogy Ferdinánd nem érdeklődik elég melegen a török herceg ügyeért, és az előterjesztésre kitérő módon, vagy üres szavakkal felel: parancsot kapott, hogy egy másik, nem kevésbé fontos ügyet hozzon szőnyegre.

Mátyásnak, élete végső éveiben, sok keserőséget és nehézséget okozott neje, ki minden módon rá akarta bírni, hogy őt fogadtassa el trónörökösnek a magyar rendek által, és Corvin János trónöröklésének biztosítására vonatkozó tervét ejtse el. Evégett atyja és fivére közbenjárását is igénybe vette, a kik leveleikkel és követek által ostromolták Mátyást. Ez kimeríthetetlen türelemmel viselte a zaklatásokat, amiket az uralkodásvágytól elvakított királyné esztelen erőfeszítésével okozott neki; és mivel őt maga nem volt képes észretéríteni, atyja és fivére által kívánt volna rá hatni. Sankfalvit utasította, hogy a nápolyi királyi udvar előtt a helyzetet teljes nyíltsággal tárja föl.

Maga a király fogalmazta meg az utasítást, mely részletesen foglalta magában mindazt, a mit a prépost a nápolyi trónörökössel, Alfonz calabriai herczeggel közlendő volt. Egyebek között, hogy »a magyarok készebbek magukat egytől-egyig fölkoncizoltatni, mint asszony uralmának hódolni«; hogy »a királyné nem nagy mértékben bírja alattvalói szeretetét, és talán nem is szolgáltat okot rá, hogy iránta rokonszenvet

tápláljanak»; és hogy ha a király még életében nem fogadtatja el Corvin Jánost utódjául, halála után az ország rendi könnyen Frigyes császárt választják meg, a ki azután János herceget is, a királynét is csúfosan kiűzi az országból, sőt megtörténhetik, hogy »ezen mozgalmakban a királynét, mivel nem igen szeretik, ellenségei kegyetlenül kivégezik.«

Az utasítás végén egy pont van, a melynek tartalmát Sankfalvinak nem a király nevében kellett előadni, hanem úgy, mintha saját aggodalmait tolmácsolná. Ez így hangzott:

»A királyné ő felsége, ha sorsát a király életében nem biztosítja, nagy veszélynek teszi ki magát. Ugyanis most a hercegnek királylyá megválasztását akadályozza, és azt akarja, hogy a király ő felsége halála után ő maga vagy a herceggel közösen foglalja el a trónt. Egyik sem történhetik meg. Az ország sohasem egyeznék bele, hogy asszonyt uraljon; ketten pedig közösen nem kormányozhatnának célszerűen, és a megoszlott ország elpusztulna. De továbbá ha az örökösödés ügyének elintézése előtt, a míg a királyné ő felsége és a herceg egymással versengenek, találna a királyi felség meghalni, és a herceg, akár atyja érdemei, akár fegyver hatalmával, a trón birtokába jutna, (a calabriai herceg) magas bölcseségével és magas értelmességével megítélheti, hogy miképen bánnék a királyné ő felségével, és hogy vajjon megtürné-e őt az országban? A herceg ugyanis soha sem felejtene el, hogy atyja életében a királyné ő ellene fondorkodott, őt az atyai tróntól meg akarta fosztani, nem akarta és nem engedte, hogy atyja életében választassék meg. Már pedig valószínű, sőt majdnem bizonyos, hogy a herceg, ha most meg sem választatik, a királyi felség halála után királylyá megválasztatja magát; mert ő lesz az országban a leghatalmasabb; ugyanis már most nagyszámú vár és uradalom kezei között van; a várak parancsnokai, a városok, a kincstárnokok hűségi esküvel kötelezik le magukat neki; a katonaság, sőt az egész ország szereti őt, és ragaszkodik hozzá. Ehhez járul, hogy atyja az összes főpapokat és ugyyszólván mind a zászlósurakat mintegy a sárból emelte ki, jótéteményekkel halmozta el; ezek tehát, vagy legalább nagyobb és józanabb részek, hozzá

ragaszkodik atyja érdemei és a tőle vett jótétemények miatt és azért is mert senki józan észszel nem akarná a hálátlanság vádját vonni magára; az egész hadsereg szintén körülré fog sorakozni; ő tehát a királyné ő felsége ellenzése daczára is uralkodóvá, királylyá választatná magát. Ebben az esetben a királyné ő felsége mit várhatna és remélhetne magára és személyére nézve a jövőendő királytól? Valószínű, hogy a herczeg úr lelkében az atyjához való ragaszkodást elfojtaná a királyné ő felségétől szenvedett méltatlanság hatása, és nem gondolva az atyja emléke iránt tartozó kegyelettel, bosszút állana, vagy ha egyebet nem is tenne, legalább nem tűrné meg a királynét az országban, mivel gyanus szemmel tekintene rá és félne tőle. Jó volna tehát, ha a calabriai herczeg, a nápolyi király úgy rendelkezne, és a királyné ő felségének olyan tanácsot adnának, hogy botrányok ne keletkezzenek; ugyanis az előre látott nyilak kevésbbé sebeznek. A királyné elégedjék meg azzal a helyzettel, melyet neki a királyi felség állapítana meg, és azokkal a biztosítékokkal, a miket neki a herczeg úr, a főpapokkal és zászlósorakkal nyújtana; mondjon le a trón elnyerésére czélzó törekvéseiről, mert ezen kívánsága semmi módon nem teljesíthető.«¹⁾

Igy tehát Mátyás ez alkalommal követének a szavakat is szájába adta, a melyekkel megbízatásának teljesítésében eljárnia kellett.

Sankfalvi május elején indult el Budáról.²⁾ Augusztus 13-án a ferrarai herczegnek egyik római ügynöke jelenti, hogy a pozsonyi prépost, ki mintegy két hónapot töltött Nápolyban, Rómán keresztül, visszatért hazájába.³⁾

Sajnos, arról, hogy miképen oldotta meg a rábizott feladatokat, az emlékek nem tudósítanak. Annyit tudunk, hogy Dzsem herczeg megszöktetésére a nápolyi király nem tett kísérletet, és Beatrix ezentúl sem nyugodott meg sorsában.

¹⁾ Az utasítást (dátum-nélküli és csonka példányból) közölte Kovachich. *Scriptores minores*. II. 341—350.

²⁾ A pápai legátus 1489 május 15-ikén kelt jelentésében említi, ezt. (A jelentés eredetije a velencei Szent-Márk-könyvtárban.)

³⁾ Pistacchi Vincze levele a modenai állami levéltárban.

Mindazáltal Mátyás király meg volt elégedve Sankfalvi prépost eljárásával. Kevéssel az ő visszaérkezése után, 1489. október 16-ikán, azzal jutalmazta meg őt, hogy néki és családjának czímert adományozott, mely aranykéztől tartott három nyilat tüntet föl. Az adománylevélben kiemeli a császárnál, a nápolyi, francia, lengyel királyoknál, a milánói fejedelelemnél és a velencei köztársaságnál viselt követségeit. A czímer használatának jogát kiterjeszti a prépost testvéreére Hős Tamásra, ki a király által viselt hadjáratokban hőiesen küzdött, és többször megsebesült, egy ízben testébe három nyil fúródott.¹⁾

Mátyás utódja, II. Ulászló király, 1492-ben a nyitrai püspökségre emelte Sankfalvit, és Rómába meg Nápolyba küldötte, hogy Beatrixszal kötött titkos házasságának felbontását eszközölje ki.²⁾ Meghalt mint váradi püspök.

FRANKÓI VILMOS.

¹⁾ Az oklevél ki van adva a Turul című folyóiratban. 1880. évf. 208. — A »Magyar Könyvszemle« 1879-ik évfolyamában egy XV. századbeli pontificalét ismertetvén, mivel első lapjára három nyilat feltüntető czímer van festve, első birtokosának Sankfalvi Antalt jelöltem meg. Ez tévedés volt. A három nyilas czímer Filipecz János váradi püspöké (1478—1490), és abban különbözik Sankfalviétól, hogy az utóbbiban a három nyilat kéz tartja, míg az előbbiben a kéz hiányzik.

²⁾ Ezen küldetéséről szólok »Erdődi Bakócz Tamás élete« című munkámban.

A SZENT KORONA ES BETHLEN GÁBOR.

Bethlen Gábor fejedelem 1619 október 14-én elfoglalta Pozsony városát s a nádortól összehívott országgyűlés végzése értelmében a szent koronát is gondviselése alá vette.

Szilágyi Sándor »*Révay Péter és a szent korona*« című akadémia értekezésében,¹⁾ behatóan ismerteti a korona őrző urakkal folytatott tárgyalásokat, a kik a törvényre és a letett esküjökre hivatkozva nem akarták befogadni a várba »az ország praesidiumját«, de minekutánna a rendek követei azzal fenyegetőztek, hogy utolsó esetben rohammal is heveszik a várat, megadták magukat, és kaput nyitottak az ország biztosainak, a kik november 22-én Mérey Gáspár és Monoky Miklós alatt 200 főből álló magyar csapatot rendeltek a szent korona őrzésére. Szilágyi munkájából azt is megtanulhatjuk, hogy milyen okok és kényszerítő körülmények birták rá Bethlent arra az elhatározásra, hogy a nemzet féltett kincsét Pozsonyból Zólyom várába, majd Kassára vitesse és az alább következő soroknak csak az a céljuk, hogy a jeles tanulmánynak helylyel-közzel mutatkozó hézagait betöltsék s a szent korona történetére vonatkozó ismereteinket lehetőleg tökéletesebbé tegyék.

Tudjuk, hogy a császári hadak 1620 október 9-én erős támadást intéztek Pozsony ellen s bár a támadás a magyar vezérek szorgalmatos vigyázása, a védők elszánt vitézsége, kiváltképen pedig Rákóczy Györgynek a döntő percekben való megérkezése miatt kudarcot vallott s maga *Dampierre* is elesett az ostrom alatt, mindazonáltal Bethlen — már akkor Magyarország választott királya — nem tartotta tovább a határszáron fekvő Pozsonyt a koronaőrzésére föltétlenül biztos helynek, hanem a mellette lévő tanácsurak javallásából Zólyom várába vitette.

Pálffy István és Révay Péter korona-őrök belátván, hogy

---

¹⁾ Értekezések a Történelmi Tudományok köréből V. kötet I. szám.

minden tiltakozásuk hiában való, végezetre csak azt kívánták, hogy a szent koronának Nyitra vagy más közelebb fekvő korona-birtok rendeltessék »lakó helyül«, hogy ott kellő biztonságban maradván a további bujdosással járó minden veszedelem eltávoztassék tőle. Minthogy azonban a rendek Zólyomhoz ragaszkodtak, ők sem ellenkeztek tovább, hanem Pozsonyból előbb Bethlen főhadai szállására Nagy-Szombatba, onnan pedig — minekutánna Forgách Zsigmond nádortól 1620 november 21-én igazolásukra szolgáló bizonyság levelet kaptak — Zólyom várába kísérték a szent koronát.

Bethlen Ilyésházy Gáspárt és Perényi Gábort rendelte melléjük biztosokul, és 1620 november 23-án¹⁾ következő utasítással látta el őket:

»Mivel ő felségének Magyarország választott királyának és az egész uri tanácsnak bizonyos és szükséges okokból úgy tetszett, hogy a szent korona Poson várából kihozattassék és Zólyomi várban nagy becsülettel helyeztessék, ő felsége az urakkal egyetemben kegyelmeket rendelte ketten annak elvitelére és helyben hagyására az Corona őrző urak mellé Commissariusul ily instructióval, az mint következők:

1. Megindulván *innen* kgték az szent koronával, az uton szorgalmatos gondot viseljen, hogy mindenütt illendő szálláson és fogadtatás nélkül való őrizésben legyen.

2. Oda érkezvén Zólyom várban, mindgyarást elsőben is egy oly erős boltot keressen a várban, az kit a korona őrző urak is javalljanak és az szent koronát abban helyeztessék.

3. Az mely *vasajtó* Posonyvárából az szent koronával edgyütt odavitetik, ugyanazon ajtót arra az bóttra, az melyben az szent korona lészen, erőssen felcsináltassa.

4. Az várban való tisztartókat és praesidiumot erős hittel — az mint annak az formája meg vagy on írva — az szent korona hűségére és oltalmazására mindgyarást megeskesse.

5. Az szent korona őrzésének és hűségének szokott formájához való esküvéshez azt is oda tétessék, hogy nem csak az szent koronához, hanem ahhoz a helyhez is, valahol az szent korona lészen, hittel legyenek az praesidiariusok kötelesek.

6. Mindenek az korona őrző uraktól függjenek az várban minden dologban, valami az szent koronának őrzésére nézendő lészen.

7. Az korona őrző uraknak illendő szállásokat rendeljen az várban kgték mind magoknak s mind szolgálóknak. Azonképpen az lovaiknak is istállót, ha ott benn az várban elférnek, ha pedig nem, tehát ott kinn az városban.

8. Az várnak az kulcsa az korona őrző uraknál álljon és az ő akaratjuk szerint nyissák és tegyék be mind este-reggel a kaput.

9. Az egyik posonyi porkoláb *Kinchy András* lészen az ország számára az várban az korona mellett, a más porkoláb a vár őrzésére az ő felsége porkolábjá lészen, kik mind ketten edgyaránt hitesek legyenek az szent koronához.

¹⁾ V. ö. Szilágyi Sándor id. m. 23. lap. 2. jegyzet. Igaza lehet Závodszyknak, hogy a koronával Pozsonyból még nov. 14. megindultak, mert úgy látszik, csak N.-Szombatban határozták el, hogy hová vigyék,

10. A korona őrző uraknak tűzre való fából és a praesidiariusoknak is vártára elegendő provisiójok legyen, hogy meg ne fogyatkozzanak.

Ezeket ilyenképen elrendelvén és helyben hagyván az Commissarius urak onnan eljöhetnek és ő felségének, miképpen hatták helyben az szent koronát, referáljanak. Actum *Tyrnaviae* 23. die novembris 1620.¹⁾

Gabriel mpr. (p. h.)

Johannes Kraus mpr.

Zólyom vára sem adhatott sokáig menedéket a szent koronának. Ot hónap elteltével, 1621 április 28-án Bethlen személyesen kereste föl Révayt s másnap már arról tudósítja feleségét, hogy »az koronát — ugymond — elhozta, Alagit, Rákóczit rendeltem melléje, de az én gyalogim vannak körülötte s magammal együtt járnak.²⁾» A dolog előzményeit Szilágyi értekezéséből ismerjük és röviden csak annyit jegyzünk meg, hogy Révay letett esküjére és collegája távol létére hivatkozván most is ellenszegült, óvást emelt és tiltakozott, és csak akkor engedett, mikor Bethlen »mint a korona legfőbb öre és gondviselője« írásban biztosította őt, hogy a szent koronát nem fogja kivinni az országból és a további teendőkre nézve bevárja a legközelebbi országgyűlés határozatát. Minthogy azonban Révay már régen föltette magában és a rendeknek is tudtul adá, hogy hivatalát csak addig viseli a míg a koronát Zólyomnál beljebb nem viszik: a fejedelemnek összes tekintélyét és rábeszélő képességét fel kellett használni, hogy őt tisztében való maradásra és kötelessége teljesítésére bírja. Erre vonatkozólag írja Bethlen, 1621 május 10-én kelt levelében Thurzó Imrénék: »Révay uramot — ugymond — hittam, sőt obtestáltam, el ne maradjon, és protestáltam, hogy ha el nem jó melléje (t. i. a szent korona mellé) *fide fragus* léssen; az fogadta, csak mehessen házához, disponálhassa dolgait, ha parancsolok neki, eljön.³⁾»

A szent koronának Zólyomból Kassára való költöztetése az országgyűlés fölhatalmazása, a tanács urak megkérdezése és jóváhagyása nélkül történt. Tagadhatatlan, hogy Bethlen Gábornak nagy és fontos okai voltak arra, hogy mint választott király, teljhatalmulag, saját felelősségére intézkedjék, mert egyrészt a várnak gyöngesége és az őrségnek többrendbeli fogyatkozása, másrészt a Pálffy hűsége ellen fölmerült alapos

¹⁾ »Instructio pro Commissariis Sacrae Regni Coronae Spectabilibus ac magnificis dominis Gaspari Ilyesházy et Gabrieli Priny, qualiter ii sacram Regni Coronam, ejusque Custodes Spect. ac magn. dominos Petrum de Rewa et Stephanum Paalfi Thyrnavia ad arcem Vet. Zolii decenter deducere et constituere debeant« (*Eredetije Trencsény vármegye levéltárában.*)

²⁾ *Történelmi Tár* 1882/125.

³⁾ Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei 294. l.

gyanu, és az udvar cselszövényei, legfőképen pedig az a körülmény, hogy a szent koronának — a mint *Zmeskál* írja — minden reményen és várakozáson kívül a szomszédságban — alkalmasint Széchy György személyében — »*újabb ellensége támadott*,«¹⁾ a fejedelem óvatosságát és azt, hogy rendkívüli esetben rendkívüli eljárást követett, — tökéletesen indokolják: mindazonáltal váratlan, sőt látszólag erőszakos föllépése nemcsak az ellenpárton, de még saját hívei között is élénk visszatetszést keltett és sok mende-mondára, gyanúsításra szolgáltatott okot. Barátai félre értették, gonosz akarói szándékosan félre magyarázták eljárását, és fegyvert igyekeztek kovácsolni belőlle, azzal vádolván őt, hogy egyfelől a békességen alkudozik, másfelől csalárdságon töri a fejét és el akarja tulajdonítani, idegen országba, nyilván a török birodalmába szándékozik vinni a nemzetnek kegyelettel őrzött legdrágább kincsét.

Ezt a kérdést Szilágyi Sándor, mint tanulmánya körén kívül eső — nem fejtegeti, de némely vonatkozásait az általa közzé tett érdekes okmányokban is fölhaláljuk.

Leginkább aggódott a szent korona sorsán annak becsületes, hű gondviselője Révay Péter és többek között Thurzó Imrének is elpanaszolta a dolgot, a ki Istennel és jó lelki ismeretével bizonyította, hogy minden az ő akarata, tudta és tanácsa nélkül történt. Eleinte maga is sokat busult és bánkódott rajta — írja 1621 május 7-én Révaynak, — de már nem sópánkodik tovább, mivel megértette, hogy a korona veszedelemben forgott és a fejedelem épen azért vitette el Zólyomból, hogy a külső vagy belső ellenségtől megoltalmazza. »*Ha keggelmeddel — ugymond — szemben lehetnék és okát kgdnek magam megjelenthetném. tudom, hogy kgd is elméjében megcsendesednék*.«²⁾ Annál különösebb tehát, hogy Thurzó mégis elítélte, kárhoztatta a fejedelmet, sőt szemrehányással illette őt, hogy a szent koronát az ország és a tanács urak hire nélkül magával vitte, mintha épen csak bosszantani akarta volna Bethlent, a kivel különben ebben az időben már többször éles ellentétbe jött és komolyan gondolkodott arról, hogy visszatérjen a király hűségére.³⁾ De Bethlen Gábor igazsága érzetében visszatartotta a méltatlan szemrehányást, és bebizonyította az őt leczkéztetni akaró hevesvérű ifjunak, hogy ugy cselekedett, a mint hasonló körülmények között cselekednie kellett. Mert, ha szinte lett volna is kivel tanácskozni, nem volt idő a tanácskozásra,

¹⁾ Szilágyi: Révay Péter és a szent korona. *Okmányok* XXV.

²⁾ Révay Péter és a szent korona. XXVII. sz. okmány.

³⁾ Frankl Vilmos: Pázmány Péter és kora I. k. 582. l. Bethlen Gábor politikai levelei 250., 277. stb.

minthogy már megindult Murányból Besztercebányára *Balogh István* embere a császár levelével, melyben Ferdinánd minden kegyelmével és újabb kiváltságok ígéretével biztatta a polgárokat, hogy zárják be a fejedelem előtt a kapukat és adjanak segítséget ellene Révay Péternek, hogy a koronát megtarthassa. Jó szerencse tehát, hogy a levél utközben az ő kezébe került, mert így Balogh Istvánnak — a kit a császár a bányavárosok corumpálására küldött — minden praktikája kárba vészett. — Ismervén pedig Zólyomvárának erőtelen voltát, élelemben és hadiszerekben való fogyatkozását, nem lehetett oly »*bolond*« (ipsissima verba!) hogy összetett kézzel nézze a veszedelmet, mikor módjában állott azt elhárítani. Mert arra az eshetőségre is el kellett készülnie, hogy Révay hű maradván esküjéhez a császár parancsára sem viszi föl a koronát és ha egyszer az ellenség megszállotta a várat, akár föláldozzák is magukat kötelességük szerint a védők, akár kapitulálnak, a szent korona így is, úgy is örökre elvesz és tőle fogják számon kérni, őt fogják büntetni és kárhoztatni érte, mondván, hogy az az egy kincse volt a nemzetnek és azt sem tudta megőrizni. Végezetre pedig azt is meggondolta, hogy ha kardra kerül közöttük a dolog, a hadak miatt nem csak a vármegyék, hanem a bányavárosok is utolsó veszedelemre, pusztulásra jutnak.

»Nem akarván azért — ugymond — sem magamra gyalázatos szidalmat, sem azokra az városokra, vármegyékre és nemességre utolsó romlást vonni, az koronát sem akarván ellenségnek kezében ejteni, azért vöttem fel és elhoztam. de nem azért, *hogy eltulajdonítsam és más országba vigyem*, mert magam sem megyek másuvá, elligyje édes öcsém uram, ha ebben költ a dolog, bizony megöletni is kész leszek magamat Magyarországiért.«

Mindezeknek utánna értesíti Thurzó Imrét, hogy a koronát nagy becsülettel Kassára hozatta s a kamara házában egy szép boltban helyeztetvén, Révay távollétében, kinek egyidejűleg levét küldött, hogy fogadása szerint jöjjön be tisztje mellé,¹⁾ Rákóczy Györggyel és Alaghy Menyhérttel őrizteti, míg a junius 1-ső napjára hirdetett országgyűlés annak további sorsa felől határozni fog. »*Semmi közömet* — ugymond — *hozzá nem avatom, oltalmazzon Isten annak csak gondolatjától is*, hiszen, ha megtarthatom az országnak nem szidnak meg érte, de ha elveszteném tőlük, méltán érdemleném az büntetést.«²⁾

¹⁾ Bethlen Gábor 1621. jun. 6. írja Thurzó Imrének, hogy »Révay Péter uram *ma* beérkezik ide Kassára.« *Bethlen polit. lev.* 316. l., de Révay akkor csak rövid ideig maradt Kassán.

²⁾ V. ö. Szilágyi Sándor: Bethlen politikai levelei 293. l. és Révay

Bármint gondoljunk is különben Bethlen Gábor politikai morálja felől, melynek — ellenségei szerint — nem az volt legnagyobb fogyatkozása, hogy szükség esetén a színlelést, hazugságot és képmutatást is megengedhőnek tartá, el kell ismernünk, hogy Thurzóhoz írott levelében teljes őszinteséggel nyilatkozott s legfeljebb azt jegyezhetjük meg reá, hogy a koronának Zólyomból való elvitelét nem annyira az ország mint inkább az ő — hozzátehetjük — jogos érdeke követelte. Bizonyítgatnunk sem kell, mert a dolog természetéből önként következik, hogy fontos volt ugyan reá nézve, hogy a szent korona a békekötésig az ő kezén maradjon, de az hogy — Isten tudja mi czélból — el akarta volna tulajdonítani, egyaránt lealázó, képtelen és nevetséges rágalom.

Sokkal jobban ismerte Bethlen a szent korona iránt való, szinte imádással határos kegyeletet, semhogy vissza ne borzadt volna attól, hogy a nemzet közérzését ilyen otromba módon megsértse. Az az ember, a kit kortársai közül némelyek »*Uj Mithridatesnek*« tartottak, de a kinek fényes tehetségeit az ellensége sem tagadhatta, — valóban az ítélő képesség és politikai bölcsesség teljes hiányát árulta volna el, ha a megpróbáltatások nehéz napjaiban, midőn már szövetségesei megaláztattak, hívei elpártoltak tőle, barátjai nem bíztak többé benne, mert pillanatra úgy tetszett, hogy szerencséje is elhagyta, a forduló ponton mondjuk, mikor csak bámulatos lelki ereje tartotta fenn, mert minden elért sikere kockán forgott: olyan meg gondolatlan és nem nagyra vágyása, sem érdekei által nem indokolható cselekedetre ragadtatja magát, melylyel az egész magyar nemzet gyűlöletét fejére zúdította volna, s mely következményeiben kitűzött célja elébe legyőzhetetlen akadályokat emelt volna.

De könnyű ezt nekünk ma átlátni, a párt szevedélytől elvakult kortársak másként ítélték s mikor még barátai is kételkedtek benne, hogy ne gyanúsították és rágalmazták volna őt ellenségei Forgách, Pálffy, Széchy, különösen Eszterházy Miklós, a kiről Bethlen, épen ez időtájban úgy nyilatkozott, hogy »*ha az tehetsége — ugymond — olyan volna mint az ambíció és illetlen akarat, senki közülünk meg nem maradhatott volna eddig*«.¹⁾ Siettek is fölhasználni a véletlen által kezükbe adott hatalmas fegyvert, mielőtt Bethlen szavai és cselekedetei által annak élet eltompíthatta volna. És bár nem

Péter és a szent korona 25. l. *Szalay László*: Eszterházy Miklós nádor I. k. 197. l.

¹⁾ Szilágyi: Bethlen G. politikai levelei 302. l.

tudjuk mindég kézzel fogható bizonyítékokkal igazolni, de igen sok félre nem ismerhető jelenségből biztosan következtethetjük, hogy a fejedelem ellen megindult országos mozgalom, a vármegyék elégtelensége, a vitézlőrend zugolódása, a föld népének készülődése, a király pártjának naponként való gyarapodása, a béke tanácskozások fennakadása mind szoros okozati összefüggésben állanak a szent korona elvitelével.

Jellemző példája ennek különösen a nyitrai árulás.

Ersekujvár megszállása előtt, 1621 május vége felé történt, hogy Pálffy István és Koháry Péter német hadakkal Nyitraihoz érkezvén, fölszólították a kapitányt, hogy adja meg a várat. De Littassy István — kinek a nádor szép uraságot 300 jobbágy telket ígért, ha Ferdinándhoz pártol — nem hallgatott a csábításra, és kitartásra buzdítván a védőket azt üzentekik, hogy csak álljanak odébb, mert ő hite szerint megtartja a várat Bethlen Gábornak és a magyar nemzetnek. Mert nem vagyunk mi asszonyok — mondá többek között — *hogy minden meleg beszédre eltántorodjunk!* Azonban egy Dezső Balint nevezetű, valószínűleg Forgáchék által megvesztegetett nemes ember titkon azzal lázította a vitézlő rendet hogy *elvitte Bethlen a koronát, árván hagyta az országot*, fizetését vették a bestye lélek k... fiának, de nem tartoznak neki hűséggel, mert sokat közülök erőszakkal vittek a várba, s az nem apjokról maradt örökségük, hogy életüket, jószágukat, gyermekeiket föláldozzák érte. Csakhamar olyan zendülés támadt, hogy se Isten se ember nem birt többé velük. Gyalázták, kisebbitették, rutul szidalmazták a fejedelmet s még az utolsó dobos is csak azt emlegette, hogy oda van a korona, árván maradt a nemzet. Verték a mellöket, hogy felkeresik Bethlen Gábort Erdélyben is, és számon kérik tőle a szent koronát, majd rá támadtak a kapitányra, hogy kidobják a vár fokon, vagy összevagdadják, ha tovább ellenkezik és nagy kiáltással közönségesen kiáltották: »*Megadjuk a várat Ferdinándnak, ő a mi koronás királyunk s mi az ő hávei vagyunk!*«! A kapitány hiába sirt, rimánkodott, menyre földre protestált, nem használt az semmit. Megnyitották a kapukat és bebocsátották a német hadat Nyitra várába.¹⁾

De a rágalom és gyanúsítás mérges nyilai nem sokáig ártottak már Bethlennek, mert a kassai országgyűlés — eljárását utólag helyeselvén — a szent korona felől azt végezte,

¹⁾ A fejedelem 1621 május 27-én kelt levelében Littassyt kárhóztatja, pedig a mint látjuk tökéletesen ártatlan volt. V. ö. *Bethlen politikai levelei* 313. lap. és dr. Komáromy András: *A nyitrai árulás cz. közleményét.* (Hadtört. Közl. 1894. VII. évf.)

hogy ezental a föltétlen biztouságot nyújtó Ecsed várában őriztessék. Révaynak sem volt oka többé aggódni, mert az ország bizalma ismét feléje fordult és a rendek 1621 június 11-én kelt határozatukkal kitüntetőleg nyilvánították, hogy a korona őrzésére nálánál méltóbb embert nem találhatnak.¹⁾

Sajátságos játéka a véletlennek, hogy a fejedelem hadi szerencséje — melyet eddig mintha valami titkos ígézet lekötvé tartott volna — ezután csakhamar visszatért s mialatt az ellenpártot Buquoi tábornok és Forgách nádor halálával is érzékeny veszteség érte, az alatt az ő vezérei diadalt diadal után nyertek. — Mindhiába! Bethlen gyalázatosnak tartotta a Ferdinándtól ajánlott békét, de azért elfogadta, mert éles látása megsugta neki, az emberek és viszonyok ismerete bizonyára meggyőzte őt arról, hogy »nagy álma«, mely a Habsburg-ház magyarországi hatalmának romjain a Mátyás korabeli nemzeti királyság visszaállítása volt.²⁾ a megvalósíthatatlan politikai ábrándok közé tartozik.

Még egyszer látta a szent koronát, mikor a békekötés után Révay Péter Ecsed várából visszahozta Kassára és 1622 márczius 20-án Virágvasárnapján közszemlére tétetvén Ferdinánd biztosainak resignáltatott.³⁾ Es ha már akkor sejtette, hogy a földi nagyság, hatalom és dicsősség ez a symboluma örökre elveszett rá nézve: ki tudja, nem bánta-e meg azt a a történetíróink által annyira magasztalt előre látó, bölcs mérsékletet, melyet az őt nagy lelkesedéssel királylyá választó és koronázni akaró besztercebányai országgyűlésen tanusított?

DR. KOMÁROMY ANDRÁS.

¹⁾ Révay Péter és a szent korona. XXIX. sz. okmány.

²⁾ Szilágyi Sándor előszava Bethlen leveleiben IV—V. l.

³⁾ »Az szent korona holnapi napon publice cum solennitate ládájából kivétetik ad revidendum és annak utánna resignáltatik.« Bethlen Gábornak 1622. márcz. 19. kelt resolútiója. *Politikai lev.* 369. l.

ÁTILLA¹⁾ SZÉKHELYE H.-M.-VÁSÁRHELY HATÁRÁBAN VOLT.

B E V E Z E T É S.

Homéros születési helye felett tudvalevőképen egykor hét város versengett. Ez azonban még kicsiség ahhoz képest, hogy Atilla székhelyét már idáig vagy 30 hely számára követelik. Ily igénynyel felruházott helyek különösen itt az alföldön sűrűn találhatók. Ilyenek nevezetesen Kecskemét, Gyula, Szeged tája, Hódmezővásárhely. Mint ez utóbbi város monographusának kötelességem volt e kérdést vizsgálat és tanulmány tárgyává tenni, habár abba, megvallva az igazat, nem valami jó kedvvel és nagy reménységek közt fogtam, s olyanformán éreztem magamat, mint az az ember, kinek valamely ujonan feltalált örök mozgonyról kell tüzetesen véleményt írnia, holott magában már rég megvan győződve az ilyen találmányok képtelenségéről.

S csakugyan, azzal elég hamar tisztában is voltam, hogy azok, kik a székhely kérdését én előtttem városunk javára akarták eldönteni, okoskodásaikat igen gyenge alapokra, nevezetesen *egyszerű állításokra* és, a mi még ennél is rosszabb, téves hivatkozásokra fektették.

Szőnyi Benjámin mult századi itteni lelkészfelölöm ugyanis, kire némelyek hivatkoztak, e részben csak ennyit írt:

*»Itt volt hajdan Scythia eleink tanyája,
Mint Bonfiniusnak megírta pennája.«²⁾*

---

¹⁾ E nevet az egykoru kutfők orthographiája szerint (melynek változatait Pray: *Dissertationes in annales veterum Hunnorum* című művében már egyszer elősorolta) egyaránt írhatjuk *Attila*, *Attéla*, *Athila* vagy *Atilla* alakban. A *t* kettőzésének, minthogy a név az Atil folyótól származik, semmi nyomos oka sincs, ha csak ilyennek nem akarjuk tekinteni azt az előítéletet, hogy azt nálunk aristokratikusabbnak és tudományosabbnak tekintik. A hagyományos *Atilla* azonban magyarosabb s eredetűre nézve igazabb.

²⁾ Szőnyi Benjámin verses műve a Pető zendüléséről a h.-m.-vásárhelyi ref. egyház jegyzőkönyvében I. 65.

Ezt magyarázhatta Palugyai¹⁾ és az ez után indult s egyébként igen alapos Ortway²⁾ arra, hogy Szőnyi Vásárhelynek követeli a hun székhelyet, habár voltaképen sem Szőnyi, sem Bonfinius ily értelemben tüzetesen nem nyilatkoztak. Bonfiniusnak ide vonatkozó nyilatkozatai ugyanis ezek: »Minthogy igen hatalmasak voltak« (t. i. a hunok) »felfuvalkodván, mint a kik az egész földkerekségét le akarják igitni, a besenyőket, ruthenokat, fehér és fekete kunokat az egész Daciával és Sarmatiával egyben leigázták s végre a Tibiscus folyó mellett, melyet most Tyscia-nak hívnak, ütötték fel táborukat.«³⁾ Atilláról tüzetesen itt még semmi szó sincs. Később ennek lakóhelyét és sátorát Jornandes szerint írja le Bonfinius, midőn a Priskos követségéről szól: »Mielőtt (Priskos) az unokához érkezett volna, nagy folyókon kellett átkelnie, végre arra a helyre ért, a hol hajdan Indigiót, a legvitézebb góthot a sarmaták csele következtében megölték. Ide nem messze feküdt Atilla faluja, melynek minden falát, tündöklő fából készítették, oly tökéletesen összeeresztve, mintha csak egy szilárd fából lenne alkotva« stb. Majd hátrább, de még ugyanazon lapon, a király székhelyét a hazai krónikák nyomán világosan Budára teszi.⁴⁾ A Bonfiniusra hivatkozás tehát városunkra nézve teljesen balul üt ki.

Ép' ily kevés szerencsénk van Timonhoz, kinek tekintélyére Gelsei Biró Lajos, vagy egy másik író ekkép' hivatkozik: »Atillának is e tájon« (H.-M.-Vásárhelyre értve) »volt Priskus rhetor szerint az a Nagyfalú nevű hajléka, hol ő II. Theodosius napkeleti császár Maximianus és Oresthes nevű követének a béke dolgában feleletet adott s egyszersmind őket megvéndegelte, mit Priscus után Timon leirt.«⁵⁾ Priskos ugyanis, a mint ezt bárki előre is tudhatja, sem Vásárhelyet, sem bármely más megnevezett helyet nem említ, nem is említhet, sőt inkább épen ő az, kinek előadásából a legeltérőbb helyek mellett lehet és szoktak érveket és bizonyítékokat meríteni. Timon pedig a székhelyet határozottan és teljes világossággal Moldvába teszi. Ugyanis ő akkép' értelmezi Priskos utleírását, hogy Atilla táborát Vidinnel szemben a Duna és Schyl folyók között állítja fel. Innét indultak meg Priskosék, de nem nyugotra a Tisza

¹⁾ Palugyai, Magyarország legújabb leírása IV. 511.

²⁾ Ortway, Margum és Contra Margum. Értekezés a tört. tud. köréből 1876. VI. 12.

³⁾ Bonfinii, Decades 1771-iki kiadás 42. lap.

⁴⁾ U. o. 53. lap.

⁵⁾ Uj Magy. Muz. 1855. IX. 565. lap.

irányában, mert erre a sok hajózható folyót fel nem találhatták volna, hanem északkeletre, a merre bőséggel vannak a folyóvizek. Atkeltek tehát a Schylon, az Olton s még egy harmadik nagy folyamon (de semmiesetre sem a Dnisteren), *míglen Moldvának köben és fában szükségét látó tájaira érkeztek, hol a székhelyre megérkeztek.*¹⁾

E szerencsétlen kísérletek után akár végkép el is hallgathattam volna városunk hun székhelyi igényével. Mert mikor újra meg újra átolvastam Priskos utleirását, melyre azok, kik a székhelyet ide-oda helyezgetik, mindnyájan támaszkodtak, még inkább meggyőződtem affelől, hogy magából ez utleirásból, annak hézagossága miatt sem Vásárhely, sem semmiféle más hely javára a kérdést bizonyosan eldönteni nem lehet. Majd elővettem Salamon Ferencz kitünő tudósunk szellemes és sok eredetiséggel irt e tárgy értekezését, melynek végeredménye az, hogy a főszállás Szeged vidékén keresendő. Azonban az ő fejtegetéseiben is igen lényeges pontokon önkényűséget és tarthatatlan állításokat fedeztem fel. S ekkép oda jutottam, hogy a hun királyi főszállás minden dicsőségét teljesen elejtem mind Vásárhelyre, mind Szeged vidékére nézve.

A mint azonban tovább haladtam e vidéken lakó régi népek történetének kutatásában és lajstromozásában, az ezekben előjövő történeti és földrajzi adatoknak határunk egyik pontjával egybevetése következtében egyszerre csak úgy találtam, hogy ez adatok teljesen alkalmasak a Priskosnál előforduló hézagok kipótlására, s hogy ez egybevágó adatokban oly világos és eldisputálhatatlan *érveket* és bizonyítékokat nyerünk a kérdés megvilágosítására, sőt végleges eldöntésére nézve, minőknek azok, kik eddig e tárgyról irtak, legalább tudtommal együttes birtokában nem voltak, vagy legalább ez adatok figyelmüket kikerülték.

Mielőtt uj bizonyítékaimat feltárnám, vissza kell emlékeznünk Priskos utleirására, melyet eredetiben a Corpus Historiae Bysantinae gyűjteményes nagy munkában találhatni fel, de a mely Szabó Károly fordításában magyarul is megolvasható. E leírás a székhely fekvésére nézve sem több, sem kevesebb mint ezt a négy ismérvet szolgáltatja:

1. A székhely északra fekszik a Dunától;
2. a követség azt kerülő uton is a Dunától számítva mintegy 7 nap alatt érte el;

¹⁾ Timon, Imago antiquae Hungariae. Bécs, 1754. 102., 103. Révész, ki erős kritikával dolgozott vette észre először Gelsei Biró tévedését s midőn ezt kimutatja, bosszúsággal azt a megjegyzést teszi: »Igy csinálják nálunk a tudományt.« (Etellaka 11),

3. az ut négy megnevezett folyón s még néhány más folyón vitt keresztül;

4. a székhely oly vidéken feküdt, hol sem fa, sem kő nem termett, tehát síkságon.

Meg kell jegyeznünk, hogy oly roppant kiterjedésű államnak, minő Atilla birodalma volt, a mint ezt könnyen elgondolhatjuk, nemcsak egy székhelyre volt szüksége. Atilla tehát ép úgy, mint a korabeli római császárok, kiknek udvarában nevedett és kormányzási tanáiban meglehetősen jártas volt, egy időben több székhelyet tartott, a minthogy a székhely kérdésében legfőbb tanunk, Priskos is világosan »Atillának egyebütt levő lakásait említi, melyek közt legfényesebb« a szóban forgó volt. Valószínűleg birodalma minden tekintélyesebb részén volt ilyen szállása, s e körülmény már maga eléggé megmagyarázza a külföldi írók nagy eltéréseit. A hazai írók különbözőségei azonban magából a kizárólagos forrásul szolgált Priskos-féle elbeszélésből fejthetők meg, mely t. i., bármily nagy becsű legyen is egyébként Atilla s a hunok történetére nézve, de a székhely fekvésében nem ad elég tájékozást, — földrajzi neveket és kellően meghatározott fix pontokat pedig hazánk területére nézve épen nem nyújt, miből a közelebbi pontos meghatározás lehetetlensége (melybe épen ezért a legilletékesebb írók, mint Thierry, Gibbon stb. bele se fogtak), valamint a keresésbeli szétágazás, vagyis a feladat többféle megoldása — melyek mindegyike látszik birni néminemű alappal — s a szerzők alanyiségének érvényesülése a legtermészetesebben következett.

E roppant ingadozásnak s a vélemények ezen szertecsapongásának csupán úgy lehet korlátot vetni, hogyha a székhely fekvésére nézve olyan újabb jegyeket sikerül találunk, melyek Priskos kevés és határozatlan adatainak kipótlására alkalmasak s hitelességök minden kétségen felül áll. Szerencsére, ilyen jegyek is maradtak fen, s ezekre támaszkodva a kérdéshez most már valamivel nagyobb bizonyossággal szólhatunk, mint elődeink, kik közt egyébként főleg Révész Imre,¹⁾ Szabó Károly,²⁾ Ortway³⁾ és mindenekfelett Salamon Ferencz⁴⁾ kiváló értékű fejtegetéseket hagytak hátra e tárgyról.

¹⁾ Révész I. Etellaka, vagyis Atilla hun király birodalmi székhelye. Debreczen 1859.

²⁾ Thierry, Atilla, ford. Szabó Károly I. 206—207. a függelékben. Ugyan ő tőle Új Magy. Múzeum, 1851. 263—266. Kisebb tört. munkái I. 32., 33.

³⁾ Ortway, Margum és Contra Margum. Értekezés a tört. tud. köréből 1876. VI.

⁴⁾ Salamon, Hol volt Atilla főszállása? Századok 1881. 1—39.

Jornandes egykoru író értesítése szerint Ardarik gepida király, midőn a hunokat legyőzte, trónját Átilla egykori székvárosában, a tiszaisíkságon állította fel.¹⁾ Jornandes pedig, habár Salamon igen kisebbitőleg nyilatkozik róla, *mikor hun dolgokról ír, teljes hitelt érdemel*, nemcsak közel egykorúságáért, hanem azért is, mert atyja még Átilla táborában szolgált, mint az alán király író-deákja s ő maga is az alánok közt töltvén ifjuságát²⁾, eleget érintkezett a hunokkal, a minthogy leírásai és elbeszélései nem egy helyt *a közvetlen szemtanu benyomását költik fel bennünk*. — Baján avar khánról ismét fenmaradt az az adat, hogy ő, midőn a gepidákat legyőzte, lakását szintén Átilla egykori székvárosába helyezte át³⁾. Mint az egykoru szent-galleni szerzetes feljegyezte, az avarok magok is azzal tartották, hogy az ő khánjok Átilla székvárosa *helyén lakik*, mely a szerzetes idejében a központi fejedelmi ringet képezte az avar erődítmények közt, hol a fejedelmi kincstár is állott⁴⁾ s ez a ring a Tiszán túl volt.⁵⁾ Ugyanezt állítja Theofilaktos Symokatta is, midőn a 600-ik évről az avarok elleni kelet-római hadjáratot leírja.⁶⁾ Ezek szerint egykorú írók és tanuk szerint kétségtelen, hogy a hun király székhelyét az avarok föld-sáncza maradandólag megjelölte az utókorra nézve.

Annak tehát az eddigieken kívül újabb ismérvei ezek:

5. egy nagy körsáncz, mely a kisebb-nagyobb távolban levő többi körsánczok között legtekintélyesebb s fekszik a

6. tiszántúli vidéken.

A székhelynek ezen újabb ismerveit is tudván, most már felvesszük lényegesebb részeiben Priskos útleírását s nyomról-nyomra követjük és értelmezzük azt akkép' hogy *csakis olyan útronalat, földrajzi tétteleket és helyeket fogadunk el, melyek az útleírásnak, a fentebbi ismérveknek s az akkori földrajzi viszonyoknak minden tekintetben megfelelnek*.

¹⁾ Jornandes, De reb. Get. I.

²⁾ U. o.

³⁾ Thierry i. m. II. 171. (»Baján nagy vígan ütötte fel sátorát ott, hol száz évvel azelőtt Atilla palotája emelkedett«).

⁴⁾ Monachus S. Galli, Vita Caroli Magni II. 2.

⁵⁾ U. o. XXVII — »Pipinus Hunnis, trans Tizzan fl. fugatis eorumque regia, quae Ringus, a Longobardis autem campus vocatur, destructa, ad patrem venit.« (Annal. reg. Francorum. Reubernél, Script. med. aevi, Hannover, 1619. 30. lap.)

⁶⁾ Theofilaktos, a Corpus Histor. Byzant. című munkában. 1729-iki velencei kiadás. III. 277.

Tájékozásul előre kell bocsátanunk, hogy *Priskos* történész, kitől az útleírás eredt, egy követséghez tartozott, melyet II. Theodosios kelet-római császár indított Atillához fontos állami ügyekben. A követség feje *Maximinos*, egy előkelő császári főember volt, kihez még *Orestes* és *Edekón*, Atillának Byzanczban időzött s épen haza készülődő követei is csatlakoztak. Ez utóbbit a császári miniszter, a nélkül, hogy erről Maximinos és a követség egyéb tagjai, a velük volt tolmács, *Vigilas* kivételével, valamit tudnának, Atilla meggyilkolására titkon felbérelte. Az uti társasághoz még byzanczi és hun kalauzok, biztonsági fedezet, lovak, málhás öszvérek, kocsik és szekerek tartoztak, mert bár a leírásban utóbbiakról nincsen szó, ezt mégis fel kell tennünk, nem lévén valószínű, hogy előkelő, megelégedett korú s kényelemhez szokott byzanczi urak, oly roppant távolságot, a minő Konstantinápoly és Atilla székhelye közt volt, *nyári melegben lóháton tettek volna meg*. Az út magyarországi részéről egyébként világosan meg is van írva, hogy a vizen való átkeléshez csónakokat és tutajokat szekereken hordozott a követség magával. A követség a nagy világvároshból megindulva Szerdike (*Szófia*) és Naissos (Nis) irányában haladt, vagyis a rómaiak rendes közlekedési fővonalán, a világforgalmi nagy műúton. Most pedig átadjuk a szót Priskosnak, ki az utat Nistől a Dunáig így beszéli el:¹⁾

»Megérkezvén Naissosba, melyet az ellenség (hunok) feladult, a várost lakók nélkül találtuk, csak a templomok romjai közt találkozott néhány sínlő beteg, s a folyótól (Morava) kissé távolabb, a tisztáson megszállván, mert az egész part környéke tele volt a csatában elhullottak csontjaival. (Atilla harczott itt előző években a keleti császár emberei ellen.) Másnap *Agintheos*hoz, az *Illyriában* levő hadosztályok vezéréhez mentünk . . . Itt meghátrván, a mint utunkat a naissosi hegyekről az Istros (Duna) folyam irányában folytatók, egy erdőséggel borított tájra bukkantunk, melynek sok tekervényes zuga és csavartalata volt, s melyben a nap föltetsztekor, midőn azt hittük, hogy nyugotra megyünk, a nap keltét velünk szemben pillantottuk meg, úgy hogy a táj fekrését nem ismerők felkiáltottak, mintha a nap ellenkezőleg járna s nem azon tájt jelölné mint rendesen, pedig a táj szabálytalanságánál fogva, az ut ezen része kelet felé nézett. Ezen nehezen járható táj után lapályra jutottunk, mely hasonlóan erdős volt. Itt a barbár révészek bennünket dereglyékbe révén, melyeket kirágott és kirájt fa

¹⁾ Általában Szabó Károly fordítása szerint, melytől csak némely megjegyzett helyeken térünk el.

derekakból készítnék, átszállítottak a folyón (a Moraván), mely dereglyéket azonban nem a mi számunkra, hanem a barbár (hun) nép átszállítására készítettek, mely velünk útközben találkozott is, mítha Attelas vadászatra szándékoznék menni a rómaiak földére, pedig ezt a fejedelmi scytha háborúra készülve tette azon ürügy alatt, hogy nem adtak út neki minden szökevényt.

Nis a Dunától magának Átillának számítása szerint öt napi járásra feküdt. Onnét a rómaiak csinált útja a Morava folyó keleti oldalán vezetett észak felé, de mielőtt a Dunához érne, kétfelé ágazott s az egyik úton Viminaciumnál, a másikon Margumnál lehetett elérni a Dunát. Minthogy Priskos, még mielőtt a dunai átkelésről szólna, a lapályos erdős vidéken egy folyón való átmenetelről szól: nyilván vagyon, hogy a követség a Morava nyugoti partján haladt s ez úton Margum (ma Kulics, Szendrő mellett) felé tartott. Ez abban az időben erősített város volt, nagy forgalmu révvel, mert a városban hunok és rómaiak közösen szoktak vásárt tartani. A Duna itt igen széles,¹⁾ mert tulfelől nagy ártere is van, mely tavasszal előtve szokott lenni. Ez ártérbe Kubinnál (a régi magyar Keve vára) egy keskeny földnyelv nyúlik be, miért is biztosra vehetjük, hogy a másik partról érkezők s Priskosék is itt kötöttek ki, a mint ezt Pray, Sinay, Salamon, Szabó Károly állítják és Révész is valószínűnek tartja, bár utóbbi a moravai átkelést nem ismeri el.

I. Átkelés a Dunán. Megérkezés a magyar határra.

Első nap.

Miután az Istroson átkeltünk, így folytatja Priskos, s a barbarokkal mintegy 70 stadiont mentünk, egy térségen megállapodnunk parancsoltak, hogy az Edekön²⁾ emberei Attelashnak jövetelünk felől jelentést tehessenek s velünk maradván a bennünket kalauzoló barbarok is, a mint estebédhez fogvánk, lódobogást hallunk felénk közelgeni. S csakugyan két scytha (hun) fia jött hozzánk azon parancssal, hogy menjünk Attelashhoz. Miután mi őket estebédre hívánk, leszállrán loraikról jól lakoztak.»

A dunai átkelés után tehát csakhamar kétfelé szakadt a követség. Edekön s a hun követek nevezetesen elválva a byzan-

¹⁾ Egy tudósítás a XV. századból Bărănyánál, Torontálm. hajdana. Függelék 16., 17. l.

²⁾ Salamon fordításában: »egy térségen megállítottak, hogy várokozzunk, míg Edekön Atillának jelentést teszen érkezésünkről.«

ciaiktól Atillához siettek, valószínűen azért, hogy ezt az ellene szőtt gyilkossági ármányról értesítsék; a byzancziak pedig a térségen hátra maradtak. A 70 stadion alatt $1\frac{3}{4}$ német (bécsi) mérföld, vagyis mintegy 13 km.-nyi távolság értendő.¹⁾ Mint-hogy nincs megmondva, hogy ez a 70 stadionnak megfelelő haladás mely égtáj irányában történt, s az út itt valamint most, úgy akkor is többfelé vezethetett: történészeink magyarázatai itt már szétágaznak. Salamon kelet felé Gájánál. Révész északra Balvanistie-nél ütteti le a követséggel a sátorfát. E kérdésnél eddigi történészeink okoskodásainak tárgylagos alapja nem volt, holott, mivel Priskoséknak Atilla táborába kellett menniök, kétségtelen, hogy *ennek fekvése* szabott irányt a követség útjának, úgyhogy, ha ezzel tisztában vagyunk, megvan szabva a byzancziak útja is. A hun tábor fekvését pedig a Priskos elbeszéléséből nem nehéz kinyomozni.

E szerint ugyanis, a mint már fentebb láttuk, Atilla ekkor hadserege élén ott portyászott a rómaiak földé körül, mivelhogy Alsó-Pannonia gazdag városait akarta valami ürügy alatt megrohanni s szokása szerint kifosztani. A hun tábor tehát Kubintól sem keletre, sem északra, hanem nyugotra, a merre Pannonia feküdt, kell keresnünk, s habár a rómaiak csinált útja Fejértemplom felé vezetett is, hol Salamon

mint hadi műveletekre kiválóan alkalmas ponton - Atillával tábort üttet, nekünk Priskos adatainál kell maradnunk, annyiival inkább, mert Kubintól nyugotra fekszik ma is a halom, melyről Priskos mingyárt szólni fog s mert a nyugoti vidék Kubin és Pancsova közt egy lovas hadinép tartózkodására nagy kiterjedésű és magasabb fekvésű, fekete sík földével igen alkalmas térséget szolgáltat, mint a hol hajdan jó gyepek s kövér legelő lehetett.

II. Priskosék Atilla táborában.

Második és harmadik nap.

»*Másnap, így szól az útleírás, az úton kalauzoltak bennünket. Elérvén azon nap 9. óra tájban (d. u. 3. órakor) Attelas sátrait (melyek számosan valának), a mint egy halmon sátrát akartunk volna ütni, az oda vetődött barbarok letiltottak bennünket, minthogy Attelas sátora síkon van. Miután tehát oda huzcolóskodtunk, hora a scytháknak tetszett. Edekön. Orestes, Skottás és több előkelők hozzánk jöttek kérdezve: mi cégett fáradsunk a követségben? s a mint mi e helytelen kér-*

¹⁾ Erre nézve lásd Pauly, Realencyclop. Stadion alatt és Lübker, Reallexikon, Maas alatt.

*désen elcsodálkozánk és egymásra tekinténk, zajosan követe-
löztek, hogy ők válaszáért vannak itt.»*

Átilla tábora mintegy 20 kilométernyi távolban lehetett Priskosék első napi megálló helyétől, mert az első nap dolgai után számítva az időt és távolságot, míg ily nagy társaság podgyászával együtt a széles folyamon és még szélesebb ártereken átkelt, abba egy fél nap bele telhetett. Aztán meg kellett tenni a 70 stadion utat a térségig, hova tehát az már dél-után érkezhett meg. Ekkor indult el Edekón Átilla táborához, vele megbeszélte az ügyet s két lovast útnak indított Priskosékhoz. Hogy ez ide estefelé, habár ügetve megérkezhessék, csakis a megirt távolság mellett lehetséges. E távolság a jelölt irányban körülbelül Sztarcsova vagy Hertelendifalva tájáig ér, de már Pancsováig nem. Oda érkeztek meg tehát Priskosék a második nap délután 3. óra tájon s ott töltötték a rákövetkező napot is.

Ezután tüzetesen elbeszéli Priskos, hogy mint tárgyaltak a hunokkal, mint találkoztak magával Átillával, mint tudta az meg az előre elment Edekón közléséből — bár eltitkolta a követség előtt — az orgyilkos szándékot s mint küldte vissza az orgyilkosságba beavatott Vigilast egy mellé adott hun főember társaságában Konstantinápolyba az orgyilkos bérébe kialkudott aranyokért.

III. Együtt utazás Átillával a négy megnevezett nagy folyó és az ismeretlen tó irányában észak felé.

Negyedik és ötödik nap.

A további elbeszélés így hangzik: »*Vigilás elmentével még egy nap maradván ott, távozta után másnap az ország északibb része felé útnak eredtünk. S mintán egy ideig a barbarral (Átillával) együtt haladtunk, egyszer csak egy más útra fordultunk, ezt parancsolván a bennünket vezető scythák, minthogy Attelás egy faluba fog térni, hol egy Eszkám nevezetű leánynyal akart egybekelni, kit bár sok neje volt. scytha szokás szerint nejeül volt veendő. Innen sík térségen vezető úton mentünk és hajózható folyókra akadtunk, melyek közül az Istron után a Drékon, a Tigás és Tifesas voltak legnagyobbak. S ezen faderékből vágott csolnakokon keltünk át, melyeket a folyam mellett lakók használnak, a többiek pedig tutajokon hajóztunk át, melyeket a barbarok szekereken hordanak a vízenyös helyeken keresztül.) S falunként szolgáltattak szá-*

¹⁾ Salamon fordításában: »Részint faderékba vajt ladikokon keltünk

munkra eleséget, étel¹⁾ helyett kölest, bor helyett pedig a honiasan méd nevezetű italt. Kaptak a bennünket kísérő szolgák is kölest, kik árpából készült italt is kaptak, melyet a barbarok kámnak neveznek. Nagy utat tevén estve felé sátoztott ültünk egy tó mellett, melynek vize iható volt s melyből szoktak inni a közel falu lakosai. S hirtelen mennydörgéssel, sűrű villámlással és zápor esővel szélvész támadván, sátrunkat nemcsak felforgatta, hanem minden készületestől a tó vizébe sodorta. Ezen égi háborún s a megesett szerencsétlenségen megijedve, elhagytuk e helyet s egymástól szétszaktakoztunk, a mint mindegyikünk a sötétben és esőben erre vagy arra fordulni jobbnak tartotta. Végre a falu kalibáihoz érkezvén (mert különböző utakon ugyan, de mind annak tartottunk) összejöttünk s nagy lármával keresgettük, a miket elvesztettünk. A zajra a scythák kilépvén, világot gerjesztendők, nádat gyújtottak, mivel tüzelni szoktak s kérdezték: mi bajunk, hogy úgy kiabálunk. S miután a velünk levő barbarok mondták, hogy a zivatar miatt zavarodtunk meg, magokhoz hiva befogadtak bennünket s jó csomó nádat rakván a tűzre, meleget gerjesztettek. A falu urnője pedig (ki Blédás-Buda, Atilla testvére nejeinek egyike volt) számunkra eleséget s mulatságunkra szép hölgyeket küldött (mi scythá megtiszteltetés), mi azonban a hölgyeket az előttünk levő étekből megvendégelvén, magunkat a velők mulatozástól megtartóztattuk.

Ez útvonalra nézve a történészek annyiféle, egymásnak ellentmondó magyarázatot adnak, hogy azok között az elfogulatlan olvasó nem képes eligazodni. Szerencsére maga Priskos szövege nem oly érthetetlen, és nem oly rossz, minőnek némely történészek feltüntetni akarják — mihelyt szorosan akarunk ahhoz alkalmazkodni. Minden esetre, habár itt-ott hézagosnak látszik, ily állapotjában is többet érő és biztosabb kalauz, mint az a képzelt szöveg, melyet némely magyarázók, annak helyébe állítani s az a képzeleti tartalom, melyet abba beletölteni törekednek.

Sort tartva tehát e szövegen, Átillával együtt haladtak Priskosék s föl lehet tenni, hogy mivel ez menyasszonyához sietett, gyorsan haladtak, de csak egy ideig, mert a hun király csakhamar elvált tőlük, úgy hogy ez már nem volt társaságukban, mikor a Dunát Pancsova táján elérték. Innét mentek aztán »a sík térségen . . . . . az ország északi része

át rajtok, melyeket a folyó melletti lakosok szoktak használni, részint kompokon, melyeket a szomszédságban találtunk s melyeket a barbarok szekerekre szállítanak magokkal és a vízenyős helyekre visznek.«

¹⁾ Salamonnál: buza.

felé. Ha csakugyan nagy utat tettek, a mint írva van, akkor a Temes keleti partjánál végig nyúló ármentes fensíkon haladva estére Szakula vagy Idvor tájára érkezettek, vagyis magukban véve még vagy 40 km. távolságot hagytak hátra.

Másnap a »hajókázható folyók« voltak előttük, még pedig egymás után csekély távolságokban. Priskos a legnagyobbakat »*Drekón, Tígas és Tífésas*«-nak nevezi.

Nem töltjük azzal az időt, hogy rendre elősoroljuk, hogy történéseink ama három folyó neveit miként csavargatták más-más folyókra¹⁾, s hogy az ezeken való átkelés lehetségessé tétele végett miket irtak Priskos szövegének hibás voltáról s a folyókon való átkelés végett egy nap helyett mint vettek fel tetszés szerinti időmennyiséget: ennél fontosabbnak és szük-ségesebbnek látom egyelőre is kimutatni röviden azt, hogy az útleírás fentebbi részében nem többről, hanem csakis két napi időről van szó.

Eddig is láttuk s ezután is látni fogjuk, hogy Priskos a Dunától kezdve egyenként számlálja és különbözteti meg a napokat s útleírásában mindenütt megemlíti, hogy az este hol érte őket s másnap reggel ismét mitevők voltak. Itt a »*több folyók*«-nál csak annyiban van eltérés ettől a tárgyalási rendtől, hogy az Atillával való együtt utazásról azt mondja, hogy az »*egy ideig*« történt. De a különválás után, mint ezt tüzetesen látni fogjuk, ismét visszatér a naplószerű előadási módra. Nevezetesen megemlíti a folyókon átkelés napját s estéjét (a tónál), a rá következő egész napi pihenőt, azután mondja, hogy tovább utaztak, aztán, hogy »hét napi út végeztével« mi történt. Úgy, hogy e szerint visszafelé számítva az időt, a hetedik napra esik az elindulás a tótól, hatodikra pihenés a tónál, ötödikre az átkelés a folyókon, negyedikre pedig az Atillával együtt utazás. A »hét napos útnál« igaz, hogy nincs megmondva az, hogy hol kezdődik a számlálás: de ezt ott, a hol a számlálás napról-napra tényleg megtétetett, úgy is lehet érteni. Szerzőnk nevezetesen a dunai átkelés után kezdván napról-napra beszélni el az eseményeket, önként értendő, hogy hét nap elseje ott volt, a hol a számlálást szerzőnk kezdette, vagyis

¹⁾ A történések eltéréseit ez a táblázat is eléggé kitünteti:

1. Desericki szerint <i>Drekón</i>	= Temes vagy Maros.	<i>Tígas</i>	= Temes.	<i>Tífésas</i>	= Tisza.
2. Sinay „ „	= Körös.	„	= Maros.	„	= Tisza.
2. Budai E. „ „	= Maros.	„	= Körös.	„	= Tisza.
4. Szabó K. „ „	= Temes.	„	= Béga.	„	= Tisza.
5. Otrókcsi „ „	= Tisza a Marossal egyesülve.	„	= Maros v. Körös.	„	= Tisza.
6. Révész J. „ „	= Maros.	„	= Tisza.	„	= Temes.
7. Salamon „ „	= Karas.	„	= Berzava.	„	= Temes.

(Fehértemplom mellett).

a Dunánál, a mit Salamon F. is legvalószínűbbnek ismer el,¹⁾ bár szellemes fejtegetéseinek más részében²⁾ »csaknem bizonyos«-nak veszi, »hogy a folyók egyszersmint napi állomásokat jelölnek« s hogy »nyilván több napig tart, míg oly sok folyón kél át a társaság«, mi azonban a miatt válik lehetetlenné, mert akkor a hét naphól nem telnék ki az utazás eddigi része, hanem az legalább is 9-et kívánna. Mihelyt áll az, a mi világosan írva van, hogy Priskosék Átillától való elválásuk után találták elő a Dunát, s áll az, hogy északra síkságon haladtak a »többi folyók« felé: a szövegen való erőszaktétel nélkül más útra nem lehet terelni az utasokat, csakis arra, melyet fentebb kijelöltem. S ezzel egyszersmint a rejtélyes folyókkal is rögtön tisztába jöttünk. Egy tekintet a térképre s bárki leolvashatja róla, hogy itt a Temes, Karas, Bega és Tisza folyókról lehet csak szó, melyek felé Átilla, a ki a rövidebb utat választá magának, azért kalauzoltatta az idegeneket, hogy míg ezek a kerülő utakon az átkelésekkel bajlódnak, az alatt ő maga időt nyerjen menyegzője megejtésére s a nyugot-római császár követei is megérkezhessenek, hogy ily módon a két nagy császárság követsége által kísértetve, a maga székvárosába való bevonulása annál ünnepélyesebb lehessen.

Azon a tájon, főleg a Szakulától Titelig bőségben voltak a vizek s a megnevezett folyókon kívül volt még elég számos ér és folyó is, melyeken az átkelés csak hajón vagy csolnakon történhetett. Az idegen ez utóbbiakat is bátran »hajózható folyóknak«³⁾ nézhette, mert nem szükség a *hajó* alatt épen csak nagy hajót képzelni, mivel hogy könnyelven a görögök ép úgy, mint a magyarok értettek azalatt kicsiny vízi járművet is. Nagyobb folyóknál, hol az év minden szakában mély víz volt, rendes révet tarthattak a közlekedési főbb vonalakon a hunok, mint az egy harczias népnél másképp nem is képzelhető. A hol ilyen rév nem volt, egyszerűen átgázolták, vagy átusztatták a vizeket, a kocsikat és a kényesebb terméshajót szállítmányokat pedig csolnakokba rakták. Az előbbieket, mint a Tisza mentén még az én gyermekkoromban is szokásban volt, rudjával előre két csolnakba, melyek tatjait⁴⁾ eltávolították, emelhatték bele akképen, hogy egyik csolnakba a

¹⁾ Századok i. h. 24.

²⁾ U. o. 18.

³⁾ *ναυσιποροὺς ποταμοὺς* — Priskos szavai. (Ex historia Gothica Prisci rhetoris et sophistae, Corpus Histor. Bysantinae. Velenczei 1729-iki kiadás I. 38).

⁴⁾ Így nevezik az ülődeszkákat, melyek a csolnakok és ladikok két oldalát összefoglalják.

kocsi egyik oldalon levő kerekai, a másikba a másik oldaléi jutottak s így evezhettek át velök; a kocsiból kifogott lovakat pedig vagy egyszerűen átverhették, vagy összekötve s egynek hátára ülve usztatva átvezethették a tulsó partra. Arra a kérdésre, hogy a Priskos folyóinak nevei miképen illenek az általunk megjelölt vizek neveire? azzal felelünk, hogy a nevek két folyónál elég jól egybevágnek.

Mindenekelőtt meg kell jegyeznünk, hogy Priskos útleírásának egy részét, éppen azt, a melyben a folyók is említettnek, Jornandes is átvevén,¹⁾ ő a Priskos folyóit (Drékon, Tigas, Tifésas) így és ebben a rendben írja: Tysias, Tibisias és Dricca, melyeket *ingens*-eknek mond.

E korból, sajnos, egyetlen földrajzi művünk sincs, melyből a folyók felől tüzetesebb felvilágosítást meríthetnénk. Ptolemaios mintegy 300 évvel korábban írta meg a maga nagy földrajzi művét, melyben a Danubioson és Tibiscos-on kívül csak a Rhabon és Aluta folyók neveztetnek meg Dákiából.²⁾ Ezek közül a Tibiscos nála a Tiszát jelenti.

Valamivel több felvilágosítást nyerhetünk a *Ravennai Névtelen* földíratából, mely a VII-ik században keletkezett. Ez Dákia folyóit így sorolja elő: *Tisia, Tibisia, Drica, Marisia* ³⁾ stb. E sorozatból a hírneves kiadók (Pinder és Parthey) *Tisiát* azonosnak veszik a Jornandes Tysia⁴⁾-jával és a Priskos Tigas-ával, vagyis a Tiszával. Tibisiát a Jornandes Tibisiásával kell azonosnak vennünk, melynek Priskosnál Tifésas felel meg s ez alatt a Temest kell értenünk, melynek azon nevét a római korból maradt feliratok is igazolják.⁵⁾ A Dreca azonban, mely különben azonos a Jornandes Driccájával, minthogy az írók nem adnak róla tüzetes felvilágosítást, előttiünk továbbra is rejtélyes marad. Hogy ez nem a Maros, mint Révész Imre akarja, az onnét kétségtelen, hogy a Marost (Marisia) a Ravennai Név-

¹⁾ Jornandes, De reb. Get. XXXIV. (Hugo Grotius kiadásában 660. lap.)

²⁾ Tabulae Geographicae Cl. Ptolemaei. Mercator kiadása 1578-ból. Europae Tab. IX. (Említi a Drinos folyót is, de ez a Szávába ömlik s a mai Kolubáranak (Szerbiában) felel meg.)

³⁾ Anonymus Ravennatis, Cosmographia IV. 14. Pinder és Parthey kiadása 205. l. Ez adatot sem Révész, sem Salamon nem vették figyelembe s azért mindketten tagadták, hogy a Drica Jornandesen kívül még valamely régi írónál előfordulna.

⁴⁾ De reb. Get. V. Jornandes más helyen Tisianusnak írja azt s minden habozás nélkül elfogadhatjuk, hogy ugyanazt a folyót jelenti, melyet Plinius (IV. 12., 25.) Pathissus, Ammianus Marcellinus pedig XVII. 13.) Parthiscus néven említene.

⁵⁾ Griselininél, Geschichte d. Temes. Banat's 7. 280. és Gruter, Inscript. 448. a Pauly Realencyclopaediájában. Ezzel egyezik Révész is i. h.

telen ettől világosan megkülönbözteti. A Ravennai kiadói és magyarázói szerint a Drica is a Dunába szakad, de hogy ez közvetve is történhetett, az onnét bizonyos, mert ugyanazt állítják a Marosról és a Körösről (Gresia) is. Minthogy a Temes és a Tisza folyókra tévedés nem foroghat fenn, s világos, hogy Priskosék ezeken átal-keltek, a Drekon alatt tetszés szerint a Bégát, vagy a Karast, vagy az Arankát (régén Harangod) érthetjük,¹⁾ mely utóbbi párhuzamosan halad a Marossal s hajdan, mikor a vizek még eltöltve s szabályozva nem voltak, rendes nagy folyó volt, a miről az üres meder is tanuskodik, habár az ma már a legtöbb helyt fel van szántva.

Még ugyanazon nap, melyen a három folyón átkeltek utazóink, estére egy tóhoz értek. Szakulától Titelig 20—23 km. lévén a távolság, minthogy az átkelések tetemes idővesztésekkel jártak, föltehetjük, hogy Titeltől csak délután indulhattak tovább utasaink s a Tisza nyugoti partján haladva folytathatták útjokat észak felé a római sánczok vidékén, míg nem estére a tóhoz értek, mely alatt a régi Csajkások kerületébe esett elég nagy számu s nagy kiterjedésű tavak vagy mocsarak (a mossorini tó, Velkabara, Csigura, Csernabara stb.) egyike értendő. Minthogy nyár volt s nagy utat tettek, hihető, hogy Titeltől a kitűzött irányban vagy 40 km-t haladhattak. Annak pedig, hogy nyár volt, bizonyítékai a szövegben említett »hirtelen mennydörgés és nagy zápor« és másnapi szabadban való szárítkozáson kívül az a körülmény, a mi később említettik, hogy a lányok Atillának megérkeztekor fehér fátyolban mentek elébe s végre az, hogy utasaink a csolnakokat szekerekre rakva hordták magokkal, a mi téli időben fagyáskor, vagy lágy időben részint felesleges, részint lehetetlen lett volna.

De még egy nagy nehézséget kell elhárítanunk, melyet az Al-Tisza vidékén való utazás ellen kitünő történeszünk, Salamon állított fel. Ő t. i. a Grisellini térképére rajzolt számos mocsár és viz tekintetétől, mely a Bánság földét régén borította, megijedve, azt állítja, hogy Atilla korabeli utasainkra nézve lehetetlen volt arra felé a közlekedés. »Borzadás ránézni is, mi volt a Tisza és a Temes folyók mente! A Temes nem a Dunába szakad, hanem egy nagy tóba stb. A Bánság nyugoti felén nem vezethetett az út Atilla idejében.« Az kétségtelen, s minden idősebb ember emlékezik rá, hogy mielőtt a vizek szabályoztattak és csatornáztattak volna, tehát Atilla

¹⁾ A kétféle elnevezésben rokon hangzásu betűk is vannak, s ha Munzukhusból Bendeguz, muzulmanból böszörmény származhatott, *Dricad*-ból is lehetett *Harangod*.

korában is, a szárazföldet sokkal több víz borította, mint napjainkban. Különösen sok vize volt és van olykor még ma is Torontál megyének, hol a föld színének igen csekély esése miatt nagyobb áradás idején a víz a Tisza medrében még ma is akárlányszor visszafelé folyik! De itt három dolgot kell megjegyeznünk. Első az, hogy az itteni vizek nagyobb része tavaszi kiöntés volt, mely nyárára vissza húzódott a folyókba, vagy kiszáradt. Másik, hogy a mint a talaj földtani alkata igazolja, e vizek nem voltak olyan mélyek, hogy rajtok alkalmas helyeken gyalog, lóháton vagy kocsin átgázolni, vagy az itt ott húzott töltéseken keresztül hatolni ne lehetett volna.¹⁾ (Csak ismerniök kellett az embereknek a tájakat s épen e végből adattak Priskosék mellé a hun kalauzok. Egyébiránt tudvalevő dolog, hogy a szabályozás előtt a töltések néhol mérföldnyi távolságban is elnyultak a vizekbe s a szárazföldek közti összeköttetést, úgy a hogy, fentartották. A harmadik dolog pedig, hogy a hunok, valamint utódaik az avarok, ép' úgy mint a legtöbb víz mellett élő nép ma is, a történelem tanúsága szerint igen ügyesek voltak a vizen való járásban, az úszásban és átkelésben s ebbeli dolgaikat gyorsan és fenakadás nélkül tudták végezni. Bármennyi víz volt legyen is tehát a Bánság e részében, a közlekedés ott azért nem akadt fen, a minthogy a vizek a történelem tanúsága szerint a közlekedést inkább elősegíteni. mint elzárni vannak hivatva. Már Atilla előtt is voltak itt nagy számban gyarmataik és telepeik a barbároknak és a rómaiaknak²⁾ Nagy-Becskereken különösen --- habár a város mellett még XVI. századi térképek szerint is igen nagy tó létezett, sok ezer darab római pénz, római téglák, edények és roppant alapfalak nyomai találtattak. Képzelné sem lehet, hogy e telepek egymással ne közlekedtek volna, főleg a rómaiak korában, a kik a hol megtelepedtek, egyszersmint utakat is építettek. A Tisza nyugoti partján hasonló viszonyok léteztek. Titel szemben a rómaiak Rittium-a a régiségleletek és a római írók feljegyzései szerint a barbár és a római korban kiváló nevezetességgel bírtak. Az ugynevezett római sánczok nagyobb része már e korszakban fenállott. Képzeltető-e, hogy oly nagy-szerű védművet oly helyre építettek volna, hová közlekedési vonalak nem vezettek? De egyenes adataink is vannak arra

¹⁾ A régi vizeket Ortway is csekélyeknek mondja. Magy. orsz. régi vizrajza. II. könyv 334.

²⁾ Erre nézve lásd: Milleker, Délmagy. őskori régiségleletek, Temesvár, 1891. Milecz, Délmagyarországi tört. és rég. emlékeinek leírása és Bárány, Torontálmegye hajdانا és Délmagy. orsz. tört. értesítő.

nézve a középkorból, hogy ezen a tájon egész hadseregek közlekedtek. Theofilaktos Symokatta ugyanis Maurítios byzanczi császár hadvezérének, a kit szintén Priskosnak hittak, hadműveleteit az avarok ellen a 600. évről leírván, elmondja, hogy mint erőszakolta ki a görög hadvezér Viminaciumnál a dunai átkelést, mint verte le az avar khagán (khán) seregeit a Duna északi partján, mint szorította bele egy mocsárba az avar csapatokat s ezek élén a khán négy fiát is, hol azok el is veszték, mint menekült maga a khán a halálos veszedelem elől a Tisza (Tissos) folyón át s mint üldözte őt Priskos még a folyón túl is, melyhez nem messze volt Atila lakása, hol most a khán székel s mint bukkantak a folyó tulsó partján három gepida falura stb.¹⁾ Egy pár századdal később, midőn Pipin, Nagy Károly fia szintén az avarok ellen indult, épen e tájon kergette át őket a Tiszán. Ugyanő Grisellini szerint, Titellel szemben várat, Francavilla, készített, melyről a vidék Frankohorionnak neveztetett. Grisellini e várat a mai Baranda (a Temes keleti partján Szakulához 8—10 km.) vidékére teszi, hol a későbbi torontáli vár is épült volna.²⁾ Béla királyunk Névtelenje³⁾ szintén, nem riadt meg a torontáli vizektől, hanem a honfoglaló Árpád vezéreit Csepel szigetéből kiindítva Keneznánál (O-Kanizsa) szállítja át a Tiszán és Seztüregnél (Csősztelek⁴⁾), a Béga egyik mellék folyója N.-Beckerekettől (északkeletre) mocsár borította vidéken megpihentetvén, a Maros-Béga között így hódoltatja meg. Majd dél felé fordítva a főenyési révnél (Tomasovács) átvezeti a Temesen s a tulsó partra gyülekezett benszülötteket (bolgárok és pecsenegek Glád vezérlete alatt) velök megvereti. Glád ekkor gyorsan menekül Keve (Kubin) várába, de az üldöző magyarok előtt néhány napi ostrom után meghódol.

Mely adatok felidézése után kétség nem lehet többé ezen vidék járhatósága felől, amennyiben azok világosan bizonyítják, hogy ugyanazon vidéken, melyen szerintünk Theodosios császár követsége haladt, azelőtt is, azután is emberek laktak, közlekedtek s egész hadseregek mozogtak, sőt hogy az avar khagán Kubintól és az Al-Dunától lép' azon az úton vonult haza Atila egykori székhelye felé, melyen mi is vezetjük Priskosékat.

¹⁾ Theofilaktos VIII. 2., 3. Megvan a Corpus Hist. Bysantinae című nagy gyűjteményben. Velencei 1729-ki kiadás III. 275—277. l.

²⁾ Grisellini (Gesch. d. Tem. Banát's) Függelékében a térkép.

³⁾ XLIV-ik fejezet.

⁴⁾ Az itteni halomban őskori sirkamrák fedeztetek fel. Arch. Ért. XIV. 217.

IV. Pihentetés a tó partján s az út folytatása. Találkozás Atillával s a nyugot-római követekkel.

Hatodik és hetedik nap.

A kalibákban meghálván viradtával podgyászaink kereséséhez fogtunk s azokat részint azon helyen, hol előtte való nap megtelepedtünk, részint a tó partján, részint magában a vízben mind megtaláltuk és összeszedtük s azt az egész napot a szűrítgatással a faluban töltöttük, mert a zivatar megszűnt s a nap fényesen sütött. Mintán pedig lovainkat s többi teherhordó barmainkat jól tartottuk, a fejedelmi nőhöz mentünk s öt üdvözlőlvén viszonzásul három ezüst kehelylyel, piros bőrökkel, indiai borssal, pálma gyümölcsessel s más csemegékkel ajándékoztattuk meg, melyeket a barbarok, mint náluk nem honosakat nagyra becsülnek s aztán a megvendéglelésért jót kívánva eltávoztunk.

Két napi út végeztével egy faluban megállapodtunk, azt parancsolván a bennünket vezérlő scythák, minthogy t. i. Attélas útját annak fogja venni s nekünk utána kelletik majd utaznunk. Itt találkoztunk a nyugoti rómaiak embereivel, kik szintén mint mi Attéláshoz követségben jártak.

Ez előadásból kitűnik, hogy a »nagy út« és az éjjeli kaland után Priskosék egy egész napot pihenésre szántak, de a következő napon útjokat ismét tovább folytatták »eltávoztunk«. Hogy erre több idő nem jutott egy napnál, azt már fentebb kiszámítottuk. A Bácskában, mint magasabb fekvésű helyen, már kevesebbet kellett a vizen való átkelésel bajlódniok. A Tisza keleti partjára visszatérve pedig ismét találkoztak Atillával, ki ezen a tájon haladt felfelé. Olyan helyre kellett tehát most érniök, hol ennek útja és az övék keresztezte egymást, a mi legalkalmasabban Czernabara (Fekete tó) vagy Buzsák táján képzelhető. És így ez nap utasaink a nem épen egyenes úton 60—80 km. távolságot hagyhattak hátuk megett. Ez teljesen megfelel eddig követett szokásuknak, mely szerint ők vagy pihentek, vagy nagy utat tettek meg, naponként. Most e faluban valameddig várakozniok kellett Atillára: mert ez a negyedik napon vált ugyan el tőlök, egyenesebb úton haladván haza felé, mint Priskosék s ezeket akár meg is előzhette volna a találkozási helyre vagy akár a székhelyre való érkezésben: de ő a fentebb előadott okokból szándékosan hátramaradt, töltette az időt a görbe utra terelt Priskosékkal, s ezeknek a hatalmas barbár kénye-kedvéhez alkalmazkodniok kellett.

V. Átkelés „némely folyókon“ s megérkezés a székhelyre.

»Egy úton járván hát vele, megvárva, hogy előttünk elhaladjon, az egész sokasággal követtük őt. És némely folyókon átkelve egy igen nagy faluba jutottunk, melyben, mint mondják, Attilának egybeült levő lakásai közt legfényesebb laka állott.« Ezután leírja Atilla palotájának szerkezetét, aztán az Onegésiosét és ennek fürdőházát, melyet ez »Pannoniából hozott körekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincs az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másnannan hor-dott fát használnak.«

Jornandes közlésében Priskos útleírásának idevonatkozó része így hangzik: »Igen nagy folyókon, t. i. Tysian, Tibisian és Driceán kelvén által, arra a helyre érkeztünk, a hol hajdan a legvitézebb góth Vidicula a sarmaták csele miatt meghalt. S innét nem messzire abba a faluba jutottunk, melyben Atilla király lakott, mely a legnépesebb várossal is felért« stb. Ez útleírásban új adat a Vidicula faluja, melyet Jornandes, mint góth hazafi, kétségkívül maga szurt bele az elbeszélésbe. Így hát ezzel is több ismervünk volna a főszállásra nézve, t. i. hogy ez közel esett Vidicula megöletése helyéhez. Azonban az új ismervnek nem sok hasznát vesszük, mert ma már senki sem tudja, hol ölték meg a »legvitézebb góthot«, sőt magáról Vidiculáról sem szól Jornandesen kívül egy régi író sem, ő is csak annyit hagyott fen róla,¹⁾ hogy t. i. ez a hős a geták közül való volt, kiket Jornandes a góthok őseinek tartott s abban az időben élt, mikor a scythák az egyiptomiak ellen harczoltak s Ázsiát moghódították. Minthogy azonban Vidiculát a sarmaták (jazygok) csalták törbe, föl lehet tenni, hogy a kérdéses hely ezeknek a földre esett, tán közel a geták (dákok) határához.

Mind kétféle szöveg szerint utasaink a folyókon való átkelés után már közel voltak a székhelyhez, bár egyikből sem tűnik ki, hogy hány napi út volt még idáig? Az előbbi szövegben megszakad az időnek napról-napra való számlálása. Nincs adva, hogy meddig várakoztak a követek a faluban Atillára? sem az, hogy meddig utaztak még azután vele együtt, míg a székhelyre értek? Salamon ugyan mindenikre egy-egy napot számít, de vehetünk valamivel többet is, mert a közelség fogalma olyan embereknél, kik Konstantinápolyból jönnek, még két napi útra is alkalmazható. Azonban sok napi utat még sem számíthatunk, mert egyfelől valószínű, hogy,

¹⁾ Jornandes i. m. V. és VI.

miután Átilla menyasszonyát vitte haza s egész hadsereg kísérte útjában, innét fogva lehető leggyorsabban s egyenes úton haladtak. Másfelől pedig most már a székhely fentebb előadott ismérvei lépnek előtérbe s csupán csak addig szabad utaztatnunk a társaságot, míg a célpontra túl nem mennek, melynek jegyeire tehát innétfogva még nagyobb figyelemmel kell lennünk. Ez ismérvekkel pedig most már így állunk. A székhely

- a) a Dunától északra esik;
- b) kerülő úton is, mely a Dunát, Temest, Karast, Bégát és a Tiszát érinti,
- c) mintegy 7–8 napi járóföldre.¹⁾ E körülményekkel eddig leszámoltunk, most jönnék még a többi ismérvek a székhelyre nézve, hogy t. i. az
- d) még néhány más folyón túl feküdt;
- e) oly vidéken, hol sem fa, sem kő nem terem;
- f) valószínűen a régi jazygok földén, a dák határhoz nem messze;
- g) mindenesetre a tiszántúli vidéken;
- h) azon a ponton, hol később az avarok khánja is lakott, hol azok nagy földsánczot készítettek.

Czernabara Torontálmegye észak-nyugoti részén esik, s ennek vidékén, az általában észak felé haladó Priskosék csakis kissé keletre fordulva találhattak »néhány folyókat«. ²⁾ De itt aztán volt bőségben, a mint a régi térképek mutatják s azon vidék ismerői igazolják. Mikor még a Tisza és a Maros töltései és a víz elvezető csatornák nem voltak, e vidék nagy része a fentebb nevezett folyók áradásai miatt, melyek a nagyszámu ereken és fokokon át terjedtek, és a csapadékvizek következtében víz alá került, a minthogy a megye északi része jobbra ma is az ártérhez számítatik. E végett elég egy tekintet vetni a megye csatornázási térképére, hogy a dolog állásáról meggyőződjunk, melyen a lejtmerézési és domborzati viszo-

¹⁾ A hét nap így jó ki: Kubintól Czernabaráig tulajdonkép mentek öt napot (mert a 3-ik és 6-ik nap pihenő volt), Czernabarától a székhelyig vehetünk még kettőt s így lesz a székhely a Dunától 7 napi távolságra.

²⁾ Észak-nyugotra a Tiszát érték volna (hova ujólag, harmadszor is, visszatérni czéllenes dolog lett volna, melyre többé semmi ok sem forgott fen), továbbá a Nagy-fokot, Nagy-eret, mely Deszk, Kübekháza, Majdán és Török-Kanizsa közt folyt, melyen túl szintén a Tisza következett, azután csak a Maros állott előttük Szeged és Deszk között, végezetre még a Porgány ér következett volna és akkor Sövényházára, vagy a vásárhelyi rétségre érkeztek volna, hol azonban királyi székhelynek alkalmas térség, amint később látni fogjuk, nem létezik.

nyok számokban is feltüntetvék.¹⁾ A régi vizek lefolyása a földhajlásokon, fokokon és ereken történvén, ezeknek az idegen előtt valóságos folyó tekintete volt, melyeknek egy része nyáron át sem száradt ki. A községek pedig magaslatokon és földhátakon épültek, rendszerint a vizek szélein. Ily helyzetben volt, hogy példát említek, Oroszlámos és környéke. Tengernyi víz mentén. melynek időközben kiszárított fenekéből Majdánon a mi korunkban kölessel megrakott hajót ástak ki, állott már az ó- és középkorban is az a község, mert határában régi edények, kardok s török is találtattak, melyek a gr. Batthyányak régiségtárába kerültek.²⁾ A partosabb helyeken épült községek közt itt-ott szárazföld és út is volt, a közbeeső vizeken pedig csolnakokon. talpakon vagy kompokon keltek át. Mikor az árvizek megtértek s száraz nyár volt, ezekre sem volt szükség, mert ilyenkor a rétság széltibe-hosszába járható volt. Priskosék észak-keleti irányban haladva, az ereken és fokokon kívül utba találták a Marost Makónál, ha pedig Csanád felé mentek, még előbb a Csorgó nevű mély fokot, és (a makai határban létezett nem csekély számú ereket és fokokat³⁾ számba se véve, melyek pedig régen vízzel és halakkal bőségesen el voltak látva) a *Szárazeret*, mely a Marost Vásárhely alatt kötötte és köti össze a Tiszával, s mely jól kiképződött medre és partjai után ítélve az ó-korban vízhiány tekintetében nem sokkal állott hátrább a Körösnél, bár később, magyar neve szerint többször üresen maradt. Ezen keresztül menve azonban mindjárt elérhették utazásuk célját, a hun király székhelyét, Czernabarától mintegy 80 km-ternyi távolságban s másnap déltájban megérkezhettek a *jazygok* és *gepidák tiszántúli földére, a dák határszélére, arra a helyre, melyet később az ugyanott székelő avar khánok óriási körsánczczal jelöltek meg.*

Ez a hely pedig Hód-Mező-Vásárhely határa s ebben Szöllőspusztának azon része, melyen a Nagyfatársáncz nevű hatalmas körtöltés fekszik. Ezen vidéken nincs több olyan határ, hol ily tekintélyes körsáncz nyomai felfedezhetők volnának. A helyszínéről szerzett adataim szerint, melyeket községenként benszülöttektől vagy a területi viszonyokkal ismerős más lakosoktól kértem, nem található ekkora földvár sem Szeged, sem Makó, sem Nagy-Szent-Miklós határában.

¹⁾ Ezt 1874-ben Katona Antal szerkesztette.

²⁾ Fekete Gyula nagy-kikindai lelkész társam szíves közléseiből.

³⁾ Makó határában erek voltak: a Nagy- és Kis-Porgány, Hóró-ér, Disznó-ér, Vékony-ér, Sás-ér. Fokok, melyeket a Maros áradásai láttak el vízzel, a Szent-Lőrinczi, Kalárai, Vályogvetői, Margitai, Mikócsai és Gyilkos fok. (Szöllősi A. makai lelkész társam szíves közlése).

sem Torontálmegye északi községeiben. Ha talán itt-ott létezett volna is valaha: az áradások időközben elhordták, még pedig úgy, hogy ma már helyét sem lehet kimutatni; a mi magában is elég bizonyíték arra nézve, hogy ott századokon át királyi székhelyek nem lehettek, mert ezeket nem így és nem ilyen helyeken szokták építeni. Tőlünk északra, egészen közel a szőlősi sánczhoz s ettől távolabb észak-keletre és északnyugatra nagyobb számú ilyen sánczolások találhatók ugyan, különösen Derekegyháza, Szentes, Csongrád határaitban s Békésmegye területén, de ezek csekély méretűek a mi sánczunkhoz képest s inkább csak egyes töredékek, melyekből ma már az egykor létezett földművek alakját sem lehet kivenni, leginkább dombok és magaslatok, melyek azonban (mint Csongrádon a Várhát vagy Pogányvár) egykor szintén erődítvények lehettek, még pedig egy részök a bennök talált régiségleletek után ítélve, az ős vagy barbár korból.

A *Tatársáncz*, régen inkább *Szőlősi sáncz* jelenlegi állapotában patkó alakú, keleti végén nyílt földtöltés, mely hatalmas tömegével messzire kilátszik a síkságon, főleg a Földvár felől érkezőknek. Szélessége alól mintegy 7–10 méter, magassága 2–3 méter, annak daczára, hogy már ötven év óta keresztül-kasul szántogatják. A körtöltésen belül eső területnek szélessége mintegy 2 kilométer, nyitott végénél egyik oldalon egy halomszerű földhányás (a nép »Sánczbunkó«-nak nevezi) van; és egy 250–300 méter hosszú lapos, melynek végénél egy, Földvár és a Kigyósi puszta felé nyúló másik sáncz vége látható. Egyébként a tájék köröskörül, beláthatatlan messzeségben magasabb fekvésű síkság, melyet árvíz el nem ér, igen termékeny fekete föld, mely régebben gazdag legelőt adott, ma pedig szántott és kiosztott terület, mely buján terem. A vásárhelyi határ e része benyúlik Békésmegyébe s észak felől Orosházával és Földvár pusztával, keletről Csanádmegyével, Kaszaperrel határos. A mennyire az emberemlékezet és az írott adatok visszamennek, e vidéken régebben fa vagy erdő nem létezett, nem is létezhetett, mert mintán legelőnek használták, a fa ott meg nem növekedhetett. Egyébként az egész vásárhelyi puszta felől az az előítélet állott fen, hogy abban a fa nem nő meg, a mit csak a legutóbbi egy-pár évtizedben kezd megdőnteni a tapasztalás. Kő még kevésbé terem e vidéken, s a mi itt-ott régi templomok romjaiban, vagy újabb műtutakban és nagyobb városi épületekben előfordul, azt másuttól szállították ide. A szőlősi pusztán és ennek közeli szomszédságában, nevezetesen az Aranyadér a Czinkusér, a Fejértó partján és környékén több helyt népvándorlaskori régiségleletek, ókori és

középkori pénzek nem ritkán találtattak. Határunk egyéb részeiből ily leletek szintén nagy számban kerültek elő, melyek egy része főgymnasiumi régiségtárunkban őriztetik, más, kisebb, de igen értékes része pedig a Nemzeti Muzeumban talált helyet. A város költségén 1894. évben Varga Antal főgymn. tanárral ásattam meg e sánczot, és annak belső udvarát. A töltés teste olyan, mint a körülötte levő területé, t. i. fekete s fele részben sárga föld. Belőle néhány cserépdarabon kívül, mely nagyobb régiségre nem vall, semmi lelet sem került felszínre. Ellenben a töltésen belőli területen, Égető János tanácsnok földén a sok téglá, terméskő és malterdarab nagyobb-szerű épület romjait jelöli. Ugyanott ez alkalommal egy középkori falu (Földvár vagy Szöllős?) templomának alapját, sok emberi csontot (a sírok már előbb megbolygattattak), gombot, csattvéget, egy pár sólyomkőrmöt s márványdarabkákat találtak, másutt különféle vaseszközök (zabla, fokos, nyílhegy stb.), őzagancs, czífrázott edénydarabok, hamu s égetett föld kerültek szintén ez alkalommal napvilágra. Némely ottani lakosok állításai szerint a töltés körül s a töltés oldalában is ezelőtt emberi koponya¹⁾ és egyéb csontok roppant mennyiségben találtattak, valamint egy nagy vassarkantyú is: sőt nem hiányoznak a szokásos »kincsfelvetődésről« szülő hallomások, sőt látomások sem, a mint ezt az ily feltűnést keltő műemlékek érdekessége már magával hozza.

VI. Befejezésül.

Természetesen a Nagytatársáncz sem sokkal szerencsésebb többi vetély társainál, melyek arra tartanak igényt, hogy egykor Atillának szolgáltak legyen székhelyeül, a mennyiben saját testén és alkatán kívül még eddig nem tud világos és megczáfoltatlan bizonyítékul szolgáló, megfelelő koru *régiségleletet* felmutatni. Legerősebb bizonyíték lehet mellette a Priskos útleírása s az ezt kiegészítő régi adatok, melyekhez szorosan alkalmazkodni s melyeket a régi és mostani földrajzi viszonyokkal lelkiismeretesen egyeztetni volt irányelvem ez igénytelen fejtegetésben. Hogy a végeredményre nézve jóformán oda jutottam, t. i. Szeged vidékére, hova nagynevű történetírónk Salamon Ferencz: – minthogy én merőben külön úton jártam, talán nem esik az eredmény rovására.

¹⁾ Ezeket a kün lakó nép galambok itatására használta és használja, abban a hitben, hogy ilyen itatás mellett a kedvelt madarak jobban oda szoknak a tanyára s nem költöznek el másuvá

A *Tatársánczot* ugyan a helyi hagyomány, mint neve is elárulja, Átilla székhelyének nem ajánlja s Vásárhelyen előttem aligha volt ember, kinek ilyesmi gondolatában is megfordult volna. Az is bizonyításra várhat, hogy vajjon e sáncz avar eredetű-e? holott tudva van, hogy efféle építményeket Közép-Európa csaknem minden országában találhatunk, s azok jó részének keletkezése még a történelem előtti időre vihető vissza. E részben a mi nagy kiterjedésű sánczunkat még tüzetesebb vizsgálatnak kellene alávetni, a mi azonban már a vállalat költséges volta s nagy fontossága miatt nem egyes ember, nem is a város feladata. Némi figyelmet érdemel talán, hogy Átilla már Kézai szerint,¹⁾ a ki különben Béla király Névtelenjével együtt Budára téteti a székhelyet, *Szeven*-ben²⁾ ünnepélyes udvart tartta s innét indult a galliai hadjáratra és a katalauni mezőre. S valóban, ha *Sövényháza* nem esnék a Tiszán innen és a víz torkába, tavak, mocsarak, és ezek által szagztatott területe s homoktalaja, melyből nyárban az alföldön uralkodó szárazság miatt a gyepek kiég s a lovak patái alatt gyökerestől kivész, teljesen alkalmatlanná nem tenné egy harczias, lovas nemzet gyülekezési helyének s ha volna ott is egy tekintélyes földvár, minő Vásárhely határában a hajdankorból fenmaradt: hajlandó lennék Sövényháza illetékességét is elismerni, mert Priskos útleírásának ez a hely is eléggé megfelelné, a mennyiben a távolság jóformán ugyanaz s ennek útvonalában is elég számos folyók esnek. Így azonban a fenforgó nehézségek és akadályok mellett Sövényházának emlegetése csakis Vásárhely javára eshetik a mérlegbe. minthogy a két hely egymással igen hosszú vonalon határos.

Majdnem hasonlót mondhatunk arról a szóhagyományról melyet Révész Imre fedezett fel s »mentett meg az enyészettől« s melyet ő egész komolyan vesz, hogy t. i. »Átilla született Engaddiban, növekedett Zeleméren s eltemettetett Dombegyházán«. Révész szerint *Zelemér* a H.-Böszörmény határában eső zeleméri pusztára vonatkozik, melytől a Zeleméri család is neveztetnék. Azonban tudnunk kell, hogy hajdan *Zelemér* helység, mely a későbbi századokban *Zelentő* és *Zelemén* alakokban is fordul elő, Csongrádmegyében, épen Vásárhely hatá-

¹⁾ Kézai, Magyar Krónika, ford. Szabó K. 24., 28. l.

²⁾ Szabó Károly szerint ugyan ez inkább illik a Dunamelléki Szőnyre. De meggondolandó, hogy Szeven szerinte is Szevenynek olvasandó, hogy azt más kitűnő történészeink Sövényházára értik s hogy a sövényt még a XVI. században is Szevenynek írták és ejtették ki, mint az egyebek közt Melius Péter válogatott predikációiban is látható.

rához közel is létezett,¹⁾ miért is első sorban azt kellene eldönteni, hogy a szóhagyomány melyik Zelemérre vonatkozhatik? *Dombegyházával* szintén ilyenformán állunk, a mennyiben ezt a helységet a Tatársáncztól mindössze is 35—40 km. távolság választja el, tehát a dombegyházi sír is Vásárhely-székhelyre utal, annnyival inkább, mert Jornandes elbeszéléséből az tűnik ki, hogy Atillát azon a tájon temették el, hol székhelye volt.²⁾ Jornandes pedig, mint fentebb előadtuk, ez ügyben elég jó tanu, nem olyan mint a másfélezer évre visszamenő szóbeli hagyomány, melynek magam részéről történelmi kérdésekben legkisebb hitelt sem adok.

A megfelelő régiségleletek, ha tapintatosan, szakszerűen és szorgalmasan keressük, vagy e nélkül is a véletlen útján. idővel teljes világot vethetnek a vitatott kérdésre. *Elhez lehet reménységünk.* Mert városunk határa rendkívül gazdag aranyleletekben, melyek részint emberi csontok mellett, részint önállóan, vagy más tárgyakkal együttesen kerültek elő a földből, a mely leletek pedig régészek állítása szerint fejedelmi személyekre mutatnak. Így állván a dolog, az a vélemény állítható fel, hogy határunkban a vizek és föld bősége, utóbbiaknak kiváló termékenysége s egyéb, a nomád népek előtt igen becses tulajdonságai, alkalmas vízi és (nyárban) szárazföldi összeköttetései miatt már az ősidőben ily egyének székeltek s mivel a barbár népek rendszerint elődeik helyére szerettek telepedni, sőt a hódítók czélszerűségéből és dicsvágyból rendszerint a legyőzött királyok székhelyeit foglalták el, így tették át ide lakásukat később is időről-időre a különböző nemzetbeli törzsfőnökök és királyok s végül az avar khánok; mígnem ezek

¹⁾ V. ö. Csánki, Magy. orsz. tört. földrajza I. 684., 687. l. A Zeleméri család pedig nem a szabolcsmegyei Zelemértől neveztetett, mint Révész állítja, hanem a csongrádmegyeitől, mert a birtoktest (Ellés, Mánya. Zelemér, Bökény, Tőke, Körtvélyes, Sód, Docz, Szer, Pétermonostora és Anyásszeg), mely a családé volt s melynek egy része (Sód és Körtvélyes) éppen Vásárhely határába esik, Csongrádmegyében feküdt.

²⁾ Jornandes, De rebus Get. XLIX. — Így értelmezi ezt Bél Mátyás is (Adpar. 146), azzal a különbséggel, hogy a székhelyet ő Jászberénybe viszi s a sírt is valahol a »jászberényi mezőkön« keresi, de utána veti fejtegetéseinek, hogy azt »a dolog bizonytalan levén, meghatározni épenséggel nem lehet«; — amiben teljesen egyetérthetünk vele, miután Jornandes azt mondja, hogy a hunok titkon ásatták el a rettegetes király koporsóját s a közreműködő szolgákat, hogy a helyet el ne árulhassák, nyomban leölték. De ha keresni kellene e sírt, nem lehetne jobb helyen keresni, mint a határunk északi részét hasító vagy érintő erek medrében, vagy ezek partjain, minők a Száraz-ér, Aranyad-ér, Fejértó vagy Kakasszék-Kutvölgy-ér, mint a mely helyeken a népvándorláskori régiségleletek különben sem tartoznak a ritkaságok közé.

székhelye teljesen feldulatván s maga a nép is nagyobbreszt elűzetvén és felkonczoltatván, a székhely pusztán és üresen maradt, minék következtében a későbbi szláv és bolgár népekre s az ezeket kiszorító honfoglaló magyarokra nézve a helynek és egykori lakóinak fényes emlékezete teljesen elveszett s arról rájuk és mireánk semmiféle szóhagyomány sem maradt. Ily jelenség, t. i. a nevezetes helyek és főemberek nyomainak elvesztése, a barbár, sőt a polgárisult népek történetében másutt is akárhányszor fordul elő s míg egyfelől az emberi hatalom és világi nagyság mulandóságát igazolja, másfelől a hagyomány megbízhatlanságát mutatja, mely néha a leghíresebb egyéneknek nyomát veszíti s világra szóló események színterét elfeledi, vagy össze-vissza cserélgeti.

SZEREMLEI SAMU.

MAGYAR FERENCZRENDIEK A XVI. SZAZAD ELSŐ FELÉBEN.

— HETEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VIII.

A rend iránt minden oldalról megnyilatkozó szeretetet és tiszteletet, szerzeteseinknek hivatásszerű élete, erkölcsaik érintetlen tisztasága és a lelkek üdveért égő önzetlen munkálkodása teremtette meg. Az ő életük úgyszólván a hívek szemeláttára olvadt fel az Isten és ember iránt való szeretetben, az önmegtadadásban, az önfeláldozó buzgólkodásban. S ha itt-ott történt is hiba, tudta mindenki, hogy a nagy többség ezért nem okozható, hogy az embert a szőrcsuha sem menti meg a gyarlóságtól, hogy az indulat, a szenvedély, a zárda falai közt is megkeresi a maga áldozatait.

Örködtek is szerzeteseink maguk s egymás fölött, a konvent falain belül és kívül egyaránt.

Már külső megjelenésük is óvatosságra kényszerítette őket, a reájuk irányuló figyelem miatt. A legcsekélyebb hiba, vagy ballépés kétszeresen szembetűnővé vált volna annál az embernél, aki durva szőrcsuhában, fedetlen fővel, amelyet csak a háromújni szélességben körülfutó hajkorona takart, miután a koponya többi része simára volt borotválva, sarutlan lábbal járt-kelt a falvak és városok utczáin.

De ezzel meg nem elégedve, a konstitúciók még egymás ellenőrzése alá is helyezték őket, mihelyt a zárda küszöbét átlépték. Nem kelhettek útra szerzetestársuk kísérete nélkül, s magányosan sem koldulni, sem utazni nem mehettek.¹⁾ Ha valaki még is megtette volna, minden nála talált tárgyat és értéket elvettek tőle, s csak abban az esetben kaphatta

---

¹⁾ A konstitúciókon kívül az 1537-ki berényi káptalan is hangoztatja, hogy a szerzetesek utitárs nélkül ne hagyják el a zárdát, sőt az alamiznaszedés idején se kóboroljanak egyedül. Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1537.

ezeket vissza, ha a zárda tanácsosai az önmentségére felhozott okot elfogadhatónak találták. Hasonló büntetésben részesült az is, aki nem tudta felmutatni előljáróinak írásbeli engedélyét az utazásra vonatkozólag.

A kusztosz saját területén, a zárdafőnök pedig a zárda határain túl, csak kivételes alkalommal és halasztást nem tűrő ügyben küldhette a testvéreket.

A mint a szerzetesek valamely zárdába érkeztek, vagy azonnal, vagy legkésőbb estélig kötelesek voltak utiengedélyüket az illető házfőnöknek bemutatni.

Nem volt szabad útközben oly helyeken kéregetniök, ahol saját tartományukbeli szerzetesek tartózkodtak. Úgyszintén tiltva volt magukkal pénzes erszényeket, vagy az egyes bankokhoz szóló utalványokat vinni. Akinél ilyesmit találtak, ugyanúgy bünhődött, mint aki pénzürtéket tartott meg a maga számára. Még követségre sem vállalkozhattak felsőbb engedély nélkül.

Az utazás tartama alatt az volt a főszabály szerzeteseinkre nézve, hogy minden olyantól óvakodjanak, amiben embertársaik megbotránkozhatnak. Különösen ügyelniök kellett erre a világiakkal való érintkezés közben.

Már a zárdában is tilos volt világiakat abba a helyiségbe beengedni, ahol a napi fogyasztásra szánt bort tartották és szétosztották. Legalább az 1537. évi berényi káptalan kimondja, hogy a jövőben ennek nem szabad megtörténnie.¹⁾ Még kevésbé engedték meg a szabályzatok azt, hogy a szerzetesek útközben térjenek be valamelyik étkező vagy borozó helyiségbe, vagy akár magánlakásba, az olyan helyen t. i., ahol erre nem volt okvetlenül szükség, mint pl. ott, ahol zárdájuk volt. Ez a tilalom azonban nem vonatkozott a főpapok, a kegyurak s a szerzetesek házaira. Sőt néha azt is megengedhették az előljárók, hogy szüleik, testvéreik, rokonaik asztalát felkeressék. Aki ez ellen a tilalom ellen vétett, nyolcz napon keresztül nem kapott ebédnél bort.

Nőekkel meg egyáltalában nem volt szabad beszélniök útközben. Ha valaki utitársától különválva valamely nővel gyanus társalgásba elegyedett,²⁾ s azután emiatt megintetett és megfenyítettett, de magát meg nem javította, minden hivatalától és jogaitól megfosztották, sőt az előljárók ítélete szerint még ezen felül is kemény büntetésben részesült. Ha azután még ez sem használt, és ismét visszaesett hibájába, vagy talán

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1537.

²⁾ A konstitucziók összeírója megjegyzi, hogy : sequestratio = elwalas. Müncheni kodex. II. Pars. Constitutionis.

a tanuk, az ellene szóló súlyos gyanuokok még nagyobb vétséget is rábizonyítottak, akkor életfogytig tartó börtönre ítéltetett, »hogy kenyéren és vizen bűjtölve sirassa meg hiús életét, keserűségben és fájdalomban.«¹⁾

Nem volt szabad szerzetescinknek bemenniük az apácza-zárdákba sem, illetőleg azok belső helyiségeibe. A világiak számára is nyitva álló helyiségekbe ők is beléphettek, pl. alaminiznakérés céljából, de még erre is előljáróik engedélye volt szükséges. Viszont a nőknek is tiltva volt a szerzetesek kolostorait meglátogatni, kiváltképpen pedig egyedül. Ha ilyesmi a kusztosz, vagy házfőnök tudtával és jelenlétében történt meg, néhány korbácsütést kellett hanyagsága miatt elszenvednie.²⁾

Hasonlóképpen tiltva volt nekik a harmadrendű nővérek lakásait látogatni. Ezek a harmadrendű nővérek eredetileg világi nők voltak, akik bizonyos mértékben sz. Ferencz szerzetes rendjéhez tartozóknak tekintettek.

A harmadrend fennállása egykorú magával sz. Ferencz szerzetes rendjével. Már a szent alapítónak az volt a célja, hogy a világban élő hiveket, akik hivatásuk folytán nem folytathatnak zárdai életet, bizonyos lelki összeköttetésbe hozza a rend szellemi tevékenységével. Evégből oly szabályzatot dolgozott ki, amelynek megtartása a hiveket kint a világ zajában, a megélhetés nehéz gondjai közt, bármely életpálya útján, képesekké tette lelkük örök üdvösségének kellő gondozására.

A szabályzatot ezeren és ezeren fogadták el a világiak közül, akik ezáltal bizonyos lelki közösségbe, társulatba léptek egymással, s ezek alkották a harmadik rendet (a második rend volt a szintén sz. Ferencz által alapított klarissák női szerzete), amelyet már III. Honorius pápa megerősített. IV. Miklós pápa a XIII. század végén, a már fennálló alapon újból szervezte a III. rendet és előírta az abban megtartandó szabályokat.

A 20 pontból álló szabályzat főbb részei a következők: A tagokat csak ferenczrendi szerzetes veheti fel a harmadik rendbe. A tulajdonképpeni felvételt egy évi próbaidő előzi meg. A tagok öltözete semmiben sem különbözik a többi világiakétól, kivéve, hogy öltönyük alatt kötél övet és skapulárét tartoznak hordani. A tisztességes házasság nincs megtiltva a tagok részére, de kerülni tartoznak a lelki életre veszedelemmel járó színházat, tánczhelyiségeket s egyéb ily mulatóhelyek látogatását. Az egyház által előírt bűjtökön kívül még a következőket kell megtartaniok: minden pénteken, az egész adventi

¹⁾ Müncheneri kodex. II. Pars. Constitutionis.

²⁾ U. ott. Acta capituli 1539.

időben naponta a vasárnap kivételével, mindenszentek napjától húsvétig minden szerdán. E napokon nem ehettek hústelt és meg kellett elégedniök az egyszeri jólakással. Csak a húseledeltől kellett tartózkodniök: az advent és a nagyböjt vasárnapjain, és minden szerdán és szombaton az egész év folyamán. Azonban közös étkezés alkalmával, midőn az egész asztalnak húseteleket tálaltak, ők is fel voltak mentve az önmegtartóztatás kötelezettsége alól. Karácsony, Húsvét és Pünkösdi ünnepén a sz. gyónás és áldozáshoz járultak. Tiltva volt fegyvert hordaniök, kivéve, ha a haza és vallás védelme úgy kívánta. Az olvasni tudó világiak tartoztak a breviáriumot naponként elvégezni; akik nem tudtak olvasni, 45 miatyánkat mondtak el ennek fejében napjában. Ha csak lehetséges volt, kötelezve voltak minden reggel sz. misét hallgatni, s a tehetésebbek havonként egyszer alamizsnát osztani. Tartoztak ezen felül embertársaik közt a békességet lehetőleg ápolni, a betegeket, szegényeket segélyezni, viselkedésükkal embertársaik épülésére szolgálni stb. Megjegyzendő azonban, hogy ezen szabályok meg nem tartása semmiféle bünnel nem járt, hanem az ellenük vétők egyedül csak a megtartásukkal egybe kötött lelki javaktól fosztották meg magukat.¹⁾

A szerzetesrend elterjedésével arányban hódított a harmadik rend a hívők között Magyarországon is. Csodálatos azonban, hogy az általunk ismertett időben, a XVI. század első felében, férfiakat már egyáltalában nem találunk a harmadik rend tagjai között. Sőt a harmadrendű női tagok is kivészőfélben vannak.

Ezt maguk a viszonyok hozták magukkal. A harmadrendű nővéreket — ahogy őket nevezték — a szerzetesek nemcsak felvették a rendbe, hanem tartoztak felőlük azontúl is gondoskodni. Ők voltak legtermészetesebb védőik, oktatóik, lelki vezetőik és gondviselőik, a szellemiekben úgy, mint az anyagiakban.

A mohácsi vészt követő háborús mozgalmak, az ellenség dúlása, a közbiztonság hiánya következtében, mindez megváltozott. A szerzetesek olyan veszedelmeket élnek át, annyi bajnak, nélkülözésnek és szenvedésnek vannak kitéve, amely még az ő megedzett erejüket is kifárasztja. Egyik helyről a másikra menekülnek, egyik zárdából a másikba futnak. Ilyen körülmények közt lehetetlenség a közös életet élő harmadrendű női tagokat is fentartani. Mert nálunk ez időben nem kint a

¹⁾ Hinterlechner: Handbuch für die Mitglieder des III. Ordens. Salzburg, 1882. 48—71.

világi foglalkozásban, a család körében éltek ezek a harmadrendűek, hanem mint a női szerzetesek a zárdában, úgy ők is lemondván a világ örömeiről, közös lakásban vonták meg magukat, hogy idejüket folytonos ima, böjt és önmegtagadás közt töltsék.

A külön magyar viszonyokhoz alkalmazott szabályzataik körülbelül ezek voltak:

A harmadrendű testvérek közös asztalnál étkeztek, a betegek kivételével. Aki nem jelent meg a csengetéssel adott jelre az evés előtti imádságon, nem kapott bort. Hasonló büntetésben részesült az is, aki elmulasztotta az étkezés utáni hálaadást.

A breviariumot mindnyájan tartoztak a nap különböző szakaiban elvégezni, még pedig vagy állva, vagy térdelve. Az egészet csak akkor mondhatták el mindjárt a matutinummal együtt reggel, ha előre látták, hogy napi elfoglaltságuk ebben később gátolná őket.

Estebéd után, a reggeli ájtatosság végezteig, a legnagyobb csendnek kellett uralkodnia a ház falai közt, és csak a leg-szükségesebbeket mondhatták el egymásnak, s ezt is minél halkabban és rövidebben. Ha valamelyik nővér megszegte a silentiumot, másnap a főnöknő büntetés fejében minden fött ételt megvont tőle. Ugyanigy büntettetett meg az is, aki ebédlőben sokat beszélt, vagy világias dolgokat hozott szőnyegre, vagy pedig hangosan kaczagott.

A főnöknő minden héten egyszer egybegyűjtötte a nővéreket, és régi szokás szerint, jámbor intelmekben részesítette őket, megfeddvén a tapasztalt hibákat, mulasztásokat s buzdítván a gyengéket, az ingadozókat. Nagyon kellett azonban óvakodnia attól, hogy az amúgy is érzékeny lelkeket igazságtalan ráfogásokkal, alaptalan rágalmakkal vagy szeretetlen kifejezésekkel meg ne sértse. A havonkint tartott gyűlésen pedig még ezen felül a rendszabályokat is felolvastatta a főnöknő. Ezeken az összejöveteleken minden meghívottnak kötelessége volt megjelenni. Ha valaki törvényes ok nélkül elmulasztotta, a főnöknő megfelelő büntetést mért rá.

A gyűlés tartama alatt sem világi, sem egyházi vagy szerzetes egyén nem léphetett a zárda falai közé. Aki pedig az itt történeteket idegenek előtt elárulta, az vétségének nagyságához mért büntetést tartozott e miatt elsenvedni.

Az olyan harmadrendű nővér, akinek már szokásává vált másokat gyalázó, tisztetlenség, rágalmazó szavakkal illetni, ha az előre bocsájtott háromszori intés daczára sem tudott vagy akart hibájától szabadulni, az idősebb zárdalakók tanácsára, a vizitator által, mint javíthatatlan, kizáratott a rendből.

Az utcán, még templomba menet is, csak kettesével jelenhettek meg.

Egyebekben pedig a következő szabályokat tartoztak életmódjuk beosztásában szem előtt tartani:

Idéjüket ima, elmélkedés és kézi munka közt kellett beosztaniok; nyáron, kivált 12 órától egyig, télen pedig hajnalban szenteltek bizonyos időt lelki üdvük gondozására. Ezen felül naponkint 100 Miatyánkot mondottak el Krisztus szenvedésének emlékére és 100 Üdvözlégy Máriát a B. Szűz tiszteletére.

Étkezés előtt mindegyikük legalább egy Hiszekegyet, egy Miatyánkat és egy Üdvözlégy Máriát imádkozott el; ugyanennyit kellett elmondania hálaadásul az étkezés után. Ha pedig inni akartak, előbb keresztet kellett vetniök magukra és egy Üdvözlégyet elmondaniok. Hozzá teszi a szabályzat: a bort azonban mindég csak vízzel idd, és csak mértékletesen; mint Krisztus jegyesének óvakodnod kell a tiszta és sok bortól, mint a méregtől.

A gyónásra következőleg készültek: előbb jól meg kellett vizsgálniok lelkiismeretüket, hogy utolsó gyónásuk óta micsoda vétkeket követtek el. S miután fel indították magukban ezek felett a bánatot, minden álszeméremtől menten híven el kellett sorolniok mit vétettek az Isten és a felebaráti szeretet ellen, az Isten iránt tartozó hála ellen, a tisztaság ellen, az alamizsnák elfogadásával, jóra való restséggel, haraggal, hiúsággal.

Mielőtt valaki az áldozáshoz járult volna, megelőzőleg két három napon keresztül a gyónáshoz készült. Hasonlóképpen az áldozás megtörténte után is iparkodott czellájába zárkózni és Istennek hálát adni.

Szeretniök kellett az engedelmisséget, az alázatosságot, tisztaságot és önsanyargatást. A szabályzatok értelmében minden harmadrendű nővér tartozott magát minden pénteken megostorozni s ezen kívül hetenkint legalább kétszer, úgymint szerdán és szombaton, testén ciliciumot viselni.

Mielőtt este nyugodni tértek volna, néhány imát mondottak el a B. Szűzhez, sz. Ferenczhez, az őrangyalhoz. Agyukba feküdvén, homlokukat, ajkukat és mellüket a kereszt jelével jelelven e szavakat mondották: Názáreti Jézus könyörülj rajtam bűnösön.

Világiakkal — nemcsak férfiakkal, hanem — jó hírnévnek örvendő nőkkel sem társaloghattak sokat, hanem csak a főnöknő engedélyével.¹⁾

¹⁾ Ezen konstitucziókat Bessenýői Mihály ferenczrendi szerzetes írta össze 1524-ben ezen a czímen: »Constitutiones Sororum Tertii Ordinis

Igy éltek a harmadrendű nővérek nálunk Magyarországon akkor, amidőn a mohácsi vészszel bekövetkezett viszonyok őket is a megsemmisülés veszedelme felé sodorták.

A szerzetesek tudatában azon felelősségnek, amely a harmadrendű nővérekkel szemben reájuk nehezedett, első sorban azon vannak, hogy amennyire lehet, olyan vidékekre telepítsék át őket, ahol nem kell semmi veszélytől tartaniok. Így pl. 1531-ben a váradi káptalan elrendeli, hogy a szlavoniai kusztoz, a Váralján tartózkodó harmadrendű nővéreket szállíttassa Petrosénbe, az itt lakó nővérek házába.¹⁾

Együttal azonban arra is van gondjuk szerzeteseinknek, hogy ideiglenesen, a viszonyok kedvezőbb alakulásáig, megakadályozzák a harmadrend terjedését, illetőleg az abba való belépést. E végből már az 1531-ki káptalan kimondja, hogy senkinek a kérésére vagy közbenjárására nem szabad valakit a világi egyének közül a harmadrendű nővérek soraiba felvenni, a legközelebbi káptalan megtartásaig, a háborús zavargások miatt.²⁾ Az 1533-ban Gyulán megtartott tartománygyűlés pedig megtiltja a harmadrendű nővéreknek, hogy fiatal leányokat tartsanak házaikban, azzal kecsegtetvén őket, hogy szintén felvétetnek a harmadik rendbe.³⁾ Ugyancsak az 1531-ki tilalmat felújítja az 1539-ki budai káptalan is.⁴⁾

Az 1542-ki váradi káptalan a következő határozatot hozza ugyancsak ebben az ügyben. Azok a férjezett vagy özvegy asszonyok, akik eddig már fel vannak véve Csanádon a harmadik rendbe, maradjanak ennek tagjai a jövőben is, de csak azon feltétel alatt, hogy odahaza, saját házaikban lakjanak, s vagy ők válaszszaanak maguknak főnöknőt, vagy a kusztoz és házfőnök által kijelölt gyóntatóatyjuk nevezzen ki valakit közülök, aki azután a kitöltött próbaév leteltével az újoncznőket is felveszi a harmadik rendbe.

Ezen, a belépést tilalmazó határozatoktól csak a legkritább esetben térnek el szerzeteseink. Mindössze egy esetet tudunk, amikor ez megtörtént, t. i. az 1542-ki Váradon megtartott káptalani ülésen, a midőn kivételesen, a medgyesi plébános, bíró és polgárság kérésére megengedik, hogy egy leány az odavaló harmadrendű nővérek kolostorába mint újoncz felvétessék.⁵⁾

de Prima nuncupatarum. A 8 oldalra terjedő kézirat hozzá van kötve az 1499-ben Atyán összeirt Constituciókhoz, a melyet a gyöngyösi zárdai könyvtára őriz.

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1531.

²⁾ U. ott.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1533.

⁴⁾ Münchener kodex. Acta capituli 1539.

⁵⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1542.

Egyébként a szerzeteseknek az említettekén kívül még más okaik is lehettek arra, hogy a harmadik rend női tagjainak számát csökkenteni igyekezzenek. Talán nem voltak a házaikban uralkodó szellemmel megelégedve, talán a világiakkal való szabadabb érintkezés nem találkozott tetszésükkel, de az sem lehetetlen, hogy egyes oly visszaéléseknek jöttek nyomára, amelyek miatt szabadulni óhajtottak a vezetés és ellenőrzéssel együtt járó felelősségtől.

Annai bizonyos, hogy elég különös szabályokat állapítottak meg reájuk nézve az 1533-ki gyulai tartománygyűlésen. Határozatba ment, hogy a harmadrendű nővérek a jövőben ne mehessenek házról-házra kéregetni, hanem legfeljebb csak közeli rokonaiktól, vagy az irántuk jóindulattal viseltető nemesektől kérjenek alamizsnát. Ha ezt a rendszabályt nem lennének hajlandók megtartani, a szerzetesek felmentve érzik magukat azon kötelességtől, hogy felőlük gondoskodjanak. Kimondották továbbá, hogy a B. Szűznek fából készült szobrait, amelyeket a nővérek sok ékességgel szoktak feldiszníteni, el kell lakásaikból távolítani, s nem szabad nekik megengedni, hogy ilyen szobrokat és képeket szerezzenek maguknak, nehogy így hangzik a tilalom megokolása - a világi egyének az ezen szobrok előtt végzendő ájtatosság ürügye alatt ki- és bejárjanak hozzájuk, minthogy ebből már nem egyszer visszaélés keletkezett. Ugyszintén szigorúan megtiltják nekik azt is, hogy írni tanuljanak, vagy akármelyik nemen lévő világi egyéneket tanítsanak az írásra, mert ha ezt teszik, a szerzetesek egyáltalában nem fognak a jövőben velük törődni. Ezen rendszabályok megtartását oly szigorúan megkövetelték tőlük, hogy ezek alól még a kusstosz vagy házfőnök sem adhatott felmentvényt.¹⁾

Mint mondtuk, maguknak a szerzeteseknek sem volt megengedve a harmadrendű nővérek lakását felkeresni. Aki ezen tilalmat megszegte, kivéve a nővérek gyóntató atyját, midőn ez pl. a végső szentségek feladása végett hivatott hozzájuk, a konstitucziók szerint kenyéren és vizen tartozott bűjtölni. Az 1539-ki budai káptalan pedig ezt a büntetést háromnapos börtönnel szigorította, tekintet nélkül arra, hogy kusstosz, házfőnök vagy egyszerű szerzetes szegte-e meg a szabályt.²⁾

Amint tilalmas volt szerzeteseinkre nézve a nőkkel való társalgás, éppen úgy nem volt szabad nekik valakivel konnáságot tartani. Az 1539-ki káptalan pedig még azt is megkívánja,

¹⁾ U. ott. Acta capituli 1533.

²⁾ Münchener kodex. Acta capituli 1539.

hogy a testvérek közül senki se lépjen a világiakkal az úgynevezett lélekbeli atyai, anyai, testvéri vagy nővéri rokonságba. Aki ezt még is megteszi, a kusztoszok által tiltassék le erről, s ha ez nem használna, minden egyes esetben három napi börtönbüntetéssel sújtassék.¹⁾

Az egymást az egyik kusztódiából, kolostorból a másikba kísérő szerzetestársak, bizonyos mértékben felelősek voltak egymás viselkedéseért.

Ha valakit büntetésül küldöttek előljárói egy más helyre, az őt kísérő testvér bejelentette az illető házfőnökének az áthelyezés okát. Sőt ha az ily módon megbüntetett rendtag veszedelmes természetű, verekedő kedvű egyéniség volt, ezt is köteles volt azonnal közölni a házbelielével, hogy kellő módon óvakodhassanak tőle.

Az egymást kísérő utitársak, visszatérésük után tartoztak az útközben netalán tapasztalt kihágásokról jelentést tenni. Miután a szerzetesek útközben is csak egymásnál végezhatték rendes körülmények között gyónásukat, így könnyen megtörténhetett, hogy az utitárs kétféle úton is tudomást szerzett a másik bűnéről vagy hibájáról. t. i. saját tapasztalata után és a gyónás révén. Az ily esetben is köteles volt az illető társának viselkedése felől nyilatkozni, ha pl. erre előljárósága őt a szent engedelmességre való hivatkozással felszólította. Ha pedig ezt tenni elmulasztotta, a házfőnök, mihelyt a dologról valami más úton értesült, az engedetlenség és titkolódzás miatt őt néhány korbácsütésre ítélte. Viszont, ha az utitársak nem a házfőnöknek, hanem másvalakinek a zárdában, mondották el ilyen tapasztalataikat, vagy ha roszakarathból ráfogásokkal és rágalmakkal éltek egymással szemben, a bűnös kenyéren és vizen töltendő böjttel fenyítettett, a társa jóhírnevén ejtett sérelem miatt.

Különben nem valami sokat utazgathatták szerzeteseink, kivált a maguk kedvteléséből. Eltekintve attól, hogy a kocsisz, valamint a lovaglás nem volt nekik megengedve, s így a hosszab út megtevése sok idővel és fáradsággal járt reájuk nézve, még előljáróik különös engedélyére is szükségük volt ahhoz, hogy útra kelhessenek.

Az alamizsnaszedés céljából tett rövidebb kirándulásokban, a rendtagok legnagyobb része bejárta a közeleső falvakat. Ezen kívül voltak még egyéb, hivatalból köteles útjaik is, mint a tartományfőnöké, a kusztoszok kusztosza kíséretében, minden három évben Olaszországba az általános rendi gyűlésre, a

¹⁾ Münchener kodex. Acta capituli 1539.

kusztoszoké, diffinitoroké, diskkrétusoké s egyéb erre jogosultaké a háromévenként megtartatni szokott tartománygyűlésekre stb.

Magánczélből hosszabb útra csak ájtatoskodási szándékból szánják el magukat. Így az egyik paternek a tartományfőnök a káptalan beleegyezésével megengedi, hogy Assisit s a sz. Ferencz által lakta többi helyeket meglátogathassa.¹⁾ Egy másik Kapisztrán János sírjához zárándokol.²⁾

Az egyik Olaszországba készülő szerzetest társa ily módon látja el jótanácsokkal: jól ismervén az olasz utat, felirhatom számodra az ott található szálló helyeket is. Lásd el magadat jól minden szükséges dologgal, de különösen lábbelivel. Botra nem lesz szükséged az úton, de annál inkább egy jó minőségű palaczkra.³⁾

A már megtett olaszországi utazásról így számol be egy másik. Sok fáradság és nagy veszedelmek után tegnap szerencsésen megérkeztünk. Hogy mi mindenben mentünk keresztül, úgy a szárazföldön mint a tengeren, azt hosszas lenne most elmondani, de meg a papiros is kevés lenne hozzá. Hétszer forogtunk halálos veszedelemben, de az Úr Isten mindannyiszor megmentett bennünket. Némely esetben valósággal csoda-módon. Most elkerültük a ti kusztódiátokat, miután azt tanácsolták, hogy inkább a biztosabb zalai utat választjuk. E sorok kézbesítője által egy csomó igen szép és elsőrendű minőségű papirost küldök számodra, és egy csinos, éles ollót, aminőt kívántál. Holnap Szántó felé indulunk, ahol egy napot pihenünk, s aztán Kassa felé igyekszünk. A legmelegebben figyelmedbe ajánljuk utitársul mellénk adott testvérünket, aki igazán hiven és reánk nézve vigasztaló hatással osztotta meg a hosszú út fáradalmait és veszélyeit velünk. Méltányos volna, legalább a közeledő télre, ellátni őt élelmiszerekkel.⁴⁾

Talán éppen ezekre vonatkozólag írja a tartományfőnök valamelyik rendtársának: utasaink szerencsésen megérkeztek Palotára Olaszországból. A tengeren nagy szerencsétlenség érte őket, mert kalózok kezeibe kerültek, akik kegyetlenül megkínozták őket. Csak az Úr Jézus különös kegyelme mentette meg őket az örökös fogságtól.⁵⁾

Rövidebb utakra — de mindig valamelyik társuk kíséretében — a legkülönbözőbb okokból kapnak engedélyt felelőseiktől. Elmennek szülőiket meglátogatni, beteg édes anyjukat

¹⁾ Levelezőkönyv 129.

²⁾ U. ott 130.

³⁾ U. ott 29.

⁴⁾ U. ott 34.

⁵⁾ Levelezőkönyv 40.

megtekinteni stb. Ha valaki szülőföldjén kívánta első miséjét végezni, az ellen sem volt az előljárásnak kifogása. Egy József nevű ujmisés pl. az erdélyi kusztodiából a bányáiba utazik, hogy Szöllösön mutathassa be első sz. miséjét. Egy másik Pestről Esztergomba kívánczik, szórakozás és üdülés céljából.¹⁾

Mindenesetre a ritkaságok közé tartozik az az ok, amely miatt a tartományfőnök egy alkalommal az egyik szerzetest útra küldi. Ezt ugyanis áthelyezték előbbeni helyéről egy más kusztodiába. Nem sokkal rá, hogy állomásától megvált, az odavaló emberek, papok és nép egyaránt, rémes dolgokat kezdtek suttogni eltűnése felől: hogy nem is helyezték őt át, hanem szerzetestársai ölték meg s holttestét a Dumába dobták. Ez a hír, minden felvilágosítás daczára, oly sokáig, oly erősen tartotta magát, hogy a provinciális végre kénytelen volt meghagyni az illetőnek, hogy utazzék azokra a helyekre, ahol ez a kósza hír hívőkre talált, és mutassa meg magát a felültetett lakosságnak.²⁾

A betegeknek nemcsak megengedik a fürdőbe való utazást, hanem sokszor maguk az előljárók küldik őket, orvoslatusuk céljából oda.

A konstituczióknak külön intézkedéseik voltak a betegek ápolására vonatkozólag. A tartományfőnök, úgyszintén a kusztoszok is kiváló gondot tartoztak fordítani a betegek ellátására. Élelmezésüket a házfőnök szabta meg, a betegápoló testvérrel egyetértve, különösen arra kellett ügyelniük, hogy a beteg felesleges mennyiségű, vagy ártalmas ételeket ne kapjon.

A konstitucziók megkívánták a házfőnököktől, hogy hitelt adjanak a magukat betegeknek jelentőeknek, és emberségesen bánjanak velük, kivált az öregebbekkel.

Ha a betegek ápolása, kiszolgálása körül valami mulasztás történt, a házfőnök megbüntette a betegápoló testvért. Ha pedig a kusztosz, vagy házfőnök követett el mulasztást a köteles ellenőrzés körül, akkor a tartományfőnök vonta őket számításra. A vizitátoroknak tüzetesen tudakozódnok kellett minden kolostorban az iránt, hogy nincs-e e tekintetben panaszra ok.³⁾

Az erkölcsök durvaságát mi sem jellemezhetné inkább, mint az 1537-ki káptalan azon való felajdulása, hogy a szegény betegek iránt a legtöbbször kegyetlen bánásmódot tanu-

¹⁾ Levelezőkönyv 130—133.

²⁾ U. ott 126.

³⁾ Münchener kodex. Infirmi.

sítanak ápolóik.¹⁾ Az ily lelketlenség kétségkívül csak ott történhetett meg, ahol a házfőnök maga is megfelekezett kötelességéről, és nem nézett eléggé utána, mi történik a betegszobákban.

Igy ítélte meg a dolgot az 1542-ki tartománygyűlés is, amidőn Hartyáni Ferencz házfőnököt hivatalától elmozdította, és a betegek ápolása körül tanúsított nagymérvű hanyagsága miatt, egyszersmindenkorra képtelennek mondotta őt a quar-diánságra.²⁾

Ott, ahol a kolostor fejében meg volt a kötelességtudás, e tekintetben nem fordulhatott elő visszaélés, vagy ha előfordult is, azonnal megtörtént a megtorló intézkedés. Hisz egy beteg ember beteges vágyakozását nem lehet gyengédebb módon visszatartatni, mint azt a tartományfőnök egyik levelében teszi. Te más zárdába kívánczol -- írja a levélben. -- de én abban a meggyőződésben vagyok, hogy egyik hely sem lenne reád nézve kellemesebb, mint ahol most vagy. Akármelyik kolostorba helyeznélek is át, nem remélhetnéd, hogy a társak súlyos bajodban nagyobb szeretettel, több elnézéssel fognak irántad viselkedni, amikor még az egészségesek is öldösik egymást. Gondolkoztam felette, hogy mikép tehetnék eleget kívánságodnak, és egyenkint elszámoltam magamban az egyes zárdákat, de ime erre az eredményre jutottam: az egyik helyen az ünnepi hitszónokot kegyetlenül elverte és megsebesítette egyik szerzetes társa, a másikon ugyancsak a hitszónokot egy világi ember késelte meg, a harmadikban iszonyú pestis dühöng, s a többiek is mind telve vannak veszedelmekkel.³⁾

Ellenben, ha a beteg kívánságát indokoltnak találták az előljárók, vagy ha maguk az orvosok ajánlották neki a levegő változtatást, vagy fürdő használatot, soha a legcsekélyebb akadályt sem gördítenek útjába; sőt ha maga nem akart volna útra kelni, a szent engedelmességre való hivatkozással kényszerítik rá, hogy egészségéről gondoskodjék. Így küldik az egyiket a budai konventbe, hogy orvosoltassa magát. Hasonló parancsot kap egy másik Esztergomban, akinek a keze volt megsértve, úgyszintén két szembajos is. Némelyeket a Várad melletti sz. László-fürdőbe küldenek előljárók. Az egyik beteg haza kívánczván, társat rendelnek melléje, s így bocsátják útnak.⁴⁾

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1537.

²⁾ U. ott. Acta capituli, 1537.

³⁾ Levelezőkönyv 44.

⁴⁾ U. ott 180—185.

IX.

Eltekintve ezektől a néhanapján megejtett hivatalos és magán utazásoktól, szerzeteseink rendszerint odahaza tartózkodnak kolostoraikban, imával, gyóntatással és prédikálással töltvén idejüket. Ilyenkor egyhangú életmódjukba legfeljebb csak az egyes ünnepek hoztak némi változatosságot.

Karácsony böjtjén, este 10 órákor, a sekrestyés által adott csengetyűjelre mindannyian felkeltek, és a már megelőzőleg befűtött ebédlőbe vonultak, a breviárium elmondása végett. Ennek végeztével valamennyivel elvégezték gyónásukat, s így készültek elő az áldozárok a sz. misére, a felnemszentelt rendtársak pedig az áldozásra. Karácsony másodünnepén, sz. István napján, a házfőnök, ősrégi szokás szerint, kiküldötte őket a városba, vagy faluba, alamizsnát kéregetni.

Farsang utolsó napjaival megkezdődött náluk a nagyböjti időszak. Előtte való pénteken vagy szombaton a házfőnök meghagyta a fiatalabb áldozároknak, növendékeknek és laikus testvéreknek, hogy készüljenek a vasárnap este régebbi idő óta megtartani szokott pásztorjátékra. Ezt követte, ősrégi szokás szerint, a vacsora. Előbb azonban figyelmeztette a quardián a mulatozókat, hogy mértékletesek legyenek a borivásban, nehogy botrányok történjenek és a másnap reggeli isteni tisztelet valamely részében elhagyassék. Hamvazó szerdán az étteremben elkezdették magyarázni az evangéliumokat és sz. leczkéket, s ez tartott az egész nagyböjten át. Ugyancsak ez idő alatt mindennap egy órát fordítottak az elmélkedésre és hétfőn, szerdán és pénteken megostorozták magukat, éppen úgy, mint a mindenszentek napjától karácsonyig terjedő időszakban.

Husvét hétfőjén, ősi szokás szerint, tojást kéregetni mentek a szerzetesek.

A husvét utáni negyedik vasárnapra következő hétfőn kezdődtek a három napon át tartó keresztjáró napok. Ezek alatt miséjüket feketében végezték és böjtöltek, sőt ha módjukban állott, folytatták a böjtölést egészen pünkösd ünnepéig.¹⁾

A szerzetestársak egymáshoz való viszonya ott bent a zárdái életben, alig hagy hátra valami kívánni valót. Nem csak ajkaikon hordozzák a testvér elnevezését, hanem igazi benső szeretettel is viseltetnek egymás iránt.

Az előjáróktól nem csupán a konstitúciók követelték meg, hogy a rendtársakkal szeretettel és a kellő szelidséggel bánjanak, hanem saját felelősségük tudata s azon körülmény is, hogy a legutolsó szerzetesnek is jogában állott a magára nézve

¹⁾ Münchener kodex. Memoriale agendorum circa divinum officium.

sérelmesnek vélt bánásmód miatt panaszt emelni és orvoslást kérni. Hogy azután akadtak közöttük olyanok, akik alkalmatlán kellő ok nélkül is méltánytalanságról, vagy igazságtalanságról panaszkodtak felebbvalóikkal szemben, azon nem lehet megütközni. A sokféle természetű, vérmérsékletű, hajlamú embert nem lehetett egyformán kielégíteni s nem lehetett mindenkinek mindig kedvére tenni.

De még ilyen panaszra is kevésre akadunk leveleinkben. Az egyik pl. nincs megelégedve állomásával s kifakad, hogy az előjárók ügylélszik azért küldték oly elhagyott helyre, mert kevesebbet törődnek életével, mint az oktan állatával.¹⁾ A másik meg arra kéri a vizitátort, hogy tartson vizsgálatot az ő ügyében, ha a kusztódiát felkeresi, mert neki sejtelve sincs felőle, mi okból tette le a házfőnökségről őt a tartományfőnök. Az illető város bírása nem panaszolta őt be, legalább előtte úgy nyilatkozott. Hanem valószínűleg szerzetestársai vádolták be hamisan. Különben a jövő káptalanon úgy is szóba fog jönni ez a dolog, s ha Isten engedi, majd ő is jelen lesz a tanácskozáson.²⁾

Elénken világítja meg a szerzetestársak egymáshoz való viszonyát az 1552-ki váradi káptalan egyik tilalma, amely felállítja szabályul, hogy a rendtársaknak nem szabad egymásnak pénzért eladniok sem ruhaneműeket, sem borotvához való tokot, sem pedig megfizettetniök a könyvkötést, vagy más hasonló dolgot, hanem tegyék meg mindezt ingyen, egymás iránt való szeretetből. Aki pedig ezen tilalmat megszegi, az három napig kenyéren és vizen tartozik bűjtölni.³⁾

Apróbb ajándékokkal többször kedveskednek egymásnak szerzeteseink. Ime itt küldök számodra — írja az egyik — egy hegyes késecskét, amelyet tavaly hoztam Zakóczáról.⁴⁾ Péter testvér — olvassuk más helyen — egy Olaszországból hozott jó ollóval és egy szép kis fésűvel ajándékozott meg; ha szükséged volna rá, írd meg, majd elküldöm.⁵⁾ Küld el, kérlek, — írja egy harmadik — sz. Ambrus munkáját, miután most nagy szükségem volna rá. Ajándékol most mit sem küldhetek.⁶⁾

Eredeti módon mentegeti magát az egyik szerzetes, aki szintén nem tudott mit küldeni barátjának. Ide helyezve --

¹⁾ Levelezőkönyv 42.

²⁾ U. ott 24.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1552.

⁴⁾ Levelezőkönyv 89.

⁵⁾ U. ott 22.

⁶⁾ U. ott 36.

olvassuk levelében — a tövis, bógáncs és sziklameredélyek hazájába, mint igazi remetéknek egyebünk sincs a nyomorúságnál. Időnket is azzal töltjük, amivel az anachoréták: imádkozunk és szolgálunk Istennek. Ha én most rothadt almát vagy körtét küldenék ajándécul neked, az úton még inkább megromlanának. Kiváló szeretetem jeléül tehát másvalamit küldök: az üres holdat.¹⁾

Nem érdektelen a következő levél sem: az általad küldött nyulat, kappant, foglyot és egyéb szárnyasokat örömmel vettem. Habár, megvallom az igazat, nem igen szoktam ilyen tápláló eledelkkel élni, nem azon okból, mintha izlésem durva, parasztos lenne, hanem mivel úgy tanultam, hogy minél vastagabb a test, annál lomhább a lélek. Már pedig ki ne tudná, hogy az ily ételek erősen hízlalják az embert. Ha tehát szeretsz, máskor gyengébb minőségű ajándékokskákkal lepj meg, úgymint dinnyével, szilvával, baraczkkal, almával, körtével, szőlővel, fügével. Ezekről legalább egyuttal jobb is leszek.²⁾

Ha néha több ideig elmarad a várt tudósítás, levél, tréfalkozó szeretettel korholják egymást. Talán bizony köszvény esett a kezedbe — olvassuk egy ily levélben, — hogy oly sokáig nem hallatsz magadról. Hivass orvost, és gyógykezeltesd magad. Ha pedig egyáltalában nem lehet gyógyítani bajodat, végezd el a lábaddal azt, amire a kezed nem használható. Vagy talán kiszáradt a tintád s azon a vidéken végképpen elfogyott a papiros?³⁾

De még a vidám enyelgés e hangjában sem nyilatkozik meg oly erősen a szeretet, mint amikor az egyik testvér megosztja a másiknak baját, bánatát, aggodalmait. Ime erre egy példa. A lámpát és könyvet, — írja az egyik szerzetes — amelyet küldöttél, a pesti házfőnök nagyszombaton meghozta. Jóakarated, mely abban nyilvánul, még sokkal becsesebb előttem, mint az ajándék maga. Már régebben írtam volna, de ebben a zavarteljes időben haza kellett kísérenem szülőimet. János testvérünket nagy szerencsétlenség érte. Édesanyját megszállotta a gonoszlélek. Már több zárdába elvitte őt olyan szerzetesekhez, akik ördögűzéssel foglalkoznak, de eddig még nem talált olyanra, aki segíteni tudott volna rajta. Több mint 100 frtot kiadott már e célra. Erején felül fáradozik szegény, de azért nem zúgolódik az Isten ellen, sőt hálát ad neki, hogy bölcsességének tetszett őt így meglátogatnia. Szólítsd fel kérlek

¹⁾ Levelezőköny 54 b.

²⁾ U. ott 85.

³⁾ U. ott 54.

te is szerzetestársaidat, hogy imádkozzanak a szegény szerencsétlenért s könyörögjenek örök boldogságáért.¹⁾

A rend tagjait átható ezen kölcsönös szeretet, amely nem annyira a személyes rokonszenvből fakadt, mint inkább az Isten iránt való forró szeretetből eredt, csak az indulat hevében szenvedett itt-ott nagyobb sérelmet. Hanem aki elhagyta magát így a harag által ragadtatni, az azután meg is bűnhődött hevességeért.

Ha valamelyik szerzetes fenyegető szavakkal illette társát, a tartományfőnök vagy kusztosz egy hónapra megtiltotta neki a csuklya viselését; ha pedig kezét emelt rá, vagy kezébe kapott valamit, hogy azzal megüsse, három hónapon keresztül nem volt szabad csuklyáját viselnie.

Aki szerzetestársát megütötte, egy éven át szenvedte a fentebbi büntetést, ha az ütés nem volt valami erős. Ellenkező esetben, vagy ha az ütéshez követ vagy más ily tárgyat használt, vagy pedig kését vette elő, az okozott sérülés nagyságához mérten, rövidebb vagy hosszabb ideig tartó börtönbüntetéssel sújtattott.

Aki akár szerzetestársát, akár pedig valamely világi egyént súlyosan megsebesített, vagy megcsonkított, vagy megölt, örökös börtönnel büntettetett. Szintúgy az is, aki ilyesmiben közreműködött. Sőt még ezen felül hetenkint négyszer még kenyéren és vizen is bőjtölt és egyik szerzetestársa által megostoroztatott.

Aki valamelyik előljáró ellen összeesküvést forralt, vagy lázadást szított, három napi börtönt kapott és a tartományfőnök által más kusztódiába helyeztetett át.

Az olyan szerzetes, aki azzal fenyegetődött, hogy kilép a tartományból, ha előljárói őt más kusztódiába küldik, megfosztotta magát annak a lehetőségétől, hogy valamely hivatalt bizzanak reá. Ha pedig erre amúgy sem lett volna alkalmas, megkorbácsolták és kizárták a társak közösségéből.

Aki valamelyik kolostor lakóinak gyalázása által szerzetestársai közül valakit arra akart rá venni, hogy kiválják a tartomány kötelékéből, a kusztosz ítélete szerint való börtönbüntetéssel sújtattott.

Még az sem kerülte el a büntetést, aki szerzetestársát vagy akár valamelyik világít, gyalázó szavakkal illette; az ilyen az ebédelőben a földön ülve költötte el a kenyeret és vizet, a mit a rendes ebéd helyett kapott, és ha még ez sem használt, néhány korbácsütéssel súlyosbították büntetését.

¹⁾ Levelezőkönyv 17.

Aki ilyen és hasonló vétségekkel, oly sokszor és oly súlyosan sértette meg az egymás iránt tartozó testvéri szeretetet, hogy javulása iránt egyáltalában nem lehetett reményt táplálni, azt vagy örökös börtönre vetették, vagy pedig kizárták a tartományból.¹⁾

Arra is féltékeny gonddal ügyelnek a konstitucziók, hogy sem az egyesek, sem pedig az egész szerzet jó hírneve ne szenvedjen könnyelmű fecsegés vagy roszakaratú hiresztelés által. Így pl. nem volt szabad a tartományon kívül állókkal közölni, ki miért lett hivatalától megfosztva, annál kevésbé olyan dolgot elárulni, ami az egész szerzetre árnyat vetett volna. Ha valaki megtette ezt, minden jogaitól megfosztatott és esetleg még arra is ítéltetett, hogy társai közt a földön ülve ékezzeék.

Aki arra vetemedett, hogy a fejedelemnek, vagy előljáróinak pecsétjét, okiratait, leveleit meghamisította vagy, feltörte, továbbításukat megakadályozta, vagy pedig ilyesmire valakit felbűjtött, ipso facto elvesztette minden, a szerzet szabályai szerint őt megillető jogát.

Aki pedig a gyónásból valamit elárult, haladéktalanul a börtönbe került. Így járt az is, aki börtönre ítélt társát onnan kiszabadította.

Mint látjuk, szerzeteseink minden súlyosabb vétségre a börtönbüntetést alkalmazták. Hogy azonban valakire ezt a büntetést szabják, a véteknek, amelyet elkövetett, igazán főbenjárónak, és minden kétséget eloszlató módon bebizonyítotttnak kellett lennie.

Aki börtönbüntetéssel sújtatott, egyuttal jogainak gyakorlásától is megfosztatott, úgyannyira, hogy ha büntetését kiállotta is, e jogok gyakorlása mindaddig fel volt reá nézve függesztve, míg e tekintetben az előljáróság másképp nem határozott.

Ha valaki olyan vétket követett el, amelyre börtönbüntetés volt kiszabva, nem csak közvetlen felebbvalója, hanem akármelyik kusztosz vagy házfőnök is elfogathatta a zárda tanácsosainak meghallgatásával, de erről azután késedelem nélkül tartozott jelentést tenni a tartományfőnöknek, és ennek további utasításait követni.

Akit börtönbe küldtek, attól előbb elvették a csuklyáját és övét, hogy így szerzetesi jellegéből mintegy kivetköztessék őt.

A konstitucziók megkívánják, hogy a tartomány minden zárdájában legyenek jó börtönök. A jóság alatt — mint a magyarázatból olvassuk — azt értették, hogy a foglyoknak

¹⁾ Müncheneri kodex.

ugyan ne legyen módjuk a szökésre, de azért embertelen gyöt-réseket se kelljen a zárkában elszenvedniök.

A szerzeteseinkre nézve fennálló egyéb tilalmak közül felemlíthetjük még azokat, amelyek az orvoslásra vonatkoztak. A konstitucziók értelmében, kivált világi egyének számára, nem készíthettek gyógyszereket, eljárásokat, engedélye nélkül. Ugy-szintén nem volt szabad a szembetegeket gyógykezelníök, a betegeknek hajtászereket adniök, sebeket, kelevényeket orvo-solniök. Legfeljebb azt tehették meg, hogy ha valaki tőlük tanácsot kért, felvilágosították őt egyes gyógyfüvek hatása felől, de még ebben is kellett óvatossággal kellett eljárniök.¹⁾

Amennyire az általuk hozott rendszabályokból és káptalani határozatokból megítélhetjük, különösen két dologban találkoztak köztük visszaeső bűnösök: a mértékletlenségben és a hazudozásban. Az ilyenekkel rövid úton elbántak. Ha hivatalban voltak, a káptalan letette őket, ha pedig nem viseltek tisztséget, kenyéren és vízen töltendő bőjtire íteltettek, sőt ismétlődés esetén meg is korbácsolták őket. Megjegyzi azonban a konstitucziók összeírója, hogy az, akinek kissé nehezen forog a nyelve, az még nem tekinthető részegnek, hanem mikor valaki annyi bort iszik, hogy elveszti eszének használatát, vagy úgy viselkedik, hogy másoknak botrányára szolgál.

Hogy azonban még ezek a gyengeségek is csak kivételesen fordultak elő náluk, mutatja azon körülmény, hogy azon egész idő alatt, amelyről adataink szólnak, csak egyetlen egy esetet találunk, midőn a káptalan szükségesnek tartotta az előírt büntetés alkalmazását. Ez 1531-ben történt, midőn a Váradon ülésező tartománygyűlés, Gyulai János pataki házfőnököt, részegeskedése miatt letette hivataláról.²⁾

Egyéb vétségek megfenyítésére alig akadunk azon kívül, hogy Csááti Dömötörre kimondja az 1531-ki káptalan, hogy nem lehet sem kusztosz, sem házfőnök, kegyetlen bánásmódja miatt.³⁾ És hogy az 1531-ki káptalan Selyei Miklóst javíthatlan erkölcei miatt megfosztja szerzetesi öltönyétől és kizárja a rend kebeléből.⁴⁾

Csak évekkel később, 1579-ben találkozunk oly tilalommal, amely mutatja, hogy helylyel-közzel egyéb rosztal való hajlandóság is győzedelmeskedett, a szerzetesi szellem által kellően át nem hatott embereken. Ha valaki a szerzetesek közül — olvassuk az ez évben megtartott szakolczai káptalan határozatai

¹⁾ Müncheneri kodex.

²⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1531.

³⁾ U. ott.

⁴⁾ U. ott.

közt — társainak czelláját titokban kinyitja, és onnan valamit ellop, a lopott tárgyat fonálra kötve nyakába kell akasztani, hogy így álljon társai előtt az étteremben, az ebéd ideje alatt.¹⁾

Szomorú jelenség azonban, hogy bár szerzeteseink általában minden tekintetben hivatásuk magaslatán állanak, és sem erkölcsi tisztasága, sem önfeláldozó tevékenységük nem enged a szerzetesi fegyelem meglazulására következtetni, ebben az időben már nem ritkán akadnak köztük olyanok, akik nem törődve fogadalmakkal, a rendet hűtlenül elhagyják.

Különösen levelekben foglalkoznak többet az aposztaták ügyeivel. Kérlek — írja az egyik szerzetes ismeretlen rendtársához — legyetek rajta, amennyire csak töletek telik, hogy szerzetes testvérünk visszatérjen az akolba. Szegény szülei már majdnem kisírnák szemeiket miatta; ők is a legmelegebben kérnek, kövess el mindent visszatérésére.²⁾ Egy másik ily szökevényre egy hónapi elzárást szabnak büntetésül.³⁾ A harminczas években a tartományfőnök megbizza az egyik atyát, hogy a provincia összes aposztata szerzeteseit nyilvános kiközösítéssel sújtsa, s amennyiben lehetséges, a világi hatalom közreműködésével fogdossa őket össze, börtönöztesse be és mindaddig tartsa letartóztatva, amig nem mutatkoznak hajlandóknak a szerzetesi szabályok megtartására.⁴⁾

1534. márczius 3-án a tartományfőnök tudomására hozza az apostoli szentszék követének, hogy az egyik székely származású szerzetes, mialatt Erdélyben quardiánkodott, nemcsak a reá bízott zárda javait tékozolta el, hanem megfélemlézve fogadalmáról s lelkének üdvösségéről, azon mesterkedett, hogy a milkoviai püspökséget a moldvai szinuatikus vajdától megkapja. Kéri tehát a nuncziust, tegye meg a szentszéknél a szükséges lépéseket, hogy az illető a pápai megerősítést el ne nyerje, mintán ebből csak rossz származhatnék. az adott rossz példa és az okozott botrányok miatt.⁵⁾

Az aposztatákat — ilyenekül tekintettek mindazok, akik felebbvalóik engedélye nélkül, szerzetesi öltönyben vagy világi ruházatban, kísérel társal vagy magányosan jártak-keltek a tartomány határain belül vagy kívül — bármelyik kusztosznak és házfőnöknek jogában állott elfogatni és börtönre vettetni. Ez a rendszabály csak arra szolgált, hogy az ily szökevény barát ne kóborolhasson szerzetestársainak szemeláttára és

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1579.

²⁾ Levelezőkönyv 16.

³⁾ U. ott. 39.

⁴⁾ U. ott. 200.

⁵⁾ U. ott. 200.

szégyenére, s a hívek botrányára egyik községből a másikba. Mert másrésről a szerzesek nem mulasztották el az önmagukról megfélelmező és kötelességszegő testvéreket szeretetteljes módon is figyelmeztetni, kérni, hogy megbánva könnyelmű lépéseiket, térjenek vissza fogadalmaik teljesítéséhez. Habár példáddal — írja az egyik kusztosz az ilyen aposztátának — nemcsak magadnak ártottál, hanem másokat is megbotránkoztatottál, mindazonáltal az Isten nem fogja tőled megtagadni a megbánás könnyeit, és mi sem fogunk vonakodni téged visszafogadni. Jöjj tehát egész biztonsággal ebbe a zárdába, jöjj társaid körébe; tőlem nemcsak nincs mit tartanod, hanem még a tartományfőnöknél is mindent el fogok követni érdekedben. Ismételten kérlek, ne késedelmeskedjél, és ha ide nem jöhetnél, nyiss be valamelyik más közel eső kolostorba.¹⁾

A konstitúciók szerint, köteles is volt az előljáróság az ily bűnbánó szökevényt visszafogadni. Úgy látszik azonban, hogy szerzeteseink csak abban az esetben tartották magukat ehhez a szabályhoz, ha alapos reményt tápláltak az illető javulási szándéka felől. Ellenkező esetben egyszerűen megtagadták visszavételét. Így tett pl. az 1535-ki gyöngyösi káptalan, kimondván, hogy Toroczkoí Jakabot nem kell visszafogadni, miután nincs remény javulására.²⁾ Hasonló határozatot hozott a berényi káptalan 1537-ben Bodoni Mihályra vonatkozólag, azzal az indokolással, hogy teljesen meg van romolva.³⁾

Ezen aposztaziák egy részének sajnálatos okát, már nem csupán az emberi gyarlóság roszravaló hajlandóságában, a könnyelműségben, vagy a fegyelmet elviselni nem tudó szellemben kell keresnünk, hanem más egyében is.

Több jel arra mutat, hogy a terjedő protestantizmus ebben az időben már ami szerzeteseink kolostoraiba is behatolt.

Az Oláh-féle egyházlátogatási jelentésekből tudjuk, hogy a főesperesek 1559 és 1560-ban már nem egy szerzetest találtak a lutheranizmus szolgálatában. Sőt éppen ezek voltak az új vallás legbuzgóbb terjesztői s a katolikus egyház legkérleltlenebb ellenségei.⁴⁾

Nem lehet ugyan kimutatni, hogy ezek éppen ami szerzeteseink köréből kerültek ki; de másrésről vannak tudósításaink arra nézve, hogy az Üdvözítőről nevezett tartomány szerzetesei közül is többen felcsaptak az új vallás terjesztőivé,

¹⁾ Levelczőkönyv. 67. b.

²⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1535.

³⁾ U. ott. Acta capituli 1537.

⁴⁾ Magyar Sion 1891. évfolyam.

még pedig mindjárt a reformáció kezdetén, a harminczas évek elején.

Bertalanffy Pál jezsuitaatyja szerzetének évkönyvei után beszéli. »hogy a pataki francziskánusok közül is hitehagyottakká és az új tévelygés követőivé lettek némelyek, kik a klastromot elhagyták. Midőn Perényi ezt látta, azokat, akiket még ott talált a barátok közül, kiűzte s javaikat, házukat a kálvinistáknak adta.«¹⁾ Sőt a reformáció történetírói mind megegyeznek abban, hogy Kopácsi István, Sztáray Mihály és Siklósi Mihály »a magyar föld legelső reformátorai« mind a ferenczrendiek soraiból pártoltak át az új valláshoz. Kopácsit és Sztárait meg éppen megteszik — felváltva hol az egyiket, hol a másikat — a legutolsó pataki quardiánnak.²⁾

A kezeink közt lévő adatokból nem vagyunk képesek ellenőrizni, mennyiben felelnek meg ezen állítások az igazságnak. Egy más alkalommal talán módunkban fog állani, erről a dolgról bővebben és részletesebben szólni. Tény az, hogy szerzeteseink 1535-től kezdve már védekeznek a reformáció terjedése ellen.

Ha valakire — olvassuk az 1535-ki gyöngyösi káptalan határozatai között — akár előljáró, akár alattvaló — rábizonyosodik, — amitől a Úr Isten őrizzen meg bennünket, — hogy a lutheranizmus tanai által meg van métélyezve, vagy pedig olyasmit hirdet, ami az egyház tanításaival ellenkezik, az illet a kusztosz minden késedelem nélkül börtönöztesse be. Ha egy hónap elteltével bűnbánatot tanusít és tévedéseit visszavonja, kibocsájtható a fogságból. Ellenkező esetben tartassék fogva a tartományfőnök által meghatározandó ideig.

Ugyanily büntetésben részesült, aki lutheránus könyveket tartott magánál, a tartományfőnök előleges engedélye nélkül. Bárkinek szabad azonban olyan munkát olvasgatnia, amelyet katholikus szerzők írtak a tévtanok ellen. Együttal elrendelte a tartományfőnök, hogy a káptalan ezen határozatait minden házfőnök azonnal kihirdesse a kolostorokban.³⁾ Hasonló végzéseket hoznak az 1546-ki és az 1550-ki váradi káptalanokon.⁴⁾

Tagadhatatlanul, a hitehagyás révén szenvedett veszteségek érintették szerzeteseinket a legfájdalmasabban.

Mig arról volt szó, hogy körülszenczolják magukat a külső ellenség támadásai ellen, hogy megóvják rendjüket a török hódítás pusztításaival szemben, s megmentsek kolostorai-

¹⁾ Földváry L., Szegedi Kis István élete. Bpest, 1894. 105 l.

²⁾ U. ott. 115. l.

³⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1535.

⁴⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1546. et 1550.

kat a kihalástól, addig mindig meg volt az a vigasztaló tudatuk, hogy ha fogynak is számban és erőben, ha éheznek és nyomorognak is, mindezt Isten hatalmas keze megpróbáltatásul méri reájuk.

Most pedig azt kellett látniok, hogy a romlást még saját testvéreik is tetézik, midőn arra vállalkoznak, hogy éppen az előttök legszentebbet támadják meg.

Az isteni Gondviselésbe vetett mélységes bizodalomuk azonban még ekkor sem rendült meg.

Minél keserűbb csalódások, érzékenyebb veszteségek érik őket, annál jobban ragaszkodnak szerzetesi szabályaik szigorú megtartásához. Káptalani határozataikban csak annál jobban sürgetik a szűzesség, engedelmesség és szegénység hármasságát. Annál sürűbben hangoztatják a szeretet szükségességét, az önmegtagadás jutalmát, az önfeláldozás édességét.

Más részről felismerik a kor igényeit is. Belátják, hogy a könyv erejével nem vetekedhetik semmiféle hatalom, hogy állandó hódítást csak a tanultság, a szellemi képzettség biztosít. Azért, midőn 1581 tavaszán Gyöngyösön azon tanakodnak, hogy miként lehetne és kellene elpusztult tartományuk romjait újból felépíteni, arra az elhatározásra jutnak, hogy a rend kötelekeibe lépő ifjakat tanulmányaik végzése céljából a jezsuiták iskoláiba küldik. Együttal kimondják, hogy a jövőben minden egyes zárdának meg legyen a maga könyvtára, a könyvekről mindenhol pontos jegyzék készíttessék, és ezentúl ne legyen szabad a könyveket egyik zárdából a másikba szállítani, nemcsak azon okból, mert az sok fáradságba s nem ritkán tetemes költségbe kerül, hanem még inkább mivel attól lehet tartani, hogy a becses munkák így mihamarabb tönkre tétetnek.¹⁾

Igy védelmezték, erősítették magukat szerzeteseink, a XVI. század második felében.

És csakugyan ez a kettő menti meg őket az enyészettől. a magyar egyház legsiralmasabb idejében: a szigorú szerzetesi szellem s a kor igényeit kielégítő szellemi képzettség.

Meg vagyok róla győződve, hogy ugyanezek fogják jövő fenmaradásukat is biztosítani.

KOLLÁNYI FERENCZ.

¹⁾ Gyöngyösi kodex. Acta capituli 1581.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A pásztói apátság története 1190—1702. Irta dr. Békefi Remig. Budapest, 1898. (A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gothárdi ciszterci apátságok története. III. kötet. IX+708l.)

A kiválóan magyar ciszterci rend fáradhatatlan történetírója rendje nyolczszázados fennállásának emlékére egy új kötetével a rendi apátságok történetének lepte meg a hazai tudományos köröket. Közel hat év múlt el, mióta a rendi monographia utolsó kötete elhagyta a sajtót, de a historiographus ezen idő alatt nem pihent. Folyóiratunk hasábjain minduntalan találkoztunk nevével; megírta a cikádori apátság történetét, szerkesztette s részben írta a rend milleniumi emlékkönyvét, s e mellett folytatta a rend monographiáját, mely munkásságának kellemesen meglepő eredménye az előttünk fekvő új kötet volt.

Mint az első két kötet, úgy e harmadik is tulajdonképeni szöveget és okmánytárat foglal magában. Mintegy alkalmi kötet gyanánt jelenvén meg, szerző nagyon helyesen tette azt, hogy könyve első részében a ciszterci rend eredetét és fejlődését tárgyalja, s ezzel nagy vonásokban megadja az olvasónak a rend történetére nézve szükséges általános tájékoztatást, főleg a rend szervezetére nézve. Ezt követi a rend magyarországi apátságairól s azok multjáról szóló fejezet, mely rövid vonásokban adja a rend fokozatos elterjedését és letelepedését Magyarországon. E két fejezetből álló első, lehetne mondani alkalmi rész után következik aztán a tulajdonképeni történeti rész, mely a III. Béla király által 1190-ben alapított apátság történetét tárgyalja. Szerző e kötetben is szorosan ragaszkodik azon megállapított terv- és beosztáshoz, melyet úgy az előző kötetekben, mint pedig a cikádori apátság történetét tárgyaló művében követett. Három fejezetre osztja e történeti részt, s szól a pásztói apátság életéről, annak birtokairól, végre az apátság kegyurairól.

A királyi alapító kegyurasága alatt (1265-ig volt kegyura az apátságnak) álló apátságnak első ismert apátja Egyed volt, kinek nevével a váradi regestrumban találkozunk. Addig az apátság történetéről alig van valamelyes adatunk. Midőn ez adatok bővebben kezdenek csergedezni, már a hanyatlás jeleit mutatják úgy a pilisi mint a pásztói apátságok. Az 1232-i rendi nagykáptalan határozataiból következtethetünk a kolostor zilált viszonyaira, melyek a következő időszakokban mind sűrűbb panaszra adnak okot, úgy hogy a rendi nagykáptalanok sűrűn kénytelenek foglalkozni az apátság viszonyainak rendezésével. De a XIV. században beköszöntött szomorú időszak, a pápaság avignoni tartózkodása, mely az egyházi javadalomakra nézve a reservatiók korát léptette életbe, a rendi apátságok életében is fordulópontot képezett. Az u. n. gubernatori intézmény mindenre volt inkább alkalmas, mint az apátságok fejlődésére, a rendi fegyelem fenntartására. Magyarország közállapota is, főleg Zsigmond alatt bénítólag hat a kolostorok fejlődésére s így a XV. század szomorú viszonyokra köszöntött be. Már Nagy Lajos idejében a ciszterczi rend magyarországi kolostorai meglehetősen zilált viszonyok között éltek, s Lajos már maga is foglalkozott a rend reformálásával, s kérésére a rendi nagykáptalan visitatort küldött hazánkba. Ennek reánk maradt jelentése a rend hazai kolostorairól szomorú képet rajzol. Az általa tett intézkedések egy időre javulást eredményeztek ugyan, de már Zsigmond idejében újból szomorú jelenségekkel találkozunk, s a rendi nagykáptalanok ide vonatkozó határozatai fájdalom csak ideig-óráig segítettek. Az a közel negyven év, a mi Zsigmond és Mátyás között van, a rendi életnek határozott hanyatlását mutatja. Ennek orvoslása végett fordul maga Mátyás király 1461-ben újból a nagykáptalanhoz, mely 1471-ben Enkanitoni Ferencz pilisi és Lénárd borsmonostori apátot bízta meg a magyarországi apátságok reformálásával. Mátyás és neje Beatrix, elégtelennek tartván a két megbízottat e munkára, kellő számú rendtagokat kérnek a nagykáptalantól, mely maga veszi kezébe az ügyet. Az 1480 június 1-én Würzburgban tartott rendi gyűlés után száznál több németországi rendtag vonul Magyarországra a kolostorokat benépesítendő. Csakhogy Mátyás halála után az általa megkezdett reformmozgalom is megfeneklik, s a rend a XVI. század első felében — 1502-ben még említetik apát — elhagyja Pásztót s ettől kezdve jó időre nem kapunk hírt az apátság sorsáról. Csak a XVI. század végén találunk újból nyomára, midőn az apátság pör tárgyát képezi az egri püspökség, — birtokainak úgy látszik kiegészítő

része volt, — és Pásztói Gergely örökösei között. 1614 előtt újból találkozunk pásztói apáttal Dettre Jánossal, utána Sembery Istvánnal, ki kísérletet tett az apátság elidegenített birtokainak visszaszerzésére, de a mint látszik, kevés eredménnyel. Új korszak kezdődik az apátság életében Zolnay Andrásnak 1690 május 20-án történt kinevezésével. Zolnay legfőbb feladatának az apátság birtokainak visszaszerzését tekintve, erre magát Lipót királyt is megnyeri, ki is az apátság birtokjogainak védelmére kelve, egy ily értelmű rendeletet adott ki. Zolnay maga legelőbb is az apátság birtokviszonyait feltűntető okleveleket nyomozta, s kérésére Csáky István gróf országbiró vizsgálatot rendelt el a birtokok ügyében. Régóta elidegenített birtokokról lévén szó, képzelhető mily nagy fáradtsággal járt a birtokviszonyok kérdésének tisztázása. A kérdés tisztázása, a közbirtokosság a birtokok megváltását sürgette az apátnál, Zolnay bekövetkezett halála miatt megoldatlan maradt. Maga Zolnay a rend s az apátság érdekében, úgy az anyagi, mint a lelkiek terén is sokat tett. Az utóbbi téren kifejtett működése, a pásztói plébánia betöltésének ügye, magával az egri püspöktől is éles ellentétbe hozta. A rend iránti előszereztetől vezéreltetve, élete utolsó éveiben maga is belépett a ciszterci rendbe, hogy ez által is megvalósítsa kedvencz eszméjét az apátság visszajutását a ciszterci rend kezére, s ciszterci rendtagokat kér Pásztóra az apátsági javak visszaváltása érdekében. A wellehradi apáthoz fordult ez ügyben, kinek nem-sokára Zolnay halála után alkalma nyílt az apátság ügyeivel közelebről, személyesen is foglalkozni. Zolnay halála után úgy a parochus loci mint a kincstár rátette kezét az apát hagyatékára, s Nezorin Flórián wellehradi apát Zolnay halála után az apátság birtokainak visszaszerzése ügyében is, még pedig kedvező előjelek között, megteszi a szükséges lépéseket. S a ciszterci rendnek azon törekvését, hogy magyarországi apátságaikat visszaszerezzék, siker is koronázta. A hitujítás és a török hódoltság különben is kiszorította a rendet a magyarországi birtokokból, s ezért, midőn 1683 után a rend megteszi a visszaszerzésre szükséges lépéseket, külföldi származású szerzetesek vállalkoznak erre a feladatra. S törekvésüket siker is koronázza, mire azonban a magyarországi apátságokat önállósítás helyett a maguk apátságával egyesítik. Így történt ez a pásztói apátsággal is, melyet Lipót király 1702 november 6-án Nezorin Flórián wellehradi apátnak adományozott, egyesítvén ezzel a két apátságot.

Művének további során Békefi a pásztói apátság birtokainak szentel terjedelmesebb részt, melyben összeállítja a bir-

tokokra vonatkozó, néha bizony elég gyér és szákszavú adatokat. Ezen birtokok között a legtekintélyesebb Pásztó és Tar volt, s úgy látszik Erdélyben a mai Felvinczen is volt a pásztói apátságnak birtoka, de e tekintetben maga szerző sem meri biztosan megmondani, valjon melyik apátság birtoka volt, a mi apátságunké, avagy a túr-pásztóié.

A II. rész harmadik fejezetében foglalkozik szerzőnk az apátság kegyuraival. Emlegettük is előbb, hogy egészen 1265-ig maga a király volt az apátság kegyura, a midőn István ifjabb király az apátság kegyuraságát a Ratold nemzetségből származó Domokos mester fia Istvánra ruházta át. Ezen nemzetségből szakadnak aztán ki előbb a Pásztóiak és a Kazari Kakas család, majd a XIV. század közepétől kezdve a Tari család. E közös törzsből eredt három család története a pásztói apátsággal, illetve az apátsági birtokokéval mint az apátság kegyuraságát bíró nemzetségből eredőké, szoros összefüggésben van. S ezért helyén való volt, hogy szerző munkájába ezen családok történetét is felvette, s azt egész a XVIII. század elejéig levezette. Szerző ezen genealogiai részében munkájának roppant fárasztó, de genealogiai szempontból rendkívül fontos munkát végzett. Mert valóban nem csekély dolog okmánytáraink s egyes levéltárakból valamely családra vonatkozó adatokat összegyűjtve azokat egymás mellé csoportosítani, s okmányaink gyakran szövevényes s homályos adatain eligazodva, a családi leszármazás fáját megállapítani. Békefi valóban becses munkát végzett s genealogiai irodalmunkat munkája e részével tetemesen gazdagította, midőn megállapította a három említett családnak egész leszármazását, melyet egy genealogiai tábla tesz áttekinthetővé. Az ő megállapításai szerint a család legelső ismert őse Pórch Domonkos királyi tárnokmester volt, kinek fia Pórch vagyis Rátót István volt az, kitől a család tovább származik. István az oklevelekben mint Pásztói Pórch István és Hazai Pórch István is előfordul. Ő vetette meg a család vagyonának is alapját 1265-ben királyi adomány alapján megszerezve Kutassó és Bárkány falukat, Nógrád és Tar falut Hevesmegyében. Fia Domokos nádor, ki Hasznosi előnévvel szerepel, vitte le tovább a Pásztói családot, másik fia Kakas mestertől származott le a Pásztói (Kazai) Kakas család. Végül István fia László (Lack), ki szintén Hasznosi előnévvel említették, vitte le a XIV. század közepe tájától kezdve a Tari néven előforduló családot, melynek 1472-ben Tari György halálával magvaszakad. A Kakas családnak Kakas mester unokájától Pásztói (Kazai) Kakas Lászlótól leszármazó ága 1488-ban György halálával szakad magva, mig Pásztói (Kazai)

Kakas László harmadik fia Pásztói Kakas Gyula fiának Det-rének fiai Kazai Gyulafi Ferencz és Bálint még 1509 körül is előfordulnak. Hasznosi Domokos nádor unokája, Pásztói János országbírótól származott le aztán a család tovább, melynek genealogiáját a tábla a XVII. századba vezeti le.

Munkája harmadik részében Békefi a pásztói apátság okmánytárát adja. Ez okmánytár összesen 250 db. oklevelet ad, s ezek között alig egy pár van, melyet oklevéltáraink már közöltek, a többi mind az eredetiek után teljes szöveggel van közzétéve. Hogy az oklevelek közlésének volta a modern közlési szabályok értelmében történik, s hogy az adott szöveg minden tekintetben hű és megbízható, azt talán felesleges is külön kiemelni. Úgy az I. és II. részhez, mint az oklevéltárhoz külön név- és tárgymutató van csatolva, mely főleg az okmánytár használatát van hivatva megkönnyíteni. A kötetet több önálló és a szövegbe nyomott kép ékesíti, melyek közül kiemeljük a pásztói apátság alapítási évének meghatározására oly fontos 1764 május 28-i levelet, melyet Zury Fülöp pilis-pásztói apát erre vonatkozó kérdésére kapott a rend főapátjától, s melyeknek adatai szintén megerősítik azt, hogy a pásztói apátság alapítási éve 1190, nem pedig, mint azt többben állítják 1191, vagy épenséggel 1134. Azonfelül érdekesek még a pásztói apátság romjait feltüntető kép és Pásztó város és vidékének távlati képe, mindkettő 1699-ből. Sphragistikai szempontból érdekes néhány reprodukált pecsét is, ezek között van III. Béla függő pecsétje eredeti nagyságban reprodukálva, továbbá Kazai Kakas László pecsétje a XIV. század végéről és Pásztói János országbíróé 1396-ból. E két utóbbi czímerképe a Ratold nemzetség ősi czímerét, a hárslevelet mutatja, mely az országbíró pecsétjén még tollforgóval is el van látva, s maga a pajzs három karélylyal körül fogva.

Békefi Remig neve olvasóink előtt művei után oly ismeretes, hogy munkáját külön még méltatni szinte fölösleges, az önönmagát ajánlja. Másfél évtizedet meghaladó lankadatlan munkásság eredményét foglalja össze e kötetben, melyről bizvást el lehet mondani, hogy az anyagot oly teljességgel öleli fel, a milyent egyáltalán csak képzelni lehet. De akkor, a midőn szerzőnek fáradságot nem ismerő, buzgó munkálkodásáról megemlékezünk, nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azon páratlan bőkezűséget s áldozatkészséget sem, melylyel a hazai cziszterczi rend a történetírásnak, rendje multjának áldoz. Rövid két év alatt immár a második fényesen kiállított munka, melyet a rend közrebocsát; oly áldozatkészség ez, melynek mására vajmi ritkán akadunk. S midőn most ez ismertetésün-

ket bezárjuk, legyen szabad azon óhajunknak kifejezést adni, hogy azon őszinte elismerés, melyben szerző munkássága mind-
 eddig részesült, adjon neki továbbra is erőt arra, hogy mun-
 káját továbbra is ily laukadatlanul folytatva, minél előbb be-
 fejezhesse rendje dicsőségét hirdető nagy munkáját. —r.

Pozsony város története. Irta *Ortvay Tivadar*. Kiadja a *pozsonyi első takarékpénztár*. Második kötet, második rész: a város középkori jogszervezete 1300—1526. *Pozsony, Stampfel Károly* bizománya.

Alig van hazánkban város, melynek multja a történetírónak annyi feldolgozni valót nyújthatna, mint Pozsony. A pozsonyi vár falai egy igazi műtörténelmi muzeum, hol a római építészettől kezdve a barbár falrakásokon át egész a Mária Terézia korabeli barokk stílig az építészet történelmét eredeti alkotásokban látjuk. A belváros legrégibb háza még XII. századbeli román stílusban épült, s ez idő óta a Stephania-ut modern palotáig minden évszázadnak megvannak a maga momnumentális emlékei. Egy-két utca, egy-két tér ma is olyan, mint négyszáz év előtt. A városi privilegiumlevelek az Arpádok kora óta szakadatlan sorban következnek, úgy hogy a városnak fejlődéstörténelmében alig talál a történetíró hézagot. A városi jogkönyv legrégibb ismeretes példánya a XV. századból való ugyan, de kétségtelen, hogy Pozsonynak már a XIII. században volt jogkönyve. A zsidó jogkönyv 1376-ból való, a városi számadások 1364-ig mennek vissza, 1439-ben pedig már városi telekkönyv létezik. Egyes házak, a városháznak egyes szobái, toronyórája épügy bővelkednek írott történeti adatokkal, mint a boltívek zárókövei, az oszlopfők, czímerek, felírások mind a multról beszélnek. A városi levéltár kimeríthetlenül gazdag. Ilyen hálás feladat jutott osztályrészeül Pozsony történetírójának, s a feladat ezuttal mesterére is akadt. A negyedik kötetben olvashatjuk immár e nevezetes város multját. E kötet a városnak középkori jogszervezetéről szól, de ennél is többet nyújt. Nemcsak azért, mert Pozsonynak helyi érdekű jogintézményeit az országos jog, sőt a külföldi jogok történelmének keretében mutatja be, hanem azért is, mert a jogintézmények után a város gazdasági viszonyait is oly kimerítően tárgyalja, hogy a városi jövedelmek révén egész kulturtörténettel ismertet meg bennünket, melyből a közgazdaság történelmével foglalkozók ép oly bőven meríthetnek, mint a jogtörténészek. Ez a könyvnek egyik érdeme. Ma már mindenki előtt tudva van, hogy a jogviszonyok az emberi élet viszonyaiból sarjadnak, s azért jogtörténelmet a közgazdasági és egyéb művelődési

viszonyok tanulmányozása nélkül képzelni se lehet. Szerző e kíváncsiságnak megfelelően a jogszervezet történetét a községi szervezet őstényezőinek kutatásán kezdi, s a királyi privilegium leveleket csak a megelőző fejlődés jogi rendezésének tekinti, melyek a fejlődésnek nem előidéző okai, hanem csak kísérői és biztosítékai. A községi szervezet őstényezői a lakosság gazdasági és üzleti tevékenysége, mely maga után vonja a hatóságok képződését. A szőlőművelés és az erdő használata tették szükségessé a hegymesteri és a halászat a halászmesteri hivatalokat, a vásári rendtartás a vásárbírószéket. Ezek a leendő városi hatóság őstípusai, melyek közül a halászmesterek czéhbe állása következtében a halászmesteri visszafejlődött, de a másik kettő annál szívesebben élt, s ha a hegymesterség átalakulási képessége nem is jelentékeny, annál képesebb arra a vásárbírószékre, mely városi bírószéggé alakult át, mely mellett már az 1291-iki privilegium előtti időkben is eskütt polgárok működnek. Illetékessége is lassankint mindig jobban tágul, a megyei hatóságok elől tért tér után hódít el, míg végre immunitást nyerve a királyi hivatalos közegektől, megyétől, országos hatóságoktól a községi szervezet városivá alakul. A városi élet fejlődésével szaporodnak a hatósági közegek albiró, magyarbíró, zsidóbíró. 1437 óta a polgármester (rector, Burgermeister vnd geswörner des Rates) esküttek, jegyző, aljegyző, ügyész, írnok, ügynökök, orvos, sebész, borbély, bába, törvényszéki szolga, kamarás, adószedők (Gaber), adóbehajtók (Gabe einbringer), bortizedszedők, botvivő, rév-, hidmester, harminczadosok, vámosok, pénzverőmester. 1434 óta a rendőrség is különvlik, a rendőrkapitány (Hauptman) alatt zsoldosok, kapu-, torony-, bástyaőrök, czirkálók (Cirker), nappali és éjjeli őrök, várépítésszek, árok mesterek vannak. 1440-ben van a városnak saját ágyúöntődéje is (Püxenhof). Vannak a városnak kémiai, heroldjai, gyalog és lovas legényei (Stat Hussar Watzkoy János, sampt zwaen Knechten), közszolgái és házi cselédjei, aztán a *hóhér* (Scherge, freimann, nachrichter, scharfrichter), kinek rangja a tanácsnokok és bírákéval egyenlő, és segédei (züchtiger). Végül vannak gyepmesterek, peczerek, csatornatisztítók (sárkirály). Mind e hivatalok közvetlen választás útján töltettek be ünnepélyek és mulatságok közepette a ma is fennálló ferenczrendi kolostor és városház helyiségeiben. A bírói illetékességről szólva, szerző a jogtörténelemnek egyik legbonyolódottabb kérdését tisztázza nagy adatkészlettel, és biztos kézzel. Pozsonyban a helyzet még zavarosabb. Egyházi hatóságok, a vár, a megye, a városban levő nemesi birtokok, templom, papiházak szerfelett bonyolódottá tették és hátráltatták a városi bíró kizárólagos jogható-

ságát, míg végre az a magán és közjog egész területén elismerésre jutott. Az eljárás szokás útján fejlődött, s erre befolyással volt nemcsak az országos, hanem a külföldi jog is, kir. privilegiumok mélyítették, a bírósági gyakorlat pedig megállapodottá tette azt. Lassankint egész büntetőjogi rendszer képződik, sajátos büntetendő cselekvényekkel, sajátos felfogással és büntetési rendszerrel. A peres eljárásban kivételes a hivatalbóli eljárás. Idézés, tárgyalás különös ünnepélyességgel és nyilvánosan történik. A bíróság tartozott »pruech« nevű bírói ruhában megjelenni a »Schranne«-ban, mely a mai városház muzeumának bolthajtásos terme. A bizonyítás is sok alakszerűséggel járt, máskép a férfiaknál, máskép a nőknél (bal emlőjét jobbkeze 3 ujjával érintve), máskép a zsidóknál. Van tudós eskü, töredékes-, pálczás-, formákeskü stb. A bajvívás alól a polgárok mentesek, de a kinzó-vallatás Németországból ide is eljutott, s az »Examinierkeller« kerekai, kötelei és fáklyái még az ártatlanból is tetszés szerinti vallomást csikartak ki. E szármak közül néhány a városi muzeumban még ma is látható, a XVI. századbeli városi jogkönyv azonban már hallgat a kivallatásról. A városi bíró által hozott ítélet ellen a fél panaszt emelhetett a király előtt, ki a bírót s néhány esküdtet maga elé idézett, hogy adjanak számot a hozott ítéletről. A XIV. században pedig érvényre jut a szabad felebbezési jog a tárnokmesterhez, vagy a kir. udvarhoz. Ezt kutatva szerző igen alapos fejtegetésekbe bocsátkozik a magyar perek felebbezési rendszerének, különösen pedig a tárnoki széknél történetéről, szervezetéről és fejlődéséről, a tárnoki és személynöki városokról, a tárnoki jog codificatiójáról. A tárnoki széknél szervezetéről és ügyrendjéről, végül a »királyi jelenlét«-ről. Nagy értékű fejtegetések ezek, melyek már messze túlhaladják egy város monographiájának szűk keretét, s Ortvay könyvét a magyar jogtörténelemnek egyik nélkülözhetlen könyvévé teszik. Ezután áttér szerző a városi népesség képződésének folyamatára, kiemeli azon okokat, melyek a távollevőket a városba vonzották, vázolja hazánk letelepedési viszonyait, s aztán Pozsony lakosságának provenienciáját. Innen tudjuk meg, hogy a francziák és vallonoktól a szlávokig, a lengyelektől az olaszokig ugyszólván minden nép adott jutalékot Pozsonynak, de legnagyobb mértékben a német, mely itt uralkodó nemzetiség volt, mellette a magyar is előfordul ugyan, de politikailag nem érvényesül. Annál észrevehetőbb azonban a zsidó lakosság, különösen a XI. századbeli csehországi zsidó-üldözés ideje óta. Számerejük megközelíti az ezer lelket, s oly időben jutnak nagy, sőt megtisztelő privilegiumhoz, mikor

Európaszerte a legnagyobb üldözésnek voltak kitéve. Volt itt külön zsidó utcájuk, iskolájuk, zsinagógájuk, fürdő, tánczosház, kórház, temető. A pozsonyi zsidóság hathatós védelem alatt egy külön, zárt politikai községet alkotott. Szerző igen érdekesen és széles alapokon tárgyalja a zsidók jogviszonyait, foglalkozását, adózását, zaklatását, kamatszedését, kölcsöneit. A könyv hátralevő fejezetei a városi jövedelmekről, földesuri haszonvételi jogról, rév- és vámjogról, a vásárról és a szabad behozatalról, a vásári rendtartásról, súly, mérték, pénz, pénzhasználási és pénzverési jog, árulerakás és áru megállítási jogról szólnak. Roppant türelemmel és kitartással aknázza itt ki szerző a városi levéltár megbecsülhetlen kuttóit. Ezek közül némelyek már előtte is fel voltak tárva mások által, de szerző maga is derekas munkát végezett, s a már ismeretes adatokat hol megjavítva, hol kiegészítve, nagyszámu ismeretlent feltárva, a középkori forgalmi életnek oly közvetlen és hű képét nyújtja az olvasónak, mely tanúságaiban mindenkor egyik legtöbbször idézett és használt forrása lesz történeti irodalmunknak. A magyar kereskedelmi élet történetének megírója itt nagy becsü adatok tárházára talál. Végül tárgyalja szerző a címerek eredetét, használatát az Árpádok és Anjou-k idejében. Pozsonynak Zsigmond király által 1436 július 8-án adott új címérét, a városi pecsétet és annak használatát és a városnak országrendiségét, részvételét az országgyűléseken, király koronázásokon s nevezetesebb államjogi eseményeknél.

A szöveg közé nyomott 29 rajz és öt hasonmás csak növeli a könyv érdekességét. A nyomás Eder István pozsonyi könyvnyomdászt dicséri.

KOSUTÁNY IGÁCZ.

Megjegyzések a »Blagay-család oklevéltára«-hoz.

(Második és befejező közlemény.)

II.

Genealogiaiak.

Ez oklevéltár páratlan szorgalommal és összehasonlító tanulmányozás útján irt bevezetésének szerzője a Blagay család származásrendjét két táblában állította össze, melynek bizonyító adatai részint az oklevelekben, részint Schönleben állításaiban, részint pedig szerző és másoknak saját feltevésében keresendők. Az I. táblán vannak azonban oly személyek, kik véleményem szerint oda nem tartoznak.

a) Hogy Miklós bán és Pál mester (20., 22.) nem III. István fiai, azt szerző a Turul 1897. évf. 80-ik oldalán

beismeri. Ezek a Gutkeled nb. István bán († 1260) fiai. Miklós a Majádiak őse, Páltól származnak a Butkaiak, Málczaiaiak. Márkiak, Ráskaiak és Csatáriak.

b) A táblán 10. alatt szereplő *Dénes* bánról, II. István állítólagos fiáról, maga a szerző a Turul már említett helyén (85-ik old.) azt mondja, hogy családi hová tartozandósága kérdés tárgya. Az oklevéltár LXIX-ik oldalán szerző e Dénesre vonatkozólag a következő bizonyító adatokat sorolja fel: 1. 1274. (LXVIII. banus totius Slavonie Tkalčić I, 173. A munka 168-ik oklevele (1435 jun. 28.) azonban e Dénesről egyetlen szóval sem szól. Tkalčić csak azt mondja, hogy 1274-ben bizonyos Dénes a szlavóniai bán. 2. 1275. Fejér VIII/3. 77; az idézett hely azonban egy 1326-ban kelt okiratot tartalmaz, mely Telegdi Csanád egri püspökről szól; ez tehát sajtóhiba; VII/3. 77 pedig mondja, hogy Dénes címzetes bán 1275-ben a királyné tárnokmestere és Zalamegye főispánja. 3. 1285. fratri nostro Dionysio bano bone memorie; ezt mondja Tkalčić I, 218 (1285) és 221 (1288); az illető okiratban Radoszló bán, a Blagajiak egyik őse Dénes bánt »frater«-ének mondja.

A nélkül, hogy e helyen ismétlődésekbe bocsátkoznék, csak azt akarom kiemelni, hogy e Dénes nemzetségéről a »Századok« 1897. évf. 607 -610. old. értekeztem; azt hiszem, bebizonyítottam, hogy a Pécz nemzetség tagja. Radoszlóval való »frater«-sége tehát csak anyai rokonságra, vagy sógorsági kapcsolatra vezetendő vissza.

c) A 13. sz. a. *Gergely* bánya és 23. sz. a. fiára *Gergelyre* nézve szerző a Hazai okmánytár IV. 54 és Pór Antalnak a Századok 1894. évfolyamában megjelent jeles értekezésének 29-ik oldalára hivatkozik. A Hazai okmánytár IV. 54 azt mondja, hogy 1275-ben Dénes »bán« zalamegyei főispán a Kustániak (zalamegyei család) földjét meghatárolja és hogy ez alkalommal Dénesnek »karissimus frater«-e Gergely bán Somogymegye főispánja is jelen van. Miután Radoszló 1285/8-ban Dénes bánt fraterének mondja, Gergely bán pedig 1275-ben Dénes bánnak a frateré, azt következteti Pór, hogy Gergely bán szintén Radoszlónak a fivére. Hozzáteszi, hogy Gergely tényleges bánságának idejét nem ismeri; de hogy tótországi bán volt, szerinte kitetszik IV. Miklós pápa 1290 július 23-án kelt és »nobili viro Gregorio nato quondam Gregorii bani Slavonie« címzett leveléből (Theiner, Monum. Hungar. I, 365). Schönleben a két Gergelyt nem ismeri; nem is ismerheti, mert nem Blagajiak; Schönleben Dénest sem ismerhette; az okiratokban pedig hiába keressük a Blagajiakkal való rokonságukat.

Dénes bán frateré Gergely, kire az 1285/8-ban kelt ok-

irat vonatkozik, nem más mint *Pécz nb. Márk fia Gergely*, ki 1266-ban V. István egyik bolgár hadjáratában főparancsnok minőségben Vrača-várt bevette. 1270—1272 augusztus 3-ig királynői tárnokmester és vasmegyei főispán; 1272 november 27-től 1273 május 14-ig *barancsi és kucsecői bán*; 1273 május 12-től (?) 1274 szeptember 25-ig megint Vasmegye (és 1273 június 26-án Pozsegamegye) főispánja; 1274 febr. 18-án csak czimzetes bán; 1275 június 17-én és július 27-én czimzetes bán és *Somogy megye* főispánja; 1276 augusztus 9-től 1277 első feléig megint az. IV. László alatt még országhíró is, de az illető évet nem ismerjük. 1291 július 10-től október 9-ig czimzetes bán. Bars- és Nyitra megye főispánja; 1296 október 6-án csak »bán«; utoljára ráakadunk 1309 július 21-én. mely napon mint czimzetes bán bizonyos somogy megyei birtok ügyében választott bírói minőségben működik. Egyetlen fiát ismerjük, Joákimot, a Marczaliak egyenes őst.

Dénes bánnal való fratersége tehát azon alapszik, hogy mindketten a Pécz nemzetség tagjai voltak. De miután egyetlen egy kutfő sem mondja, hogy e Gergely Tótország bánja volt, miután továbbá még 1309-ben is élt és Gergely nevű fiát nem ismerjük, világos, hogy az 1290-ben már nem élt Gergely tótországi bánnal nem azonosíthatjuk.

Lássuk már most, hogy ki lehetett ama bizonyos Gergely?

Mindenek előtt kiemelendő, hogy az eddig közzétett okiratok Gergely nevű *tótországi* bánt sem az Árpádok alatt, sem utánuk nem ismernek, de van még két Gergely nevű árpádkori bán, kikről nem tudjuk, hogy melyik bán-ságban működtek.

a) 1301-ben *Gergely bán* fia István a bács megyei Barlad helységet kapja. Neje Miklós fia Moys mesternek rokona. 1302-ben tanúsítja a szenternői káptalan, hogy azon földtért, melyet Révai Beche leánya, Margit, Endre fia *Gergely bánnak* hagyott, e Gergely és Mérk fia Tamás egymás között felosztja. Ugyan e Gergely bán előfordul még 1314-ben is, midőn fiaival, István, Miklós és Lőrinczczel, a révai birtokügyeket a többi révai birtokosokkal rendezi. 1344 márcz. 24-én csak Gergely bán fiai István és Miklós, és ez utóbbi fia János fordulnak elő. de ugyanazon év július 8-án † Gergely bán fiai István és Miklós már »Bolyániak« néven szerepelnek.¹⁾

Révai Gergely bán tehát az 1290-ben már nem élt Gergely tótországi bánnal nem azonosítható.

b) 1285 október 13-án bizonyítja a pécsi káptalan, hogy Győr nb. Óvári Jakab és Lőrincz nádor fia Kemény peres

¹⁾ Anjoukori okmánytár I, 1., 41., 351., 353; IV, 408., 433.

ügyeikre nézve barátságosan egyezkedtek. A közvetítő baranyamegyei birtokosok sorában találjuk Fülöp fia Gergely bánt is;¹⁾ többet azonban e Gergely bánról nem tudunk.

1284 és 1285-ből tényleges tótországi bánt nem ismerünk; az ez időben említett Güssingi János és Gutkeled nb. István²⁾ csak czimzetes bán; nincs tehát kizárva, hogy a Horvátországal határos Baranyamegyéből származó Fülöp fia Gergely 1285 táján tényleges tótországi bán lehetett volna; lehetséges továbbá, hogy 1290-ben már nem élt és hogy akkor Gergely nevű fia is volt; ha tehát a pápai kancellária jól volt értesítve, egyelőre mi sem forog fenn, a mi a pápai Gergely bánnak Fülöp fia Gergelyvel való azonosságát lehetetlenné tenné. -- Ebből pedig kitűnik, hogy ő nem Blagaji.

DR. WERTNER MÓR.

Villard de Honnecourt et les Cisterciens, par C. Enlart a *Bibliothèque de l'école des Chartes* 1895. folyamában.

Hogy Villard de Honnecourt — vagy a régi írásmód szerint Wilars de Honcourt — a híres francia építőmester a XIII. század folyamában megfordult hazánkban, arról nincsen semmi kétség. Vázlat könyvében ugyanis, melynek eredetijét ma is Párisban őrizik s melynek hasonmását francia magyarázó szöveggel még 1858-ban, angol szöveggel 1859-ben adták ki³⁾ van legalább két följegyzés, melyben ő maga adja tudunkra, hogy egy ízben Magyarországra küldötték őt, s hogy huzamosabb ideig tartózkodott itt hazánkban.⁴⁾ Van még egy harmadik följegyzés is az *Album*-ban, de ez későbbi toldás és Willis szerint valószínűleg a XIV. századból való; nézetem

---

¹⁾ Wenzel IX, 435.

²⁾ Fejér V, 3., 261. Hazai okmánytár VIII, 245. Wenzel IX, 385.

³⁾ *Album de Villard de Honnecourt* annoté par J. B. A. Lassus et mis au jour par Alfred Darcel. Az angol fordítást, illetőleg átdolgozást R. Willis eszközölte *Facsimile of Sketch-book of Wilars de Honcourt* cím alatt Quicherat és Lassus jegyzeteinek, illetőleg értekezéseinek felhasználásával.

⁴⁾ Lásd planche XIX., hol a rheimsi székesegyház egy ablakának vázlatához a következő jegyzetet függesztette a művész: »Jesteio mandes en le terre de Hongrie qant io le portrais por co lamai io miex« (azaz: »Magyarország földére valék kiküldve, midőn ezt lerajzolám, a miért annál jobban szeretém azt.«) A XXIX. táblán pedig őt padolat koczká rajzait közli ily magyarázattal: »Jesteio une fois en Hongrie la v je mes maint jor la vi io le pavement dune glize de si faite maniere. (Voltam egyszer Magyarországon, hol nem csekély ideig tartózkodtam, ott láttam én egy templomban egy pallót, mely ily módon vala csinálva),

szerint azonban meglehet, hogy még ennél is későbbi korból való.¹⁾

Ez összes sommjája annak, a mit Honecourt magyarhoni tartózkodásáról tudunk;²⁾ de sok író, mint tudjuk, érzi azt az ellentállhatlan vonzalmat, melyet Langlois és Seignobos »le besoin irrésistible de combler les lacunes«-nek neveztek el és varázsa alatt minden áron eszelnek ki adatokat a hézagok kitöltésére, hol a rendes források elszikkadnak. Így történt meg azután, hogy Quicherat és követői kieszelték azt, hogy Wilars de Honecourt 1244 és 1247 illetőleg 1250 közt időzött nálunk, Lassus pedig azt, hogy ő 1227 és 1251 közt a cambrai-i Notre-Dame egyház szentélyfejének (chevet) építésén vala elfoglalva, s hogy azután elment Magyarországra, el Kassára, hol 1250 körül a mai napig fönálló Szent-Erzsébet egyház tervezéséhez illetőleg építéséhez fogott s evvel »egyidejűleg talán« (concourant peut-être aussi) Marburgban (!) is volt templom építéssel elfoglalva és azonfelül még a tatárdulás alkalmával megkárosult esztergomi székesegyház restaurációjára is akadt ideje. Ez még mai napság, gyorsvonatok segélyével is ügyesbajos munka volna s azért valószínűleg a földrajz e francia íróknak nem az erős oldaluk. Nem is kell csodálkoznunk ezen Franciaországban, hol a Sorbonne két tanárja a már megnevezett MM. Langlois és Seignobos azt tanítják a történelmi tanfolyam hallgatóinak, hogy a földrajznak nincsen semmi köze a történet-tudományhoz. (L. egy tanulságos jegyzetet az ő *Introduction aux études historiques* 29. lapján. Paris, 1898).

Esztergom legrégibb szentegyházának némi részleteit megőrizte számunkra egy gondos arkhéolog, de magából az épületről kő kövön nem maradt, mert Barkóczy primás még 1763-ban kezdette meg a rombolás és pusztítás munkáját és ezt végképen utóda a primási trónon, Rudnay 1823-ban fejezte be, midőn csákánnyal és puskaporral forgattatta föl vandáljaival a venerabilis alkotmánynak még alapjait is, mert ez útjában állott annak a barbár kinézésű kaszárnya-stylú két épületsornak, melyet az ősi templom helyébe építettett kanonoki lakoknak. A mi keveset ismerünk az elpusztult épületről, abból

¹⁾ A III. táblán egy pánczélos vitéz képe mellé egy későbbi kéz ezt írta: »De Honnecort cil qui fut en Hongrie.« (H. az ki Magyarországon járt). Henszlmann e jegyzetet XV. századbeli kéz írásának tulajdonítja.

²⁾ Marczali, Magyarország legújabb történetében azt állítja, hogy Wilars de Honecourtnek rajzkönyvében »számos (így!) hivatkozás történik magyarországi tartózkodására és itt szerzett tapasztalataira« (636. l.). Jó volna ezeket publikálni, mert más író nem ismeri azokat. A kalocsai templom fölíratát sem ismeri a külföldi irodalom, ámbár Marczali szerint állítólag ez is föntartotta Wilars de Honecourt emlékét. (638. l.)

aligha vonhatunk következtetést Wilars de Honecourt befolyására. A marburgi templom pedig ugynevezett csarnoktemplom (Hallen-Kirche) és éppenséggel nem hasonlít a francia építész többi műveéhez.

Lassus, az *Album* tulajdonképeni kiadója levelezett volt bold. Henszlmann Imrénnel, de az említettem badarságokat bizonyára nem tőle tanulta, mert említett hazai írónknak egészen más volt elmélete a kassai egyházzól, melyről nézeteit, éppen francia nyelven — a párisi *Moniteur des Architectes* 1857-diki folyamában (márcziusi füzet) tette közzé.

Henszlmann szerint a kassai Szent-Erzsébet egyházat csak 1283-ban és 1292-ben említik az okmányok. Ezeknek szövegeit *Kassa városának ó-német stíli templomai* című művében közölte. (Pest, 1846). Elmélete röviden az, hogy a tatárjárás idejében elpusztult Kassán más német vidékekről érkezett bevándorlókon kívül thüringiak is telepedtek le, hogy ezek magukkal hozták a csak nem rég előbb kanonizált magyarhoni Szent-Erzsébet asszony kultuszát, hogy V. István király még herceg korában Kassán lakott vagy legalább időzött, hogy megszerette a várost s azért francia építésszt hivatott el Kassára (tehát nem németeket Marburgból) oly célból, hogy az ottani plébánia templomot szentté avatott nagynénjének tiszteletére fölépíttesse. Wilars de Honecourt-ot pedig azért szemelte ki e célra, mert neki része volt a cambrai-i székesegyház építésében, melynek szentélyének fölépítését Szent-Erzsébet pénzadományokkal segítette elő. Wilars megfordult Rheims-ben *ergo* — Henszlmann szerint — ismernie kellett a braine-i templomot is (St. Yved de Braisne Soissons közelében), a melyhez a kassai hasonlít, mint leány az édes anyjához. (V. ö. *Magyarország ó-keresztény, román és átmenet stíli mű-emlékeinek rövid ismertetése*. Budapest, 1876. a jegyzet a 20. lapon.) Ez nagyon szép »Konjektural-Studium«, de van-e elég történelmi alapja? Különben is, ámbár nem lehet eltagadni a tényt, hogy a kassai templom a szentélyfő végének (Chor-Schluss) alaprajzában hasonlít némileg francia mamájára, ezzel szemben lényeges hanyatlást mutat, különösen a sugár-kápolnák (chappelles rayonantes) elrendezésében.

Az album francia kiadói hivatkoznak Henszlmann levelezésére azon pontot illetőleg is, hogy a magyar hazában még négy más templom alaprajzai tanúskodnak francia befolyásról, t. i. »Szekefchervar, Veszptem, H. Marton és Leyden« (?), tudnak még »Isanbek«-ről is valamit, de idővesztegetés volna őket az »aux monts Krapacks«-ba tett kirándulásaikban tovább kísérni.

Enlart, ki a Wilars de Honecourt magyarországi útjának kérdéséhez legújabbán hozzá szólt, a jelen ismertetés alapját képező dolgozatában egy új theoriával áll elő, hogy t. i. az említett francia építész a ciszterciek révén került hazánkba, a mi fölötte valószínű, de bebizonyítva még nincs. Az ide vágó magyar irodalmat, Békefi Remig dolgozatait pl., persze nem ismeri, de még Janauschek munkájának (*Originum Cistercium* tomus I.) hire sem jutott el még hozzá, ámbár ez mintegy húsz év előtt jelent meg. Ő tehát még csak az öreg Jongelinus (*Notitia abbatiarum cisterciensium* 1640. fol.) pislogó mécse világánál botorkál és ebből összehordja egy csomó magyar-honi cisztercei kolostor neveit és alapításaik többnyire hibás dátumait — Heiligen-Kreuz nála magyar apátság — és ezek és egy-két hypothesis segélyével arra a következtetésre jut, hogy Wilars de Honecourt 1235 körül hagyta el hazáját, midőn útnak indult Magyarország felé. Hogy ide mikor érkezett, meddig maradt itt, ezekre és más pertinens kérdésekre szerzőnk nem felel meg. Csak annyit tudunk meg tőle, hogy nézete szerint visszajövet Wilars a külföldi útjában gyűjtött tapasztalatait a Saint-Quentinben 1257-ben fölszentelt egyház befejezésénél fölhasználta, de sőt még a Magyarországon lerajzolt padozat mintáját is többé-kevésbé híven utánozta ott (reproduit, à peu de chose près.). Pierre Bénard munkája (*Collégiale de Saint-Quentin*. Paris, 1867), melyre szerzőnk hivatkozik, nincsen kezem ügyénél. De nincs is szükségünk reá, még pedig azért nem. mivel abból, hogy ismerjük egy templom fölszentelésének dátumát, még nem következik az, hogy képesek vagyunk pontosan meghatározni azt az évet is, melyben lerakták padozatát. Szerző dolgozata merő találgatások láncolata, mely nem segíti előre a tudomány ügyét. Egy pontban azonban egyet kell értenünk vele, hogy t. i. a kérdés megoldását Magyarországon teendő további kutatástól kell elvárnunk.

KROPF LAJOS,

T Á R C Z A.

HUBER ALFONZ

szül. 1834 okt. 14. . megh. 1898 nov. 23.

Huber Alfonz nagyhirű német történetíró, a bécsi akadémia főtítkára, akadémiánk külföldi-, s társulatunknak rendes tagja, november 23-dikán Bécsben meghalt. Hogy ki volt Huber, nem kell hosszan fejtegetni olvasóinknak, kik még emlékezhetnek, hogy a Századokban találkoztak nevével, oly czikkek alatt, melyeket ő írt, de még többször az ő munkáiról szóló ismertetésekben. Folyóiratunk mindig nagy elismeréssel méltányolta az ő »Oesterreichische Geschichte« című nagy munkájának egyes köteteit, melyhez ő 1885-ben fogott s melyből eddigelé V kötet látott világot. Egész korábbi élete erre a nagy munkára volt előtanulmány: azt tűzte ki életcéljául, de fájdalom, be nem fejezhette. Érzékeny veszteség az a magyar történetíráásra is. Huber rendkívül nagy súlyt fektetett arra, hogy az eredeti forrásokat ismerje s a történetírás eddigi eredményeit felölelhesse. Épen azért megtanult magyarul, mely lehetővé tette neki, hogy a források mellett a magyar történetírás eddigi vívmányait is használhassa. Ezzel a nagy apparátussal fogott Ausztria történetének megírásához. Az egyes kérdéseket akadémiai, semináriumi vagy másnemű értekezésekben dolgozta fel. Kritikai tanulmányokat tett a homályosabb pontok, vagy a vitás kérdések kitisztázására, s csak mikor mindezekkel elkészült, fogott a munkához. Minden egyes kötetét, értekezései legnagyobb részét ismertette a Századok. Hisz azok mind bevágnak a magyar történetbe, sőt némelyik egyenesen magyar történeti tárgyú. Huber részrehajlatlan történetíró volt, a szó legteljesebb értelmében; el nem fogulva semmi irányban, menten az előítéletektől, kereste az igazságot s a miről meggyőződött, ki is mondta azt. Nagy és fontos szolgálatot tett a magyar történetírásnak épen ezen részrehajlatlanságával, mert

igen sok előítéletet megczáfolt, s főként a német sajtó, e munka megjelenése óta, egészen más világításban látja történetünket. Általában Huber nagy tevékenységet fejtett ki; munkái, értekezései gyorsan követték egymást s mind azokat erős kritikai szellem lengi át. Sokat kutatott a levéltárakban s így is becses anyagot hordott össze. A Böhmer-féle regesta imperii azt a kötetét, mely a XIV-dik századot öleli fel, ő készítette s e műve is abszolút praecisításánál s éles kritikájánál fogva osztatlan elismerést szerzett írójának nemcsak Németországban, hanem az összes európai történetíró világban is. Halála mindenfelé mély részvétet keltett annyival inkább, mert az egészen váratlanul jött. Erős, egészséges, életvidám, mindenkitől szeretett és nagyrabecsült ember volt; nov. 23-dikán reggel elment az egyetemre, hogy megtartsa előadását. Azután egy bizottsági ülése volt, majd a miniszteriumba ment, hogy némely dolgait elintéze. De hazatérő útjában hirtelen szívszélhűdés érte s a gyorsan érkező segély sem tudta megmenteni. Az európai hírű tudóst s a jó barátot gyászoljuk mi benne.

A magyar irodalom iránt való érdeklődésének jele volt, hogy az insbrucki Wagner czég ajánlására Darvai Móricz főreáliskolai igazgató úrral, ki erre ajánlkozott, Pauler Gyula »A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt« című művének, melyről ő a Századokban tüzetesebb ismertetést írt, német fordítására nézve, tiszteletdíj mellett még 1894-ben szerződött, de Darvai Móricz úr 4 esztendeig nem csinált úgy szólván semmit, közben a munkának magyar 2-ik kiadása készült, a Wagner czég tulajdonosa meghalt s az új tulajdonos — 4 év múlva változván körülményei — az el nem készült fordítás kiadásától, melyet pedig a czég már hirdetett, elállott, s így nem Huber Alphonson mult, hogy a magyar munka német fordításban meg nem jelent.

REPERTORIUM.

Hazánkat érdeklő külföldi irodalom.

a) Ö n á l l ó m u n k á k.

Zichy Eugen, de, Voyages au Caucase et en Asie centrale. La migration de la race hongroise per le Comte E. de Zichy. (Magyarul és francziául). Budapest. 1897. Ranschburg. 40. 603 l. 20 M.

I. Kont. La Hongrie littéraire et scientifique. (Paris. Leroux LX. és 459 l. 5 fr.).

Dieterich, Jul. Reinhold, Die Geschichtsquellen des Klosters Reichenau bis zur Mitte des XI. Jahrhunderts. (Giessen, Münchow 1897.)

Weiss Ant., Aeneas Sylvius Piccolomini als Papst Pius II.

Sein Leben u. Einfluss auf die literarische Cultur Deutschlands. Graz. Moser 1897. IV. 298 l. — Ez az új életrajz, melynek vázlata rectori beszédnek készült, 149 eddig ismeretlen levelet közöl Aen. Sylvius tollából.

Hertzberg H., Die historische Bedeutung des Donaulaufes. besonders des ungarischen. (A hallei főreáliskola programmjában 1897. 53 l.).

Patsch C., Archäologisch-epigrafische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien. (2 köt. Bécs. Gerold 1897. 53 és 65 l. és 202 képpel.)

Andrássy Julius, Graf, Ungarns Ausgleich mit Österreich vom J. 1867. (Lipce 1897. Duncker-Humblot. V és 422. lap. 9 M.). Birálatot közölt a *lipcei Centralblatt* 1897. évi 50. száma.

Nettlau M., Bibliographie de l'anarchie. Préface d'Elisee Reclus. (Paris 1897. Stock XII. 294. l.). A Magyarországra és Ausztriára vonatkozó bibliografiai adatok fölötté hiányosak. Ukrainát a szerző részben Magyarországhoz számítja, sat. V. ö. a *lipcei Centralblatt* 1897. 35. számát.

Munkácsy Mich., Erinnerungen. Die Kindheit. Aus d. Französ. Von F. W. Ilges (Berlin. Fontane. 1897. XXXVII. 124 S., 2 M.).

Králíček A., Die sarmatischen Berge, der Berg Penke u. Karpates des Claud. Ptolemaeus. Ein Beitrag zur Geschichte der Völkerwanderung. (Kremsieri reáliskola programmértékezése 1895.) A Kárpát hegyet a Tisza forrásvidékén levő Kárpátokra vonatkoztatja. Ptolemaeus nem ismerte a Kárpátokat a maguk teljességében és csak egyes részeiről, a három megnevezett hegyvidékről bírt homályos tudomással.

Poparić B., Szent Száva hercegei. 50 év Hercegovina történetéből. (A spalatói gymnas. programmjában 1895. 104 old.)

Schwarz Joh., Geschichte der Savoyischen Ritterakademie zu Wien vom J. 1746 bis 1778. (Bécs. Braumüller 1897). Ezt a Savoyen féle lovagakadémiát Mária Terézia, szavójai hercegnő, született Liechtenstein hercegnő alapította. Az intézet egy ideig konkurrens volt a Theresianum-nak, melylyel 1778. egyesítettett. A félmillió forintra rugó »szavójai alap«-ból ma is 16 katolikus növendéket nevelnek a Theresianumban. Az intézet tantervében ezt olvassuk: »Az állam érdeke azt kívánja, hogy a magyar származású növendékek német módra neveltessenek és a német nyelvben lehetőleg kiképeztessenek.« Eredetileg a világtörténetet is akarták németül előadni és a magyar ifjoknak ezen órákra is el kellett volna járniok; ámde Pater Antonius, a történet tanára, vonakodott másként mint latinul előadni és a német stílusgyakorlatoknak is rövid idő alatt vége szakadt.

Heyck Ed., Die Allgemeine Zeitung. 1798—1898 (München,

a lap saját kiadásában 1898). A jubiláló, híres német lap hazánk-
nak is tett a 30 és 40-es években nagy szolgálatokat, a midőn
a reformpárt egyes vezérei és írói az ő hasábjain tájékoztatták
a külföldet a hazai viszonyok felől. Sedlnitzky 1838-ban azt taná-
csolta Metternichnek, hogy vegye meg a lapot és hasson általa a
magyarokra. A magyar munkatársak közül különösen Pulszky Fer.
említendő, a ki a bécsi kormány embereivel (Zedlitz, Thun Leó gf.)
a nemzetiségi és alkotmányos kérdésekről az Allgem. Zeitung
hasábjain polemizált. Jelenleg Schwicker J. H. a lap referense
(V. ö. Pester Lloyd 1897. decz. 31).

33 Jahre aus dem Leben eines Journalisten (Bécs. Hölder
1898. III. kötet). E munka megelőző köteteit a Századok már
ismertették. Ez új kötet különösen Andrássy Gyula gróf külügy-
miniszterségével foglalkozik, kiről több érdekes dolgot közöl.
(V. ö. P. Lloyd. 1898. jan. 1.)

S. K. Nolston, Kaiserworte. (Bécs, Seidel 1897.) Közli
I. Ferencz József összes kéziratatait, trónbeszédeit, hadi manifeszt-
umait, parancsait sat.

Deittl Er., Unter Habsburgs Kriegsbanner. (Dízmunka. Drezda
Pierson 1898). Többek közreműködésével. 32 katonai elbeszélés.

Tilgner's ausgewählte Werke. Kiadja *L. Hevesi.* (Bécs. Löwy
1897. 72 tábla). Ez a hazai születésű híres szobrász munkáinak
I. nagyobb szabásu kiadása.

Bernhardi Tivadar, Tagebuchblätter aus d. J. 1866. (Lipcese,
Hirzel 1897). E kiváló diplomata ebben a munkában is közöl
Magyarországra vonatkozó reminiscentiákat, így az 1866. magyar
legió történetéről, Klapkáról. Csáky Tivadar grófról, a nagy sze-
repre kiszemelt Leuchtenberg orosz nagyhercegről, sat. Deák
Ferencz az egész mozgalmat élesen elítélte. (V. ö. Egyetértés
1898. márcz. 2., Budap. Hírlap, márcz. 11.)

*Fischer von Wellenborn Carl, Graf Civalart-Uhlanen in den
Jahren 1848—49.* Ein Beitrag zur Gesch. des k. u. k. Uhlanen
Regiments Erz. Otto N. 1. (Bécs, Seidel. 1897. 365 old. 3 M. 60).

Kisch Gustav, Bistritzer Familiennamen. (Besztercze és Lip-
cse. Fock. 1897. 43 old. 1 M.).

*Trocasse, Le règne de François I er, empereur roi d' Aut-
riche-Hongrie.* (Páris, 1898. 1 forint 50 kr.).

Schirmer Frigyes, tábornoki főhadnagy. *Der Feldzug der
Österreicher gegen König Joachim Murat im J. 1815.* (1897.)
V. ö. a P. Lloyd. jan. 16. számában *Himmel* ismertetését.

Cust L., Albrecht Dürer., A study of his life and work.
(Lond. Seeley, 1897. 7 Sh. 7 d.)

Összeállította: MANGOLD LAJOS.

JELENTÉS A NYITRAMEGYEI HELYNÉV MAGYAROSÍTÁSOK ÜGYÉBEN.

Tekintetes Választmány!

A legutóbb tartott rendes választmányi ülésből azzal méltóztatott megbízni, hogy a Nyitra vármegye közönsége által tervbe vett helynév-magyarosítások ügyében véleményt mondjak.

Véleményem, mint a Tek. Választmány megbízottjának, nem lehet más, mint az az álláspont, melyet a helynév-változtatások kérdésénél, még az 1893. deczb. 7-iki ülésében, maga a Tek. Választmány tett magáévá.

A Tek. Választmány ugyanis, kiindulva abból a szempontból, hogy minden helynév: az illető hely alapításának leghitelesebb s legtanulságosabb emléke, a történeti kutatások érdekében kívánatosnak mondotta ki, hogy hazánk helynevei, csak úgy mint az oklevelek vagy más történelmi emlékek, a lehetőségig konzerváltassanak s csakis a helyneveknek történelmi és nyelvtörténeti alapon való helyesbítését és visszaállítást tartja jogosultnak.

A Nyitravármegye alispánja által megküldött helynév-lajstrom azonban, legnagyobb részében, e szempontok figyelembe vétele nélkül készült.

A lajstrom csupán idegen nyelvű helyneveket foglal magában, amde a vármegye ilyen helyneveinek csak egy részére terjeszkedik ki.

A felsoroltak közt több olyan község van, a mely régen csakugyan magyar nevet viselt, a hol tehát méltán a régi jognak visszaállításáról lehet szó. Minthogy azonban ennek megállapítása természetesen csakis hosszas történelmi kutatások alapján képzelhető, a lajstrom laikus találgatásai pozitív alapul nem szolgálhatnak. Egy-kettőről a lajstrom is tud, de a legtöbb esetet — 106 helynév közül 60-at — egyáltalán nem ismeri. Ami adatot, kutatásaim során, Nyitramegye régi magyar helyneveiről összegyűjthettem, azok közül azokat, a melyeknek visszamagyarosítása tervbe vétetett, külön felsorolva szám szerint 68-at /. alatt tisztelettel mellékelem. A lajstrom legtöbb neve azonban olyan helynév, mely, miként lakossága is, mindig idegen nyelvű volt. És ha már a lajstrom, elveinkkel ellentétben, az ilyeneket is fölvette, legalább különbséget tenne hely és hely közt, annak fontossága szerint a jelenben és multban egyaránt. Mert hiszen például egy kisebb-nagyobb kereskedelmi összeköttetésekkel bíró város (Egbell, Handlova, Jablonicz, Sándorf, Szenicze, Szobotist) nevének megváltoztatása más megfontolást igényel mint holmi falué. De másrészt azt sem lehet tekintet nélkül hagyí, hogy vannak olyan helyek is (Egbell, Sándorf, Bélicz, Ozigell, Jeskófalú, Nizsna, Práznócz, Szottina stb.), amelyeket régi magyar nemesi családok, családi vagy előnévül használnak; — hogy vannak nagy történelmi multtal bíró helyek például Szenicze város stb.; — s hogy végül például az olyan ősi helyeket (Bélicz, Dubnicza, Livina, Madunicz, Sipkó stb.), melyek már a XI. századi oklevelekben fordulnak elő, a csupán XVII. vagy XVIII. században keletkezettekkel talán még sem lehet együvé fogni.

Az e helyeknek adandó új magyar nevek megválasztása sem mondható — kevés kivétellel — szerencsésebbnek.

A modern történeti és nyelvészeti kutatások kétségtelenül kimutatták, hogy a helynév vagy az illető hely lakosainak emlékét örökíti meg valamely formában, vagy földrajzi helyzetét írja le valami találó jelzővel. A lajstromba fölvelt új helynevek s maga az illető hely közt, túlnyomó részben, semmiféle kapcsolat vagy vonatkozás sem ismerhető föl, tehát a helynévképzés legfőbb szabályát figyelmen kívül hagyja.

Mert 1. vagy már másutt létező helyneveket alkalmaz nyitramegyei helyekre, például: Práznócz = Drégely; Zlatnik = Zergény; Majzel = Mészöly;

Handlova=Hunyad stb. — a miknek semmi közülük az illető helyhez, s amely módszer csak szaporítja az országban úgys feles számmal lévő azonos helynevek számát, a legújabb helynévtörvény intenczióinak ellenére.

2. A Nyitramegyében régen létező, de már elpusztult helységek neveit is föl akarná újítani, mint például Madunicz=Cseneve, Letnicze=Nyárhíd, csakhogy az illető helységek másutt feküdtek, s e módszer kész útvesztő volna a történetkutatók számára, kiknek úgys elég bajuk van zavaros topografiáinkkal, hát még ha hamis adatokkal kellene küzködniök.

3. De a legsúlyosabb történeti botlást abban látom, a mikor olyan személy- és családneveket akarnak az illető helyekre erőszakolni, a melyekhez ezeknek soha semmiféle közülük se volt. Hiszen éppen a személynevekből képzett helyneveink a legbecsesebb történeti emlékek, mert az a személy, kinek neve a helynévben van megörökítve, egykor valószínűleg létezett s az illető helynek birtokosa vagy telepítője volt. Ez tehát egy megbecsülhetetlen kész adat az illető hely legrégibb történetéhez. A lajstrom pedig nem átalja egy sereg helyet olyan személyek és családok neveivel megjelölni, a kik az illető helylyel soha semmiféle viszonyban sem állottak. Például Egbell=Kohári, Kosztolna=Sáknfalva, Krtócz=Gosztony, Kuzmiez=Telegd, Chropó=Gvadány, Pritrzd=Endre, Mokriháj=Bakócz, Vidován=Bebek, Vleskován=Serény, Behincz=Demjén, Chrabor=Baksa, Lívina=Batthyányi, Nedarócz=Foglár, Tuzsina=Forgácsi, Czigel=Árpádfalva, Dlzsin=Álmos, Dobrocsna=Kálmánfalva, Császtókócz=Csáki, Osztró=Barosfalva stb. Képzeliük el most már a történetíró helyzetét, ha e történelmi hazugságok megörökítettének!

4. Ide tartozik az a három új helynév is, amely szentek nevéből van képezve: Brincz=Szent-Egyed, Podola=Szent-Gellért, Szbedrázs=Szent-András. Közismert dolog, hogy a szentek neveivel képzett helynevek mindig az illető község templomának védőszentjét örökítik meg, tehát szintén becses történelmi adatok, itt azonban erről szó sincs.

5. Vannak olyan nevek, melyek a lefordításra önkényt kínálkoznak. A lajstrom néhányat helyesen fordít le, de a legtöbb teljesen el van fordítve, például: Vészka=Vészko, Lipnik=Lépes, Poruba=Mohos, Hradist=Gátfalva, Szenicze=Rét-Almás stb. stb.

6. Már az idézett példákban is, sok tervezett új név az illető hely földrajzi fekvésére teljességgel nem alkalmazható. Ilyenek még Tvrdomeszticz=Tarnaszeg, mert ott Tarna nevű víz nem létezik, Vesztenicz=Vesztő, hol halászó vészek soha sem voltak, Nizsna=Lápos, a hol lap nincsen, Vradist=Várköz stb. stb.

7. Szintén a már felhozott példákban is látható, hogy olyan szavak használtak helynevekkül, a melyek arra teljesen alkalmatlanok, mert semmit sem jellemeznek. Ilyenek még Oreszkó=Avar, Nevidzén=Hires, Csávoj=Gerezdes, Lipnik=Lépes, Zslkócz=Magfalva, Császtó=Szemer, Stepanó=Szende, Chrabor=Köründ stb., a két utolsó hozzá még újabb korcsmagyar szó!

8. Végül olyan nevek is vannak, a melyeknek hírét soha senki se hallotta, mert se magyarul, se más nyelven nem lehet megérteni, sem megmagyarázni; például: Poszádka=Lesztthe, Hrachovistye=Zenthe, Veluócóz=Bogsád, Závada=Zemnye, Dubnicza=Lendvény, Brusznó=Malony, Csauca=Csád, Jalovecz=Üzeg, Pollusz=Szencs stb. stb. Ez nem a helynévmagyrosítás módszere, a mi csak abból a laikus hitből származhatik, hogy hiszen a helynevek úgys többnyire értelmetlen badarságok.

Új helynevek helyes alkotása, oly sokoldalú történeti és nyelvészeti jártasságot igényel, hogy az csak mint tudományos föladat képzelhető. Egyes emberek vaktában változtathatják meg nevüket, mert csak ön-

maguknak felelősek érte, de egy helység nevénél a múlt és a jelen ezernyi követelményeivel kell leszámolni.

Az igazi helyneveket a nép csinálta, öntudatlanul, a maga megvesztegethetetlen nyelvérzékével, s éppen azért helyesen. A magyar nép, ha megértette az idegen helynevet, akkor egyszerűen a maga nyelvére fordította le, ha pedig nem értette meg, akkor magyar formába öltöztette. Vagy magyaros végzetten látta el, mert az *ócz*,—*ócz*,—*nok*,—*nök*,—*ány*,—*ény*,—*ó* stb. végzetek a szláv helyneveknél merőben magyarok, s csakis a magyar ajk ejti ki annak. Vagy a hol mássalhangzók hangtorlódása állott elő a szláv nevekben, ott a magyar magánhangzókát vetett közéjük.

Mennyivel hálásabb, könnyebb s megnyugtatóbb eljárás volna tehát, ha a magyar népnek ezt az czeréves módszerét követnék. A rossz új magyar nevek gyártása helyett az idegen neveket, mindenütt az országban, inkább magyaros formába öltöztetnék. Hiszen ez az eljárás képviselte mindenütt kétségbevonhatatlanul a magyar nemzet föltétlen politikai uralmát, a Kárpátoktól az Ádriai és a Fekete tengerig, s egyszersmind ez tőn tanúságot az uralkodó nemzet politikai érettségéről, higgadságáról s bölcs mérsékletéről.

Nem a rombolás és visszavonás áldatlan munkája volna ez, hanem fajunk uralmának szilárd kiépítése a régi magyar birodalmi politika szellemében. Budapesten, 1898. október 6-án. A Tekintetes Választmányuk.

alázatos szolgálja

Tagányi Károly, vál. tag.

Régi magyar nyitramegyei helynevek.

1. *Behincz*, Alsó-. Felső-. 1390—1532-ig *Bő* néven.
2. *Brezán*. 1430-ban *Berzeny* néven.
3. *Bzincz*. 1390-ben *Both*, 1548-ban *Bod* néven.
4. *Chrábor*. 1326-ban stb. *Garab* néven.
5. *Chropó*. 1262-ben *Rupó* vagy *Ropó* néven.
6. *Csasztkócz*. 1394-ben *Császtó* néven.
7. *Csaucsa*. 1430-ban *Csevcse* vagy *Csőcse* néven.
8. *Csavo*j. 1397-ben *Csavajó* néven.
9. *Czach*. 1532-ben *Czék* vagy *Czéh* néven.
10. *Czigel*. 1567-ben *Czigel* másként *Luka* vagy *Léka* néven.
11. *Dobrocna*. 1634-ben *Dobrocvány* néven.
12. *Dojcs*. 1542-ben *Dojcsin* vagy *Dojcsén* néven.
13. *Dvornik*. 1249—1633. *Udvarnok* néven.
14. *Egbell*. 1393-ban *Köbel* vagy *Köböl* néven.
15. *Gajdel*. 1464-ben *Gajdellehota* néven.
16. *Handlova* 1430-ban *Henellehotája* néven.
17. *Hrádek*. 1453-ban *Hrádnok* néven.
18. *Hradistye*. 1262-ben *Haradiccsa* néven.
19. *Huorka*. 1246-ban *Hórka* néven.
20. *Jablonicz*. 1262-ben *Jabloncza* néven.
21. *Jalovecz*. 1430—89-ben *Jálóc* néven.
22. *Janófalva* 1460-ban *Jánfalva* másként *Kisújfalu*, 1601-ben *Jánosfalva* néven.
23. *Jeskófalva*. 1574-ben *Jeskófalva* másként *Divék-Macsolnok*, 1575-ben *Mocsolnok* néven.
24. *Koczur*. 1479-ben *Kaczora* vagy *Koczora* néven.
25. *Kolos-Hradistye*. 1590-ben *Ragyistya* másként *Nagy-Kolos* néven.
26. *Kolos-Jeskófalva*. 1601-ben *Jaskafalva* néven.
27. *Komárnó*. 1341-ben *Kamár* másként *Jankaháza* néven.
28. *Kosztolnafalu*. 1427-ben *Ujegyház* néven.

29. *Krstyánfalu*. 1348—1411-ben *Terestyénfalva* néven.
30. *Krtócz*. 1349-ben *Kartolcz* másként *Apáthi* néven.
31. *Lipnyik*. 1432-ben *Lipnok* néven.
32. *Livina*. 1340-ben *Lévna* néven.
33. *Livina-Apáthi*. 1549-ben *Lévna-Apáthi* néven.
34. *Luka*. 1246-ban *Réthi* néven.
35. *Madunicz*. 1113—1525-ig *Medencze* néven.
36. *Majzel*. 1443-ban *Majzel* másként *Felső-Próna* néven.
37. *Merasicz*. 1390-ben *Merécze*, 1487-ben *Egyházas-Merécze* néven.
38. *Mokriháj*. 1635-ben *Mokriháj* másként *Horrátfalu* néven.
39. *Nedanócz*. 1352-ben *Nadány* néven.
40. *Nedasócz*. 1232-ben *Nádas* néven.
41. *Nedozser*. 1429-ben *Nádasér* néven.
42. *Nemcsicz*. 1283-ban *Németi* néven.
43. *Nevidzén*. 1532-ben *Nevigyén* néven.
44. *Nizsna*. 1508-ban *Nézsnafalva* néven.
45. *Oszuszkó*. 1262-ben *Aszós* néven.
46. *Pochabán*. 1461-ben *Pohába* néven,
47. *Podola*. 1392—1691-ig *Podola* másként *Leszéte* néven.
48. *Pritzsrd*. 1262-ben *Petrös* néven.
49. *Sándorf*. 1439-ben *Svanczendorf* másként *Szentgyörgy* néven.
50. *Stepanó*. 1554-ben *Csepán* néven.
51. *Szmrduk*. 1567-ben *Büdüskő* néven.
52. *Szolka*. 1424-ben *Szalka* néven.
53. *Szottina*. 1446-ban *Szotinafalva* néven.
54. *Sztrázsa*. 1299-ben *Ör*, 1305-ben *Kis-*, 1347-ben *Nagy-Ör* néven.
55. *Sztrázsa*. 1493-ban *Ör* néven.
56. *Szvrbicz*. 1317-ben *Szerbucz* néven.
57. *Turcsánka*. 1293-ban *Turcsány* néven.
58. *Tuzsina*. 1430-ban *Kovácslehota*, 1507-ben *Tuzsina* másként *Kanorfalva* néven.
59. *Turdomeszticz*. 1280-ban *Tördemécz*, 1474-ben *Tordamécz* néven.
60. *Valaszka-Bela*. 1427-ben *Bélapataka* néven.
61. *Velusócz*. 1390-ban *Velisz*, 1461-ben *Velíz* néven.
62. *Veszele*. 1398-ban *Vígvár* néven.
63. *Vieszka*. (Vágújhelyi járás) 1558-ban *Veszka* másként *Somszeg* néven.
64. *Vieszka*. (Holicsi járás) 1393-ban *Kisfalva* néven.
65. *Vieszka, Kis-*. 1390-ben *Kisfalva*, 1491-ben *Kis-Koros* néven.
66. *Vicskován*. 1393-ban *Volcsfalva* néven.
67. *Zlatnik*. 1390-ben *Aranyas* néven.
68. *Zalkócz*. 1244—1299-ig *Zsúk* néven.

Eredeti oklevelek nyomán összeállította

Budapesten, 1898. október 6-án.

Tagányi Károly, vál. tag.

ÚJ KÖNYVEK.

— KAZINCZY FERENCZ összes művei közül a harmadik osztály: a levelezések nyolczadik kötete, megjelent. E kötetet is dr. Váczy János szerkesztette, ellátta jegyzetekkel, név- és tárgymutatóval. 1810. július 1.—1811. június 30-ig terjedő leveleket foglalja magába, melyeket Arankával. Berzsenyivel, a Csereyekkel, Döbren-

teivel, a gr. Gyulayakkal, Kis Jánossal, Kölcseyvel, Mándy Péterrel, Pápayval, Rumy Károlylyal, Szemere Pállal, Vay Miklóssal, Wesselényi Miklóssal stb. folytatott. A 242 levél közül 121-et maga Kazinczy írt; e kötetben új levélíró lép fel Cserey Miklós. ki aztán lelkes barátjává lesz Kazinczynak. A magyar színészet kezdetére vonatkozólag is sok érdekes adat van e levelek közt Kazinczy törekvéseire, hogy az általános művelődés útjába terelje a nemzetet, szóval olyan, a mely már akkor elfoglalt vezérszerepét megvilágítja. Kazinczy, mint epistola-író is kiváló helyet foglal el s munkái e tekintetben is fogják érdekelni az olvasni szerető közönséget. Mint a megelőző kötetek e kötet is nagy gonddal van szerkesztve s az egyes levelekhez írt jegyzetek irodalomtörténeti becsület birnak. A kötetet melegen ajánljuk a közönség figyelmébe.

— MOLNÁR ALBERT IRODALMI HAGYATÉKÁT a Magy. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága egy vaskos kötetben közzétette. Gróf Kemény József 1845-ben a Magy. Tud. Akadémiának ajándékozta egy díszesen bekötött kötetben Molnár Albert irományait és levelezéseit. De ez azóta sem jelent meg nyomtatásban, habár többször készültek kiadására. Dézsi a Történeti Életrajzok múlt évi folyamában megírta Szenczi Molnár Albert életrajzát, melyhez készített előmunkálatai közt, természetesen e gyűjteménynyel is sokat kellett foglalkoznia, kiadására megbízatást nyervén az akadémiától összegyűjté a Szenczi Molnár Albertre vonatkozó adatokat s azokat sajtó alá rendezte. A kiadvány tulajdonképen három részből áll: első a napló, azután levelezése s a harmadik rész az irományok, melyekbe a bizonyítványok, üdvözlő és ajánló levelek vannak befoglalva. A munka végít gazdag szómutató s teljesen kimerítő név- és tárgyjegyzék zárják be. Nagy gonddal és apparatussal készített lelkiismeretes kiadás, melynek ismertetésére még visszatérünk.

— A RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR III-dik kötetének második fele, mely az 1671—1711 közti években magyar szerzőktől külföldön kiadott munkákat, pótlékokat foglalja magában, megjelent. E munkához az adatokat még bold. Szabó Károly kezdette gyűjteni, mielőtt azonban befejezhette volna, meghalt. Az akadémia Szabó Károly gyűjteményének kiegészítésével és sajtó alá rendezésével Hellebrant Árpád akad. könyvtártisztet bízta meg. A III-ik kötet első fele már pár év előtt megjelent, s ezzel most a nagybecsű munka teljesen be van fejezve, mely sok új könyvczimet foglal magában. Hellebrant munkája érdekében a külföldi könyvtárakat is beutazta s így oly munkát hozott létre, melyet méltán alapvetőnek nevezhetünk.

— DR. PRUZSINSZKY PÁL a budapesti ev. ref. főgymnázium értesítőjében a magyar parasztsztyál helyzetéről a XVIII. század

elején értekeznek. A gondosan összegyűjtött adatok alapján érdekesen ismerteti az országnak a szatmári békekötés után bekövetkezett válságos gazdasági, pénzügyi s politikai viszonyait, melyeknek súlya a parasztot nyomta legjobban; párhuzamba állítja a magyar paraszt helyzetét a francia s lengyel paraszt e korbeli helyzetével s arra a következtetésre jut, hogy a magyar paraszt helyzete még a különben elcsigázott és kiszarolt lengyel parasztnál is súlyosabb volt.

— GYÖRY TIBOR tagtársunkat a kultuszminiszter a düsseldorfi orvostört. kiállításra küldte ki, ki most küldetésének eredményét az orvosi hetilapban s külön lenyomatban is közzétette. Ez volt az első orvostörténelmi kiállítás, mely anyagja gazdagságával a jelenlévőket meglepte. Györy Tibor, ki különben is a magyar orvostörténelemmel foglalkozik, a düsseldorfi kiállításon újabb munkájához sok új anyagot talált.

— A BUDAI KÖNYVTÁR-EGYESÜLET IV-dik 1897-re szóló évkönyvét kiadta. Szerkesztette Jurányi Győző az egyesület titkára, s a tartalmas füzetke az egyesület keletkezéséről, alakulásáról ad felvilágosítást. Ez az egyesület is kicsiny magból nőtt ki. Tulajdonkép 1892-ben alapítottatott mint II-dik kerületi népkönyvtár, de a keret csakhamar szűknek bizonyult s pár év alatt nevét budai könyvtár-egyesületté változtatta. Évről-évre fejlődik, nemsokára nagy olvasó teremmel is fog birni s maga a könyvtár már is igen tekintélyes és becses, s már is 10,000 darabnál többet számlál. Az egylet titkára Jurányi Győző nagy gondot fordít az egylet felvirágoztatására. Ennek a könyvtár-egyesületnek mindenki tagjává lehet évi 2 frt tagsági díj befizetésével.

— ABAFI LAJOS munkájából a »Szabad Kőmivesség története az osztrák-magyar monarchiában« legújabbban az V-dik kötet négy első füzete a 33—36. jelent meg, melyben a Josephinismus kora van ismertetve. Leginkább kézirati adatokból állította össze munkáját Abafi, mely a szabad kőmivesség eddig homályba burkolt történetéről lerántja a leplet, s ennek a mistikus intézmények belső életét s korára gyakorolt hatását vázolja. A munka kiadását ezen füzettel kezdve Bagó Márton vállalta el.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— DR. KÁROLYI ÁRPÁDNAK, a bécsi titkos levéltár aligazgatójának, társulatunk ig. vál. tagjának a kelet akadémiánál töltött 15 évi sikeres és eredménydús tanárkodása elismerésül Ó Felseége legmagasabb elhatározásával a vaskorona-rend 3. osztályát kegyeskedett díjmentesen adományozni.

— DR. THALLÓCZY LAJOS udvari tanácsosi czímmel és jelleggel felruházott levéltári igazgatónak, társulatunk ig. vál. tagjának

Ő Felségének 1898. nov. 30-án kelt legfelső elhatározásával a Lipót-rend lovag keresztjét kegyeskedett díjmentesen adományozni.

— GYÖRY ÁRPÁDNAK az udv. levéltár első osztályú fogalmazójának Ő Felsége a házi udv. levéltárnoki czimet és jelleget méltóztatott adományozni. Szolgáljon ez mult számunk 857-dik lapján olvasható közleményünknek kiigazításául.

— ERZSÉBET KIRÁLYNÉRŐL Márki Sándor tartott a kolozsvári Ferencz József tud. egyetemen emlékbeszédet nov. 19-dikén s ez külön kiadásban is megjelent. Rendkívül szép és lendületes emlékbeszéd, mely az elhunyt királynéra vonatkozó adatokat ügyesen csoportosítva egy igazán megragadó képben állítja elé.

— BOLDOGULT ERZSÉBET KIRÁLYNÉNK életrajzára hirdet előfizetést a londoni Hutchinson & Co. czég Mr. A. de Burgh tollából mintegy 80 képpel. A hirdetésben számos anekdotát és reminisczenzciát ígérnek az elhalt királyasszony udvari környezetének tagjaitól.

— A HUNYADMEGYEI TÖRT. ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT f. évi közgyűlését nov. 13-dikán a megyeház dísztermében tartotta meg. A megnyitót Súlyom Fekete Ferencz alelnök mondta el bemutatván a társulat legújabb Évkönyvét. Ezután a különböző küldötségeket üdvözölte, mire gr. Kuún Géza tartotta meg emlékbeszédét Torma Károly felett, melyben nemcsak az elhunyt élet- és jellemrajzát nyújtja, s egész életére kiterjedő daciai kutatásait méltányolta, hanem mély éleslátásával, bölcsészeti gondolkozásmódjával és szárnyaló szelleme egész lendületével méltatta azt a kort, melyben Torma Károly született s a viszonyokat, melyek közt felnőtt, hogy szembeállítván azt a korszakot a mai anyagiasság, rideg, önző korral és alakjaival, nemes jellemvonása annál inkább kidomborodjék. Ez értekezés az Évkönyvnek jövő évi folyamában fog megjelenni, melyre nézve azt az üdvös változást tették, hogy jövő évtől elkezdve füzetekben fog megjelenni s így a társulat gyakrabban fog érintkezni a közönséggel. Következett azután a titkár jelentése, ki a társulat mult évi működéséről számolt be s annak gyarapodását s emelkedését méltatta. Végül a kilépő vál. tagok helyett újakat választottak; a pénztárvizsgáló jelentését tudomásul vették s végül a küldötségek üdvözölték gr. Kuún Géza társulati elnököt.

— A MORVAMEZEI CSATÁRÓL (1278) annak idején Massman és utána Liliencron közöltek egy egykorú német költeményt, illetőleg ennek mintegy 127 versre rúgó töredékét. Azóta Jan te Winkel (Amsterdamból) ugyanazon költemény egy újabb töredékét ismertette a *Beiträge z. Gesch. d. deutsch. Sprache* 19-dik kötetében, mely újabb 58 verssel toldotta meg a már ismert szöveget. Számítása szerint az egész ének eredetileg mintegy 420 versre rúgott.

A magyarok és kúnok szerepéről a csatában mélyen hallgat a lantos.

— Az ENGLISH HISTORICAL REVIEW legújabb (októberi) száma W. Miller tollából érdekes cikket közöl Bosznia régebbi történetéről »Bosnia before the Turkish Conquest« cím alatt. Szerző nemrég beutazta az országot. Sok új dolgot azonban nem közöl, mert cikke jobbra Klaič művére és a *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* közleményeire támaszkodik. A *Bosnische Post* 1898. jun. 7. száma után közli, hogy Muhašić-nál, a Boszna folyam partján, nemrég egy emlékkövet födöztek föl Kulin bán (1180—1204) idejéből ily fölirattal: »Adjon Isten egészséget Kulin bánnak és Vojslava bánnának.«

— A LIPCEI RUMÉN SZEMINÁRIUM működésére már az *Erdélyi Múzeum* idei (1898) januáriusi számában hívta föl a magyar közönség figyelmét egy írónk. Az igazgató, dr. Weigand Gusztáv nemrég tette közzé ötödik évi jelentését, melyből kitűnik az, hogy az intézetet a lefolyt év folyamában meglátogatták 10 rumén, 8 német, 1 bolgár és 1 angol ember, de még eddig egyetlen egy magyar ember sem, ámbár a rumén philológiának nagy fontossága van, vagy legalább annak kellene lennie, hazai tudományos köreinkben. Dr. Weigand nemrég előfizetési fölhívást bocsátott közre egy *Linguistischer Atlas des daco-rumänischen Sprachgebietes* című művére, melyből az első rész már megjelent. Alkalmilag még vissza fogunk térni e fontos munkára.

MOSONMEGYE MONOGRAPHIÁJA ÜGYÉBEN.

A »Századok« folyó évi 7-ik számában Iváncsi Ede Mosonvármegye általa megírt monographiája kiadása ügyében »Kommentárt« írt, melyben a vármegye alispánját, a mosonmegyei történelmi és régészeti egyület, úgy személyemet is megtámadta, miért is az egyület választmányának mai napon tartott ülésében hozott határozata folytán kérem, hogy a »Századok« nyílt terében nekem is helyt engedni sziveskedjék.

A mosonmegyei történelmi és régészeti egyület 1882. évben történt alakulásakor az elnöki állással engem, az alelnöki állással pedig Iváncsi Edét tisztelte meg. Az egyület alakulása óta vezetem az egyület ügyeit, míg Iváncsi Ede 1898 január 20-án tartott rendkívüli közgyűlésünkön, azon okból, mert az alantabb idézendő indítványai el nem fogadtattak, az együletből kilépett.

Elnöki tisztségünk elvállalásakor azon elvből kiindulva, hogy megosztott munkával több eredményt érünk el, én a régészeti, Iváncsi Ede pedig a történelmi iránybani működésre vállalkoztunk, miből folyólag Iváncsi Ede választmányilag felkérte, hogy a vármegye és Alsó-Ausztria közötti — hajdan országgyűlési sérelmek tárgyát képezett — határárkérdést tanulmányozva arról jelentést tegyen. Ezen felhívásnak másfél év alatt elég nem tétetvén, az ügyet más tag vette kezébe, minek eredménye volt, hogy már 1886-ban és az ide /- alatt csatolt indítvány szerint ujabbán

1897-ben is a vármegye kellő bizonyítékokkal felszerelve volt képes határai helyreállítására iránt a lépéseket megtenni és így az egylet történelmi irányban Ivánni Ede nélkül is foglalkozott. De foglalkozott Ivánni Ede mint alelnök a történelemmel más irányban, mert az egylet okiratainak egy részét kivonatolta és a megye multjára vonatkozó történelmi adatokat szorgalmasan gyűjtötte, ezeket azonban féltett magán kincsként őrizte, és csakis néhányszor volt szives egyes kis adatokat, mint magát kifejezte, izlelőül felolvasni, az egyletnek tehát a gyűjtött adatok terjedelméről és értékéről fogalma nem lehetett és fogalma sem volt, hogy Ivánni Ede a vármegye monographiájának megírásával foglalkozik. miről csakis akkor értesült, mikor munkáját a vármegyének már kiadásra ajánlotta volt.

A vármegye köztörvényhatósági bizottsága a kiadás elvállalásához elvileg hozzájárult, de érdemleges határozat előtt tudni kívánta, hogy a mű kiadása minő anyagi áldozatot igényel, és azért alispánja az előfizetési felhívást kibocsátotta, nyomdákkal és kiadókkal érintkezésbe lépett s ekkor kiderült, hogy a mű kiadása az Ivánni Ede által kikötött 3000 frt tiszteletdíjjal együtt legalább 20,000 frtba kerül, s így egyelőre lehetetlen, mert az előfizetési felhívás csakis 800 frt aláírását eredményezte, mert a vármegyének ily czélra alap rendelkezésére nem áll, és mert ily czélra pótdó megszavazása nem remélhető, különben is a vármegyének a több ezer forint kiadással Major Pál által megírt monographiája több száz példányban most is rendelkezésre áll.

Igy állott Ivánni Ede minden megbízás nélkül megírt monographiájának ügye 1897. év végén, mikor az egylet választmánya a művet nem ismerve mellette állást még nem is foglalhatott és a mikor ő az egylet választmányához következő hármas indítványát beterjesztette:

1-szor, hogy az egylet vagyona ezután az ő általa írt monographia kiadására fordíttassék;

2-szor, hogy az egylet elnöksége a törvényhatóságnál lépést tegyen, miszerint az előfizetők a mű kiadásáról a »Századok« utján értesüljenek;

3-szor, hogy a mennyiben a fenti indítványai el nem fogadtatnának, az egylet oszlattassék fel, vagy cziméből a történelmi jelző hagyassék ki, — kijelentvén azt is, hogy indítványai el nem fogadása esetére alelnöki állásáról lemond és az egyletből mint tag is kilép.

Ezen indítvány önmaga jellemzi magát és határozottan az egylet megsemmisítésére irányzott merénylet volt, mert az indítvány elfogadása sem lendített volna Ivánni Ede monographiája ügyén, mintán tudnia kellett, hogy az egylet 950 frt törzsvagyonán kívül, melynek csak kamatait szabad felhasználni, csakis ezen kamat és 60—70 közt váltakozó rendes tagjainak évi 3 frt tagsági díjából kénytelen a működésével járó minden költséget fedezni, a vármegye közönsége pedig 1897. évtől évi ötszáz forintot csakis a tulajdonát képező muzeum gyarapítására tartandó ásatásokra szavazott meg, és így az indítvány elfogadása esetében nem egy, de több nemzedék kihalt volna előbb, mielőtt az egylet szabad rendelkezésére álló vagyonából a monographia kiadásához szükségelt 20,000 frtos alap létesülhetett volna; de az indítvány elfogadása még azért sem lendített volna a monographia ügyén, mert ha az egylet összes rendelkezésére álló vagyonát a monographiára fordítja, az egyleti működés eo ipso megszűnt volna, és akkor egy rendes tag sem marad meg csak azért, hogy évenként a monographiára 3 frtot fizethessen annak reménye nélkül, hogy azt valaha láthatná is.

Ivánni Ede azzal vádolja az egyletet, hogy a monographia kiadása ügyében átvette a megye szerepét és daczára annak mit sem szavazott meg a védnök vármegye nevében. Ezen állítás legszelidebben kifejezve

tévedés és a megyei adminisztrációban teljes tájékozatlanság bizonyítéka, mert egyletünk soha a vármegye szerepét át nem vette és át nem vehette és jogosítva nem volt és nincs, hogy a vármegye terhére bármily czélra egy fillért is megszavazhatna. De még saját indítványát is a valóságtól eltérően adja elő Iváncsi Ede, midőn azt mondja, hogy a közgyűlésre azon indítványt nyújtotta be, hogy: az egylet a megye által régészeti ásatásokra legújabbban ajánlott évenkénti ötszáz forint összeget ezután a monographia kiadására fordítsa, mert Iváncsi Ede indítványa egész más volt és fent szórul-szóra idézve van.

Igaz, hogy az 1898 január 20-iki közgyűlésünkön, habár nem Iváncsi Ede, hanem Kató Ignác tag felvetette azon kérdést, hogy nem lehetne-e a monographia ügyén lendíteni az által, hogy az egylet a megye által 1897-től folyóvá tett ötszáz forint adományának fele részét a monographia kiadására fordítaná, mire én kötelelességszerűleg megadtam azon felvilágosítást, hogy:

1-szor, az egyletnek nincs joga neki bizonyos kikötött czélra adott összeget más czélra fordítani;

2-szor, hogy évi 250 frt összeggel egy huszezer forintot meghaladó költséget igénylő mű kiadására gondolni képtelenség — mire az egylet válaszmányának tagjaként jelen volt alispán úr is kijelenté, hogy ha az egylet a megye által a megyei muzeum gyarapítására szolgáló ásatásokra megszavazott évi ötszáz forintot más czélra akarná fordítani, neki mint alispánnak lenne kötelessége ez ellen állást foglalni és a megye határozatának érvényt szerezni. Ezt mondta s igen természetes, hogy más nem is mondhatott.

Tény, hogy az egylet a monographia előfizetői között nem szerepel, nem szerepel pedig azért, mert arra nézve indítványt senki sem tett, valószínűleg azon okból, mert minden tag feltételezte, hogy Iváncsi Ede mint az egylet alelnöke azon adatok gyűjteményével, melyeket alelnöki minőségében szerzett, a szegény egylet iránti jóakaratból ingyenesen fogja az egyleti könyvtárt gyarapítani.

Iváncsi Ede aggkora iránti tiszteletem tiltja, hogy ez ügyben még bővebben kiterjeszkedjem, de úgy hiszem ahhoz most már nem kell több »kommentár.«

A mosonmegyei történelmi és régészeti egylet megbízásából Magyar-Óvárott, 1898. évi november hó 3-án,

Dr. SÖTÉR ÁGOST.
egyleti elnök.

TÖRTÉNETI KÖNYVTÁR.

— DEÁK FERENCZ BESZÉDEI. 1867—1868. Ötödik kötet. Összegegyűjtötte Kónyi Manó. Budapest, 1898. Franklin-társulat. 8-r. 479 lap. Hatodik kötet 1868—1873. Budapest, 1898. Franklin-társulat. 8-r. 434 lap.

— SZENCZI MOLNÁR ALBERT NAPLÓJA, levelezése és irományai. A m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából jegyzetekkel ellátva kiadta Dézsi Lajos. (Hasonmással) Budapest, 1898. nagy 8-r. XXXIX. és 522 ll.

— A MAGYAR NÉP MULTJA ÉS JELENE. Első kötet. A szolgáltatól a szabadságig. Irta Benedek Elek. Budapest, 1898. 4-edr. 556 l. Számos képpel, színnyomattal stb.

— A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNETE. Szerkeszti Szilágyi Sándor. Kiadja az Athenaeum r.-társulat. Hatodik kötet. Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig. Irta Angyal Dávid. Budapest, 1898. 8-adr. 600 l. Hetedik kötet. Magyarország története I. Lipót és I. József korában. Irta Acsády Ignác. Budapest, 1898. 8-adr. 715 l. Nyolczadik kötet. Magyarország története III. Károlytól a bécsi congressusig. Irta Marczali Henrik. Budapest, 1898. 8-adr. 625 l.

— A MAGYARHONI ÖRMÉNY CSALÁDOK GENEALOGIÁJA. Irta Szongott Kristóf. Szamosújvár, 1898. 8-adr. 218 l.

— FEJÉRVÁRMEGYE TÖRTÉNETE. Irta Károly János kanonok. II. kötet. Egy színnyomat és több képpel. Székesfejérvár, 1898. Nyomatott Csitári könyvnyomdájában. 8-adr. 717 l.

— A VÁRADI REGESTRUM. Értelmezi Kandra Kabos. Budapest, 1898. Kiadja a szent István-társulat tudományos és irodalmi osztálya. 8-adr. 519 l.

— BARANYA MULTJA ÉS JELENJE. Szerkesztette és kiadta Várady Ferencz. Második kötet. 1898. A pécsi irod. és könyvny. részv.-társ. nyomása. 4-r. 730 l.

— IDŐSB WESSELÉNYI MIKLÓS BÁRÓ ÉS CSEREY ILONA előélete s küzdelme és szenvedése a vallásáért. Eredeti okmányok alapján felmutatja Földváry László ev. ref. lelkész. Különlenyomat a magy. prof. irod. társ. »egyháztörténeti monographiák« című kiadványából. Budapest, 1898. Hornyánszky könyvnyomdája. 8-adr. 69 l.

— ADALÉKOK A MAGYAR NYELV- ÉS IRODALOMTÖRTÉNETÉHEZ. Irta Szily Kálmán. Budapest, 1898. Kiadta Hornyánszky Viktor. 8-r. 471 lap.

— THÖKÖLY ERDÉLYI FEJEDELEMSÉGE. Irta dr. Szádeczky Lajos. Budapest, 1898. Az Athenaeum r. t. könyvnyomdája. 8-adrét 87 lap.

— NYITRAVÁRMEGYE CSALÁDAI. Irta ifj. Reissig Ede dr. Budapest, 1898. Légrády testvérek. Negyedré 26 lap.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1898 évi dec. 3-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének
jegyzőkönyve.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnöklete alatt dr. Thaly Kálmán és dr. Pauler Gyula alelnökök, dr. Áldásy Antal, Bánó József, dr. Békefi Remig, dr. Borovszky Samu, Daniel Gábor, Dedek Cr. Lajos, dr. Fejérpataky László, dr. Illéssy János, dr. Kammerer Ernő, Majláth Béla, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Nagy Gyula jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Kammerer Ernő és dr. Áldásy Antal vál. tagokat kéri fel.

68. Jegyző előterjeszti az új tag-ajánlásokat. Ajánlatnak *évdíjas r. tagokul 1899-től:* Farkas Ábrahám földbirtokos Tamásfalván, Polnisch Lajos pénzügyi fogalmazó és Weltler Antal pénzügyi számellenőr Szombathelyen (mind a hármat ajánlja Szilágyi Sándor).

Megválasztatnak.

69. Thaly Kálmán alelnök, hivatkozással a mult havi ülésből 65 jk. p. alatt nyert megbízatására, szóbeli jelentést tesz dr. Nizsnyánszky Istvánnak Árpád sírja, illetőleg a Fehéregyház nevű templom romjai felkutatására vonatkozó beadványa tárgyában s előadja, hogy dr. Nizsnyánszky úr szíves kalauzolása mellett Puky József társulati tag társaságában a hely színére kirándulván és ott az ó-budai határban a Duna közelében fekvő épületmaradványokat s azok környékét megszemlélvén, minden körülmény összevetéséből arra a véleményre jutott, hogy a dolog komoly megfontolásra méltó s további nyomozás céljából a jövő tavasszal eshetőleg ásatások is lennének a hely színén eszközölhetők; bemutatja egyszersmind dr. Nizsnyánszky István úrnak e tárgyban kidolgozott nagyobb terjedelmű munkáját, melyre nézve javasolja.

hogya az, netaláni közzététel s a társulat részéről teendő további lépések szempontjából bírálatra adassék ki.

A választmány az érdekes jelentést köszönettel fogadja s dr. Nizsnyánszky úr újabban benyújtott munkáját az előadó alelnök javaslata értelmében dr. Pauler Gyula és Nagy Géza bizottsági tagoknak adja ki szíves megbirálás végett.

70. Érdujhelyi Menyhért társ. tag felolvassa *Carnianus kalocsai érsekről* írt dolgozatát; annakutána pedig Sörös Pongrácz társ. tag Szeremley Sámuel *Attila székhelyéről* szóló értekezését mutatja be a választmánynak.

Mindkettő a *Századok*-ban fog megjelenni.

71. Olvastatik a pénztárnok november-havi kimutatása, mely szerint összes bevétel volt ... 1514 frt 40 kr.
 » kiadás ... .. 460 frt 51 kr.
 maradvány ... .. 1053 frt 89 kr.
 a mihez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyó számlákon levő ... .. 7542 frt 30 kr.
 követelést. 1898. nov. 30-án összesen ... .. 8596 frt 19 kr.
 készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

72. Olvastatik a P. H. E. Takarékpénztár Egyesület f. évi 34630 számú értesítése, mely szerint a társulat vagyonából 300 frt a f. évi 62 jk. p. alatt kelt vál. határozatnak megfelelően tőkésítettett.

Tudomásul szolgál.

73. Olvastatik özv. gróf Esterházy Jánosné f. évi nov. 15-én kelt levele, melyben a választmánynak hozzá intézett részvéttirátáért köszönetét nyilvánítva, egyszersmind sajnálattal tudatja, hogy a társulat részéről megboldogult férje irodalmi hagyatéka kiadását illetőleg felajánlott közreműködést (f. évi 55 jk. p.) igénybe nem veheti. miután a hagyatékot már a család egyik tagja vette át kiadás végett.

Tudomásul szolgál.

74. Olvastatik dr. Pauler Gyula ügyvezető alelnök f. évi nov. 26-án kelt levele, melyben bejelenti, hogy miután elnök úr őt a társulat ügyeinek vezetésével bízta meg (f. évi 61 jk. p.), a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottságban és a gazdasági bizottságban viselt tagsága megszűnt; kéri tehát a választmányt, hogy a megüresült két hely szabályszerű betöltéséről intézkedjék.

Tudomásul vétetvén, a két bizottságban megüresült hely betöltése a legközelebbi január-havi vál. ülés napirendjére tűzetik ki.

75. Jegyző jelenti, hogy a *Baross-szobor* bizottságtól a szobor f. évi nov. 20-án tartott leleplezési ünnepére, továbbá a *Hunyad-m. tört. és rég. társulat* ig. választmányától a társulat nov. 13-iki közgyűlésére meghívás érkezvén, az elnökség intézkedéséből amott dr. Illéssy János vál. tag, emitt Téglás Gábor társ. r. tag voltak jelen a M. Tört. Társulat képviselőiben.

Tudomásul vétetik.

76. Az elnökség az ügyrend 45-ik szakaszának megfelelően beterjeszti a jövő 1899 évi költségvetés tervezetét, mely —

az 1892 évi 20 jk. p. alatt kelt vál. határozat értelmében a gazdasági bizottsághoz utasítatván, a bizottság felkérte, hogy a költségvetés iránt véleményes javaslatát a jövő február-havi r. vál. ülésre szíveskedjék elkészíteni.

77. Napirenden lévén a számvizsgálók megválasztása, — számvizsgálóként a jövő évre egyhangulag dr. Kammerer Ernő és dr. Borovszky Samu vál. tagok kéretnek fel, azzal, hogy az 1898 évi számadásokra vonatkozó jelentésüket az 1896 évi 15 jk. p. alatt hozott vál. határozatra tekintettel, oly időben szíveskedjenek a titkárnál benyújtani, hogy az még a jövő évi költségvetés elkészítése előtt a gazdasági bizottság rendelkezésére bocsátható legyen.

78. A f. évi 58 jk. p. alatt kelt vál. határozatból folyólag — néhai Nagy Ivánról emléksbeszéd mondására dr. Fejérpataky László vál. tagot kéri fel a választmány.

Zárt ülésben —

79. az 1898 év folyamán törölt, illetőleg az év végével törlendő évdíjas r. tagokról tétetett jelentés, melynek elintézése után —

több tárgy nem lévén, elnök az ülést bezárja.

Kelt mint fent

Gr. Teleki Géza s. k.
elnök.

Nagy Gyula s. k.
jegyző.

Hitelesítjük: Dr. Kammerer Ernő s. k., Dr. Áldásy Antal s. k.

FELHIVÁS.

Tisztelettel kérjük tagtársainkat, hogy az alább megnevezett társulati tagok jelenlegi lakását, a mennyiben arról tudomással bírnának, a titkári hivatallal közölni sziveskedjenek:

Albert Gyula theologus, eddig: *Berlin*, Auguststrasse Nr. 85.

Bachó Zoltán, eddig: *Alsó-Kubin*.

Bock János, eddig: *Budapest*, Izabella-u. 65.

Csippék Ferencz lapszerkesztő, eddig: *Győr*.

Dutka József lottohivatali tiszt, eddig: *Nagy-Szeben*.

Flamm Bernát, eddig: *Egyek*.

Halász (Fischer) Vilmos, eddig: *Budapest*, Krisztina-körut 23.

Ivánka Zsigmond, eddig: *Budapest*, Zöldfa-utcza.

Krausz Arthur községi orvos, eddig: *Budapest*, Zöldfa-u. 11.

Murk István theologus, eddig: *Belovár*, Raca.

Pálffy István kir. ítélő táblai elnöki titkár, eddig: *Debreczen*.

Pap Zoltán, eddig: *Budapest*, Üllői-út 12.

Péchy Lajos, eddig: *Budapest*, Garay-u. 4.

Sánta Kálmán joghallgató, eddig: *Budapest*, Német-utcza 14

Teller Kálmán bölcész. eddig: *Budapest*, Csömöri-út 8.

Topán Sándor, eddig: *Temesvár*, Gyárváros, Király-utcza 6.

Zimmermann János tanuló, eddig: *Pozsony*, lyceum.

Zsigmond Antal tanár, eddig: *Nyitra*.

A titkár.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE

MDCCCXCVIII.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IROD. ÉS NYOMDAI R. T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1898.

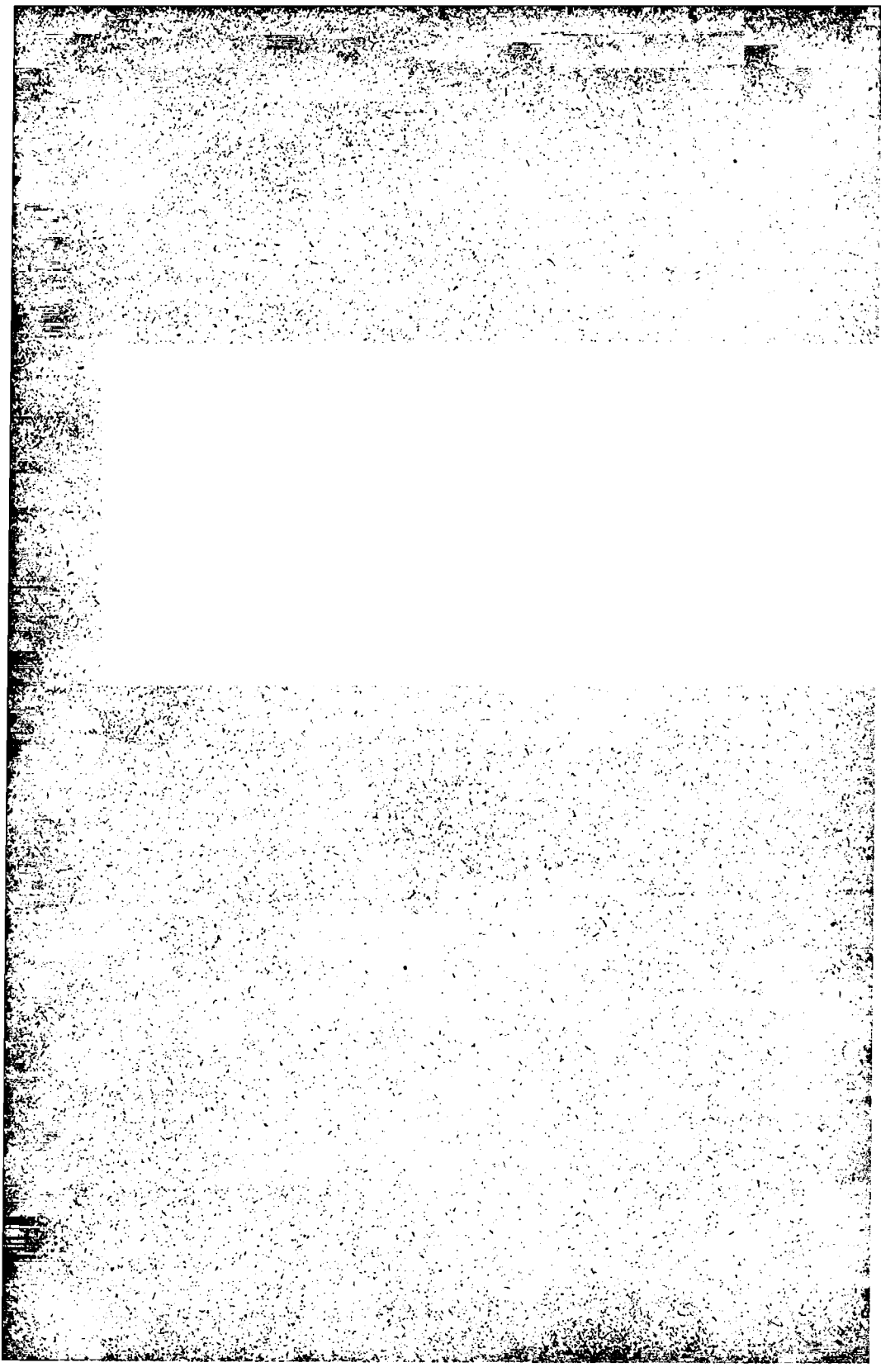
TARTALOM.

	Lap
A M. Tört. Társulat alapszabályai	3
A M. Tört. Társulat ügyrendje	12
Választmányi határozatok	22
Névkönyv :	
I. A M. Tört. Társ. elnökei és tisztségviselői 1867—1898	27
Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok 1867—1898 ...	28
II. A M. Tört. Társ. elnökei, tisztségviselői, ig. választmánya és bizottságai 1898-ban	30
III. A M. Tört. Társ. tagjai	37

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
ALAPSZABÁLYAI
ÉS
ÜGYRENDJE.

A Magyar Történelmi Társulat

alapszabályai.

I. A társulat czíme és székhelye, czélja és munkaköre.

1. §. A társulat czíme: Magyar Történelmi Társulat; székhelye: Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat czélja: a hazai történettudomány művelése, megkedveltetése, és iránta mennél szélesebb körben érdeklődés ébresztése.

3. §. Ezen cél elérésére: a szaktudósok és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása, felolvasása és kiadása, nyilvános ülések és kirándulások tartása, a hazai könyv- és levéltárak átkutatása, nem különben a külföldi könyv- és levéltárakban található magyar vonatkozású történeti emlékek tanulmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre és annak segédtudományaira.

II. A társulat tagjai.

5. §. A társulat tagjai:

- a) alapító,
- b) évdíjas rendes, és
- c) külföldi tiszteleti tagok.

Új tagot valamely társulati tag ajánlatára az igazgató választmány választ.

6. §. Alapító taggá választható az, a ki a társulat czéljának előmozdításához legalább 100 forint alapítvánnyal járúl, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékot és legalább 5 frt évi jövedelmet nyújtó kötelezvényben vagy értékpapírban. — Az alapító tag tagságáról dísz-oklevelet nyer.

7. §. Rendes taggá választható a hazai történetnek minden kedvelője, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl be-

fizet. A ki kilépését a három év letelte előtt két hónappal a titkár-
nál be nem jelenti, annak tagsági kötelezettsége további három
évre terjed ki. — A rendes tag megválasztásáról írásbeli érte-
sítést, és saját kívánságára 3 forintért dísz-oklevelet nyer.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választható oly külföldi törté-
nettudós, a ki a Magyar Történelmi Társulat-, a hazai történet-
írás- vagy a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös
érdemeket szerzett. Külföldiek megválasztásához azonban a m.
kir. belügyministerium jóváhagyása kérendő ki. — A külföldi
tiszteleti tag megválasztásáról oklevelet nyer.

9. §. Minden társulati tagnak jogában áll új tagokat ajánlani.
Az ajánlatok a társulat titkáránál jelentendők be, a ki az ekként
ajánlottak névsorát megválasztásuk végett a legközelebbi ren-
des választmányi ülés elé terjeszti. Ha a társulat valamely ren-
des tagja az alapítók sorába lép, új választás alá nem esik.

10. §. A társulat tagjai az évenként tartandó rendes- és
esetleges rendkívüli társulati közgyűléseken gyakorolják jogaikat.
A tagoknak a társulati kiadványokhoz való jogosultságukról az
alapszabályok 50 és 51-ik szakaszai intézkednek.

III. A társulat elnökei.

11. §. A társulat élén egy elnök, egy első- és egy másod-
alelnök áll, a kik a társulatot az alapszabályokban és ügyrend-
ben körülírt hatáskörükben a választmányynal egyetértve vezetik
és igazgatják.

12. §. Az elnököt és az alelnököket három évenként
(1889—1891., 1892—1894. stb.) a közgyűlés választja meg
az alapító és rendes tagok közül; egyiköknek azonban min-
dig oly tagnak kell lenni, a ki állandóan Budapesten lakik.
Ha az elnök vagy az alelnökök valamelyike időközben mond le,
valamint halálozás esetében is, helyök három hónap alatt okvetel-
lenül betöltendő, a mi végre, ha a legközelebbi rendes közgyűlés
ideje távolabb esnék, rendkívüli közgyűlés hivandó össze. Az ily
időközi választások érvénye a folyó hároméves időszak végével
jár le.

13. §. Az elnök a gyűléseken és üléseken elnököl. Akadá-
lyoztatása esetében az első- esetleg a második alelnök helyettesíti.
A tagok egyenlő számú szavazatai esetében az elnöklő szava-
zata dönt.

14. §. Az elnök a társulatot a hatóságok és mások irányá-
ban képviseli.

15. §. Az elnöknek jogában áll — ha a társulat érdekei sür-
gösen kívánják — rendkívüli választmányi üléseket is hirdetni;

rendkívüli közgyűlést azonban csak a választmány határozatából hívhat össze.

16. §. Az elnöknek hatáskörébe tartozik, ügyelni arra, hogy a társulat tisztviselői megszabott kötelességüket pontosan teljesítsék.

17. §. Az elnök a társulat penzügyeit vezeti és ellenőrzi.

18. §. Az elnök ezen kötelességéhez képest a pénztár állapotát félévenként legalább egyszer személyesen megvizsgálni, s erről a választmánynak jelentést tenni tartozik; az évi költségvetés tervezetének elkészítéséről a titkárral egyetértőleg gondoskodik, s azt jóváhagyás végett a választmány elé terjeszti; a pénztárra szóló utalványokat aláírja; ügyel arra, hogy a kiadások a megállapított évi költségvetés keretén túl ne menjenek; az alapítványok és tőkésített összegek elhelyezéséről, értékpapírok vásárlásáról, kicseréléséről, eladásáról, a választmány határozatainak megfelelő módon gondoskodik; szigorúan ügyel arra, hogy az évenkénti rendes számvizsgálatokat az e végre kiküldendő bizottság annak idején és szabályszerűen teljesítse.

19. §. Az elnököt akadályoztatása esetében az első esetleg a második alelnök helyettesíti; ha azonban az elnök nem állandó budapesti lakos, akkor a társulat ügyeinek vezetését — a választmány előleges tudtával — a Budapesten állandóan lakó egyik alelnökre bízta, a kire ezen megbízás által a 14—18-ik szakaszokban meghatározott összes elnöki jogok és kötelességek áthárulnak.

20. §. Az elnök és az alelnökök ezen állásuknál fogva tagjai a választmánynak.

IV. Az igazgató választmány.

21. §. Az igazgató választmány az elnökkel és alelnökökkel együtt hatvan tagból áll. A választmányi tagokat a rendes évi közgyűlés a társulat alapító és rendes tagjai közül választja, oly módon, hogy a tagok legrégebben választott egyharmada minden évben kilép, a kik helyett a közgyűlés ugyanannyit választ. A kilépő tagok újra megválaszthatók. Időközben elhalt vagy netalán kilépő választmányi tagok helye a legközelebb eső választás alkalmával, de mindenkor csak az illetőkre nézve érvényes hároméves időszak lejártáig töltendő be.

22. §. Választmányi taggá a társulat bármely alapító vagy rendes tagja megválasztható, különös tekintettel mégis a szakférjakra.

23. §. A választmány — kivéven két nyári hónapot — havonként Budapesten tartja tudományos felolvasásokkal és előadások-

kal kapcsolatos rendes üléseit, s az elnöknek vagy az alelnökök egyikének vezetése alatt ezen havi üléseken igazgatja a társulat ügyeit: u. m. a társulat ügyrendjét megállapítja; tisztviselőket választ s meghatározza azok fizetését és az írói díjakat, a kiadványokat s az azokra fordítandó összegeket; a titkárhoz érkező ajánlatok alapján megválasztja az új tagokat; a rendes- esetleg rendkívüli közgyűlések napját és tárgyait, valamint a vidéki kirándulások helyét és idejét kitűzi; a társulat vagyonának biztos kezeléséről, az évi számadások szabályszerű megvizsgálásáról gondoskodik; a költségvetést évenként megállapítja; a társulat gazdasági ügyeinek vezetésére, a pénztári számadások megvizsgálására, kiadványai szerkesztésére, benyújtott munkák megbírálására, beküldött történelmi emlékek meghatározására stb., szükség és alkalom szerint bizottságokat vagy egyes tagokat küld és nevez ki, a kik a havi üléseken tesznek jelentést a választmánynak.

24. §. A választmányi tagoknak joguk van a havi üléseken a társulat munkakörébe vágó felolvasásokat tartani; okiratokról, történeti emlékekről, akár írásbelileg, akár élőszóval értekezni, ily tárgyakat bemutatni, mások értekezéseit felolvasni; a társulat ügyeit illető indítványokat tenni, s minden kérdés eldöntésében szavazatukat érvényesíteni. Kötelességök pedig, kivált a Budapesten lakóknak, az ülésekre rendszeren eljárni, s az ügyek viteleiben — megbízás szerint — ezen üléseken kívül is munkás részt venni.

V. A társulat tisztviselői.

25. §. A *titkár* a társulat közlönyét felelősség mellett, a választmány felügyelete alatt szerkeszti; az évenkénti költségvetésben meghatározott összegeket számon tartja; a pénztárra szóló utalványokat kiállítja, ellenjegyzi, és aláírás végett a társulat elnökének bemutatja; úgy a közgyűlések, mint a választmányi ülések tárgyait és napirendjét a jegyző segítségével az ügyrend szabályainak megfelelőleg előkészíti; előadói tisztet visel; a társulat kiadványaira és azoknak pontos szétküldésére felügyel.

26. §. A *jegyző* úgy a közgyűléseken mint a választmányi üléseken a jegyzőkönyvet vezeti s az ebből folyó teendőket végzi: u. m. a hozott határozatokat nyilvántartja s az érdeklettekkel jegyzőkönyvi kivonat alakjában közli; a függőben lévő tárgyakat minden rendes választmányi ülésen bejelenti; a társulat összes tagjairól pontos nyilvántartó könyvet vezet; a tagsági oklevelek kiállításáról gondoskodik, s azokat az elnökkel és titkárral együtt aláírja; a társulat hivatalos levelezéseit viszi; irattárát az ügyrendi szabályok értelmében kezeli; hivatalos pecsétjét őrzi.

27. §. A titkár és jegyző egyes alkalmakkor gátoltatásuk esetében egymást helyettesíthetik; hosszabb időre azonban úgy a titkár mint a jegyző helyettesítéséről a választmány intézkedik.

28. §. A *pénztárnok* a társulat kézi pénztárát híven és pontosan, teljes felelősség mellett kezeli; a tagdíjak pontos beszédéséről gondoskodik; számadásait a pénztár kezelésére vonatkozó részletes ügyrendi utasítás szerint vezeti; a választmány elé minden rendes havi ülésen pénztári kimutatást, és minden év végén részletes számadást terjeszt. A pénztárnok köteles bármikor is az elnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassa. Felmentvényét a számvizsgáló bizottság jelentése alapján a közgyűlés jóváhagyásával évről-évre a választmány adja meg.

29. §. Az *ügyész* a társulat jogait védi.

30. §. A titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt a társulat alapító és rendes tagjai közül a választmány választja meg, és pedig valamennyit állandólag.

31. §. A mennyiben az ügyvitel érdekei kívánnák, a titkár vagy jegyző mellé szükséges segéd-személyzetet a választmány felhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

32. §. A titkár, jegyző és pénztárnok a választmány által meghatározandó évi fizetést élveznek. Ugyancsak a választmány határozza meg a segéd-személyzet javadalmazását is.

33. §. A titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazati jogot gyakorolnak.

VI. Társulati választások.

34. §. A társulati tagokat a rendes havi ülések alkalmával, valamely tag ajánlatára, a választmány választja meg. Ha valamely ajánlott ellen kifogás lenne, ily esetben titkos szavazással a jelenlévő tagok többsége dönt.

35. §. Az elnököt és alelnököket, valamint a választmány tagjait is a közgyűlés, a társulat tisztviselőit pedig: u. m. a titkárt, jegyzőt, pénztárnokot és ügyészt, a választmány választja, minden esetben titkos szavazás útján, a szavazásra jogosult jelenlévő tagok általános többségével.

36. §. A választó gyűlések és ülések mindig egy hónappal előbb tűzendők ki, s az ily gyűlések és ülések napja és tárgya a választásra jogosultakkal kellő módon és időben tudatandó.

VII. Választmányi ülések és közgyűlések.

37. §. Az igazgató választmány rendes havi ülései nyilvánosak. Ez üléseken a társulat minden tagja jelen lehet, felszólal-

lási joggal és szavazattal azonban csak a választmányi tagok bírnak. Határozathozatalra az elnökön kívül legalább tíz-, tisztségviselők választására legalább húsz választmányi tag jelenléte szükséges.

38. §. Öt választmányi tagnak az elnöknél írásban, a tárgy megjelölésével benyújtott kívánságára egy hét alatt rendkívüli választmányi ülés hívandó össze, a mit megtenni különben — ha a társulat érdekei sürgősen kívánják — magának az elnökek is jogában áll.

39. §. Minden nyilvános ülés — ha a tárgyalásra jövő ügyek természete úgy kívánja — zárt üléssé alakulhat, s ilyenkor csak a választmány tagjai lehetnek jelen.

40. §. A társulat minden év elején egyszer rendes közgyűlést tart, melyen minden tag egyforma szólás- és — a mennyiben személyesen érdekelve nincsen — szavazatjoggal bír. A közgyűléseken határozathozatalra legalább negyven tag jelenléte szükséges; ennyi tagnak meg nem jelenése esetében újabb közgyűlés hirdetendő, a melyen a kitűzve volt tárgyak fölött a jelenlévők szavazata dönt.

41. §. A közgyűlések tárgyai: a titkár jelentése a társulat lefolyt évi működéséről; az elnök, alelnökök és választmányi tagok megválasztása; az alapszabályok netaláni módosítása; a számvizsgáló bizottság jelentésének valamint a választmány által megállapított évi költségvetésnek előterjesztése, és a többség kívánatára felülvizsgálása; továbbá tudományos közlések, melyeknek tárgyát, valamint a közgyűlés egész sorát és rendjét a választmány állapítja meg.

42. §. Negyven társulati tagnak az elnöknél írásban, a tárgy megjelölésével benyújtott kívánságára egy hónap alatt rendkívüli közgyűlés hívandó össze, a mit elrendelni különben — ha a társulat érdekei kívánják — a választmánynak is jogában áll.

VIII. Vidéki kirándulások.

43. §. A társulat időnkint — lehetőleg a nyári kéthavi szünet alatt — tudományos célú kirándulásokat rendez az országnak történelmi szempontból nevezetesebb helyeire.

44. §. E kirándulások célja: a vidéken lévő könyv- és levéltárak átkutatása, megismertetése; a kirándulás helyén nyilvános ülések tartása által a hazai történettudomány iránt a közönség érdeklődésének felébresztése.

45. §. A vidéki kirándulások helyét és idejét, valamint egész sorát és rendjét a választmány határozza meg, s a társulat közlönyében annak idején közzé teszi.

46. §. A kirándulásokban részt venni a társulat minden tagjának jogában áll, a ki a célba vett tudományos bűvárlatokban munkás közreműködését följajánlja.

IX. A társulat kiadványai.

47. §. A társulat történelmi folyóiratot ad ki, melynek havonként egy-egy füzete jelenik meg, kivéve a kéthavi szünetet, a mikor a folyóirat is szünetel.

48. §. Ezen folyóirat egyszersmind a társulat hivatalos közlönye, mely a társulat ügyeiről a tagokat és az érdeklődő közönséget értesíti. Szerkeszti a titkár. (l. 25. §.)

49. §. A folyóiratban megjelenő dolgozatok szerzői a választmány által meghatározandó tiszteletdíjban részesülnek.

50. §. A folyóiratot a társulat alapító és rendes tagjai tagilletményül kapják, nem tagok pedig előfizetés útján szerezhetik meg.

51. §. A társulat egyéb történelmi munkákat is adhat ki; az ily kiadványokat azonban csak a választmányi tagok és oly alapítók kapják, kik legalább 200 forint alapítvánnyal járultak a társulat tőkéjéhez. A többi tag e társulati kiadványokat a választmány által meghatározandó kedvezményes áron, legalább is 25%/-o levonása mellett szerezheti meg.

X. A társulat vagyona és jövedelmei.

52. §. A társulat bevételeit képezik az alapszabályilag meghatározott vagy azoknál nagyobb alapítványi összegek, ezeknek kamatai és az 5 forintos tagdíjak; a rendes tagsági oklevelek díjai, a kiadványok jövedelme, továbbá a társulat számára lelkes ügybarátok részéről tett adományok és hagyományok.

53. §. A tagdíjak a társulat költségeinek fedezésére szolgálnak, valamint az alapítványi kamatok is; de az alapítványi összegek gyümölcsöző és el nem költhető alaptőkéül biztosan elhelyezendők.

54. §. A megtakarításokból, valamint az adományokból és hagyományokból — a mennyiben ez utóbbiak nem alapítványi természetűek — a választmány, ha a körülményekhez képest jónak látja, szintén tőkét alakíthat; az ily tőke azonban az alapítványok természetével nem bír, s ha a szükség úgy kívánja, folyóvá tehető.

55. §. A társulat összes vagyonát: mind tőkéit, mind pedig a folyó kiadások fedezésére szolgáló vagy megtakarított pénzeit, valamely e végre felkérendő és megbizandó tekintélyes budapesti

pénzintézet kezeli. A társulat kézi pénztáráról az: alapszabályok 28-ik szakasza intézkedik.

56. §. A társulat számára gyűjtött és ajándékozott okiratoknak, könyveknek, s egyéb történeti emléktárgyaknak — a meny-nyiben a társulat saját gyűjteményét alapítani és rendezni nem szándékozik — valamely hazai közintézet részére való átengede- de- vagy annál ideiglenes letétele felől a választmány intézkedik.

XI. A társulat pecsétje. Társulati címek.

57. §. A társulat pecsétje, melylyel kiadványait jelöli és hivatalos iratait hitelesíti, a jegyző őrizete alatt áll. (l. 26. §.) A pecséten góth stylú díszítményekkel környezett papírteker- csen »Emlékezzünk régiekről« jelmondat olvasható; kör- irata: »A Magyar Történelmi Társulat Pecsétje 1867.«

58. §. A társulat mindenrendű tagjai és tisztviselői fel van- nak jogositva az őket megillető társulati címek használatára.

XII. Az alapszabályok és ügyrend.

59. §. Az alapszabályokat csak a közgyűlés, a választmány meghallgatásával vagy ennek javaslata alapján, kétharmad szó többséggel módosíthatja. A tagok eleve alávetik magukat mind- azon módosításoknak, melyek tagságuk ideje alatt az alapsza- bályokon szabályszerűen történnek, ha azok a társulat kitűzött célját és feladatát meg nem változtatják.

60. §. Az alapszabályokat a társulat egész ügy- és vagyon- kezelésére vonatkozó részletes *ügyrend* egészíti ki, melynek meg- állapítása és netaláni módosítása — az alapszabályok keretén belül — a választmány hatásköréhez tartozik.

XIII. A társulat feloszlása.

61. §. A társulat feloszlását csak e célból összehívandó és egy hónappal előre kihirdetendő közgyűlés határozhatja el. A fel- oszlás csak akkor mondható ki, ha a jelenlévő tagok kétharmada a feloszlás mellett nyilatkozik.

62. §. Feloszlás esetében a társulat vagyona, a feloszlást el- határozó közgyűlés rendelkezése szerint, kizárólag magyar törté- nelmi tudományos célokra fordítható.

63. §. Az alapszabályok módosítását, vagy a társulat felosz- lását s ez esetben vagyona hovafordítását megállapító közgyűlési határozatok — fogyanatosítás előtt — megerősítés végett a magyar királyi belügyministerium elé terjesztendőek.

XIV. Állami felügyelet.

64. §. A társulatot az esetben, ha az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a királyi kormány, a mennyiben működésének folytatása az állam, vagy a társulati tagok vagyoni érdekeit veszélyeztetné, haladéktalanul felfüggeszti, s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlatja, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására felosztatás terhe alatt kötelezi.

Kelt Budapesten, a Magyar Történelmi Társulat 1890 évi dec. 18-án tartott rendkívüli közgyűléséből

Gróf Szécsen Antal s. k.

elnök.

(P. H.)

Szilágyi Sándor s. k.

titkár.

7575. szám

V—10

Látta a magyar királyi belügyminister

Budapesten, 1891 évi február-hó 8-án

a minister helyett

(P. H.)

Lukács György s. k.

államtitkár.

A Magyar Történelmi Társulat

Ügyrendje.

Megállapított 1891 évi január 8-án, módosított az 1893 évi január 5-én tartott r. vál. ülés 5 jk. p. alatt kelt határozatával.

I. A választmányi ülésekről.

1. §. A választmány nyilvános rendes havi üléseit minden hónap első csütörtökén délután tartja, kivéve július és augusztus hónapokat, mikor a társulat szünetel. (A. 23. §.) Ha az első csütörtök épen a hónap első napjára, ünnepre, vagy az akadémiai nagy-gyűlés napjára esik, akkor az ülés más közel alkalmas napra hivatandó össze.

2. §. A nyilvános rendes havi ülések tárgyai: a társulat igazgatási és folyó ügyei; választások; jelentések; indítványok; továbbá tudományos felolvasások és közlések, melyeknek azonban együttvéve egy órán túl tartani nem szabad.

3. §. Igazgatási ügyek, indítványok, esetleg választások, zárt vagy rendkívüli választmányi ülések tárgyai is lehetnek. (A. 38. 39. §§.)

4. §. A választmány a téli hónapok alatt (oct.—apr.) a szükséghez képest a nyilvános rendes havi üléseken kívül is rendez nyilvános felolvasásokat, melyeknek idejét és tárgyait esetről esetre a választmány határozza meg.

5. §. E felolvasásokra a társulat tagjai és az érdeklődő közönség a hírlapok útján hivatnak meg.

6. §. Egyes havi ülések állandó tárgyai évről évre ezek:

a) a januáriusi választmányi ülés kintüzi a február-hóban megtartandó rendes évi közgyűlés (A. 40. §.) napját és tárgyait.*)

b) A februáriusi választmányi ülés tárgyalja az előző évi pénztári számadásokat, illetőleg a számvizsgáló bizottságnak azokra vonatkozó jelentését, melyet a decemberi ülésben már megállapított új évi költségvetéssel egyetemben, tudomásul vétel, illetőleg végleges jóváhagyás végett a közgyűlés elé terjeszt. (A. 41. §.) Ugyancsak a februáriusi választmányi

---

*) És minden harmadik esztendőben (1892. 1895. 1898. stb.) megválasztja a gazdasági bizottság és a rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság tagjait. L. ügyr. 46. §., illetőleg 1894 évi 10 jk. p.

ülés intézkedik a társulat bizományos könyvérsítésével való elszámolások (Ü. 61. §.) dolgában is.

c) A martiusi ülés határoz végleg a társulat vagyonát kezelő pénztáratnak és a társulati pénztárnoknak adandó felmentvény iránt (A. 28. §.); intézkedik továbbá — a mennyiben e részben már előbb nem intézkedett volna — az előző év végén hátralékban maradt társulati tagok és előfizetők törlése- esetleg tartozásaik behajtása vagy leírása ügyében.

d) A júniusi ülés az azon évi nyári szünet alatt eshetőleg tartandó vidéki kirándulás dolgában intézkedik (A. 43—46. §§.), s a Budapestről netalán hosszabb időre távozni szándékozó társulati tisztviselők kellő helyettesítéséről gondoskodik.

e) Az octoberi ülésben — ha vidéki kirándulás tartatott — annak lefolyásáról és eredményeiről tesz jelentést a titkár.

f) A decemberi ülés tárgyalja és megállapítja az elnök és titkár által benyújtott javaslat alapján (Ü. 45. §.) a következő évi költségvetést; egyszersmind kiküldi az év végével lezárandó pénztári számadások megvizsgálására a számvizsgáló bizottságot.

7. §. Mind a rendes mind a rendkívüli választmányi ülésekre, kivétel nélkül, minden választmányi tagnak meghívó küldendő, melyen az ülés helye, ideje és tárgyai részletesen kiteendők; ezenkívül a nyilvános rendes havi ülések legalább három nappal előbb hírlapilag is meghirdetendők.

II. A közgyűlésekről.

8. §. A rendes évi közgyűlés a februariusi választmányi ülés után, de lehetőleg a hónap első felében tartandó meg. (Ü. 6. §. a.)

9. §. Helybeli tagoknak minden közgyűlésre külön meghívó küldendő, a vidékiek pedig legalább két héttel előbb hírlapilag hívandók meg a gyűlésekre.

III. A szavazásokról.

10. §. Mind a választmányi üléseken mind a közgyűléseken, minden szavazás — kivéve a választásokat és választmányi üléseken a fontosabb vagyon-kezelési kérdéseket — rendszerint egyszerű felállással történik, azonban öt választmányi illetőleg húsz közgyűlési tag kívánságára bármely kérdés is névszerinti vagy titkos szavazással döntendő el.

11. §. A választmányi üléseken előforduló fontosabb vagyon-kezelési kérdésekben, melyekből a választmány tagjaira felelősség terhe szállhat, mindenkor névszerinti szavazás rendelő el.

12. §. Közgyűlési titkos szavazások alkalmával az elnök szavazatszedő bizottságot küld ki, melynek egy választmányi és két közgyűlési tagból kell állani; választmányi szavazások alkalmával azonban rendszerint az elnöki asztalnál számláltatnak össze a titkos szavazatok.

IV. A jegyzőkönyvekről.

13. §. Minden jegyzőkönyvet a jegyző, és — miután hitelesítettett — az illető ülés vagy gyűlés elnöke ír alá.

14. §. A jegyzőkönyvek hitelesítésére mindenkor a választmánynak két jelenlévő tagja, illetőleg közgyűlések alkalmával egy választmányi és egy közgyűlési tag kérendő fel, kiket az elnök az ülés illetőleg gyűlés kezdetével jelöl ki.

15. §. A jegyzőkönyvekben semmiféle törlés, igazítás vagy betoldás nem engedhető meg; ezért a jegyző minden jegyzőkönyvet az illető ülés vagy gyűlés után három nap alatt fogalmazványban elkészíteni, s az elnökkel és a hitelesítőkkal előzetesen közölni tartozik, s a kikkel egyetértőleg a szöveget végleg megállapítván, tisztázatát hitelesítetteti, s az ekként elkészült jegyzőkönyvet aláírás végett az elnök elé terjeszti.

16. §. Minden jegyzőkönyvnek legkésőbb öt nap alatt az elnök aláírásával is el kell látva lenni, hogy a határozatok az érdeklettekkel annak idején hiteles kivonatban közölhetők (A. 26. §.), illetőleg foganatosíthatók legyenek.

17. §. A mennyiben a hitelesítők valamely vitás pontban egy értelemre jutni nem tudnának, az elnök dönt.

18. §. Minden ülés jegyzőkönyvében a jelen volt választmányi tagok névszerint elősorolandók. (Ü. 11. §.)

19. §. A jegyzőkönyvek minden naplószerű bőség nélkül, röviden szerkesztendők, s tisztán csak az üléseken vagy gyűléseken felmerülő tárgyak és azokra hozott határozatok feljegyzésére, eshetőleg megokolására kell szorítkozniok.

20. §. A jegyzőkönyvek rendszerint nem olvastatnak fel, a jegyzőknek kötelessége azonban minden ülésre és gyűlésre az előbbeni ülés illetőleg gyűlés jegyzőkönyvét magával hozni, hogy szükség esetén felolvasható legyen. A jegyzőkönyvek — kivéve a zárt- és rendkívüli választmányi ülések jegyzőkönyveit, melyekből csak kivonatos közlések adhatók, — a társulat hivatalos közlönyében teljes tartalmuk szerint közzé teendők. (Ü. 56. §. b.)

V. A pénztárról.

Általános utasítások.

21. §. A társulat összes vagyonát — kivéve a kézi pénztárt — az alapszabályok 55-ik szakasza értelmében a *Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület*, mint fő-pénztár kezeli.

22. §. Az évenként megállapított költségvetés keretén belül az utalványozás joga és kötelessége a társulat elnökét illeti. (A. 18. §.)

23. §. Kiadásokat a fő-pénztár csakis az elnök illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök aláírásával s a titkár és pénztárnok ellenjegyzésével ellátott szabályszerű utalványokra teljesíthet. Apróbb bélyeg-

költségeket és irodai kiadásokat a kézi pénztárból a titkár is utalványozhat, a postai küldemények kézbesítési díjait pedig a társulat pénztárnoka minden utalványozás nélkül kifizetheti.

24. §. A társulat, mindennemű jövedelmeit és bevételeit a m. kir. posta-takarékpénztárnál az 1889 évi XXXIV-ik tvezzikk alapján berendezett cheque-forgalom közvetítésével szedi be s juttatja el a vagyont kezelő pénzüntézethez.

25. §. A posta-takarékpénztártól beérkező számla-kivonatokat és ezekhez mellékelte befizetési lapokat a társulat pénztárnoka kezeli.

26. §. A posta-takarékpénztárhoz szóló cheque-ek kibocsátása és a vagyont kezelő pénzüntézetre való forgatmányozása az elnök illetőleg az ügyvezetéssel megbízott alelnök jogai és kötelességei közé tartozik.

A törzsvagyon kezelése.

27. §. A társulat pénztárába befolyó alapítványok, adományok és hagyományok, valamint a tagdíjakból s egyéb jövedelmekből megtakarított összegek elhelyezéséről, illetőleg tőkésítéséről, értékpapírok vásárlásáról vagy eladásáról, a pénztárnok havi illetőleg évi kimutatásai alapján, az elnök és a gazdasági bizottság (Ü. 46—54. §§.) véleményének meghallgatása mellett esetről esetre, illetőleg az évi költségvetésben, a választmány intézkedik. (A. 23. §.)

28. §. A törzsvagyont illető választmányi határozatok végrehajtásáról az elnök gondoskodik. (A. 18. §.)

29. §. A választmány által elfogadott alapító-leveleket, kötelezvényeket és értékpapírokat (A. 6. §.) a társulat pénztárnoka az alapító tagok törzskönyvében (Ü. 33. §. d.), illetőleg a törzsvagyon fő-könyvében (Ü. 33. §. e.) haldéktalanul elkönyvelni, s további megőrzés végett a fő pénztárba beszolgáltatni köteles.

30. §. A társulat vagyont kezelő pénzüntézet a törzsvagyonból bármily kifizetést is csak az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök, titkár és pénztárnok által együttesen aláírt utalványra, s a megfelelő választmányi határozat jegyzőkönyvi kivonatának vétele után teljesíthet.

Kézi pénztár.

31. §. A társulat kézi pénztára (A. 28. §.), mely a titkár, jegyző és pénztárnok irodai szükségleteinek, a postai költségeknek s egyéb napi kiadásoknak fedezésére szolgál, az évenkénti költségvetésben meghatározandó évi átalányból áll.

32. §. Az évi átalányt a titkár előterjesztésére a szükséghez mért részletekben az elnök, illetőleg az ügyvezető alelnök, a fő-pénztárból utalványozza ki a társulati pénztárnok kezéhez.

Számadó könyvek.

33. §. A pénztárnok számadó könyvei, melyekben számadásait vinni köteles, ezek:

a) A *pénztári napló*, mely a kézi pénztár bevételeinek és kiadásainak pontos feljegyzésére szolgál. E naplót a pénztárnok havonként lezárja, és a mutatózó maradványt a következő hóra mint első bevételi tételt átviszi.

b) A *pénztári fő-könyv*, mely a társulat összes készpénzbeli bevételeinek és kiadásainak kimutatására szolgál. E fő-könyv az egyszerű számvitel szabályai szerint a posta-takarékpénztári számla-kivonatokat és a főpénztárra szóló utalványozások alapján akként vezetendő, hogy abból nem csupán a havi bevételek és kiadások összege, hanem az évi végösszeg és egyenleg s kivethető legyen.

c) A *rendes tagok törzskönyve*, mely a posta-takarékpénztári számla-kivonatokhoz mellékelte befizetési lapok esetleg postai utalvány-szelvények nyomán vezetett, és a befizetett tagdíjak és a tagdíj-hátralékok egyénenkinti nyilvántartására szolgál. Magában foglalja az évőljás rendes tagok teljes névsorát *a-b-c* rendben, lakásuknak és belépésük évének, valamint a tartozásoknak és lerovásoknak, hátralékoknak és netaláni leírásoknak pontos feltüntetésével.

Társulati kiadványok előfizetőinek nyilvántartása végett a rendes tagokéhoz hasonló törzskönyv, esetleg törzskönyvek vezetendők.

d) Az *alapító tagok törzskönyve*, mely az alapító tagok teljes névsorát, lakásukat, netaláni elhalálozásukat, alapítványuk összegét és idejét, esetleg kötelezvényük keltét, valamint a társulat javára tett másnemű adományok és hagyományok feljegyzését foglalja magában. E törzskönyv akként vezetendő, hogy az a befizetett alapítványok, elhalt alapítók, alapítványi kötelezvények és alapítványi kamatokat kötelezvény nélkül fizető tagok, valamint a különféle adományok és hagyományok, úgy szintén az alapítványi kamat-hátralékok és netaláni leírások folytonos nyilvántartását képezhesse, s általában a társulat alapítványi és alapítványi természetű vagyonának állandó kimutatását adja. (A. 53. 54. §§.)

e) A *törzsvagyon (értékpapírok) fő-könyve*, mely a társulatnak értékpapírokban fekvő vagyona nyilvántartása végett oly módon vezetendő, hogy abban minden egyes papír-nem számára külön számla legyen nyitva, melynek bevételi rovata a kezdetleges maradványt (készletet) és az időnkinti szaporulatokat, kiadási rovata pedig a kisorsolás, csere, eladás vagy egyéb ok miatt történt apadásokat, valamint a bevétel és kiadás között mutatkozó különbözeteket (egyenlegeket) tüntesse fel. Az összes értékpapír-készlet kimutatása minden év végén ugyan e fő-könyvben állítandó össze.

34. §. A pénztári fő-könyv (Ü. 33. §. b.) és az értékpapírok fő-könyve (Ü. 33. §. e.) a vagyont kezelő pénztintézet (fő-pénztár) ellenőrzésére szolgál.

Tagdíjak, alapítványi kamatok, előfizetések behajtása.

35. §. A tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések behajtása első sorban a pénztárnok teendői közé tartozik.

36. §. A pénztárnok az év első negyedében minden társulati tagot és előfizetőt köllőleg kitöltött posta-takarekpénztári befizetési lappal köteles megkeresni azon évi tartozása- esetleg hátralékai befizetése végett, s a mennyiben ennek eredménye nem lenne, másod-ízben a harmadik évnegyed végén (september-hóban) postai megbízás útján szólítja fel a tagokat és előfizetőket tartozásaik lerovására.

37. §. A 33-ik szakasz c) és d) pontjai alatt érintett törzskönyvek alapján a pénztárnok minden év végén mind a hátralékos évdíjas tagok és előfizetők, mind a kamat-hátralékos alapítók kimutatását elkészíteni, s további intézkedések végett legkésőbb a következő évi január-hó 15-ikéig a titkárnak átadni köteles. Leírások a törzskönyvekben csak választmányi határozat alapján eszközölhetők. (Ü. 6. §. c.)

38. §. A befizetett tagdíjak, a'apítványi kamatok és előfizetések nyilvánosan nyomatványozandók lévén, a pénztárnok köteles a fizetők névsorát havonként összeállítani s legkésőbb minden következő hónap 5-ikéig a titkár rendelkezésére bocsátani. (Ü. 57. §.)

H a v i k i m u t a t á s o k .

39. §. A pénztárnok a 33-ik szakasz b) pontjában érintett fő-könyv alapján havonként pénztári kimutatást készít, melyet minden hó elsején egy példányban a választmánynak leendő bemutatás végett a titkárnak, másik példányban pedig előleges tájékozásul a társulat elnökének, illetőleg ügyvezető alelnökének tartozik átszolgáltatni.

É v i s z á m a d á s o k é s s z á m v i z s g á l a t o k .

40. §. Évi számadásait köteles a pénztárnok legkésőbb január-hó 15-ikéig minden évben összeállítani s a decemberi választmányi ülésből kiküldött számvizsgáló bizottság (Ü. 6. §. f.) rendelkezésére bocsátani.

41. §. A számvizsgáló bizottság egy tiszteletdíj mellett e végre felserendő szakértőből, a társulati ügyészből és két választmányi tagból áll, akik feladatukban szabályszerűen eljárni s számvizsgáló jelentésüket a februáriusi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. b.) terjeszteni kötelesek.

42. §. A számvizsgálatoknál követendő eljárás ez:

A bizottság megjelenvén a pénztárnoknál, mindenekelőtt a kézi pénztárt veszi vizsgálat alá, a pénztári napló (Ü. 33. §. a.) és annak mellékletei alapján. A napló lezárásával az év végén mutatkozó készpénzmaradványt a pénztárnok a fő-pénztárba köteles beszállítani, hol mint bevétel könyveltetik el. Ha a kézi pénztárban hiány találnék, azt a pénztárnok haladéktalanul pótolni tartozik, s e körülmény további elbírálás végett a számvizsgáló jelentésben felemlítendő.

A kézi pénztár után következik a pénztárnok által vezetett fő- és törzskönyvek (Ü. 33. §. b. c. d. e.) beható átvizsgálása, a minek nem csupán a számszerinti adatok helyességére, hanem arra is ki kell terjednie, hogy a befizetési lapok, számla-kivonatok s egyéb mellékletek köllő rend-

ben vannak-e, s nem fordult-e elő bármi tekintetben is szabálytalanság vagy mulasztás a számadások vezetése körül?

A pénztárnok mindenkor megkérdendő, nem maradt-e valahol valami tétel elszámolatlanul?, a mi ha utólag pótoltatott, vagy ha minden el volt számolva, a számvizsgálók az összes számadásokat lezárják, s az eredményt, mint a fő-pénztár tartozását jegyzőkönyvbe veszik. E jegyzőkönyvet a társulat pénztárnoka a számvizsgáló bizottság tagjaival egyetemben aláírni köteles.

A fő-pénztár tartozását a társulati vagyont kezelő pénzügyintézetnél folyó számla fedezi, melynek a házi számvizsgálat eredményeivel teljesen egyezni kell. A bizottság feladata, hogy erről a két külön számvitel adatainak gondos összehasonlítása- valamint a folyó kiadásokat és egyéb kifizetéseket igazoló elnöki utalványok tüzetes átvizsgálása által alapos meggyőződést szerezzen.

A vagyont kezelő pénzügyintézetnél teljesített vizsgálatról s egész eljárásáról a számvizsgáló jegyzőkönyvben folytatólag teszi meg jelentését a bizottság a választmánynak, ajánlva a pénzügyintézet és a társulati pénztárnok felmentését vagy a netalán tapasztalt hiányok pótlására való utasíttatását.

43. §. A számvizsgáló bizottság minden kárért, melyet működése közben elkövetett mulasztás vagy felületesség által a társulatnak okozna, anyagilag is teljes felelősséggel tartozik.

V á r a t l a n p é n z t á r - v i z s g á l a t o k .

44. §. A rendes évi számvizsgálatnál alkalmazott szakértő működése a martiusi választmányi ülés után, mely a társulat vagyont kezelő pénzügyintézetnek és a társulati pénztárnoknak adandó felmentvény iránt végleg határozott (Ü. 6. §. c.), megszűnik; a számvizsgáló választmányi tagok megbízatása azonban csak az esztendő végével jár le, melynek folyamán az elnök illetőleg az ügyvezető alelnök által időközönként meg-ejtendő váratlan pénztár-vizsgálatokban (A. 18. §.) — melyeknél szintén a 42-ik szakaszban előadott utasítás tartandó szem előtt — közreműködni kötelesek.

K ö l t s é g v e t é s .

45. §. Az elnök a titkárral minden év november havában a következő évre költségvetési javaslatot készít. (A. 18. §.), melyet a decemberi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. f.) tartozik beterjeszteni.

V I. A g a z d a s á g i b i z o t t s á g r ó l .

46. §. A választmány a társulat gazdasági ügyeinek vitelére három évenként, mindig az elnök-választó közgyűlést megelőző január-havi rendes ülés alkalmával, bizottságot választ, melynek feladata véleményt vagy javaslatot adni:

a) a társulat vagyonának kezelése, biztosítása és jövedelmezővé tétele körül felmerülő kérdésekben;

b) a társulat jövedelmeinek kezelésére nézve;

c) a társulat költségvetései és számadásai, a számvizsgáló jelentések és az évi mérleg fölött;

d) a tiszteletdíjak és fizetések iránt;

e) oly kiadványok és vállalatok ügyében, melyek a társulattól anyagi áldozatot vagy befektetést kívánnak.

47. §. A gazdasági bizottság öt tagból áll, kik közül kettő nem választmányi tag is lehet.

48. §. A bizottság, elnökét és jegyzőjét saját kebeléből maga választja meg.

49. §. A bizottságot az ügykörébe tartozó kérdések előleges megvitatása-s vélemény vagy javaslat-adás végett, annak elnöke bármikor összehívhatja.

50. §. A bizottság ülésein a társulat tisztviselői, u. m. a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész, tanácskozási jogot gyakorolnak.

51. §. A bizottság ülésein a jelenlevő szavazó tagok szótöbbséggel határoznak, de szükséges, hogy az elnökön kívül legalább két szavazó tag legyen jelen. A szavazatok egyenlő száma esetében az elnök dönt.

52. §. A jegyzőkönyvek azonnal az ülés alatt megszerkesztendők, s a bizottság jelenlétében felolvastatván, az elnök által hitelesítendők.

53. §. A választmány esetleg a bizottság meghallgatása nélkül is határozhat, de viszont jogában áll bármely pénzügyi vagy gazdasági kérdést előleges megvitatás végett a bizottsághoz utasítani.

54. §. A bizottságban időközt megüresedő helyek két hónap alatt betöltendők.

VII. A társulat közlönyéről.

55. §. A társulat havi közlönyének (A. 47. §) címe: *Számadok*. E folyóirat — kivéve a julius-augustusi szünetet — minden hó közepén, évenként tíz nagy nyolczadrétű füzetben, a választmány által évről évre költségvetésileg meghatározandó ív-számban jelenik meg.

56. §. A havi közlöny tartalma irodalmi- és hivatalos részből (A. 48. §.) áll:

a) az irodalmi rész a hazai történelem és annak segédtudományai körébe vágó (A. 4. §.) értekezéseket, könyvismertetéseket, bírálatokat, egyéb kisebb közleményeket és történetirodalmi rovatot tartalmaz;

b) a hivatalos rész, *Hivatalos Értesítő* cím alatt, hozza a rendes választmányi ülések és a közgyűlések hiteles jegyzőkönyveit, valamint a zárt- és rendkívüli választmányi üléseknek közzé teendő határozatait (Ü. 20. §.), továbbá a pénztárnok havi kimutatásait és évi számadásait, a számvizsgálati jelentéseket, évi költségvetést, hirdetéseket, s a társulatot érdeklő egyéb hivatalos közleményeket.

57. §. A társulat pénztárába befizetett tagdíjak, alapítványi kamatok és előfizetések nyilvános nyugtatványozása (Ü. 38. §.) a füzetek borítékán történik.

58. §. A hivatalos értesítőt minden hónapban a jegyző állítja össze s kéziratát annak idején a havi közlőny szerkesztésével megbízott titkárnak rendelkezésére bocsátja.

59. §. Minden harmadik (elnök-választó) évben társulati *Névkönyv* adatik ki, mely a Századok azon évi június-havi füzetével küldendő szét a tagoknak; összeállítása a jegyző teendői közé tartozik.

VIII. Az irattárról és a kiadványokról.

60. §. A társulat irattárát, mely a jegyző kezelése és őrizete alatt áll (A. 26. §.), képezik:

a) a *jegyzőkönyvek*, melyek a hozzájuk tartozó mellékletekkel együtt, keltők szerinti sorrendben s évenként folyó számozással és pontos mutatóval ellátva őrizendők;

b) a hivatalos *levelezések*, u. m. a társulathoz érkező megkeresések, átiratok, s az ezekre adott válaszok fogalmazványai, melyek irattárilag-rendes iktató- és mutató-könyv mellett kezelendők;

c) a *pénztári iratok*, melyeket a pénztárnok az évi számvizsgálatok befejezése után, a folytatólag többé nem használandó számadó könyvekkel együtt, jegyzék mellett, az irattárban leendő további megőrzés végett, minden évben a jegyzőnek átadni köteles.

61. §. A társulati kiadványok készletére való felügyelet a titkár teendői közé tartozván (A. 25. §.), kötelessége mind a bizományban kint lévő, mind a társulat helyiségében (Ü. 62. §.) őrzött példány-készletekről pontos leltárat vezetni, s az ennek alapján évenként elkészítendő kimutatót a februáriusi választmányi ülés elé (Ü. 6. §. b.) terjeszteni.

IX. A helyiségről.

62. §. A társulati ülések és gyűlések- valamint a társulat irattára és kiadványai számára a Magyar Tudományos Akadémia palotájában. esetleg másutt, alkalmas helyiségről gondoskodni, az elnök feladatai közé tartozik.

X. A vidéki kirándulásokról.

63. §. A társulat az országnak csak oly vidékre rendez testületi leg kirándulást, a hova az ottani hatóságok, valamely intézet vagy testület részéről a június-havi rendes választmányi ülést megelőzőleg (Ü. 6. §. d.) írásbeli meghívást nyert, s a hol az illető vidéken lévő könyv- és levéltárak használata felajánlatott.

64. §. A meghívások elfogadása vagy el nem fogadása, esetleg elhalasztatása íránt a választmány határozza.

65. §. Valamely meghívás elfogadása esetében a meghívó hatóság, intézet vagy testület azonnal hivatalosan értesítendő a választmány határozatáról, s felkérendő, hogy a helyszínén előkészítő bizottságot alakítson, mely a kirándulás módozatainak megállapítása végett magát a választmánynyal, esetleg a választmány megbizottjaival érintkezésbe tegye.

66. §. Bármely kirándulásra szóló meghívás csak akkor fogadható el, ha a választmányból s a szakférfiak köréből legalább tíz tag kötelezi magát az abban való munkás részvételre.

67. §. A kirándulásban résztvevő tagok a munkálatok megkezdése előtt értekezletet tartanak, melyen a helyi viszonyokhoz képest bizottságokra oszolván, egyszersmind e bizottságok elnökeit és előadóit is megválasztják.

68. §. A bizottságok kutatásaik eredményéről szóló jelentéseiket elkészíteni, s legkésőbb szeptember-hó 20-ikáig a titkár rendelkezésére bocsátani (Ü. 6. §. e.) kötelesek.

XI. Az ügyrendről.

69. §. Ezen ügyrend életbe léptével a társulat eddigi ügyrendi szabályai érvénytelenekké válnak.

70. §. Minden oly indítvány, mely a jelen ügyrendnek bárminemű módosítását vonná maga után, egy e végre választandó öt-tagú bizottságnak adandó ki előleges megvitatás végett, mely bizottság jelentése vagy javaslata aztán a legközelebbi rendes esetleg rendkívüli választmányi ülés napirendjére tűzetik ki

Választmányi határozatok.

I. Az alapsz. 26-ik szakaszához:

1894 évi 16 jk. p. A függőben levő tárgyak nyilvántartó jegyzéke csak azon esetben olvastatik fel, ha azt a választmány valamely tagja kívánja.

II. Az ügyrend 4-ik szakaszához:

1894 évi 10 jk. p. *Szabályzat a rendkívüli nyilvános felolvasásokról.*

1. A társulat koronként, esetleg megfelelő bemutatásokkal összekötött felolvasó estélyeket, vagy a körülményekhez képest matinékat rendez (ügyr. 4. §.), melyeknek száma azonban egy évben négynél több nem lehet, s lehetőleg martius és aprilis, továbbá november és december hónapokban esetről esetre meghatározandó napon és helyen tartandók.

2. Tárgyaik lehetnek:

a) oly történelmi kérdések, melyek actualis érdekek is bírnak s melyeknek multja, történeti fejlődése iránt kívánság a nagy közönséget felvilágosítani;

b) hazánk politikai, társadalmi és műveltségi történetéből valamely kiemelkedő mozzanathoz új kutatások alapján új világításban bemutatása;

c) ünnepélyes emlékbeszéd, melylyel történetírásunk valamely kiemelkedő alakjának adózik a társulat, de nem életrajzi, hanem a magasabb értelemben vett emlékbeszéd követelményeinek megfelelő formában.

3. Egy felolvasás (bemutatások nélkül) másfél óráig tarthat, nyomtatásban pedig a két ívet nem haladhatja túl. A mi a kidolgozás formáját illeti, elengedhetetlen követelés, hogy a dolgozat kerek egésznek képezzen, művészi, vonzó, könnyen érthető s a nagy közönség által is élvezhető modorban.

4. Minden felolvasás külön honoráltatik 60 frttal, ezenkívül megjelenésekor a szokott írói tiszteletdíjban részesül; az első kiadás megjelenésétől számítva egy évig a társulat tulajdona marad.

5. A társulat ezen kiadványaiból »A M. Tört. Társ. Felolvasásai« cím alatt új vállalatot indít meg, kettős címmel ellátva. Minden felolvasás egy önálló füzetet tesz s külön is kapható, még pedig a társulati tagok számára jelentékeny (33⁰/₁₀) árkedvezményvel. A 2. b) pontban említett felolvasásokra vonatkozó melléktanulmányok, excursiók, adversariák, melyek a felolvasás bizonyítékaiul szolgálnak, részint a *Századok*-ban, részint a *Tört. Társ.*-ban tétetnek közzé.

6. Az évi költségvetésbe ezen felolvasások költségei czimén évről-évre megfelelő összeg veendő fel.

7. Ezen felolvasások rendezése, a felolvasandó dolgozatok megbírálása s az összes kapcsolatos ügyek vezetése egy állandó bizottságra ruháztatik, melynek tagjai az ügyvezető elnök, a titkár, a jegyző és négy választmányi tag, kik három évenként a gazdasági bizottsággal egyidejűleg (ügyrend 46. §.) választatnak meg.

III. Az ügyrend 6. b. d., illetőleg 61-ik szakaszához:

1894 évi 27 jk. p. Tekintettel a társulati raktár helyiségek tél idején alkalmatlan voltára, a kiadványok leltározása újabb intézkedésig május-hóban végzendő s az erről szóló jelentés a júniusi vál. ülésen terjesztendő elő.

IV. Az ügyrend 6. f., illetőleg 45-ik szakaszához:

1892 évi 20 jk. p. Az elnök és titkár által mindenkor a december-havi ülésre benyújtandó költségvetési javaslat előleges tárgyalás nélkül tétetik át véleményadás végett a gazdasági bizottsághoz.

V. Az ügyrend 22-ik, illetőleg 33-ik szakaszaihoz:

1892 évi 17 jk. p. A költségvetési hitel nyilvántartása céljából a pénztárnok 1892-től fogva *hitel-nyilvántartó számlakönyv*-et vezet.

1891. máj. 2-án 5 jk. p. és 1892 évi 42 jk. p. A társulat vagyonát kezelő P. H. E. Takarékpénztárral szemben a *pénztári főkönyv* mellett a társulati folyószámla és a *M. Tört. Életrajzok* folyó számlája ellenőrzésére külön *ellenőrzési könyvek* vezetendők.

VI. Az ügyrend 41-ik szakaszához:

1896 évi 15 jk. p. A számvizsgálati jelentés összes mellékleteivel együtt a költségvetési javaslat elkészítése előtt — az ügyr. 46-ik szakaszának is megfelelően — mindenkor kiadandó a gazdasági bizottságnak.

VII. A »Szilágyi Sándor alapítvány« szabályzata.

1898. évi 32 jk. p.

Az 1897-ben Szilágyi Sándor tiszteletére születése hetvenedik évfordulója alkalmából vert érem tervezői az érem s az annak átadására rendezett ünnepély költségeiből felmaradt 601 frt 59 kr fölösleget azzal az ajánlattal adták át a Magyar Történelmi Társulatnak, hogy abból *Szilágyi Sándor* nevére alapítvány létesíttessék, melynek kamatai meghatározandó időközönként a társulat közlönyében a *Századok*-ban megjelent legjobb történelmi dolgozat jutalmazására fordíttassanak.

A társulat igazgató választmánya az ajánlatot elfogadván:

1. A felajánlott 601 frt 59 krból alapítványt létesít, mely »*Szilágyi Sándor alapítvány*« név alatt a társulat egyéb vagyontól elkülönítve, de mindenkor az arra nézve érvényben levő szabályok (Alapsz. 55. §. ügry. 21. §.) szerint kezelendő.

2. Az alapítvány kamataiból egyelőre öt-évenként (1898—1902, 1903—1907, stb.) 100 frt jutalmat tűz ki a társulat közlönyében a *Századok*-ban a jelzett öt éves időközök alatt megjelent legjobb történelmi dolgozat utólagos jutalmazására.

3. A jutalmat mindenkor az illető évkör utolsó december-havi r. ig. vál. üléséből kiküldendő három-tagu bíráló bizottság javaslata alapján, a következő évi február-havi r. ig. választmányi ülés ítéli oda.

4. A pályázat eredménye a legközelebbi r. évi közgyűlésen kihirdetendő.

5. Jutalomra — terjedelműkre való tekintet nélkül — csak az illető évkörben befejezett s a szerző neve alatt megjelent oly munkák tarthatnak számot, melyek vagy szép feldolgozás, vagy magasabb felfogás, vagy tudományos kritika által tűnnek ki. Anyagközlések s szoros értelemben vett könyvismertetések és bírálatok a pályázatból kizáratnak.

6. Abban az esetben, ha netalán időközben elhalt író munkája íteltetnék legjobbnak, a választmány külön határoz arról, hogy a jutalom az elhalt író örököseinek kiadassék-e, vagy nem?

7. Az alapítvány fel nem használt kamatai mindenkor a tőkéhez csatolandók: azonban kimondja a választmány, hogy ha az ekként, vagy netaláni adományokból növekedő tőke mennyisége engedni fogja s a választmány czélszerűnek látja, a jelen szabályzat módosítható s az öt-éves pályázati idő rövidebbre szabható, esetleg a jutalom összege feljebb emelhető leendő.

NÉVKÖNYV.

I.
A Magyar Történelmi Társulat
elnökei és tisztségviselői

1867—1898.

Elnökök :

- HORVÁTH MIHÁLY, 1867. febr. 7—jun. 13-ig ideiglenesen.
1867—1876. MIKÓ IMRE gróf, megv. 1867. jun. 13., † 1876. sept. 16.
1877—1878. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1877. jan. 4., † 1878. aug. 19.
1878—1886. IPOLYI ARNOLD, megv. 1878. dec. 5., † 1886. dec. 2.
1887—1888. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1887. mart. 3., † 1888. oct. 23.
1889—1894. SZÉCSÉN ANTAL gróf, megv. 1889. febr. 7., lemondott
1894. máj. 4.
1894 óta TELEKI GÉZA gróf, megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

- 1867—1877. HORVÁTH MIHÁLY, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. IPOLYI ARNOLD, megv. 1877. jan. 4.
1878—1887. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1878. dec. 5.
1887—1889. SZÉCSÉN ANTAL gróf, megv. 1887. mart. 3.
1889—1897. PULSZKY FERENCZ, megv. 1889. febr. 7., † 1897. sept. 9.
1898 óta THALY KÁLMÁN, megv. 1898. febr. 17.

II.

- 1867—1877. IPOLYI ARNOLD, megv. 1867. jun. 13.
1877—1878. KEMÉNY GÁBOR báró, megv. 1877. jan. 4.
FRAKNÓI VILMOS, megv. 1878. dec. 5. (nem fogadta el).
1879—1889. PULSZKY FERENCZ, megv. 1879. mart. 6.
1889—1897. THALY KÁLMÁN, megv. 1889. febr. 7.
1898 óta PAULER GYULA, megv. 1898. febr. 17.

Titkárok :

- 1867—1875. THALY KÁLMÁN, 1867. jun. 13—jul. 2-ig ideiglenesen, vég-
leg megv. 1867. jul. 2.
1875 óta SZILÁGYI SÁNDOR, megv. 1875. oct. 6.

Jegyzők :

- 1867—1875. PAULER GYULA dr., megv. 1867. jul. 2.
 1875—1888. DEÁK FARKAS, megv. 1875. oct. 6., † 1888. jun. 4.
 1889 óta NAGY GYULA, megv. 1889. febr. 7.

Pénztárnokok :

- 1867—1871. PESTY FRIGYES, 1867. jun. 13—jul. 2-ig ideiglenesen,
 végleg megv. 1867. jul. 2.
 FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1871. máj. 4. (hivatalát nem
 foglalta el.)
 1872—1873. BALOGHY LÁSZLÓ, 1872. jan. 1—jun. 6-ig helyettes pénz-
 tárnok, végleg megv. 1872. jun. 6., † 1873. mart. 1.
 1873—1890. BALTHAZÁR BÉLA, 1873. mart. 1—jun. 5-ig helyettes pénz-
 tárnok, végleg megv. 1873. jun. 5., † 1890. mart. 17.
 MÁTÉ SÁNDOR dr., 1890. mart. 26—1891. apr. 1-ig mint
 helyettes pénztárnok.
 1891 óta KARASSZON JÓZSEF, megv. 1891. febr. 5.

Ügyészek :

- 1867—1871. FISCHER KÁLMÁN dr., megv. 1867. jul. 2.
 1871—1876. PAULER GYULA dr., megv. 1871. máj. 4.
 1876—1882. UNGER FERENCZ dr., megv. 1876. febr. 10.
 1883—1893. SIGRAY PÁL, megv. 1883. jan. 4.
 1893 óta KOVÁCS PÁL dr., 1893. dec. 7—1894. febr. 3-ig ideigle-
 nesen, megv. 1894. febr. 3.

Az ig. választmányból kilépett és elhalt tagok

1867—1898.

- Balássy Ferencz, † 1896. oct. 4.
 Bárczay Oszkár, † 1898. ápr. 12.
 Botka Tivadar, † 1885. jan. 6.
 Beöthy Zsolt.
 Cherven Flóris.
 Csengery Antal, † 1880. jul. 13.
 Csontos János.
 Deák Farkas, † 1888. jun. 4.
 Dobóczky Ignác, † 1892. apr. 5.
 Eötvös József báró, † 1871. febr. 2.
 Érdy János, † 1871. máj. 9.
 Fabó András, † 1874. mart. 17.
 Fabritius Károly, † 1881. febr. 2.
 Finály Henrik.
 Pilotiny János.

Glembay Károly, † 1870. máj. 25.
 Gyárfás István, † 1883. júl. 16.
 Haan Lajos, † 1891. aug. 12.
 Hatos Gusztáv, † 1876. mart. 28.
 Hegedüs Candid Lajos, † 1883. jun. 13.
 Henszlmann Imre, † 1888. dec. 5.
 Hornyik János, † 1885. oct. 8.
 Horvát Árpád, † 1894. oct. 26.
 Horváth Elek, † 1876. febr. 19.
 Hunfalvy János, † 1888. dec. 6.
 Hunfalvy Pál, † 1891. nov. 30.
 Jakab Elek, † 1897. júl. 22.
 Kápolnai P. István.
 Karácson Mihály, † 1869. aug. 29.
 Knauz Nándor.
 Kovács István (Nagy-Ajtai), † 1872. jan. 10.
 Kubinyi Ferencz ifj.
 Lázár Miklós gróf, † 1889. jan. 7.
 Mednyánszky Dénes báró.
 Melczér István (Kellemesi), † 1896. febr. 19.
 Nagy Imre (Alsó-Szopori), † 1894. máj. 5.
 Nagy János (Várfalvi). †
 Nyáry Albert báró, † 1886. jan. 1.
 Orbán Balázs báró, † 1890. apr. 19.
 Pauer János, † 1889. máj. 15.
 Pesty Frigyes, † 1889. nov. 23.
 Piry Czirjék, † 1880. oct. 6.
 Rannicher Jakab, † 1875. nov. 8.
 Ráth Károly (Győri), † 1868. apr. 12.
 Révész Imre, † 1881. febr. 13.
 Rómer Flóris, † 1889. mart. 18.
 Rónay Jácint, † 1889. apr. 17.
 Salamon Ferencz, † 1892. oct. 9.
 Schulcz Ferencz, † 1870. oct. 22.
 Simonyi Ernő, † 1882. mart. 28.
 Somhegyi Ferencz, † 1879. júl. 1.
 Supala Ferencz, † 1875. mart. 26.
 Szabó Károly, † 1889. aug. 31.
 Szalay Ágoston, † 1877. máj. 5.
 Szalay József, † 1885. mart. 15.
 Szilágyi Ferencz, † 1876. máj. 20.
 Szilágyi István.
 Tanárky Gedeon, † 1887. nov. 23.
 Tárkányi Béla, † 1886. febr. 16.

Toldy Ferencz, † 1875. dec. 10.
 Toldy István, † 1879. dec. 6.
 Torma Károly.
 Teötreök Gyula (Árvai), † 1867. jul. 10.
 Waltherr Géza.
 Várady Gábor.
 Véghely Dezső, † 1897. apr. 22.
 Wenzel Gusztáv, † 1891. nov. 23.
 Zichy Antal.

II.

A Magyar Történelmi Társulat elnökei, tisztviselői, ig. választmánya és bizottságai

1898-ban.

Elnök :

TELEKI GÉZA gróf (Széki) id. alapító t., v. b. t. t., orsz. képviselő, az orsz. m. bányászati és kohászati egyesület, a budapesti szünidei gyermek-telep egyesület, a Klotild-szeretetházi egyesület és a csángó-magyar egyesület elnöke, a m. turista-egyesület alelnöke, az Országos Casino igazgatója, stb. *Budapestben*. Megv. 1894. jun. 7.

Alelnökök :

I.

THALY KÁLMÁN dr. alapító t., orsz. képviselő, volt honv. min. oszt. tanácsos, a török császári Medjidie-rend csillagos nagy-commandeurje, az olasz kir. szent Móríc és Lázár rend lovagja, a M. Tud. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának r. tagja, az Akadémia történelmi, archaeologiai és hadtudományi bizottságainak és az orsz. muzeumi tanácsnak tagja, a M. Herald. és Genealogiai Társaság, az Orsz. Régészeti Társulat és a pozsonyi Toldy-kör ig. választmányi, a milanói és torinói kir. tud. akadémiák külf. tagja, a tiszántúli ev. ref. egyházkerület világi tanácsbírája, stb. *Budapestben és Pozsonyban*. Megv. 1898. febr. 17.

II.

PAULER GYULA dr. alapító t., m. kir. orsz. főlevéltárnok, min. tanácsos, köz- és váltó-ügyvéd, a budapesti m. kir. tud. egyetemen a jogtud. államv. biz. tagja, a M. Tud. Akadémia r. tagja, II-ik osztályának elnöke, s történelmi, hadtudományi és áll. szótári bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál., a Hunyad megyei tört. és rég. társ. tiszt. tagja, stb. *Budapestben*. Megv. 1898. febr. 17.

Titkár :

SZILÁGYI SÁNDOR dr. alapító és vál. t., min. tanácsos, a budapesti m. kir. tud. egyetemi könyvtár igazgatója, a M. Tud. Akadémia r. tagja, történelmi bizottságának elnöke, irodalomtörténeti, archaeologiai, hadtudományi és könyvtári bizottságainak tagja, az Orsz. Régészeti Társulat választmányi, a m. írók segély-egyletének biz. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság és a székely művelődési és közgazd. egylet alelnöke, a bécsi cs. tud. akadémiának külföldi lev. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1875. oct. 6.

Jegyző :

NAGY GYULA (Tasnádi) r. és vál. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia l. tagja, történettudományi és irodalomtörténeti bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

Pénztárnok :

KARASSZON JÓZSEF r. t., m. kir. posta-takarékpenztári tiszt. *Budapesten*. Megv. 1891. febr. 5.

Ügyész :

KOVÁCS PÁL dr. r. t., köz- és váltó-ügyvéd, a székes főváros törv. hat. bizottságának tagja. *Budapesten*. Megv. 1894. febr. 3.

Igazgató választmány :

ÁLDÁSY ANTAL dr. r. t., a M. N. Muzeumnál könyvtári segéd, egyetemi m. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1897. febr. 18.

BALLAGI ALADÁR dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, történelmi, nemzetgazdasági és archaeologiai bizottságainak tagja, a Magyarorsz. Népr. Társaság és az orsz. protestáns árva-egyesület vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1884. jan. 3.

BALLAGI GÉZA dr. r. t., ev. ref. jog-akadémiai tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja és nemzetgazd. bizottságának tagja, a M. Prot. Irod. Társ. ig. vál. tagja. *Sárospatakon*. Megv. 1892. febr. 18.

BÁNÓ JÓZSEF id. r. t., földbirtokos, orsz. képviselő, a M. Heraldikai és Genealogiai Társ. ig. vál. tagja, a tiszai ág. ev. egyházkerületben a hat sz. kir. városi esperesség felügyelője. *Budapesten és Osztrópatakán*. Megv. 1882. jan. 5.

BARABÁS SAMU (Papolczi) r. t., országos allevéltárnok, okl. középisk. tanár, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

BÁRCZAY OSZKÁR r. t. Megv. 1898. febr. 17., † 1898. apr. 12.

BÉKEFI REMIG dr. r. t., cist. r. áldozó pap, egyetemi tanár, a M. Tud. Akadémia lev. tagja. *Budapesten*. Megv. 1895. febr. 14.

BONCZ ÖDÖN dr. r. t., vallás- és közoktatás-ügyi min. oszt. tanácsos, a M. Herald és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1891. febr. 12.

BOROVSKY SAMU dr. r. t., a M. Tud. Akadémia iroda-igazgatója, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1890. jan. 26.

BUNYITAY VINCZE r. t., nagyvárad székesszékes-kápt. kanonok, sz. sz. ülnök, püspöki könyvtárnok, a M. Tud. Akadémia és a műemlékek orsz. bizottságának l. tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja, a Bihar vármegyei rég. és tört. egyesület elnöke. a nagyvárad kir. jog-akadémián az államtud. államvizsg. bizottság külső tagja, stb. *Nagyváradon.* Megv. 1884. jan. 3.

CSÁNKI DEZSŐ dr. r. t., orsz. alleltárnok, okl. középisk. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társaság, a Békés vármegyei rég. és műv. tört. egyesület ig. választmányi, a Hunyadm. rég. és tört. társ. tiszt. tagja. *Budapest.* Megv. 1884. jan. 3.

CSAPLÁR BENEDEK r. t., kegyes tanító-rendi áldozó pap, tiszt. kormánytanácsos, a rend történetírója és házi könyvtárnoka. a M. Tud. Akadémia l. tagja. *Budapest.* Megv. 1867. jun. 13.

CZOBOR BÉLA dr. r. t., nagyvárad egyházm. áldozó pap, székesfehérvári sz. sz. ülnök, a műemlékek orsz. bizottságának előadója, egyetemi m. tanár, a M. Tud. Akadémia l. tagja és archaeologiai bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat osztály-elnöke, a m. iparművészeti társulat választmányi, a lissaboni »Real Associacao dos Architectos e Archeologos Portuguezes« levelező tagja, a szerb kir. szent Száva-rend középkeresztése s több külföldi rendek lovagja. *Budapest.* Megv. 1877. jan. 4.

DANIEL GÁBOR (Vargyasi) id. r. t., nyug. főispán, az unitárius egyház főgondnoka, a m. főrendiház tagja, stb. *Budapest.* Megv. 1898. febr. 17.

DEDEK CRESCENS LAJOS r. t., esztergomi főegyház-megyei áldozó pap, m. kir. tud. egyetemi könyvtári tiszt. az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja, a *Kath. Egyházi Közlöny* szerkesztője. *Budapest.* Megv. 1890. jan. 26.

EMICH GUSZTÁV (Emőkei) r. t., az Athenaeum részvény-társ. vezérigazgatója, cs. és kir. asztalnok, a vaskorona-rend vitéze. Budapest főváros törvényhatósági bizottságának tagja, az orsz. m. kertészeti egyesület elnöke, az orsz. phylloxera-bizottság alelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. ez az orsz. m. gazdasági egyesület vál. tagja. *Budapest.* Megv. 1877. jan. 4.

ESTERHÁZY JÁNOS gróf, alapító t., a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. választmányi, a műemlékek orsz. bizottságának l. tagja, az erdélyi róm. kath. ideiglenes bizottság világi tanácsnoka. *Kolozsvárt.* Megv. 1867. jun. 13.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (Kelecsényi) dr. r. t., a M. N. Múzeum könyvtárának ig. öre, egyetemi ny. r. tanár. a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának előadója. a M. Herald. és Geneal. Társ. titkára, a *Turul* szerkesztője, az Orsz. Rég. Társ. vál. tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelője. *Budapesten*. Megv. 1881. jan. 7.

FRAKNÓI VILMOS dr. alapító t., arbei vál. püspök, szekszárdi apát, nagyvárad székés-kápt. kanonok, középszolnoki főesperes, a M. Tud. Akadémia r. és ig. tan. tagja, irodalomtörténeti, archaeologiai, könyvkiadó és könyvtári bizottságainak tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelője, a »Művészet és Tudomány« című érdemjelvénnyel tulajdonosa, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1867. jun. 13.

GÉRESI KÁLMÁN r. t., tankerületi főigazgató, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a tiszántúli ev. ref. középiskolai tanáregyesület elnöke. *Debreczenben*. Megv. 1874. oct. 1.

HAJNIK IMRE dr. r. t., egyetemi ny. r. tanár, min. tanácsos, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Budapesten*. Megv. 1867. jun. 13.

HAMPEL JÓZSEF dr. r. t., a M. N. Múzeum régiségtári osztályának ig. öre, egyetemi ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia r. tagja. archaeologiai bizottságának előadója, a hadtud. biz. tagja, az Orsz. Rég. Társulat osztály-elnöke, a m. iparművészeti társ. vál. tagja, a múzeumok és könyvtárak orsz. felügyelője, stb. *Budapesten*. Megv. 1875. nov. 4.

ILLÉSSY JÁNOS dr. r. t., m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1897. febr. 18.

KAMMERER ERNŐ dr. r. t., orsz. képviselő, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társulat ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

KÁROLYI ÁRPÁD dr. alapító t., cs. és kir. állami levéltári aligazgató, a bécsi cs. és kir. keleti akadémián a magyar nyelv r. tanára. a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Bécsben*. Megv. 1886. jan. 7.

KOMÁROMY ANDRÁS dr. r. t., m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, a M. Tud. Akadémia levelező t. és történelmi bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten*. Megv. 1889. febr. 7.

LEHOCZKY TIVADAR r. t., uradalmi ügyész, a műemlékek orsz. bizottságának levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Munkácson*. Megv. 1867. jun. 13.

MAJLÁTH BÉLA (Székhelyi) r. t., a M. Tud. Akadémia levelező, az Orsz. Régészeti Társulat és a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, az Akadémia történelmi, archaeologiai és hadtud. bizottságainak s több tudományos társulatoknak tagja. *Budapesten*. Megv. 1880. jan. 8.

MARCZALI HENRIK dr. r. t., egyetemi ny. r. t., a M. Tud. Akadémia l. tagja és tört. bizottságának tagja. *Budapesten*. Megv. 1895. febr. 14.

MÁRKI SÁNDOR dr. r. t., a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja. *Kolozsvárt.* Megv. 1887. febr. 3.

NAGY GYULA. I. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1873. jun. 5.

NAGY IVÁN (Felsőgyőri) r. t., a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja. a M. Herald. és Geneal. Társ. másodelnöke. stb. *Horpácson.* Megv. 1867. jun. 13.

NÁTAFALUSY KORNÉL r. t., prémontr. kanonok, tankerületi főigazgató. *Nagyváradon.* Megv. 1872. jun. 6.

NÉMETHY LAJOS r. t., esztergom-vizivárosi plebanus, az Orsz. Régészeti Társ. s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban.* Megv. 1886. jan. 7.

NYÁRY JENŐ báró, alapító t., cs. és kir. kamarás, aranyaskanttyús vitéz, a m. főrendiház tagja, az 1871. évi VIII. t.-cz. szerint eljáró legfőbb fegyelmi bíróság tagja, a portugalliai Krisztus-rend csillagos közép-keresztese, a török császári Medjidie-rend nagy-commandeurja, az olasz kir. szent Móríc és Lázár-rend és a brazíliai Rózsa-rend lovagja, a belga Lipót-rend tiszti keresztese, a M. Tud. Akadémia tisz. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat másodelnöke, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a m. földhitelintézet felügyelő bizottságának tagja, stb. *Budapesten és Pílinyben.* Megv. 1870. febr. 3.

ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg, alapító t., cs. és kir. kamarás, a m. főrendiház tagja, a csángó-magyar egyesület alelnöke, a felvidéki közművelődési egyesület tb. elnöke, az Orsz. Régészeti Társulat a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Szkcizón.* Megv. 1873. jun. 5.

ORTVAY TIVADAR dr. r. t., csanádi egyházm. áldozó pap, kir. jog-akadémiai ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia I. tagja és arch. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társ. ig. vál. tagja. *Pozsonyban.* Megv. 1873. jun. 5.

ÓVÁRY LIPÓT r. t., m. kir. orsz. levéltárnok, a M. Tud. Akadémia levelező, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. választmányi és a nápolyi Pontaniana Akadémia I. tagja, az olasz korona-rend lovagja. *Budapesten.* Megv. 1877. jan. 4.

PAULER GYULA dr. alelnök.

PETTKÓ BÉLA (Alsópetőfalvi) alapító t., m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Budapesten.* Megv. 1893. febr. 16.

PÖR ANTAL r. t., székes-főkápt. kanonok, pápai t. b. káplán, cz. apát, a M. Tud. Akadémia rendes, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja. *Esztergomban.* Megv. 1892. febr. 18.

RADVÁNSZKY BÉLA báró, alapító t., a m. szent korona őre, cs. és kir. kamarás, a M. Tud. Akadémia ig. és tisz. tagja, tört. bizottságá-

nak tagja, a M. Herald. Geneal. Társaság elnöke, a felvidéki m. köz-művelődési egyesület tb. elnöke, a M. Prot. Irod. Társaság másodelnöke, az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja, stb. *Sajó-Kazán*. Megv. 1874. oct. 1

RÉTHY LÁSZLÓ dr. r. t., a M. N. Muzeum régiségtárának őre, az Orsz. Régészeti Társ. választmányi, a M. Tud. Akadémia levelező tagja, és archaeologiai bizottságának tagja. *Budapest*. Megv. 1888. febr. 3.

SCHÖNHERR GYULA dr. r. t., a M. N. Muzeum levéltárnoka, a M. Tud. Akadémia levelező tagja s tört. bizottságának tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja és jegyzője, a *Magyar Könyv-Szemle* szerkesztője. *Budapest*. Megv. 1893. febr. 16.

SZÁDECZKY LAJOS dr. alapító t., a kolozsvári m. kir. tud. egyetemen ny. r. tanár, a M. Tud. Akadémia levelező tagja. *Kolozsvárt*. Megv. 1885. jan. 2.

SZÉLL FARKAS r. t., kir. táblai tanács-elnök, a M. Herald. és Geneal. Társaság s az Orsz. Régészeti Társ. vál. tagja. *Debreczenben*. Megv. 1888. febr. 3.

SZENDREI JÁNOS dr. r. t., m. kir. honv. min. titkár, a műbarátok köre s az Orsz. Régészeti Társulat titkára, a műemlékek orsz. bizottságának rendes, a M. Herald. és Geneal. Társaság ig. vál., a M. Tud. Akadémia arch. és hadtud. bizottságainak kültagja. *Budapest*. Megv. 1886. jan. 7.

SZILÁDY ÁRON r. t., ev. ref. lelkész, a dunamelléki ev. ref. egyházkerület főjegyzője, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy Társ. r. tagja, az Akadémia nyelvtudományi bizottságának tagja, irodalomtört. bizottságának előadója. *Kis-Kun-Halason* és *Budapest*. Megv. 1868. május 13.

SZILÁGYI SÁNDOR dr., l. a tiszti kart. Ig. vál. taggá megv. 1867. jun. 13.

SZINNYEI JÓZSEF id. alapító t., a m. n. muzeumi könyvtár hirlap-osztályának őre, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottságának kültagja. *Budapest*. Megv. 1878. dec. 5.

TAGÁNYI KÁROLY r. t., m. kir. orsz. allevéltárnok, a M. Tud. Akad. lev. tagja, tört. és áll. szótári bizottságainak tagja, a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, a *M. Gazdaságtört. Szemle* szerkesztője. *Budapest*. Megv. 1884. jan. 3.

THALLÓCZY LAJOS dr. alapító t., udvari tanácsos, a cs. és kir. közös pénzügyministerium levéltárának igazgatója, a M. Tud. Akadémia r. tagja és tört. bizottságának tagja, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Geneal. Társ. ig. vál. tagja, stb. *Bécsben*. Megv. 1878. dec. 5.,

THALY KÁLMÁN dr., alelnök.

TELEKI GÉZA gróf, elnök.

VÁCZY JÁNOS dr. r. t., áll. fő-reáliskolai tanár, a M. Tud. Akadémia irodalomtört. bizottságának kültagja. *Budapest*. Megv. 1891. febr. 12.

VILLÁNYI SZANISZLÓ r. t., sz. Benedek-rendi bakonybéli apát.
Bakonybélben. Megv. 1883. jan. 4.

ZICHY JENŐ gróf, alapító t., cs. és kir. kamarás, v. b. t. t., orsz. képviselő, az orsz. ipar-tanácsnak és a kereskedelmi muzeum felügyelő bizottságának tagja, az orsz. ipar-egyesület, a gyermek-védő egyesület, a műemlékek orsz. bizottsága és a m. kir. technologiai ipar-muzeum felügyelő bizottságának elnöke, az orsz. nőipar-egyesület alelnöke, több rendjel tulajdonosa, stb. *Budapestben.* Megv. 1891. febr. 12.

ZIMMERMANN FERENCZ r. t., a szász egyetem levéltárnoka.
Nagy-Szebenben. Megv. 1892. febr. 18.

ZSILINSZKY MIHÁLY alapító t., m. kir. v. és k. o. ü. min. államtitkár, a M. Tud. Akadémia l. tagja, a Paedagogiai Társaság alelnöke, a magyarországi tót közművelődési társulat másodelnöke, az Orsz. Régészeti Társulat s a M. Herald. és Gen. Társ. ig. vál. tagja, a kisbirtokosok orsz. földhitelintézete felügyelő bizottságának tagja, a bányai ág. ev. egyházkerületben a békési esperesség felügyelője, stb. *Budapestben.* Megv. 1874. oct. 1.

Gazdasági bizottság :

(megv. 1898. jan. 8.)

HEGEDÜS SÁNDOR orsz. képviselő, a M. Tud. Akadémia rendes tagja, a budapesti ev. ref. egyház főgondnoka, stb. alapító tag, *biz. elnök.*

ILLÉSSY JÁNOS dr. vál. tag, *biz. jegyző.*

SZABÓ ALBERT kir. curiai tanács-elnök. alapító tag.

EMICH GUSZTÁV vál. t.

PAULER GYULA dr. vál. t.

Hivatalból : a titkár, jegyző, pénztárnok és ügyész.

Számvizsgáló bizottság :

(megv. 1897. dec. 2.)

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

BONCZ ÖDÖN dr. vál. t.

Felkért szakértő : STRÖMPL JÁNOS m. kir. min. számnellenőr.

Hivatalból : az ügyész.

A gróf Teleki-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

(megv. 1890. jul. 3.)

A gr. Teleki-család részéről :

TELEKI GÉZA gróf id. alapító tag, *biz. elnök.*

A társulat részéről :

SZILÁGYI SÁNDOR vál. tag, *biz. előadó.*

BARABÁS SAMU vál. t.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.

GERGELY SÁMUEL dr. kolozsvári egyetemi m. tanár, r. t.
 SCHÖNHERR GYULA dr. vál. t. megv. 1891. mart. 5.
 SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. t.

A gróf Zichy-Oklevéltár szerkesztő bizottsága :

(megv. 1894. oct. 4.)

KAMMERER ERNŐ dr. vál. tag, *biz. elnök.*
 ÁLDÁSY ANTAL dr. vál. t.
 BARABÁS SAMU vál. t.
 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.
 ILLÉSSY JÁNOS dr. vál. t.
 NAGY IVÁN vál. t.
 PETTKÓ BÉLA vál. t.
 NOVÁK SÁNDOR a gr. Zichy-nemzetség levéltárnoka.

A rendkívüli felolvasásokat rendező bizottság :

(megv. 1898. jan. 8.)

BONCZ ÖDÖN dr. vál. t.
 FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ dr. vál. t.
 PAULER GYULA dr. vál. t.
 TAGÁNYI KÁROLY vál. t.
 A *bizottság elnöke* : a társulati elnök. *Hivatalból tagjai* : a titkár és jegyző.

III.

A Magyar Történelmi Társulat tagjai.*)

A) Alapító tagok :

KÁROLY LAJOS fhg., ő cs. és kir. fensége, † 1896. máj. 19.	150 frt.
ALBRECHT főherczeg ő cs. és kir. fensége, † 1895. febr. 18.	200 frt.
JÓZSEF főherczeg ő cs. és kir. fensége, Budapest és Alesuth.	200 frt.
ALMÁSI PÁL † 1882. apr. 1.	200 frt.
ANDRÁSSY GYULA gróf. † 1890. febr. 18.	100 frt.
ANDRÁSSY GYULA gróf, orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.
APPONYI SÁNDOR gróf. Lengyel (Tolna vm.)	200 frt.
APOR KÁROLY báró, † 1885. oct. 31.	100 frt.
AUGUSZ ANTAL báró (Magurai), † 1878. sept. 9.	100 frt.
BABICS JÓZSEF urad. igazgató, Zsombolya,	200 frt.
BALÁS IVÁN (Sipeki) földbirtokos, Német-Elemér és Budapest,	100 frt.
BALOGH PÉTER (Papi), Haraszti (Pest vm.)	100 frt.

*) Azok nevei, a kik már 1867-ben tagjai voltak a társulatnak, kövér betűkkel vannak szedve.

BÁNFFY DEZSŐ báró, m. kir. minisiterelnök. Budapest,	100 frt.
BÁNFFY GYÖRGY gróf, Budapest és Bonczhida,	100 frt.
BÁNFFY GYÖRGYNÉ báróné, Budapest,	200 frt.
BÁNFFY MIKLÓS gróf, kir. főpohárnok. † 1894. dec. 17.	100 frt.
BARCZA SÁNDOR, † 1885. jun. 26.	100 frt.
BARKASSY GÉZA min. tanácsos. Budapest,	200 frt.
BAROSS GÁBOR (Bellusi), † 1892. máj. 9.	100 frt.
BARTAKOVICS BÉLA egri érsek, † 1873. máj. 30.	100 frt.
BATTHYÁNY ELEMÉR gróf, Budapest,	100 frt.
BATTHYÁNY KÁROLY gróf. Szalonak (Vas m.)	100 frt.
BAY ILONA, Csaroda,	2200 frt.
BAY ILONA, néhai Ludányi BAY GÁBOR és neje Csicseri ORMÓS KATALIN emlékére.	100 frt.
BEDŐ ALBERT (Kálnoki) min. tanácsos. Budapest,	100 frt.
BENDE IMRE püspök, Nyitra,	100 frt.
BERNÁTH DEZSŐ, Ung-Tarnócz,	100 frt.
BÉSÁN NEP. JÁNOS báró, † 1887. máj. 25.	588 frt.
BETHLEN MÁRKUS gróf, Budapest.	100 frt.
BINDER LAJOS főgymn. tanár. Medgyes,	100 frt.
BITTÓ ISTVÁN v. b. t. t.. Budapest,	100 frt.
BONNAZ SÁNDOR csanádi püspök, † 1889. aug. 9.	100 frt.
BORNEMISZA JÁNOS báró, † 1894. jan. 1.	100 frt.
BORONKAY ISTVÁN (Nezsetei és Boronkai) es. és kir. kama- rás, Vajk,	100 frt.
BOTKA TIVADAR, † 1885. jan. 6.	100 frt.
BEÖTHY ÁKOS orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
BREZNYIK JÁNOS, † 1897. aug. 5.	100 frt.
BUBICS ZSIGMOND püspök, Budapest és Kassa,	100 frt.
BULA MIHÁLY THEOPHIL cist. r. perjel, † 1893. aug. 13.	100 frt.
BÜK GÉZA dr. orvos, Csik-Gyimes.	100 frt.
CHERNEL KÁLMÁN (Chernelházi), † 1891. apr. 21.	100 frt.
CHOTEK RUDOLF gróf, Alsó-Korompa (Pozsony vm.)	100 frt.
CROUY-CHANEL FRIGYES gróf. † 1894. febr. 26.	100 frt.
CSÁKY ALBIN gróf, kir. főasztalnokmester, Budapest és Szepes- Mindszent.	100 frt.
CSÁKY LÁSZLÓ gróf, † 1891. jan. 19.	100 frt.
CSÁKY VIDOR gróf, Pozsony,	200 frt.
CSAPÓ VILMOS földbirtokos, Tengelicz (Tolna vm.)	100 frt.
CSÁSZKA GYÖRGY érsek, Kalocsa.	100 frt.
CSEKONICS ENDRE gróf, Budapest,	200 frt.
CSENGERY ANTAL, † 1880. júl. 13.	100 frt.
DAMASZKIN JÁNOS, †.	100 frt.
DANIELIK JÁNOS cz. püspök, egri kanonok. † 1888. jan. 23.	100 frt.
DEÁK FERENCZ, † 1876. jan. 28.	100 frt.

DESSEWFFY LAJOS gróf, † 1879. mart. 10.)*	
DESSEWFFY SÁNDOR püspök, Budapest és Temesvár,	100 frt.
DOBÓCZKY IGNÁCZ. † 1892. apr. 5.	100 frt.
DÖRY DÉNES földbirtokos, Pusztaparadicsom (Tolna vm.)	200 frt.
DULÁNSZKY NÁNDOR püspök, † 1896. jan. 24.	100 frt.
EBERGÉNYI SÁNDOR, † 1885. mart. 1.	100 frt.
EDELSPACHER ANTAL (Gyoroki), † 1894. sept. 5.	100 frt.
EÖTVÖS JÓZSEF báró, † 1871. febr. 2.	100 frt.
ERDÉLYI PÁL muzeumi tisztviselő, Budapest,	100 frt.
ERDŐDY FERENCZ gróf, Galgóc,	100 frt.
ERDŐDY ISTVÁN gróf, kir. főlovászmester, † 1896. febr. 19.	100 frt.
ERDŐDY SÁNDOR gróf, † 1881. jan. 22.	100 frt.
ERNUSZT KELEMEN orsz. képviselő, Budapest és Szombathely,	100 frt.
ESTERHÁZY JÁNOS gróf, vál. t., Kolozsvár,	100 frt.
ESTERHÁZY MIHÁLY gróf, orsz. képviselő, Budapest és Cseklész,	200 frt.
ESTERHÁZY MIKLÓS JÓZSEF gróf, † 1897. máj. 7.	200 frt.
ESTERHÁZY MIKLÓS MÓRICZ gróf, Csákvár,	100 frt.
ESTERHÁZY PÁL herceg, Budapest és Léka,	100 frt.
FARKAS ÖDÖN földbirtokos, Imreháza,	100 frt.
FEKETE SÁMUEL (Nagy-Kedei), † 1870. sept. 26.	100 frt.
FERENCZY IMRE kanonok, Eger,	100 frt.
FESTETICS GYÖRGY gróf, † 1883. febr. 12.	100 frt.
FESTETICS PÁL gróf, Budapest és Dégh (Veszprém vm.)	100 frt.
FESTETICS TANZILÓ gróf, Berzencze és Keszthely,	100 frt.
FISCHER KÁLMÁN.	100 frt.
FOGARASY MIHÁLY erdélyi püspök, † 1882. mart. 23.	100 frt.
FORSTER GYULA min. tanácsos, Budapest,	100 frt.
FRANKÓI VILMOS dr. vál. t., Budapest,	200 frt.
GÁRDOS JÁNOS özvegye, szül. Andrássy Julia. † 1894. febr. 26.	4200 frt.
GHYCZEY SAMU ügyvéd, Budapest,	100 frt.
GHYCZY IGNÁCZ. † 1870. máj. 4.	100 frt.
GHYCZY KÁLMÁN, † 1888. febr. 28.	100 frt.
GOROVE ISTVÁN, † 1881. máj. 31.	100 frt.
GOROVE LÁSZLÓ dr. Budapest.	200 frt.
GÖRGÉY GUSZTÁV, † 1883. jan. 27.	100 frt.
GÖRÖG GYULA főreálisk. igazgató tanár, Kassa,	100 frt.
GRÜNWALD BÉLA, † 1891. máj. 4.	100 frt.
GYENES JÓZSEF, Kun-Szentmiklós,	100 frt.
GYÖRFFY LÁSZLÓ nagyváradai prépost, † 1873. jul. 1.	100 frt.
GYÖRY ELEK orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.

*) Dessewffy Lajos gróf 1000 frtot adományozott a társulatnak kiadatlan források közzétételére; adománya a *Hazai Oklevéltár* kiadása költségeire fordított; neve a társulat hálájának jeléül az alapító tagok sorába iktatott.

HADIK-BARKÓCZY ILONA grófnő, † 1887. jan. 24.	100 frt.
HAYNALD LAJOS kalocsai érsek, † 1891. jul. 4.	100 frt.
HAJÓS JÓZSEF ifj., Budapest,	100 frt.
HAMAR PÁL, † 1877. jan. 10.	100 frt.
HEGEDŰS SÁNDOR orsz. képviselő, Budapest,	120 frt.
HORÁNSZKY NÁNDOR orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
HORNIG KÁROLY báró, püspök, Budapest és Veszprém,	100 frt.
HORVÁTH DÖME ny. kir. táblai tanács-elnök, Kecskemét,	100 frt.
HORVÁTH ELEK. † 1876. febr. 19.	100 frt.
HORVÁTH LAJOS orsz. képviselő, Budapest,	200 frt.
HORVÁTH MIHÁLY püspök, † 1878. aug. 19.	100 frt.
HUNFALVY PÁL. † 1891. nov. 30.	100 frt.
HUNYADY IMRE gróf, v. b. t. t. Budapest, Ürmény és Kéthely,	100 frt.
HUSZÁR IMRE. Bécs,	100 frt.
INKEY L. IMRE báró, nagykövetségi tanácsos, Szent-Pétervár,	200 frt.
IPOLYI (STUMMER) ARNOLD nagyváradai püspök, † 1886. dec. 2	1300 frt.
JÁLICS GÉZA, Budapest,	100 frt.
JANKOVICS ISTVÁN, Ó-Bars.	100 frt.
JÓKAI MÓR orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
JÓSIKA SÁMUEL báró, Szurduk (Szilágy vm.)	200 frt.
KANDÓ KÁLMÁN, † 1888. máj. 7.	100 frt.
KARÁCSONYI GUIDÓ gróf. † 1885. sept. 15.	100 frt.
KARÁCSONYI JENŐ gróf, Budapest,	100 frt.
KARAP FERENCZ ny. curiai bíró, a m. főrendiház tagja. Budapest,	100 frt.
KÁROLYI ÁRPÁD dr. vál. tag, Bécs,	100 frt.
KÁROLYI GYÖRGY gróf, † 1877. nov. 9.	200 frt.
KÁROLYI GYULA gróf, † 1890. nov. 25.	100 frt.
KÁROLYI GYULA gróf özvegye, szül. Pálffy Geraldine grófnő, Budapest,	200 frt.
KÁROLYI LÁSZLÓ gróf, Budapest.	200 frt.
KÁROLYI TIBOR gróf, Budapest.	100 frt.
KECZER MIKLÓS (Lipóczi) cs. és kir. kamarás, Budapest, Kassa,	100 frt.
KEMÉNY GÁBOR báró (Gyerőmonostori), † 1888. oct. 23.	200 frt.
KENDEFFY ÁRPÁD, † 1881. ápr. 22.	100 frt.
KERKAPOLYI KÁROLY, † 1891. dec. 31.	100 frt.
KIRÁLYI PÁL, † 1892. máj. 25.	100 frt.
KISS MIKLÓS ifj., Nagy-Becskerek,	100 frt.
KLEKNER ALAJOS dr. kir. jog-akadémiai igazgató, Kassa,	100 frt.
KÓCZÁN FERENCZ (Túzberki), † 1894. jul. 11.	100 frt.
KOVÁCS EDUÁRD (Berenczei), † 1898. ápr.	200 frt.
KOVÁCS ISTVÁN (Nagy-Ajtai), † 1872. jan. 10.	100 frt.
KOVÁCS LÖRINCZ volt honvédőrnagy, Nagybánya,	100 frt.
KOVÁCS ZSIGMOND veszprémi püspök, † 1887. jun. 28.	100 frt.

KOVACSÓCZY ISTVÁN egri kanonok, † 1888. jun. 26.	100 frt.
KÖVÁRY LÁSZLÓ történetíró, Kolozsvár,	100 frt.
KRAJCSIK JÁNOS nyitrai nagyprépost, † 1890.	100 frt.
KRUESZ CHRYSOSTOM pannonhalmi főapát, † 1885. jan. 11.	100 frt.
KUN JÓZSEF, † 1885. jul. 25.	200 frt.
KUUN GÉZA gróf (Osdolai), Maros-Németi,	100 frt.
KUUN KOCSÁRD gróf (Osdolai), † 1895. jan. 11.	100 frt.
KUNCZ ADOLF dr. prem. r. prépost, Csorna,	200 frt.
LACZKÓ ANTAL ifj., Budapest,	100 frt.
LANFRANCONI Grazioso ÉNEA, † 1895. mart. 9.	200 frt.
LÁNYI GYULA ügyvéd, Pozsony,	200 frt.
LÁZÁR MIKLÓS gróf, † 1889. jan. 7.	150 frt.
LÉVAY HENRIK (Kisteleki), Győr, Puszt-Táplány,	200 frt.
LÉVAY SÁNDOR püspök, † 1873. nov. 9.	100 frt.
LIPOVNICZKY ISTVÁN nagyváradi püspök, † 1885. aug. 12.	100 frt.
LIPPERT ISTVÁN cs. és kir. alkonzul, Jassy (Románia).	100 frt.
LÓNYAY GÁBOR. † 1885. aug. 6.	100 frt.
LÓNYAY JÁNOS főispán, † 1897. apr. 22.	100 frt.
LÓNYAY MENYHÉRT gróf, † 1884. nov. 3.	100 frt.
LUCZENBACHER JENŐ, Vác,	200 frt.
LUCZENBACHER PÁL, a m. főrendiház tagja, Budapest és Szob.	100 frt.
LUKÁCS ANTAL m. földhitelintézeti igazgató. Budapest,	200 frt.
LUKÁCS MÓRICZ, † 1881. nov. 5.	100 frt.
MAJLÁTH GYÖRGY országbíró, † 1883. mart. 29.	100 frt.
MAJLÁTH GYÖRGY gróf, Budapest és Zavar (Pozsony vm.)	200 frt.
MAJLÁTH JÓZSEF gróf, † 1875. jun. 25.	100 frt.
MAJTHÉNYI LÁSZLÓ báró (Kesseloőkeői), v. b. t. t., Budapest és Leszenye (Hont vm.)	100 frt.
MÁRIÁSSY ÖDÖN, Márkusfalva (Szepes vm.)	100 frt.
MÁRIÁSSY TIBORCZ, †	100 frt.
MEDNYÁNSZKY DÉNES báró, Bécs,	100 frt.
MELCZER ISTVÁN (Kellemesi), † 1896. febr. 19.	200 frt.
MIHALOVICS JÓZSEF zágrábi érsek, † 1891. febr. 19.	100 frt.
MIKÓ IMRE gróf (Hidvégi), 1876. sept. 16.	1000 frt.
MILKOVICS IMRE, P.-Szentmihály (Komárom vm.)	100 frt.
MURÁNYI IGNÁCZ, † 1869. jun. 22.	100 frt.
NÁDASDY LIPÓT gróf, † 1873. jul. 18.	100 frt.
NAGY ELEK (Káli), † 1878. jan. 7.	100 frt.
NAGY FERENCZ. †	100 frt.
NAGY JÓZSEF, † 1896. dec. 1.	100 frt.
NOPCSA FERENCZ báró, Bécs,	100 frt.
NYÁRY ALBERT báró, † 1886. jan. 1.	100 frt.
NYÁRY ALFONZ báró, † 1871. apr. 16.	100 frt.
NYÁRY JENŐ báró. vál. t., Budapest és Piliny (Nógrád vm.)	100 frt.

ODESCALCHI ARTHUR szerémi herczeg. vál. tag. Szkiező (Bars vm.)	200 frt.
ORBÁN BALÁZS báró, † 1890. apr. 19.	100 frt.
ORCZY GYULA földbirtokos, Hejő-Bába,	100 frt.
PÁLFFY JÓZSEF gróf, Vittencz és Szomolány,	100 frt.
PÁLFFY MIKLÓS herczeg (Erdődi), Budapest és Malaczka.	100 frt.
PÁLFFY SÁNDOR (Káson-Altizi) ügyvéd, †	100 frt.
PÁLFFY-DAUN LIPÓT gróf teanói herczeg özvegye, szül. Lónyay Olga grófnő, Budapest,	100 frt.
PALLAVICINI EDE őrgróf, Budapest,	100 frt.
PÁRVY ARVÉD, Budapest,	100 frt.
PAUER JÁNOS székesfehérvári püspök, † 1889. máj. 15.	100 frt.
PAULER GYULA dr. alelnök. Budapest,	100 frt.
PÉCHY MANÓ gróf, † 1889. júl. 24.	100 frt.
PESTY FRIGYES, † 1889. nov. 23.	100 frt.
PETROVAY GYÖRGY földbirtokos, Nagy-Kürü (Heves vm.)	100 frt.
PETTKÓ BÉLA vál. tag, Budapest,	100 frt.
POLYÁK BÉLA orsz. képviselő, Nagy-Záblát,	120 frt.
PULSZKY FERENCZ, † 1897. sept. 9.	100 frt.
RADÁK ÁDÁM báró, † 1897. apr. 3.	200 frt.
RADVÁNSZKY BÉLA báró, vál. tag, Sajó-Kaza,	100 frt.
RADVÁNSZKY JÁNOS báró, Varsány,	100 frt.
RADVÁNSZKY KÁROLY (Radványi és Sajókazai), † 1893. oct. 3.	100 frt.
RAKOVSKY GÉZA orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
RÁTH GYÖRGY ny. kir. táblai tanács-elnök, Budapest,	200 frt.
REINER ZSIGMOND dr. ügyvéd, Budapest,	100 frt.
RIGÓ FERENCZ (Toronyai) orsz. képviselő, Debreczen,	100 frt.
RIMÉLY KÁROLY püspök, Besztercebánya,	165 frt.
RÓNAY JÁCSINT püspök, † 1889. apr. 17.	100 frt.
SAMASSA JÓZSEF érsek, Eger,	200 frt.
SCHLAUCH LÖRINCZ püspök, Budapest és Nagyvárad,	100 frt.
SCHOSSBERGER ZSIGMOND báró (Toronyai), Budapest,	200 frt.
SCHUSTER CONSTANTIN püspök, Vác.	100 frt.
SEMSEY LÁSZLÓ (Semsei), Budapest,	100 frt.
SIGRAY PÁL, Budapest,	100 frt.
SIMON ELEK id. † 1882. jan. 25.	100 frt.
SIMON ELEK ifj. †	100 frt.
SIMOR JÁNOS esztergomi érsek, † 1891. jan. 23.	200 frt.
SINA SIMON báró, † 1876. apr. 15.	100 frt.
SOLYMOSSY LÁSZLÓ, Nagy-Loós,	100 frt.
SOMOGYI KÁROLY esztergomi kanonok, † 1888. mart. 20.	100 frt.
SOMSSICH PÁL, 1888. mart. 5.	100 frt.
STEIGER GYULA, Budapest,	100 frt.
STILLER MÓR dr. ügyvéd, Budapest,	100 frt.

SULYOK MÓR † 1878. apr. 23.	100 frt.
SZABÓ ALBERT kir. curiai tanács-elnök, Budapest,	100 frt.
SZABÓ FERENCZ plebanus, Német-Elemér (Torontál vm.)	100 frt.
SZABÓ IMRE szombathelyi püspök, † 1881. febr. 28.	100 frt.
SZÁDECZKY LAJOS dr. vál. tag, Kolozsvár,	100 frt.
SZALACSY FARKAS földbirtokos, Vente (Zala vm.)	100 frt.
SZANISZLÓ FERENCZ nagyváradai püspök, † 1869. dec. 13.	100 frt.
SZAPÁRY GÉZA gróf, királyi főudvarmester, † 1898. apr. 5.	100 frt.
SZÉCHENYI DÉNES gróf, Sárpentele,	100 frt.
SZÉCHENYI GYULA gróf, kir. főajtónállómester, Budapest és Marczali,	100 frt.
SZÉCHENYI IMRE († 1898. mart. 11.) és DÉNES († 1892. sept. 28.) grófok,	100 frt.
SZÉCHENYI JÁNOS gróf, † 1874. febr. 24.	100 frt.
SZENDE BÉLA volt m. kir. honv. min. † 1882. aug. 18.	100 frt.
SZENTANDRÁSSY LAJOS , † 1886. nov. 12.	200 frt.
SZERB GYÖRGY orsz. képviselő, Budapest,	100 frt.
SZILÁGYI SÁNDOR dr. vál. tag, Budapest,	100 frt.
SZILÁGYI VIRGIL , † 1892. dec. 30.	100 frt.
SZINNYEY JÓZSEF id., vál. tag, Budapest,	100 frt.
SZILÁVY JÓZSEF koronaőr, Budapest és Zsitva-Ujfalu,	100 frt.
SZMRECSÁNYI EMIL , Tereske (Nógrád vm.)	100 frt.
SZONTÁGH PÁL a m. főrendiház tagja, Horpács (Nógrád vm.)	100 frt.
SZÖGYÉNY-MARICH LÁSZLÓ id. országbíró, † 1893. nov. 19.	100 frt.
SZTANKOVÁNSZKY JÁNOS , Kajdacs,	100 frt.
SZTÁRAY ANTAL gróf, † 1893. aug. 29.	100 frt.
THALLÓCZY LAJOS dr. vál. tag, Bécs,	100 frt.
THALY KÁLMÁN alelnök, Budapest és Pozsony,	200 frt.
TÁRKÁNYI BÉLA egri kanonok, † 1886. febr. 16.	100 frt.
TELEKI DOMOKOS gróf id., † 1876. máj. 1.	100 frt.
TELEKI DOMOKOS gróf özvegye, szül. Teleki Klementina grófnő, † 1894. apr. 18.	100 frt.
TELEKI GÉZA gróf id., elnök, Budapest és Pusztá-Hidegkút.	100 frt.
TELEKI LÁSZLÓ GYULA gróf, Hosszúfalu.	100 frt.
TELEKI SÁNDOR gróf, † 1892. máj. 18.	100 frt.
TELEKI SÁNDOR gróf, Budapest,	100 frt.
TISZA KÁLMÁN v. b. t. t., orsz. képviselő, Budapest és Geszt,	100 frt.
TISZA KÁLMÁNNÉ szül. Degenfeld-Schomberg Ilona grófnő, Budapest és Geszt,	200 frt.
TOLDY FERENCZ , † 1875. dec. 10.)*	

---

*) Alapítványi levelét halála után a társulat beváltatlanul adta vissza családjának, nevét pedig nagy érdemeinek elismerése jeléül az alapító tagok sorába iktatta.

TOMASSEK TEKLA, † 1882. febr. 11.	100 frt.
TOMORY ANASZTÁZ, † 1894. oct. 9.	100 frt.
TORMA KÁROLY ny. egyetemi tanár, † 1897. mart. 1.	100 frt.
TÓTH LŐRINCZ kir. curiai tanács elnök, Budapest.	100 frt.
TÜRR ISTVÁN olasz kir. tábornok, Budapest.	100 frt.
ULLMANN SÁNDOR dr., † 1897. aug.	100 frt.
WAHRMANN MÓR, † 1892. nov. 26.	100 frt.
VASZARY KOLOS érsek, herczeg-primás, Budapest és Esztergom.	200 frt.
VAY BÉLA báró, Alsó-Zsolca,	100 frt.
WEISZ BERNÁT, † 1888. mart. 31.	100 frt.
WEKERLE SÁNDOR dr. a közig. bíróság elnöke, Budapest és Dános,	100 frt.
VELICS LAJOS (Lászlófalvi) dr., osztr. m. követségi tanácsos. Berlin,	100 frt.
WENCKHEIM BÉLA báró, † 1879. jul. 7.	100 frt.
WENCKHEIM FRIGYES gróf, orsz. képviselő, Budapest.	200 frt.
WENZEL GUSZTÁV dr., † 1891. nov. 23.	100 frt.
VIGYÁZÓ FERENCZ (Bojári) gróf, Budapest,	200 frt.
WODIANER ALBERT báró, Budapest,	100 frt.
WODIANER ARTHUR, Budapest,	100 frt.
VOJNICS JAKAB (Bajsa), †	100 frt.
ZALKA JÁNOS püspök, Győr,	100 frt.
ZAMOYSZKY JÓZSEF gróf, Motesicz,	200 frt.
ZICHY ANTAL a m. főrendiház tagja, † 1898. máj. 19.	100 frt.
ZICHY FERENCZ gróf. kir. tárnokmester, Budapest, Vadród és Kálozd,	100 frt.
ZICHY HENRIK gróf, † 1892. jun. 26.	100 frt.
ZICHY NEP. JÁNOS gróf, Budapest,	100 frt.
ZICHY JENŐ gróf, vál. tag, Budapest,	100 frt.
ZICHY KÁROLY gróf, † 1876. jun. 1.	100 frt.
ZSELENSKI RÓBERT gróf, Temes-Ujfalu,	200 frt.
ZSILINSZKY MIHÁLY vál. tag Budapest,	100 frt.
ZSIVORA GYÖRGY. † 1883. nov. 30.	700 frt.

Vármegyék :

ABAÚJ vármegye közönsége	100 frt.
ARAD vármegye közönsége	100 frt.
BÁCS-BODROG vármegye közönsége	100 frt.
BARANYA vármegye közönsége	200 frt.
BARS vármegye közönsége	100 frt.
BÉKÉS vármegye közönsége	100 frt.
BEREG vármegye közönsége	100 frt.
BESZERCZE-NASZÓD vármegye közönsége	100 frt.
BIHAR vármegye közönsége	100 frt.

BORSOD vármegye közönsége	100 frt.
CSIK vármegye közönsége	100 frt.
CSANÁD vármegye közönsége	100 frt.
CSONGRÁD vármegye közönsége	100 frt.
ESZTERGOM vármegye közönsége	100 frt.
FEHÉR vármegye közönsége	100 frt.
GÖMÖR vármegye közönsége	100 frt.
GYŐR vármegye közönsége	100 frt.
HAJDU vármegye közönsége	100 frt.
HÁROMSZÉK vármegye tanulmányi alapja	100 frt.
HEVES vármegye közönsége	100 frt.
HONT vármegye törvényhatósága	100 frt.
HUNYAD vármegye közönsége	100 frt.
JÁSZ-NAGY-KUN-SZOLNOK vármegye közönsége	100 frt.
KIS-KÜLLŐ vármegye törvényhatósága	100 frt.
KOLOS vármegye közönsége	100 frt.
KOMÁROM vármegye közönsége	100 frt.
KRASSÓ-SZÜRÉNY vármegye közönsége	100 frt.
LIPTÓ vármegye közönsége	100 frt.
MÁRAMAROS vármegye közönsége	100 frt.
MAROS-TORDA vármegye törvényhatósága	100 frt.
MOSONY vármegye közönsége	100 frt.
NÓGRÁD vármegye közönsége	100 frt.
NYITRA vármegye közönsége	100 frt.
PEST-PILIS-SOLT-KIS-KUN vármegye közönsége	100 frt.
POZSONY vármegye közönsége	100 frt.
SÁROS vármegye közönsége	100 frt.
SOMOGY vármegye közönsége	100 frt.
SOPRON vármegye közönsége	100 frt.
SZABOLCS vármegye közönsége	200 frt.
SZATMÁR vármegye közönsége	100 frt.
SZEBEN vármegye közönsége	100 frt.
SZEPES vármegye közönsége	100 frt.
SZILÁGY vármegye közönsége	100 frt.
SZOLNOK-DOBOKA vármegye közönsége	200 frt.
TEMES vármegye közönsége	100 frt.
TOLNA vármegye közönsége	100 frt.
TORONTÁL vármegye közönsége	100 frt.
TRENCSEN vármegye közönsége	200 frt.
TURÓCZ vármegye közönsége	100 frt.
UNG vármegye közönsége	100 frt.
VAS vármegye közönsége	100 frt.
VESZPRÉM vármegye közönsége	200 frt.
ZALA vármegye közönsége	100 frt.
ZÓLYOM vármegye közönsége	200 frt.

Városok :

ARAD sz. kir. város közönsége	200 frt.
BÁRTFA sz. kir. város közönsége	100 frt.
BESZTERCZEBÁNYA r. tan. város közönsége	100 frt.
BREZNÓBÁNYA sz. kir. város közönsége	200 frt.
BUDAPEST székes főváros közönsége	200 frt.
DEBRECZEN sz. kir. város közönsége	100 frt.
GYŐR sz. kir. város közönsége	100 frt.
HAJDU-BÖSZÖRMÉNY r. tan. város közönsége	100 frt.
HÓDMEZŐ-VÁSÁRHELY th. j. f. város közönsége	100 frt.
HOMONNA város közönsége	100 frt.
IGLÓ bánya-város közönsége	100 frt.
KASSA sz. kir. város közönsége	100 frt.
KECSKEMÉT th. j. f. város közönsége	100 frt.
KIS-KUN-DOROZSMA mezőváros közönsége	100 frt.
KIS-UJSZÁLLÁS r. tan. város közönsége	100 frt.
KOLOZSVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
KOMÁROM sz. kir. város közönsége	100 frt.
KÓHALOM város közönsége	100 frt.
KÖRMÖCZ sz. kir. és fő-bányaváros közönsége	200 frt.
MAKÓ város közönsége	100 frt.
MAROS-VÁSÁRHELY sz. kir. város közönsége	100 frt.
MEDGYES r. tan. város közönsége	100 frt.
MOHÁCS város közönsége	100 frt.
NAGYBÁNYA sz. kir. város közönsége	100 frt.
NAGY-KANIZSA város közönsége	100 frt.
NAGY-KÖRÖS r. tan. város közönsége	100 frt.
NAGY-SZOMBAT sz. kir. város közönsége	100 frt.
NAGYVÁRAD th. j. f. város közönsége	100 frt.
Ó-BECSE községe	100 frt.
PÁPA r. tán. város közönsége	100 frt.
PÉCS sz. kir. város közönsége	100 frt.
POZSONY sz. kir. város közönsége	100 frt.
RIMASZOMBAT r. tan. város közönsége	100 frt.
SEGESVÁR r. tan. város közönsége	100 frt.
SOPRON sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZABADKA sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZAMOSUJVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZATMÁR-NÉMETI sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZEGED sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZÉKESFEHÉRVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.
SZENT-ÁGOTA város közönsége	100 frt.
TEMESVÁR sz. kir. város közönsége	100 frt.

Egyéb testületek :

A KÉPVISELŐHÁZ könyvtára Budapesten	200 frt.
ELSŐ MAGYAR ÁLTALÁNOS BIZTOSÍTÓ-TÁRSASÁG Buda- pesten	200 frt.
PESTI HAZAI ELSŐ TAKARÉKPÉNZTÁR-EGYESÜLET Buda- pesten	200 frt.
A NEMZETI CASINO könyvtára Budapesten	200 frt.
A budapesti ev. ref. fő-gymnasiumi ifjúság ÖNKÉPZŐ-TÁR- SULATA	200 frt.
A m. kir. TESTÖRSÉG háziparancsnoksága Bécsben	100 frt.
CSANÁD-MEGYEI TÖRTÉNELMI és RÉGÉSZETI TÁRSULAT	200 frt.
M. kir. TENGHERÉSZETI HATÓSÁG Fiumében	100 frt.
Jászóvári prémontréi PRÉPOSTSÁG	200 frt.
EV. REF. THEOLOGIAI INTÉZET Kolozsvárt	200 frt.
Temesvári TÁRSAS-KÖR	100 frt.
A veszprémi növendék papság PÁZMÁNY-KÖRE	100 frt.
Zirczi cist. r. APÁTSÁG	100 frt.

 Összesen : 55393 frt.

B) Külföldi tiszteleti tagok :

ALMBERG (Jalava) ANTAL, Helsingfors.
 ARNETH ALFRÉD, † 1897. júl. 30.
 CAPASSO BARTOLOMEO áll. levéltár-igazgató, Nápoly.
 DUDIK BEDA FERENCZ † 1890. jan. 18.
 FETIS FERENCZ kir. könyvtárnok, Brüssel.
 FIEDLER JÓZSEF cs. és kir. állami levéltári aligazgató, Bécs.
 FLEGLER SÁNDOR † 1892. dec. 12.
 FOUCARD CESARE levéltár-igazgató, Modena.
 GACHARD M. †
 KOLLMANN JULIUS tanár, München.
 MINIERI-RICCIO CAMILLO †
 MIRCSE JÁNOS (Barátosi) † 1883. jan. 21.
 MUNIF pasa, török csász. közoktatásügyi minister, Konstantinápoly.
 RUELENS KÁROLY kir. levéltárnok, Brüssel.
 SAYOUS EDUÁRD † 1898. január 27.
 SCHRAUFF KÁROLY cs. és kir. állami levéltárnok, Bécs.

C) Évdijas rendes tagok:

- Abaffy* Ágost földbirtokos, Felső-Lehota.
- Abaffy* Edmund (Abafalvi és Felső-Lehotai), Mokrággy.
- Acsády* Ignác dr. hírlapíró Budapest.
- Acsády* Jenő mérnök, Budapest.
- 25 *Adler* Samu, Hajdu-Szoboszló.
- Ajdinger* János orsz. képviselő, Pécs.
- Albert* Gyula theologus, Berlin.
- Áldásy* Antal dr. vál. tag, Budapest.
- Alexander* Bernát dr. egyetemi tanár, Budapest.
- 10 *Alexics* György dr., Budapest.
- Amberger* Gyula sz. Ferencz-rendi zárda-főnök. M.-Radna (Arad vm.)
- Ambró* Béla követségi titkár, Róma.
- Andaházy* Géza (Andaházai) földbirtokos, Bölcsháza.
- Andaházi* Pál, Nagy-Kolacsin.
- 15 *Andrásovics* Béla kir. curiai tanács-elnök, Budapest.
- Andrássy* János apát-kanonok, Nagyvárád.
- Andréánszky* Gábor báró, Péteny.
- Angyal* Dávid dr. tanár, Budapest.
- Angyal* József m. kir. kincst. j. ü. aligazgató, Budapest.
- 20 *Apor* Gábor báró államtitkár, Kőrispatak.
- Apor* Irma bárónő. alapítványi hölgy, Brixen.
- Apponyi* Albert gróf, orsz. képviselő, Budapest.
- Apponyi* Géza gr., Hőgyész.
- Áray* Károly kir. törvényszéki bíró, Szolnok.
- 25 *Árkay* Kálmán ügyvéd, Budapest.
- Ároksai* Antal dr. honvéd ezred-orvos, Székesfehérvár.
- Ast* Nándor (Astenbergi) ny. curiai bíró, Zombor.
- Bachó* Zoltán (Dezséri) vármegyei tiszttviselő, Alsó-Kubin.
- Bacsárdy* Károly, Ghimes.
- 30 *Badics* Ferencz dr. áll. főgymn. igazgató, Budapest.
- Bajkó* Péter honvéd százados, Gyergyó-Ujfalú.
- Bakó* Károly lovag nagybirtokos, Buza.
- Bakó* Pál (Kürthi) földbirtokos, Gyöngyös.
- Bakó* Péter dr. orvos, Dévaványa.
- 35 *Baksay* Sándor ev. ref. lelkész, Kun-Szentmiklós.
- Balassa* Lajos ev. ref. lelkész, Nagy-Acsád.
- Balás* Ádám bölcészlet-hallgató, Budapest.
- Balázs* József ügyvéd, Balassagyarmat.
- Baltzár* Ágoston polg. isk. igazgató, Modor.
- 40 *Balics* Lajos dr. plebanus, Nagy-Czenk.
- Bálint* Venant jószágkormányzó, Bakonybél.
- Bálintt* József báró, Nagy-Ernye.
- Ballagi* Aladár dr. vál. tag, Budapest.
- Ballagi* Géza dr. vál. tag, Sárospatak.
- 45 *Balló* István gymn. tanár, Pozsony-Szentgyörggy.

- Ballon* Adolf Alajos postatkptári tiszt, Budapest.
- Balogh* Endre prem. r. főgymn. tanár, Budapest.
- Baán* Elemér kir. közjegyző, Körmöcbánya.
- Bangha* Sándor dr. megyei tiszt ügyész, Nyitra.
- 50 *Bánó* Árpád, Osztropataka.
- Bánó* György, Zsálmány.
- Bánó* József id. vál. tag, Osztropataka és Budapest.
- Bánóczi* József dr. tanár, Budapest.
- Barabás* Samu vál. tag, Budapest.
- 55 *Baráth* Ferencz főgym. tanár, Budapest.
- Barcsa* János gym. tanár, Hajdu-Nánás.
- Barcza* Gábor kir. táblai bíró, Budapest és Rác-Almás.
- Barczán* Endre tanár, Makó.
- Barna* Sándor árvaszéki ülnök, Makó.
- 60 *Baross* Miklós, Deménd.
- Baróti* Lajos tanár, Budapest.
- Bartha* Lajos, Budapest.
- Barta* László fővárosi hivatalnok, Budapest.
- Barta* Ödön ügyvéd, Beregszász.
- 65 *Bartalus* János ev. ref. lelkész, Bukarest.
- Bartók* Géza, Budapest.
- Bartos* József kegyesrendi főgymn. tanár, Budapest.
- Batka* János városi levéltárnok, Pozsony.
- Bauer* Frigyes, Budapest.
- 70 *Bay* Ilona, Debreczen. L. az alapítók közt is.
- Beck* István városi osztályjegyző, Szeged.
- Becske* Bálint m. kir. pénzügyigazgató, S.-A.-Ujhely.
- Begyáts* Lajos m. áll. vasuti hivatalnok, Szadecsne.
- Béhányi* Jenő dr. cs. és kir. ezredorvos, katonai reálisk. tanár, Kassa.
- 75 *Bejczy* Sándor ügyvéd, Rum (Vas m.)
- Beke* Antal kanonok, Gyulafehérvár.
- Békefi* Remig vál. tag, Budapest
- Bekény* Nándor p. ü. min. tisztviselő, Budapest.
- Bella* Lajos főreálisk. tanár, Sopron.
- 80 *Benesik* József dr. ügyvéd, Budapest.
- Bence* Sámuel ev. polg. isk. igazgató, Sajó-Gömör.
- Benczúr* Gyula festő-művész, Budapest.
- Benda* Kálmán ügyvéd, Beregszász.
- Benedek* István honvéd alezredes, Fogaras.
- 85 *Benedicty* Gyula ifj. földbirtokos, Tápió-Szele.
- Beniczky* Árpád, Pusztalázi.
- Benyovszky* Rezső gróf, Alsó-Tengelicz.
- Beöthy* Zsolt dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Berczik* Árpád min. tanácsos, Budapest.
- 90 *Berecz* Ábel ügyvéd, Sopron.
- Berényi* Antal megyei levéltárnok, Lugos.
- Beretvás* Endre cs. és kir. kamarás, Ráácsond (Heves vm.)
- Berger* Albert dr. tanár, Besztercze.
- Berkeszi* István dr. főreálisk. tanár, Temesvár.
- 95 *Bertalan* Alajos kegyesrendi főkormányzó, Mernye.

- Beerwaldszky* János dr. apát, Igló.
- Berzeviczy* Albert dr., nyug. államtitkár, orsz. képviselő és a képviselőház alelnöke, Budapest.
- Berzeviczy* Béla, Hamborg.
- Berzeviczy* Edmund. Berzevicze.
- 100 *Berzeviczy* Egyed, Bárcza.
- Berzeviczy* György, Szendrő-Lád.
- Bésán* Mihály kir. közjegyző, Lugos.
- Bcskid* Sándor gör. kath. esperes-plebanus, Abauj-Szántó.
- Bethlen* András gróf, Budapest.
- 105 *Bethlen* Bálint gróf, Gyéres.
- Bethlen* Pál gróf, Bethlen.
- Bethlenfalvy* György kir. törvényszéki elnök. Aranyos-Máróth.
- Bezerédj* Andor, P.-Jegenyes.
- Biás* István m. kir. posta- és távirtda tiszt, Maros-Vásárhely.
- 110 *Bydeskuthy* Gyula (Ippi), cz. kanonok, hevesi főesperes, cz. apát, Kápolna.
- Bihary** Sándor, főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- Bikkesy* Károly Béla, Bécs.
- Biró* Antal levéltárnok, Deés.
- Biró* Mór cist. r. áldozó pap, Szentgothárd (Vas m.)
- 115 *Bischitz* Mór birtokos, Ozora.
- Bloch* Henrik dr. orsz. rabbi-képző int. tanár, Budapest.
- Bock* János, Budapest.
- Boczkó* Sámuel városi főkapitány, Debreczen.
- Bod* Gyula kir. törvényszéki bíró, Deés.
- 120 *Bod* Péter tanár, Nagy-Szeben.
- Bóday* Ferencz földbirtokos, Szt-Mihály.
- Bodó* Lipót, Szelezsény.
- Boér* Miklós nevelő. Ördögkut (Szilágy vm.)
- Boér* Sándor fő-számszéki vizsgáló, Budapest.
- 125 *Bogár* Lajos arvaszéki ülnök, Nyiregyháza.
- Bogisich* Mihály cz. püspök, apát-plebanus, Budapest.
- Bognár* János k. r. tanár-jelölt, Kolozsvár.
- Bohus* Istvánné sz. Königsseg, Emilia grófnő, Világos.
- Bohus* Lajos báró, Világos.
- 130 *Bolgár* Emil kir. curiai bíró, Budapest.
- Bonc* Ödön dr. vál. tag, Budapest.
- Borbély* Sámuel áll. tanítóképző int. igazgató. Székely-Keresztur.
- Bordeaux* Árpád tanárjelölt, Brassó.
- Boromisza* István kisebb papnőveldei igazgató, Kalocsa.
- 135 *Boros* Benő p. ü. ig. számgyakornok, Szegszárd.
- Borovszky* Samu dr. vál. tag, Budapest.
- Bortnyik* György ev. lelkes, Kölcse.
- Bory* Kálmán min. titkár, Budapest.
- Bosznay* István kereskedő, Debreczen.
- 140 *Botka* Zoltán (Széplaki) földbirtokos, Kis-Vezekény.
- Büllmann* Antal m. kir. dohányjövédéki tiszt, Kassa.
- Börscsök* Andor dr., Budapest.
- Böszörményi* Emil dr. ügyvéd Szatmár.
- Braun* Sándor lapszerkesztő, Budapest.
- 145 *Brezovits* Ferencz tanító, Sárvár.

- Brujmann Vilmos* kir. járásbíró Bártfa.
- Budakeszy-Weöres Iván* kir. törvényszéki aljegyző, Budapest.
- Bugyi Ferencz* háztulajdonos, Budapest.
- Bulyi Dezső* ügyvéd, Kassa.
- 150 *Bunyitay Vincze* vál. tag. Nagyvárad.
- Burián János* ügyvéd, Esztergom.
- Burián R. László* min. számtiszt, Budapest.
- Burián Pál* kir. táblai bíró, Temesvár.
- Butykai József* mérnök, Miskolcz.
- 155 *Buzinkay Gyula* dr. egészségügyi felügyelő, Budapest.
- Buzna Alajos* honvéd őrnagy, Budapest.
- Büchler Sándor* dr. rabbi, Moór.
- Cherven Flóris* dr. főgymn. h. igazgató, Budapest.
- Chorényi József* dr. esperes-plebanus, Illava.
- 160 *Chrenóczy-Nagy József* cs. és kir. állami főszámszéki tanácsos, Bécs.
- Clark Simon* gyógyszerész, Kis-Terenne.
- Crouy Endre* gróf, Vác.
- Csacskó István* városi pénztárnok, Nyitra.
- Csáky Károly* gróf, vál. püspök, Esztergom.
- 165 *Csánki Béla* ügyvéd, Szeghalom.
- Csánki Dezső* dr. v. tag, Budapest.
- Csaplár Benedek* vál. tag, Budapest.
- Csarada János* dr. egyetemi ny. rk. tanár, Budapest.
- Császár Ferencz* (Kolgyári) földhitelintézeti tisztviselő, Budapest.
- 170 *Csathó Gábor* m. főjegyző, Dicső-Szentmárton.
- Csausz Lajos* az alsó-fehérekörösi árment. társ. igazgatója, Békés-Gyula.
- Csávássy Gyula* kir. főügyész, Kolozsvár.
- Cseh Lajos* főgymn. tanár, Nyitra.
- Csekey Flóris* ügyvéd, Léva.
- 175 *Csemegi Károly* curiai tanácselnök, Budapest.
- Csenkey Géza* kir. törvényszéki elnök, Veszprém.
- Csepcsányi Ferencz* megyei főügyész, Turóc-Szentmárton.
- Cséplő Péter* premontrei főgymn. tanár, Nagyvárad.
- Cseppan Rezső* polg. iskolai tanár, Pozsony.
- 180 *Csepreghy Kálmán* dr. főgymn. tanár, Fiume.
- Cserhalmi József* gymn. igazgató, Debreczen.
- Cserna Károly* festőművész, Mária-Besnyő.
- Csernátóni Gyula* tanfelügyelő, Besztercze.
- Csernátony Lajos*, Budapest.
- 185 *Cserny Ernő* gymn. tanár, Rákospalota.
- Cserny Károly* dr. min. s. titkár, Budapest.
- Csete Kálmán* fővárosi tisztügyész, Budapest.
- Csetri Károly* bölcsészeti-hallgató, Kolozsvár.
- Csiky Kálmán* dr. műegyetemi ny. r. tanár, Budapest.
- 190 *Csiky Viktor* dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Csincsek Flórián* cz. kanonok, Nustar (Szerém vm.)
- Csippék Ferencz* lapszerkesztő, Győr.

- Csoma József*, Devecser.
Csongvay Lajos ügyvéd, kamaraelnök, Maros-Vásárhely.
- 195 *Csontos János*, Budapest.
Csörgheő Gyula államtitkár, Budapest.
- Csász Imre* dr. kegyesrendi gymn. igazgató, Vác.
- Csuday Jenő* dr. főreáliskolai tanár, Budapest.
- Czakó Elemér* egyetemi könyvtári tiszt, Budapest.
- 200 *Czeiner József* nyug. főgymn. tanár, Budapest.
- Czékus László* ev. lelkész, Abanjszántó.
- Czelláth Bálint* ügyvéd, Miskolc.
- Cziegler János* földbirtokos, Győr-Ujváros.
- Czigler Ignác* felsőbb leányisk. tanár, Kolozsvár.
- 205 *Czímer Károly* felsőbb leányisk. igazgató, Szeged.
- Czimmerman Pál* kegyesrendi tanár-jelölt, Kolozsvár.
- Czobor Béla* dr. vál. tag, Budapest.
- Czorda Bódog* kir. curiai al-elnök, Budapest.
- Czireck Sándor* kegyes-r. főgymn. tanár, Vác.
- 210 *Dalmady Ödön* mérnök, Zsidve (Kis-Küküllő vm.)
- Daniel Gábor** (Vargyasi) vál. tag, Budapest és Olasztelek (Udvarhely vm.)
- Daray Vilmos* földbirtokos, Kis-Kőrös.
- Daróczy István* (Király-Daróczi) törvényszéki elnök, Székesfehérvár.
- Daróczy Mihály* ügyvéd, Sajó-Szentpéter.
- 215 *Daróczy Zoltán* (Király-Daróczi) földbirtokos, Paks.
- Darvai Mór* dr. főreálisk. tanár, Budapest.
- Darvas Albert* özvegye, szül. Bay Erzsébet, Debreczen.
- Darvas Gábor**, Kis-Kun-Halas.
- Deák Lajos* (Köpeczi) tanfelügyelő, Maros-Vásárhely.
- 220 *Debreczeni János* (Zágoni) főkápt. kanonok, Eger.
- Debreczeni Miklós* kir. táblai bíró, Budapest.
- Dedek Crescens Lajos* vál. tag, Budapest.
- Dégen Gusztáv* dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Degenfeld József* gr. főispán, Debreczen.
- 225 *Deil Jenő* kereskedelmi és iparkamarai titkár, Kassa.
- Dékány Kálmán* tanárjelölt, Kolozsvár.
- Dékány Mihály* közigazg. bíró, Budapest.
- Demjanovich Emil* dr. orvos, Budapest.
- Demkó Kálmán* dr. főgymn. igazgató, Budapest.
- 230 *Derzsi Ödön* bölcsészeti-hallgató, Kolozsvár.
- Dévay Gyula* dr. kir. járásbíró, Kun-Szentmárton.
- Dézsai Lajos* dr. egyetemi könyvtári tiszt, Budapest.
- Desseuffy Arisztid* képviselőházi háznagyti titkár, Budapest.
- Desseuffy Emil* gróf, Budapest.
- 235 *Desseuffy Gyula* plebanus, Szent-Márton-Káta.
- Desseuffy Marczel* kir. táblai bíró, Budapest.
- Dimitrievics Milán* főgymn. tanár, Karlovicz.

- Dingha* Árpád kir. járásbíró, Zólyom.
- Doba* István ügyvéd, Kun-Szent-Márton.
- 240 *Dobieczky* József honvéd-husár őrnagy, Budapest.
- Dobóczky* Ignác orsz. képviselő, Heves.
- Dobrowsky* Ágost könyvtáros, Budapest.
- Doby* Antal (Feöldi) kir. sőtárnok. Homonna.
- Dókus* Gyula (Csabai) megyei főjegyző, S.-A.-Ujhely.
- 245 *Dolánszky* Alajos plebanus, Ecséd.
- Dolinay* Gyula lapszerkesztő, Budapest.
- Domanovszky* Sándor bölcsészethallgató, Budapest.
- Domján* Elek ág. ev. s. lelkész, Miskolc.
- Dósa* Gábor kir. táblai bíró, Maros-Vásárhely.
- 250 *Dörre* Tivadar tanár, Budapest.
- Dőry* Andor földbirtokos, Zomba.
- Dőry* József (Jóbáházi) Dombovár.
- Dőry* Pál alispán, Szekszárd.
- Draskóczy* Lajos ev. lelkész, Hódmező-Vásárhely.
- 255 *Drohobeczky* Gyula körösi gör. kath. püspök, Körös (Horvátország.)
- Dudás* Gyula dr. tanár, Zombor.
- Duka* László dr. kir. törvényszéki bíró, Nagy-Becskerek.
- Dutka* József ifj. m. k. lottohivatali segéltiszt, Nagy-Szeben.
- Dvorzák* János pécsi egyh. m. áldozó pap, Budapest.
- 260 *Éble* Gábor uradalmi pénztárnok, Budapest.
- Écsy* Ferencz József festőművész, Budapest.
- Egerszeghy* Mihály vasuti irodafőnök, Budapest.
- Eggenberger* könyvtáros czég, Budapest.
- Egry* Kálmán kir. curiai bíró, Budapest.
- 265 *Elek* Salamon, városi tanácsnok, Szolnok.
- Emich* Gusztáv vál. tag, Budapest.
- Endes* Miklós dr. kir. törvényszéki aljegyző, Kolozsvár.
- Endrényi* Antal árvaszéki elnök, Szeged.
- Endrődy* Gyula főgymn. tanár, Nyitra.
- 270 *Endrődi* Sándor ország-gyűlési naplószerkesztő, Budapest.
- Enyedi* Lukács min. tanácsos, Budapest.
- Éösz* Ferencz uradalmi főtiszt, Budapest.
- Eötvös* Károly ügyvéd, Budapest.
- Eötvös* Loránd báró, egyetemi tanár, a M. T. Akadémia elnöke, Budapest.
- 275 *Ercsey* Sándor földbirtokos, Nagyszalonta.
- Erdélyi* László szent benedekrendi pap, Győr-Szentmárton, Pannónia.
- Erdő* Imre ügyvéd, Técső.
- Érdújehelyi* Menyhért r. kath. lelkész, Kis-Körös.
- Erkel* Ödön takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
- 280 *Ernst* Lajos, Budapest.
- Esterházy* Ferencz gróf, Devecser.
- Esterházy* István gróf, Pozsony.

- Esztegar* László dr. muzeumi tisztviselő, Budapest.
- Evetovics* János r. kath. s. lelkesz, Baja.
- 285 *Erva* Ernő, ügyvéd, Miskolcz.
- Fábry* Gyula ny. kir. ítélőtáblai bíró. Budapest.
- Fábry* Nándor takarékpénztári könyvelő, Mosony.
- Fábrí* Pál prém. kanonok, plebanus, Jánoshida.
- Falk* Miksa dr. orsz. képviselő, Budapest.
- 290 *Farkas* Balázs, Petneháza.
- Farkas* László dr. főorvos, Budapest.
- Fáy* József földbirtokos, Ecséd.
- Fáy* László földbirtokos, Nyustya.
- Fazekas* Sándor főreálisk. igazgató, Debreczen.
- 295 *Fechtig* Imre báró, Tisza-Ug.
- Feiler* Mihály laptulajdonos és szerkesztő, Pécs.
- Fejérpataky* Kálmán dr. földhitelintézeti ügyész, Budapest.
- Fejérpataky* László dr. vál. tag, Budapest.
- Fekete* Elek építész, Budapest.
- 300 *Fekete* József lapszerkesztő, Budapest.
- Fenyvesi* Adolf országgy. gyorsírófőnök, Budapest.
- Fenyvessy* Ferencz dr. főispán, Budapest.
- Ferencz* József unit. püspök, Kolozsvár.
- Ferenczy* Elek fősolgabíró, Debreczen.
- 305 *Ferenczi* Zoltán dr. egyetemi könyvtár-igazgató, Kolozsvár.
- Fest* Aladár áll. főgymn. igazgató, Fiume.
- Festetics* Benno gróf, kir. tanfelügyelő, Székesfehérvár.
- Festetics* Géza gr., Budapest.
- Fésüs* György dr. jogakad. tanár, Pozsony.
- 310 *Findura* Imre az orsz. stat. hiv. könyvtárnoka, Budapest.
- Fiók* Károly dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Firtinger* Jakab k. r. áldozópap és tanár, Budapest.
- Fischer* Jenő (Farkasházi) Tata.
- Fischer* Sándor (Hegyeshalmi) dr. orsz. képviselő, Budapest.
- 315 *Fischer* (Halász) Vilmos az »Assicurazioni Generali« bizt. társ. czéggvezetője, Budapest.
- Fittler* Béla ügyvéd, Székesfehérvár.
- Flamm* Bernát, Egyek. (Hajdu várm.)
- Fleischer* János urad. tisztartó, Füzes-Gyarmat.
- Fleischhacker* Laura polg. leányiskolai igazgatónő, Ipolyság.
- 320 *Follmann* Alajos kir. táblai bíró, Budapest.
- Foltin* János prépost és kanonok, Eger.
- Forgách* István gróf, Nagy-Szaláncz.
- Forgách* Károly gróf, Ghimes.
- Forgách* László gr., Mándok.
- 325 *Forray* András dr. solgabíró, Debreczen.
- Földes* Gyula ügyvéd, Pozsony.
- Földes* János kir. törvényszéki bíró, Arad.
- Földi* János reáliskolai tanár, Lőcse.
- Földváry* István báró, altábornagy, Zichy-Ujfalu.
- 330 *Fürster* Ottó orsz. képviselő, Budapest.

- Fraenkel* Sándor ügyvéd, Budapest.
- Francsics* Norbert szent-benedek-rendi házfőnök, Budapest.
- Franzen* Alajos gymn. tanár, Szakolcza.
- Fráter* Imre dr. főorvos, megyei kórházi igazgató, Nagyvárad.
- 335 *Freyseisen* Boriska, Budapest.
- Frick* János kegyes-r. tanár-jelölt, Budapest.
- Frideczky* Timót, Kaplath.
- Fromm* Frigyes fűrészgyár-tulajdonos, Arad.
- Fülöp* József megyei kiadó, Budapest.
- 340 *Fürdők* István honvéd-ezredes, B.-Gyula.
- Fűrész* József plebanus, Vajta.
- Füssy* Tamás perjel, Zala-Apáti.
- Gaál Endre** ev. ref. főgymn. tanár, Kis-Kun-Halas.
- Gábel* Ferencz kir. táblai bíró, Tata.
- 345 *Gajzágó* László megyei aljegyző, Deés.
- Galgóczy* János, Pécel.
- Gallé* Titusz gyógyszerész, Zombor.
- Gansel* Lipót könyvtáros, Trencsén.
- Gaar* Vilmos dr. min. segéd-titkár, Budapest.
- 350 *Garam* Jenő kir. táblai bíró, Debreczen.
- Gárdonyi* Géza, Eger.
- Gecser* Béla polg. isk. tanár, Pancsova.
- Gelléri* Mór orsz. ipar-egyesületi titkár, Budapest.
- Gereb* János ügyvéd, Imecsfalva.
- 355 *Géresi* Kálmán vál. tag, Debreczen.
- Gergely* Samu dr. egyetemi m. tanár, Kolozsvár.
- Gerold et Comp.* czég, Bécs.
- Ghyczy* Imre, Csendespuszta.
- Ghyczy* József, Szentmihály.
- 360 *Giesswein* Sándor szentsz. jegyző, Győr.
- Ghillányi* József, Eperjes.
- Gódor* Gyula megyei ellenőr, Aranyos-Marót.
- Goldberger* Samu polg. isk. tanár, Nagy-Szombat.
- Goldstein* Izidor kir. törvényszéki bíró, Budapest.
- 365 *Gombóc* Miklós ev. lyceumi tanár, Sopron.
- Gombos* Ferencz Albin tanárjelölt, Kolozsvár.
- Gombos* Kálmán kir. aljárásbíró, Komárom.
- Gond* Ignác plebanus, Stomfa.
- Gorove* Jánosné szül. Noszlópy Stephanie, Sály (Borsod vm.)
- 370 *Gosztonyi* Jenő r. kath. lelkész, Somogy-Szentlászló.
- Góczy* László földbirtokos, Pusztahencse.
- Görgey* Gyula földbirtokos, Német-Rennete.
- Görgey István** kir. közjegyző, Budapest.
- Graenzenstein* Arthur ezredes, Budapest.
- 375 *Graenzenstein* Béla államtitkár, Budapest.
- Grill* Károly könyvtáros, Budapest.
- Grötschel* Imre az orsz. közp. takarékpénztár igazgatója, Budapest.
- Grünwald* Ágoston városi tanácsnok és számvevő, Bártfa.
- Gumán* István számvevő, Lükér.

- 380 *Günther* József hírlapíró. Budapest.
Gyalui Farkas egyetemi könyvtári tiszt, Kolozsvár.
Gyárfás Tihámér dr. főgymn. tanár, Brassó.
Gyarmathy Zsigmond, Bánffy-Hunyad.
Győrffy Aladár vásáros, Debreczen.
385 *Győrffy* János ügyvéd, Nagy-Kanizsa.
György Aladár az orsz. statisztikai hivatal beltagja, Budapest.
György Endre, Budapest.
Győry Árpád (Nádudvari) cs. és kir. áll. ltári fogalmazó, Bécs.
Gyulai Pál egyet. tanár, a főrendiház tagja, Budapest.
390 *Gyulai* Rudolf szent-benedekrendi áld. róm. kath. lelkész. Komárom-Füss.
Gyurátz Ferencz ev. püspök, Pápa.
Gyürky Ödön (Gyürki) a katolikus kör titkára, Budapest.

Haan Béla ügyvéd, Békés-Csaba.
Hadik Béla gróf, Pozsony és Budapest.
395 *Hadik* Endre gróf, Budapest.
Haendel Vilmos ügyvédjelölt, Selmeczbánya.
Hagara Viktor dr. főispán, Beregszász.
Hahnenkamp Sándor plebanus, Védény.
Hajas Béla bölcsészeti-hallgató Budapest.
400 *Hajnik* Imre dr. vál. tag, Budapest.
Hajós János ny. min. tanácsos, Kolozsvár.

Halasy Béla polg. isk. tanár Nyitra.
Halász Ignác dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
Halász Lajos dr. kir. alügyész, Budapest.
405 *Halász* Lajos gymn. tanuló, Sopron.
Halász László tankerületi főigazgató, Lőcse.
Hampel József dr. vál. tag, Budapest.
Hampel Józsefné szül. Pulszky Polixena, Budapest.
Hamzus Gellért cist. r. kath. főgymn. tanár, Székesfehérvár.
410 *Harmath* Károly ág. ev. főgymn. tanár, Pozsony.
Harmos János (Hihalmi) Hatvan.
Hatala Péter dr. egyetemi tanár, Pécel.
Hattyuffy Dezső árvaszéki ülnök. Székesfehérvár.
Haudek Ágoston pápai tanácsos.
jósággkormányzó, Zala-Apáti.
415 *Havas* Béla járásbíró, Körmöcbánya.
Havas Gyula dr. kir. tanfelügyelő. Kolozsvár.
Havlicsek Vincze r. k. káplán, Pozsony.
Havriday Sándor v. jegyző, Kiszeben.
Hazslinszky Rezső dr. tanár. Besztercebánya.
420 *Hecsér* István kir. közjegyző, Nagy-Szalatna.
Hegedűs János dr. orvos, Budapest.
Hegedűs József jósággigazgató, Budapest.
Hegedűs Pál főreálisk. tanár, Eger.

- Hegyesi* Márton ügyvéd, Nagyvárad.
- 423 *Hegyi* József tanár, Szentes.
- Heinrich Gusztáv* dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Heinrich* Lajos megyei főügyész, Székesfehérvár.
- Helcz* János főgymn. tanár, Nagyszombat.
- Hellebrant* Árpád akadémiai alkönyvtárnok, Budapest.
- 430 *Hemmen* Ferencz kanonok, papnöv. int. igazgató, Temesvár.
- Hencze* László joghallgató, Budapest.
- Hentaller* Lajos orsz. képviselő, Budapest.
- Herr* Ödön főgymn. tanár, Nagybcskerek.
- Hetényi* Kálmán állami tanítóképezdei igazgató, Máramaros-Sziget.
- 435 *Hetyey* Sámuel (Hetyei) püspök, Pécs.
- Hidassy* Kornél püspök, Szombathely.
- Hidegh* László földbirtokos, Felsőfüged.
- Hirhäger* Imre kir. aljárásbíró, Abauj-Szántó.
- Hlatky* József főreáliskolai tanár, Körmöcbánya.
- 440 *Hlavács* Kálmán ifj. bölcsészethallgató, Budapest.
- Hodinka* Antal a cs. és kir. hitbiz. kvt. scriptora, Bécs.
- Hodoly* László főgymn. igazgató, Ungvár.
- Hodossy* Lajos dr. kir. táblai bíró, Szeged.
- Hofbauer* Lajos megyei főpénztári ellenőr, Arad.
- 445 *Hofer* Károly főreáliskolai igazgató, cz. főigazgató, Budapest.
- Hoffer* Endre (Schavniczai), főreálisk. igazgató, Szeged.
- Hoffmann* Arnold papnöv. tanár, Kassa.
- Holczhammer* János theolog. tanár, Sopron.
- Hollaky* Imre. Déva.
- 450 *Holló* László főgymn. igazgató, Kún-Félegyháza.
- Hollósy* Kálmán h. tanár, Felső-Lövő (Vas vm.)
- Hóman* Ottó min. tanácsos, Budapest.
- Homolya* István főreálisk. tanár, Nagyvárad.
- Horváth* Ádám dr. orsz. képviselő, Budapest.
- 455 *Horváth* Balázs prem. r. tanár, Kassa.
- Horváth* Bálint sz. benedekrendi középisk. tanárképző int. tanár, Pannonthalma.
- Horváth* Danó árvaszéki ülnök, B.-Gyarmat.
- Horváth* Emil (Palozsai) b. ü. min. titkár, Budapest.
- Horváth* János dr. ügyvéd, Budapest.
- 460 *Horváth* Jenő (Rónai) honv. ezredes, Budapest.
- Horváth* Kristóf r. kath. főgymn. tanár, Sopron.
- Horváth* Lajos, Losonc.
- Horváth* Sándor tanárjelölt, Budapest.
- Horváth-Toldy* Lajos gróf, Dicső-Szentmáron.
- 465 *Hörk* József ev. theolog. tanár, Pozsony.
- Hradszky* József kanonok, Szepeshely.
- Huber* Alfonz dr. egyetemi tanár, Bécs.
- Hubert* János jogakad. tanár, Eger.

Huberth Vilmos ügyvéd, Léva.
470 *Huszka József* főgymn. rajztanár,
Budapest.

Hübner Emil joghallgató, Czeg-
léd.

Hüvössy Lajos ev. lelkész, Felső-
Pokorágy.

Illéssy János dr. v. tag, Budapest.
Ilosvai Lajos tanító, Budapest.

475 *Imets Fülöp* Jákó kanonok-ple-
banus, Gyulafehérvár.

Imrich Győző gyógyszerész, Szé-
kesfehérvár.

Incze Károly, Zovány.

Inkey László (Pallini) földbirtó-
kos, Budapest.

Irinyi István dr. ügyvéd, Deb-
reczen.

480 *Ivánfi Ede* tanár. Magyar-Óvár.
Ivánka Zsigmond, Budapest.

Jakab Péter ügyvéd, Máramaros-
Sziget.

Jakabffy Imre főispán, Lugos.

Jakobei Dezső tanár. Eperjes.

485 *Jalsoviczky Sándor* min. titkár,
Budapest.

Jandrisich János apát-plebanus,
Szatmár.

Janicsáry Sándor orsz. képviselő, Aga.

Janó Albert ev. ref. lelkész,
Hátszeg.

Jánosi Sándor dr. ügyvéd, Vesz-
prém.

490 *Jánosi Sándor* kir. törvényszéki
elnök, Nagy-Szeben.

Janorszky László főgymn. tanár,
Trencsén.

Jászai Rezső dr. főgymn. tanár,
Szeged.

Jedlicska Pál plebanus, Felső-
Diós.

Jekey Zsigmond. Fehér-Gyarmat.

495 *Jeney Ernő* fő-apátsági jószágkor-
mányzó, Komárom-Füss.

Jeszenszky Alajos egyházmegyei
levéltárnok, Nyitra.

Jeszenszky Imre földbirtokos,
Ebédvesztő pusztá (Kaposvár
mellett.)

Joannovits György volt v. és k. o.
ü. államtitkár, Budapest.

Józsa Menyhért felsőbb leányisk.
tanár, Sopron.

500 *Juhász Béla*, Kassa.

Jurenák Károly földbirtokos,
Pozsony.

Just György ifj. orsz. képviselő,
Neczpál.

Kacziány János Géza ág. hitv.
ev. hitoktató, Budapest.

Kádár Ermanno bölcsészeti hall-
gató, Budapest.

505 *Kadelburg Ignác* egyetemi hall-
gató, Budapest.

Kaizer Ferdinand hitoktató, Bu-
dapest.

Káldy Gyula opera-igazgató, Bu-
dapest.

Kállay Béni cs. és kir. közös
pénzügyminister, Bécs.

Kállay Zoltán főispán, Eger.

510 *Kalmár Endre* kegyes-rendi ház-
főnök, Budapest.

Kammerer Ernő dr. vál. tag,
Budapest.

Kammerer Ferenczné szül. Ná-
dassy Mária, Kastélyos-Dombó.

Kandra Kabos kar-káplán, Eger.

Kanyaró Ferencz unit. főgymn.
tanár, Kolozsvár.

515 *Kanyó Géza* min. s. fogalmazó,
Budapest.

Káposztássy Jusztián főgymn.
tanár, Eger.

- Kapus* Sámuel ifj. megyei ellenőr, Zilah.
- Karácson* Béla gymn. tanár, Seps-Szentgyörgy.
- Karácson* Imre dr. kir. kath. tanítóképezdei igazgató, Győr.
- 520 *Karácsonyi* Andor (Beodrai), földbirtokos, Beodra.
- arácsonyi* János dr. püspöki semináriumi tanár, Nagyvárad.
- Karancsi* Dániel ev. ref. lelkész, Hódmező-Vásárhely.
- Karap* Mór földbirtokos, Debreczen.
- Karasszon* József posta-takarék-pénztári tiszt, Budapest.
- 525 *Kardoss* J. Gyula (Lévai) tanárjelölt, Élesd (Bihar vm.)
- Kárffy* Ödön dr. orsz. levéltári tiszt, Budapest.
- Karlowszky* Endre orsz. allevéltárnok, Budapest.
- Kármán* Elemér joghallgató, Budapest.
- Károly* Gy. Hugó dr. állami felsőbb leány-isk. tanár, Budapest.
- 530 *Károly* János kanonok, Székesfehérvár.
- Károlyi* Gyuláné szül. Károlyi Melinda grófnő, Arad-Mácsa.
- Kasics* Péter min. tanácsos, Budapest.
- Kaszás* Kálmán p. ü. s. titkár, okl. ügyvéd, Nagy-Becskekerék.
- Kautz* Gyula dr. az osztr. és magyar bank kormányzója, Bécs.
- 535 *Kazár* Emil hírlapíró, Budapest.
- Kazy* János (Garam-Veszelei) cs. és kir. kamarás, Bars vm. főispánja, Kis-Kosznál.
- Kecskeméthy* István dr. ev. ref. theologiai tanár, Kolozsvár.
- Keil* A. L. dr. tanár, Losoncz.
- Kelcz* Gyula. Zsitva-Ujfalú.
- 540 *Kelemen* Ferencz Szaniszló prem. kanonok, Nagyvárad.
- Kelemen* Lajos tanárjelölt, Kolozsvár.
- Keller* Imre bölcsészeti-hallgató, Ujpest.
- Kemenes* Ferencz kanonok, Veszprém.
- Kemény* Lajos ifj. városi levéltárnok, Kassa.
- 545 *Keményfy* Kálmán Dániel hitoktató és szerkesztő, Esztergom.
- Kempelen* Imre földbirtokos, Moha.
- Kende* Béla (Kölcei), Budapest és Cseke.
- Kende* S. könyvtáros, Bécs.
- Kenessey* Gyula ügyvéd, Székesfehérvár.
- 550 *Kenessey* László joghallgató, Budapest és Nyék-Petend. (Fehér vm.)
- Kepes* Jakab honvéd főhadnagy, Békés-Gyula.
- Kerekgyártó* Árpád dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Kérészy* Zoltán dr. jogakadémiai tanár, Debreczen.
- Kéry* István dr. Budapest.
- 555 *Kéry* Kamill premontrai-r. convictus-felügyelő, Kassa.
- Keviczky* István megyei főjegyző, Turóc-Szentmárton.
- Kézmárszky* Tivadar dr. orvos, egyet. tanár, Budapest.
- Khuen-Héderváry* Károly gróf horvát bán, Zágráb.
- Kilián* Frigyes könyvtáros, Budapest.
- 560 *Király* Emma áll. polg. leányisk. tanítónő, Kismarton.
- Király* Ernő ág. ev. lyceumi tanár, Selmeczbánya.

- Király* Ferencz dr. orsz. képviselő, Debreczen.
- Király János** plebanus, Leskócz.
- Király János* dr. egyetemi tanár, Budapest.
- 565 *Király Pál* főgymn. igazgató, Fehértemplom.
- Király Pál* (Dadai) állami tanítóképezdei tanár, Budapest.
- Kirchner* Lajos, Budapest.
- Kiss Áron* (Hegymegi) dr. áll. tanító-képezdei tanár és cz. igazgató, Budapest.
- Kis Bálint* (Baczkamadarasi) cs. és kir. kamarás, Magyar-Igen.
- 570 *Kiss Géza* városi jegyző, Eperjes.
- Kiss István* dr. orvos, Simon-tornya.
- Kiss István* plebanus, Ujkér.
- Kiss Lajos** főreálisk. tanár, Szeged.
- Kisfaludy Á. Béla* egyetemi tanár, Budapest.
- 575 *Kisfaludy Zsigmond* plebanus, Somorja.
- Klebelberg Kunó* gróf, Székesfehérvár.
- Klobusiczky János* orsz. képviselő, Zsitva-Ujfalu.
- Kohányi* Ferencz prem. r. kano-nok, főgymn. tanár, Kassa.
- Kohl* Medárd érseki titkár, Budapest.
- 580 *Kohn Sámuel* főrabbi, Budapest.
- Kolacskovszky Elza* áll. felsőbb leányisk. igazgatónő, Kassa.
- Kollányi* Ferencz áldozó pap, a m. n. muzeumi könyvtár őre, Budapest.
- Kolosvári Antal* ev. ref. lelkész, Fejérd.
- Kolosvári Sándor* dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- 585 *Koltai Virgil* dr. keresk. akadémiai r. tanár, Budapest.
- Komáromy* András dr. vál. tag, Budapest.
- Komjáthy Béla* ügyvéd, orsz. képviselő, Budapest.
- Komlóssy* Dezső ny. kir. táblai bíró, Debreczen.
- Koncz Ákos* lapszerk., Debreczen.
- 590 *Koncz József* főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- Konrády* Lajos román kath. hitoktató, Kassa.
- Korányi* Frigyes kir. törvényszéki bíró, Máramaros-Sziget.
- Kormos Béla* kir. járásbíró, Szobráncz.
- Kormos Béla* huszár-hadnagy, Szombathely.
- 595 *Kornis* Ferencz ny. kir. törvényszéki elnök, Debreczen.
- Koós* Ferencz kir. tanfelügyelő, Brassó.
- Kossa Sámuel* (Magyari) földbirtokos, Tápió-Szentmárton.
- Kossáczky Arnold* dr. kir. ügyész, Balassa-Gyarmat.
- Kossuth Benjamin* tanár, Trebitsch (Morvaország).
- 600 *Kossuth* Ferencz országos képviselő, Budapest.
- Kossutányi Ignác* dr. jogakadémiai tanár, Pozsony.
- Kosztá* Gábor kir. törvényszéki albiró, Erzsébetváros.
- Kosztolányi László* ifj., Nemes-Kosztolány.
- Kosztolányi Sándor* (Nemes-Kosztolányi és Kameneczi) földbirtokos, Nemesény.
- 605 *Kovách* Aladár gyámpénztári könyvelő, Szegszárd.
- Kovács* Ferencz apát, főesperes, Maros-Vásárhely.
- Kováts Gyula* dr. egyetemi tanár, Budapest.

- Kovács* István kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- Kovács* János ügyvéd, Hódmező-Vásárhely.
- 610 *Kovács* János távirda-tiszt, Szeged.
- Kovács* Lajos ügyvéd, Kis-Várda.
- Kovács* László muzeumi tisztviselő, Budapest.
- Kovács* Ödön ügyvéd, Budapest és Lunka.
- Kovács* Pál ügyvéd, Budapest.
- 615 *Kovács* Sándor ev. theologiai tanár, Pozsony.
- Kovalóczy* Rezső főgymn. tanár, Ungvár.
- Köberl* János prépost, esperes-plebanus, Sárvár.
- Kóhegyi* Lajos dr. orvos, Szeged.
- Keörmley* Pál (Rajkai) kir. curiai bíró, Budapest.
- 620 *Körömy* Árpád dr. gymn. tanár, Budapest.
- Kőszeghy* Sándor megyei főlevéltárnok, Budapest.
- Köves* Ede földbirtokos, Felső-Örs.
- Köves* József plebanus, Kis-Tapolcsány.
- Kövessy* Kálmán kegyes-r. főgymn. tanár, Sátoralja-Ujhely.
- 625 *Krausz* Adolf. Nagyvárad.
- Krausz* Arthur dr. orvos, Budapest.
- Krausz* Károly takarékpénztári tisztviselő, Budapest.
- Krenner* F. Miklós bölcsészethallgató, Arad.
- Kristyory* János ifj. sütő-mester, Arad.
- 630 *Krivány* János árvaszéki pénztárnok, Arad.
- Krizsko* Pál városi levéltárnok, Kőrmöczbánya.
- Krones* Ferencz Xavér dr. egyetemi tanár, Grác.
- Kropf* Lajos, London.
- Krupecz* István ág. ev. lelkész. Udvarnok (Hont vm.).
- 635 *Kruplanicz* Kálmán főispán. Esztergom.
- Kubinyi* Aladár kir. törvényszéki elnök, Rimaszombat.
- Kubinyi Ferencz**, Budapest.
- Kubinyi* Miklós ifj., Árva-Várallya.
- Kubinyi* Viktor (Felsőkubini és Deményfalvi) theologus, Kalocsa.
- 640 *Kucsovsky* Lajos seminariumi tanár, sz. sz. ülnök, Nagyvárad.
- Kudora* Károly egyetemi könyvtár-őr, Budapest.
- Kugler* Nep. János ügyvéd, Budapest.
- Kulin* Imre ifj. kir. törvényszéki bíró, Zilah.
- Kunfalvy* István kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- 645 *Kunos* Ignác dr. Budapest.
- Kurbel* János róm. kath. s. lelkész, Budapest.
- Küffer* Béla dr. képviselőházi könyvtárnok. Budapest.
- Kvacsala* János dr. egyetemi tanár, Dorpát.
- Laczkó* János tanító, Ó-Kanizsa.
- 650 *Lakat* István min. fogalmazó, Budapest.
- Lakatos* Imre kir. törvényszéki bíró, Jászberény.
- Laki* Mátyás dr. főreálisk. igazgató, Temesvár.
- Lakoss* Béla dr. ev. ref. főisk. tanár, Kecskemét.
- Lánczy* Gyula dr. egyetemi tanár, Budapest.

655 *Láng Antal* főgymn. tanár. Rozsnyó.

Láng Aurél prem. főgymn. tanár, Rozsnyó.

Láng Lajos dr. egyetemi tanár, Budapest.

Láng Menyhért dr. orvos, Budapest.

Lányi Bertalan kir. táblai bíró, Budapest.

660 *Lányi Lajos* főgymn. tanár, Mező-Túr.

László Árpád bölcsészeti-hallgató, Kolozsvár.

László Gyula városi tanácsnok, Szeged.

László Mihály dr. orsz. képviselő, főgymn. igazgató, Budapest.

Latinovics Jánosné szül. Mikó Mária, Katymár.

665 *Latinovics Pál* orsz. képviselő, Bikity.

Lázár Gyula dr. tanár, Budapest.

Lázár Viktor bizt. társ. tisztviselő, Budapest.

Lechner Ágoston dr. egyetemi tanár, Budapest.

Lederer Béla, Budapest.

670 *Lederer Dávid*, Nagyvárad.

Ledniczky Ipoly cist. r. főgymn. tanár, Baja.

Lehoczky Tivadar vál. tag, Munkács.

Lekly Gyula ipariskolai tanár, Kassa.

Lénárt József ev. ref. lelkész, Magyaró.

675 *Lendvay Sándor* első m. ált. bizt. társ. titkár, Arad.

Lenner Emil főreáliskolai igazgató, Győr.

Létmányi Nándor dr. főgymn. tanár, Budapest.

Leveles János honvéd főhadnagy, Kántor-Jánosi.

Libertiny Gusztáv tanfelügyelő, Galgóc.

680 *Linner Bertalan* törvénytudós keresked. ülnök, Beregszász.

Lippich Gusztáv ügyvéd, Szolnok.

Lipthay Béla báró, Budapest.

Liszka Nándor ev. ref. jogakad. tanár, Debreczen.

Lonovics József, Dombegyháza.

685 *Lonovics Sándor*, Rajka (Moson vm.)

Lorassy Ferencz, Nagy-Szalonta.

Loysch Ödön főgymn. tanár, Rimaszombat.

Luby Géza orsz. képviselő, Nagy-Ar (Szatmár vm.)

Ludányi Antal apát-kanonok, plebanus, Eger.

690 *Lukács Antal* földbirtokos, Keszaper.

Machek Gusztáv honvédszázados, Budapest.

Madzsar Imre bölcsészeti-hallgató, Budapest.

Magdics István sz. sz. ülnök, plebanus, Etttyek (Fehér vm.)

Magos Sándor kir. járásbíró, Esztergom.

695 *Magyar Gábor* kegyesrendi főgymn. igazgató, Szeged.

Magyar Zsigmond, Tolna-Szántó.

Magyari Antal, Veszprém.

Mayer Gyula orsz. levéltári tiszt, Budapest.

Mayer István kereskedő, Zombor.

700 *Májer Móricz* cist. r. áldozó pap, Pécs és Szentgothárd.

Májerszky Vilmos jegyző, Kocsér.

Majláth Béla vál. tag, Budapest.

Major Lajos muzeumi könyvtári tiszt, Budapest.

- Major Tibor* min. titkár. Budapest.
- 705 *Majthényi Albert*, Novák.
Majthényi-Szeleczky Mária, Budapest.
- Maizner János* dr. orvos, egyet. tanár, Kolozsvár.
- Makay Béla* min. titkár, Budapest.
- Makay Dezső* (Makói) dr. kir. táblai bíró, Budapest.
- 710 *Makkay József* kar-káplán, Nagyvárad.
- Malonyay Dezső* dr. polgári isk. tanár, Kolozsvár.
- Mandello Gyula* dr. tanár, Budapest.
- Mangold Lajos* dr. főreálisk. tanár, Budapest.
- Mangold Samu* dr. ügyvéd, Nagy-Becskerek.
- 715 *Marczali Henrik* dr. vál. tag, Budapest.
- Margalics Ede* dr. egyetemi ny. rk. tanár, Budapest.
- Máriássy Géza* (Markus- és Batizfalvi) Szepes-Sümegeh.
- Márki Ferencz* kegyes-r. tanárjelölt, Kolozsvár.
- Márki Sándor* dr. vál. tag, Kolozsvár.
- 720 *Marmula János* áll. ellemi isk. tanító, Hasznos-Alsóhuta.
- Márton Mátyás* plebanus, Ó-Kanizsa.
- Maszák Hugó*, Budapest.
- Matavóvszky Béla* segéd-tanfelügyelő, Beregszász.
- Máté Sándor* dr. egyetemi könyvtár-őr, Budapest.
- 725 *Materny János* dr. orvos, Abaújszántó.
- Matta Árpád* dr., Budapest.
- Matunák Mihály* igazg., Korpona.

- Matuska Péterné* szül. Comáromy Blanka, Budapest.
- Mattyasovszky Tamás*, Eperjes.
- 730 *Mayr Aurél* dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Mednyánszky László*, földbirtokos, Medne.
- Medveczky Frigyes* dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Meggyery Pál* dr. ügyvéd, Debreczen.
- Meisels Jakab* gyógyszer., Abaújszántó.
- 735 *Melczer Géza* orsz. képviselő, Budapest.
- Melhárd Gyula* plebanus, Mernye.
- Melichár Kálmán* dr. honv. min. titkár, Budapest.
- Meliorisz Béla*, Eperjes.
- Meltzl Oszkár* orsz. képviselő, Pozsony.
- 740 *Merényi Lajos* levéltárnok, Kismarton.
- Mérey Ágost* vár. főjegyző, Nyitra.
- Meskó László* dr., Nyiregyháza.
- Messinger Lipót* dr. ügyvéd, Budapest.
- Mészáros Amánd* cist. r. áldozó pap, plebanus, Előszállás.
- 745 *Meszleny Bencze* földbirtokos Velence.
- Meszleny Lajos* ügyvéd, Székesfehérvár.
- Meszleny Pál* földbirtokos, Velence.
- Mihajlovits Béla* özvegye szül. Bartha Irén, Világos és Budapest.
- Mihálicska István* állami tanítóképezdei tanár, Znyó-Várallya.
- 750 *Mihalik Dezső* (Ploszkói) ügyvéd, Nagy-Rőcze.
- Mihályfi Ákos* dr. cist. r. theol. tanár, Budapest.

- Mihályi* János dr. megyei tisztviselő, Maramaros-Sziget.
- Mika* Sándor dr. áll. főgymn. tanár, Budapest.
- Mikecz* János megyei főjegyző, Nyíregyháza.
- 755 *Miklós* László özvegye szül. Vértessy Irma, Budapest.
- Mikó* Bálint főispán, Csik-Szereda.
- Mikuleczky* István ügyvéd, Miskolc.
- Mikus* László áll. főreáliskolai tanár, Eger.
- Miletz* János tanár, Rákospalota.
- 760 *Milhofer* Sándor, Ecséd (Heves vm.)
- Milleker* Bódog községi néptanító, Versecz.
- Miske* Kálmán báró, Bodajk.
- Miskolczy* Jenő p. ü. tanácsos, Debreczen.
- Mitták* Amália, Szakolcza.
- 765 *Mockovcsák* Gyula, Budapest.
- Mocsáry* István cs. és kir. kamarás, huszár-főhadnagy, Vác.
- Mohl* Adolf plebanus, Loretto.
- Mokos* Gyula dr. tanár, Budapest.
- Moldován* Gergely dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- 770 *Moldoványi* István, Budapest.
- Molnár* Elemér (Adorjánházi) kir. ítélőtáblai bíró, Szeged.
- Molnár* Ferencz, Sár-Pentele.
- Molnár* Imre megyei tisztviselő, Magyar-Óvár.
- Molnár* Pál kegyesr. főgymn. tanár, Kecskemét.
- 775 *Molnár* Zsigmond ügyvéd, Maros-Vásárhely.
- Moóry* Richárd cist. r. házgondnok, Zirc.
- Moravek* János uradalmi intéző, Pusztaszéles.
- Móricz* Károly jogtanár, Kecskemét.
- Moró* Béla, Mocsonok.
- 780 *Mortensohn* Ede főgymn. tanár, Lőcse.
- Morra* Miklós alesperes, plebanus, Héreg.
- Moskovitz* Géza (Zempléni) földbirtokos, Budapest.
- Munczart* József kir. mérnök, Nyíregyháza.
- Murk* István theologus, Raca, u. p. Belovár.
- 785 *Müller* György levéltári titkár, Nagyszében.
- Nádossy* Ida, Görögál (Somogy vm.)
- Nagy* Barna földbirtokos, Tolcsa.
- Nagy* Béla (Lázári) Lázári.
- Nagy* Benjamin dr. cist. r. főgymn. tanár, Pécs.
- 790 *Nagy* Elek ev. ref. főiskolai tanár, Debreczen.
- Nagy* Ferencz kir. táblai bíró, Nagyvárad.
- Nagy* Ferencz dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Nagy* Géza muzeumi segédőr, Budapest.
- Nagy* Gyula (Tasnádi) vál. tag, Budapest.
- 795 *Nagy Iván* (Felső-győri) vál. tag, Horpács (Nógrád vm.)
- Nagy* Jenő kir. törvényszéki bíró, Sopron.
- Nagy* József főgymn. tanár, Szatmár.
- Nagy* Károly plebanus, Okka.
- Nagy* Károly (Szotyori) földbirtokos, Szotyor.
- 800 *Nagy* Lajos kir. alügyész, Nagyszében.

- Nagy* László alispán. N.-Károly.
Nagy László takarékpénztári fő-
könyvelő, Békés-Szent-András.
Nagy Ödönné szül. Csorba Mária
polg. leányiskolai igazgatónő,
Kaposvár.
Naláczy Géza földbirtokos, Nagy-
Barcsa (Hunyad vm.)
805 *Naláczy* Ödön földbirtokos, Deés.
Nán László várfelügyelő, Vajda-
Hunyad.
Nátafalusy Kornél vál. tag, Nagy-
várad.
Nécsey Endre plebanus, Nyitra.
Nedeczey János orsz. képviselő,
Munkács.
810 *Némedy* testvérek czég, Kun-
Szentmárton.
Neményi Ambrus orsz. képviselő,
Budapest.
Nemeskey Andor plebanus, Békés-
Csaba.
Németh Ambrus sz. Benedek-r.
főgymn. tanár, Győr.
Németh Arthúr joghallgató, Bu-
dapest.
815 *Németh* Béla ügyvéd, Pécs.
Németh Illés főgymn. tanár. Szol-
nok.
Német Lipót ügyvéd, Mohács.
Németh Ráfael sz. Benedek-r.
árd. plebanus, Kaposvár.
Németh Vincze róm. kath. lel-
kész, Mosony-Halászi.
820 *Némethy* Lajos vál. tag, Eszter-
gom.
Neubauer Hermine, Nagybánya.
Nogely István tanítóképző int.
igazgató, sz. sz. ülnök, Nagy-
várad.
Novák Antal főreálisk. tanár,
Győr.
Novák József uradalmi ügyész.
Algyő.
- 825 *Novotny* Lajos dr. főorvos, Bu-
dapest.
Nyári Béla rendőr-kapit., Arad.
Nyári Béla báró, Varsány (Hont
vm.)
Nyári Sándor dr. műegyetemi
m. tanár, Budapest.
Nyeste Teréz polg. isk. tanítónő,
Kaposvár.
830 *Nyikos* Lajos dr. p. ü. min. tiszt-
viselő. Budapest.
- Obethó* Rezső dr. aljárásbíró,
Pécs.
Okolicsányi Géza főpénztárnok,
Nyiregyháza.
Okolicsányi László orsz. képví-
selő, Budapest.
Okolicsányi Menyhért földbirtó-
kos, Kárász.
835 *Oláh* György megyei főügyész,
Békés-Gyula.
Oláh Imre ev. ref. főgymn. ta-
nár, Hódmező-Vásárhely.
Olsavszky Jenő kir. törvényszéki
bíró, Szabadka.
Onossy Mátyás, Klopodia.
Oprisa Pál, Brád.
840 *Orczy* Andor báró, Ujszász.
Ortvay Tivadar dr. vál. tag, Po-
zsony.
Osváth Albert dr. országgyűlési
gyorsíró, Budapest.
Óváry Ferencz orsz. képviselő,
Veszprém.
Óváry Kelemen dr. egyetemi
tanár, Kolozsvár.
845 *Óváry* Lipót vál. tag, Budapest.
Örlösy Ferencz megyei levéltár-
nok, Máramaros-Sziget.
- Paikert* Alajos gazd. egy. titkár.
Budapest.
Pál István az erdélyi róm. kath.

- status ig. tanácsának előadója,
Kolozsvár.
- Palczer* Ernő kegyesr. házfőnök,
Nagy-Károly.
- 850 *Pálffy* Andor gróf, m. kir. test-
őr-kapitány, Bécs.
- Pálffy* István gróf, Pozsony és
Vöröskő.
- Pálffy* István kir. táblai elnöki
titkár, Debreczen.
- Pallay* Miklós püspöki szertartó,
Veszprém.
- Pálmai* Miklós kegyesr. főgymn.
tanár, Rózsashegy.
- 855 *Palotay* Ferencz kanonok, cz.
apát, Veszprém.
- Pap* Zoltán, Budapest.
- Papszász* Károly földbirtokos,
Nagy-Kereki.
- Páris* Lajos dr. ügyvéd, Arad.
- Páris-Pápai Paraicz* Gyula bir-
tokos, Budapest.
- 860 *Pártos* Béla dr. ügyvéd, Buda-
pest.
- Párvy* Sándor érseki titkár, tb.
kanonok, Eger.
- Pasteiner* Gyula dr. egyetemi
tanár, Budapest.
- Pastinszky* József állami polg.
isk. tanár, Csáktornya.
- Pásztélyi* János curiai bíró, Bu-
dapest.
- 865 *Pauer* Leo (Budahegyi), Buda-
pest.
- Paulovics* József esperes-pleba-
nus, tb. kanonok, Turócz-Szu-
csány.
- Pausitz* Ferencz főhercegi ud-
vari tiszt, Alesuth.
- Péchy* Elemér (Pécsujfalusi) cs.
és kir. kamarás, Pécs-Ujfalu.
- Péchy* Lajos, Budapest.
- 870 *Péchy* Zsigmond (Pécsujfalusi)
főispán, Kassa.
- Pecsner* Emil cist. r. áldozó pap,
Budapest.
- Peczek* Gyula dr., Budapest.
- Péczely* Árpád adóhivatali el-
lenőr, Abaúj-Szántó.
- Peregi* Mihály ág. ev. egyh. fel-
ügyelő, Győr.
- 875 *Perényi* Zsigmond báró, orsz.
képviselő, Nagy-Szőllős.
- Persián* Kalmán tanárjelölt, Ko-
lozsvár.
- Pesty* Gizella, Budapest.
- Pesthy* Pál curiai joggyakornok,
Budapest.
- Péter Dénes.** Kis-Kun-Halas.
- 880 *Péter* Gábor városi tisztviselő,
Debreczen.
- Péterffy* Lajos min. titkár, Buda-
pest.
- Péterfi* Zsigmond mérnök, Ko-
lozsvár.
- Pethes* Pál ügyvéd, Jászbe-
rény.
- Petró* József ügyvéd, Miskolcz.
- 885 *Petrov* Elek tanár, Szentpé-
tervár.
- Pfeiffer* Antal kegyes-r. áldozó
pap, főgymn. igazgató, Temes-
vár.
- Pintér* Sándor ügyvéd, Szé-
csény.
- Pitroff* István gyetvai plebanus,
sz. sz. ülnök. Besztercebánya.
- Piukovits* József földbirtokos,
Szabadka.
- 890 *Piukovits* Ödön kir. curiai bíró,
Budapest.
- Pless* Mór polg. takarékpénztári
vezértitkár, Arad.
- Podhorányi* Nándor ügyv., Felső-
Szvidnik.
- Podmaniczky* Frigyes báró, orsz.
képviselő, Budapest.
- Podmaniczky* Géza báróné szül.

- Degenfeld-Schomburg Berta grófnő. Kis-Kartal.
- 895 *Pokoly* József ev. ref. theol. tanár. Kolozsvár.
- Pokorny** Frigyes, Tihany.
- Polczner* Jenő ügyvéd, Szeged.
- Polgár* József tanárjelölt, Kolozsvár.
- Polgár* Sándor dr. törvényszéki bíró, Nagy-Becskerek.
- 900 *Policzer* Aladár m. kir. postatáv. tiszt, Budapest.
- Pompéry* Aurél dr. s. lelkész, Zenta.
- Pompéry* Elemér szabadalmi bíró, Budapest.
- Pongrácz* Jenő fő-ügyészi helyettes, Debreczen.
- Pongrácz* Sándor dr. ügyvéd, Budapest.
- 905 *Popovics* István a Tökölly Sas-féle int. igazgatója, Budapest.
- Pór* Antal vál. tag. Esztergom.
- Porubszky* Pál ev. főgymn. tanár, Nyiregyháza.
- Pósta* Béla dr. muzeumi segédőr, Budapest.
- Peőcz* Elek ny. min. tanácsos, Budapest.
- 910 *Pribek* István (Vilkei) nagyprepost. lorymai felsz. püspök, Veszprém.
- Prónay* Dezső báró. Acsa.
- Pruzsinszky* Pál dr. ev. ref. főgymn. tanár, Budapest.
- Puky* Andor, Tomor.
- Puky* Gyula kir. táblai elnök, Debreczen.
- 915 *Puky* József (Bízaki) min. oszt. tanácsos, Budapest.
- Pulszky** Ágost dr. orsz. képviselő, Budapest.
- Pulszky* Károly dr., Budapest.
- Punday* János kántortanító. Homonna.
- Purgly* Sándor (Jószáshelyi) dr. megyei aljegyző, Veszprém.
- 920 *Rácz* Miklós bölcsészlet-hallgató, Kolozsvár.
- Radányi* József ny. min. szám-tanácsos, Brassó.
- Radda* Ignác dr. ügyvéd, Páncsova.
- Radisics* Jenő (Kutasi) az orsz. m. iparműv. muzeum igazgatója, Budapest.
- Radnay* Farkas kanonok, Nagyvárad.
- 925 *Radvánszky* Antal báró özvegye sz. b. Podmaniczky Mária, Hatvan.
- Radvánszky** Béla báró vál. tag, Sajó-Kaza. I. az alapítók közt is.
- Rajner* Gyula dr. ügyvéd, Budapest.
- Rákosi* Endre tanárjelölt. Kolozsvár.
- Rakovszky* Ferencz cs. és kir. kamarás. Nyitra-Novák.
- 930 *Rakovszky* Iván. Nagy-Rákó.
- Rapaics* Rajmund dr. egri főegyházmegyei áldozó pap, egyet. tanár, Budapest.
- Rásky* Béla dr. ügyvéd, Pécs.
- Rásó* Gyula alispán, Debreczen.
- Rúzgha* Béla (Kis-Bíróczy) Puszta-Fenhegy.
- 935 *Récsei* Viktor dr. sz. Benedek-r. áldozó pap, Pannonthalma.
- Reiszig* Ede ifj. dr. min. s. fogalmazó. Budapest.
- Reizner* János könyvtárigazgató, Szeged.
- Réthy* László dr. vál. tag. Budapest.

- Réti Márton* kegyes-r. áldozó pap, Kolozsvár.
- 940 *Retteggy Sándor*, Tötör.
- Révay* Leo könyvtáros, Budapest.
- Révész Kálmán* ev. ref. lelkész, Kassa.
- Reviczky Emil* földbirtokos, Budapest.
- Reviczky István* (Revisnyei) cs. és kir. tábornok, Budapest.
- 945 *Reviczky József*, Puszta-Bagos.
- Rexa Viktor* dr., Budapest.
- Rézányai János* áldozó pap, sz. sz. ülnök, árvaintézeti igazgató, Pécs.
- Rézler György* ügyvéd, Kisvárdá.
- Rickl Antal* földbirtokos, Debreczen.
- 950 *Riedl Frigyes* dr. főreálisk. tanár, Budapest.
- Riszner Károly* ügyvéd, Nyitra.
- Ring Géza* takarékpénztári vezértitkár, Arad.
- Rhódy Alajos* polgárm., Bártfa.
- Rohács János* városi levéltárnok, Versecz.
- 955 *Rohonyi Gyula* orsz. képviselő, Budapest.
- Romanez Mihály* főgymn. tanár, Pancsova.
- Rombauer Emil* állami főreálisk. igazgató, Brassó.
- Rónay Jenő* (Zombori) főispán, Nagy-Becskerek.
- Rosenbach Emil* tanár, Tereske.
- 960 *Rosenbach Sándor*, Budapest.
- Rosenfeld József* joghallgató, Budapest.
- Roskovics Ignác* festőművész, Budapest.
- Rostaházy Kálmán* plebanus, Budapest.
- Rosza János* ág. ev. lelkész, Ivánkafalu.
- 965 *Roszival István* apát-kanonok, Esztergom.
- Rozvány György* ügyvéd, Nagy-Szalonta.
- Rósa Imre*, Tisza-Földvár.
- Rósa Izsó* (Vásárhelyi) dr. ügyv., kamara-elnök, Szeged.
- Röser Miklós**, Budapest.
- 970 *Rudnay Béla* rendőr-főkapitány, Budapest.
- Ruiz Gyula* gazdatiszt, Budapest.
- Rupprecht Olivér* (Vircsolagri), Sajtos-Kál.
- Ruszt József* (Ruszt) Budapest.
- Sáfrán József* kegyes-r. főgymn. tanár, Szeged.
- 975 *Saághy Károly* honvéd őrnagy, Szeged.
- Sal Ferencz* polgármester, Nagyvárad.
- Salánky István* kegyes-r. gymn. tanár, Vác.
- Salinger Rezső* bölcsészett-hallgató, Budapest.
- Sándor János* főispán, Dicső-Szent-Márton.
- 980 *Sántha Elemér* dr. kir. alügyész, Budapest.
- Sánta Kálmán* joghallgató, Budapest.
- Sárdy János* kir. járásbíró, Perlasz.
- Sárközy Imre* (Nadasdi) kir. mérnök, Budapest.
- Sárváry Gyula* dr. városi főorvos, Debreczen.
- 985 *Sárváry Lőrincz* kir. járásbíró, Debreczen.
- Schalkház Lipót*, Kassa.
- Schaurek Bódog* dr. jogakadémiai tanár, Pécs.
- Scheffer Ákos* ügyvéd, Kapuvár.

- Schell* József báró, Budapest.
- 990 *Schilling* Lajos dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Schneller* István egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Scholtz* Frigyes ev. főgymn. tanár, Késmárk.
- Schönherr* Gyula dr. vál. tag, Budapest.
- Schönvitzky* Bertalan dr. kir. kath. főgymn. tanár, Pozsony,
- 995 *Schreiber* Frigyes ny. min. tanácsos, orsz. képviselő, Budapest.
- Schuller* Richárd ev. gymn. tanár, Segesvár.
- Schuster* József orsz. képviselő, Medgyes.
- Schwarz* Ignác dr., Bécs.
- Sebe* István m. á. v. segédfogalmazó, Debreczen.
- 1000 *Sebe* Pál kir. törvényszéki bíró, Nagy-Somkút.
- Sebestyén* Gyula állami polg. tanítónő-képezdei igazgató, Budapest.
- Sebestyén* Gyula dr. muzeumi segéd, Budapest.
- Sebeszta* Károly kir. tanácsos, tanfelügyelő, Temesvár.
- Seján* Antal kir. törvényszéki bíró, Máramaros-Sziget.
- 1005 *Semsey* Ádám p. ü. titkár, Eperjes.
- Serédy* J. Dénes szent Benedek-r. tanár, Pápa.
- Seregély* Béla főgymn. tanuló, Sopron.
- Serényi* Béla gróf orsz. képviselő, Putnok.
- Serly* Gusztáv dr. megyei főorvos, Nagy-Károly.
- 1010 *Sidelszky* Gyula plebanus, Regete-Ruszka.
- Sidó* István polgármester, Somorja.
- Siklóssy* László tanuló, Budapest.
- Simon* Béla reálisk. tanár, Pécs.
- Simonffy* Imre kir. tanácsos, polgármester, Debreczen.
- 1015 *Simonides* Károly plebanus Vác-Szent-László.
- Simonyi* Béla (Simonyi és Varsányi) m. főügyész, Aranyos-Maróth.
- Simonyi* Elemér (Simonyi és Varsányi) kir. járásbíró, Illava.
- Simonyi* Kálmán, Erdő-Tarcsa.
- Simor* János ny. törvényszéki bíró, Kapolcs.
- 1020 *Sindelár* József bölcsészeti-hallgató, Budapest.
- Sinkovics* József főgymn. tanár, Lugos.
- Sipeky* Béla (Paksi) Borcsicz.
- Siró* József dr. ügyvéd, Budapest.
- Soerensen* Asmus dr. tanár, Chemnitz.
- 1025 *Sólyom-Fekete* Ferencz dr. kir. törvényszéki elnök, Déva.
- Sombory* Lajos a m. főrendiház tagja, Magyar-Nagy-Sombor.
- Somlyó* Sándor színész, Budapest.
- Somogyi* Rezső gyógyszerész, Kisvárd.
- Somogyi* Zsigmond p. ü. min. számellenőr, Budapest.
- 1030 *Soó* Gáspár főgymn. tanár, Székely-Udvarhely.
- Soós* Elemér (Sóvári) ny. honvéd-ezredes, Budapest.
- Soós* Lajos tanuló, Sopron.
- Sörös* Pongrácz sz. Benedek-r. tanár, Győr-Szentmárton.

- Sötér Sándor* dr. ügyvéd, Magyar-Óvár.
- 1035 *Sporzon* Ernő orsz. képviselő, Privigye.
- Sréter* Alfréd, Budapest.
- Stark* Andor r. kath. gymn. tanár, Debreczen.
- Stassik* Ferencz dr. ügyvéd, Nagy-Becskerek.
- Steindl* Imre műegyetemi tanár, Budapest.
- 1040 *Steiner* Fülöp dr. püspök, Székesfehérvár.
- Steinhöfer* Gyula dr. plebanus, Nyitra-Ujlak.
- Stessel* József főpénztárnok, Kismarton.
- Steszkal* József, Predmér.
- Stokka* Tankréd dr. udv. levélt. fogalmazó, Bécs.
- 1045 *Stolarik* József városi levéltárnok, Temesvár.
- Stoll* Béla ügyvéd, Nagybánya.
- Sulyok* Zoltán, Ohaba-Mutnicz.
- Sütő* József ügyvéd, Nyiregyháza.
- Scáby* Frigyes megyei levéltárnok és várnagy, Lőcse.
- 1050 *Scáby* Sándor kir. járásbíró, Abaúj-Szántó.
- Svaiczter* Gábor honvéd-ezredes, Aranyos-Meggyes.
- Svastics* Aladárné szül. Somsich Ilona, Szentgálos-Kér.
- Szabó* Béla ev. ref. lelkész, Körs-Tarcsa.
- Szabó* Gyula dr. városi tanácsnok, Kolozsvár.
- 1055 *Szabó* Imre ügyvéd, Veszprém.
- Szabó* János (Gelléri) Budapest.
- Szabó* János ev. ref. esperes, Hódmezővásárhely.
- Szabó* Kálmán polgármester, Kaposvár.

- Szabó* Károly tanfelügy., Sopron.
- 1060 *Szabó* Márton tanárjelölt, Kolozsvár.
- Szabó* Sándor tb. megyei főjegyző, Máramaros-Sziget.
- Szakonyi* Kálmán ügyvéd, Kapuvár.
- Szalánczy* Ferencz földbirtokos, Nyir-Bogdány.
- Szalavszky* Gyula trencsényi főispán, Budapest és Pozsony.
- 1065 *Szalay* Pál ifj. plebanus, Dad.
- Szalay* Pálné szül. Latinovics Malvin, Budapest.
- Szalay* Péter min. tanácsos, Budapest.
- Szále* Lajos dr. árvaszéki ülnök, Nyitra.
- Szapáry* Gyula gróf, orsz. képviselő, Budapest.
- 1070 *Szaplonczay* Miklós orsz. képviselő, Máramaros-Sziget.
- Szász** Károly ev. ref. püspök, Budapest.
- Széchenyi* Béla gróf, Budapest.
- Széchenyi* Miklós gróf, jáki apát, a Pazmanceum rectora, Bécs.
- Széchenyi* Sándor gróf, Nagydorog.
- 1075 *Széchy* Károly dr. egyetemi tanár, Kolozsvár.
- Szederkényi* Nándor, Budapest.
- Szegfy* István honv. huszárfőhadnagy, Pápa.
- Székely* Ferencz megyei főlevéltárnok, Szegszárd.
- Szekerák* Ambrus gyógyszerész, Homonna.
- 1080 **Széky** Péter földbirtokos, Tisza-Igar.
- Szell* Ákos kir. közjegyző, Szeged.
- Szell* Farkas vál. tag, Debreczen.

- Szeless* József dr. takarékpénztári igazgató, Kecskemét.
- Szélessy* János okl. jegyző, Nyitra-Rudnó.
- 1085 *Szely* Lajos dr. főesp. kanonok, cz. apát, Győr.
- Szendrei* János dr. vál. tag, Budapest.
- Szentiványi* Gyula (Sepsi-Szentiványi) kir. táblai tanácselnök, (Bánffy-Hunyad) Farnas.
- Szentiványi* Gyula, Apa.
- Szentiványi* Kálmán, Nyárád-Pálfalva.
- 1090 *Szentiványi* Márton ifj., Sz.-Iván.
- Szentiványi* Miklós, Sajó-Gömör.
- Szentiványi* Zoltán, Vetés (Szatmár vm.) és Budapest.
- Szentkirályi* Kálmán, Tápió-Szentmárton.
- Szentkláray* Jenő kanonok, Temesvár.
- 1095 *Szentmarjay* Dezső kir. törvényszéki elnök, Maros-Vásárhely.
- Szentspály* Miklós főszámvevő, Nagy-Szőllős.
- Szentpétery* Sámuel ev. ref. esperes, Pelsőcz.
- Szepessy* Orbán, Miskolcz.
- Szeremley* Sámuel ev. ref. lelkész, Hódmező-Vásárhely.
- 1100 *Szevéra* János bölcsészeti hallgató, Budapest (Kőbánya).
- Szieber* Ede tankerületi főigazgató, Kassa.
- Szigethy* Miklós honvéd-ezredes, Kolozsvár.
- Szikora* Béla, Devecser.
- Szikszay* György dr. kir. alügyész, Nyiregyháza.
- 1105 *Szilády* Áron vál. tag, Kis-Kunhalas.
- Szilágyi* Albert dr. tanár, Székely-Udvarhely.
- Szilágyi* János kir. közjegyző, Máramaros-Sziget.
- Szilassy* Aladár p. ü. bíró, Budapest.
- Szily* Dezső földbirtokos, Ollár.
- 1110 *Szitányi* Izidor a m. orsz. közp. takarékpénztár elnöke, Budapest.
- Szmialovszky* Valér dr. ügyvéd, orsz. képviselő, Budapest.
- Szmrecsányi* Arisztid földbirtokos, Szmrecsány.
- Szmrecsányi* Lajos érseki titkár, Eger.
- Szmrecsányi* László kir. közjegyző, kamara-elnök, Kassa.
- 1115 *Szmrecsányi* Pál püspök, Szepes-Várallya.
- Szobonya* Mihály festő-művész, Budapest.
- Szombathy* Ignác dr. ny. középiskolai tanár, Budapest.
- Szontagh* Hugó kir. törvényszéki bíró, Nagy-Kikinda.
- Szöcs* Ignác ügyvéd, Kerellő-Szentpál.
- 1120 *Szölgvény* János kegyesrendi házfőnök, Budapest.
- Szöllősi* Antal ev. ref. lelkész, Makó.
- Sztáncsek* Zoltán (Felsőtorjai) tanár, Rákospalota.
- Sztáray* Antal gróf özvegye sz. Batthyány Francziska grófnő, Nagymihály.
- Szuhányi* Lajos, Csenger.
- 1125 *Szűmrák* Pál földbirtokos, Besztercebánya.
- Szűts* Andor dr. ügyvéd, Székesfehérvár.
- Szűcs* Károly városi jegyző, Török-Szentmiklós.
- Szűcs* Miklós kir. törvényszéki bíró, Nagy-Kanizsa.

Szűcs Sándor, Sár-Aba (Fehér vm.)

1130 *Tabódy* Jenő cs. és kir. kamarás, p. ü. tanácsos. Budapest.

Tagányi Károly vál. tag, Budapest.

Takács György dr. állami felső-leányiskolai tanár, Trencsén.

Takács Sándor kegyes-r. főgymn. tanár, Budapest.

Tariczky Endre esperes-plebanus, Tisza-Füred.

1135 *Tarnai* János dr. kir. táblai bíró, Budapest.

Tarnóczy Béla cs. és kir. kamarás, Alsó-Lelócz.

Tedeschi Viktor takarékpénztári igazgató, Arad.

Téglás Gábor főrealisk. igazgató, Déva.

Téglássy István min. titkár, Budapest.

1140 *Telekessy* János plebanus, Hanusfalva.

Teleki Sámuel gróf, Sáromberke.

Teleszky István dr. orsz. képviselő, Budapest.

Télfi Iván dr. ny. egyetemi tanár, Budapest.

Teller Kálmán böcsészethallgató, Budapest.

1145 *Temesváry* János dr. főgymn. tanár, Szamosujvár.

Terray István vasgyári pénztárnok, Likér (Gömör vm.).

Téry Emil ügyvéd, Hőgyész.

Terstyánszky András (Nádasi) földbirtokos, Ipoly-Keszi.

Tersztyánszky Dezső r. kath. aesp. plebanus, Fényes-Litke.

1150 *Tersztyánszky* István ügyvéd, Szécsény.

Tihanyi Dénes, Radvány.

Tilless Béla dr. tüzer-hadnagy, Besztercebánya.

Thim József dr. járási orvos, Zombor.

Timon Ákos dr. egyetemi tanár, Budapest.

1155 *Thinagl* János kir. közjegyző, Nagy-Szombat.

Tiringer Béla a m. tud. akadémiai könyvkiadó-hivatal vezetője. Budapest.

Tisza István gróf. dr. földbirtokos, orsz. képviselő, Budapest és Geszt.

Tocsek Helén (Pacséri) állami képezdei tanítónő, Budapest.

Toldy László dr. székes-fővárosi főlevéltárnok, Budapest.

1160 *Tolnay* János kir. járásbíró, Déva.

Tolnay Lajos min. tanácsos, Budapest.

Tomka Jenő min. titkár, Budapest.

Tompa Antal ügyvéd, Budapest.

Tompa Árpád főrealiskolai tanár, Székely-Udvarhely.

1165 *Tompa* Imre gymn. tanuló, Sopron.

Topán Sándor lotto-hivatali tiszt, Temesvár.

Torday Gábor ügyvéd, Debreczen.

Torma Miklós alispán, Deés.

Tóth Ernő bölcsészethallgató, Kolozsvár.

1170 *Tóth* Gyula róm. kath. lelkész, Tarna-Méra.

Tóth István ügyvéd. Kecskemét.

Tóth Kálmán földbirt., Csapak.

Tóth Lajos ügyvéd, Budapest.

Tóth Lőrincz dr. prémontrei kanonok, plebanus. Kis-Kapos (Ung vm.)

- 1175 *Tóth* Ödön ügyvéd, Szegszárd.
Tóth Sándor kegyes-r. főgymn.
tanár, Léva.
Tóth Sándor lelkész, Lenti.
Tóth Zsigmond. Kolozsvár.
Tölcséry István főgymn. tanár,
Uj-Verbász.
- 1180 *Török* Bertalan (Kadicsfalvi)
főjegyző, Nagy-Enyed.
Török Ferencz (Szendrői) cs. és
kir. kamarás, min. titkár,
Budapest.
Török István dr. ev. ref. fő-
gymn. igazgató, Kolozsvár.
Török József, Budapest.
Török Pál ügyvéd, Somorja.
- 1185 *Török* Sándor, Budapest.
Tőry Gusztáv dr. min. oszt.
tanácsos, Budapest.
Trauschenfels Jenő dr., Bécs.
Trebits Ignác földhitelintézeti
igazgató, Budapest.
Trencsényi Árpád, Segesvár.
- 1190 *Trshtyánszky* Ferencz ev. lel-
kész, Pozsony.
Truskowski Jenő (Dobieslaw)
Miskolcz,
Turhányi György dr., Buda-
pest.
Turgonyi Lajos ev. ref. lelkész,
Mező-Túr.
Turián József dr. min. fogal-
mazó, Budapest.
- 1195 *Thurinszky* Károly, Eperjes.
Thúry Etele ev. ref. lelkész,
Csurgó.
Thúry József főgymn. tanár,
Kis-Kun-Halas.
Turman Olivér kir. tan., polgár-
mester, Nagybánya.
Thuróczy Vilmos (Alsó-körös-
kényi) főispán, Nyitra.
- 1200 *Turzó* Miklós (Ernyédi), Tren-
csén.
- Tüdös* János dr. ügyvéd, Deb-
reczen.
Tüzes Karácson kir. közjegyző,
Deés.
- Udvardy* Cserna László dr. jog-
lyceumi tanár, Eger.
Ugron István (Ábránfalvi) cs.
és kir. kamarás és consul.
Tiflis (Oroszország).
- 1205 *Ugron* Miklós, Mező-Záh.
Ujhegyi Béla ny. áll. m. kir.
csendőr-örnagy, Nagyvárad-
Olaszi.
Ujvárosi József egyházmegyei
gondnok, Uzon.
Unger Gusztáv kir. táblai bíró,
Debreczen.
Unterauer József főhercegi
titkár, Alesúth.
- 1210 *Urányi* Albert kir. tanácsos.
Budapest.
Urányi Imre orsz. képviselő,
Máram-Sziget és Budapest.
Ury-Kapácsy Amália, Eger.
- Váczy* János dr. v. tag, Budapest.
Vadady László, Magyar-Igen.
- 1215 *Vadas* József honvéd-százados
Békés-Gyula.
Vághy Mihály ifj. kir. ügyész,
Sopron.
Wagner József kanonok, cz.
prépost, Nyitra.
Wagner Lajos dr. főreálisk.
tanár, Pozsony.
Vagyon István földbirtokos,
Szenicz.
- 1220 *Vajda* Gyula kegyes-r. főgymn.
igazg., egyet. tanár, Kolozsvár.
Vajda János postatakarékpénz-
tári számvizsgáló, Budapest.
Valencsik Sándor tanító, Heves-
Csány.

- Vály Béla (Nagyváli és Csalticzi) kir. járásbíró, Aranyos-Marót.
- Valkovszky Miklós főreálisk. igazgató, Munkács.
- 1225 Walter Gyula dr. primási titkár, Esztergom.
- Vámosy Mihály ev. ref. főgymn. ny. igazgató, Budapest.
- Wandraschek Jenő dr. orvos, Kassa.
- Várady Kálmán kir. járásbíró, Nagylak.
- Váradi László dr., Budapest.
- 1230 Varga Alajos ügyvéd, Mohács.
- Varga Ferencz plebanus, Szeged.
- Varga Lajos ev. ref. theologiai tanár, Sárospatak.
- Varga Lőrincz ügyv., Beregszász.
- Varga Mihály kanonok, Pozsony.
- 1235 Varga Ottó dr. főgymn. tanár, Budapest.
- Vári Rezső dr. egyet. m. tanár, Budapest.
- Varju Elemér egyetemi tanuló, Budapest.
- Városey Gyula dr. theologiai tanár, papnevelő int. igazgató, Budapest.
- Városi Tivadar főgymn. igazgató, Újvidék.
- 1240 Varságh Béla, Békés-Csaba.
- Vass Antal dr. kir. törvényszéki bíró, Debreczen.
- Vass Bertalan dr. cist. r. főgymn. tanár, Székesfehérvár.
- Vass Kálmán ev. ref. lelkész, Laczháza.
- Vass Miklós fő-reáliskolai tanár, Székely-Udvarhely.
- 1245 Vásárhelyi Géza földbirtokos, Tinnye.
- Vasvári Benő főreálisk. tanár, Budapest.
- Vavrek Richárd prem. r. főgymn. tanár, Jászó-Mindszent.
- Vay Dénes báró, Pozsony.
- Vay Kázmér (Vajai) vasuti tisztviselő, Budapest.
- 1250 Vay Sándor báró, Golop.
- Vay Tihamér gróf, F.-Vadász.
- Weber Sámuel ev. lelkész, Béla (Szepes vm.)
- Vécsey Tamás dr. egyetemi tanár, Budapest.
- Végh Arthur dr. kir. táblai bíró, Budapest.
- 1255 Végh Endre ügyvéd, Budapest.
- Végh István (Verebi) földbirtokos, Vereb.
- Weisz Antal 1848/49-iki honvéd-főhadnagy, Budapest.
- Veith József szolgabíró, Aranyos-Maróth.
- Vekerdy Máté kir. járásbíró, Tisza-Lök.
- 1260 Velics Antal (Lászlófalvi) dr. orvos, Budapest.
- Vellansits János posta és távirda-felügyelő, Sopron.
- Venczell Antal pápai kamarás, nagy-szombati érseki sz. sz. ülnök, Esztergom.
- Venter Gerő ügyvéd, Arad.
- Veress Endre tanár, Kolozsvár.
- 1265 Veress Imre (Farádi) cs. és kir. kamarás, Nógrád-Szakal.
- Werner Gyula ev. tanító, Nyiregyháza.
- Wertán Pál főgymn. tanár, Maros-Vásárhely.
- Wertheimer Ede dr. jog-akadémiai tanár, Bécs.
- Wertner Mór dr. orvos, Muzsla.
- 1270 Wesselényi Miklós báró, Zilah.
- Vetter von der Lilie grófné, szül. b. Horvát Katinka, Hantzenpichl (Styriában.)

- Vida Aladár főgymn. igazgató,
Nagybánya.
- Vidovich György esperes-plebanus, Pecze-Szőllős.
- Vikár István ügyvéd, Győr-Szentmárton.
- 1275 Villányi Szaniszló vál. tag,
Bakonybél.
- Vinaperger Károly bölcsezt-hallgató, Budapest.
- Vinczehidy Izidor takarékpénztári igazgató, Nagy-Kikinda.
- Vinkler József kanonok, sardicai v. püspök, Nagyvárad.
- Virter Lajos dr. nagyprepost, Vác.
- 1280 Vitális Mór törvényszéki bíró,
Ipolság.
- Wittinger Antal tanító, Kőszeg.
- Wüttneydy József kir. törvényszéki bíró, Sopron.
- Wlassics Gyula dr. v. és k. o. ü. minister, Budapest.
- Wodráska Venczel gymn. tanár, Trsztena.
- 1285 Vogronics Antal kanonok, Veszprém.
- Vojnich Döme főgymn. igazgató, Esztergom.
- Vojnich József tanuló, Szabadka és A.-Roglaticza u. p. Topolya.
- Vojnics István főszolgabíró, Zombor.
- Vojnics Simon, Topolya.
- 1290 Vojtkó Pál ev. főgymn. tanár, Sopron.
- Wolf Lipót boráros, Kismarton.
- Wosinsky Mór esperes-plebanus, Szekszárd.
- Wouermans Ferencz kir. törvényszéki bíró, Nyiregyháza.
- Vuchetich Sándor (Cseneyi és Brinji) posta- és távirda igazgató, Budapest.
- 1295 Xantus Gábor bölcsezt-hallgató, Budapest.
- Zajnay János kanonok, székes-egyh. főesperes, Nagyvárad.
- Zalán Lipótné (Alsó-domborui), Budapest.
- Zay Albert gróf, Szent-Endre.
- Zech Arnold báró (Deybachi) honv. huszár-ezredes, Szeged.
- 1300 Zelei János kanonok, krasznai főesperes, egervári cz. prepost, Nagyvárad.
- Zeyk Károly, Nagy-Enyed.
- Zichy Béla gróf, Budapest és Lengyel-Tóti.
- Zichy István gróf, Kis-Jenő.
- Zichy Jánosné grófnő, Nagy-Láng.
- 1305 Zichy Sarolta grófnő, Cziffer (Pozsony vm.)
- Zichy Vladimir gróf községi bíró, Komárom-Szentpéter.
- Zimmermann Ferencz vál. tag, Nagy-Szeben.
- Zimmermann János ev. lyceumi tanuló, Pozsony.
- Ziskay Antal dr. kir. tanácsos, Győr.
- 1310 Zollner Béla tanár, Budapest.
- Zombory Antal városi tanácsnok, Szeged.
- Zombory Géza honv. huszárhadnagy, Kecskemét.
- Zoványi Jenő ev. ref. lelkész, Tisza-Földvár.
- Zöldy Jenő az aradi első takarékpénztár főpénztárnoka, Arad.
- 1315 Zsámbokréthy Emil orsz. képviselő, Budapest és Kis-Zsámbokrét.
- Zsatkovics Kálmán gör. kath. lelkész, Malmos.

Zsigárdy Gyula országos képviselő. Galánta.

Zsigmond Antal polgári iskolai tanár, Nyitra.

Zsigmond János kegyes-r. főgymn. tanár, Vác.

1320 *Zsilinszky* Endre dr. tanár, Békés-Csaba.

Zsilinszky Lajos dr. kormányzósági tisztviselő, Vrebrenica (Bosnia.)

Intézetek és testületek :

Arad: Kir. főgymnasium tanári kara.

— Kir. főgymnasiumi ifjuság »Petőfi« önképzőköre.

— Állami fő-reáliskola.

— Kölcsey-Egylet.

— Casino-Egyesület.

Baja: Baja sz. kir. város közönsége.

— Cist. r. főgymnasium.

— Polgári olvasó-egylet.

Balassa-Gyarmat: Polgári iskola.

Bálázsfalva: Gör. kath. főgymnasium.

Békés: Ev. ref. gymnasium.

Békés-Csaba: Casino.

Belényes: Gör. kath. főgymnasium.

Beregszász: Bereg vármegyei casino.

— Állami gymnasium.

Besztercebánya: Kir. főgymn.

— Ág. hitv. ev. algymnasium.

— M. kir. állami felsőbb leányiskola tanári testülete.

Brassó: A román főgymnasium könyvtára.

— Ág. hitv. ev. gymnas. könyvtára.

— Állami főreáliskola.

Budapest: M. kir., tudomány-egyetemi könyvtár.

— Tudomány-egyetemi történelmi Seminarium.

— Eötvös-Collegium.

— Tudomány-egyetemi olvasóköre.

— Középtanodai tanárképző intézet.

— Tudomány-egyetemi bölcsészethallgatók segítő egylete.

— Papnövéndékek magyar egyházi-irodalmi iskolája.

Budapest: Ev.ref. theologiai könyvtár.

— Ág. hitv. ev. főgymn. könyvtára.

— Ág. hitv. ev. főgymnasium »Arany János« önképző köre.

— I-ső ker. m. kir. állami főgymnasium.

— II-ik ker. kir. egyetemi kath. főgymnasium igazgatósága.

— V-ik ker. kir. kath. főgymnasium.

— V-ik ker. kir. kath. főgymnasium ifjusági könyvtára.

— VII-ik ker. állami gymnasium ifjusági könyvtára.

— VIII-ik ker. főgymnasium.

— Kegyes tanító-rendiek főgymnasiuma.

— II-ik ker. állami reáliskola igazgatósága.

— IV-ik ker. községi főreáltanoda.

— V. ker. állami főreáliskola.

— VI-ik ker. állami reáliskola.

— Állami tanító-képezde.

— Állami tanító-képezdei ifjuság.

— Állami polgári tanítónő-képezde.

— Cisterciek tanárképző intézete.

— I-ső ker. községi felsőbb leányiskola.

— II. ker. polgári leányiskola.

— M. kir. honvédségi Ludovika Akadémia.

— Országos Casino.

— Lipótvárosi Casino.

— M. kir. Országos Levéltár.

— Szent Ferencz-rendiek társháza.

— Szent István-Társulat.

— Budai tanító-egylet.

Csik-Somlyó: Róm. kath. főgymnasium (Csik-Várdotfalván.)

Csorna: Prémontrei kanonokrendi prépostság.

Curgó: Ev. ref. főgymnasium könyvtára.

Czepléd: Czepléd város közönsége.

Debreczen: Ev. ref. főisk. anyakönyvtára.

— Felsőbb tanulók olvasó-egylete.

— Kereskedelmi Akadémia ifjúsági könyvtára.

— Róm. kath. algymnasium.

— Állami főreáliskola.

— Főreáliskolai ifjúsági könyvtár.

— Róm. kath. felsőbb leányiskola igazgatósága.

— Casino.

— Jogász- és tisztviselő-kör.

Deés: Casino.

Déva: M. kir. állami főreáliskola.

— M. kir. állami főreáliskolai önképző-kör.

— Állami tanító-képezde.

— Nemzeti Casino.

Eger: Eger város közönsége.

— Érseki lyceum jog- és államtudományi kara.

— Róm. kath. főgymnasium.

— Casino Egylet.

Eperjes: Eperjes sz. kir. város közönsége.

— Ág. hitv. ev. főiskola könyvtára.

— Kir. kath. főgymnasium.

— Angol kisasszonyok »Sancta Maria« intézete.

— Széchenyi kör.

Érsekújvár: Róm. kath. algymnasium.

— Casino.

Erzsébetváros: M. kir. állami gymnasium.

Esztergom: Esztergom sz. kir. város közönsége.

Esztergom: Főegyházi könyvtár.

— Casino.

Fehértéplom: Fehértéplom r. tan. város közönsége.

— M. kir. állami főgymnasium.

— Gymnasiumi ifjúsági önképzőkör.

Felső-Lőrő: Ág. hitv. ev. tanítóképezde.

Fiume: Kir. állami főgymnasium.

— M. kir. tengerészeti akadémia.

Gyöngyös: Róm. kath. nagy-gymnasium.

Gyölk: Ev. ref. algymnasium tanári kara.

Győr: Szent Benedek-rendiek főgymnasiuma.

— Állami főreáliskola.

Győr-Szentmárton: Pannonhalmi főapátsági könyvtár.

Gyulaféhegyvár: Róm. kath. főgymnasium.

Hajdu-Nánás: Ev. ref. gymnasium.

Hódmező-Vásárhely: Ev. ref. főgymnasium könyvtára.

— Casino.

Homonna: Polgári és közép-kereskedelmi iskola.

Igló: Ág. hitv. ev. főgymnasium.

— Állami tanító-képző intézet.

Jászberény: Jászberény város közönsége.

— Községi róm. kath. főgymnasium.

Kalocsa: Jézus-társasági collegium.

— Szent Ágoston-Egylet egyház iskolája.

— Tanító-képző intézeti önképző-kör.

Kaposvár: M. kir. állami főgymnasium.

Kassa: M. kir. jogakadémia.

— Prémontrei kath. főgymnasium.

— Főgymnasiumi ifjúság önképző-egylete.

— Állami főreáliskola.

— Polgári társas-kör.

Kecskemét : Ev. ref. jogakadémia.
 — Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. főgymnasium igazgató-sága.
 — M. kir. állami főreáliskola igazgató-sága.
 — Községi népiskolai tantestület.
Keszthely : Prémontrei kath. főgymnasium.
Kézdi-Vásárhely : Kantai kath. algymnasium.
Kis-Kun-Halas : Ev. ref. főgymnasium könyvtára.
 — Casino.
Kismarton : Esterházy-könyvtár.
Kis-Ujszállás : Ev. ref. gymnasium.
Kisvárda : Casino-egylet.
Kolozsvár : Ev. ref. főiskola tanári kara.
 — Róm. kath. főgymnasium.
 — Unitárius főiskola könyvtára.
 — Unitárius főisk. ifjúság olvasó egylete.
 — Állami tanítónő-képezde.
 — Állami felsőbb leány-iskola.
 — Kereskedelmi akadémia.
 — Ipar- és kereskedelmi kamara.
 — Erdélyi Múzeum-Egylet könyvtára.
Komárom : Szent Benedek-rendiek algymnasiuma.
 — Városi Casino.
Körmöczbánya : M. kir. állami főreáliskola.
Kőszeg : Szent Benedek-rendiek székháza.
Kun-Félegyháza : Gymnasium igazgató-sága.
Kun-Szentmiklós : Casino.
Lelesz : Prémontrei kanonok-rendi prépostság.
Losoncz : Városi könyvtár.
 — Állami főgymnasium.
 — Állami tanító-képezde.
Lőcse : Kir. kath. főgymnasium.

Lőcse : Állami főreáliskola.
 — Szepesi Főtvös-kör és polgári casino-egyesület.
Lugos : Róm. kath. főgymnasium.
 — Casino-egylet.
Magyar-Óvár : Kegyes tanító-rendi kath. kis. gymnasium.
 — Mosony megyei történelmi- és régészeti-egylet.
Makó : Állami főgymnasium.
 — Casino egylet.
Máramaros-Sziget : Ev. ref. főgymnasium.
 — Róm. kath. algymnasium.
 — Állami tanító-képezde tanári kara.
 — Állami felsőbb leányiskola.
Maros-Vásárhely : Ev. ref. collegium könyvtára.
 — Casino.
Mező-Túr : Ev. ref. gymnasium.
Miskolcz : Ág. hitv. ev. egyház köz-könyvtára.
 — Ev. ref. főgymnasium.
 — Kir. kath. algymnasium.
 — Polgári iskola.
Modor : Állami tanító-képző intézet igazgató-sága.
Moór : M. kir. állami polgári iskola.
Munkács : Állami gymnasium.
Nagybánya : Állami főgymnasiumi tanári kar könyvtára.
 — Városi casino-egylet.
Nagy-Enyed : Ev. ref. Bethlen-collegium igazgató-sága.
Nagy-Kálló : Állami főreáliskola.
Nagy-Kanizsa : Polgári iskola.
 — Polgári-Egylet.
Nagy-Károly : Kegyes tanító-rendi kath. főgymnasium.
Nagy-Kikinda : Gymnasiumi tanári kar.
Nagy-Körös : Ev. ref. főiskola.
Nagy-Rőcze : Polgári iskola igazgató-sága.

Nagy-Sink : Nagy-Sink város közönsége.

Nagy-Szalonta : Gymnasium igazgatósága.

Nagy-Szeben : Állami főgymnasium.

Nagy-Szombat : Érseki főgymnasium.

Nagy-Szöllős : Az Ujocsa-megyei általános néptanító egyesület.

Nagyvárad : Kir. jogakadémia könyvtára.

— Prémontrei kath. főgymn. igazgatósága.

— Állami főreáliskola.

— Bihari ev. ref. egyházmegye könyvtára.

— Bihar-megyei régészeti és történelmi egyesület.

— Bihar-m. casino.

Nyíregyháza : Ág. hitv. ev. főgymnasium.

— Casino-egyesület.

Nyitra : r. tan. város közönsége.

— Növendékpapok magyar egyház-irodalmi iskolája.

— Kath. főgymn. könyvtára.

— Kath. főgymnasiumi ifjuság önképzőköre.

Ó-Becse : Községi polgári fiu-iskola igazgatósága.

Pancsova : Állami főgymnasium.

Pápa : Kath. algynasium igazgatósága.

— Ev. ref. főiskola könyvtára.

— Casino.

Pásztó : Áll. polgári fiu-iskola.

Pécs : Püspöki jog-lyceum igazgatósága.

— Cist. rendi kath. főgymnasium.

— Állami főreáliskola.

— Nemzeti Casino-Egyesület.

Podolin : Kegyes tanító-rendi algynasium tanári könyvtára.

Pozsony : M. kir. Akadémia jog- és államtudományi kara.

Pozsony : A magyarhoni ág. hitv. ev. egyház theológiája.

— Ág. hitv. ev. lyceum.

— Kir. kath. főgymnasium.

— Állami főreálisk. igazgatósága.

— Kereskedelmi akadémiai önképzőkör.

— Toldy-kör.

— Polgári Casino.

Privigye : Kath. gymnasium.

Resicza : Polgári-iskola.

Rimaszombat : Egyesült prot. főgymnasium.

— Községi polgári leány-iskola.

Rózsáhegy : Kath. algynasium tanári könyvtára.

— Társas-kör.

Rozsnyó : Prémontrei kanonok-rend társháza (a kath. főgymn. tanári könyvtára részére).

— Kath. főgymnasiumi ifjuság önképzőköre.

— Ág. hitv. ev. főgymnasium.

Sárospatak : Ev. ref. főiskola könyvtára.

— Akadémiai ifjuság könyvtára.

Sárvár : Sárvár-vármelléki olvasó-kör.

Sátorallya-Ujhely : Kegyes tanító-rendi kath. nagy-gymnasium.

Selmeczbánya : Kir. kath. nagy-gymnasium.

Sepsi-Szentgyörgy : Székely Mikó-főgymnasium.

Seregélyes : Vértesszőlő ev. ref. egyház-megye.

Somorja : Polgári iskola.

— Casino.

Sopron : Ág. hitv. ev. lyceumi magyar önképzőkör.

— Ág. hitv. ev. lyceum tanári testülete.

— Szent Benedek-rendiek főgymnasiuma.

— Állami főreáliskola.

Sopron : Állami keresk. akad. ifjúsági
Önképző-kör.

Sümeg : Reál-iskola.

Szabadka : Községi főgymnasium.

— Casino.

Szakolcza : Kir. kath. algymnasium.

Szamosújvár : M. kir. áll. főgymnasium.

Szarvas : Szarvas város közönsége.

Szászváros : Ev. ref. főgymnasium
(Kun-tanoda).

Szatmár : Kir. kath. főgymnasium.

— Társas-kör.

Szatmár-Németi : Ev. ref. főgymnasium.

Szécsény : Casino és gazda-kör.

Szeged : Kegyes tanító-rendi főgymnasiumi önképző-kör.

— Állami főreáliskola.

— Állami főreáliskola ifjúsága.

— Községi felsőbb leányiskola.

Szegszárd : Casino-egylet könyvtára.

— Állami főgymnasium.

Székely-Udvarhely : Ev. ref. főgymnasium.

— Állami főreáliskola.

Székesfehérvár : Állami főreáliskola.

— Vörösmarty-kör.

— Tóvárosi olvasó-kör.

Szentgothárd : M. kir. állami gymnasium.

Szentes : Városi gymnasium.

Szilágy-Somlyó : Casino-egylet.

Szolnok : Állami főgymnasium.

— Casino.

Szombathely : Szombathely r. tanváros közönsége.

Szombathely : Prémontrei kanonokrend székháza.

— Prémontrei kath. főgymnasium.

— A polgári leányiskola tantestülete.

Temesvár : Kath. főgymnasium.

— Állami főreáliskola.

— Állami felsőbb leányiskola.

Titel : Állami polgári iskola.

Torda : Unitárius gymnasium.

Trencsén : Trencsén sz. kir. város közönsége.

Trsztena : Kir. kath. gymnasium.

Új-Verbász : Algymnasium.

Új-Videk : Kir. kath. főgymnasium.

— Polgári-ipar-és kereskedelmi iskola.

Ungvár : Kir. kath. főgymnasium.

— Kir. kath. főgymnasiumi ifjúság önképző Dayka-köre.

— Az ungi ev. ref. egyházmegye könyvtára.

Vác : Kegyes tanító-rendi kath. főgymnasium.

— Egyesült-Casino.

Vág-Ujhely : Reál-iskola igazgató-sága.

Versecz : Községi reáliskola.

Veszprém : Kegyes tanító-rendi főgymnasium.

Zala-Egerszeg : Kir. állami főgymnasium.

— Casino.

Zenta : Zenta város közönsége.

— Községi algymnasium.

Zilah : Főgymnasiumi tanári kar.

Znyo-Váralja : Állami tanító-képezde.

Zombor : Állami főgymnasium.

Zsolna : Kir. gymnasium.

Az évdijas r. tagok száma : 1618.

1. füzet.

XXXII-ik évfolyam.

Január 15.

41/326

SZÁZADOK.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTI ■

SZILÁGYI SÁNDOR

TITKÁR.

1898-DIK ÉVI FOLYAM.

I. FÜZET.

BUDAPEST.

NYOMATOTT AZ ATHENAEUM R. TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1898.

TARTALOM.

	Lap
Mátyás király magyar diplomatai. Első közlemény. Irta Fraknói Vilmos	1
Gyöngyösi István a költő életéhez. Irta Thaly Kálmán	15
Balassa Bálint Annája. Irta dr. Illéssy János	20
Magyar udvari kancelláriai levéltár. Második és befejező közlemény. Irta Tagányi Károly	42
Castrum volt-e Kismárton az Árpádok alatt? Irta Stessel József	57

Történeti irodalom.

Arany János tanársága N.-Kőrösön. Irta Benkó Imre. Ism. B. F.	60
Az Ujabb szerb irodalom hazánkra vonatkozó termékeiről. Ism. dr. Thim József	62
Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu de Hurmuzaki. Ism. Kropf Lajos	68
Cartulaire Général de l'Ordre des Hospitaliers de Saint Jean de Jérusalem. Ism. Kropf Lajos	70
Die Anfänge des Cistercienser Klosters Saar im Mähren und sein Chronist Heinrich v. Heimbürg. Ism. —V.	72
Középiskoláink története I. Ism. D. L.	73

Tárca.

Repertorium. Összeállította Mangold Lajos	78
Horvát történelmi repertorium. Hetedik közlemény. Közl. Margalits Ede ...	82
Uj könyvek	86
Vegyes közlések	88
Történeti könyvtár	92

Hivatalos rovat.

A M. Tört. Társulat jan. 6-án tartott vál. ülés jegyzőkönyve	93
--	----

FIZETÉSI FELHÍVÁS!

Tisztelettel felkérjük azon tisztelt Tagtársainkat, kik a múlt vagy folyó évre szóló tagdíjaikat még meg nem fizették, hogy az évi 5 frt tagdíjat, a 2 frt 80 kr. Tört. Tár előfizetési és az Életrajzok 5 frt évi díját a Magyar Tört. Társulat pénztárába (Budapest, Egyetemi könyvtár) megküldeni méltóztassanak.

Hátralékos tagtársainkat postai megbízással kerestük meg. Kérjük e postai megbízások kiváltását.

Tisztelettel

Karasszon József, pénztárnok.

A Magyar Történelmi Társulat

1898-ik évi febr. 17-én d. u. 5 órakor

az akadémia üléstermében tartandó közgyűlésének

tárgyai:

1. Elnöki megnyitó beszéd.
2. Titkári jelentés.
3. Az 1897-ik évi zárszámadás és az 1898-ik évi költségvetés bemutatása.
4. Elnökök és választmányi tagok választása.
5. Szádeczky Lajos felolvasása Thököly Imre erdélyi fejedelemsége.
6. A választás eredményének kihirdetése.
7. Elnöki zárszó.

Stein János m. kir. egyetemi könyvkereskedésében *Kölozscárt* megjelent:

RELATIONUM HUNGARORUM

cum oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima
scripsit

COMES GÉZA KUÚN.

Vol. I/II. Editio secunda. Claudiopoli, 1898.

2 kötet ára 6 frt.

Gondos buvárlatok alapján összeállított jeles mű, melyet történetírók, nyelvészek és régiségbuvárok nem nélkülözhetnek.

Az első, a mely az összes körébe tartozó szétszórt és értékes adatokat összegyűjtve könnyen áttekinthetően csoportosítja, s ezért mint elsőrangú rendszeres magyar *őstörténeti forrásmunka*, a legnagyobb figyelemre méltó.

Dr. RADVÁNSZKY BÉLA.

== Házi Történelmünk Emlékei ==

Első osztályának I. kötete:

Bethlen Gábor udvartartása.

4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 kr.

GYARMATI BALASSA BÁLINT KÖLTEMÉNYEI.

Szerkesztette s jegyzetekkel s bevezetéssel ellátta

SZILÁDY ÁRON.

Ára tagok számára 2 forint.

A RÓMAI SZENT BIRODALMI GRÓF SZÉKI TELEKI CSALÁD

MAROSVÁSÁRHELYI OKLEVÉLTÁRA.

A család megbízásából kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

SZERKESZTI

BARABÁS SAMU.

I. köt. 1206—1437. 8-rét 545 l. II. köt. 1438—1527. 8-rét 2 színes czimerrajzzal. Számos pecséttel és facsimilevel. Ára a két igen diszes kiállítású vaskos kötetnek 9 frt. A Társulat tagjai 6 frt kedvezményi áron rendelhetik meg.

Ezen rendkívül becses gyűjtemény sok olyan okmányt tartalmaz, mely műveltség- és köztörténelmileg is egyaránt fontos. Barabás Samu nagy gonddal és szakértelemmel állította össze, úgy hogy legjobb ilyenmű publicatióink közt foglal helyet.

B. RADVANSZKY BÉLA.

Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században
című nagy műve első kötetének befejező része megjelent, s a kik az első félkötetet annak idején megvették, e második befejező részért szíveskedjenek **Hornvánszky** Viktor akadémiai könyvkereskedéséhez (Akademia palotája) fordulni.

Felhívás a Magyar Történelmi Társulat érdekében.

A »Magyar Történelmi Társulat« feladata egyfelől a magyar történetírás kütfőinek felkutatása, másfelől a nemzeti történetírásnak művelése s a magyar történeti tudománynak irodalmi és társadalmi úton való fejlesztése. Forrás-kiadásain kívül jelenleg három folyóirattal rendelkezik:

I. SZÁZADOK.

Megjelenik minden hónap 15-én (jul. és aug. kivételével) évenként tiz füzetben hatvan íven. Tartalmát értekezések, tanulmányok, kisebb monographiák képezik, melyek mind eredeti forrás-tanulmányon alapúlnak, de a nagy közönség által is élvezhető módon vannak feldolgozva; apróbb közlések, egyes kisebb történelmi epizódok: történeti munkák ismertetése, bírálata s tárcza, mely a történetirodalmi mozgalmakkal ismerteti meg az olvasót. E rovatokhoz járul a külföldi történelmi irodalom figyelemmel kísérése, melyben nemcsak a latin és germán, hanem a szláv munkák és folyóiratok ismertetése is jönni fog. A Századokat a Társulat minden tagja 5 frtnyi évi tagdíj fejében kapja.

II. A TORTÉNELMI TÁR.

Megjelenik minden negyedévben 12 íves füzetben, félig feldolgozott forrás-tanulmányokat, magyar történelmi levelezéseket, kisebb naplókát és forrás-munkákat, művelődéstörténeti adatokat stb. tartalmaz. A Történelmi Tárt a társulat tagjai 2 frt 80 kr kedvezményi áron kapják.

III. MAGYAR TORTÉNELMI ÉLETRAJZOK.

Az 1899-ik folyam *Werbeczy István* életrajzát hozza Fraknói Vilmos tollából. A Társulat tagjai 5 frt kedvezményi áron kaphatják.

Mind a tagdíj, mind az előfizetési pénzek a Társulat pénztárába (Budapest, postatakarékpénztár) küldendőek.

Kérjük tisztelt tagtársainkat, szíveskedjenek neveiket az utalványlapon olvashatólag kiírni, s megjelölni a beküldött összeg rendeltetését.

A társulat egyik kiadványa Br. Radvánszky Béla műve:

„HÁZI TORTÉNELMÜNK EMLÉKEI“,

melynek első osztálya I. kötete Bethlen Gábor fejedelem udvartartását és számadáskönyveit tartalmazza. E nagybecsű vállalat második kötete, az erdélyi fejedelmek szakácskönyveit hozza. Társulatunk tagjai a megjelent I és II. kötetet kötetenként 4 frt bolti ár helyett 2 frt 40 krért rendelhetik meg a titkárnál (Budapest Egyetemi könyvtár).

A M. Tört. Társulatnak minden művelt férfi vagy nő tagjává lehet, kie iránti szándékát vagy a pénztárnoknál, vagy a titkárnál jelenti. Egy évi tagdíj a rendes tagok számára 5 frt.

Alapító taggá lehet az, ki egyszer-mindenkorra száz frtot befizet: s ezért a Századokat kapja. A ki kétszáz frttal lesz alapító-tag, az a Századokat, Történelmi Tárt s Magyar Történeti Eletrajzokat esetleg a Társulat más kiadványait kapja alapítványa fejében.

Szilágyi Sándor,

a Magyar Történelmi Társulat titkára.